

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

T. Macci Plauti *Captivi*: Ερμηνευτικό Υπόμνημα

ΑΡΕΤΗ Γ. ΚΥΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων καθηγητής:

Ευάγγελος Καρακάσης, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μέλη:

Α΄ συνεπιβλέπων:

Δημήτριος Ράιος, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Β΄ συνεπιβλέπων:

Σταύρος Φραγκουλίδης, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Ευάγγελος Καρακάσης, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
2. Δημήτριος Ράιος, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Σταύρος Φραγκουλίδης, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
4. Ελένη Χουλιαρά – Ραΐου, Καθηγήτρια Παπυρολογίας, Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. Ελένη Γκαστή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Φώτιος Κ. Πολυμεράκης, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. Βασίλειος Παππάς, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

T. Macci Plauti *Captivi*: Ερμηνευτικό Υπόμνημα

ΑΡΕΤΗ Γ. ΚΥΡΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Νομική κατοχύρωση του Τμήματος Φιλολογίας: «Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα» (Ν. 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΕπιβλέπων καθηγητής:

Ευάγγελος Καρακάσης, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μέλη:Α΄ συνεπιβλέπων:

Δημήτριος Ράιος, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Β΄ συνεπιβλέπων:

Σταύρος Φραγκουλίδης, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Ευάγγελος Καρακάσης, Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
2. Δημήτριος Ράιος, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Σταύρος Φραγκουλίδης, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
4. Ελένη Χουλιαρά – Ραΐου, Καθηγήτρια Παπυρολογίας, Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. Ελένη Γκαστή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Φώτιος Κ. Πολυμεράκης, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. Βασίλειος Παππάς, Επίκουρος Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Στη μητέρα μου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ενδιαφέρον μου για τη Ρωμαϊκή κωμωδία γεννήθηκε πριν από αρκετά χρόνια, όταν στα προπτυχιακά μου έτη γνώρισα για πρώτη φορά την κωμωδία του Πλαύτου. Στη συνέχεια, κατά τις μεταπτυχιακές μου σπουδές, μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω τις κωμωδίες του Τερεντίου. Η εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας με θέμα την παρουσίαση του κωμικού χαρακτήρα του δούλου στις κωμωδίες του Τερεντίου μού αποκάλυψε περισσότερες πτυχές της Ρωμαϊκής κωμωδίας, ενίσχυσε το ενδιαφέρον μου γι' αυτήν και με έφερε σε επαφή ξανά με τον γοητευτικό κόσμο του Πλαύτου. Ανάμεσα στις κωμωδίες του Πλαύτου, οι *Captivi* ήταν το έργο που ξεχώριζα και με εντυπωσίαζε περισσότερο από κάθε άλλη κωμωδία. Όταν σκέφτηκα την προοπτική της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής, η προσοχή μου στράφηκε σ' αυτό το έργο, το οποίο συνδυάζει τα περισσότερα από τα παραδοσιακά στοιχεία της δημιουργικής φαντασίας του Πλαύτου αλλά και στοιχεία πρωτότυπα, γνωρίσματα που το καθιστούν ιδιαιτέρως γοητευτικό και πρόσφορο για μελέτη. Ύστερα από συζητήσεις με τον επιβλέποντα καθηγητή, κ. Ευάγγελο Καρακάση, διαπιστώθηκε ότι ένα υπόμνημα στους *Captivi* απουσιάζει από τη σύγχρονη βιβλιογραφία και είναι το καταλληλότερο πεδίο τόσο για τη μύηση ενός νέου μελετητή της Ρωμαϊκής κωμωδίας σε όλα τα επίπεδα της πλαυτιανής έρευνας όσο και για τη μελέτη του πλούσιου υλικού που προσφέρει η συγκεκριμένη κωμωδία.

Φτάνοντας στο τέλος αυτής της μακράς διαδρομής με την ολοκλήρωση της διατριβής, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα της διατριβής, κ. Ευάγγελο Καρακάση, Καθηγητή Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για την ευκαιρία που μου έδωσε να μελετήσω την πλαυτιανή κωμωδία, εκπονώντας το υπόμνημα στους *Captivi*, για την εξαιρετική μας συνεργασία και για την καθοδήγηση και τις συμβουλές του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής. Ευχαριστώ επίσης θερμά τον κ. Δημήτριο Ράιο, Ομότιμο Καθηγητή Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και συνεπιβλέποντα της διατριβής, χάρη στον οποίο γνώρισα για πρώτη φορά τη Ρωμαϊκή κωμωδία, συγκεκριμένα τους *Menaechmi* του Πλαύτου, στα προπτυχιακά μου χρόνια, και για τις ουσιαστικές υποδείξεις του, χάρη στις οποίες αντιμετωπίστηκαν σημαντικές δυσκολίες κατά την εκπόνηση της διατριβής. Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα επίσης να εκφράσω στο τρίτο μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής, κ. Σταύρο Φραγκουλίδη, Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του

Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, για τις σημαντικές προτάσεις και πολύτιμες συμβουλές του, οι οποίες με παρακίνησαν να εμβαθύνω περαιτέρω στις σύγχρονες τάσεις της πλαυτιανής έρευνας και να δω με φρέσκια ματιά τα ερμηνευτικά ζητήματα που αντιμετώπισα στο υπόμνημα.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω επίσης στα υπόλοιπα τέσσερα μέλη της Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής για τον χρόνο και τη συνεργασία τους στη διαδικασία της εξέτασης της διατριβής. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Ελένη Χουλιάρá – Ραΐου, Καθηγήτρια Παπυρολογίας, Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις σημαντικές υποδείξεις της, που συνέβαλαν στη συνολική βελτίωση της τελικής μορφής της διατριβής. Ευχαριστώ επίσης θερμά την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ελένη Γκαστή για τις οξυδερκείς παρατηρήσεις της σε επιμέρους ζητήματα μεθοδολογίας, για τις διαφωτιστικές συμβουλές της για τη μετάφραση και ακόμη για τις ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες προτάσεις της σχετικά με ερμηνευτικά ζητήματα, οι οποίες με παρακίνησαν να δω σημεία του κειμένου της κωμωδίας από ένα διαφορετικό πρίσμα και να ασχοληθώ περαιτέρω με ζητήματα της ερμηνείας του κειμένου στο μέλλον. Θερμότερες ευχαριστίες οφείλω στον κ. Φώτιο Κ. Πολυμεράκη, Επίκουρο Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις πολύτιμες συμβουλές και προτάσεις του για περαιτέρω μελέτη και διερεύνηση ερμηνευτικών ζητημάτων που συζητήθηκαν στη διατριβή, για τις παρατηρήσεις του όσον αφορά στην κριτική του κειμένου, τη μετρική και τη γλώσσα και τη βελτίωση σημείων του ερμηνευτικού υπομνήματος και της μορφής του Λατινικού κειμένου. Ευχαριστώ επίσης θερμά τον κ. Βασίλειο Παππά, Επίκουρο Καθηγητή Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις σημαντικές του παρατηρήσεις και κυρίως για τις ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες προτάσεις του πάνω σε ζητήματα του πλαυτιανού ύφους που συζητούνται στην παρούσα διατριβή. Τέλος, ευχαριστώ όλους τους καθηγητές μου στο Τμήμα Φιλολογίας, οι οποίοι με εφοδίασαν με τη φιλολογική μου σκευή, με δίδαξαν την Κλασική γραμματεία και μου εμφύσησαν την αγάπη γι' αυτήν και το ενδιαφέρον για την επιστημονική έρευνα. Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω το προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για τη συνεργασία τους και την προθυμία με την οποία με βοήθησαν στην αναζήτηση του βιβλιογραφικού υλικού για τη διατριβή.

Η διατριβή εκπονήθηκε με συγχρηματοδότηση από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ). Χάρη στην οικονομική ενίσχυση από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών κατέστη εφικτή η απερίσπαστη μελέτη και συγγραφή της διδακτορικής διατριβής και η συγκέντρωση του ενίοτε δυσεύρετου βιβλιογραφικού υλικού και διασφαλίστηκαν οι κατάλληλες συνθήκες για την απρόσκοπτη εκπόνηση της διατριβής με αφοσίωση και συνέπεια.

Τη βαθιά μου ευγνωμοσύνη εκφράζω από τα βάθη της καρδιάς μου στη μητέρα μου, για όλη της τη βοήθεια, για τη συμπαράστασή της και την ηθική ενίσχυση που μου προσέφερε στα τέσσερα αυτά χρόνια, κατά τα οποία στάθηκε δίπλα μου σε κάθε δύσκολη στιγμή και με βοήθησε να αντιμετωπίσω κάθε εμπόδιο και δυσκολία. Χωρίς την υποστήριξή της δεν θα είχα κατορθώσει να ολοκληρώσω αυτήν τη διατριβή. Θερμότερες ευχαριστίες εκφράζω επίσης στον φιλόλογο και υποψήφιο διδάκτορα Λατινικής Φιλολογίας Ευάγγελο Βλάχο για την ηθική υποστήριξη και τη βοήθειά του, τη βιβλιογραφική ενίσχυση με πολύτιμο υλικό, τις οξυδερκείς συμβουλές του σε μεθοδολογικά ζητήματα και για την κριτική ματιά και τις καίριες παρατηρήσεις του, που βοήθησαν στη βελτίωση της τελικής μορφής της διατριβής.

Στην παρούσα διατριβή επιχείρησα να προσφέρω ένα σύγχρονο υπόμνημα στους *Captivi* του Πλαύτου, αξιοποιώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα εφόδια του σύγχρονου κριτικού λόγου σε όλες τις περιοχές της ερμηνείας και προσπαθώντας να απαντήσω στα περισσότερα ερμηνευτικά ζητήματα που εγείρει το κείμενο της κωμωδίας. Τα υπάρχοντα λάθη και οι αβλεψίες, καθώς και ορισμένα ερωτήματα, τα οποία η έκταση και οι στόχοι της διατριβής δεν επέτρεψαν να πραγματευτώ εν εκτάσει, αποτελούν την αφετηρία για περαιτέρω δουλειά, περισσότερη μελέτη και έρευνα, και το κατάλληλο ερέθισμα για τη συνέχεια της μελέτης της πλαυτιανής κωμωδίας και της Λατινικής γραμματείας.

Ιωάννινα, 25 Φεβρουαρίου 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διδακτορική διατριβή προσφέρει ένα σύγχρονο υπόμνημα στην κωμωδία *Captivi* του Πλαύτου, ένα desideratum της πλαυτιανής φιλολογίας, μετά από το ογκώδες υπόμνημα του Lindsay (1900) και τις σχολιασμένες εκδόσεις των αρχών του προηγούμενου αιώνα. Η διατριβή δομείται σε τέσσερα μέρη: την Εισαγωγή, το Λατινικό κείμενο, τη Μετάφραση του κειμένου στη Νέα Ελληνική και το Υπόμνημα. Ολοκληρώνεται με τα Συμπεράσματα, τον Conspectus metrogum, τέσσερα Παραρτήματα (1. Κριτική κειμένου, 2. Κωλομετρία, 3. Προσωδία. Μετρικά φαινόμενα. Μετρικοί νόμοι. Τα μέτρα των *Captivi*, 4. Γλωσσικά στοιχεία), την περίληψη στην Αγγλική, τη Βιβλιογραφία και το Ευρετήριο χωρίων.

Στην Εισαγωγή γίνεται επισκόπηση βασικών ζητημάτων που αναπτύσσονται εκτενώς στο υπόμνημα: τα πρόσωπα του δράματος, οι δραματικές αξίες των *Captivi* και ακόμη η παράδοση, η νεωτερικότητα και η μεταθεατρικότητα που διέπουν το μοτίβο της εξαπάτησης. Συζητούνται επίσης το ζήτημα του Ελληνικού προτύπου της κωμωδίας και της πλαυτιανής πρωτοτυπίας σ' αυτήν την κωμωδία, τα στοιχεία της οποίας συζητούνται εν εκτάσει στο υπόμνημα, καθώς και το πρόβλημα της χρονολόγησης της κωμωδίας και προτείνεται με τις απαραίτητες επιφυλάξεις η χρονολόγηση της παράστασης των *Captivi* στους *Iudi uotivi* του 186 π.Χ. Η Εισαγωγή ολοκληρώνεται με την επισκόπηση της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου και της έμμεσης παράδοσης, το στέμμα των πλαυτιανών κωδίκων και την αναφορά στις σύγχρονες εκδόσεις των *Captivi*. Συζητείται επίσης ο συμβατικός χαρακτήρας της διαίρεσης της κωμωδίας σε Πράξεις, το πρόβλημα της κωλομετρίας των *cantica*, καθώς και το πρόβλημα της διανομής του κειμένου της κωμωδίας σε επτά αμφισβητούμενα σημεία.

Για τη διατριβή χρησιμοποιήθηκε η τελευταία έκδοση του κειμένου των *Captivi* από τον A. Torino (2013) στη σειρά *Editio Plautina Sarsinatis* του Πανεπιστημίου του Urbino. Παράλληλα, μελετήθηκε σχεδόν το σύνολο των παλαιότερων εκδόσεων του κειμένου και υπομνημάτων που περιλαμβάνουν το κείμενο και επίσης η έκδοση του *Questa* 1995 για τα *cantica*. Το κείμενο που παρατίθεται στη διατριβή είναι αυτό του Torino με ορισμένες διαφοροποιήσεις σε γραφές, στη στίξη και στη διανομή του κειμένου στα ομιλούντα πρόσωπα σε ορισμένα από τα προβληματικά σημεία. Στην παρούσα διατριβή προσφέρεται επίσης η πρώτη μετάφραση του κειμένου των *Captivi* στη Νέα Ελληνική.

Η δομή του υπομνήματος ακολουθεί τη συμβατική διάρθρωση της κωμωδίας σε πέντε Πράξεις και στις αντίστοιχες σκηνές. Η χρήση της αρίθμησης των Πράξεων και των σκηνών διατηρείται καταχρηστικά για τη διευκόλυνση του αναγνώστη και τη βέλτιστη οργάνωση της διατριβής σε κεφάλαια. Σε κάθε σκηνή προτάσσεται ένα εισαγωγικό σημείωμα, δομημένο σε ξεχωριστές, αριθμημένες παραγράφους. Κατά σειρά παρουσιάζεται το περιεχόμενο κάθε σκηνής, σχολιάζεται η παρουσίαση των προσώπων του δράματος που εμφανίζονται σε αυτήν, η γλωσσική τους σκιαγράφηση και η λειτουργία της σκηνής για την προώθηση της υπόθεσης ή για άλλους δραματικούς σκοπούς. Συζητούνται τα στερεότυπα κωμικά μοτίβα και οι τυχόν εκτεταμένες παρεμβάσεις του Πλαύτου στο Ελληνικό πρότυπο· επιπλέον, περιλαμβάνονται γενικές παρατηρήσεις για το μέτρο και τη μουσική και ακόμη για τυχόν ζητήματα σκηνικής παρουσίασης. Το υπόμνημα είναι προσανατολισμένο στην ερμηνεία ζητημάτων μορφολογίας, γραμματικής και σύνταξης της γλώσσας, λεξιλογίου, μέτρου και προσωδίας, καθώς και κριτικής του κειμένου. Συζητείται η πλειονότητα των προβληματικών σημείων του κειμένου των *Captivi* και των προτεινόμενων κατά περίπτωση λύσεων και αναπτύσσεται επιχειρηματολογία για τις επιλογές που υιοθετούνται στο κείμενο της διατριβής. Περιλαμβάνονται γραμματικές, συντακτικές παρατηρήσεις με παραδείγματα από τον Πλαύτο και άλλους συγγραφείς, υφολογικές παρατηρήσεις, με έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλώσσας και του ύφους του Πλαύτου, καθώς και στη γλωσσική και υφολογική σκιαγράφηση των χαρακτήρων του δράματος, ενώ τα γνωρίσματα του λόγου τους συνοψίζονται στα Συμπεράσματα της διατριβής. Γίνονται επίσης πλείστες αναφορές στο μέτρο είτε με αφορμή την επίλυση των προβλημάτων του κειμένου, είτε για τον σχολιασμό του ύφους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Αποτιμάται ακόμη το δραματικό αποτέλεσμα που έχουν οι εναλλαγές του μέτρου και της μουσικής στα *cantica* και στα διάφορα στάδια της δράσης. Παράλληλα, επιχειρείται η εν εκτάσει πραγμάτευση ζητημάτων που άπτονται της ερμηνείας των *Captivi* στο επίπεδο της δραματουργίας, της παρουσίασης των χαρακτήρων, της ουσίας και των μορφών του κωμικού στοιχείου και της συνολικής ατμόσφαιρας του δράματος, της θεατρικής παρουσίασης και της κοινωνικής συμφραστικοποίησης μέσω της συζήτησης της οπτικής του θεσμού της δουλειάς που εκφράζει καθένα από τα πρόσωπα της κωμωδίας. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται η ολόπλευρη αποτίμηση της δραματικής αισθητικής, των πρωτοτυπιών και εν γένει της θέσης της κωμωδίας *Captivi* στο πλαυτιανό corpus και στη Ρωμαϊκή κωμωδία της Δημοκρατικής περιόδου.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- AG Allen, J. H. – Greenough, J. B. (1903), *New Latin Grammar*, Boston
- B Bennett, C. E. (1910–14), *Syntax of Early Latin, v. I–II*, Boston
- CPG Leutsch, E. A. – Schneidewin, F. G. (1839), *Corpus Paroemiographorum Graecorum, t. I–II*, Gottingae
- DS Daremberg, C. – Saglio, E. (1877–1919), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris
- DT Pavis, P. (1996), *Dictionnaire du Théâtre, édition revue et corrigée*, Paris· ελλ. μετ. Κ. Γεωργουσόπουλος – Α. Στρουμπούλη – Ε. Γεωργουσοπούλου – Ε. Ανδριανού – Ν. Σιουζουλή (2006), *Λεξικό του Θεάτρου*, Αθήνα
- EDL De Vaan, M. (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden
- EM Ernout, A. – Meillet, A. (³1951), *Dictionnaire étymologique de la langue latine, histoire des mots*, Paris
- ET Ernout, A. – Thomas, F. (²1972), *Syntaxe Latine*, Paris· ελλ. μετ. Πίκουλας, Θ., επιμ. Μιχαλόπουλος Α. Ν. (2012), *Συντακτικό της Λατινικής*, Αθήνα
- GL Gildersleeve, B. L. – Lodge, G. (³1895), *Latin Grammar*, London
- GRF Funaioli, H. (1907), *Grammaticae Romanae Fragmenta*, Stuttgart
- J Jocelyn, H. D. (1969), *The Tragedies of Ennius: The Fragments, Edited with an Introduction and Commentary*, Cambridge
- K–A Kassel, R. – Austin, C. (1983–), *Poetae Comici Graeci, vol. I–VIII*, Berlin
- Kaibel Kaibel, G. (1899), *Comicorum Graecorum Fragmenta, vol. 1 fasc. 1: Doriensium comoedia, mimi, phlyaces*, Berolini

- KS Kühner, R. – Stegmann, C. (⁴1962), *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache, Zweiter Teil: Satzlehre, Bd. I–II*, Hannover
- LHS Leumann, M. – Hofmann, J. B. – Szantyr, A., *Lateinische Grammatik, Bd. I*: Leumann, M. (1926–1928), *Lateinische Laut– und Formenlehre, Bd. II*: Hofmann, J. B. – Szantyr, A. (1965), *Lateinische Syntax und Stilistik*, München
- LS Lewis, C. T. – Short, C. (1879), *A Latin Dictionary*, Oxford
- LSJ Liddel, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. (1996), *A Greek–English Lexicon*, Oxford
- M Monda, S. (2004), *Titus Maccius Plautus: Vidularia et deperditarum fabularum fragmenta*, Urbino
- Madv. Madvig, I. N. (⁴1859), *A Latin Grammar for the Use of Schools, translated from the original German by the rev. George Woods*, Oxford
- Maltby Maltby, R. (1991), *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds
- Marx Marx, F. (1904–1905), *C. Lucilii carminum reliquiae, v. I–II*, Lipsiae
- NLS Woodcock, E. C. (1959), *A New Latin Syntax*, London
- NTDAR Richardson, L. Jr. (1992), *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore – London
- OCD Hornblower, S. – Spawforth, A. – Eidinow, E. (⁴2012), *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford
- OLD Glare, P. G. W. (2012), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford
- OLS Pinkster, H. (2015), *The Oxford Latin Syntax, vol. I. The Simple Clause*, Oxford
- ORF³ Malcovati, H. (³1953), *Oratorum Romanorum Fragmenta*, Paravia – Torino
- PA Platner, S. B. – Ashby, T. (1929), *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford

- R Roby, H. J. (1881–1889), *A Grammar of the Latin Language from Plautus to Suetonius, in Two Parts*, London
- R³ Ribbeck, O. (³1897), *Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta, vol. I: Tragicorum Fragmenta*, Leipzig – (³1898), *Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta, vol. II: Comicum Fragmenta*, Leipzig
- Sk Skutsch, O. (1985), *The Annals of Ennius, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford
- Thompson Thompson, D' A. W. (²1936), *A Glossary of Greek Birds*, Oxford
- TrGF Kannicht, R. (2004), *Tragicorum Graecorum Fragmenta, v. 5: Euripides, pars prior, pars posterior*, Göttingen
Radt, S. (1977), *Tragicorum Graecorum Fragmenta, v. 4: Sophocles*, Göttingen
- V³ Vahlen, J. (³1928), *Ennianae Poesis Reliquiae*, Leipzig
- W Warmington, E. H. (1935–1936), *Remains of Old Latin, vol. I–II, with an English translation*, London – Cambridge (Mass.)
- WH Walde, A. – Hofmann, J. B. (1938/1954), *Lateinisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I–II*, Heidelberg

Για τα ονόματα των Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων και τους τίτλους των έργων τους χρησιμοποιούνται οι βραχυγραφίες των LSJ και OLD αντίστοιχα και για τους τίτλους των περιοδικών χρησιμοποιούνται οι βραχυγραφίες της *Année Philologique*.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή	2
1.1 Μια ξεχωριστή κωμωδία	3
1.1. <i>Η υπόθεση των Captivi</i>	3
1.2 <i>Εισαγωγικές παρατηρήσεις</i>	4
1.3 <i>Η θέση των Captivi στο πλουτιανό corpus</i>	5
1.4 <i>Οι χαρακτήρες των Captivi</i>	7
1.4.1 <i>Ηγίων</i>	7
1.4.2 <i>Τύνδαρος</i>	11
1.4.3 <i>Φιλοκράτης</i>	13
1.4.4 <i>Εργάσιλος</i>	14
1.4.5 <i>Ελάσσονες χαρακτήρες</i>	18
1.5 <i>Το μοτίβο της εξαπάτησης:</i> <i>Παράδοση, νεωτερικότητα, μεταθεατρικότητα</i>	18
2. <i>Plautus uortit barbare</i>	22
2.1 <i>Το Ελληνικό πρότυπο των Captivi</i>	22
2.2 <i>Η πρωτοτυπία του Πλαύτου στους Captivi</i>	23
3. <i>Το ζήτημα της χρονολόγησης των κωμωδιών του Πλαύτου</i> <i>και η χρονολογία παράστασης των Captivi</i>	26
3.1 <i>Εισαγωγικές παρατηρήσεις</i>	26
3.2 <i>Η χρονολόγηση των Captivi</i>	28
4. <i>Η ιστορία του κειμένου</i>	34
4.1 <i>Το κείμενο του Πλαύτου στην αρχαιότητα</i>	34
4.2 <i>Η χειρόγραφη παράδοση των κωμωδιών του Πλαύτου</i>	36
4.3 <i>Το στέμμα των πλουτιανών κωδίκων</i>	40
4.4 <i>Οι σύγχρονες εκδόσεις του κειμένου των Captivi</i>	41
4.5 <i>Διαίρεση σε Πράξεις και Σκηνές</i>	42
4.6 <i>Κωλομετρία και σειρά στίχων</i>	46
4.7 <i>Διανομή του κειμένου στους χαρακτήρες</i>	47
Μέρος δεύτερο: Κείμενο	54
Μέρος τρίτο: Μετάφραση	91
Μέρος τέταρτο: Υπόμνημα	138
Argumentum	139
Πρόλογος (1–68)	141

Πράξη 1 ^η	176
Σκηνή 1 ^η (69–109)	176
Σκηνή 2 ^η (110–194)	198
Πράξη 2 ^η	232
Σκηνή 1 ^η (195–250)	232
Σκηνή 2 ^η (251–360)	253
Σκηνή 3 ^η (361–460)	301
Πράξη 3 ^η	339
Σκηνή 1 ^η (461–497)	339
Σκηνή 2 ^η (498–515)	357
Σκηνή 3 ^η (516–532)	363
Σκηνή 4 ^η (533–658)	372
Σκηνή 5 ^η (659–767)	409
Πράξη 4 ^η	427
Σκηνή 1 ^η (768–780)	427
Σκηνή 2 ^η (781–900)	431
Σκηνή 3 ^η (901–908)	457
Σκηνή 4 ^η (909–921)	460
Πράξη 5 ^η	464
Σκηνή 1 ^η (922–953)	464
Σκηνή 2 ^η (954–977)	467
Σκηνή 3 ^η (978–997)	471
Σκηνή 4 ^η (998–1028)	474
Επίλογος (1029–1036)	480
Συμπεράσματα	482
Conspectus metrorum	498
Παραρτήματα	502
Παράρτημα 1: Κριτική του κειμένου	503
Παράρτημα 2: Κωλομετρία	523
Παράρτημα 3: Προσωδία, Μετρικά φαινόμενα, Μετρικοί νόμοι, Τα μέτρα των <i>Captivi</i>	535
Παράρτημα 4: Γλωσσικά στοιχεία	561
Περίληψη στην Αγγλική (English summary)	567
Βιβλιογραφία	569
Index locorum	603

T. MACCI PLAVTI *CAPTIVI*: EPMHNEYTIKO YΠOMNHMA

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Μια ξεχωριστή κωμωδία

1.1. Η υπόθεση των *Captivi*

Οι *Captivi* τοποθετούνται στην Αιτωλία και ο δραματικός χρόνος της κωμωδίας συμπίπτει με μια περίοδο πολέμου ανάμεσα στην Αιτωλία και την Ήλιδα. Ο ηλικιωμένος Ηγίων έχει δύο γιους. Ο μικρότερος από αυτούς απήχθη, όταν ήταν τεσσάρων ετών από έναν δραπέτη δούλο του Ηγίωνα, τον Σταλαγμό, και έκτοτε δεν βρέθηκε ποτέ. Ο μεγαλύτερος γιος του Ηγίωνα, ο Φιλοπόλεμος, συμμετείχε στον πόλεμο από την πλευρά της Αιτωλίας και βρίσκεται τώρα αιχμάλωτος στην Ήλιδα. Απελπισμένος εξαιτίας της δεύτερης απώλειάς του και αποφασισμένος να ανακτήσει τον Φιλοπόλεμο, ο Ηγίων αγοράζει Ηλείους αιχμαλώτους, με την ελπίδα πως θα μπορέσει να ανταλλάξει κάποιον από αυτούς με τον γιο του. Ο Φιλοκράτης είναι ένας νεαρός ευγενής Ηλείος. Μαζί με τον αφοσιωμένο δούλο και σύντροφό του από την παιδική του ηλικία, τον Τύνδαρο, συμμετείχαν στον πόλεμο και αιχμαλωτίστηκαν. Η υψηλή κοινωνική θέση του Φιλοκράτη τον καθιστά ιδανικό για την ανταλλαγή που έχει κατά νου ο Ηγίων και, ως εκ τούτου, ο ηλικιωμένος Αιτωλός σπεύδει να αγοράσει τον νεαρό και τον δούλο του. Οι δύο αιχμάλωτοι, ωστόσο, θέτουν σε εφαρμογή ένα σχέδιο εξαπάτησης, με σκοπό να διασφαλίσουν την απόδραση του Φιλοκράτη. Γι' αυτόν τον σκοπό, ανταλλάσσουν ταυτότητες: ο Τύνδαρος, όντας στην πραγματικότητα δούλος, προσποιείται πως είναι ο Φιλοκράτης, ενώ ο Φιλοκράτης, όντας στην πραγματικότητα ελεύθερος πολίτης της Ήλιδας και κύριος του Τυνδάρου, προσποιείται πως είναι ο δούλος Τύνδαρος. Πείθουν τον Ηγίωνα να επιτρέψει στον δούλο Τύνδαρο, ο οποίος, όμως, στην πραγματικότητα είναι ο Φιλοκράτης, να μεταβεί στην Ήλιδα, προκειμένου να διευθετήσει την απελευθέρωση του Φιλοπολέμου και την ανταλλαγή του. Στο μεταξύ ο Τύνδαρος – προσποιούμενος πάντα πως είναι ο Φιλοκράτης – πρόκειται να παραμείνει στο σπίτι του Ηγίωνα έως ότου επιστρέψει ο Φιλοκράτης. Το σχέδιο ολοκληρώνεται με επιτυχία, αλλά κατά τη διάρκεια της απουσίας του Φιλοκράτη, ένας άλλος αιχμάλωτος του Ηγίωνα, ο Αριστοφόντης, αποκαλύπτει την απάτη του Τυνδάρου. Διαπιστώνοντας την σε βάρος του εξαπάτηση καθώς και το ότι έχασε τον αιχμάλωτο εκείνον που του ήταν πολύτιμος για την ανάκτηση του γιου του, ο Ηγίων τιμωρεί τον Τύνδαρο στέλνοντάς τον στο λατομείο, όπου ο τελευταίος πρόκειται να εργαστεί σκληρά ώσπου να πεθάνει. Ο Φιλοκράτης επιστρέφει μαζί με τον Φιλοπόλεμο, αλλά και τον δραπέτη δούλο Σταλαγμό. Ο τελευταίος αποκαλύπτει ότι ο γιος του Ηγίωνα που απήγαγε στο

παρελθόν είναι ο Τύνδαρος, τον οποίο, μετά την απόδρασή του, πούλησε στον πατέρα του Φιλοκράτη· εκείνος με τη σειρά του τον παραχώρησε στον γιο του ως δούλο του και σύντροφό του. Η υπόθεση καταλήγει στην ανέλπιστη επανασύνδεση του Ηγίωνα και με τους δύο γιους του, ενώ τελικά ο αμετανόητος Σταλαγμός τιμωρείται επιστρέφοντας στα δεσμά της δουλείας. Στο δράμα εμφανίζεται επίσης ο Εργάσιλος, ο λαίμαργος παράσιτος του Φιλοπολέμου· ο παράσιτος θρηνολογεί για τη θλιβερή κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει ύστερα από την αιχμαλωσία του προστάτη του, αναζητώντας απελπισμένα καθ' όλη τη διάρκεια της υπόθεσης ένα γεύμα, ενώ τελικά πανηγυρίζει εκστατικά την είδηση της επιστροφής του Φιλοπολέμου, έχοντας εξασφαλίσει την προσφορά γευμάτων διά βίου στο σπίτι του Ηγίωνα.

1.2 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι μελετητές του Πλαύτου χαρακτηρίζουν πάντα τους *Captivi* ως μια «ξεχωριστή» κωμωδία, επικαλούμενοι συχνά τις παλαιότερες, διθυραμβικές κριτικές του J. Kammermeister (Camerarius)¹ και του G. E. Lessing για το έργο αυτό του Πλαύτου,² δίνοντας κυρίως έμφαση στην ασυνήθιστη θεματική και ατμόσφαιρα, καθώς και τις θετικές ηθικές αξίες του δράματος. Από την πρώτη επαφή με το κείμενο των *Captivi* διαπιστώνεται κατ' αρχάς ότι η κινητήριος δύναμη της δράσης δεν είναι, όπως συνηθίζεται στην Ελληνική Νέα Κωμωδία και στην *palliata*, ο έρωτας,³ αλλά η αφοσίωση του δούλου Τυνδάρου προς τον κύριό του, τον

¹ Βλ. Kammermeister 1552: 242, ο οποίος επαίνεσε το έργο του Πλαύτου για την ποιότητά του, τον ηθικολογικό του τόνο και την αξία της αφοσίωσης που προβάλλει (“inter plautinas omnes haec et argumento et expositione optima est et elegantissima. Ipse etiam poeta hanc commendat, ut pudice scriptam. Multaeque bonae sententiae in hac insunt, et eximiae fidei exemplum serui erga herilem filium”). Ήδη επίσης τον 15^ο αι. ο A. Beccadelli (Il Panormita) χαρακτήρισε τους *Captivi* ως τη βασίλισσα των κωμωδιών, πβ. Perna 1955: 10–11, Della Corte ²1967: 255.

² Βλ. Lessing, G. E., “Kritik über die Gefangenen des Plautus”, στο: Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters (1750), στο: *Gotthold Ephraim Lessing Werke*, III, εκδ. H. G. Göpfert, München 1972: 505: “[...] die Gefangenen das schönste Stück sind, das jemals auf die Bühne gekommen ist, und zwar aus keiner anderen Ursache [...], als weil es der Absicht der Lustspiele am nächsten kömmt, und auch mit den übrigen zufälligen Schönheiten reichlich versehen ist” («Οι Αιχμάλωτοι είναι το πιο ωραίο έργο που ανέβηκε ποτέ στη σκηνή, για κανέναν άλλο λόγο παρά μόνο διότι προσεγγίζει περισσότερο τον σκοπό της κωμωδίας, ενώ είναι προικισμένο και με άλλες θετικές αξίες»). Σε κάθε περίπτωση, ο Lessing έκρινε τον σκοπό του πλαυτιανού δράματος με τα δεδομένα της τρέχουσας ηθικής του 18^{ου} αι. και η κριτική του καθορίστηκε κυρίως από τις θετικές ηθικές αξίες του δράματος και από την πεποίθησή του ότι σκοπός της κωμωδίας είναι να διαπλάθει και να βελτιώνει τα ήθη του κοινού, βλ. Agnew 1945: 66–70, πβ. Harsh 1944: 484 σημ. 26. Ο Δανός λόγιος και εκδότης του Πλαύτου Dousa ανέφερε ότι κάθε φορά που άνοιγε τους *Captivi*, αιχμαλωτιζόταν ο ίδιος από το έργο, γινόταν δέσμιος των πλαυτιανών “nimis lenta uinclā literaria” (παραφράζουμε τον ίδιο τον Dousa, ο οποίος με τη σειρά του παραφράζει τον Πλάυτο), βλ. Lefèvre 1998: 9–10, De Melo 2011a: 501.

³ Από το δράμα απουσιάζουν παντελώς οι γυναικείοι χαρακτήρες.

Φιλοκράτη. Τα κεντρικά θέματα του δράματος είναι οι μεταβολές της τύχης (ο πόλεμος και μία απαγωγή), που επηρεάζουν τη μοίρα των χαρακτήρων και καθορίζουν τα λεπτά όρια ανάμεσα στην ελευθερία και την αιχμαλωσία, η οποία οδηγεί στη δουλεία, ο επαναπατρισμός των αιχμαλώτων και η οικογενειακή επανασύνδεση. Η πλαυτιανή φάρσα δίνει εδώ τη θέση της στην ευαισθησία και τον υψηλό ηθικό τόνο, ενώ το κωμικό στοιχείο αποκτά μια εντελώς διαφορετική μορφή.

Ο ίδιος ο Πλάυτος γνώριζε την ιδιαίτερη φύση του έργου του και το ξεχώριζε από τις άλλες κωμωδίες του, όπως φαίνεται από τους προγραμματικούς στίχους του Προλόγου της κωμωδίας (55–8) και από τον Επίλογο (1029–34): τα χωρία αυτά, στα οποία συνοψίζεται προγραμματικά και υπό μορφή κατακλείδας η ουσία της ιδιαιτερότητας των *Captivi*,⁴ αποτελούν την αφετηρία για κάθε συζήτηση για την αποτίμηση της ξεχωριστής δραματικής αισθητικής των *Captivi*.⁵ Τούτο διότι σημείο αναφοράς για τη *recusatio* του Προλόγου αποτελεί η παράδοση της *palliata*, διαμορφωμένη, με βάση το Ελληνικό υπόβαθρο, από τους κωμικούς δραματικούς ποιητές της Δημοκρατικής περιόδου (τον Λίβιο Ανδρόνικο, τον Ναίβιο, τον Έννιο, και τον ίδιο τον Πλάυτο), οι οποίοι της έδωσαν μια σαφώς καθορισμένη ταυτότητα. Οι *Captivi* ανήκουν σ' αυτήν την παράδοση και το διπλό ερώτημα που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη μελέτη τους αφορά (α) στο ποια είναι η θέση τους στο ρεπερτόριο του Πλαύτου και τη Ρωμαϊκή κωμική παράδοση και (β) στον τρόπο με τον οποίον διεκδικούν αυτήν τη θέση· με άλλα λόγια, ποια είναι η φύση του κωμικού στο έργο αυτό του Πλαύτου.

1.3 Η θέση των *Captivi* στο πλαυτιανό *corpus*

Το στοιχείο του κωμικού στους *Captivi* έχει απασχολήσει και θα απασχολεί πάντα τους μελετητές του Πλαύτου και, όπως θα δούμε, είναι ακριβώς το στοιχείο εκείνο που καθορίζει τη θέση των *Captivi* στο πλαυτιανό *corpus*. Έχει θεωρηθεί ότι στο έργο αυτό του Πλαύτου το χιούμορ είναι περιορισμένο και προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από τον χαρακτήρα του παρασίτου, ενώ κατά τα άλλα έχουμε να

⁴ Πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 152. Στη *recusatio* του Προλόγου (55–8) δίνεται έμφαση στη σεμνότητα και την έλλειψη αισχρολογίας, την απουσία μερικών από τους βασικούς χαρακτήρες της Ρωμαϊκής κωμωδίας (του δόλιου προαγωγού, της ιδιοτελούς μοχθηρής εταίρας, του αλαζόνα στρατιώτη), με αποτέλεσμα την απουσία πολλών από τις στερεότυπες κωμικές καταστάσεις. Στον Επίλογο των *Captivi* προβάλλεται ακόμη περισσότερο ο ηθικολογικός προσανατολισμός της κωμωδίας (1029: *ad pudicos mores facta haec fabula est*, 1034: *ubi boni meliores fiant*) και, τέλος, μέσω της αναφοράς στην επιβράβευση της *pudicitia* (1036: *qui pudicitiae esse uoltis praemium, plausum date*).

⁵ Πβ. Blänsdorf 2002: 64–5.

κάνουμε με μια σοβαρή κωμωδία⁶ και ίσως, από αυτήν την άποψη, «την πιο δύσκολη κωμωδία που μπόρεσε ποτέ να γράψει ο Πλάυτος».⁷ Αντικείμενο συζήτησης έχει αποτελέσει επίσης ο βαθμός στον οποίον συγγενεύει με την τραγωδία,⁸ μολονότι ο *prologus* είναι σαφής ως προς το θέμα αυτό (61–2) και, όπως θα δούμε στο ερμηνευτικό υπόμνημα, το τραγικό στοιχείο δεν υπερισχύει του κωμικού, έτσι ώστε το έργο να ανήκει πάντα στο κωμικό είδος.⁹

Με την πάροδο του χρόνου, ο κριτικός λόγος εγκατέλειψε τη σταθερή έμφαση στην ασυνήθιστη θεματική και ηθική της κωμωδίας και στράφηκε σταδιακά στην αναζήτηση των σημείων εκείνων που αποδεικνύουν ότι οι *Captivi* δεν πρέπει να απομονώνονται από το υπόλοιπο *corpus* του Πλάυτου ως ένα εντελώς ξεχωριστό και σοβαρό δράμα. Ο Della Corte μελέτησε τους *Captivi* μαζί με την *Aulularia* και τον *Rudens*, κατατάσσοντας τα έργα αυτά στην κατηγορία της “*commedia composita*”. εντόπισε την ουσία του κωμικού στους *Captivi* κυρίως στο ψυχολογικό ενδιαφέρον που προκύπτει από την παρουσίαση του Ηγίωνα, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην *Aulularia* με τον Ευκλείωνα, και επίσης επισήμανε ως αρετές του έργου τα ευγενή συναισθήματα των προσώπων και το ευτυχές τέλος με τον θρίαμβο της αρετής.¹⁰ Ο Segal και περισσότερο πρόσφατα η McCarthy διερεύνησαν τους τρόπους με τους οποίους το ασυνήθιστο θέμα και η ενίοτε σοβαρή ατμόσφαιρα των *Captivi* συμφιλώνονται με τα γνώριμα φαρσικά στοιχεία της πλαυτιανής κωμωδίας.¹¹ Αλλά μία ακόμη δραματική αξία των *Captivi* που πρέπει να εντυπωσίασε το κοινό είναι η δραματική ειρωνεία¹² (κυρίως κωμική, ενίοτε εν μέρει τραγική), η οποία στο έργο αυτό συνδυάζεται εξαιρετικά επιδέξια και ισορροπημένα με την αγωνία.¹³ Η ερμηνεία του Raffaelli για την ιδιαίτερη φύση των *Captivi* συνοψίζει ακριβώς τη φύση και τις

⁶ Βλ. Ritschl 1868d: 737, Harsh 1944: 347, 350, Viljoen 1963: 45, Della Corte ²1967: 253, 259–60, Conte 1987: αγγλ.μετ.: 52.

⁷ Βλ. Della Corte ²1967: 253.

⁸ Πολλοί μελετητές έχουν επισημάνει επανειλημμένα γενικά ότι το έργο αυτό του Πλάυτου προσεγγίζει την τραγωδία, βλ. Weise 1866: 67, Arnaldi 1946: 302, Abel 1955: 47–8, 54, Viljoen 1963: 45, Kraus 1977: 165, Petrone 1983: 56, 59, 60, 61–2, 63, Arcaz Pozo 1998: 61 σημ. 11, 63, Blänsdorf 2002: 66, Bungard 2008: 177, Maurach 2011: 435–7, κυρίως 436, Manuwald 2014: 585–6. Αρκετοί μελετητές επίσης έχουν συσχετίσει την κατάσταση των δύο αιχμαλώτων, τη μεταξύ τους σχέση, το τέχνασμα του Τυνδάρου και του Φιλοκράτη και την απειλή του θανάτου του Τυνδάρου, όταν τον τιμωρεί ο Ηγίων, με τον Ορέστη και τον Πυλάδη στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* του Ευριπίδη· βλ. Petrone op.cit.: 62–3, Hunter 1985: ελλ.μετ.: 166–7, Paduano 1996: 64, Arcaz Pozo op.cit.: 61 σημ. 11.

⁹ Πβ. Hunter 1985: ελλ. μετ.: 166–7, Franko 1995: 157 σημ. 2, Frangoulidis 1996a: 144–5 σημ. 2, Raffaelli 2006 (=2009): 163–4, 181–2.

¹⁰ Βλ. Della Corte ²1967: 241–63, κυρίως 251–60.

¹¹ Βλ. Segal ²1987: 191–214, McCarthy 2000: 201–9, πβ. Gosling 1983: 57.

¹² Βλ. Harsh 1944: 348, Duckworth 1952: 152, Hunter 1985: ελλ.μετ.: 167, von Albrecht ²1994: ελλ.μετ.: 186, Paduano 1996: 77–80, López Fonseca 1998: 70, Blänsdorf 2002: 59–76, κυρίως 69–74.

¹³ Βλ. Harsh 1944: 348, πβ. Leach 1969: 273.

μορφές του κωμικού στο έργο αυτό του Πλαύτου:¹⁴ η φύση και η υπόθεση των *Captivi* προκαλεί μεν περισσότερο τον προβληματισμό παρά το γέλιο, αλλά δεν απουσιάζουν τα αμιγώς κωμικά στοιχεία, τα οποία ο Πλαύτος χρησιμοποιεί σε πολλά σημεία, δημιουργώντας εναλλαγές που φαίνεται ότι δεν είναι τυχαίες, αλλά συμβαδίζουν με την εξέλιξη της υπόθεσης. Η παρουσία του παρασίτου Εργασίλου προσφέρει στην κωμωδία γνήσιο πλαυτιανό χιούμορ, αλλά και στις σκηνές στις οποίες δεν εμφανίζεται ο χαρακτήρας αυτός το κωμικό στοιχείο δεν απουσιάζει ποτέ· υπάρχουν παραδοσιακά στοιχεία του πλαυτιανού χιούμορ, κωμικό λεξιλόγιο ακόμη και σε συμφραζόμενα ενίοτε σοβαρά, κωμωδία καταστάσεων, παρωδία και κυρίως τα ποικίλα επιπέδα της κωμικής ειρωνείας, που αποτελεί μια πηγή λεπτής κωμικότητας, ένα ιδιάζον στοιχείο του χιούμορ του έργου αυτού του Πλαύτου. Μέσω της συνύπαρξης και προσεκτικής κατανομής των ποικίλων μορφών του κωμικού, το έργο, διατηρώντας μια ξεχωριστή φύση, ανήκει πάντα στο κωμικό είδος. Από αυτό το κωμικό μείγμα, το οποίο θα εξετάσουμε αναλυτικά στο ερμηνευτικό υπόμνημα που ακολουθεί, εντοπίζοντας τις βαθιές του ρίζες στην παράδοση της *palliata* και του πλαυτιανού θεάτρου, και από τα μοναδικά χαρακτηριστικά κάποιων χαρακτήρων της υπόθεσης και προπαντός του Τυνδάρου γεννιούνται οι ασυνήθιστοι *Captivi*.

1.4. Οι χαρακτήρες των *Captivi*

1.4.1 *Ηγίων*

Ο Ηγίων και ο Τύνδαρος είναι οι δύο κύριοι χαρακτήρες του δράματος:¹⁵ τον μεγαλύτερο σε έκταση ρόλο έχει ο Ηγίων.¹⁶ Εκ των πραγμάτων, δεν είναι ο πατέρας που στέκεται εμπόδιο στις ερωτικές περιπέτειες του γιου του, ο *stultus senex*, του οποίου ο γιος επιχειρεί με τη βοήθεια του πανούργου δούλου να τον εξαπατήσει, για να του αποσπάσει χρήματα και να τα δαπανήσει για την αγαπημένη του, ή ακόμη με την ίδια προοπτική εύχεται τον θάνατό του,¹⁷ πόσω μάλλον ένας γελοίος *senex*

¹⁴ Βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 151–82, πβ. στον Πρόλογό του για τον τόμο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi*, Urbino: 12–14.

¹⁵ Βλ. Maurach 2011: 437, ο οποίος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα τρία *cantica* που έχει αφιερώσει ο Πλαύτος στον Ηγίωνα, τοποθετώντας στη δεύτερη θέση τον Τύνδαρο, ο οποίος επίσης τραγουδά ένα *canticum* (516–32) και μοιράζεται ένα ακόμη με τους *Lorarii* και τον Φιλοκράτη (195–241).

¹⁶ Ο ρόλος του Ηγίωνα συνίσταται στο 30,40% της συνολικής έκτασης της κωμωδίας και αυτός του Τυνδάρου στο 26,56%.

¹⁷ Βλ. *Mos.*233–4.

amator:¹⁸ εδώ έχουμε έναν γοητευτικό χαρακτήρα, ασυνήθιστα συμπαθή και ευχάριστο, πνευματώδη, γενναιοδωρο και φιλόανθρωπο¹⁹ – σε σημαντικό βαθμό, μολονότι όχι σε κάθε περίπτωση, όπως θα δούμε. Στην πραγματικότητα, βέβαια, στη Ρωμαϊκή κωμωδία, οι ηλικιωμένοι πατέρες είναι γενικά συγκαταβατικοί, συνήθως υπερβολικά εύπιστοι (κυρίως στον Πλάυτο), όχι όμως δύστροποι (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, όπου ο ρόλος τους έχει συγκεκριμένο δραματικό αποτέλεσμα) και εκδηλώνουν την οργή τους μόνον όταν διαπιστώνουν ότι έχουν εξαπατηθεί.²⁰

Ο χαρακτήρας του Ηγίωνα ξεχωρίζει μεταξύ των περισσότερων senes του Πλάυτου· παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον σημαντικό βαθμό εξατομίκευσής του,²¹ ειδικά λόγω των ψυχολογικών του διακυμάνσεων. Η σκιαγράφηση του χαρακτήρα του δεν είναι ασυνεπής,²² αλλά αρκετά ρεαλιστική. Οι πρώτες εντυπώσεις για τον χαρακτήρα του Ηγίωνα έχουν ιδιαίτερη σημασία, όπως πάντα στο θέατρο·

¹⁸ Όπως ο Λυσίδαμος (*Casina*) και ο Δημιφών (*Mercator*) και εν μέρει ο Αντιφών (*Stichus*) και ο Νικόβουλος και ο Φιλόξενος στο τέλος των *Bacchides*: βλ. Duckworth 1952: 245–7.

¹⁹ Βλ. Lindsay 1900: 105, Henson 1905: xii, Ernout 1933: 85, Viljoen 1963: 46, Gosling 1983: 53–9, McCarthy 2000: 176, Blänsdorf 2002: 66.

²⁰ Βλ. Duckworth 1952: 242–9, κυρίως 242–5, Segal ²1987: 92–3, Gratwick 1982: ελλ.μετ.: 164. Στη Ρωμαϊκή κωμωδία πραγματικά δύστροποι πατέρες είναι ο Ευκλείων στην *Aulularia*, το πλαυτιανό πορτρέτο του φιλάργυρου, η εξαιρετική σκιαγράφηση του οποίου είναι το κύριο δραματικό ενδιαφέρον σ' αυτήν την κωμωδία, και ο Δημέας στους *Adelphoe* του Τερεντίου, ο οποίος πρεσβεύει την αυστηρή διαπαιδαγώγηση των νέων, τον αντίποδα δηλαδή της μεθόδου του αδελφού του, του Μικίωνα· η αντιπαράθεσή τους αποτελεί το θέμα της κωμωδίας, πβ. Duckworth op.cit.: 143–4. Πολλοί κωμικοί senes αποφεύγουν να επικρίνουν τους γιους τους για τα παραστρατήματά τους, δείχνοντας κατανόηση και αποδίδοντας τα σφάλματά τους στο νεαρό της ηλικίας τους, λ.χ. ο Φιλόξενος στις *Bacchides* (408–10), ο Περιφάνης στον *Epidicus* (382–93), ο Μικίων στους *Adelphoe* (825–35), ενώ ο Καλλιφών υπενθυμίζει το θέμα αυτό στον Σίμωνα στον *Pseudolus* (437) και στην *Asinaria* ο Δημαίνετος είναι πρόθυμος να βοηθήσει τον γιο του στην ερωτική του υπόθεση, όπως και ο πατέρας του είχε κάνει το ίδιο γ' αυτόν στο παρελθόν, όταν ο ίδιος ήταν νεαρός (64–83), μολονότι τα κίνητρό του δεν είναι απολύτως αγαθά τελικά. Από τους πλαυτιανούς senes ο Νικόβουλος (*Bacchides*), ο Περιφάνης (*Epidicus*) και ο Θεοπροπίδης (*Mostellaria*) είναι senes creduli και γίνονται irati, όταν αποκαλύπτονται οι σε βάρος τους μηχανορραφίες· η οργή του Θεοπροπίδη οφείλεται κυρίως στην οικονομική ζημία που έχει υποστεί από τη διασπάθιση της περιουσίας του από τον γιο του, αλλά ο Νικόβουλος και ο Περιφάνης ενδιαφέρονται περισσότερο για την ευημερία των απογόνων τους. Στις κωμωδίες του Πλάυτου βρίσκουμε ακόμη ηλικιωμένους που γίνονται συνεργοί στη μηχανορραφία, από τους οποίους ο περισσότερο ευχάριστος χαρακτήρας είναι ο senex Iepidus Περιπλεκτόμενος (*Miles Gloriosus*). Αργότερα, οι senes του Τερεντίου είναι λιγότερο κωμικοί, περισσότερο αληθοφανείς, ευφυείς και καχύποπτοι. Ο Δημέας (*Andria*) και ο Χρέμης (*Heauton Timorumenos*) παρουσιάζονται ως αυστηροί, οδηγούνται στην αυταπάτη και τελικά την εξαπάτησή τους, αλλά έχουν ως κίνητρό τους αυτό που θεωρούν ως συμφέρον για τους γιους τους. Ο Μικίων (*Adelphoe*) είναι επιεικής, ενώ ο Μενέδημος (*Heauton Timorumenos*) υπήρξε αυστηρός, αλλά μετανιώνει για την προηγούμενη συμπεριφορά του προς τον Κλεινία και υιοθετεί υπερβολικά επιεική στάση, όταν ο γιος του επιστρέφει.

²¹ Πβ. Harsh 1944: 350, Duckworth 1952: 249, Gosling 1983: 55, Franko 1995: 173–4.

²² Όπως θεώρησε ο Segal ²1987: 197. Μοναδική παραφωνία στην παρουσίασή του αποτελούν τα δύο χυδαία αστεία που αφορούν στην ομοφυλοφιλία του. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με έναν αστεϊσμό του παρασίτου Εργασίλου (*Capt.867*: HE. tuo arbitraru, facile patior. ER. credo, consuetu's puer), ενώ στη δεύτερη ο ίδιος ο Ηγίων υπαινίσσεται τη σεξουαλική εκμετάλλευση του δούλου Σταλαγμού σε νεαρή ηλικία από τον ίδιο (*Capt.966*: bene morigerus fuit puer, nunc non decet). Η Gosling 1983: 56 ερμήνευσε τα αστεία αυτά ως σύντομες κωμικές παρεμβολές, απόλυτα αναμενόμενες για τον Πλάυτο.

μέσω αυτών κερδίζει τη συμπάθεια των θεατών,²³ και ειδικά στην περίπτωση του, όπως θα δούμε, οι πρώτες αυτές εντυπώσεις έχουν συγκεκριμένη λειτουργία για τη συνέχεια της υπόθεσης. Η πρώτη ένδειξη που έχουμε για τον χαρακτήρα του είναι η αναφορά του Προλόγου στην αγορά του Φιλοκράτη και του Τυνδάρου, για την οποία ο Ηγίων δεν φείσθηκε χρημάτων.²⁴ Στην πρώτη σκηνή της κωμωδίας ο Εργάσιλος περιγράφει την αγορά αιχμαλώτων, στην οποία επιδίδεται ο Ηγίων, ως ένα εγχείρημα εντελώς αταίριαστο προς τον χαρακτήρα του.²⁵ Ύστερα από τη διπλή ανάκριση των αιχμαλώτων και συνομιλώντας με τον Τύνδαρο, ο ίδιος ο Ηγίων αποκηρύσσει το κέρδος εν γένει (324–8): με αυτήν τη στάση του διαφοροποιείται από τους χαρακτήρες ορισμένων *senes* και κυρίως των *lenones* (ειδικά εφόσον ο ίδιος επιδίδεται στο δουλεμπόριο).²⁶ Τα στοιχεία αυτά συμβάλλουν μεν στην αρχική θετική παρουσίασή του,²⁷ αλλά επίσης αποκαλύπτουν εξ αρχής και με σαφήνεια το μοναδικό κίνητρο του συνόλου των ενεργειών του, δηλαδή τον επαναπατρισμό του γιου του.²⁸

Από την πρώτη του εμφάνιση επί σκηνής και μέχρι τη στιγμή της αποκάλυψης της απάτης, μπορούμε να διαπιστώσουμε τα βασικά γνωρίσματα του χαρακτήρα του. Ο Ηγίων είναι πνευματώδης,²⁹ κυρίως στην πρώτη του εμφάνιση στο δράμα. Οι αστεϊσμοί που ανταλλάσσει με τον επόπτη των δούλων (119–24) και με τον Εργάσιλο στη συνέχεια της ίδιας σκηνής (153–64) φαίνεται ότι προέρχονται εξ ολοκλήρου από τη φαντασία του Πλαύτου³⁰ και έχουν προκαλέσει τον προβληματισμό αρκετών μελετητών, οι οποίοι εντοπίζουν στα αστεία αυτά μια ασυμφωνία σε σχέση με το σοβαρό θέμα του έργου και κυρίως σε σχέση με τη δεινή θέση στην οποία βρίσκεται ο Ηγίων.³¹ Αντί, όμως, να θεωρήσουμε ότι εδώ ο Πλάυτος έχει ζημιώσει την αληθοφάνεια της ψυχολογικής σκιαγράφησης και της δραματικής συνοχής, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι υπηρετώντας τους σκοπούς της κωμωδίας, απέδωσε στον χαρακτήρα του μια συμπεριφορά που μπορεί να εξηγηθεί, αν ληφθεί υπόψη το

²³ Πβ. Gosling 1983: 55.

²⁴ Βλ. *Capt.*32: *nil pretio parsit, filio dum parceret.*

²⁵ Βλ. *Capt.*99: *inhonestum et maxime alienum ingenio suo.*

²⁶ Πβ. McCarthy 2000: 177.

²⁷ Πβ. Paduano 1996: 66, 67.

²⁸ Βλ. Bungard 2008: 182–3, 202 και σημ. 198, ο οποίος επισημαίνει ότι οι μεγάλες δαπάνες στις οποίες προβαίνει ο Ηγίων δεν αποτελούν απαραίτητως ένδειξη της γενναιοδωρίας που τον χαρακτηρίζει εν γένει, αλλά είναι απλώς απόρροια συγκεκριμένα της επιθυμίας του να ανακτήσει τον γιο του, ενώ την εκ μέρους του αποκήρυξη του κέρδους την ερμηνεύει στα συμφραζόμενα της διαπραγματεύσεώς του με τους αιχμαλώτους: δεδομένης της κατάστασης, έχει κάθε λόγο να παρουσιάσει με συγκεκριμένο τρόπο τον χαρακτήρα του.

²⁹ Πβ. Hough 1942b: 115, Gosling 1983: 56.

³⁰ Βλ. *ad I.ii*§2.

³¹ Βλ. Karsten 1893: 300–3, Norwood 1932: 85–6, Ernout 1933: 99 σημ.1, Carena 1975: 221–2 σημ. 2, Benz 1998a: 83.

χρονικό σημείο έναρξης της υπόθεσης: ο Ηγίων στις πρώτες σκηνές της κωμωδίας είναι αισιόδοξος, διότι είναι πεπεισμένος για την επιτυχία του σχεδίου του για την ανταλλαγή του Φιλοπολέμου.³² Η απόφασή του για την αντικατάσταση των μεγάλων αλυσίδων, με τις οποίες είναι δεμένοι αρχικά οι δύο αιχμάλωτοι, από ελαφρύτερες (110–15) είναι μεν πράγματι μια ενέργεια περιττή από την άποψη της εξέλιξης της δράσης,³³ αλλά αποκαλύπτει την επιείκειά του,³⁴ καθώς και την αισιοδοξία του. Ομοίως η εντολή που δίνει στη συνέχεια (354–5) για την πλήρη απαλλαγή από τα δεσμά τόσο του Φιλοκράτη, ο οποίος πρόκειται να αναχωρήσει για την Ήλιδα, όσο και του Τυνδάρου φανερώνει την εμπιστοσύνη του στους δύο αιχμαλώτους. Οι αποφάσεις αυτές του Ηγίωνα για τα δεσμά των δύο αιχμαλώτων είναι ζωτικής σημασίας για τη σκιαγράφηση του χαρακτήρα του και για τις ενέργειές του στη συνέχεια της υπόθεσης.³⁵ Αλλά επίσης ο Ηγίων είναι βιαστικός, αγνοεί σχεδόν οτιδήποτε το ασήμαντο,³⁶ διότι είναι προσηλωμένος στο σχέδιό του για την ανάκτηση του γιου του, το οποίο ενδιαφέρεται να προωθήσει το συντομότερο δυνατόν, συνεπώς, γίνεται απερισκεπτος και παρορμητικός,³⁷ ενώ συνάμα διακατέχεται διαρκώς από σιγουριά και αυτοπεποίθηση, θεωρώντας πως ο ίδιος έχει τον έλεγχο της κατάστασης.³⁸ Η συμπεριφορά του αυτή συμβάλλει ιδιαίτερα στην κωμική ειρωνεία που προκύπτει από την εξαπάτησή του. Και, βέβαια, είναι εύπιστος, όπως και πολλοί άλλοι πλαυτιανοί *senes*,³⁹ αλλά η ευπιστία και ακόμη η ευσυγκινησία του,⁴⁰ μολονότι

³² Αυτήν την παρατήρηση σημείωσε εν παρόδω ο Waltzing 1920 ad 121, μολονότι δεν την αξιοποίησε, διότι και ο ίδιος θεώρησε τους αστειύμους του Ηγίωνα στη σκηνή I.ii ως παρεκβάσεις που δεν συνάδουν με την ατμόσφαιρα του δράματος και την κατάσταση με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπος ο Ηγίων. Συναφής είναι επίσης η παρατήρηση του Havet 1932 ad 138, ο οποίος ακριβώς σ' αυτήν την αισιόδοξη διάθεση του Ηγίωνα αποδίδει και την ευγενική μεταχείριση των αιχμαλώτων (110–15, 354–5).

³³ Βλ. Lefèvre 1998: 15.

³⁴ Βλ. Gosling 1983: 55, Ketterer 1986: 115.

³⁵ Βλ. Ketterer 1986: 115–16.

³⁶ Βλ. στ. 260–1, 293, 317, πιθανώς στους στ. 335–6 (βλ. Εισαγωγή, 4.7§6), πβ. επίσης 505–8. Συγκεκριμένα όσον αφορά στους στ. 260–1, ο Maurach 2011: 433 παρατηρεί ότι ο Ηγίων δεν αντιδρά καθόλου στην αυθάδεια του Φιλοκράτη, όταν στην αρχή της II.ii εκείνος υπαινίσσεται την απόδραση (260): αντ' αυτού, αναφέρεται ευθύς αμέσως στο θέμα του γιου του (261). Ομοίως αγνοεί το σχόλιο του Φιλοκράτη για τη δειλία (262), το οποίο έμμεσα προσβάλλει και τον γιο του. Κατά τον Maurach, η συμπεριφορά του αυτή δεν είναι παράξενη, ούτε, όμως, συνεπάγεται οπωσδήποτε επιείκεια από πλευράς του Ηγίωνα, αλλά στην ουσία την προσήλωσή στο σχέδιό του. Βέβαια, για το ότι ο Ηγίων αγνοεί το σχόλιο του Φιλοκράτη στον στ. 262 μπορούμε πάντα να θεωρήσουμε ότι ο Φιλοκράτης στο σημείο αυτό μιλά κατά μέρος, ασχέτως αν δεχόμαστε την υπόθεση του Havet 1932 ad 262: βλ. ad loc.

³⁷ Πβ. Sonnenschein 1899: 5, Leach 1969: 272–3, 281, Maurach 2011: 431–7, 442, ο οποίος συγκρίνει τις εναλλαγές της διάθεσης του Ηγίωνα σε όλη την έκταση της κωμωδίας με τα διαδοχικά, ποικίλα συναισθήματα που βιώνει ο Φιλοκράτης στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή και τη συμπεριφορά της Δηιάνειρας στις *Τραχίνιες*.

³⁸ Βλ. *Capt.* 255–6, 263–4, 270, 295–7.

³⁹ Η Gosling 1983: 56 επισημαίνει ειδικά την ευπιστία του, όταν ο Τύνδαρος επιχειρεί να τον πείσει πως ο Αριστοφόντης είναι παράφρων.

έχει θεωρηθεί ότι τείνουν στην υπερβολή σε βαθμό αφέλειας,⁴¹ τον καθιστούν συμπαθή στο κοινό:⁴² έχει πέσει θύμα μιας σχεδόν «τέλειας» απάτης, η οποία δίχως τη μεσολάβηση του Αριστοφόντη δεν θα μπορούσε να αποκαλυφθεί.

Όταν αποκαλύπτεται η σε βάρος του απάτη, ο οργή του τον οδηγεί στην ακραία απόφαση να τιμωρήσει με παραδειγματικό τρόπο τον Τύνδαρο· τον στέλνει στο λατομείο, όπου θα εργαστεί κάτω από τις πιο σκληρές συνθήκες, στα όρια της επιβίωσης. Η θετική σκιαγράφηση του Ηγίωνα στο πρώτο μέρος της κωμωδίας εν μέρει τείνει να αποσοβήσει την απέχθεια που προκαλεί η σκληρή απόφασή του: ως εκ τούτου, δεν γίνεται μισάνθρωπος,⁴³ η ενέργειά του οφείλεται στην απογοήτευσή του, διότι η καλοσύνη του ανταμείφθηκε με αχαριστία, στον πόνο και στον θυμό του, καθώς και στην άγνοιά του, διότι στη δεδομένη στιγμή θεωρεί ότι του στέρησαν την τελευταία ελπίδα να ανακτήσει τον Φιλοπόλεμο.⁴⁴ σ' αυτά προστίθεται η ανάμνηση της απαγωγής του άλλου του γιου από τον Σταλαγμό, με αποτέλεσμα να αποτιμά την όλη κατάσταση ως «διπλό χτύπημα» που του στέρησε και τα δύο του παιδιά, όπως ο ίδιος ο Ηγίων το αντιλαμβάνεται (670–4, 757–63).⁴⁵ Αναπόφευκτα, όμως, ο Ηγίων, ως ο κύριος όλων – πλην του Εργασίλου – έχει τη δύναμη να ασκήσει την εξουσία του⁴⁶ και, επομένως, ενεργεί επίσης από την προοπτική του εξαπατημένου κυρίου, ασκεί δηλαδή το «δικαίωμά» του ως κυρίου πάνω στον δούλο που τον εξαπάτησε, επιβάλλοντας εν αγνοία του βάνουση τιμωρία στον ίδιο του τον γιο.⁴⁷ Τούτο τον καθιστά πράγματι τραγικό χαρακτήρα,⁴⁸ μολονότι προσωρινά.

1.4.2 Τύνδαρος

Ο Τύνδαρος, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του δούλος του Φιλοκράτη και στον χρόνο της υπόθεσης αιχμάλωτος και δούλος του πατέρα του, αγνοώντας την πραγματική του καταγωγή, είναι, μαζί με τον πατέρα του, τον Ηγίωνα, ο άξονας γύρω

⁴⁰ Βλ. *Capt.* 418–21: di uestram fidem!/hominum ingenium liberale! ut lacrimas excutiunt mihi!/uideas corde amare inter se. <quibus et> quantis laudibus/suum erum seruus collaudauit!

⁴¹ Βλ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 241, 319, Lejay 1925: 134, Norwood 1932: 88, πβ. Hunter 1985· ελλ. μετ.: 167.

⁴² Πβ. Sonnenschein 1899: 4.

⁴³ Βλ. McCarthy 2000: 177–8, *pace* Kraus 1977: 167 και σημ. 15, 168, Konstan 1983: 67, Bungard 2008: 213.

⁴⁴ Βλ. Sonnenschein 1899: 5, Lindsay 1900: 105 και ad III.v, Duff 1909: 131, Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 241, 506, Havet 1932 ad 138, Viljoen 1963: 46, Gosling 1983: 56–7, Konstan 1983: 62–3, Ketterer 1986: 132 σημ. 37, McCarthy 2000: 177, Blänsdorf 2002: 66.

⁴⁵ Βλ. Della Corte ²1967: 255–8, Leach 1969: 273, Konstan 1983: 70, McCarthy 2000: 200.

⁴⁶ Βλ. Ketterer 1986: 115, Franko 1995: 172, Bork 2018: 208.

⁴⁷ Βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 150, 162, πβ. Bungard 2008: 211–12, Stewart 2012: 70.

⁴⁸ Πβ. Harsh 1944: 350, Kraus 1977: 166, 168.

από τον οποίον περιστρέφεται ολόκληρη η υπόθεση, ο πραγματικός ήρωας και πρωταγωνιστής του δράματος.⁴⁹ Η παρουσίαση του Τυνδάρου είναι καθοριστική για τη φύση των *Captivi* εν γένει: είναι ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της κωμωδίας αυτής, το θεμελιώδες εκείνο στοιχείο που επηρεάζει τη φύση του έργου, την ατμόσφαιρα (κωμική και ενίοτε σχεδόν τραγική) και την υπόθεση, διότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πραγματικός δούλος· οι θεατές γνωρίζουν την πραγματική του ταυτότητα εξ αρχής μέσω του Προλόγου και αναμένουν ότι τελικά η αλήθεια θα αποκαλυφθεί στους χαρακτήρες του δράματος.⁵⁰

Προσεγγίζει έναν τραγικό ήρωα λόγω της ειρωνείας που περιβάλλει την υβριδική του παρουσία, με την αυτοθυσία του και την ευεργεσία που προσφέρει στον Φιλοκράτη, διακινδυνεύοντας τη ζωή του, και ακόμη με την εντυπωσιακή απολογία που αρθρώνει με θάρρος απέναντι στον οργισμένο Ηγίωνα.⁵¹ Δεν έχει τον *animus* ενός πανούργου δούλου παρά μόνο τον προσεγγίζει σε ορισμένα σημεία,⁵² ενώ δεν είναι τόσο χιουμοριστικός όσο η πλειονότητα των χαρακτήρων των δούλων στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία, μολονότι ευκαιριακά προσφέρει χιούμορ υψηλού επιπέδου. Συμβάλλει στο κωμικό στοιχείο στις σκηνές στις οποίες λαμβάνει χώρα η εξαπάτηση του Ηγίωνα, με τρία κατά μέρος κωμικά σχόλια, ευδιάκριτα πλαυτιανά και χαρακτηριστικά ενός *seuius callidus*, θυμίζοντας κυρίως τον Ψευδολόγο.⁵³ Από την άλλη πλευρά, ο φόβος του για την τύχη που θα έχει ο ίδιος, μετά την επιτυχή ολοκλήρωση του σχεδίου της εξαπάτησης, είναι αισθητός και ολοένα αυξανόμενος στο πρώτο μέρος της κωμωδίας,⁵⁴ αλλά και απόλυτα δικαιολογημένος: το *status* του ως δούλου δυσχεραίνει τη θέση του ως αιχμαλώτου· από τη στιγμή της απελευθέρωσης του Φιλοκράτη, η ανταλλαγή του Τυνδάρου με τον Φιλοπόλεμο δεν είναι δεδομένη ούτε επιβεβλημένη, αλλά υπόκειται στην τήρηση της υπόσχεσης του

⁴⁹ Βλ. Lindsay 1900: 105, Henson 1905: xii, Viljoen 1963: 46, Raffaelli 2006 (=2009): 150.

⁵⁰ Βλ. McCarthy 2000: 170 και σημ. 6, 180, Raffaelli 2006 (=2009): 169–70, 173–4.

⁵¹ Βλ. Kraus 1977: 169, Petrone 1983: 60 (“un personaggio semitragico”), Raccanelli 2002: 30, 53.

⁵² Βλ. Duckworth 1952: 251 σημ. 32, Leach 1969: 279, 280, Raffaelli 2006 (=2009): 160.

⁵³ Βλ. ad 266–9, ad 274–6 και ad 284.

⁵⁴ Ο φόβος του Τυνδάρου γίνεται για πρώτη φορά αισθητός στη μυστική συνομιλία του με τον Φιλοκράτη (229–30, 231–6), ενδεχομένως σε ένα σημείο στη σκηνή της διπλής ανάκρισης κατά τη συνομιλία του με τον Ηγίωνα (349–50), βλ. ad loc., αλλά κυρίως στη σκηνή της *ualedictio* μπροστά στον Ηγίωνα. Εκεί ειδικά η ανησυχία του προβάλλει ξεκάθαρα μέσα από την ειρωνεία που κυριαρχεί στη σκηνή. Αντιλαμβανόμενος την επικινδυνότητα της κατάστασής του υπενθυμίζει με κάθε διαθέσιμο μέσο και με λόγο μεστό πάθους στον Φιλοκράτη τον κίνδυνο που διατρέχει για χάρη του και απευθύνει έμμεσες παρακλήσεις να μην τον εγκαταλείψει, βλ. κυρίως στ. 397. Φαίνεται ακόμη ότι ενδεχομένως ο Πλαύτος έχει ενισχύσει αυτό το δραματικό αποτέλεσμα αξιοποιώντας τις δυνατότητες επέκτασης του διαλόγου και επιβράδυνσης της σκηνής που προσφέρει η φόρμουλα αποχώρησης *numquid uis?*· βλ. ad 400–1. Πίσω από τον αυτοέπαινό του, που επιχειρεί ο Τύνδαρος εδώ (401–13), και στις τελευταίες του παρακλήσεις (432–45, 448) βλέπουμε επίσης την αγωνία του.

Φιλοκράτη και στη διακριτική ευχέρεια του Θεοδωρομήδη. Στο ίδιο πλαίσιο, διαπιστώνουμε ένα ακόμη βασικό γνώρισμα του Τυνδάρου, τη βαθιά γνώση της ανθρώπινης φύσης και των αδυναμιών της. Η αντίθεση *λόγω-ἔργω* φαίνεται ότι κατέχει ιδιαίτερη θέση στην κοσμοθεωρία του, προφανώς απορρέει ακριβώς από αυτήν τη γνώση και ο ίδιος αναφέρεται σ' αυτό το θέμα με διάφορες αφορμές, αλλά κυρίως είναι φανερό ότι τον προβληματίζει περισσότερο εν όψει της επικείμενης αναχώρησης του Φιλοκράτη.⁵⁵

Η «αποθέωση του πανούργου δούλου»⁵⁶ λαμβάνει χώρα μετά την εμφάνιση του Αριστοφόντη, ο οποίος πρόκειται να αποκαλύψει την απάτη. Εδώ ο Πλάυτος έχει συνδυάσει τον υβριδικό χαρακτήρα του Τυνδάρου με τον παραδοσιακό πανούργο δούλο. Ο *liberalis* δούλος κάνει μια «τραγική» είσοδο επί σκηνής τραγουδώντας ένα *canticum* (516–32), με το οποίο θυμίζει κυρίως τον Τρανίωνα (*Mostellaria*) και τον Επίδικο, εν μέρει τον Λεωνίδα (*Asinaria*) και τον Ψευδολόγο.⁵⁷ Στη συνέχεια επιχειρεί να αυτοσχεδιάσει, προκειμένου να αποτρέψει την αποκάλυψη της απάτης. Τα λόγια του Ηγίωνα στους στ. 545–6 είναι αρκετά, ώστε να εμπνευστεί ad hoc μια αμυντική στρατηγική, στην προσπάθειά του να εξουδετερώσει τον επικίνδυνο μάρτυρα, παρουσιάζοντας τον Αριστοφόντη ως επικίνδυνο παράφρονα. Πρόκειται για το μοναδικό σημείο στο οποίο ο Τύνδαρος αναλαμβάνει τον ρόλο του πανούργου δούλου, θυμίζοντας συγκεκριμένα τον Τρανίωνα στη *Mostellaria*.⁵⁸ Ωστόσο, παρά τους ευέλικτους χειρισμούς και τις ετοιμόλογες απαντήσεις του, οι αυτοσχεδιασμοί του Τυνδάρου είναι μη πειστικοί και νομοτελειακά βραχύβιοι: δεν μπορεί να αποτρέψει την καταστροφή παρά μόνο να την καθυστερήσει.⁵⁹

1.4.3 Φιλοκράτης

Στο πρόσωπο του Φιλοκράτη, όπως και του Φιλοπολέμου, έχουμε προφανώς μια ευχάριστη παραλλαγή του χαρακτήρα του *adulescens*: δεν έχουμε πλέον να κάνουμε με τον άσωτο γιο, τον *adulescens amans*, όπως στις περισσότερες κωμωδίες

⁵⁵ Αυτή είναι η ουσία της συμβουλής του προς τον Φιλοκράτη στη μυστική τους συνομιλία (231–5). Στο ίδιο θέμα αναφέρεται ρητά αργότερα, γνωρίζοντας το ειδικό σημασιολογικό φορτίο του και τον αντίκτυπο που δύναται να έχει, για να εξαπατήσει τον Ηγίωνα (303 και βλ. ad loc.) και επανέρχεται σ' αυτό στον έμμεσο αυτοέπαινό του (405) και στον αποχαιρετισμό με τον Φιλοκράτη (429).

⁵⁶ Βλ. Lindsay 1900: 105: “[...] the cunning slave (*seruulus callidus*) receives a veritable apotheosis in the part of Tyndarus”.

⁵⁷ Βλ. ad III.iii§2.

⁵⁸ Πβ. Webster²1970: 147, Leach 1969: 279, Frangoulidis 1996a: 154, Paduano 1996: 76, 77, Raffaelli 2006: 160, 176.

⁵⁹ Πβ. Frangoulidis 1996a: 154, Paduano 1996: 77.

με ερωτικό θέμα.⁶⁰ Από όλους τους *adulescentes* στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία, ο Φιλοκράτης είναι εκείνος που βρίσκεται στην πλέον ευάλωτη θέση. Αντιμέτωπος με την αιχμαλωσία και τη δουλεία, πρέπει να διεκδικήσει τη βοήθεια του δούλου του· αναλαμβάνει ο ίδιος τον ρόλο του δούλου στο πλαίσιο του σχεδίου της εξαπάτησης, αξιοποιώντας παρεπιπτόντως στον μέγιστο βαθμό τις δυνατότητες του ρόλου που έχει αναλάβει,⁶¹ για να αποκτήσει την ελευθερία του. Ο Φιλοκράτης αποδεικνύεται τελικά πιστός και προς τον Ηγίωνα και προς τον Τύνδαρο. Στη σκιαγράφησή του, όπως συμβαίνει και με τους υπόλοιπους βασικούς χαρακτήρες του δράματος, πραγματώνεται το μότο του τέλους, *ubi boni meliores fiant*.

1.4.4 Εργάσιλος

Ένα από τα βασικά θέματα συζήτησης στο πλαίσιο της μελέτης των *Captivi* αποτελεί η παρουσία του παρασίτου Εργασίλου στο δράμα, η προέλευση και η δραματική του λειτουργία. Πρόκειται ομολογουμένως για τον πιο κωμικό χαρακτήρα των *Captivi* και συνάμα τον περισσότερο «πλαυτιανό», εκείνον που αποτελεί τη γέφυρα ανάμεσα στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο σ' αυτήν την κωμωδία του Πλαύτου.⁶²

Αρκετοί μελετητές έχουν θεωρήσει πως ο Πλαύτος προσέθεσε τον χαρακτήρα του Εργασίλου στην υπόθεση του Ελληνικού προτύπου των *Captivi*, με σκοπό τον εμπλουτισμό της δράσης με χιούμορ· τούτο σημαίνει είτε πως πρόκειται για μία προσθήκη από κάποια άλλη πηγή, ίσως ένα δεύτερο Ελληνικό πρότυπο,⁶³ είτε πως

⁶⁰ Βλ. Lindsay 1900: 105, Henson 1905: xii, Viljoen 1963: 46.

⁶¹ Βλ. Bungard 2008: 185–6.

⁶² Βλ. Leach 1969: 265, 267, Moore 1998: 194.

⁶³ Αυτή ήταν η παλαιότερη επικρατούσα άποψη για τον Εργάσιλο· βλ. Ladewig 1842: 28–31 (πιθανώς από τους *Διδύμους* του Αντιφάνη), Brix ⁴1884: 4 και σημ. 3 (αργότερα ο Niemeyer απέρριψε αυτήν τη θέση, βλ. Brix–Niemeyer ⁶1910: 6), Lindsay 1900: 138–9, Kakridis 1904: 18–23, Pascal ²1904: 4, 119–24 (από την κωμωδία *Ἐλπίς* ή *Πλοῦτος* του Επιχάρμου), Waltzing 1920: 9–10. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα πάνω στα οποία θεμελιώθηκε αυτή η υπόθεση ήταν ότι ο χαρακτήρας του Εργασίλου δεν συνδέεται απολύτως οργανικά με την υπόθεση της κωμωδίας. Ως εκ τούτου, οι μονόλογοί του στις σκηνές I.i και III.i θα μπορούσαν να παραλειφθούν χωρίς να ζημιωθεί η δραματική συνοχή. Στο Ελληνικό πρότυπο ο συνομιλητής του Ηγίωνα στη σκηνή I.ii θα μπορούσε να ήταν κάποιο άλλο πρόσωπο (ίσως ο αδελφός του Ηγίωνα, τον ρόλο του οποίου περιέκοψε ο Πλαύτος, όπως υπέθεσε η Krysiniel–Józefowicz 1954: 164–5), ενώ το μήνυμα που μεταφέρει ο Εργάσιλος στη σκηνή IV.i θα μπορούσε να γνωστοποιεί στον Ηγίωνα κάποιος άλλος χαρακτήρας, πιθανώς ένας πιστός δούλος. Βλ. Langen 1886: 123, Prescott 1920: 268–9, Viljoen 1963: κυρίως 45–6 και σημ. 30, Lefèvre 1998: 27. Ωστόσο, ήδη οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: 5 απέρριψαν αυτήν την υπόθεση, ενώ λόγω της εξάρτησής του από τον Φιλοπόλεμο και τον Ηγίωνα, ο Εργάσιλος είναι απολύτως κατάλληλος για τη συγκεκριμένη λειτουργία, πβ. Antonsen–Resch 2005: 80. Η προσθήκη του από τον Πλαύτο ήταν για πολλούς επιζήμια για την ενότητα της δράσης και τη σοβαρή φύση του δράματος. Κατά τον Hough 1942a: 26–37 (μολονότι υπήρξε εκπρόσωπος της Αμερικανικής αντι-αναλυτικής σχολής και γενικά

αποτελεί μια αμιγώς πλαυτιανή επινόηση.⁶⁴ Ωστόσο, είναι ίσως περισσότερο λογικό να θεωρήσουμε ότι ο χαρακτήρας του παρασίτου πρέπει να υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο· ενδεχομένως επρόκειτο για ελάσσονα ρόλο, αλλά ο Πλάυτος έχει επεκτείνει σημαντικά τον ρόλο του,⁶⁵ μεταμορφώνοντάς τον εντελώς.

Με τις περιστασιακές του εμφανίσεις επί σκηνής ο παράσιτος συμβάλλει ιδιαίτερα στην επίτευξη κωμικού αποτελέσματος, ειδικά εφόσον ενίοτε η ατμόσφαιρα του δράματος τείνει να γίνει σοβαρή, εν μέρει τραγική.⁶⁶ Ως εκ τούτου, προκύπτει μια ισορροπημένη αντίθεση ανάμεσα στις σκηνές όπου εμφανίζεται ο παράσιτος και άλλες σκηνές εντελώς διαφορετικού ύφους και ατμόσφαιρας.⁶⁷ Η λειτουργία του αυτή θα ήταν εξίσου ωφέλιμη και για το Ελληνικό πρότυπο.⁶⁸ Το χιούμορ που προκύπτει από την παρουσία του Εργασίλου στο δράμα είναι αντιπροσωπευτικό της παραδοσιακής κωμικότητας του πλαυτιανού θεάτρου. Σε καθεμιά από τις εμφανίσεις του, είτε στους μονολόγους του (I.i, III.i) είτε στον αρχικό διάλογό του με τον Ηγίωνα (I.ii: 129–91) και ακόμη όταν εμφανίζεται ως *seruus currens* (IV.i, ii) και όταν εκφωνεί τον τελευταίο ενθουσιώδη μονόλογό του, πριν αποχωρήσει οριστικά από τη σκηνή (IV.iii), ο λόγος του είναι πληθωρικός και κωμικός, ένα αριστούργημα του πλαυτιανού γλωσσικού χιούμορ. Είναι ο πρώτος χαρακτήρας που εμφανίζεται στο δράμα: στον εισαγωγικό μονόλογό του (I.i) συστήνεται στο κοινό, επαναλαμβάνει

επιφυλακτικός απέναντι σε θεωρίες περί της *contaminatio*), όλες οι δομικές και λογικές ασυνέπειες που έχουν κατά καιρούς επισημανθεί στην υπόθεση των *Captivi* οφείλονται στην προσθήκη του Εργασίλου από τον Πλάυτο στην υπόθεση του Ελληνικού προτύπου από κάποια άλλη Ελληνική κωμωδία που περιελάμβανε έναν παράσιτο· ο Πλάυτος επεξεργάστηκε αυτόν τον χαρακτήρα, έτσι ώστε να τον προσαρμόσει στις ανάγκες της υπόθεσης της κωμωδίας του καθώς και στη δραματική του αισθητική και τις προτιμήσεις του κοινού του (36–7). Πλέον, όμως, είναι αποδεκτό ότι οι θεωρούμενες ως ασυνέπειες των *Captivi* δεν χρειάζεται να υπερεκτιμώνται, βλ. Viljoen 1963: 38–63, Konstan 1983: 58–9, Willcock 2001: 245–6, Lowe 2002: 25–8, Blänsdorf 2002: 59, 61, Maurach 2011: 442.

⁶⁴ Βλ. Herzog 1876: 363–5. Η Benz 1998a: 51–100 προτείνει πως ο Εργασίλος αποτελεί επινόηση του Πλάυτου, η οποία υπηρετεί κωμικούς σκοπούς, και πως οι πρακτικές που επιστράτευσε ο κωμικός ποιητής για τη σύνθεση του χαρακτήρα του παρασίτου περιελάμβαναν γνωρίσματα του ιταλικού προ-λογοτεχνικού αυτοσχέδιου θεάτρου. Προς επίρρωση της θέσης της (1998b: 103–15) επικαλείται τα υφολογικά γνωρίσματα του λόγου του Εργασίλου (κυρίως τα λογοπαίγνια και τις εκτεταμένες μεταφορές, που θεωρεί πως δεν αντιστοιχούν σε γλωσσικές επιλογές κάποιου Ελληνικού προτύπου), πβ. Lefèvre 1998: 27, 39–40. Η Antonsen–Resch 2005: 74–80 απορρίπτει κατηγορηματικά αυτήν τη θέση καθώς και την υπόθεση περί της *contaminatio*.

⁶⁵ Βλ. Brix–Niemeyer ⁶1910: 5, 6, Fraenkel 1922: αγγλ. μετ.: 170–1, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: 5, Arnaldi 1946: 307, Krysiniel–Józefowicz 1954: 167–8, Perna 1955: 145–6, Leach 1969: 264–6, Wright 1974: 128 σημ. 5, Kraus 1977: 169, Segal ²1987: 195–7, 202, Lowe 2002: 28.

⁶⁶ Βλ. Ladewig 1842: 28, Abel 1955: 53, Viljoen 1963: 45– 6, Petrone 1983: 63, Arcas Pozo 1998: 63, Moore 1998: 192, Leigh 2004: 81, Antonsen–Resch 2005: 63 και σημ. 247, 80, Raffaelli 2006 (=2009): 159, 164, 174–5,. Ο δεύτερος μονόλογός του (III.i) προσφέρει μια απολύτως ευπρόσδεκτη κωμική ανακούφιση για το κοινό, βλ. ad III.i§2, ενώ ειδικά η τρίτη εμφάνιση του Εργασίλου επί σκηνής (IV.i), μεστή κωμικότητας, διαλύει τη μακρά ένταση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, μετά την αποκάλυψη της απάτης.

⁶⁷ Πβ. Paduano 1996: 80–1, Raffaelli 2006 (=2009): 175, Philippides 2014: 94.

⁶⁸ Πβ. Krysiniel–Józefowicz 1954: 168.

ορισμένες από τις πληροφορίες του Προλόγου, προετοιμάζει τους θεατές για την εμφάνιση του Ηγίωνα,⁶⁹ προδιαθέτοντάς τους θετικά για τον χαρακτήρα του,⁷⁰ και παράλληλα προσφέρει μια εντυπωσιακή, ζωνηρή σκηνή, απαραίτητη μετά τον Πρόλογο. Ως συνομιλητής του Ηγίωνα (I.ii) συμβάλλει στην αρχική σκιαγράφηση του τελευταίου, λειτουργώντας ως το συναισθηματικό του αντίβαρο (I.ii, IV.ii),⁷¹ εν μέρει επίσης ως ένας συνδετικός κρίκος ανάμεσα στον *senex* και όσα συμβαίνουν έξω από την εμβέλειά του.⁷²

Ο παράσιτος ήταν για το Ρωμαϊκό κοινό ένας ιδιαίτερα δημοφιλής κωμικός χαρακτήρας.⁷³ Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Εργασίλου το χιούμορ που προκύπτει από την παρουσία του οφείλεται στην αδυναμία του να διασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα κωμική κατάσταση, στην οποία ο Πλάυτος φαίνεται ότι βρήκε μια επιτυχημένη συνταγή για ατελείωτα αστεία,⁷⁴ που ήταν σε θέση να συνθέσει ελεύθερα και ανεξάρτητα και τα οποία μπορούσε να χρησιμοποιήσει στον βαθμό που ήθελε και ταίριαζαν στους σκοπούς του. Στη σωζόμενη Ελληνική κωμωδία δεν βρίσκουμε κάτι παρόμοιο.⁷⁵ Ίσως, σε κάποιον βαθμό, έχουμε να κάνουμε με μια πλαυτιανή πρακτική επέκτασης, απόλυτα ιδανική για τον κωμικό τύπο του παρασίτου, παρόμοια με τις πρακτικές που ο Πλάυτος χρησιμοποιούσε σταθερά για την ενίσχυση των χαρακτήρων των πανούργων δούλων του.

Ο Πλάυτος δεν χρησιμοποίησε αυτήν τη «συνταγή» για πρώτη φορά στους *Captivi*. Την είχε χρησιμοποιήσει επίσης στον *Stichus*.⁷⁶ Όπως θα δούμε στο

⁶⁹ Πβ. Segal ²1987: 197.

⁷⁰ Βλ. Εισαγωγή, 1.4.1, σ. 9.

⁷¹ Πβ. Lejay 1925: 133, Harsh 1944 : 350, Duckworth 1952: 152, Damon 1997: 79, Antonsen–Resch 2005: 64.

⁷² Βλ. Arcaz Pozo 1998: 61 σημ. 11.

⁷³ Πβ. Segal ²1987: 196, Lefèvre 1998: 27.

⁷⁴ Οι κωμικές προοπτικές της αποτυχίας ενός παρασίτου στην αναζήτηση ενός γεύματος είναι πράγματι αξιόλογες, πβ. Giese 1908: 22, Michaut 1920: I.224, Leach 1969: 265.

⁷⁵ Ακόμη και αν συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τη χρήση της παροιμιακής μεταφοράς *νήστις κεστρεὺς* για τον πεινασμένο παράσιτο, που επιβιώνει δίχως τροφή (λ.χ. Αμειψ. fr.1.3 K–A, Αναξανδρ. fr.35.7–8 K–A, Δίφ. fr.53 K–A) ή την κατάσταση του ατόμου που δεν έχει προσκληθεί σε γεύμα (πιθανότατα ενός παρασίτου), στο fr. 11 K–A του Τιμοκλή ή ακόμη το απόσπασμα από τον *Ψευδόμονον* του Άλεξη (fr.262 K–A: – UU – *κόλακος δὲ βίος μικρὸν χρόνον ἀνθεῖ· οὐδεὶς γὰρ χαίρει πολιοκροτάφῳ παρασίτῳ*) με την κατάσταση του Εργασίλου και του Γελασίμου ή ακόμη με την ανησυχία του Βούρτσα (*Men.* 446–65), πβ. και Antonsen–Resch 2005: 12, 13 και σημ. 53, δεν γνωρίζουμε τα συμφραζόμενα των αποσπασμάτων αυτών ούτε μπορούμε να συμπεράνουμε από αυτά ότι το θέμα είχε αποκτήσει τις διαστάσεις ενός επαναλαμβανόμενου μοτίβου, όπως στον Πλάυτο.

⁷⁶ Σύμφωνα με τη διδασκαλία που παραδίδει το Αμβροσιανό παλίμνηστο, ο *Stichus* παραστάθηκε το 200 π.Χ. Για τη χρονολόγηση των *Captivi* δεν έχουμε ανεξάρτητες ενδείξεις, αλλά υπάρχει γενική ομοφωνία ότι ανήκουν στα τελευταία έργα του Πλάυτου και υπάρχουν αρκετές κειμενικές ενδείξεις που ενδεχομένως το επιβεβαιώνουν· βλ. Εισαγωγή, 3.2.

υπόμνημα, οι ομοιότητες ανάμεσα στην παρουσίαση του Εργασίλου και αυτήν του παρασίτου Γελασίμου στον *Stichus* είναι εμφανείς τόσο στο επίπεδο της κατάστασης όσο και σ' αυτό της γλώσσας.⁷⁷ Στον *Stichus* η προσπάθεια του Γελασίμου να εξασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα διαρκεί όσο και η παρουσία του στο δράμα, η οποία είναι σε γενικές γραμμές επεισοδιακή· ωστόσο, η προσπάθεια αυτή του παρασίτου είναι ανεπιτυχής, ακόμη και όταν επιστρέφουν οι πάτρωνές του. Ο Γελάσιμος δεν λαμβάνει ποτέ την πολυπόθητη πρόσκληση, αλλά αποσύρεται πεινασμένος και απογοητευμένος. Στους *Captivi* το ίδιο θέμα διαμορφώνει το δευτερεύον νήμα της υπόθεσης, το οποίο είναι απόλυτα συμμετρικό με τον κύριο άξονα της υπόθεσης, ο οποίος αφορά στις περιπέτειες των υπόλοιπων χαρακτήρων μέχρι ο Ηγίων να επανασυνδεθεί με τους δύο γιους του και κυρίως την αναγνώριση του Τυνδάρου.⁷⁸ Οι τύχες του Εργασίλου και των υπολοίπων κινούνται παράλληλα στο μεγαλύτερο μέρος της υπόθεσης· διασταυρώνονται στο λιμάνι, όπου οδηγεί τον Εργάσιλο η επιθυμία του να βρει μια πρόσκληση σε γεύμα. Το μοτίβο είναι μεν κωμικό, συνέβαλε προφανώς σημαντικά στην ενίσχυση του ρόλου του παρασίτου σ' αυτήν την κωμωδία, αλλά η παρουσία του τείνει, σε κάθε περίπτωση, να ακολουθεί αρμονικά τη ροή της υπόθεσης, τις διακυμάνσεις της ατμόσφαιρας και τις ιδιομορφίες της κωμωδίας εν γένει: συμβαδίζει με την εξέλιξη της τύχης όλων των προσώπων της κωμωδίας και την υπογραμμίζει.⁷⁹ Η πρόωρη αποχώρηση του Εργασίλου από το δράμα δεν αποτελεί μειονέκτημα· αντίθετα, ενδεχομένως, υπηρετεί την οικονομία και τη συνοχή της κωμωδίας και συνιστά μια ένδειξη του ελέγχου, με τον οποίον ο Πλάυτος χειρίστηκε την επέκταση του ρόλου του. Το «γύρισμα της τύχης» του Εργασίλου έρχεται σε ένα σημείο, στο οποίο η ατμόσφαιρα της κωμωδίας έχει γίνει απροσδόκητα σκοτεινή· λειτουργεί ως προανάκρουσμα του αίσιου τέλους⁸⁰ και

⁷⁷ Οι ομοιότητες που διαπιστώνονται στη γλώσσα των δύο πλαυτιανών παρασίων συζητούνται στο ερμηνευτικό υπόμνημα.

⁷⁸ Βλ. Κουνάκη-Φιλιππίδη 2008: 129–39, Philippides 2014: 93–104. Η Sharrock 2009: 192 επισημαίνει την ομοιότητα του ρόλου του Εργασίλου με αυτόν του Γελασίμου ως προς τις επεισοδιακές τους εμφανίσεις (“pop-up role/figure”, για τον όρο βλ. σ. 190), καθώς και ότι, σε αντίθεση προς τον Γελάσιμο, ο Εργάσιλος δεν είναι το ίδιο περιορισμένος.

⁷⁹ Ήδη οι Ladewig 1842: 28 και Westaway 1917: 80 είχαν εκφραστεί επαινετικά για την επιδεξιότητα με την οποία συνδέονται οι σκηνές, στις οποίες εμφανίζεται ο Εργάσιλος, και το κωμικό στοιχείο που αυτές προσφέρουν με την υπόλοιπη δράση. Πβ. Brix-Niemeyer-Köhler 1930: 5, Harsh 1944: 350· πρόσφατα βλ. Leach 1969: 263–96, κυρίως 286–92, Konstan 1983: 67 σημ. 17, Thalmann 1996: 120, Arcaz Pozo 1998: 60–6, Moore 1998: 192, McCarthy 2000: 174, 181, 182–3, 195–8, 201–4, 207, Leigh 2004: 81 και σημ. 96, Antonsen-Resch 2005: 63, 78, Raffaelli 2006 (=2009): 174.

⁸⁰ Κατά τη Leach 1969: 292, η παρουσία του Εργασίλου στις τελευταίες σκηνές θα επισκίαζε την πικρή ειρωνεία που επικρατεί σ' αυτές, πβ. Ketterer 1986: 131 σημ. 31. Ωστόσο, ο ενθουσιασμός και η υπερβολή του Εργασίλου στην τελευταία του εμφάνιση συμβαδίζουν με την κορύφωση της εξέλιξης της δράσης, πβ. Lindsay 1900: 105. Στην ανακοίνωση της ευχάριστης είδησης της επιστροφής του

βεβαιώνει το κοινό ότι, παρά την τραγικωμική τροπή που λαμβάνουν τα γεγονότα στο δεύτερο μισό της υπόθεσης, έχει ακόμη «λαμβάνειν» από την πλαυτιανή παραδοσιακή κωμωδία.⁸¹ Ενδεχομένως, στον χαρακτήρα του Εργασίλου μπορούμε να διακρίνουμε μια εξέλιξη της τεχνικής του Πλαύτου στην επέκταση του ρόλου του κωμικού παρασίτου στην ώριμη περίοδο της δημιουργίας του.

1.4.5 Ελάχισσες χαρακτήρες

Οι τέσσερις άλλοι χαρακτήρες που εμφανίζονται στο δράμα έχουν ελάχισσες ρόλους, εξυπηρετούν βασικά σημεία της εξέλιξης της πλοκής ως βοηθητικοί χαρακτήρες και δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη εξατομίκευση. Ο Αριστοφόντης συντελεί στην αποκάλυψη της απάτης και συμβάλλει στο κωμικό στοιχείο. Ο *puer* εξυπηρετεί το κωμικό στοιχείο και παρουσιάζει τον επίλογο της παρουσίας του Εργασίλου στην κωμωδία, περιγράφοντας την εξωσκηνική του δράση σε έναν μονόλογο, ο οποίος φαίνεται ότι προέρχεται από το χέρι του Πλαύτου.⁸² Η παρουσία του Φιλοπολέμου είναι εξαιρετικά σύντομη· η επιστροφή του σηματοδοτεί το τέλος της περιπέτειάς του και την οικογενειακή επανασύνδεση, ενώ προφανώς είναι εκείνος που εντόπισε τον Σταλαγμό στην Ήλιδα και φρόντισε με κάποιον τρόπο για τη σύλληψή του. Ο Σταλαγμός λειτουργεί ως ο παράγοντας της αναγνώρισης του Τυνδάρου και ως ο αίτιος της αρχής των δεινών του Ηγίωνα θα υποστεί τελικά την τιμωρία που του αξίζει.

1.5 Το μοτίβο της εξαπάτησης

Παράδοση, νεοτερικότητα και μεταθεατρικότητα

Παραδοσιακά στην κωμωδία φορείς της απάτης είναι χαρακτήρες χαμηλού status, ο *seruus callidus* ή σπανιότερα ένας παράσιτος (*Curculio*, *Phormio*).⁸³ Η συμμετοχή του Φιλοκράτη στην απάτη είναι κάτι το ασυνήθιστο.⁸⁴ Για ορισμένους

Φιλοκράτη, του Φιλοπολέμου και του Σταλαγμού θα διαπιστώσουμε την οικονομία, με την οποία ο Πλαύτος έχει χειριστεί το τέλος των *Captivi*: βλ. ad 777, πβ. ad 757–65 και ad IV.ii§2. Η πανηγυρική έφοδος του Εργασίλου στην αποθήκη των τροφίμων του Ηγίωνα, όπως την περιγράφει ο *puer* (909–21), δεν προετοιμάζει το κοινό απλώς και μόνο για την επανασύνδεση του Ηγίωνα με τον Φιλοπόλεμο, όπως επισημαίνει ο Arcaz–Pozo 1998: 66, αλλά κυρίως για την επικείμενη αναγνώριση του Τυνδάρου ως γιου του Ηγίωνα, η οποία θα λάβει χώρα στην τελευταία σκηνή της κωμωδίας.

⁸¹ Πβ. Frangoulidis 1996a: 157, Bungard 2008: 214.

⁸² Βλ. ad IV.iv§2.

⁸³ Πβ. Moore 1998: 191.

⁸⁴ Πβ. Moore 1998: 191, Barrios–Lech 2016: 242.

μελετητές ο ίδιος είναι ο εννοηστροπότης του σχεδίου.⁸⁵ Στον Πρόλογο το σχέδιο περιγράφεται ως από κοινού σύλληψη των δύο αιχμαλώτων (35, 46–8), αλλά η ευθύνη για την πραγματοποίηση του σχεδίου αποδίδεται στον Τύνδαρο (36, 40–3). Στην επόμενη εμφάνισή τους επί σκηνής (II.i) ο Φιλοκράτης είναι εκείνος που δίνει τις οδηγίες για το σχέδιό τους, πριν από την ανάκρισή τους από τον Ηγίωνα (218–28). Ωστόσο, η αμφισημία που διαπιστώνεται όσον αφορά σ’ αυτό το θέμα,⁸⁶ όπως θα δούμε, έχει να κάνει συγκεκριμένα με την ιδιομορφία της κατάστασης με την οποία βρίσκονται αντιμέτωποι ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης: το σχέδιο οργανώθηκε και από τους δύο, προφανώς ο Φιλοκράτης έχει αυξημένο μερίδιο και στην πρωτοβουλία σχετικά με αυτό και στην πραγματοποίησή του,⁸⁷ αλλά δίχως τη συμμετοχή του Τυνδάρου, το σχέδιο δεν θα ήταν ποτέ εφικτό· ο ίδιος το ολοκληρώνει και ακόμη υφίσταται τις συνέπειές του, έστω προσωρινά.

Η σημαντική πρωτοτυπία όσον αφορά στην εξαπάτηση στους *Captivi* έγκειται στο κίνητρο, το οποίο δεν είναι οικονομικό, δεν αφορά σε μια ερωτική περιπέτεια· η απάτη των δύο αιχμαλώτων αποσκοπεί στην απόδραση του Φιλοκράτη. Πρόκειται για μια θεμελιώδη διαφορά που μεταμορφώνει το μοτίβο της εξαπάτησης ad pudicos mores⁸⁸ και εν γένει την ατμόσφαιρα του δράματος.⁸⁹ Η τυπική φαρσική απάτη δίνει τη θέση της σε μια ευεργεσία. Η Raccanelli εμβαθύνει στην ουσία του σκοπού της εξαπάτησης στους *Captivi*, μελετώντας τον από ανθρωπολογική σκοπιά και με βάση τις Ρωμαϊκές ευαισθησίες, εξετάζοντας δηλαδή τη θυσία του Τυνδάρου στο πλαίσιο του ανθρωπολογικού μηχανισμού του «δώρου».⁹⁰ Στους *Captivi* οι doli αποκτούν την αξία ενός beneficium. Ο Τύνδαρος προσφέρει στον Φιλοκράτη το «δώρο της ζωής», τον ευεργετεί, χαρίζοντάς του την ελευθερία, σώζοντάς τον, επομένως, από τον «κοινωνικό θάνατο» που συνεπάγεται η αιχμαλωσία και η δουλεία. Για την παραδοσιακή Ρωμαϊκή κουλτούρα, όμως, η έννοια του beneficium είναι βαθιά

⁸⁵ Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο πλαίσιο αυτό στα λόγια του Φιλοκράτη στους στ. 223–8, 240–1, 248, βλ. Blänsdorf 2002: 68, Raffaelli 2006 (=2009): 155–6.

⁸⁶ Βλ. Leach 1969: 271 και σημ. 26.

⁸⁷ Στη σκηνή II.ii και συγκεκριμένα στο πρώτο στάδιο της εξαπάτησης στο πλαίσιο της διπλής ανάκρισης των αιχμαλώτων από τον Ηγίωνα ο Φιλοκράτης είναι εκείνος που, προσποιούμενος τον δούλο, αναλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της εξαπάτησης, επιστρατεύοντας ακόμη και ευφάνταστους, ψευδείς ισχυρισμούς για τον πατέρα του (271–3, 277–9, 281–92), εκμεταλλευόμενος στο έπακρο τον ρόλο που έχει αναλάβει να υποδυθεί· η συμβολή του Τυνδάρου στο στάδιο αυτό έγκειται στο να επιβεβαιώσει ολιγόλογα (318–19) το σύνολο των ισχυρισμών του Φιλοκράτη, πβ. Bungard 2008: 207.

⁸⁸ Πβ. Duff 1909: 130: “[...] what Plato might call ‘a noble remedy’ for the desperate situation in which the prisoners find themselves by no fault of their own”, Petrone 1983: 56, McCarthy 2000: 186, Blänsdorf 2002: 66, Raffaelli 2006 (=2009): 174.

⁸⁹ Πβ. Lindsay 1900: 105, Viljoen 1963: 46.

⁹⁰ Βλ. Raccanelli 2002: 29–57.

ρίζωμένη στον κώδικα ηθικής και συμπεριφοράς του ελεύθερου ευγενή και, στον βαθμό που η βασική αρχή του κώδικα του «δώρου» είναι η αμοιβαιότητα, ένας δούλος δεν μπορεί να προσφέρει ένα *beneficium* στον κύριό του, διότι σε μια τέτοια περίπτωση ο τελευταίος δεσμεύεται με το χρέος της ανταπόδοσης σε εκείνον που βρίσκεται κάτω από την *potestas* του.⁹¹ Στο επίπεδο της πρόσληψης του Ρωμαϊκού κοινού, οι δυσκολίες που προκύπτουν από αυτό το δυνάμει ανατρεπτικό για την κοινωνική ιεραρχία και ισορροπία παράδοξο της ευεργεσίας του Τυνδάρου στον Φιλοκράτη αίρονται, διότι ο μηχανισμός του «δώρου» συνδυάζεται με την ειρωνεία που περιβάλλει την ταυτότητα του Τυνδάρου και τελικά διορθώνεται και συμπληρώνεται από τον μηχανισμό της αναγνώρισης.⁹²

Από την άλλη πλευρά, από την εξαπάτηση των *Captivi* δεν απουσιάζουν εντελώς τα στοιχεία της παράδοσης. Όπως θα δούμε στο υπόμνημα, σε αρκετά σημεία υπάρχει το τυπικό, παραδοσιακό λεξιλόγιο της μηχανοραφίας, το οποίο ενίοτε γίνεται όχημα για τη θεατρικότητα που περιβάλλει το μοτίβο της εξαπάτησης στους *Captivi*. Το κωμικό μοτίβο της μηχανοραφίας στην *ralliata* αποτελεί συχνά μεταθεατρικό δείκτη σύνθεσης κωμωδίας. Ορισμένοι πλαυτιανοί *serui callidi* αναλαμβάνουν τον ρόλο του κωμικού ποιητή (“playwright”), οργανώνοντας σχέδια εξαπάτησης, τα οποία εκτυλίσσονται ως «υπο-πλοκές» (“sub-plots”) εντός της κυρίως κωμικής πλοκής (“play-within-play”)⁹³. Οι βοηθοί τους ή ενίοτε και οι ίδιοι οι πανούργοι δούλοι υποδύονται ρόλους στο πλαίσιο των σχεδίων αυτής της μορφής. Στους *Captivi* το σχέδιο του Τυνδάρου και του Φιλοκράτη συνίσταται στην ανταλλαγή ταυτοτήτων και τη μεταμφίεση και βασίζεται στην προσποίηση. Από αυτήν την άποψη, παρουσιάζει μια θεατρική διάσταση: η εξαπάτηση σχεδιάζεται ως

⁹¹ Βλ. Raccanelli 2002: 35–7.

⁹² Βλ. Raccanelli 2002: 38–57, πβ. Bloomer 2001: 39.

⁹³ Βλ. Frangoulidis 1997: 1–2, Moore 1998: 68, Slater 2000: 9, 11–2, Sharrock 2009: 4, 8, 96, 116–62. Για τη χρήση και τη σημασία του όρου “sub-plot”, βλ. Frangoulidis op.cit.: 4. Η Muecke 1986: 216–29, υποστηρίζει πως το κωμικό μοτίβο της εξαπάτησης μέσω μεταμφίεσης στις κωμωδίες του Πλάτου δίνει στις *dramatis personae* την ευκαιρία να σχολιάσουν την ενδυμασία και την προετοιμασία των σχετικών τεχνασμάτων. Τα σχόλια αυτά καταδεικνύουν πως τα τεχνάσματα της μορφής αυτής εκτυλίσσονται ως επιμέρους «παραστάσεις» εντός των κυρίων κωμικών υποθέσεων (“play-within-play”). Ο Ψευδολόγος είναι ο κατεξοχήν «ποιητής-δούλος» μεταξύ των πλαυτιανών πανούργων δούλων. Παρουσιάζει ξεκάθαρα στους θεατές τον ρόλο του ως κωμικού ποιητή, καθώς αναζητά ένα σχέδιο για να εξαπατήσει τον Σίμωνα (*Ps.*401-5: *sed quasi poeta, tabulas quom cepit sibi./quaerit quod nusquam est gentium, reperit tamen,/facit illud ueri simile quod mendacium est./nunc ego poeta fiam: uiginti minas,/quae nusquam nunc sunt gentium, inueniam tamen*, πβ. *Ps.*562-72 και 970-85, όπου παρακολουθεί αθέατος την έκβαση του σχεδίου του, σχολιάζοντας κατά μέρος τις υποκριτικές ικανότητες του βοηθού του, του Σιμίου, ο οποίος εφαρμόζει το σχέδιο απάτης του Ψευδολόγου, ακολουθώντας τις οδηγίες του τελευταίου)· βλ. Slater op.cit.: 97–120, 145–6, Sharrock op.cit.: 117. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Παλαιστρίωνα (*Miles Gloriosus*) και του Τοξίλου (*Persa*)· βλ. Slater op.cit.: 31–44, 142–3, Sharrock op.cit.: 13, 136–7.

ένα «κωμικό δράμα» και παρουσιάζεται ως μια «υπο-πλοκή» εντός του κυρίως δράματος.⁹⁴ Ο διάλογος των δύο αιχμαλώτων στη σκηνή II.i λειτουργεί, ως ένα σημείο, ως μια προετοιμασία για την «παράστασή» τους.⁹⁵ Οι σκηνές της ανάκρισης (κυρίως η σκηνή II.ii) αποκτούν τον χαρακτήρα μιας «παράστασης», καθώς ο Φιλοκράτης υποδύεται με επιτυχία τον ρόλο του αναιδούς δούλου και ο Τύνδαρος σχολιάζει κατά μέρος την «ερμηνεία» του· αμφότεροι αντλούν στοιχεία από το απόθεμα των θεμάτων, των συμβάσεων και του κωμικού λεξιλογίου της εξαπάτησης της *palliata*,⁹⁶ δίνοντας με αυτόν τον τρόπο στην απάτη τους τις διαστάσεις μιας «παράστασης εντός του δράματος».⁹⁷

Κάθε θεατρική παράσταση, όμως, εκ των πραγμάτων φτάνει σε ένα τέλος. Η συμμετρία των σκηνών II.ii και III.iv των *Captivi*, όπου αντίστοιχα τίθεται σε εφαρμογή και αποκαλύπτεται το σχέδιο εξαπάτησης, σε δραματικό επίπεδο, είναι διαπιστωμένη, είναι επίσης φανερή στο πλαίσιο της παράστασης στο επίπεδο της σκηνικής παρουσίας, προετοιμάζοντας την κρίσιμη αντιπαράθεση ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Ηγίωνα.⁹⁸ Με μεταθεατρικούς όρους, η συμμετρία των σκηνών αυτών μπορεί να μεταφραστεί ως η έναρξη και η λήξη της «παράστασης» που έλαβε χώρα εντός του δράματος: στη σκηνή III.iv ο Αριστοφόντης υπονομεύει σταθερά και τελικά «αποδομεί» τη «θεατρική παράσταση» που περιλαμβάνει το σχέδιο της εξαπάτησης και ακόμη τον θεατρικό αυτοσχεδιασμό του Τυνδάρου, αποκαλύπτοντας την πραγματικότητα και προκαλώντας τη σύγκρουση ανάμεσα στο τραγικό και το κωμικό και την προσωρινή υπερίσχυση του τραγικού μέχρι την επιστροφή του Εργασίλου από το λιμάνι.⁹⁹ Στην πραγματικότητα ο Αριστοφόντης όχι μόνο διαλύει την ψευδαίσθηση της «παράστασης», αλλά επίσης – και αυτό είναι σημαντικό για όσα πρόκειται να λάβουν χώρα στη συνέχεια – θα διαπιστώσουμε ότι με συγκεκριμένα γλωσσικά μέσα «διασκευάζει» το «δράμα εντός του δράματος», παρουσιάζοντας στη δική του «μικρού μήκους εκδοχή» το «ευγενές ψεύδος» ως αμοραλιστική φάρσα και προκαταλαμβάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την πρόσληψη της αρχικής «παράστασης» από το εσωτερικό κοινό (τον Ηγίωνα), σύμφωνα με τη δική του οπτική γωνία.

⁹⁴ Βλ. Dumont 1974: 509 σημ. 23, Muecke 1986: 227–9, Frangoulidis 1996a: 144, 148, 1996b: 226 σημ. 5.

⁹⁵ Βλ. Muecke 1986 : 228, Frangoulidis 1996a: 147–8.

⁹⁶ Πβ. Muecke 1986: 228–9, McCarthy 2000: 189–90, Bungard 2008: 188–9.

⁹⁷ Πβ. Frangoulidis 1996a: 148, Bungard 2008: 188.

⁹⁸ Βλ. ad III.iv§2.

⁹⁹ Βλ. Frangoulidis 1996a: 145–58, 1996b: 226 και σημ. 7.

2. Plautus uortit barbare

2.1 Το Ελληνικό πρότυπο των *Captivi*

Η ασυνήθιστη φύση της κωμωδίας αυτής του Πλαύτου εγείρει πολλά ερωτήματα σχετικά με το Ελληνικό της πρότυπο, το οποίο, ωστόσο, μας είναι άγνωστο. Ο ίδιος ο Πλαύτος δεν αναφέρει στον Πρόλογο της κωμωδίας ούτε τον τίτλο του προτύπου ούτε τον ποιητή του, ούτε έχουμε στη διάθεσή μας άλλες ισχυρές ενδείξεις για την ταυτοποίηση του προτύπου του ή έστω του Έλληνα ποιητή που το συνέθεσε.

Αρκετοί μελετητές έχουν προβεί σε εικασίες όσον αφορά στην ταυτότητα του ποιητή του Ελληνικού προτύπου, προτείνοντας ποιητές από τη Μέση και τη Νέα Κωμωδία.¹⁰⁰ τον Άλεξη,¹⁰¹ τον Αναξανδρίδη,¹⁰² τον Βάτωνα (*Αίτωλος*),¹⁰³ τον

¹⁰⁰ Στις αρχές του 20^{ου} αι. πολλοί μελετητές μοιράστηκαν την άποψη ότι το Ελληνικό πρότυπο των *Captivi* αποτέλεσε πρωτότυπη ιδέα κάποιου ποιητή που επιδίωξε να ανανεώσει τους τυπικούς χαρακτήρες και καταστάσεις της Νέας Κωμωδίας ορίζοντας ως μέτρο σύγκρισης τα μέχρι τότε σωζόμενα αποσπάσματα του Μενάνδρου, βλ. Lindsay 1900: 105, Leo ²1912: 141, Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 343 σημ. 100, ο οποίος τοποθετούσε γενικώς το πρότυπο των *Captivi* στη μετα-μενάνδρεια κωμωδία. Ο Dietze 1901: 18, αποδίδοντας στίχους του Προλόγου και του Επιλόγου, εντόπισε σ' αυτούς την πρόθεση του τελευταίου να διαφοροποιηθεί από τη μενάνδρεια παράδοση των κωμωδιών με ερωτικό θέμα ("Menandri ars impugnatur"). Δεν συντρέχουν, βέβαια, λόγοι για να θεωρούμε ότι δεν έγραψε ο ίδιος ο Πλαύτος τους στίχους αυτούς, πβ. Kraus 1977: 164 σημ. 8 ("Ich höre hier Plautus!"). Ο Kraus op.cit.: 159–70, εξέφρασε την αντίρρησή του εν γένει όσον αφορά στην απόκλιση του ποιητή του προτύπου από τη μενάνδρεια παράδοση, επισημαίνοντας, υπό το φως των μενάνδρειων παπύρων που ανακαλύφθηκαν κατά τον 20^ο αι., ότι η μενάνδρεια κωμική παράδοση δεν παρουσίαζε αναπόφευκτα αυστηρή τυπολογία ως προς τα θέματα και τους κωμικούς χαρακτήρες, όπως θεωρούνταν. Αντίθετα, οι *Επιτρεποντες* αποκλίνουν εν γένει σημαντικά από αυτό που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η τυπολογία της Νέας κωμωδίας όσον αφορά στα στοιχεία αυτά, ενώ οι κωμωδίες του Μενάνδρου δεν εστιάζουν αποκλειστικά στο ερωτικό θέμα. Σε ορισμένα από τα έργα του το ερωτικό θέμα τείνει να παραμένει στο περιθώριο, λειτουργεί μεν ως κινητήρια δύναμη της δράσης, αλλά δεν αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος: αναφέρεται στον *Δύσκολο*, την *Άσπίδα*, τη *Σαμία* και επίσης τις κωμωδίες *Έαυτόν Τιμωρούμενος* και τους *Άδελφούς Α' και Β'*, στον βαθμό που μπορούμε να κρίνουμε από τις Λατινικές κωμωδίες του Τερεντίου και του Πλαύτου που βασίστηκαν σ' αυτές. Δεν θεώρησε, τέλος, απίθανο πως ο Μενάνδρος θα μπορούσε να αποφύγει εντελώς το ερωτικό θέμα και η υπόθεσή του αυτή ενισχύεται από την περιορισμένη έκταση του σωζόμενου υλικού από το έργο του. Κατέληξε, επομένως, στο συμπέρασμα ότι πιθανώς ο Έλληνας ποιητής που συνέθεσε το πρότυπο των *Captivi* είχε περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά με τον Μενάνδρο από όσο είχαν θεωρήσει οι παλαιότεροι μελετητές, βλ. παρακάτω σημ. 107.

¹⁰¹ Βλ. Groh 1892: 15–16. Για την υπόθεσή του βασίστηκε αποκλειστικά και μόνο στην ομοιότητα ανάμεσα στο μοναδικό σωζόμενο απόσπασμα από την κωμωδία *Θηβαίοι* του Άλεξη, fr.94 K–A: (A.) *έστιν δὲ ποδαπὸς τὸ γένος οὗτος*; (B.) *πλούσιος/...*), και τους στ. 277–8 των *Captivi*, αλλά είναι περισσότερο πιθανό ότι το Ελληνικό απόσπασμα παρουσιάζει έναν καθιερωμένο κωμικό τόπο, που θα μπορούσε να υπάρξει και στο πρότυπο των *Captivi*, αν δεν έχουμε να κάνουμε με ένα αστείο που επινοήθηκε ανεξάρτητα από τον ίδιο τον Πλαύτο, βλ. Arnott 1996a: 246–7.

¹⁰² Βλ. Ladewig 1842: 29–31, ο οποίος επίσης υπέθεσε ότι ο Πλαύτος άντλησε τον χαρακτήρα του παρασίτου από τους *Διδύμους* του Αντιφάνη, πβ. Hueffner 1894: 41 (Αναξανδρίδης ή Αντιφάνης).

¹⁰³ Βλ. Della Corte ²1967: 133–40, Rocca 1979: 167.

Φιλήμονα,¹⁰⁴ τον Ποσειδίππο,¹⁰⁵ τον Δίφιλο,¹⁰⁶ είτε έναν ποιητή, ο οποίος από ορισμένες απόψεις (τη σοβαρότητα, την εσωτερική σύγκρουση χαρακτήρων και τη λύση χάρη στην ευνοϊκή παρέμβαση της τύχης) προσέγγιζε αρκετά τον Μένανδρο.¹⁰⁷ Καμία από τις υποθέσεις αυτές δεν μπορεί να αποδειχθεί, διότι δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις.

2.2 Η πρωτοτυπία του Πλαύτου στους *Captivi*

Όσον αφορά στον βαθμό της πρωτοτυπίας με την οποία χειρίστηκε ο Πλαύτος το Ελληνικό του πρότυπο στην περίπτωση των *Captivi*, έχουν διατυπωθεί πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους απόψεις. Ορισμένοι μελετητές έχουν θεωρήσει ότι ο Πλαύτος διατήρησε τις λεπτές αποχρώσεις του Ελληνικού προτύπου, διασκευάζοντάς το αριστοτεχνικά, μέσω συγκεκριμένων ευδιάκριτων παρεμβάσεων, που αποσκοπούν στο κωμικό αποτέλεσμα.¹⁰⁸ Αντίθετα, η Krysiniel-Józefowicz, επιχειρώντας την ανασύνθεση της υπόθεσης του Ελληνικού προτύπου, κατέληξε στην αρνητική αποτίμηση της πρωτοτυπίας του Πλαύτου στους *Captivi*, θεωρώντας ότι ζημίωσε την Ελληνική κωμωδία χαρακτήρων, για να προσφέρει ένα κωμικό έργο στο κοινό: ο Πλαύτος ενίσχυσε τον ρόλο του παρασίτου, ενός ελάσσονος χαρακτήρα που υπήρχε στο πρότυπο, με σκοπό το χιούμορ, και, κατά συνέπεια, περιέκοψε άλλα στοιχεία της υπόθεσης σε βάρος της δραματικής συνοχής του έργου.¹⁰⁹ Από την άλλη πλευρά, ο Lefèvre επιχειρηματολογεί υπέρ του ανεξάρτητου χειρισμού του προτύπου με στοιχεία αυτοσχέδιου θεάτρου, υποστηρίζοντας ότι η γενική δομή του δράματος είναι

¹⁰⁴ Ο Γκομπάρα 1986: 41, 222–3 ήταν της άποψης πως το πρότυπο των *Captivi* ήταν κάποια κωμωδία του Φιλήμονα, βασισμένος στις ομοιότητες με τον *Trinummus*, που είναι διασκευή της κωμωδίας *Θησαυρός* του ίδιου ποιητή, και κυρίως στη σοβαρότητα και την απουσία ερωτικού θέματος και γυναικείων χαρακτήρων από τις δύο κωμωδίες. Ακολούθησε έτσι τον Dietze 1901: 18, 43, ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι ο *Αίτωλος* του Φιλήμονα, τον οποίον τοποθετεί στο 271 π.Χ., ήταν το Ελληνικό πρότυπο των *Captivi*. Ο Webster ²1970: 145–7 επίσης θεώρησε πιθανή αυτήν την υπόθεση, τοποθετώντας τον *Αίτωλον* του Φιλήμονα μετά το 280 π.Χ.

¹⁰⁵ Βλ. Christ 1902: 283, Lindsay 1921: 6, Grimal 1969: 407–12, Ράιο 2019: 142.

¹⁰⁶ Βλ. Marx 1928: 317.

¹⁰⁷ Βλ. Kraus 1977: 163, 169–70 και παραπάνω σημ.100.

¹⁰⁸ Βλ. Perna 1955: 466, Kraus 1977: 159–60, Maurach 2011: 431–42.

¹⁰⁹ Βλ. Krysiniel-Józefowicz 1954: 159–69, η οποία ήταν της άποψης ότι η υπόθεση του Ελληνικού προτύπου των *Captivi* ήταν περισσότερο σύνθετη σε σχέση με αυτήν της πλαυτιανής κωμωδίας. Υπέθεσε ότι ο Πλαύτος παρέλειψε από το Ελληνικό πρότυπό του τον ρόλο του αδελφού του Ηγίωνα (ο οποίος πιθανώς ήταν ο συνομιλητής του Ηγίωνα στην I.ii) και μια ανεπιτυχή απόπειρα απόδρασης των αιχμαλώτων που είχε αγοράσει ο Ηγίων· επίσης ο Πλαύτος περιόρισε τον ρόλο του Σταλαγμού, ο οποίος πρέπει να εμφανιζόταν νωρίτερα στο Ελληνικό πρότυπο, και παρέλειψε την καλύτερη δικαιολόγηση του ρόλου του, ο οποίος ήταν σημαντικότερος. Απέδωσε στις σχετικές περικοπές και παρεμβάσεις του Πλαύτου στο πρότυπο όλες τις ασυνέπειες που κατά καιρούς έχουν επισημανθεί στην υπόθεση των *Captivi*. Η υπόθεσή της δεν μπορεί να αποδειχθεί και είναι εν πολλοίς υποκειμενική, διότι καθορίζεται από την έμφαση που έδωσε στις ασυνέπειες των *Captivi*.

δημιούργημα του Πλαύτου. Παραμερίζει εντελώς το ζήτημα του προτύπου, σε βαθμό που τείνει να αμφισβητήσει την ύπαρξή του· καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Πλάυτος έχει δημιουργήσει ένα έργο με σχεδόν αυτοτελείς σκηνές χιούμορ, οι οποίες βασίζονται στη φάρσα και τη γελοιογραφική παρουσίαση των κωμικών τύπων, ένα έργο με Ελληνική ατμόσφαιρα, στο οποίο έχει συνδυάσει στοιχεία από τη Μέση και τη Νέα Κωμωδία με αυτά του Ιταλικού αυτοσχέδιου θεάτρου και τέτοια πληθώρα Ρωμαϊκών στοιχείων, ώστε να έχει «κρύψει μια praetexta κάτω από μια palliata».¹¹⁰ Ο Lowe επιχείρησε να γεφυρώσει τη θέση του Lefèvre με τα συμπεράσματα και τη μεθοδολογία του Fraenkel: θεωρεί ότι ο Πλάυτος διασκεύασε με σημαντικό βαθμό πρωτοτυπίας το πρότυπό του, βασισμένος και στο αυτοσχέδιο θέατρο, αλλά οι οφειλές του στο τελευταίο δεν αφορούν στη δομή της κωμωδίας, η οποία ακολουθεί γενικά αυτήν του Ελληνικού προτύπου.¹¹¹ Στο ίδιο πνεύμα, ο Blänsdorf αναγνωρίζει την πρωτοτυπία του Πλαύτου, αλλά διαφωνεί με τον Lefèvre, διότι οι δραματικές αξίες της πλοκής, της σκιαγράφησης των χαρακτήρων και της συνολικής ατμόσφαιρας του δράματος είναι εν γένει ασυμβίβαστες με τη φάρσα και το αυτοσχέδιο θέατρο.¹¹²

Ελλείπει του Ελληνικού προτύπου, οι υποθετικές συγκρίσεις με Ελληνικά αποσπάσματα και ο μηχανικός διαχωρισμός του «Ελληνικού» από το «Ρωμαϊκό» στοιχείο αποτελούν ένα μάταιο εγχείρημα.¹¹³ Σύμφωνα, όμως, με τα κοινώς αποδεκτά κριτήρια περί της πλαυτιανής πρωτοτυπίας, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί στο πέρασμα δεκαετιών στις πλαυτιανές σπουδές, μπορούμε να εντοπίσουμε το χέρι του Πλαύτου σε όλη την έκταση της κωμωδίας καθαυτής, όπως έχει φτάσει στα χέρια μας. Σε πολλά σημεία του κειμένου της κωμωδίας διαπιστώνουμε την πιθανή

¹¹⁰ Βλ. Lefèvre 1998: 24, 25–31, 46. Οι απόψεις του έχουν συζητηθεί πολύ, δίχως να έχουν γίνει ευρέως αποδεκτές πέραν των ορίων της σχολής του Freiburg. Η βασική αντίρρηση στην επιχειρηματολογία του έγκειται στο ότι στην προσπάθειά του να αναδείξει την πρωτοτυπία του Πλαύτου επανέρχεται σε παλαιότερες απόψεις περί της ελαττωματικής σύνθεσης των *Captivi*, τις οποίες αποδέχεται με αρκετή ευκολία, υποστηρίζοντας ότι η δραματική δομή παραμελείται υπέρ του φαρσικού αποτελέσματος των μεμονωμένων σκηνών και της καρικατούρας των κωμικών χαρακτήρων.

¹¹¹ Βλ. Lowe 2002: 17–28, κυρίως 21–8. Ο Lowe εντοπίζει την πρωτοτυπία του Πλαύτου στους *Captivi* αφενός κυρίως στο γλωσσικό χιούμορ, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται, όπως θα δούμε και στο ερμηνευτικό υπόμνημα, η επέκταση ολόκληρων σκηνών σε σημαντικό βαθμό, και αφετέρου στην ενίσχυση του ρόλου του Εργασίλου, ειδικά με το μοτίβο του *seruus currens*. Δεν θεωρεί ότι ο Πλάυτος έχει συνθέσει τμήματα της δράσης ανεξάρτητα από το πρότυπό του, αντλώντας έμπνευση από το αυτοσχέδιο θέατρο. Εντοπίζει ακόμη στη δομή των *Captivi* σημεία, στα οποία φαίνεται ότι στο Ελληνικό πρότυπο παρεμβάλλονταν χωρικά διαλείμματα, βλ. Εισαγωγή, 4.5, σ. 44, επισημαίνοντας ότι τούτο συνιστά μια ισχυρή ένδειξη ότι οι *Captivi* ακολουθούν τη γενική δομή ενός Ελληνικού προτύπου.

¹¹² Βλ. Blänsdorf 2002: 61, 65, 67, 74–5, 76.

¹¹³ Πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 180, επίσης Westaway 1917: x, Segal ²1987: 5–7.

επέκταση των αντίστοιχων διαλόγων ή των μονολόγων που υπήρχαν στο Ελληνικό πρότυπο. Οι εκάστοτε παρεμβάσεις φαίνεται ότι αποσκοπούν κυρίως στο χιούμορ και την ενίσχυση του ενδιαφέροντος του κοινού, ενώ είναι φανερό ότι ορισμένες από αυτές ήταν απαραίτητες λόγω της κατάργησης των χορικών στη Ρωμαϊκή κωμωδία. Τα εμφανή σημεία της πλαυτιανής πρωτοτυπίας στους *Captivi* σημειώνονται εδώ συνοπτικά και συζητούνται εκτενέστερα στο ερμηνευτικό υπόμνημα.

Η σημαντικότερη παρέμβαση του Πλαύτου στο Ελληνικό πρότυπό του φαίνεται ότι είναι η ενίσχυση του ρόλου του παρασίτου. Ο μονόλογος εισόδου του Εργασίλου (I.i) φέρει εμφανή ίχνη πλαυτιανής επεξεργασίας στο επίπεδο της γλώσσας. Ο δεύτερος μονόλογός του (III.i) φαίνεται ότι αποτελεί εξ ολοκλήρου επινόηση του Πλαύτου· όπως θα δούμε, πρέπει να έχει τη θέση ενός χορικού που μεσολαβούσε στο σημείο αυτό στο Ελληνικό πρότυπο, ενώ συμβάλλει ιδιαίτερα στην αποφόρτιση της ατμόσφαιρας του δράματος στο συγκεκριμένο σημείο της υπόθεσης προς όφελος των θεατών.¹¹⁴ Τουλάχιστον μεγάλο μέρος της σκηνής στην οποία ο παράσιτος ερμηνεύει τον ρόλο ενός *segius currens* πρέπει να αποδοθεί στον Πλαύτο. Ασχέτως αν υπήρχαν Ελληνικοί πρόδρομοι του μοτίβου, διαπιστώνεται εδώ η τάση του Πλαύτου να παρατείνει στον μέγιστο βαθμό μια κωμική σκηνή αυτού του είδους. Ο μονόλογος του παρασίτου, πριν από την οριστική του αποχώρηση από το δράμα (901–8), ενδεχομένως προέρχεται εξ ολοκλήρου από το χέρι του Πλαύτου.¹¹⁵ Ομοίως φαίνεται ότι ο Πλαύτος αντικατέστησε το τέταρτο χορικό του Ελληνικού προτύπου με τη σκηνή του *puer* (909–21).

Ο διάλογος του Ηγίωνα με τον επόπτη των δούλων ενδεχομένως αποτελεί εξ ολοκλήρου πλαυτιανή επινόηση.¹¹⁶ Η συνομιλία του Ηγίωνα με τον Εργάσιλο στη συνέχεια της ίδιας σκηνής προφανώς έχει επεκταθεί από τον Πλαύτο, με σκοπό το κωμικό αποτέλεσμα.¹¹⁷ Το ίδιο ίσως ισχύει και στην αντιπαράθεση ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Ηγίωνα (III.v),¹¹⁸ μολονότι εκεί το κωμικό συνυπάρχει με τη δραματική ειρωνεία, και ακόμη στη συνομιλία ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Σταλαγμό (V.ii).¹¹⁹ Σε μία ακόμη περίπτωση επέκτασης διαλόγου φαίνεται ότι ο Πλαύτος αποσκοπεί σε μια λεπτότερη απόχρωση του κωμικού: ενδεχομένως έχει επεκτείνει σημαντικά τη σκηνή του αποχαιρετισμού των δύο αιχμαλώτων (II.iii),

¹¹⁴ Βλ. ad III.i§2.

¹¹⁵ Βλ. ad IV.iii§2.

¹¹⁶ Βλ. ad I.ii§3.

¹¹⁷ Βλ. ad I.ii§3.

¹¹⁸ Βλ. ad III.v§2 και ad 660–9.

¹¹⁹ Βλ. ad 959–68.

ενισχύοντας το εντυπωσιακό δραματικό αποτέλεσμα της κωμικής ειρωνείας.¹²⁰ Για το *canticum* του Τυνδάρου (III.iii) πιθανότατα επέκτεινε έναν αντίστοιχο μονόλογο που λογικά βρήκε στο πρότυπό του με τις οικείες γλωσσικές και υφολογικές πρακτικές του και σύμφωνα με τις προτιμήσεις του κοινού του.¹²¹ Στην έντονα φαρσική σκηνή της μανίας του Αριστοφόντη διαπιστώνουμε επίσης σημαντική επέκταση του προτύπου.

Η ανάλυση που επιχειρείται στο υπόμνημα μάς επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι η πρωτοτυπία του Πλαύτου συνίσταται στη συνολική μεταμόρφωση του Ελληνικού προτύπου μέσω του μέτρου και της μουσικής και μέσω των γνωρισμάτων της ανεξάντλητης δημιουργικής φαντασίας του, της γλώσσας και του ύφους.

3. Το ζήτημα της χρονολόγησης των κωμωδιών του Πλαύτου και η χρονολογία παράστασης των *Captivi*

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Για τη χρονολόγηση των κωμωδιών του Πλαύτου, η γνώση της οποίας θα συνέβαλε σημαντικά στη σαφέστερη κατανόηση της πρωτοτυπίας και της δραματικής τεχνικής του ποιητή, γενικά δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις. Μόνο για τις κωμωδίες *Stichus* και *Pseudolus* το Αμβροσιανό παλίμψηστο παραδίδει τις Διδασκαλίες, σύμφωνα με τις οποίες οι δύο κωμωδίες χρονολογούνται στα έτη 200 και 191 π.Χ. αντίστοιχα. Τα σωζόμενα έργα του Πλαύτου γενικώς τοποθετούνται χρονικά στα τελευταία είκοσι ή εικοσιπέντε έτη της ζωής του, δηλαδή στη χρονική περίοδο από το 215 ή 210 περίπου έως τον θάνατό του το 184 π.Χ.¹²² Το ζήτημα της χρονολόγησης των κωμωδιών έχει απασχολήσει γενιές μελετητών και, μολονότι για την επίλυσή του

¹²⁰ Βλ. ad 400–1.

¹²¹ Βλ. ad III.iii§2.

¹²² Το πότε άρχισε να συνθέτει κωμωδίες ο Πλαύτος είναι άγνωστο. Ίσως η θεατρική του δραστηριότητα ως δραματουργού άρχισε περίπου στις αρχές του Β' Καρχηδονιακού πολέμου, βλ. Buck 1940: 23, αλλά δεν έχουμε συγκεκριμένες ενδείξεις. Επίσης άγνωστος είναι ο συνολικός αριθμός των κωμωδιών που συνέθεσε, πβ. Εισαγωγή, 4.1, ούτε ακόμη είναι εφικτό να γνωρίζουμε πόσες κωμωδίες συνέθετε κατ' έτος (ο Sedgwick 1949a: 376 εκτιμά όχι περισσότερες από τρεις) και οι παράγοντες αυτοί δυσχεραίνουν σημαντικά οποιαδήποτε προσπάθεια χρονολόγησης των έργων του κωμικού ποιητή, πβ. Williams 1956: 446.

έχουν γίνει πολλές προσπάθειες και έχουν επιστρατευτεί ποικίλα κριτήρια,¹²³ δεν είναι εφικτό να λάβει οριστική λύση.¹²⁴

¹²³ Τα βασικά κριτήρια που έχουν χρησιμοποιηθεί από τον κριτικό λόγο για τη σχετική χρονολόγηση των κωμωδιών του Πλάτου είναι τα εξής: (α) οι πιθανοί ιστορικοί υπαινιγμοί, δηλαδή έμμεσες αναφορές σε πρόσωπα ή γεγονότα σύγχρονα ή έστω του πρόσφατου παρελθόντος (Buck 1940, De Lorenzi 1952, Schutter 1952), (β) η έκταση της πρωτοτυπίας (Westaway 1917: 76–82), (γ) η έκταση των *cantica* (Sedgwick 1925: 55–8, 1930: 102–6, 1949a: 376–83, 1949b: 171–81), (δ) η επιδεξιότητα ως προς τη χρήση του Ελληνικού λεξιλογίου (Hough 1934: 346–64), (ε) η εξέλιξη της τέχνης του Πλάτου εν γένει και ορισμένων κωμικών τεχνικών συγκεκριμένα, δηλαδή του χειρισμού του μοτίβου της εξαπάτησης, της χρήσης των μονολόγων σύνδεσης και της πρωτοτυπίας όσον αφορά σε πρακτικές που αποσκοπούν στο κωμικό αποτέλεσμα (Sedgwick 1930: 102–6, Sedgwick 1949a: 376–83, Hough 1935: 43–57, 1939a: 422–35, 1939b: 231–41, 1940: 186–98, 1942b: 108–18). Ο Hough δεν επιχείρησε ποτέ τον προσδιορισμό συγκεκριμένων χρονολογιών για καθεμιά από τις κωμωδίες, αλλά προχώρησε στην ταξινόμηση των κωμωδιών σε πρώιμες, μέσες και ύστερες. Ομοιότητες γλωσσικές, θεματικές ή σχετικές με μοτίβα είναι δυνατό να ληφθούν ως κριτήριο για υποθέσεις (και μόνον) όσον αφορά στη χρονολογική σχέση μεταξύ επιμέρους κωμωδιών, βλ. Hall 1926: κυρίως 21–2, Sedgwick 1949a: 376–83, Williams 1956: 446–55, κυρίως 446, μολονότι απαιτείται προσοχή, δεδομένου ότι τόσο στο κωμικό είδος όσο και στο χιούμορ του Πλάτου οι κοινοτοπίες είναι αναμενόμενες, πβ. Sedgwick 1930: 102. Όταν τα συμπεράσματα από τα ποιοτικά κριτήρια συνάδουν με τις ενδείξεις που παρέχουν οι πιθανοί επίκαιροι Ρωμαϊκοί υπαινιγμοί, τότε η συμφωνία αυτή ίσως δεν πρέπει να θεωρηθεί ως απλή σύμπτωση, πβ. Duckworth 1952: 55. Ωστόσο, συμπεράσματα που βασίζονται σε κριτήρια που αφορούν στο ύφος, στη μουσική και σε ποικίλες κωμικές πρακτικές παρουσιάζουν ενίοτε έναν βαθμό υποκειμενικότητας, πβ. Schutter 1952: xxiv, von Albrecht ²1994· ελλ. μετ.: 184, Ράιο 2019: 112, 122. Από την άλλη πλευρά, αρκετοί μελετητές έχουν επιστήσει την προσοχή στην επισφαλή φύση του εγχειρήματος της αναζήτησης ιστορικών υπαινιγμών στις κωμωδίες του Πλάτου, πβ. Duckworth 1952: 54, Williams 1956: 446, Arnott 1975: 31, Gruen 1990: 124–57, κυρίως 124–6. Βασική αρχή στο πλαίσιο αυτό είναι ότι τα γεγονότα, στα οποία ενδεχομένως γίνονται υπαινιγμοί, πρέπει να είναι σύγχρονα, επίκαιρα, ή να ανήκουν στο σχετικό πρόσφατο παρελθόν, ειδάλλως οι υπαινιγμοί θα στερούνταν νοήματος και από αυτήν την άποψη η εφαρμογή του κριτηρίου είναι απλή και, συνεπώς, δελεαστική. Ωστόσο, οι ενδείξεις που σταχυολογούνται από τα κείμενα των κωμωδιών ενδέχεται στην πραγματικότητα να μην είναι διόλου σαφείς· αντίθετα, συχνά τείνουν να είναι παραπλανητικές και να οδηγούν σε κυκλικά επιχειρήματα, όπως έχει καταδείξει ο Harvey 1986: 297–304 μέσω κατάλληλων παραδειγμάτων (op. cit.: 300–2). Ο Harvey op.cit. προχώρησε σε σημαντικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις όσον αφορά στον εντοπισμό πιθανών ιστορικών υπαινιγμών στα κείμενα των κωμωδιών του Πλάτου. Επισήμανε (op.cit: 299–300) ότι, παρά τις προόδους στη μελέτη της πλαυτιανής πρωτοτυπίας, δεν μπορούμε πάντα να καταδείξουμε ότι η εκάστοτε σκηνή ή κάποιος στίχος είναι είτε αμιγώς πλαυτιανής είτε αμιγώς Ελληνικής προέλευσης. Υπάρχει, συνεπώς, ο κίνδυνος να παραγνωρισθεί η φύση της Ελληνικής υπόθεσης και οι οφειλές στα Ελληνικά πρότυπα στην προσπάθεια αναζήτησης επίκαιρων υπαινιγμών, πβ. επίσης Duckworth 1952: 54, Ράιο 2019: 142, ενώ καθοριστικής σημασίας είναι η μελέτη της κάθε κωμωδίας ξεχωριστά και ο προσδιορισμός – στον βαθμό που είναι εφικτό – της σχέσης με το πρότυπό της. Στο πλαίσιο αυτό, τόνισε (Harvey op.cit.: 303) ότι, προκειμένου να αποκλείουμε στοιχεία που ενδέχεται να προέρχονται από τα Ελληνικά πρότυπα, πρέπει σε κάθε περίπτωση να προσδιορίζουμε (α) αν έχουμε να κάνουμε με αμιγώς Ρωμαϊκές αναφορές, πβ. Hough 1940: 194–7, και (β) αν οι αναφορές αυτές αφορούν σε ευρύτερες πτυχές της Ρωμαϊκής πραγματικότητας ή σε κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο, τόπο ή γεγονός. Τέλος (Harvey op.cit.: 303–4), υπάρχει το ενδεχόμενο πως τα κείμενα των κωμωδιών περιλαμβάνουν αρκετούς έμμεσους υπαινιγμούς σε πρόσωπα ή γεγονότα της επικαιρότητας, οι οποίοι ήταν κατανοητοί για το κοινό της εποχής του Πλάτου (και σ’ αυτό σίγουρα συνέβαλλαν οι ηθοποιοί μέσω της ερμηνείας τους), αλλά δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτοί από εμάς. Το ζήτημα καθίσταται περισσότερο περίπλοκο, αν ληφθεί υπόψη ότι τα κείμενα των κωμωδιών ως έχουν ενδεχομένως περιλαμβάνουν χωρία από παραστάσεις των κωμωδιών που έλαβαν χώρα μετά τον θάνατο του Πλάτου ή ίσως ακόμη και από την εποχή που δραστηριοποιούνταν, βλ. Εισαγωγή, 4.1, πβ. Arnott 1975: 31.

¹²⁴ Δεν κρίνεται σκόπιμο να συζητηθούν εδώ τα συμπεράσματα όσον αφορά στη χρονολόγηση καθεμιάς από τις κωμωδίες του Πλάτου ξεχωριστά. Για ορισμένα από τα έργα του ποιητή υπάρχει σχετική ομοφωνία ως προς τη σχετική τους χρονολόγηση. Γενικώς ως πρώιμες θεωρούνται οι κωμωδίες *Asinaria*, *Mercator*, *Miles Gloriosus* (c. 205 π.Χ.), *Cistellaria* (σίγουρα πριν από το 201 π.Χ.), στη μέση περίοδο τοποθετούνται οι κωμωδίες *Stichus* (200 π.Χ.), *Aulularia*, *Curculio* και στην

3.2 Η χρονολόγηση των *Captivi*

Μελετώντας τα συμπεράσματα των φιλολόγων που έχουν εξετάσει το ζήτημα της χρονολόγησης των *Captivi* βασισμένοι σε ποικίλα κριτήρια και παρά τις μεταξύ τους αποκλίσεις, διαπιστώνουμε ότι η παράσταση της κωμωδίας πρέπει να έλαβε χώρα σε κάποιο χρονικό σημείο στο διάστημα των δέκα περίπου ετών από τα μέσα της δεκαετίας του 200 π.Χ. έως τα μέσα της δεκαετίας του 190 π.Χ. Όσοι από τους μελετητές επικαλούνται κειμενικά στοιχεία που αποτελούν πιθανούς ιστορικούς υπαινιγμούς – πλην ορισμένων εξαιρέσεων – τείνουν να χρονολογούν την κωμωδία στην παραπάνω περίοδο.¹²⁵ Με βάση ποικίλα ποιοτικά κριτήρια (στοιχεία του ύφους, *cantica*, κωμικές πρακτικές, βαθμός πρωτοτυπίας), αρκετοί μελετητές τείνουν να τοποθετούν τους *Captivi* στη μέση και κυρίως στην ύστερη περίοδο της δραστηριότητας του Πλάτου.¹²⁶ Σύμφωνα με την υπόθεση της χρονολογικής σχέσης

ύστερη περίοδο οι κωμωδίες *Pseudolus* (191 π.Χ.), *Bacchides* (κατά τον Ritschl 1845: 423–7, μετά το 189 π.Χ., σύμφωνα με τον Buck 1940: 41, το 189, αλλά πιθανότατα πριν από τον *Pseudolus*, βλ. Williams 1956: 446–55) και *Casina*, για την οποία υπάρχει γενική ομοφωνία ότι χρονολογείται στο 185 ή 184 π.Χ., βλ. Duckworth 1952: 55, MacCary–Willcock 1976: 11, Conte 1987: αγγλ.μετ.: 51. Για τις υπόλοιπες κωμωδίες του Πλάτου διαπιστώνεται μεγαλύτερη δυσκολία ως προς τη σχετική χρονολόγησή τους. Είναι σαφές ότι ο *Epidicus* προηγήθηκε των *Bacchides*, βλ. *Bac.*214–15, ενώ ο *Truculentus* φαίνεται ότι ανήκει στα ύστερα δράματα του ποιητή, πβ. Κικ. *Sen.*50, αλλά τίποτε περισσότερο δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Μεγαλύτερες ή μικρότερες αποκλίσεις υπάρχουν μεταξύ των υποθέσεων των μελετητών για τις υπόλοιπες κωμωδίες, συμπεριλαμβανομένων των *Captivi*.

¹²⁵ Βλ. Herzog 1876: 363–5: 192 ή 191 π.Χ., πβ. Cocchia 1886: xlvi, Zambaldi 1886: 116–7· Lindsay 1900: 106: 193 π.Χ. και μετά· Henson 1905: xi: 193 ή 192 π.Χ.· De la Ville de Mirmont 1918: 25–7: 191 π.Χ ή λίγο αργότερα· Waltzing 1920: 1–2: c. 193 π.Χ.· Frank 1932: 156 σημ. 5: 184 π.Χ.· Ernout 1933: 89: 193 π.Χ.· Buck 1940: 47–54, κυρίως 53–4, 105: όχι πριν από το 188 π.Χ.· Arnaldi 1946: 308: μετά το 189 π.Χ.· Schutter 1952: 39–48, κυρίως 47–8, 154: 191/190 π.Χ. (ή λιγότερο πιθανό 193–192 π.Χ.)· Abel 1955: 47: λίγο μετά το 191 π.Χ.· Wellesley 1955: 298–305: Ludi Romani Σεπτέμβριος 189 π.Χ.· Della Corte ²1967: 61–2: 189 π.Χ.· Grimal 1969: 412–4: Ludi Romani Σεπτέμβριος 190 π.Χ.· Franko 1995: 169–70: σίγουρα στα τέλη της δεκαετίας του 190 π.Χ.· Thalmann 1996: 138: στα τέλη της δεκαετίας του 190 π.Χ.· Kemper 2002: 107–9 και σημ. 42: 190/189 π.Χ.· De Melo 2011a: 503: 191 έως 189 π.Χ. Πρωιμότερη χρονολόγηση έχουν προτείνει οι εξής: Püttner 1906: 4: 205–202 π.Χ., De Lorenzi 1952: 84–100, κυρίως 88, 98, 221, ο οποίος τοποθετεί τους *Captivi* σε μια «αισιόδοξη» περίοδο της δημιουργίας του Πλάτου (201–199 π.Χ.), η οποία έπεται της λήξης του Β΄ Καρχηδονιακού πολέμου και κατά την οποία συνέθεσε την «τετραλογία της νίκης» (*Amphitruo*, *Captivi*, *Stichus*, *Poenulus*), και συγκεκριμένα θεωρεί ότι η παράσταση των *Captivi* έλαβε χώρα το 200 π.Χ. στους Ludi Romani· ο Dumont 1974: 516–9, ακολουθώντας τον De Lorenzi, πρότεινε το 198 π.Χ. Στις εργασίες του Lefèvre και κυρίως του Leigh διαπιστώνουμε τη σταδιακή στροφή της μεθοδολογίας προς την ιστορικιστική προσέγγιση του έργου του Πλάτου. Ο Lefèvre 1998: 31–6 τοποθετεί την παράσταση των *Captivi* στο 194 π.Χ., συγκεκριμένα στους ludi scaenici στο πλαίσιο του εορτασμού του θριάμβου του Τ. Κόιντου Φλαμινίου το 194 π.Χ, όπου έλαβε χώρα παρέλαση 1200 απελευθερωμένων Ρωμαίων αιχμαλώτων του Β΄ Καρχηδονιακού πολέμου (κυρίως από τη μάχη των Καννών), που είχαν διασκορπιστεί στον Ελλαδικό χώρο και εξανδραποδισθεί και παραδοθήκαν στον Φλαμινίο με μεσολάβηση των Αχαιών, οι οποίοι τίμησαν με αυτόν τον τρόπο τον νικητή του Β΄ Μακεδονικού πολέμου. Ο Leigh 2004: 57–97, αποφεύγοντας να προτείνει συγκεκριμένη χρονολόγηση, επίσης συνέδεσε το θέμα της κωμωδίας με τις τύχες των Ρωμαίων αιχμαλώτων της μάχης των Καννών και τον θρίαμβο του Φλαμινίου το 194 π.Χ. Ο Lowe 2007: 103 αποδέχεται τα συμπεράσματά τους.

¹²⁶ Βλ. Hough 1934: 353, 361, 1935: 48, 50, 1939a: 423–5, 428, 429, 433–4, 1940: 187–8, 197, 198, 1942b: 110, 111, 115, 117–8. Ο Sedgwick αρχικά, όπως και ο Hough γενικώς, τοποθετούσε τους

ανάμεσα στον *Pseudolus* και τους *Captivi*, η οποία βασίζεται σε έναν αριθμό χωρίων των δύο κωμωδίων που παρουσιάζουν στενή ομοιότητα,¹²⁷ το έτος παράστασης των *Captivi* δεν πρέπει να απέχει πολύ από το 191 π.Χ.¹²⁸

Θα μελετήσουμε το θέμα αρχίζοντας από τις πιθανές χρονολογικές ενδείξεις που μπορούν να εντοπιστούν στο κείμενο των *Captivi*, λαμβάνοντας υπόψη για ορισμένες από αυτές τη συλλογική ψυχολογία των εμπόλεμων περιόδων της Ρώμης του 2^{ου} αι. π.Χ.:¹²⁹

(1) Η ρητή Ρωμαϊκή αναφορά στην Porta Trigemina (90), όπου υπήρχε το Emporium ήδη από το 193 π.Χ.,¹³⁰ αποτελεί μια ένδειξη ότι οι *Captivi* πιθανότατα παραστάθηκαν από το 193 π.Χ. και μετά.¹³¹

(2) Ο locus classicus για όλους τους μελετητές που χρονολογούν τους *Captivi* στο διάστημα 193–191/190 π.Χ. είναι ο υπαινιγμός στους Βοΐους στο λογοπαίγνιο των στ. 888–9.¹³² σύμφωνα με αυτόν, η παράσταση της κωμωδίας πρέπει να έλαβε χώρα μετά το 191 π.Χ.¹³³

Captivi στη μέση περίοδο δημιουργίας του Πλάουτου, βλ. Sedgwick 1925: 58, 1930: 102–3, 104, 105 (193 π.Χ.), αλλά τελικά στην αναθεωρημένη χρονολόγησή του (1949a: 379, 382) πρότεινε για τους *Captivi* το έτος 189 π.Χ. Ο McLeish 1976: 78 τοποθετεί τους *Captivi* στη μέση περίοδο (200–191 π.Χ.). Γενικώς αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι οι *Captivi* ανήκουν στα τελευταία δημιουργήματα του ποιητή, βλ. Lindsay 1900: 106, Christ 1902: 283, Westaway 1917: 80, Segal²1987: 193, 279 σημ. 5. Ο Della Corte²1967: 71–85 χώρισε τη θεατρική σταδιοδρομία του Πλάουτου σε δύο περιόδους 207–200 και 194–184, λαμβάνοντας υπόψη ιστορικές εξελίξεις στη Ρώμη και κυρίως έχοντας κατά νου τη σταδιοδρομία του Κάτωνα, τοποθετώντας, όπως είδαμε, βλ. παραπάνω, σημ. 125, τους *Captivi* στη δεύτερη.

¹²⁷ Βλ. *Capt.*202~*Ps.*452, *Capt.*284~*Ps.*974, *Capt.*534~*Ps.*453 και *Capt.*664~6~*Ps.*459–61.

¹²⁸ Βλ. Sedgwick 1930: 102–3, Wellesley 1955: 298 και για το κριτήριο, βλ. παραπάνω, σημ. 123.

¹²⁹ Η προσφώνηση των θεατών ως *duellique duellatores ortumi* στην αποφώνηση του Προλόγου (68) δεν έχει καμία σημασία καθαυτή ως ένδειξη χρονολόγησης, *pace* Lefèvre 1998: 34, ο οποίος θεωρεί ιδιαίτερα ταιριαστή αυτήν την προσφώνηση των θεατών για τον θρίαμβο του Φλαμίνιου το 194 π.Χ. Αρκετοί πλαυτιανοί πρόλογοι περιλαμβάνουν παρόμοιες αναφορές (λ.χ. *Am.*75, *As.*15, *Cas.*87–8, *Rud.* 82), ενώ μόνον η ευχή του Προλόγου της *Cistellaria* (197–202) αποτελεί μία από τις ενδείξεις για τη χρονολόγηση της πρώιμης αυτής κωμωδίας του Πλάουτου. Μια αναφορά όπως αυτή στον Πρόλογο των *Captivi* είναι αναμενόμενη σε μια μιλιταριστική κοινωνία που βρισκόταν αναμειγμένη σε πολέμους για μεγάλα χρονικά διαστήματα και δεν αποτελεί κατηγορηματική ένδειξη για κάποια συγκεκριμένη χρονική περίοδο ή στρατιωτική επιχείρηση, πβ. Harvey 1986: 302.

¹³⁰ Βλ. Λίβ.35.10.12, 40.51.6, 41.27.8· πβ. *NTDAR* s.v. *Porta Trigemina* και *Emporium*.

¹³¹ Βλ. Lindsay 1900: 106, Henson 1905: xi, De la Ville de Mirmont 1918: 25, 27 σημ. 1, Waltzing 1920: 2, Wellesley 1955: 298–9, Carena 1975: 212, Franko 1995: 170, De Melo 2011a: xvii, 503. Ο Abel 1955: 124 σημ. 249 απέφυγε να λάβει υπόψη του τη σχετική αναφορά κρίνοντας ότι η φράση *ad saccum* είναι ασαφής, αλλά για την κοινώς αποδεκτή ερμηνεία της, βλ. *ad loc.*

¹³² Στην ουσία το λογοπαίγνιο παρέχει έναν *terminus post quem* για τη χρονολόγηση των *Captivi*, στον οποίον οδηγούμαστε μέσω της προσεκτικής ανάγνωσης της ιστορίας των σχέσεων ανάμεσα στους Ρωμαίους και τον λαό των Βοΐων. Το λογοπαίγνιο με τους όρους *Boius* και *boia* προϋποθέτει την εξοικείωση των Ρωμαίων με τη συγκεκριμένη φυλή της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας. Οι Βοίοι ήταν γνωστοί στους Ρωμαίους τουλάχιστον από το 225 π.Χ., ενώ προκαλούσαν συνεχώς προβλήματα από το 218 π.Χ. και κυρίως το 200 π.Χ. (βλ. παρακάτω, σημ. 134) και οι συγκρούσεις τους με τους Ρωμαίους υπήρξαν μακροχρόνιες. Ηττήθηκαν αρχικά στη μάχη της Μουτίνης το 193 π.Χ.: το γεγονός αυτό επικαλούνται οι Lindsay 1900: 106, Henson 1905: xi, Waltzing 1920: 1, Ernout 1933: 89, Carena 1975: 212. Αλλά η μάχη αυτή προκάλεσε σημαντικές απώλειες για τους Ρωμαίους (Λίβ.35.4–5). Στα

(3) Δύο από τα τοπωνύμια που χρησιμοποιούνται στο εκτενές πλαυτιανό λογοπαίγνιο των στ. 159–64 έχουν χρησιμοποιηθεί ως ενδείξεις για τη χρονολόγηση των *Captivi*.

α. Η αναφορά στους κατοίκους της Πλακεντίας (162) είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι αναμφισβήτητα θα ήταν περισσότερο κατάλληλη στη χρονική περίοδο από το 190 π.Χ. και εξής, κατά την οποία έλαβαν χώρα εξελίξεις στην Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία που υπήρξαν ιδιαίτερα θετικές για τους Ρωμαίους και, επομένως, θα μπορούσε να ληφθεί ως μια ένδειξη για το ότι η παράσταση των *Captivi* έλαβε χώρα από το 190 π.Χ. και μετά.¹³⁴

β. Η αναφορά στους Τουρδητανούς (163) ενδεχομένως συνεπάγεται ότι είχε προηγηθεί η θητεία του Κάτωνα ως υπάτου, κατά την οποία ανέλαβε τη διοίκηση της Εντεύθεν Ιβηρίας (195/194 π.Χ.).¹³⁵

έτη 194 και 193 π.Χ. οι συνολικές καταγεγραμμένες απώλειες των Ρωμαίων στον *Ager Boiorum* υπολογίζονται περί τις 10000 (Λίβ.34.46–7, 35.4–5), βλ. *Toynbee* 1965: II.72. Η αποφασιστική νίκη των Ρωμαίων επί των Βοίων συντελέστηκε το 191 π.Χ. από τον Π. Κορνήλιο Σκιπίωνα Νασίκα (Λίβ.36.1, 36.38–40), *pace* *Lefèvre* 1998: 35 σημ. 144, και έκτοτε οι συγκρούσεις των Ρωμαίων με τους λαούς της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας έληξαν οριστικά. Για τις διαρκείς εχθροπραξίες ανάμεσα στους Ρωμαίους και τους Βοίους από το 218 έως το 190 π.Χ., βλ. *Frank* ²1954: 326–8, *Toynbee* 1965: II.264–72, *Harris* 1979: 210–11.

¹³³ Βλ. *De la Ville de Mirmont* 1918: 27, *Sedgwick* 1949a: 379, *Abel* 1955 : 47, *Wellesley* 1955: 298–9, *Grimal* 1969: 412, *Franko* 1995: 169, *De Melo* 2011a: 503. Ο *Wellesley* *op.cit.* υπέθεσε πως, όταν ο *Νασίκα*s τέλεσε θρίαμβο το 191, πιθανώς είχε Βοίους στην πομπή του, πβ. *De Melo* 2011a: 503, ενώ επίσης ερμήνευσε ως διφορούμενο το περιεχόμενο του στ. 889 και το συσχέτισε με τη σημαντική ελάττωση του ενεργού πληθυσμού των Βοίων μετά την ήττα τους από τον *Νασίκα*, όπως μαρτυρεί ο *Λίβιος* (36.40.4–5).

¹³⁴ Εκ πρώτης όψης, η αναφορά αυτή δεν συνδέεται αναπόφευκτα με κάποιο επίκαιρο ιστορικό γεγονός. Η Πλακεντία (*Placentia*, συγχρ. *Piacenza*), κοντά στη συμβολή των ποταμών Πάδου και Τρεβία, έγινε Ρωμαϊκή αποικία το 218 π.Χ. (όπως και η *Κρεμόνα*), στο πλαίσιο της εδραίωσης της κυριαρχίας των Ρωμαίων στην ευρύτερη περιοχή της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας και γνώρισε σημαντική ευημερία μετά την ένωσή της με τη *Via Aemilia* το 187 π.Χ., βλ. *OCD* s.v. *Placentia, Gaul (Cisalpine)*. Ωστόσο, το 200 π.Χ. η Πλακεντία δέχθηκε σφοδρή επίθεση από τους Βοίους, η αποικία καταστράφηκε και 2000 από τους Ρωμαίους αποίκους αιχμαλωτίστηκαν (Λίβ.31.10.2–3). Η πόλη ανακτήθηκε κατά το επόμενο έτος από τους Ρωμαίους, αλλά, εξαιτίας των εντάσεων στην Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία, μόλις το 190 π.Χ., μετά την οριστική ήττα των Βοίων, συντελέστηκε η επανίδρυση της αποικίας από τον Π. Κορνήλιο Σκιπίωνα Νασίκα με την αποστολή 6000 νέων αποίκων για την Πλακεντία και την *Κρεμόνα* (Λίβ.37.46.10). Για τα γεγονότα σχετικά με την Πλακεντία, βλ. *Toynbee* 1965: II.265–9, 271–2. Μερικοί μελετητές έχουν συσχετίσει το σχετικό λογοπαίγνιο με την επανίδρυση της πόλης το 190 π.Χ., βλ. *Wellesley* 1955: 300, *Franko* 1995: 169, *De Melo* 2011a: 503. Η επανίδρυση της Πλακεντίας συμπίπτει χρονικά με τη λήξη μακροχρόνιων πολεμικών συγκρούσεων, οι οποίες ταλάνισαν τη Ρώμη και την εδραίωση της κυριαρχίας των Ρωμαίων στην ευρύτερη περιοχή της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας. Στο πλαίσιο αυτό, είναι σημαντικό να ληφθεί ακόμη υπόψη ότι για περίπου εικοσιοκτώ έτη (218–190 π.Χ.) και λόγω των γεγονότων που έχουν περιγραφεί ήδη, η επικοινωνία δια ξηράς ανάμεσα στη Ρώμη και την Πλακεντία ήταν δυσχερής (μοναδική δίοδο προσέφερε ο Πάδος), μέχρι το 191 π.Χ. τουλάχιστον η Ρώμη δεν είχε αποκαταστήσει πλήρως τις διόδους της προς την Πλακεντία (Λίβ.32.29, 36.38–9), ενώ το 187 π.Χ. η Πλακεντία συνδέθηκε με το *Αρίμινο* μέσω της *Via Aemilia* (Λίβ.39.2), βλ. *Toynbee* 1965: II.258, 267, 271, 272.

¹³⁵ Οι Τουρδητανοί ήταν ήδη γνωστοί στους Ρωμαίους από τις αρχές του Β΄ Καρχηδονιακού πολέμου (Λίβ. 21.6.1). Όταν το 195 π.Χ. ο Κάτων ανέλαβε ύπατος, του ανατέθηκε η διοίκηση της Εντεύθεν Ιβηρίας (Λίβ.33.43.2–5), κατέπνιξε την εξέγερσή τους, που είχε ξεκινήσει το 197 π.Χ. (Λίβ.34.17.1, Πλούτ. *Κάτ.*10.1–11.3) και μετά το πέρας της εκστρατείας του και την επάνοδό του στη Ρώμη τέλεσε θρίαμβο, βλ. *Astin* 1978: 41 σημ. 32, 43–4, 304–5, *Knapp* 1980: 21–56 και κυρίως 47–54 για την επανεκτίμηση της πραγματικής θέσης της Τουρδητανίας στα ανατολικά της Ιβηρικής Χερσονήσου. Αρκετοί μελετητές έχουν συσχετίσει τη συγκεκριμένη αναφορά με αυτήν την εκστρατεία του Κάτωνα,

Ορισμένα χωρία της κωμωδίας έχουν κατά καιρούς ερμηνευτεί ως πιθανοί ιστορικοί υπαινιγμοί, αλλά η αξία τους ως ενδείξεων για τη χρονολόγηση της κωμωδίας είναι δευτερεύουσα, διότι δεν είναι εφικτό να αποδειχθεί κατηγορηματικά η σχέση τους με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα.

(4) Οι *maritimi milites* (164) θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποτελούν υπαινιγμό στον ναυτικό θρίαμβο του L. Aemilius Regillus το 189 π.Χ.¹³⁶

(5) Έχει διατυπωθεί η υπόθεση πως ίσως στους στ. 165–6 υπάρχει υπαινιγμός στην εκλογική ήττα του Π. Κορνηλίου Σκιπίωνα Νασικά στις εκλογές για το αξίωμα του υπάτου το 189 π.Χ. (για τη θητεία του 188 π.Χ.).¹³⁷

(6) Έχει επισημανθεί ότι η αποκήρυξη του κέρδους από τον Ηγίωνα (324–8) παρουσιάζει μια εκπληκτική αντίθεση προς το στερεότυπο των άπληστων Αιτωλών, διαβόητων (στους Έλληνες και τους Ρωμαίους) για την πλεονεξία τους και τις λεηλασίες στις οποίες προέβαιναν δίχως δισταγμό.¹³⁸ Μπορούμε, όμως, να παρατηρήσουμε ότι τα λόγια αυτά του Ηγίωνα μπορούν εξίσου να ανακαλούν την ευρύτερη κατωνική στάση απέναντι στο κέρδος και τη *luxuria*, όχι ως δηλωτικά της πολιτικής στάσης του Πλαύτου (είτε δηλαδή ως υποστήριξη προγραμματικών αρχών της κατωνικής μερίδας,¹³⁹ είτε με τη μορφή της πολιτικής σάτιρας), αλλά ως μια χιουμοριστική μνεία σε επίκαιρα ακούσματα του κοινού, ίσως εν μέρει με ένα στοιχείο σάτιρας, που αφορά στο ανθρώπινο επίπεδο, όχι, όμως, σ' αυτό της πολιτικής.¹⁴⁰ Ήδη πριν από την τιμητεία του, ο Κάτων καταδίκασε σταθερά την

βλ. Leo 1895 ad 163, De la Ville de Mirmont 1918: 25–6, Waltzing 1920: 1–2, ad 160, Franko 1995: 169–70. Ωστόσο, τα κατορθώματα του Κάτωνα παρουσιάζονται με υπερβολικό τρόπο στις ιστορικές πηγές, πβ. Knapp 1980: 46 σημ. 90, Mackay 2004· ελλ. μετ.: 125–6. Ο Wellesley 1955: 300 και σημ. 4 υποστήριξε πως τα στάδια των επιχειρήσεων στην Ισπανία που ανέλαβε ο Νασίκας ενδεχομένως ήταν περισσότερο νωπά στη μνήμη των Ρωμαίων. Πράγματι ο Σκιπίων Νασίκας συνέχισε την επόμενη χρονιά τις πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή (Λίβ.35.1.1–4), αλλά δεν μαρτυρείται σύγκρουσή του με τους Τουρθητανούς.

¹³⁶ Βλ. Wellesley 1955: 303, De Melo 2011a: 503. Κατά τη διάρκεια του Συριακού πολέμου η κινητοποίηση του στόλου της Ρώμης υπήρξε μεγάλη και οι θαλάσσιες επιχειρήσεις ήταν εξίσου σημαντικές όσο και εκείνες στην ξηρά. Το 190 π.Χ. η Ρώμη ναυπήγησε πλοία, προκειμένου να ανταγωνιστεί τον στόλο του Αντιόχου Γ' (Λίβ.37.4), βλ. Scullard ³1961: 256, Toynbee 1965: II.522. Η νίκη του Ρωμαϊκού στόλου υπό την ηγεσία του πραιτόρα L. Aemilius Regillus επί του στόλου του Αντιόχου Γ' το φθινόπωρο του 190 π.Χ. κατοχύρωσε για τους Ρωμαίους τον έλεγχο του Ελλησπόντου και άνοιξε για τους Σκιπίωνες τον δρόμο για την Ασία και τη μετέπειτα νίκη τους στον Συριακό πόλεμο (Λίβ.37.2.10, 4.5, 14–15, 17–19, 21.6–22, 26–32, 38.39, Πολ.21.7–8, 10), βλ. Broughton 1951: 356, Holleaux ²1954b: 219–21, Scullard ³1961: 257–8.

¹³⁷ Βλ. Wellesley 1955: 301. Αλλά βλ. ad loc. για την ερμηνεία των στίχων σε δραματικά και μεταδραματικά συμφραζόμενα.

¹³⁸ Βλ. Πολ.2.43.9, 45.1, 46.3, 49.3, 4.3.1, 6.12, 19.4, 62.2, 79.2–3, 18.34.1, Franko 1995: 156, 167–9, 171, 173.

¹³⁹ Όπως υπέθεσε γενικά ο Della Corte ²1967: 76–82, 278–9 για άλλα συναφή θέματα στις κωμωδίες του Πλαύτου.

¹⁴⁰ Πβ. Lefèvre 1995: 142–3 για μια σχετική θέση όσον αφορά στον *Trinummus*, Gruen 1990: 157.

avaritia και τη luxuria ως βασικές πηγές διαφθοράς,¹⁴¹ λ.χ. στον λόγο του κατά της ανάκλησης της Lex Oppia το 195 π.Χ.,¹⁴² στην εκ μέρους του αποκήρυξη του κέρδους, ύστερα από την εκστρατεία του στην Εντεύθεν Ιβηρία.¹⁴³ επίσης σε επιθέσεις κατά δημοσίων προσώπων, στα οποία χρέωνε καταχρήσεις σε βάρος του δημοσίου συμφέροντος, όπως στις διενέξεις της κατωνικής μερίδας με τους Σκιπίωνες κατά τα έτη 190–184 π.Χ. στον απόηχο του Αντιοχικού πολέμου, οπότε φαίνεται ότι ο Κάτων εκφώνησε τον χαμένο λόγο του *De pecunia regis Antiochi*.¹⁴⁴

(7) Στους στ. 489–95 έχει επισημανθεί ένας πιθανός υπαινιγμός στις διώξεις για αισχροκέρδεια κατά των εμπόρων τροφίμων το 189 π.Χ.¹⁴⁵ και, ομοίως, οι στ. 807–22 έχουν ερμηνευτεί ως διαμαρτυρία για την υπερκοστολόγηση των τροφίμων.¹⁴⁶

(8) Στους στ. 811 και 825 έχουν επισημανθεί πιθανοί υπαινιγμοί στον Αντίοχο Γ'.¹⁴⁷

(9) Οι αναφορές στα λατομεία στους στ. 721–3, 733–6 ενδέχεται να περιλαμβάνουν έναν υπαινιγμό στη φυλάκιση 43 στρατηγών των Αιτωλών, οι οποίοι εστάλησαν στη Ρώμη από τον M. Acilius Glabrio και τιμωρήθηκαν με καταναγκαστική εργασία στα λατομεία της Ρώμης στη Βορειοανατολική πλευρά της arx το 190 π.Χ.¹⁴⁸

Το σύνολο των πιθανών ιστορικών υπαινιγμών που έχουν επισημανθεί στο κείμενο των *Captivi* μάς οδηγεί στη χρονική περίοδο από το 193–189 π.Χ. Οι μνείες στην Πλακεντία και στους Βοΐους σε δύο ευδιάκριτα πλαυτιανά χωρία, υπό το φως

¹⁴¹ Βλ. Astin 1978: 94–8.

¹⁴² Βλ. Λίβ.34.2–4 κυρίως 34.4.2: 'Saepe me quaerentem de feminarum, saepe de uirorum nec de priuatorum modo sed etiam magistratuum sumptibus audistis, diuersisque duobus uitiiis, auaritia et luxuria, ciuitatem laborare, quae pestes omnia magna imperia euerterunt'. Θα μπορούσε να πρόκειται για μια ακόμη περίπτωση όπου ο Πλάυτος φαίνεται να απηχεί τον κατωνικό αντίλογο στην ανάκληση της lex, όπως έχει θεωρηθεί ότι συμβαίνει και αλλού στις κωμωδίες του, λ.χ. *Aul.*475–536, *Epid.*223–34, βλ. Della Corte ²1967: 80.

¹⁴³ Βλ. παραπάνω, σημ. 135. Βλ. Πλούτ. *Κάτ.*10.4–5: «Τοῖς μὲν οὖν στρατιώταις πολλὰ παρά τὴν στρατείαν ὠφεληθεῖσιν ἔτι καὶ λίτραν ἀργυρίου κατ' ἄνδρα προσδιένειμεν, εἰπὼν ὡς κρεῖττον εἶη πολλοὺς Ῥωμαίων ἀργύριον ἢ χρυσίον ὀλίγους ἔχοντας ἐπανελθεῖν. εἰς δ' αὐτὸν ἐκ τῶν ἀλισκομένων οὐδὲν ἔλθειν λέγει πλὴν ὅσα πέπωκεν ἢ βέβρωκε. «Καὶ οὐκ αἰτιῶμαι», φησί, «τοὺς ὠφελείσθαι ζητοῦντας ἐκ τούτων, ἀλλὰ βούλομαι μᾶλλον περὶ ἀρετῆς τοῖς ἀρίστοις ἢ περὶ χρημάτων τοῖς πλουσιωτάτοις ἀμιλλᾶσθαι καὶ τοῖς φιλαργυρωτάτοις περὶ φιλαργυρίας». οὐ μόνον δ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐφύλαττε καθαροὺς παντὸς λήμματος) και Astin 1978: 52–3.

¹⁴⁴ Βλ. Astin 1978: 59–73.

¹⁴⁵ Βλ. Λίβ.38.35.5–6.

¹⁴⁶ Βλ. Buck 1940: 47–54, πβ. Sedgwick 1949a: 379, αλλά δεν πρόκειται για κατηγορηματικές ενδείξεις, πβ. Wellesley 1955: 304–5 σημ. 11. Οι στίχοι 807–22 πρέπει, κατ' αρχάς, να ερμηνευτούν στο πλαίσιο των τυπικών απειλών που περιλαμβάνει το μοτίβο του *seuius currens*, που λαμβάνει χώρα σ' αυτήν τη σκηνή, ενώ διαμαρτυρίες κατά εμπόρων τροφίμων (κυρίως των ιχθυοπωλών) απαντούν συχνά σε αποσπάσματα της Ελληνικής Κωμωδίας, βλ. και ad 813–17.

¹⁴⁷ Βλ. Waltzing 1920: 2, Wellesley 1955: 304–5 σημ. 11, οι οποίοι θεώρησαν ότι στην περίοδο στην οποία τοποθετείται η παράσταση των *Captivi* για τους Ρωμαίους ο παντοδύναμος βασιλιάς, τον οποίον υπαινίσσονται οι σχετικές αναφορές, μπορούσε να είναι ένα και μόνον πρόσωπο, ο Αντίοχος Γ'. Αλλά βλ. ad 811.

¹⁴⁸ Βλ. Λίβ.37.3.8, πβ. Wellesley 1955: 301–3, Grimal 1969: 413, Franko 1995: 170, De Melo 2011a: 503.

των γεγονότων, με τα οποία θα μπορούσε να τις συσχετίσει το Ρωμαϊκό κοινό, δεν θα ήταν εύστοχες παρά μόνο μετά το 191 και κυρίως μετά το 190 π.Χ.¹⁴⁹ Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι από το χρονικό αυτό σημείο και εξής η περιρρέουσα ατμόσφαιρα στη Ρώμη πρέπει να αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την επιλογή μιας κωμωδίας, η υπόθεση της οποίας εκτυλίσσεται στην Αιτωλία και οι χαρακτήρες της στην πλειονότητά τους είναι Αιτωλοί πολίτες, οι οποίοι μάλιστα διεκδικούν για τους εαυτούς τους μερίδιο στη *fides*¹⁵⁰ και τη *uirtus*.¹⁵¹ Οι Αιτωλοί, εχθρικά διακείμενοι προς τους Ρωμαίους από το 197 π.Χ., ήταν εκείνοι που άλλαξαν τα δεδομένα της λεπτής ισορροπίας των σχέσεων ανάμεσα στη Ρώμη και τον Αντίοχο Γ', δίνοντας το 192 π.Χ. την αφορμή για την έναρξη του Συριακού πολέμου, και ως σύμμαχοι του Αντιόχου συγκρούστηκαν με τους Ρωμαίους.¹⁵²

Η παράσταση της κωμωδίας δύσκολα θα μπορούσε να είχε λάβει χώρα, ενώ η Ρώμη βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Αιτωλούς· ο επίλογος του πολέμου με τους Αιτωλούς γράφτηκε το φθινόπωρο του 189 π.Χ. και οι *Captivi* θα μπορούσαν να έχουν παρασταθεί κατά το έτος αυτό,¹⁵³ αν όχι αργότερα.¹⁵⁴ Με αφορμή τη νίκη

¹⁴⁹ Βλ. §§2, 3α. και κυρίως σημ. 132, 134.

¹⁵⁰ Ο Λίβιος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην προδοτική συμπεριφορά των Αιτωλών, ένα ελάττωμα ολέθριο στη Ρωμαϊκή σκέψη, βλ. Λιβ.31.1.9, 32.32.14–16, 33.35.9, 35.33.4, Franko 1995: 171–2.

¹⁵¹ Πβ. Franko 1995: 155, 156, 167, 172–4.

¹⁵² Η απειλή της επέκτασης του Αντιόχου Γ' στον Ελλαδικό χώρο ήταν ήδη ορατή στους Ρωμαίους από το 197 π.Χ. Το 193 π.Χ. ο Αννίβας είχε βρει καταφύγιο στην αυλή του Αντιόχου Γ' και αναφέρεται πως τον παρακινούσε σε πόλεμο με τους Ρωμαίους (Λιβ.34.60). Μολονότι είχαν υπερεκτιμήσει τη δύναμή του, οι Ρωμαίοι ήταν έτοιμοι για την επερχόμενη σύγκρουση. Αρχικά, η αντιπαράθεση έλαβε χώρα σε διπλωματικό επίπεδο (194–193 π.Χ.). Οι «παλαιοί σύμμαχοι» των Ρωμαίων στον Α' και Β' Μακεδονικό πόλεμο, δυσαρεστημένοι ήδη από το 197 π.Χ., διότι δεν έγιναν δεκτές οι εδαφικές τους διεκδικήσεις μετά τη λήξη του Β' Μακεδονικού πολέμου και λόγω της παρουσίας των Ρωμαίων στην Ελλάδα στη συνέχεια, είχαν λάβει αποστάσεις από τη Ρώμη και αυτό ήταν ήδη γνωστό στους Ρωμαίους από το 196 π.Χ. βλ. Πολ.18.38–9, Holleaux ²1954a: 185, 193–5, ²1954b: 203–4, Toynbee 1965: II.450–1. Το 193 π.Χ. οι Αιτωλοί βρισκόνταν σε διαπραγματεύσεις με τον Αντίοχο. Το 192 π.Χ. μέσω απεσταλμένου αξιωματούχου τους ζήτησαν τη συμμαχία του και την παρέμβασή του με την πρόφαση πως έπρεπε να αποκατασταθεί η ελευθερία των Ελλήνων, παρακινώντας τον έτσι να φτάσει το φθινόπωρο του 192 π.Χ. στη Δημητριάδα, την οποία είχαν πρόσφατα καταλάβει γι' αυτόν τον σκοπό (Λιβ.35.32–4). Η άφιξη του Αντιόχου στη Δημητριάδα σήμανε την έναρξη του Συριακού πολέμου (192–188 π.Χ.). Κυρίαρχη μορφή από την πλευρά των Ρωμαίων ήταν ο Σκιπίων Αφρικανός ο Πρεσβύτερος, μολονότι δεν είχε δικαίωμα επανεκλογής στο αξίωμα του υπάτου, στο οποίο εξελέγη ο αδελφός του, Λ. Σκιπίων (Ασιατικός)· ο Αφρικανός είχε σημαντικό ρόλο στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στις διαπραγματεύσεις, αλλά όχι στην τελική αποφασιστική μάχη λόγω ασθένειας. Ο Αντίοχος ηττήθηκε από τους Ρωμαίους στη Μαγνησία του Σιπύλου τον χειμώνα του 190/189 π.Χ. (πιθανότατα τον Ιανουάριο του 189 π.Χ.), βλ. Λιβ.37.39–44.2· ο πόλεμος έληξε επίσημα με τη συνθήκη της Απάμειας το 188. Για την έκβαση του πολέμου με τους Αιτωλούς, βλ. παρακάτω, σημ. 154. Για τα γεγονότα, βλ. Holleaux ²1954a: 176–98, ²1954b: 199–234, Scullard ³1961: 240–6, 247–63, Toynbee 1965: I.77–9, II.446–54, Harris 1979: 219–23, Mackay 2004· ελλ. μετ.: 106–17.

¹⁵³ Βλ. Wellesley 1955: 303–4, De Melo 2011a: 503· πβ. τη σχετική παρατήρηση του Gratwick 1982· ελλ. μετ.: 146 για τον *Poenulus*. Ο Franko 1995: 170 και σημ. 25 δεν αποκλείει το ενδεχόμενο πως η κωμωδία θα μπορούσε να είχε παρασταθεί πριν ή και εν μέσω του πολέμου. Η παράσταση της κωμωδίας πριν από τον πόλεμο, είναι λιγότερο πιθανή υπό το φώς των αναφορών στους Βοΐους και

του επί των Αιτωλών, ο M. Fulvius Nobilior τέλεσε *ludi uotiu* προς τιμήν του Iuppiter Optimus Maximus το 186 π.Χ.,¹⁵⁵ στο πλαίσιο των οποίων έλαβαν χώρα θεατρικές παραστάσεις.¹⁵⁶ Στις επιχειρήσεις κατά των Αιτωλών συνοδευόταν από τον Έννιο, ο οποίος περιέγραψε τα κατορθώματα του υπάτου στην *praetexta Ambracia*, η οποία ενδεχομένως παραστάθηκε στους *ludi uotiu* του 186 π.Χ.¹⁵⁷ Λαμβάνοντας υπόψη επίσης την υπόθεση ότι στους στ. 58–62 του Προλόγου ενδεχομένως υπάρχει υπαινιγμός σε μια *praetexta*,¹⁵⁸ ίσως οι *ludi uotiu* του 186 π.Χ. θα ήταν μια κατάλληλη περίπτωση και για την παράσταση των *Captivi*.

4. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

4.1 Το κείμενο του Πλαύτου στην αρχαιότητα¹⁵⁹

Η επιτυχία του Πλαύτου στο θέατρο συνεχίστηκε και μετά τον θάνατό του. Μέχρι τουλάχιστον και το τέλος της Δημοκρατικής περιόδου, οι αναβιώσεις των κωμωδιών του ήταν συχνές. Τα κείμενά του δεν έλαβαν μια σταθερή δημοσιευμένη μορφή, αλλά κυκλοφορούσαν ως σενάρια για παραστάσεις και, επομένως, αναπόφευκτα συχνά υπόκειντο σε περισσότερο ή λιγότερο ριζικές αλλαγές, προκειμένου να προσαρμόζονται στις ανάγκες των εκάστοτε παραστάσεων και στις προθέσεις θιασαρχών και ηθοποιών.¹⁶⁰ Αναμφισβήτητα στην αρχαιότητα πολύ

την Πλακεντία. Το ενδεχόμενο πως οι *Captivi* παραστάθηκαν εν μέσω του πολέμου με τους Αιτωλούς θα μπορούσε να γίνει δεκτό μόνον αν τοποθετούσαμε την παράσταση στο χρονικό διάστημα της εξάμηνης προσωρινής ανακωχής που προσέφεραν οι Ρωμαίοι στους Αιτωλούς το 190 π.Χ.: αλλά τα κίνητρά τους – κάθε άλλο παρά αλτρουιστικά – ήταν κυρίως πρακτικής φύσης, καθώς προείχε η εξουδετέρωση του Αντιόχου, βλ. Πολ.21.4.5, 5.12, Scullard³1961: 257, Toynbee 1965: II.452–3, Harris 1979: 223, και είναι σχετικά απίθανο πως σ’ αυτήν την περίοδο η Ρωμαϊκή κοινή γνώμη άλλαξε.

¹⁵⁴ Οριστικό τέλος στον πόλεμο με τους Αιτωλούς, ύστερα από σειρά συγκρούσεων (μάχη των Θερμοπυλών (191 π.Χ.), κατάληψη της Ηράκλειας, πολιορκία της Ναυπάκτου (191 π.Χ.) και της Άμφισσας (190 π.Χ.) από τον M. Acilius Glabrio) και διπλωματικών ενεργειών, ανέλαβε να δώσει ο ύπατος M. Fulvius Nobilior με την πολιορκία της Αμβρακίας (Λίβ.38.3.9–11.9, Πολ.21.25–32) και το φθινόπωρο του 189 π.Χ. η Σύγκλητος τούς επέβαλε το *foedus iniquum*, με το οποίο έγιναν υποτελείς στους Ρωμαίους (Πολ.21.32).

¹⁵⁵ Βλ. Λίβ.39.5.7–10, 39.22.1–3, 8–10.

¹⁵⁶ Ο Λίβιος μαρτυρεί ότι ηθοποιοί από την Ελλάδα τίμησαν με την παρουσία τους τον M. Fulvius Nobilior, βλ. και Taylor 1937: 297–8 και σημ. 37, Marshall 2006: 18 σημ. 16.

¹⁵⁷ Βλ. Goldberg–Manuwald 2018: 204–5, Ράιο 2019: 56.

¹⁵⁸ Πβ. Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930 ad 62, Lindsay 1921 ad 58, ακόμη Lefèvre 1998: 33, ο οποίος θεώρησε ότι πρόκειται για μια *praetexta* που παρουσιάστηκε στους *ludi triumphales* με αφορμή τον θρίαμβο του Φλαμινίνου το 194 π.Χ.

¹⁵⁹ Βλ. αναλυτικά Leo²1912: 1–62, Pasquali²1952: 331–54 και Deufert 2002.

¹⁶⁰ Βλ. Lindsay 1900: 10, Leo²1912: 30, Duckworth 1952: 66, Pasquali²1952: 350, Reynolds–Wilson²1975· ελλ.μετ.: 35–6, Tarrant 1983: 302, Deufert 2002: 25–43, De Melo 2011a: civ, Ferri 2014: 767–9, Ράιο 2019: 127. Ανεξαρτήτως των προβλημάτων της χειρόγραφης παράδοσης, είναι αποδεκτό ότι δεν μπορούμε απλώς να υποθέσουμε ότι το κείμενο των κωμωδιών, όπως σώζεται, προέρχεται από το χέρι του Πλαύτου στο σύνολό του, πβ. De Melo 2011a: civ, Ράιο op.cit. Ο Marshall 2006: 257–79

περισσότερες κωμωδίες του Πλαύτου ήταν γνωστές σε σχέση με όσες σώζονται σήμερα, ενώ επίσης το όνομα του Πλαύτου συνδέθηκε με πολλά έργα του ίδιου είδους και της ίδιας περιόδου, άλλοτε ως εικασία, άλλοτε ίσως ως εγγύηση ποιότητας.¹⁶¹ Το ενδιαφέρον για τις κωμωδίες του Πλαύτου άρχισε από πολύ νωρίς στην αρχαιότητα, καθώς πολλοί λόγιοι ασχολήθηκαν με το κείμενο των κωμωδιών και κυρίως με το ζήτημα της γνησιότητας των έργων του Πλαύτου.¹⁶² Στην εποχή του Α. Γέλλιου, στο β΄ μισό του 2^{ου} αι. π.Χ., 130 κωμωδίες αποδίδονταν στον Πλαύτο.¹⁶³ Αλλά ήδη περί το 100 π.Χ. ο Λ. Αίλιος Στήλων, δάσκαλος του Βάρρωνα, είχε αναγνωρίσει μόνον εικοσιπέντε κωμωδίες ως αυθεντικές. Ο ίδιος ο Βάρρων (περί το 40 π.Χ.) καθιέρωσε τον κανόνα που περιελάμβανε εικοσιμία κωμωδίες, για τις οποίες υπήρχε ομοφωνία ότι ήταν γραμμένες από τον Πλαύτο.¹⁶⁴ Οι *fabulae Varronianae* αποτέλεσαν τη βάση για όλα τα σωζόμενα χειρόγραφα του Πλαύτου.¹⁶⁵

εισηγήθηκε την υπόθεση περί της «ρευστότητας» του πλαυτιανού κειμένου, ότι δηλαδή το κείμενο του Πλαύτου δεν ήταν εξ αρχής παγιωμένο, αλλά βρισκόταν υπό διαρκή διαμόρφωση ήδη από την εποχή που ζούσε ο ποιητής. Το αρχικό κείμενο που συνέθετε διασκευάζοντας κάποιο Ελληνικό πρότυπο σμιλευόταν και υπόκειτο σε τροποποιήσεις και βελτιώσεις με την προσθήκη επίσης ποικίλων στοιχείων αυτοσχεδιασμού και αστείων προερχομένων από το καθιερωμένο ρεπερτόριο των ηθοποιών· όλα αυτά τα στοιχεία προέκυπταν από τις πρόβες και από παραστάσεις των κωμωδιών που είχαν ήδη λάβει χώρα, ώσπου, τελικά, υπό την εποπτεία του ποιητή καταγραφόταν σε τελική μορφή το κείμενο, το οποίο με τη σειρά του επρόκειτο αναμφισβήτητα στο μέλλον να δεχθεί εκ νέου μεταβολές. Η συμβολή του Marshall, βέβαια, δεν έγκειται στην περιοχή της μελέτης της ιστορίας του κειμένου του Πλαύτου στην αρχαιότητα, αλλά στο έναυσμα για μια στροφή της ερμηνείας στις πληροφορίες που μας παρέχουν τα κείμενα των κωμωδιών ως έχουν για τη θεατρική εμπειρία.

¹⁶¹ Πβ. Drury 1982· ελλ.μετ.: 1079, Conte 1987· αγγλ.μετ.: 62, Ράιο 2019: 111.

¹⁶² Βλ. Γέλλ. 3.3.

¹⁶³ Βλ. Γέλλ. 3.3.11–12.

¹⁶⁴ Βλ. Γέλλ. 3.3.3, Leo ²1912: 18–22, Pasquali ²1952: 351–3.

¹⁶⁵ Ωστόσο, πολλές κωμωδίες που δεν συμπεριλαμβάνονταν στον κανόνα θύμιζαν έντονα το ύφος του Πλαύτου. Ο ίδιος ο Βάρρων φαίνεται ότι δεν θεωρούσε ότι ο κανόνας του περιελάμβανε όλες τις γνήσιες κωμωδίες του, ενώ διατηρούσε αμφιβολίες για αρκετές από τις κωμωδίες που δεν είχε συμπεριλάβει σ' αυτόν, επηρεασμένος από το χιούμορ και τη γλώσσα τους, που ήταν χαρακτηριστικά του ποιητή. Ο Γέλλιος (3.3.7–8) ομολογεί ότι διαβάζοντας την κωμωδία *Fretum*, η οποία γενικά θεωρούνταν ότι δεν είχε γραφεί από τον Πλαύτο, ήταν σχεδόν βέβαιος ότι έχει πλαυτιανή προέλευση. Ο ίδιος, επικαλούμενος επίσης τον Βάρρωνα και άλλους, όπως γράφει, και αναφερόμενος στις ανεκδοτολογικού χαρακτήρα βιογραφικές πληροφορίες για τον ποιητή, παραδίδει πως ο Πλαύτος έγραψε τις κωμωδίες *Saturio*, *Addictus* και μία ακόμη (τον τίτλο της οποίας δεν αναφέρει), όταν εργαζόταν στον μύλο για να βιοποριστεί (3.3.14). Ο Τερέντιος αποδίδει στον Πλαύτο τις κωμωδίες *Colax* και *Commorientes* (*Eu.*25, *Ad.*7). Πβ. Gratwick 1982· ελλ.μετ.: 147–8, Drury 1982· ελλ.μετ.: 1079.

4.2 Η χειρόγραφη παράδοση των κωμωδιών του Πλαύτου¹⁶⁶

Σε κάποιο χρονικό σημείο στον 4^ο αι. μ.Χ. συντάχθηκε ένα αντίγραφο (Ω), που περιελάμβανε τις εικοσιμία κωμωδίες αλφαβητικά ταξινομημένες.¹⁶⁷ Αυτή ήταν η πηγή από την οποία προήλθαν οι δύο κλάδοι της χειρόγραφης παράδοσης του Πλαύτου, (α) το Αμβροσιανό παλίμνηστο (Α) και (β) το προ-αρχέτυπο της Παλατινής οικογένειας χειρογράφων (Π ή P^A), γραμμένα αμφότερα τον 5^ο αι. μ.Χ. σε μεγαλογράμματη γραφή.¹⁶⁸

Το Αμβροσιανό παλίμνηστο, γραμμένο σε κεφαλαιογράμματη αγροτική γραφή (5^{ος} αι. μ.Χ., πιθανώς Ιταλία), βρισκόταν στο Αββαείο του Bobbio στη Βόρεια Ιταλία και, αφού μεταφέρθηκε στην Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη του Μιλάνου, όπου βρίσκεται και σήμερα, ήλθε στο φως το 1815.¹⁶⁹ Στο β' μισό του 6^{ου} αι. μ.Χ. Ιρλανδοί γραφείς έσβησαν το κείμενο του Πλαύτου και έγραψαν κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης. Το χειρόγραφο αρχικά προφανώς περιελάμβανε και τις εικοσιμία

¹⁶⁶ Σ' αυτήν την ενότητα επιχειρείται μια συνοπτική περιγραφή της πλαυτιανής χειρόγραφης παράδοσης. Βλ. επίσης 4.3, για το στέμμα των πλαυτιανών κωδικών. Εδώ γίνεται αναλυτική αναφορά στα μεσαιωνικά χειρόγραφα που παραδίδουν το corpus των κωμωδιών του Πλαύτου ή τμήματα αυτού, στο περιεχόμενο και στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και στην ιστορία των δύο κλάδων της χειρόγραφης παράδοσης, ακολουθώντας κατά κύριο λόγο τις εργασίες των Lindsay 1900: 1–12, Tarrant 1983: 302–7, De Melo 2011a: civ–cxii. Όσον αφορά στους ουμανιστικούς κώδικες, η αξία των οποίων έχει αναγνωριστεί στις πρόσφατες δεκαετίες, γίνεται μόνο σύντομη αναφορά στους πέντε σημαντικότερους από αυτούς, τους οποίους έχει αξιοποιήσει στην πρόσφατη έκδοση του κειμένου των *Captivi* ο Torino 2013.

¹⁶⁷ Βλ. Questa 1984: 23, 129. Η έκδοση από την οποία προήλθε το αρχέτυπο πρέπει να συντάχθηκε μέχρι τον 2^ο αι. μ.Χ. και ο συντάκτης της θεωρείται πως εφάρμοξε την Αλεξανδρινή φιλολογική μεθοδολογία. Πιθανότατα σε περίπτωση αμφιβολιών στο κείμενο παρουσίαζε και τις δύο παραλλαγές στίχων ή κειμένου, επισημαίνοντας με ένα κριτικό σύμβολο αυτό που θεωρούνταν νόθο· αργότερα οι αντιγραφείς είτε τις ενέτασσαν στο κείμενο είτε απάλειψαν τη μία από τις δύο· πβ. Reynolds–Wilson ²1975· ελλ.μετ.: 38, Tarrant 1983: 302–3, 306, Deufert 2002: 54–62. Ο Λ. Αίλιος Στήλων, ο οποίος ασχολήθηκε με το πρόβλημα της γνησιότητας φαίνεται πως ήταν εξοικειωμένος με τη χρήση των Αλεξανδρινών κριτικών συμβόλων, όπως επίσης και ο Μ. Βαλέριος Πρόβος (βλ. Reynolds–Wilson ²1975· ελλ.μετ.: 37–8, 45–6), το όνομα του οποίου έχει συνδεθεί με την πρώτη έκδοση του Πλαύτου, δίχως, ωστόσο, περαιτέρω ενδείξεις, βλ. Lindsay 1900: 12, Elmer 1900: xxii–xxiii, Leo ²1912: 23–9, Pasquali ²1952: 343–8, Tarrant 1983: 306, Deufert 2002: 183–91, Παπαϊωάννου 2009: 140.

¹⁶⁸ Αυτό αποδεικνύεται από μια σειρά λαθών ποικίλων μορφών που είναι κοινά στους δύο κλάδους της παράδοσης, βλ. Leo ²1912: 6–13, Pasquali ²1952: 337–9, Tarrant 1983: 305–6, ο οποίος αποδίδει αυτά τα κοινά σφάλματα των δύο κλάδων της χειρόγραφης παράδοσης του Πλαύτου στη χαμηλή ποιότητα ενός αντιγράφου κάποιου βιβλιοπώλη, ένα φαινόμενο σύνηθες στο εμπόριο βιβλίων στη Ρώμη από την εποχή του Κικέρωνα, πβ. Reynolds–Wilson ²1975· ελλ.μετ.: 40. Οι σχετικές ενδείξεις καθιστούν μη πειστική τη θέση του Lindsay 1900: 7, 11, 1904: κυρίως 35–6, 142–7, ο οποίος πρότεινε ότι τα Α και P^A αντιπροσωπεύουν δύο ανεξάρτητες εκδόσεις, δηλαδή το Α είναι το «γνήσιο» κείμενο του Πλαύτου, ενώ το P^A αποτελεί το κείμενο των αναβιώσεων. Για τη σχέση ανάμεσα στα Α και P^A γενικά, βλ. Leo ²1912: 48–62, Pasquali ²1952: 332–40, Deufert 2002: 293–320. Υπάρχουν ορισμένα σημεία διαφοροποίησης ανάμεσα στα Α και P^A όσον αφορά στην κωλομετρία των cantica σε μερικές περιπτώσεις, στις Διδασκαλίες και στα Argumenta, βλ. Lindsay 1900: 7–9, 61–2, 1904: 37–104 και 104–18 για μια απόπειρα ανασκευής της παραδοσιακής άποψης για τα κοινά σφάλματα στα Α και P^A, Pasquali ²1952: 332. Ειδικά στην περίπτωση των Διδασκαλιών και των Argumenta, κατά τον Tarrant 1983: 306, ενδέχεται να έχουμε να κάνουμε με παραλείψεις από το αρχέτυπο ή προσθήκες σ' αυτό.

¹⁶⁹ Βλ. Lowe *CLA* III 344a–345.

πλαυτιανές κωμωδίες.¹⁷⁰ Πολλά φύλλα του, ωστόσο, χάθηκαν, ενώ το υπόλοιπο έχει υποστεί σημαντικές φθορές, οι οποίες προκλήθηκαν εν μέρει από τη *scriptura superior* και εν μέρει από τα χημικά αντιδραστήρια, μέσω των οποίων ο Angelo Mai και άλλοι επιχειρήσαν να διευκολύνουν την ανάγνωση της υποκείμενης γραφής του παλιμψήστου και τα οποία αλλοίωσαν ανεπανόρθωτα το χειρόγραφο.¹⁷¹ Ως αποτέλεσμα, το A δεν παρέχει το κείμενο ορισμένων κωμωδιών, αλλού υπάρχουν κενά και αλλού είναι δυσανάγνωστο· από τους *Captivi* το Αμβροσιανό παλίμψηστο παραδίδει μόνο λίγους στίχους (905–31, 1008–15, 1023–36).¹⁷²

Ο δεύτερος κλάδος είναι η Παλατινή οικογένεια χειρογράφων. Η μεταγραφή του Π σε μικρογράμματη γραφή φαίνεται πως έγινε κατά τον 9^ο αι. στην Καρολίγγεια Γαλλία και από το αρχέτυπο αυτό προέκυψαν δύο αντίγραφα, που χρονολογούνται στον 9^ο ή 10^ο αι. μ.Χ.: ο Codex Turnebi (T)¹⁷³ και το χαμένο πια αρχέτυπο των υπόλοιπων Παλατινών χειρογράφων (P). Προς διευκόλυνση του έργου των αντιγραφέων, το P χωρίστηκε σε δύο μισά.¹⁷⁴ Μόνον οι κώδικες B και D περιέχουν τις είκοσι κωμωδίες. Μεταξύ των κωδίκων ιδιαίτερη θέση κατέχει ο Codex Vetus (B, 10^{ος}–11^{ος} αι.), που ανακάλυψε για πρώτη φορά και χρησιμοποίησε στην έκδοσή του ο

¹⁷⁰ Για μια περιγραφή της αρχικής μορφής του A, βλ. Hallidie 1891: xiii.

¹⁷¹ Βλ. Reynolds–Wilson ¹⁹⁷⁵: ελλ.μετ.: 230–1, Stockert 2014: 682–3, Ράιο 2019: 129–30. Το απόγραφο του Αμβροσιανού παλιμψήστου δημοσιεύθηκε από τον W. Studemund (1889), ο οποίος έχασε την όρασή του κατά τη διαδικασία της αποκρυπτογράφησης του κειμένου. Βλ. και Stockert 2014: 683–97 για την πρώτη απόπειρα χρήσης μεθόδων ψηφιακής υπέρυθρης απεικόνισης στην ανάγνωση της *Cistellaria* από το Αμβροσιανό παλίμψηστο· η διαδικασία αυτή, μολονότι επιβεβλημένη για έναν εκδότη, ειδικά σε περιπτώσεις όπου το παλίμψηστο αποτελεί τη μοναδική πηγή, κατέδειξε την αξιοπιστία του απογράφου του Studemund.

¹⁷² Ολόκληρο ή σχεδόν ολοκληρω το κείμενο των κωμωδιών *Amphitruo*, *Asinaria*, *Aulularia*, *Curculio* και *Vidularia* έχει χαθεί, όπως και μεγάλα τμήματα αρκετών άλλων κωμωδιών έχουν πλέον χαθεί ή είναι αδύνατο να διαβαστούν. Φαίνεται πως ήδη από το P^A, λόγω της αλφαβητικής ταξινόμησης των έργων του Πλαύτου, η *Vidularia*, η τελευταία κωμωδία του κανόνα, παρέπεσε και παρέμενε άγνωστη μέχρι την ανακάλυψη του Αμβροσιανού παλιμψήστου, πβ. Lindsay 1900: 2 και σημ. 1, ενώ, λόγω της φθοράς που έχει υποστεί το κείμενό της, έχουμε μόνον αποσπάσματα από αυτήν.

¹⁷³ Το χειρόγραφο αυτό βρισκόταν στη Μονή της Αγίας Κολούμβας στη Sens στη Γαλλία και χρησιμοποιήθηκε από τον Γάλλο φιλόλογο Andrien de Tournebu (ή Turnèbe) τον 16^ο αι. Δεν υπάρχει πια – πιθανώς χάθηκε όταν η Μονή πυρπολήθηκε το 1567 από τους καλβινιστές, αλλά είναι γνωστό από τις σημειώσεις του ίδιου του Turnebus στα *Adversaria* του και από τμήματα των αντιβολών του, που έχουν βρεθεί σε σημειώσεις του F. Duaren στα περιθώρια μιας έκδοσης της εποχής που είχε στη διάθεσή του, ενώ η αντιβολή του Turnebus ήταν επίσης γνωστή στον Lambinus – αν όχι ο κώδικας ο ίδιος, πβ. Reynolds–Wilson ¹⁹⁷⁵: ελλ.μετ.: 207, Tarrant 1983: 305 και σημ. 9, De Melo 2011a: cxiv. Ο Lindsay ανακάλυψε τμήματα αντιβολών στα περιθώρια μιας έκδοσης του Πλαύτου του 16^{ου} αι. στη Bodleian Library, βλ. Lindsay 1898.

¹⁷⁴ Βλ. Lindsay 1896: 5, 1900: 2–3. Το πρώτο μισό περιελάμβανε τις πρώτες οκτώ κωμωδίες σε αλφαβητική σειρά (με εξαίρεση τις *Bacchides*), ενώ το δεύτερο μισό περιείχε τα υπόλοιπα δώδεκα έργα επίσης σε αλφαβητική σειρά. Φαίνεται ότι στο P οι *Bacchides* βρίσκονταν μετά τον *Epidicus* (πιθανώς λόγω της αναφοράς στον *Epidicus* που υπάρχει στις *Bacchides* (στ. 214–15), που συνεπάγεται ότι ο *Epidicus* χρονολογείται νωρίτερα από τις *Bacchides*), αλλά δεν ήταν αυτή η αρχική τους θέση· η απώλεια της αρχής των *Bacchides* και του τέλους της *Aulularia* συνιστά ένδειξη ότι κάποιο αντίγραφο προωμότερο του P, από το οποίο χάθηκε μία δεσμίδα φύλλων, περιείχε τις κωμωδίες σε αλφαβητική σειρά. Πβ. Barsby 1986: 22 σημ. 38, De Melo 2011a: cvii–cviii.

J. Kammermeister (Camerarius) τον 16^ο αι. και βρίσκεται στο Βατικανό. Είναι σημαντικός, διότι διατηρεί σε μεγάλο βαθμό την αυθεντική κωλομετρία, η οποία σε πολλά σημεία συμφωνεί με αυτήν του A¹⁷⁵ και γιατί η ποιότητα του κειμένου του είναι καλύτερη σε σχέση με τα άλλα Παλατινά χειρόγραφα, ενώ περιέχει έναν αριθμό άριστων διορθώσεων (B³).¹⁷⁶ Ο Codex Ursinianus (D) του 10^{ου} αι., ανακαλύφθηκε στην Κολωνία το 1429 από τον Nicolaus Cusanus, ο οποίος τον έφερε στη Ρώμη, όπου πέρασε στα χέρια του καρδινάλιου F. Orsini, από τον οποίο τοποθετήθηκε στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού, όπου βρίσκεται ακόμη. Η σημασία της ανακάλυψής του έγκειται στο ότι περιελάμβανε και τις υπόλοιπες δώδεκα κωμωδίες, οι οποίες ως τις αρχές του 15^{ου} αι. ήταν άγνωστες.¹⁷⁷ Έχει την ίδια προέλευση με τον B και περιέχει επίσης τις τέσσερις από τις πρώτες οκτώ κωμωδίες και από τους *Captivi* μόνον το πρώτο μισό τμήμα του κειμένου, στ.1–503.¹⁷⁸ Στον Μεσαίωνα και την πρώιμη Αναγέννηση ήταν γνωστά χειρόγραφα που περιελάμβαναν μόνον τις πρώτες οκτώ κωμωδίες:¹⁷⁹ ο Codex Ambrosianus (E, β'μισό 12^{ου} αι.) στην Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη του Μιλάνου, ο Codex Vossianus Leidensis (V, 11^{ος} αι.) στο Leiden, από τον οποίο απουσιάζουν οι κωμωδίες *Amphitruo*, *Asinaria*, *Aulularia* 1–189 και *Epidicus* 245 μέχρι το τέλος,¹⁸⁰ οι *codices minores* του Πλάτου, ο Codex

¹⁷⁵ Βλ. Questa 1984: 23–78, πβ. Willcock 1987: 23–4, Gratwick 1993: 36, De Melo 2011a: cviii.

¹⁷⁶ Όσον αφορά στο τμήμα των οκτώ πρώτων κωμωδιών, η βάση του Codex Vetus και του Codex Ursinianus είναι κοινή και θεωρείται γενικώς ότι πρόκειται για έναν ενδιάμεσο κώδικα, αντίγραφο του P, ο οποίος συνήθως προσδιορίζεται ως P^{BD}, βλ. Lindsay 1896: 8, 10, 1900: 4–5, Tarrant 1983: 304, Ράιο 2019: 130–1· επομένως, η μαρτυρία των B και D για τις πρώτες οκτώ κωμωδίες είναι ίσης αξίας, βλ. Gillespie 1898: 109–15, Lindsay 1900: 5. Το δεύτερο μέρος, όμως, του B προέρχεται από μια καλύτερη πηγή· ενδεχομένως, έχουμε να κάνουμε με άμεσο αντίγραφο του P, βλ. Tarrant 1983: 305, De Melo 2011a: cviii–cix, Stockert 2014: 681. Οι διορθώσεις του B αφορούν στο τμήμα των πρώτων οκτώ κωμωδιών και πιθανολογείται πως η πηγή τους θα μπορούσε να είναι ακόμη και το P, βλ. Lindsay 1896: 9–11, 1900: 4, 5, Tarrant 1983: 305 και σημ.7, Stockert 2014: 681.

¹⁷⁷ Πβ. Lindsay 1900: 3, 4, Duckworth 1952: 398, 439, Reynolds–Wilson ²1975· ελλ.μετ.: 165, Tarrant 1983: 304, Conte 1987· αγγλ.μετ.: 62, De Melo 2011a: cxi.

¹⁷⁸ Ο Codex decurtatus (C), που χρονολογείται στον 10^ο / 11^ο αι. και χρησιμοποιήθηκε επίσης από τον Camerarius, πβ. Stockert 2014: 681, βρίσκεται από το 1815 στη Χαϊδελβέργη και περιέχει μόνον τις δώδεκα κωμωδίες σε ημιτελή μορφή. Ένα αντίγραφο του P, που περιελάμβανε τις δώδεκα υπόλοιπες κωμωδίες φαίνεται πως είναι η κοινή πηγή των D και C (P^{CD}), βλ. Lindsay 1896: 7, 13, 1900: 4, και πιθανώς μαζί με το P^{BD} αποτελούσαν τα δύο χωρισμένα μισά του ίδιου χειρογράφου, βλ. Lindsay 1896: 13, 1900: 4–5, Tarrant 1983: 304–5. Αντίγραφα του D συνέταξαν ο Poggio Bracciolini και ο Niccolò Niccoli· το δεύτερο άσκησε σημαντική επίδραση, εφόσον από κάποιο χειρόγραφο που συγγένευε με αυτό του Niccoli προήλθε η ουμανιστική *Itala recensio*, βλ. Lindsay 1900: 4, Tarrant 1983: 304.

¹⁷⁹ Γενικώς ο Πλάτος διαβαζόταν πολύ λιγότερο στον Μεσαίωνα σε σχέση με τον Τερέντιο, πβ. Conte 1987· αγγλ.μετ.: 62, ο οποίος σημειώνει ότι ο Πλάτος ήταν πιθανώς άγνωστος στον Δάντη και στους συγχρόνους του.

¹⁸⁰ Ο V περιλαμβάνει διορθώσεις (V²) από κάποιον που είχε πρόσβαση στην οικογένεια χειρογράφων στην οποία ανήκουν οι O και J, βλ. De Melo 2011a: cix.

Londinensis (J, c. 1100) στη Βρετανική Βιβλιοθήκη,¹⁸¹ το Fragmentum Ottoboniense (O, 11^{ος} αι.), που βρίσκεται στο Βατικανό και περιλαμβάνει τους *Captivi* 400–555 (με χάσματα)¹⁸². Από την πληθώρα των ουμανιστικών κωδίκων αναφέρονται εδώ οι πέντε που έχει χρησιμοποιήσει στην έκδοσή του ο Torino 2013: ο Codex Parisinus (K, αρχές 15^{ου} αι.), ο M (αρχές 15^{ου}), που περιλαμβάνει τις πρώτες επτά κωμωδίες και από την *Aulularia* τη μισή περίπου έκταση, ο Codex Escorialensis (S, c. 1435), που περιλαμβάνει τις είκοσι κωμωδίες από διαφορετικούς γραφείς, το έμμεσο αντίγραφο του από την ίδια περίοδο, ο Codex Vindobonensis (W), που βρίσκεται στη Βιέννη, και ο G, που περιλαμβάνει διορθώσεις από τον Roggio Bracciolini, και βρίσκεται στο Βατικανό.

Η έμμεση παράδοση είναι ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση του Πλάτου. Τα παραθέματα από τον Πλάτο που παραδίδουν ο Βάρρων και ο Βέρριος Φλάκκος προηγούνται χρονολογικά της έκδοσης από την οποία προέρχεται το αρχέτυπο.¹⁸³ Το κείμενο του Πλάτου που χρησιμοποιούσε ο Νόνιος Μάρκελλος έχει κατά καιρούς θεωρηθεί πως ανήκει σε διαφορετικό κλάδο της παράδοσης που κυκλοφορούσε στην Αφρική τον 4^ο αι.,¹⁸⁴ αλλά γενικά τα παραθέματά του συμφωνούν με την ομοφωνία των A και P^A και οι τυχόν αποκλίσεις ενδέχεται να οφείλονται σε έμμεσες (δηλαδή γραμματικές) πηγές.¹⁸⁵ Τα παραθέματα των γραμματικών συνήθως επιβεβαιώνουν την ορθότητα της άμεσης χειρόγραφης παράδοσης, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις αποκλίνουν από αυτήν και ενίοτε συμβαίνει να σώζουν την ορθή γραφή, η οποία δεν

¹⁸¹ Ο κώδικας αυτός αποτέλεσε ένα αίνιγμα, ειδικά ως προς την προέλευσή του, διότι σε αρκετά σημεία συμφωνεί με το A και αλλού με το B. Κατά τον Lindsay 1900: 6, το πρότυπο του J ήταν ήσσονος αξίας. Αλλά με την πάροδο του χρόνου η θέση αυτή απορρίφθηκε και η αξία του κώδικα αναγνωρίστηκε, βλ. Thomson 1974: 33–4 και κυρίως 1986: 82–7, ο οποίος υποστήριξε με πειστικά επιχειρήματα ότι ο κώδικας προήλθε από τον καθεδρικό ναό του Salisbury (c. 1100) και ταυτοποίησε τον γραφέα, επισημαίνοντας ότι διέθετε περιορισμένη γνώση Λατινικών, αλλά φαίνεται ότι αντέγραψε αρκετά πιστά το πρότυπό του, το οποίο ήταν ανώτερης ποιότητας από όσο υπέθετε ο Lindsay: πβ. MacCary–Willcock 1976: 234, Tarrant 1983: 305 και σημ. 8.

¹⁸² Για ένα απόγραφο του O, βλ. Goetz 1877: 86–91, ο οποίος διαπίστωσε τη συγγένεια του αποσπάσματος με το J, αλλά απέκλεισε (op.cit.: 91) το ενδεχόμενο πως ο κώδικας στον οποίον ανήκε υπήρξε η πηγή του J: για την υπόθεση αυτήν, βλ. De Melo 2011a: cx. Γενικώς θεωρείται ότι τα EVJO βασίστηκαν σε κάποιο αντίγραφο (P^E) του P^{BD}, που περιελάμβανε πολλές απόπειρες διόρθωσης, πβ. Hallidie 1891: xiv, Lindsay 1896: 14, 1900: 6, Gillespie 1898: 109–15, Tarrant 1983: 305, De Melo 2011a: cix. Επίσης ο ουμανιστικός Codex Parisinus (K, αρχές 15^{ου} αι., Γαλλία) φαίνεται πως προέρχεται από την ίδια πηγή με το J, πβ. De Melo 2011a: cx.

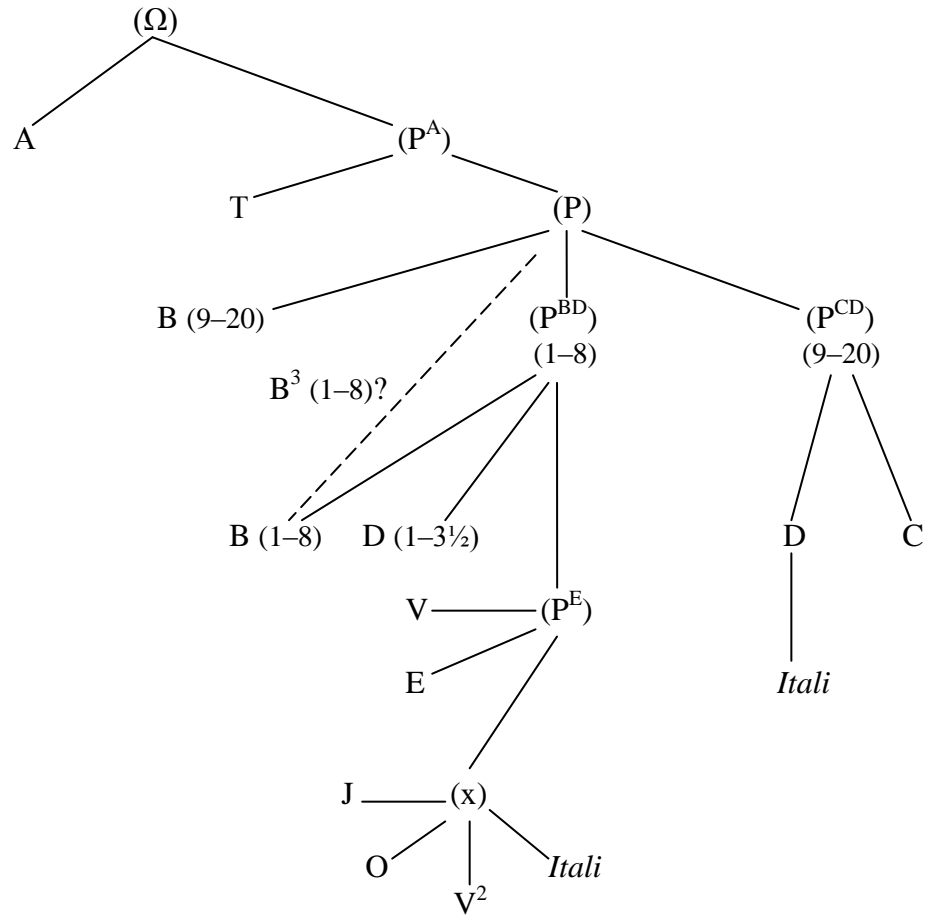
¹⁸³ Βλ. Lindsay 1904: 12, 13, Tarrant 1983: 307. Για μια επισκόπηση των παραθεμάτων που παραδίδουν ο Βάρρων στη σωζόμενη έκταση της πραγματείας του *De Lingua Latina* και ο Βέρριος Φλάκκος στο *De Verborum Significatu* (ενσωματωμένο στην επιτομή του Φήστου), βλ. Lindsay 1904: 2–17 και Deufert 2002: 139–51, 158–75.

¹⁸⁴ Πβ. Deufert 2002 : 320–8, De Melo 2011a: cxii.

¹⁸⁵ Βλ. Lindsay 1904: 23–7, ο οποίος (25) είναι κατηγορηματικά αντίθετος στην άποψη ότι το *De Compendiosa Doctrina* αποτελεί ένδειξη για έναν τρίτο κλάδο της χειρόγραφης παράδοσης του Πλάτου, Tarrant 1983: 307.

μαρτυρείται αλλού. Τα αρχαία παραθέματα από τους *Captivi* συζητούνται στο ερμηνευτικό υπόμνημα.

4.3 Το στέμμα των πλαυτιανών κωδίκων (Tarrant 1983)

4.4 Οι σύγχρονες εκδόσεις του κειμένου των *Captivi*¹⁸⁶

Οι σημαντικότερες σύγχρονες κριτικές εκδόσεις των *Captivi* είναι αυτές του Leo (1895), του Lindsay (1900, συνοδευόμενη από ερμηνευτικό υπόμνημα) και η στερεότυπη έκδοση του Πλαύτου (²1910) και πλέον η πρόσφατη έκδοση του Torino 2013. Στην έκδοση της Teubner σε τέσσερις τόμους, βασισμένη στο έργο του F. Ritschl, το οποίο ολοκληρώθηκε από τους μαθητές του, G. Loewe, G. Goetz και F. Schoell, τους *Captivi* επιμελήθηκε ο Schoell (1887), ο οποίος αργότερα αναθεώρησε την έκδοση του κειμένου της κωμωδίας από κοινού με τον Goetz (1904). Υπάρχουν επίσης αρκετές σημαντικές σχολιασμένες κριτικές εκδόσεις: Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, Ernout 1933, καθώς και η πρόσφατη έκδοση και μετάφραση από τον De Melo 2011a, ενώ ιδιαίτερα χρήσιμες παραμένουν οι παλαιότερες σχολιασμένες εκδόσεις των Hallidie 1891 και Elmer 1900.¹⁸⁷ Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται το κείμενο της έκδοσης του Torino 2013. Η έκδοση συνοδεύεται από λεπτομερές κριτικό υπόμνημα, από το οποίο διαπιστώνεται ότι ο εκδότης έχει μελετήσει με τη δέουσα προσοχή τα χφφ., παρέχει τις διαφορετικές γραφές που παραδίδονται από αυτά και ακόμη υιοθετεί την περισσότερο κοντινή προς τα χφφ. ορθογραφία. Επιπλέον, πρόκειται για την πρώτη έκδοση του κειμένου των

¹⁸⁶ Κάθε σύγχρονη έκδοση του κειμένου των κωμωδιών του Πλαύτου εισέρχεται σε μια μακρά γραμμική εκδοτική δραστηριότητα, η οποία έχει την αφετηρία της στην editio princeps του Merula (1472), βασισμένη στον Codex Ursinianus: ακολούθησε πλήθος εκδόσεων με σημαντικότερους – από την άποψη της διόρθωσης του κειμένου – σταθμούς τις εξής εκδόσεις: του Camerarius (βασισμένη στους κώδικες B και C, 1552), του Lambinus (μετά θάνατον, 1577), του Gronovius (1664) και του Bothe (1809–11, σε τέσσερις τόμους, εκ των οποίων ο τελευταίος συνίσταται σε εκτενές υπόμνημα) και φτάνει στις εκδόσεις του F. Ritschl και των μαθητών του τον 19^ο αι., στις στερεότυπες εκδόσεις των Leo, Lindsay, Ernout των αρχών του 20^{ου} και, τέλος, ως τη σύγχρονη εκδοτική δραστηριότητα του C. Questa και των μαθητών του στο Urbino, οι οποίοι τείνουν να αντικαταστήσουν τις παλαιότερες κριτικές εκδόσεις με τα κείμενά τους. Η μορφή στην οποία σήμερα μελετούμε το κείμενο καθεμιάς από τις κωμωδίες του Πλαύτου αποτελεί έργο πολλών γενεών μελετητών, καθένας από τους οποίους επέφερε στο υλικό που παραδίδεται από τη χειρόγραφη παράδοση διορθώσεις και τροποποιήσεις, οι οποίες ενίοτε έτειναν προς το χειρότερο, αλλά συνήθως είχαν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση. Στο παρόν υπόμνημα των *Captivi*, τούτο καθίσταται σαφές όπου επιχειρείται η πραγμάτευση προβληματικών σημείων του κειμένου, σφαλμάτων της χειρόγραφης παράδοσης, δυσκολιών όσον αφορά στην ανάθεση των διαλογικών μερίδων, ακόμη και ζητημάτων ερμηνείας, καθώς πολύ συχνά ο σύγχρονος κριτικός λόγος επικαλείται το κύρος διορθώσεων και λύσεων που έχουν προταθεί από τους παλαιότερους εκδότες. Οι στόχοι και τα περιθώρια της παρούσας διατριβής δεν καθιστούν σκόπιμη τη διεξοδική περιγραφή των εκδόσεων του κειμένου των κωμωδιών του Πλαύτου από τον 15^ο αι. έως και τη σύγχρονη εποχή. Για μια συνοπτική και σαφή καταγραφή, βλ. De Melo 2011a: cxiii–cxvii, πβ. Duckworth 1952: 439–41.

¹⁸⁷ Στην παρούσα διατριβή λαμβάνονται υπόψη ακόμη η έκδοση του Fleckeisen 1850, στην οποία βασίζεται το κείμενο του υπομνήματος του Harrington 1879 (με ορισμένες αποκλίσεις), οι παλαιότερες εκδόσεις του κειμένου από τους Brix (1865, ²1870, ³1876, ⁴1884) και Brix–Niemeyer ⁶1910, επίσης το υπόμνημα του Ussing 1878, τα υπομνήματα των Cocchia 1886, Zambaldi 1886, οι οποίοι βασίζονται κυρίως στα κείμενα των Fleckeisen και Brix, όπως και ο Sonnenschein 1899 (με διαφοροποιήσεις) και ακόμη το υπόμνημα του Morris 1898, ο οποίος ακολουθεί το κείμενο του Schoell 1887, όπως και ο Hallidie 1891, μολονότι αμφότεροι διαφοροποιούνται σε συγκεκριμένες γραφές.

Captivi στην οποία γίνεται χρήση ορισμένων από τους σημαντικότερους ουμανιστικούς κώδικες και συγκεκριμένα των K, M, S, W και G. Έχει ακόμη συμβουλευτεί το σύνολο των εκδόσεων του κειμένου των *Captivi* από τον Merula (1472) μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, το σύνολο των υπομνημάτων για τη συγκεκριμένη κωμωδία, διορθώσεις και εικασίες μελετητών, οι οποίοι έχουν συμβάλει με εργασίες τους στην αποκατάσταση του κειμένου, όπου χρειάζεται, καθώς και βιβλιογραφία σχετική με ερμηνευτικά ζητήματα των *Captivi*, όπου αυτή τυχόν συμβάλλει στην επίλυση προβλημάτων του κειμένου. Επιπλέον, η έκδοσή του έχει επωφεληθεί σημαντικά από τα πορίσματα των εργασιών του Questa (1967, 1995, 2007), οι οποίες, πέραν της πολύτιμης συμβολής τους στη μετρική του Πλαύτου, εξυπηρετούν και την αποκατάσταση του κειμένου και την προσέγγιση της αρχικής του κωλομετρίας με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια.

Το κείμενο των *Captivi* δεν παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες ή χάσματα. Ωστόσο, σε ορισμένα σημεία οι απόψεις των εκδοτών διαφέρουν. Στο υπόμνημα συζητείται η πλειονότητα των προβληματικών σημείων και στηρίζεται η γραφή που φαίνεται ορθότερη. Τα βασικά κριτήρια είναι η γραφή που παραδίδεται από τα χφφ. σε κάθε περίπτωση και ακολούθως ο βαθμός στον οποίον κάθε φορά η εκάστοτε γραφή ή προτεινόμενη διόρθωση είναι ορθή και δύναται να γίνει αποδεκτή από άποψη μέτρου, γραμματικής, σύνταξης και νοήματος.¹⁸⁸ Με τα ίδια κριτήρια και επιπλέον ενίοτε με τα εφόδια του σύγχρονου κριτικού λόγου έχουν γίνει ορισμένες παρεμβάσεις στη στίξη στο κείμενο της διατριβής.

4.5 Διαίρεση σε Πράξεις και Σκηνές

Τα έργα της Νέας Κωμωδίας φαίνεται πως διαιρούνταν σε πέντε μέρη και στα χρονικά διαστήματα που μεσολαβούσαν μεταξύ αυτών παρεμβάλλονταν χορικά.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Σε πολλές περιπτώσεις πρόκειται για τη γραφή ή διόρθωση που υιοθετεί ο Torino· αλλού, όμως, επιλέγονται γραφές που έχουν υιοθετήσει άλλοι εκδότες ή μελετητές. Στο Παράρτημα 1 παρουσιάζεται η λεπτομερής αντιβολή των γραφών που έχουν επιλεγεί στο κείμενο της διατριβής και εκείνων που έχουν επιλέξει οι υπόλοιποι σύγχρονοι εκδότες και ορισμένοι από τους υπομνηματιστές που έχουν παρέμβει στο κείμενο με ή χωρίς την αρωγή των χφφ. Για την κωλομετρία, βλ. Εισαγωγή, 4.6 και Παράρτημα 2.

¹⁸⁹ Για την εξέλιξη του κωμικού Χορού δεν έχουμε ξεκάθαρες πληροφορίες. Η γνώση μας για τη Νέα Κωμωδία περιορίζεται στον Μένανδρο. Η εμφάνιση του Χορού διαπιστώνεται από την επισήμανση ΧΟΡΟΥ (i.e. ΧΟΡΟΥ ΜΕΛΟΣ) σε κείμενα του Μενάνδρου, αλλά οι πάπυροι δεν περιλαμβάνουν κείμενα χορικών, όπως συμβαίνει και σε μερικές περιπτώσεις στον Αριστοφάνη (Έκ.729/730, 876/877, Πλ.321/322, 626/627, 770/771, 801/802, 958/959, 1096/1097)· συνήθως της επισήμανσης προηγείται η φορμουλαϊκή αναγγελία της εμφάνισης του Χορού από κάποιο από τα επί σκηνής πρόσωπα, λ.χ. Άσπ.245–9/250, Δύσκ.229–32/233, 783/784, Έπ.168–71/172, Μισ.275/276, Περ.261–6/277, Σαμ.119a/119b (βλ. Sommerstein 2013 ad loc.), 420/421, 615/616. Τα χορικά διαλείμματα αντιπροσώπευαν την

Στη Ρωμαϊκή κωμωδία δεν υπήρχε Χορός ούτε κάποιος από τους κωμικούς δραματικούς ποιητές συνέθεσε τις κωμωδίες του με βάση αυτήν την αρχή· οι Ρωμαϊκές κωμωδίες προορίζονταν για συνεχή παράσταση.¹⁹⁰ Στις αρχαίες εκδόσεις των Λατινικών κωμωδιών η μοναδική διαίρεση ήταν αυτή που δηλωνόταν από τις κεφαλίδες των σκηνών.¹⁹¹ Η διαίρεση των Λατινικών κωμωδιών σε αριθμημένες Πράξεις και σκηνές ανάγεται στις εκδόσεις της Αναγέννησης¹⁹² και χρησιμοποιείται στις περισσότερες σύγχρονες εκδόσεις, διότι είναι χρήσιμη για τους πρακτικούς σκοπούς της αναφοράς και παραπομπής σε σημεία του κειμένου των κωμωδιών και στην ένταξή τους σε ευρύτερες ενότητες. Η διαίρεση σε πέντε Πράξεις δεν έχει καθοριστεί από τους Ρωμαίους κωμικούς δραματικούς ποιητές, ενώ δεν ανταποκρίνεται πάντα απόλυτα στη δομή και εξέλιξη των υποθέσεων των κωμωδιών· συχνά μάλιστα σημειώνεται διαφωνία μεταξύ των εκδοτών όσον αφορά στον χωρισμό των Πράξεων. Τα βασικά κριτήρια για την αλλαγή Πράξης είναι η κενή

παρέλευση κάποιου χρονικού διαστήματος (μεγαλύτερης ή μικρότερης διάρκειας) που απαιτούνταν για δράση που λάμβανε χώρα εκτός σκηνής· φαίνεται ότι στη Νέα Κωμωδία ο Χορός δεν αλληλεπιδρούσε με τους ηθοποιούς, όπως συνέβαινε στο δράμα της κλασικής περιόδου, αλλά προφανώς ερμήνευε *ἐμβόλιμα*, που περιελάμβαναν τραγούδι, το οποίο, ωστόσο, δεν είχε άμεση σχέση με την υπόθεση της εκάστοτε κωμωδίας, και πιθανώς χορό. Βλ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 335–9, Leo ²1912: 226–34, Duckworth 1952: 99, Handley 1965: 4, ad *Dysk.*230–2, Gomme–Sandbach 1973: 12 και σημ. 1, 19, Sandbach 1977: 80–2, Barsby 1982: 77–8, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 60–2, Csapo–Slater 1994: 350, 356, Sommerstein 2013: 7–8. Για τον περιορισμό της λειτουργίας του Χορού στη Ν. Κωμωδία και τα αίτια αυτού, βλ. Csapo–Slater 1994: 349–54· πβ. Webster ²1970: 58–63 και κυρίως Hunter 1979: 23–38 για την επανεκτίμηση των διαθέσιμων ενδείξεων για τον ρόλο του Χορού στη Μέση και τη Νέα Κωμωδία.

¹⁹⁰ Βλ. Duckworth 1952: 98–101, Taladoire 1956: 83–6, Beare ³1964: 196–218, 340–6, Barsby 1982: 78, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 62–6, von Albrecht ²1994· ελλ.μετ.: 199, Questa 1996: 33–4, Marshall 2006: 174, 176–9, 203. Κατά συνέπεια, κατά τη διασκευή των Ελληνικών προτύπων τους, οι Ρωμαίοι δραματουργοί προέβιναν σε κατάλληλους χειρισμούς, προκειμένου να γεφυρώνουν τα χάσματα που προέκυπταν, βλ. Μέν. *Δίς Έξ.*63~Πλαύτ. *Bac.*526–9, Handley 1968: 14, Gomme–Sandbach 1973: 119–20, Sandbach 1977: 131–3, Bain 1979: 22–5, Hunter 1979: 28–9 σημ. 34, Barsby 1982: 81–2, 1986 ad *Bac.*105–8. Στις *Bacchides* ο Πλαύτος αναπαράγει την τυπική φόρμουλα αναγγελίας της εμφάνισης του Χορού (στ. 107), πβ. *Ps.*573a. Στις περιπτώσεις αυτές διακρίνονται κατάλοιπα από τα χορικά των αντίστοιχων Ελληνικών προτύπων, πβ. Duckworth 1952: 99–100, Barsby 1982: 82, 1986 ad *Bac.*105–8, Csapo–Slater 1994: 356, αλλά δεν αποτελούν ενδείξεις για τη χρήση μουσικών ιντερλουδίων στη Ρωμαϊκή κωμωδία, βλ. Handley op.cit., Barsby 1982: 78, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 63, Marshall 2006: 178 και σημ. 45, Questa 2008 ad *Bac.*105–8. Η μουσική, ωστόσο, αποτελούσε σταθερό συστατικό στοιχείο της Ρωμαϊκής κωμωδίας, πβ. von Albrecht ²1994· ελλ.μετ.: 199, 208, 214.

¹⁹¹ Η διαίρεση αυτή υπάρχει και στο Αμβροσιανό παλίμψηστο. Κατά κανόνα, οι κεφαλίδες αυτές αποτελούνταν από δύο γραμμές, στην πρώτη από τις οποίες αναγράφονταν τα ονόματα των *dramatis personae* που εμφανίζονται σε κάθε σκηνή και στη δεύτερη οι αντίστοιχοι ρόλοι τους. Το κριτήριο για την αλλαγή σκηνής είναι συνήθως η είσοδος ενός νέου χαρακτήρα ή και περισσότερων επί σκηνής ή σε άλλες περιπτώσεις η αναχώρηση ενός προσώπου. Η έκταση κάθε σκηνής ποικίλλει. Η διαίρεση αυτή προφανώς δεν ανάγεται στον ίδιο τον Πλαύτο.

¹⁹² Βλ. Harsh 1944: 332, Gratwick 1982· ελλ.μετ.: 147, von Albrecht ²1994· ελλ.μετ.: 199. Συγκεκριμένα, αφητηρία υπήρξε η έκδοση των κωμωδιών του Πλαύτου από τον G. B. Pio (Pius) το 1500, μολονότι η πρακτική φαίνεται πως εφαρμόζονταν ήδη τουλάχιστον πενήντα χρόνια νωρίτερα, βλ. Taladoire 1956: 83, Questa 1962: 209–30, Barsby 1982: 78, Ράιο 2019: 145. Η πρακτική αυτή συνάδει με τον «κανόνα των πέντε πράξεων», στον οποίον αναφέρεται ο Οράτιος (*Ars* 189–90), αλλά ο Οράτιος έχει κατά νου την τραγωδία. Ήδη ο Δονάτος φαίνεται πως έκανε λόγο για διαίρεση των κωμωδιών του Τερεντίου σε Πράξεις (*An. Praef.*2.3, *Eu. Praef.*1.5, *Ad. Praef.*1.4).

σκηνή και, δευτερευόντως, στο επίπεδο του νοητού δραματικού χρόνου, η ιδέα της παρέλευσης ενός απαραίτητου χρονικού διαστήματος για δράση που λαμβάνει χώρα εκτός σκηνής, αλλά συχνά τα κριτήρια αυτά δεν είναι ασφαλή.¹⁹³

Στους *Captivi* υπάρχουν τρία σημεία όπου φαίνεται ότι απαιτείται κάποιο χρονικό διάστημα για την εξω-σκηνική δράση, δηλαδή μετά τους στ. 460, 767, 908.¹⁹⁴ Στα σημεία αυτά ο Lowe υπέθεσε ότι υπήρχαν τα χορικά διαλείμματα του Ελληνικού προτύπου και ότι ένα ακόμη διάλειμμα πρέπει να μεσολαβούσε μετά τον στ. 194.¹⁹⁵ Μεταξύ των στ. 460 και 498 πρέπει να υποθέσουμε ότι έχει μεσολαβήσει ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο ο Ηγίων απουσίασε για να κατευδώσει τον Φιλοκράτη, να λάβει τα συγχαρητήρια των φίλων του, να μεταβεί στο σπίτι του αδελφού του, να βρει εκεί ανάμεσα στους αιχμαλώτους κάποιον που γνωρίζει τον Φιλοκράτη και να επιστρέψει με τον Αριστοφόντη. Στο Ελληνικό πρότυπο με ένα χορικό διάλειμμα θα καλυπτόταν αυτό το χρονικό διάστημα, ενώ επίσης θα αποφευγόταν η εν μέρει απίθανη κατάσταση που έχουμε στους *Captivi*, όπου ο Ηγίων αναχωρεί για το *forum* στον στ. 460, ενώ στον στ. 461 εμφανίζεται ο Εργάσιλος, ερχόμενος από το *forum* χωρίς να τον συναντήσει. Φαίνεται ότι ο μονόλογος του Εργασίλου στη σκηνή III.i βρίσκεται στη θέση του αντίστοιχου χορικού του Ελληνικού προτύπου.¹⁹⁶ Επίσης ο Ηγίων αναχωρεί στον στ. 767, για να οδηγήσει τον Αριστοφόντη πίσω στο σπίτι του αδελφού του, και επιστρέφει στον στ. 781, ενώ μεταξύ των στ. 900 και 922 χρειάζεται να καλυφθεί ο χρόνος για τη μετάβαση του Ηγίωνα στο λιμάνι και την επιστροφή του με τους νεοαφιχθέντες. Φαίνεται ότι ο Πλάυτος έχει συνθέσει τους μονολόγους του Εργασίλου (768–80, 901–8) και του *puer* (909–21), προκειμένου να αντικαταστήσει με αυτούς τα αντίστοιχα χορικά διαλείμματα που υπήρχαν στο πρότυπό του.¹⁹⁷

Όσον αφορά στο κριτήριο της *scaena uacua*, στους *Captivi* φαίνεται ότι η σκηνή παραμένει κενή σε τρεις από τις αλλαγές Πράξεων: μετά τον στ. 194 (I.ii/II.i),

¹⁹³ Βλ. Duckworth 1952: 98–9, 100, Beare ³1964: 213–4, Ράιο 2019: 145–6. Για τη *scaena uacua*, βλ. Marshall 2006: 174–81, 203, 206–7, ο οποίος τάσσεται κατηγορηματικά υπέρ του αδιάλειπτου χαρακτήρα της παράστασης αλλά και του γρήγορου ρυθμού αυτής (174–5), που τείνει να έχει εντυπωσιακά αποτελέσματα στο επίπεδο της θεατρικής εμπειρίας του κοινού· καταδεικνύει, επομένως, με πειστικά επιχειρήματα ότι είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου η σκηνή παραμένει πραγματικά άδεια και τούτο για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, διότι συνήθως σημειώνεται ταυτόχρονη μετάβαση, προκειμένου, όπως πιστεύει, να μη ζημιωθεί το *momentum* της δράσης, όπως αυτό προσλαμβάνεται από τους θεατές.

¹⁹⁴ Πβ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 374.

¹⁹⁵ Βλ. Lowe 2002: 23–5, πβ. Harsh 1944: 347–8, Lowe 1991: 36.

¹⁹⁶ Βλ. ad III.i§2.

¹⁹⁷ Βλ. ad IV.i§3, ad IV.iii§2 και ad IV.iv§2.

μετά τον στ. 460 (II.iii/III.i) και μετά τον στ. 767 (III.v/IV.i). Αλλά και στις τρεις αυτές περιπτώσεις δεν έχουμε καμία κατηγορηματική ένδειξη για οποιαδήποτε παύση της δράσης. Ακολουθώντας τον Marshall, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην πρώτη περίπτωση (στ. 194/195) η σκηνή πρέπει εκ των πραγμάτων να παραμείνει κενή για ένα εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα, χωρίς να ζημιώνεται η ροή της δράσης:¹⁹⁸ ο Ηγίων επιστρέφει στο σπίτι του και από εκεί στη συνέχεια εμφανίζονται επί σκηνής ο Logarius με τους δύο αιχμαλώτους. Στις δύο άλλες περιπτώσεις οι κινήσεις των προσώπων που εγκαταλείπουν τη σκηνή και έρχονται σ' αυτήν δεν διασταυρώνονται και, επομένως, είναι εφικτό να λάβουν χώρα σχεδόν ταυτόχρονα:¹⁹⁹ το ίδιο ακριβώς συμβαίνει σε δύο ακόμη περιπτώσεις, όπου η σκηνή είναι φαινομενικά κενή, αλλά δίχως αλλαγή Πράξης. Μετά τον στ. 497 ο Εργάσιλος αναχωρεί προς τα αριστερά, αλλά η σκηνή δεν παραμένει στην πραγματικότητα άδεια, διότι από τα δεξιά εμφανίζονται αμέσως ο Ηγίων και ο Αριστοφόντης. Επίσης στο τέλος του στ. 514/15 πρέπει να υποθέσουμε πως η σκηνή παραμένει προς στιγμήν κενή, καθώς πρώτα εισέρχονται στο σπίτι ο Ηγίων και ο Αριστοφόντης και στην επόμενη σκηνή εξέρχεται από εκεί ο Τύνδαρος. Σχετική δυσκολία διαπιστώνεται στη σκηνή του puer (909–21): πριν και μετά από αυτήν φαίνεται ότι έχουμε *scaena uacua*. Ακολουθώντας τη συμβατική διαίρεση σε Πράξεις, ορισμένοι από τους εκδότες και υπομνηματιστές θεωρούν ότι με αυτήν τη σκηνή ολοκληρώνεται η τέταρτη Πράξη.²⁰⁰ Εδώ, πέραν του συμβατικού χαρακτήρα της διαίρεσης σε Πράξεις, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στο σύντομο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην είσοδο του Εργασίλου στο σπίτι του Ηγίωνα και την εμφάνιση του puer επί σκηνής ακούγεται πάταγος από το εσωτερικό του σπιτιού.²⁰¹ Μέσω του απλού αυτού θεατρικού μηχανισμού πλήρωσης του δραματικού χρόνου που απαιτείται για την εξω-σκηνική δράση, το *momentum* της δράσης παραμένει αδιατάρακτο και το ενδιαφέρον του κοινού αμείωτο για το τί πρόκειται να επακολουθήσει, ενώ διασφαλίζεται επίσης κωμικό αποτέλεσμα με τους

¹⁹⁸ Βλ. Marshall 2006: 177–81.

¹⁹⁹ Πρόκειται δηλαδή για μία «ταυτόχρονη μετάβαση», όπως την ορίζει ο Marshall 2006: 177.

²⁰⁰ Βλ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Leo 1895, Morris 1898, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Henson 1905, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Havet 1932, Smith 1985, De Melo 2011a, ενώ άλλοι θεωρούν ότι πρόκειται για την πρώτη σκηνή της πέμπτης Πράξης, βλ. Schoell 1887, Hallidie 1891, Barber 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Ernout 1933, πβ. Langen 1886: 123. Με τη διαίρεση σε τρεις Πράξεις που έχει προτείνει ο Sonnenschein 1899 (βλ. παρακάτω, σημ. 203) κατορθώνει συνάμα να αποφύγει τη συγκεκριμένη δυσκολία.

²⁰¹ Βλ. Henson 1905: xiv, Prescott 1910: 38, Havet 1932: 89, Harsh 1944: 484 σημ. 28, Viljoen 1963: 61 σημ. 92, Watling 1965: 90, Hunter 1979: 25 και σημ. 15, De Melo 2011a: 601 και Marshall 2006: 180–1 και σημ. 49 για μια σχεδόν παρόμοια περίπτωση στην *Aulularia* (627/628).

θορύβους. Η επάνοδος του Ηγίωνα με τη συντροφιά των νεοαφιχθέντων από το λιμάνι (αριστερά), μετά το τέλος του μονολόγου του δούλου, λαμβάνει χώρα αμέσως μόλις ο *puer* εγκαταλείπει τη σκηνή κατευθυνόμενος δεξιά προς το *forum* και, επομένως, οι πορείες τους δεν διασταυρώνονται.²⁰²

Οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 και Torino 2013 δεν σημειώνουν την αρίθμηση των Πράξεων και των σκηνών, αλλά διατηρούν απλώς τις κεφαλίδες των σκηνών.²⁰³ Στην παρούσα διατριβή διατηρείται καταχρηστικά η παραδοσιακή αρίθμηση των Πράξεων και των σκηνών για τη διευκόλυνση του αναγνώστη και τη βέλτιστη οργάνωση της διατριβής σε κεφάλαια και διακριτές ενότητες.

4.6 Κωλομετρία και σειρά στίχων

Η κατανομή των *cantica* σε στίχους καθίσταται δύσκολη, διότι το αρχέτυπο (P) των χφφ. για λόγους οικονομίας χώρου δεν έχει διατηρήσει επιμελώς τον χωρισμό των λυρικών χωρίων σε στίχους. Η διάταξη των *cantica* σύμφωνα με τη μέθοδο της κωλομετρίας που καθόρισαν οι Αλεξανδρινοί εκδότες των Ελλήνων δραματικών ποιητών διατηρείται στο Αμβροσιανό παλίμψηστο, ενώ επίσης ακολουθήθηκε στο πρωτο–αρχέτυπο (P^A) των υπόλοιπων χφφ.²⁰⁴ Στον Codex Turnebi (T) ο χωρισμός των στίχων αποδιδόταν με ακρίβεια, αλλά στο αντίγραφο (P) του πρωτο–αρχετύπου, από το οποίο έχουν προκύψει τα σωζόμενα χφφ., η αρχική κωλομετρία εγκαταλείφθηκε για οικονομία χώρου. Οι εκτενέστεροι στίχοι ήταν εφικτό να διατηρηθούν αυτούσιοι, αλλά στην περίπτωση των σύντομων στίχων αυτό δεν ίσχυε, διότι συχνά γράφονταν μαζί στην ίδια γραμμή και το μοναδικό ίχνος της προηγούμενης μετρικής διάταξης είναι σε ορισμένα σημεία ένα κεφαλαίο γράμμα στο

²⁰² Βλ. ad IV.iv§4.

²⁰³ Αυτήν την πρακτική επικρότησε επίσης ο Duckworth 1952: 101. Ο Ernout 1933 χρησιμοποιεί τη διαίρεση καταχρηστικά. Ο Sonnenschein 1899: 1–7 και σημ. διαιρεί τους *Captivi* σε τρεις αντί για πέντε Πράξεις (69–460, 461–767, 768–1028): τα στάδια της δράσης της κωμωδίας αντιστοιχούν στο τριμερές Ελληνιστικό σχήμα *πρότασις – επίτασις – καταστροφή*, πβ. και Αριστ. *Ποιητ.*1450b26), πβ. Ράιο 2019: 147. Καθεμιά από τις τρεις Πράξεις που ορίζει ο Sonnenschein αρχίζει με έναν μονόλογο του Εργασίλου. Η διαίρεση της κωμωδίας σε τέσσερα μέρη (1–460: «Η απάτη του Τυνδάρου», 461–767: «Ο Τύνδαρος αποκαλύπτεται», 768–921: «Η τύχη του Εργασίλου», 922–1028: «Η αναγνώριση») από τον Taladoire 1956: 102–4, την οποία επικρότησε ο Viljoen 1963: 45, είναι λιγότερο δόκιμη. Πρόσφατα ο Marshall 2006: 203–25, έχοντας διαπιστώσει στις κωμωδίες του Πλαύτου την ύπαρξη σταθερών μοτίβων εναλλαγής χωρίων που προορίζονται για απαγγελία χωρίς μουσική (ia^b), ασμάτων με συνοδεία μουσικής (*cantica*) και ρεσιτατίβο με μουσική επένδυση (tr^l), τα οποία διαμορφώνουν δομικές ενότητες συναφείς με τη δραματική εξέλιξη της εκάστοτε αφήγησης και είναι αντιληπτά και προβλέψιμα από το κοινό, πρότεινε ως κριτήριο για την οργάνωση κάθε πλαυτιανής κωμωδίας σε ενότητες τη μετρική δομή των στίχων και τη μουσική. Συγκεκριμένα, για τους *Captivi* όρισε τις εξής τρεις ενότητες: στ. 1–360, 361–658, 659–1036, βλ. Marshall *op.cit.*: 209–10, 281.

²⁰⁴ Βλ. Lindsay 1900: 7, 61–3 και ad II.i, De Melo 2011a: cvi, cvii.

μέσον του νέου στίχου, στο σημείο δηλαδή όπου άρχιζε ο επόμενος στίχος. Ως εκ τούτου, στην περίπτωση των *cantica*, για τα οποία δεν έχουμε ούτε την ένδειξη του Αμβροσιανού παλιμνήστου ούτε του Codex Turnebi, δεν υπάρχει απόλυτη βεβαιότητα για το πότε ένας στίχος στα χφφ. αντιπροσωπεύει έναν στίχο ή δύο στίχους ή ενάμισι στίχο του αρχικού κειμένου. Κατά συνέπεια, διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις μεταξύ των εκδοτών όσον αφορά στην κωλομετρία συγκεκριμένων στίχων των *cantica* και το μέτρο τους. Την κωλομετρία των πλαυτιανών *cantica* έχει αποκαταστήσει με τη μέγιστη δυνατή ακρίβεια ο Questa 1995, στον οποίο βασίζεται ο Torino 2013 για τα *cantica* των *Captivi*,²⁰⁵ καθώς και το κείμενο της παρούσας διατριβής. Στο Παράρτημα 2 γίνεται επισκόπηση των λύσεων που έχουν προτείνει οι παλαιότεροι εκδότες.

Ο οβελισμός και η μετάθεση στίχων, πρακτικές που εφάρμοσαν σε αρκετή έκταση οι παλαιότεροι εκδότες, πλην συγκεκριμένων εξαιρέσεων αποφεύγονται από τους Leo 1895, Lindsay 1900,²1910 και τον Torino 2013,²⁰⁶ καθώς και από το κείμενο της παρούσας διατριβής.

4.7 Διανομή του κειμένου στους χαρακτήρες

Στη διανομή των διαλογικών μερίδων στα ομιλούντα πρόσωπα στους *Captivi* υπάρχουν πολύ λίγα σημεία όπου διαπιστώνεται διαφωνία ανάμεσα στους εκδότες και τους μελετητές. Συγκεκριμένα:

(1) 152–3: Στα B³DVEK το *huic...exercitus* αποδίδεται στον Ηγίωνα, ενώ στο J του αποδίδεται το *huic...dolet*. Οι Ussing 1878 και Hallidie 1891 ακολουθούν τα χφφ., αποδίδοντας μόνον το *eheu* στον Εργάσιλο και το υπόλοιπο του κειμένου στον Ηγίωνα και ο Schoell 1887 ακολουθεί το J, υποθέτοντας ότι μεσολαβεί *lacuna* ανάμεσα στους στ. 152 και 153. Οι υπόλοιποι εκδότες ακολουθούν τον Bothe 1809, αποδίδοντας τα λόγια *eheu, huic illud dolet/quia nunc remissus est edendi exercitus* στον Εργάσιλο, διότι το περιεχόμενο ταιριάζει περισσότερο στον χαρακτήρα του παρασίτου.

(2) 171: ...confido fore: Οι Lindsay ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 και De Melo 2011a το αποδίδουν στον Εργάσιλο, αλλά οι υπόλοιποι εκδότες θεωρούν ότι εδώ συνεχίζει να μιλά ο Ηγίων. Ο Ηγίων χρησιμοποιεί και προηγουμένως το *confido*

²⁰⁵ Βλ. Questa 1995: 124–37.

²⁰⁶ Οι Leo, Lindsay και Torino δεν επιχειρούν καμία μετάθεση στίχων. Οι οβελισμοί που προτείνουν συζητούνται στο υπόμνημα.

(167). Με την κοινώς αποδεκτή διανομή των στίχων και τη γραφή των χφφ.,²⁰⁷ διαπιστώνουμε την αποσιώπηση, hoc illum me, mutare...confido fore. Η παύση αυτή στον λόγο του Ηγίωνα μπορεί να αποδοθεί σε συναισθηματική φόρτιση.²⁰⁸ Πέραν τούτου, ο επόμενος στίχος αρχίζει με μια ευχή του Εργασίλου. Οι ευχές συχνά απαντούν στην αρχή του λόγου ενός χαρακτήρα, όταν αυτός παίρνει τον λόγο, ύστερα από όσα έχει πει ένα άλλο ομιλούν πρόσωπο²⁰⁹ και τούτο ίσως αποκλείει ότι ο Εργάσιλος αρχίζει να μιλά στον προηγούμενο στίχο. Φαίνεται περισσότερο λογικό ότι πρέπει ολόκληρος ο στίχος να αποδοθεί στον Ηγίωνα.

(3) 200a–10: Ο διάλογος λαμβάνει χώρα ανάμεσα στον Lorarius και τους δύο αιχμαλώτους. Ο Torino 2013 ad loc. σημειώνει τη δυσκολία που υπάρχει στα χειρόγραφα να διακρίνει κανείς ποιος ακριβώς μιλά, εφόσον συνήθως δίνονται οι ενδείξεις CAP ή CA ή CAPTIVVM. Στον στ. 200a αναφωνούν και οι δύο μαζί. Επομένως, ο Torino έχει υιοθετήσει στους στ. 200a, 203, 206, 209 την ένδειξη Cap.²¹⁰ Οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές θεωρούν ότι σε όλη την έκταση των στίχων αυτών ο Τύνδαρος είναι αυτός που συνομιλεί με τον Lorarius.²¹¹ Οι Leo 1895, Lindsay ²1910, Questa 1995, De Melo 2011a αποδίδουν τους στ. 203 (at nos...sumus) και 206–7 στον Τύνδαρο και τους στ. 209–210 (nos fugiamus?...apage ...fugitios imitari) στον Φιλοκράτη. Η διανομή του Leo έχει το πλεονέκτημα ότι αφενός ο Τύνδαρος μιλά πρώτος και με λόγο που ταιριάζει στον ρόλο του Ηλείου ευγενούς που υποδύεται. Επίσης αν ο Φιλοκράτης μιλά στους στ. 209–10 προκύπτει κωμική ειρωνεία, διότι ακριβώς ο Φιλοκράτης είναι αυτός που πρόκειται να αποδράσει με το σχέδιο που έχουν θέσει σε εφαρμογή από κοινού με τον Τύνδαρο· τούτο το κοινό το γνωρίζει ήδη από τον Πρόλογο και είναι σε θέση να εκτιμήσει το χιούμορ στο σημείο αυτό.

(4) 236–8: Στα χφφ. η σήμανση των ομιλούντων προσώπων αλλού απουσιάζει και σε άλλα σημεία είναι προβληματική στους στ. 231–9. Η δυσκολία έγκειται στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου στους στ. 236–8. Η λύση του Lambinus 1577, ο οποίος

²⁰⁷ Βλ. ad loc.

²⁰⁸ Βλ. Torino 2013 ad loc.: “praerupte loquitur Senex nimio maerore”, ο οποίος επιλέγει ως κατάλληλη στίξη τα αποσιωπητικά.

²⁰⁹ Λ.χ. *Aul.*257, *Cist.*51, *Mer.*285, *Per.*652, *Poen.*909, 911, *Ter. Hau.*161, *Hec.*354, πβ. Waltzing 1920 ad 171.

²¹⁰ Ομοίως οι Fleckeisen 1850, Harrington 1875, Ussing 1878, Sonnenschein 1899.

²¹¹ Βλ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Morris 1898, Lindsay 1900, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933· αντίθετα, ο Havet 1932 αποδίδει τα αντίστοιχα σημεία στον Φιλοκράτη.

απέδωσε τους στ. 231–7 στον Τύνδαρο και τους στ. 238–9 στον Φιλοκράτη, φαίνεται γενικά ότι είναι η καλύτερη.²¹² Θα μπορούσαμε, όμως, ενδεχομένως να αποδώσουμε το κείμενο μέχρι τον στ. 236 στον Τύνδαρο και τους στ. 237–9 στον Φιλοκράτη, όπως ο Schoell 1887,²¹³ τροποποιώντας εν μέρει το σκεπτικό του. Είναι η σειρά του Τυνδάρου να ζητήσει από τον Φιλοκράτη να μην ξεχάσει τη θυσία του (229–30) και να μην τον εγκαταλείψει.²¹⁴ Δεν συντρέχουν λόγοι για να θεωρήσουμε ότι υπάρχει *lacuna* ανάμεσα στους στ. 236 και 237.²¹⁵ Η κατακλείδα με την οποία ολοκληρώνει τα λόγια του, *nunc ut mihi te uolo esse autumo* (236), αναφέρεται στο *scire memento* (231) και η φράση αντιστοιχεί στην απάντηση του Τυνδάρου στις υποδείξεις του Φιλοκράτη προηγουμένως, *ero ut me uoles esse* (228).²¹⁶ Το *quod tibi suadeam, suadeam meo patri* (237) με τη σειρά του μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο μιας προσπάθειας του Φιλοκράτη να καθησυχάσει τον Τύνδαρο για τις προθέσεις του και, επομένως, να αναφέρεται εξίσου στο σχέδιο της ανταλλαγής ταυτοτήτων εν γένει,

²¹² Οι Questa 1995, Torino 2013 ακολουθούν τον Lambinus· ομοίως οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Ussing 1878, Harrington 1879, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895, ο οποίος, όμως, οβελίζει τον στ. 237, Sonnenschein 1899, ο οποίος θεωρεί τον στ. 237 εσφαλμένο, βλ. *ad loc.*, πβ. Raccanelli 2002: 55–6 σημ. 80, η οποία επίσης επιδοκιμάζει αυτήν την απόδοση. Τα λόγια του Φιλοκράτη (238–9) φαίνονται πράγματι ως απάντηση στη φράση *suadeam meo patri*, μία άμεση αντίδραση που μπορεί να δικαιολογήσει την αλλαγή του ομιλούντος προσώπου. Το ομοιόμορφο επίφωνμα *prol* στην αρχή του στ. 238 επίσης συνηγορεί υπέρ της αλλαγής ομιλούντος προσώπου, μολονότι δεν αποτελεί καθαυτό ένδειξη για αυτήν, βλ. και *ad* 237–9. Προκύπτει ακόμη δραματική ειρωνεία, αν ο Τύνδαρος δηλώνει απολογητικά *quod tibi suadeam, suadeam meo patri*, μολονότι δεν είναι ξεκάθαρος ο τρόπος με τον οποίο το στοιχείο αυτό θα συνέβαλε στο δραματικό αποτέλεσμα του διαλόγου. Η πρόταση του Spengel 1887: 431, σύμφωνα με την οποία τα λόγια του Τυνδάρου ολοκληρώνονται στην αρχή του στ. 236 (στο *fiunt*) και αποδίδει το υπόλοιπο του στίχου και έως τον στ. 239 στον Φιλοκράτη και την οποία ακολουθούν οι Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Lindsay 1900, ²1910, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, Ernout 1933 (με επιφυλάξεις), De Melo 2011a, είναι λιγότερο πιθανή. Εδώ μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο Φιλοκράτης έχει ήδη δώσει τις εντολές του στον Τύνδαρο (225–8), στις οποίες ο Τύνδαρος απάντησε *ero ut me uoles esse* (228), ενώ, όπως διαπιστώνεται στη συνέχεια, το επόμενο αίτημα του Φιλοκράτη δεν μπορεί να εκφραστεί ως εντολή (*uolo*), αλλά μόνον ως παράκληση (241: *obsecro* και 244: *oro*, βλ. *ad locc.*).

²¹³ Βλ. και Schoell *op.cit.* Appendix ad 235. Επίσης Goetz–Schoell 1904, πβ. Morris 1898, Elmer 1900.

²¹⁴ Αυτό φαίνεται ότι είναι το νόημα όσων λέει ο Τύνδαρος στους στ. 231–6. Ο Schoell ήταν της άποψης πως ο Τύνδαρος προσδοκά την απελευθέρωσή του και ότι στον στ. 237 ο Φιλοκράτης υπαινίσσεται ότι θα μεσολαβήσει στον πατέρα του γι' αυτόν τον σκοπό ("*Immo Philocrates dicit quod tibi suadeo (scil. nunc liber sis causa mea), olim suadeam patri (scil. olim ut te revera liberet, quo spectaverat Tyndarus v. 231–236)*"), αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι ξεκάθαρο από το κείμενο.

²¹⁵ Αυτή ήταν η άποψη του Acidalius 1604: 93· πβ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, πβ. Leo 1895 *ad* 237: "*sed uersus aliunde inlatus alium expulisse uidetur*". Ο Morris 1898 *ad* 236 ήταν της άποψης πως ο Φιλοκράτης διακόπτει τον Τύνδαρο πριν εκείνος διατυπώσει την παράκλησή του, αλλά πιθανώς αυτό δεν ισχύει. Ο οβελισμός των στ. 236–7 που πρότεινε ο Langen 1886: 272 δεν φαίνεται πως εξυπηρετεί περισσότερο το νόημα.

²¹⁶ Βλ. Ussing 1878 *ad* 235 (= 236): "*Antea, inquit, dixi (v. 228) me talem futurum esse, qualem tu me esse velles, nunc dico, qualem te mihi esse velim, scilicet memorem beneficii (231)*", πβ. Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899 *ad* 236, μολονότι διανέμουν διαφορετικά τους στίχους στα δύο πρόσωπα, και Elmer 1900 *ad* 236. Η αντίρρηση του Lindsay 1900 *ad* 236 έγκειται στο ότι ο Τύνδαρος έχει ήδη δηλώσει στον Φιλοκράτη τί επιθυμεί από εκείνον, αλλά βλ. *ad* 236.

στις προηγούμενες παραινέσεις του Φιλοκράτη και σε όσα συμβουλεύει τον Τύνδαρο στη συνέχεια (240–8).²¹⁷ το *audío* του Τυνδάρου (240) αποκτά πιθανώς καλύτερο νόημα, αν ο Φιλοκράτης μιλά στους τρεις προηγούμενους στίχους (237–9).²¹⁸

(5) 287, 288: Πολλά *χφφ.* δεν παρέχουν στο σημείο αυτό ενδείξεις για τα ομιλούντα πρόσωπα. Ο Torino 2013 ακολουθεί τα B³SE³ και αποδίδει τον στ. 287 στον Φιλοκράτη και τον 288 στον Τύνδαρο, ο οποίος, πράγματι, εφόσον στέκεται παράμερα, θα μπορούσε να μιλά κατά μέρος, όπως και προηγουμένως.²¹⁹ Μολονότι η επιλογή του Torino βασίζεται στο κύρος των διορθώσεων του B³, θα ήταν, όμως, ιδιαίτερα κωμικό, αν ο στ. 288 αποδιδόταν στον Φιλοκράτη, ο οποίος θα διατύπωνε το σχόλιο αυτό κατά μέρος απευθυνόμενος στο κοινό, δίχως να τον ακούσει ο Ηγίων, όπως έχουν υποθέσει ορισμένοι από τους εκδότες και υπομνηματιστές.²²⁰ τούτο θα ταίριαζε επίσης με τη συμπεριφορά και τον τρόπο έκφρασης του κωμικού δούλου που έχει υιοθετήσει ο Φιλοκράτης στη σκηνή II.ii.²²¹

(6) 335–6: Το πρόβλημα έγκειται και εδώ στο αν το ομιλούν πρόσωπο είναι ο Τύνδαρος ή ο Φιλοκράτης. Η απόδοση των στίχων στον Τύνδαρο έχει σχετική

²¹⁷ Βλ. και ad 237–9.

²¹⁸ Βλ. ad 240.

²¹⁹ Βλ. στ. 266–9, 274–6, 284. Ομοίως οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930. Δεν συντρέχει λόγος να αποδοθούν και οι δύο στίχοι στον Τύνδαρο, όπως πρότεινε ο Havet 1932· η επιλογή του βασίζεται στη μη πειστική θέση του ότι οι στ. 289–92 αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη. Ειδικά, στο κείμενο ως έχει η απόδοση των δύο στίχων στον Τύνδαρο θα διέκοπτε τη συνέχεια του διαλόγου ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Φιλοκράτη.

²²⁰ Βλ. Hallidie 1891 και ad 288, Sonnenschein 1899 και ad 288, Lindsay 1900 και ad 288, ²1910, De Melo 2011a: 537, πβ. Henson 1905, Smith 1985 ad loc., ακόμη Viljoen 1963: 49 σημ. 44. Ορισμένοι εκδότες και υπομνηματιστές έχουν θεωρήσει ότι ο στ. 288 αποτελεί γλώσσα, όπου σημειώνεται το πραγματικό όνομα του πατέρα του Φιλοκράτη υπό το φως της κατοπινής αποκάλυψής του από τον Αριστοφόντη (633–5), βλ. Harrington 1879 ad loc., Ernout 1933: 106 σημ. 2, ενώ μερικοί από αυτούς τον οβελίζουν, βλ. Brix 1865, ²1870, ³1876, Fleckeisen 1850, Schoell 1887, Leo 1895. Ο Pascal ²1904 ad 288 υπέθεσε ότι ο στ. 288 έχει πάρει τη θέση ενός αρχικού στίχου που αναφερόταν στη φιλαργυρία του πατέρα του Φιλοκράτη. Άλλοι αποδίδουν επίσης τον στίχο στον Φιλοκράτη, αλλά θεωρούν ότι ο Ηγίων ακούει τα λόγια του και αποδίδουν στον Πλάυτο μια ασυνέπεια στη σκηνή της αποκάλυψης, βλ. Langen 1886: 118, Morris 1898 ad 288, 635, Brix–Niemeyer ⁶1910 ad 288. Ο Ussing 1878 μολονότι λαμβάνει υπόψη τις σχετικές αντιρρήσεις, διατηρεί τον στίχο ως έχει, τον αποδίδει επίσης στον Φιλοκράτη, αλλά δεν επιχειρηματολογεί περαιτέρω, βλ. ad 287 (=288): “Versus per se nihil habet, quod offendat”· ομοίως οι Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Elmer 1900. Goetz–Schoell 1904. Η προσπάθεια του Waltzing 1920 ad 633–5 να γεφυρώσει τις αντικρουόμενες απόψεις, υποστηρίζοντας ότι ο Ηγίων εδώ ακούει και το πραγματικό όνομα του πατέρα του Φιλοκράτη, ενώ ο διάλογος με τον Αριστοφόντη έχει μοναδικό σκοπό το κωμικό αποτέλεσμα, δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχής. Σε κάθε περίπτωση, διαφαίνεται ότι η υπόθεση πως πρόκειται για κατά μέρος σχόλιο του Φιλοκράτη προς όφελος του κοινού είναι η απλούστερη.

²²¹ Πβ. Bloomer 2001: 47–8. Θα είχαμε, επομένως, μια περίπτωση παρόμοια με αυτήν στον στ. 262, όπου ο Φιλοκράτης διατυπώνει επίσης κατά μέρος ένα κωμικό σχόλιο, το οποίο ο Ηγίων δεν ακούει· βλ. ad loc. για τη σχετική υπόθεση και τα επιχειρήματα στα οποία βασίζεται.

στήριξη από τα χφφ.²²² Ο Camerarius 1552 πρότεινε ότι στον στ. 335 (pol...cliens) παρεμβαίνει ο Φιλοκράτης,²²³ ενώ ο Lindemann 1830 απέδωσε στον Φιλοκράτη και τους δύο στίχους.²²⁴ Φαίνεται, όμως, ότι ο Φιλοκράτης βρίσκεται σε σχετική απόσταση από τον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, μετά τον στ. 293,²²⁵ και εδώ συνεχίζει να μιλά ο Τύνδαρος, όπως έχουν συμπεράνει οι περισσότεροι εκδότες από την editio princeps μέχρι και σήμερα, καθώς και οι υπομνηματιστές.²²⁶ Άλλωστε, μία παρέμβαση εκ μέρους του Φιλοκράτη στο σημείο αυτό ενδεχομένως θα μετατόπιζε το σημείο εστίασης από τον διάλογο ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, στον οποίον προφανώς επικεντρώνεται το δραματικό ενδιαφέρον, στον Φιλοκράτη δίχως ουσιαστικό λόγο.²²⁷ Στο σημείο αυτό έχουμε τρεις επιλογές, καθεμιά από τις οποίες προσφέρει διαφορετικές δυνατότητες σκηνοθεσίας και παρουσίας και περισσότερο

²²² Τα χφφ. αποδίδουν ολόκληρο τον στ. 335 στον Ηγίωνα, αλλά στο E³ σημειώνεται ως ομιλούν πρόσωπο ο Τύνδαρος για τη φράση pol...cliens· όλα τα χφφ. αποδίδουν τον στ. 336 στον Τύνδαρο. Βλ. Torino 2013 ad 335–6.

²²³ Ο Havet 1932 τον ακολουθεί, αποδίδοντας τον στ. 335 στον Φιλοκράτη και τον επόμενο στον Τύνδαρο.

²²⁴ Βλ. Brix ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer ⁶1910, De Melo 2011a· βλ. επίσης τα σχόλια του Lindsay 1900 ad 293 και ad 335–6, όπου σημειώνει ότι το ύφος ταιριάζει περισσότερο στον ρόλο του δούλου που έχει αναλάβει να υποδυθεί ο Φιλοκράτης· ομοίως οι Hallidie 1891, Brix–Niemeyer ⁶1910 ad 335.

²²⁵ Βλ. και ad II.ii§5.

²²⁶ Βλ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Ussing 1878, Harrington 1879, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Torino 2013.

²²⁷ Για τον ορισμό του σημείου της δραματικής εστίασης για το οποίο γίνεται λόγος εδώ (δηλαδή το καθορισμένο εκείνο σημείο της περιοχής της παράστασης, το οποίο τείνει να μεταβάλλεται διαρκώς κατά τη διάρκεια του δράματος, αλλά στο οποίο στρέφει την προσοχή του το κοινό με την αρωγή των ηθοποιών που βρίσκονται επί σκηνής), το οποίο αποτελεί βασική μέριμνα της σκηνοθεσίας κάθε δράματος και έχει βασικό ρόλο στην πρόσληψη όσων λαμβάνουν χώρα επί σκηνής από το κοινό, βλ. Marshall 2006: 160–4 και επίσης 164 σημ. 7 για μια αντίστοιχη πρόταση για ένα παρόμοιο πρόβλημα στον *Persa* (615). Πβ. επίσης Ussing 1878 ad 334 (= 335): “[Philocrates] hic interloqui non debet”, Ernout 1933: 108–9 σημ. 1. Δεν ισχύει το ίδιο για τα κατά μέρος σχόλια του Τυνδάρου κατά τη διάρκεια της ανάκρισης του Φιλοκράτη από τον Ηγίωνα (266–9, 274–6, 284), διότι εκείνα ενισχύουν την εστίαση στον Φιλοκράτη και στον διάλόγο του με τον Ηγίωνα. Είναι αξιοσημείωτο μάλιστα ότι στο πρώτο αυτό μέρος της σκηνής ο Τύνδαρος περιορίζεται μόνο σε κατά μέρος σχόλια και δεν παρεμβαίνει στον διάλογο· πβ. Waltzing 1920 ad 335. Από την άλλη πλευρά, παρατηρούμε ότι σε αντίθεση προς την ανάκριση του Φιλοκράτη, στον διάλογο ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο δεν παρεμβάλλεται καν κάποιο κατά μέρος σχόλιο εκ μέρους του Φιλοκράτη· τούτο ενισχύει την υπόθεση για τη θέση του Φιλοκράτη πάνω στη σκηνή. Αν ο Φιλοκράτης βρισκόταν κοντά στους δύο συνομιλητές, τότε ίσως ο Πλαύτος θα μπορούσε να αξιοποιήσει το ίδιο κωμικό μοτίβο που επιστράτευσε προηγουμένως και ενδεχομένως είχε τη δυνατότητα της επιλογής αυτής. Αλλά, όπως θα δούμε, η συνομιλία ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο προσφέρει στον Πλαύτο ένα νέο δραματικό πλεονέκτημα, μια λεπτή και συνάμα εντυπωσιακή κωμική ειρωνεία, που διατηρεί καθαυτή αμείωτο το ενδιαφέρον του κοινού, βλ. ad II.ii§3, και η συμμετοχή του Φιλοκράτη στον διάλογο με οποιονδήποτε τρόπο δεν θα συνέβαλε διόλου στη γοητεία που ασκεί η σκηνή αυτή της πρώτης συνομιλίας πατέρα–γιου στους θεατές· ίσως εδώ υπάρχει μια ένδειξη για τον λόγο της απομάκρυνσης του Φιλοκράτη από το κέντρο της σκηνής.

ή λιγότερο διαφορετικό δραματικό αποτέλεσμα,²²⁸ και τελικά είναι πράγματι δύσκολο να επιλέξουμε μία από τις τρεις λύσεις²²⁹: (α) ο Τύνδαρος μιλά κατά μέρος και στους δύο στίχους εκφράζοντας την ανακούφισή του, καθώς συλλογίζεται προφανώς, δεδομένων των συνθηκών (*huius cliens*), την προοπτική της εύκολης απελευθέρωσης του Φιλοπολέμου²³⁰ – ενδεχομένως αυτή είναι η περισσότερο λογική εξήγηση· ή (β) αναφωνεί αρχικά κατά μέρος με ανακούφιση (335) και αμέσως απευθύνεται καθησυχαστικά στον Ηγίωνα (336)²³¹ ή ακόμη (γ) απευθύνεται εξ αρχής στον Ηγίωνα *in propria persona* προβαίνοντας σε ένα σημαντικό *lapsus linguae* (*huius...cliens*), το οποίο για καλή του τύχη περνά απαρατήρητο από τον Ηγίωνα, ο οποίος προσδοκά διακαώς την απελευθέρωση του γιου του και επείγεται να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιο, για να πετύχει τον στόχο του· πρόκειται για μια λύση όχι τόσο προφανή, αλλά θα μπορούσαμε ίσως να την επιλέξουμε, διότι συνεπάγεται ένα ενδιαφέρον δραματικό αποτέλεσμα.²³²

²²⁸ Όπως θα δούμε, ειδικά στην περίπτωση (γ) διαμορφώνεται μια κατάσταση αρκετά διαφορετική σε σχέση με τα (α) και (β), βλ. παρακάτω σημ. 232.

²²⁹ Όπως επισημαίνει και ο Ernout 1933: 108–9 σημ. 1. Σε κάθε περίπτωση, η απάντηση του Ηγίωνα (357: *fac is homo ut redimatur*) συνηγορεί εξίσου υπέρ οποιασδήποτε από τις τρεις λύσεις.

²³⁰ Πβ. Waltzing 1920 ad 335, Torino 2013 ad 335–6. Σ' αυτήν την περίπτωση, το *tibi* (336) αναφέρεται στον Ηγίωνα, δίχως, ωστόσο, ο Τύνδαρος να απευθύνεται άμεσα σε εκείνον, όπως πρότεινε ο Waltzing *op.cit.* Η αντίδραση του Τυνδάρου είναι δικαιολογημένη, εφόσον και ο ίδιος με τη σειρά του μπορεί να ελπίζει στη γρήγορη επάνοδό του στην Ήλιδα.

²³¹ Πβ. Harrington 1879 ad 335, Elmer 1900: 19–20, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 335, Ernout 1933: 108–9 σημ. 1. Το *tibi* (336) συνηγορεί υπέρ της ερμηνείας αυτής, πβ. Lindsay 1900 ad 335–6.

²³² Ο Ernout 1933: 108–9 σημ. 1 λαμβάνει υπόψη του επίσης αυτήν την εκδοχή. Στο ίδιο πλαίσιο, ορισμένοι υπομνηματιστές υποστήριξαν ότι το *huius* (335) δύναται να ισοδυναμεί με το *meus* (i.e. *δεικτικῶς*), σύμφωνα με τον στ. 152, όπου με το *huic* ο Εργάσιλος δείχνει την κοιλιά του, βλ. *ad loc.* και Ussing 1878 ad 334 (=335), Zambaldi 1886, Pascal ²1904 ad 335, αλλά ενδεχομένως πρέπει να συμφωνήσουμε με τον Sonnenschein 1899 ad 335, ο οποίος απορρίπτει αυτήν την ερμηνεία, διότι δεν προκύπτει εκ των πραγμάτων από το κείμενο. Η ερμηνεία για την παραδρομή του Τυνδάρου στο σημείο αυτό δύναται να είναι ενδιαφέρουσα, διότι τούτο θα ενίσχυε το ενδιαφέρον των θεατών και θα τους προκαλούσε το γέλιο, αλλά τίποτε δεν την καθιστά απόλυτα πειστική. Η απουσία οποιασδήποτε αντίδρασης εκ μέρους του Ηγίωνα λειτουργεί ταυτόχρονα ως επιχείρημα υπέρ και κατά της σχετικής υπόθεσης: ενδέχεται πράγματι το σημείο να είναι έτσι σχεδιασμένο, ώστε ο Τύνδαρος να προβαίνει όντως στο γλωσσικό ολισθήμα, αλλά ο Ηγίων, ο οποίος είναι συχνά φανερά βιαστικός σ' αυτήν τη σκηνή, να μην το διαπιστώνει, προς μεγάλη ανακούφιση του Τυνδάρου και των θεατών, οι οποίοι, μετά από μία στιγμή αγωνίας, απολαμβάνουν το χιούμορ της κατάστασης· από την άλλη πλευρά, ενδεχομένως καταδεικνύει ότι τα λόγια αυτά (συγκεκριμένα τουλάχιστον ο στ. 335) δεν απευθύνονται στον Ηγίωνα, αλλά λέγονται κατά μέρος. Συν τοις άλλοις, μολονότι από πολλές απόψεις ο Τύνδαρος δεν είναι ένας πανούργος δούλος, οι μηχανορράφοι των κωμωδιών του Πλάτου γενικώς δεν πέφτουν σε τέτοιου είδους σφάλματα. Αν εδώ έχουμε μια διαφοροποίηση, τότε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο Πλάτος αξιοποίησε στο ελάχιστο τις κωμικές δυνατότητες της κατάστασης, αν συγκρίνουμε με άλλες περιπτώσεις στις κωμωδίες του, και τούτο επίσης δύναται να ενισχύει την υπόθεση ή, αντίθετα, να την αποκλείει. Στην *Casina* έχουμε την περίπτωση του Λυσιδάμου, ο οποίος προβαίνει σε διαδοχικά γλωσσικά ολισθήματα (364–71, 669–74, 701–4), αδυνατώντας να αποκρύψει τις πραγματικές του προθέσεις και το σχέδιο που έχει οργανώσει, για να συνευρεθεί ερωτικά με την Κασίνη και κατ' αυτόν τον τρόπο καθίσταται περίγελως της συζύγου του, της Κλεοστράτης, της θεραπευνίδας Παρδαλίσκης και του κοινού. Στον *Rudens* το γλωσσικό ολισθήμα του Σκεπαρνίωνα γίνεται αφορμή για ένα λογοπαίγνιο (421–2: *heia, corpus quoiusmodi/subuolturium – illud quidem, 'subaquilum' uolui dicere*), ενώ συχνά παρόμοια σφάλματα γίνονται αφορμή για αστεία (λ.χ. *Cist.* 512–

(7) **885:** Οι Lindsay ²1910, De Melo 2011a και Torino 2013 αποδίδουν στον Ηγίωνα τα λόγια *uae aetati* και στον Εργάσιλο το *tuae*, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές αποδίδουν ολόκληρη την έκφραση στον Ηγίωνα. Με την πρώτη επιλογή, όμως, ο διάλογος καθίσταται περισσότερο κωμικός και την ενισχύει επίσης το ότι η αντιλαβή αυτή ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Εργάσιλο προσιδιάζει σε αυτήν του στ. 868: *HE. Iuppiter te dique perdant. ERG. te hercle...mi aequum est gratias*, όπου τα πρόσωπα που συζητούν είναι τα ίδια.

17, *Mil.*27, 818–820/21, *Mos.*829–30, *Ps.*711, 841–4). Εδώ μια φευγαλέα υπόνοια ότι ο Τύνδαρος με ένα αυθόρμητο, μηδαμινό απόπημα τείνει να θέσει σε κίνδυνο την ομαλή έκβαση του σχεδίου της εξαπάτησης θα ταίριαζε με το ενίοτε λεπτό χιούμορ που συναντάμε στους *Captivi* και ειδικότερα θα έβρισκε κατάλληλη θέση στην ευρύτερη ατμόσφαιρα της συγκεκριμένης σκηνής, βλ. και ad 335–6, ad 336. Αλλά σε κάθε περίπτωση, η υπόθεση αυτή παραμένει ανοικτή.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΙΜΕΝΟ

T. MACCI PLAVTI *CAPTIVI*

PERSONAE

ERGASILVS	parasitus
HEGIO	senex
LORARII	
TINDARVS	seruus
PHILOCRATES	adulescens
ARISTOPHONTES	adulescens
PVER	
PHILOPOLEMVS	adulescens
STALAGMVS	seruus

scaena

IN AETOLIA

ARGUMENTVM

Captus in pugna | Hegionis filius;
Alium quadrimum fugiens seruus uendit.
Pater captiuos commercatur Aleos,
Tantum studens ut natum <captum> recuperet;
5 Et inibi | emit olim amissum filium.
Is suo cum domino ueste uersa ac nomine
Vt amittatur fecit: ipse plectitur;
Et is reduxit captum et fugitiuum simul,
Indicio cuius alium agnoscit filium.

PROLOGVS

Hos quos uidetis stare hic captiuos duos,
 illi qui | astant, i stant ambo, non sedent;
 hoc uos mi testis estis me uerum loqui.
 senex qui hic habitat, Hegio, est huius pater.
 5 sed is quo pacto seruiat suo sibi patri,
 id ego hic apud uos proloquar, si operam datis.
 seni huic fuerunt filii nati duo;
 alterum quadrimum puerum seruus surpuit
 eumque hinc profugiens uendidit in Alide
 10 patri | huiusce. iam hoc tenetis? optume est.
 negat hercle ille | ultimus. accedito.
 si non ubi sedeas locus est, est ubi ambules,
 quando histrionem cogis mendicariet.
 ego me tua causa, ne erres, non rupturus sum.
 15 uos qui potestis ope uestra censeriet
 accipite reliquom: alieno uti nil moror.
 fugitiuus ille, ut dixeram ante, huius patri
 domo quem profugiens dominum abstulerat uendidit.
 is postquam hunc emit, dedit eum huic gnato suo
 20 peculiarem, quia quasi una aetas erat.
 hic nunc domi seruit suo patri, nec scit pater;
 enim uero di nos quasi pilas homines habent.
 rationem habetis, quo modo unum amiserit.
 postquam belligerant Aetoli cum | Aleis,
 25 ut fit in bello, capitur alter filius.
 medicus Menarchus emit ibidem in Alide.
 coepit captiuos commercari hic Aleos,
 si quem reperire possit qui mutet suum,
 illum captiuom: hunc suum esse nescit qui domist.
 30 et quoniam heri indaudiuit de summo loco
 summoque genere captum esse equitem | Aleum,
 nil pretio parsit, filio dum parceret:

reconciliare ut facilius posset domum,
 emit hosce de praeda ambos a quaestoribus.
 35 hisce autem inter sese hunc confixerut dolum,
 quo pacto hic seruus suum erum hinc amittat domum.
 itaque inter se commutant uestem et nomina;
 illic uocatur Philocrates, hic Tindarus:
 huius illic, hic illius hodie fert imaginem.
 40 et hic hodie expediet hanc docte fallaciam,
 et suum erum faciet libertatis compotem,
 eodemque pacto fratrem seruabit suum
 reducemque faciet liberum in patriam ad patrem
 inprudens: itidem ut saepe iam in multis locis
 45 plus insciens quis fecit quam prudens boni.
 sed inscientes sua sibi fallacia
 ita compararunt et confixerunt dolum
 itaque hi commenti, de sua sententia
 ut in seruitute hic ad suum maneat patrem:
 50 ita nunc ignorans suo sibi seruit patri.
 homunculi quanti sunt, quom recogito!
 haec res agetur nobis, uobis fabula.
 sed etiam est paucis uos quod monitos uoluerim.
 profecto expediet fabulae huic operam dare:
 55 nam pertractate facta est neque item ut ceterae:
 neque spurcidici insunt uersus immemorabiles;
 hic neque periurus leno est nec meretrix mala
 neque miles gloriosus; ne uereamini
 quia bellum Aetolis esse dixi cum Aleis:
 60 foris illic extra scaenam fient proelia.
 nam hoc paene iniquomst, comico choragio
 conari desubito agere nos tragoediam.
 proin si quis pugnam expectat, lites contrahat:
 ualentio rem nactus aduersarium
 65 si | erit, ego faciam ut pugnam inspectet non bonam,
 adeo ut spectare postea omnis oderit.

abeo. ualete, iudices iustissimi
domi, duellique duellatores optumi.

I.i

ERGASILVS

ER. Iuuentus nomen indidit ‘Scorto’ mihi,
70 eo quia inuocatus soleo esse in conuiuio.
scio absurde dictum hoc derisores dicere,
at ego aio recte. nam scortum in conuiuio
sibi amator, talos quom iacit, scortum inuocat.
estne inuocatum <scortum> an non? planissime;
75 uerum hercle uero nos parasiti planius,
quos numquam quisquam neque uocat neque inuocat:
quasi mures semper edimus alienum cibum.
ubi res prolatae sunt, qum rus homines eunt,
simul prolatae res sunt nostris dentibus.
80 quasi, quom caletur, cocleae in occulto latent,
suo sibi suco uiuont, ros si non cadit,
item parasiti rebus prolatis latent
in occulto miseri, uictitant suco suo,
dum ruri rurant homines quos ligurriant.
85 prolatis rebus parasiti uenatici [canes]
sumus; quando res redierunt, Molossici
odiosicique et multum incommodestici.
et hic quidem hercle, nisi qui colaphos perpeti
potis parasitus frangique aulas in caput,
90 uel ire extra portam Trigeminam ad saccum licet.
quod mi eueniat non nullum periculum est.
nam postquam meus rex est potitus hostium –
ita nunc belligerant Aetoli cum | Aleis;
nam Aetolia haec est, illi est captus [in] Alide,
95 Philopolemus, huius Hegionis filius
senis qui hic habitat, quae aedes lamentariae

mi sunt, quas quotienscumque conspicio fleo;
nunc hic ocepit quaestum hunc fili gratia
inhonestum et maxime alienum ingenio suo:
100 homines captiuos commercatur, si queat
aliquem inuenire suum qui mutet filium.
quod quidem ego nimis cupio <et opto> ut impetret;
nam ni illum recipit, nihil est quo me recipiam.
<nam> nulla est spes iuuentutis, sese omnis amant;
105 ille demum antiquis est adulescens moribus,
cuius numquam uoltum tranquillauit gratiis.
condigne pater est eius moratus moribus.
nunc ad eum pergam. sed aperitur ostium,
unde saturitate saepe ego exii ebrius.

I.ii

HEGIO LORARIVS ERGASILVS

110 HE. Aduorte animum sis: tu istos captiuos duos,
heri quos emi de praeda a quaestoribus,
is indito catenas singularias
istas, maiores quibus sunt iuncti demito;
sinito ambulare, si foris, si intus uolent.
115 sed uti adseruentur magna diligentia.
liber captiuus auis ferae consimilis est:
semel fugiendi si data est occasio,
satis est, numquam postilla possis prendere.
LO. omnis profecto liberi lubentius
120 sumus quam seruimus. HE. non uidere ita tu quidem.
LO. si non est quod dem, mene uis dem ipse... in pedes?
HE. si dederis, erit extemplo mi quod dem tibi.
LO. auis me ferae consimilem faciam, ut praedicas.
HE. ita ut dicis: nam si faxis, te in caueam dabo.
125 sed satis uerborum est. cura quae iussi atque abi.
ego ibo ad fratrem ad alios captiuos meos,

- uisam ne nocte hac quippiam turbauerint.
 inde me continuo recipiam rursus domum.
 ER. aegre est mi hunc facere quaestum carcerarium
 130 propter sui gnati miseriam miserum senem.
 sed si ullo pacto ille huc conciliari potest,
 uel carnificinam hunc facere possum perpeti.
 HE. quis hic loquitur? ER. ego, qui tuo maerore maceror,
 macesco, consenesco et tabesco miser;
 135 ossa atque pellis sum, miser a macritudine;
 neque umquam quicquam me iuuat quod edo domi:
 foris aliquantillum etiam quod gusto, id beat.
 HE. Ergasile, salue. ER. di te bene ament, Hegio.
 HE. ne fle. | ER. egone illum non fleam? egone non defleam
 140 talem adolescentem? HE. semper sensi filio
 meo te esse amicum et illum intellexi tibi.
 ER. tum denique homines nostra intellegimus bona,
 quum quae in potestate habuimus, ea amisimus.
 ego, postquam gnatus tuus potitust hostium,
 145 expertus quanti fuerit nunc desidero.
 HE. alienus quom eius incommodum tam aegre feras,
 quid me patrem par facerest, cui ille est unicus?
 ER. alienus ego? alienus illi? aha, Hegio,
 numquam istuc dixis neque animum induxis tuum;
 150 tibi ille unicust, mi etiam unico magis unicus.
 HE. laudo, malum quom amici tuum ducis malum.
 nunc habe bonum animum. | ER. eheu! | huic illud dolet,
 quia nunc remissus est edendi exercitus.
 HE. nullumne interea nactu's, qui posset tibi
 155 remissum quem dixti imperare exercitum?
 ER. quid credis? fugitant omnes hanc prouinciam,
 cui optigerat postquam captust Philopolemus tuus.
 HE. non pol mirandum est fugitare hanc prouinciam.
 multis et multigeneribus opus est tibi
 160 militibus: primumdum opus est Pistorensibus;

eorum sunt aliquot genera Pistorensium:
 opus Paniceis est, opus Placentinis quoque;
 opus Turdetanis, opus Ficedulensibus;
 iam maritimi omnes milites opus sunt tibi.
 165 ER. ut saepe summa ingenia in occulto latent!
 hic qualis imperator nunc priuatus est.
 HE. habe modo bonum animum, nam illum confido domum
 in his diebus me reconciliassere.
 nam | eccum | hic captiuom adulescentem Aleum,
 170 prognatum genere summo et summis ditiis:
 hoc illum me mutare...confido fore.
 ER. ita di deaque faxint. sed num quo foras
 uocatus <es> ad cenam? HE. nusquam, quod sciam.
 sed quid tu id quaeris? ER. quia mi est natalis dies;
 175 propterea <a> te uocari ad te ad cenam uolo.
 HE. facete dictum! sed si pauxillo potes
 contentus esse. ER. ne perpauxillum modo,
 nam istoc me assiduo uictu delecto domi;
 age sis, roga emptum: 'nisi qui meliorem adferet
 180 quae mi atque amicis placeat condicio magis,'
 quasi fundum uendam, meis me addicam legibus.
 HE. profundum uendis tu quidem, haud fundum, mihi.
 sed si uenturu's, temperi. ER. em, uel iam otium est.
 HE. i modo, uenare leporem: nunc irim tenes;
 185 nam meus scruposam uictus commetat uiam.
 ER. numquam istoc uinces me, Hegio, ne postules:
 cum calceatis dentibus ueniam tamen.
 HE. asper meus uictus sane est. ER. sentisne essitas?
 HE. terrestris cena est. ER. sus terrestris bestia est.
 190 HE. multis holeribus. ER. curato aegrotos domi.
 numquid uis? HE. uenias temperi. ER. memorem mones.
 HE. ibo intro atque intus subducam ratiunculam,
 quantillum argenti mi apud trapezitam siet.
 ad fratrem, quo ire dixeram, mox iero. –

- II.i LORARII TINDARVS PHILOCRATES
- 195 LO. Si di immortales id uoluerunt uos hanc aerumnam exsequi,
deceat id pati animo aequo: si id facietis, leuior labos erit.
domi fuistis, credo, liberi:
nunc seruitus si euenit, ei uos morigerari mos bonust
et erili imperio eamque ingeniis uostris lenem reddere.
- 200 indigna digna habenda sunt erus quae facit.
- 200a CAP. oh oh oh!
- LO. eiulatione haud opus est †multa oculis multa miraclitis†
in re mala animo si bono utare, adiuuat.
- TI. at nos pudet quia cum catenis sumus. LO. at pigeat postea
nostrum erum si uos eximat uinculis
205 aut solutos sinat quos argento emerit.
TI. quid a nobis metuit? scimus nos
nostrum officium quod est si solutos sinat.
LO. at fugam fingitis: sentio quam rem agitis.
- PHI. nos fugiamus? quo fugiamus? LO. in patriam. PHI. apage, haud
nos id deceat,
210 fugituios imitari. LO. immo edepol, si erit occasio, haud dehortor.
TI. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est?
TI. ut sine hisce arbitris
atque uobis, nobis detis locum loquendi.
- 214 LO. fiat: abscedite hinc, nos concedamus huc,
214a sed breuem orationem incipisse.
- 215 TI. em istuc mi certum erat; concede huc.
- 215a LO. abite ab istis. TI. obnoxii ambo
uobis sumus propter hanc rem, cum quae uolumus nos
copia est, ea facitis nos compotes.
- 218/19 PHILOC. secede huc nunciam, si uidetur, procul,
220 ne arbitri dicta nostra arbitrari queant
neue permanet palam haec nostra fallacia:
nam doli non doli sunt ni astu colas,
sed malum maxumum si id palam prouenit.

- nam si | erus tu mi es atque ego me tuum esse seruum assimulo,
 225 tamen uiso opust, cauto est opus ut hoc sobrie sineque arbitris
 accurate [hoc] agatur, docte et diligenter;
 tanta incepta res est: haud somniculose hoc
 agendum est. TI. ero ut me uoles esse. PHILOC. spero.
 TI. nam tu nunc uides pro tuo caro capite
 230 carum offere <me> meum caput uilitati.
 PHILOC. scio. TI. at scire memento quando | id quod uoles habebis:
 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi
 uolunt,
 233 dum id impetrant, boni sunt;
 234 sed id ubi iam penes sese habent,
 235 ex bonis pessimi et fraudulentissimi
 fiunt; nunc ut mihi te uolo esse autumo.
 PHILOC. quod tibi suadeam, suadeam meo patri.
 pol ego si te audeam, meum patrem nominem:
 nam secundum patrem tu es pater proxumus.
 240 TI. audio. PHILOC. et propterea saepius te | ut memineris moneo:
 241 non ego erus tibi, sed seruus sum; nunc obsecro te hoc unum –
 quoniam nobis di immortales animum ostenderunt suum,
 ut qui erum me tibi fuisse atque esse nunc conseruum uelint,
 quod antehac pro iure imperitabam meo, nunc te oro per precem –
 245 per fortunam incertam et per mei te erga bonitatem patris,
 perque conseruitium commune, quod hostica euenit manu,
 ne me secus honore honestes quam quom seruibas mihi,
 atque ut qui fueris et qui nunc sis meminisse ut memineris.
 TI. scio equidem me te esse nunc et te esse me. PHILOC. em istuc si potes
 250 memoriter meminisse, inest spes nobis in hac astutia.

II.ii

HEGIO PHILOCRATES TINDARVS

HE. Iam ego reuertar intro, si ex his quae uolo exquisiuero.
 ubi sunt isti quos ante aedis iussi huc produci foras?

PHILOC. edepol tibi ne in quaestione essemus cautum intellego,
ita uinclis custodiisque circummoeniti sumus.

255 HE. qui cauet ne decipiatur uix cauet quom etiam cauet;
etiam quom cauisse ratus est saepe is cautor captus est.
an uero non iusta causa est ut uos seruem sedulo,
quos tam grandi sum mercatus praesenti pecunia?

PHILOC. neque pol tibi nos, quia nos seruas, aequomst uitio uortere,
260 neque te nobis, si | abeamus hinc, si fuat occasio.

HE. ut uos hic, itidem illi apud uos meus seruatur filius.

PHILOC. captus est? HE. ita. PHILOC. non igitur nos soli ignaui fuimus.

HE. secede huc. nam sunt quae | ex te solo scitari uolo,
quarum rerum te falsiloquum mi esse nolo. PHILOC. non ero
265 quod sciam. si quid nesciui, id nescium tradam tibi.

TI. nunc senex est in tostrina, nunc iam cultros attinet.

ne id quidem, inuolucris inicere, uoluit, uestem ut ne inquinet.
sed utrum strictimne adtonsurum dicam esse an per pectinem
nescio; uerum, si frugist, usque admutilabit probe.

270 HE. quid tu? seruusne an liber mauelis, memora mihi.

PHILOC. proximum quod sit bono quodque a malo longissime,
id uolo; quamquam non multum fuit molesta seruitus,
nec mi secus erat quam si essem familiaris filius.

TI. eugepae! Talem talento non emam Milesium:

275 nam ad sapientiam huius <hominis> nimius nugator fuit.
ut facete orationem ad seruitutem contulit!

HE. quo de genere natust illic Philocrates? PHILOC. Poliplusio:
quod genus illi est unum pollens atque honoratissimum.

HE. quid ipse hic? quo honore est illic? PHILOC. summo, atque ab
summis uiris.

280 HE. tum igitur ei quom in Aleis tanta gratia est, ut praedicas,
quid diuitiae, suntne opimae? PHILOC. unde excoquat seuum senex.

HE. quid pater? uiuitne? PHILOC. uiuum, quom inde abiimus, liquimus;
nunc uiuatne necne, id Orcum scire oportet scilicet.

TI. salua res est, philosophatur quoque iam, non mendax modo est.

285 HE. quid erat ei nomen? PHILOC. Tensaurochrusonicocrisides.

HE. uidelicet propter diuitias inditum id nomen quasi est.

PHILOLOC. immo edepol propter auaritiam ipsius atque audaciam.

nam ille quidem Theodoromedes fuit germano nomine.

HE. quid tu ais? tenaxne pater est eius? PHILOLOC. immo edepol pertanax;
 290 quin etiam ut magis noscas: Genio suo ubi quando sacrificat,
 ad rem diuinam quibus est opus, Samiis uasis utitur,
 ne ipse Genius surripiat: proinde aliis ut credat uide.

HE. sequere hac me igitur. eadem ego ex hoc quae uolo exquaesiuro.

Philocrates, hic fecit hominem frugi ut facere oportuit.

295 nam | ego ex hoc quo genere gnatus sis scio, hic fassust mihi;
 haec tu eadem si confiteri uis, tua re feceris:

quae tamen scito scire me ex hoc. TI. fecit officium hic suum,
 quom tibi est confessus uerum, quamquam uolui sedulo
 meam nobilitatem occultare et genus et diuitias meas,

300 Hegio; nunc quando patriam et libertatem perdidi,
 non ego istunc me potius quam te metuere aequum censeo.
 uis hostilis cum istoc fecit meas opes aequabiles;
 memini, quom dicto haud audebat: facto nunc laedat licet.

sed uiden? fortuna humana fingit artatque ut lubet:

305 me qui liber fueram seruom fecit, e summo infimum;
 qui imperare insueram, nunc alterius imperio obsequor.
 et quidem si, proinde ut ipse fui imperator familiae,
 habeam dominum, non uerear ne iniuste aut grauiter mi imperet.
 Hegio, hoc te monitum, nisi forte ipse non uis, uoluerim.

310 HE. loquere audacter. TI. tam ego fui ante liber quam gnatus tuus,
 tam mi quam illi libertatem hostiles eripuit manus,
 tam ille apud nos seruit quam ego nunc hic apud te seruius.
 est profecto deus, qui quae nos gerimus auditque et uidet:
 is, uti tu me hic habueris, proinde illum illic curauerit;

315 bene merenti bene profuerit, male merenti par erit.
 quam tu filium tuum tam pater me meus desiderat.

HE. memini ego istoc. sed faterin eadem quae hic fassust mihi?

TI. ego patri meo esse fateor summas diuitias domi
 meque summo genere gnatum. sed te optestor, Hegio,

- 320 ne tuum animum auariorem faxint diuitiae meae:
 ne patri, tam etsi sum unicus, decere uideatur magis,
 me saturum seruire apud te sumptu et uestitu tuo
 potius quam illi, ubi minime honestum est, mendicantem uiuere.
 HE. ego uirtute deum et maiorum nostrum diues sum satis.
- 325 non ego omnino lucrum omne esse utile homini existimo:
 scio ego, multos iam lucrum lutulentos homines reddidit;
 est etiam ubi profecto damnum praestet facere quam lucrum.
 odi ego aurum: multa multis saepe suasit perperam.
 nunc hoc animum aduerte, ut ea quae sentio pariter scias.
- 330 filius meus illic apud uos seruit captus Alide:
 eum si reddis mi, praeterea | unum nummum ne duis,
 et te et hunc amittam hinc. alio pacto abire non potes.
 TI. optimum atque aequissimum oras optumusque hominum es homo.
 sed is priuatam seruitutem seruit illi an publicam?
- 335 HE. priuatam medici Menarchi. TI. pol is quidem huius est cliens.
 tam hoc quidem tibi in procliui quam imber est quando pluit.
 HE. fac is homo ut redimatur. TI. faciam. sed te id oro, | Hegio, ...
 HE. quiduis, dum ab re ne quid ores, faciam. TI. ausculta, tum scies.
 ego me amitti, donicum ille huc redierit, non postulo.
- 340 uerum te quaeso [ut] aestumatum hunc mi des, quem mittam ad patrem,
 ut is homo redimatur illi. HE. immo alium potius misero
 hinc, ubi erunt indutiae, illuc, tuum qui conueniat patrem,
 qui tua quae tu iusseris mandata ita ut uelis perferat.
 TI. at nihil est ignotum ad illum mittere: operam luseris.
- 345 hunc mitte, hic transactum reddet omne, si illuc uenerit.
 nec quemquam fidelioem neque cui plus credat potes
 mittere ad eum nec qui magis sit seruus ex sententia,
 neque adeo cui suum concredat filium hodie audacius.
 ne uereare, meo periclo | huius ego experiar fidem,
- 350 fretus ingenio eius, quod me esse scit erga sese beniuolum.
 HE. mittam equidem istunc aestumatum tua fide, si uis. TI. uolo;
 quam citissime potest, tam hoc cedere ad factum uolo.
 HE. num quae causa est quin, si ille huc non redeat, uiginti minas

mi des pro illo? | TI. optuma immo. HE. soluite istum nunciam,
 355 atque utrumque. TI. di tibi omnis omnia optata offerant,
 quom me tanto honore honestas quomque ex uinclis eximis.
 hoc quidem haud molestumst iam, quod collus collari caret.
 HE. quod bonis bene fit beneficium, gratia ea grauida est bonis.
 nunc tu illum si illo es missurus, dice, monstra, praecipe
 360 quae ad patrem uis nuntiari. uin uocem huc ad te? TI. uoca.

II.iii HEGIO PHILOCRATES TINDARVS

HE. Quae res bene uortat mi meoque filio
 uobisque, uolt te nouus erus operam dare
 tuo ueteri domino, quod is uelit, fideliter.
 nam ego te aestumatum huic dedi uiginti minis,
 365 hic autem te | ait mittere hinc uelle ad patrem,
 meum ut illic redimat filium, mutatio
 inter me atque illum ut nostris fiat filiis.
 PHILOC. utroque uorsum rectumst ingenium meum,
 ad te | atque illum; pro rota me uti licet:
 370 uel ego huc uel illuc uortar, quo imperabitis.
 HE. tute tibi [ea] tuopte ingenio prodes plurimum,
 quom seruitutem | ita fers ut ferri decet.
 sequere. em tibi hominem. TI. gratiam | habeo tibi,
 quom copiam istam mi et potestatem facis,
 375 ut ego ad parentes hunc remittam nuntium,
 qui me quid rerum hic agitem et quid fieri uelim
 patri meo ordine omnem rem illuc perferat.
 nunc ita conuenit inter me atque hunc, Tindare,
 ut te aestumatum in Alidem mittam ad patrem,
 380 si non rebitas huc, ut uiginti minas
 dem pro te. PHILOC. recte conuenisse sentio.
 nam pater exspectat aut me aut aliquem nuntium
 qui hinc ad se ueniat. TI. ergo animum aduortas uolo

quae nuntiare hinc te uolo in patriam ad patrem.

385 PHILOC. Philocrates, ut adhuc locorum feci, faciam sedulo
ut potissimum quod in rem recte conducat tuam,
id petam | id persequarque corde et animo atque auribus.

TI. facis ita ut te facere oportet. nunc animum aduertis uolo:
omnium primum salutem dicito matri et patri

390 et cognatis et si quem alium beneuolentem uideris;
me hic ualere et seruitutem seruire huic homini optumo,
qui me honore honestiorem semper fecit et facit.

PHILOC. istuc ne praecipias, facile memoria memini tamen.

TI. nam equidem, nisi quod custodem habeo, liberum me esse arbitror.

395 dicito patri quo pacto mi cum | hoc conuenerit
de huius filio. PHILOC. quae memini, mora mera est monerier.

TI. ut eum redimat et remittat nostrum huc amborum uicem!

PHILOC. meminero. HE. at quam primum pote: istuc in rem utriquest
maxime.

PHILOC. non tuum tu magis uidere quam ille suum gnatum cupit.

400 HE. meus mihi, suus cuique est carus. PHILOC. numquid aliud uis patri
nuntiarum? TI. me hic ualere et (tute audacter dicito,

Tindare) inter nos fuisse ingenio haud discordabili,
neque te commeruisse culpam (neque me aduersatum tibi)
beneque ero gessisse morem in tantis aerumnis tamen;

405 neque med umquam deseruisse te neque factis neque fide,
rebus in dubiis, egenis. haec pater quando sciet,

Tindare, ut fueris animatus erga suum gnatum atque se,
numquam erit tam auarus quin te gratis emittat manu:

et mea opera, si hinc rebuto, faciam ut faciat facilius.

410 nam tua opera et comitate et uirtute et sapientia

fecisti ut redire liceat ad parentes denuo,
quum | apud hunc confessus es et genus et diuitias meas:
quo pacto emisisti e uinclis tuum erum tua sapientia.

PHILOC. feci ego ita ut commemoras, et te meminisse id gratum est mihi.

415 merito tibi ea | euenerunt a me; nam nunc, Philocrates,
si | ego item memorem quae me erga multa fecisti bene,

nox diem adimat; nam quasi seruus [meus] esses, nihilo setius
 <tu> mihi obsequiosus semper fuisti. HE. di uestram fidem!
 hominum ingenium liberale! ut lacrimas excutiunt mihi!
 420 uideas corde amare inter se. <quibus et> quantis laudibus
 suum erum seruus colladauit! PHILOC. pol istic me haud centesimam
 partem laudat quam ipse meritust ut laudetur laudibus.
 HE. ergo quom optume fecisti, nunc adest occasio
 bene facta cumulare, ut erga hunc rem geras fideliter.
 425 PHILOC. magis non factum possum uelle quam opera experiar persequi;
 id ut scias, Iouem supremum testem laudo, | Hegio,
 me infidelem non fururum Philocrati. HE. probus es homo.
 PHILOC. nec me secus umquam ei facturum quicquam quam memet mihi.
 TI. istaec dicta; te experiri | et opera et factis uolo;
 430 et, quo minus dixi quam uolui de te, animum aduortas uolo,
 atque horunc uerborum causa caue tu mi iratus fuas;
 sed, te quaeso, cogitato hinc [te] mea fide mitti domum
 te aestumatum, et meam esse uitam hic pro te positam pignori,
 ne tu me ignores, qum extemplo meo e conspectu abscesseris,
 435 quom me seruum in seruitute pro te | hic reliqueris
 tuque te pro libero esse ducas, pignus deseras
 neque des operam pro me ut huius huc reducem facias filium;
 scito te hinc minis uiginti | aestumatum mittier.
 fac fidelis sis fideli, caue fidem fluxam geras:
 440 nam pater, scio, faciet quae illum facere oportet omnia;
 serua tibi in perpetuum amicum me, atque hunc inuentum inueni.
 haec per dexteram tuam te dextera retinens manu
 obsecro, infdelior mi ne fuas quam ego sum tibi.
 tu, hoc age, tu mihi | erus nunc es, tu patronus, tu pater,
 445 tibi commendo spes opesque meas. PHILOC. mandauisti satis.
 satin habes, mandata quae sunt facta si refero? TI. satis.
 PHILOC. et tua et tua huc ornatus reueniam ex sententia.
 numquid aliud? TI. ut quam primum possis redeas. PHILOC. res monet.
 HE. sequere me, uiaticum ut dem | a trapezita tibi,
 450 eadem opera a praetore sumam singraphum. TI. quem singraphum?

HE. quem hic ferat secum ad legionem, hinc ire huic ut liceat domum.
 tu intro abi. TI. bene ambulato. PHILOC. bene uale. HE. edepol rem
 meam

constabiliui, quom illos emi de praeda a quaestoribus;
 expediui ex seruitute filium, si dis placet!

455 at etiam dubitauī, hos homines emerem an non emerem, diu.
 seruāte istum sultis intus, serui, ne quoquam pedem
 eferat sine custode<la. iam> ego apparebo domi;
 ad fratrem modo captiuos alios inuiso meos,
 eadem percontabor ecquis hunc adolescentem nouerit.
 460 sequere tu, te ut amittam; ei rei primum praeuorti uolo. –

III.i

ERGASILVS

ER. Miser homo est qui ipse sibi quod edit quaerit et id aegre inuenit,
 sed ille est miserior qui et aegre quaerit et nihil inuenit;
 ille miserrimus, qui quom esse cupit, <tum> quod edit non habet.

nam hercle ego huic diei, si liceat, oculos effodiam libens,
 465 ita malignitate onerauit omnes mortales mihi;
 neque ieiuniosiore[m] neque magis ecfertum fame
 uidi nec cui minus procedat quidquid facere occeperit,
 ita uenter gutturque resident esuriales ferias.

ilicet parasiticae arti maximam malam crucem,
 470 ita iuuentus iam ridiculos inopesque ab se segregat.
 nil morantur iam Lacones unisubsellii uiros,
 plagipatidas, quibus sunt uerba sine penu et pecunia:
 eos requirunt qui libenter, quom ederint, reddant domi;

ipsi obsonant, quae parasitorum ante erat prouincia,
 475 ipsi de foro tam aperto capite ad lenones eunt
 quam in tribu | aperto capite sontes condemnant reos;
 neque ridiculos iam terrunci faciunt, sese omnes amant.
 nam ut dudum | hinc abii, accessi ad adolescentes in foro.

‘saluete’ inquam. ‘quo imus una?’ | inquam: [ad prandium] | atque illi
tacent

480 ‘quis ait ‘hoc’ aut quis profitetur?’ inquam. quasi muti silent,
neque me rident. ‘ubi cenamus?’ inquam. | atque illi abnuunt.
dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus,
quibus solebam menstrualis epulas ante adipiscier:
nemo ridet; sciui extemplo rem de conpecto geri;
485 ne canem quidem irritatam uoluit quisquam imitarier,
saltem, si non arriderent, dentes ut restringerent.
abeo ab illis, postquam uideo me sic ludificarier;
pergo ad alios, uenio ad alios, deinde ad alios: una res!
omnes <de> conpecto rem | agunt, quasi in Velabro olearii.
490 nunc redeo inde, quoniam me | ibi uideo ludificarier.
item alii parasiti frustra obambulabant in foro.
nunc barbarica lege certumst ius meum omne persequi:
qui consilium iniere, quo nos uictu et uita prohibeant,
is diem dicam, irrogabo multam, ut mi cenas decem
495 meo arbitrato dent, quom cara annona sit. sic egero.
nunc ibo ad portum hinc: est illic mi una spes cenatica;
si ea decollabit, redibo huc ad senem ad cenam asperam. –

III.ii HEGIO ARISTOPHONTES

498 HE. Quid est suauius quam bene rem gerere,
bono publico, sic ut ego feci heri
500 cum emi hosce homines: ubi quisque uident,
eunt obuiam gratulanturque eam rem.
ita me miserum restitendo
503 retinendoque
503a lassum reddiderunt:
uix ex gratulando miser iam eminebam.
505 tandem abii ad praetorem; | ibi uix requieui:
506 rogo sungraphum, datur mi ilico;

506a dedi Tindaro, | ille abiit domum.
 507 inde ilico praeuortor domum postquam id actum est;
 508 eo protinus ad fratrem [inde abii] mei ubi sunt alii captiui
 509 rogo Philocratem ex Alide
 509a ecquis hominum nouerit:
 510 tandem hic exclamat eum
 510a sibi esse sodalem.
 511 dico eum esse apud me: hic
 511a extemplo orat obsecratque
 eum sibi ut liceat uidere.
 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me
 515/15 ut quod me orauisti impetres, eum hominem uti conuenias. –

III.iii

TINDARVS

TI. Nunc illud est cum me fuisse quam esse nimio mauelim:
 nunc spes opes auxiliaque a me segregant spernuntque se.
 hic ille est dies cum nulla uitae meae salus sperabilest,
 neque exilium exitio est neque adeo spes quae mi hunc aspellat metum,
 520 nec subdolis mendaciis mihi usquam mantellum est meis,
 nec sicophantiis nec fucis ullum mantellum obuiam est,
 nec deprecatio perfidiis meis nec male factis fuga est,
 nec confidentiae usquam hospitium est nec deuerticulum dolis.
 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae,
 525 omnis palam est res, nec de hac re negotium est
 quin male occidam oppetamque pestem eri uicem meamque.
 perdidit me Aristophontes hic modo qui uenit intro:
 is me nouit, is sodalis Philocrati et cognatus est.
 nec iam Salus seruare, si uolt, me potest, nec copia est
 530 nisi si aliquam corde machinor astutiam.
 quam, malum? quid machiner? quid comminiscar? maximas
 nugas ineptus incipisso. | haereo.

III.iv

HEGIO TINDARVS ARISTOPHONTES

HE. Quo illum nunc hominem proripuisse foras se dicam ex aedibus?

TI. nunc enim uero ego occidi: | eunt ad te hostes, Tindare!

535

quid loquar? quid fabulor? quid negabo aut quid fatebor? [mihi]

res omnis in incerto sita est. quid rebus confidam meis?

utinam te di prius perderent quam periisti e patria tua,

Aristophontes, qui ex parata re imparatam omnem facis!

occisa est haec res, nisi reperio atrocem mi aliquam astutiam.

540

HE. sequere. em tibi hominem: adi atque adloquere. TI. quis homost
me hominum miserior?

AR. quid istuc est quod meos te dicam fugitare oculos, Tindare,

proque ignoto me aspernari, quasi me numquam noueris?

ecquidem tam sum seruus quam tu, etsi ego domi liber fui,

tu usque a puero seruitutem seruisti in Alide.

545

HE. edepol minime miror, si te fugitat aut oculos tuos,

aut si te odit, qui istum appelles Tindarum pro Philocrate.

TI. Hegio, istic homo rabiosus habitus est in Alide,

ne tu quod istic fabuletur auris immitas tuas.

nam istic hastis insectatus est domi matrem et patrem,

550

et illic isti qui sputatur morbus interdum uenit.

proin tu ab istoc procul recedas. HE. ultro istum a me! AR. ain, uerbero?

me rabiosum atque insectatum esse hastis meum memoras patrem,

et eum morbum mi esse, ut qui me | opus sit insputarier?

HE. ne uerere, multos iste morbus homines macerat,

555

quibus insputari saluti fuit atque is profuit.

AR. quid tu autem? etiam huic credis? HE. quid ego credam huic?

AR. insanum esse me?

TI. uiden tu hunc quam | inimico uoltu intuitur? concedi optimumst,

Hegio: fit quod tibi ego dixi, gliscit rabies, caue tibi.

HE. credidi esse insanum extemplo, ubi te appellauit Tindarum

560

TI. quin suum ipse interdum ignorat nomen neque scit qui siet.

HE. at etiam te suum sodalem esse aibat. TI. haud uidi magis.

et quidem Alcumeus atque Orestes et Licurgus postea

una opera mi sunt sodales qua iste. AR. at etiam, furcifer,
 male loqui mi audes? non ego te noui? HE. pol planum id quidem est,
 565 non nouisse, qui istum appelles Tindarum pro Philocrate.
 quem uides, eum igras: illum nominas quem non uides.
 AR. immo iste eum sese ait qui non est esse et qui uero est negat.
 TI. tu enim repertu's, Philocratem qui superes ueriuerbio.
 AR. pol ego ut rem uideo, tu inuentu's, uera uanitudine
 570 qui conuincas. sed quaeso hercle, agedum aspice ad me. TI. em.
 AR. dic modo:
 <tu> negas te Tindarum esse? TI. nego, inquam. AR. tun te Philocratem
 esse ais? TI. ego, inquam. AR. tune huic credis? HE. plus quidem
 quam tibi aut... mihi.
 nam ille quidem, quem tu hunc memoras esse, hodie hinc abiit Alidem
 ad patrem huius. AR. quem patrem, qui seruus est? TI. et tu quidem
 575 seruus es, liber fuisti, et ego me confido fore,
 si huius huc reconciliasso in libertatem filium.
 AR. quid ais, furcifer? tun tete gnatum memoras liberum?
 TI. non ecquidem me Liberum, sed Philocratem esse aio. AR. quid est?
 ut scelestus, Hegio, nunc iste <te> ludos facit!
 580 nam | is est seruus ipse, neque praeter se umquam ei seruus fuit.
 TI. quia tute ipse eges in patria nec tibi qui uiuas domist,
 omnis inueniri similis tui uis; non mirum facis:
 est miserorum ut maleuolentes sint atque inuideant bonis.
 AR. Hegio, uide sis ne quid tu huic temere insistas credere.
 585 atque, ut perspicio, profecto iam | aliquid pugnae dedit.
 filium tuum quod redimere se ait, id ne utiquam mi placet.
 TI. scio te id nolle fieri; efficiam tamen ego id, si di adiuuant.
 illum restituam huic, hic autem in Alidem me meo patri:
 propterea ad patrem hinc amisi Tindarum. AR. quin tute is es:
 590 neque praeter te in Alide ullus seruus istoc nominest.
 TI. pergin seruom me exprobrare esse, id quod ui hostili optigit?
 AR. enim [uero] iam nequeo contineri. TI. heus, audin quid ait? quin fugis?
 iam illic hic nos insectabit lapidibus, nisi illunc iubes
 comprehendi. AR. crucior. TI. ardent oculi: fit opus, Hegio;

- 595 uiden tu illi maculari corpus totum maculis luridis?
 atra bilis agitat hominem. AR. at pol te, si hic sapiat senex,
 pix atra agitet apud carnificem tuoque capiti inluceat.
 TI. iam deliramenta loquitur, laruae stimulant uirum.
 HE. hercle quid si hunc comprehendi iusserim? TI. sapias magis.
- 600 AR. crucior lapidem non habere me | ut illi mastigiae
 cerebrum excutiam, qui me insanum uerbis concinnat suis.
 TI. audin lapidem quaeritare? AR. solus te solum uolo,
 Hegio. HE. istinc loquere, si quid uis, procul. tamen audiam.
 TI. namque edepol si adbites proprius, os denasabit tibi
- 605 mordicus. AR. neque pol me insanum, | Hegio, esse creduis
 neque fuisse umquam, neque esse morbum quem istic autumat.
 uerum si quid metuis a me, iube me uinciri: uolo,
 dum istic itidem uinciatur. TI. immo enim uero, Hegio,
 istic qui uolt uinciatur. AR. tace modo. ego te, Philocrates
- 610 false, faciam ut uerus hodie reperiare Tindarus.
 quid mi abnutas? TI. tibi ego abnuto? AR. quid agat, si absis longius?
 HE. quid ais? quid si adeam hunc insanum? TI. nugas! ludificabitur,
 613/14 garriet quoi neque pes umquam neque caput compareat.
- 615 ornamenta absunt: Aiacem, hunc quom uides, ipsum uides.
 HE. nihili facio. tamen adibo. TI. nunc ego omnino occidi,
 nunc ego inter sacrum saxumque sto, nec quid faciam scio.
 HE. do tibi operam, Aristophontes, si quid est quod me uelis.
 AR. ex me audibis uera quae nunc falsa opinare, Hegio.
- 620 sed hoc primum, me | exurgare tibi uolo, me insaniam
 neque tenere neque mi esse ullum morbum, nisi quod seruio.
 at ita me rex deorum atque hominum faxit patriae compotem,
 ut istic Philocrates non magis est quam aut ego aut tu. HE. eho dic mihi,
 quis illic igitur est? AR. quem dudum dixi a principio tibi.
- 625 hoc si secus reperies, nullam causam dico quin mihi
 et parentum et libertatis apud te deliquio siet.
 HE. quid tu ais? TI. me tuum esse seruum et te meum erum. HE. haud
 istuc rogo.
 fuistin liber? TI. fui. AR. enim uero non fuit, nugas agit.

- TI. qui tu scis? an tu fortasse fuisti meae matri obstitrix,
 630 qui id tam audacter dicere audes? AR. puerum te uidi puer.
 TI. at ego te uideo maior maiorem: | em rursum tibi.
 meam rem non cures, si recte facias. num ego curo tuam?
 HE. fuitne huic pater Tensaurochrusonicocrisides?
 AR. non fuit, neque ego istuc nomen umquam audiui ante hunc diem.
 635 Philocrati Theodoromedes fuit pater. TI. pereo probe.
 quin quiescis, diirectum cor meum, ac – suspende te.
 tu sussultas, ego miser uix asto prae formidine.
 HE. satin istuc mihi exquisitum est, fuisse hunc seruum in Alide
 neque esse hunc Philocratem? AR. tam satis quam numquam hoc inuenies
 secus.
 640 sed ubi is nunc est? HE. ubi ego minime atque ipse se uolt maxime.
 tum igitur ego deruncinatus, deartuatus sum miser
 huius scelesti techinis, qui me ut lubitum est ductauit dolis.
 sed uide sis. AR. quin exploratum dico et prouisum hoc tibi.
 HE. certon? AR. quin nihil, inquam, inuenies magis hoc certo certius.
 645 Philocrates iam inde usque amicus fuit mihi a puero puer.
 HE. sed qua facie est tuus sodalis Philocrates? AR. dicam tibi:
 macilento ore, naso acuto, corpore albo, [et] oculis nigris,
 subrufus aliquantum, crispus, cincinnatus. HE. conuenit.
 TI. ut quidem hercle in medium ego hodie pessime processerim.
 650 uae illis uirgis miseris, quae hodie in tergo morientur meo.
 HE. uerba mi data esse uideo. TI. quid cessatis, compedes,
 currere ad me meaque amplecti crura, ut uos custodiam?
 HE. satin me | illi hodie scelesti capti ceperunt dolo?
 illic seruum se adsimulabat, hic sese autem liberum.
 655 nuculeum amisi, reliqui pignori putamina.
 ita mi stolido sursum uersum os subleuere offuciis.
 hicquidem me numquam irridebit. Colaphe, Cordalio, Corax,
 ite istinc [atque] ecferte lora. COLAPHVS. num lignatum mittimur?

III.v HEGIO TINDARVS ARISTOPHONTES LORARII

HE. Inicite huic manicas * mastigiae.

660 TI. quid hoc est negoti? quid ego deliqui? HE. rogas,
sator sartorque scelerum et messor maxume?

TI. non occatorem dicere audebas prius?
nam semper occant prius quam sariunt rustici.

HE. attat ut confidenter mi contra astitit!

665 TI. decet innocentem seruom | atque innoxium
confidentem esse, suum apud erum potissimum.

HE. astringite isti sultis uehementer manus.

TI. tuus sum, tu has quidem uel praecidi iube.
sed quid negoti est? quam ob rem suscenses mihi?

670 HE. quia me meamque rem, quod in te uno fuit,
tuis scelestis, falsidicis fallaciis
delacerauisti deartuauistique opes.

confecisti omnis res ac rationes meas:

ita mi exemisti Philocratem fallaciis.

675 illum esse seruuum credidi, te liberum;

ita uosmet aiebatis itaque nomina

inter uos permutastis. TI. fateor omnia

facta esse ita ut <tu> dicis, et fallaciis

abisse eum abs te mea opera atque astutia;

680 an, obsecro hercle te, id nunc suscenses mihi?

HE. at cum cruciatu maxumo id factumst tuo.

TI. dum ne ob male facta peream, parui <id> aestumo.

si ego hic peribo, ast ille ut dixit non redit,

at erit mi hoc factum mortuo memorabile,

685 <me> meum erum captum ex seruitute atque hostibus

reducem fecisse liberum in patriam ad patrem,

meumque potius me caput periculo

praeoptauisse quam is periret ponere.

HE. facito ergo ut Acherunti clueas gloria.

690 TI. qui per uirtutem periit, at non interit.

- HE. quando ego te exemplis pessumis [ex]cruciauero
 atque ob sutelas tuas te morti misero,
 uel te interiisse uel periisse praedicent;
 dum pereas, nihil interdico aiant uiuere.
- 695 TI. pol si istuc faxis, haud sine poena feceris,
 si ille huc rebitet, sicut confido affore.
- AR. pro di immortales! nunc ego teneo, nunc scio
 quid hoc sit negoti. meus sodalis Philocrates
 in libertate est ad patrem in patria. bene est,
 700 nec quisquam | est mihi aeque melius cui uelim.
 sed hoc mihi aegre est, me huic dedisse operam malam,
 qui nunc propter me meaque uerba uinctus est.
- HE. uotuin te quicquam mi hodie falsum proloqui?
 TI. uotuisti. HE. cur es ausus mentiri mihi?
- 705 TI. quia uera obsessent illi cui operam dabam:
 nunc falsa prosunt. HE. at tibi oberunt. TI. optumest.
 at erum seruauit, quem seruatum gaudeo,
 cui me custodem addiderat erus maior meus.
 sed malene id factum | arbitrare? HE. pessume.
- 710 TI. at ego aio recte, qui abs te sorsum sentio.
 nam cogitato, si quis hoc gnato tuo
 tuus seruus faxit, qualem haberes gratiam?
 emitteresne necne eum seruum manu?
 essetne apud te is seruus acceptissimus?
- 715 responde. HE. opinor. TI. cur ergo iratus mihi es?
 HE. quia illi fuisti quam mihi fidelior.
 TI. quid? tu una nocte postulauisti et die
 recens captum hominem, nuperum, nouicium,
 te perdocere ut melius consularem tibi
- 720 quam illi quicum una <a> puero aetatem exegeram?
 HE. ergo ab eo petito gratiam istam. ducite
 ubi ponderosas, crassas capiat compedes.
 inde ibis porro in latomias lapidarias.
 ibi quom alii octonos lapides effodiunt, nisi

- 725 cotidiano sesqueopus confeceris,
 ‘Sescentoplago’ nomen indetur tibi.
 AR. per deos atque homines ego te obtestor, Hegio,
 ne tu istunc hominem perdis. HE. curabitur;
 nam noctu neruo uinctus custodibitur,
- 730 interdus sub terra lapides eximet:
 diu hunc ego cruciabo, non uno absoluam die.
 AR. certumne est tibi istuc? HE. non moriri certius.
 abducite istum actutum ad Hippolytum fabrum,
 iubete huic crassas compedes inpingier;
- 735 inde extra portam ad meum libertum Cordalum
 in lapidinas facite deductus siet:
 atque hunc me uelle dicite curarier
 ne qui deterius huic sit quam cui pessume est.
 TI. cur ego te inuito me esse saluum postulem?
- 740 periculum uitae meae tuo stat periculo.
 post mortem in morte nihil est quod metuam mali.
 etsi peruiuo usque ad summam aetatem, tamen
 breue spatium est perferendi quae minitas mihi.
 uale atque salue, etsi aliter ut dicam meres.
- 745 tu, Aristophontes, de me ut meruisti, ita uale;
 nam mi propter te hoc optigit. HE. abducite.
 TI. at unum hoc quaeso, si huc rebitet Philocrates,
 ut mi eius facias conueniundi copiam.
 HE. peristis, nisi istunc iam e conspectu abducitis.
- 750 TI. uis haec quidem hercle est, et trahi et trudi simul.
 HE. illic est abductus recta in philacam, ut dignus est.
 ego illis captiuis aliis documentum dabo,
 ne tale quisquam facinus incipere audeat.
 quod absque hoc esset, qui mihi hoc fecit palam,
 usque offrenatum suis me ductarent dolis.
- 755 nunc certum est nulli posthac quicquam credere.
 satis sum semel deceptus. speraui miser
 ex seruitute me exemisse filium:

ea spes elapsa est. perdidit unum filium,
 760 puerum quadrimum quem mi seruus surpuit,
 neque eum seruum unquam repperi neque filium;
 maior potitus hostium est. quod hoc est scelus?
 quasi in orbitatem liberos produxerim.
 sequere hac. reducam te ubi fuisti. neminis
 765 misereri certum est, quia mei miseret neminem. –
 AR. exauspicauit ex uinclis. nunc intellego
 redauspicandum esse in catenas denuo. –

IV.i

ERGASILVS

ER. Iuppiter supreme, seruas me measque auges opes,
 maximas opimitates opiparasque offers mihi,
 770 laudem, lucrum, ludum, iocum, festiuitatem, ferias,
 pompam, penum, potationis, saturitatem, gaudium,
 nec cuiquam homini supplicare nunc<iam> certum est mihi:
 nam uel prodesse amico possum uel inimicum perdere,
 ita hic amoenitate amoena amoenus oneravit dies.
 775 sine sacris hereditatem sum aptus effertissimam.
 nunc ad senem cursum capessam hunc Hegionem, cui boni
 tantum affero quantum ipsus a dis optat, atque etiam amplius.
 nunc certa res est: eodem pacto ut comici serui solent
 coniciam in collum pallium, primo ex me | hanc rem ut audiat,
 780 speroque me | ob hunc nuntium | aeternum adepturum cibum.

IV.ii

HEGIO ERGASILVS

HE. quanto in pectore hanc rem meo magis uoluto,
 tanto mi aegritudo auctior est in animo:
 ad illum modum sublitum os esse mi hodie!
 neque id perspicere quiui!
 785 quod cum scibitur, per urbem inridebor:

cum extemplo ad forum aduenero, omnes loquentur:
 ‘hic ille est senex doctus quoui uerba data sunt’.
 sed Ergasilus estne hic procul quem uideo?
 conlecto quidem est pallio: quidnam acturust?

790 ER. moue aps te moram atque, Ergasile, age hanc rem.
 emenor interminorque, ne [quis] mi obstiterit obuiam,
 nisi quis satis diu uixisse sese homo arbitrabitur.
 nam qui obstiterit ore sistet. HE. hic homo pugillatum incipit.
 ER. facere certumst. proinde ut omnes itinera insistant sua:

795 ne quis in hanc plateam negoti conferat quicquam sui.
 nam meus est ballista pugnus, cubitus catapultast mihi,
 umerus aries, tum genu [ad] quemque | icero ad terram dabo,
 dentilegos omnes mortales faciam, quemque offendero.
 HE. quae illaec eminatiost nam? nequeo mirari satis.

800 ER. faciam ut huius diei locique meique semper meminerit.
 qui mi [in cursu] obstiterit, faxo uitae is extemplo obstiterit suae.
 HE. quid hic homo tantum incipissit facere cum tantis minis?
 ER. prius edico, ne quis propter culpam capiatur suam:
 continete uos domi, prohibete a uobis uim meam.

805 HE. mira edepol sunt ni | hic in uentrem sumpsit confidentiam.
 uae misero illi, cuius cibo iste factust imperiosior!
 ER. tum pistores scrofipasci, qui | alunt furfuribus sues,
 quarum odore praeterire nemo pistrinum potest:
 eorum si quouisquam scrofam in publico conspexero,

810 ex ipsis dominis meis pugnibus exculcabo furfures.
 HE. basilicas edictiones atque imperiosas habet:
 satur homost, habet profecto in uentre confidentiam.
 ER. tum piscatores, qui praebent populo piscis foetidos,
 qui aduehuntur quadrupedanti, crucianti cantherio,

815 quorum odos subbasilicanos omnes abegit in forum,
 eis ego ora uerberabo surpiculis piscariis,
 ut sciant alieno naso quam exhibeant molestiam.
 tum lanii autem, qui concinnant liberis orbas oues,
 qui locant caedundos agnos et duplam agninam danunt,

- 820 qui Petroni nomen indunt uerueci sectario,
 eum ego si in uia Petronem publica conspexero,
 et Petronem et dominum reddam mortales miserrumos.
 HE. eugepae! | edictiones aedilicias hicquidem habet,
 mirumque adeost ni hunc fecere sibi | Aetoli agoranomum.
- 825 ER. non ego nunc parasitus sum sed regum rex regalior,
 tantus uentri commeatus meo adest in portu cibus.
 sed ego cesso hunc Hegionem onerare laetitia senem,
 qui | homine | adaeque nemo uiuit fortunatior.
 HE. quae illaec est laetitia quam illic laetus largitur mihi?
- 830 ER. heus ubi estis? <ecquis hic est?> ecquis hoc aperit ostium?
 HE. hic homo ad cenam recipit se ad me. ER. aperite hasce ambas fores
 prius quam pultando assulatim foribus exitium adfero.
- 833 HE. perlubet hunc hominem conloqui.
- 833a Ergasile! ER. Ergasilum qui uocat?
- 834 HE. Respice. ER. Fortuna quod tibi
- 834a nec facit nec faciet [hoc] me iubes.
- 835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER. oh, mihi
- 835a quantum est hominum optumorum optume in
- 835b tempore aduenis.
- 836/37 HE. nescio quem ad portum nactus es ubi cenes: eo fastidis.
 ER. cedo manum. HE. manum? ER. manum, inquam, cedo tuam
 actutum. HE. tene.
 ER. gaude. HE. quid ego gaudeam? ER. quia ego impero, age gaude
 modo.
- 840 HE. pol maerores mi anteuortunt gaudiis. ER. noli irascier.
 iam | ego ex corpore exigam omnis maculas maerorum tibi.
 gaude audacter. HE. gaudeo, etsi nil scio quod gaudeam.
 ER. bene facis. iube... HE. quid iubeam? | ER. ignem ingentem fieri.
 HE. ignem ingentem? ER. ita dico, magnus ut sit. HE. quid? me,
 uolturi,
- 845 tuan causa [me] aedis incensurum censes? ER. noli irascier.
 iubem an non iubes astitui | aulas, patinas elui,
 laridum atque... epulas foueri focolis feruentibus?

- alium piscis praestinatam abire? HE. hic uigilans somniat.
 ER. alium porcinae atque agninae et pullos gallinaceos?
 850 HE. scis bene esse, si sit unde. ER. pernam | atque optalmiam,
 horaeum, scombrum et trigonum et cetum et mollem caseum?
 HE. nominandi istorum tibi erit magis quam edundi copia
 hic apud me, | Ergasile. ER. mean me causa hoc censes dicere?
 HE. nec nihil hodie nec multo plus tu hic edes, ne frustra sis.
 855 proin tu tui cottidiani uicti uentrem ad me afferas.
 ER. quin ita faciam, ut tute cupias facere sumptum, etsi ego uetem.
 HE. egone? ER. tune. HE. tum tu mi igitur erus es. ER. immo
 beneuolens.
 uin te faciam fortunatum? HE. malim quam miserum quidem.
 ER. cedo manum. HE. em manum. ER. di te omnes adiuuant.
 HE. nihil sentio.
- 860 ER. non enim es in senticeto, eo non sentis. sed iube
 uasa tibi pura apparari | ad rem diuinam cito,
 atque agnum | afferri proprium pinguem. HE. cur? ER. ut sacrifices.
 HE. cui deorum? ER. mi hercle, nam ego nunc tibi sum summus
 Iuppiter,
 idem ego sum Salus, Fortuna, Lux, Laetitia, Gaudium.
- 865 proin tu deum | hunc saturitate facias tranquillum tibi.
 HE. esurire mi uidere. ER. miquidem esurio, non tibi.
 HE. tuo arbitrato, facile patior. ER. credo, consuetu's puer.
 HE. Iuppiter te dique perdant. ER. te hercle... mi aequum est gratias
 agere ob nuntium; tantum ego nunc porto a portu tibi boni:
- 870 nunc tu mi places. HE. abi, stultu's, sero post tempus uenis.
 ER. igitur olim si aduenissem, magis tu tum istuc diceres;
 nunc haec laetitiam accipe a me quam fero. nam filium
 tuum modo in portu Philopoleum uiuum, saluum et sospitem
 uidi in publica celoce, ibidemque illum adolescentulum
- 875 Aleum una et tuum Stalagmum seruum, qui aufugit domo,
 qui tibi surripuit quadrimum puerum filiolum tuum.
 HE. abi in malam rem, ludis me. ER. ita me amabit sancta Saturitas,
 Hegio, itaque suo me semper condecoret cognomine,

ut ego uidi. HE. meum gnatum? ER. tuum gnatum et genium meum.
 880 HE. et captiuum illum Alidensem? ER. ma ton Apollo. HE. et seruolum
 meum Stalagmum, meum qui gnatum surripuit? ER. ne tan Coran.
 HE. iam diu... ER. ne tan Praenestem. HE. uenit? ER. ne tan Signeam.
 HE. certon? ER. ne tan Frusinonem. HE. uide sis. ER. ne tan Alatrium.
 HE. quid tu per barbaricas urbes iuras? ER. quia enim item asperae
 885 sunt ut tuum uictum autumabas esse. HE. uae aetati... ER. tuae!
 quippe quando mi nil credis, quod ego dico sedulo.
 sed Stalagmus quomius erat tunc nationis, quom hinc abit?
 HE. Siculus. ER. et nunc Siculus non est, Boius est, boiam terit:
 liberorum quaerundorum causa ei, credo, uxor datast.
 890 HE. dic bonan fide tu mi istaec uerba dixisti? ER. bona.
 HE. di immortales, iterum gnatus uideor, si uera autumas.
 ER. ain tu? dubium habebis etiam, sancte quom ego iurem tibi?
 postremo, Hegio, si parua iuri iurandost fides,
 uise ad portum. HE. facere certumst. tu intus cura quod opus est.
 895 sume, posce, prome quid uis. te facio cellarium.
 ER. nam hercle, nisi mantiscinatus probe ero, fusti pectito.
 HE. aeternum tibi dapinabo uictum, si uera autumas.
 ER. unde id? HE. a me meoque gnato. ER. sponden tu istuc?
 HE. spondeo.
 ER. at ego tuum tibi aduenisse filium respondeo.
 900 HE. cura quam optume potes. – ER. bene ambula et redambula.

IV.iii

ERGASILVS

ER. Illic hinc abiit, mi rem summam credidit cibariam.
 di immortales, iam ut ego collos praetruncabo tegoribus!
 quanta pernis pestis ueniet, quanta labes larido,
 quanta sumini absumedo, quanta callo calamitas,
 905 quanta laniis lassitudo, quanta porcinariis!
 nam si alia memorem, quae ad uentris uictum conducunt, morast.
 nunc ibo ut pro praefectura mea ius dicam larido,
 et quae pendent indemnatae pernae, eis auxilium ut feram. –

IV.iv

PVER

PV. Diespiter te dique, Ergasile, perdant et uentrem tuum,
 910 parasitosque omnis, et qui posthac cenam parasitis dabit.
 clades calamitasque, intemperies modo in nostram aduenit domum.
 quasi lupus esuriens <ille> metui ne in me faceret impetum.
 912a ubi uoltus ****sur**ntis ******* impetum.
 nimisque hercle ego illum male formidabam, ita frendebat dentibus.
 adueniens deturbauit totum cum carni carnarium:
 915 arripuit gladium, praetruncauit tribus tegoribus glandia;
 aulas calicesque omnis confregit, nisi quae modiales erant.
 cocum percontabatur possentne seriae feruescere.
 cellas refregit omnis intus reclusitque armarium.
 adseruate istunc, sultis, serui. ego ibo ut conueniam senem,
 920 dicam ut sibi penum aliud ornet, siquidem sese uti uolet;
 nam | hic quidem | ut adornat aut iam nihil est aut iam nihil erit. –

V.i

HEGIO PHILOPOLEMVS PHILOCRACTES STALAGMVS

HE. Ioui disque ago gratias merito magnas
 quom te reducem tuo patri reddiderunt
 quomque ex miseriis plurimis me exemerunt
 925 quae adhuc te carens dum hic fui sustentabam;
 quomque hunc conspicio in potestate nostra
 quomque haec reperta est fides firma nobis.
 PHI. satis iam dolui ex animo, et cura me sat et lacrumis maceraui [hoc],
 satis iam audiui tuas aerumnas, ad portum mi quas memorasti.
 930 hoc agamus. PHILOC. quid nunc, quoniam tecum seruauit fidem
 tibi hunc reducem in libertatem feci? HE. fecisti ut tibi,
 Philocrates, numquam referre gratiam possim satis,
 proinde ut tu promeritu's de me et filio. | PHI. immo potes,
 pater, et poteris et ego potero, et di eam potestatem dabunt
 935 ut beneficium bene merenti nostro merito muneres;
 sicut tu huic potes, pater mi, facere merito maxime.

HE. quid opust uerbis? lingua nullast qua negem quidquid roges.

PHILOC. postulo abs te ut mi illum reddas seruom, quem hic reliqueram

pignus pro me, qui mi melior quam sibi semper fuit,

940 pro bene factis eius uti <ei> pretium possim reddere.

HE. quod bene fecisti referetur gratia id quod postulas;

et id et aliud quod me orabis impetrabis. atque te

nolim suscensere quod ego iratus ei feci male.

PHILOC. quid fecisti? HE. in lapidinas conpeditum concidi,

945 ubi rescui mi data esse uerba. PHILOC. uae misero mihi,

propter meum caput labores homini euenisse optumo!

HE. at ob eam rem mi libellam pro | eo argenti ne duis:

gratiis a me, ut sit liber, ducito. PHILOC. edepol, Hegio,

facis benigne. sed quaeso hominem ut iubeas arcessi. HE. licet.

950 ubi | estis uos? ite actutum, Tindarum huc accersite;

uos ite intro. interibi ego ex hac statua uerberea uolo

erogitare meo minore quid sit factum filio.

uos lauate interibi. PHI. sequere hac, Philocrates, me intro. –

PHILOC. sequor. –

V.ii

HEGIO STALAGMVS

HE. age tu illuc procede, bone uir, lepidum mancupium meum.

955 ST. quid me oportet facere, ubi tu talis uir falsum autumas?

fui ego bellus, lepidus: bonus uir numquam, neque frugi bonae,

neque ero | umquam: ne spem ponas me bonae frugi fore.

HE. propemodum ubi loci fortunae tuae sint facile intellegis.

si | eris uerax, tua ex re facies... ex mala meliusculam.

960 recte et uera loquere, sed neque <tu> uere neque recte adhuc

fecisti umquam. ST. quod ego fatear, credin pudeat quom autumes?

HE. at ego faciam ut pudeat, nam in ruborem te totum dabo.

ST. eia, credo ego inperito plagas minitaris mihi.

tandem istaec aufer, dic quid fers, ut feras hinc quod petis.

965 HE. satis facundu's. sed iam fieri dictis uolo compendium.

ST. ut uis fiat. HE. bene morigerus fuit puer, nunc non decet.
hoc agamus. iam animum aduerte ac mi quae dicam edissere.
si | eris uerax, <e> tuis rebus feceris meliusculas.

ST. nugae istaec sunt. non me censes scire quid dignus siem?

970 HE. at ea supterfugere potis es pauca si non omnia.

ST. pauca effugiam, scio; nam multa euenient, et merito meo,
quia et fugi et tibi surripui filium et eum uendidi.

HE. cui | homini? ST. Theodoromedi in Alide Poliplusio,

sex minis. HE. pro di immortalis, is quidem huius est pater

975 Philocratis! ST. quin melius noui quam tu et uidi saepius.

HE. serua, Iuppiter supreme, et me et meum gnatum mihi.

Philocrates, per tuum genium | obsecro, exi, te uolo!

V.iii

PHILOCRATES HEGIO STALAGMVS

PHILOC. Hegio, assum. si quid me uis, impera. HE. hic gnatum meum
tuo patri ait se uendidisse sex minis in Alide.

980 PHILOC. quam diu factum est? ST. hic annus incipit uincesimus.

PHILOC. falsa memorat. ST. aut ego aut tu. nam tibi quadrimulum
tuus pater peculiarem paruulo puero dedit.

PHILOC. quid erat ei nomen? si uera dicis, memoradum mihi.

ST. Paegnium uocitast, post uos indidistis Tindaro.

985 PHILOC. cur ego te non noui? ST. quia mos est obliuisci hominibus
neque nouisse cuius nihili sit faciunda gratia.

PHILOC. dic mihi, isne istic fuit, quem uendidisti meo patri,
qui mihi peculiaris datus est? ST. huius filius.

HE. uiuitne is homo? ST. argentum accepi, nihil curauit ceterum.

990 HE. quid tu ais? PHILOC. quin istic ipsust Tindarus tuus filius,
ut quidem hic argumenta loquitur. nam is mecum a puero puer
bene pudiceque educast usque ad adulescentiam.

HE. et miser sum et fortunatus, si <uos> uera dicitis;

eo miser sum quia male illi feci, si gnatus meust.

995 eheu, quom | ego plus minusque feci quam | aequom fuit.

quod male feci crucior; modo si infectum fieri possiet!
sed eccum incedit huc ornatus haud ex suis uirtutibus.

- V.iv TINDARVS HEGIO PHILOCRATES STALAGMVS
- TI. Vidi ego multa saepe picta, quae Acherunti fierent
cruciamenta, uerum enim uero nulla adaeque est Acheruns
1000 atque ubi ego fui, in lapicidinis. illic ibi demumst locus
ubi labore lassitudo est [omnis] exigunda ex corpore.
nam ubi illo adueni, quasi patriciis pueris aut monerulae
aut anites aut cotornices dantur, quicum lusitent,
itidem haec mihi | aduenienti upupa, qui me delectem datast.
1005 sed erus eccum ante ostium..., et erus alter eccum ex Alide
rediit. HE. salue, | exoptate gnate mi. TI. hem, quid ‘gnate mi’?
attat, scio cur te patrem adsimules esse te me filium:
quia mi item ut parentes lucis das tuendi copiam.
PHILOC. salue, Tindare. TI. et tu, quouis causa hanc aerumnam exigo.
1010 PHILOC. at nunc liber in diuitias faxo uenies. nam tibi
pater hic est; hic seruus qui te huic hinc quadrimum surpuit,
uendidit patri meo te sex minis, is te mihi
paruulum peculiarem paruulo puero dedit;
illi <hic> indicium fecit, nam hunc ex Alide huc reducimus.
1015 TI. quid huius filium? PHILOC. intus eccum fratrem germanum tuum.
TI. quid tu ais? adduxtin illum | huius captiuum filium?
PHILOC. quin, inquam, intus hic est. TI. fecisti edepol recte et bene.
PHILOC. nunc tibi pater hic est: hic fur est tuus qui paruulum hinc te
abstulit.
TI. at ego hunc grandis grandem natu ob furtum ad carnificem dabo.
1020 PHILOC. meritis est. TI. ergo edepol <merito> meritam mercedem
dabo.
sed <tu> dic oro: pater meus tune es? HE. ego sum, gnate mi.
TI. nunc demum in memoriam redeo, quom mecum recogito.
nunc edepol demum in memoriam regredior audisse me,

quasi per nebulam, | Hegionem meum patrem uocarier.

1025 HE. is ego sum. PHILOC. compedibus quaeso ut tibi sit leuior filius
 atque huic grauior seruus. HE. certum est principio id praeuortier.
 eamus intro, ut accersatur faber, ut istas compedis
 tibi adimam, huic dem. ST. quoi peculi nihil est, recte feceris.

CATERVA

1030 Spectatores, ad pudicos mores facta haec fabula est,
 neque in hac subigitationes sunt neque ulla amatio
 nec pueri suppositio nec argenti circumductio,
 neque ubi amans adulescens scortum liberet clam suum patrem.
 huius modi paucas poetae reperiunt comoedias,
 ubi boni meliores fiant. nunc uos, si uobis placet
 1035 et si placuimus neque odio fuimus, signum hoc mittite:
 qui pudicitiae esse uoltis praemium, plausum date.

FRAGMENTVM DVBIVM

pilleum, quem habuit, dirripuit eumque ad caelum tollit

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Τ. ΜΑΚΚΙΟΥ ΠΛΑΥΤΟΥ *ΟΙ ΑΙΧΜΑΙΩΤΟΙ*

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

ΕΡΓΑΣΙΛΟΣ	παράσιτος
ΗΓΙΩΝ	ηλικιωμένος άνδρας
ΕΠΟΠΤΕΣ ΔΟΥΛΩΝ	
ΤΥΝΔΑΡΟΣ	δούλος
ΦΙΛΟΚΡΑΤΗΣ	νεαρός άνδρας
ΑΡΙΣΤΟΦΟΝΤΗΣ	νεαρός άνδρας
ΝΕΑΡΟΣ ΔΟΥΛΟΣ	
ΦΙΛΟΠΟΛΕΜΟΣ	νεαρός άνδρας
ΣΤΑΛΛΑΓΜΟΣ	δούλος

ΣΚΗΝΙΚΟ

Αιτωλία

Η σκηνή αναπαριστά έναν δρόμο σε μια πόλη της Αιτωλίας, όπου βρίσκεται το σπίτι του Ηγίωνα. Προς τα αριστερά ο δρόμος οδηγεί στο λιμάνι· προς τα δεξιά οδηγεί στην αγορά και προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκεται επίσης το σπίτι του αδελφού του Ηγίωνα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

Ο γιος του Ηγίωνα συνελήφθη αιχμάλωτος σε μια μάχη. Τον άλλο του γιο τον πούλησε, όταν ήταν τεσσάρων ετών, ένας δραπέτης δούλος. Ο πατέρας αγοράζει αιχμαλώτους από την Ήλιδα, έχοντας ως μοναδικό σκοπό να πάρει πίσω τον αιχμάλωτο γιο του. Και ανάμεσα σ' αυτούς αγοράζει και τον γιο 5 που κάποτε είχε χάσει. Αυτός αλλάζοντας ρούχα και όνομα με τον κύριό του πέτυχε να αφηθεί ελεύθερος ο κύριός του, ενώ ο ίδιος τιμωρείται. Και αυτός (ο κύριος) έφερε πίσω τον αιχμάλωτο <γιο> και μαζί τον δραπέτη δούλο, με του οποίου τη μαρτυρία ο πατέρας αναγνωρίζει τον άλλο του γιο.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι δύο αιχμάλωτοι, ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης, βρίσκονται επί σκηνής, αλυσοδεμένοι και ακινητοποιημένοι μπροστά στο σπίτι του Ηγίωνα. Στη σκηνή εμφανίζεται ο εκφωνητής του Προλόγου.

Αυτούς τους δύο αιχμαλώτους που βλέπετε να στέκονται όρθιοι εδώ, αυτοί που βρίσκονται μπροστά σας, αυτοί και οι δύο στέκονται όρθιοι, δεν κάθονται. Είστε μάρτυρες μου σ' αυτό ότι λέω την αλήθεια. Ο γέρος που κατοικεί εδώ, ο Ηγίων, είναι ο πατέρας αυτού εδώ (δείχνει τον Τύνδαρο). Αλλά υπό ποιες συνθήκες αυτός είναι δούλος του πατέρα του, αυτό εγώ θα σας το πω 5
 τώρα από πριν, αν με ακούσετε με προσοχή. Αυτός ο γέρος είχε δύο γιους· τον έναν, τεσσάρων ετών παιδί, τον άρπαξε ένας δούλος και δραπετεύοντας από εδώ τον πούλησε στην Ήλιδα στον πατέρα αυτού εδώ (δείχνει τον Φιλοκράτη). Το καταλάβατε τώρα; (κάνει μια σύντομη παύση και οι θεατές γνέφουν καταφατικά) Ωραιότατα. (κοιτάζει τριγύρω και τελικά δείχνει κάποιον θεατή στο βάθος του θεάτρου) Εκείνος ο τελευταίος, μα τον Ηρακλή, λέει όχι. (απευθύνεται στον θεατή) Πλησίασε. (δίνει λίγο χρόνο στον θεατή για να αναζητήσει καλύτερη θέση κοντά στη σκηνή). Αν δεν υπάρχει χώρος να καθήσεις, υπάρχει χώρος να περπατήσεις (δείχνει με κατεύθυνση εκτός του θεάτρου), εφόσον αναγκάζεις έναν ηθοποιό να γίνει επαίτης. Εγώ για χάρη σου, μην πλανάσαι, δεν πρόκειται να σκάσω. (προς το υπόλοιπο κοινό) Εσείς, που με την παρουσία που έχετε είστε εγγεγραμμένοι στον κατάλογο των τιμητών, ακούστε τη συνέχεια <που σας οφείλω>· δεν θέλω να έχω χρέος. Εκείνος ο δραπέτης δούλος, όπως είχα πει προηγουμένως, στον πατέρα αυτού εδώ (δείχνει τον Φιλοκράτη) πούλησε τον κύριό του (δείχνει τον Τύνδαρο), που είχε αρπάξει δραπετεύοντας από το σπίτι. Αυτός, μόλις τον αγόρασε, τον έδωσε στον γιο του (δείχνει τον Φιλοκράτη) ως προσωπικό του δούλο, επειδή είχαν σχεδόν την ίδια ηλικία. Αυτός εδώ (δείχνει τον Τύνδαρο) τώρα 20
 είναι δούλος του πατέρα του και ο πατέρας του δεν το γνωρίζει. Στ' αλήθεια, οι θεοί εμάς τους ανθρώπους μάς μεταχειρίζονται σαν βώλους. Έχετε ιδέα πώς έχασε τον έναν του γιο. Όταν οι Αιτωλοί έκαναν πόλεμο με τους Ηλείους, όπως συμβαίνει στον πόλεμο, ο άλλος γιος συλλαμβάνεται αιχμάλωτος. 25
 Ένας γιατρός, ο Μέναρχος, τον αγόρασε εκεί στην Ήλιδα. <Ο πατέρας του> άρχισε να αγοράζει εδώ αιχμαλώτους Ηλείους, μήπως μπορέσει να βρει κά-

ποιον για να τον ανταλλάξει με τον γιο του, εκείνον που είναι αιχμάλωτος·
 και δεν γνωρίζει ότι αυτός (*δείχνει τον Τύνδαρο*), που βρίσκεται στο σπίτι
 του, είναι ο γιος του. Και επειδή χθες άκουσε ότι ένας Ηλείος ιππέας από την 30
 υψηλότερη τάξη και από αριστοκρατική οικογένεια αιχμαλωτίστηκε, δεν
 φείσθηκε δαπάνης, προκειμένου να διασώσει τον γιο του· για να μπορέσει
 να τον φέρει πάλι στο σπίτι ευκολότερα, αγόρασε από τους ταμίες από τα
 λάφυρα αυτούς εδώ και τους δύο. Αυτοί εδώ, όμως, έχουν σχεδιάσει μεταξύ 35
 τους μία απάτη, για να δώσει με αυτόν τον τρόπο ο δούλος αυτός (*δείχνει
 τον Τύνδαρο*) τη δυνατότητα στον κύριό του να φύγει από εδώ για την πατρί-
 δα. Και έτσι άλλαξαν μεταξύ τους ρούχα και ονόματα. Εκείνος (*δείχνει τον
 Τύνδαρο*) ονομάζεται Φιλοκράτης και αυτός (*δείχνει τον Φιλοκράτη*) Τύνδα-
 ρος· σήμερα εκείνος παίρνει τη θέση αυτού εδώ και αυτός εκείνου. Και αυ-
 τός (*δείχνει τον Τύνδαρο*) σήμερα θα φέρει εις πέρας επιδέξια αυτήν την 40
 απάτη και τον κύριό του θα ελευθερώσει και με τον ίδιον τρόπο θα σώσει
 τον αδελφό του και θα τον επαναφέρει ελεύθερο στην πατρίδα και στον πα-
 τέρα χωρίς να το γνωρίζει· έτσι ακριβώς όπως πολλές φορές κιόλας σε πολ-
 λές περιπτώσεις κάποιος έκανε περισσότερο καλό εν αγνοία του παρά έχο- 45
 ντας επίγνωση. Αλλά χωρίς να γνωρίζουν, στη δική τους απάτη έτσι προε-
 τοίμασαν και οργάνωσαν το τέχνασμά τους και έτσι αυτοί <το> επινόησαν
 με δική τους απόφαση, ώστε αυτός εδώ (*δείχνει τον Τύνδαρο*) να παραμείνει
 ως δούλος στο σπίτι του πατέρα του. Έτσι τώρα δίχως να το γνωρίζει είναι 50
 δούλος του πατέρα του. (*παίρνει βαθιά ανάσα και συνεχίζει με βαθυστόχαστο
 ύφος*) Όταν αναλογίζομαι πόσο ασήμαντα είναι τα ανθρωπάκια! Αυτήν την
 υπόθεση θα παρουσιάσουμε, πραγματικότητα για εμάς, για εσάς <όμως> φα-
 ντασία. Αλλά υπάρχει κάτι ακόμη που θα ήθελα με λίγα λόγια να σας συμ-
 βουλευσω. Βεβαίως θα ωφελήσει να παρακολουθήσετε με προσοχή αυτήν
 την κωμωδία· γιατί έχει γραφεί με επιμέλεια και όχι όπως οι υπόλοιπες· ούτε 55
 υπάρχουν στίχοι με αισχρολογίες που δεν πρέπει να επαναλαμβάνονται· εδώ
 ούτε επίορκος πορνοβοσκός υπάρχει ούτε κακιά εταίρα ούτε καυχησιάρης
 στρατιώτης· να μην φοβάστε, επειδή είπα ότι οι Αιτωλοί έχουν πόλεμο με
 τους Ηλείους· μακριά, εκεί, έξω από τη σκηνή θα γίνουν οι πόλεμοι. Γιατί θα 60
 ήταν σχεδόν παράταιρο να προσπαθήσουμε ξαφνικά να παρουσιάσουμε τρα-
 γωδία με την κωμική μας σκευή. Γι' αυτό, αν κάποιος περιμένει μάχη, ας

ψάξει για καυγάδες· αν συναντήσει ισχυρότερο αντίπαλο, θα φροντίσω εγώ 65
να παρακολουθήσει μια μάχη όχι καλή, τόσο που μετά θα απεχθάνεται να τις
παρακολουθήσει όλες. Φεύγω. Υγιαίνετε, δικαιοτάτοι κριτές στην ειρήνη
και άριστοι πολεμιστές στον πόλεμο.

*Ο εκφωνητής του Προλόγου εγκαταλείπει τη σκηνή· ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης απο-
σύρονται στο εσωτερικό του σπιτιού του Ηγίωνα.*

ΠΡΑΞΗ ΠΡΩΤΗ

Σκηνή 1^η (69–109)

(Εργάσιλος)

*Επί σκηνής εμφανίζεται για πρώτη φορά ο παράσιτος Εργάσιλος, ερχόμενος από τη δε-
ξιά πλευρά της σκηνής, πεινασμένος και δυστυχής. Απευθύνει έναν μονόλογο προς το
κοινό.*

ΕΡ. Η νεολαία μου έδωσε το παρατσούκλι... «Πόρνη», και αυτό γιατί συνή-
θως είμαι απρόσκλητος στο συμπόσιο. Ξέρω ότι αυτό το λένε ειρωνικά αυ- 70
τοί που με χλευάζουν, αλλά εγώ λέω ότι έχει νόημα! Γιατί την πόρνη του
στο συμπόσιο ο εραστής της, όταν ρίχνει τα ζάρια, <ναι> την πόρνη του επι-
καλείται. Είναι απρόσκλητη, λοιπόν, η πόρνη ή όχι; Και βέβαια! Όμως, μα
τον Ηρακλή, εμείς οι παράσιτοι είμαστε το δίχως άλλο απρόσκλητοι, εμείς, 75
που ποτέ κανένας δεν μας καλεί ούτε καν μας επικαλείται. Σαν ποντικοί
τρώμε πάντοτε το φαγητό των άλλων. Όταν έρχονται οι διακοπές και οι άν-
θρωποι αναχωρούν για την εξοχή, έχουν διακοπές συγχρόνως και τα δόντια
μας. (παύση για γέλια) Όπως, όταν έχει ζέστη, τα σαλιγκάρια κρύβονται σε 80
κρυφά μέρη και ζούνε με τον ίδιο τους τον χυμό, αν δεν πέφτει δροσιά, ό-
μοια και οι παράσιτοι, όταν έρχονται οι διακοπές, κρύβονται σε κρυφά μέρη
οι κακομοίρηδες, (με θλιμμένο ύφος) επιβιώνουν με το ζουμί τους, όσο λεί-
πουν στην εξοχή οι άνθρωποι τους οποίους γλείφουν. (με γρήγορο ρυθμό τώ-
ρα) Όσο διαρκούν οι διακοπές, οι παράσιτοι γινόμαστε κυνηγόσκυλα (σκυμ- 85
μένος βαδίζει αριστερά δεξιά και ρουθουνίζει μιμούμενος το λαγωνικό)· όταν
όλοι γυρίζουν στις δουλειές τους, γινόμαστε...(με τα χέρια του σε έκταση)
Μολοσσοί και ενοχλητικοί και πολύ φορτικοί. Και εδώ, βέβαια, μα τον Ηρα-
κλή, αν δεν μπορεί ένας παράσιτος να ανέχεται χαστούκια και να σπάζουν

χύτρες στο κεφάλι του, ας πάει τότε έξω από την Τρίδυμη Πύλη και ας
 αναλάβει τον σάκο του αχθοφόρου. Όχι ότι δεν υπάρχει κίνδυνος να συμβεί 90
 και σε μένα αυτό. Γιατί όταν ο πάτρωνάς μου έπεσε στα χέρια του εχθρού –
 (σταματά και αποφασίζει να τα εξηγήσει όλα από την αρχή) Βλέπετε, τώρα
 έχουν πόλεμο οι Αιτωλοί με τους Ηλείους· λοιπόν, αυτή εδώ είναι η Αιτω-
 λία, εκεί, (δείχνοντας προς τα αριστερά της σκηνής) στην Ήλιδα είναι αιχμά-
 λωτος ο Φιλοπόλεμος, ο γιος αυτού εδώ του Ηγίωνα, του γέρου που κατοικεί 95
 εδώ. (κοιτάζει προς το σπίτι του Ηγίωνα και μιλά με συγκίνηση) Το σπίτι του
 μου προκαλεί δάκρυα, κάθε φορά που το βλέπω κλαίω. (ξεσπά σε κλάματα)
 Τώρα αυτός εδώ άρχισε αυτήν τη δουλειά για χάρη του γιου του, επονείδι-
 στη και εντελώς ξένη προς τον χαρακτήρα του: αγοράζει συνεχώς αιχμαλώ- 100
 τους, μήπως και μπορέσει να βρει κάποιον, για να τον ανταλλάξει με τον γιο
 του. Αυτό, βέβαια, εγώ πάρα πολύ επιθυμώ και εύχομαι να το πετύχει. Γιατί,
 αν δεν τον πάρει πίσω, δεν υπάρχει περίπτωση να ανακάμψω. (με σοβαρό ύ-
 φος) Διότι <σας το λέω> δεν υπάρχει ελπίδα στη νεολαία, όλοι τον εαυτό
 τους αγαπούν· εκείνος μόνον είναι νέος παλαιών αρχών, <εκείνος> που στο 105
 πρόσωπό του ποτέ δεν έφερα γέλιο χωρίς ανταπόδοση. Ο πατέρας του κο-
 σμείται από εξαιρετικό χαρακτήρα. Τώρα θα πάω σ' αυτόν. (κινείται προς το
 σπίτι του Ηγίωνα, αλλά σταματά, καθώς ακούει το τρίξιμο της πόρτας που
 ανοίγει) Αλλά ανοίγει η πόρτα, απ' όπου πολλές φορές βγήκα μεθυσμένος
 από πλησμονή.

Σκηνή 2^η (110–194)

(Ηγίων – Δούλος (επόπτης) – Εργασίλος)

*Επί σκηνής έρχεται ο Ηγίων από το σπίτι του, δίχως αρχικά να διαπιστώσει την παρου-
 σία του Εργασίλου. Τον ακολουθεί ένας δούλος του, κρατώντας ένα ζευγάρι αλυσίδες.*

ΗΓ. Πρόσεξε, λοιπόν. Αυτούς τους δύο αιχμαλώτους, που αγόρασα χθες από 110
 τα λάφυρα από τους ταμίες, αυτούς να τους δέσεις με αλυσίδες χωριστά. Αυ-
 τές τις μεγαλύτερες, με τις οποίες είναι δεμένοι μαζί, να τις βγάλεις. Στο
 εξής άφησέ τους να περπατούν, είτε έξω είτε μέσα, αλλά να επιτηρούνται με 115
 μεγάλη επιμέλεια. Ο ελεύθερος αιχμάλωτος μοιάζει με άγριο πουλί. Άπαξ
 και του δοθεί η ευκαιρία να δραπετεύσει, αρκεί αυτό, ποτέ μετά δεν θα μπο-
 ρέσεις να τον πιάσεις.

- ΕΠ. Όλοι βέβαια προτιμάμε να είμαστε ελεύθεροι παρά δούλοι. 120
- ΗΓ. Εσύ βέβαια δεν φαίνεσαι <να είσαι> έτσι.
- ΕΠ. Αν δεν έχω τίποτε να σου δώσω, μήπως θέλεις εγώ ο ίδιος να το βάλω στα πόδια;
- ΗΓ. Αν το βάλεις στα πόδια, τότε θα έχω αμέσως εγώ κάτι να σου δώσω.
- ΕΠ. Θα γίνω τότε σαν άγριο πουλί, όπως είπες πριν.
- ΗΓ. Έτσι όπως τα λες: αν το κάνεις αυτό, τότε θα σε βάλω σε κλουβί. Φτάνουν, όμως, τα λόγια. Φρόντισε αυτά που διάταξα και φύγε. Εγώ θα πάω 125 στον αδελφό μου στους άλλους μου αιχμαλώτους, να δω μήπως χθες βράδυ έκαναν καμιά φασαρία. Και από εκεί θα επιστρέψω πάλι στο σπίτι.
- (Ο επόπτης των δούλων επιστρέφει στο σπίτι. Ο Εργάσιλος πλησιάζει. Ο Ηγίων δεν τον βλέπει αρχικά· βαδίζει προς τα δεξιά της σκηνής. Ο παράσιτος μιλά κατά μέρος, αλλά αρκετά δυνατά, ώστε να ακούσει ο Ηγίων, και με θλιμμένο ύφος)*
- ΕΡ. Με στενοχωρεί που κάνει τη δουλειά δεσμοφύλακα εξαιτίας της κακοτυχίας του γιου του ο δύστυχος αυτός γέρος. *(κατά μέρος προς το κοινό)* Αλλά 130 λά αν με κάποιον τρόπο εκείνος μπορεί να επιστρέψει εδώ, ακόμη και τη δουλειά του δημίου μπορώ να ανεχθώ να κάνει αυτός.
- ΗΓ. *(σταματά και στρέφεται προς τον Εργάσιλο)* Ποιος μιλά εδώ;
- ΕΡ. Εγώ, που βασανίζομαι από τη λύπη για σένα, που αδυνατίζω, γεράζω και μαραίνομαι ο κακομοίρης. *(κατά μέρος)* Πετσί και κόκκαλο είμαι ο δύ- 135 στυχος από την αδυναμία. *(στον Ηγίωνα)* Και ούτε με ευχαριστεί ποτέ τίποτε που τρώω στο σπίτι. *(κατά μέρος)* Αλλά ακόμη και το ελάχιστο που τρώω έξω με ευφραίνει.
- ΗΓ. *(πλησιάζοντας τον Εργάσιλο)* Εργάσιλε, γεια σου.
- ΕΡ. *(κλαίγοντας)* Μακάρι οι θεοί να σε αγαπούν πολύ, Ηγίωνα.
- ΗΓ. Μην κλαις.
- ΕΡ. *(συνεχίζοντας να κλαίει)* Εγώ να μην κλαίω για εκείνον; Εγώ να μην 140 οδύρομαι για έναν τέτοιο νέο;
- ΗΓ. Πάντα αισθανόμουν ότι ήσουν φίλος του γιου μου και καταλάβαινα ότι εκείνος ήταν δικός σου φίλος.
- ΕΡ. Τότε τελικά εμείς οι άνθρωποι καταλαβαίνουμε τα αγαθά που έχουμε, όταν χάσουμε αυτά που έχουμε στην κατοχή μας. Εγώ, όταν ο γιος σου έπεσε στα χέρια των εχθρών, συνειδητοποίησα πόσο πολύτιμος μού είναι και 145

τώρα τον αποζητώ.

ΗΓ. Αφού εσύ, ένας ξένος, φέρεις τόσο βαριά την κακοτυχία του, τί πρέπει εγώ, ο πατέρας, να κάνω, που εκείνος είναι ο μοναχογιός μου;

ΕΡ. (*προσποιούμενος τον προσβεβλημένο φωνάζει*) Ξένος εγώ; Ξένος για εκείνον; Αχά, Ηγίωνα, ποτέ δεν θα το πεις αυτό και ούτε θα το βάλεις στον νου σου! Για σένα είναι μοναχογιός, για μένα ακόμη πιο μοναδικός και από 150 μοναδικός.

ΗΓ. Μπράβο σου, αφού θεωρείς δική σου συμφορά τη συμφορά του φίλου σου. Τώρα, έχε θάρρος!

ΕΡ. Άχου, (*δείχνει την κοιλιά του*) αυτό εδώ πονάει, γιατί διαλύθηκε της μάσας η στρατιά.

ΗΓ. Και δεν πέτυχες στο μεταξύ κανέναν που να μπορέσει να θέσει υπό τις διαταγές του για χάρη σου τη στρατιά που είπες ότι διαλύθηκε; 155

ΕΡ. Τί πιστεύεις; Όλοι αποφεύγουν αυτό το καθήκον, αφού πιάστηκε αιχμάλωτος ο Φιλοπόλεμός σου, στον οποίο είχε πέσει ο κλήρος.

ΗΓ. Δεν είναι παράξενο, μα τον Πολυδεύκη, που αποφεύγουν αυτό το καθήκον. Σου χρειάζονται πολλοί και πολλών ειδών στρατιώτες: στην πρώτη γραμμή χρειάζεσαι εκείνους από την Αρτοχώρα. Υπάρχουν λογής λογής στρατιώτες στην Αρτοχώρα: πρώτα – πρώτα χρειάζεσαι τους κατοίκους της 160 πόλης του Ψωμιού, χρειάζεσαι επίσης στρατιώτες από την πόλη της Πίτας και της Τηγανίτας. Χρειάζεσαι στρατιώτες από τους Κότσυφες και χρειάζεσαι τους Συκοφάγους. Και ακόμη σου χρειάζεται όλη η θαλασσινή στρατιά.

ΕΡ. (*με έκπληξη*) Πώς πολλές φορές σπουδαία μυαλά κρύβονται στο σκοτάδι! Αυτός ένας σπουδαίος στρατηγός είναι τώρα ένας απλός πολίτης! 165

ΗΓ. Έχε θάρρος μόνο, γιατί πιστεύω ότι αυτές τις μέρες θα τον φέρω πίσω στο σπίτι. Να εδώ (*δείχνει προς το σπίτι*) <έχω> έναν αιχμάλωτο νεαρό Ηλείο, που κατάγεται από σπουδαία οικογένεια και είναι πολύ πλούσιος. Με αυτόν θα ανταλλάξω εκείνον – πιστεύω ότι θα γίνει. 170

ΕΡ. Μακάρι να τα φέρουν έτσι οι θεοί και οι θεές. Αλλά μήπως σε έχουν καλέσει κάπου έξω για δείπνο;

ΗΓ. Πουθενά, όσο ξέρω. Αλλά γιατί ρωτάς;

ΕΡ. Γιατί έχω γενέθλια. Γι' αυτό θέλω να με καλέσεις στο σπίτι σου για δεί- 175

πνο.

ΗΓ. Ωραία τα λες! Αλλά μόνον αν μπορείς να είσαι ικανοποιημένος με κάτι πολύ λίγο.

ΕΡ. Αρκεί μόνο να μην είναι πάρα πολύ λίγο. *(κατά μέρος)* Γιατί τέτοιο φαγητό απολαμβάνω συνέχεια στο σπίτι. Εμπρός, λοιπόν, αν θέλεις, ζήτα να αγοράσεις· *(με επίσημο ύφος)* «αν δεν προσφέρει κάποιος μια καλύτερη συμφωνία που να αρέσει περισσότερο σε μένα και τους φίλους μου», σαν να πουλάω αγρόκτημα θα επιδικάσω τον εαυτό μου <σε σένα> με τους δικούς μου όρους. 180

ΗΓ. Βάραθρο βέβαια μου πουλάς, όχι αγρό. Αλλά αν πρόκειται να έλθεις, έλα νωρίς.

ΕΡ. Να με! Και τώρα έχω ελεύθερο χρόνο!

ΗΓ. Πήγαινε τώρα να κυνηγήσεις λαγό: τώρα κρατάς σκαντζόχοιρο. Γιατί το δικό μου φαγητό πηγαينوέρχεται σε κακοτράχαλο δρόμο. 185

ΕΡ. Ποτέ δεν θα με νικήσεις έτσι, Ηγίωνα, μην περιμένεις <να τα καταφέρεις>. Όμως θα έλθω με πεταλωμένα δόντια.

ΗΓ. Το φαγητό μου βέβαια είναι σκληρό.

ΕΡ. Αγκάθια τρως;

ΗΓ. Το δείπνο μου βγαίνει από τη γη.

ΕΡ. Και το γουρουνόπουλο είναι ζώο της γης.

ΗΓ. Με πολλά λαχανικά. 190

ΕΡ. Φρόντισε τους αρρώστους στο σπίτι. *(ετοιμάζεται να αναχωρήσει)* Μήπως θέλεις κάτι άλλο;

ΗΓ. Να έλθεις νωρίς.

ΕΡ. *(μουρμουρίζοντας)* Υπενθυμίζεις σε άνθρωπο που θυμάται. *(αναχωρεί προς τα δεξιά με κατεύθυνση την αγορά)*

ΗΓ. Θα πάω μέσα και εκεί θα κάνω ένα μικρό λογαριασμό πόσα χρηματάκια έχω στον τραπεζίτη. Σύντομα θα πάω στον αδελφό μου, όπου είχα πει ότι θα πήγαινα. *(εγκαταλείπει και αυτός με τη σειρά του τη σκηνή, επιστρέφοντας στο σπίτι του)*

ΠΡΑΞΗ ΔΕΥΤΕΡΗ

Σκηνή 1^η (195–250)

(επόπτες δούλων – Τύνδαρος – Φιλοκράτης)

Από το σπίτι του Ηγίωνα βγαίνουν δύο επόπτες των δούλων και μερικοί ακόμη δούλοι μαζί με τον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο· δεν είναι πλέον δεμένοι μαζί, αλλά καθένας φέρει ξεχωριστές ελαφρύτερες αλυσίδες. Οι υπόλοιποι δούλοι στέκονται κοντά στην πόρτα του σπιτιού και παρατηρούν με ενδιαφέρον τους δύο νέους αιχμαλώτους.

ΕΠ. Αν οι αθάνατοι θεοί αυτό θέλησαν, δηλαδή να υποστείτε αυτήν την ται- 195
λαιπωρία, πρέπει να το αντιμετωπίσετε καρτερικά. Αν το πράξετε, ο μόχθος σας θα είναι ελαφρύτερος. Στην πατρίδα σας, πιστεύω, ήσαστε ελεύθεροι. Τώρα αν σας έτυχε δουλεία, είναι καλή συνήθεια να συμμορφωθείτε μ' αυτήν και με την εξουσία του κυρίου μας και να την κάνετε υποφερτή. Τα άδικα που κάνει ο κύριος πρέπει να γίνονται δίκαια. 200

ΑΙΧ. Ωχ! Ωχ! Ωχ!

ΕΠ. Δεν χρειάζεται οδυρμός, με τα μάτια σας πολλά παράξενα αναμοχλεύε-
τε. Σε μια δύσκολη κατάσταση, αν κρατάς ήρεμο το πνεύμα σου, βοηθάει.

ΤΥ. (δείχνοντας τα χέρια του) Όμως ντρεπόμαστε γιατί είμαστε <δεμένοι>
με αλυσίδες.

ΕΠ. Μετά, όμως, θα ενοχληθεί ο κύριός μας, αν σας βγάλει τα δεσμά ή αν
αφήσει λυτούς αυτούς που αγόρασε με <πολλά χρήματα>. 205

ΤΥ. (με αγανάκτηση) Τί φοβάται από εμάς; Ξέρουμε εμείς το καθήκον μας,
αν μας αφήσει λυτούς.

ΕΠ. Αλλά σχεδιάζετε να δραπετεύσετε. Καταλαβαίνω τί οργανώνετε.

ΦΙΛΟΚ. (πλησιάζοντας γρήγορα τον επόπτη) Εμείς να φύγουμε; Πού να φύ-
γουμε;

ΕΠ. Στην πατρίδα σας.

ΦΙΛΟΚ. Φύγε από εδώ! Δεν μας ταιριάζει εμάς να μιμηθούμε δραπέτες δού-
λους! 210

ΕΠ. Κάθε άλλο, μα τον Πολυδεύκη, αν βρεθεί ευκαιρία, δεν σας αποτρέπω.

ΤΥ. (στους δύο επόπτες) Επιτρέψτε μας να σας ζητήσουμε μία χάρη.

ΕΠ. Τί είναι αυτό;

ΤΥ. Να μας δώσετε τη δυνατότητα να μιλήσουμε χωρίς να μας ακούνε αυτοί
εδώ (δείχνει τους δούλους) ούτε και εσείς.

ΕΠ. Ας γίνει. (στους δούλους) Απομακρυνθείτε από εδώ. (στον άλλον επόπτη) Εμείς αποσυρόμαστε εδώ. Αλλά να κάνεις σύντομη κουβέντα.

ΤΥ. Λοιπόν, αυτήν την πρόθεση είχα. (στον Φιλοκράτη) Προχώρα εδώ. 215
(ο Φιλοκράτης τον πλησιάζει)

ΕΠ. (στους δούλους) Απομακρυνθείτε από αυτούς.

ΤΥ. (στους δύο επόπτες) Και οι δυο σας είμαστε υποχρεωμένοι γι' αυτήν τη χάρη, αφού έχουμε την ευκαιρία <να πούμε> όσα θέλουμε. Αυτήν <την ευκαιρία> μάς την προσφέρατε.

ΦΙΛΟΚ. (στον Τύνδαρο) Προχώρα, αν θέλεις, εδώ μακριά (απομακρύνονται από τους υπόλοιπους), για να μην μπορούν να ακούσουν τα λόγια μας μάρτυρες και να μην φανερωθεί αυτή η απάτη μας. Γιατί οι απάτες δεν είναι απάτες, αν δεν τις χειριστείς επιδέξια, αλλά πολύ μεγάλη συμφορά, αν <όλο> αυτό έλθει στο φως. Γιατί αν εσύ είσαι ο κύριός μου και εγώ προσποιηθώ πως είμαι ο δούλος σου, επιπλέον χρειάζεται επαγρύπνηση, χρειάζεται προσοχή, για να γίνει αυτό νηφάλια, χωρίς μάρτυρες, με ακρίβεια, έξυπνα και με επιμέλεια. Έχει αρχίσει μια σπουδαία προσπάθεια. Δεν πρέπει να γίνει με νωθρότητα. 220

ΤΥ. Θα είμαι όπως θέλεις να είμαι.

ΦΙΛΟΚ. Το ελπίζω.

ΤΥ. Βλέπεις τώρα ότι για το πολύτιμο κεφάλι σου προσφέρω φτηνά το δικό μου πολύτιμο κεφάλι. 230

ΦΙΛΟΚ. Το ξέρω.

ΤΥ. Θυμήσου, όμως, να το ξέρεις, όταν θα έχεις αυτό που θέλεις. Γιατί σχεδόν οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την εξής συνήθεια: είναι καλοί μέχρι να πετύχουν αυτό που θέλουν· αλλά όταν πια το έχουν στα χέρια τους, από καλοί γίνονται οι χειρότεροι και οι περισσότερο δόλιοι. Τώρα σου λέω εγώ 235
πώς θέλω εσύ να είσαι για μένα.

ΦΙΛΟΚ. Αυτό που σε συμβουλεύω, θα το συμβούλευα στον πατέρα μου. Μα τον Πολυδεύκη, αν εγώ τολμούσα, θα σε αποκαλούσα πατέρα μου, γιατί μετά από τον πατέρα μου εσύ είσαι ό, τι <έχω> πιο κοντινό σε έναν πατέρα.

ΤΥ. Ακούω. 240

ΦΙΛΟΚ. Και γι' αυτό σου υπενθυμίζω πιο συχνά να θυμάσαι: εγώ δεν είμαι ο κύριός σου, αλλά ο δούλος σου. Τώρα σε παρακαλώ αυτό μόνο – επειδή οι

αθάνατοι θεοί μάς έδειξαν τη θέλησή τους, δηλαδή θέλουν να ήμουν <πριν> κύριός σου και τώρα να είμαι σύντροφός σου στη δουλεία, αυτό που πριν σε διέταξα με το δικαίωμα που είχα, τώρα στο ζητώ με παράκληση – στο όνομα της αβέβαιης τύχης μας και στο όνομα της καλοσύνης του πατέρα μου απέναντί σου και στο όνομα της κοινής μας δουλείας, που μας έτυχε από εχθρικό χέρι, μη με τιμάς με λιγότερο σεβασμό απ' όσο όταν ήσουν δούλος μου και να θυμάσαι καλά ποιος ήσουν και ποιος είσαι τώρα.

ΤΥ. Ξέρω βέβαια ότι τώρα εγώ είμαι εσύ και εσύ είσαι εγώ.

ΦΙΛΟΚ. Ε, λοιπόν, αν μπορείς αυτό να το θυμάσαι καλά, υπάρχει ελπίδα για μας σ' αυτήν την πανουργία.

Σκηνή 2^η (251–360)

(Ηγίων – Φιλοκράτης – Τύνδαρος)

Επί σκηνής έρχεται ο Ηγίων από το σπίτι του.

ΗΓ. (μιλώντας δυνατά απευθύνεται στους δούλους που βρίσκονται μέσα στο σπίτι) Θα επιστρέψω αμέσως μέσα, μόλις πληροφορηθώ από αυτούς αυτά που θέλω. (στους επόπτες) Πού είναι αυτοί που διέταξα να οδηγηθούν εδώ έξω μπροστά από το σπίτι;

ΦΙΛΟΚ. (πλησιάζοντας τον Ηγίωνα) Μα τον Πολυδεύκη, καταλαβαίνω ότι πήρες μέτρα για να μην χρειαστεί να μας ψάχνεις. Και έτσι είμαστε περικυκλωμένοι με δεσμά και φρουρούς.

ΗΓ. Όποιος φυλάγεται να μην τον εξαπατήσουν, με δυσκολία φυλάγεται, ακόμη και όταν φυλάγεται. Ακόμη και όταν νομίζει ότι πήρε τις προφυλάξεις του, πολλές φορές αυτός ο προνοητικός πιάστηκε κορόιδο. Μήπως αλήθεια δεν υπάρχει δίκαιος λόγος για να σας επιτηρώ προσεκτικά, που σας αγόρασα πληρώνοντας τοις μετρητοίς τόσο μεγάλο ποσό;

ΦΙΛΟΚ. Μα τον Πολυδεύκη, δεν είναι δίκαιο ούτε εμείς, επειδή μας επιτηρείς, να σε κατηγορήσουμε ούτε εσύ εμάς, αν δραπετεύσουμε από εδώ, αν υπάρξει ευκαιρία.

ΗΓ. Όπως εσείς εδώ, όμοια εκεί στην πατρίδα σας, ο γιος μου είναι δούλος.

ΦΙΛΟΚ. (ξαφνιασμένος) Αιχμαλωτίστηκε;

ΗΓ. Ακριβώς.

ΦΙΛΟΚ. (κατά μέρος) Τότε, λοιπόν, δεν είμαστε μόνον εμείς δειλοί.

ΗΓ. Έλα εδώ πιο πέρα. *(απομακρύνονται από τον Τύνδαρο)* Γιατί υπάρχουν μερικά <πράγματα> που θέλω εγώ να μάθω μόνον από σένα. <Και> δεν θέλω να μου πεις ψέματα γι' αυτά τα πράγματα.

(Ο Τύνδαρος πλησιάζει, για να κρυφακούσει τον διάλογο)

ΦΙΛΟΚ. Δεν θα πω ψέματα για ό, τι γνωρίζω. Αν κάτι αγνωώ, αυτό θα στο δηλώσω ως άγνωστο. 265

ΤΥ. *(κατά μέρος, περιχαρής)* Τώρα ο γέρος είναι στο κουρείο, τώρα πια <ο άλλος> κρατά <κοντά στο κεφάλι του> τα σύνεργα. Και δεν θέλησε ούτε αυτό βέβαια, να του ρίξει ένα κάλυμμα, για να μην του λερώσει τα ρούχα. Αλλά δεν ξέρω να πω αν θα τον ξυρίσει κόντρα ή αν θα τα πάρει λίγο με τη χτένα. Όμως, αν έχει λίγο μυαλό, θα τον πετσοκόψει όμορφα και ωραία!

ΗΓ. Και εσύ; Πες μου, προτιμάς να είσαι δούλος ή ελεύθερος; 270

ΦΙΛΟΚ. Ό, τι είναι πιο κοντινό στο καλό και ό, τι είναι πιο μακριά από το κακό, αυτό θέλω. Πάντως, η δουλειά δεν ήταν πολύ δυσάρεστη για μένα και δεν διέφερα από το αν ήμουν ένας γιος της οικογένειας.

ΤΥ. *(κατά μέρος)* Μπράβο! Δεν θα αγόραζα τον Θαλή τον Μιλήσιο ούτε για ένα τάλαντο, γιατί σε σύγκριση με τη σοφία αυτού του ανθρώπου <εκείνος> 275 ήταν σκέτος ερασιτέχνης. Πόσο έξυπνα προσάρμοσε τον τρόπο ομιλίας του σαν να ήταν δούλος!

ΗΓ. Από ποια οικογένεια κατάγεται αυτός ο Φιλοκράτης;

ΦΙΛΟΚ. Από την οικογένεια Πολυπλουσίου. Αυτή η οικογένεια εκεί είναι η πιο ισχυρή και η πιο τιμημένη.

ΗΓ. Και αυτός ο ίδιος; Τι εκτίμησης τυγχάνει;

ΦΙΛΟΚ. Κορυφαίας και μάλιστα από τους σπουδαιότερους άνδρες.

ΗΓ. Τότε λοιπόν, αφού αυτός έχει τόσο μεγάλη επιρροή <ανάμεσα> στους 280 Ηλείους, όπως λες, τί γίνεται με τα πλούτη του; Είναι άφθονα;

ΦΙΛΟΚ. Τόσο που ο γέρος βγάζει <από αυτά> λίπος.

ΗΓ. Και ο πατέρας του; Ζει;

ΦΙΛΟΚ. Όταν φύγαμε από εκεί, τον αφήσαμε ζωντανό. Τώρα αν ζει ή όχι, αυτό πρέπει να το ξέρει βέβαια ο Άδης.

ΤΥ. *(κατά μέρος, ενθουσιασμένος)* Την κερδίσαμε την υπόθεση! Φιλοσοφεί κιόλας, δεν είναι μόνο ψεύτης.

ΗΓ. Ποιο ήταν το όνομά του; 285

ΦΙΛΟΚ. Θησαυροχρυσονικοχρυσίδης.

ΗΓ. Ασφαλώς λόγω του πλούτου του τού έδωσαν αυτό το όνομα, τέτοιο που είναι.

ΦΙΛΟΚ. Αντίθετα, μα τον Πολυδεύκη, εξαιτίας της φιλαργυρίας του και της επιθυμίας του για κέρδος. *(κατά μέρος)* Το πραγματικό του όνομα βέβαια ήταν Θεοδωρομήδης.

ΗΓ. Τί λες; Είναι τσιγκούνης ο πατέρας του;

ΦΙΛΟΚ. Ε, λοιπόν, μα τον Πολυδεύκη, πάρα πολύ τσιγκούνης! Και μάλιστα, για να ξέρεις περισσότερα: όποτε θυσιάζει στο Πνεύμα που τον προστατεύει, για τα δοχεία που χρειάζονται στην τελετή, χρησιμοποιεί Σαμιώτικα αγγεία, ώστε να μην τα κλέψει το ίδιο το Πνεύμα. Γι' αυτό, λοιπόν, δεσπώς εμπιστεύεται τους άλλους. 290

ΗΓ. Λοιπόν, ακολούθησέ με εδώ. *(οδηγεί τον Φιλοκράτη μπροστά στην πόρτα του σπιτιού κοντά στους άλλους δούλους· μιλά κατά μέρος με αυτοπεποίθηση, καθώς πλησιάζει τον Τύνδαρο)* Εγώ θα ζητήσω να μάθω από αυτόν αυτά τα ίδια που θέλω <να γνωρίζω>. *(στον Τύνδαρο)* Φιλοκράτη, αυτός εδώ έκανε ό, τι έπρεπε να κάνει ένας συνετός άνθρωπος. Από αυτόν, λοιπόν, έμαθα από ποια οικογένεια κατάγεσαι, αυτός μου το ομολόγησε. Αν θέλεις να ομολογήσεις και εσύ αυτά τα ίδια, θα ενεργήσεις προς το συμφέρον σου. Όμως να ξέρεις ότι αυτά τα γνωρίζω από αυτόν. 295

ΤΥ. Αυτός έκανε το καθήκον του, όταν σου ομολόγησε την αλήθεια, αν και ήθελα να κρύψω επιμελώς την ευγενική μου καταγωγή και την οικογένειά μου και τα πλούτη μου, Ηγίωνα. Τώρα, αφού έχασα την πατρίδα και την ελευθερία μου, δεν νομίζω ότι είναι δίκαιο αυτός να φοβάται εμένα περισσότερο από εσένα. Η εχθρική δύναμη έκανε τις δυνάμεις μου ίδιες με αυτού εδώ. Θυμάμαι, όταν δεν τολμούσε να με βλάψει <ούτε> με τον λόγο του· τώρα έχει τη δυνατότητα να με βλάψει με πράξεις. Αλλά βλέπεις; Η τύχη πλάθει και δυσχεραίνει τα ανθρώπινα, όπως της αρέσει. Εμένα, που ήμουν ελεύθερος, με έκανε δούλο, από κορυφαίος <που ήμουν έγινα> ο κατώτερος. Εγώ, που ήμουν συνηθισμένος να διατάζω, τώρα υπακούω στις διαταγές άλλου. Και βέβαια, αν είχα έναν αφέντη τέτοιο, όπως ήμουν εγώ ο ίδιος ως αρχηγός της οικογένειάς μου, δεν θα φοβόμουν μήπως με διέταζε άδικα ή δυσάρεστα. Ηγίωνα, θα ήθελα το εξής να σε συμβουλευσω, εκτός 300 305

εάν τυχόν εσύ δεν θέλεις.

ΗΓ. Μίλα με θάρρος.

310

ΤΥ. Εγώ πριν ήμουν τόσο ελεύθερος όσο και ο γιος σου. Τόσο από εμένα όσο και από εκείνον εχθρικό χέρι άρπαξε την ελευθερία, όπως εκείνος είναι δούλος σε εμάς, έτσι και εγώ τώρα είμαι δούλος εδώ σε σένα. Αλήθεια, όμως, υπάρχει θεός που και ακούει και βλέπει αυτά που κάνουμε. Αυτός, όπως εσύ θα μου φέρεσαι εδώ, όμοια εκεί θα φροντίσει εκείνον. Θα ωφελήσει όποιον συμπεριφέρεται καλά και θα ανταποδώσει τα όμοια σε όποιον 315 συμπεριφέρεται άσχημα. Όπως εσύ αποζητάς τον γιο σου, έτσι και ο πατέρας μου αποζητά εμένα.

ΗΓ. Το θυμάμαι αυτό. Αλλά δηλώνεις τα ίδια που ομολόγησε εκείνος; (*δείχνοντας τον Φιλοκράτη στο βάθος*)

ΤΥ. Ομολογώ ότι ο πατέρας μου έχει πολλά πλούτη στην πατρίδα και ότι κατάγομαι από σπουδαία οικογένεια. Αλλά σε ικετεύω, Ηγίωνα, να μην κάνουν τα πλούτη μου τον νου σου πιο άπληστο· να μη φανεί περισσότερο 320 σωστό στον πατέρα μου, παρότι είμαι μοναχογιός, <να με αφήσει> να είμαι χορτάτος δούλος κοντά σου με δαπάνη δική σου και με δικά σου ρούχα από το ζω σαν επαίτης εκεί, όπου δεν θα είναι καθόλου τιμητικό.

ΗΓ. Εγώ χάρη στους θεούς και στους προγόνους μας είμαι αρκετά πλούσιος. Εγώ δεν νομίζω ότι κάθε είδους κέρδος είναι ωφέλιμο για τον άνθρωπο. Ξέρω εγώ, το κέρδος ήδη διέφθειρε πολλούς ανθρώπους. Και ακόμη υπάρχουν περιπτώσεις, όπου η ζημία είναι προτιμότερη από το κέρδος. Εγώ μισώ το χρυσάφι. Πολλές φορές έπεισε πολλούς ανθρώπους <να ενεργήσουν> φαύλα. Τώρα πρόσεξε για να γνωρίζεις και εσύ επίσης αυτά που σκέφτομαι. Ο γιος μου πιάστηκε αιχμάλωτος και είναι δούλος εκεί στην πατρίδα σας, την 330 Ήλιδα. Αυτόν αν μου τον επιστρέψεις, χωρίς να μου δώσεις ούτε μία δεκάρα παραπάνω, θα αφήσω και εσένα και αυτόν να φύγετε από εδώ. Με άλλον τρόπο δεν μπορείς να φύγεις.

ΤΥ. Άριστο και δικαιοτάτο είναι αυτό που ζητάς και εσύ είσαι ο άριστος των ανθρώπων. Αλλά αυτός είναι εκεί δούλος σε κάποιον ιδιώτη ή στην πολιτεία;

ΗΓ. Σε ιδιώτη, στον γιατρό Μέναρχο.

335

ΤΥ. (*στον Ηγίωνα*) Μα τον Πολυδεύκη, αυτός βέβαια είναι πελάτης αυτού

εδώ! Αυτό βέβαια είναι τόσο εύκολο για σένα όσο εύκολα τρέχει το νερό στην κατηφόρα, όταν βρέχει.

ΗΓ. Φρόντισε να εξαγοραστεί αυτός ο άνθρωπος.

ΤΥ. Θα το κάνω. Αλλά σε παρακαλώ το εξής, Ηγίωνα,...

ΗΓ. Θα κάνω ό, τι θέλεις, αρκεί να μην ζητήσεις κάτι αντίθετο προς τα συμφέροντά μου.

ΤΥ. Άκου και θα μάθεις. Εγώ δεν απαιτώ να αφεθώ ελεύθερος, μέχρις ότου εκείνος επιστρέψει εδώ. Όμως, σε παρακαλώ να μου δώσεις με εγγύηση αυτόν τον άνθρωπο (*δείχνει τον Φιλοκράτη*), για να τον στείλω στον πατέρα μου και έτσι να εξαγοραστεί αυτός ο άνθρωπος εκεί. 340

ΗΓ. Όχι, μάλλον κάποιον άλλον θα στείλω εκεί, όταν θα γίνει ανακωχή, για να συναντήσει τον πατέρα σου και να του μεταφέρει τις εντολές που έχεις να παραγγείλεις, έτσι όπως θέλεις.

ΤΥ. Όμως, δεν έχει νόημα να στείλεις σ' εκείνον έναν άγνωστο· χαμένος κόπος. Στείλε αυτόν, (*δείχνει τον Φιλοκράτη*) αυτός θα πετύχει να φέρει εις πέρας καθετί, αν πάει εκεί. Και δεν μπορείς να στείλεις σ' αυτόν κανέναν πιο πιστό ούτε κάποιον που να εμπιστεύεται περισσότερο ούτε υπάρχει δούλος <που να είναι> περισσότερο της αρεσκείας του ούτε ακόμη κάποιος στον οποίον θα εμπιστευόταν σήμερα τον γιο του με περισσότερο θάρρος. Μην φοβάσαι, με δικό μου κίνδυνο εγώ θα δοκιμάσω την αφοσίωσή του. Έχω εμπιστοσύνη στον χαρακτήρα του, γιατί γνωρίζει ότι είμαι απέναντί του ευμενής. 350

ΗΓ. Θα τον στείλω, λοιπόν, με εγγύηση, με δική σου ευθύνη, αν το θέλεις.

ΤΥ. Θέλω. Το συντομότερο δυνατόν θέλω να γίνει αυτό πράξη.

ΗΓ. Μήπως υπάρχει κάποια αντίρρηση, αν εκείνος δεν επιστρέψει εδώ, να μου δώσεις είκοσι μνες για εκείνον;

ΤΥ. Αντιθέτως, είναι πάρα πολύ καλά.

ΗΓ. (*στους επόπτες*) Λύστε αμέσως αυτόν· (*δείχνει τον Φιλοκράτη*) μάλλον, και τους δύο. (*οι επόπτες αφαιρούν τις αλυσίδες και από τους δύο αιχμαλώτους*) 355

ΤΥ. Οι θεοί όλοι να σου προσφέρουν όλα όσα επιθυμείς, γιατί με τιμάς με τόσο μεγάλη τιμή και γιατί με απάλλαξες από τα δεσμά μου. Αυτό, βέβαια, δεν είναι δυσάρεστο τώρα, γιατί ο λαιμός μου δεν έχει πια κολάρο.

ΗΓ. Η ευεργεσία που γίνεται σωστά σε καλούς ανθρώπους βρίσκει ανταπόδοση γεμάτη από καλά. Τώρα, αν εσύ σκοπεύεις να στείλεις αυτόν εκεί, πες, εξήγησε, παράγγειλε αυτά που θέλεις να μεταφέρει στον πατέρα σου. Θέλεις να τον καλέσω εδώ σε σένα;

ΤΥ. Κάλεσέ τον.

Σκηνή 2^η (361–460)

(Ηγίων – Φιλοκράτης – Τύνδαρος)

ΗΓ. (*πλησιάζοντας τον Φιλοκράτη*) Μακάρι αυτή η υπόθεση να πάει καλά για μένα και τον γιο μου και για εσάς· ο καινούριος σου κύριος θέλει να εξυπηρετήσεις πιστά τον παλαιό κύριό σου σε κάτι που θέλει. Γιατί εγώ σε έδωσα σ' αυτόν με εγγύηση είκοσι μνες και αυτός λέει ότι θέλει να σε στείλει από εδώ στον πατέρα του, ώστε εκείνος να εξαγοράσει εκεί τον γιο μου και να γίνει η ανταλλαγή των γιων μας ανάμεσα σε μένα και σε εκείνον.

ΦΙΛΟΚ. Το μυαλό μου είναι στραμμένο και προς τους δυο σας, σε σένα και σε εκείνον. Μπορείτε να με χρησιμοποιήσετε σαν τροχό: εγώ θα στραφώ είτε προς τα εδώ είτε προς τα εκεί, όπου με διατάξετε.

ΗΓ. Εσύ, βέβαια, με τον χαρακτήρα σου ωφελείς πάρα πολύ τον εαυτό σου, αφού υπομένεις τη δουλειά σου έτσι όπως πρέπει να την υπομένεις. Ακολούθησέ με. (*τον οδηγεί κοντά στον Τύνδαρο*) Να ο άνθρωπός σου.

ΤΥ. (*στον Ηγίωνα*) Σου είμαι ευγνώμων, που μου δίνεις αυτήν την ευκαιρία και τη δυνατότητα να στείλω πίσω στους γονείς μου αυτόν ως αγγελιαφόρο. Αυτός θα μεταφέρει λεπτομερώς εκεί στον πατέρα μου όλη την κατάσταση, τί κάνω εδώ και τί θέλω να γίνει. (*στον Φιλοκράτη*) Τώρα έτσι συμφωνήθηκε ανάμεσα σε μένα και σ' αυτόν, Τύνδαρε, να σε στείλω στη Ήλιδα στον πατέρα μου, με εγγύηση, αν δεν επιστρέψεις εδώ, να του δώσω είκοσι μνες για σένα.

ΦΙΛΟΚ. Νομίζω ότι σωστά συμφωνήθηκε. Γιατί ο πατέρας περιμένει ή εμένα ή κάποιον αγγελιαφόρο που να πάει σ' αυτόν από εδώ.

ΤΥ. Λοιπόν, θέλω να προσέξεις τί θέλω να μεταφέρεις από εδώ στην πατρίδα στον πατέρα μου.

ΦΙΛΟΚ. Φιλοκράτη, όπως έκανα μέχρι τώρα, θα φροντίσω πρόθυμα να επιδιώξω και να πετύχω με την καρδιά και τον νου και τα αυτιά μου αυτό

που εξυπηρετεί σωστά το συμφέρον σου.

ΤΥ. Ενεργείς έτσι όπως πρέπει. Τώρα θέλω να προσέξεις. Πρώτα απ' όλα, να δώσεις χαιρετισμούς στη μητέρα και τον πατέρα μου και στους συγγενείς και αν δεις κάποιον άλλον φιλικό προς εμένα. <Να πεις> ότι είμαι καλά εδώ και ότι είμαι δούλος σ' αυτόν τον εξαιρετικό άνθρωπο, που με περιέβαλε και με περιβάλλει πάντοτε με εξαιρετική τιμή. 390

ΦΙΛΟΚ. Μη μου το υποδεικνύεις αυτό· το θυμάμαι εύκολα.

ΤΥ. Γιατί, βέβαια, εκτός από το ότι έχω φρουρό, νομίζω ότι είμαι ελεύθερος. Να πεις στον πατέρα τί συμφωνία έκανα μ' αυτόν σχετικά με τον γιο του. 395

ΦΙΛΟΚ. Είναι σκέτο χάσιμο χρόνου να μου υπενθυμίζεις αυτά που θυμάμαι.

ΤΥ. Να τον εξαγοράσει και να τον στείλει εδώ ως αντάλλαγμα και για τους δυο μας!

ΦΙΛΟΚ. Θα το θυμάμαι.

ΗΓ. Και το συντομότερο δυνατόν! Αυτό μάλιστα είναι προς το συμφέρον και των δυο μας.

ΦΙΛΟΚ. Δεν επιθυμείς εσύ να δεις τον γιο σου περισσότερο απ' όσο εκείνος τον δικό του.

ΗΓ. Σε μένα είναι αγαπητός ο δικός μου γιος και στον καθένα ο δικός του. 400

ΦΙΛΟΚ. (στον Τύνδαρο) Μήπως θέλεις να μεταφέρω κάτι άλλο στον πατέρα;

ΤΥ. Ότι εγώ είμαι καλά και (εσύ, βέβαια, πες το με θάρρος, Τύνδαρε) ότι μεταξύ μας δεν υπήρξε ασυμφωνία ούτε εσύ διέπραξες κανένα σφάλμα (ούτε εγώ σου εναντιώθηκα), ότι υπηρέτησες καλά τον κύριό σου ακόμη και μέσα σε τόσες δοκιμασίες. Και ότι ποτέ δεν με εγκατέλειπες ούτε στα έργα ούτε στην αφοσίωση, σε καταστάσεις κινδύνου και ανάγκης. Αυτά όταν ο πατέρας τα μάθει, Τύνδαρε, πώς ήταν η συμπεριφορά σου απέναντι στον γιο του και σ' αυτόν <τον ίδιο>, δεν θα είναι ποτέ τόσο φιλοχρήματος, ώστε να μην σε απελευθερώσει χωρίς χρηματικό αντίτιμο. Και με δικές μου ενέργειες, αν επιστρέψω από εδώ, θα φροντίσω να το κάνει ευκολότερα. Γιατί με τις δικές σου ενέργειες και την ευγένεια και την αρετή και τη σοφία σου κατόρθωσες να έχω τη δυνατότητα να επιστρέψω πάλι στους γονείς μου, όταν σ' αυτόν (δείχνει τον Ηγίωνα) αποκάλυψες και την καταγωγή μου και τα πλούτη μου. Και με αυτόν τον τρόπο ελευθέρωσες από τα δεσμά τον κύριό σου με τη σο- 410

φία σου.

ΦΙΛΟΚ. Έπραξα όπως τα λες και σου είμαι ευγνώμων που τα θυμάσαι. Σου αξίζει που τα έκανα για σένα. Τώρα, όμως, Φιλοκράτη, αν αναφέρω και εγώ 415 πόσα πολλά καλά έκανες για μένα, θα μας πάρει η νύχτα. Γιατί εσύ υπήρξες πάντοτε απέναντί μου εξυπηρετικός όχι λιγότερο από το αν ήσουν δούλος μου.

ΗΓ. Μα την πίστη σας θεοί! Τί ευγενικό το πνεύμα αυτών των ανθρώπων! (συγκινημένος) Πώς μου φέρνουν δάκρυα! Μπορείς να δεις ότι αγαπούν ο έ- 420 νας τον άλλον από καρδιάς. Με τί είδους και πόσο μεγάλους επαίνους ο δούλος επαίνεσε τον κύριό του!

ΦΙΛΟΚ. Μα τον Πολυδεύκη, αυτός με εγκωμιάζει με επαίνους που δεν είναι ούτε το ένα εκατοστό από αυτούς, με τους οποίους ο ίδιος αξίζει να επαινείται.

ΗΓ. (στον Φιλοκράτη) Λοιπόν, αφού έπραξες άριστα, τώρα έχεις την ευκαιρία να ολοκληρώσεις τις καλές σου πράξεις φέρνοντας εις πέρας την υπόθεση με αφοσίωση απέναντι σ' αυτόν. (δείχνει τον Τύνδαρο)

ΦΙΛΟΚ. Δεν μπορώ να θέλω περισσότερο να γίνει <αυτό> απ' όσο <θέλω> 425 να προσπαθήσω να το φέρω εις πέρας με τις ενέργειές μου. Και να ξέρεις αυτό, Ηγίωνα, επικαλούμαι ως μάρτυρά μου τον ύψιστο Δία, ότι δεν θα φανώ άπιστος απέναντι στον Φιλοκράτη... (δείχνει τον Τύνδαρο)

ΗΓ. (τον διακόπτει) Είσαι έντιμος άνθρωπος.

ΦΙΛΟΚ. και ότι ποτέ δεν θα πράξω γι' αυτόν κάτι διαφορετικά απ' ό, τι για μένα τον ίδιο.

ΤΥ. Αυτά είναι λόγια: θέλω να σε δοκιμάσω και στην προσπάθειά σου και με τις πράξεις σου. Και, αφού δεν είπα όσα ήθελα για σένα, θέλω να προσέ- 430 ξεις και μην οργιστείς με μένα για τα λόγια αυτά. Αλλά σε παρακαλώ, έχε στον νου σου ότι σε στέλνουν στην πατρίδα από εδώ με εγγύηση, με δική μου ευθύνη, και ότι η δική μου ζωή θα μπει εδώ ενέχυρο για σένα. Μη με ξεχάσεις αμέσως μόλις πάνεις να με βλέπεις, αφού αφήσεις εδώ εμένα δούλο σε δουλεία αντί για σένα: μη νομίσεις ότι είσαι ελεύθερος και με εγκατα- 435 λείψεις ενέχυρο χωρίς να φροντίσεις σε αντάλλαγμα για μένα να φέρεις πίσω εδώ τον γιο αυτού (δείχνει τον Ηγίωνα). Να θυμάσαι ότι έφυγες από εδώ με εγγύηση είκοσι μνες. Φρόντισε να είσαι πιστός σ' αυτόν που σου είναι αφο-

σιωμένος, πρόσεξε να μην γίνει ασταθής η αφοσίωσή σου. Γιατί ο πατέρας, το ξέρω, θα κάνει όλα όσα πρέπει να κάνει. Κράτα με ως φίλο σου για πάντα 440 και βρες σ' αυτόν (*δείχνει τον Ηγίωνα*) τον φίλο που βρήκαμε. (*κρατώντας το δεξί χέρι του Φιλοκράτη*). Αυτά σε παρακαλώ, επικαλούμενος το δεξί σου χέρι, κρατώντας σε με το δεξί μου χέρι, μην είσαι λιγότερο πιστός σε μένα απ' όσο εγώ είμαι σε σένα. Εσύ πρόσεξε. Τώρα *εσύ* είσαι ο κύριός μου, *εσύ* ο προστάτης μου, *εσύ* ο πατέρας μου, σε σένα εμπιστεύομαι τις ελπίδες και 445 τις δυνάμεις μου.

ΦΙΛΟΚ. Αρκούν οι εντολές. Σου αρκεί αν φέρω πίσω εκπληρωμένες τις εντολές σου;

ΤΥ. Μου αρκεί.

ΦΙΛΟΚ. Θα επιστρέψω έχοντας τακτοποιήσει τα πάντα, σύμφωνα (*προς τον Ηγίωνα*) με τη δική σου θέληση και (*στρέφεται στον Τύνδαρο*) τη δική σου. Μήπως θέλεις κάτι άλλο;

ΤΥ. Να γυρίσεις όσο πιο γρήγορα μπορείς.

ΦΙΛΟΚ. Επιβάλλεται.

ΗΓ. (*στον Φιλοκράτη*) Ακολούθησέ με, να σου δώσω χρήματα για το ταξίδι από τον τραπεζίτη και μαζί με αυτά να πάρω από τον πραιτόρα ένα φύλλο 450 πορείας.

ΤΥ. Τί φύλλο πορείας;

ΗΓ. Αυτό που αυτός θα παρουσιάσει στον στρατό, για να του επιτραπεί από εκεί να πάει στην πατρίδα του. (*στον Τύνδαρο*) Εσύ πήγαινε μέσα.

ΤΥ. Να έχεις καλό ταξίδι.

ΦΙΛΟΚ. Να είσαι καλά.

Ο Τύνδαρος αποσύρεται στο σπίτι του Ηγίωνα.

ΗΓ. (*μονολογεί απευθυνόμενος στο κοινό*) Μα τον Πολυδεύκη, σιγούρεψα την υπόθεσή μου, όταν από τα λάφυρα αγόρασα εκείνους από τους ταμίες. Ελευθέρωσα τον γιο μου από τη δουλειά, ποιος θα το πίστευε! Και μάλιστα 455 δίστασα για πολύ να αγοράσω ή να μην αγοράσω αυτούς τους ανθρώπους. (*στους επόπτες και τους υπόλοιπους δούλους*) Δούλοι, να φυλάτε αυτόν μέσα, τον νου σας, μην βγάλει πουθενά έξω το πόδι του χωρίς φρουρά. Θα είμαι σύντομα στο σπίτι. Θα επιθεωρήσω μόνον τους άλλους αιχμαλώτους μου στο σπίτι του αδελφού μου και συγχρόνως θα πληροφορηθώ αν κανείς γνω-

ρίζει αυτόν τον νέο. (στον Φιλοκράτη) Ακολουθήσέ με εσύ, για να σε ξεπρο- 460
βοδίσω· πρώτα θέλω να προτάξω αυτήν τη δουλειά.

*Οι επόπτες και οι υπόλοιποι δούλοι μπαίνουν στο σπίτι του Ηγίωνα. Ο Ηγίων και ο
Φιλοκράτης αναχωρούν προς τα δεξιά.*

ΠΡΑΞΗ ΤΡΙΤΗ
Σκηνή 1^η (461–497)

(Εργάσιλος)

*Επιστρέφει από την αγορά ο Εργάσιλος· βαδίζει σκυφτός και μονολογεί εμφανώς απο-
γοητευμένος.*

Δυστυχής είναι ο άνθρωπος που ο ίδιος από μόνος του ψάχνει για το φαγητό
του και δύσκολα το βρίσκει, αλλά περισσότερο δυστυχής είναι εκείνος που
και με δυσκολία ψάχνει και τίποτε δεν βρίσκει. Και ο πιο δυστυχισμένος εί-
ναι εκείνος που, όταν *θέλει* να φάει, δεν έχει τίποτε να φάει. Λοιπόν, μα τον
Ηρακλή, εγώ, αν ήταν δυνατόν, αυτής της μέρας ευχαρίστως θα της έβγαζα
τα μάτια! Τόσο γέμισε όλους τους ανθρώπους με μικροπρέπεια απέναντί 465
μου. Δεν έχω δει μέρα πιο πεινασμένη ούτε περισσότερο γεμάτη από πείνα
ούτε λιγότερο να προχωρά ό, τι έχει αρχίσει να κάνει. Τόσο η κοιλιά μου και
ο λάρυγγάς μου βρίσκονται σε διακοπές πείνας. Στα τσακίδια να πάει η πα-
ρασιτική τέχνη! Η νεολαία έχει απομακρύνει πια από κοντά της τους φτω- 470
χούς γελωτοποιούς. Καθόλου δεν ενδιαφέρονται πια για τους (με υπερήφανο
ύφος) γενναίους Λάκωνες του μονού πάγκου, τους καρπαζοεισπράκτορες,
που κάνουν αστεία δίχως φαγητό και χρήματα. Ψάχνουν αυτούς που πρόθυ-
μα, όταν θα έχουν φάει, θα το ανταποδώσουν σπίτι τους. Μόνοι τους ψωνί-
ζουν, αυτό που πριν ήταν στη δικαιοδοσία των παρασίτων. Οι ίδιοι πηγαί- 475
νουν από την αγορά στους προαγωγούς τόσο απροκάλυπτα όσο στη συνέ-
λευση της φυλής κρίνουν ενόχους τους κατηγορουμένους. Και δεν δίνουν
ούτε μισή δεκάρα για τους γελωτοποιούς, όλοι τους εαυτούς τους αγαπάνε.
Λοιπόν, μόλις έφυγα από εδώ πιο πριν, πλησίασα κάποιους νεαρούς στην
αγορά. (στρέφεται προς έναν υποθετικό συνομιλητή αναπαριστώντας τον
διάλογο στην αγορά και συνοδεύει τα λόγια του με κατάλληλες χειρονομίες)
«Γεια σας!», λέω. «Πού θα πάμε μαζί;», λέω. (προς το κοινό). Και εκείνοι

σωπαίνουν. (κοιτάζοντας τριγύρω σαν να ψάχνει κάποιον πρόθυμο). «Ποιος
 λέει «εδώ» ή ποιος προσφέρεται;», λέω. (προς το κοινό) Σωπαίνουν σαν 480
 βωβοί. Και ούτε γελούν με τα αστεία μου. «Πού θα δειπνήσουμε;», λέω. Και
 εκείνοι γνέφουν αρνητικά. Λέω ένα αστείο από τα καλύτερά μου, με τα
 οποία παλιά συνήθως πετύχαινα φαγοπότια για έναν μήνα. Κανένας δεν
 γελά. Κατάλαβα αμέσως ότι το έκαναν έχοντας συνεννοηθεί. Ούτε κανένας
 ήθελε να μιμηθώ αγριεμένο σκύλο, δείχνοντας τα δόντια τους τουλάχιστον, 485
 αν δεν χαμογελούσαν. Φεύγω από εκείνους, όταν είδα ότι με κοροΐδευαν μ’
 αυτόν τον τρόπο. Προχωρώ σε άλλους, πάω σε άλλους, έπειτα σε άλλους.
 Τα ίδια! Όλοι σε συνεννόηση κάνουν το ίδιο, όπως οι λαδάδες στο Βε-
 λάμπρο. Τώρα επιστρέφω από εκεί, επειδή βλέπω ότι εκεί με κοροΐδεύουν.
 Όμοια και άλλοι παράσιτοι περιφέρονταν άσκοπα στην αγορά. Τώρα αποφά- 490
 σισα να διεκδικήσω κάθε δικαίωμά μου με Ρωμαϊκό νόμο. Αυτοί που το ’βα-
 λαν σκοπό να μας στερήσουν τον επιούσιο και τη ζωή, σ’ αυτούς θα ορίσω
 προθεσμία <και> θα επιβάλω πρόστιμο να μου προσφέρουν δέκα δείπνα της
 αρεσκείας μου, όταν το σιτάρι θα είναι ακριβό. Έτσι θα ενεργήσω. Τώρα
 από εδώ θα πάω στο λιμάνι. Εκεί έχω μία ελπίδα για δείπνο. Αν στερέψει και 495
 αυτή, θα επιστρέψω εδώ στον γέρο και στο σκληρό του δείπνο.
Ο Εργάσιλος αναχωρεί προς τα αριστερά με κατεύθυνση προς το λιμάνι.

Σκηνή 2^η (498–515)

(Ηγίων – Αριστοφόντης)

Επί σκηνής έρχονται ο Ηγίων με τον Αριστοφόντη από τα δεξιά και κατευθύνονται στο σπίτι του ηλικιωμένου. Ο Ηγίων μονολογεί περιχαρής.

ΗΓ. Τί γλυκύτερο από το να καταφέρνεις καλά κάτι, συμβάλλοντας στο δη-
 μόσιο συμφέρον, έτσι όπως έπραξα εγώ χθες, όταν αγόρασα αυτούς τους αν- 500
 θρώπους. Όλοι μόλις με έβλεπαν έρχονταν προς το μέρος μου και με συνέ-
 χαιραν γι’ αυτήν την υπόθεση. Τόσο εμένα τον δύστυχο με κούρασαν με το
 να με σταματάνε και να με κρατάνε, ώστε με δυσκολία πια ο ταλαίπωρος
 σήκωνα κεφάλι από τα συγχαρητήρια. Επιτέλους έφυγα και πήγα στον πραΐ- 505
 τορα. Εκεί μόλις και μετά βίας ξεκουράστηκα. Ζητώ το φύλλο πορείας. Μου
 δόθηκε αμέσως. Το έδωσα στον Τύνδαρο. Εκείνος έφυγε για την πατρίδα
 του. Από εκεί, αμέσως μόλις έγινε αυτό, πρώτα κατευθύνθηκα προς το σπίτι

μου. Πηγαίνω κατευθείαν στο σπίτι του αδελφού μου, όπου βρίσκονται οι υπόλοιποι αιχμάλωτοί μου. Ρωτάω μήπως κάποιος γνωρίζει τον Φιλοκράτη από την Ήλιδα. Τελικά, αυτός εδώ (*δείχνει τον Αριστοφόντη*) φωνάζει ότι είναι φίλος του. Λέω ότι αυτός είναι εδώ στο σπίτι μου. Αμέσως παρακαλεί και ικετεύει να του επιτραπεί να τον δει. Διέταξα αμέσως να τον λύσουν. (*στον Αριστοφόντη*) Τώρα εσύ ακολούθησέ με, για να έχεις αυτό που παρακάλεσες, να συναντήσεις αυτόν τον άνθρωπο. 510
514 /15

Μπαίνουν στο σπίτι του Ηγίωνα.

Σκηνή 3^η (516–532)

(Τύνδαρος)

Από το σπίτι του Ηγίωνα βγαίνει τρέχοντας ο Τύνδαρος πανικόβλητος.

ΤΥ. Τώρα είναι η στιγμή που θα προτιμούσα πάρα πολύ να έχει τελειώσει η ύπαρξή μου παρά να υπάρχω. Τώρα ελπίδες, δυνάμεις και βοήθεια με εγκαταλείπουν και απομακρύνονται από μένα. Αυτή είναι η μέρα που δεν υπάρχει καμιά ελπίδα σωτηρίας για τη ζωή μου, ούτε υπάρχει τρόπος να ξεφύγω από την καταστροφή, ούτε ελπίδα πλέον, που να διώξει αυτόν τον φόβο μου, ούτε έχω κάπου κάλυψη για τα δόλια ψέματά μου. Ούτε έχω διαθέσιμο κανένα κάλυμμα για τα τεχνάσματα και τις απάτες μου. Και ούτε ικεσία <για επιείκεια> για την απιστία μου, ούτε φυγή από τα ατοπήματά μου, ούτε υπάρχει πουθενά κρυψώνα για το θράσος μου, ούτε καταφύγιο για τα τεχνάσματά μου. Αυτά που ήταν κρυφά γίνονται φανερά, αποκαλύπτονται οι απάτες μου, όλη η υπόθεση φανερώνεται και δεν μπορώ να κάνω γι' αυτό τίποτε παρά να χαθώ άθλια και να πέσω σε συμφορά για τον κύριό μου και για μένα. Με κατέστρεψε ο Αριστοφόντης, που πριν λίγο ήλθε εδώ μέσα. Αυτός με ξέρει, αυτός είναι φίλος και συγγενής του Φιλοκράτη. Ούτε η Σωτηρία δεν μπορεί να με σώσει, ακόμη και αν θέλει, ούτε υπάρχει δυνατότητα, εκτός αν μηχανευτώ με τον νου μου κάποια πονηριά. Ποια πονηριά, που να πάρει; Τί να μηχανευτώ; Τί να επινοήσω; Αρχίζω ο ανόητος πολύ μεγάλες ανοησίες. Τα 'χω χαμένα. 520
525
530

Σκηνή 4^η (533–658)

(Ηγίων – Τύνδαρος – Αριστοφόντης)

Από το σπίτι βγαίνουν ο Ηγίων με τον Αριστοφόντη. Ο Τύνδαρος στέκεται παράμερα και αρχικά δεν τον βλέπουν.

ΗΓ. Απορώ προς τα πού όρμησε έξω από το σπίτι τώρα εκείνος ο άνθρωπος;
 ΤΥ. (κατά μέρος) Τώρα, στ' αλήθεια, εγώ χάθηκα. Οι εχθροί έρχονται
 εναντίον σου, Τύνδαρε. Τί θα πω; Τί παραμύθια θα τους πω; Τί θα αρνηθώ ή 535
 τί θα ομολογήσω; Όλη η υπόθεση βρίσκεται σε αβεβαιότητα. Τί θάρρος
 μπορώ να έχω για την κατάστασή μου; Μακάρι να σε κατέστρεφαν οι θεοί
 προτού χαθείς από την πατρίδα σου, Αριστοφόντη, που αποδιοργανώνεις ό-
 λο το πράγμα από οργανωμένο που ήταν. Χαμένη είναι η υπόθεση, εκτός αν
 επινοήσω μόνος μου κάποια αχρεία πονηριά.

ΗΓ. (στον Αριστοφόντη) Ακολούθησε. (δείχνοντας τον Τύνδαρο) Να ο άν- 540
 θρωπός σου. Πήγαινε μίλα του.

ΤΥ. (κατά μέρος) Ποιος άνθρωπος είναι πιο δυστυχής από μένα;

ΑΡ. Για ποιο λόγο να πω ότι αποφεύγεις τα μάτια μου, Τύνδαρε; Και γιατί
 με περιφρονείς σαν ξένο, σαν να μη με ήξερες ποτέ; Είμαι, βέβαια, δούλος
 όπως και εσύ, αν και εγώ στην πατρίδα ήμουν ελεύθερος· εσύ, όμως, ήσουν
 δούλος στην Ήλιδα από παιδί.

ΗΓ. (στον Αριστοφόντη) Μα τον Πολυδεύκη, καθόλου δεν απορώ αν απο- 545
 φεύγει εσένα ή τα μάτια σου ή αν σε μισεί, αφού τον αποκαλείς Τύνδαρο α-
 ντί για Φιλοκράτη.

ΤΥ. Ηγίωνα, ο άνθρωπος αυτός θεωρήθηκε τρελός στην Ήλιδα, να μην α-
 κούσουν τα αυτιά σου τα παραμύθια που θα σου πει. Γιατί αυτός στην πατρί-
 δα κυνήγησε τη μητέρα και τον πατέρα του με το δόρυ. Και μερικές φορές
 τον πιάνει εκείνη η αρρώστια που φτύνει <κανείς> αφρούς. Γι' αυτό φύγε 550
 μακριά από αυτόν.

ΗΓ. Μακριά από μένα! (απομακρύνεται από τον Αριστοφόντη και πλησιάζει
 τον Τύνδαρο)

ΑΡ. Έτσι λες, βρε κατεργάρη; Ότι εγώ είμαι τρελός και κυνήγησα τον πατέ-
 ρα μου με το δόρυ και ότι έχω αυτήν την αρρώστια που πρέπει να με φτύ-
 νουν;

ΗΓ. Μη φοβάσαι. Αυτή η αρρώστια ταλαιπωρεί πολλούς ανθρώπους, για τους οποίους το φτύσιμο υπήρξε σωτήριο και τους ωφέλησε. 555

ΑΡ. (στον *Ηγίωνα*) Εσύ, όμως, τί λες; Τον πιστεύεις;

ΗΓ. Σε τί να τον πιστέψω;

ΑΡ. Ότι είμαι εγώ τρελός;

ΤΥ. (στον *Ηγίωνα*) Τον βλέπεις πώς κοιτάζει με εχθρικό βλέμα; Είναι καλύτερα να απομακρυνθείς, Ηγίωνα. Συμβαίνει αυτό που σου είπα, εκδηλώνεται η μανία του, φυλάξου.

ΗΓ. (καθώς απομακρύνονται από τον *Αριστοφόντη*) Πίστεψα ότι είναι τρελός αμέσως μόλις σε αποκάλεσε Τύνδαρο.

ΤΥ. Ο ίδιος, όμως, μερικές φορές δεν γνωρίζει ούτε το όνομά του ούτε ξέρει ποιος είναι. 560

ΗΓ. Αλλά έλεγε ακόμη ότι είσαι φίλος του.

ΤΥ. Δεν είχα κανένα στενό φίλο. Και βέβαια μετά ο Αλκμαίων και ο Ορέστης και ο Λυκούργος είναι φίλοι μου όσο και αυτός.

ΑΡ. (αγανακτισμένος) Και τολμάς ακόμη, βρε ρεμάλι, να με κακολογείς; Δεν σε ξέρω εγώ;

ΗΓ. Μα τον Πολυδεύκη, είναι φανερό, βέβαια, ότι δεν τον γνωρίζεις, αφού τον αποκαλείς Τύνδαρο αντί για Φιλοκράτη. Αυτόν που βλέπεις, δεν τον γνωρίζεις. Κατονομάζεις εκείνον που δεν βλέπεις. 565

ΑΡ. Το αντίθετο! Αυτός λέει ότι είναι αυτός που δεν είναι και αρνείται ότι είναι αυτός που είναι στην πραγματικότητα.

ΤΥ. (γνέφοντάς στον *Αριστοφόντη*) Βρέθηκες εσύ, λοιπόν, που ξεπερνάς τον Φιλοκράτη στο να λες την αλήθεια.

ΑΡ. Μα τον Πολυδεύκη, όπως εγώ βλέπω την κατάσταση, εσύ βρέθηκες να ανασκευάζεις την αλήθεια με κενολογίες. Αλλά σε παρακαλώ, μα τον Ηρακλή, κοίταξέ με. 570

ΤΥ. (στρέφεται προς τον *Αριστοφόντη*) Να!

ΑΡ. Πες μου, λοιπόν. Αρνείσαι ότι είσαι ο Τύνδαρος;

ΤΥ. Το αρνούμαι, σου λέω.

ΑΡ. Λες ότι εσύ είσαι ο Φιλοκράτης;

ΤΥ. Ναι, σου λέω.

ΑΡ. (στον *Ηγίωνα*) Εσύ τον πιστεύεις;

ΗΓ. Περισσότερο, βέβαια, από εσένα ή – (με καχυποψία) από εμένα. Γιατί εκείνος, βέβαια, που λες εσύ ότι είναι αυτός, σήμερα έφυγε από εδώ για την Ήλιδα, για τον πατέρα αυτού εδώ. (δείχνει τον Τύνδαρο)

ΑΡ. Ποιον πατέρα, αφού είναι δούλος;

ΤΥ. (στον Αριστοφόντη) Και εσύ, βέβαια, είσαι δούλος, έπαψες να είσαι ελεύθερος. Και εγώ πιστεύω ότι θα είμαι ελεύθερος, αν εδώ επαναφέρω στην ελευθερία τον γιο αυτού του ανθρώπου. 575

ΑΡ. Τί λες, βρε κατεργάρη; Λες εσύ ότι γεννήθηκες ελεύθερος;

ΤΥ. Μα δεν λέω ότι είμαι ο Διόνυσος <Ελευθερεύς>, αλλά ο Φιλοκράτης.

ΑΡ. Τί συμβαίνει; Πώς σε κοροϊδεύει τώρα αυτός ο κακούργος, Ηγίωνα! Γιατί αυτός είναι δούλος ο ίδιος και ποτέ δεν είχε δούλο δίπλα του. 580

ΤΥ. Επειδή εσύ ο ίδιος είσαι φτωχός στην πατρίδα και δεν έχεις στο σπίτι σου τίποτε για να ζήσεις, θέλεις να γίνουν όλοι όμοιοι με σένα. Δεν κάνεις κάτι παράξενο. Είναι χαρακτηριστικό των εξαθλιωμένων να είναι μοχθηροί και να φθονούν τους εύπορους.

ΑΡ. Ηγίωνα, πρόσεξε καλά μην συνεχίζεις να πιστεύεις αυτόν ασυλλόγιστα. Και, όπως διαισθάνομαι, πράγματι σου έπαιξε κίολας κάποιο παιχνίδι. Το ότι λέει πως θα εξαγοράσει τον γιο σου, αυτό καθόλου δεν μου αρέσει. 585

ΤΥ. (στον Αριστοφόντη) Ξέρω ότι εσύ δεν θέλεις να γίνει αυτό. Εγώ, όμως, θα το καταφέρω, αν βοηθήσουν οι θεοί. Θα φέρω πίσω εκείνον σ' αυτόν (δείχνει τον Ηγίωνα) και όμοια αυτός εμένα στην Ήλιδα στον πατέρα μου. Γι' αυτό έστειλα από εδώ τον Τύνδαρο στον πατέρα.

ΑΡ. (αδυνατώντας να καταλάβει) Όμως εσύ, βέβαια, είσαι αυτός! Και εκτός από εσένα κανένας <άλλος> δούλος στην Ήλιδα δεν έχει αυτό το όνομα. 590

ΤΥ. Επιμένεις να με επικρίνεις ότι είμαι δούλος, κάτι που μου συνέβη από την εχθρική δύναμη;

ΑΡ. (ολότελα πια αγανακτισμένος) Αλήθεια δεν μπορώ πια να κρατηθώ!

ΤΥ. (στον Ηγίωνα) Έι εσύ, ακούς τί λέει; Γιατί δεν φεύγεις; Σε λίγο εκείνος θα μας επιτεθεί εδώ με πέτρες, αν δεν διατάξεις να τον συλλάβουν.

ΑΡ. Βασανίζομαι!

ΤΥ. Τα μάτια του φλέγονται! Παθαίνει κρίση, Ηγίωνα! Βλέπεις που όλο του το σώμα γεμίζει ωχρές κηλίδες; Μαύρη χολή ταλανίζει τον άνθρωπο. 595

ΑΡ. (απειλητικά) Όμως, μα τον Πολυδεύκη, αν αυτός ο γέρος έχει μυαλό,

μαύρη πίσσα εσένα θα ταλανίσει στα χέρια του δημίου και θα αστράψει στο κεφάλι σου!

ΤΥ. Βρίσκεται κιόλας σε παραλήρημα, δαιμονικά πνεύματα κεντρίζουν τον άνθρωπο.

ΗΓ. Μα τον Ηρακλή, τί και αν διατάξω να συλληφθεί;

ΤΥ. Θα είσαι περισσότερο συνετός.

ΑΡ. Στενοχωριέμαι που δεν έχω μια πέτρα να συνθλίψω τα μυαλά αυτού του 600
αχρείου, που με τα λόγια του με έβγαλε τρελό.

ΤΥ. (στον Ηγίωνα) Ακούς; Ψάχνει πέτρα!

ΑΡ. (προσπαθώντας να ανακτήσει την ψυχραιμία του) Ηγίωνα, θέλω να μιλή-
σουμε μόνοι μας.

ΗΓ. Μίλα από αυτού μακριά, αν θέλεις κάτι. Θα σε ακούσω και έτσι.

ΤΥ. Γιατί, μα τον Πολυδεύκη, αν πλησιάσεις πιο κοντά θα σου κόψει τη μύ-
τη με τα δόντια.

ΑΡ. Μα τον Πολυδεύκη, Ηγίωνα, μην πιστεύεις ότι είμαι τρελός ούτε ότι πο- 605
τέ ήμουν ούτε ότι έχω την αρρώστια που αυτός λέει. Αν, όμως, φοβάσαι κάτι
από μένα, δώσε εντολή να με δέσουν. Το θέλω, αρκεί να είναι και αυτός επί-
σης δεμένος.

ΤΥ. Όχι, βέβαια, Ηγίωνα! Να δεθεί αυτός που το θέλει.

ΑΡ. Πάψε, λοιπόν! Εγώ εσένα, ψεύτικε Φιλοκράτη, θα φροντίσω σήμερα να 610
αποκαλυφθεί ότι στην πραγματικότητα είσαι ο Τύνδαρος. (Πίσω από την
πλάτη του Ηγίωνα ο Τύνδαρος γνέφει αρνητικά στον Αριστοφόντη, για να στα-
ματήσει) Γιατί μου κάνεις νοήματα; (Ο Ηγίων στρέφεται προς τον Τύνδαρο με
απορία)

ΤΥ. Εγώ κάνω σε σένα νοήματα;

ΑΡ. (στον Ηγίωνα) Τί θα γίνει, αν πας λίγο πιο πέρα;

ΗΓ. (στον Τύνδαρο) Τί λες; Τί και αν πλησιάσω αυτόν τον τρελό;

ΤΥ. Ανοησίες! Θα σε κοροϊδέψει, φλυαρεί <λέγοντας πράγματα> που δεν 615
ξεχωρίζεις το πόδι από το κεφάλι. Του λείπει το θεατρικό κοστούμι, <αλλά,>
όταν τον κοιτάξεις, βλέπεις τον ίδιο τον Αίαντα.

ΗΓ. Καθόλου δεν με νοιάζει. Θα πλησιάσω ούτως ή άλλως. (πλησιάζει τον
Αριστοφόντη)

ΤΥ. (κατά μέρος) Τώρα εγώ καταστράφηκα εντελώς, τώρα εγώ βρίσκομαι

ανάμεσα στον βωμό και στο μαχαίρι <της θυσίας>, και δεν ξέρω τί να κάνω.

ΗΓ. Σε ακούω, Αριστοφόντη, αν υπάρχει κάτι που θέλεις να μου πεις.

ΑΡ. Από εμένα θα ακούσεις αλήθειες γι' αυτά που τώρα νομίζεις ψέματα, Ηγίωνα. Αλλά πρώτα θέλω να σου ξεκαθαρίσω το εξής: ότι ούτε έχω τρέλα 620 ούτε έχω κάποια αρρώστια, εκτός του ότι είμαι δούλος. Και μακάρι ο βασιλιάς των θεών και των ανθρώπων να μου χαρίσει την επιστροφή στην πατρίδα, έτσι όπως αυτός δεν είναι ο Φιλοκράτης περισσότερο απ'όσο εγώ ή εσύ.

ΗΓ. Άχου! Πες μου ποιος είναι αυτός, λοιπόν;

ΑΡ. Αυτός που σου είπα ευθύς εξ αρχής. Αν αυτό το βρεις διαφορετικά, δεν 625 έχω καμία αντίρρηση να στερηθώ και γονείς και πατρίδα <και να παραμείνω> στο σπίτι σου.

ΗΓ. (στον Τύνδαρο) Τί λες εσύ;

ΤΥ. Ότι εγώ είμαι ο δούλος σου και εσύ ο κύριός μου.

ΗΓ. (αυστηρά και με καχυποψία) Δεν ρωτάω αυτό. Ήσουν ελεύθερος;

ΤΥ. Ήμουν.

ΑΡ. Και βέβαια δεν ήταν! Σε κοροϊδεύει.

ΤΥ. (στον Αριστοφόντη) Εσύ πώς το ξέρεις; Μήπως τυχόν ήσουν η μαμμή 630 της μάνας μου; Πώς τολμάς να το λες αυτό με τόσο θράσος;

ΑΡ. Όταν ήμουν παιδί, σε είδα παιδί.

ΤΥ. Και εγώ τώρα σαν μεγάλος σε βλέπω σαν μεγάλο. Μία σου και μία μου! Δεν θα ενδιαφερόσουν για την υπόθεσή μου, αν έκανες το σωστό. Μήπως ασχολούμαι εγώ με τη δική σου;

ΗΓ. Ο πατέρας του ήταν ο Θησαυροχρυσονικοχρυσίδης;

ΑΡ. Δεν ήταν <αυτός>, ούτε άκουσα ποτέ εγώ το όνομα αυτό, πριν από τη σημερινή ημέρα. Πατέρας του Φιλοκράτη ήταν ο Θεοδωρομήδης. 635

ΤΥ. (κατά μέρος) Χάνομαι εντελώς! Γιατί δεν ησυχάζεις, βασανισμένη μου καρδιά; Και... άντε να κρεμαστείς! Εσύ χοροπηδός και εγώ ο δύστυχος με δυσκολία στέκομαι από τον φόβο μου.

ΗΓ. Είναι απολύτως σίγουρο αυτό, ότι <δηλαδή> αυτός ήταν δούλος στην Ήλιδα και ότι δεν είναι αυτός ο Φιλοκράτης;

ΑΡ. Τόσο σίγουρο όσο ποτέ δεν θα το έβρισκες διαφορετικά. Αλλά πού είναι 640 τώρα αυτός;

ΗΓ. (αποκαρδιωμένος) <Εκεί> όπου εγώ ελάχιστα <θα ήθελα> και αυτός

πάρα πολύ θέλει. Τότε, λοιπόν, εμένα τον δύστυχο με έγδαρε και με διέλυσε με τα τεχνάσματά του αυτός ο κακούργος, που με εξαπάτησε κατά πως ήθελε. Αλλά είσαι απόλυτα βέβαιος;

ΑΡ. Βεβαίως, σου λέω ότι το έχω εξετάσει και το έχω φροντίσει για σένα.

ΗΓ. Σίγουρα;

ΑΡ. Βεβαίως, είπα. Δεν θα βρεις τίποτε πιο σίγουρο και από το πιο σίγουρο.

Ο Φιλοκράτης ήταν φίλος μου από τότε κιόλας που ήμαστε παιδιά. 645

ΗΓ. Αλλά τί όψη έχει ο φίλος σου ο Φιλοκράτης;

ΑΡ. Θα σου πω: λεπτό πρόσωπο, μύτη σουβλερή, λευκή επιδερμίδα, μαύρα μάτια, κάπως κοκκινωπά μαλλιά, σγουρομάλλης με βοστρύχους.

ΗΓ. Ταιριάζει.

ΤΥ. *(κατά μέρος)* Λοιπόν, μα τον Ηρακλή, πώς βγήκα στην αγορά εγώ σήμερα με τους χειρότερους οιωνούς! Αλίμονο σ' εκείνες τις δύστυχες βέργες 650 που σήμερα θα πεθάνουν στην πλάτη μου.

ΗΓ. *(χαμηλώνοντας το κεφάλι του γεμάτος απογοήτευση)* Βλέπω ότι με ξεγέλασαν.

ΤΥ. *(κατά μέρος)* Γιατί καθυστερείτε, πεδούκλια, να τρέξετε σε μένα και να αγκαλιάσετε τα πόδια μου, για να σας φρουρώ;

ΗΓ. Δεν με εξαπάτησαν για τα καλά σήμερα αυτοί οι αχρείοι αιχμάλωτοι; Εκείνος προσποιήθηκε ότι είναι δούλος και αυτός ότι είναι ελεύθερος. Έχασα την ψίχα του καρυδιού και κράτησα τα τσόφλια για ενέχυρο. Έτσι εμένα 655 τον ανόητο με ρεζίλεψαν εντελώς, που δεν έχω μούτρα να βγω. Όμως αυτός εδώ ποτέ δεν θα με κοροϊδέψει. *(στρέφεται προς το σπίτι και φωνάζει δυνατά)* Μπάτσε, Ρόπαλε, Γάντζε, βγείτε έξω, φέρτε έξω τα λουριά! *(από το σπίτι του Ηγίωνα βγαίνουν τρεις δούλοι)*

ΚΟ. Μήπως θα μας στείλεις για ξύλα;

Σκηνή 5^η (659–767)

(Ηγίων – Τύνδαρος – Αριστοφόντης)

ΗΓ. *(στους επόπτες)* Δέστε με τα λουριά αυτόν τον αχρείο.

ΤΥ. Τί σημαίνει αυτό; Τί λάθος έκανα; 660

ΗΓ. Ρωτάς <κιόλας>; Εσύ που έσπειρες και σκάλισες εγκλήματα και έγινες ο μεγάλος θεριστής;

ΤΥ. Δεν ήθελες να πεις προηγουμένως και βωλοκόπος; Γιατί οι αγρότες πάντοτε σπάζουν τους βώλους, πριν σκαλίσουν.

ΗΓ. Πω! Πω! Με τί θράσος με αντιμετωπίζει!

ΤΥ. Ένας αθώος και άκακος δούλος πρέπει να είναι θαρραλέος προπαντός απέναντι στον κύριό του. 665

ΗΓ. (στους επόπτες) Δέστε, λοιπόν, σφιχτά τα χέρια του. (οι επόπτες δένουν τα χέρια του Τυνδάρου με λουριά)

ΤΥ. Δικός σου είμαι. Εσύ, βέβαια, δώσε διαταγή ακόμη και να μου τα κόψουν (του δείχνει τα χέρια του). Αλλά τί συμβαίνει; Για ποιο λόγο είσαι θυμωμένος μαζί μου;

ΗΓ. (εξοργισμένος) Γιατί, όσο εξαρτιόταν από σένα και μόνον, εμένα και την υπόθεσή μου, με τις εγκληματικές και γεμάτες ψέματα απάτες σου κατακομμάτιασες και διέλυσες εντελώς τις προσπάθειές μου! Κατέστρεψες όλα μου τα σχέδια και τους υπολογισμούς μου! Και έτσι μου πήρες τον Φιλοκράτη με τις απάτες σου. Πίστευα ότι εκείνος είναι δούλος και εσύ ελεύθερος. Έτσι είπατε εσείς οι ίδιοι και έτσι αλλάξατε ονόματα μεταξύ σας. 670 675

ΤΥ. Παραδέχομαι ότι όλα έγιναν έτσι όπως τα λες και ότι αυτός έφυγε από σένα με τις δικές μου απάτες και τη δική μου προσπάθεια και πονηριά. Σε παρακαλώ, μα τον Ηρακλή, γι' αυτόν τον λόγο είσαι τώρα θυμωμένος με μένα; 680

ΗΓ. Όμως αυτή σου η πράξη συνεπάγεται βαρύτατο βασανισμό για σένα.

ΤΥ. Εφόσον δεν χάνομαι για κακές πράξεις, λίγο με ενδιαφέρει. Αν εγώ πεθάνω εδώ και αν εκείνος δεν επιστρέψει, όπως είπε <ότι θα κάνει>, αυτή μου η πράξη, όμως, θα είναι αξιομνημόνευτη, όταν εγώ πεθάνω, δηλαδή ότι εγώ πέτυχα ο αιχμάλωτος κύριός μου να επιστρέψει από τη δουλεία και τους εχθρούς ελεύθερος στην πατρίδα και τον πατέρα του, και προτίμησα καλύτερα να θέσω τη ζωή μου σε κίνδυνο παρά να χαθεί αυτός. 685

ΗΓ. Φρόντισε τότε να δοξαστείς στον Κάτω Κόσμο.

ΤΥ. Όποιος πεθαίνει εξαιτίας της αρετής του, δεν χάνεται. 690

ΗΓ. (απειλητικά) Όταν εγώ θα σε βασανίσω με τον χειρότερο τρόπο και θα σε στείλω στον Άδη για τις μηχανορραφίες σου, θα μπορούν να λένε ότι εσύ χάθηκες ή ότι πέθανες. Αφού πεθάνεις, δεν <τους> απαγορεύω να λένε ότι ζεις.

ΤΥ. Μα τον Πολυδεύκη, αν το κάνεις αυτό, δεν θα το κάνεις χωρίς τιμωρία, 695
αν εκείνος επιστρέψει εδώ, καθώς είμαι σίγουρος ότι θα έλθει.

ΑΡ. (κατά μέρος) Μα τους αθάνατους θεούς! Τώρα εγώ καταλαβαίνω, τώρα 700
ξέρω τί συμβαίνει! Ο φίλος μου ο Φιλοκράτης είναι ελεύθερος στον πατέρα
του στην πατρίδα. Είναι καλά και δεν υπάρχει κανείς, για τον οποίο θα ήθε-
λα <να είναι> καλύτερα. Αλλά με λυπεί το εξής, ότι δημιούργησα άσχημο
πρόβλημα σ' αυτόν εδώ, που τώρα τον έδεσαν εξαιτίας μου και εξαιτίας των
λόγων μου.

ΗΓ. Σήμερα δεν σου απαγόρευσα να μου λες ψέματα;

ΤΥ. Μου το απαγόρευσες.

ΗΓ. Γιατί τόλμησες να μου πεις ψέματα;

ΤΥ. Γιατί η αλήθεια θα έβλαπτε εκείνον που βοηθούσα· λοιπόν τα ψέματα 705
ωφελούν.

ΗΓ. Εσένα, όμως, θα σε βλάψουν.

ΤΥ. Άριστα. Έσωσα, όμως, τον κύριό μου και χαίρομαι που σώθηκε, <για-
τί> σ' αυτόν με όρισε φύλακα ο μεγάλος κύριός μου. Αλλά εσύ νομίζεις ότι
αυτό είναι κακή πράξη;

ΗΓ. Κάκιστη!

ΤΥ. Αλλά εγώ λέω ότι <έπραξα> σωστά, που έχω διαφορετική γνώμη από 710
σένα. Γιατί σκέψου, αν κάποιος δούλος είχε κάνει το ίδιο για τον γιο σου, τί
ευγνωμοσύνη θα του όφειλες; Θα απελευθέρωνες έναν τέτοιο δούλο ή όχι;
Θα ήταν αυτός ο δούλος ο πιο αγαπητός σε σένα; Απάντησε.

ΗΓ. Νομίζω. 715

ΤΥ. Τότε γιατί οργίζεσαι με μένα;

ΗΓ. Γιατί υπήρξες περισσότερο πιστός σ' εκείνον παρά σε μένα.

ΤΥ. Και τί; Εσύ περίμενες μέσα σε μία νύχτα και μία ημέρα να μάθεις εμέ-
να, έναν άνθρωπο που πρόσφατα αιχμαλωτίστηκε, καινούριο και νεοαγορα-
σμένο, να φροντίσω για εσένα καλύτερα απ' ό, τι για εκείνον, με τον οποίο 720
ζήσαμε μαζί από παιδιά;

ΗΓ. Τότε να ζητήσεις από αυτόν αυτήν την ευγνωμοσύνη. (στους επόπτες)

Οδηγείστε τον εκεί όπου θα βάλει βαριά και χοντρά πεδούκλια. (στον Τύνδα-

ρο) Από εκεί θα πας κατευθείαν στο λατομείο, όπου σπάζουν πέτρες. Εκεί,

όταν οι άλλοι βγάζουν οκτώ πέτρες την ημέρα, αν δεν εκτελείς κάθε μέρα 725

έργο μιάμισης μέρας, θα σε λένε Μυριόπληκτο.

ΑΡ. Για όνομα των θεών και των ανθρώπων, Ηγίωνα, σε ικετεύω να μην καταστρέψεις αυτόν τον άνθρωπο.

ΗΓ. *(ειρωνικά)* Θα το φροντίσω. Γιατί τη νύχτα θα φρουρείται δεμένος χειροπόδαρα και την ημέρα θα βγάζει πέτρες κάτω από τη γη. Για πολύ καιρό εγώ θα τον βασανίσω, δεν θα τον απαλλάξω ούτε για μία ημέρα. 730

ΑΡ. Το έχεις αποφασίσει αυτό;

ΗΓ. Ο θάνατος δεν είναι πιο σίγουρος από αυτό. *(στους επόπτες)* Οδηγείστε τον αμέσως στον Ιππόλυτο, τον σιδερά· διατάξτε να του βάλει χοντρά πεδούκλια. Από εκεί φροντίστε να οδηγηθεί έξω από την πύλη στον απελεύθερό μου, τον Κόρδαλο, στο λατομείο. Και πείτε ότι θέλω να τον φροντίσουν έτσι, ώστε να είναι γι' αυτόν ακόμη χειρότερα και από εκείνον, για τον όποιον είναι χείριστα. 735

ΤΥ. Γιατί εγώ να έχω την απαίτηση να είμαι καλά, αφού εσύ δεν το θέλεις; Ο κίνδυνος της δικής μου ζωής αποτελεί κίνδυνο και για σένα. Μετά από τον θάνατο, δεν υπάρχει στον θάνατο τίποτε κακό που να φοβάμαι. Ακόμη και αν ζήσω φτάνοντας σε πολύ μεγάλη ηλικία, όμως είναι σύντομο το χρονικό διάστημα που θα υπομείνω αυτά που με απειλείς. Γεια σου και να είσαι καλά, ακόμη και αν σου αξίζει να πω διαφορετικά. Εσύ, Αριστοφόντη, να είσαι καλά αντάξια, όπως μου φέρθηκες. Γιατί εξαιτίας σου μου συνέβη αυτό. 745

ΗΓ. *(στους επόπτες)* Πάρτε τον!

ΤΥ. Όμως σε παρακαλώ μόνο το εξής. Αν επιστρέψει εδώ ο Φιλοκράτης, να μου δώσεις τη δυνατότητα να τον συναντήσω.

ΗΓ. *(στους επόπτες)* Χαθήκατε, αν δεν τον πάρετε αμέσως μακριά από τα μάτια μου! *(οι επόπτες αρπάζουν τον Τύνδαρο και τον σέρνουν δια της βίας)*

ΤΥ. Αυτό, βέβαια, μα τον Ηρακλή, είναι βία, και να με σέρνουν και ταυτόχρονα να με σπρώχνουν. *(οι επόπτες τον απομακρύνουν προς τα αριστερά σέρνοντάς τον· ο Ηγίων μονολογεί γεμάτος πικρία, ενώ ο Αριστοφόντης παραμένει σιωπηλός)* 750

ΗΓ. Εκείνος οδηγήθηκε κατ' ευθείαν στη φυλακή, όπως του αξίζει. Εγώ θα δώσω σε εκείνους τους άλλους αιχμαλώτους ένα μάθημα, για να μην τολμήσει κανείς να επιχειρήσει μια τέτοια πράξη. Γιατί, αν δεν βρισκόταν αυτός

που μου το φανέρωσε, θα με εξαπατούσαν με τα τεχνάσματά τους εντελώς 755
 σέροντάς με από τη μύτη. Τώρα το πήρα απόφαση, μετά από αυτά, να μην
 εμπιστεύομαι κανέναν και για τίποτε. Αρκετά εξαπατήθηκα μία φορά. Ήλι-
 ζα ο δύστυχος ότι θα απαλλάξω τον γιο μου από τη δουλεία. Αυτή η ελπίδα
 χάθηκε. Έχασα τον ένα μου γιο, παιδί τεσσάρων ετών, που μου τον έκλεψε 760
 ένας δούλος. Και ποτέ δεν βρήκα αυτόν τον δούλο ούτε τον γιο μου. Ο μεγα-
 λύτερος γιος μου έπεσε στα χέρια των εχθρών. Τί συμφορά είναι αυτή; Λες
 και απέκτησα παιδιά για να μην έχω παιδιά. (στον Αριστοφόντη) Ακολούθη-
 σέ με εδώ. Θα σε πάω πάλι εκεί που ήσουν. Το πήρα απόφαση να μη λυπά-
 μαι κανέναν, γιατί κανένας δεν λυπήθηκε εμένα. 765

ΑΡ. Βγήκα από τα δεσμά με καλούς οiwονούς. Τώρα καταλαβαίνω ότι πρέπει
 να γυρίσω πάλι στις αλυσίδες με κακούς οiwονούς.

Ο Ηγίων μαζί με τον Αριστοφόντη αναχωρούν προς τα δεξιά της σκηνής.

ΠΡΑΞΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

Σκηνή 1^η (768–780)

(Εργάσιλος)

Ο Εργάσιλος ενθουσιασμένος σπεύδει επί σκηνής, ερχόμενος από το λιμάνι.

ΕΡ. Ύψιστε Δία, εμένα σώζεις και τους πόρους μου αυξάνεις, μου προσφέ-
 ρεις μέγιστες και πλουσιοπάροχες πολυτέλειες, έπαινο, κέρδος, διασκέδαση, 770
 αστεία, γιορτές, πανηγύρεις, παρέλαση εδεσμάτων, φαγητό, ποτό, πλησμο-
 νή, χαρά! Αποφάσισα τώρα πια να μην παρακαλώ κανέναν άνθρωπο, γιατί
 μπορώ να βοηθήσω έναν φίλο ή να καταστρέψω έναν εχθρό, τόσο αυτή η
 ευχάριστη ημέρα με γέμισε με ευχάριστη ευχαρίστηση! Κέρδισα μία πλουσι- 775
 ότατη κληρονομιά χωρίς θρησκευτικές υποχρεώσεις. Τώρα θα πάρω γρήγο-
 ρα τον δρόμο προς αυτόν τον γέρο, τον Ηγίωνα, στον οποίο φέρνω τόσο με-
 γάλο καλό όσο ο ίδιος εύχεται από τους θεούς, και ακόμη περισσότερο. Λοι-
 πόν το αποφάσισα. Έτσι όπως συνηθίζουν οι κωμικοί δούλοι, θα τυλίξω τον
 μανδύα γύρω από τον λαιμό μου, για να ακούσει από εμένα πρώτο αυτό το
 πράγμα. Και ελπίζω (*τρίβοντας τα χέρια του*) ότι εγώ εξαιτίας αυτής της είδη- 780
 σης θα πετύχω φαγητό για πάντα!

Σκηνή 2^η (781–900)

(Ηγίων – Εργάσιλος)

*Επιστρέφει ο Ηγίων από τα δεξιά, βαδίζοντας αργά και μονολογώντας λυπημένος· αρ-
χικά δεν βλέπει τον Εργάσιλο.*

ΗΓ. Όσο περισσότερο φέρνω και πάλι στο μυαλό μου αυτήν την υπόθεση
τόσο περισσότερο αυξάνεται η λύπη στην καρδιά μου. Να εξαπατηθώ εγώ
με τέτοιον τρόπο σήμερα! Και δεν μπόρεσα καν να το προβλέψω. Όταν αυτό
θα γίνει γνωστό, θα γίνω περιγέλωσ σε ολόκληρη την πόλη. Αμέσως μόλις 785
φτάσω στην αγορά, όλοι θα λένε «Αυτός είναι εκείνος ο έξυπνος γέρος που
εξαπατήθηκε» (σταματά, καθώς βλέπει τον Εργάσιλο μπροστά από το σπίτι
του) Αλλά ο Εργάσιλος δεν είναι αυτός που βλέπω εκεί πέρα; Μάλιστα έχει
τυλιγμένο τον μανδύα του. <Αραγε> τί σκοπεύει να κάνει; (στέκεται πα-
ράμερα)

ΕΡ. Διώξε από πάνω σου την αναβλητικότητα, Εργάσιλε, προχώρα την υπό- 790
θεση. Απειλώ και επαπειλώ, να μη μου σταθεί κανείς εμπόδιο, εκτός αν κά-
ποιος νομίζει ότι έζησε πάρα πολύ. Γιατί όποιος μου εναντιωθεί, θα τον ισο-
πεδώσω. (προσποιείται ότι δήθεν παλεύει με τις γροθιές του με κάποιον αντί-
παλο)

ΗΓ. (κατά μέρος) Αυτός ο άνθρωπος αρχίζει αγώνα πυγμαχίας.

ΕΡ. Αποφάσισα να το κάνω. Γι' αυτό όλοι ας πάρουν τον δρόμο τους. Να μη
μεταφέρει κανείς καμιά δουλειά του σ' αυτόν εδώ τον χώρο. Γιατί η γροθιά 795
μου είναι πέτρα, ο αγκώνας μου βέλος, ο ώμος μου πολιορκητικός κριός, και
οποιοδήποτε χτυπήσω με το γόνατό μου θα τον ρίξω στη γη. Θα κάνω ό-
λους τους ανθρώπους συλλέκτες δοντιών, οποιοδήποτε συναντήσω.

ΗΓ. (κατά μέρος, απορημένος) Τί σημαίνουν αυτές οι απειλές; Δεν μπορώ να
έχω τόσες απορίες.

ΕΡ. Θα τον κάνω να θυμάται για πάντα αυτήν την ημέρα, αυτόν τον τόπο και 800
εμένα. Όποιος μου σταθεί εμπόδιο θα τον κάνω αμέσως να σταθεί εμπόδιο
στην ίδια του τη ζωή.

ΗΓ. (κατά μέρος) Τί σπουδαίο αρχίζει να κάνει αυτός ο άνθρωπος με τόσες
απειλές;

ΕΡ. (με επίσημο ύφος) Πρώτα διακηρύσσω, για να μη πιαστεί κανείς από δι-
κό του σφάλμα. Παραμείνετε στο σπίτι, κρατήστε τη βία μου μακριά σας.

ΗΓ. *(κατά μέρος)* Μα τον Πολυδεύκη, θα ήταν παράξενο αν αυτός δεν πήρε 805
θάρρος στην κοιλιά του. Αλίμονο σε εκείνον τον κακομοίρη, με το φαγητό
του οποίου έγινε τούτος δεσποτικότερος!

ΕΡ. Και μετά οι μυλωνάδες – χοιροτρόφοι, που τρέφουν γουρούνια με πίτου-
ρα, εξαιτίας της οσμής των οποίων δεν μπορεί κανείς να περάσει <έξω> από
τον μύλο. Αν παρατηρήσω τη γουρούνα κάποιου από αυτούς σε δημόσιο χώ-
ρο, θα λιώσω με τις γροθιές μου τα πίτουρα των ίδιων των αφεντικών τους. 810

ΗΓ. *(κατά μέρος, κατάπληκτος)* Βασιλικές και ηγεμονικές διακηρύξεις κάνει.
Ο άνθρωπος είναι χορτάτος, σίγουρα έχει θάρρος στην κοιλιά του.

ΕΡ. Και μετά οι ψαράδες, που έρχονται καβάλα σε ευνουχισμένο άλογο που
τετραποδίζει και τους ταλαιπωρεί και που προσφέρουν στον κόσμο βρωμερά
ψάρια, των οποίων η οσμή οδηγεί στην αγορά όλους τους χασομέρηδες της 815
βασιλικής στοάς. Εγώ θα μαστιγώσω τα πρόσωπά τους με τα φτιαγμένα από
λυγαριά καλάθια των ψαριών, για να μάθουν πόση ενόχληση προκαλούν στη
μύτη των άλλων. Και έπειτα ακόμη οι χασάπηδες, που στερούν από τις προ-
βατίνες τα παιδιά τους, που συμφωνούν αρνάκια <γάλακτος> να σφάξουν
και δίνουν κρέας από δυο φορές μεγαλύτερο αρνί, και που δίνουν το όνομα
Πέτρος στο πρώτο κριάρι του κοπαδιού. Αν εγώ δω τον Πέτρο τους σε δη- 820
μόσιο δρόμο, και τον Πέτρο και το αφεντικό του θα τους κάνω τους αθλιότε-
ρους θνητούς.

ΗΓ. *(κατά μέρος)* Μπράβο! Αυτός εδώ δίνει αγορανομικές εντολές. Θα ήταν
αλήθεια παράξενο, αν οι Αιτωλοί δεν τον έκαναν αγορανόμο τους.

ΕΡ. Εγώ τώρα δεν είμαι παράσιτος, αλλά ο βασιλικότερος βασιλιάς των βα- 825
σιλέων, τόσες προμήθειες για την κοιλιά μου υπάρχουν στο λιμάνι, δηλαδή
φαγητό. Αλλά εγώ καθυστερώ να γεμίσω χαρά τον γέρο Ηγίωνα, κανένας
άνθρωπος δεν είναι περισσότερο τυχερός από αυτόν.

ΗΓ. *(κατά μέρος, με απορία)* Ποια είναι αυτή η χαρά που χαρούμενος αυτός
μου χαρίζει; *(ο Εργάσιλος πλησιάζει βιαστικά την πόρτα του σπιτιού, τη χτυπά
δυνατά και φωνάζει)*

ΕΡ. Έι! Πού είστε; Είναι κανείς εδώ; Θα ανοίξει κανείς αυτήν την πόρτα; 830

ΗΓ. *(κατά μέρος)* Αυτός ο άνθρωπος έρχεται στο σπίτι μου για δείπνο.

ΕΡ. *(συνεχίζοντας να χτυπά την πόρτα δυνατά)* Ανοίξτε αυτά τα δύο πορτό-
φυλλα, πριν φέρω σ' αυτά την καταστροφή χτυπώντας τα μέχρι να γίνουν

ροκανίδια.

ΗΓ. *(κατά μέρος)* Θα ήθελα πολύ να μιλήσω σ' αυτόν. *(απευθύνεται δυνατά στον παράσιτο)* Εργάσιλε!

ΕΡ. *(έχοντας γυρισμένη την πλάτη του στον Ηγίωνα)* Ποιος φωνάζει τον Εργάσιλο;

ΗΓ. Κοίτα εδώ.

ΕΡ. Διατάξεις εμένα να κάνω ό, τι δεν κάνει και ούτε θα κάνει για σένα η Καλή Τύχη. Αλλά ποιος είναι;

835

ΗΓ. Κοίτα πίσω σου εμένα, είμαι ο Ηγίων.

ΕΡ. *(στρέφεται προς τον Ηγίωνα)* Ω, άριστε για μένα από όσους άριστους ανθρώπους υπάρχουν, έρχεσαι στην κατάλληλη στιγμή.

ΗΓ. Κάποιον πέτυχες στο λιμάνι, όπου μπορείς να γευματίσεις, γι' αυτό με περιφρονείς.

ΕΡ. Δώσε μου το χέρι σου.

ΗΓ. Το χέρι;

ΕΡ. Δώσε μου το χέρι σου αμέσως, είπα.

ΗΓ. *(απλώνει το χέρι του)* Πάρ' το.

ΕΡ. *(σφίγγει το χέρι του Ηγίωνα)* Να χαίρεσαι.

ΗΓ. Γιατί να χαίρομαι εγώ;

ΕΡ. Γιατί εγώ το διατάζω, εμπρός, λοιπόν, να χαίρεσαι.

ΗΓ. Μα τον Πολυδεύκη, οι λύπες μου ξεπερνούν τις χαρές μου.

840

ΕΡ. Μη θυμώνεις. Εγώ θα βγάλω πια από το κορμί σου όλα τα στίγματα της λύπης. Να χαίρεσαι με θάρρος.

ΗΓ. *(αμήχανα)* Χαίρομαι, αν και δεν ξέρω για ποιο λόγο να χαρώ.

ΕΡ. Ευχαριστώ. Δώσε εντολή...

ΗΓ. *(απορημένος)* Τι εντολή να δώσω;

ΕΡ. Να ανάψουν τεράστια φωτιά.

ΗΓ. Τεράστια φωτιά;

ΕΡ. Αυτό λέω, να είναι μεγάλη.

ΗΓ. *(θυμωμένος)* Και τί; Βρε όρνιο, νομίζεις ότι για χάρη σου θα κάψω το σπίτι μου;

845

ΕΡ. Μη θυμώνεις. Θα διατάξεις ή δεν θα διατάξεις να στηθούν οι χύτρες και να πλυθούν οι γαβάθες; Λαρδί και λιχουδιές να ζεσταίνονται σε καυτές σχά-

ρες; Και κάποιος άλλος να πάει να αγοράσει ψάρια;

ΗΓ. Αυτός ονειρεύεται ξύπνιος.

ΕΡ. *(συνεχίζοντας ακάθεκτος)* Και κάποιος άλλος να αγοράσει χοιρινό και αρνίσιο κρέας και κοτοπουλάκια;

ΗΓ. Ξέρεις να περνάς καλά, αν υπάρχουν τα μέσα. 850

ΕΡ. *(με ενθουσιασμό)* Χοιρομέρι και σμέρνα, παστό ψάρι, σκουμπρί και σαλάχι και ξιφία και μαλακό τυρί;

ΗΓ. Θα έχεις την ευκαιρία περισσότερο να τα ονομάζεις παρά να τα τρως εδώ στο σπίτι μου, Εργάσιλε.

ΕΡ. Νομίζεις ότι αυτό το λέω για μένα;

ΗΓ. Εσύ δεν θα φας τίποτε εδώ σήμερα ούτε κάτι περισσότερο, μην ξεγελάς τον εαυτό σου. Γι' αυτό εσύ να μου φέρεις μια κοιλιά για το καθημερινό σου φαγητό. 855

ΕΡ. Όμως θα φροντίσω εγώ να θέλεις εσύ ο ίδιος να κάνεις έξοδα, ακόμη και αν εγώ στο απαγορεύω.

ΗΓ. Εγώ;

ΕΡ. Εσύ βέβαια!

ΗΓ. Τότε, λοιπόν, εσύ είσαι ο κύριός μου.

ΕΡ. Αντιθέτως, ο καλός σου άγγελος. Θέλεις να σε κάνω ευτυχισμένο;

ΗΓ. Θα <το> ήθελα σίγουρα από το να είμαι δυστυχής.

ΕΡ. Δώσε μου το χέρι σου.

ΗΓ. *(απλώνει ξανά το χέρι του)* Να το χέρι μου.

ΕΡ. *(κρατώντας σφιχτά το χέρι του Ηγίωνα)* Οι θεοί όλοι να σε βοηθούν!

ΗΓ. Δεν καταλαβαίνω τίποτε.

ΕΡ. Δεν είσαι μες στα βάτα, γι' αυτό δεν νιώθεις. Αλλά δώσε εντολή να σου ετοιμάσουν καθαρά δοχεία για θρησκευτική τελετή γρήγορα, και να φέρουν ένα όπως πρέπει παχύ αρνί. 860

ΗΓ. Γιατί;

ΕΡ. Για να κάνεις θυσία.

ΗΓ. Σε ποιον από τους θεούς;

ΕΡ. Σε μένα, μα τον Ηρακλή! Γιατί εγώ τώρα είμαι για σένα ο ύψιστος Δίας, και ακόμη εγώ είμαι η Σωτηρία, η Τύχη, το Φως, η Ευθυμία, η Χαρά! Γι' αυτό να ευχαριστήσεις αυτόν τον θεό σου με πλησμονή. 865

- ΗΓ. Μου φαίνεται ότι πεινάς.
- ΕΡ. Πεινάω για τον εαυτό μου, βέβαια, όχι για σένα.
- ΗΓ. Όπως προτιμάς, το ανέχομαι πρόθυμα.
- ΕΡ. *(ειρωνικά)* Το πιστεύω, το συνήθισες από παιδί.
- ΗΓ. Ο Δίας και οι θεοί να σε καταστρέψουν!
- ΕΡ. Εσένα, μα τον Ηρακλή... <εσύ> είναι δίκαιο να μου χρωστάς ευγνωμοσύνη για την είδηση. Τόσο μεγάλο καλό σου φέρνω τώρα από το λιμάνι. Τώρα <η προσφορά σου> μού αρέσει.
- ΗΓ. Φύγε από εδώ, είσαι ανόητος, έρχεσαι αργά και καθυστερημένα. 870
- ΕΡ. Λοιπόν, αν ερχόμουν πριν, τότε περισσότερο θα το έλεγες. Τώρα δέξου από μένα αυτήν τη χαρά που σου φέρνω. Γιατί πριν από λίγο, στο λιμάνι είδα τον γιο σου, τον Φιλοπόλεμο, ζωντανό, σώο και αβλαβή, σε ένα κρατικό γρήγορο πλοίο και μαζί εκείνον τον νεαρό από την Ήλιδα και τον δούλο σου 875 τον Σταλαγμό, που είχε δραπετεύσει από το σπίτι σου και που σου είχε αρπάξει τον μικρό σου γιο, όταν ήταν τεσσάρων ετών παιδί.
- ΗΓ. Άντε στα τσακίδια! Με κοροϊδεύεις!
- ΕΡ. Όσο με αγαπάει η Αγία Πλησμονή, Ηγίωνα, και όσο με κοσμεί πάντα με το όνομά της, εγώ τον είδα.
- ΗΓ. Τον γιο μου;
- ΕΡ. Τον γιο σου και τον φύλακα άγγελό μου.
- ΗΓ. Και εκείνον τον αιχμάλωτο από την Ήλιδα; 880
- ΕΡ. Μα τον Απόλλωνα!
- ΗΓ. Και τον δούλο μου τον Σταλαγμό, που έκλεψε τον γιο μου;
- ΕΡ. Μα την Κόρη!
- ΗΓ. Εδώ και καιρό...
- ΕΡ. *(τον διακόπτει)* Μα την Πραινέστη!
- ΗΓ. Ήλθε;
- ΕΡ. Μα τη Σιγνέα!
- ΗΓ. Σίγουρα;
- ΕΡ. Μα την Φρουσινώνα!
- ΗΓ. Πρόσεξε.
- ΕΡ. Μα την Αλάτριο!
- ΗΓ. Γιατί ορκίζεσαι σε ξένες πόλεις;

ΕΡ. Γιατί, βέβαια, είναι τόσο τραχιές όσο λες ότι είναι και το φαγητό σου. 885

ΗΓ. Ανάθεμά σε...

ΕΡ. *(τον διακόπτει)* Σε σένα! Αφού δεν πιστεύεις καθόλου αυτό που με ειλικρίνεια σου λέω. Αλήθεια ο Σταλαγμός ποιας εθνικότητας ήταν τότε, όταν έφυγε από εδώ;

ΗΓ. Σικελός.

ΕΡ. Και τώρα δεν είναι Σικελός, είναι Βόιος; συμβιώνει με ένα κολάρο. Πιστεύω, του έδωσαν «σύζυγο», για να κάνει παιδιά!

ΗΓ. Πες μου. Αυτά τα λόγια μου τα είπες με καλή πίστη; 890

ΕΡ. Με καλή.

ΗΓ. *(ανακουφισμένος)* Αθάνατοι θεοί, μου φαίνεται πως γεννήθηκα για δεύτερη φορά, αν λες την αλήθεια.

ΕΡ. Έτσι λες; Θα έχεις ακόμη αμφιβολία, ακόμη και αν εγώ σου ορκίζομαι με ευλάβεια; Τέλος πάντων, Ηγίωνα, αν έχεις μικρή πίστη στον όρκο μου, πήγαινε να δεις στο λιμάνι.

ΗΓ. Θα το κάνω σίγουρα. Εσύ φρόντισε μέσα ό, τι χρειάζεται. Πάρε, ζήτα, 895 βγάλε ό, τι θέλεις. Σε κάνω οικονόμο μου.

ΕΡ. *(ενθουσιασμένος)* Λοιπόν, μα τον Ηρακλή, αν δεν προνοήσω σωστά, χτύπα με ραβδί.

ΗΓ. Θα σου παραθέτω δείπνο για πάντα, αν λες την αλήθεια.

ΕΡ. Και από πού <θα πληρώνεται> αυτό;

ΗΓ. Από εμένα και από τον γιο μου.

ΕΡ. Το εγγυάσαι αυτό;

ΗΓ. Το εγγυώμαι.

ΕΡ. Και εγώ σε ανταπόδοση σου εγγυώμαι ότι ο γιος σου έφτασε.

ΗΓ. Φρόντισέ <τα> όσο καλύτερα μπορείς. 900

ΕΡ. Να πας στο καλό και να γυρίσεις με το καλό!

Ο Ηγίων αναχωρεί γρήγορα προς τα αριστερά με κατεύθυνση προς το λιμάνι και ο Εργάσιλος μένει μόνος στη σκηνή μονολογώντας χαρούμενος για τις εξελίξεις.

Σκηνή 3^η (901–908)

(Εργάσιλος)

ΕΡ. Εκείνος έφυγε από εδώ και μου ανέθεσε την πλήρη εποπτεία για το φαγητό. Αθάνατοι θεοί! Πώς θα πετσοκόψω αμέσως τους λαιμούς από τις πλάτες! Πόσο μεγάλη συμφορά θα πέσει στα χοιρομέρια, τί όλεθρος στο λαρδί, πόση κατανάλωση στους χοιρινούς μαστούς, τί καταστροφή στην πετσούλα <του ψητού>, πόση κούραση για τους χασάπηδες και πόση για τους χοιρο- 905
 πώλες! Και αν, βέβαια, αναφέρω και άλλα, που αποτελούν το φαγητό της κοιλιάς μου, θα είναι χάσιμο χρόνου. Τώρα πάω να εκδώσω απόφαση για το λαρδί, με τη δικαιοδοσία του αξιώματός μου, και να προσφέρω βοήθεια στα χοιρομέρια που κρέμονται περιμένοντας απόφαση.

Ο Εργάσιλος μπαίνει γρήγορα στο σπίτι του Ηγίωνα, εγκαταλείποντας οριστικά τη σκηνή. Από το εσωτερικό του σπιτιού ακούγεται πάταγος.

Σκηνή 4^η (909–921)

(αγόρι (δούλος))

Επί σκηνής σπεύδει τρέχοντας ένα αγόρι, δούλος του Ηγίωνα, σε κατάσταση πανικού.

ΑΓ. Μακάρι ο πατέρας Δίας και οι θεοί να καταστρέψουν, Εργάσιλε, εσένα και την κοιλιά σου, και όλους τους παρασίτους και όποιον στο εξής δίνει 910
 φαγητό στους παρασίτους. Όλεθρος και καταστροφή, συμφορά έπεσε πριν λίγο στο σπίτι μας. Φοβήθηκα ότι εκείνος θα ορμήσει πάνω μου σαν πεινασμένος λύκος. Όταν η όψη του πεινασμένου ***** έφοδο. Και μα τον Ηρακλή, εγώ πολύ άσχημα φοβήθηκα, έτσι που έτριξε τα δόντια του. Μόλις ήλθε, γκρέμισε όλο το κελάρι του κρέατος μαζί με το κρέας. Άρπαξε ένα χασαπομάχαιρο και πετσόκοψε σε τρία κομμάτια τα χοιρινά γλυκάδια. Έσπασε 915
 όλες τις χύτρες και τα ποτήρια εκτός από αυτά που χωράνε ένα μόδιο. Ρωτούσε τον μάγειρα αν μπορούν να μπουν στη φωτιά οι τσουκάλες. Έσπασε όλες τις αποθήκες μέσα και άνοιξε τη σκευοθήκη. (ακούγεται πάλι θόρυβος από μέσα· φωνάζει στους υπόλοιπους δούλους στο σπίτι) Προσέξτε τον καλά, δούλοι! Εγώ θα πάω να συναντήσω τον γέρο, να του πω να φέρει άλλο φαγητό για τον εαυτό του, αν, βέβαια, θέλει να φάει. Γιατί αυτός εδώ σίγουρα, 920
 όπως τα κανονίζει, ή δεν υπάρχει τίποτε πια ή δεν θα μείνει τίποτε σε λίγο.

Το αγόρι αναχωρεί τρέχοντας προς τα δεξιά.

ΠΡΑΞΗ ΠΕΜΠΤΗ**Σκηνή 1^η (922–953)**

(Ηγίων – Φιλοπόλεμος – Φιλοκράτης – Σταλαγμός)

Από το λιμάνι έρχονται ο Ηγίων, ο Φιλοπόλεμος και ο Σταλαγμός, ο οποίος φέρει δεσμά και κολάρο στον λαιμό του και παραμένει σκυφτός και σιωπηλός.

ΗΓ. (στον Φιλοπόλεμο) Χρωστώ μεγάλη ευγνωμοσύνη στον Δία και τους θεούς δίκαια, γιατί σε έφεραν πίσω και σε έδωσαν πάλι στον πατέρα σου και γιατί με απάλλαξαν από τις πολλές δυστυχίες που άντεξα μέχρι τώρα, όσο ήμουν εδώ χωρίς εσένα, και γιατί βλέπω αυτόν (δείχνει τον Σταλαγμό) να είναι 925 στην κατοχή μας, και γιατί η πίστη αυτού εδώ (δείχνει τον Φιλοκράτη) αποδείχθηκε στέρεη απέναντί μας.

ΦΙΛΟΠ. Ήδη πόνεσα αρκετά μέσα από την καρδιά μου και αρκετά ταλαιπωρήθηκα από ανησυχία και δάκρυα, αρκετά πια άκουσα και τις δικές σου ταλαιπωρίες, που μου ανέφερες στο λιμάνι. Ας ασχοληθούμε τώρα με αυτό ε- 930 δώ.

ΦΙΛΟΚ. (στον Ηγίωνα) Τί <θα πεις> τώρα, που κράτησα τον λόγο μου απέναντί σου και φρόντισα να επιστρέψει αυτός (δείχνει τον Φιλοπόλεμο) σε σένα να ελεύθερος;

ΗΓ. Φρόντισες να μην μπορώ ποτέ να σου ανταποδώσω αρκετά τη χάρη, Φιλοκράτη, έτσι όπως ευεργέτησες εμένα και τον γιο μου.

ΦΙΛΟΠ. Ίσα ίσα, μπορείς, πατέρα, και θα μπορέσεις και εγώ θα μπορέσω και οι θεοί θα δώσουν τη δυνατότητα να ανταποδώσεις άξια την ευεργεσία 935 στον ευεργέτη μας. Και ακριβώς εσύ προπαντός, πατέρα μου, μπορείς να ανταποδώσεις σ' αυτόν αυτό που του αξίζει.

ΗΓ. (στον Φιλοκράτη) Τί χρειάζονται τα λόγια; Δεν υπάρχει γλώσσα με την οποία θα μπορούσα να σου αρνηθώ οτιδήποτε μου ζητήσεις.

ΦΙΛΟΚ. Ζητώ από σένα να μου δώσεις πίσω εκείνον τον δούλο, που είχα αφήσει εδώ ως ενέχυρο για μένα, ο οποίος ήταν πάντοτε καλύτερος για μένα παρά για τον εαυτό του, για να μπορέσω να του το ανταποδώσω ως ανταμοι- 940 βή για τις καλές του πράξεις.

ΗΓ. Θα ανταποδώσω τη χάρη για το καλό που μου έκανες. Και αυτό που ζητάς και ό, τι άλλο μου ζητήσεις θα το έχεις. (διστακτικά) Αλλά δεν θα ήθελα να θυμώσεις, γιατί εγώ οργισμένος τον κακομεταχειρίστηκα.

ΦΙΛΟΚ. (*ανήσυχος*) Τί έκανες;

ΗΓ. Τον έβαλα στο λατομείο δεμένο με πεδούκλια, όταν έμαθα ότι εξαπατήθηκα. 945

ΦΙΛΟΚ. Αλίμονο σε μένα τον δύστυχο, εξαιτίας μου να συμβούν συμφορές στον καλύτερο άνθρωπο!

ΗΓ. Και γι' αυτόν τον λόγο να μη μου δώσεις γι' αυτόν ούτε έναν ασημένιο οβολό. Πάρ' τον χάρισμα από μένα, για να είναι ελεύθερος.

ΦΙΛΟΚ. Μα τον Πολυδεύκη, Ηγίωνα, ευχαριστώ. Αλλά σε παρακαλώ να διατάξεις να φέρουν πίσω τον άνθρωπο.

ΗΓ. Βεβαίως. (*καλεί τους δούλους από το σπίτι*) Πού είστε εσείς; (*δύο από τους επόπτες των δούλων βγαίνουν*) Πηγαίνετε αμέσως να φέρετε εδώ τον Τύνδαρο. (*στον Φιλοπόλεμο και τον Φιλοκράτη*) Εσείς <οι δύο> πηγαίνετε μέσα. Στο μεταξύ εγώ θέλω να μάθω από αυτό εδώ (*δείχνει τον Σταλαγμό*), το άξιο για βούρδουλα άγαλμα, τί συνέβη με τον μικρότερο γιο μου. Εσείς στο μεταξύ πλυθείτε. 950

ΦΙΛΟΠ. Ακολούθησέ με από εδώ, Φιλοκράτη.

ΦΙΛΟΚ. Σε ακολουθώ.

Ο Φιλοπόλεμος και ο Φιλοκράτης αποσύρονται στο σπίτι του Ηγίωνα. Επί σκηνής παραμένει ο ηλικιωμένος μόνος του με τον Σταλαγμό, που εξακολουθεί να είναι σκυφτός και αμίλητος, και στρέφεται προς εκείνον για να τον ανακρίνει.

Σκηνή 2^η (954–977)

(Ηγίων – Σταλαγμός)

ΗΓ. Εμπρός, προχώρα εδώ εσύ, (*ειρωνικά*) καλέ μου άνθρωπε, χαριτωμένε δούλε μου.

ΣΤ. (*σηκώνει το κεφάλι του και απευθύνεται στον Ηγίωνα με σκαιό ύφος*) Τί πρέπει να κάνω εγώ, όταν εσύ, ένας τέτοιος άνθρωπος, λες ψέματα; Υπήρξα 955
εγώ χαριτωμένος και κομπός· ποτέ, όμως, δεν ήμουν καλός ούτε συνετός, ούτε ποτέ θα είμαι. Μην ελπίζεις ότι θα γίνω συνετός.

ΗΓ. Καταλαβαίνεις αρκετά εύκολα σε ποια κατάσταση βρίσκεται η τύχη σου. Αν θα είσαι ειλικρινής, θα ενεργήσεις προς το συμφέρον σου· από κακή <που είναι η θέση σου θα την κάνεις> κάπως καλύτερη. Να μου λες το σωστό και την αλήθεια, αλλά μέχρι τώρα ούτε την αλήθεια είπες ούτε το 960

σωστό έκανες ποτέ.

ΣΤ. Πιστεύεις ότι εγώ ντρέπομαι, επειδή μου λες αυτό που εγώ <ο ίδιος> παραδέχομαι;

ΗΓ. (ειρωνικά) Θα σε κάνω εγώ, όμως, να ντραπείς, γιατί θα σε κάνω κατακόκκινο.

ΣΤ. (ειρωνικά) Ω! Πιστεύω ότι θα με απειλήσεις με ξύλο εμένα τον άπειρο. Άστα αυτά τέλος πάντων, πες τί προτείνεις για να πάρεις από εδώ (δείχνει τον εαυτό του) ό, τι ζητάς.

ΗΓ. Είσαι αρκετά εύγλωττος. Αλλά θέλω πια να περιορίσεις τα λόγια σου. 965

ΣΤ. Ας γίνει, όπως θέλεις.

ΗΓ. (κατά μέρος) Ήταν πολύ υποχωρητικός ως παιδί, αλλά τώρα δεν πρέπει. (στον Σταλαγμό) Ας κάνουμε το εξής. Πρόσεξε, λοιπόν, και απάντησέ μου σ' αυτά που σε ρωτάω. Αν θα είσαι ειλικρινής, θα κάνεις την κατάστασή σου κάπως καλύτερη απ' ό, τι είναι.

ΣΤ. Αυτά είναι ανοησίες. Νομίζεις ότι δεν ξέρω τί μου αξίζει;

ΗΓ. Όμως μπορείς να αποφύγεις μερικά, αν όχι όλα. 970

ΣΤ. Θα αποφύγω λίγα, το ξέρω. Γιατί θα συμβούν πολλά και όπως μου αξίζει, γιατί και δραπέτευσα και τον γιο σου έκλεψα και τον πούλησα.

ΗΓ. Σε ποιον άνθρωπο <τον πούλησες>;

ΣΤ. Στον Θεοδορομήδη Πολυπλούσιο στην Ήλιδα, για έξι μνες.

ΗΓ. Μα τους αθάνατους θεούς, αυτός είναι βέβαια ο πατέρας αυτού εδώ του Φιλοκράτη!

ΣΤ. Όμως τον γνωρίζω καλύτερα απ' ό, τι εσύ και τον είδα πολλές φορές. 975

ΗΓ. Ύψιστε Δία, σώσε και εμένα και τον γιο μου για χάρη μου. (στρέφεται προς το σπίτι του και φωνάζει δυνατά) Φιλοκράτη, σε παρακαλώ, στο όνομα του Πνεύματος που σε προστατεύει, βγες έξω, σε θέλω!

Σκηνή 3^η (978–997)

(Φιλοκράτης – Ηγίων – Σταλαγμός)

Ο Φιλοκράτης επιστρέφει στη σκηνή από το σπίτι του Ηγίωνα.

ΦΙΛΟΚ. Ηγίωνα, εδώ είμαι. Αν με θέλεις κάτι, διάταξέ με.

ΗΓ. Αυτός εδώ λέει ότι πούλησε για έξι μνες τον γιο μου στον πατέρα σου στην Ήλιδα.

- ΦΙΛΟΚ. Πριν από πόσο καιρό έγινε αυτό; 980
- ΣΤ. Πάνε είκοσι χρόνια τώρα.
- ΦΙΛΟΚ. Λέει ψέματα.
- ΣΤ. *(στον Φιλοκράτη)* Ή εγώ ή εσύ. Γιατί ο πατέρας σου σου έδωσε ένα παιδί τεσσάρων ετών για προσωπικό σου δούλο, όταν ήσουν μικρό παιδί.
- ΦΙΛΟΚ. Ποιο ήταν το όνομά του; Αν λες αλήθεια, πες το μου λοιπόν.
- ΣΤ. Ονομαζόταν Παίγνιον, μετά εσείς του δώσατε το όνομα Τύνδαρος.
- ΦΙΛΟΚ. Γιατί εγώ δεν σε ξέρω; 985
- ΣΤ. Γιατί οι άνθρωποι συνηθίζουν να ξεχνούν και να μη γνωρίζουν κάποιον, του οποίου η υπόληψη πρέπει να θεωρείται τιποτένια.
- ΦΙΛΟΚ. Πες μου, ήταν αυτός, που πούλησες στον πατέρα μου, αυτός που μου δόθηκε ως προσωπικός μου δούλος;
- ΣΤ. Ο γιος αυτού εδώ. *(δείχνει το Ηγίωνα)*
- ΗΓ. Ζει ο άνθρωπος αυτός;
- ΣΤ. Πήρα χρήματα, αλλά δεν ενδιαφέρθηκα για τίποτε άλλο.
- ΗΓ. *(στον Φιλοκράτη)* Τί λες εσύ; 990
- ΦΙΛΟΚ. Λοιπόν, αυτός ο ίδιος ο Τύνδαρος είναι ο γιος σου, όπως, βέβαια, αυτός εδώ παρουσιάζει τις αποδείξεις. Αυτός, λοιπόν, ανατράφηκε μαζί μου καλά και με ευπρέπεια από όταν ήμαστε παιδιά μέχρι τη νεότητά μας.
- ΗΓ. *(κατάπληκτος)* Είμαι <ταυτόχρονα> και δυστυχής και τυχερός, αν εσείς λέτε την αλήθεια. Είμαι δυστυχής, γιατί του φέρθηκα άσχημα, αν είναι γιος μου. Αλίμονο! Γιατί εγώ έκανα περισσότερα και λιγότερα απ' ό, τι ήταν δίκαιο. Βασανίζομαι, γιατί φέρθηκα άσχημα. *(βαθιά λυπημένος)* Αρκεί μόνο να μπορούσε να ξεγίνει! *(σε απόσταση βλέπει τον Τύνδαρο να πλησιάζει)* Αλλά να τος έρχεται εδώ με περιβολή που δεν ταιριάζει στις αρετές του.

Σκηνή 4^η (998–1028)

(Τύνδαρος – Φιλοκράτης – Ηγίων – Στάλαγμός)

Επί σκηνής έρχονται οι δύο επόπτες οδηγώντας στον Ηγίωνα τον Τύνδαρο, δεμένο με βαριά δεσμά· ακούγεται ο ήχος των αλυσίδων καθώς σέρνει τα βήματά του, ενώ στα χέρια του κρατά ακόμη την αζίνα που χρησιμοποιούσε στο λατομείο. Ο Τύνδαρος μονολογεί εξουθενωμένος από τα καταναγκαστικά έργα.

ΤΥ. *(θλιμμένα)* Πολλές φορές είδα πολλές ζωγραφιές για τα βασανιστήρια

που γίνονται στον Αχέροντα, όμως σίγουρα κανένας Αχέροντας δεν είναι
 όμοιος με αυτόν τον τόπο, όπου ήμουν εγώ, στο λατομείο. Εκείνος εκεί, τε- 1000
 λικά, είναι ο τόπος, όπου η κούραση πρέπει να βγαίνει από το σώμα με μόχ-
 θο. *(με πικρή ειρωνεία)* Μόλις, λοιπόν, έφτασα εκεί, όπως στα παιδιά των
 πατρικών δίνουν είτε κίσσες είτε πάπιες είτε ορτύκια, για να παίζουν με αυ-
 τά, έτσι και εμένα, μόλις έφτασα, μου έδωσαν αυτόν τον «τσαλαπετεινό»
(τεντώνει τα χέρια του δείχνοντας την αζίνα που κρατά), για να διασκεδάζω.
 Αλλά να τος ο κύριος μπροστά στην πόρτα και να τος και ο άλλος κύριος γύ- 1005
 ρισε από την Ήλιδα.

ΗΓ. Γεια σου, πολυπόθητε γιε μου.

ΤΥ. *(απορημένος)* Ε, τί «γιε μου»; Α μάλιστα! Ξέρω γιατί προσποιείσαι ότι
 είσαι ο πατέρας μου και εγώ ο γιος σου: γιατί, όπως οι γονείς, μου δίνεις τη
 δυνατότητα να δω το φως.

ΦΙΛΟΚ. Γεια σου, Τύνδαρε.

ΤΥ. Γεια σου και σένα, που για χάρη σου περνώ αυτήν την ταλαιπωρία.

ΦΙΛΟΚ. Τώρα, όμως, θα σε κάνω να βρεθείς ελεύθερος μέσα σε πλούτη. 1010
 Γιατί αυτός εδώ *(δείχνει τον Ηγίωνα)* είναι ο πατέρας σου. Αυτός *(δείχνοντας
 τον Σταλαγμό)* είναι ο δούλος που σε έκλεψε από αυτόν, όταν ήσουν τεσσά-
 ρων ετών, από εδώ και σε πούλησε στον πατέρα μου για έξι μνες. Και αυτός
 (ο πατέρας μου) σε έδωσε σε μένα ως προσωπικό μου δούλο, όταν και εγώ
 και εσύ ήμαστε μικρά παιδιά. Αυτός εκεί *(δείχνει τον Σταλαγμό)* το φανέρω-
 σε· τον φέραμε πίσω από την Ήλιδα.

ΤΥ. Τί έγινε ο γιος του; 1015

ΦΙΛΟΚ. Μέσα, να τος, ο πραγματικός αδελφός σου.

ΤΥ. Τί λες; Έφερες πίσω εκείνον τον αιχμάλωτο, τον γιο αυτού εδώ;

ΦΙΛΟΚ. Ναι, σου λέω, είναι μέσα εδώ.

ΤΥ. Μα τον Πολυδεύκη, έπραξες και σωστά και καλά.

ΦΙΛΟΚ. Τώρα αυτός *(δείχνει τον Ηγίωνα)* είναι ο πατέρας σου· και αυτός
(δείχνει τον Σταλαγμό) είναι ο απαγωγέας που σε άρπαξε από εδώ, όταν ή-
 σουν μικρός.

ΤΥ. Εγώ, όμως, ως μεγάλος προς μεγάλο θα τον παραδώσω στον δήμιο για
 την κλοπή.

ΦΙΛΟΚ. Του αξίζει. 1020

ΤΥ. Λοιπόν, μα τον Πολυδεύκη, θα του δώσω, όπως του αξίζει, άξια αμοιβή.
(στρέφεται στον Ηγίωνα) Αλλά, σε παρακαλώ, πες μου: είσαι ο πατέρας μου;
ΗΓ. (συγκινημένος) Εγώ είμαι, γιε μου.

ΤΥ. Τώρα επιτέλους γυρίζει στη μνήμη μου, όταν μόνος μου αναλογίζομαι.
Τώρα, μα τον Πολυδεύκη, επιτέλους επανέρχεται στη μνήμη μου να ακούω
σαν μέσα σε σύννεφο ότι ο πατέρας μου ονομαζόταν Ηγίων.

ΗΓ. Αυτός είμαι εγώ.

1025

ΦΙΛΟΚ. (στον Ηγίωνα) Παρακαλώ να ελαφρώσεις τον γιο σου από τα δε-
σμά και για χάρη του να τα φορτώσεις στον δούλο.

ΗΓ. Το σίγουρο είναι ότι πρώτα θα φροντίσω αυτό. Πάμε μέσα, να στείλω
να φέρουν τον σιδερά, για να βγάλει αυτές τις αλυσίδες από σένα και να τις
βάλει σ' αυτόν. (δείχνει τον Σταλαγμό)

ΣΤ. (ειρωνικά) Καλά θα κάνεις <που θα τις δώσεις σ' αυτόν> που δεν έχει
ούτε δεκάρα.

Εγκαταλείπουν όλοι τη σκηνή και μπαίνουν στο σπίτι του Ηγίωνα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (1029–1036)

(Θίασος)

Όλα τα μέλη του θιάσου επιστρέφουν στη σκηνή για την αποφώνηση.

ΘΙ. Θεατές, η κωμωδία αυτή έγινε για <να προωθήσει> τα χρηστά ήθη και
δεν υπάρχουν σ' αυτήν ούτε συννευρέσεις, ούτε ερωτική υπόθεση, ούτε απάτη 1030
με υποβολιμαίο τέκνο, ούτε απάτη με χρήματα, ούτε κάπου ένας ερωτευμέ-
νος νεαρός να ελευθερώνει κάποια πόρνη κρυφά από τον πατέρα του. Τέτοι-
ου είδους κωμωδίες λίγες βρίσκουν οι ποιητές, στις οποίες οι καλοί γίνονται
καλύτεροι. Τώρα εσείς, αν σας αρέσει και αν σας αρέσαμε και δεν σας προ-
καλέσαμε απέχθεια, δώστε μας το εξής σήμα: εσείς που θέλετε να επιβρα- 1035
βεύεται η αιδημοσύνη δώστε μας το χειροκρότημά σας.

Εγκαταλείπουν όλοι τη σκηνή.

ΤΕΛΟΣ

Fragmentum dubium

Το καπέλο, που φορούσε, το άρπαξε και το πέταξε στον ουρανό.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ARGUMENTVM

Τα *argumenta*, οι σύντομες έμμετρες περιλήψεις των υποθέσεων (*υποθέσεις, περιοχαί*) που προτάσσονται των κωμωδιών του Πλαύτου και του Τερεντίου, δεν έχουν γραφεί από τους ίδιους τους δραματικούς ποιητές, αλλά είναι μεταγενέστερα. Οι *periochae* των κωμωδιών του Τερεντίου γράφτηκαν από τον C. Sulpicius Apollinaris τον 2^ο αι. μ.Χ., καθεμία σε δώδεκα *ia*⁶. Ο συντάκτης των *argumenta* του Πλαύτου είναι άγνωστος, αλλά τοποθετούνται χρονικά επίσης στον 2^ο αι. μ.Χ. Τα *argumenta* παραδίδονται για όλες τις κωμωδίες του Πλαύτου στα Παλατινά χφφ. – εκτός από τις *Bacchides*, η αρχή των οποίων έχει χαθεί, βλ. Εισαγωγή, 4.2, σ. 37 σημ. 174. Είναι γραμμένα σχηματίζοντας ακροστιχίδα με τον τίτλο του έργου. Για τέσσερις κωμωδίες (*Amphitruo*, *Aulularia*, *Mercator*, *Miles Gloriosus*) παραδίδεται και δεύτερο *argumentum*, αλλά χωρίς ακροστιχίδα. Χωρίς ακροστιχίδα είναι γραμμένα και τα *argumenta* που παραδίδονται από το Αμβροσιανό παλίμνηστο για τις κωμωδίες *Persa*, *Pseudolus* και *Stichus*. Το *argumentum* των *Captivi* σχηματίζει ακροστιχίδα με τον τίτλο της κωμωδίας, είναι γραμμένο σε εννέα *ia*⁶ και περιλαμβάνει αρκετούς αρχαϊσμούς· πρόκειται στην ουσία για ψευδο-αρχαϊσμούς, που αποσκοπούν στη μίμηση της πλαυτιανής γλώσσας. Ο τύπος CAPTEIVEI της ακροστιχίδας, πέραν της αρχαϊκής του χροιάς, έχει επιλεγεί προφανώς για να επωφεληθεί ο συντάκτης από τους δύο επιπλέον στίχους για την παρουσίαση της υπόθεσης. Για τη σύνοψη της υπόθεσης ο συντάκτης συνδύασε σημεία του κειμένου της κωμωδίας (*arg.1=Capt.25*, 261–2· *arg.2=Capt.8–9*, 17–18, 760, 875–6, 1011–12· *arg.3–5=Capt.27–9*, 100, 103· *arg.6–7=Capt.36–7*· *arg.8= Capt.872–6*, 931, 1014· *arg.9=Capt.1014*).

1 captust: i.e. *captus est*, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541. **pugna | Hegionis:** Η χασμωδία στην πενθημιμερή τομή του *ia*⁶ είναι επιτρεπτή, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543.

2 alium: *metri gratia*, αντί του *alterum* (πβ. *Capt.8*), όπως και στο *arg.9*.

4 <captum>: Οι Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904 και Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Το <captum> είναι προσθήκη του Bothe 1831, αποδεκτή από τους περισσότερους εκδότες. Η λέξη πιθανώς είχε παραλειφθεί στο αρχέτυπο των χφφ., εξαιτίας του ομοιοτέλετου με την προηγούμενη λέξη *natum*, βλ. Lindsay 1900 *ad loc.* Η προσθήκη αυτή είναι προτιμότερη έναντι του *suom*, το οποίο πρότεινε ο Pylades, διότι με το *captum* καθίσταται σαφές ότι γίνεται λόγος για τον Φιλοπόλεμο,

εφόσον ακολουθεί στον επόμενο στίχο η αναφορά στον Τύνδαρο (5: amissum filium) και μ' αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται η πιθανή σύγχυση. **recuperet:** αρχαϊκός τύπος αντί του *reciperet* (πβ. 103: *ni illum recipit*).

5 inibi: Πρόκειται για τη γραφή που παραδίδουν τα χφφ., που σημαίνει «ανάμεσα σ' αυτούς» (*OLD* s.v 1b) και την οποία διατηρούν οι περισσότεροι εκδότες. Ορισμένοι γράφουν *in ibus* (i.e. *in eis*), για να αποφύγουν τη χασμωδία (*inibi | emit*), διόρθωση που πρότεινε αρχικά ο Gulielmius 1583: 70. Αλλά η παρουσία της στο *argumentum* δεν θεωρείται ως ένδειξη σφάλματος στο κείμενο, εφόσον η γραφή επιβεβαιώνεται από τη χειρόγραφη παράδοση, βλ. Sonnenschein 1899, Lindsay 1900 *ad loc.*

7 amittatur: *metri gratia* αντί του *amitteretur*· το ρ. *amittere* χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία του *dimittere*, βλ. *ad* 23. **ipsus:** αρχαϊκός τύπος αντί του *ipse*.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (1–68)

1 Επί σκηνής εμφανίζεται ένας ηθοποιός του θιάσου, για να εκφωνήσει τον Πρόλογο, γραμμένο σε *ia*⁶. Βασικές λειτουργίες ενός πλαυτιανού Προλόγου είναι η *captatio beneuolentiae*, η διασφάλιση της προσοχής του κοινού και η γνωστοποίηση των σημαντικών λεπτομερειών της υπόθεσης στους θεατές, βλ. Duckworth 1952: 211, Slater 1992: 133, Sharrock 2009: 23. Πέραν της αμιγώς πληροφοριακής λειτουργίας, ο Πρόλογος υπηρετεί τη σύνδεση του κοινού με τον φανταστικό κόσμο του δράματος: εισάγει τους θεατές στη μίμηση του δράματος, οριοθετώντας και γεφυρώνοντας τον πραγματικό κόσμο και τον κόσμο της μυθοπλασίας, στην οποία δίνεται ζωή μέσω της παράστασης, και συνεπώς εδραιώνοντας τη σχέση ανάμεσα στη σκηνή και την *cauea*, βλ. Raffaelli 1984a (=2009): 13, Beacham 1991: 38, 40, 43, Slater 1992: 133, 145–6, 2000: 124–5, Marshall 2006: 194, Dunsch 2014: 498–9, McCarthy 2016: 203–5. Για τους σκοπούς της *captatio beneuolentiae* και της διασφάλισης της ευχάριστης ατμόσφαιρας και της προσοχής του κοινού κατά την έναρξη της παράστασης, ο Πρόλογος των *Captivi* είναι διάσπαρτος με συμβατικά – πλην, όμως, έξυπνα – αστεία (1–3, 11–14, 15–16, 63–66), περιλαμβάνει ακόμη την προγραμματική *recusatio* (55–62), μέσω της οποίας ο ποιητής επιστά την προσοχή του κοινού στο πρωτότυπο εγχείρημά του, και την τιμητική προσφώνηση των θεατών στην τελική *ualedictio* (67–8). Η αφήγηση (*expositio*) των γεγονότων που έχουν προηγηθεί της έναρξης της υπόθεσης (*argumentum*) αρχίζει στους στ. 4–10, μεσολαβεί η παρέκβαση των στ. 11–16 και έπονται 32 στίχοι (17–50), στους οποίους ολοκληρώνεται η έκθεση των γεγονότων που έχουν προηγηθεί του χρονικού σημείου έναρξης της υπόθεσης και η προοικονομία των περισσότερων εξελίξεων που πρόκειται να λάβουν χώρα στη συνέχεια. Η ενότητα αυτή του Προλόγου χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα: (α) ο *prologus* συστήνει στο κοινό τον Τύνδαρο, αφηγείται την ιστορία της απαγωγής του και γνωστοποιεί στο κοινό ότι είναι τώρα δούλος του πατέρα του (17–21)· (β) η αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου (24–6)· (γ) οι εναγώνιες προσπάθειες του Ηγίωνα να ανακτήσει τον Φιλοπόλεμο μέσω της αγοράς αιχμαλώτων (27–34)· (δ) το σχέδιο εξαπάτησης του Ηγίωνα από τον Τύνδαρο και τον Φιλοκράτη και τα αποτελέσματά του (35–44, 46–50). Σε όλη την έκταση της *expositio* τα λόγια του *prologus* έχουν επιλεγεί με προσοχή και χαρακτηρίζονται από σαφήνεια, ενώ τηρείται αυστηρά η χρονική ακολουθία των γεγονότων, επιστρατεύονται με επιδεξιότητα τα σχήματα λόγου, που δίνουν έμφαση, και οι

κατάλληλες αντωνυμίες, με σκοπό τη διασφάλιση του ενδιαφέροντος των θεατών και την εκ μέρους τους κατανόηση των λεπτομερειών της υπόθεσης. Στον Πρόλογο των *Captivi* δεν γίνεται μνεία στο Ελληνικό πρότυπο ούτε στον ποιητή που το συνέθεσε, ούτε ακόμη δηλώνεται ρητά η τοποθεσία του δράματος, μολονότι αυτή συμπεραίνεται από τους στ. 24, 30–1, 59.

2 Ο Ritschl 1845: 209–38, κυρίως 209–23, 225, βασισμένος στη θέση ότι στα προσωρινά Ρωμαϊκά θέατρα δεν υπήρχε πρόβλεψη για καθήμενους θεατές ως τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ., αλλά εκείνοι παρακολουθούσαν τις θεατρικές παραστάσεις όρθιοι ή έστω έφερναν μαζί τους δικά τους καθίσματα, θεώρησε ότι ο υπαινιγμός σε καθίσματα θεατών στον στ. 12 του Προλόγου συνιστά αναχρονισμό· ως εκ τούτου, ο Πρόλογος των *Captivi* δεν είναι «γνήσιος», δηλαδή δεν γράφηκε από τον ίδιο τον Πλαύτο, αλλά συντάχθηκε στην εποχή των αναβιώσεων των κωμωδιών του, όπως και οι Πρόλογοι των *Amphitruo* και *Poenulus*, οι οποίοι περιλαμβάνουν σχετικές αναφορές. Η θέση του Ritschl άσκησε σημαντική επιρροή σε αρκετούς από τους παλαιότερους υπομνηματιστές των *Captivi*, οι οποίοι θεώρησαν ότι ο Πρόλογος είναι νόθος, βλ. Brix ²1870: 4–5, ³1876: 4–5, Ussing 1878: 460, Cocchia 1886: xlvii, Zambaldi 1886: 117, Hallidie 1891: 79 και ad 12, Barber 1900: 5, Henson 1905: 69, Duff 1909: 120, Pascal ²1904: 4, Havet 1932: 36· ο Morris 1898: 8–9, έκρινε ότι ο Πρόλογος ήταν απαραίτητος για την κατανόηση της υπόθεσης και, ως εκ τούτου, μέρος του Προλόγου έχει γραφεί από τον Πλαύτο, αλλά, ακολουθώντας τον Ritschl, απέδωσε την παρέκβαση του prologus (11–16) σε κάποιον μεταγενέστερο συντάκτη, ενώ θεώρησε ότι και οι στ. 46–51 είναι επίσης νόθοι. Ωστόσο, η θέση του Ritschl για την απουσία καθισμάτων στο Ρωμαϊκό θέατρο έχει ανασκευαστεί και πλέον θεωρείται παρωχημένη. Δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις που αποκλείουν ότι οι θεατές είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν καθήμενοι τις παραστάσεις των κωμωδιών του Πλαύτου· αντ’ αυτού, αρκετά χωρία στις κωμωδίες του καταδεικνύουν ακριβώς το αντίθετο, διότι περιλαμβάνουν σαφείς αναφορές σε καθήμενους θεατές, λ.χ. *Am.* 65–6 (βλ. Moore 1994: 120–1, Christenson 2000: 20–1 και ad *Am.*65), *Aul.*718–19, *Epid.*733, *Mer.*160, *Mil.*81–2 (όπου φαίνεται ότι υπήρχαν θέσεις, αλλά δεν ήταν επαρκείς για όλους τους θεατές, βλ. Moore op.cit.: 119–20, Παπαϊωάννου 2009: 417 σημ. 17), *Poen.*5–10, 17–20 (ενώ οι στίχοι 23–4 επιβεβαιώνουν ότι οι δούλοι παρακολουθούσαν όρθιοι τις θεατρικές παραστάσεις, βλ. Moore 1994: 115–18), ακόμη *Poen.*1224. Γνωρίζουμε ακόμη ότι το 194 π.Χ. θεσπίστηκε με διάταγμα η παροχή ξεχωριστών θέσεων στο θέατρο στους συγκλητικούς (Λίβ. 34.44.4–5, 54.4–8,

πβ. Βαλ. Μάξ. 2.4.3, 4.5.1)· συνεπώς έχουμε τουλάχιστον έναν *terminus post quem* για την ύπαρξη καθισμάτων στα προσωρινά Ρωμαϊκά θέατρα μία δεκαετία πριν από τον θάνατο του Πλαύτου, κατά την οποία πιθανώς παραστάθηκαν οι *Captivi*, βλ. Εισαγωγή, 3.2, ενώ η σχετική ρύθμιση αποτελεί ένδειξη για το ότι τα καθίσματα προϋπήρχαν, εφόσον το περιεχόμενο του διατάγματος αφορούσε απλώς και μόνο στην κατανομή τους. Ως εκ τούτου, υπάρχει πλέον ομοφωνία ότι στα προσωρινά θέατρα της εποχής του Πλαύτου υπήρχαν καθίσματα, βλ. Duckworth 1952: 79–81, Taladoire 1956: 22–3, Beare ³1964: 171, 174, 241–7, Gruen 1992: 207–8, Ράιο 2019: 125, ενδεχομένως δεν επαρκούσαν πάντα για όλους τους θεατές, ενώ ανεπίσημα κριτήριο για την κατανομή τους αποτελούσε το κοινωνικό status: οι επιφανείς πολίτες είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν τις θεατρικές παραστάσεις καθήμενοι, ενώ οι δούλοι και άτομα που ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα ήταν αναγκασμένοι να παρακολουθούν όρθιοι στο βάθος του χώρου της παράστασης, βλ. Moore *op.cit.*: 113–23. Συνεπώς, δεν συντρέχουν λόγοι, ώστε να θεωρηθεί ότι ο Πρόλογος των *Captivi* είναι νόθος, βλ. Lindsay 1900: 113–6, Duckworth *op.cit.*: 81, Brix–Niemeyer ⁶1910: 7–8, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: 6–7.

Από την άλλη πλευρά, η υπόθεση της κωμωδίας είναι αρκετά σύνθετη. Οι αρχικές πληροφορίες του Προλόγου για το υπόβαθρο της υπόθεσης και τη φύση του σχεδίου της εξαπάτησης επιτρέπουν στους θεατές να εστιάσουν την προσοχή τους σε όσα πρόκειται να λάβουν χώρα επί σκηνής στη συνέχεια, χωρίς καθυστερήσεις για να σταματήσουν να προβληματιστούν, οι οποίες θα ζημίωναν την παρακολούθηση της δράσης, βλ. Lindsay *op.cit.*: 115, Leo ²1912: 204, Petrone 1983: 57, Blänsdorf 2002: 62, πβ. Dunsch 2014: 502. Η επανάληψη αρκετών από τις πληροφορίες του Προλόγου στον εισαγωγικό μονόλογο του Εργασίλου (92–101) δεν αποτελεί ένδειξη κατά της γνησιότητας του Προλόγου, *pace* Hallidie 1891: 79. Η λειτουργία του μονολόγου του Εργασίλου είναι συμπληρωματική του Προλόγου, βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 154, διότι η επανάληψη των πληροφοριών είναι μερική, αφορά συγκεκριμένα στην αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου και στην αγορά αιχμαλώτων από τον Ηγίωνα, ενώ δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά στο σχέδιο της εξαπάτησης και κυρίως στην πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου. Στην κειμενική ανάλυση η σχολαστικότητα και οι επαναλήψεις που διαπιστώνονται στην *expositio* του Προλόγου και η επανάληψη ορισμένων πληροφοριών στην εισαγωγική σκηνή της κωμωδίας δίνουν την εντύπωση της αδικαιολόγητης περιττολογίας. Αλλά στον πραγματικό χρόνο της παράστασης είναι ουσιαστική για την εδραίωση της

επικοινωνίας ανάμεσα στη σκηνή και την cauea, για να διαλυθεί οποιαδήποτε ασάφεια ή αμφιβολία και το κοινό να είναι σε θέση να κατανοήσει όσα πρόκειται να παρακολουθήσει, και αυτό το ζητούμενο καθίσταται περισσότερο επιτακτικό όσο πιο περίπλοκο είναι το υπόβαθρο και η φύση της υπόθεσης, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των *Captivi*, βλ. Lindsay op.cit.: 115, Raffaelli 1984b (=2009): 104–6. Η ακουστική των προσωρινών θεάτρων της εποχής του Πλαύτου και ο θόρυβος κατά την έναρξη της παράστασης πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη ως παράγοντες που ενδεχομένως καθιστούσαν απαραίτητες τέτοιου είδους επαναλήψεις, πβ. Duff 1909: 115, Chalmers 1965: 28. Κυρίως, όμως, ο ποιητής αποκομίζει αξιόλογα δραματικά πλεονεκτήματα από την ανώτερη γνώση που αποκτά το κοινό μέσω του Προλόγου· το δραματικό αποτέλεσμα δεν θα ήταν το ίδιο, αν ο Πρόλογος απουσίαζε, βλ. Lindsay op.cit.: 114–5, Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 394, Hunter 1985· ελλ. μετ.: 167. Η εκ των προτέρων γνώση που προσφέρει ο Πρόλογος όσον αφορά εν μέρει στην έκβαση της υπόθεσης και κυρίως την πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου διασφαλίζει τη δραματική ειρωνεία, δίχως, ωστόσο, να ελαττώνει το ενδιαφέρον του κοινού ούτε να στερεί από τους θεατές την αγωνία, βλ. Harsh 1944: 348, Duckworth 1952: 213, 216, López Fonseca 1998: 75 και σημ. 13. Στον Πρόλογο, όμως, διαπιστώνουμε μια επιδέξια αποσιώπηση: η τελική αναγνώριση του Τυνδάρου δεν αναφέρεται. Ως εκ τούτου, διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον των θεατών, οι οποίοι προσδοκούν καθ' όλη τη διάρκεια της παράστασης την πραγματική κορύφωση της δράσης, και προκαλείται η απορία για τον τρόπο με τον οποίο θα συντελεστεί η αναγνώριση και ακόμη η αγωνία από τη στιγμή της αποκάλυψης της απάτης και της αναχώρησης του Τυνδάρου για το λατομείο μέχρι τη στιγμή της αναγνώρισης, βλ. López Fonseca op.cit.: 69–82, κυρίως 75–80. Παράλληλα, το κοινό, με βάση τη θεατρική του εμπειρία, μπορεί να έχει τη βεβαιότητα ότι, παρά τις περιπέτειες, αργά ή γρήγορα η πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου θα αποκαλυφθεί, βλ. Hunter 1985· ελλ.μετ.: 167, Vogt–Spira 1998: 153–4, Raccanelli 2002: 30 σημ. 3, Raffaelli 2006 (=2009): 178, και τούτο συμβάλλει ιδιαίτερα στην ισορροπία του κωμικού και του σοβαρού (ενίοτε τραγικού) στο έργο αυτό του Πλαύτου. Τέλος, η ασυνήθιστη φύση της κωμωδίας αυτής δεν μπορεί παρά να γέννησε στον ποιητή την επιθυμία να «διαφημίσει» το εγχείρημά του (53–62) και, μέσω της προγραμματικής λειτουργίας του Προλόγου, να προκαταλάβει θετικά το κοινό του, διεκδικώντας την επιδοκιμασία του ήδη από την έναρξη της παράστασης.

3 Στις περιπτώσεις όπου ο Πρόλογος της κωμωδίας εκφωνούνταν από έναν ηθοποιό του θιάσου, όπως στους *Captivi*, και όχι από μια θεότητα ή έναν χαρακτήρα του δράματος (βλ. παρακάτω), ενδεχομένως δεν χρησιμοποιούνταν ειδικό κοστούμι και προσωπίο, βλ. Abel 1955: 91, Beare³1964: 194–5, Marshall 2006: 195–6. Το θέαμα στην αρχή της παράστασης των *Captivi* είναι πιθανότατα ιδιαίτερα ασυνήθιστο για τους θεατές. Στον *Mercator* βρίσκουμε μία απόκλιση από τη συνήθη πρακτική των Προλόγων, καθώς ο Πρόλογος της κωμωδίας εκφωνείται από ένα από τα πρόσωπα του δράματος, τον Χαρίνο, ο οποίος προσφέρει μια πρωτότυπη παραλλαγή του μονολόγου ενός *adulescens amans*, βλ. Raffaelli 1984a (=2009): 13, Moore 1998: 15, Dunsch 2014: 506–7, ενώ στον *Amphitruo* τον θεϊκό Πρόλογο εκφωνεί ο Ερμής, ο οποίος συμμετέχει επίσης στη δράση. Αλλά, με βάση τις διαθέσιμες γνώσεις μας, πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση στη σωζόμενη *palliata*, στην οποία κατά τη διάρκεια του Προλόγου επί σκηνής εμφανίζονται άλλοι ηθοποιοί πέραν του εκφωνητή. Ενώπιον του κοινού βρίσκονται οι δύο αιχμάλωτοι, ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης, αλυσοδεμένοι και ακινητοποιημένοι, βλ. 112–14 και ad 112–13. Η σιωπηλή αυτή παρουσία των αιχμαλώτων προφανώς κρίθηκε σκόπιμη προς όφελος του κοινού: μέσω αυτής διασφαλίζεται η απρόσκοπτη παρακολούθηση της κωμωδίας από τους θεατές, διότι με τη κατάλληλη χρήση των αντωνυμιών, συνοδευόμενων από σχετικές χειρονομίες του *prologus*, καθίσταται σαφής στους θεατές η πραγματική ταυτότητα καθενός από τους δύο χαρακτήρες και η μεταξύ τους ανταλλαγή ταυτοτήτων, η οποία έχει ήδη συντελεστεί πριν από το σημείο έναρξης της υπόθεσης, στο πλαίσιο της εξαπάτησης που επιχειρούν σε βάρος του Ηγίωνα στη συνέχεια της κωμωδίας, πβ. Sonnenschein 1899 ad 1, Lindsay 1900: 116, Harsh 1944: 348, Abel 1955: 51, 52, Raffaelli 1982 (=2009): 97 σημ. 24, 98 σημ. 27, 2006 (=2009): 153. Φαίνεται περισσότερο λογικό ότι μετά το τέλος του Προλόγου, οι δύο αιχμάλωτοι εγκαταλείπουν τη σκηνή, βλ. Bach 1891: 399–400, Hallidie 1891 ad II.i, Leo 1895 ad 169, Morris 1898 ad 1, 125, Sonnenschein 1899: vii και ad 125, Barber 1900: 7 και ad 125, Elmer 1900: 12, ad 125, Pascal²1904 ad 169, Nixon 1916: 467, Waltzing 1920 ad 110, 125, 169, 252, Havet 1932: 42, Ernout 1933: 95, De Melo 2011a: 515, παρά ότι παραμένουν επί σκηνής καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης Πράξης όπως έχουν θεωρήσει οι Lindsay 1900 ad 98, I.ii, 110, 125, 169, II.i, 252, Leo²1912: 203, Henson 1905: xiii, 3, 12 και ad 98, Lowe 1991: 34, Lefèvre 1998: 15, 17, Blänsdorf 2002: 61–2, Raffaelli 2006 (=2009): 155, Stewart 2012: 56, Barrios–Lech 2016: 238, 2017: 255. Μια δεύτερη επισήμανση σχετικά με τη σκηνική παρουσίαση του Προλόγου αφορά

στη χρήση των εξαρτημάτων που αναπαριστούν τα δεσμά των δύο αιχμαλώτων. Γίνεται λόγος γι' αυτά σε όλη την έκταση της κωμωδίας και αναφέρονται πέντε είδη δεσμών: (1) οι βαριές αλυσίδες που φέρουν ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης στην αρχή της κωμωδίας και με τις οποίες φαίνεται ότι εμφανίζονται ήδη στον Πρόλογο (πβ. 112–13). (2) οι ελαφρύτερες αλυσίδες, που αντικαθιστούν τις βαριές (112) και στη συνέχεια με εντολή του Ηγίωνα αφαιρούνται και από τους δύο αιχμαλώτους (354–5). (3) τα λουριά, με τα οποία δίνει εντολή ο Ηγίων στους επόπτες να δέσουν τον Τύνδαρο, μετά την αποκάλυψη της απάτης (658, 659, 667). (4) το κολάρο που φέρει ο Σταλαγμός (888), όταν τον οδηγούν πίσω στην Αιτωλία. (5) οι βαριές αλυσίδες με τις οποίες δένουν τον Τύνδαρο μετά το τέλος της τρίτης Πράξης (722, 733–4) και τις οποίες φέρει επιστρέφοντας από το λατομείο στην τελευταία σκηνή, ενώ μετά την αναγνώρισή του πρόκειται να δέσουν με αυτές στον Σταλαγμό (1025–8). Δεν γνωρίζουμε τη φύση (δηλαδή το υλικό, το μέγεθος και το βάρος) των εξαρτημάτων που είχε στη διάθεσή του ο θίασος για την παράσταση των *Captivi*, πβ. Marshall 2006: 69–70 (για παρατηρήσεις σχετικά με τα θεατρικά εξαρτήματα εν γένει). Ωστόσο, σε όλη την έκταση της κωμωδίας, από τον Πρόλογο μέχρι και την τελευταία σκηνή, τα δεσμά έχουν συμβολική αξία: μετέχουν σε έναν «κύκλο ανταλλαγής», η οποία αποκτά διαστάσεις επαναλαμβανόμενου μοτίβου και συνοδεύει όλα τα στάδια της δράσης, συμβολίζοντας τη δουλεία, βλ. Thalmann 1996: 135–6, Moore 1998: 186. στο ίδιο αυτό πλαίσιο, υπογραμμίζουν τις εξελίξεις της υπόθεσης και κυρίως τις συναισθηματικές μεταβολές του Ηγίωνα, βλ. Ketterer 1986: 94, 111–18.

1 Hos quos...captiuos duos: Ο όρος αναφοράς (*hos captiuos duos*) έλκεται στην πτώση της αναφορικής αντωνυμίας, όπως συχνά στον Πλάτο, λ.χ. 110–12, *Am.*1009: *Naucratem quem conuenire uolui in nauī non erat*, *Bac.*935–6: *nam ego has tabellas obsignatas consignatas quas fero/non sunt tabellae*, *Cur.*419: *sed istum quem quaeris ego sum*, *Trin.*137: *ill' qui mandauit, eum exturbasti ex aedibus?*, 985: *quia illum quem ementitus es, ego sum ipsus Charmides*, *Truc.*746: *illis quibus inuidetur, i rem habent*, πβ. Τερ. *Eu.*653: *eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit!*, Βεργ. *A.*1. 573: *urbem quam statuo uestra est*, βλ. AG§306a σημ., Lindsay 1907: 6. Συχνά στον Πλάτο ο όρος αναφοράς επαναλαμβάνεται μετά την αναφορική πρόταση στην κανονική του πτώση, όπως εδώ με το *hi* στον στ. 2 (ή *i*, βλ. ad 1–2).

1–2 Hos quos uidetis stare hic captiuos duos,/illi qui | astant, i stant ambo, non sedent: Η παρήχηση, η παρονομασία (*astant–stant*) και η αντίθεση (*stant–sedent*)

δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στους δύο πρώτους στίχους του Προλόγου. Το ρ. *astare* (2) έχει εδώ τη σημασία «παρίσταμαι» (LS s.v. *asto*, OLD s.v. *asto* 1) και όχι «στέκομαι όρθιος» (Hallidie 1891, Barber 1900 ad 2)· τη σημασία «στέκομαι όρθιος» έχει το ρ. *stare* στους στ. 1 και 2 (OLD s.v. 1). Η γραφή των χφφ. στον στ. 2 είναι *illi qui astant, hi stant ambo*. Ο στίχος θεωρείται εσφαλμένος (κυρίως λόγω του *illi*) από τους περισσότερους εκδότες και υπομνηματιστές και έχουν προταθεί πολλές διορθώσεις, οι περισσότερες από τις οποίες απομακρύνονται πολύ από τη γραφή των χφφ. (Fleckeisen 1850: *uincti quia astant, hi*, πβ. Brix ²1870, ³1876, Harrington 1879, Pascal ²1904· Schoell 1887: *iugati qui astant, – i*· Spengel 1887: 418: *inuiti qui astant, hi*, πβ. Zambaldi 1886· Speijer 1888: 138: *non uili quia stant, hi*· Hallidie 1891 ad 2: *ei inquam qui astant, hi* (δίχως να την υιοθετεί στο κείμενό του)· Brix–Niemeyer ⁶1910: *ita uincti qui astant, hi*· Havet 1932: *sedili qui astant, i*). Οι Ussing 1878, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Την απλή διόρθωση *illi quia astant, hi*, την οποία πρότεινε ο Lindsay 1900, ²1910 (και ήδη παλαιότερα ο Hermann και ο Lindemann 1844), υιοθετούν οι Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013. Η αλλαγή αυτή συνεπάγεται ότι οι αντωνυμίες *illi* και *hi* (2) αναφέρονται σε διαφορετικά πρόσωπα. Κατά τον Lindsay 1900 ad 2, το *illi* αναφέρεται σε θεατές που είχαν αφιχθεί στον χώρο της παράστασης αργοπορημένοι και προκάλεσαν ενόχληση στην προσπάθειά τους να βρουν θέσεις, για να παρακολουθήσουν την κωμωδία του Πλαύτου, ενώ η αντωνυμία *hi* αναφέρεται στους δύο αιχμαλώτους, πβ. Smith 1985: 61, De Melo 2011a: 511. Ο Moore 1994: 118–9, 1998: 11, 195–6 ακολουθώντας τη διόρθωση του Lindsay, υποστηρίζει ότι η αντωνυμία *illi* αναφέρεται στους δούλους, οι οποίοι λόγω του άτυπου *status quo* που επικρατούσε όσον αφορά στην κατανομή των θέσεων στο θέατρο σύμφωνα με την κοινωνική θέση των θεατών και όχι του χρόνου προσέλευσής τους, όπως πίστευε ο Lindsay, ήταν αναγκασμένοι να παρακολουθήσουν την παράσταση όρθιοι στο πίσω μέρος του θεάτρου. Εισηγήθηκε, επομένως, ότι ο συσχετισμός που υπαινίσσεται ο *prologus* ανάμεσα στα πρόσωπα που στέκονται όρθια επί σκηνής και στους θεατές που παραμένουν όρθιοι στο βάθος του θεάτρου ισοδυναμεί με μία αναγνώριση του κοινού δουλικού *status* των επί σκηνής προσώπων (και ενδεχομένως και των ηθοποιών που τα ενσαρκώνουν) και των θεατών που είναι αναγκασμένοι να παρακολουθήσουν όρθιοι λόγω της χαμηλής κοινωνικής τους θέσης. Ερμηνεύει αυτόν τον συσχετισμό στο πλαίσιο της τάσης αμφισβήτησης, αλλά όχι εκ θεμελίων ανατροπής, των παραδοσιακών πεποιθήσεων σχετικά με τη

δουλεία που, κατά τη γνώμη του, εδράζεται στον πυρήνα της θεματικής της κωμωδίας αυτής. Στο ίδιο πλαίσιο, η McCarthy 2016: 209 ερμηνεύει τα λόγια του prologus ως συστατικά του διαύλου επικοινωνίας που δημιουργεί ο Πρόλογος ανάμεσα στη σκηνή και την cauea κατά την έναρξη της παράστασης. Ωστόσο, η βέλτιστη πρακτική φαίνεται πως είναι να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., όπως οι Cocchia 1886, Hallidie 1891 (με επιφυλάξεις) και Elmer 1900, πβ. Thalmann 1996: 119–20. Σ' αυτήν την περίπτωση θεωρούμε ότι και οι δύο αντωνυμίες (illi και hi), όπως και το hos (1), αναφέρονται στους δύο αιχμαλώτους, όπως και αλλού στον Πλάτο οι αντωνυμίες ille και hic χρησιμοποιούνται για το ίδιο πρόσωπο, λ.χ. *Mil.*21–2, *Trin.*326–8 και μετράμε τον στίχο ως εξής: illī qui | āstānt, |⁵ hī stānt |⁷ āmbō, nōn sēdēnt, όπου το μονοσύλλαβο μακρό qui βραχύνεται με προσωδιακή χασμωδία. Ενδεχομένως, όμως, μπορούμε να υιοθετήσουμε την ελάχιστη διόρθωση του hī σε ī (επαναληπτική αντωνυμία), διότι μεσολαβεί η αναφορική πρόταση στον στ. 1, ακολουθώντας τον Camerarius 1552 (ii) και τον Seyffert 1874: 16–17 (βλ. και ad 112), όπως και ο Hallidie 1891 και ακόμη οι Schoell, Ernout και Havet, μολονότι οι τελευταίοι θεωρούν τον στίχο ως έχει στα χφφ. εσφαλμένο. Πρόκειται, συνεπώς, για ένα ταυτολογικό, παρά προσδοκίαν αστείο, όπως διαπιστώνουν και οι περισσότεροι από τους υπομνηματιστές (μολονότι προτείνουν διορθώσεις), καθώς ειδικά με την παρεμβολή της επισήμανσης illi qui astant (2), το κοινό της παράστασης, ήδη αφηνιδιασμένο από την πρωτοτυπία της σκηνικής παρουσίας του Προλόγου, αναμένει με προσοχή κάποια ενδιαφέρουσα πληροφορία για τα δύο πρόσωπα που βρίσκονται επί σκηνής, αλλά η προσδοκία αυτή των θεατών διαψεύδεται ευθύς αμέσως, προκαλώντας τους το γέλιο, πβ. Raffaelli 1984a (=2009): 16. Κατά τον Thalmann op.cit., το ταυτολογικό αστείο του Πλάτου συμβολίζει την ανατιολόγητη επιβολή της εξουσίας στους δύο αιχμαλώτους και, συνεπώς, υπογραμμίζει την αυθαιρεσία που ενυπάρχει στον θεσμό της δουλείας, πβ. Stewart 2012: 56. Σε κάθε περίπτωση, ο Πλάτος φαίνεται ότι εμπνεύστηκε από την καινοτομία της σκηνικής παρουσίας του Προλόγου και επιστράτευσε την κωμική του φαντασία, για να διασφαλίσει την προσοχή των θεατών του κατά την έναρξη της παράστασης, διαψεύδοντας την προσδοκία τους στη συνέχεια και προκαλώντας τους το γέλιο, πβ. Segal ²1987: 193, όπως στον Πρόλογο του *Poenulus* (1–4), όπου επίσης ο εκφωνητής υιοθετεί επίσημο – κατά δήλωσή του, μάλιστα, παρατραγικό – ύφος, για να προσελκύσει το ενδιαφέρον του κοινού του, καταλήγοντας επίσης σε ένα παρά προσδοκίαν αστείο (4: audire iubet uos imperator...histricus), πβ. Slater 1992: 136–7.

3 Το αστείο των δύο πρώτων στίχων ολοκληρώνεται εδώ με έναν ολοσπόνδειο στίχο. Ο αργός ρυθμός εκφώνησης προσδίδει στην έκφραση επισημότητα, πβ. Gratwick–Lightley 1982: 125, Marshall 2006: 242. Ο prologus επικαλείται τη μαρτυρία των θεατών για όσα ανέφερε σαν να επρόκειτο δήθεν για κάποια σημαντική πληροφορία. **testis:** ονομαστική πληθυντικού. Πρόκειται για τη γραφή των περισσότερων χφφ. (BDVE), την οποία επιλέγει ο Torino 2013, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν testes (JK). Η εναλλαγή των καταλήξεων –es και –is στην αιτιατική πληθυντικού των τριτοκλίτων φωνηεντολήκτων ισοσυλλάβων είναι σύνηθες φαινόμενο και στην Κλασική Λατινική. Στην ονομαστική πληθυντικού, όμως, συνηθέστερος είναι ο τύπος που λήγει σε –es, ενώ ο παλαιότερος τύπος λήγει σε –is, πβ. 104, 119, 164, 355 (omnis), βλ. AG §73 και σημ. 3, Ράιο 2019: 157.

4 Hegio: Οι αναφορές στα ονόματα των προσώπων στους πλαυτιανούς Προλόγους είναι σχετικά σπάνιες. Γενικά οι χαρακτήρες παρουσιάζονται αρχικά με τον ρόλο τους και, όπου χρειάζεται, με το λεξιλόγιο των συγγενικών ή νομικών σχέσεων, ενώ τα ονόματά τους γνωστοποιούνται καθώς η υπόθεση εξελίσσεται· η επιλογή αυτή διευκολύνει σημαντικά την πρόσληψη των πληροφοριών του Προλόγου από τους θεατές, κυρίως διότι σχετίζεται με την τυπολογία των χαρακτήρων και των μοτίβων της κωμωδίας, που με τη σειρά τους διαμορφώνουν τον ορίζοντα των προσδοκιών του κοινού, βλ. Questa 1982: 9–64, κυρίως 18–19, 42–50. Στις εξαιρέσεις, όμως, μπορούμε σχεδόν πάντα να διαπιστώσουμε έναν συγκεκριμένο σκοπό. Ο Πρόλογος των *Captivi* αποτελεί μια εξαιρετική περίπτωση, διότι περιλαμβάνει τέσσερα ονόματα προσώπων, και τούτο φαίνεται ότι προκύπτει από την περίπλοκη φύση των πληροφοριών που καλείται να γνωστοποιήσει στο κοινό ο εκφωνητής του Προλόγου. Η αναφορά των ονομάτων του Φιλοκράτη και του Τυνδάρου (38) είναι επιβεβλημένη, προκειμένου να καταστεί σαφές το περιεχόμενο της εξαπάτησης, δηλαδή η μεταξύ τους ανταλλαγή ταυτοτήτων, όπως ακριβώς και στους Προλόγους των δύο κωμωδιών των “simillimi”, στον *Amphitruo* (124, 148) και στους *Menaechmi* (43), βλ. Questa op.cit.: 12, 13, 16. Πέραν του ότι προφανώς είναι ο ένας εκ των δύο πρωταγωνιστών του δράματος, υπάρχει επίσης μια εύλογη εξήγηση και για την αναφορά του ονόματος του Ηγίωνα: μολονότι εκ πρώτης όψης δεν καθίσταται φανερό, η χρήση του ονόματός του από τον prologus αποσκοπεί στη σαφήνεια προς όφελος του κοινού, ξεχωρίζοντάς τον από τον πατέρα του Φιλοκράτη, η αναφορά στον οποίον (17: huius patri) γίνεται μετά τη διακοπή της έκθεσης του argumentum, ειδικά εφόσον έχουμε εκ των πραγμάτων να κάνουμε με ένα περίπλοκο πλέγμα σχέσεων μεταξύ των

προσώπων του δράματος, βλ. ad 11–16, βλ. Raffaelli 1982 (=2009): 96–8. Όσον αφορά στο όνομα του Μενάρχου (26), είναι περισσότερο δύσκολο να εντοπίσουμε τη χρησιμότητα της γνωστοποίησής του στον Πρόλογο, ειδικά εφόσον δεν συμμετέχει στη δράση ούτε ακόμη γνωστοποιείται η ιδιότητά του ως *cliens* του Φιλοκράτη, η οποία συνιστά στοιχείο της δραματικής οικονομίας, βλ. ad 335–6. Ο Raffaelli *op.cit.*: 88, 98–9 πρότεινε με επιφυλάξεις δύο εξίσου αδύναμες υποθέσεις: είτε ο αγοραστής του Φιλοπολέμου κατονομάζεται, διότι έπεται η αναφορά στην αγορά αιχμαλώτων από τον Ηγίωνα (27), είτε πρόκειται για κατάλοιπο του Ελληνικού προτύπου, που ενδεχομένως έβρισκε πρόσφορο έδαφος στο Ρωμαϊκό περιβάλλον, δεδομένων των απόψεων του Κάτωνα για τους Έλληνες γιατρούς, βλ. Πλίν. *Nat.*29.14. Ίσως θα έπρεπε απλώς να θεωρήσουμε ότι η χρήση του ονόματος και της ιδιότητας του Μενάρχου υπηρετεί την ανάγκη για σαφήνεια ούτως ή άλλως.

5 suo sibi: Ο emphaticός αυτός συνδυασμός της κτητικής αντωνυμίας με τη δοτική της προσωπικής αντωνυμίας απαντά 12 φορές στον Πλαύτο (πάντα στο τρίτο πρόσωπο, *suus sibi*, και μία φορά μόνο στο πρώτο πρόσωπο), βλ. 46, 50, 81, *Am.*269, *As.*825, *Mil.*632, *Per.*81, *Poen.*57, 97, 487, *Truc.*698 (*mea mihi*), πβ. Καικίλ. *com.*39R³ (=35W), μία μόνο φορά στον Τερέντιο (*Ad.*958), αλλά και Άκκ. *trag.*607R³ (=613W) και θεωρείται ότι ανήκει στην ομιλουμένη, όπως σημειώνουν οι περισσότεροι υπομνηματιστές, βλ. και Lindsay 1907: 9, 41, Hofmann ³1951: 136–7, KS I.606, LHS II.94. Φαίνεται, όμως, ότι πρόκειται για αρχαϊκή χρήση, η οποία δεν απαντά καθόλου στον Κικέρωνα, ίσως διατηρήθηκε στην καθημερινή ομιλία και τη βρίσκουμε αργότερα στον Βιτρούβιο, στον Κολουμέλλα, στον Γέλλιο και 15 φορές στον Απουλήιο, όπου προφανώς πρόκειται για αρχαϊσμό, βλ. De Melo 2010: 71–2, 80–9, 99, πβ. *OLS* 980.

6 id ego apud uos proloquar, si operam datis: Για τη χρήση του ρ. *proloqui* σε Προλόγους του Πλαύτου, πβ. *Am.*50 και *Cist.*151. Ο ασυνήθιστος υποθετικός λόγος με οριστική ενεστώτα στην υπόθεση και οριστική μέλλοντα στην απόδοση ενδεχομένως αποτελεί γνώρισμα της ομιλουμένης και απαντά συχνά στον Πλαύτο (πβ.. 269, 331–2, 409, 587, 593, 897, *Bac.*766, *Mil.*266, 268, 1213–14, *Per.*827, *Ps.* 144–5, *Rud.*1125–6, *Trin.*156, κ.α., βλ. B I.65–6, Lindsay 1900 ad loc., 1907: 123–6, κυρίως 126, Smith 1985 ad loc. Ωστόσο, φαίνεται ότι αρκετά συχνά ενδεχομένως αποδίδει τη σειρά των γεγονότων, όπως αυτά πρόκειται να λάβουν χώρα: εδώ, στο πλαίσιο της παράστασης, πρώτα οι θεατές θα στρέψουν την προσοχή τους στον εκφωνητή και στη συνέχεια εκείνος θα τους γνωστοποιήσει τις υπόλοιπες

λεπτομέρειες της υπόθεσης. **si operam datis:** Η έκφραση *operam dare* έχει εδώ τη σημασία «ακούω με προσοχή» (*OLD* s.v. *opera* 2b), πβ. 618. Συγκαταλέγεται μεταξύ των εκφράσεων που χρησιμοποιούνται στους Προλόγους των κωμωδιών του Πλάτου, για να διασφαλίσει την προσοχή και την κατανόηση εκ μέρους του κοινού του, πβ. *Cist.*154–5, *Poen.*58, *Trin.*5, επίσης στον εσωτερικό Πρόλογο του *Miles Gloriosus* (98), Τερ. *Eu.*44, *Ph.*30, όπως και οι ισοδύναμες εκφράσεις *animum aduertite* (*Am.*95, *Men.*5, *Poen.*3) και *hoc agite* (*As.*1), βλ. επίσης ad 10 και Raffaelli 1984b (=2009): 106–7, Moore 1998: 12. Όπως καταδεικνύεται και από την ιδιομορφία του υποθετικού λόγου, ο εκφωνητής του Προλόγου απευθύνει αυτήν την έκκληση στους, προφανώς, ανήσυχους και θορυβώδεις θεατές, για να τον ακούσουν με προσοχή: το ίδιο θα κάνει πριν από τη αποφώνησή του, για να διασφαλίσει ότι το κοινό θα παρακολουθήσει εξίσου με προσοχή την παράσταση (στ. 54, πβ. *As.*14).

8 alterum: Εξαιτίας της μετρικής δυσκολίας που παρουσιάζει το *alterum* (σύγκρουση μετρικού και γραμματικού τόνου), ορισμένοι εκδότες και υπομνηματιστές προτείνουν τη συγκοπή (*altrum*), βλ. Ussing 1878, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Elmer 1900 ad loc., Waltzing 1920, Ernout 1933 ad loc.: *altrum* γράφουν οι Brix ²1870, ³1876, Harrington 1879, Hallidie 1891, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Pascal ²1904), ενώ ο Fleckeisen 1850 το αντικαθιστά με το *alium* και ο Havet 1932 με το *minor hic*. Αλλά η γραφή *alterum* είναι ορθή, μετρά ως δακτυλική λέξη, *āltĕrŭm* (με ιαμβική βράχυνση), βλ. Questa 1967: 28, 46, 139, 2007: 2007, πβ. Lindsay 1922: 106, 297, 146, Harsh 1967: 38, Soubiran 1988: 243 και μπορούμε να τη διατηρήσουμε, όπως οι Morris 1898, Linday 1900, ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a και Torino 2013. **sŭrpuīt:** ο βραχύτερος τύπος αντί του *surrupuit* των χφφ.: χρησιμοποιείται στο τέλος του στίχου *metri gratia*, βλ. Lindsay 1922: 219, Questa 2007: 228. Τη διόρθωση πρότεινε ο Camerarius 1552 (ομοίως στους στ. 760 και 1011) και την υιοθετούν όλοι οι εκδότες, εκτός από τους Hallidie 1891 και Lindsay 1900, οι οποίοι, ωστόσο, προτείνουν να μετρηθεί ως *surpuīt*.

10 huiusce: αρχαϊκός τύπος της γενικής ενικού της αντωνυμίας *hic* (αντί του *huius*) με το επίθημα *-ce*. Τη γραφή *huiusce* διατηρούν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Torino 2013· αθεράπευτο θεωρούν τον στίχο οι Leo 1895 (*huiusce. ...tenetis?†*), Lindsay 1900 (*huiusce†*), Ernout 1933, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904 (*†huiusce*), ενώ οι υπόλοιποι εκδότες προτείνουν διορθώσεις

(Geppert 1859: *huius patri. iam<ne>*, πβ. Brix ²1870, ³1876, Harrington 1879· Brix ⁴1884: *patri huius <hunc>. iam<ne>*· Schoell 1887: *huius; cet<te>*, πβ. Hallidie· Lindsay 1900 ad loc.: *huiusce <hominis>*, δίχως να το υιοθετεί στο κείμενό του, αλλά το αποδέχεται ο De Melo 2011a· Lindsay ²1910: *huiusce*· Brix–Niemeyer ⁶1910: *huiusce <captiui>*· Havet 1932: *huiusce <alterius>*). Ωστόσο, η γραφή μπορεί να διατηρηθεί, διότι ως έχει ο στίχος δεν παρουσιάζει κάποια δυσκολία ως προς το νόημα και ο στίχος αναλύεται μετρικά ως εξής: *pātrī | hūiūscē. |⁵ i(am) hōc tēnētis? ὄρτῦμῆ (e)st*, με χασμωδία (*patri | huiusce*), που είναι επιτρεπτή, ενώ η κατάληξη του *huiusce* δεν πάσχει αποκοπή, διότι έπεται ισχυρό σημείο στίξης, βλ. Questa 2007: 25–6, 76. **iam hoc tenetis?**: Το ρ. *tenere* σημαίνει εδώ «κατανοώ» (*OLD* s.v. 23), όπως χρησιμοποιείται συχνά από τον Πλάτο, λ.χ. 697, *Cur.*44, *Epid.*401, *Per.*333, *Poen.* 565, *Trin.*667, 780, πβ. Τερ. *An.*86. Η χρήση αυτή προφανώς ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. Lindsay 1900 ad loc. Η ίδια φορμουλαϊκή ερώτηση απευθύνεται στο κοινό στον Πρόλογο του *Poenulus* (116–7), όπου συνοδεύεται από λογοπαίγνιο, και καταδεικνύει έναν από τους βασικούς στόχους του Προλόγου, δηλαδή να καταστεί σαφής η υπόθεση στους θεατές, ομοίως *Am.*110, επίσης 142: *nunc internosse ut nos possitis facilius* και 485: *iamne hoc scitis quid siet?* (ο Ερμής στο πλαίσιο μονολόγου απευθυνόμενος στο κοινό)· πβ. *Men.*47, *Mil.*150, *Trin.*4, για τα οποία, βλ. ad 14. **optume est**: Μετά την προηγούμενη ερώτηση, ο εκφωνητής του Προλόγου κάνει μια σύντομη παύση και οι θεατές προφανώς γνέφουν καταφατικά, δηλώνοντας έτσι πως έχουν κατανοήσει όσα τους αφηγήθηκε μέχρι τώρα. Στη συνέχεια, με αυτήν τη φράση ο εκφωνητής δηλώνει την ικανοποίησή του. Τη γραφή των χφφ., *optimum est* (*optimumst*), διατηρούν κυρίως οι παλαιότεροι εκδότες (Fleckeisen 1850, Brix ²1870, ³1876, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904). Το *optume est*, πβ. *Bac.*502, *St.*537 και το αντίθετο στο *Am.*314: *pessumest*, είναι διόρθωση του Leo 1895, την οποία αποδέχονται οι Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Walzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013. Είναι υπερθετικός του *bene est* (699) και αντιστοιχεί στην Ελληνική φράση *κάλλιστα έχει*, βλ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc., πβ. *πάνν καλῶς* (*Μέν. Περ.*490), βλ. Brix–Niemeyer ⁶1910 ad loc., και προφανώς αποδίδει καλύτερα το νόημα εδώ.

11–16 Ο εκφωνητής του Προλόγου προσποιείται πως διακρίνει κάποιον θεατή σε απόσταση από τη σκηνή, ο οποίος δεν έχει κατορθώσει να ακούσει τα λόγια του, και

προβαίνει εδώ σε μια παρέκβαση απευθυνόμενος σε εκείνον. Προφανώς, το πρόσωπο αυτό δεν είναι υπαρκτό. Ο Πρόλογος γράφτηκε από τον Πλάτο πριν λάβει χώρα η παράσταση· επομένως, όσα αναφέρονται στους στίχους αυτούς δεν αντιπροσωπεύουν κάποιο πραγματικό περιστατικό. Θα μπορούσε να επρόκειτο για ένα άτομο που είχε έλθει σε σχετική συνεννόηση με τον θίασο, ώστε να παρουσιαστεί ως ο δήθεν διαμαρτυρούμενος θεατής, βλ. Christenson 2000: 132· ενδεχομένως, όμως, τούτο θα ήταν περιττό, εφόσον το κείμενο ως έχει δεν προϋποθέτει έναν πραγματικό διάλογο ανάμεσα στον prologus και το πρόσωπο αυτό. Έχουμε να κάνουμε με ένα ακόμη αστείο του εκφωνητή που αποσκοπεί στο «ζέσταμα του κοινού» και στην περαιτέρω διασφάλιση της προσοχής του, πβ. Segal ²1987: 193. Η πρακτική αυτή υπάρχει και στο σύγχρονο κωμικό θέατρο· αρκετά συχνά οι ηθοποιοί κωμωδιών προσποιούνται πως απευθύνονται με παιγνιώδη διάθεση σε κάποιον από τους θεατές, ενώ τις περισσότερες φορές δεν διαπιστώνεται σε ποιον μπορεί να αναφέρονται λόγω του μεγάλου αριθμού των θεατών. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί και στο Ρωμαϊκό θέατρο.

11 Ο στίχος έχει προβληματίσει τους εκδότες όσον αφορά στη μετρική του ανάλυση και, ως εκ τούτου, έχει θεωρηθεί πως η γραφή *ille* είναι εσφαλμένη είτε ότι υπάρχει κάποιο χάσμα. Οι περισσότεροι εκδότες προτείνουν διορθώσεις (Pylades: *illic ultimus. accedito*, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Lindsay 1900, ²1910, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a· Fleckeisen 1850: <uero> *ille ultimus. accedito*· Ussing 1878: *ille ultimus. <tu uero> abscedito*· Schoell 1887: *ille ultimis accensus. cedito*· Havet 1932: *ille. <Heus, qui illi> ultimu's, accedito*), ενώ οι Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 θεωρούν ότι ο στίχος έχει χάσμα. Μπορούμε, όμως, να διατηρήσουμε τον στίχο ως έχει στα χφφ., όπως οι Leo 1895, Sonnenschein 1899, Brix–Niemeyer ⁶1910, Torino 2013 και να τον μετρήσουμε ως εξής: *nĕgāt hĕrcle(e) ĩllĕ | ũltĭmŭs. āccĕdītō*, όπου η χασμωδία (*ille | ultimus*) στην πενθημιμερή τομή είναι επιτρεπτή και η φύσει βραχεία λήγουσα του *ultimus* λαμβάνεται ως μακρά, διότι έχουμε τον locus *Jacobsohnianus* στο όγδοο στοιχείο του *ia*⁶, ενώ έπεται επίσης ισχυρή παύση, βλ. Questa 2007: 280, 288, 297–8, 303, 307, 308, Fortson 2008: 80, 87 και σημ. 115, πβ. Elmer 1900 ad loc. (με επιφυλάξεις). **hercle**: ομωτικό επιφώνημα (επίσης *mehercle*), που αποτελεί συντομευμένη μορφή της προσευχής *ita me Hercules iuuet* (Paul. *Fest.*112L) και χρησιμοποιείται πάντα από ανδρικούς χαρακτήρες στην κωμωδία, με μία εξαίρεση (*Cist.*52, ίσως επίσης στο

*Per.*237, με τη διανομή των στίχων που πρότεινε ο Woytek 1982 ad loc.), βλ. Hofmann ³1951: 29–30, Adams 1984: 48, 49, Παπαδημητρίου 1998: 37. **acceditō**: προστακτική μέλλοντα αντί ενεστώτα στο τέλος στίχου, *metri gratia*. Μετά το *accedito* πρέπει να υποθέσουμε πως μεσολαβεί μια σύντομη παύση, ώστε ο υποτιθέμενος θεατής να προσεγγίσει τη σκηνή, όπως τον καλεί να πράξει ο *prologus*, αναζητώντας μάταια, τελικά, κάποια θέση, ώστε να ακούει καλύτερα, βλ. ad 12.

12 si non ubi sedeas locus est, est ubi ambules: αναδίπλωση (*est, est*) και χιαστό (*ubi sedeas–ubi ambules, est–est*). **ambules**: i.e. *abi*, συνήθως σε προστακτική (*OLD* s.v. *ambulo* 5c). Πρόκειται για προτροπή προς τον θεατή να αποχωρήσει από τον χώρο της παράστασης, πβ. *As.*488: *age ambula ergo*, *Per.*250: *PA. et ego abiero. SO. ambula*, *Ps.*263: *ambula tu*, *Trin.*1108: *i, ambula, actutum redi*, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι εκδότες, βλ. και Nixon 1916: 463, Thierfelder 1965: 4, Watling 1965: 57, Carena 1975: 215, Scandola 1996: 94, Moore 1994: 119, Thalmann 1996: 120, De Melo 2011a: 511· ο εκφωνητής δεν προτείνει στον θεατή να περπατήσει στο *ambulacrum* ανάμεσα στη σκηνή και την *cauea* ή μεταξύ των θεατών προς αναζήτηση κάποιας θέσης, όπως θεώρησαν οι Ritschl 1845: 222, Brix 1865, ²1870, ³1876, Cocchia 1886, Zambaldi 1886 ad loc., πβ. Allison 1942: 227, διότι τούτο θα παρακώλυε την ομαλή διεξαγωγή της παράστασης. Το αστείο αυτό θυμίζει την αποπομπή των δούλων από το θέατρο, που απαιτεί ο *prologus* στον *Poenulus*, επίσης με αφορμή τη διεκδίκηση θέσεων στο θέατρο, για να μην καταλάβουν δηλαδή θέσεις που θα προορίζονταν για ελεύθερους πολίτες, εκτός αν είναι σε θέση να εξαγοράσουν την ελευθερία τους (23–5: *serui ne opsideant, liberis ut sit locus,/uel aes pro capite dent; si id facere non queunt,/domum abeant*), το οποίο ερμηνεύεται στο πλαίσιο της ευρύτερης κωμικής υπερβολής που διέπει τα «διατάγματα» του *prologus* του *Poenulus* (5–45), τα οποία με τη σειρά τους αποσκοπούν στη διασφάλιση της απρόσκοπτης παράστασης της κωμωδίας, βλ. Slater 1992: 138–9, Moore 1994: 116–7, 1998: 16. Η παρέκβαση του *prologus* των *Captivi* (11–16) αποτελεί επίσης μια χιουμοριστική έκφραση της προσπάθειας που καταβάλλει ο εκφωνητής να επιβληθεί στο πιθανώς ανήσυχο κοινό του, κατά την έναρξη της παράστασης, προκαλώντας τους, παράλληλα, το γέλιο· βλ. επίσης ad 15.

13 Σε συνανάγνωση με τον επόμενο στίχο, ο *prologus* ενδέχεται να εννοεί πως, αν καταπονήσει ανεπανόρθωτα τη φωνή του εξηγώντας (βλ. ad 14), τότε θα είναι ακατάλληλος για το επάγγελμα του ηθοποιού και, επομένως, θα καταστεί επαίτης, βλ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886,

Hallidie 1891, Morris 1898, Barber 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc., Thierfelder 1965: 4, Watling 1965: 57. Εναλλακτικά, αν δηλαδή διαβάσουμε τους στίχους 13 και 14 ανεξάρτητα, ενδέχεται να υπαινίσσεται πως θα θύμιζε επαίτη, αν στρεφόταν προς καθέναν από τους θεατές για να βεβαιωθεί πως έχει γίνει κατανοητός ή αν παρακαλούσε το κοινό να παρακολουθήσει με προσοχή, βλ. Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Lindsay 1900, Waltzing 1920, Pascal ²1904, Henson 1905, Smith 1985 ad loc. Allison 1942: 227, Moore 1994: 119. Ο Pascal op.cit., προτείνει μια τρίτη ερμηνεία: ο prologus καταφέρεται εναντίον του θεατή, ο οποίος διακόπτοντάς τον, θέτει σε κίνδυνο τη συνέχιση της παράστασης, κάτι που θα ήταν οικονομικά ασύμφορο για τον ίδιο και, ενδεχομένως, θα τον εξωθούσε στην επαιτεία. Η πρώτη ερμηνεία είναι προτιμότερη. Οι δύο άλλες προτάσεις μπορούν επίσης να ευσταθούν. Ωστόσο, απομονώνοντας τον επόμενο στίχο από τους προηγούμενους, το κωμικό αποτέλεσμα που προκύπτει από την υπερβολή των συμφραζομένων ελαττώνεται, ενώ, αντίθετα, καθίσταται εντονότερο αν, ακολουθώντας την πρώτη ερμηνεία, όσα αναφέρονται στον στίχο 14 θεωρηθούν ως η αιτία της κατάστασης που περιγράφεται στον 13. **mendicari**: αρχαϊκός τύπος απαρεμφάτου μέσου ενεστώτα αντί του mendicari στο τέλος του στίχου metri gratia.

14 ego me tua causa, ne erres, non rupturus sum: Η πρόταση ne erres είναι παρενθετική απαγόρευση: δεν δηλώνει σκοπό («για να μην κάνεις λάθος, i.e. για να κατανοήσεις την υπόθεση»), όπως στα *Men.*47, *Mil.*150: mox ne erretis, *Trin.*4: ne quis erret uostrum) – που θα ήταν, άλλωστε, περιττό, εφόσον υπάρχει η αφαιρετική της αιτίας tua causa – pace Lindsay 1900, Pascal ²1904, Henson 1905 ad loc., Nixon 1916: 463, Christenson 2000 ad *Am.*110, Raffaelli 2002: 111–18. Δηλαδή, έχει τη σημασία «μην πλανάσαι» ή σε πιο ελεύθερη απόδοση «μην τυχόν σου περάσει από τον νου πως θα καταστρέψω τη φωνή μου για χάρη σου» (Stampini 1888: 7, Elmer 1900, Waltzing 1920, Lindsay 1921 ad loc., Havet 1932: 37, Ernout 1933: 92 σημ.1, Thierfelder 1965: 4, Watling 1965: 57, Carena 1975: 216, Scàndola 1996: 95, De Melo 2011a: 511), όπως στον Τερέντιο, *An.*704: huic non tibi habeo, ne erres, ενώ αλλού στον Πλάυτο έχουμε τις εκφράσεις ne (tu) frustra sis (854, *Rud.*1255), ne exspectetis (*Cas.*64), ne tu opinere (*Poen.*527). Η απόδοση αυτή ταιριάζει περισσότερο στο πομπώδες ύφος που έχει υιοθετήσει εδώ ο prologus: η παρενθετική πρόταση διασφαλίζει κωμικό αποτέλεσμα ως ειρωνική αποστροφή, ακριβώς όπως και στο χωρίο του Τερεντίου. **non rupturus sum:** Εννοεί πως θα καταπονήσει τη φωνή του, θα «σπάσει» τις φωνητικές του χορδές ή «θα σκάσει» φωνάζοντας (*OLD* s.v. 2a, πβ.

Cas.809: dirumpi cantando hymenaeum) στην προσπάθειά του να τον ακούσει ο υποτιθέμενος θεατής που διαμαρτυρήθηκε πως δεν άκουσε (*tua causa*). Το ρ. *rumpere* απαντά με την ίδια σημασία και αλλού στον Πλάυτο, λ.χ. *Mer.138: tua causa rupi ramices, iam dudum sputo sanguinem*, 151: *qui me rupi causa currendo tua*, *Poen.540: tua causa nemo nostrorumst suos rupturus ramices* και στον Τερέντιο, *Hec.435: ut me ambulando rumperet*.

15 uos qui potestis ope uestra censerier: Καθήκον των τιμητών ήταν η ανά πενταετία κατάρτιση του *census*, δηλαδή του καταλόγου στον οποίον καταγράφονταν οι πολίτες, σύμφωνα με την εκτίμηση της περιουσίας τους και με βάση τον οποίον καθορίζονταν το δικαίωμα της ψήφου, η φορολόγηση και η συμμετοχή στον στρατό, βλ. *OCD s.v. census*. Οι πολίτες που διέθεταν περιουσία χαρακτηρίζονταν ως *oribus censi*, δηλαδή άτομα που ήταν δυνατό να κατατάσσονται σε κατηγορίες με κριτήριο τον πλούτο τους, ενώ *capite censi* ονομάζονταν οι πολίτες που δεν διέθεταν εισόδημα. Τα πρόσωπα στα οποία απευθύνεται ο εκφωνητής του Προλόγου ανήκουν στην πρώτη κατηγορία, είναι επιφανείς πολίτες, ενδεχομένως ακόμη και συγκλητικοί, βλ. Hallidie 1891, Henson 1905 ad loc., οι οποίοι κάθονται κοντά στη σκηνή, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι από τους υπομνηματιστές, σύμφωνα με τη ρύθμιση του 194 π.Χ. για την κατανομή των θέσεων στα προσωρινά Ρωμαϊκά θέατρα, βλ. ad Prol. §2, ειδικά αν λάβουμε υπόψη ότι οι *Captivi* ανήκουν πιθανότατα στα ύστερα δράματα του Πλάυτου, βλ. Εισαγωγή, 3.2. Ύστερα από την παιγνιώδη, ειρωνική του στάση προς τον διαμαρτυρόμενο θεατή στο βάθος του χώρου της παράστασης, ο οποίος θεωρείται ότι λόγω της θέσης στην οποία βρίσκεται ανήκει στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, βλ. Hallidie op.cit., Moore 1994: 119, Thalmann 1996: 120, ο prologus διατυπώνει τώρα ρητά τη δέσμευσή του απέναντι στην προνομιούχο αυτήν μερίδα του κοινού να τους γνωστοποιήσει τις υπόλοιπες λεπτομέρειες της υπόθεσης. Σε συνανάγνωση με την εικονοποιία της οικονομικής συναλλαγής στον επόμενο στίχο, βλ. ad 16, και μετά την αποπομπή του *ille ultimus* (12–14), ο εκφωνητής του Προλόγου απευθύνεται κολακευτικά με όρους κοινωνικού status στους επιφανείς θεατές, προκειμένου να διασφαλίσει την εύνοιά τους, πβ. Moore op.cit., Thalmann op.cit. **censerier:** αρχαϊκός τύπος απαρεμφάτου μέσου ενεστώτα αντί του *censeri* στο τέλος του στίχου *metri gratia*.

16 accipite reliquom: alieno uti nil moror: Ο prologus εννοεί εδώ «ακούστε το υπόλοιπο <όσων πρέπει να σας περιγράψω>» (*OLD s.v. reliquum 1a*), δηλαδή «τη συνέχεια της υπόθεσης», πβ. στον Πρόλογο του *Poenulus* (118: *ehem, paene oblitus*

sum relicuom dicere), πβ. *As.791*: *DI. quid ni? PA. audi reliqua. DI. loquere, audio*, Κικ. *Fam.8.17.2*: “*Cur hoc?*” inquis; immo reliqua expectate. Αλλά, όπως φαίνεται από το υπόλοιπο του στίχου, ο prologus έχει κατά νου επίσης τη χρήση της λέξης στο πλαίσιο των οικονομικών συναλλαγών, αποδίδοντάς της και τη σημασία «λάβετε το οφειλόμενο χρηματικό υπόλοιπο» (*OLD s.v. reliquum 3*), όπως και στον Πρόλογο της *Cistellaria* (188–9: *nunc quod relicuom restat uolo persolvere/ut expungatur nomen, ne quid debeam*), πβ. Moore 1998: 13. Η επιλογή της εικονοποιίας εδώ σχετίζεται με τη δυνατότητα για οικονομικές δοσοληψίες των *oribus censi*, στους οποίους απευθύνεται, βλ. ad 15 και πβ. Morris 1898, Sonnenschein 1899 ad loc. **reliquom**: Ο Torino 2013 γράφει τον τύπο όπως παραδίδεται στα χφφ., αλλά μετρά ως τετρασύλλαβο, δηλαδή *rēlicū(om)*, όπως το γράφουν οι υπόλοιποι εκδότες. **alieno uti**: Κατά λέξη η έκφραση *alieno [sc. aere] uti* σημαίνει «χρησιμοποιώ χρήματα κάποιου άλλου» και συνεκδοχικά εδώ «έχω χρέος», «οφείλω». **nil moror**: Το *nil* εδώ είναι ισχυρή αρνητική λέξη στη θέση του *non*. Η έκφραση *nil moror* είναι δηλωτική δυσαρέσκειας, «δεν επιθυμώ», «δεν μου αρέσει» ή αποδίδοντάς την ως κατάφαση «με ενοχλεί» (*OLD s.v. moror 4b*): κατά τον Lindsay 1900 ad loc., η σημασία αυτή ανήκει στην ομιλούμενη Λατινική και απαντά πολύ συχνά στον Πλάυτο, λ.χ. *As.643*, *Bac.1073*, *Cas.748*, *Cist.778*, *Epid.350*, *Mos. 845*, *Rud.583*, πβ. *Op. Ep.1.15.16*: *nam uina nihil moror illius orae*, 2.1.264: *nil moror officium quod me grauat*.

17–21 Στους πέντε αυτούς στίχους γνωστοποιούνται στο κοινό οι απαραίτητες πληροφορίες για τον Τύνδαρο σε συνέχεια των στ. 5–10. Αυτή η επιλογή είναι απολύτως αναμενόμενη, εφόσον πρόκειται για τον πρωταγωνιστικό χαρακτήρα του δράματος· επιπλέον, η σύντομη αφήγηση της ιστορίας του Τυνδάρου από την παιδική του ηλικία ως τον παρόντα χρόνο της υπόθεσης έχει την αρχή της στο βαθύ παρελθόν και προηγείται όλων των υπόλοιπων γεγονότων της υπόθεσης. Δύο στίχοι (17–18) αφιερώνονται στην περιγραφή των συνθηκών, κάτω από τις οποίες έγινε δούλος, δηλαδή την απαγωγή του από τον Σταλαγμό, ο οποίος τον πούλησε στον πατέρα του Φιλοκράτη· δύο ακόμη στίχοι αναφέρονται στην ανατροφή του στο πλευρό του Φιλοκράτη (19–20)· στον τελευταίο στίχο (21) με ιδιαίτερη έμφαση (βλ. ad loc.), προς έκπληξη των θεατών, αποκαλύπτεται σε εκείνους ότι τώρα έχει γίνει δούλος του πατέρα του. Εύλογα, προκειμένου να αποφευχθεί ενδεχόμενη σύγχυση εκ μέρους των θεατών, μόνον αφού γνωστοποιηθεί η αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου στον πόλεμο μεταξύ Αιτωλίας και Ήλιδας θα πληροφορηθούν εκείνοι για ποιον λόγο ο Τύνδαρος περιήλθε σ’ αυτήν την παράδοξη κατάσταση (27–34), δεδομένου ότι αυτή είναι

απόρροια της ίδιας ακριβώς πολεμικής σύγκρουσης. Γνωρίζοντας την ελεύθερη καταγωγή του Τυνδάρου ήδη από τον Πρόλογο, σε όλη την έκταση της κωμωδίας οι θεατές δεν μπορούν να τον αντιμετωπίσουν ως δούλο, πβ. McCarthy 2000: 170 και σημ. 6, 200, Raffaelli 2006 (=2009): 169–70, 173–4. Εκτός από το δραματικό αποτέλεσμα της ειρωνείας, βλ. ad Prol.§2, η εξ αρχής γνωστοποίηση της πραγματικής ταυτότητας του Τυνδάρου υπηρετεί και έναν ακόμη σκοπό: καθορίζει εν πολλοίς την πρόσληψη και αποτίμηση της παρουσίας του στο δράμα από το κοινό και τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία υπό το φως της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Ρώμης. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν ο Πλάυτος αποσκοπούσε να ενθαρρύνει το κοινό του να συλλογιστεί την αυθαίρετη φύση της διάκρισης ανάμεσα στον δούλο και τον ελεύθερο, όπως υποθέτει ο Moore 1998: 184–5, 194· αυτή μπορεί να είναι βέβαια η ανταπόκριση των δούλων που βρίσκονται στο κοινό, ασχέτως των πιθανών προθέσεων του δραματικού ποιητή. Κυρίως, όμως, οι θεατές (ή έστω η τάξη των κυρίων ανάμεσα στους θεατές) ερμηνεύουν την ευγένεια του χαρακτήρα του Τυνδάρου, την αφοσίωση και τη συναισθηματική δέσμευσή του προς τον Φιλοκράτη και την αυτοθυσία του υπό το πρίσμα της ελεύθερης καταγωγής του· το ίδιο αυτό στοιχείο αίρει τους προβληματισμούς που ενδέχεται να προκαλέσει στην τάξη των κυρίων η λογική προέκταση, την οποία κρύβει η θεμελιώδης αντίφαση της δουλοκτητικής ιδεολογίας και που η υπόθεση των *Captivi* εν γένει και η παρουσία του Τυνδάρου ειδικότερα τείνει να φέρει στο φως: ο δούλος είναι *mancipium*, αλλά αν αναμένεται και επιδοκιμάζεται η αφοσίωσή του ως συνειδητή επιλογή εκ μέρους του και όχι ως απόρροια του καταναγκασμού, όπως θα δούμε ότι συμβαίνει στην περίπτωση του Τυνδάρου σε όλη την έκταση της υπόθεσης, τότε τούτο συνεπάγεται την αναγνώριση συναισθημάτων και ηθικής στον χαρακτήρα του δούλου, πράγμα που εξ ορισμού είναι ασυμβίβαστο με το κοινωνικό του status, πβ. Thalmann 1996: 116, 130, 133–4, Raccanelli 1998: 148–50, McCarthy op.cit.: 170–3, 200.

17–18 Η επανάληψη στους στίχους αυτούς όσων έχουν ήδη ειπωθεί προηγουμένως για την απαγωγή του Τυνδάρου και την πώλησή του στον πατέρα του Φιλοκράτη από τον δραπέτη δούλο Σταλαγμό (9–10) δεν πρέπει να προξενεί προβληματισμό. Έχει μεσολαβήσει η παρέκβαση των στίχων 11–16 και η υπόθεση είναι ιδιαίτερα σύνθετη, γεγονός που καθιστά επιτακτική την ανάγκη να διασφαλιστεί ο μέγιστος βαθμός κατανόησης των λεπτομερειών της εκ μέρους του κοινού. **huius patri...uendit:** υπερβατό.

17 ut dixeram ante: Η χρήση του υπερσυντελικού εδώ μπορεί να δικαιολογηθεί, αν ληφθεί υπόψη η παρέκβαση που μεσολάβησε (11–16). Ο prologus δεν αναφέρει την πράξη που μεσολάβησε, ώστε να καταστεί εμφανές το προτερόχρονο που δηλώνει η χρήση του υπερσυντελικού, αλλά στην πραγματικότητα εννοεί εδώ «όπως είχα πει, πριν με διακόψει ο θεατής εκείνος». Η χρήση της οριστικής υπερσυντελικού σε περιπτώσεις όπου θα αναμέναμε παρατατικό ή παρακείμενο συνιστά γνώρισμα της Αρχαϊκής Λατινικής και απαντά με μεγάλη συχνότητα στον Πλάτο, λ.χ. 194, 938, *Am.*383: ME. Amphitruonis te esse aiebas Sosiam. SO. peccaueram, 691: qui non abiisti ita ad legiones uti dudum dixeras, *Aul.*635: L.S. nil equidem tibi apstuli. EVC. at illud quod tibi apstuleras cedo, *Mer.*760: nempe uxor rurist tua, quam dudum dixeras, *Ps.*617–18: seruos eiius qui hinc a nobis est mercatus mulierem./qui argenti meo ero lenoni quidecim dederat minas, κ.α., βλ. B I.50–3, Lindsay 1907: 62–3. Παρατηρείται, όμως, ότι συχνά στις περιπτώσεις αυτές, όπως και εδώ, μολονότι ο παρακείμενος θα ήταν σωστός από συντακτική άποψη, η επιλογή του υπερσυντελικού από τον Πλάτο είναι σκόπιμη και αποδίδει τη χρονική αλληλουχία των γεγονότων όπως αυτά θα συνέβαιναν στην πραγματικότητα.

18 quem...dominum: Ο όρος αναφοράς έχει ενταχθεί στην αναφορική πρόταση, πβ. 1, 179–80, 278, βλ. AG§305b, Lindsay 1907: 6. **profugiens:** Τα χφφ. παραδίδουν εξίσου τις γραφές profugiens (B³VJE) και profugens (B¹D). Η γραφή profugiens είναι προτιμότερη, διότι υποστηρίζεται από περισσότερα χφφ. και από τις διορθώσεις του B³, ενώ επίσης, όπως επισημαίνει ο Lindsay 1900 ad loc., είναι ιδιαίτερα πιθανό ότι η γραφή profugens συνιστά σφάλμα που προέκυψε λόγω της τάσης να γράφονται τα g και i ενωμένα στην πρώιμη μικρογράμματα γραφή. Στον στ. 9 τα χφφ. παραδίδουν profugiens (και fugiens V³J, το οποίο είναι εσφαλμένο) στην ίδια μετρική θέση.

19 is postquam hunc emit, dedit eum huic gnato suo: Όλοι οι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Fleckeisen 1850, δηλαδή is αντί του hic των χφφ. Οι δύο λέξεις είναι μετρικά ισοδύναμες. Η γραφή των χφφ. είναι πιθανώς εσφαλμένη, λόγω της επανάληψης τύπων της αντωνυμίας hic στους γειτονικούς στίχους, βλ. Lindsay 1900 ad loc. Η διόρθωση είναι απαραίτητη, διότι το πρόσωπο για το οποίο γίνεται λόγος απουσιάζει, πβ. Pascal ²1904 ad loc., αλλά και εφόσον κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η διάκριση του υποκειμένου που εννοείται εδώ, δηλαδή του πατέρα του Φιλοκράτη, από τους δύο αιχμαλώτους, στους οποίους αναφέρονται οι αντωνυμίες στη συνέχεια. **hunc emit, dedit eum:** Το χιαστό εδώ, σε συνδυασμό με τις

κατάλληλες χειρονομίες του prologus, που πιθανώς συνοδεύουν τη χρήση των αντωνυμιών, προσδίδει έμφαση και σαφήνεια στην περιγραφή.

21 seruit suo patri, nec scit pater: Η παρήχηση και το πολύπτωτο υπογραμμίζουν την παραδοξότητα της κατάστασης που περιγράφεται.

22 di nos quasi pilas homines habebant: Η στοχαστική αυτή δήλωση του εκφωνητή του Προλόγου δεν αποδεικνύει την κωμική παραμόρφωση στωικών θεολογικών αντιλήψεων περί της θεϊκής δικαιοσύνης από τον Πλάτο, όπως υπέθεσε ο Coleman–Norton 1936: 324–5. Προφανώς πρόκειται για κοινό τόπο, γνωμικό της αρχαιότητας που εδώ υπαινίσσεται λακωνικά το πλήθος των μεταβολών της ανθρώπινης ζωής, αποδίδοντας αυτές στη θεϊκή βούληση, πβ. Πλ. *Νόμ.*803c5: *ἄνθρωπον...θεοῦ τι παίγνιον εἶναι*, και απαντά ξανά με διαφορετική διατύπωση αλλού στις κωμωδίες του Πλάτου, βλ. *Mer.*225: *miris modis di ludos faciunt hominibus*, *Rud.*593, όπου απαντά αυτολεξεί, πβ. *Cas.*348–9: *nam omnes mortales dis sunt freti, sed tamen/uidi ego dis fretos saepe multos decipi*, όπου ο δούλος Ολυμπίων εκφράζει τη δυσπιστία του προς τους θεούς, αλλά η ιδέα διαφέρει ως έναν βαθμό, εφόσον δηλώνει πως όσοι εμπιστεύονται τους θεούς συχνά εξαπατώνται. Τα χωρία από τον Άλεξι (fr.35.1 K–A: *τοιούτο τὸ ζῆν ἐστὶν ὥσπερ οἱ κύβοι*) και τον Τερέντιο (*Ad.*739: *ita uita est hominum quasi quom ludas tesseris*), τα οποία παραθέτουν συνήθως οι σχολιαστές του στίχου, περιλαμβάνουν μεν την εικονοποιία του παιγνίου με αναφορά στην αστάθεια των ανθρώπινων πραγμάτων, αλλά όχι και την ιδέα της συμμετοχής του θείου στο παιχνίδι αυτό. Ο εκφωνητής του Προλόγου προβαίνει σε μια σύντομη παύση της αφήγησής του, για να διατυπώσει αυτόν τον συλλογισμό σχετικά με τις μεταβολές της τύχης των ανθρώπων, ο οποίος συνάδει απόλυτα με το απίστευτο παράδοξο να γίνεται ένας άνθρωπος δούλος του ίδιου του τού πατέρα. Πρόκειται για το κατάλληλο επιμύθιο για την αφήγηση της ιστορίας του Τυνδάρου μέχρι τώρα, πβ. Lindsay 1900 ad 20. Στην ουσία, το νόημα της φράσης ισχύει εξίσου και για την τύχη των υπόλοιπων χαρακτήρων της κωμωδίας. Η παρεμβολή της σκέψης αυτής, όπως και η κατακλείδα της αφήγησης της απαγωγής του Τυνδάρου στον επόμενο στίχο, διασφαλίζουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα στο επίπεδο της παράστασης της κωμωδίας: μέσω αυτών παρέχεται στους θεατές ένα σύντομο – πλην, όμως, απαραίτητο – χρονικό διάστημα, ώστε να αφομοιώσουν όσα άκουσαν. Μετά τους στ. 22 και 23, ο prologus έχει τη δυνατότητα να συνεχίσει την αφήγησή του, εξηγώντας πώς αιχμαλωτίστηκε ο Φιλοπόλεμος, βέβαιος ότι το κοινό του έχει κατανοήσει τις πληροφορίες, των οποίων μέχρι τώρα έχει γίνει αποδέκτης.

23 rationem habetis: Ο όρος ratio δεν σημαίνει εδώ τον τρόπο, όπως προτείνει ο Pascal ²1904 ad loc., εφόσον έπεται το quo modo, αλλά έχει τη σημασία του χρηματικού ποσού, πβ. 192: ratiunculam, *Aul.*529: ubi disputata est ratio cum argentario, *Mos.*304: ratio accepti atque expensi και *Trin.*872: census quom <sum>, iuratori recte rationem dedi. Εδώ επιστρατεύεται ξανά η εικονοποιία των οικονομικών συναλλαγών με αναφορά στη γνωστοποίηση στο κοινό των λεπτομερειών της υπόθεσης, όπως στον στ. 16, βλ. ad loc., πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920, Smith 1985 ad loc. **amiserit:** Το ρ. amittere χρησιμοποιείται σ' αυτήν την κωμωδία με δύο διαφορετικές σημασίες (α) «χάνω» (*OLD* s.v. 9), όπως εδώ, πβ. 143· (β) με την παλαιότερη σημασία «στέλνω» (*OLD* s.v. 1), i.e. κλασ. dimittere (*OLD* s.v.1), με άλλα λόγια «δίνω τη δυνατότητα σε κάποιον ή αφήνω κάποιον να φύγει (εδώ συνήθως ενν. να επιστρέψει στην πατρίδα, στον πατέρα του, κλπ.)», βλ. 36, 332, 589, 655.

24–6 Τρεις στίχοι αφιερώνονται στην τύχη του άλλου γιου του Ηγίωνα, του Φιλοπολέμου, ο οποίος είναι αιχμάλωτος. Εδώ επίσης τηρείται η χρονική σειρά των γεγονότων: οι στίχοι αφορούν στην πολεμική σύγκρουση μεταξύ της Αιτωλίας και της Ήλιδας (24), την αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου, ut fit in bello (25), και τελικά την αγορά του από τον γιατρό Μέναρχο (26), αντίστοιχα.

24 postquam belligerent: postquam+ιστορικός ενεστώτας, πβ. 487, βλ. B I.101, AG §543, KS II.354–5, LHS II.598.

26 medicus Menarchus: βλ. ad 4.

27–34 Οι περιπέτειες του Ηγίωνα μετά την απώλεια και του δεύτερου γιου του περιγράφονται σε επτά στίχους. Πρόκειται για τον έναν από τους δύο βασικούς άξονες, στους οποίους στηρίζεται η υπόθεση· ο δεύτερος είναι η μηχανορραφία των δύο αιχμαλώτων σε βάρος του Ηγίωνα, στην οποία εύλογα αφιερώνεται ακριβώς η διπλάσια έκταση στίχων (35–43, 46–50, βλ. ad 35–50). Περιγράφεται το εγχείρημα της αγοράς αιχμαλώτων πολέμου (27), στο οποίο έχει επιδοθεί ο Ηγίων στην εναγώνια προσπάθειά του να ανταλλάξει με κάποιον από αυτούς τον Φιλοπόλεμο (28–9)· εξηγείται ότι την προηγούμενη ημέρα από αυτήν στην οποία εκτυλίσσεται η υπόθεση πληροφορήθηκε την παρουσία του Φιλοκράτη, που έχει υψηλή κοινωνική θέση και αριστοκρατική καταγωγή, μεταξύ των αιχμαλώτων που διέθεταν προς πώληση οι quaestores (30–1)· επισημαίνεται πως ο Ηγίων δεν φείσθηκε χρημάτων, εφόσον η αγορά του Φιλοκράτη θα διευκόλυνε την ανάκτηση του γιου του (32–3), αγοράζοντας, μάλιστα, και τους δύο αιχμαλώτους, τον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο, ο

οποίος, όπως έχει ήδη εξηγηθεί (19–20), συντροφεύει τον πρώτο από την παιδική ηλικία.

28 si...possit: Πλάγια ερώτηση που εισάγεται με το *si*, το οποίο εδώ έχει τη σημασία «μήπως...» ή «με την ελπίδα πως θα...», πβ. 100–1, *Trin.*958–9: *enim uero ego nunc sycophantae huic sycophantari uolo,/si hunc possum illo mille nummum Philippum circumducere*, κ.α., βλ. AG §576a και σημ. KS II.425, LHS II.543. **possit:** Τη γραφή των *χφφ.*, *posset*, διατηρούν όλοι οι εκδότες, ενώ τη διόρθωση του Muretus, *possit*, υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Schoell 1887, Leo 1895 και Torino 2013. Οι δύο λέξεις είναι μετρικά ισοδύναμες. Η γραφή των *χφφ.* είναι ορθή από γραμματική άποψη, καθώς, σύμφωνα με την ακολουθία των χρόνων, έχοντας ρήμα εξάρτησης σε ιστορικό χρόνο (*coepit*), θα αναμέναμε υποτακτική παρατατικού. Ωστόσο, αν διατηρηθεί η γραφή των *χφφ.*, διαπιστώνεται ασυμφωνία με την υποτακτική ενεστώτα *mutet*, που ακολουθεί, που θα έπρεπε ομοίως να είναι υποτακτική παρατατικού, αν τηρούνταν η ακολουθία των χρόνων. Αυτό σε συνδυασμό με το ότι ο Πλάυτος δεν τηρεί αυστηρά την ακολουθία των χρόνων, λ.χ. 493, 997, *Men.*787–8: SE. *quotiens monstraui tibi uiro ut morem geras*, *Poen.*601–3: *et quidem quasi tu nobiscum adueniens hodie oraueris/liberum ut commostrarem tibi locum et uoluptarium/ubi ames, potes, pergraecere*, ενώ αλλού η ακολουθία των χρόνων τηρείται κανονικά, λ.χ. 100, *Mil.*131–3: *dedi mercatori quoidam qui ad illum deferat/ meum erum, qui Athenis fuerat, qui hanc amauerat,/ut is huc ueniret*, βλ. Lindsay 1907: 56, συνηγορεί υπέρ της επιλογής της διόρθωσης. Θα ήταν δυνατό ακόμη η κατάληξη του *posset* να αποδοθεί σε σφάλμα κάποιου γραφέα σε πρώιμο χρονικά στάδιο της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου, ο οποίος, είτε βασισμένος στη γνώση της ακολουθίας των χρόνων είτε ακόμη επηρεασμένος από την κατάληξη του *mutet*, που ακολουθεί και ενδεχομένως μιμήθηκε, έγραψε *posset* αντί του *possit*.

30 indaudiuit: Πρόκειται για την κοινώς αποδεκτή διόρθωση της γραφής των *χφφ.* (*inde audiuit*) από τον Gulielmus 1583: 71. Ο αρχαϊκός αυτός τύπος αντί του *inaudiuit* [*indo/ indu* (πβ. ελλ. ἔνδο–)>*ind-* (αρχ.) = *in*] απαντά συνολικά οκτώ φορές στον Πλάυτο, βλ. *Aul.*266, *Mer.*941, 944, *Mil.*211, 442, *Mos.*542, *St.*77, πβ. Αφράν. *tog.* 68R³.

30–1 summo.../...summo: Μέσω της επανάληψης δίνεται έμφαση στο υψηλό κοινωνικό status (*summo loco*) και την αριστοκρατική καταγωγή (*summo genere*) του Φιλοκράτη και καθίστανται σαφείς οι λόγοι, για τους οποίους ο Φιλοκράτης είναι

περισσότερο κατάλληλος για την ανταλλαγή με τον Φιλοπόλεμο από τους υπόλοιπους αιχμαλώτους που έχει ήδη αγοράσει ο Ηγίων.

32 nil: βλ. ad 16. **parsit–parceret:** Με την επανάληψη του ρ. *parcere* σε οριστική παρακειμένου και υποτακτική παρατατικού και με τις δύο σημασίες, «φείδομαι χρημάτων» (*OLD* s.v. 1) και «σώζω» (*OLD* s.v. 3a) σχηματίζεται ένα τυπικό πλαυτιανό λογοπαίγνιο, πβ. *Cur.*639–40: ο *Pietas mea,/serua me, quando ego te seruaui sedulo*, *Truc.*375–6: *utinam item a principio rei repersisses meae/ut nunc repercis sauiis*. Ο τύπος αυτός του παρακειμένου του ρ. *parcere*, αντί του κλασικού *reperci*, είναι ο συνήθης στον Πλαύτο και απαντά μία μόνο φορά στον Τερέντιο (*Hec.*282).

34 hosce: αρχαϊκός τύπος της αιτιατικής πληθυντικού της αντωνυμίας *hic* αντί του *hos* με το επίθημα *–ce*. **de quaestoribus:** Ένας από τους συχνούς υπαινιγμούς σε στοιχεία από τη Ρωμαϊκή ζωή που συναντώνται στις κωμωδίες του Πλαύτου. Οι *quaestores* ήταν Ρωμαίοι αξιωματούχοι επιφορτισμένοι – μεταξύ άλλων – και με τη διανομή της πολεμικής λείας. **ambos:** Η έμφαση που δίνεται στη λέξη δεν φανερώνει μόνον τα κίνητρα του Ηγίωνα, ο οποίος θεώρησε ότι η αγορά και των δύο αιχμαλώτων θα διευκόλυne την ανταλλαγή των τελευταίων με τον Φιλοπόλεμο, βλ. Hallidie 1891 Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc., αλλά εδώ γνωστοποιούνται επίσης οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Τύνδαρος περιήλθε ως δούλος στην κυριότητα του πατέρα του, ένα άκρως παράδοξο γεγονός, απόρροια του παραλογισμού του πολέμου.

35–50 Αν εξαιρέσουμε τους δύο στίχους (44–5), στους οποίους μεσολαβεί η γνωμολογία του εκφωνητή του Προλόγου, η περιγραφή της μηχανορραφίας των δύο αιχμαλώτων και των αποτελεσμάτων αυτής καλύπτει δεκατέσσερις στίχους, δηλαδή τη μεγαλύτερη έκταση κειμένου σε σχέση με τις υπόλοιπες λεπτομέρειες της υπόθεσης. Τούτο είναι σκόπιμο, διότι το ζήτημα της ανταλλαγής των ταυτοτήτων μεταξύ του Τυνδάρου και του Φιλοκράτη απαιτεί την πλήρη κατανόηση εκ μέρους των θεατών, προκειμένου να παρακολουθήσουν απρόσκοπτα την παράσταση στη συνέχεια. Πρόκειται, άλλωστε, για το δεύτερο σημαντικό δεδομένο του δράματος, που επηρεάζει καταλυτικά τις μετέπειτα εξελίξεις της υπόθεσης.

35 hisc(e): αρχαϊκός τύπος της ονομαστικής πληθυντικού αντί του *hi* με την προσθήκη του ευφωνικού *–s–* και το επίθημα *–ce* (με αποκοπή του τελικού φωνήεντος), που απαντά πολύ συχνά στον Πλαύτο, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει με φωνήεν. **inter sese hunc confixerunt dolum:** πβ. 47. Μετά τα γεγονότα που

αφηγήθηκε ο εκφωνητής του Προλόγου και που απέχουν πολύ από τη συνήθη θεματολογία της *palliata*, εδώ εισάγεται το γνώριμο κωμικό μοτίβο της μηχανορραφίας, με την εμφατική θέση του *dolum* στο τέλος του στίχου προς τέρψη των θεατών, πβ. Franko 1995: 156, Leigh 2004: 83–4. **confixerunt**: Η χρήση του παρακειμένου καθιστά σαφές ότι η μηχανορραφία έχει ήδη μεθοδευθεί πριν από την έναρξη της υπόθεσης, βλ. και ad 37. Εδώ αναφέρεται ότι οι δύο αιχμάλωτοι έχουν οργανώσει από κοινού το σχέδιο της μηχανορραφίας, πβ. 46–8. Ούτε εδώ ούτε αλλού στο κείμενο της κωμωδίας δηλώνεται ρητά ποιος υπήρξε ο ιθύνων νους του σχεδίου, μολοντί από τον διάλογο ανάμεσα στον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο στη σκηνή Π.ι (218–50) φαίνεται ότι πιθανότατα η πρωτοβουλία ανήκει στον Φιλοκράτη. Ωστόσο, και στα δύο αυτά χωρία του Προλόγου, στα οποία γίνεται λόγος για την από κοινού μεθόδευση της εξαπάτησης από τους δύο χαρακτήρες, αμέσως μετά διαπιστώνεται η μετατόπιση του κέντρου βάρους της εστίασης του Προλόγου συγκεκριμένα στον Τύνδαρο. Και στις δύο περιπτώσεις, δηλαδή, έπεται μια αναφορά στη συμβολή ειδικά του Τυνδάρου στη μηχανορραφία (36 και 49–50), όπως διαπιστώνεται επίσης στους στίχους 40–4, οι οποίοι έπονται ακριβώς της περιγραφής της ανταλλαγής των ταυτοτήτων. Τούτο δεν συνιστά ασυνέπεια. Λαμβάνοντας υπόψη τη μετέπειτα έκβαση της υπόθεσης, διαπιστώνεται ότι στον Πρόλογο προβάλλεται σκόπιμα και με συνέπεια ο πρωταγωνιστικός ρόλος του Τυνδάρου στην κωμωδία εν γένει, η καταλυτική επίδραση των ενεργειών του στην τύχη όλων των προσώπων του δράματος και η καθοριστική συμβολή του στην εξαπάτηση ειδικότερα. Οι ξεχωριστές αναφορές στον Τυνδάρo, ο οποίος αντιπροσωπεύει τον τυπικό κωμικό χαρακτήρα του δούλου *prima facie* συνάδουν με το παραδοσιακό μοτίβο της *fallacia*, όπως αυτό παρουσιάζεται στην πλαυτιανή κωμωδία: συνεπώς, μπορούν να ερμηνευθούν στο σύνολό τους ως μια λανθάνουσα προγραμματική υπόσχεση του δραματικού ποιητή προς το κοινό του, η οποία εκπληρώνεται με ασυνήθιστο τρόπο σ' αυτήν την κωμωδία, βλ. και ad 36.

36 Εδώ δηλώνεται ο σκοπός της μηχανορραφίας και στη συνέχεια (37–9) ο τρόπος με τον οποίον αυτή έχει μεθοδευθεί. Το σύνηθες μοτίβο της εξαπάτησης στην πλαυτιανή κωμωδία, στο πλαίσιο του οποίου ο πανούργος δούλος μηχανορραφεί για να βοηθήσει τον κύριό του συνήθως με αφορμή κάποια ερωτική περιπέτεια, παρουσιάζεται εδώ ελαφρώς παραλλαγμένο. Η μεμονωμένη αναφορά στον Τύνδαρο εδώ και στα άλλα σχετικά χωρία του Προλόγου, βλ. ad 35, ενδεχομένως, επίσης ανακαλεί τον ρόλο του τυπικού πανούργου δούλου. Ο χαρακτήρας αυτός ήταν σήμα

κατατεθέν της πλαυτιανής κωμωδίας και ιδιαίτερα αρεστός στο θεατρικό κοινό· προϊδεάζοντας τους θεατές του πως ο συγκεκριμένος χαρακτήρας θα αναλάμβανε την κωμική αυτή λειτουργία στη συνέχεια της υπόθεσης, ο Πλαύτος διασφαλίζει την εύνοια και την επιδοκιμασία τους, πβ. Lefèvre 1998: 37, ενώ στη συνέχεια θα ανατρέψει τις προσδοκίες τους, παρουσιάζοντάς τους την πιο πρωτότυπη ίσως παραλλαγή του αγαπημένου του κωμικού χαρακτήρα. **amittat**: βλ. ad 23.

37 itaque inter se commutant uestem et nomina: Φαίνεται περισσότερο λογικό ότι οι δύο αιχμάλωτοι εμφανίζονται ήδη στον Πρόλογο φορώντας ο ένας τα ρούχα του άλλου, έχοντας δηλαδή ανταλλάξει ενδυμασίες πριν από την έναρξη της υπόθεσης, βλ. Langen 1886: 116, Hallidie 1891: 5 και ad 38, Barber 1900: 5, Elmer 1900: 3, πβ. Marshall 2006: 150, ίσως πριν από την αγορά τους από τον Ηγίωνα, διότι ειδάλλως το τέχνασμά τους θα μπορούσε να γίνει αντιληπτό, βλ. Abel 1955: 50, 125 σημ. 270, Viljoen 1963: 47, 48, αν όχι ήδη όταν προέβλεψαν τη σύλληψή τους, αλλά δεν ήταν ακόμη στα χέρια του εχθρού, διότι μετά δεν θα ήταν εφικτό, βλ. Kraus 1977: 161. Ο Blänsdorf 2002: 62–3 βασισμένος στο commutant υποστηρίζει ότι στον Πρόλογο εμφανίζονται ο καθένας με την κανονική του περιβολή και δηλώνονται προφορικά οι λεπτομέρειες του σχεδίου και ότι η αλλαγή γίνεται αργότερα στο εσωτερικό του σπιτιού του Ηγίωνα, όταν τους αντικαθιστούν τη βαριά αλυσίδα με ξεχωριστές ελαφρύτερες. Ωστόσο, οι δύο αιχμάλωτοι βρίσκονται υπό συνεχή επιτήρηση και η ανταλλαγή δεν θα ήταν δυνατή, με βάση τις ρητές εντολές του Ηγίωνα (110–15 κυρίως 115), ενώ η παρουσία των δύο αιχμαλώτων επί σκηνης ήδη μεταμφιεσμένων υπηρετεί την οικονομία και συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση του σχεδίου της εξαπάτησης από τους θεατές. Σε κάθε περίπτωση, το ενδιαφέρον του Προλόγου εστιάζεται στη μεταμφίεση καθαυτήν και όχι στον προσδιορισμό του ακριβούς χρονικού σημείου, στο οποίο αυτή έλαβε χώρα, βλ. Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc.

38–40: ...hic.../...hic.../...hic: αναφορά.

38 illic uocatur Philocrates, hic Tindarus: i.e. «Εκείνος (ενν. ο Τύνδαρος) ονομάζεται Φιλοκράτης και αυτός (ενν. ο Φιλοκράτης) ονομάζεται Τύνδαρος». βλ. και ad 4. Εδώ πληροφορούμαστε για πρώτη φορά τα ονόματα των δύο αιχμαλώτων, ενώ με αυτήν τη λακωνική περιγραφή στον ίδιο στίχο εξηγείται ταυτόχρονα περαιτέρω η μηχανορραφία τους· η επιλογή του ρ. uocatur (πβ. commutant...nomina, 37), η κατάλληλη χρήση των δεικτικών αντωνυμιών εδώ, όπως και σε όλη την έκταση του Προλόγου, σε συνδυασμό με τις σχετικές χειρονομίες του εκφωνητή

διασαφηνίζουν, διαλύοντας κάθε αμφιβολία, την ανταλλαγή ταυτοτήτων μεταξύ των δύο προσώπων. **illic:** αρχαϊκός τύπος αντί του ille· ομοίως και στον επόμενο στίχο.

Tindarus: Το γ εισήχθη στο Λατινικό αλφάβητο στην εποχή του Κικέρωνα και του Αυγούστου, βλ. R§56, LHS I.44, 48. Τα χφφ. παραδίδουν το όνομα με γ και με ι σε όλη την έκταση του κειμένου και στις notae personarum, βλ. Torino 2013 ad *Person*. Ως εκ τούτου, ο Torino επιλέγει την παλαιότερη ορθογραφία Tindarus αντί της κλασικής Tyndarus, την οποία προτιμούν οι υπόλοιποι εκδότες. Ομοίως επιλέγει τη γραφή Poliplusio (277), singraphum (405), sicophantiis (521), philacam (751).

39–40 huius illic, hic illius hodie fert imaginem./et hic hodie expediet hanc docte fallaciam: Μέσω των σχημάτων λόγου, της παρήχησης, του πολύπτωτου, της επανάληψης του hodie και στους δύο στίχους και του χιαστού (39) δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο περιεχόμενο των δύο στίχων, ενώ με τον στίχο 39 ολοκληρώνεται η συνοπτική περιγραφή της μηχανορραφίας των αιχμαλώτων, με τη σαφή δήλωση ότι ο Τύνδαρος προσποιείται πως είναι ο Φιλοκράτης και ο Φιλοκράτης προσποιείται πως είναι ο Τύνδαρος. **expediet:** Το ρ. expedire εδώ έχει τη σημασία «φέρνω εις πέρας» (*OLD* s.v. 7).

39 huius illic, hic illius hoc fert imaginem: Ο όρος imago χρησιμοποιείται με συνδηλώσεις ομοιότητας με ένα άλλο πρόσωπο σε συμφραζόμενα σχετικά με τεχνάσματα προσποίησης τρεις ακόμη φορές στις κωμωδίες του Πλάυτου, βλ. *Am*.121: in Amphitruonis uertit sese imaginem, 141: seruos, quoniam ego hanc fero imaginem, *Mil*.151–2: et hinc illinc mulier feret imaginem, atque eadem erit, uerum alia esse assimilabitur, *OLD* s.v. 9, πβ. Hallidie 1891, Waltzing 1920 ad loc., Christenson 2000 ad *Am*.121. Δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στο προσωπίο, όπως θεώρησε ο Duckworth 1952: 93–4. Η χρήση των προσωπίων θεωρείται πλέον ότι αποτελούσε καθιερωμένη πρακτική στο Ρωμαϊκό θέατρο, όπως και στο Ελληνικό, ήδη από την πρώιμη εποχή του Ρωμαϊκού δράματος, βλ. Gow 1912: 65–77, McLeish 1976: 27–8, 31, 32–3, Duckworth 1952: 92–4, Beare³1964: 186–95, 303–9, Gratwick 1982· ελλ.μετ.: 131–2, Wiles 1991: 129–33, Marshall 2006: 126, και ενδεχομένως η υιοθέτηση της Ελληνικής πρακτικής συνοδεύτηκε από καινοτομίες υπό την επίδραση της Ατελλανής φάρσας, βλ. Marshall op.cit.: 127, 132–46, πβ. Wiles op.cit.: 134, 141–3. Ο Leigh 2004: 84 και σημ. 101, επίσης ερμηνεύει τον όρο imago ως αναφορά στο προσωπίο και θεωρεί ότι ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης επίσης ανταλλάσσουν προσωπία, πβ. Moore 1998: 185–6, ο οποίος προτείνει ότι οι δύο ηθοποιοί αλλάζουν προσωπία στο τέλος της κωμωδίας: ο Φιλοκράτης τελικά πιθανώς φορά το

προσωπείο του ελεύθερου νεαρού, το οποίο φορούσε ο Τύνδαρος προηγουμένως, ενώ ο Τύνδαρος εμφανίζεται είτε με το προσωπείο ενός ελεύθερου νεαρού είτε αυτό ενός δούλου, το οποίο φορούσε προηγουμένως ο Φιλοκράτης. Φαίνεται, όμως, πιθανότερο ότι και ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης φορούν προσωπείο κατάλληλο για τον χαρακτήρα του *adulescens*, βλ. Beare ³1964: 190, Wiles 1991: 139, Marshall 2006: 150–1, και προφανώς με κάποιον τρόπο ξεχωρίζουν μεταξύ τους, πιθανώς από το χρώμα των μαλλιών, διότι ο Φιλοκράτης περιγράφεται στη συνέχεια ως ελαφρώς κοκκινομάλλης (648), πβ. Wiles *op.cit.*· για το προσωπείο του Φιλοκράτη, βλ. και ad 648.

44–6 *inprudens–insciens–prudens–inscientes*: Η γνώση και η άγνοια της αλήθειας εκ μέρους των χαρακτήρων των *Captivi* σε κρίσιμα χρονικά σημεία της υπόθεσης συνιστά κινητήριο μοχλό των εξελίξεων και της δραματικής ειρωνείας. Ο Δονάτος επισημαίνει ότι η διαφορά στη σημασία των *prudens* και *sciens* έγκειται στον τρόπο απόκτησης της γνώσης (ad *Eu.*72.1: ‘*prudens*’ est qui intellegentia sua aliquid sentit, ‘*sciens*’ qui alicuius indicio rem cognoscit. 2: ergo ‘*prudens*’ per se ‘*sciens*’ per alios). Η διαφοροποίηση αυτή καθίσταται αντιληπτή εδώ. Μέσω του *inprudens* (44) δηλώνεται η άγνοια του Τυνδάρου, ο οποίος δεν θα συμβάλει συνειδητά στη διάσωση του Φιλοπολέμου (42: *seruabit*, 43: *reducemque faciet*), εφόσον δεν είχε αυτόν το σκοπό κατά νου αρχικά, όταν δηλαδή σχεδιάστηκε η μηχανορραφία. Οι δύο αιχμάλωτοι αποφάσισαν να εξαπατήσουν τον Ηγίωνα (47: *confixerunt dolum*), αγνοώντας το σχέδιό του για την ανταλλαγή του Φιλοκράτη με τον Φιλοπόλεμο (46: *inscientes*): αυτό δεν θα μπορούσαν να το γνωρίζουν, παρά μόνον αργότερα, όταν θα τους το γνωστοποιήσει ο Ηγίων στη σκηνή II.i. Η αντίθεση ανάμεσα στα *insciens* και *prudens* αποδίδεται λακωνικά με το γνωμικό των στ. 44–5, όπως ακριβώς στα τελευταία λόγια του Παρμένοντα στην *Hecyra* του Τερεντίου (879–80: *equidem plus hodie boni feci inprudens quam sciens ante hunc diem umquam*).

44–5 *itidem ut saepe iam in multis locis/plus insciens quis fecit quam prudens boni*: πβ. Τερ. *Hec.*879–80, ad 44–6· δεν αποκλείεται να αποτελεί παροιμιακή έκφραση, προερχόμενη από τη λαϊκή σοφία, βλ. Smith 1985 ad 44. Ο πλεονασμός *seape–in multis locis* (44, πβ. 328, 998, *Cas.*349: *uidi ego dis fretos saepe multos decipi*, *Mil.*885: *nam ego multos saepe uidi*, *Poen.*129: *saepe ego res multas tibi mandauī*, *Milphio*), το υπερβατό *plus...boni* και η αντίθεση ανάμεσα στα *insciens* και *prudens* (45) προσδίδουν έμφαση και το κύρος της γενικής αλήθειας στον στοχασμό που διατυπώνεται.

45 quis: Συνήθως, η αντωνυμία *quis* χρησιμοποιείται ως αόριστη, όταν προηγείται *si*, *nisi*, *ne*, *num*, *an* ή σύνθετά τους, μολονότι ο κανόνας αυτός δεν τηρείται πάντα αυστηρά από τους συγγραφείς, λ.χ. Κικ. *N.D.* 1.66: *hanc tu opinionem C. Vellei [...] perduxisti, priusque te quis de omni uitae statu quam de ista auctoritate deiecerit, Off.3.30: non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas aut quid eiusmodi quam detractio atque appetitio alieni*, βλ. AG§§149b, 310a, ET§219(α), KS I.633–4, LHS II.194. Στον Πλάτο αυτή είναι η συνήθης χρήση της αντωνυμίας, λ.χ. 28, 603, 618, *As.717: an quid est [olim] homini Salutem melius?*, *Aul.161: immo, si quid uis, roga*, *Bac.274: etiamnest quid porro?*, *Mil.1137: circumspicite ne quis adsit arbiter*, *Per.44: quaeram equidem. si quis credat*, αλλά υπάρχουν εξαιρέσεις, λ.χ. *Men.664: opera reddetur, quando quid tibi erit surruptum domo*, *Mos.749: iam de istis rebus uoster quid sensit senex?*, *St.178: nam illa artes omnes perdocet, ubi quem attigit*, 201: *i quando quem auctionem facturum sciunt*, πβ. Τερ. *Eun.252: negat quis, nego*, 511: *roget quis “quid tibi cum illa?”: ne noram quidem*, βλ. Lindsay 1900 ad loc., 1907: 44, LHS II.194. Ωστόσο, η διόρθωση *qui* (αναφορική αντωνυμία) αντί του *quis*, την οποία πρότεινε ο Fay 1898a: 296–7, διατηρώντας επιφυλάξεις για τη χρήση της αντωνυμίας ως αόριστης εδώ, δεν αποδίδει ικανοποιητικά το νόημα. Προφανώς εδώ έχουμε να κάνουμε με μια *ad hoc* επιλογή της αόριστης αντωνυμίας από τον Πλάτο, βλ. OLS 1165, χωρίς τους περιορισμούς της συνηθισμένης χρήσης, και η επιλογή αυτή άπτεται της στοχαστικής διάθεσης του *prologus*: μέσω αυτής επιτυγχάνεται το ίδιο αποτέλεσμα όπως και με τα σχήματα λόγου που αναφέρθηκαν παραπάνω, δηλαδή ενισχύεται περαιτέρω η αποφθεγματική χροιά του χωρίου. **fecit:** βλ. ad 256.

46 sua sibi fallacia: βλ. ad 5.

50 Εφόσον εδώ ολοκληρώνεται η *expositio*, η τελεία, που επιλέγουν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Harrington 1879, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Torino 2013, είναι προτιμότερη έναντι του δικώλου που επιλέγουν οι υπόλοιποι εκδότες. Δίνεται επίσης κατ’ αυτόν τον τρόπο στον εκφωνητή του Προλόγου λίγος χρόνος πριν διατυπώσει το ρητό του επόμενου στίχου με βαθυστόχαστο ύφος ως κατακλείδα για όσα έχει αφηγηθεί, ενώ στους προγραμματικούς στίχους που έπονται θα αλλάξει τελείως θέμα σχολιάζοντας τις δραματικές αξίες και την πρωτοτυπία της κωμωδίας που πρόκειται να παρασταθεί. **suo sibi...patri:** βλ. ad 5.

51 homunculi quanti sunt, quom recogito: πβ. *Rud.154–5: homunculi quanti estis! eiecti ut natant!* Τον ίδιο συλλογισμό βρίσκουμε αργότερα στον Πετρώνιο (34.10:

eheu nos miseros, quam totus homuncio nil est!), ενώ δεν αποκλείεται να αποτελεί κοινό τόπο στη λαϊκή σοφία, βλ. Ράιο 2007: 199–200, όπου, με αφορμή τους αυτοσχέδιους στίχους του Τριμαλχίωνα, παραθέτει επιγράμματα που έχουν βρεθεί σε τάφους ανθρώπων προερχόμενων από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. **homunculi**: Το υποκοριστικό έχει υποτιμητική σημασία και ευρισκόμενο στην αρχή του στίχου δίνει έμφαση στην απαξίωση της ανθρώπινης ύπαρξης που σχολιάζει ο prologus. **quom**: ο αρχαϊκός τύπος αντί του cum απαντά πολύ συχνά στον Πλάυτο και στον Τερέντιο. **recogito**: Το ρήμα με το πρόσφυμα re- δηλώνει επαναλαμβανόμενη ενέργεια («αναλογίζομαι»), πβ. 1022.

52 haec res agetur nobis, uobis fabula: Κάθε δραματική παράσταση τοποθετείται ταυτόχρονα σε δύο κόσμους, τον πραγματικό και τον φανταστικό, δηλαδή τον κόσμο της δραματικής ψευδαίσθησης. Ο όρος res δηλώνει εδώ την «πραγματικότητα» (*OLD* s.v. 6), αλλά μεσολαβεί ένα λανθάνον λογοπαίγνιο. Αρχικά η διατύπωση του στίχου συνεπάγεται τη χρήση του όρου res με τη σημασία «θέμα», «υπόθεση»: το αρχικό νόημα έχει ως εξής: «αυτή η υπόθεση θα παρουσιαστεί από εμάς». Ο prologus έχει κατά νου και τις δύο σημασίες της λέξης («υπόθεση» και «πραγματικότητα») και ολοκληρώνει τη φράση του με την αντίθεση προς τον όρο fabula και, συνεπώς, η αντωνυμία nobis αποκτά τη συντακτική λειτουργία δοτικής ηθικής. Το αρχικό νόημα έχει μεταβληθεί ως εξής: «αυτήν την υπόθεση θα παρουσιάσουμε, πραγματικότητα για εμάς, για εσάς <όμως> φαντασία» Η αντίθεση ανάμεσα στα res και fabula επιτείνεται από το χιαστό. Με σχετικές χειρονομίες του prologus, ο οποίος μπορεί, ενδεχομένως, εδώ να δείχνει αρχικά προς τον εαυτό του και τη σκηνή και στη συνέχεια προς τους θεατές, η αντίθεση αποκτά ακόμη περισσότερη ζωντάνια. Ο στίχος προβάλλει σε πολύ μικρή κλίμακα την πεμπτουσία του θεατρικού γεγονότος: εδώ περιχαράκωνονται τα όρια αφενός της παράστασης καθαυτής και του ενεργού ρόλου των ηθοποιών σ' αυτήν, οι οποίοι πρόκειται να ερμηνεύσουν πειστικά τους χαρακτήρες του δράματος (res), και αφετέρου της μυθοπλασίας του δράματος και της δραματικής ψευδαίσθησης που πρόκειται να περιβάλλει την παράσταση που θα παρακολουθήσει το κοινό (fabula, με τη διπλή σημασία, «φαντασία» και «κωμωδία» εδώ, *OLD* s.v. 3, 6): με αυτόν τον τρόπο εδραιώνεται η επικοινωνία ανάμεσα στους ερμηνευτές και τους θεατές, οι οποίοι πρόκειται να μοιραστούν στον ίδιο, πραγματικό χώρο την εμπειρία της παράστασης (από διαφορετική προοπτική) και, συνεπώς, το κοινό προετοιμάζεται κατάλληλα, ώστε να απορροφηθεί στον φανταστικό κόσμο του

δράματος, βλ. Slater 2000: 125, McCarthy 2016: 205, 206, 208, 212–13, πβ. Beacham 1991: 43.

53–62 Οι στίχοι αυτοί έχουν προγραμματική αξία. Ο ποιητής εφιστά με κάθε μέσο την προσοχή του κοινού του στο πρωτότυπο εγχείρημά του. Οι αναφορές του Πλαύτου αποκτούν διαστάσεις λογοτεχνικής κριτικής, όπως τη συναντούμε αργότερα στους Προλόγους του Τερεντίου (βλ. ad 55–8). Ο δραματικός ποιητής, έχοντας επίγνωση της παραδοσιακής θεματολογίας και των τυπικών χαρακτήρων των κωμωδιών που αρεσκόταν να παρακολουθεί το Ρωμαϊκό κοινό (56–8), εξαίρει εδώ το ξεχωριστό θέαμα (55: *neque item ut ceterae*) που υπόσχεται ότι θα προσφέρει στο κοινό του, πβ. Kraus 1977: 164 σημ. 8.

54 *profecto expediet fabulae hic operam dare*: Εδώ το ρ. *expedire* είναι αμετάβατο με τη σημασία «θα είναι επωφελές» (*OLD* s.v. 8), ενώ έχει ταυτόχρονα συνδηλώσεις οικονομικού κέρδους («θα είναι επικερδές», *OLD*, *ibid.*). Η χρήση του με τις σημασίες αυτές δεν απαντά αλλού στον Πλάυτο. Στον πρόλογο της *Hecyra* του Τερεντίου βρίσκουμε τη συγκεκριμένη χρήση σε σχεδόν παρόμοια συμφραζόμενα (55–7: *mea causa causam accipite et date silentium, /ut lubeat scribere aliis mihi que ut discere/novas expediat posthac pretio emptas meo*): ο *Ambiuius Turpio* αναφέρεται ρητά στην προσπάθειά του να προωθήσει τις κωμωδίες του Τερεντίου αλλά και στο δικό του κέρδος από τις παραστάσεις των κωμωδιών. Το ρήμα εδώ δεν αναφέρεται στο πραγματικό κέρδος του θιασάρχη, το οποίο θα διασφαλιζόταν, εφόσον οι θεατές παρακολουθούσαν με προσοχή και επιδοκίμαζαν την παράσταση, και δεν δηλώνει κυριολεκτικά οικονομική ωφέλεια. Αντ' αυτού, η χρήση του ενδεχομένως ανακαλεί την εικονοποιία των οικονομικών συναλλαγών που έχει επιστρατεύσει και προηγουμένως ο *prologus*, απευθυνόμενος επίσης στους θεατές (βλ. ad 16, 23). Σ' αυτές τις προηγούμενες περιπτώσεις το λεξιλόγιο των οικονομικών συναλλαγών χρησιμοποιείται μεταφορικά, ενώ όπως και ο όρος *reliquom* (16), το ρ. *expedire* έχει διπλή σημασία: παράλληλα με τη σημασία της ωφέλειας, η έννοια του κέρδους, που ενυπάρχει στο ρήμα, πρέπει να προκατέλαβε θετικά τους θεατές και να κέντρισε το ενδιαφέρον τους: κατά τον ίδιον τρόπο στην ομιλούμενη Νέα Ελληνική συνηθίζονται φράσεις όπως «Αν με ακούσεις, θα βγεις κερδισμένος» ή «Άκουσέ με και δεν θα χάσεις», προκειμένου το ομιλούν πρόσωπο να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στον συνομιλητή του. Απευθυνόμενος με συμβουλευτική διάθεση στους θεατές (53: *monitos*), ο *prologus* ζητά εκ μέρους του Πλαύτου την προσοχή τους, υποσχόμενος πως η παρακολούθηση της κωμωδίας πρόκειται να τους ωφελήσει. Με ποιον τρόπο η

κωμωδία αυτή θα είναι επωφελής για το κοινό θα διαφανεί στη συνέχεια, καθώς η υπόθεση θα εξελίσσεται.

55–8 Πβ. *Men.*74–6, *Ter.Hau.*37–9, *Eu.*35–40. Τα χωρία αυτά καταδεικνύουν την επίγνωση των δραματικών ποιητών ότι τα δράματά τους ανήκαν σε μια παράδοση που περιελάμβανε ένα συγκεκριμένο εύρος θεματολογίας και μοτίβων (ερωτικές υποθέσεις, εξαπάτηση, κ.ά.) και τυπικών χαρακτήρων (δόλιοι προαγωγοί, ιδιοτελείς εταίρες, αλαζόνες στρατιώτες, κ.ά.). Ωστόσο, οι ποιητές δεν ήταν δέσμιοι της παράδοσης αυτής και αποτελούσε δική τους επιλογή να πρωτοτυπήσουν, όπως διατείνεται εδώ ο Πλάυτος με τη *recusatio* του Προλόγου του, στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση μέσω της αναφοράς (*neque.../neque.../neque...nec.../neque...*). Σ' αυτήν την προγραμματική, ποιητολογική του δήλωση ο Πλάυτος αστειεύεται με τις συμβάσεις της Νέας Κωμωδίας και της *palliata* και προπαντός της δικής του κωμωδίας, με σκοπό την *captatio beneuolentiae*, πβ. Della Corte ²1967: 253, Handley 1975: 126, Petrone 1983: 180–1. Δεν συντρέχει λόγος να θεωρήσουμε ότι η *recusatio* του Προλόγου θα μπορούσε να λειτουργήσει ανασταλτικά για το κοινό, όπως η Gosling 1983: 53 και σημ. 2. Το Ρωμαϊκό κοινό αρεσκόταν στην παραδοσιακή θεματολογία, τους τυπικούς χαρακτήρες και τα μοτίβα της *palliata*, αλλά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι, όπως και οποιοδήποτε θεατρικό κοινό, ήταν σε θέση να εκτιμήσει – ή ακόμη και να απαιτήσει – την πρωτοτυπία, πβ. Moore 1998: 15, Papanioannou 2016: 198. Άλλωστε, ο Πλάυτος ιδιαίτερα συχνά επεδίωκε την πρωτοτυπία, αποκλίνοντας ακόμη και από την κωμική παράδοση που είχε καθιερώσει ο ίδιος, *nam qui in scaenam prouenit/nouo modo nouom aliquid inuentum afferre addecet* (*Ps.*682–9): πολλές φορές δηλώνει ρητά αυτήν την επιδίωξη του με ποικίλους τρόπους στις περισσότερο παραδοσιακές κωμωδίες του, ενώ επίσης ο *Stichus* και ο *Trinummus* αποδεικνύουν την τάση του να πειραματίζεται με νέα θέματα και νέες δραματικές πρακτικές, που αποκλίνουν από την καθιερωμένη αισθητική της κωμωδίας του, βλ. Papanioannou *op.cit.*: 167–201, κυρίως 167, 176, 180, 185, 186, 194, 198.

55 nam: Οι Harrington 1879 και Torino 2013 επιλέγουν τη γραφή *nam* του V³, σε αντίθεση προς όλους τους άλλους εκδότες που διατηρούν το *non* των υπόλοιπων χφφ. Οι δύο γραφές είναι μετρικά ισοδύναμες. Το επίρρημα *pertractate* απαντά μόνον εδώ. Οι σχολιαστές και μεταφραστές του στίχου συνήθως το αποδίδουν ως εξής: «με τον συνήθη, τετριμμένο τρόπο», βλ. και *OLD* s.v., τείνοντας να δημιουργήσουν μια «σκιώδη» λέξη, πβ. Fontaine 2010: 72–7, κυρίως 72. Η ερμηνεία του επιρρήματος

καθορίζεται από την επιλογή του *non*, το οποίο μαζί με το *neque* που έπεται αποδίδει με έμφαση την ξεχωριστή φύση της κωμωδίας. Η έμφαση αυτή εγγίζει, όμως, τα όρια της ταυτολογίας, εφόσον τα δύο ημιστίχια έχουν το ίδιο περιεχόμενο με διαφορετική διατύπωση (*non pertractate facta est = neque item ut ceterae*). Από την άλλη πλευρά, το *p. pertractare* σημαίνει «πραγματεύομαι ένα θέμα προσεκτικά, ενδελεχώς» (*OLD* s.v. 2) και ο όρος *pertractatio* σημαίνει επίσης τη λεπτομερή πραγμάτευση ενός θέματος (*OLD* s.v.). Ο Valla στο υπόμνημα που συνέταξε από κοινού με τον Saracenus σε μία από τις παλαιότερες εκδόσεις του Πλαύτου (Βενετία 1499), υποστήριξε αυτήν τη γραφή, προτείνοντας ακριβώς την αντίστοιχη ερμηνεία για το επίρρημα ('*id est diligenter*')· βλ. *LS* s.v. *pertracto* II, fin., Harrington *op.cit.* Κατά συνέπεια, μπορούμε να μεταφράσουμε τη φράση ως εξής: «η κωμωδία έχει γραφεί με επιμέλεια». Η άρνηση δεν έχει θέση εδώ και η επιλογή της γραφής *nam* είναι προτιμητέα.

56 spurcifici: Το σύνθετο αυτό επίθετο είναι *ἄπαξ λεγόμενον*, ένας πλαυτιανός νεολογισμός (*OLD* s.v.), πβ. *spurcificus* (*Trin.*826). **immemorabiles:** i.e. *non memorandi*. Το επίθετο *immemorabilis* με τη σημασία «αυτός που δεν πρέπει να ειπωθεί» απαντά μόνον εδώ (*OLD* s.v. 1). Συνήθως τα επίθετα με την κατάληξη *-bilis* δηλώνουν κάτι που μπορεί να γίνει, πβ. 302: *aequabiles*, 402: *discordabili*· με τον ίδιο τρόπο το επίθετο *immemorabilis* χρησιμοποιείται μία ακόμη φορά από τον Πλάυτο με τη σημασία «ο μη δυνάμενος να θυμηθεί» (*Cist.*538: *moderatrix <linguae> fuit atque inmemorabilis!*). Αλλά συχνά τα επίθετα αυτά χρησιμοποιούνται από τον Πλάυτο για να δηλωθεί ότι κάτι πρέπει (ή δεν πρέπει, όπως εδώ) να γίνει, πβ. *Aul.*633: *uerberabilissime, etiam rogitas, non fur, sed trifur?*, *Rud.*654: *edepol infortunio hominem praedicas donabilem*, πβ. Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Waltzing 1920, Smith 1985 *ad loc.*

58–62 Στο πλαίσιο της *captatio beneuolentiae*, ο Πλάυτος προκαταλαμβάνει την ενδεχόμενη ένσταση εκ μέρους του κοινού του για τη θεματική της κωμωδίας του, επιβεβαιώνοντας την ειδολογική (κωμική) ταυτότητα του δράματος, πβ. Manuwald 2014: 582. Την ίδια ρητορική πρακτική επιστρατεύει και αλλού στις κωμωδίες του και κυρίως στους Προλόγους του, πβ. *Am.*52–3: *quid? contraxistis frontem quia tragoediam/dixi futuram hanc? deu' sum, commutauero*, 86–93, 116–19, ακόμη *Cas.* 67–72: *sunt hic inter se quos nunc credo dicere:/quaeso hercle, quid istuc est? seruales nuptiae?/seruin uxorem ducent aut poscent sibi?/nouom attulerunt, quod fit nusquam gentium./at ego aiio id fieri in Graecia et Carthagini,/et hic nostra terra in*

<terra> Apulia (που συγκαταλέγεται μεταξύ των τμημάτων του Προλόγου της *Casina* που φαίνεται ότι έχουν γραφεί από τον Πλάυτο, βλ. MacCary–Willcock 1976: 97), ακόμη *St.*446–8: atque id ne uos miremini, homines seruos/potare, amare atque ad cenam condicere:/ licet haec Athenis nobis· βλ. Christenson 2000 ad *Am.*52–3. Αν θεωρήσουμε ότι εδώ υπάρχει υπαινιγμός στην πολεμική θεματολογία του είδους της praetexta, πβ. Lindsay 1921 ad 58, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 62, ή ίσως ακόμη σε μια praetexta που πιθανώς έλαβε χώρα στην ίδια περίσταση με την παράσταση των *Captivi*, πβ. Lefèvre 1998: 33, τότε, σύμφωνα με το χρονικό πλαίσιο στο οποίο μας οδηγούν οι υπόλοιπες πιθανές ενδείξεις του κειμένου, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πιθανώς ο υπαινιγμός αφορά στην *Ambracia* του Εννίου, βλ. Εισαγωγή, 3.2, σ. 34.

60 foris illic extra scaenam: πλεονασμός που ανήκει στην ομιλουμένη **illic:** Αυτή είναι η γραφή των χφφ., την οποία διατηρούν οι περισσότεροι εκδότες, ενώ ο Lindsay 1900 ad loc. πρότεινε τη διόρθωση illi, αρχαϊκό τύπο του επιρρήματος illic, για να θεραπεύσει το μέτρο, πβ. Waltzing 1920 ad loc.: ο Lindsay ²1910 υιοθετεί το illi. Αλλά το πρόβλημα αίρεται, διότι η μακρά λήγουσα –is της δυσύλλαβης λέξης ιαμβικού ρυθμού foris βραχύνεται λόγω ιαμβικής βράχυνσης (fōrīs īllīc) και η διόρθωση είναι περιττή.

61–2 nam hoc paene iniquomst, comico choragio/conari desubito agere nos tragoediam: Το iniquomst (i.e. iniquom est, με αφαίρεση) σημαίνει εδώ «θα ήταν άδικο», πβ. 868: mi aequum est gratias agere, *Mil.*763–4: hau centensumam/partem dixi atque, otium rei si sit, possum expromere, κ.α., βλ. AG§437a.

62 comico choragio: η κωμική θεατρική σκευή με την ευρύτερη έννοια, την οποία προμήθευε ο choragus, δηλαδή τα κοστούμια, προσωπεία, κινητά αντικείμενα και σκηνικά, βλ. Paul. *Fest.*45L: choragium: instrumentum scaenarum. *OLD* s.v. 1, Marshall 2006: 27–8.

63–6 Πριν από την αποφώνησή του, ο εκφωνητής του Προλόγου απευθύνεται στο κοινό με έναν ακόμη τυπικά πλαυτιανό παρά προσδοκίαν αστεϊσμό, βλ. Lefèvre 1998: 33, με αφορμή την προηγηθείσα αναφορά του στα proelia (61), υπαινισσόμενος πως θα προκαλέσει ο ίδιος σε πάλη όποιον τυχόν θα επιθυμούσε να παρακολουθήσει μια μάχη.

63 contrahat: προτρεπτική υποτακτική, βλ. B I.163· «γι’ αυτό αν κάποιος περιμένει (ενν. να παρακολουθήσει) μάχες, ας αναζητήσει καυγάδες», πβ. *Cas.*561: nam ego aliquid contrahere cupio litigi inter eos duos.

64–5 ualentio^rem nactus aduersarium/si erit ego faciam ut pugnam inspectet non bonam: Ο εκφωνητής του Προλόγου δεν αναφέρεται στη βία που θα υφίστατο κάποιος, αν ερχόταν αντιμέτωπος με έναν άλλον, ισχυρότερο αντίπαλο, όπως θεωρούν οι Cocchia 1886 ad loc., Ernout 1932: 94, Allison 1942: 229, Watling 1965: 59, De Melo 2011a: 515. Ως ualentio^rem aduersarium ο prologus εννοεί προφανώς τον εαυτό του και εδώ υπαινίσσεται αστειευόμενος πως θα επιστρατεύσει βία σε βάρος όποιου από τους θεατές τυχόν περιμένει να παρακολουθήσει μάχες, πβ. Elmer 1900, Smith 1985 ad loc. Η φράση, επομένως, είναι προτιμότερο να αποδοθεί ως εξής: «αν συναντήσει ισχυρότερο αντίπαλο, θα φροντίσω εγώ να παρακολουθήσει μια μάχη όχι καλή (ενν. για εκείνον, δηλ. που δεν θα του αρέσει, εφόσον θα ηττηθεί)». Την ίδια σύνταξη βρίσκουμε στον *Pseudolus* σε σχεδόν παρόμοια συμφραζόμενα, εφόσον η απειλή διατυπώνεται εκεί ρητά (212–14: si mihi non iam huc culleis/oleum deportatum erit,/te ipsam culleo ego cras faciam ut deportere in pergulam). Με το λογοπαίγνιο που βασίζεται στην παρονομασία, inspectet (65) – spectare (66), και το σχήμα λιτότητας (non bonam) συμπληρώνεται το χιουμοριστικό νόημα της τελευταίας αυτής παρέκβασης του prologus. Το αστείο αυτό διέπεται από το ίδιο πνεύμα όπως και η αποπομπή του θεατή που δήθεν διαμαρτυρήθηκε πως δεν άκουγε προηγουμένως (12, βλ. ad loc.).

67–8 iudices iustissimi/domi, duellique duellatores optumi: Παρατηρούμε τη συσσώρευση σχημάτων λόγου (παρονομασία, παρήχηση και χιαστό), ενώ οι δύο στίχοι παρουσιάζουν ομοιοτέλετο. Ο χαιρετισμός αυτός που απευθύνει ο εκφωνητής στους θεατές στην κατακλείδα του Προλόγου αποσκοπεί στην captatio beneuolentiae.

67 iudices iustissimi: πβ. *Am.*16: itaque aequi et iusti hic eritis omnes arbitri, *Cas.* 1–2: Saluere iubeo spectatores optumos,/Fidem qui facitis maxumi, – et uos Fides (που, όπως φαίνεται, έχει γραφεί από τον Πλάυτο, βλ. MacCary–Willcock 1976: 97). Δεν έχουμε διαθέσιμες ενδείξεις για την απονομή βραβείων στους δραματικούς ποιητές στο Ρωμαϊκό θέατρο, βλ. Taylor 1937: 302, Jocelyn 1969: 22 και σημ. 5, Christenson 2000 ad *Am.*16, Marshall 2006: 84–5. Αλλά βρίσκουμε αναφορές στην απονομή βραβείων σε ηθοποιούς ή θιάσους (λ.χ. *Am.*69–74, όπου φαίνεται ότι αποτελούσε καθήκον των aediles, *Poen.*37–9, *Trin.*705–6) και πρέπει να υπήρχε κάποιου είδους ανταγωνισμός για την ανάδειξη του καλύτερου δράματος στην εκάστοτε εορτή, ενώ σε κάθε περίπτωση η επιδοκίμασία του κοινού ήταν σημαντική για να θεωρηθεί μια παράσταση επιτυχημένη, βλ. Taylor op.cit.: 302 σημ. 47, Beare ³1964: 167–8, McLeish 1976: 26, Moore 1998: 16, Christenson op.cit., Marshall op.cit. Μπορούμε

να θεωρήσουμε ότι εδώ υπάρχει ένας σχετικός υπαινιγμός, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920, Smith 1985 ad loc., Duckworth 1952: 78.

68 domi–duellique: τοπικές, πβ. *As.*559: *quae domi duellique male fecisti*, ο συνδυασμός τους είναι γνώρισμα της αρχαϊκής Λατινικής, βλ. B II.386–7, KS I.484, LHS II.149. **duellique duellatores optumi:** Το *duellum* είναι αρχαϊκός τύπος του *bellum*, επομένως *duellatores*, i.e. *bellatores*. Παρόμοιες κολακευτικές αναφορές, οι οποίες επαινούν την ανδρεία των Ρωμαϊκών αγημάτων, εντοπίζονται και σε άλλους πλαυτιανούς Προλόγους, πβ. *Am.*75, *As.*15, *Cas.*87–8, *Cist.*197–202, *Rud.*82 και αναμφίβολα συνέβαλλαν στη διασφάλιση της εύνοιας του κοινού, εφόσον μεταξύ των θεατών υπήρχαν σίγουρα πολλοί άνδρες που είχαν προσφέρει τις στρατιωτικές υπηρεσίες τους στη Ρώμη, πβ. Moore 1998: 12–13.

ΠΡΑΞΗ ΠΡΩΤΗ

Σκηνή 1^η (69–109)

(Εργάσιλος)

Li 1 Ο μονόλογος εισόδου του παρασίτου Εργασίλου, γραμμένος σε ia⁶, χωρίζεται σε δύο τμήματα: (α) την εισαγωγή (69–91), όπου ο Εργάσιλος συστήνεται στο κοινό, παρουσιάζεται ως ένας τυπικός κωμικός *parasitus edax* μέσω μιας κωμικής αυτοπαρουσίασης και περιγράφει εύγλωττα τις δυσκολίες του παρασιτικού βίου· και (β) την περιγραφή της τωρινής κατάστασης (92–109), στο πλαίσιο της οποίας επαναλαμβάνονται ορισμένες πληροφορίες από την *expositio* του Προλόγου.

2 Στον λόγο του Εργασίλου αφθονούν γνώριμα στοιχεία του πλαυτιανού γλωσσικού χιούμορ (ποικίλα σχήματα λόγου, λογοπαίγνια, παρομοιώσεις, μεταφορές, προσωποποίηση και το σχήμα της κωμικής μεταμόρφωσης), στοιχεία τα οποία διασφαλίζουν ένα εντυπωσιακό ηχητικό και κωμικό αποτέλεσμα και ενδεχομένως έχουν οφειλές και στο αυτοσχέδιο Ιταλικό θέατρο, πβ. Benz 1998a: 54–63.

69–77 Ο Εργάσιλος δηλώνει emphaticά στον πρώτο μόλις στίχο της σκηνης το ομολογουμένως χυδαίο παρωνύμιο *Scortum* («Πόρνη») που του έχει προσδώσει η νεολαία (69), πβ. Ter. *Hau.*1041–2, βλ. Don. ad *Eu.*424.1, Adams 1982: 217, 1983: 321–7. Το πραγματικό όνομα του Εργασίλου το πληροφορούμαστε στον στ. 138. Αυτός ο τρόπος παρουσίασης ενός παρασίτου στο κοινό με χρήση της φόρμουλας του παρωνυμίου, που συγκεκριμένα του έχει προσδώσει ένας κύκλος νεαρών τους οποίους συναναστρέφεται, αποτελεί κοινό τόπο στην Ελληνική Κωμωδία, βλ. Άλεξ. fr.183.1–2 K–A: *καλοῦσιν δ' αὐτὸν πάντες οἱ νεώτεροι/Παράσιτον ὑποκόρισμα· τῷ δ' οὐδὲν μέλει*, Αντιφ. fr.193 K–A: *τὸν τρόπον μὲν οἶσθ' αἰ μου/ὅτι τῷφος οὐκ ἔνεστιν, ἀλλὰ τοῖς φίλοις/τοιουτὸς εἰμι δῆτα· τύπτεσθαι μύδρος,/τύπτειν κεραυνός, ἐκτυφλοῦν τιν' ἀστραπή,/φέρειν τιν' ἄρας ἄνεμος, ἀποπνίζαι βρόχος,/θύρας μοχλεύειν σεισμός, εἰσπηδᾶν ἀκρίς,/δειπνεῖν ἄκλητος μυῖα, μὴ ἕλθεῖν φρέαρ,/ἄγγειν, φονεύειν, μαρτυρεῖν, ὅσ' ἂν μόνον/τύχη τις εἰπὼν, ταῦτ' ἀπροσκέπτως ποιεῖν/ἅπαντα. καὶ καλοῦσι μ' οἱ νεώτεροι/διὰ ταῦτα πάντα Σκηπτόν· ἀλλ' οὐθὲν μέλει/τῶν σκωμμάτων μοι· τῶν φίλων γὰρ ὦν φίλος/ἔργοισι χρηστός, οὐ λόγοις ἔφυν μόνον*, Αριστοφ. fr.5.1–3 K–A: *βούλομαι δ' αὐτῷ προειπεῖν οἷός εἰμι τοὺς τρόπους./ἂν τις ἐστίῃ, πάρειμι πρῶτος, ὅστ' ἤδη πάλαι/– υ – ζωμὸς καλοῦμαι*, Ανάξιπ. fr.3 K–A: *ὁρῶ γὰρ ἐκ παλαιστρας τῶν φίλων/προσιόντα μοι Δάμιππον. (B.) <ῆ> τοῦτον λέγεις/ἴτον πέτρινον; (A.) τοῦτον οἱ φίλοι καλοῦσι σοι/νυνὶ δι' ἀνδρείαν Κεραυνόν. (B.) εἰκότως./ἄβάτους ποιεῖν γὰρ τὰς*

τραπέζας οἶομαι/αὐτόν, κατασκήπτοντα † αὐταῖς † τῆ γνάθῳ, βλ. Leo ²1912: 106, Arnott 1968: 165–7, 1996a: 543–4, Guastella 2002: 178–179, Antonsen–Resch 2005: 63–4. Για τον βαθμό της πρωτοτυπίας του Πλαύτου στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι εφικτό να καταλήξουμε σε ένα οριστικό συμπέρασμα, δεδομένης της απουσίας του Ελληνικού προτύπου. Κατά τον Fontaine 2010: 231–2, το απόσπασμα του Αντιφάνη αποτέλεσε την πηγή του Πλαύτου για το χωρίο των *Captivi*. Δεν αποκλείεται, όμως, ότι ο Πλαύτος εδώ διασκεύασε αρκετά ελεύθερα μια σκηνή που υπήρχε στο άγνωστο σε εμάς Ελληνικό πρότυπο των *Captivi* και ήταν παρόμοια με αυτήν του αποσπάσματος του Αντιφάνη, πβ. Arnott 1968: 166 σημ.18.

Η δήλωση του παρωνυμίου στον πρώτο στίχο της σκηνής προκαλεί στους θεατές την έκπληξη και γεννά την προσδοκία πως θα ακολουθήσει μια κωμική (ίσως χυδαία) εξήγηση σχετική με το χυδαίο αυτό παρωνύμιο. Μπορούμε να αποκλείσουμε τις ομοφυλοφιλικές συνδηλώσεις που απέδωσε ο Fontaine op.cit.: 231–9 στο παρωνύμιο του Εργασίλου, υποθέτοντας σχετικές προεκτάσεις στη σκιαγράφιση του χαρακτήρα του παρασίτου, διότι δεν επιβεβαιώνονται από ενδείξεις του κειμένου ούτε συμβάλλουν ουσιαστικά στην αποτίμηση του χαρακτήρα στην κωμωδία. Όπως θα δούμε, το παρωνύμιο είναι μεν χυδαίο, αλλά εντελώς απαλλαγμένο από σεξουαλικές συνδηλώσεις και χρησιμοποιείται παρά προσδοκίαν. Το στοιχείο αυτό της έκπληξης είναι γνώριμο μέσο του χιούμορ του Πλαύτου γενικώς. Στην εισαγωγική σκηνή των *Menaechmi*, όπου ο παράσιτος επαναλαμβάνει την ίδια φόρμουλα σχεδόν αυτολεξεί (77–8: *Iuventus nomen fecit Peniculo mihi/ideo quia – mensam, quando edo, detergeo*) εφαρμόζεται η ίδια ακριβώς πρακτική: το νόημα του αστείου και σ’ αυτήν την περίπτωση έγκειται ακριβώς στη διάψευση των προσδοκιών του κοινού για μια ρητά αισχρή δήλωση που θα μπορούσε να προκύψει από το παρωνύμιο του παρασίτου (*Peniculus*), διότι το *penis* σημαίνει επίσης το ανδρικό μόριο (*OLD* s.v. 2): αντ’ αυτού, αποδεικνύεται τελικά ότι χρησιμοποιείται με τη σημασία «ουρά» (*OLD* s.v. 1), κατ’ επέκταση «βούρτσα», βλ. Paul. *Fest.*260L, Gratwick 1993 ad loc. Στο κείμενο των *Captivi* δίνονται δύο εξηγήσεις, με τις οποίες οι σεξουαλικές συνδηλώσεις του όρου διαψεύδονται. Ο Εργάσιλος εξηγεί αρχικά το σκεπτικό των νεαρών. Τον προσφωνούν με το χυδαίο παρωνύμιο «Πόρνη» με προσβλητική διάθεση, διότι συνήθως είναι απρόσκλητος στα συμπόσια (70), όπως παρουσιάζεται ο παράσιτος στην Ελληνική κωμωδία (*ἄκλητος*), λ.χ. Ἀλεξ. fr.213.2 K–A, Αντιφ. fr.193.7, 227 K–A, Απολλόδ. Καρ. fr.29.2, 31 K–A, πβ. και Επίχ. fr.35. 1–2 Kaibel, βλ. Arnott 1996a ad Alex. fr.213.2, πβ. Damon 1997: 29. Για τους

derisores, βλ. ad 71. Η εικόνα που μας μεταφέρει ο Εργάσιλος είναι συμβατή με όλα όσα γνωρίζουμε από την Ελληνική και τη Λατινική γραμματεία: ο παρασιτικός βίος συνεπάγεται συνηθέστατα γελοιοποίηση, σωματική και λεκτική βία, πβ. Damon op.cit.: 29–30. Με μια ευδιάκριτα πλαυτιανή μεταβολή στη σκέψη του ομιλούντος προσώπου, ο Εργάσιλος θα μας δώσει μια δεύτερη εξήγηση, τη δική του εξήγηση αυτήν τη φορά, για το παρωνύμιό του με ένα γριφώδες λογοπαίγνιο (72–6), με το *inuocatus*, ελλ. *ἄκλητος*, in (στερητικό)+uoco, *OLD* s.v. (70) και την παθητική μετοχή *inuocatum* (74) < *inuocare* (βλ. 73: *talos quom iacit, scortum inuocat*), εφικτό μόνο στη Λατινική, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι υπομνηματιστές, βλ. επίσης Leo ²1912: 106, Perna 1955: 143 σημ. 2, Damon op.cit.: 74, Antonsen–Resch 2005: 64 σημ. 251. Το νόημα έχει ως εξής: «Η νεολαία μου έδωσε το παρατσούκλι... «Πόρνη», και αυτό γιατί συνήθως είμαι απρόσκλητος στο συμπόσιο. Ξέρω ότι αυτό το λένε ειρωνικά αυτοί που με χλευάζουν, αλλά εγώ λέω ότι έχει νόημα! Γιατί την πόρνη του στο συμπόσιο ο εραστής της, όταν ρίχνει τα ζάρια, <ναι> την πόρνη του επικαλείται. Είναι απρόσκλητη, λοιπόν, η πόρνη ή όχι; Και βέβαια! Όμως, μα τον Ηρακλή, εμείς οι παράσιτοι είμαστε το δίχως άλλο απρόσκλητοι, εμείς, που ποτέ κανένας δεν μας καλεί ούτε καν μας επικαλείται.» Δίχως να μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι ο Πλαύτος άντλησε έμπνευση από την Ελληνική πρακτική – είτε από το πρότυπό του είτε από κάποια άλλη Ελληνική κωμωδία, η επιλογή του παρωνυμίου, το αρχικό παρά προσδοκίαν αστείο, το εύηχο λογοπαίγνιο, που επιτυγχάνεται ιδανικά χάρη στις ομόηχες Λατινικές λέξεις, όλα αυτά ταιριάζουν απόλυτα στη φαντασία του Πλαύτου, ο οποίος φαίνεται ότι έχει χειριστεί το πρότυπό του ενδεχομένως με αρκετή ανεξαρτησία, βλ. Leo op.cit., Wright 1974: 104, Segal ²1987: 196, Benz 1998a: 54–7, Guastella 2002: 179–184. Η Benz op.cit.: 57 έχει συσχετίσει τη *scurrilis dicacitas* του Εργασίλου εδώ, την οποία αναγνωρίζει ως τυπικό γνώρισμα του πλαυτιανού παρασίτου εν γένει, αφενός με τα Ιταλικά προλογοτεχνικά αυτοσχέδια θεάματα και αφετέρου με τη μεταγενέστερη *commedia dell' arte* και σύγχρονες μορφές αυτοσχέδιων κωμικών θεαμάτων· πβ. Gratwick 1993 ad *Men.*77–8, ο οποίος υποστηρίζει πως ο Βούρτσας στο αντίστοιχο χωρίο των *Menaechmi* θυμίζει έναν σύγχρονο ερμηνευτή του αυτοσχέδιου κωμικού θεάματος του είδους “stand-up comedy”, επίσης Benz op.cit.: 56.

Στον Τερέντιο δεν βρίσκουμε το συγκεκριμένο μοτίβο, αλλά ο Πλαύτος το χρησιμοποιεί σε πολλές παραλλαγές, σε αρκετές από τις οποίες βλέπουμε ξεκάθαρα το χέρι του. Εκτός από το χωρίο των *Captivi* και το αντίστοιχο από τους *Menaechmi*

(77–8), το οποίο θεωρείται ευδιάκριτα πλαυτιανό, βλ. Gratwick *op.cit.*, μία ακόμη σχεδόν παρόμοια περίπτωση βρίσκουμε στον *Persa* (59–60: *neque edacitate eos quisquam poterat uincere./atque is cognomentum erat duris Capitonibus*), ένα χωρίο που πιθανότατα έχει πλαυτιανή προέλευση, βλ. Leo *op.cit.*: 106 σημ. 1. Ως ένα στοιχείο της πρωτοτυπίας του Πλάτου στην παρουσίαση των παρασίτων του μπορεί να επισημανθεί το γνώρισμα που τους αποδίδει να επινοούν *ad hoc* παρωνύμια για τους εαυτούς τους, τα οποία συνάδουν με τις καταστάσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι και αποσκοπούν στο στιγμιαίο χιούμορ. Στο άκουσμα του ονόματός του, ο Σατουρίων, μέσω ενός λογοπαιγνίου εφικτού μόνο στα Λατινικά (*Per.103*), ισχυρίζεται ότι πλέον αποκαλείται *Esurio* («Πειναλέος») και όχι πια *Saturio* («Χορτάτος»), πβ. Woytek 1982 *ad loc.* Στον *Stichus* ο Γελάσιμος γνωστοποιεί το όνομά του κατά τρόπο που θα θύμιζε περισσότερο το μοτίβο του παρωνυμίου της Ελληνικής Κωμωδίας (174–175: *Gelasimo nomen mi indidit paruo pater./quia ind' iam a pusillo puero ridiculus fui*), αλλά το εισαγωγικό τμήμα της σκηνής αυτής παρουσιάζει εμφανώς σε όλη του την έκταση στοιχεία πλαυτιανής έμπνευσης, ενδεχομένως με βάση Ελληνικές πρακτικές, βλ. Fraenkel 1922· *αγγλ.μετ.*: 194–7. Ο Γελάσιμος επίσης αλλάζει δύο φορές το όνομά του, επινοώντας τα ταιριαστά Ελληνικά παρωνύμια *Miccotrogus* (*St.242*) και *Catagelasimus* (*St.630*): τα χωρία αυτά θα μπορούσαν εξίσου να έχουν Ελληνική προέλευση, βλ. Guastella *op.cit.*: 182, αλλά τίποτε δεν αποκλείει πως ενδεχομένως πρόκειται για αυθόρμητα αστεία πλαυτιανής επινόησης, πβ. Duckworth 1952: 349, διότι εύκολα θα ήταν κατανοητά από το κοινό. Το παρωνύμιο *Summanus*, που υιοθετεί ο παράσιτος Κουρκουλίων απαντά σε διαφορετικά συμφραζόμενα και δεν επιτελεί την ίδια λειτουργία (*Cur.412–416: LY.quis tu homo es?/CU.libertus illius, quem omnes Summanum uocant./LY.Summane, salue. qui Summanu's? fac sciam./CU.quia uestimenta, ubi obdormiui ebrius./summano, ob eam rem me omnes Summanum uocant*). Ωστόσο, ως προς τη δομή και τη φύση του το χωρίο προδίδει το χέρι του Πλάτου και προσεγγίζει αρκετά αυτό των *Captivi*: το παρωνύμιο στην αρχή γεννά εύλογα την απορία στον τραπεζίτη καθώς και στο κοινό· το *Summanus* αποτελεί τίτλο που αποδίδεται στον Δία, αλλά η αρχική προσδοκία διαψεύδεται, καθώς το νόημα του λογοπαιγνίου, με το οποίο ο παράσιτος εξηγεί στη συνέχεια το παρωνύμιο, έγκειται στην παρετυμολογία του *Summanus* από το ρ. *summanare* (εδώ μεταφορικά «ουρώ»). Για την πλαυτιανή προέλευση των χωρίων από τον *Persa* και τον *Curculio*, βλ. Guastella *op.cit.*: 181–2.

Τέλος, είναι σημαντικό ότι – είτε προϋπήρχε ήδη στο Ελληνικό πρότυπο είτε, όπως φαίνεται πιθανότερο, αποτέλεσε ιδέα του Πλαύτου βασισμένη ενδεχομένως στην Ελληνική πρακτική – η επιλογή του παρωνυμίου και το νόημα του λογοπαίγνιου εδώ – παρά τη φαινομενική παραδοξότητα – παρουσιάζουν απόλυτη συνάφεια με τον χαρακτήρα του Εργασίλου, όπως σκιαγραφείται σε όλη την έκταση της κωμωδίας. Ο παράσιτος του Αντιφάνη δηλώνει ότι το παρωνύμιό του δεν τον ενοχλεί (fr.193.11–12 K–A: *ἀλλ' οὐθὲν μέλει/τῶν σκωμμάτων μοι*), αλλά ο Εργάσιλος επιμένει ρητά ότι το παρωνύμιό του είναι απολύτως κατάλληλο (72: *at ego aio recte*). Κατά κανόνα στην Ελληνική Κωμωδία το παρωνύμιο και η ζωνρή περιγραφή που το συνοδεύει αποδίδουν κάποια πλευρά του χαρακτήρα του παρασίτου, βλ. Arnott 1968: 167. Στην περίπτωση του Εργασίλου, το παρωνύμιο μαζί με το λογοπαίγνιο που το συνοδεύει και ειδικά η κατακλείδα του, όπου ο παράσιτος δηλώνει το παράπονό του (*numquam quisquam neque uocat neque inuocat*) αποτυπώνουν με ζωνρό τρόπο τον κινητήριο μοχλό της σκιαγράφησης του παρασίτου σ' αυτήν την κωμωδία και, όπως θα δούμε, καταστάσεις που σχετίζονται άμεσα με το βασικό νήμα της υπόθεσης. Πρόκειται για τις δυσκολίες του παρασιτικού βίου και την αδιαφορία των νεαρών, με την οποία έρχεται αντιμέτωπος ο Εργάσιλος στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει γεύματα, μετά την αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου, όπως διαπιστώνεται στη συνέχεια του μονολόγου του αλλά και σε επόμενες σκηνές της κωμωδίας.

71–2 scio absurde dictum hoc derisores dicere,/at ego aio recte: Σχεδόν η πλειονότητα των σχολιαστών επισημαίνει ότι με τον όρο *derisores* εννοούνται άλλοι παράσιτοι, οι οποίοι βιοπορίζονται ως γελωτοποιοί· αυτοί θεωρούν ακατάλληλο το συγκεκριμένο παρωνύμιο για τον Εργάσιλο, διότι ο τελευταίος σαφώς δεν διαθέτει την ελκυστική εμφάνιση μιας εταίρας. Εφόσον το μοτίβο του παρωνυμίου του παρασίτου είναι κοινό στην παράδοση της Ελληνικής Κωμωδίας, βλ. ad 69–77, θα μπορούσε το σχόλιο να έχει και μεταθεατρική αξία, αναφερόμενο στην αρχικά φαινομενική παραδοξότητα του παρωνυμίου *Scortum* έναντι των παρωνυμίων των παρασίτων σε άλλες κωμωδίες, τα οποία φαίνονται εξ αρχής κατάλληλα για τους χαρακτήρες, τους οποίους προσδιορίζουν. Δεν είναι ασυνήθιστο για τον Πλαύτο να συγκρίνει χαρακτήρες των κωμωδιών του είτε με αντίστοιχους χαρακτήρες της Νέας Κωμωδίας (*Mos.1149–51*) είτε με χαρακτήρες γνώριμους στο κοινό από την καθιερωμένη παράδοση της *palliata* ή ακόμη τα γηγενή προ–λογοτεχνικά θεάματα (*Bac.1087–9a*, *Rud.535–6*) και ο Εργάσιλος παρουσιάζει ομολογουμένως μεταθεατρική αυτοσυνειδησία και στη συνέχεια της κωμωδίας, πβ. 778–9. Εδώ μέσω

της μνείας στους *derisores*, τους παρασίτους της κωμικής παράδοσης, οι οποίοι εύλογα θα είχαν τον πρώτο λόγο για τα παρωνύμια, εικάζει πως εκείνοι κρίνουν το δικό του παρωνύμιο παράλογο και, απαντώντας τους, υπερασπίζεται την καταλληλότητα του παρωνυμίου του (72: *at ego aio recte*), την οποία επιχειρεί να καταδείξει στη συνέχεια ολοκληρώνοντας το λογοπαίγνιό του. Λαμβάνοντας υπόψη το ενδεχόμενο πως το εισαγωγικό χωρίο του μονολόγου του παρασίτου πιθανώς έχει πλαυτιανή προέλευση, πρόκειται ίσως για έναν διακριτικό υπαινιγμό του ποιητή στο παράδοξο αστείο που έχει επιστρατεύσει και στην ασυνήθιστη πρακτική που έχει υιοθετήσει σε σχέση με το παραδοσιακό μοτίβο της Ελληνικής Κωμωδίας. Ωστόσο, είναι πιθανό ότι οι *derisores* είναι η *iuuentus* (69), πβ. Fontaine 2010: 234 και σημ. 60, μολονότι ερμηνεύει διαφορετικά το χωρίο. Το επίρρημα *absurde* (71) αντιστοιχεί και βρίσκεται σε αντίθεση προς το *recte* (72): ο παράσιτος ολοκληρώνει με ζωηρό ύφος την πρώτη εξήγηση για το παρωνύμιό του, λέγοντας «γνωρίζω ότι αυτό το λένε ειρωνικά εκείνοι που με χλευάζουν». Παρατηρούμε την παρήχηση και το ετυμολογικό σχήμα της συγκεκριμένης μορφής (με ρήμα και σύστοιχο αντικείμενο σε αιτιατική), το οποίο απαντά πολύ συχνά στον Πλάτο, συνήθως στον λόγο των περισσότερο κωμικών χαρακτήρων του, κυρίως των δούλων και των παρασίτων, με το εύχο αποτέλεσμα να προσδίδει έμφαση και συνηθέστερα χιούμορ, ομοίως στον στ. 481, πβ. *As.506: piem Pietatem, Bac.640: statuam statui, Cur.24: facinus facere, Mil.228: munit moenia, 628: uitam uiuere, Poen.759: prandisti prandium, Ps.524: istam pugnam pugnabo, Rud.364: dicta dicis, 511: uomitum uomas, St.440: opsonabo opsonium, Trin.33: metere messem, 77: dicta dicere*, βλ. Haffter 1934: 23–39, Duckworth 1952: 343, Palmer 1954: 85–6· στους στ. 334, 391, 544 έχουμε το ίδιο σχήμα, αλλά πρόκειται για την παλαιά νομική φόρμουλα *seruitutem seruire*, βλ. ad 334.

74 <scortum>: Ο Elmer 1900 θεωρεί τον στίχο αθεράπευτο. Το <scortum> είναι η προσθήκη του Bentley, βλ. Sonnenschein 1883: 200 σημ. 1, η οποία αποκαθιστά το μέτρο και είναι αποδεκτή από τους περισσότερους εκδότες, εκτός από τους Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879, Leo 1895 και Pascal ²1904, οι οποίοι υιοθετούν τη συμπλήρωση του Camerarius 1552, *an non <est? est>*, βλ. επίσης Ussing 1878: *an non? <est>* με χασμωδία στην τομή· ομοίως ο Cocchia 1886.

75 hercle: βλ. ad 11.

76 numquam quisquam neque uocat neque inuocat: Το numquam με την αόριστη αντωνυμία quisquam απαντά συχνά στον Πλαύτο, λ.χ. *Men.*447, *Mer.* 957, *Per.*55, *Ps.*134, 507, 1018, *Rud.*581, 790, *Trin.*237, 574, 801, *Truc.*239, πβ. Ναίβ. *com.*90R³ (=88W) συνδυάζεται εδώ με την αναφορά neque...neque και ο πλεονασμός μαζί με την παρονομασία (uocat–inuocat) και την παρήχηση ενισχύει την άρνηση. Έτσι δίνεται έμφαση στην αδιαφορία της οποίας τυγχάνουν οι παράσιτοι.

77–87 Επιτυγχάνοντας εντυπωσιακό κωμικό αποτέλεσμα, ο Εργάσιλος εξηγεί με ιδιαίτερα ζωηρό ύφος ότι οι παράσιτοι, όπως ο ίδιος, μοιάζουν με ποντικούς, καθώς τρώνε πάντα το φαγητό κάποιου άλλου· αντιμετωπίζουν δεινές δοκιμασίες, όταν οι πάτρωνές τους απουσιάζουν για τις θερινές τους διακοπές· μοιάζουν με τα σαλιγκάρια που, ελλείψει δροσιάς, αναγκάζονται να επιβιώνουν από τους χυμούς τους ή «μεταμορφώνονται» σε κυνηγετικούς σκύλους, ενώ με την επάνοδο των πατρώνων τους γίνονται καλοθρεμμένοι Μολοσσοί και βέβαια ανυπόφοροι και ανεπιθύμητοι. Ο λόγος του παρασίτου στους έντεκα αυτούς στίχους καθίσταται χειμαρρώδης, βλ. Benz 1998a: 58: “der Witz–Kataraktes”, πβ. Lefèvre 1998: 40· τα αστεία διαδέχονται το ένα το άλλο: δύο παρομοιώσεις (77, 80–4), από τις οποίες η δεύτερη είναι εκτενής και περιλαμβάνει πλήθος παρηγήσεων και ένα λογοπαίγνιο, επίσης μία κωμική προσωποποίηση (79), βασισμένη σε έναν ευφάνταστο συσχετισμό (78–9), μία εκτεταμένη μεταμόρφωση (85–7)· κυριαρχούν η εικονοποιία από το ζωικό βασίλειο και η ιδέα της *regum prolatio* (βλ. ad 78–9). Ανεξαρτήτως αν στο Ελληνικό πρότυπο υπήρχε κάτι αντίστοιχο, οι στίχοι αυτοί φέρουν τη σφραγίδα της δημιουργικής φαντασίας του Πλαύτου, πβ. Segal ²1987: 196, Benz 1998a: 58–60 και κυρίως 58: “eine Fülle römische-plautinischer Scherze”.

77 quasi mures semper edimus alienum cibum: πβ. *Per.*58· ο στίχος απαντά σχεδόν αυτολεξεί στα δύο χωρία. Κατά το παρελθόν θεωρήθηκε ότι ο στίχος είναι νόθος, βλ. Langen 1886: 271, Karsten 1893: 294–6, ο οποίος θεώρησε τους στ. 77–9 ως παρεμβολή, επίσης Cocchia 1886, Zambaldi 1886 ad loc.: ο Schoell 1887 οβελίζει τους στ. 77–9, οι Brix ⁴1884, Morris 1898 οβελίζουν τον στ. 77. Οι περισσότεροι υπομνηματιστές δεν αμφισβητούν τη γνησιότητα του στίχου. Τα λόγια του Εργασίλου έχουν ως στόχο το κωμικό αποτέλεσμα, βλ. Lindsay 1900 ad loc., η επανάληψη ενός επιτυχημένου αστείου δεν είναι ασυνήθιστη στο κωμικό είδος, πβ. Benz 1998a: 59–60, ειδικά αν επρόκειτο πιθανότατα για παροιματική εκφραση, βλ. Otto 1890: 234, Waltzing 1920 ad loc. Η εικονοποιία από το ζωικό βασίλειο απαντά και σε άλλους μονολόγους πλαυτιανών παρασίων, πβ. 80–7, *Per.*58, 60, *St.*168–70, πβ. *Cur.*586–7

(το λογοπαίγνιο με το όνομα του Κουρκουλίωνα και τη λατ. λέξη *curculio*, «ψείρα») και χρησιμοποιείται συνήθως για να δοθεί έμφαση στην λαιμαργία τους και συχνά, όπως εδώ, στην εξάρτησή τους από τους προστάτες τους, πβ. McCarthy 2000: 183. Ο Διογένης Λαέρτιος παραδίδει ένα ανέκδοτο για τον Διογένη τον Κυνικό, όπου οι ποντικοί παρουσιάζονται ως παράσιτοι του φιλοσόφου, 6.40: *πρὸς τοὺς ἐρπύσαντας ἐπὶ τὴν τράπεζαν μῦς, «ἰδοῦ», φησί, «καὶ Διογένης παρασίτους τρέφει»*. Ο στίχος αποκτά καλύτερο νόημα, αν στο τέλος του στ. 76 επιλέξουμε το κόμμα (όπως οι Havet 1932, Brix–Niemeyer⁶1910) ή το δίκωλο (όπως οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930), ώστε να συνδέσουμε τον στ. 77 με τα προηγούμενα (i.e. *quasi mures = inuocati*), αντί της τελείας που επιλέγουν οι Zambaldi 1886, Harrington 1891, Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013. **alienum cibum:** πβ. *Per.58* (βλ. παραπάνω), 337: *quamquam lubenter escis alienis studes*, επίσης *Ter. Eu.265*. *τάλλότρια δειπνεῖν/ἐσθίειν* είναι η τυπική έκφραση που περιγράφει τον τρόπο ζωής του παρασίτου στη Μέση και Νέα κωμωδία, πβ. *Άλεξ. fr.213.3 K–A* και βλ. Arnott 1996a ad loc., *Εύβ. fr.72.1 K–A: τάλλότρια δειπνεῖν* και Hunter 1983 ad loc., *Έφιππ. fr.20.2 K–A: ἀλλότριον... ὄψον ἐσθίειν*, *Αντιφ. fr.252 K–A*, *Νικόμ. fr.1.32–3 K–A*, *Τιμοκλ. fr.31 K–A*, βλ. επίσης Leo ²1912: 105–6, Brix–Niemeyer⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930 ad loc., Damon 1997: 28 σημ. 18, Antonsen–Resch 2005: 10 και σημ. 35.

78–9 ubi res prolatae sunt, qum rus homines eunt,/simul prolatae res sunt nostris dentibus: Εδώ ο Εργάσιλος αναφέρεται με τη συνήθη Ρωμαϊκή έκφραση στην αναστολή των δημοσίων εργασιών (*res prolatae sunt*) ένεκα ανάπαυλας κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οπότε οι πολίτες εγκατέλειπαν την πόλη, πβ. *Κικ. Mur.28*: (*iuris*) *prudentia, quae neque extra Romam umquam neque Romae urbs rebus prolatis quidquam ualet*, *Att.7.12.2: rerum prolatio*, 14.5.2: *legari noluerim ante res prolatas*: η επάνοδος στην κανονικότητα δηλώνεται στη συνέχεια από τον παράσιτο με τη φράση *quando res redierunt* (86), πβ. *Κικ. Red.Sen.27: cum res rediissent*, *Sest.129: ad res redeuntes*. Μέσω του χιαστού και των επαναλήψεων δίνεται έμφαση στο αστείο που έγκειται στην ευδιάκριτα πλαυτιανή μεταφορά (και προσωποποίηση) *simul prolatae res sunt nostris dentibus* («κάνουν διακοπές τα δόντια μας», δηλαδή «δεν έχουμε να φάμε»), η οποία παρωδεί την επίσημη Ρωμαϊκή φορμουλαϊκή έκφραση, βλ. Benz 1998b: 104–5. Παρόμοια εικονοποιία και στο ίδιο πνεύμα χρησιμοποιεί επίσης ο

παράσιτος Αρτοτρόγος στην εισαγωγική σκηνή του *Miles Gloriosus* (34: ne dentes dentiant). Η ιδέα της *rerum prolatio*, που αναφέρεται για πρώτη φορά εδώ, αποτελεί τη βάση για όλα τα αστεία που έπονται, βλ. ad 80–4, 85–7 και πρέπει να αποδοθεί στον Πλάυτο, πβ. Segal ²1987: 196, Benz 1998a: 58, 59.

80–4 Ο Εργάσιλος επιστρατεύει μία εκτεταμένη παρομοίωση, για να δηλώσει τη σχέση εξάρτησης των παρασίτων από τους προστάτες τους σε βαθμό επιβίωσης. Όσο καθοριστική είναι η υγρασία για την επιβίωση των σαλιγκαριών (πβ. Βάρ. *R.R.3.14.2*: locus est melior quem et non coqui sol et tangit ros) τόσο απαραίτητοι είναι οι πάτρωνες για την επιβίωση των παρασίτων. Σε περίοδο ξηρασίας τα σαλιγκάρια κρύβονται σε σκοτεινούς χώρους και τρέφονται από τους χυμούς τους, για να επιβιώσουν· την ίδια περίοδο, οι παράσιτοι υποσιτίζονται και αρκούνται στο να εφαρμόζουν την ίδια ακριβώς πρακτική, καθώς οι πάτρωνες απουσιάζουν για τις θερινές τους διακοπές. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο πως ο Πλάυτος άντλησε έμπνευση για την παρομοίωση των παρασίτων με τα σαλιγκάρια από το Ελληνικό πρότυπό του. Ωστόσο, φαίνεται ότι το χωρίο οφείλει πολλά στην ευφυΐα του Λατίνου ποιητή, αν δεν έχει εξ ολοκλήρου πλαυτιανή προέλευση. Η παρομοίωση αποδίδεται συνοπτικά και παραστατικά και γι' αυτόν τον σκοπό έχουν επιστρατευτεί ποικίλα υφολογικά μέσα: παρηγήσεις (80–1: quom caletur, cocleae in occulto latent./ suo sibi suco), επαναλήψεις (80, 83: in occulto· 81: suo sibi succo~83: succo suo· 81: uiuont~83: uictitant), ομοιοτέλετο (80, 82), ασύνδετο (80–1: in occulto latent./suo sibi succo uiuont και 82–3: latent/in occulto miseri, uictitant succo suo) και το ετυμολογικό σχήμα με την παρήχηση (84: ruri rurant homines quos ligurriant), το οποίο σχηματίζει ένα γνήσια πλαυτιανό λογοπαίγνιο, πβ. Duckworth 1952: 344, Benz 1998a: 58· βλ. και ad 84. Ο Fontaine 2016: 421–6 επιχειρεί να καταδείξει ότι ο Πλάυτος εδώ μεταφράζει με αξιώσεις πρωτοτυπίας ένα λογοπαίγνιο με το ρ. *ψακάζειν* (*ψεκάζειν*), που υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο. Υποστηρίζει ότι ο Πλάυτος έγραψε *ruri rorant*, το οποίο παραδόθηκε εσφαλμένα λόγω της παρέμβασης κάποιου γραφέα, ο οποίος το απλοποίησε στο *ruri rurant* (όπου, κατά τον Fontaine, το *rorant* [sc.unguento] υπήρξε ad hoc επινόηση του Πλαύτου από το *ros* (ελλ. *δρόσος*, *ψακάς* (*ψεκάς*)) και θα συνιστούσε ένα αμφίσημο λογοπαίγνιο με την ιδέα της δροσιάς που αναζητούν τα σαλιγκάρια, πβ. *ros* (81), και την εικόνα των πατρώνων που γυαλίζουν από τα έλαια, με τα οποία αλείφονται προ του συμποσίου, κατ' αναλογία προς το λογοπαίγνιο που υποθέτει πως υπήρχε στο πρότυπο). Η επιχειρηματολογία του δεν είναι αρκετά πειστική, διότι δεν υποστηρίζεται από εξωκειμενικές ενδείξεις ούτε από

τη χειρόγραφη παράδοση, εφόσον δεν υπάρχει διαφοροποίηση στα χφφ.: φαίνεται ακόμη πως έχει αγνοήσει τελείως το *rebus prolatis* (82), το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη διάρθρωση της παρομοίωσης και, αντ' αυτού, μετατοπίζει το κέντρο βάρους του αστείου κατά τρόπο που δεν φαίνεται να συνάδει με το πνεύμα του κωμικού χωρίου. Η επιλογή της παρομοίωσης των παρασίτων με τα σαλιγκάρια καθαυτή δεν πρέπει να μας προβληματίζει, *pace* Fontaine *op.cit.*: κυρίως 421-2. Η εικονοποιία του ζωικού βασιλείου είναι συνήθης κωμική υφολογική επιλογή του Πλαύτου. Το *tertium comparationis* είναι αναμφισβήτητα εδώ η *rerum prolatio*. Ο ποιητής έχει επιδιώξει μέσω των κατάλληλων επαναλήψεων (78: *ubi res prolatae sunt*, 80: *quom caletur*, 82: *rebus prolatis*, 84: *dum ruri rurant homines*, 85: *prolatis rebus*, 86: *quando res redierunt*), να καταστήσει σαφή την κοινή αφετηρία των αστείων που έχει συσσωρεύσει εδώ, βλ. *ad* 78–9. Για τον Ρωμαίο η φράση *quom caletur* (80) θα έφερνε στον νου τις θερινές διακοπές και πάλι, ενώ η ιδέα αυτή ενισχύεται επίσης από την κατακλείδα της παρομοίωσης, *dum ruri rurant homines* (84). Εκτός από την ιδέα της ζέστης και των θερινών διακοπών, η παρομοίωση ενδεχομένως θεμελιώνεται επίσης και σε ένα ακόμη κοινό γνώρισμα των σαλιγκαριών και των παρασίτων: πρόκειται για τη γλοιώδη φύση τους, κυριολεκτικά όσον αφορά στα σαλιγκάρια και μεταφορικά όσον αφορά στον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά των παρασίτων. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι σε όλη την έκταση του χωρίου αυτού κυριαρχούν οι παρηχήσεις των υγρών συμφώνων (l και r), που σε συνδυασμό με το ρ. *liguriant* στο τέλος ακριβώς του χωρίου πιθανώς ενισχύουν περαιτέρω αυτήν την εντύπωση.

81 suo sib suco: βλ. *ad* 5.

83 in occulto: ιαμβική βράχυνση: το βραχύ μονοσύλλαβο βραχύνει το αρχικό φωνήεν της πολυσύλλαβης λέξης που ακολουθεί, βλ. Hallidie 1891: lvi και *ad loc.*, Elmer 1900 *ad loc.*, Lindsay 1900 *ad loc.*, 1922: 87, Questa 2007: 121. Δεν παραβιάζεται ο νόμος του Ritschl, διότι το *in occulto* συνιστά λεκτική ενότητα.

84 ruri: τοπική, βλ. R§332, B II.372. **rurant:** i.e. *rusticantur*. Το αποθετικό *rurari* απαντά μία φορά στον Βάρρωνα (*Men.fr.457B*: *dum in agro studiosius ruror*). Ο ενεργητικός τύπος εδώ αποτελεί *ἄπαξ λεγόμενον* και, κατά γενική ομολογία των σχολιαστών, έχει επινοηθεί από τον Πλάυτο, για να σχηματιστεί το λογοπαίγνιο που βασίζεται στο ετυμολογικό σχήμα: πβ. *Men.105*: *domi domitus sum*, όπου μιλά ο παράσιτος Βούρτσας και το *domitus* φαίνεται πως έχει ομοίως επινοηθεί από τον Πλάυτο από την τοπική *domi* για τον ίδιο σκοπό, βλ. Lindsay 1900 *ad loc.*,

Duckworth 1952: 344, Gratwick 1993 ad *Men.*105. **ligurriant**: Η επιλογή του ρήματος συνάδει με την εικονοποιία των σαλιγκαριών και η μεταφορική του χρήση εδώ αποτελεί παραλλαγή μιας υφολογικής πρακτικής που επιλέγει συχνά ο Πλαύτος. Το ρ. *ligurrire* κυρίως σημαίνει «τρώω γλείφοντας» (*OLD* s.v. a), ενίοτε δηλώνει τον εκλεπτυσμένο τρόπο κατανάλωσης τροφής, βλ. Δον. ad *Eu.*936.2: “*ligurrire dicitur qui eleganter et morose cumque multo fastidio suauiora quaeque degustat*”, Smith 1985 ad loc., Fontaine 2010: 236, αλλά δίχως τις σεξουαλικές συνδηλώσεις που επιχειρεί να αποδώσει στο ρήμα στη συνέχεια (op.cit.: 236–7). Τα σαλιγκάρια γλείφουν τη δρόσο, *ligurriant* (κυριολεκτικά), προκειμένου να τραφούν από αυτήν, ενώ οι παράσιτοι «γλείφουν» τους ανθρώπους μεταφορικά, υπό την έννοια ότι καταναλώνουν το φαγητό άλλων ανθρώπων (*OLD* s.v. b), πβ. *semper alienum cibum edimus* (77), δηλαδή επιβιώνουν εκμεταλλευόμενοι τους πόρους των πατρώνων τους, και, επομένως, το ρ. *ligurrire* βρίσκει τη θέση του φυσικά στο τέλος της παρομοίωσης. Ο Τερέντιος χρησιμοποιεί μεταφορικά το σύνθετο ρ. *abligurrire* (*Eu.*235: *patria qui abligurrierat bona*), αναφερόμενος στην κατασπατάληση της πατρικής περιουσίας και μιμούμενος τον Έννιο, *Sat.*17V³ (=16W): *alterius abligurrias bona* (για έναν παράσιτο), πβ. Απουλ. *Apol.*59.7: *patrimonium omne iam pridem abligurriuit nec quicquam ei de bonis paternis superest nisi una domus*, βλ. *OLD* s.v. *abligurrio* 2 και Τρομάρα 2005 ad *Eu.*235, αλλά στις περιπτώσεις αυτές το αντικείμενο είναι άψυχο. Σε συναφή συμφραζόμενα ο Πλαύτος χρησιμοποιεί συνήθως μεταφορικά τα ρ. *deurare* και *comesse*, λ.χ. *Bac.*742–3, *Trin.*360, 406, *Truc.*569, ενώ χρησιμοποιεί επίσης μεταφορικά τα ρήματα αυτά με αντικείμενο ένα πρόσωπο, όπως εδώ στην περίπτωση του *ligurrire*, πάντα για να περιγράψει την κατασπατάληση της περιουσίας κάποιου, πβ. *Mos.*14, *Ps.*1126–7, *Trin.*102, επίσης Τερ. *Eu.*1087, όπου μιλά ο Γνάθων, ενώ αντίστοιχες μεταφορές μαρτυρούνται και στην Ελληνική κωμωδία, λ.χ. Αναξίλ. fr.32 K–A: *οί κόλακές είσι τῶν ἐχόντων οὐσίας/σκώληκες. εἰς οὖν ἄκακον ἀνθρώπου τρόπον/εἰσδὺς ἕκαστος ἐσθίει καθήμενος,/ἕως ἂν ὥσπερ πυρὸν ἀποδείξῃ κενόν./ἔπειθ’ ὁ μὲν λέμμ’ ἐστίν, ὁ δ’ ἕτερον δάκνει*, Μέν. Ἐπ.1065: *ἀλλ’ ἤ περιμένω καταφαγεῖν τὴν προῖκά μου*, πβ. το αστείο του φιλοσόφου Αντισθένη που παραθέτει ο Διογένης Λαέρτιος, 6.4: *κρεῖττον...εἰς κόρακας ἢ εἰς κόλακας ἐμπεσεῖν· οἱ μὲν γὰρ νεκρούς, οἱ δὲ ζῶντας ἐσθίουσιν* πβ. Fantham 1982: 42, 46–7. Η επιλογή του ρήματος είναι κατάλληλη για τον λόγο ενός λαίμαργου παρασίτου και για τα συμφραζόμενα της σχέσης εξάρτησης των παρασίτων με τους πάτρωνές τους και, καθώς στερείται της υπερβολής των συνηθισμένων επιλογών του

Πλαύτου, συνδυάζεται επιδέξια με την, κατά γενική ομολογία, εκλεπτυσμένη εικονοποιία των σαλιγκαριών στο τέλος της παρομοίωσής του, πβ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 349 σημ. 16, Benz 1998a: 58.

85–7 Η κωμική ταύτιση των παρασίτων με σκύλους στο εκτεταμένο λογοπαίγνιο, με το ομοιοτέλεστο (...*uenatici*/...*Molossici*/...*odiosicique*...*incommodestici*) και τους δύο πλαυτιανούς νεολογισμούς (*odiosici*, *incommodestici*, κατ’ αναλογία προς τα *uenatici* και *Molossici* σαν να επρόκειτο για είδη σκύλων), φαίνεται ότι είναι μια αμιγώς πλαυτιανή επινόηση, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 28, 349 σημ. 16, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 85, Fantham 1972: 112, Benz 1998a: 58–60. Ο Fontaine 2010: 110–12 απορρίπτει την παραδοσιακή ερμηνεία του χωρίου, υποστηρίζοντας πως ο Εργάσιλος εδώ γεφυρώνει δύο διαφορετικές σκέψεις: ο παράσιτος αρχίζει με ένα λογοπαίγνιο με τα *uenatici* και *Molossici*, αλλά στο *Molossici* υπάρχει ένα δίγλωσσο λογοπαίγνιο με το Ελληνικό επίθετο *Μολοσσικοί* (*κύνες*) και το Λατινικό επίθετο *molestus* (i.e. **mōl-oss-ic-i*): διακόπτει τον ειρμό της σκέψης του, καταλήγοντας στον στ. 87 στους δύο κωμικούς νεολογισμούς από τα συνώνυμα του *molestus*, *odiosus* και *incommodus*. Η ερμηνεία αυτή του Fontaine αφορμάται από τη γενικότερη θέση του ότι η αισθητική του αστείου των στίχων αυτών, όπως συνήθως ερμηνεύεται από τους σχολιαστές, ξεπερνά σε γελοιότητα τις προθέσεις του ποιητή (op.cit.: 110: “more cartoonish than Plautus intended” και 112: “[...] the parasite is not a cartoonish ‘dog,’ but a jester”). Αλλά η αποτίμηση της υπερβολής στο χιούμορ υπόκειται σε υποκειμενικά κριτήρια και η περίπτωση αυτή ενδεχομένως δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ακραία γελοιογραφική, ενώ, σύμφωνα με την παραδοσιακή ερμηνεία του χωρίου, με την ευφάνταστη εικονοποιία των σκύλων η λειτουργία του γλωσσικού χιούμορ εδώ, στην οποία άλλωστε επιχειρεί να δώσει έμφαση και ο Fontaine, είναι εξίσου – αν όχι περισσότερο – επιτυχής. Το κωμικό αποτέλεσμα του χωρίου αναμφισβήτητα ενισχύεται, αν ο ηθοποιός που ερμηνεύει τον Εργάσιλο επιστρατεύει κατάλληλες χειρονομίες και κινήσεις του σώματός του.

85 uenatici [canes]: Ο Pylades οβέλισε τη λέξη *canes*, η οποία προφανώς υπήρξε σημείωση του περιθωρίου, που εξηγούσε τη σημασία του *uenatici* και σε κάποιο στάδιο της χειρόγραφης παράδοσης παρείσφρησε στο κείμενο. Όλοι οι εκδότες αποδέχονται τον οβελισμό της, διότι η λέξη δημιουργεί πρόβλημα στο μέτρο, ενώ υπονοείται από τα επίθετα *uenatici* και *Molossici*. Το επίθετο *uenatici* δεν αναφέρεται μόνο στο λεπτό σώμα των λαγωνικών υπονοώντας την εξασθένηση του σώματος των υποσιτισμένων παρασίτων, βλ. *OLD* s.v., Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing

1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Barber 1900 ad loc.), αλλά επίσης στη διάθεσή τους για κυνήγι, βλ. Elmer 1900, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc., De Melo 2011a: 517 σημ. 3. Οι παράσιτοι αναζητούν επίμονα τροφή κατά την απουσία των πατρώνων τους, θυμίζοντας κυνηγετικούς σκύλους που αναζητούν θηράματα. Επειδή τα λαγωνικά αναζητούν τα θηράματα επιστρατεύοντας την όσφρησή τους, πβ. *Mil.*268–9: *ibo odorans quasi canis uenaticus/usque donec persecutus uolpem ero uestigiis*, Κικ. *Ver.*2.4.31: *mirandum in modum – canes uenaticos dicere – ita odorabantur omnia et peruestigabant*), θα ήταν ιδιαίτερα αστείο αν, κατά τη διάρκεια της παράστασης και έχοντας ολοκληρώσει αυτόν τον στίχο, ο ηθοποιός που υποδύεται τον ρόλο του Εργασίλου μιμείται το λαγωνικό με κατάλληλες κινήσεις του σώματός του, ενδεχομένως βαδίζοντας ελαφρώς σκυφτός αριστερά και δεξιά και ρουθουνίζοντας, πβ. Παπαϊωάννου 2009: 193.

86 Molossici: Πρόκειται για τα λαγωνικά της Μολοσσίας, που φημίζονταν για το μεγάλο μέγεθός τους και, σύμφωνα με ορισμένους σχολιαστές, για την παροιμιώδη ακόρεστη λαιμαργία τους, βλ. Harrington 1875, Cocchia 1886, Elmer 1900 ad loc., και προφανώς κατά κύριο λόγο εξαιτίας των γνωρισμάτων αυτών τα επέλεξε ο Πλάυτος εδώ, για να περιγράψει τους παρασίτους, όταν εκείνοι ευημερούν καταναλώνοντας την τροφή των πατρώνων τους. Με τα χέρια του σε έκταση ο ηθοποιός που υποδύεται τον Εργάσιλο μπορεί εδώ, τονίζοντας το μέγεθος των Μολοσσών, να δώσει κωμική έμφαση στην αλλαγή ανάμεσα στην προηγούμενη και τη νέα κατάσταση των παρασίτων που περιγράφει. Σ' αυτόν τον τύπο το επίθετο απαντά μόνον εδώ (*OLD* s.v.), αντί του συνηθισμένου *Molossus*, και προφανώς έχει σχηματιστεί κατ' αναλογία προς το *uenatici*. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι Μολοσσικοί χρησιμοποιούνταν είτε για τη φύλαξη των κοπαδιών, πβ. Βεργ. *G.*3.404–8, Ορ. *Eprod.* 6.5, ή ως κατοικίδιοι σκύλοι–φύλακες, πβ. Ορ. *S.*2.6.114, Λουκρ. 5.1063–4, αλλά και στο κυνήγι μεγάλων θηραμάτων, πβ. Μαρτ. 12.1.1, Λουκ. 4.440, Στάτ. *Ach.*1.747, *Theb.*3.203, Γράτ. *Cyn.*181. Επομένως, είναι ορθή η ερμηνεία του Hallidie 1891 ad loc., σύμφωνα με την οποία δεν υφίσταται αντίθεση ανάμεσα στα *uenatici* και *Molossici*, αλλά το *Molossici* προστίθεται για να ενισχύσει την αρχική κυνηγετική αναφορά του *uenatici* (“[...] during vacation we are eager enough, but at the beginning of term we are as keen as Molossian hounds, on the sent of the meal”), πβ. και Lindsay 1900 ad loc. Στην ουσία, εδώ ενδεχομένως συνδυάζονται τρεις ιδέες, που άπτονται ταυτόχρονα των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των Μολοσσών και της

κατάστασης των παρασίτων μετά την επάνοδο των πατρώνων τους. Από αυτές η πρώτη γίνεται ευθύς αμέσως αντιληπτή από το κοινό, ενώ δεν αποκλείεται πως οι θεατές είναι σε θέση να αντιληφθούν και τις τρεις συνδηλώσεις του αστείου στο σύνολό τους: (α) το μέγεθος των Μολοσσών, που ισοδυναμεί με την ικανοποίηση της πείνας των παρασίτων, (β) η παρουσία των παρασίτων στα σπίτια των πατρώνων, που τους παραθέτουν γεύματα, όπως στην περίπτωση των Μολοσσών ως κατοικίδιων σκύλων, τους οποίους ο κύριός τους χρειάζεται να τρέφει, πβ. Βεργ. *G.3.405–6*: *uelocis Spartae catulos acremque Molossum/pasce sero ringui*, και (γ) η κυνηγετική εικονοποιία, εφόσον οι παράσιτοι είναι πλέον σε θέση να «κυνηγούν» προσκλήσεις σε συμπόσια.

87 odiosici–incommodestici: Πρόκειται για νεολογισμούς που έχει επινοήσει ο Πλαύτος *ad hoc* από τα επίθετα *odiosus* και *incommodus*, που είναι συνώνυμα («δυσάρεστος» ή «ενοχλητικός», *OLD* s.v. *odiosus* 1, 2 και s.v. *incommodus* 1, αντίστοιχα), με την κατάληξη *-ici*, επίσης κατ' αναλογία προς το *uenatici* σαν να επρόκειτο επίσης για ονομασίες ειδών σκύλων. Τα επίθετα αυτά είναι κατάλληλα στο παρόν περικείμενο, ταιριάζουν απόλυτα στα συμφραζόμενα του παρασιτικού βίου και ειδικά εδώ μετά την κωμική «μεταμόρφωση» των παρασίτων σε ευμεγέθη λαγωνικά της Μολοσσίας, των οποίων τις μεγάλες διατροφικές ανάγκες καλούνται να ικανοποιήσουν οι πάτρωνες, και ακόμη, εφόσον ο Εργάσιλος έχει ήδη αναφέρει προηγουμένως ότι οι παράσιτοι είναι ανεπιθύμητοι στα συμπόσια (70, 76). **multum:** Η χρήση του *multum* ως προσδιορισμού επιθέτων ανήκει στην ομιλούμενη Λατινική, απαντά συνολικά εννέα φορές στον Πλαύτο, βλ. επίσης *non multum...molesta* (272) και πβ. *Aul.124*, *Men.731*, *Mer.887*, *Mil.370*, 443, *Rud.262*, *St.206*, αλλά ποτέ στον Τερέντιο· το βρίσκουμε επίσης στον Κικέρωνα, λ.χ. *Agr.3.13*: *uir multum bonus*, *Off. 1.109*: *multum dispares* και στον Οράτιο, λ.χ. *S.2.3.147*: *multum celer atque fidelis*, *Ep.1.10.3*: *multum dissimiles*), βλ. Hofmann³1951: 77.

88 colaphos perpeti: ελλ. *κόλαφος*· πβ. *Per.846*, *Rud.1007*, Τερ. *Ad.245*. Το *per-* (*perpetior*, i.e. *per+patior*) ενισχύει τη σημασία του ρήματος («στο έπακρο», «ώς το τέλος», *OLD* s.v. 1, 2)· το νόημα έγκειται στο ότι η κακή μεταχείριση που υφίστανται οι παράσιτοι συνιστά σταθερό φαινόμενο, βλ. Elmer 1900 *ad loc.*, με το οποίο εκείνοι πρέπει να συμβιβάζονται, ειδάλλως αναγκάζονται να αναζητήσουν διαφορετικά μέσα βιοπορισμού, πβ. 90· βλ. και *ad 472* (*plagipatidas*).

89 potis: Τη γραφή *potest* (JK) επιλέγουν οι Leo 1895, Elmer 1900, Brix–Niemeyer⁶1910, Torino 2013, ενώ τη γραφή *potes* (BDVE· β'ενικό πρόσωπο σε αόριστη

χρήση) επιλέγουν οι Lindsay 1900, ²1910, De Melo 2011a. Τη διόρθωση potis (sc. potis est) του Camerarius 1552 υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932 και Ernout 1933, ενώ ο Lindsay 1900 ad loc. την επιδοκιμάζει, μολονότι δεν την υιοθετεί. Η διόρθωση είναι ορθή από άποψη νοήματος και μέτρου και το potis (sc. est) ταιριάζει περισσότερο στη γλώσσα της κωμωδίας, όπου οι σχετικοί τύποι απαντούν συχνά, λ.χ. *Mer.*331: potis siem, *Ter. An.*437: potin es mihi uerum dicere?, *Eu.*101: potin est hic tacere? και με έλλειψη του τύπου του sum στα χωρία *Per.*30–30a: si tu tibi bene esse/pote pati, *Trin.*352: quandoquidem nec tibi bene esse pote pati neque alteri: το potis (αρσ., θηλ.) – pote (ουδ.) είναι παλαιός τύπος επιθέτου με τη σημασία «ικανός», «δυνάμενος» (*OLD* s.v. 1), από τον οποίο σχηματίστηκε το possum (i.e. potis sum).

90 extra portam Trigeminam: Μολονότι η ακριβής θέση της δεν μπορεί να προσδιοριστεί, η Porta Trigemina βρισκόταν ανάμεσα στον Αβεντίνο λόφο και τον Τίβερη και ενδεχομένως όφειλε την ονομασία της στον σχεδιασμό της, διότι πιθανότατα διέθετε τρεις αυλίδες, βλ. *NTDAR* s.v. **ad saccum:** Ο όρος saccus (ελλ. σάκκος) χρησιμοποιείται με αρκετές σημασίες, ως ο σάκος αποθήκευσης χρημάτων, σιτηρών και άλλων αγαθών (*OLD* s.v.). Επειδή ήδη από το 193 π.Χ. έξω ακριβώς από την Porta Trigemina βρισκόταν το Emporium, η αποβάθρα για την εκφόρτωση αγαθών (βλ. Εισαγωγή, 3.2§1) αναμφισβήτητα ο χώρος αυτός προσέφερε ευκαιρίες εργασίας για αχθοφόρους. Επομένως, το saccus εδώ δηλώνει παντός είδους φορτία και με αυτήν την αναφορά ο Εργάσιλος υπαινίσσεται πως όσοι δεν είναι σε θέση να υπομείνουν τους εξευτελισμούς του παρασιτικού βίου υπάρχει η δυνατότητα να βιοποριστούν ως αχθοφόροι, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι σχολιαστές, πβ. *Αλκίφρ.* 3.4.5: *ἐπ’ ἐργασίαν τρέψομαι καὶ Πειραιάδε βαδιοῦμαι, τὰ ἐκ τῶν νεῶν φορτία ἐπὶ τὰς ἀποθήκας μισθοῦ μετατιθείς*, όπου το ομιλούν πρόσωπο είναι ένας παράσιτος, βλ. και Leo ²1912: 157 σημ. 1, Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 387–8 σημ. 39, Benz 1998a: 60 και σημ. 50. Ο Εργάσιλος υποψιάζεται πως αυτήν την τύχη τού επιφυλάσσει η μοίρα του σύντομα (91), λόγω της απουσίας του Φιλοπολέμου, όπως θα εξηγήσει στη συνέχεια.

91 Ο στίχος αυτός αποτελεί τον λογικό αρμό ανάμεσα στην εισαγωγή του μονολόγου και στη μερική expositio, που πρόκειται να ακολουθήσει. Επίσης εδώ καθίσταται σαφές ότι όσα πρόκειται να αφηγηθεί ο Εργάσιλος είναι ιδωμένα από τη δική του

οπτική γωνία, αφορούν στον χαρακτήρα και τις ανάγκες του ίδιου του παρασίτου και, επομένως, έτσι αφενός ολοκληρώνεται η αυτοπαρουσίασή του και αφετέρου καθορίζεται η φύση των πληροφοριών που γνωστοποιούνται στο κοινό, βλ. και ad 92–109. **non nullum**: σχήμα λιτότητας. **periculum est**: Ο συγκεκριμένος τύπος είναι ο παλαιότερος και απαντά συχνότερα στον Πλάυτο (βλ. 740), εκτός από το τέλος του στίχου, όπως εδώ, πβ. 687, 740 (βλ. ad loc.): ομοίως uinclis (254) και uinculis (204), βλ. Lindsay 1892: 89, Questa 2007: 52–3.

92–109 Η φράση του στ. 92, με την οποία ο Εργάσιλος θα εξηγούσε τη δήλωσή του στον προηγούμενο στίχο, δεν ολοκληρώνεται, πβ. Leo 1895 ad 92: “sq. oratio inconsequens, nulla parenthesis”, Sonnenschein 1899, Elmer 1900 ad 98, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 92 sqq. Η σκέψη που αρχίζει να αναπτύσσει στον στ. 92 καθίσταται σαφής στη συνέχεια από τη φράση nihil est quo me recipiam (103), η οποία, ωστόσο, ανήκει σε διαφορετική περίοδο· βλ. επίσης ad 96–7. Αυτή η διακοπή του λόγου του ομιλούντος προσώπου χαρακτηρίζεται από τη φυσικότητα του ύφους της καθημερινής ομιλίας, πβ. Elmer 1900 ad 98. Ο παράσιτος επαναλαμβάνει αρχικά (93–101) το περιεχόμενο των στ. 24–34 του Προλόγου. Οι πληροφορίες που γνωστοποιεί στο κοινό για την υπόθεση αφορούν αποκλειστικά και μόνο στην αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου, του οποίου το όνομα πληροφορούμαστε για πρώτη φορά εδώ, και στις προσπάθειες του Ηγίωνα να τον απελευθερώσει. Εδώ ο Εργάσιλος πληροφορεί επίσης τους θεατές ότι είναι ο παράσιτος του Φιλοπολέμου (92, 106, 109), εκφράζει τη θλίψη του για την αιχμαλωσία του προστάτη του (96–7) και την ευχή του να ευοδωθούν οι προσπάθειες του Ηγίωνα (102), κυρίως διότι λόγω της αιχμαλωσίας του Φιλοπολέμου και της αδιαφορίας των υπόλοιπων νεαρών δυσκολεύεται πλέον να εξασφαλίσει δωρεάν γεύματα (103–6). Ο Εργάσιλος αποφασίζει να προσεγγίσει τον Ηγίωνα, προφανώς με την προσδοκία ενός γεύματος (107–8), αλλά τελικά σωπαίνει διαπιστώνοντας ότι η πόρτα του σπιτιού ανοίγει.

92 meus rex: Ο όρος rex χρησιμοποιείται για τον patronus, τον rex conuiui («συμποσίαρχος») στην κωμωδία και σε μεταγενέστερους συγγραφείς, βλ. 825, *As.* 919, *Men.*902, *St.*454–5, πιθανώς επίσης *Colax* fr.ii M, *Ter. Ph.*338 και πβ. *Op. Ep.*1.7.37, 1.17.43, *Γιουβ.* 1.136, 5.14, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο αν υπάρχει Ελληνικό υπόβαθρο για τη συγκεκριμένη χρήση: ο όρος βασιλεύς δεν απαντά με αυτήν τη σημασία στη σωζόμενη Μέση ή Νέα κωμωδία, ενώ ο όρος τρέφων αναφέρεται στο άτομο που εξασφαλίζει στον παράσιτο την τροφή του, λ.χ. *Νικόλ.* fr.1.11 K–A, *Τιμοκλ.* fr.8.8 K–A, *Aθ.*13.579b, *Αλκίφρ.* 3.42.1, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 130,

πβ. Benz 1998a: 62, *pace* Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, Elmer 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. Αν η χρήση σε αντίστοιχα συμφραζόμενα των όρων *δεσπότης* (Κροβ. fr.1 K–A, Αλκίφρ.3.26.2) ή *θεράπων* (για τον παράσιτο, Λουκιαν. Παρ.47, πβ. Δίφ. fr.97 K–A) ή ακόμη η παρουσία παρασίτων στις βασιλικές αυλές, λ.χ. του Φορμίωνα, του παρασίτου του Σελεύκου, υποδεικνύουν το ενδεχόμενο πως ο όρος *βασιλεὺς* κατέληξε να σημαίνει κατά τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. τον πάροχο τροφής στα Ελληνικά κωμικά συμφραζόμενα του παρασιτικού βίου, όπως υποστήριξε ο Harsh 1936: 67–8, πβ. Prescott 1932: 124–5 σημ. 21, αντικρούοντας τη θέση του Fraenkel, είναι μια υπόθεση που παραμένει ανοικτή, δεδομένης της περιορισμένης έκτασης του σωζόμενου υλικού, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 343 σημ. 100.

94 Οι Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Οι Hallidie 1891, Leo 1895, Elmer 1900, Pascal ²1904, Ernout 1933 τον αφήνουν ως έχει. Αλλά ο στίχος είναι προβληματικός και δύσκολα μπορεί να αναλυθεί μετρικά, βλ. Questa 2007: 209. Ο Ussing 1878 οβέλισε το *captus*. Ο Schoell 1887 οβέλισε το *illie*. Ο Fleckeisen 1850 πρότεινε τη διόρθωση *illi* (αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος *illie*), πβ. Harrington 1879, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Brix–Niemeyer ⁶1910· ομοίως ο Lindsay 1900, ο οποίος επικροτεί τον οβελισμό του *in*, μολονότι το διατηρεί. Σ’ αυτήν την περίπτωση, το μέτρο αναλύεται ως εξής: *n(am) Āetōlī(a) haēc ēst,*⁵ *īllī (e)st cāptūs ĩn Ālīdē*, το οποίο ο Questa 1967: 127 δεν δέχεται λόγω της ανάλυσης *captūs ĩn*, διότι το *in Alide* συνιστα λεκτική ενότητα. Ο Brix ⁴1884 υιοθέτησε τη διόρθωση του Fleckeisen και οβέλισε το *in* προς διευκόλυνση του μέτρου, πβ. 330. Ο Torino 2013 ακολουθεί τον Brix, οβελίζοντας το *in*, αλλά προτείνει τη συγκοπή *ill(i)c*. Φαίνεται, όμως, προτιμότερο να επιλέξουμε τη διόρθωση *illi* (αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος *illie*) και να οβελίσουμε το *in*, όπως οι Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Lindsay ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a. Μετράμε τον στίχο ως εξής: *nām | Āētōlī(a) haēc ēst,* ⁵ *īllī (e)st cāptūs [in] Ālīdē*.

96–7 aedes lamentariae/mi sunt: quas quotienscumque conspicio fleo: Η αρχικά παράλογη κωμική δήλωση *aedes lamentariae mi sunt*, με τον ευτράπελο, πλαυτιανό νεολογισμό *lamentariae*, πβ. *Men.*94: *uincla...escaria*, *St.*258: *linguam...datariam*, και την προσωποποίηση των *aedes* και την υπαλλαγή (δηλ. το σπίτι αντί για τους ανθρώπους που κατοικούν σ’ αυτό και κλαίνε) αποκτά νόημα μόνο στη συνέχεια μέσω της εξήγησης που δίνει ο παράσιτος. Πρόκειται για ένα παράδειγμα ενός τυπικά

πλαυτιανού κωμικού σχήματος διανοίας, είναι δηλαδή ένας κωμικός «γρίφος ταύτισης», βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 43, πβ. Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 96, Benz 1998a: 62–3. Ο Fontaine 2010: 112–4 εικάζει ότι εδώ αρχικά ο Εργάσιλος λέει lamentariae (νεολογισμός από το ρ. lambo, «γλείφω»): αποδίδει στον όρο σεξουαλικές συνδηλώσεις, όπως και στο liguriant (84, βλ. ad loc.) και θεωρεί πως μόνο με το fleo στο τέλος του στ. 97 το εκφώνημα lamentariae αποκτά τη σημασία του lamentariae. Αλλά η ερμηνεία αυτή βασίζεται εξ ολοκλήρου στις αμφίβολες ομοφυλοφιλικές προεκτάσεις που έχει αποδώσει ο Fontaine στον χαρακτήρα του Εργασίλου (βλ. ad 69–77, ad 84), είναι περίπλοκη και φαίνεται πως επισκιάζει την ουσία του αστείου εδώ. Όσον αφορά στη στίξη στο τέλος του στ. 97, είναι προτιμότερο το κώλον, το οποίο επιλέγουν οι Leo 1895 και De Melo 2011a, ή η τελεία, την οποία επιλέγουν οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, αντί της παύλας στο τέλος του στίχου ή των παρενθέσεων στην αρχή του στ. 92 και στο τέλος του 97, που χρησιμοποιούν οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές, διότι ο στ. 98 δεν αποτελεί τη συνέχεια του περιεχομένου του στ. 92· βλ. ad 92–109. Η παύλα στο τέλος του στ. 92, ωστόσο, χρειάζεται, για να δηλώσει την παύση και αλλαγή θέματος στον λόγο του Εργασίλου.

99 et: Το et παραλείπεται από το B, ενώ τα περισσότερα χφφ. (DVJE) το παραδίδουν. Ωστόσο, από τους εκδότες μόνον οι Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a και Torino 2013 διατηρούν το et, ενώ οι υπόλοιποι επιλέγουν το ασύνδετο, το οποίο είναι αρκετά συνηθισμένο στον Πλαύτο και ιδιαίτερα συχνό, όταν, όπως εδώ, προηγείται ο όρος αναφοράς και έπονται οι προσδιορισμοί για λόγους έμφασης, λ.χ. 406, 718, *Mil.*663, *Mos.*730, *Ps.*697, Lindsay 1900 ad 718. Θα μπορούσε, επομένως, το et να ήταν γλώσσα γραμμένη πάνω από τον στίχο στο κοινό αρχέτυπο των χφφ., η οποία παρείσφρησε στο κείμενο, και σ' αυτήν την περίπτωση, το B θα παρέδιδε την ορθή γραφή του στίχου, πβ. Gillespie 1898: 112. Από την άλλη πλευρά, η ομοφωνία των υπόλοιπων χφφ. αποτελεί ισχυρό επιχείρημα υπέρ της διατήρησης του et και πιθανότατα πρέπει να θεωρηθεί ότι η παράλειψή του από τον Codex Vetus οφείλεται σε σφάλμα κάποιου γραφέα, βλ. Lindsay 1900 ad loc., μολονότι ενίοτε σε παρόμοιες περιπτώσεις οι κοινές γραφές των χφφ. είναι εσφαλμένες: βλ. ad 718. Εδώ το et είναι προτιμότερο, διότι εισάγει μια δεύτερη πληροφορία, σημαντική για τον χαρακτήρα του Ηγίωνα, ίσως με τη σημασία «και μάλιστα» (*OLD* s.v. 3).

102 Φαίνεται ότι από τον στίχο λείπει μία λέξη πιθανώς τριών συλλαβών. Ορισμένοι από τους εκδότες και υπομνηματιστές θεωρούν ότι ο στίχος είναι αθεράπευτος (Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Ernout 1932. Η σύνταξη του *cupio* στον στίχο ως έχει είναι ασυνήθιστη· κατά κανόνα στον Πλάυτο συντάσσεται με απαρέμφατο, πβ. 399, 856 ή αιτιατική, αλλά όχι με βουλητική πρόταση, βλ. Langen 1880: 207, Cocchia 1886, Leo 1895, Lindsay 1900, Havet 1932 ad loc. Έχουν γίνει πολλές προτάσεις για την αποκατάσταση του στίχου: Bentley: <misere> *cupio*, πβ. Sonnenschein 1899· Fleckeisen 1850: *cupio* <senex>· Spengel: <cupide> *cupio*, με το οποίο προκύπτει το ετυμολογικό σχήμα, το οποίο ταιριάζει στο ύφος του Πλάυτου και βρίσκει ακριβές παράλληλο στην *Casina* (267: *cupide cupis*), αλλά δεν επιλύει τη συντακτική δυσκολία, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891 επίσης Langen 1880: 206–7· Schoell 1887: *cupio* <fieri>, όπου η ουσιαστική συμπερασματική πρόταση με το *ut* ακολουθεί κανονικά μετά το *fieri*, πβ. Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Torino 2013· Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: *cupio eum impetrassere*. Από όλες αυτές τις προτάσεις η προσθήκη <et opto>, την οποία πρότεινε Niemeyer (βλ. Brix–Niemeyer ⁶1910) και αποδέχονται οι Havet 1932 και De Melo 2011a, είναι η καλύτερη, διότι και νοηματικά (βλ. και ad 103) και μετρικά στέκει (*quōd quīd(em) ēgō nīmīs quām cūpī(o) <ēt opt(o)> ūt ĩmpĕtrĕt*), ενώ λύνει επίσης το πρόβλημα με τη σύνταξη της βουλητικής πρότασης, πβ. Κικ. *Amic.*59: *necesse erit cupere et optare, ut quam saepissime peccet amicus*. **nimi(s)**: αποκοπή του τελικού –s, όπως συμβαίνει κατά κανόνα στον Πλάυτο, βλ. Wallace 1984: 219, 221.

103 nam ni illum recipit, nihil est quo me recipiam: Με το *cupio* <et opto> στον προηγούμενο στίχο καθίσταται σαφές ότι ο Εργάσιλος επιθυμεί διακαώς να ευοδωθούν οι προσπάθειες του Ηγίωνα και εδώ εξηγεί τον βασικό λόγο, προκαλώντας το γέλιο μέσω των παρηγήσεων και του χαρακτηριστικά πλαντιανού λογοπαιγνίου με τις δύο σημασίες του *ρ*. *recipere* («ανακτώ» και «στρέφομαι» στην υπόθεση και την απόδοση αντίστοιχα), πβ. Benz 1998a: 63. Για την υποτακτική *recipiam*, βλ. ad 263.

104 Ο στίχος ως έχει στα χφφ. δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά. Οι Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Lindsay ²1910 και Ernout 1933 θεωρούν ότι είναι αθεράπευτος. Έχουν προταθεί διάφορες προσθήκες και διορθώσεις (Müller 1869: 5: <in> *iuventute*, πβ. Hallidie 1891, Sonnenschein 1899· Brix ³1876, ⁴1884: *nec ullast spes*, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Pascal ²1904, Brix–

Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, αλλά στον Πλαύτο μαρτυρείται μία μόνο φορά το *necullus* (*Trin.*282) και όχι με απόλυτη βεβαιότητα, βλ. Lindsay 1900 ad loc.: Ussing 1878: <iam> iuuentutis· Havet 1932: nullae sunt spes, πβ. *Rud.*553: spes aliquae forent· De Melo 2011a: n<equ>· οι Bothe 1809, Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Harrington 1879 έχουν αλλάξει τη σειρά των λέξεων (*nulla iuuentutis spes est*)· ο Lindsay 1900 ad loc. θεωρεί πως πρόκειται για ιδιαίτερα δραστική λύση. Οι διορθώσεις αυτές απέχουν πολύ από την παράδοση των χφφ. Καλύτερες είναι οι διορθώσεις των Leo 1895 (<nam> nulla) και Lindsay 1900 (<non> ulla). Παλαιογραφικά εξηγείται εύκολα, καθώς το σφάλμα μπορεί να αποδοθεί στο ότι το non βραχυγραφήθηκε ως N με μια μικρή οριζόντια γραμμή πάνω από το γράμμα, αλλά η φράση δεν βρίσκει παράλληλα στον Πλαύτο, βλ. Waltzing 1920 ad loc. Η προσθήκη του <nam> στην αρχή του στίχου, την οποία πρότεινε ο Leo 1895 και υιοθετούν οι Waltzing 1920 και Torino 2013, συνεπάγεται ελάχιστη παρέμβαση στο κείμενο· το nam θα μπορούσε να έχει παραλειφθεί είτε λόγω απλογραφίας, εφόσον έπεται το nulla, είτε επειδή ο προηγούμενος στίχος αρχίζει πάλι με nam. Στέκει νοηματικά και από άποψη μέτρου (<nām> nūllā (e)st spēs iūuēntūtīs, |⁷ sēs(e) ōmñīs āmānt, με iamβική βράχυνση στο iuuentutis (πολυσύλλαβη λέξη, όπου οι δύο πρώτες συλλαβές είναι iamβικού ρυθμού και τονίζεται η τρίτη). **iuuentutis**: γενική αντικειμενική στο spes, που διαφοροποιείται ελάχιστα από τα άλλα σχετικά παραδείγματα, λ.χ. *Men.*462: reliquiarum spes, *Rud.*680: salutis meae spes, *Ter. Hau.*636: spem uitae, 713: spem nuptiarum, επίσης *com.inc.*98R³: spes auxili, βλ. B II.64· «δεν υπάρχει καμία ελπίδα στους νέους», i.e. «κανείς δεν ελπίζει στους νέους». **sese omnis amant**: πβ. 477. Η υπόθεση του Fontaine 2010: 237–9 πως η διατύπωση αυτή είναι αμφίσημη και πως εδώ ο Εργάσιλος υπαινίσσεται πως οι νεαροί αναπτύσσουν μεταξύ τους σχέσεις ομοφυλοφιλικής φύσης δεν επαληθεύεται από τον στίχο ούτε από τα συμφραζόμενά του. Η αυτοπάθεια διατυπώνεται κανονικά και δηλώνει ξεκάθαρα ότι οι νεαροί είναι εγωιστές και γι' αυτόν τον λόγο ο Εργάσιλος δεν τρέφει πλέον καμία ελπίδα πως θα του προσφέρουν δωρεάν γεύματα· τούτο καθίσταται σαφέστερο στους δύο επόμενους στίχους (105–6), όπου ο παράσιτος αναφέρεται ξεχωριστά στον Φιλοπόλεμο (*ille demum*) και στον γενναϊόδωρο χαρακτήρα του (*numquam...gratiis*). Η προσθήκη του <nam>, που πρότεινε ο Leo είναι η προτιμότερη λύση για το πρόβλημα του στίχου, αλλά ο Elmer 1900 (APP.) ad loc., έχοντας απορρίψει όλες τις διορθώσεις και προσθήκες σ' αυτόν τον στίχο, εικάζει πως ίσως ένα *ipsi* παραλείφθηκε μετά το *sese* κατά την αντιγραφή του

κειμένου, χωρίς, ωστόσο, να συμπεριλάβει τη λέξη στο κείμενό του. Αν προσθέταμε στον στίχο την ονομαστική *ipsi*, για τη χρήση της οποίας σε αυτοπαθή σύνταξη υπάρχει ακριβές παράλληλο στο χωρίο *Cur.482*: *ipsi sese uenditant*, τότε θα είχαμε: *nulla est spes iuuentutis, sese <ipsi> omnis amant*, με μια προσθήκη ικανοποιητική από άποψη νοήματος και μέτρου (*nūllā (e)st spēs iūuēntūtīs, sēs(e) |⁷ <Īps(i)> ōmnīs āpānt*), μέσω της οποίας θα αποσαφηνιζόταν περαιτέρω η αυτοπάθεια και επομένως η ερμηνεία του Fontaine εκ των πραγμάτων θα αποκλειόταν. **omnis**: i.e. omnes (ονομ. πληθ.), βλ. ad 3.

105 ill(e) demum: «εκείνος μόνον και κανένας άλλος» (*OLD* s.v. *demum* 2a), πβ. 1000, *Per.266*: στα δύο αυτά χωρία στο *demum*, που επίσης συνοδεύει δεικτική αντωνυμία, ενδεχομένως ταιριάζει περισσότερο η σημασία «πράγματι». Με τη σημασία που έχει εδώ απαντά πιο συχνά σε μεταγενέστερους συγγραφείς, λ.χ. Σαλλ. *Cat.12.5*: *id demum esset imperio uti*, 20.4: *idem uelle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est*, Κικ. *Att.8.8.1*: *id demum aut potius id solum esse miserum quod turpe sit*, Πλίν. *Ep.1.20.18*: *is demum potest qui non pingit sed infingit*. Στο τέλος της κωμωδίας απαντά το *nunc demum* (1022, 1023), όπου το *demum* χρησιμοποιείται με την παλαιότερη χρονική του σημασία «επιτέλους», «τελικά» (*OLD* s.v. 1b), η οποία είναι συχνότερη στον Πλάτο (*Am.876*, *As.915*, *Men. 346*, *Mer.552*, *Poen.1159*, *Rud. 930*). **antiquis...moribus**: Η μεταβολή των ηθών προς το χειρότερο, η αντίθεση ανάμεσα στον παλαιό, αξιοσέβαστο κώδικα ηθικής και την επικρατούσα κατάσταση ηθικής παρακμής, όπου μόνον ελάχιστα πρόσωπα λάμπουν ως φωτεινές εξαιρέσεις, αποτελεί βασικό θέμα στον *Trinummus* (23–38, 72, 74, 276–391, κυρίως 297, 1028–1059, κυρίως 1028–9). Εδώ βλέπουμε την κωμική παρουσίαση του θέματος αυτού, καθώς για τον Εργάσιλο η πείνα του αποτελεί ένδειξη για την κατάρρευση της ηθικής τάξης του κόσμου, πβ. Leach 1969: 265 και σημ. 8, 287.

106 Ο Εργάσιλος δηλώνει ότι ποτέ δεν διασκέδασε τον Φιλοπόλεμο με τα αστεία του χωρίς να λάβει ανταμοιβή (προφανώς ένα γεύμα). Εδώ έχουμε μία ακόμη ένδειξη ότι ο Εργάσιλος είναι ένας παράσιτος–γελωτοποιός. **uoltum tranquillauit**: Το ρήμα απαντά μόνον εδώ στον Πλάτο, πβ. το συνηθέστερο *tranquillum facere*, 865, *Cist. 652*, *Poen.355*, 1236: ο παράσιτος Γελάσιμος χρησιμοποιεί το ρ. *delenire* με παρόμοια σημασία σε ίδια συμφραζόμενα (*St.457*). **gratiis**: επίρρημα («χωρίς ανταμοιβή», «δωρεάν») από παλαιά αφαιρετική της αιτίας, βλ. Β Π.314: στον Πλάτο και στον Τερέντιο απαντά στον πλήρη τύπο (αργότερα *gratis*) και συχνά στο τέλος

στίχου ή ημιστιχίου, πβ. 408, 948, *As.*5, 190, 194, *Epid.*474, *Mos.*175, *Poen.*868, Τερ. *Ph.*500, *Ad.*744.

107 moratus moribus: ετυμολογικό σχήμα και παρήχηση, πβ. *As.*506: *istoc more moratam*, Τερ. *Hec.*644: *quibus moratam moribus*, Τιτίβ. *tog.*59R³: *si sitis moratae ambae ibus pro ut ego moribus*.

108 sed aperitur ostium: Πρόκειται για στερεότυπη φόρμουλα, η οποία απαντά με πολύ μεγάλη συχνότητα και σε διάφορες παραλλαγές στις κωμωδίες του Πλαύτου και του Τερεντίου και μέσω της οποίας δηλώνεται η επικείμενη εμφάνιση ενός νέου χαρακτήρα στη σκηνή και συνήθως η αλλαγή σκηνής, πβ. *aperitur foris* (*Mil.*1198) ή *aperiuntur aedes* (*Am.*955, *Per.*80), *crepuerunt fores*, *crepuit* ή *concrepuit ostium* ή *foris* (λ.χ. *Am.*496–8, *Aul.*665, *Bac.*234, *Cas.*813, 874, *Cur.*486, *Mil.*270, 410, *Per.*404, *Poen.*741–2, Τερ. *An.*682, *Hau.*173–4, 613, *Eu.*1029, *Ph.*840, *Hec.*521, *Ad.*264) και *sonitum fecerunt fores* (*Mil.*1377): φαίνεται ότι παρόμοιες εκφράσεις για τον ίδιο σκοπό χρησιμοποιούσαν και οι Έλληνες δραματικοί ποιητές (λ.χ. Σοφ. *Ήλ.*1322–3, Ευρ. *Έλ.* 859–60, *Ίων* 515–6, Αρ. *Βάτρ.*603–4, *Ίππ.* 1326, Μέν. *Δύσκ.*188, 204, 586, 690, *Έπ.*875, 906, *Μισ.*607–8, *Περ.*316, *Σαμ.*300–1, 366–7, 555, 567, 669, fr.883 K–A), βλ. Duckworth 1952: 116–7, Handley 1965 ad *Men. Dysk.*188, Frost 1988: 6–7, Sommerstein 2013 ad *Men. Sam.*300–1. Η πηγή του θορύβου της πόρτας αποτέλεσε θέμα διαφωνίας μεταξύ των μελετητών. Πιθανότατα επρόκειτο για το τρίξιμο των αρμών κατά το άνοιγμα της πόρτας, βλ. Beare ³1964: 285–94, Ράιο 2019: 99· ανεξαρτήτητα από αυτό, δεν αποκλείεται πως η φόρμουλα συνοδευόταν από σχετικό ηχητικό εφέ, βλ. Christenson 2000 ad *Am.*496. Επίσης ο Πλάυτος αξιοποιεί τη σύμβαση στο πλαίσιο των μηχανορραφιών των υποθέσεων του (λ.χ. *Mil.*328, *Mos.*507–8) ή άλλοτε για κωμικό αποτέλεσμα εμπλουτίζοντάς τη με κάποιο αστείο ή παραλλάσσοντάς την κωμικά, λ.χ. *Poen.*609–11, *Ps.*130–1, 952–3. Η σύμβαση χρησιμοποιείται μόνον εδώ στους *Captivi* και συνοδεύεται από ένα αστείο σχόλιο που ταιριάζει απόλυτα στον χαρακτήρα του λαίμαργου παρασίτου. Ο εισαγωγικός μονόλογος του Βούρτσα στους *Menaechmi* ολοκληρώνεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο (108: *nunc ad eum inuiso. sed aperitur ostium*).

109 saturitate ebrius: Με τη χιουμοριστική, αντιφατική εξάρτηση του *saturitate* από το *ebrius*, που βρίσκονται σε εμφανικές θέσεις στον στίχο, φαίνεται πως ο Εργάσιλος υπαινίσσεται και τις δύο απολαύσεις, πβ. Elmer 1900 ad loc., σε μια κατά τα φαινόμενα πλαυτιανή, χιουμοριστική χρήση του *ebrius* με συνδηλώσεις πλησμονής, πβ. *Cas.*746: *facite cenam mihi ut ebria sit*, βλ. Benz 1998a: 62 σημ. 62. Η έμφαση

δίνεται κυρίως στο φαγητό και όχι στο ποτό: ο Εργάσιλος, άλλωστε, χρησιμοποιεί συνολικά τέσσερις φορές τον όρο *saturitas*, πβ. 771, 865, 877 (όπου μάλιστα εμφανίζεται θεοποιημένη).

Σκηνή 2^η (110–194)

(Ηγίων – Lorarius – Εργάσιλος)

I.ii 1 Σ' αυτήν τη σκηνή, η οποία είναι γραμμένη επίσης σε *ia*⁶, εμφανίζεται για πρώτη φορά ο Ηγίων δίχως αρχικά να έχει αντιληφθεί την παρουσία του Εργασίλου και συνοδευόμενος από έναν δούλο του (Lorarius), ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την επίβλεψη των αιχμαλώτων. Η σκηνή διαιρείται σε δύο τμήματα: (1) αρχικά σε έναν σύντομο διάλογο με τον Lorarius (110–28) ο Ηγίων δίνει στον δούλο οδηγίες για την αντικατάσταση των δεσμών των δύο αιχμαλώτων από ελαφρύτερα και την εντολή να τους επιτρέπεται στο εξής ένας συγκεκριμένος βαθμός ελευθερίας κινήσεων υπό την προϋπόθεση ότι θα επιτηρούνται αυστηρά: μεσολαβεί σύντομη ανταλλαγή αστεϊσμών μεταξύ των δύο προσώπων, πριν ο Lorarius επιστρέψει στο σπίτι του Ηγίωνα· (2) στη συνέχεια (129–94) ο Ηγίων συνομιλεί με τον παράσιτο Εργάσιλο, ο οποίος μάταια προσπαθεί να εκμαιεύσει από τον *senex* μια πρόσκληση σε γεύμα και τελικά αναχωρεί για το *forum*. Η δράση δεν προωθείται εδώ. Οι δραματικές λειτουργίες της σκηνής συνίστανται αφενός στην αρχική σκιαγράφηση του χαρακτήρα του Ηγίωνα και αφετέρου στο κωμικό αποτέλεσμα που διασφαλίζεται και από τα δύο τμήματά της και το οποίο φαίνεται πως σε μεγάλο βαθμό προέρχεται από το χέρι του Πλαύτου.

2 Η σκηνή εξυπηρετεί ποικιλοτρόπως τον δραματικό ποιητή στο να συστήσει στους θεατές τον βασικό του χαρακτήρα. Οι πρώτες εντυπώσεις που αποκομίζει το κοινό για τον χαρακτήρα του Ηγίωνα είναι θετικές: εδώ οι θεατές γνωρίζουν την καλοσυνάτη και χιουμοριστική πλευρά του *senex*, πβ. Lindsay 1900 ad I.ii, Gosling 1983: 55–6, Bungard 2008: 203. Οι εντολές που δίνει για τη χαλάρωση των μέτρων φύλαξης των δύο αιχμαλώτων (110–15) και οι αστεϊσμοί που ανταλλάσσει με τον Lorarius και τον Εργάσιλο, τον οποίον είναι ακόμη σε θέση να παρηγορήσει, εκφράζοντας με αισιοδοξία τη βεβαιότητά του ότι θα κατορθώσει να ανακτήσει τον Φιλοπόλεμο, στοιχειοθετούν το πορτρέτο του ευχάριστου *senex*. Το αυξημένο μερίδιο του *senex* στο γλωσσικό χιούμορ σ' αυτήν τη σκηνή ενισχύει περαιτέρω το χιουμοριστικό αποτέλεσμα που προκύπτει από το αστείο καθαυτό λόγω του

απροσδόκητου της κατάστασης, διότι ένας χαρακτήρας όπως αυτός του *senex* δεν αναμένεται να επιδίδεται σε αστεϊσμούς, πβ. *Mil.*642, βλ. Hough 1942b: 112–13 (op.cit.: 112: “i.e. laughs coming from the wrong man (the *senex* instead of the slave)”). Ο Εργάσιλος ως *parasitus edax*, προσεγγίζει τον Ηγίωνα και θρηνολογεί για την απώλεια του Φιλοπολέμου. Οι υπερβολικές δηλώσεις αφοσίωσης και η επίφαση της συγκινησιακής φόρτισης στον λόγο του (133–6, 139–40, 142–5, 148–50) φανερώνουν την κωμική ιδιοτέλειά του, πβ. Leach 1969: 289, McCarthy 2000: 185, Bloomer 2001: 42, Stewart 2012: 61. Τα κινητρά του είναι φανερά ήδη από τον μονόλογό του (I.i), από τα κατά μέρος σχόλιά του (131–2, 135, 137) και στον διάλογό του με τον Ηγίωνα, καθώς ο παράσιτος περνά επιδέξια από τη θλιβερή κατάσταση που αντιμετωπίζει ο *senex* στο δικό του πρόβλημα με το φαγητό, πβ. Lindsay 1900 ad 129. Η κωμική αντίθεση ανάμεσα στην αισιόδοξη αντιμετώπιση της κατάστασης από τον Ηγίωνα και τη θλίψη του Εργασίλου, η οποία στην πραγματικότητα δεν οφείλεται τόσο στην απώλεια του Φιλοπολέμου όσο στην πείνα του, διασφαλίζει κωμικό αποτέλεσμα, πβ. Leo ²1912: 203, Perna 1955: 143. Ο παράσιτος προσδοκά ότι η αφοσίωσή του θα επιβραβευτεί από τον Ηγίωνα, αλλά αυτό δεν συμβαίνει. Παρά τις διαδοχικές του προσπάθειες να εξασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα, ο Ηγίων είναι εξ αρχής απρόθυμος να τον φιλοξενήσει, όπως διαπιστώνεται από τις γενικόλογες δηλώσεις και τις πνευματώδεις υπεκφυγές, με τις οποίες απαντά στον παράσιτο, και τελικά από τον στ. 184, όπου τον αποπέμπει, πβ. McCarthy 2000: 185–6, ενώ ήδη ο Εργάσιλος έχει εκφράσει την πρόθεσή του να μείνει· τούτο συνάδει με την κοινή λογική, δεδομένης της κατάστασης με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπος, πβ. Philippides 2014: 99.

3 Ο διάλογος ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον *Lorarius* πιθανότατα δεν υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο, αλλά έχει επινοηθεί από τον Πλάυτο. Σκοπός της από κοινού εμφάνισης των δύο προσώπων επί σκηνής είναι να δώσει ο Ηγίων τις οδηγίες του στον *Lorarius*. Γι’ αυτόν τον σκοπό αρκούν έξι μόλις στίχοι (110–15). Πρόκειται για την μοναδική περίπτωση στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία, όπου ένας *Lorarius* εμφανίζεται επί σκηνής ως ομιλούν πρόσωπο με αξιόλογης έκτασης ρόλο· πιθανότατα η επιλογή αυτή αποτελεί στοιχείο πλαυτιανής πρωτοτυπίας και πρέπει να αποδώσουμε, όπως ο Lowe 1991: 36–8, τον ρόλο του *Lorarius* ως ομιλούντος προσώπου εδώ καθώς και στη σκηνή II.i εξ ολοκλήρου στη φαντασία του Πλάυτου, πβ. Moore 1998: 193. Οι *lorarii*, δούλοι επιφορτισμένοι με το καθήκον να τιμωρούν άλλους, απείθαρχους δούλους (πβ. Γέλλ.10.3.19: *tamquam in scaenicis fabulis qui*

dicebantur “lorarii,” et quos erant iussi uinciebant aut uerberabant), εμφανίζονται στη Ρωμαϊκή κωμωδία σε σκηνές φαρσικής βίας συνήθως ως *βωβὰ πρόσωπα* (πβ. *Bac.*799–841, *Rud.*656–63, Τερ. *Ad.*164–75): αν μιλάνε, περιορίζονται σε ελάχιστες μόνο φράσεις ή λέξεις, που αφορούν στα καθήκοντά τους (πβ. 659, *Men.*1015–16, *Ps.*159, *Rud.*764, 826–36, 879–80, Τερ. *An.*861, 862), και δεν συμμετέχουν σε εκτεταμένο διάλογο όπως εδώ, πβ. Moore 1998: 192, McCarthy 2000: 184 σημ. 36. Στη σωζόμενη Νέα Κωμωδία ίσως δεν υπήρχαν αντίστοιχοι χαρακτήρες, πβ. Barsby 1986 ad *Bac.*IV.vii§4, μολονότι το απόσπασμα από την *Περινθία* του Μενάνδρου πιθανώς καταδεικνύει την παρουσία τριών δούλων με παρόμοια καθήκοντα, οι οποίοι στην έκταση του κειμένου που σώζεται δεν μιλούν. Στο Ελληνικό πρότυπο θα μπορούσε ένας δούλος να συμμετέχει στην αντίστοιχη σκηνή ως *βωβὸν πρόσωπον* και να είναι ο αποδέκτης των εντολών του Ηγίωνα. Περισσότερο πιθανό, όμως, είναι ότι ο δούλος δεν εμφανιζόταν καν επί σκηνής και, κατά τη συνήθη πρακτική της κωμωδίας, ο Ηγίων απηύθυνε τα αρχικά του λόγια σε εκείνον, καθώς έβγαινε από το σπίτι του, ενώ ο δούλος βρισκόταν στο εσωτερικό του σπιτιού, βλ. Lowe 1991: 36. Η τελευταία αυτή δυνατότητα θα ήταν και η πλέον οικονομική από άποψη σκηνικής παρουσίασης, εφόσον έπεται η αντικατάσταση των δεσμών των αιχμαλώτων στο εσωτερικό του σπιτιού του Ηγίωνα. Η συνέχεια του διαλόγου (116–25) δεν προωθεί τη δράση, αλλά με αφορμή το ρητό του Ηγίωνα στον στ. 116, αποκτά κωμική τροπή προφανώς πλαυτιανής έμπνευσης, βλ. Benz 1998a: 83–5, 88. Η συνήθης «υπογραφή» των “Plautinisches”, η δήλωση *satis uerborum est* (125), με την οποία ο Ηγίων δίνει τέλος στην ανταλλαγή των αστεϊσμών, επιβεβαιώνει την πλαυτιανή προέλευση του διαλόγου, βλ. ad 125. Στον διάλογο ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Εργάσιλο το χέρι του Πλαύτου είναι επίσης φανερό: ο διάλογος που πιθανώς υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο έχει επεκταθεί και μεταμορφωθεί με το εκτεταμένο λογοπαίγνιο (158–64), το προσφιλές στον Πλαύτο μοτίβο του πλειστηριασμού (179–81) και την εμφανή κωμική επιβράδυνση στο τέλος του διαλόγου (κυρίως από τον στ. 183 ως το τέλος), πβ. Hough 1945: 294, Benz 1998a: 87.

110 aduerte animum: Το *aduorte* είναι προστακτική ενεστώτα (το *animum* αντικείμενό του, i.e. *animaduerte*), με την οποία δηλώνεται η άμεση εντολή. Οι τρεις προστακτικές μέλλοντα (με μελλοντική σημασία) που ακολουθούν, *indito* (112), *demito* (113) και *sinito* (114, που συνδυάζεται με την οριστική μέλλοντα *uolent*, βλ. B I.354) αναφέρονται στα καθήκοντα που πρόκειται να φέρει εις πέρας ο *Lorarius* στη

συνέχεια· έτσι αποδίδεται ακριβώς η χρονική σειρά των ενεργειών, όπως συμβαίνει συχνά στον Πλάυτο, λ.χ. *Am.*353, *As.*740, *Bac.*227, *Cas.*296, *Epid.*195, *Men.*437, *Mer.*278, *Mil.*522–5, *Per.*196, *Ps.*20, βλ. B I.351, 355–6, Lindsay 1900 ad 114, μολονότι όχι πάντα, πβ. 950, βλ. B I.351 (με αρκετά παραδείγματα από τον Πλάυτο), LHS II.340. Παρόμοια χρήση προστακτικών μέλλοντα έχουμε στους στ. 190 (*curato*), 389 (*dicito*), 395 (*dicito*), 401 (*dicito*), 432 (*cogitato*), 438 (*scito*), 452 (*ambulato*), 689 (*facito*), 721 (*petito*), βλ. B I.356–7. Κατά τον Waltzing 1920 ad 112, εδώ υπάρχει μια ένδειξη ότι η αλλαγή των αλυσίδων θα λάβει χώρα εκτός σκηνης, αφού δηλαδή ο *Lorarius* εισέλθει στο σπίτι του Ηγίωνα, όπου βρίσκονται οι δύο αιχμάλωτοι, πβ. την εντολή *cura quae iussi atque abi* (125, βλ. ad loc.). **sis**: i.e. *si uis*. Πρέπει αρχικά να επρόκειτο για έκφραση ευγένειας που μετριάζε μια προσταγή, αλλά σταθερά στην κωμωδία χρησιμοποιείται από ανδρικούς χαρακτήρες (πάντα στον Τερέντιο και μόνο 12 φορές στον λόγο γυναικών στον Πλάυτο από τις συνολικά 126 περιπτώσεις), για να ενισχύσει την παρακείμενη προστακτική (πβ. 179, 584, 643, 883, ομοίως και το *sultis*, i.e. *si uultis*, πβ. 456, 667, 919), ενώ αλλού απαντά σε συμφραζόμενα που περιλαμβάνουν απειλές ή ύβρεις· βλ. B I.349, 357, Hofmann ³1951: 132–3, Adams 1984: 67, Barrios–Lech 2016: 134. Η προτιμότερη θέση για το δίκωλο είναι μετά το *sis*, ακολουθώντας το B³ (βλ. Havet 1932 ad loc.: “*inter sis et tu distinguit B³*”) και εφόσον στο *sis* ολοκληρώνεται το πρώτο ημιστίχιο, βλ. Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013, και όχι μετά το *tu*, όπου το τοποθετούν οι υπόλοιποι εκδότες. **istos captiuos duos**: Ανακόλουθο (μένει μετέωρο σε μία ανακολουθία σύνταξης). Κανονικά εδώ θα είχαμε δοτική, αφού πρόκειται για το αντικείμενο των *indito* (112) και *demito* (113), το οποίο αντικαθιστά η επαναληπτική αντωνυμία σε δοτική (112: *is*)· η αιτιατική οφείλεται σε έλξη από την αναφορική αντωνυμία *quos* (111), που είναι σε αιτιατική ως αντικείμενο του *emi*, βλ. ad 1. Η αντωνυμία *istos* χρησιμοποιείται εδώ για τους αιχμαλώτους, ενώ οι ίδιοι δεν είναι παρόντες («εκείνους που βρίσκονται υπο την επίβλεψή σου»), βλ. Bach 1891: 400.

112–13 is indito catenas singularias/istas, maiores quibus sunt iuncti demito: Με το *catenas singularias* εννοεί να τους δέσει καθέναν με ξεχωριστή, ελαφρύτερη αλυσίδα (βλ. ad 114), σε αντίθεση προς τις μεγάλες αλυσίδες (113: *maiores*), με τις οποίες οι δύο αιχμάλωτοι ήταν δεμένοι μαζί (*iuncti*, βλ. *OLD* s.v. *iungo* 2) προηγουμένως. Οι αλυσίδες φαίνεται ότι είναι προσαρτημένες σε ένα κολάρο, πβ.

357, Allen 1896: 41, Lindsay 1900, Havet 1932, Waltzing 1920 ad 112, ad 357, Thalmann 1996: 135. Το *istas* προσδιορίζει τις *catenas singularias*, με τη στίξη που επιλέγουν αρκετοί από τους εκδότες, τοποθετώντας δηλαδή κόμμα μετά την αντωνυμία, βλ. Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, De Melo 2011a, Torino 2013· επομένως, ενδέχεται ο Lorarius να κρατά τις αλυσίδες αυτές στα χέρια του, βλ. Bach 1891: 322, Lindsay 1900 ad 113. Στη συνέχεια (128) πρέπει να εγκαταλείψει τη σκηνή, επιστρέφοντας στο σπίτι του Ηγίωνα, όπου πρόκειται να αντικαταστήσει με τις αλυσίδες αυτές τα βαριά δεσμά των δύο αιχμαλώτων. Το ενδεχόμενο της εμφάνισης του Lorarius επί σκηνής με τις αλυσίδες ανά χείρας μπορεί να δικαιολογηθεί στο πλαίσιο της σύμβασης του αρχαίου δράματος, σύμφωνα με την οποία το σύνολο της δράσης εκτυλίσσεται σε εξωτερικό χώρο, δηλαδή στον δρόμο που αναπαριστά η σκηνή. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η αντωνυμία *istas* δεν συνεπάγεται ότι ο Lorarius κρατά πράγματι τις αλυσίδες, πβ. 110: *istos captiuos duos* και βλ. ad loc., αλλά σε επίπεδο σκηνικής παρουσίασης η χρήση των εξαρτημάτων προσδίδει αληθοφάνεια στο περιεχόμενο των εντολών του Ηγίωνα στην αρχή της σκηνής. Με τη στίξη που επιλέγουν οι υπόλοιποι εκδότες το *istas* αναφέρεται στις *maiores*. Η απόφαση του Ηγίωνα για την αντικατάσταση των μεγάλων αλυσίδων, με τις οποίες είναι δεμένοι αρχικά οι δύο αιχμάλωτοι, από ελαφρύτερες συμβάλλει στη θετική σκιαγράφηση του χαρακτήρα του: αποκαλύπτει την επιείκειά του, βλ. Gosling 1983: 55, Ketterer 1986: 115, καθώς και την αισιοδοξία του.

112 is: Το *is* είναι διόρθωση του Seyffert 1874: 16–17, διότι μεσολαβεί η αναφορική πρόταση, βλ. και ad 1–2, την οποία υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές αντί του *his* των χφφ.

114 *sinito ambulare, si foris, si intus uolent*: Εφόσον οι δύο αιχμάλωτοι θα μπορούν στο εξής να κινούνται, οι νέες αλυσίδες είναι ελαφρύτερες. Μολονότι ο Ηγίων είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός και απαιτεί την αυστηρή επιτήρηση των δύο αιχμαλώτων (115), η διατύπωσή του εδώ, με την αναφορά *si...si...* (i.e. κλασ. *siue... siue...*) και την αντίθεση *foris–intus*, είναι δηλωτική της επιείκειάς του.

115 *sed uti adseruentur magna diligentia*: Δεν είναι απαραίτητο να θεωρηθεί πως η πρόταση εξαρτάται από ένα εννοούμενο *fac, uide* ή *cura*, πβ. Cocchia 1886, Pascal ²1904 ad loc., επίσης Allison 1942: 230 και Watling 1965: 61. Η πρόταση θα μπορούσε να αποδίδει το νόημα «υπό τον όρο ότι...» ή «με την προϋπόθεση ότι...», πβ. Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc., De

Melo 2011a: 519, ο οποίος το μεταφράζει έτσι: γι' αυτήν τη χρήση του *ut* με υποτακτική, βλ. AG§528b, αλλά εδώ με παράλειψη του *ita* που συνήθως υπάρχει στην κύρια πρόταση: το *sed* στην αρχή του στίχου και τα *si foris, si intus* στον προηγούμενο ενδεχομένως δίνουν τη δέουσα έμφαση αντί του *ita*. Σε τέτοιου είδους προτάσεις το σύνηθες εισαγωγικό μόριο, που επιλέγει και ο Πλάυτος, είναι το *dum*, πβ. 607, 694. Πιθανότατα, ωστόσο, πρόκειται για μια περίπτωση πρώιμης σύνταξης, που απαντά αρκετά συχνά στον Πλάυτο και στον Τερέντιο: η πρόταση είναι ανεξάρτητη, η υποτακτική είναι προτρεπτική και συνδέεται παρατακτικά με τα προηγούμενα, ενώ το *ut* λειτουργεί ως ενισχυτικό μόριο, με τη σημασία αόριστου επιρρήματος (πβ. το αόριστο *qui*, «με κάποιον τρόπο»), λ.χ. 794, 844, *Bac.*739, *Cur.* 257, *Per.* 151–2, *Trin.*347–8, *Ter. An.*316, *Hau.*470, *Eu.*339–40, βλ. B I.164–6 (όπου και περισσότερα παραδείγματα), ET§251.2.B.3, Morris 1898 ad loc., Antoine 1902: 91, Smith 1985 ad loc.: έτσι το μεταφράζουν οι Havet 1932: 42, Ernout 1933: 97, Thierfelder 1965: 8, Scàndola 1996: 103. Η φυσικότητα αυτής της διατύπωσης ταιριάζει στο ύφος της κωμωδίας και είναι προτιμότερο να αποφύγουμε το κόμμα στο τέλος του προηγούμενου στίχου, το οποίο επιλέγουν οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Leo 1895, Brix–Nieymer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013, βλ. B I.165 σημ.2, και να χρησιμοποιήσουμε κώλον (Ernout 1933), δίκωλον (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920) ή τελεία (Havet 1932).

116 liber captivus auis ferae consimilis est: Το *liber captivus* δεν έχει τη σημασία «ένας ελεύθερος άνθρωπος που κρατείται ως αιχμάλωτος», πβ. Hallidie 1891 ad loc., Havet 1932: 42, Leach 1969: 282 και σημ. 40, De Melo 2011a: 519, Stewart 2012: 59, μολονότι υπάρχουν αντίστοιχες εκφράσεις με αυτήν τη σημασία στον Πλάυτο (*Men.*1101: *tam quasi me emeris argento, liber seruiibo tibi*) και στον Καικίλιο Στάτιο (146R³ (=139W): *qui quasi †ad hostis† captus liber seruiio salua urbe atque arce*, στα συμφραζόμενα μιας στρατιωτικής παρομοίωσης με τη σημασία «σαν αιχμάλωτος των εχθρών, μολονότι ελεύθερος»). Αντ' αυτού, φαίνεται πως σημαίνει «ένας αιχμάλωτος στον οποίον επιτρέπεται κάποιος βαθμός ελευθερίας (δηλ. χωρίς επίβλεψη)», βλ. Ussing 1878, Lindsay 1900, Elmer 1900, Henson 1905, Waltzing 1920 ad loc., Ernout 1933 ad loc., Allison 1942: 230, Thierfelder 1965: 8, Watling 1965: 61, Smith 1985 ad loc., Scàndola 1996: 103, Thalmann 1996: 122, Richlin 2017: 95). Η σημασία

αυτή συνάδει περισσότερο με το πνεύμα του στ. 115. Υπέρ της ερμηνείας αυτής συνηγορούν επίσης τα επιχειρήματα με τα οποία εξηγεί την παρομοίωση ο Ηγίων (117–18), η δήλωση του Lorarius στους στ. 119–20 και οι συνδηλώσεις του στ. 123, βλ. ad loc.: στα σημεία αυτά υπάρχουν ρητές ή έμμεσες αναφορές σε απόδραση, η οποία είναι εφικτή, αν ένας δούλος δεν επιβλέπεται. Η παρομοίωση έχει χροιά γνωμικού, θα μπορούσε να προέρχεται από το Ελληνικό πρότυπο, αλλά είναι εξίσου πιθανό ότι πρόκειται για πλαυτιανή επινόηση, βλ. Lowe 1991: 36. Τα συμφραζόμενα στα οποία ανήκει και η ευτράπελη αξιοποίησή της στη συνέχεια (123–4) δείχνουν πιθανότατα το χέρι του Πλαύτου, βλ. ad 125, Fantham 1972: 112. Το κέντρο βάρους της παρομοίωσης, καθώς και του διαλόγου ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Lorarius στο σύνολό του, εστιάζεται όχι τόσο στα εύθραυστα όρια ανάμεσα στην ελευθερία και τη δουλεία (Moore 1998: 192), είτε στην αριστοτελική διάκριση ανάμεσα σε φύσει και κατά συνθήκη δούλους (McCarthy 2000: 184 σημ.34, Stewart op.cit.), αλλά στη ρεαλιστική όψη της δουλείας ως σχέσης επιβολής εξουσίας: κάθε δούλος είναι φυσικό ότι προτιμά να είναι ελεύθερος και ελλείπει περιορισμών δεν θα διστάσει να αναζητήσει τρόπο διαφυγής (117: *semel fugiendi si data est occasio*), βλ. Thalmann 1996: 122, 143 σημ. 45. Στον βαθμό που ίσως εδώ προοικονομείται επίσης η απόδραση του Φιλοκράτη, βλ. Ketterer 1986: 114, και, εφόσον έχει προηγηθεί ο Πρόλογος, όπου γνωστοποιείται το σχέδιο των δύο αιχμαλώτων, το κοινό απολαμβάνει την κωμική ειρωνεία.

118 numquam postilla possis prendere: Η παρήχηση τονίζει την άρνηση.

119–20 omnis profecto liberi lubentius/sumus quam seruimus: Η ειρωνεία της θέσης του Lorarius, εξ ορισμού υπαρκτή στον ρόλο του, όντας ο ίδιος δούλος αλλά ταυτόχρονα και εντολοδόχος του κυρίου του όσον αφορά στην επίβλεψη των αιχμαλώτων, καθίσταται εδώ εμφανής: εκφράζει ρητά τη φυσική επιθυμία κάθε δούλου να αποκτήσει την ελευθερία του, ενώ στη συνέχεια σκέφτεται ακόμη και την ιδέα της απόδρασης (121, 123, πβ. 210), μολοντί ο ίδιος θα ήταν επιφορτισμένος με την επιβολή τιμωρίας στους αιχμαλώτους, αν εκείνοι επιχειρούσαν να αποδράσουν, πβ. Ketterer 1986: 114, Thalmann 1996: 143 σημ. 46.

119 omnis: i.e. omnes (ονομ. πληθ.): βλ. ad 3. Αυτήν τη γραφή (BDV¹E) επιλέγουν οι Lindsay 1900, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920 και Torino 2013, ενώ οι περισσότεροι εκδότες γράφουν omnes (V³J). Το omnis παραδίδεται από τα περισσότερα χφφ. και ως η lectio difficilior πρέπει να προτιμηθεί. **liberi lubentius:** Αυτή η μορφή παρήχησης είναι ιδιαίτερα προσφιλής στον Πλάυτο, πβ. **postilla possis**

prendere (118), locum loquendi (213), Talem talento (274), fecit et facit (392), mora mera (396), faciam ut faciat facilius (409), causa caue (431), ineptus incipisso (532), peream, parui (682), callo calamitas (904), επίσης *Poen.*589: et bene et benigne, 594: nummos numeratos, 622a, 639: leniter lenonibus, 648: lepide lupum, κ.α., ενώ απαντά στον Λίβιο Ανδρόνικο (*com.inc.*6–7R³ (=5W): uecorde et malefica uacerra) και στον Ναίβιο (*com.inc.*115R³ (=16W): collus calli), βλ. Wright 1974: 23.

120 HE. non uidere ita tu quidem: Με αφορμή την προηγούμενη, σοβαρή δήλωση του Lorarius, ο Ηγίων προβαίνει σε έναν κωμικό, ειρωνικό υπαινιγμό: ότι δηλαδή ο δούλος του δεν έχει συγκεντρώσει το *peculium*, ώστε να εξαγοράσει την ελευθερία του, όπως διαπιστώνεται από την απάντηση του Lorarius στον επόμενο στίχο. Δεν χρειάζεται να θεωρηθεί πως έχει παραλειφθεί ένας στίχος ανάμεσα στους στ. 120 και 121, όπως υπέθεσε ο Karsten 1893: 298, διότι αφενός μια κατάλληλη χειρονομία εκ μέρους του ηθοποιού που υποδύεται τον Ηγίωνα αρκεί σε επίπεδο παράστασης για να καταστήσει σαφές το νόημα του υπαινιγμού του και αφετέρου το *peculium* θα ερχόταν εύκολα στον νου κάθε Ρωμαίου στο κοινό, αν γινόταν λόγος για την ελευθερία ενός δούλου. Δούλοι που δεν επιχειρούσαν να αποταμιεύουν, για να εξαγοράσουν την ελευθερία τους, αντιμετωπίζονταν με περιφρόνηση και καχυποψία, πβ. *Cas.*257–8, *Mos.*874–5, βλ. Westaway 1917: 49, Havet 1932 ad loc., Segal²1987: 61, 250 σημ. 43, Richlin 2017: 186.

121–2 LO. si non est quod dem, mene uis dem ipse...in pedes?/HE. si dederis, erit extemplo mi quod dem tibi: Ο Ηγίων ανταπαντά ετοιμόλογα στο λογοπαίγνιο του Lorarius επίσης με λογοπαίγνιο. Το εκτεταμένο λογοπαίγνιο (πβ. 124), χαρακτηριστικά πλαυτιανό, βλ. Benz 1998a: 85, δημιουργεί ένα εύχλο παιχνίδι με τις λέξεις (παρηχήσεις, επαναλήψεις, ομοιοτέλετο), ενώ το κωμικό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται κατά κύριο λόγο μέσω της εναλλαγής της χρήσης του ρ. *dare* σε τρεις εκφράσεις με διαφορετικές σημασίες: (α) *dare aliquid*, «δίνω κάτι», εδώ sc. *peculium*· (β) *me dare in pedes/pedibus*, «δραπετεύω», «το βάζω στα πόδια» (*OLD* s.v. *pes* 5c), συχνό στην κωμωδία (ενίοτε και με τα ρ. *conferre*, *conicere* ή με έλλειψη), λ.χ. *Bac.* 374, Τερ. *Eu.*844, *Ph.*190, Ναίβ. *com.*35R³ (=36W)· (γ) *dare malum* (ενν.) *alicui*, «τιμωρώ», *OLD* s.v. *malum* 1b, λ.χ. *Am.*563, *Per.*817, Τερ. *Ph.*976, με το οποίο ο Ηγίων απειλεί τον δούλο του με τιμωρία, βλ. και ad 124.

123 auis me ferae consimilem faciam: Ο δούλος χρησιμοποιεί την εικονοποιία του άγριου πτηνού που επιστράτευσε προηγουμένως ο Ηγίων (116) και η κωμική τροπή που δίνει στον συλλογισμό του *senex* υπογραμμίζεται από το εμφατικό μέ σε

αντίθεση προς το αόριστο *liber captiuus* του *senex*, πβ. Lindsay 1900, Elmer 1900, Waltzing 1920 ad loc.· υπαινίσσεται έτσι πως θα επιχειρούσε ξανά να αποδράσει (πβ. 121), για να αποφύγει μια πιθανή τιμωρία.

124 faxis: οριστική τετελεσμένου μέλλοντα (αρχαϊκός τύπος αντί του *feceris*) στην υπόθεση και οριστική μέλλοντα στην απόδοση (*dabo*), πβ. 724–6, 809–10, *As.*370, *Mil.*701–2, *Rud.*1083–4, Τερ. *An.*773–4, *Hau.*698, κ.α., Β I. 58, 73–4, διότι η ενέργεια που δηλώνει το *faxis* [*sc. auis te ferae consimilem, i.e. aufugeris*] θα έχει προηγηθεί χρονικά της τιμωρίας (*in caueam dabo*). **in caueam dabo:** «θα σε βάλω σε κλουβί». Ο Ηγίων διατυπώνει και εδώ υπό μορφή λογοπαιγνίου και κωμικής μεταφοράς την απειλή του, πβ. 122. Ο στίχος αρχίζει με ανάπαιστο (*ĩt(a) ũt dĩcĩs*, με ιαμβική βράχυνση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 544), όπως και ο προηγούμενος (*ũĩ(s) mē*)· ίσως και αυτό συμβάλλει στο χιούμορ της κωμικής αντιπαράθεσης. Ο Ηγίων συνεχίζει το λογοπαίγνιο των προηγούμενων στίχων με το ρ. *dare*, το οποίο εδώ σημαίνει «τοποθετώ», πβ. *ad terram dabo* (797), *in ruborem dabo* (962), επίσης *dare aliquem in pistrinum*, λ.χ. Τερ. *An.*199, 214 (LS s.v. II.d)· εκμεταλλευόμενος χιουμοριστικά την εικονοποιία του άγριου πτηνού, την οποία μόλις χρησιμοποίησε ο Lorarius, χρησιμοποιεί αμφίσημα τη λέξη *cauea* («κλουβί πτηνού»). Ο Lindsay 1900 ad loc. θεωρεί ότι υπαινίσσεται ότι θα τον τιμωρήσει στέλνοντάς τον στον μύλο, αλλά ίσως εδώ εννοεί τον εγκλεισμό στον *carcer*, που αποτελούσε επίσης μορφή τιμωρίας δούλων, πβ. *Am.*155, *As.*297, 549–50, *Per.*289, και συνάδει περισσότερο με την ιδέα του κλουβιού (*cauea*). Ο Ηγίων έχει τον τελευταίο λόγο στο “*bras de fer*” των λογοπαιγνίων. Τούτο αφενός συνάδει με τη γλωσσική του σκιαγράφηση εν γένει· αλλά ταυτόχρονα υπογραμμίζει τη βασική αλήθεια της σχέσης κυρίου–δούλου που συνδέει τα δύο πρόσωπα επί σκηνής· η παρωδία της αμοιβαιότητας σ’ αυτόν τον κύκλο των λογοπαιγνίων με το ρ. *dare*, που κλείνει εδώ, κρύβει την πικρή αλήθεια ότι στη φυσική επιθυμία για ελευθερία (που εκφράζεται στις σκέψεις του Lorarius για την απόδραση) η σταθερή απάντηση είναι η απειλή της βίας, ενώ, τελικά, στο πλαίσιο αυτό, η μοναδική πραγματική συναλλαγή ανάμεσα σε έναν κύριο και έναν δούλο θα ήταν η εξαγορά της ελευθερίας, με άλλα λόγια, το *peculium*, από το οποίο άρχισε η συζήτηση, βλ. Thalmann 1996: 122–3, πβ. McCarthy 2000: 185, Bungard 2008: 203.

125 sed satis uerborum est: Παρόμοιες εκφράσεις εντοπίζονται στο Ελληνικό δράμα, λ.χ. *ἄλις λελεγμένων* (Αισχύλ. *Εὐμ.*675), *ἄλις λόγων* (Σοφ. *OK* 1016), *ἄλις δε μύθων* (Ευρ. *Έλ.*143). Αλλά πρώτος ο Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 96–7, αναγνώρισε σε τέτοιου είδους εκφράσεις στις κωμωδίες του Πλάτου την «υπογραφή» των

“Plautinisches”, aufer ridicularia (*Trin.66*), αποδίδοντας (op.cit.: 330 σημ. 5) τουλάχιστον τους στ. 121–5 εξ ολοκλήρου στον Πλάυτο. Οι εκφράσεις αυτές θεωρείται γενικά ότι δείχνουν το χέρι του Λατίνου ποιητή, όταν επεκτείνει τις αντίστοιχες σκηνές των Ελληνικών κωμωδιών που διασκευάζει, με στόχο την ενίσχυση του κωμικού στοιχείου, και συγκεκριμένα σηματοδοτούν το τέλος μιας πλαυτιανής προσθήκης, πβ. 445, 964–5, *As.307*, 578, *Bac.158*, 878, *Cur.245*, *Epid.39*, *Mil.737*, *Mos.897–8*, *Poen.414*, *Rud.866*, *Trin.66*, *Truc.644*, επίσης Τερ. *Ph.436*, Τουρπ. 145R³, και, επομένως, η χρήση της συγκεκριμένης φράσης εδώ επίσης επιβεβαιώνει ότι ο Πλάυτος έχει επεξεργαστεί την αντίστοιχη σκηνή του προτύπου του με έναν ορισμένο βαθμό πρωτοτυπίας, πβ. Duckworth 1952: 196–7, 196 σημ.45, Fantham 1972: 112, Wright 1974: 168, Lowe 1991: 36, 2002: 18, Benz 1998a: 85.

cura quae iussi atque abi: ὕστερον πρότερον, πβ. Elmer 1900, Smith 1985 ad loc., το οποίο εδώ προσιδιάζει στο περισσότερο φυσικό ύφος της καθημερινής ομιλίας, πβ. Hofmann ³1951: 124, διότι συμβαίνει ενίοτε πρακτικοί ή ψυχολογικοί λόγοι να επηρεάζουν τη λογική σειρά της διατύπωσης του ομιλούντος προσώπου, λ.χ. *Mil.773*, *Rud.996*, Τερ. *Eu.979–82*, και ο Ηγίων προφανώς έχει την προσοχή του στραμμένη στα καθήκοντα που έχει αναθέσει στον Lorarius και τα θεωρεί σημαντικότερα. Ο δούλος εγκαταλείπει τη σκηνή, αφού ο Ηγίων ολοκληρώνει τα λόγια του στο τέλος του στ. 128, επιστρέφοντας στο σπίτι. Η αντικατάσταση των αλυσίδων των δύο αιχμαλώτων, για την οποία δίνει εντολή ο Ηγίων στην αρχή της σκηνής, λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό του σπιτιού, όπου έχουν επιστρέψει οι αιχμάλωτοι, μετά το τέλος του Προλόγου, βλ. ad Prol.§3, πβ. Waltzing 1920 ad II.i, και όχι κατά τη διάρκεια της σκηνής αυτής ούτε στους στ. 195–200, όπως θεωρεί ο Lindsay 1900 ad II.i.

128 me continuo recipiam rursus: Η κωμική υπερβολή της διατύπωσης, με το επίρρημα continuo με τη συνηθισμένη στην ομιλουμένη σημασία «αμέσως» (*OLD* s.v. 1a), βλ. Hofmann ³1951: 83, και τον πλεονασμό της ομιλουμένης recipiam rursus, πβ. *Bac.294*, *Cist.594*, *Rud.1223*, Τερ. *Eu.634*, *Ph.538*, *Ad.71*, 579, βλ. Hofmann op.cit.: 97, αποδίδει τη σπουδή του Ηγίωνα, ο οποίος εδώ θυμίζει τον Ευκλείωνα στην *Aulularia* (118–19: postidea domum/me rursus quantum potero tantum recipiam).

129–30 hunc.../...miserum senem: υπερβατό.

130 miseriam miserum: ετυμολογικό σχήμα και παρήχηση.

133 quis hic loquitur?: Μετά τις κατά μέρος δηλώσεις του Εργασίλου (129–32) ο Ηγίων εκφράζει την έκπληξή του με αυτήν την ερώτηση, αντιλαμβανόμενος μόλις τώρα την παρουσία του παρασίτου. Πρόκειται για μια στερεότυπη κατάσταση, συνοδευόμενη από την εξίσου στερεότυπη ερώτηση (ενίοτε ελαφρώς παραλλαγμένη) και ευρύτατα διαδεδομένη στην *ralliata* και πιθανότατα και στην Ελληνική κωμωδία, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η μετάβαση σε διάλογο, καθώς ένας χαρακτήρας αντιλαμβάνεται εκ των υστέρων την παρουσία ενός άλλου προσώπου, που βρίσκεται ήδη επί σκηνής σε ρόλο ωτακουστή, ακούγοντας ένα κατά μέρος σχόλιο του τελευταίου· εδώ εξυπηρετεί τη μετάβαση από τη συνομιλία του Ηγίωνα με τον *Lorarius* στον διάλογό του με τον παράσιτο, λ.χ. *Bac.*773, *Mil.*276, *Ps.*445, *St.*330, *Ter. An.*267, 783, *Hau.*517, *Eu.*86, *Ph.*739, *Ar. Θεσ.*51, 58, βλ. Duckworth 1952: 112 και σημ. 29, Bain 1977: 158–60.

133–4 tuo maerore maceror,/macesco, consenesco et tabesco miser: Ο Εργάσιλος επιχειρεί να δείξει με κάθε τρόπο ότι συμπάσχει με τον Ηγίωνα: επιστρατεύει ποικίλα σχήματα λόγου: παρήχηση (m, r), συνήχηση (a, e, o), ετυμολογικό σχήμα (*maceror–macesco*) και ασύνδετο με ανοδική κλίμακα, στο οποίο ο τελευταίος όρος προστίθεται με τον σύνδεσμο *et*, όπως και αλλού στον Πλάυτο, λ.χ. 86–7, *Am.*841, *Cur.*37–8, 283, *Ps.*44, *Trin.*272–3, και το οποίο περιλαμβάνει το εύηχο ομοιοτέλετο, που εδώ διασφαλίζει κωμικό αποτέλεσμα. Θυμίζει εν μέρει τον Γελάσιμο (*St.*215–16: *prae maerore adeo miser atque aegritudine/consenui; paene sum fame emortuos*), αλλά το ύφος του είναι παρατραγικό, πβ. Πακ. *trag.*274–5R³ (=299–300W): *corpusque meum tali/maerore errore macore senet*, Petrone 1983: 187–8, Segal²1987: 197.

134 macesco, consenesco et tabesco Τα εναρκτικά ρήματα με την κατάληξη *–sco* δηλώνουν ότι το υποκείμενο περιέρχεται σταδιακά στην κατάσταση που περιγράφουν τα αντίστοιχα ρήματα (εδώ *macere* (μόνο στον Πλάυτο, *Aul.*564, *OLD* s.v.), (*con–senere, tabere*), τα οποία σχηματίζονται από ουσιαστικά (*tabes*) ή επίθετα (*macer, senex*), βλ. R§§634–8, 978, AG§263.1, LHS I.314, Haverling 1994: 44–7.

135 Ο παράσιτος λέει κατά μέρος τα λόγια αυτά. **ossa atque pellis:** «πετσί και κόκκαλο»· πρόκειται για παροιμιακή έκφραση, πβ. *Aul.*564, Otto 1890: 260. **miser a macritudine:** Τα χφφ. παραδίδουν *miser a macritudine* (V³JK), αφαιρετική της αιτίας («είμαι πετσί και κόκκαλο από την άθλια αδυναμία»), *miser a macritudine* (DV¹E) και *miser a macritudine* (B³). Ορισμένοι εκδότες διορθώνουν το κείμενο γράφοντας *miser aegritudine* (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879,

Cocchia 1886, Zambaldi 1886), το οποίο απέχει πολύ από τα χφφ., όπως και το miser, I macritudine (Schoell 1887): οι Ussing 1878 και Havet 1932 ακολουθούν τον Νόνιο 197L, ο οποίος παραδίδει miser macritudine. Τη γραφή misera macritudine επιλέγουν οι Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a: στέκει εξίσου από άποψη μέτρου και νοήματος όσο και η διόρθωση του B³, miser a macritudine, την οποία επιλέγουν οι Leo 1895, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Ernout 1933 και Torino 2013, η οποία είναι ίσως προτιμότερη. Δεν είναι εμπρόθετος προσδιορισμός της αιτίας, όπως θεωρεί ο Pascal ²1901 ad loc.: η χρήση αυτή απαντά σε μεταγενέστερους συγγραφείς, Λουκρ. 6.875: in lucem tremulo rarescit ab astu, Βεργ. A.11.174: esset idem si robur ab annis και Κικ. *Brut.*63: ab omni laude felicior, Λίβ. 2.14.4: inopi tum urbe ab longiqua obsidione. Αντ’ αυτού, πρόκειται για εμπρόθετο προσδιορισμό της αναφοράς, βλ. Leo 1895 ad loc.: “si macritudinem spectas”, όπως αλλού στον Πλάτο και στον Τερέντιο, λ.χ. *Aul.*186: pol ego hau perbene... a pecunia, *Cist.*60: doleo ab animo, doleo ab oculis, doleo ab aegritudine, *Epid.*129: a morbo ualui, ab animo aeger fui, *Mil.*631: uidetur neutiquam ab ingenio senex, *Truc.*833: ab ingenio improbast, Τερ. *Ph.*340: otiosum ab animo, βλ. GL§397 και σημ. 1, KS I.496, ET§108(1).

136–7 neque umquam quicquam me iuuat quod edo domi:/foris aliquantillum etiam quod gusto, id beat: διπλό χιαστό, με ανοδική κλίμακα (neque...iuuat–beat) και αντίθεση (quicquam–aliquantillum, domi–foris). Μόνον ο στ. 136 απευθύνεται στον Ηγίωνα, από τον οποίον ο Εργάσιλος επιχειρεί με τα λόγια αυτά να εκμαιεύσει μια πρόσκληση σε γεύμα, ενώ με το κατά μέρος σχόλιό του στη συνέχεια (137) προκαλεί στους θεατές το γέλιο.

138 Ergasile, salue: στερεότυπος χαιρετισμός: ο Πλάτος χρησιμοποιεί συχνότερα αυτήν τη σειρά των όρων (κλητική + salue), πβ. Barrios–Lech 2016: 182. **di te bene ament, Hegio:** Στην κωμωδία, όπως ίσχυε για τους Ρωμαίους και γενικά ισχύει στην κουλτούρα των περισσότερων λαών, οι χαιρετισμοί είθισται να είναι συμμετρικοί: ο δεύτερος συνομιλητής απαντά στον χαιρετισμό του πρώτου, ενώ η απροθυμία ανταπόδοσης του χαιρετισμού φέρει συνδηλώσεις περιφρόνησης. Αυτή η ευχή της ομιλουμένης, με ευχετική υποτακτική (B I.192) αποτελεί φορμουλαϊκή απάντηση στο salue και παρόμοιους χαιρετισμούς, πβ. *Aul.*183, *Bac.*457, *Poen.*751, *Trin.*436–7, 1152, κ.α.. Πέραν της ζωντάνιας που προσδίδει στον διάλογο, η ανταλλαγή χαιρετισμών εδώ, επιτελεί μια ακόμη συχνή λειτουργία της, εξυπηρετεί δηλαδή

επίσης τη γνωστοποίηση των ονομάτων των δύο προσώπων στο κοινό. Βλ. Duckworth 1952: 117–18, Poccetti 2010: 122–4, κυρίως 123, Barrios–Lech 2016: 179–80, 186.

139 ne fle: απαγόρευση, ne+προστακτική, αρχαϊκή και ποιητική σύνταξη, που περιορίζεται κυρίως σε σύντομες εκφράσεις που τείνουν να αποκτήσουν φορμουλαϊκό χαρακτήρα, λ.χ. *ne time* (*Am.*674, *Cas.*835, *Cur.*520, *Men.*136, κ.α.), *ne fle* (*Epid.*601, *Mil.*1324), *ne nega* (*As.*377, 922, *Bac.*566, *St.*715, Τερ. *An.*384, *Hau.* 564, *Ph.*803), *ne plora* (*Cur.*138, *Mer.*501, *Ps.*1038), κ.ά., πβ. 554: *ne uerere*, βλ. AG§450a, B I.362, 348, ET§251.2.B.3, KS I.202–3, LHS II.340. Η χασμωδία που έπεται είναι επιτρεπτή, εφόσον αλλάζει το ομιλούν πρόσωπο.

139–40 egone illum non fleam? egone non defleam/talem adulescentem?: Συχνά ένας κωμικός χαρακτήρας εκφράζει έκπληξη, αγανάκτηση ή περιφρόνηση προς μια δήλωση ή προτροπή ενός άλλου προσώπου μέσω μιας αρνητικής ερώτησης (ή αναφώνησης), στην οποία συνήθως χρησιμοποιείται η προσωπική αντωνυμία στην πρώτη εμφατική θέση (ενίοτε με εισαγωγικό μόριο, όπως εδώ, μολονότι δεν είναι απαραίτητο) και non+υποτακτική ενεστώτα ή παρατατικού, λ.χ. *Cur.*10: *egone...non feram?*, *Bac.*197–8: *egon ut...non...redderem*, *Poen.*352: *ego non te curem?*, *Rud.* 723: *mihī non liceat...abducere?*, *Truc.*441: *egone illam ut non amem? egone illi ut non bene uelim?*, Τερ. *Eu.*798: *ego non tangam meam?*, 591: *ego homuncio hoc non facerem?*, Καικίλ. *com.inc.*232R³ (=226W): *egone quid dicam? egon quid uelim?*, Τιτίβ. *tog.*81/2R³: *tibin ego remedium...non delicem?*, βλ. B I.186–91, κυρίως 191. Η κωμική υπερβολή της διαμαρτυρίας του Εργασίλου, με την αναφορά (*egone... egone...*), το ομοιοτέλετο, την επανάληψη (*fleam–defleam*, όπου το επιτακτικό *de–* αποδίδει την ιδέα του απόλυτου θρήνου, *OLD* s.v. *defleo* 1a) και την παρήχηση του I σε ολόκληρο τον στίχο, που υποβάλλει την ίδια ιδέα, προκαλεί στους θεατές το γέλιο. Κανένας δεν αμφιβάλει ότι ο Εργάσιλος εννοεί αυτό ακριβώς που ένας άλλος παράσιτος, ο Γελάσιμος (*Stichus*), αντιμέτωπος και αυτός με την απουσία των πατρώνων του, δεν διστάζει να δηλώσει απερίφραστα με παρόμοια διατύπωση, *St.* 212–14: *quot adeo cenae quas defleui mortuae,/quot potiones mulsi, quae autem prandia,/quae inter continuum perdidī triennium!*, πβ. ακόμη την υπερβολική συγκίνηση του Γελασίμου, όταν επιστρέφει ο Επίγνωμος (*St.*466: *ut prae laetitiae lacrumae prosiliunt mihi!*), πβ. Taladoire 1956: 154· βλ. επίσης ad I.ii§2.

140–1 semper sensi filio/meo te esse amicum et illum intellexi tibi: Ίσως ο Ηγίων ερμηνεύει τη συγκινησιακή φόρτιση του παρασίτου ως ειλικρινή και, περιγράφοντας

τη σχέση ανάμεσα στον τελευταίο και τον Φιλοπόλεμο με όρους αμοιβαίας φιλίας, προάγει τον Εργάσιλο από το επίπεδο του *cliens* σ' αυτό ενός *amicus* (πβ. 151), πβ. Leach 1969: 282, Kraus 1977: 166, Damon 1997: 78–9, McCarthy 2000: 185–6, Burton 2004: 216 σημ. 23, 220–3, Bungard 2008: 201, Stewart 2012: 61. Ωστόσο, ο Ηγίων βρίσκεται αντιμέτωπος με μια σοβαρή δοκιμασία, την αιχμαλωσία του γιου του και όντας, όπως θα δούμε, αφοσιωμένος στο σχέδιο για την ανάκτηση εκείνου, είναι αυτονόητο ότι είναι εξ αρχής απρόθυμος να παραθέσει ένα γεύμα στον Εργάσιλο. Λογικά, για τον ίδιο οι προθέσεις και τα κίνητρα του παρασίτου είναι ήδη σαφή και η απάντηση του εδώ είναι καθ' όλα άσχετη προς αυτά και σίγουρα μη αναμενόμενη για τον Εργάσιλο. Τα λόγια του Ηγίωνα τόσο εδώ όσο και στον στ. 151 πρέπει μάλλον να ερμηνευτούν στο πλαίσιο της ευρύτερης άρνησής του να δεχθεί τον Εργάσιλο για γεύμα· πρόκειται δηλαδή για μια επιδέξια υπεκφυγή, για την οποία άλλωστε ο ίδιος ο Εργάσιλος έδωσε την αφορμή με τις υπερβολικές δηλώσεις του.

142–3 Τα λόγια του Εργασίλου έχουν στοχαστική διάθεση, πβ. *trag.inc.*194R³: *quam cara sint quae post carento intellegunt. habuimus–amisimus*: ομοιοτέλετο. **amisimus**: βλ. ad 23.

148 Οι Brix 1865, ²1870, ³1875, ⁴1884, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904 και Torino 2013 ακολουθούν τη στίξη των χφφ., θεωρούν ότι το *ego* ανήκει στην πρώτη ερώτηση και γράφουν *alienus ego? alienus illi?*. Οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές ακολουθούν τον Schoell 1887 και τοποθετούν το *ego* στην αρχή της δεύτερης ερώτησης (*ego alienus illi?*). Ο Lindsay 1900 ad loc. παρατηρεί ότι η στίξη που πρότεινε ο Schoell δίνει καλύτερο ρυθμό, ενώ αμφισβητεί την αξιοπιστία της στίξης των χφφ. λόγω της μεταγενέστερης προέλευσής της. Άλλωστε, είναι σύνηθες να αρχίζει ερώτηση με το εμφατικό *ego*, πβ. 139. Ενδεχομένως, όμως, εδώ είναι προτιμότερο να διατηρήσουμε τη στίξη ως έχει στα χφφ., καθώς δίνει περισσότερη έμφαση στα λόγια του παρασίτου και ταιριάζει περισσότερο στο ύφος του, με την επανάληψη (*alienus–alienus*). **illi**: Πρόκειται για διόρθωση του Bothe 1809, η οποία αποκλίνει ελάχιστα από τη γραφή των χφφ. (*ille*) και βελτιώνει το νόημα του στίχου· την αποδέχονται οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές, εκτός από τον Fleckeisen 1850, ο οποίος αντιστρέφει τη σειρά των όρων στην πρώτη ερώτηση (*ego alienus?*), πβ. Harrington 1879, και τους Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886 και Sonnenschein 1899. **aha**: Πρόκειται για διόρθωση του Richter 1890: 395–6 αντί των *hah* και *ha*, τα οποία παραδίδουν τα χφφ. και αποτελούν

κοινό σφάλμα των γραφέων. Το επιφώνημα εκφράζει συνήθως έκπληξη, αλλά ακόμη αποδοκιμασία ή άρνηση, όπως εδώ, λ.χ. *Bac.*87, *Poen.*319, *Trin.*649, 681, 1060, *Ter. An.*325, βλ. Hofmann ³1951: 19, Thesleff 1960: 62. Παραδίδεται συχνά στα χφφ. του Τερεντίου, αλλά δεν υιοθετείται από τους εκδότες για λόγους μετρικούς ή παλαιογραφικούς, εκτός ίσως από την περίπτωση στην *Andria* (325), βλ. Richter op. cit.: 396, ενώ δεν απαντά στα κωμικά αποσπάσματα. Ο Εργάσιλος εκφράζει έντονα τη διαμαρτυρία του με το επιφώνημα και την ισχυρή άρνηση *numquam* αντί του *non*, πβ. 186, 542, 657, όπως τα *nemo*, *minus*, *minime*, *nihil*, κ.ά. που χρησιμοποιούνται εξαιρετικά συχνά στην κωμωδία ως ισχυρές αρνητικές λέξεις, βλ. Δον. ad *An.*384.3: “*numquam plus habet negationis quam non*”, ad *An.*410.2, Hofmann ³1951: 80–1, Palmer 1954: 75, Thesleff op.cit.: 58–9, Παπαδημητρίου 1998: 39.

150 tibi ille unicust, mi etiam unico magis unicus: Το λογοπαίγνιο που διατυπώνει ο Εργάσιλος βασίζεται στην επανάληψη και το πολύπτωτο, εφόσον ο παράσιτος έχει κατά νου δύο σημασίες του *unicus*, δηλαδή αρχικά «μοναχογιός» και επίσης «μοναδικός» ή ίσως «πιο αγαπητός από μοναχογιό», βλ. Proudfit 1834 ad 75 (=150). Η έκφραση *unico magis unicus* ανήκει σε μια κατηγορία παροιμιακών εκφράσεων της ομιλουμένης, τις οποίες ο Πλάυτος αξιοποιεί συχνά και ειδικά με το ετυμολογικό σχήμα που σχηματίζεται ανάμεσα στους όρους της σύγκρισης, είτε (α) με τύπους του ίδιου επιθέτου εκ των οποίων ο ένας είναι σε αφαιρετική συγκριτική (σε θετικό ή υπερθετικό βαθμό) και ο δεύτερος παραθετικό, όπως εδώ, είτε (β) με ουσιαστικό (αφααιρετική συγκριτική) και παραθετικό επιθέτου από την ίδια ρίζα, λ.χ. *Am.*907: *stultior stultissimo*, *As.*614: *o melle dulci dulcior*, *Aul.*600: *citis quadrigis citius*, *Cist.* 644: *o Salute mea salus salubrior*, *Cur.*551: *stultior stulto*, *Epid.*425: *nil homini amico est opportuno amicus*, *Mil.*660: *nec qui amicus amico sit magis*, βλ. B II.295, Otto 1890: 23, 216–7, 293, 333, Hofmann ³1951: 90, 95–6. Η προσθήκη της δεικτικής αντωνυμίας σε αφαιρετική σε εκφράσεις αυτού του είδους, όπως στον στ. 644 (*magis hoc certo certius*), περιορίζεται στον Πλάυτο, πβ. *Am.*446: *nihil hoc similist similius*, *Mos.*279: *nihil hac docta doctius*, βλ. Wills 1996: 232 και σημ. 23. Η υπερβολή από την οποία χαρακτηρίζεται και αυτή η απάντηση του Εργασίλου συνεπάγεται το αδύνατο. Σε σχήματα παρόμοιας μορφής σε Ελληνικά κείμενα ο Δημήτριος ο Φαληρεύς αναγνωρίζει ένα μέσο έκφρασης κατάλληλο για την κωμωδία (*Περί Έρμ.* 124–7, 161–2), ενώ επαινεί τη χάρη με την οποία το αξιοποιεί η Σαπφώ στην έκφραση *χρυσῶ χρυσοτέρα* (fr.156.2, πβ. *Περί Έρμ.*127: *ἐν ὑπερβολῇ λέγεται καὶ αὐτὸ ἀδυνάτως*)· ως σημειωθεί και εδώ το ετυμολογικό σχήμα. **unicust:** Δεν συντρέχει

λόγος να θεωρήσουμε ότι ο Εργάσιλος αγνοεί την απαγωγή του Τυνδάρου και ότι υπάρχει αντίφαση με τους στ. 875–6, όπου κάνει λόγο γι’ αυτήν, όπως θεωρούν οι Hough 1942a: 27, Lefèvre 1998: 16 σημ. 56. Λογικά ο ίδιος, όπως και ο Ηγίων (759–61) θεωρεί ότι, μετά από τόσα χρόνια, έχει χαθεί κάθε ελπίδα για την ανεύρεσή του, πβ. Viljoen 1963: 53.

151 malum quom amici tuum ducis malum: Συνήθως στον Πλάτο και στον Τερέντιο το αιτιολογικό quom συντάσσεται με οριστική, ένα γνώρισμα της πρώιμης Λατινικής, πβ. 216–17, 280, 356, 372, 374, 423, 923, 924, 926, 927, 995, βλ. B I. 133–5, ET §345(α), αλλά ειδικά με ρήματα ή εκφράσεις που δηλώνουν ευχαριστία η οριστική απαντά και στην Κλασική Λατινική, λ.χ. Κικ. *Fam.*9.14.3, βλ. Madv. §358 σημ. 2, KS II.329. Η διατύπωση του Ηγίωνα έχει αποφθεγματικό χαρακτήρα· η αιτιολογική πρόταση δομείται πάνω στο χιαστό, ενώ αρχίζει και ολοκληρώνεται κυκλικά με το malum σε εμφατική θέση. Ο έπαινος του senex προς τον Εργάσιλο φαίνεται πως βασίζεται στην ευρύτατα διαδεδομένη στην κλασική γραμματεία ιδέα, η οποία ανάγεται στο πυθαγόρειο ρητό *κοινὰ τὰ τῶν φίλων* και απέκτησε παροιμιακή αξία, πβ. Πλ. *Λύσ.*207c10, *Φαῖδρ.*279c.6, *Πολ.*424a.1, 449c.5, *Νόμ.*739c.2, Αριστ. *HE* 1238a16, *HN* 1159b31, 1168b7–8, Μέν. fr.13 K–A, Τερ. *Ad.*803–4, Κικ. *Off.*1.51: ut in Graecorum prouerbio est, Δον. ad *Ad.*804: “inter Pythagoreos ortum dicitur”, βλ. Otto 1890: 20, Παπαδημητρίου 1998: 239, Ράιο 2007 ad *Petr.*61.8. Η έμφαση που δίνει ο Ηγίων στη συμπαράσταση ενός φίλου στα δεινά του φίλου του ως ένδειξη γνήσιας φιλίας απαντά ξανά στον Πλάτο (*Epid.*113: is est amicus, qui in re dubia re iuuat) και αποτελεί προσφιλή κοινό τόπο του αρχαίου δράματος, λ.χ. Ευρ. *Όρ.*454–5: ὄνομα γάρ, ἔργον δ’ ὄυκ ἔχουσιν οἱ φίλοι,/οἱ μὴ ’πὶ ταῖσι συμφοραῖς ὄντες φίλοι, Έκ. 1226–7: ἐν τοῖς κακοῖς γὰρ ἀγαθοὶ σαφέστατοι φίλοι, Ένν. *trag.inc.*388R³ (=216W= =351J): amicus certus in re incerta cernitur, Ποπλ.Σύρ. *Sent.*A41: amicum an nomen habeas, aperit calamitas, πβ. Περτ. 61.9: in angustiis amici apparent. Ο Ηγίων απαντά με μια κοινότοπη δήλωση στην υπερβολή του Εργασίλου, βλ. και ad 140–1.

152–66 Ο Karsten 1893: 299–303 θεώρησε πως πρόκειται για μεταγενέστερη interpolatio, πβ. Hallidie 1891 ad 158. Αλλά πρώτος ο Leo 1895 ad 152 διατύπωσε την υπόθεση, την οποία επιβεβαίωσε ο Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 78, 170, ότι ο ίδιος ο Πλάτος συνέθεσε το χωρίο αυτό και το ενσωμάτωσε στην αντίστοιχη σκηνή του προτύπου του, μεταφορφώνοντας και επεκτείνοντάς την μέσω της στρατιωτικής μεταφοράς (152–7) και του εκτενούς λογοπαιγνίου (158–64), που έχουν ευδιάκριτα Ρωμαϊκό χαρακτήρα, πβ. Westaway 1917: 23, Waltzing 1920 ad 152, Duckworth

1952: 191, Della Corte ²1967: 138, Fantham 1972: 110–11, Segal ²1987: 197, Benz 1998a: 86–7, 1998b: 106, Lefèvre 1998: 16, Lowe 2002: 17–18. Κατά γενική ομολογία, τα ευφυολογήματα που περιλαμβάνονται στο χωρίο δεν ταιριάζουν στο περικείμενό τους· δεν συνάδουν με τη δεινή θέση του Ηγίωνα (αλλά βλ. Εισαγωγή, 1.4.1, σ. 10), δεν προωθούν τη δράση ούτε συμβάλλουν στη συνέχεια του διαλόγου. Η επανάληψη της φράσης *habe bonum animum* αυτολεξεί στους στ. 152 και 167 επιβεβαιώνει ότι έχουμε να κάνουμε με μια πλαυτιανή προσθήκη, όπως κατέδειξε ο Fraenkel *op.cit.*: 78–81. Στο πλαίσιο ενός διαλόγου, η επιστροφή στο σημείο αφετηρίας, μετά το πέρας μιας κωμικής παρέκβασης, μέσω της επανάληψης μιας φράσης με ακριβώς την ίδια ή παρόμοια διατύπωση απαντά και αλλού στις κωμωδίες του Πλαύτου· στις περιπτώσεις αυτές όσα μεσολαβούν μεταξύ των δύο επαναλήψεων έχουν ευδιάκριτα Ρωμαϊκό και ενίοτε φαρσικό χαρακτήρα, αποσκοπούν κυρίως στο χιούμορ και γενικά φαίνεται ότι προέρχονται από το χέρι του Πλαύτου, πβ. ακόμη 660–9, 959–68 και βλ. *ad locc.*, *Cur.*494–5/515, *Mer.*369/388, *Mil.*208/214, *Mos.*762/772, *Poen.*263/329, *Ps.*325/340–1, *Rud.* 515/540, *St.*418/435, πβ. Benz 1998a: 87, 88. **152–3** Βλ. Εισαγωγή, 4.7§1.

152 *habe bonum animum*: «κάνε κουράγιο» ή «να είσαι αισιόδοξος». Ο Ηγίων επαναλαμβάνει την ίδια φράση στον στ. 167, όπου και εξηγεί τους λόγους για τους οποίους είναι αισιόδοξος, βλ. και *ad* 152–66. Ο Πλαύτος χρησιμοποιεί πολύ συχνά αυτήν τη φορμουλαϊκή έκφραση που ανήκει στην ομιλουμένη (λ.χ. *Am.*545, *Bac.*630, *Cas.*387, *Epid.*182, 601, 618, *Mil.*804, 1236, 1325, 1357, *Mos.*387, *Ps.*866, 925, *Rud.* 687, *Truc.*525), αλλά ο Τερέντιος δεν την επιλέγει· αντ’ αυτού, χρησιμοποιεί την παρόμοια φράση *bono animo es*, η οποία απαντά εξίσου και στον Πλαύτο, πβ. *Am.* 671, 1131, *As.*638, *Aul.*787, *Cist.*73, *Mer.*531, *Mil.*1143, 1342, *Rud.*680, Τερ. *Hau.* 822, *Eu.*84, *Ph.*965, *Ad.*284, 511, 696, βλ. Lindsay 1900 *ad loc.*, Duckworth 1940 *ad Epid.*610, Christenson 2000 *ad Am.*545. Η χασμωδία στην τομή, όπου έχουμε και αλλαγή ομιλητή, *ānīmūm | :: ēheū*, είναι επιτρεπτή, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543. **eheu**: επιφώνημα δηλωτικό πόνου, θλίψης ή παραπόνου, πβ. 995, βλ. Richter 1890: 438, Hofmann ³1951: 14· απαντά 17 φορές στον Πλαύτο, αλλά σπάνια στον Τερέντιο (τρεις φορές). Έπεται μία ακόμη χασμωδία, που δικαιολογείται μετά το επιφώνημα, πβ. 823. **huic illud dolet**: Η προτροπή του Ηγίωνα αφορά στη βαθιά θλίψη που εκδήλωσε ο παράσιτος μόλις προηγουμένως, αλλά ο Εργάσιλος αποκαλύπτει τώρα την πρακτική φύση του προβλήματός του, ότι δηλαδή πεινάει· ο ηθοποιός που υποδύεται τον Εργάσιλο δείχνει με το χέρι του την κοιλιά του (*huic*) και όχι στο ύψος

της καρδιάς και δίνει έτσι στον διάλογο διαφορετική τροπή, κωμικά απροσδόκητη αλλά εν πολλοίς αναμενόμενη, βλ. ad I.ii§2, προκαλώντας το γέλιο, βλ. Leo 1895 ad loc.: “uentrem pro animo ostendit”, Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 318 σημ.2· οι περισσότεροι σχολιαστές ερμηνεύουν έτσι τη φράση και για παρόμοιες χρήσεις, πβ. *Bac.*1102, *Epid.*10, *Trin.* 541, Τερ. *Ad.*163 και Δον. ad loc.: ‘huius’ autem δεικτικὸν est; aut enim stipulam aut floccum nouerat aut summum digitum. Η κατάσταση θυμίζει τον στίχο του Λουκιλίου 717 Marx: sic amici quaerunt animum, rem parasiti ac d<i>tias. Ο Morris 1898 ad loc. αποδίδει ακριβώς την ουσία του αστείου: “(Heg.) ‘Keep up a good heart.’ (Erg.) ‘Alas! it is not my heart but my stomach (huic) that aches.’” Είναι λιγότερο πιθανό ότι το huic ισοδυναμεί με mihi, πβ. *Bac.*640: hunc hominem, *Mer.*996: hunc senem, *Trin.*172: haec canes, 1115: hic homo, *Poen.*1236: hanc canem, κ.α., όπως προτείνουν αρκετοί από τους υπομνηματιστές· βλ. Bach 1891: 150–3, κυρίως 152. Σ’ αυτήν την περίπτωση, επίσης, έχουμε ένα παρά προσδοκίαν αστείο, καθώς ο Εργάσιλος αποδίδει στη συνέχεια (153) την οδύνη του στην πείνα και όχι στην αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου, όπως θα ήταν αναμενόμενο. Η πρώτη ερμηνεία έχει ενδεχομένως το πλεονέκτημα της οικονομίας. Παρά τις συναισθηματικά φορτισμένες αναφορές του στην αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου, ο Εργάσιλος δεν έχει επιτύχει το επιθυμητό για τον ίδιο αποτέλεσμα, να κερδίσει δηλαδή την εύνοια του Ηγίωνα και να εξασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα από εκείνον· τώρα είναι, επομένως, η κατάλληλη στιγμή για να μιλήσει ειλικρινά.

153 remissus est edendi exercitus: Η γενική γερουνδίου edendi είναι προσδιοριστική ή αντικειμενική στο exercitus· η χρήση είναι ασυνήθιστη, πβ. *Poen.* 34: sermones fabulandi, βλ. B I.448. Στην πλειονότητά τους οι σχολιαστές επισημαίνουν την παρωδία του στρατιωτικού λεξιλογίου από τον Εργάσιλο και την οικειοποίηση της στρατιωτικής μεταφοράς από τον Ηγίωνα στους επόμενους στίχους· εστιάζουν την προσοχή τους στη μετοχή remissus (153, 155) και στο απαρέμφατο imperare (155), που αντιστοιχούν στις φορμουλαϊκές εκφράσεις exercitum remittere («διαλύω στράτευμα» ή τα comitia centuriata, *OLD* s.v. remitto, 6b, πβ. *Epid.*206: a legiones omnes remissi sunt domum· αλλά επίσης emittere exercitum, *DS* s.v. comitia: 1379), και exercitum imperare «καλώ τα αγήματα» (*OLD* s.v. impero 2b, *DS* s.v. comitia: 1379). Η στρατιωτική εικονοποιία χρησιμοποιείται εδώ στα συμφραζόμενα της κατανάλωσης τροφής και τούτο δεν είναι ασυνήθιστο για έναν παράσιτο, λ.χ. *Men.*107: id quoque iam, cari qui instruontur deserunt, *Per.*112: sed quid cessamus proelium committere?, Καικίλ. *com.*13R³ (=11W): iamdudum

depopulat macellum, όπου φαίνεται ότι το ομιλούν πρόσωπο αναφέρεται σε έναν παράσιτο, βλ. Wright 1974: 106–7, Gowers 1993: 76–7· βλ. επίσης το συναφές παράλληλο με ευδιάκριτα πλουτιανό χαρακτήρα στον λόγο του δούλου Συγκεράστου (*Poen.*838: ita uinariorum habemus nostrae dilectum domi), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 101. Από τις ερμηνείες που έχουν προταθεί για τα λόγια αυτά του Εργασίλου, λιγότερο πιθανή είναι η αυτή του Elmer 1900 ad loc., ο οποίος θεωρεί ότι ο παράσιτος αναφέρεται στον «στρατό των συμποσιαστών», ο οποίος έχει διαλυθεί κατά την απουσία του Φίλοπολέμου, εφόσον εκείνος συγκέντρωνε τα αγήματα, δηλαδή οργάνωνε συμπόσια. Οι Harrington 1875, Zambaldi 1886, Smith 1985 ad loc. το ερμηνεύουν σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Ηγίων στους στ. 158–64, δηλαδή ότι εννοεί όσους χρειάζονται (μάγειρες, δούλοι, κλπ.), για να ετοιμαστεί ένα πλούσιο γεύμα. Αλλά πιθανότερα πρόκειται για τον «στρατό του καλού φαγητού» (Stampini 1888: 15) ή τον «στρατό των τροφίμων/εδεσμάτων» (Cocchia 1886, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc, Ernout 1933: 98, Thierfelder 1965: 10, Scàndola 1996: 107, De Melo 2011a: 523). Αυτή η ερμηνεία ταιριάζει περισσότερο με το χαρακτήρα του parasitus edax· πβ. επίσης την rompra για την οποία ο ίδιος κάνει λόγο στη συνέχεια (771). Από την άλλη πλευρά, υπάρχει το ενδεχόμενο πως το exercitus χρησιμοποιείται αμφίσημα στους στίχους αυτούς. Αυτό παρατήρησαν οι Naudet ²1845: 95, Leo 1895 ad loc. και αργότερα ο Todd 1910: 120–1 πρότεινε πως το exercitus εδώ είναι ρηματικό ουσιαστικό από το ρ. exercere, ισοδύναμο του exercitatio («πρακτική», «διαδικασία»), πβ. *Cist.*58: lacrumis...exercitum, *Rud.*296: pro exercitu gymnastico et palaestrico, για τα οποία βλ. επίσης *OLD* s.v. exercitus², 1· πβ. Ernout 1933: 98 σημ. 1, Della Corte ²1967: 137, Fontaine 2010: 48. Επομένως, η γενική του γερονδίου είναι κανονική και το νόημα έχει ως εξής: «η φαγοτική διαδικασία, η κατανάλωση φαγητού έχει ανασταλεί», ενώ το remissus (βλ. και *OLD* s.v. remitto 10a) εξυπηρετεί απόλυτα το λογοπαίγνιο που ακολουθεί. Ο Ηγίων είναι εκείνος που χρησιμοποιεί το exercitus με την κανονική του σημασία «στράτευμα» (154–5), παρερμηνεύοντας σκόπιμα τη δήλωση του Εργασίλου σαν εκείνος να είχε δηλώσει «ο στρατός του φαγητού έχει διαλυθεί» και ο ίδιος αξιοποιεί κωμικά τη στρατιωτική εικονοποιία· σ' αυτήν την περίπτωση, με το quem dixti (155) ο Ηγίων υπογραμμίζει με πνευματώδη διάθεση την αμφισημία. Για ένα παρόμοιο λογοπαίγνιο, βλ. *Men.*979: nimioque edo lubentius molitum quam molitum prohibeo, βλ. Gratwick 1993 ad *Men.*977–9, Fontaine 2010: 48. Αν δεχθούμε αυτήν την ερμηνεία, τα λόγια του Εργασίλου εδώ ίσως θυμίζουν περισσότερο τη δήλωσή του προηγουμένως στον

μονόλογό του, *prolatae res sunt nostris dentibus* (79). Το αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις ταιριάζει στη φύση του πλαυτιανού γλωσσικού χιούμορ, ενώ στην ουσία το νόημα παραμένει ίδιο: ο Εργάσιλος εννοεί ότι μετά την αιχμαλωσία του Φιλοπολέμου έχει χάσει τη σταθερή πηγή των γευμάτων του.

156 fugitant omnes hanc prouinciam: Το θαμιστικό *fugitare*, συχνό στην κωμωδία, έχει εδώ τη σημασία «αποφεύγω», πβ. 541, 545, *Poen.*508, Τερ. *An.*766 (*OLD* s.v. *fugio* 11a, πβ. Lindsay 1900, Smith 1985 ad loc.) και βρίσκεται σε εμφατική θέση, πράγμα που ενισχύει το χιούμορ, πβ. Elmer 1900 ad loc.: αποδίδει κωμικά τη δεινή κατάσταση του Εργασίλου, τον οποίον όλοι αποφεύγουν. Ο όρος *prouincia* κυριολεκτικά αναφέρεται στη σφαίρα των καθηκόντων ή στην επαρχία υπό τη διοίκηση ενός Ρωμαίου αξιωματούχου (*OLD* s.v. 1a, 3a): εδώ ο παράσιτος χρησιμοποιεί τον όρο μεταφορικά με τη σημασία «καθήκον», «έργο», όπως και αργότερα, βλ. ad 474, και εν προκειμένω εννοεί το καθήκον της σίτισής του, το οποίο κανένας δεν είναι πρόθυμος να αναλάβει (*OLD* s.v. 1b): η πολιτική εικονοποιία με Ρωμαϊκές συνδηλώσεις αποτελεί σταθερό γνώρισμα του λόγου του Εργασίλου και χαρακτηριστική υφολογική επιλογή του Πλαύτου. Συγκεκριμένα η μεταφορική χρήση του όρου *prouincia* είναι συχνή στην πλαυτιανή κωμωδία, βλ. *Cas.*103, *Mil.*1159, *Ps.* 148, 158, *St.*698, 699, *Trin.*190, ενώ τη βρίσκουμε δύο μόνο φορές στον Τερέντιο (*Hau.*516, *Ph.* 72–3), πβ. Westaway 1917: 34.

157 cui optigerat: Η γραφή των χφφ. εδώ είναι *quod*, την οποία διατηρεί ο Elmer 1900. Το *cui*, το οποίο αναφέρεται στον Φιλοπόλεμο, είναι διόρθωση του Camerarius 1552, την οποία υιοθετούν όλοι οι υπόλοιποι εκδότες. Το *obtingere* με δοτική απαντά στην κωμωδία με τη σημασία «τυχαίνω», λ.χ. 591 (ελλειπτικό), *Aul.*732, *Mil.*1246, *Truc.*344, Τερ. *Ph.*239. Επίσης η διανομή των επαρχιών στους Ρωμαίους διοικητές γινόταν με κλήρο και τα ρ. *obtingere* και *obuenire* περιγράφουν τη διαδικασία, λ.χ. Κικ. *Vat.*12: *tibi...aquaria prouincia sorte obtigisset*, *Ver.*2.2.17: *qui simul atque ei sorte prouincia Sicilia obuenuit*, Λίβ.21.32.3: *Hispania...quam prouinciam sortitus erat*, 30.40.12: *sorte obuenuit Sullae Asia prouincia*, 37.1.7: *cum senatus aut sortiri aut comparare inter se prouincias consules iussisset*, *CIL* 1.583.68: *in diebus v proximeis, quibus quomque eiei aerarium prouincia obuenerit*, βλ. *OCD* s.v. *provincia*, 1228, Cocchia 1886, Hallidie 1892, Havet 1932 ad loc., Waltzing 1920 ad 156) και επομένως εδώ συνεχίζεται η μεταφορά του προηγούμενου στίχου.

158 pol: Συντομευμένος τύπος του *edepol*, i.e. *e+de(iu)e (κλητ. *deiuos*)+*pol* (<Pollux), *EM* s.v. *ecastor*, *edepol*, *WH I* s.v. *ecastor*. Πρόκειται για ομωτικό

επιφώνημα (αρχικά γυναικείος όρκος), πολύ συχνό στην κωμωδία, χρησιμοποιείται από άνδρες και γυναίκες (στον Τερέντιο συχνότερα από γυναίκες, αλλά στον Πλαύτο η διάκριση δεν είναι τόσο αυστηρή), ενώ το *ederol* είναι λιγότερο συχνό στον Τερέντιο, αλλά απαντά πολύ συχνά στον Πλαύτο και συνηθέστερα στον λόγο ανδρών, πβ. Γέλλ.11.6.4–5, Echols 1951: 295, Hofmann ³1951: 30, Adams 1984: 48–49, 50–2.

159–64 Ο Ηγίων περιγράφει με ένα εκτεταμένο λογοπαίγνιο έναν κωμικό «στρατό», αποστολή του οποίου είναι να ικανοποιήσει τη λαιμαργία του Εργασίλου. Ήδη η εισαγωγή του (159–60) με την παρονομασία (*multis–multigeneribus*), τις παρηχήσεις του *m* και κυρίως το υπερβατό (*multis.../militibus*), το οποίο εισάγει απροσδόκητα τη στρατιωτική εικονοποιία, προκαλεί το γέλιο. Ο Πλαύτος έχει αντλήσει έμπνευση από τοπωνύμια της Ιταλίας και της ευρύτερης σφαίρας επιρροής της Ρώμης, ώστε να σχηματίσει μία σειρά κωμικών νεολογισμών με τα ονόματα των κατοίκων των περιοχών και ομόηχες ονομασίες τροφίμων, τα οποία με τη σειρά τους θα «στελεχώσουν τα στρατιωτικά αγήματα» στην υπηρεσία του Εργασίλου, πβ. τον κατάλογο των κατακτήσεων του μισθοφόρου, τις οποίες απαριθμεί ο παράσιτος στον *Curculio* (442–8, κυρίως 442: *Perediam et Perbibesiam*). Η επανάληψη (159, 160, 164: *opus est*) και η αναφορά (162–3: *opus*, πβ. *Truc.*902–7) παρουσιάζουν με κωμική υπερβολή την ακόρεστη λαιμαργία του Εργασίλου, πβ. Haffter 1934: 84.

160 *Pistorensibus*: πλαυτιανός νεολογισμός, κατά το *Pistoriensis*: έτσι ονομάζονταν οι κάτοικοι της Πιστόριας (*Pistoria*, σύγχρ. *Pistoia*) στην Ετρουρία. Στην εποχή του Πλαύτου *pistor* ήταν ο μυλωνάς· αργότερα ο όρος αναφερόταν και στους αρτοποιούς (*OLD s.v.*): σύμφωνα με τον Πλίνιο (*Nat.*18.107–8), στη Ρώμη δεν υπήρχαν αρτοποιοί πριν από το 168 π.Χ. και η παρασκευή του άρτου αποτελούσε δραστηριότητα που λάμβανε χώρα εντός του οίκου ή ενίοτε την αναλάμβαναν μάγειρες που μισθώνονταν για τις υπηρεσίες τους, βλ. *Aul.*400, *DS s.v. pistor*: 494. Ο φαινομενικός αναχρονισμός που παλαιότερα προκάλεσε υποψίες πως ο επόμενος στίχος είναι μεταγενέστερη παρεμβολή (βλ. Schoell 1887, Hallidie 1891, οι οποίοι τον οβελίζουν, πβ. Lindsay 1900 ad 160, Havet 1932 ad 159–166, Mattingly 1960: 235 και σημ. 2, ο οποίος θεώρησε ότι οι στ. 158–66 αποτελούν μεταγενέστερη προσθήκη για μια αναβίωση της κωμωδίας στα τέλη της δεκαετίας του 150 π.Χ.) δεν υφίσταται, αν υποθέσουμε ότι ο Πλαύτος εννοεί τα αρτοπαρασκευάσματα που παράγονται από το αλεύρι του μυλωνά και όχι τους αρτοποιούς συγκεκριμένα. Γενικά φαίνεται προτιμότερο να θεωρήσουμε ότι σε όλη την έκταση των στίχων αυτών ο

Ηγίων παρουσιάζει με λόγο ζωηρό και ευφάνταστο ένα «στρατό ποικίλων ειδών εδεσμάτων», πβ. τη συναφή στρατιωτική εικονοποιία στους *Menaechmi* (107: *cari qui instruuntur deserunt*) και βλ. Ussing 1878 ad 159, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Barber 1900 ad 160, Pascal ²1904 ad 161, Waltzing 1920 ad 159, 164, Fantham 1972: 110–11, Lowe 2002: 17, Raffaelli 2006 (=2009): 155, και όχι ότι έχει κατά νου τα άτομα που παρασκευάζουν τα αντίστοιχα γεύματα (λ.χ. Proudfit 1843 ad 85–88 (=160–3), Elmer 1900 ad 164). Το πολύπτωτο *Pistorensibus*–(genera) *Pistorensium* και το δίκωλο στο τέλος του στ. 161 δείχνουν ότι ο Ηγίων συνεχίζει αναφέροντας επιμέρους κατηγορίες αρτοπαρασκευασμάτων, πβ. Leo 1895 ad 161.

162 Paniceis: Η κατάληξη –eis είναι αρχαϊκή αντί –is. Ίσως αναφέρεται στην πόλη των Σαμνιτών, Πάννα, για την οποία κάνει λόγο ο Στράβων (5.4.11), πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886 ad 160, Elmer 1900 ad 162, αλλά επίσης *panis* σημαίνει «ψωμί»: ο Εργάσιλος χρειάζεται το πλήθος των διαφόρων ειδών άρτου που ήταν γνωστά και παρασκευάζονταν στην αρχαία Ρώμη, βλ. DS s.v. *pistor*: 497–8).

Placentinis: *Placentini* ονομάζονταν οι κάτοικοι της Πλακεντίας (βλ. Εισαγωγή, 3.2§3α: ο όρος *placenta* περιγράφει μια ευρεία κατηγορία γλυκισμάτων με μορφή πίτας ή τηγανίτας, ελλ. *πλακοῦς*, πβ. Κάτ. *Agr.*74–7, 82, OLD s.v. *placenta*, DS s.v. *pistor*: 498).

163 Turdetanis: Οι Τουρδητανοί ήταν φυλή της Νότιας Ισπανίας, βλ. Εισαγωγή, 3.2 §3β: ο όρος *turdus* προσδιορίζει την οικογένεια των Κιχλιδών, στρουθιόμορφων πτηνών (OLD s.v. 1, ελλ. *κίχλη*, LSJ s.v. I, Thompson s.v. *κίχλη*, v. ε. «τσίχλα»), που αναφέρονται στην Ελληνική κωμωδία ως εκλεκτό έδεσμα, λ.χ. *Αρ. Νεφ.*339, Πλ. κωμ. fr.188.8–9 K–A, Φερεκρ. fr.113.23 K–A, fr.137.10 K–A, Τηλεκκλ. fr.1.12 K–A, ενώ θεωρούνταν και από τους Ρωμαίους ως σπουδαία λιχουδιά, πβ. *Ορ.* S.1.5.72, *Ερ.*1.15.40, *Πετρ.* 65.2, *Μαρτ.* 13.92.1, *Μακρ.* 3.13.12. **Ficedulensibus:** Κατά τους Hallidie 1891, Henson 1905 ad 163, πρόκειται για την αρχαία πόλη *Ficulea* του Λατίου, βλ. *CIL* 14.4003, 14.4012, *Λίβ.* 1.38.4, 3.52.3, *Μαρτ.* 6.27.2: οι περισσότεροι σχολιαστές θεωρούν ότι είναι η ισπανική πόλη *Fidacula*, την οποία αναφέρει ο Βαλέριος Μάξιμος (7.6.1), πβ. Spengel 1887: 425, μολονότι η γραφή είναι αβέβαιη: *ficedula* (ελλ. *συκαλίσ*, LSJ s.v.) είναι η Λατινική ονομασία ενός στρουθιόμορφου πτηνού της οικογένειας των *Συλβιδιών*, είτε του «μαυροσκούφη» (Thompson s.v. *συκαλίσ*) ή πιθανότερα του «κηποτσιροβάκου» (ιταλ. *beccafico*, v.ε. «συκοφάγος») και θεωρούνταν επίσης αξιόλογη λιχουδιά ειδικά το φθινόπωρο, πβ. Βάρ. *L.L.*5.76, *Πετρ.* 33.8, *Πλίν.* *Nat.*10.86, *Μαρτ.*13.5.1, *Γιουβ.* 14.9, *Γέλλ.* 15.8.2, *Μακρ.*3.13.12.

164 *maritumi omnis milites opus sunt tibi*: Το *omnis*, αρχαϊκός τύπος της ονομαστικής πληθυντικού αντί του συνηθισμένου τύπου με κατάληξη *-es*, βλ. *ad 3*, που παραδίδεται από τον Νόνιο 733L, υιοθετεί ο Torino 2013 και είναι προτιμητέο ως *lectio difficilior*: οι υπόλοιποι εκδότες διατηρούν τη γραφή των *χφφ.*, *omnes*. Ο Ηγίων χρησιμοποιεί το *omnis* για να δηλώσει «παντός είδους» θαλασσινά εδέσματα, πβ. *Men.717*: *omnia mala ingerebat*, Sonnenschein *ad 164*. Η συνήθης σύνταξη του *opus est*, όταν συνοδεύεται από ουσιαστικό, είναι με αφαιρετική οργανική, όπως στους προηγούμενους στίχους, πβ. 201, βλ. επίσης *ad 225*. Η προσωπική σύνταξη (*OLD sv. opus*¹ 13) είναι η αρχική μορφή της σύνταξης του *opus est* και είναι γενικά συνηθέστερη με ουδέτερο αντωνυμίας ή επιθέτου· με ουσιαστικά η σύνταξη αυτή είναι σχετικά σπανιότερη, πβ. *Mil.1061*: *talentum Philippi huic opus auri est*, *Ps.1185*: *elleborum...opus est*, Τερ. *Hau.893*: *uestem, aurum atque ancillas opus esse*, *Ph.593*: *argentum opus esse*, *Rhet.Her.3.24*: *uocum uarietates opus sunt*, Κικ. *Inv.2.57*: *exempla permulta opus sint*, *Fam.2.6.4*: *dux nobis et auctor opus est*, *Att.6.9.2*: *nummos mihi opus esse*, Λουκρ. 1.1051: *opus est uis*, 3.967: *materies opus est*, 4.1268: *opus sunt motus*, Λίβ.2.3.3· βλ. Γέλλ. 17.2.15, Β Π.356–7, Α–Γ§411b, KS I.387, 388, LHS II.123–4, Morris 1898 *ad 164*, Lindsay 1907: 33.

165–6 Στο άκουσμα του εντυπωσιακού λογοπαιγνίου του Ηγίωνα ο Εργάσιλος εκφράζει τον θαυμασμό και την έκπληξή του. Πρόκειται για μια φιλοφρονητική δήλωση προς τον *senex* και βασίζεται στη στρατιωτική εικονοποιία των προηγούμενων στίχων. Αφορά στον πνευματώδη λόγο του Ηγίωνα και από αυτήν την άποψη τείνει να αποκτήσει αξία μεταθεατρικού σχολίου, στον βαθμό που ο Ηγίων οικειοποιείται εδώ τη στρατιωτική εικονοποιία, ένα γνώρισμα του λόγου άλλων πλαυτιανών χαρακτήρων, κυρίως των πανούργων δούλων. Αποτελεί συνάμα μια κατάλληλη κατακλείδα για τους μέχρι τούδε αστεϊσμούς, μέσω της οποίας ο Πλάυτος αξιοποιεί στο έπακρο για τελευταία φορά εδώ τις κωμικές δυνατότητες της στρατιωτικής εικονοποιίας, με τον Εργάσιλο να παρατηρεί με παιγνιώδη διάθεση ότι ο Ηγίων θα μπορούσε να ήταν σπουδαίος στρατηγός. Τέλος, η φιλοφρόνηση μπορεί να ερμηνευτεί στα συμφραζόμενα του παρασιτικού βίου, σύμφωνα δηλαδή με τις ήδη ξεκάθαρες προθέσεις του Εργασίλου: στον στ. 166 ενδεχομένως καθίσταται αισθητή η απαντοχή του τελευταίου πως ο Ηγίων θα συγκεντρώσει για χάρη του τα «αγήματα» που μόλις περιέγραψε και από *imperator* θα γίνει *rex* για εκείνον, παραθέτοντάς του το πολυπόθητο γεύμα. ***ut saepe summa ingenia in occulto latent!*** πβ. Καικίλ. *com.inc.266R*³ (=255W): *saepe est etiam sub palliolo sordido*

sapientia· οι φράσεις αυτές ενδεχομένως βασίζονται σε κάποια παροιμία, βλ. Otto 1890: 262. **hic qualis imperator nunc priuatus est:** Το priuatus σημαίνει «ιδιώτης» σε αντίθεση προς έναν δημόσιο αξιωματούχο (*OLD* s.v. priuatus² 1). Η υπόθεση των Waltzing 1920 ad 165–166, Havet 1932: 44, Ernout 1933: 99, Carena 1975: 222 πως ο Εργάσιλος αναφέρεται εδώ στον εαυτό του και όχι στον Ηγίωνα δεν φαίνεται ιδιαίτερα πιθανή· το νόημα της μεταφοράς και της αντίθεσης (imperator–priuatus) είναι «πόσο μεγάλος στρατηγός είναι αυτός ο ιδιώτης» ή «μολονότι δεν έχει κάποιο αξίωμα (είναι ιδιώτης), ο Ηγίων θα ήταν πολύ σπουδαίος στρατηγός», πβ. 823–4, *Aul.*503–4, Ussing 1878 ad 165, Stampini 1888: 17, Elmer 1900, Pascal ²1904, Nixon 1916: 477, Watling 1965: 62, Smith 1985 ad 166, Scàndola 1996: 107, De Melo 2011a: 523.

167–71 Εδώ έχουμε μαζί προοικονομία και κωμική ειρωνεία: όσα λέει ο Ηγίων θα γίνουν, αλλά όχι με τον τρόπο που έχει ο ίδιος κατά νου.

167 habe...bonum animum: βλ. ad 152. **modo:** Το επίρρημα modo («μόνο») κοντά σε προστακτική λειτουργεί όπως ακριβώς και το εγκλιτικό dum: μπορεί να μετριάξει την προστακτική, όπως εδώ, ή να την επιτείνει, όπως στους στ. 184, 570, 609, 839, αναλόγως των προθέσεων του συνομιλητή, ο οποίος πρόκειται να δεχθεί την προσταγή, και χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο από ανδρικούς χαρακτήρες στον Πλαύτο, αλλά αδιακρίτως στον Τερέντιο· με το επιτατικό modo το ομιλούν πρόσωπο εστιάζει με ποικίλους βαθμούς έμφασης στο περιεχόμενο μιας συγκεκριμένης προτροπής, πολύ συχνά επιδιώκοντας να αποκλείσει το ενδεχόμενο αντίδρασης από τον συνομιλητή (184, 570, 609) ή να επισπεύσει την πραγματοποίηση της εντολής (839), βλ. B I.350, Risselada 1994: 319, 324–30, Barrios–Lech 2016: 134–7.

168 reconciliassere: αρχαϊκός τύπος απαρεμφάτου μέλλοντα· έχουμε πέντε ακόμη περιπτώσεις στον Πλαύτο, πάντα στο τέλος στίχου, βλ. impetrassere (*Aul.*687, *Cas.* 271, *Mil.*1128, *St.*71) και oppugnassere (*Am.*210), βλ. De Melo 2007: 135–6, 224–39.

169 eccum: i.e. ecce (επιφώνημα) + *hom ή *hum (= hunc) (Bach 1891: 398–402, EM και WH I s.v. ecce)· συνοδεύεται από αιτιατική πολύ συχνά στην κωμωδία· συνηθώς αναφέρεται σε χαρακτήρες που βρίσκονται επί σκηνης ή πρόκειται σύντομα να εμφανιστούν, πβ. 997, 1005, αλλά χρησιμοποιείται εξίσου και για πρόσωπα που δεν είναι παρόντα, όπως εδώ, πβ. 1015, *Bac.*568, *Epid.* 563, *Mil.*319, 330, 470, 545, *Per.*226, *Rud.*1174, επίσης *Aul.*781, *Mil.*789 *St.*536 (eccillam), *Per.*247, 392 (eccillum), βλ. Bach 1891: 398–415, κυρίως 407–11, Lindsay 1907: 138, Hofmann

³1951: 33–4, Παπαδημητρίου 1998: 24 και σημ. 25, Perdicoyianni–Paléologou 2006: 43–9.

170 prognatum genere summo et summis ditiis: χιαστό. Το ditiis είναι διόρθωση του Fleckeisen 1850, αποδεκτή από τους περισσότερους εκδότες αντί του diuitiis των χφφ., το οποίο διατηρούν μόνον οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Lindsay 1900· η λέξη γράφεται πάντα στον πλήρη τύπο στα χφφ., αλλά στο τέλος στίχου, όπως εδώ και αλλού (λ.χ. *Cist.*559, *Poen.*60, *Rud.*542, *Trin.*682, Τερ. *An.*797, *Hau.*194, 527) προφέρεται ως τρισύλλαβη, βλ. Langen 1880: 281, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc.

171 confido fore: Βλ. Εισαγωγή, 4.7§2. **fore:** Ο Ernout 1933 θεωρεί ότι υπάρχει χάσμα στον στίχο. Τη διόρθωση pote (sc. esse, «είναι δυνατό να γίνει») του Müller αντί του fore έχουν δεχθεί οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Ussing 1878, Schoell 1887, Hallidie 1891, Leo 1895, Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, επισημαίνοντας τη δυσκολία της σύνταξης του fore με το me mutare αντί ut mutem και θεωρώντας ότι το fore αποτελεί σφάλμα, το οποίο προέκυψε από το foras στο τέλος του επόμενου στίχου. Ωστόσο, και η σύνταξη του confido με το pote θα απαντούσε μοναδική φορά εδώ, βλ. Lindsay 1900 ad loc. Τη γραφή των χφφ., fore, διατηρούν οι υπόλοιποι εκδότες. Η φράση confido (ή confidam) fore είναι εξαιρετικά συχνή και ειδικά στο τέλος στίχου, λ.χ. 575, 696 (~ affore), *Am.*935, *Cist.*73, *Per.*286, 627, *Trin.*460, Τερ. *Ad.*826, πβ. Lindsay 1900 ad loc. Η γραφή στέκει μετρικά· μπορεί να γίνει δεκτή επίσης από άποψη νοήματος και σύνταξης, αν δηλαδή, αποδίδοντας ολόκληρο τον στίχο στον Ηγίωνα, υποθέσουμε μια αποσιώπηση στον λόγο του, βλ. Εισαγωγή, 4.7§2· σ' αυτήν την περίπτωση, το confido συντάσσεται μόνο με το απαρέμφοτο μέλλοντα fore, ως συνήθως, πβ. 168. Επομένως, είναι προτιμότερο να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ. εδώ, όπως οι υπόλοιποι εκδότες.

172 ita di deaeque faxint: στερεότυπη ευχή. **faxint:** αρχαϊκή υποτακτική παρακειμένου (ευχետική) αντί του fecerint, συχνή στην κωμωδία και μάλιστα στις στερεότυπες ευχές όπως εδώ, πβ. 622, βλ. B I.195, De Melo 2007: 197.

174–5 ER. quia mi est natalis dies/propterea <a> te uocari ad te ad cenam uolo: Η αναφορά του Εργασίλου στα γενέθλιά του ενδεχομένως αποτελεί πρόφαση, βλ. Havet 1932: 10 και προκαλεί το γέλιο· facete dictum!, αναφωνεί ο Ηγίων (176). Υπό κανονικές συνθήκες ο Εργάσιλος θα έπρεπε να προσκαλέσει τον Ηγίωνα σε γεύμα γενεθλίων. Με την ερώτησή του στους στ. 172–3 δίνει την εντύπωση πως έχει

ακριβώς αυτό κατά νου· αντ' αυτού, όμως, ευθύς αμέσως και με τρόπο απροσδόκητο αυτοπροσκαλείται σε γεύμα στο σπίτι του Ηγίωνα. Εδώ και στους επόμενους στίχους ο Εργάσιλος θυμίζει πολύ τον Γελάσιμο (*St.*470–86), πβ. Damon 1997: 69–70 σημ. 71, 75 σημ. 85, και τον Κουρκουλίωνα (*Cur.*663–4).

175 <a> te uocari ad te ad cenam: επανάληψη του *te* και παρήχηση του *a-*. Το *uolo* εδώ συντάσσεται με απαρέμφατο παθητικής φωνής συνοδευόμενο από ποιητικό αίτιο και ισοδυναμεί με ισχυρή προσταγή. Η προσθήκη του <a> έγινε από τον Schoell 1887 και την υιοθετούν όλοι οι εκδότες, εκτός από τους Leo 1895 και Havet 1932. Η σύνταξη αυτή του *uolo* (ή *uolo*) συνήθως με ενεργητικό απαρέμφατο (ή με (*ut+*) υποτακτική), χρησιμοποιείται στην κωμωδία από χαρακτήρες ανώτερης κοινωνικής θέσης, όταν απευθύνονται σε χαρακτήρες χαμηλού status ή σε σχετικά συμφραζόμενα και στους *Captivi* απαντά εννέα φορές (228, 236, 264, 362, 383, 384, 388, 430, 965), βλ. Δον. ad *An.*418: *nimis imperiosa et superba dictio*, Barrios–Lech 2016: 106–8, 247, 345 σημ. 66· ο επιτακτικός τόνος εδώ πρέπει να ερμηνευθεί στο πνεύμα του παρά προσδοκίαν αστείου.

176 facete dictum!: αιτιατική της αναφώνησης, που αποτελεί στοιχείο της ομιλουμένης, πβ. *Poen.*637, Τερ. *Eu.*288, *Ad.*805, βλ. Hofmann ³1951: 48–9. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις χρησιμοποιείται ειρωνικά για ένα αστείο ή γνωμικό που έχει διατυπώσει ο συνομιλητής, βλ. Δον. ad *Eu.*288, Martin 1976 ad *Ad.*805, αλλά εδώ δεν φαίνεται να έχει αυτήν τη χροιά. **pauxillo:** Μολονότι τα υποκοριστικά γενικά δεν αποτελούν γνώρισμα του λόγου των *senes* στην κωμωδία, αλλά χρησιμοποιούνται συνηθέστερα από χαρακτήρες χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, βλ. Maltby 1979: 144, στον λόγο του Ηγίωνα απαντούν τα περισσότερα σε σχέση με τους υπόλοιπους χαρακτήρες της κωμωδίας, πβ. *ratiunculam* (192), *quantillum* (193), *seruolum* (880), *meliusculam* (959), *meliusculas* (967). Το *pauxillo* είναι διόρθωση του Lambinus 1577 ad loc. (“*nostros libros ueteres plerosque secutus*”, πβ. Acidalius 1604: 90), την οποία έχουν υιοθετήσει οι περισσότεροι εκδότες, και ως αφαιρετική οργανική λειτουργεί ως συμπλήρωμα στο *contentus* (177)· οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Lindsay 1900, ²1910 διατηρούν τη γραφή των χφφ., *pauxillum*. Όσον αφορά στην ασυμφωνία που έχει επισημανθεί σε σχέση με το *perpauxillum* στον επόμενο στίχο (βλ. Ussing 1878, Schoell 1887, Hallidie 1891, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920 και Ernout 1933, οι οποίοι μάλιστα το διορθώνουν γράφοντας *perpauxillo*, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900 ad loc.), έχουν δοθεί δύο αρκετά πειστικές απαντήσεις. Ο Lambinus op.cit. απέδωσε τη φράση ως

εξής: “*dummodo ne perpauxillum sit*”. από την άλλη πλευρά, ο Leo 1895 ad 178 πρότεινε πως ο Εργάσιλος εδώ παρερμηνεύει σκόπιμα και με παιγνιώδη διάθεση το *esse* σαν να επρόκειτο για το απαρέμφατο του *edo*, όπως φαίνεται και από τα λόγια του στον στ. 178, πβ. *Vid.37–8 M: DIN. heus cuame...illic estur...so.../NIC. misero male ess<e fuerit> con<sentia>ne<um>*, *Boeotia* fr.i M: *ubi is monebat, esses, nisi quom nil erat*, Καικίλ. *com.16R³ (=14W): nihilne, nil tibi esse quod edim?*, βλ. επίσης Torino 2013 ad 176–177, πβ. Wright 1974: 107. Προκειμένου να διατηρηθεί η γραφή των χφφ., θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, όπως ο Lindemann 1830 ad loc., τον οποίον επικαλείται ο Ussing 1878 ad loc., ότι το *pauxillum* είναι επίρρημα (“*aliquatenus contentus*”), πβ. *Cur.176, Truc.686*: κατά τον Lindsay 1900 ad loc., έτσι σχηματίζεται καλύτερα το λογοπαίγνιο. Θα μπορούσαμε ακόμη να θεωρήσουμε ότι το *esse* είναι απαρέμφατο του *edo* (αντί *edere*) με το *contentus* επιρρηματικό κατηγορούμενο, πβ. Proudfit 1843 ad 102 (177), Hallidie 1891 ad loc. Αλλά με τη διόρθωση έχουμε μια κωμική παρερμηνεία χαρακτηριστική του γλωσσικού χιούμορ του Πλάτου.

177 ne modo: i.e. *dummodo ne* ή *dum ne*, «αρκεί μόνο», πβ. 338, *Per.446*: *at ne propalam* (με παράλειψη του *modo*), Τερ. *Ad.835–7*: *ne nimium modo...subuortat*, Τίβ. 2.3.67: *ne sint modo rure puellae*. **perpauxillum:** ἄπαξ λεγόμενον· παρονομασία με το *pauxillo* και ανοδική κλίμακα.

178 Είναι περισσότερο κωμικό, αν εδώ ο Εργάσιλος μιλά κατά μέρος προς το κοινό. **assiduo...delecto domi:** παρήχηση.

179–81 roga emptum: ‘*nisi qui meliorem adferet/quae mi atque amicis placeat condicio magis, /quasi fundum uendam, meis me addicam legibus*: Το μοτίβο του πλειστηριασμού απαντά αρκετές φορές στις κωμωδίες του Πλάτου, βλ. *Bac.976–7, Men.1152–61, Mer.424–43* και κυρίως *St.171–2, 193–5, 218–38*, όπου ο Γελάσιμος πλειστηριάζει τους *logos ridiculos*, αναζητώντας μια πρόσκληση σε γεύμα, όπως ακριβώς και ο Εργάσιλος· επίσης πβ. Καικίλ. *com.5R³ (=4W) actutum, uoltis, empta est: noltis, non empta est*. Ο Εργάσιλος χρησιμοποιεί το επίσημο λεξιλόγιο της συμφωνίας αγοραπωλησίας (*stipulatio*) και με μια παρωδία πλειστηριασμού γης ο ίδιος «θέτει προς πώληση» τη συντροφιά του με υποψήφιο αγοραστή τον Ηγίωνα· το αντίτιμο βέβαια είναι η πρόσκληση σε γεύμα από τον *senex*, πβ. Taladoire 1956: 192. Το πρώτο σκέλος (*roga emptum*) αφορά στην επίσημη ερώτηση που υποβάλλει ο αγοραστής, για να δηλώσει την πρόθεσή του για την αγορά, βλ. *Dig.18.1.41: Cum ab eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam sic emptum rogasset, ut esset sibi*

emptus, si eum liberasset. Στο δεύτερο σκέλος βρίσκουμε ενδεχομένως την πρώτη ρητή αναφορά σε Λατινικό κείμενο στην *in diem addictio*, μορφή συμφωνίας, που ήταν διαδεδομένη ήδη στην εποχή του Πλαύτου και στο πλαίσιο της οποίας ο πωλητής διατηρούσε το δικαίωμα, εάν εντός προκαθορισμένου χρονικού διαστήματος άλλος αγοραστής πρότεινε περισσότερο επωφελή προσφορά (*melior condicio*), να ακυρώσει τη συμφωνημένη συναλλαγή με τον πρώτο υποψήφιο αγοραστή και να πουλήσει την περιουσία του στον πλειοδότη, βλ. *Dig.18.2.1: In diem addictio ita fit: Ille fundus centum esto tibi emptus, nisi quis intra kalendas Ianuarias proximas meliorem condicionem fecerit, quo res a domino abeat*, Waltzing 1920 ad 179–180, Moraes 2010: 1–2, 6–14. Η συμβουλή των φίλων ήταν απαραίτητη για έναν Ρωμαίο, όταν χρειαζόταν να λάβει σημαντικές αποφάσεις, πβ. *Aul.475–6, Men.700, Poen.794–5, St. 143, 503–4, 580*, Τερ. *Ph.312–13*, Gratwick 1993 ad *Men.700* και με αυτήν την αναφορά ο Εργάσιλος προσδίδει περαιτέρω σοβαρότητα στο θέμα. Από την παρομοίωση με την οποία ολοκληρώνει τα λόγια του φαίνεται ότι ο παράσιτος έχει επίσης κατά νου τη διαδικασία ενός ιδιωτικού πλειστηριασμού, πρακτικής περισσότερο διαδεδομένης στη Ρώμη παρά στην Ελλάδα, βλ. Donadio 2007: 127, 130–2, 137–40, Moraes 2010: 13, πβ. Westaway 1917: 45. Με αυτόν τον τρόπο εκφράζει τη δεύτερη σκέψη του, ότι ίσως λάβει κάποια καλύτερη πρόσκληση σε σχέση με το λιτό γεύμα (*rauxillo*) που έχει υπαινιχθεί πως δύναται να προσφέρει ο Ηγίων. Αυτό φαίνεται ότι έχει κατά νου όταν δηλώνει ότι η συμφωνία θα γίνει με τους δικούς του όρους (*meis legibus*), χρησιμοποιώντας επίσης τεχνική ορολογία συμφωνίας, πβ. *As.231, 234–5, 747, Aul.255, Epid.467, Mos.360* (σε κωμικά συμφραζόμενα).

179 age: Η προστακτική *age* ως παρακελευσματικό επιφώνημα («εμπρός») χρησιμοποιείται συχνά κοντά σε άλλη προστακτική και ενίοτε σε συνδυασμό με το *sis*, όπως εδώ, πβ. επίσης *agedum* (570), βλ. Σέρβ. ad *A.2.207: “hortantis aduerbium ut plerumque ‘age facite’ dicamus”*, KS I.200–1, LHS II.339, Hofmann ³1951: 37. Κυρίως απαντά στον λόγο ανδρικών χαρακτήρων: στον Τερέντιο από τις 49 συνολικά περιπτώσεις μόνο μία φορά χρησιμοποιείται από γυναικείο χαρακτήρα (*Hau.1052*), βλ. Barsby ad *Eu.99*, ενώ στον Πλαύτο από τις συνολικά 108 περιπτώσεις οι 11 απαντούν στον λόγο γυναικών (συγκεκριμένα των *matronae*: *Am.778, Cas.214, 248, 1009, Cist.554, 734* και εταιρών: *As.672, Mos.308, 333, 347, Per. 771*), βλ. Adams 1984: 66–7. **sis:** βλ. ad 110. **emptum:** αιτιατική σουπίνο που δηλώνει σκοπό, βλ. Lindsay 1907: 77.

182 profundum uendis tu quidem, haud fundum, mihi: Ο Ηγίων δράττεται της ευκαιρίας να διατυπώσει ένα λογοπαίγνιο με αφορμή τα λόγια του Εργασίλου στον ακριβώς προηγούμενο στίχο· το λογοπαίγνιο βασίζεται στην παρονομασία (profundum–fundum). Το profundum έχει τη σημασία «άβυσσος» (*OLD* s.v. 2a)· προφανώς υπαινίσσεται το στομάχι του Εργασίλου (ομοίως *Cur.*121: barathrum) και συνεπώς την ακόρεστη λαιμαργία του. Επηρεασμένος από το παρωνύμιο του παρασίτου (*Scortum*) και λαμβάνοντας υπόψη τη μεταφορική χρήση του όρου fundus με σεξουαλικές συνδηλώσεις στο χωρίο *As.*874, ο Segal ²1987: 280 σημ.18 πρότεινε πως ίσως υπάρχει ένα σεξουαλικό υπονοούμενο στο λογοπαίγνιο, αλλά η υπόθεση αυτή είναι σχετικά απίθανη, βλ. και ad 69–77· άλλωστε, ο Adams 1982: 84 επισημαίνει ότι στο χωρίο από την *Asinaria* έχουμε μία ad hoc μεταφορική χρήση του fundus για το γυναικείο αιδούο.

183 temperi: i.e. temporī, επίρρημα από την τοπική του tempus, «νωρίς» (*OLD* s.v., R§§524, 1178)· πρόκειται για την παλαιά ορθογραφία, διόρθωση του Bothe 1831, αποδεκτή από όλους τους εκδότες, αντί του temporī των χφφ., πβ. 191, όπου τα καλύτερα χφφ. παραδίδουν temperī. **em:** επιφώνημα της ομιλουμένης με δεικτική σημασία· πιθανότατα προέρχεται από την προστακτική του p. emo (βλ. *EM* s.v., *WH* I s.v. em², Skutsch 1900: 429, Lindsay 1907: 137, Wackernagel 1924· αγγλ. μετ.: 629, Hofmann ³1951: 35–7, Ernout ³1953: 168, Griffith 1968: 304, Παπαδημητρίου 1998: 38), ενώ, κατά τον Luck 1964: 47–68, πρόκειται για δεικτικό, ρινικό φωνήεν, συνώνυμο του ecce, το οποίο σχετίζεται με την αντωνυμία is, ea, id, πβ. Τρομάρα 2005 ad *Eu.*237. Συχνά συνοδεύεται από δοτική (πάντα ενικού αριθμού) ή δοτική και αιτιατική, πβ. 373, 540, ή απλώς από αιτιατική, πβ. 859, ή ακόμη από προστακτική ενικού αριθμού, λ.χ. *Bac.*1023: em specta.

184 i modo: στερεότυπη φράση στην κωμωδία. Για το modo, βλ. ad 167 **uenare leporem: nunc irim tenes:** iris, i.e. eres (μεταγ. ericius και erinaceus ή irenaceus) είναι ο σκαντζόχοιρος (*OLD* s.vv. iris², ericius 1, irenaceus), ελλ. χήρ (*LSJ* s.v.). «να κυνηγήσεις λαγό· τώρα σκαντζόχοιρο κρατάς», χιαστό. Μεταφορά από το κυνήγι· ο λαγός ήταν, όπως είναι και σήμερα, εκλεκτό θήραμα και γεύμα, πβ. Βάρ. *R.R.*3.3.1, Βεργ. *G.*1.308, Νεμεσ. *Cyn.*51, 57 και Ορ. *S.*2.4.44, 2.8.89–90. Πρόκειται επίσης για παροιμία, πβ. Διογενιαν. 3.84 *CPG: Γαλήν ἔχεις: ἐπὶ τῶν ἀποτευκτικῶν· παρόσον οἱ γαλήν ἔχοντες οὐκ εὐτυχοῦσιν*, βλ. Otto 1890: 190. Μολονότι ο Εργάσιλος είναι πρόθυμος να παραμείνει και να γευματίσει τώρα με τον Ηγίωνα (uel iam otium est,

183), εκείνος αντ' αυτού τον προτρέπει να αναζητήσει ένα πλουσιότερο γεύμα, που θα είναι η *melior condicio*, για την οποία έκανε λόγο μόλις ο παράσιτος (179–80).

185 nam meus scruposam uictus commetat uiam: Με τη μεταφορική και παροιμιακή αυτή φράση ο Ηγίων εννοεί ότι το γεύμα του δεν θα ικανοποιήσει τον Εργάσιλο, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι υπομνηματιστές, πβ. Αποστόλ. 4.94 *CPG*: βίον άκανθώδη: τόν τραχόν και σκληρόν, βλ. Otto 1890: 370. Το επίθετο *scruposus* έχει τη σημασία «πετρώδης» και αποτελεί αφορμή για την κωμική μεταφορά του παρασίτου στον στ. 187. **scruposam...uiam:** υπερβαστό.

186 numquam istoc uinces me: βλ. ad 148. Η ίδια φράση απαντά δύο ακόμη φορές στον Πλάυτο, βλ. *Mer.*438 (επίσης στα συμφραζόμενα ενός πλειστηριασμού) και *St.*756. **ne postules:** απαγόρευση (ne+προτρεπτική υποτακτική), B I.168. Το *ρ. postulare* πολύ συχνά χρησιμοποιείται στην κωμωδία και στην ομιλουμένη με τη σημασία «αναμένω» (*OLD* s.v. 4) ή «έχω την αξίωση», «επιθυμώ» και συντάσσεται με απαρέμφατο, λ.χ. 339, 717, 739, *Am.*789, *Cas.*127, 141, *Poen.*776, *Ps.*101, 378, 439, *Rud.*543, *Trin.*972, Τερ. *Hau.*1011 ή ελλειπτικά όπως εδώ, πβ. *Mos.*1006.

187 cum calceatis dentibus: «θα έλθω με παπουτσωμένα (πεταλωμένα) δόντια» η μεταφορά–προσωποποίηση που χρησιμοποιεί ο Εργάσιλος βασίζεται στη μεταφορά του Ηγίωνα στον στ. 185, την οποία ο παράσιτος παρερμηνεύει σκόπιμα κωμικά, λαμβάνοντάς τη με κυριολεκτική σημασία, πάνω στην οποία δομεί ο ίδιος με τη σειρά του τη δική του μεταφορά. Προσωποποιήσεις αυτού του είδους (αντικειμένων που δεν έχουν ανεξάρτητη υπόσταση (όπως τα μέλη του σώματος) ή άψυχων αντικειμένων) υπάρχουν και στην Ελληνική κωμωδία – ειδικά στην Παλαιά: για μέλη του σώματος, όπως εδώ, βλ. Αρ. *Βάτρ.*19, 237, *Έκ.*630, *Πλ.*275–6. Αλλά αποτελούν στοιχείο πρωτοτυπίας του Πλάυτου, στον βαθμό που τις χρησιμοποιεί με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα και περισσότερο ευφάνταστα και περίτεχνα σε σύγκριση με τα πρότυπά του, αναδεικνύοντάς τις σε προφίλες μέσω του χιούμορ του (λ.χ. προσωποποίηση δοντιών: *Cur.*318, 322, *Mil.*34, άλλα μέλη του σώματος: *Am.*302, *As.* 202, 315–16, *Epid.*125, *Mil.*447, *Poen.*153, *Truc.*97–8, 901, κ.α.), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 72–7, κυρίως 75 και 397. **tamen:** Η ελλειπτική χρήση του, συχνά στο τέλος του στίχου για έμφαση, είναι συνηθισμένη στον Πλάυτο, βλ. 297, 393, 404, 603, 616, *Am.*542, 826, *As.* 195, *Cas.*105, 427, *Epid.*426, 516, *Poen.*1084, *Rud.*569, 1124, βλ. Christenson 2000 ad *Am.*542.

188–90 Οι τρεις αυτοί στίχοι έχουν την ίδια ακριβώς δομή. Σε καθέναν από αυτούς στο πρώτο ημιστίχιο ο Ηγίων επιχειρεί να αποθαρρύνει τον παράσιτο με εύσημο

τρόπο, δηλώνοντας ποικιλοτρόπως πως τα εδέσματα που μπορεί να του προσφέρει δεν θα είναι της αρεσκείας του. Και στις τρεις περιπτώσεις έπεται μια κωμική αντιλαβή του Εργασίλου. Τελικά ο παράσιτος αποθαρρύνεται και αναχωρεί προς αναζήτηση γεύματος που θα ικανοποιήσει τις γευστικές του προτιμήσεις (191).

188 HE. asper meus uictus sane est. ER. sentisne essitas?: Το επίθετο *asper* («τραχύς», «σκληρός», *OLD* s.v. 1a) χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία «δυσάρεστος», «άνοστος» (*OLD* s.v. 6): ο Ηγίων εννοεί ότι η τροφή του δεν είναι εύγευστη, αλλά η αμφισημία του επιθέτου δίνει αφορμή για την αστεία ερώτηση του Εργασίλου στη συνέχεια, *sentisne essitas?* («αγκάθια τρώς;»), που βασίζεται στην κυριολεκτική σημασία της λέξης. Η κωμική επιβράδυνση εδώ επιτυγχάνεται με μία ακόμη κωμική παρερμηνεία. Το αστείο, το οποίο εδώ ενισχύεται από την ερώτηση του Εργασίλου, όπου κυριαρχεί η παρήχηση του *s*, επαναλαμβάνεται σταθερά σε όλες τις σκηνές όπου εμφανίζεται ο Εργάσιλος, πβ. 497, 884. **sentis:** βλ. ad 3. **essito:** ή *esito*, θαμιστικό του *edo*.

189 HE. terrestris cena est. ER. sus terrestris bestia est: χιαστό και παρήχηση του *s*. Ο Ηγίων εννοεί ένα γεύμα λαχανικών (βλ. 190), δηλαδή *terra nata*, βλ. *Paul. Fest.* 47L, *Κικ. Fam.* 7.26.2, *Γέλλ.* 2.24.7, ομολογουμένως φτωχικό, πβ. *Πλίν.* *Nat.* 19.52: *ex horto plebei macellum*), αναμενόμενο για τη συναισθηματική αλλά και την οικονομική κατάστασή του και συνάμα απολύτως κατάλληλο για να αποθαρρύνει τον Εργάσιλο· αλλά ο τελευταίος ετοιμολογία κάνει λόγο για το γουρουνόπουλο, εφόσον και αυτό ζει στο έδαφος, πβ. *Κικ. N.D.* 1.103: *bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites*.

190 HE. multis holeribus. ER. curato aegrotos domi: Ο Ηγίων εξηγεί την *terrestris cena* με την αφαιρετική της ιδιότητας (*R*§1232, *B* II.319), μολονότι το αστείο του Εργασίλου ήταν εσκεμμένο. Έτσι δίνει αφορμή στον παράσιτο για μία ακόμη κωμική αντιλαβή. Ο Εργάσιλος περιφρονεί το γεύμα λαχανικών, πβ. *Ps.* 810–25, υπαινισσόμενος ότι είναι περισσότερο κατάλληλο για ασθενείς, πβ. *Κάτ. Agr.* 156–7. **curato:** προστακτική μέλλοντα, βλ. ad 110.

191 numquid uis?: ή επίσης ελλειπτικά *numquid (me) aliud?*, λ.χ. 448, *Bac.* 757, *Mil.* 259, 1195, *Mos.* 404, *Poen.* 911, *Τερ. Eu.* 363 ή στην πληρέστερη μορφή *numquid aliud me uis?*, λ.χ. 400–1, *Mil.* 575, *Τερ. Ph.* 151 και *num quipriam aliud me uis?*, πβ. *Per.* 735, *Truc.* 432 και σε ορισμένες παραλλαγές, λ.χ. *Cas.* 749–50: *numquid est ceterum quod morae siet?*, *Mer.* 282: *numquid amplius?*, *Trin.* 198: *numquid prius quam abeo me rogaturu's*, *Τερ. Eu.* 213: *sed numquid aliud imperas?*· επίσης πβ. *Ορ.*

S.1.9.6, Κικ. *Att.*6.3.6, Πετρ. 87.8. Με την τυπική αυτή φόρμουλα αποχώρησης της ομιλουμένης το ομιλούν πρόσωπο δηλώνει την πρόθεσή του να δώσει τέλος σε μια συζήτηση και να αναχωρήσει, βλ. Δον. ad *Eu.*341.2: “hoc est: significo me abire; nam abituri, ne id dure facerent, ‘numquid uis?’ dicebant his, quibuscum constitissent”, ad *Hec.*272.2, ad *Ad.*247.1, Hough 1945: 282, 286, Duckworth 1952: 118, Παπαδημητρίου 1998: 117–8, Τρομάρα 2005 ad *Eu.*191, Barrios–Lech 2016: 192. Χρησιμοποιείται 53 φορές στη Ρωμαϊκή κωμωδία, αλλά κάτι αντίστοιχο δεν απαντά στη Νέα Κωμωδία. Ενίοτε δίνεται μια εξίσου φορμουλαϊκή απάντηση που ισοδυναμεί με άρνηση (λ.χ. *recte, uale, ut ualeas*, κλπ.). Συχνά, όμως, ο Πλάυτος και ο Τερέντιος παρουσιάζουν τον συνομιλητή να ερμηνεύει την ερώτηση ως κυριολεκτική και είτε να απαντά καταφατικά απευθύνοντας περαιτέρω οδηγίες ή κάποιο αίτημα σχετικά με την προηγηθείσα συζήτηση είτε με τα λόγια του να δίνει κωμική τροπή στον διάλογο. Σε αρκετές περιπτώσεις αυτή η χρήση της φόρμουλας πιθανότατα σχετίζεται με πλαυτιανές ή τερεντιανές προσθήκες ή αλλαγές σε σχέση με τα Ελληνικά πρότυπα, όπως και εδώ, ενώ η χιουμοριστική αξιοποίηση της σύμβασης φαίνεται πως αποτελεί κυρίως πρωτοτυπία του Πλαύτου, βλ. επίσης 400, 448 και Hough 1945: 282–302, κυρίως 286–8, 289–302. Η λειτουργία της φόρμουλας εδώ είναι μεν συμβατική και διευκολύνει την ομαλή μετάβαση στο τέλος του διαλόγου, βλ. Hough *op.cit.*: 288, 294, 301, αλλά αποτελεί επίσης αφορμή για την επανάληψη της προτροπής *uenias temperi* (πβ. 183): μπορούμε να φανταστούμε ότι στο κωμικό αποτέλεσμα συμβάλλει και ο τρόπος με τον οποίον ο ηθοποιός που ερμηνεύει τον Ηγίωνα επιτονίζει την προτροπή εδώ στο τέλος του διαλόγου, καθώς μάλιστα ο Εργάσιλος εγκαταλείπει τη σκηνή, μουρμουρίζοντας *memorem mones*, όπως καταδεικνύεται από την παρήχηση του *m. memorem mones*: παροιμιακή έκφραση, πβ. *Ps.*940, *St.*578, Zambaldi 1886 ad loc., Lindsay 1900, Waltzing 1920, Smith 1985 ad loc., Otto 1890: 218. **temperi**: Το *temperi* είναι η γραφή των BDV¹, ενώ τα JV^{3E} παραδίδουν *tempori*: βλ. και ad 183.

192–4 Η αρχική πρόθεση του Ηγίωνα είναι να μεταβεί στο σπίτι του αδελφού του, για να ελέγξει τους υπόλοιπους αιχμαλώτους του, φοβούμενος μήπως έχουν προκαλέσει κάποια αναταραχή (126–8). Στο τέλος της σκηνής, όμως, ο Ηγίων επιστρέφει στο σπίτι του, για να υπολογίσει τα χρήματά του (192–4), αποφασίζοντας να αναβάλει την επίσκεψή του στο σπίτι του αδελφού του (194). Αρκετοί μελετητές θεωρούν αδύναμη τη δικαιολόγηση των κινήσεων του Ηγίωνα εδώ, βλ. Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 194, Hough 1942a: 28–9, Lefèvre 1998: 16, 17, 18, Lowe 2002: 25, 27. Η

Krysinieł-Józefowicz 1954: 164–5 απέδωσε την αλλαγή της απόφασης του Ηγίωνα στην περικοπή του ρόλου του αδελφού του από το Ελληνικό πρότυπο. Αλλά η αναβολή της μετάβασης του Ηγίωνα στο σπίτι του αδελφού του υπηρετεί έναν συγκεκριμένο και σημαντικό δραματικό σκοπό. Γι' αυτόν τον λόγο, πρέπει να δεχθούμε μια χιουμοριστική εξήγηση για την αλλαγή πορείας του Ηγίωνα: οι οικονομικοί του πόροι έχουν ελαττωθεί σημαντικά μετά την αγορά τόσο μεγάλου αριθμού αιχμαλώτων και ειδικά μετά την αγορά του Φιλοκράτη και του Τυνδάρου, βλ. 258· μάλιστα τώρα, μετά τη συνάντησή του με τον Εργάσιλο, αλλάζει γνώμη και επιστρέφει στο σπίτι του, για να υπολογίσει το υπόλοιπο του λογαριασμού του, έχοντας διαπιστώσει ότι ενδέχεται να χρειαστεί να φιλοξενήσει τον παράσιτο και έχει κατά νου την ακόρεστη πείνα του, πβ. Hallidie 1891 ad 192, Elmer 1900 ad 192–3, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 110, Viljoen 1963: 53–4, Lefèvre 1998: 16, Antonsen–Resch 2005: 75–6, μολονότι ο Blänsdorf 2002: 62 σημ. 11 διαφωνεί. Ο Ηγίων δεν αναχωρεί για το σπίτι του αδελφού του παρά μόνο μετά το τέλος της σκηνής II.iii (460). Οι κινήσεις του δεν καταδεικνύουν ελαττωματική σύνθεση ούτε απαραίτητα περικοπή του προτύπου, αλλά υπηρετούν τη δραματική οικονομία, διότι στο σπίτι του αδελφού του βρίσκεται ο Αριστοφόντης, ο οποίος θα προκαλέσει την *περιπέτεια* αποκαλύπτοντας αργότερα την απάτη, και η αποκάλυψη αυτή πρέπει να καθυστερήσει, βλ. Micheli 1982: 154–6, Blänsdorf 2002: 63, 75.

192–3 ibo intro atque intus subducam ratiunculam, quantillum argenti mi apud trapezitam siet: χιαστό και παρήχηση του i, παρονομασία (intro–intus): το intro δηλώνει προς τόπο κίνηση (κίνηση προς το εσωτερικό), ενώ το intus δηλώνει απλώς τον τόπο, πβ. Λουκίλ. 1217 Marx: 'intro' nos uoca<t>, at sese tenet 'intus', Κοϊντ. *Inst.*1.5.50. Ο Ηγίων χρησιμοποιεί λεξιλόγιο οικονομικών υπολογισμών, πβ. *Cur.*371, Κικ. *Att.*5.21.11, 12 **ratiunculam–quantillum:** Κατά τους Hallidie 1891 ad 192, Elmer 1900 ad 192–3, η χρήση των υποκοριστικών εδώ δείχνει τον κωμικό φόβο του Ηγίωνα, μήπως οι οικονομικοί πόροι του δεν επαρκέσουν για τις δαπάνες που συνεπάγεται η φιλοξενία του Εργασίλου. Η άλλη εξήγηση, δηλαδή σχετικά με το υψηλό ποσό που καταβλήθηκε για την αγορά των αιχμαλώτων, πβ. Ussing 1878 ad 192, Lindsay 1900 ad 193, Waltzing 1920 ad 193, Smith 1985 ad 192–3, σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογεί την αλλαγή σχεδίου εκ μέρους του Ηγίωνα. **siet:** αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής αντί του sit στο τέλος του στίχου metri gratia.

192 Στον στίχο έχουμε κυρίως σπονδείους εκτός από τους δύο τελευταίους πόδες: īb(o) ĩntr(o) ātqu(e) ĩntūs ĩ⁵ sūbdūcām rātīūncūlām. Όπως και παρακάτω (βλ. ad 257–

8), οι σπονδείοι συνοδεύουν τους οικονομικούς προβληματισμούς του Ηγίωνα, πβ. Gerick 1998: 138 σημ.28. Η μολοσσική λέξη *sūbdūcām* πρέπει να συνοδεύεται από μια κατάλληλη χειρονομία του ηθοποιού που υποδύεται τον Ηγίωνα, η οποία δείχνει το μέτρο του χρήματος, βλ. Hall 1921: 102. Έχουμε παραβίαση του νόμου του Meyer (*sūbdūcām*).

194 ad fratrem...iero: υπερβατό. **dixeram:** πβ. 126 και βλ. ad 17. **iero:** Οι Lindsay 1900, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Torino 2013 διατηρούν τη γραφή των χφφ. *iero*, πβ. *St.*484, βλ. *Don. ad Ad.27.3:* ‘ierant’ producte i pronuntiando, quod nos addita u ‘iuerant’ dicimus, Questa 2007: 51, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν *iuro*. Η οριστική τετελεσμένου μέλλοντα ενδέχεται να ισοδυναμεί με απλό μέλλοντα και να εξυπηρετεί το μέτρο στο τέλος του στίχου, βλ. Lindsay 1900, Elmer 1900 ad loc., B I.54, ET§246, De Melo 2007: 44–5 και σημ. 38. Εδώ έχουμε τη μοναδική περίπτωση χρήσης του τετελεσμένου μέλλοντα του ρ. *ire* στην κωμωδία, βλ. De Melo op.cit. Αλλά εν μέρει δικαιολογείται επίσης διότι εδώ η ενέργεια του ρήματος αναβάλλεται για το άμεσο μέλλον, βλ. R§1485, και εν μέρει διότι το ομιλούν πρόσωπο έχει κατά νου ότι η ενέργεια θα ολοκληρωθεί σύντομα, σε μια συγκεκριμένη στιγμή στο μέλλον (*mox*), σύμφωνα με τη σαφή πρόθεσή του ή τη βεβαιότητά του γι’ αυτήν, που αποδίδονται κατάλληλα από την ιδέα της συντελεσμένης ενέργειας, που περιλαμβάνει ο τετελεσμένος μέλλοντας, πβ. 293, 314, 315, 341, 344, 495, 1028, βλ. KS I.147, ET§246, *Madv.* §340.4, De Melo 2007: 45 σημ. 38, 46, 50, *OLS* 467–8.

ΠΡΑΞΗ ΔΕΥΤΕΡΗ

Σκηνή 1^η (195–250)

(επόπτες δούλων – Τύνδαρος – Φιλοκράτης)

Π.ι 1 Σ' αυτήν τη σκηνή, η οποία περιλαμβάνει το πρώτο *canticum* των *Captivi* (195–241), λαμβάνει χώρα η πρώτη εμφάνιση των δύο αιχμαλώτων επί σκηνής ύστερα από τον εξω-δραματικό Πρόλογο, κατόπιν εντολής του Ηγίωνα στους επόπτες των δούλων να τους οδηγήσουν έξω από το σπίτι του. Η σκηνή αρχίζει με έναν σύντομο διάλογο ανάμεσα στον έναν από τους δύο επόπτες και τους δύο αιχμαλώτους (195–217) και έπεται η εκτενής μυστική συνομιλία ανάμεσα στον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο (218/19–50), οι οποίοι προβαίνουν σε εκατέρωθεν παραινήσεις, πριν θέσουν σε εφαρμογή το σχέδιό τους, με το οποίο θα καταστεί εφικτή η απόδραση του Φιλοκράτη.

2 Στις κωμωδίες του Πλαύτου, όταν ένας πανούργος δούλος οργανώνει ένα σχέδιο εξαπάτησης που έχει τη μορφή της προσποίησης, οπότε συμμετέχει επίσης κάποιος «βοηθός» (ή βοηθοί), τότε το τέχνασμα προετοιμάζεται με προσοχή από τον πανούργο δούλο, ο οποίος δίνει οδηγίες στον συνεργό του (*Mil.*237–59, 805–12, 874–940, 1161–98, *Per.*116–67, 462–9, *Poen.*578–607, *Ps.*905–55): στους *Captivi* αυτήν τη λειτουργία επιτελεί ως έναν βαθμό ο μυστικός διάλογος ανάμεσα στον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο στο δεύτερο τμήμα της σκηνής, εφόσον συμμετέχουν από κοινού στο σχέδιο, πβ. Petrone 1983: 39–42, 56–7, Muecke 1986: 228. Όπως και στις υπόλοιπες περιπτώσεις, ο μυστικός διάλογος πρέπει να λάβει χώρα επί σκηνής, δηλαδή στον δρόμο· πρόκειται για μια σύμβαση προς όφελος του κοινού για τη διασφάλιση της απόλυτης κατανόησης του σχεδίου, πβ. Della Corte ²1967: 252, Lowe 1991: 36. Το σχέδιο είναι ήδη γνωστό στους θεατές από τον Πρόλογο· τα λόγια των δύο προσώπων βοηθούν το κοινό να εμπεδώσει την ανταλλαγή των ταυτοτήτων, πβ. Muecke *op.cit.*, ενώ μία ακόμη βασική δραματική λειτουργία της σκηνής συνίσταται στην πρώτη παρουσίαση των χαρακτήρων των δύο αιχμαλώτων και της μεταξύ τους σχέσης στο κοινό. Αλλά στην πραγματικότητα ο διάλογος των δύο αιχμαλώτων δεν αφορά τόσο στις οδηγίες για το σχέδιο, οι οποίες περιορίζονται στις αρχικές παραινήσεις του Φιλοκράτη για την προσεκτική εφαρμογή του σχεδίου (220–28) και στις αναφορές στην ανταλλαγή ταυτοτήτων (240–1, 248, 249), αλλά κυρίως σε έναν παράδοξο συμβιβασμό μεταξύ των δύο προσώπων: ακριβώς πριν από την εφαρμογή του σχεδίου της εξαπάτησης, μεσολαβεί η αποκατάσταση της εύθραυστης ισορροπίας της παλαιάς σχέσης κυρίου και δούλου εν μέσω της κοινής τους δουλείας

(241–8). Σε άλλες κωμωδίες του Πλάτου η ανατρεπτική δράση των πλαυτιανών πανούργων δούλων, στα χέρια των οποίων αφήνονται με ιδιαίτερη άνεση οι νεαροί *adulescentes* και υποφέρουν συχνά οι ηλικιωμένοι πατέρες τους ως θύματα της εξαπάτησης, είναι πάντα προσωρινή και ακόμη προϋποθέτει την κανονικότητα: η εξουσία των κυρίων είναι αδιαφιλονίκητη. Στους *Captivi* αυτή η σταθερά απουσιάζει από την εξίσωση και, μολονότι ο Τύνδαρος δεν έχει τον *animus* ενός *seuius callidus* ούτε αναλαμβάνει την κωμική του λειτουργία (τουλάχιστον στο πρώτο μέρος της κωμωδίας), μέσα από τις παραδοξότητες, στο τέλος της σκηνής οι δεσμοί ιεραρχίας παραμένουν αμετάβλητοι.

3 Στον διάλογο των δύο αιχμαλώτων ο Φιλοκράτης κυριαρχεί· συγκεκριμένα, του αναλογεί περίπου το 72% του διαλόγου, ενώ στον Τύνδαρο μόλις το 28%. Στην αρχή του διαλόγου του με τον Τύνδαρο (220–8) ο Φιλοκράτης υιοθετεί υφολογικά γνωρίσματα τυπικά ενός πλαυτιανού πανούργου δούλου, δίνοντας οδηγίες για την προσεκτική εφαρμογή του σχεδίου και επιμένοντας στην άκρα μυστικότητα, την ευφυΐα και την επιδεξιότητα ως κλειδί για την επιτυχία του σχεδίου τους. Πολύ σύντομα, όμως, ο λόγος του μεταβάλλεται άρδην: επιχειρεί να διασφαλίσει τη συνεργασία του δούλου του μέσω παρακλήσεων (237–9, 240–8), θυμίζοντας μεν άλλους κωμικούς *adulescentes*, αλλά η αμηχανία που διαπιστώνεται στον λόγο του δεν έχει προηγούμενο. Τούτο οφείλεται στη μεταβολή της σχέσης κυρίου–δούλου σε *conseruitium commune* (245), μία μεταβολή που ισοπεδώνει την πρότερη σχέση ιεραρχίας και εξισώνει το *status* των δύο προσώπων. Ο Φιλοκράτης επιδιώκει εδώ, μέσω ενός παράδοξου συμβιβασμού, να επικυρώσει εκ νέου την πρότερη σχέση ιεραρχίας. Βρίσκεται σε μια εξαιρετικά ευάλωτη θέση, αντιμέτωπος ίσως με τους χειρότερους φόβους ενός ανθρώπου που είχε εξουσία πάνω σε δούλους και τώρα είναι ο ίδιος δούλος και μάλιστα εξαρτώμενος από τον πρώην δούλο του. Σ' αυτόν έχει εναποθέσει κάθε ελπίδα του: από τη βοήθεια του Τυνδάρου κρίνεται η ελευθερία του και η συμμετοχή του Τυνδάρου στο σχέδιο είναι στη διακριτική του ευχέρεια. Ο Φιλοκράτης πρέπει να ζητήσει από τον Τύνδαρο να τον υπηρετήσει, ενώ εκείνος δεν το οφείλει, εν μέσω μιας κατάστασης που έχει ισοπεδώσει τις ιεραρχικές διακρίσεις και εν μέσω του σχεδίου της ανταλλαγής ταυτοτήτων που αντιστρέφει τους ρόλους κυρίου–δούλου, πβ. Thalmann 1996: 126. Από την άλλη πλευρά, ο Τύνδαρος είναι αρχικά λακωνικός (228) και στη συνέχεια τα λόγια του είναι γεμάτα ανησυχία και η στάση του επιφυλακτική· το ύφος του είναι σοβαρό (231–6) και υψηλό (229–30), διότι ανησυχεί μήπως ο Φιλοκράτης τον εγκαταλείψει, αφού αποδράσει. Καθένας από

τους δύο χαρακτήρες φοβάται για κάτι διαφορετικό και η δυναμική που αναπτύσσεται στον διάλογο των δύο είναι αμήχανη: καθένας τους προβάλλει το αίτημά του προς τον άλλον με τρόπο αναπόφευκτα πειστικό και ταυτόχρονα με αισθητή ανασφάλεια.

4 Πιθανότατα στο Ελληνικό πρότυπο στο σημείο αυτό άρχιζε το δεύτερο μέρος της κωμωδίας και ενδεχομένως τουλάχιστον ο διάλογος του επόπτη με τους δύο αιχμαλώτους συνιστά πλαυτιανή επινόηση, βλ. Lowe 1991: 36–7.

5 Η σκηνή είναι στη μεγαλύτερη έκταση *canticum* και ολοκληρώνεται με *tr*⁷. Στο σημείο αυτό έχουμε για πρώτη φορά μουσική στην παράσταση, η οποία συνοδεύει την πρώτη αυτή σκηνή της κατεξοχήν δράσης, όπου έχουμε και την πρώτη εμφάνιση των δύο αιχμαλώτων, ύστερα από την αρχική έκθεση του υπόβαθρου της υπόθεσης (*expositio*) σε *ia*⁶, κατά τη συνήθη πρακτική του Πλαύτου· ο Τύνδαρος είναι ο πρώτος από τους βασικούς χαρακτήρες του δράματος που τραγουδά, όπως συμβαίνει σε άλλες κωμωδίες κατά την πρώτη εμφάνιση μιας *pseudometretrix* που πρόκειται στο τέλος της υπόθεσης να αναγνωριστεί και να επανασυνδεθεί με την οικογένειά της (λ.χ. *Cist.*1–58, *Poen.*210–60, *Rud.*185–219), βλ. Law 1922: 92, Anderson 1993: 124–6, Moore 2012: 246. Ολόκληρη η σκηνή συνοδεύεται από μουσική, η οποία διακόπτεται μόνο στους στ. 200 και 202 (*ia*⁶), βλ. *ad locc.* Το μέτρο μεταβάλλεται γρήγορα σύμφωνα με τις διαθέσεις των χαρακτήρων, πβ. Lindemann 1830 ad II.i, Elmer 1900: 12, Braun 1970: 61–3, κυρίως 63. Ο επόπτης των δούλων τραγουδά (195–9) σε *ιαμβικά* μέτρα (*iambi continuati*: 195, 196, 198, 199: *ia*⁸, 197: *ia*⁴). Ο διάλογος των δύο αιχμαλώτων με τον επόπτη (201–17) είναι γραμμένος κυρίως σε κρητικά μέτρα, στα οποία μεσολαβούν τροχαϊκοί στίχοι (201: *tr*⁷ ή *tr*⁸, 209: *tr*⁸), ένας *ia*⁸, όταν παίρνει για πρώτη φορά τον λόγο ο Τύνδαρος (203: βλ. Εισαγωγή, 4.7§3), ένας *ia*⁴ (206), ένας στίχος που συχνά παρεμβάλλεται στα κρητικά μέτρα των *cantica*, βλ. Questa 2007: 330, και ένας *an*⁴ (215). Στη μυστική συνομιλία μεταξύ των δύο αιχμαλώτων, ο Φιλοκράτης είναι αυτός που παίρνει πρώτος τον λόγο. Ξεκινά εύθυμα, με τα κρητικά μέτρα (218/19–23), πβ. Moore *op.cit.*: 192–4. Δύο εκτενείς *ιαμβικοί* στίχοι (224, 225) διαδέχονται τους κρητικούς και συνάδουν με την αλλαγή στο ύφος του Φιλοκράτη, ο οποίος περιγράφει συνοπτικά τη φύση της απάτης τους και τονίζει με σοβαρότητα ότι είναι αναγκαίο να είναι προσεκτικοί, βλ. Braun 1970: 62, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad 223. Έχουμε έναν *ia*⁷ (224) και έναν *ia*⁸ (225), τον «ηρωικό στίχο» των πλαυτιανών δούλων, όπως και προηγουμένως στα πρώτα λόγια του Τυνδάρου προς τον επόπτη (203), βλ. Tobias 1969: 55–88, 1979: 15–16, 17–18, Moore *op.cit.*: 180–3. Ο Φιλοκράτης ολοκληρώνει τις οδηγίες του με τρεις αργούς,

σοβαρούς ba^4 (226–8), πβ. Moore op.cit.: 197–9. Ο Τύνδαρος περιγράφει το μέγεθος της θυσίας του επίσης με ba^4 , οι οποίοι συνάδουν με το υψηλό ύψος του (229–30), πβ. Braun op.cit., συνεχίζει με συνδυασμούς αναπαιστικών και ιαμβικών μέτρων (231–2: an^4+ia^4), καθώς κάνει λόγο για την αχαριστία των ανθρώπων με φανερή ανησυχία, μεσολαβεί ένας ia^4 και ολοκληρώνει με σοβαρούς ci^4 (233–6), τους οποίους συνεχίζει ο Φιλοκράτης, απευθυνόμενος καθησυχαστικά στον δούλο του (237–9· βλ. Εισαγωγή, 4.7§4), πβ. Moore op.cit.: 195. Οι δύο tr^8 που έπονται (240–1) ενδεχομένως δείχνουν συναισθηματική φόρτιση, καθώς στη συνέχεια πρόκειται να διατυπώσει το αίτημά του, πβ. Moore op.cit.: 177–80. Η σκηνή ολοκληρώνεται με tr^7 (242–50), οι οποίοι συνοδεύονται επίσης από μουσική και συνδέονται στενά με το περιεχόμενο του canticum. Συνηθίζεται tr^7 να έπονται ενός canticum, πβ. Duckworth 1952: 374, οπότε διαπιστώνεται ότι στο τέλος του canticum δεν υπάρχει μια κατακλείδα του περιεχομένου, αλλά με τους tr^7 εκφράζεται κάποια νέα σκέψη σχετική με όσα έχουν προηγηθεί αλλά και όσα έπονται, λ.χ. *As.139–50*, *Truc.465–75*, βλ. Leo 1897: 91, Braun op.cit.: 24–5, 63. Είναι σημαντικό επίσης ότι το πρώτο χωρίο της κωμωδίας σε tr^7 περιλαμβάνει αυτήν την τελική παράκληση του Φιλοκράτη, η οποία εστιάζει στο status του Τυνδάρου, υπογραμμίζοντας την κεντρική ειρωνεία του δράματος, βλ. Moore op.cit.: 249–50.

6 Όσον αφορά στη σκηνική παρουσίαση, ο ένας από τους δύο *Lorarii* που εμφανίζονται στη σκηνή συνομιλεί με τους δύο αιχμαλώτους, ενώ ο δεύτερος δεν συμμετέχει στον διάλογο, αλλά συμπεραίνουμε την παρουσία του, διότι απευθύνεται σ' αυτόν ξεχωριστά ο πρώτος *Lorarius* (214: *nos concedamus huc*, πβ. 212: *atque uobis*). Επί σκηνής υπάρχουν μερικά ακόμη *βωβὰ πρόσωπα* (212: *sine hisce arbitris*, 214: *abscedite hinc*, 215a: *abite ab istis*), τουλάχιστον δύο, πβ. Marshall 2006: 98. Ίσως πρόκειται για άλλους αιχμαλώτους του Ηγίωνα (πβ. Proudfit 1843 ad 136 (=212), Harrington 1875 ad 212, 213 (=214), Watling 1965: 63, 64, Barrios–Lech 2016: 239), αλλά πιθανότατα είναι δούλοι του σπιτιού του (βλ. και 456: *serui*, πβ. Lindemann 1844: 21, Zambaldi 1886, Hallidie 1891 ad II.i, ad 211 (= 212), Sonnenschein 1899 ad II.i, ad 211 (= 212), Barber 1900: 16, Elmer 1900: 13, ad 211 (=212), Henson 1904 ad 211 (=212), Waltzing 1920 ad 211 (= 212), Ernout 1933: 102, Allison 1942: 234, 235, Carena 1975: 224, Smith 1985 ad 210, 211 (= 212), De Melo 2011a: 527) και μπορούμε να υποθέσουμε πως στέκονται κοντά στην πόρτα του σπιτιού, δίχως να είναι επιφορτισμένοι και αυτοί με την επίβλεψη των δύο αιχμαλώτων *pace* Cocchia 1886 ad 211a (= 212), Lindsay 1900 ad 210, 211 (= 212),

αλλά παρακολουθώντας με ενδιαφέρον όλα όσα λαμβάνουν χώρα. Οι *Lorarii* δεν εγκαταλείπουν τη σκηνή μετά τον στ. 215, όπως υποστήριξε ο Lindsay 1900 ad 210, 211 (=212), ad 215 (=215a), αλλά στέκονται σε κάποια απόσταση από τους δύο αιχμαλώτους και παραμένουν σιωπηλοί κατά τη διάρκεια του διαλόγου τους, πβ. Havet 1932: 47, Ernout 1933: 102· σίγουρα είναι παρόντες στην επόμενη σκηνή (βλ. 252, 354–5), μολονότι δεν μιλούν, ενώ φαίνεται ότι οι ίδιοι και οι υπόλοιποι δούλοι παραμένουν όλοι επί σκηνής ως *βωβὰ πρόσωπα* μέχρι και το τέλος της δεύτερης Πράξης (βλ. 456–7), οπότε επιστρέφουν μαζί με τον Τύνδαρο στο σπίτι του Ηγίωνα, πβ. Sonnenschein 1899, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 354, Havet 1932: 62, Ernout 1933: 115, Allison 1942: 245, Watling 1965: 73, Carena 1975: 230, De Melo 2011a: 533, 553. Γι’ αυτήν τη σκηνή, όπως και τις δύο επόμενες πρέπει να χρησιμοποιούνται κατάλληλα εξαρτήματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν τις αλυσίδες, με τις οποίες είναι δεμένοι ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης (βλ. 112–13, 125, 203–4) και τις οποίες συνεχίζουν να φέρουν μέχρι τους στ. 354–5.

198–9 Τα λόγια του επόπτη αντιπροσωπεύουν έναν κοινό τόπο των μονολόγων των πλουτιανών *serui frugi*, λ.χ. *Aul.*587–90, *Men.*980. Αργότερα ο Φιλοκράτης θα τηρήσει κατά γράμμα τη συμβουλή του επόπτη, δηλώνοντας εύγλωττα την απόλυτη υπακοή του, και η στάση του αυτή θα γίνει ένα ισχυρό μέσο στα χέρια του για την εξαπάτηση σε βάρος του Ηγίωνα, βλ. ad 368–70 και ad 371–2.

198 *seruitus si...morigerari mos*: Οι παρηγήσεις προσδίδουν επισημότητα στον αποφθεγματικό λόγο του επόπτη των δούλων. **bonust:** i.e. bonus est, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541.

199 *et erili imperio eamque*: Τα χφφ. παραδίδουν *eamque et erili imperio*. Μερικοί εκδότες θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο (Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933, ο οποίος πιθανολογεί πως θα έπρεπε να οβελιστεί το *et erili imperio*, ώστε να προκύψει σενάριος), ενώ άλλοι έχουν προτείνει διορθώσεις (Fleckeisen 1850: *et<i>iam</i>*, πβ. Harrington 1879· Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884: *duramque erili imperio*, πβ. Zambaldi 1886· Cocchia 1886: *eamque erili imperio*· Schoell 1887: *eam queit*, πβ. Hallidie 1891· ο Karsten 1893: 304 πρότεινε την αντιμετάθεση των δεύτερων ημιστιχίων των στ. 198, 199). Τη μετάθεση των λέξεων (*et erili imperio eamque*), η οποία συνεπάγεται ελάχιστη απομάκρυνση από τα χφφ., την πρότεινε ο Nettleship 1885: 343, πβ. Niemeyer 1892: 6–8 και την υιοθετούν οι περισσότεροι

εκδότες, ενώ το σφάλμα των χφφ. μπορεί εύκολα να εξηγηθεί παλαιογραφικά, βλ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc.

200 indigna digna habenda sunt erus quae facit: Η αντίθεση *indigna digna*, που έχει παροιμιακή χροιά, πβ. *Am.*35, 173, Τερ. *Ad.*990 και Δον. ad loc., Otto 1890: 6, 180, μολονότι εδώ σε παραλλαγή, η παρονομασία, η παρήχηση (d, gn) και η μετρική δομή του στίχου (ia⁶) με την προσωρινή διακοπή της μουσικής δίνουν έμφαση στη *sententia* του Lorarius, η οποία συνιστά ένα θλιβερό παράδοξο βαθιά ριζωμένο στον θεσμό της δουλείας, πβ. *Am.*171–5, πβ. Duckworth 1952: 291, Dumont 1974: 511· σε λυρικά χωρία μεσολαβούν ενίοτε μεμονωμένοι ia⁶, μεταξύ άλλων περιπτώσεων, όταν, όπως εδώ, ο λόγος ενός χαρακτήρα καθίσταται αποφθεγματικός, πβ. 202, *Aul.*140, *Cas.*176/7, *Men.*356, *St.*300, *Tru.*227, Τερ. *Hec.*201, βλ. Hermann 1816: 164, Leo 1897: 91, Lindsay 1900 ad II.i, Waltzing 1920 ad 199, Braun 1970: 23, 61, Moore 2008: 18, 2012: 175–6.

200a–10 Βλ. Εισαγωγή, 4.7§3.

201 eiulatione haud opus est †multa oculis multa miracilitis†: Ο στίχος είναι προβληματικός. Οι Fleckeisen 1850, Cocchia 1886, Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933, Questa 1995 και Torino 2013 τον θεωρούν αθεράπευτο. Στην πλειονότητά τους οι διορθώσεις που έχουν προταθεί, από τις οποίες αναφέρονται εδώ μερικές, απέχουν αρκετά από τα χφφ.: Camerarius 1552: *oculis multam miseriam additis*· Acidalius 1604: 92: *coadditis*· Brix 1865, ²1870, ³1876: *oculis lamenta editis*, πβ. Harrington 1879· Ussing 1878: *oculis multam miram dicitis*· Kiene 1866: 482: *multam iram editis*, πβ. Hallidie 1891· Brix ⁴1884: *oculis multam iram editis*, πβ. Sonnenschein 1899· Schoell 1887: *multabo bolis/oculos si multum raditis*· Spengel 1887: 428: *oculis melius parcitis*, πβ. Zambaldi 1886· Leo 1895: *oculis haud lacrimantibus*, πβ. Pascal ²1904, Waltzing 1920· Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: *oculis aciem minuitis*, πβ. De Melo 2011a· Havet 1932 : *mala malis ultro additis*. Η διόρθωση του Lindsay 1900 ([*multa*] *oculis multa mira aitis*, αλλά ²1910: [*multa*] *oculis multa mira †clitistis†*) συνεπάγεται ελάχιστη τροποποίηση της γραφής των χφφ., διότι πράγματι φαίνεται ότι το πρώτο *multa* πιθανώς οφείλεται σε σφάλμα κάποιου γραφέα· με αυτήν αποδίδεται ικανοποιητικά και το νόημα και το μέτρο. Ο Spreijer 1888: 143–4 οβέλισε το *haud opus est*, θεωρώντας πως είναι γλώσσα, η οποία ερμήνευε τα λόγια του Lorarius, και διόρθωσε ως εξής: *eiulatione multa oculis multa mera cietur* (‘i.e. *multae lacrimae et lamenta oculis damna tantum afferunt*’). Η διόρθωση αυτή, όμως, συνεπάγεται επίσης

απομάκρυνση από τα χφφ. Ωστόσο, με αφετηρία αυτήν τη διόρθωση του Spreijer θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε μόνον το ρ. *ciere* και υιοθετώντας επίσης τον οβελισμό του πρώτου *multa*, τον οποίο πρότεινε ο Lindsay, να προτείνουμε μια νέα διόρθωση· δηλαδή στη θέση του *clitis* των χφφ. να γράψουμε *cietis* ή *citis* και να έχουμε [*multa*] *oculis multa mira citis* (ή *cietis*). Το ρ. *ciere* έχει τις σημασίες «εγείρω, αφυπνίζω, εξεγείρω, ανακινώ, ταραττώ» και επίσης «κάνω έκκληση, επικαλούμαι, αναμοχλεύω» και έχει τύπους με *i* και *ie* (ελλ. *κινῶ*): παράλληλα, υπάρχει και ο τύπος *cire* (ενδεχομένως αρχαϊκό). Το *citis* ή (*cietis*) είναι πολύ κοντά στο *clitis* ή *ditis* που παραδίδουν τα χφφ. Αν υιοθετηθεί το *citis* (ή *cietis*), τότε η φράση σημαίνει «με τα μάτια σας πολλά περίεργα ανακινείτε (αναμοχλεύετε)». Το ρ. *ciere* απαντά στον Πλάτο (*Bac.*415), στον Κικέρωνα (*Div.*1.15, *Arat.Progn.fr.*4: *cietis*) και στον Λουκρήτιο (1.210–12: *primordia rerum quae nos fecundas uertentes uomere glebas...cimus*. Όσον αφορά στο μέτρο, φαίνεται ότι είναι τροχαϊκό· εκτός από τον Hallidie, ο οποίος με τη δική του διόρθωση τον θεωρεί *ia*⁸, ο Lindsay τον αναλύει ως *tr*⁷ με τη δική του διόρθωση (με συνίζηση *aitis*): ομοίως οι Brix–Niemeyer⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930. Οι Questa 1995, Torino 2013 θεωρούν με επιφυλάξεις ότι είναι *tr*⁷. Με τη διόρθωση που προτείνουμε έχουμε έναν *tr*⁸, όπως και παρακάτω στους στ. 209 και 210 (είϋλάτιδον(e) haūd ὀρϋς ēst || [*multa*] ὄκυλις μῦλτᾱ μίρᾱ *cietis* ή *cītis*).

202 in re mala animo si bono utare, adiuuat: Τα λόγια αυτά του Lorarius έχουν παροιμιακή χροιά, πβ. *Aul.*187, *Ps.*452, *Rud.*402, Otto 1890: 208· για την αλλαγή σε *ia*⁶, βλ. ad 200. Κατά κανόνα, όταν έχουμε παροιμιακές εκφράσεις ή εκφράζεται γενική αλήθεια, τότε στη δευτερεύουσα πρόταση χρησιμοποιείται υποτακτική σε β' ενικό αόριστα και αν πρόκειται για υπόθεση, τότε η απόδοση συχνά εκφέρεται με οριστική, πβ. 222, *Bac.*440–1, *Epid.*674, *Men.*103, *Mil.*673, *Per.*449–50, *Trin.*349, κ.α., Τερ. *An.*637, *Ad.*28–34, Λουκρ.2.36, βλ. B I.275, 319–21, R§1546, Lindsay 1900 ad 222. **utare:** i.e. *utaris*, β' τύπος μέσης φωνής.

203 TI. at... LO. at...: ομοιόαρκτο και σχήμα αναφοράς. **puDET–piGeat:** Βλ. Δον. ad *Ad.*391.1: 'puDET' in his quae turpiter facit, piGeat in his quae cum damno ac malo, ad *Ad.*391.3: 'puDET' quod turpe est: 'piGeat' quod dolet, Νόν. 685L: puDET enim uerecundiae est, piGere paenitentiae. Συχνά χρησιμοποιούνται μαζί σε συμπάρθεση, πβ. *Ps.*281–2: BAL. nimio id quod puDET facilius fertur quam illud quod piGeat/non dedisse istunc puDET: me quia non accepi piGeat, *Trin.*345, 347–8, Πακ. *trag.*143–

5R³(=138–40W): quid quod iam, ei mihi,/piget paternum nomen, maternum pudet/profari

204 (cr^c+cr²) nōstr(um) ěrūm sí uōs || ěxīmāt uīncūlīs: πιο συχνά στα cr^c το τέταρτο στοιχείο είναι βραχύ, αλλά υπάρχουν εξαιρέσεις, όπως εδώ (sí uōs), βλ. Questa 2007: 424. **uīnculis**: βλ. ad 91: το uīncūlīs αποτελεί τον δεύτερο κρητικό πόδα της κρητικής διποδίας που χρειάζεται εδώ, βλ. Questa 1995 (cr^c+cr²) και 2007: 423–4.

205 (cr⁴) aūt sōlūtōs sīnāt || quōs ārgēnt(o) ěměrīt.

206 (ia⁴) quīd ā nōbīs mětūīt? scīmŭ(s) nōs. **quid a nobis metuit? scimus nos**: χιαστό. **nobis–nos**: πολύπτωτο.

207 (cr⁴) nōstr(um) ōffīcīŭm quōd ěst || sí sōlūtōs sīnāt. **nostrum officium**: Πρόκειται για μια αμφίσημη διατύπωση που υπαινίσσεται την απόδραση, πβ. *As*.380, *Poen*.427, *Ps*.912–13, βλ. Acidalius 1604: 92, Dumont 1974: 512, McCarthy 2000: 187, Barrios–Lech 2016: 341 σημ. 23: η uirgo στον *Persa* (616) χρησιμοποιεί επίσης αμφίσημα την ίδια φράση στο πλαίσιο της απάτης σε βάρος του Ieno, μολονότι σε διαφορετικά συμφραζόμενα. **quod est**: Αλλού έχουμε απλώς scio ego officium meum (*Per*.616) ή si tuom officium scias (*Poen*.12), ενώ η διατύπωση εδώ φαίνεται ότι προσιδιάζει στην ομιλουμένη, πβ. λ.χ. *Aul*.107, *Ps*.460, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898, Waltzing 1920 ad 206 (=207). Η οριστική αντί υποτακτικής σε πλάγιες ερωτήσεις είναι γνώρισμα της Πρώιμης Λατινικής, απαντά πολύ συχνά στον Πλάυτο, ανάγεται στην αρχική παράταξη, ενώ δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιείται, ειδικά στην ομιλουμένη, κυρίως δε με τα audin, uiden, scin, dic, στην περίπτωση των οποίων η σύνταξη δεν απέχει πολύ από την παράταξη, λ.χ. 208, 236, 557, 592, 964, *Aul*.46–7, *Bac*.473, *Cist*.82, βλ. B I.120–2, ET§316, KS II.488–94, LHS II.537–8.

208 (cr²+ith) āt fŭgām fīngītīs: || sěntīō quām r(em) āgītīs: για τον συνδυασμό των μέτρων, βλ. Questa 2007: 357. **fugam fingitis**: παρηγήσεις. **fingitis–agitis**: ομοιοτέλετο. **fingitis**: i.e. paratis: το ρ. fingere σε μεταφορική χρήση με τη σημασία «σχεδιάζω», «μηχανεύομαι» (*OLD* s.v. fingo 7, συνήθως με αντικείμενο τη fallacia), ανήκει στο κωμικό λεξιλόγιο της εξαπάτησης, λ.χ. 35, 47 (confingere), *As*.250, 252, *Bac*.693, *Ter. An*.220, 334, *Hau*.533, 545, ακόμη Λουκίλ. 795 Marx: sed fuga fingitur: <ut> timido pede percitus uadit!, βλ. Brotherton 1926: 38–9. **agitis**: βλ. ad 207.

209 nos fugiamus? quo fugiamus?: επανάληψη (σχεδόν αναδίπλωση) και ομοιοτέλετο. Με την απορηματική υποτακτική στην πρώτη ερώτηση–αναφώνηση ο Φιλοκράτης εκφράζει την αποδοκιμασία του για τους ισχυρισμούς του Lorarius (πβ.

ad 139), ενώ στη δεύτερη παρουσιάζει το ενδεχόμενο της φυγής τους ως αδύνατο, βλ. B I.185, 186–7. **apage:** ελλ. *άπαγε!*, προστακτική που χρησιμοποιείται επιφωνηματικά στην ομιλουμένη ως δήλωση έντονης απόρριψης της προηγούμενης δήλωσης του συνομιλητή, βλ. Hofmann ³1951: 39· απαντά συχνά στον Πλάυτο (επίσης *apage te*), αλλά μόνον δύο φορές στον Τερέντιο (*Eu.756, 904*), βλ. Παπαδημητρίου 1998: 279, Barsby 1999 ad *Eu.756*, Karakasis 2005: 130. Πριν προλάβει να ολοκληρώσει τα λόγια του ο Lorarius, ο Φιλοκράτης σπεύδει αμέσως, όπως φαίνεται από την έκθλιψη της τελευταίας συλλαβής του επόπτη (*īn pātrī(am) :: āpāg(e)*), βλ. Moore 2012: 228, να διαλύσει κάθε υποψία για τις πραγματικές τους προθέσεις.

210 immo: απάντηση διορθωτική (σχήμα επιδιόρθωσης). Ενίοτε, όπως εδώ, εκφράζει – περισσότερο ή λιγότερο εμφατική – άρνηση ή αντίρρηση προς κάτι εντελώς εσφαλμένο («αντιθέτως», «διόλου»), εσφαλμένα ο Thesleff 1960: 65 θεωρεί ότι εδώ έχουμε επιβεβαίωση), πβ. 341, 567, 608, 933· εδώ σε συνδυασμό με το *haud* αποδίδεται η ιδέα του εκ διαμέτρου αντίθετου, Waltzing 1920 ad 209 (=210). Άλλοτε το ομιλούν πρόσωπο αποδέχεται απλώς τη δήλωση του συνομιλητή (354, βλ. και ad loc.), αλλά επίσης ενδέχεται να επαυξάνει (289) ή να προσθέτει μια διαφορετική ιδέα (287, 857), βλ. Thesleff op.cit: 65–7, πβ. Hallidie 1891 ad 287. Η έκθλιψη στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου (*īmīťār(i) :: īmm(o) ēdēpōl*) καταδεικνύει μεν τη διαφωνία του επόπτη με τη στάση του Φιλοκράτη, βλ. Moore 2012: 228, αλλά επίσης η ταχύτητα με την οποία διατυπώνει την απάντησή του αποκαλύπτει για μία ακόμη φορά την αντίληψή του για τα δεσμά της δουλείας και κυρίως ότι είναι αντίθετη προς τα καθήκοντά του, κάτι που προκαλεί το γέλιο. **edepol:** βλ. ad 158. **dēhortor:** χωρίς συνίζηση, πβ. *Poen.674* και βλ. Lindsay 1922: 150.

211 (*cr*⁴) *ūn(um) ēxōrārē uōs || sīnītē nōs :: quīdn(am) īd ēst?*

212 (*cr*²) *ū sīn(e) hīsc(e) || ārbītrīs.*

213 (*cr*²+*ith*) *ātquē uōbīs, nōbīs || dētī(s) lōcūm lōquēndī.* **locum loquendi:** παρήχηση, βλ. ad 119. Το *locus* χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία «ευκαιρία», «δυνατότητα» (*OLD* s.v. 14) και συντάσσεται με τη γενική γερονδίου *loquendi* (προσδιοριστική), βλ. B I.446–7, ομοίως *Mil.603*, πβ. Τερ. *An.154*: *obiurgandi locus*, Άκκ. *trag.418R*³ (=403W): *causandi locus*, 432R³ (=422W): *dicendi locus*, Κικ. *Att.9.7.6*: *gaudendi locus*, Ορ. *S.1.9.26*: *interpellandi locus*, κ.α.: επίσης *Ps.558*: *locum fallaciis* (με δοτική), *Truc.877*: *refacere si uelim, non est locus* (με *απαρέμφατο*).

214 (cr⁴) fīāt: ābscēdīt(e) hīnc, || nōs cōncēdāmūs hūc. **fiat**: προτρεπτική υποτακτική («ας γίνει») ως φορμουλαϊκή έκφραση με την οποία το ομιλούν πρόσωπο δηλώνει τη συγκατάθεσή του, πβ. 966: ut uis fiat, *Am.*770, *As.*40, *Aul.*241, *Cur.*41, 673, *Men.*158, 544, 1154, *Mos.*803, 1038, *Per.*692, *Poen.*611, 1366, *Ps.*559, *Rud.*1037, 1337, 1417, 1423, *St.*565, *Trin.*246, *Truc.*962, Τερ. *An.*956, *Hau.*790, 948, 1067, *Eu.*100, 500, 614, *Ph.*811, 1054, *Hec.*358, *Ad.*201, 945, βλ. Thesleff 1960: 20, B I.176. Απαντά με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα στον λόγο ελεύθερων προσώπων, ενώ οι χαρακτήρες δούλων χρησιμοποιούν συνηθέστερα, μολονότι όχι αποκλειστικά, το faciam (ορ.μελλ.), λ.χ. 337, βλ. ad loc., *Cur.*88, *Mos.* 928, *Per.*191, *Poen.*357, *Ps.*513, Τερ. *An.*597, 682, *Eu.*207, 362, 504, 724, *Ph.*198, *Ad.*252, πβ. επίσης Τερ. *Eu.*208: fiet (bis), βλ. Δον ad *Eu.*500: ‘faciam’ uel ‘fiet’ diceret seruus, liber uero tamquam et ipse iubet sibi: ενδεχομένως εδώ συνάδει με τα καθήκοντα επίβλεψης των αιχμαλώτων με τα οποία είναι επιφορτισμένος ο Lorarius.

214a (cr²+tr²) sēd brēu(em) dōrātīōn(em) || ĭncīpīssē, για τον συνδυασμό των μέτρων, βλ. Questa 2007: 356.

215 (an⁴) ĕm ĭstūc mī cērt(um) ĕrāt; cōncēd(e) hūc, βλ. Questa 2007: 126–7 (ĕm ĭstuc, πβ. 249). **em**: βλ. ad 183.

215a (c^r+c^r) ābīt(e) āb ĭstīs. || :: dōbnōxī(i) āmbō· για τον συνδυασμό των c^r, βλ. Questa 2007: 475. **obnoxii**: Από τις ποικίλες σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται, πβ. Γέλλ. 6.17.3, εδώ σημαίνει «υπόχρεος», βλ. Lindemann 1844 ad II.i.24 (= 215a): “qui alicui aliquid debet, tamquam ei deuinctus”, *OLD* s.v. 1a, συγκεκριμένα λόγω χάρης ή ευεργεσίας, πβ. *As.*284–5, *Trin.*1063–4, Τερ. *Hec.*302, Βεργ. *G.*1.396.

216, 217 nos–nos: επανάληψη.

216 (cr⁴) uōbīs sūmū(s) prōptēr hānc || rém, cūm quāē uólymū(s) nōs.

217 (cr^c+cr²) cōpīā (e)st, ĕā || fācītīs nōs cōmpōtēs. **copia est, ea facitis nos compotes**: Η αφαιρετική (οργανική ή της αναφοράς) με το compos, το οποίο συνήθως συντάσσεται με γενική (βλ. 41, 622), είναι σπάνια, αλλά πβ. Ναίβ. *trag.*5R³ (=10–11W): probris compotem, Άκκ. *trag.*36R³ (=234W): magnis compotem et multis malis, κ.α., βλ. B II.82.

218/19 (cr⁴) sēcēd(e) hūc nūncīām, || sí uīdētūr, prōcūl. **si uidetur**: Με αυτήν την παρενθετική πρόταση ο Φιλοκράτης μετριάζει την προτροπή του προς τον Τύνδαρο, υιοθετώντας ύφος κατάλληλο για έναν δούλο, διότι προφανώς έχει κατά νου ότι οι υπόλοιποι δούλοι μπορούν ακόμη να τους ακούσουν, βλ. Hallidie 1891, Lindsay

1900, Waltzing 1920 ad 218, Havet 1932: 48, Bloomer 2001: 40, Barrios–Lech 2016: 239, 2017: 256–7.

220–8 Ο Φιλοκράτης υιοθετεί γνωρίσματα του λόγου ενός τυπικού πλαυτιανού πανούργου δούλου: με την επιμονή του στη μυστικότητα που απαιτείται για την επιτυχία του σχεδίου της εξαπάτησης θυμίζει τον Παλαιστρίωνα (*Mil.*598–606: *nam opus est nunc tuto loco/unde inimicus ne quis nostri spolia capiat consili./nam bene consultum incolumit est, si id inimicis usuist,/neque potest quin, si id inimicis usuist, posit tibi/nam bene <consultum> consilium surripitur seapissime,/si minucum cura aut cautela locu' loquendi lectus est./quippe qui, si rescuere inimici consilium tuom,/tuopte tibi consilio occludunt linguam et constringunt manus/atque eadem quae illis uoluisti facere, illi faciunt tibi*), ενώ χρησιμοποιεί λέξεις–κλειδιά που ανακαλούν κυρίως τη γλώσσα των πανούργων δούλων της Ρωμαϊκής κωμωδίας στο πλαίσιο του μοτίβου της κωμικής εξαπάτησης: *fallacia* (221), *doli* (222, *bis*), *astu* (222) και *maximum malum* (223), βλ. επίσης ad 224–5· βλ. Petrone 1983: 57–8, Segal ²1987: 199, Lefèvre 1998: 37, Moore 1998: 187, 191, Bloomer 2001: 40, Raccanelli 2002: 39, Bungard 2008: 185, Maurach 2011: 433 και σημ. 8, Barrios–Lech 2016: 240–2, 2017: 256–7, πβ. Brotherton 1926: 8–9, 14–15, 31. Πβ. ακόμη *Mil.*944–6: *haec uti meditemur cogitate,/ut accurate et commode hoc quod agendum est exsequamur,/ne quid, ubi miles uenerit, titubetur, Mil.*1137: *circumspicite ne quis adsit arbiter, Truc.*461–2: *<sed> nullam rem oportet dolose aggredi/nisi astute <eam> accurateque exsequare*, Τερ. *An.*208: *quae si non astu prouidentur, me aut erum pessum dabunt* (αυτολεξεί στο *Ph.*181a), επίσης *An.*722–3: *Mysis, nunc opus est tua/mihi ad hanc rem exprompta memoria atque astutia, Eu.*924: *si astu rem tractauit.*

220–1 Με τα σχήματα λόγου, το χιαστό (*dicta nostra–nostra fallacia, arbitrari queant–permanet*), την επανάληψη του *nostra*, και την παρονομασία (*arbitri–arbitrari*), δίνεται έμφαση στη μυστικότητα που απαιτείται για την επιτυχία του σχεδίου της εξαπάτησης.

220 (*cr*⁴) *n(e) ārbītrī dīctā nōst(a) || ārbītrārī quēānt. arbitrari:* Το ρήμα χρησιμοποιείται με την αρχική του σημασία («γίνομαι μάρτυρας», «παρακολουθώ και ακούω») απαντά μόνον εδώ και πβ. *Aul.*607, δεν απαντά στην Κλασική Λατινική, το βρίσκουμε, όμως, αργότερα στον Απουλίο (*Met.*1.18), βλ. *OLD* s.v. *arbitror* 1.

221 (*cr*⁴) *neūe pērmānēt pāl(am) haēc || nōstrā fāllācīā. permanet:* Το ρ. *permanere* έχει εδώ τη σημασία «διαρρέω» (*OLD* s.v. *b*) και σε συνδυασμό με το *palam* εξυπηρετεί την παρήχηση, πβ. *Trin.*155, Τερ. *Ad.*283.

222 nam doli non doli sunt ni astu colas: Για τη σύνταξη, βλ. ad 202. Ο Πλαύτος αξιοποιεί συχνά αυτήν τη μορφή αναδίπλωσης στις κωμωδίες του, λ.χ. *As.*134: *nam mare haud est mare, uos mare acerrimum*, *Aul.*260: *pactum non pactum est, non pactum pactum est*. **ni:** Οι περισσότεροι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Camerarius 1552, τον εκτενέστερο τύπο *ni<si>*, με τον οποίο σχηματίζεται *cr*⁴. Αλλά η γραφή των *χφφ.*, *ni*, μπορεί να διατηρηθεί, πβ. Questa 1995, Torino 2013, χωρίς δυσκολία στο μέτρο (*cr*²+*cr*^c: *nām dōlī nōn dōlī || sūnt n(i) āstū cōlās*).

223 (*cr*⁴) *séd mālūm máxūmūm || s(i) íd pālām prōuēñīt*. **id:** Αναφέρεται στο *doli*, αλλά λόγω έλξης συμφωνεί ως προς το γένος και την πτώση με το *malum*, βλ. Leo 1895 ad loc.: “*nam iam non doli sunt sed malum*”. **palam prouenit:** Η έκφραση απαντά μόνο στον Πλαύτο και μόνον εδώ με τη σημασία «αποκαλύπτεται» (*OLD* s.v. *provenio* 2b): προφανώς ενισχύει την έμφαση μέσω της παρήχησης, βλ. και ad 221.

224–5 Οι περισσότεροι υπομνηματιστές και μεταφραστές ερμηνεύουν τους στίχους αυτούς ως μια προτροπή του Φιλοκράτη για ιδιαίτερη προσοχή στην εκτέλεση του σχεδίου, διότι δεν αρκεί απλώς η μεταμπίεση. Εδώ, όμως, έχουμε την παραχωρητική/εναντιωματική πρόταση που εισάγεται με το *si* (224) και έπεται το *tamen* στην κύρια πρόταση (225), βλ. B I.78, ενώ οι απρόσωπες συντάξεις με το *opus est* (225) ισοδυναμούν με εντολές, πβ. Barrios–Lech 2016: 94· συνεπώς, μπορούμε να μεταφράσουμε, όπως ο Hallidie 1891 ad 225, τα λόγια του Φιλοκράτη ως εξής: «Παρ’ όλο που εσύ είσαι ο κύριος και εγώ προσποιούμαι πως είμαι ο δούλος σου, πρέπει όμως να δείξεις τον ζήλο και την προσοχή ενός δούλου».

224 nam si | erus tu mi es atque ego me tuum esse seruum assimulo: Με το χιαστό και το πολύπτωτο (*mi–ego–me*) αποδίδεται συνοπτικά η φύση της μηχανορραφίας των δύο αιχμαλώτων για πρώτη φορά μετά τον Πρόλογο της κωμωδίας. **tu mi es:** Η γραφή των *χφφ.*, *mihī es tu*, διατηρείται από τους Hallidie 1891, Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Waltzing 1920, Havet 1932, Ernout 1933, αλλά οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές έχουν υιοθετήσει τη διόρθωση του Hermann 1816: 221 (*tu mihi es*), με την οποία αποκαθίσταται η συνήθης σειρά των προσωπικών αντωνυμιών στον Πλαύτο, δηλαδή προηγείται η ονομαστική και έπεται η πλάγια πτώση, βλ. Mahler 1876: 2, 4, και αποφεύγεται η δεύτερη χασμωδία (*tu | atque*): παραμένει μόνον η χασμωδία *sī | ěrus* (προσωδιακή χασμωδία και ιαμβική βράχυνση), ενώ το *es* μετά το *mi* υφίσταται αφαίρεση.

225–8 Τα σχήματα λόγου αφθονούν στο ύφος εδώ. Παρατηρούμε τη συσσώρευση των επιρρημάτων, *sobrie* (225), *accurate, docte et diligenter* (226), τις εμφατικές

επαναλήψεις στο χιαστό *uiso opust, cauto est opus* (225), όπου τονίζεται η ιδιαίτερη προσοχή που απαιτεί το εγχείρημά τους, και η αναφορά στην επιτακτική ανάγκη για επαγρύπνηση, *haud somniculose hoc/agendum est* (227–8), στην οποία δίνεται έμφαση μέσω του σχήματος λιτότητας και του ομοιοτέλευτου (*est–est*). Όλα αυτά τα στοιχεία ταιριάζουν στο ύφος ενός μηχανογράφου δούλου που επιδιώκει την επιτυχία του σχεδίου του: το επίρρημα *sobrie* χρησιμοποιούν σε συμφραζόμενα σχετικά με τις κωμικές τους απάτες ο Παλαιστρίων (*Mil.*812), ο Τοξίλος (*Per.*449) και ο Ψευδολόγος (*Ps.*939a) και το επίρρημα *docte* επίσης χρησιμοποιείται συχνά από τους πλαυτιανούς πανούργους δούλους, πβ. *Bac.*694, *Epid.*373, *Mil.*466, *Ps.*765, 941· πβ. *Petrone* 1983: 57, *Barrios–Lech* 2016: 242. Ωστόσο, ο λόγος του Φιλοκράτη εκφράζει επίσης τις προσδοκίες ενός κυρίου από τον δούλο του. Το επίρρημα *sobrie* χρησιμοποιεί και ο Περιφάνης εκφράζοντας την ικανοποίησή του, θεωρώντας πως ο Επίδικος έχει ενεργήσει προς όφελός του (*Epid.*565–6: *ille eam rem adeo sobrie et frugaliter/accuravit*). Ο *seruus frugi* Μεσσηνίων χρησιμοποιεί το επίρρημα *sedate* (*Men.*980), για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο εκτελεί τα καθήκοντά του, όπως επίσης και το *diligenter* (*Men.*968), το οποίο στον Πλάυτο απαντά μόνο στα δύο αυτά χωρία από τους *Captivi* και τους *Menaechmi*, ενώ στον Τερέντιο χρησιμοποιείται από τον Φαιδρία και την Πυθιάδα, όταν δίνουν εντολές στους δούλους τους (*Eu.*207, 500, 505). Το επίρρημα *somniculose* απαντά μία ακόμη φορά στον Πλάυτο, στον λόγο ενός άλλου *seruus frugi*, του Σωσία στον *Amphitruo* (622: *non soleo ego somniculose eri imperia persequi*).

225 uiso, cauto: μετοχές παθητικού παρακειμένου σε αφαιρετική οργανική (ενικού αριθμού ουδετέρου γένους) ως συμπλήρωμα του *opus est*. Η σύνταξη αυτή είναι περισσότερο συνηθισμένη στην Πρώιμη Λατινική, αλλά απαντά επίσης και στην Κλασική· χρησιμοποιείται πολύ συχνά από τον Πλάυτο, λ.χ. *Am.*169, *Bac.*398, *Men.*592, *Trin.*807, πβ. Τερ. *Hec.*431, *Ph.*1003, *Ad.*342, ακόμη βλ. Κικ. *Mil.*49, *Parad.*6.46, Σαλλ. *Cat.*1.6, 20.10, Λίβ.1.58.5, 3.27.7, κ.α., βλ. Β II.359, ET§292, KS I.764–5, LHS II.123. **opust:** i.e. *opus est*, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541.

226 (ba⁴) *accūrāt(e)* [hoc] *āgātūr*, || *dōct(e)* *ēt dīlīgētēr*.

227 (ba⁴) *tānt(a) ĩncēptā rēs ēst*: || *haūd sōmnicūlōs(e) hōc*. Παράταξη, όπως και στους στ. 503a–4, 825–6, 868–9, πβ. *Epid.*83, *Men.*94–5, 102–3, *Mil.*1047, *Mos.*146, *Poen.* 499–500, *St.*525–6, κ.α., βλ. *Antoine* 1900: 27–8.

228 (ba⁴) *āgēndūm* (e)st. :: *ēr(o) ūt mē* || *uōlēs ēssē*. :: *spērō*. **ero ut me uoles esse:** Τα πρώτα λόγια του Τυνδάρου προς τον Φιλοκράτη, μετά την απομάκρυνση των *Lorarii* και αφού ο κύριός του έχει λάβει πρώτος τον λόγο, συνίστανται σε μια λακωνική δήλωση απόλυτης συμμόρφωσης προς τις οδηγίες του κυρίου του, πβ. *Men.* 982: *ego ita ero ut me esse oportet*, βλ. Bloomer 2001: 40, Raccanelli 2002: 38, Richlin 2017: 398.

229–30 nam tu nunc uides pro tuo caro capite/carum offere <me> meum caput uilitati: Λογοπαίγνιο με τη διπλή σημασία που έχει το λατ. επίθετο *carus*, «ακριβός» και «αγαπητός» (*OLD* s.v. 1, 2) – όπως και στη ν.ε. τα επίθετα ακριβός και πολύτιμος σε κυριολεκτική και μεταφορική χρήση – και τη δοτική *uilitati*, που χρησιμοποιείται μεταφορικά. Θεωρείται γενικά ότι τα λόγια, με τα οποία ο Τύνδαρος περιγράφει το μέγεθος της θυσίας του, προσεγγίζουν περισσότερο τη γλώσσα της τραγωδίας, πβ. Άκκ. *trag.*359–60R³ (=353–4W· αλλά πιθανώς Ένν. *trag.*76–7J, βλ. Jocelyn 1969: 238–41): *re dubia/haut dubitarit uitam offerre nec capiti repercerit*, Άκκ. *trag.*117R³ (=75W): *nosque ut seuorsum diuidos leto offeres*, πβ. Lindsay 1900 ad 230, Barrios–Lech 2016: 242, 2017: 257. Το *carum caput* στον λόγο του Τυνδάρου ίσως αντιστοιχεί στο *φίλον/φίλτατον κάρα* της αρχαίας Ελληνικής τραγωδίας (Αισχύλ. *Άγ.* 905, Σοφ. *OT* 950, *OK* 1631, Ευρ. *Τρ.*661), πβ. Lambinus 1577: 153 (ad 230), Proudfit 1843 ad 152, 3 (= 229–30), Pascal ²1904 ad 230, Barrios–Lech 2017: 253, 257–8, 261–2, 266, ο οποίος υποθέτει πως εδώ ανακαλεί μια ποιητική έκφραση, η οποία ίσως ήταν ήδη σε χρήση στην τραγωδία της εποχής του Πλαύτου, εφόσον απαντά σε κείμενα μεταγενέστερα του Πλαύτου σε συμφραζόμενα με ευδιάκριτο τραγικό ήθος (Κάτουλ. 68.119–20, Βεργ. *A.*4.354, Ορ. *Od.*1.24.2, Βάλ. Φλ. 2.404). Αλλά με τον όρο *caput* (230) ο Τύνδαρος φαίνεται πως εννοεί τη ζωή του (*OLD* s.v. 4· πβ. τα τελευταία λόγια που απευθύνει στον Φιλοκράτη πριν από την αναχώρησή του (433: *meam esse uitam hic pro te positam pignori*) και τα λόγια του αργότερα στην απολογία του στον Ηγίωνα (687–8: *meumque potius me caput periculo/praeoptauisse quam is periret ponere*)) και, δεδομένης της αντίθεσης (βλ. παρακάτω), ο όρος φαίνεται ότι έχει και στον προηγούμενο στίχο την ίδια σημασία. Η χρήση αυτή του όρου *caput* συνεκδοχικά για το άτομο (το μέρος αντί του όλου) – και κατ’ επέκταση για τη ζωή του – ανάγεται σε αρχαίες αντιλήψεις για το κεφάλι ως πηγή της ζωής, βλ. Onians 1951: 95–6, απαντά και αλλού στον Πλάτο (*Aul.*700, *Rud.*624–5), επίσης στον Τερέντιο (*Ph.*631, βλ. και παρακάτω). Τη συναντούμε και αλλού στη Λατινική γραμματεία ειδικά στα συμφραζόμενα του κινδύνου που διατρέχει η ζωή

κάποιου με το ρ. *offere*+δοτική («εκθέτω σε κίνδυνο, κλπ.», *OLD* s.v. 2), όπως εδώ, μία έκφραση του υψηλού ύφους αντί του *se offere*, λ.χ. Κικ. *Sul.*84, Λουκρ.3.1041, πβ. Jocelyn 1969 ad *Enn. trag.*76–7· πολύ συχνά με το ρ. *obicere* με την ίδια σημασία (*OLD* s.v. 6), λ.χ. Κικ. *Dom.*145, πβ. *Fam.*1.9.13, επίσης Προπ. 2.27.7, Βεργ. *A.*2.751, 8.144–5, πβ. 8.484, 570, Λίβ. 8.34.11, 22.40.3· οι όροι *κεφαλή* και *κάρα* χρησιμοποιούνται ομοίως στην Ελληνική γραμματεία (λ.χ. Όμ. *Il.*4.162, 17.242–3, *Od.*2.237, Σοφ. *OK* 564). Η απάντηση του Τυνδάρου είναι γεμάτη ανησυχία και η στάση του επιφυλακτική, όπως και στη συνέχεια (231–6), πβ. Moore 1998: 187, Bloomer 2001: 40, Blänsdorf 2002: 68, Bungard 2008: 187. Αναπόφευκτα το ύφος και το περιεχόμενο της δήλωσης του Τυνδάρου είναι σοβαρό – περισσότερο σοβαρό από τα παρόμοια λόγια που απευθύνει ο τερεντιανός δούλος Δάβος στον νεαρό κύριό του (*An.*677: *capitis periculum adire*), διότι ο Τύνδαρος έχει κατά νου όχι μόνον ότι διατρέχει τον κίνδυνο να τιμωρηθεί σε περίπτωση που η απάτη αποκαλυφθεί, αλλά επίσης, όπως φαίνεται στη συνέχεια, το ενδεχόμενο να τον εγκαταλείψει ο Φιλοκράτης. Σε όλα αυτά πρέπει να προσθέσουμε επίσης τη γνώση του κοινού για την πραγματική του ταυτότητα. Η αντίθεση με την κυνική αντίστοιχη δήλωση του Ολυμπιώνα στον Λυσίδαμο (*Cas.*756–7: *tam mi mea uita/tua quam tibi cara est*) είναι ενδεικτική του χαρακτήρα του Τυνδάρου. Η ύπαρξη επιπλέον ενός δίγλωσσου λογοπαιγνίου (*caro capite/car(um) ~κάρα*), το οποίο έστω κάποιοι από τους θεατές ήταν σε θέση να αντιληφθούν, όπως προτείνει ο Barrios–Lech 2017: 258–61, θα επισκίαζε το ήδη διαπιστωμένο λογοπαίγνιο, το νόημα των στίχων και κυρίως την αντίθεση, η οποία είναι το κεντρικό στοιχείο εδώ. Το λογοπαίγνιο ως έχει διατυπώνεται με ύφος μεστό σχημάτων λόγου· δομείται πάνω στην αντίθεση, οι δύο όροι της οποίας αποδίδονται από τους δύο στίχους του λογοπαιγνίου αντίστοιχα (*tu nunc uides ≠ offere <me>, pro tuo caro capite ≠ carum...meum caput uilitati*) και η οποία ενισχύεται από το πολύπτυχο (*caro capite–carum...caput*) και το υπερβατό (*carum... caput*), ενώ στον στ. 230 τα *carum* και *uilitati* βρίσκονται στις δύο εμφατικές θέσεις του στίχου. Η χρήση του όρου *caput* συνεκδοχικά για το άτομο στη συγκεκριμένη κατάσταση έχει περαιτέρω συνδηλώσεις. Για τους Ρωμαίους, η αιχμαλωσία και ο εξανδραποδισμός ως συνέπεια αυτής, ακριβώς δηλαδή η κατάσταση στην οποία βρίσκεται τώρα ο Φιλοκράτης, σήμαινε την *capitis deminutio maxima*: απώλεια της ελευθερίας, των δικαιωμάτων του πολίτη και της οικογένειας. Αυτό που στην ουσία ο Τύνδαρος αφήνει να εννοηθεί εδώ είναι ότι σώζει τον

Φιλοκράτη από τον «κοινωνικό θάνατο», προσφέροντας το δικό του *caput*, μολονότι, σύμφωνα με το Ρωμαϊκό δίκαιο, ο δούλος δεν έχει *caput*.

229 (ba⁴) *nām tú nūnc uīdēs prō || tūō cārō cāpītē.*

230 (ba⁴) *cār(um) ōfferrē <mē> meūm || cāpūt uīlītātī.*

231 PHILOC. scio. TI. at scire memento quando | id quod uoles habebis:

Μολονότι λακωνική, η δήλωση του Φιλοκράτη είναι ειλικρινής: πράγματι ο ίδιος ανακαλεί τα προηγούμενα λόγια του Τυνδάρου, όταν επιστρέφει και πληροφορείται τη σκληρή τιμωρία που του επέβαλε ο Ηγίων (946). **scio–scire:** Ο Πλάυτος συχνά συνδυάζει τύπους του ρ. *scire* (ή και *nescire*), αξιοποιώντας την επανάληψη και την παρήχηση, είτε για κωμικό αποτέλεσμα είτε για να δώσει την κατάλληλη στην εκάστοτε περίπτωση έμφαση, λ.χ. 264–5, *As.*299–300, *Aul.*214, 431–2, *Bac.*78, 321–4, 789–91, *Cist.*520–1, *Cur.*321, *Mer.*147, 152, 382–3, 476–8, 519, *Per.*186–7, *Rud.* 1023–4· πβ. Τερ. *An.*346–9, 653–9, *Hau.*396, *Ph.*137, *Hec.*204–6, 849–50. Ο Questa 1995 προτείνει να μετρήσουμε τον στίχο ως εξής: (an⁴+ia⁴) *scīō :: āt scīrē mēmēntō quānd(o) || īd quōd uōlēs hābēbīs*, βλ. Questa op.cit. ad loc., για να αποφευχθεί η ιαμβική βράχυνση στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου, πβ. Lindsay 1922: 57–8, Questa 2007: 128, Torino 2013 ad loc. Αλλά εδώ συγκεκριμένα μπορούμε να δεχθούμε την έκθλιψη και την ασυνήθιστη ιαμβική βράχυνση πάνω στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου: (an⁴+ia⁴) *scī(o) :: āt scīrē mēmēntō quāndō || īd quōd uōlēs hābēbīs*, πβ. Questa 1995: 127 (ιαμβική βράχυνση: δυσύλλαβη εκθλιβόμενη λέξη, το εναπομείναν φωνήεν της οποίας βραχύνει το μονοσύλλαβο (*āt*) που ακολουθεί). Πριν προλάβει να ολοκληρώσει τα λόγια του ο Φιλοκράτης, ο Τύνδαρος, γεμάτος αγωνία, σπεύδει να διατυπώσει το αίτημά του, πβ. Moore 2012: 228.

232 (an⁴+ia⁴) *nām fērē māxīmā pārs mōr(em) hūnc || hōmīnēs hābēnt: quōd sībī uōlūnt. maxima pars–homines:* Ο Schoell 1887 οβελίζει το *maxima pars* θεωρώντας πως πρόκειται για γλώσσα για το *ferre*, πβ. Hallidie 1891, Morris 1898 ad loc., και ο Ussing 1878 το *homines*, αλλά εδώ έχουμε ανακόλουθο· το *homines* λειτουργεί ως παράθεση στο *maxima pars* σε χαλαρή σύνταξη αντί της γενικής διαιρετικής (*maxima pars hominum*), πβ. 970: *ea...pauca*, και το ρ. *habent* συμφωνεί ως προς τον αριθμό με το *homines κατά το νοούμενον*, πβ. *Mos.*114–5, *Trin.*35, ή καθ' ὅλον και μέρος, βλ. Waltzing 1920 ad loc. Θα μπορούσε να θεωρηθεί πως η διατυπωση παρουσιάζει τη φυσικότητα του απλού, καθημερινού λόγου και επομένως προσιδιάζει στην ομιλουμένη, πβ. Elmer 1900 ad loc., αλλά περισσότερο φαίνεται ότι προσδίδει τη

δέουσα έμφαση στη σοβαρή δήλωση του Τυνδάρου, όπως και η παρήχηση στη συνέχεια (*hunc homines habent*).

233–4 id, id: επανάληψη, σχήμα αναφοράς.

233 (ia⁴) *d(um) ĩd ĩmpĕtránt, bōnĭ sũnt.*

234 (cr³) *sĕd ĩd ũbĭ ĩám pĕnĕs sĕs(e) hăbĕnt.*

235 (cr⁴) *ĕx bōnĭs pĕssĭm(i) ĕt || fraũdũlĕntĭssĭmĭ.* Τα λόγια του Τυνδάρου βρίσκουν την απάντησή τους στην εξέλιξη της υπόθεσης μέχρι το τέλος (ο Φιλοκράτης αποδεικνύεται πιστός φίλος) και αυτό επισφραγίζεται από τον επίλογο. **ex bonis pessimi:** ισχυρή αντίθεση με μια διατύπωση που φαίνεται ότι προτιμά ο Τύνδαρος, βλ. *e summo infimum* (305), *ex parata re imparatam omnem facis* (538, ομοίως *Cas.827*), είναι συχνή στον Πλάυτο και ενίοτε περιλαμβάνει λογοπαίγνια δικής του επινόησης (πβ. και Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 293 σημ. 1), λ.χ. *As.145, Cas.223, Cist. 652, Epid.86, 644, Mer.856, Mil.1018, Poen.1167, Ps.965, Rud.517, 1132, Truc.319, Astraba fr.ii M*, πβ. Ένν. *trag.inc.351–2R³(=152W=316J)*· επίσης σε διαφοροποίηση: *Am.704: ex insana insaniorem, Cas.1006, Ps.324*, πβ. Τερ. *Eu.254: ex stultis insanos.*

236, 237 Βλ. Εισαγωγή, 4.7§4.

236 (cr⁴) *fĭũnt; nũnc ũt mĭhĭ || té uđl(o) ĕss(e) aũtũmō.* **ut mihi te uolo esse:** Είναι λογικό ότι ο Τύνδαρος ολοκληρώνει τις παραινέσεις του εν μέρει με ύφος απολογητικό, επειδή αρχικά εκφράστηκε αρκετά έντονα απευθυνόμενος στον κύριο του, πβ. Hallidie 1891 ad 236, 237, Elmer 1900 ad 237, εν μέρει κατά τρόπο που υπογραμμίζει την αγωνία του να εισακουστεί η παράκλησή του, όπως φαίνεται από τη σύνταξη του *uolo*, που ισοδυναμεί με ισχυρή προσταγή, βλ. και ad 175. **uolo:** οριστική σε πλάγια ερώτηση, βλ. ad 207.

237–9 Στο άκουσμα όσων είπε ο Τύνδαρος, ο Φιλοκράτης τον καθησυχάζει για τα κίνητρά του, επικαλούμενος αφενός την πατρική *pietas* (δεν θα του πρότεινε τίποτε που δεν θα πρότεινε στον ίδιο του τον πατέρα, 237) και αφετέρου τον ισχυρό δεσμό που τους συνδέει (238–9), πβ. Langen 1886: 272, Morris 1898 ad 237 ff., Waltzing 1920 ad 237, Paduano 1996: 64–5, Bloomer 2001: 40–1, Raffaelli 2006 (=2009): 155, με σοβαρότητα που υπογραμμίζεται από τα σχήματα λόγου: αναδίπλωση (*suadeam, suadeam, 237*), ομοιοτέλεστο (*suadeam–suadeam–audeam, 237–8*), επανάληψη, πολύπτωτο και παρήχηση (...*patri./pol... patrem.../...patrem...pater proximus, 237–9*). Το ομωτικό επιφώνημα *pol* στην αρχή του στ. 238 δίνει έμφαση· ο Φιλοκράτης αναφωνεί καθώς προσθέτει τη δεύτερη σκέψη του. Δεν χρησιμοποιεί την τυπική σατουρνάλια φόρμουλα της *commendatio*, βλ. ad 444, *pace Segal* ²1987: 115, 199,

Richlin 2017: 205, δεν αποκαλεί ευθέως τον Τύνδαρο *pater*: ο πλαυτιανός, κωμικός τόπος εμφανίζεται εδώ μετριασμένος, εν μέρει αμήχανος και, συνεπώς, προσαρμοσμένος στο σοβαρό περικείμενο, βλ. Raccanelli 2002: 54–6, κυρίως 55, Raffaelli *op.cit.*: 155 σημ. 5.

237–8 quod tibi suadeam: Συνήθως η υποτακτική αποδίδεται σε έλξη, βλ. Lindsay 1907: 67, αλλά φαίνεται ότι οφείλεται συγκεκριμένα στο ότι η σκέψη που διατυπώνει ο Φιλοκράτης εκφράζει το πιθανό, πβ. 961, *Am.*434, 871, *As.*838, *Aul.*505–6, *Bac.* 657, 1189/90, *Cist.*497, κ.α., βλ. Sedgwick 1960 ad *Am.*39, 434. **suadeam–nominem:** δυνατικές υποτακτικές.

237 (cr⁴) quōd tībī sūadēām, || sūadēām meō pātrī.

238 (cr⁴) pōl ēgō sī t(e) aūdēām, || mēum pātrēm nōmīnēm.

239 (cr⁴) nām sēcūndūm pātrēm || tū (e)s pātēr prōxūmūs.

240 audio: Πιθανώς δεν δηλώνει συγκατάθεση ως συνήθως, βλ. Δον. ad *Eu.*371: “hoc est: admitto et consentio”, πβ. Τερ. *Eu.*371, *Ph.*236, όπως επισημαίνουν οι Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Lindsay 1900, Pascal ²1904 ad loc., Richlin 2017: 399, ούτε αποδοχή της φιλοφρόνησης (πβ. *Cur.*610, βλ. Hallidie 1891 ad 240, Waltzing 1920 ad 239–40), ούτε ειρωνική διαβεβαίωση, όπως αλλού (λ.χ. *Ps.*291, Τερ. *An.*552). Εδώ φαίνεται ότι ο Τύνδαρος διακόπτει με αυτόν τον τρόπο τον Φιλοκράτη: τον αποτρέπει να συνεχίσει τις φιλοφρονήσεις, υπαινισσόμενος ότι περιττεύουν, πβ. *Mil.*218, 798, Τερ. *Ph.*160, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Henson 1905 ad loc. Άλλωστε έχει υποσχεθεί στον Lorarius ότι η συνομιλία τους θα είναι σύντομη (214a–15): γι’ αυτό επίσης περιορίζεται σε μια λακωνική απάντηση στη συνέχεια (249). **tē | ūt:** Τα χφφ. παραδίδουν *te ut*. Το πρόβλημα έγκειται στη χασμωδία. Τη διόρθωση του Leo 1895 (*te uti*) υιοθετούν οι Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932. Ο Fleckeisen 1850 αντικατέστησε το *te* με τον τύπο *ted* της αιτιατικής κατ’ αναλογία προς την αρχαϊκή αφαιρετική: με τη διόρθωσή του εξασφαλίζονται δύο μακρές συλλαβές (*tēd ūt*) και διευκολύνεται αρκετά το μέτρο, πβ. Harrington 1879, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Ernout 1933, De Melo 2011a. Αλλά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χασμωδία είναι ανεκτή, όπως οι Brix 1865, ²1870, ³1876, Ussing 1878, Sonnenschein 1899, Questa 1995, Torino 2013 (*tē | ūt*, προσωδιακή χασμωδία) και να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ. **memineris moneo:** παρήχηση, πβ. *St.*42: *moneo ut tuom memineris officium*: ο Φιλοκράτης επαναλαμβάνει την ίδια προτροπή δύο ακόμη

φορές στη συνέχεια, βλ. *meminisse ut memineras* (248) και *memoriter meminisse* (250, με ετυμολογικό σχήμα).

241 *obsecro te hoc unum*: Ο Φιλοκράτης εκφράζει τελικά την παράκλησή του στους στ. 247–8, βλ. *ad loc.* Συνήθως στην κωμωδία το ρ. *obsecro* χρησιμοποιείται απόλυτα ως έκφραση ευγενικής παράκλησης, μετριάζοντας προσταγές ή ερωτήσεις σε ποικίλα συμφραζόμενα, βλ. *ad 680*. Η χρήση του με δύο αντικείμενα σε αιτιατική, όπως εδώ, είναι σπανιότερη (λ.χ. *Mil.*542, Τερ. *Hau.*644· πβ. 747: *unum hoc quaeso*). Το ταπεινό ύφος της έκφρασης (βλ. Adams 1984: 58), το οποίο συνάδει με την προέλευση του ρήματος από το θρησκευτικό λεξιλόγιο (*ob+sacro*, βλ. Fest. 206L, WH II και EM s.v. *sacer*), είναι ευδιάκριτο (πβ. 244: *te oro per precem*), διότι ο Φιλοκράτης αναγνωρίζει τη μεταβολή που έχει επιφέρει το *conseruitium* (246) στη σχέση του με τον Τύνδαρο· δεν είναι πλέον σε θέση να τον προστάζει και η συνεργασία του Τυνδάρου δεν είναι πλέον ούτε δεδομένη ούτε επιβεβλημένη, πβ. Paduano 1996: 64, Thalmann 1996: 124, 125, Blänsdorf 2002: 68, και αυτό ακριβώς είναι το νόημα της απολογητικής παρέκβασης που μεσολαβεί (242–4).

243 *ut qui erum me tibi fuisse atque esse nunc conseruum*: Οι χρόνοι των απαρεμφάτων έχουν επιλεγεί κατάλληλα, ώστε με το χιαστό να συνοψίζουν τη μεταβολή των πραγμάτων· το απαρέμφατο παρακειμένου *fuisse* με τη σημασία της συντελεσμένης ενέργειας («ήμουν και έχω πάψει να είμαι»), πβ. 516, 575, Βεργ. A.2.325: *fuius Troes, fuit Ilium*, 6.653: *fui*, βλ. ET§243a, KS I.125, LHS II.318, βρίσκεται σε αντίθεση προς το *esse*, το οποίο αποδίδει την τωρινή κατάσταση («ήμουν κύριός σου και δεν είμαι πια»). **qui:** εγκλιτικό βεβαιωτικό επίρρημα (ελλ. *πως*) από την αρχαϊκή αφαιρετική οργανική της αόριστης αντωνυμίας *quis* (*OLD* s.v. 6), που χρησιμοποιεί συχνά ο Πλάυτος και ενίοτε ο Τερέντιος με αόριστη σημασία με το *ut* όπως εδώ (πβ. 553, *Bac.*283, *Trin.*637, κ.α., Τερ. *An.*148, *Ph.*153), με το *quippe* (λ.χ. *Am.*745, *Aul.*348, *Mil.*604, *Rud.*384 και Τερ. *Hau.*538)· στον Πλάυτο απαντά επίσης με τα ομωτικά επιφωνήματα *hercle*, *edepol*, *pol*, *ecastor* (λ.χ. *Am.*776, *As.*823, *Men.*1092, *Poen.*910)· επιβιώνει στο κλασ. *atqui*. **nunc:** Οι Schoell 1887, Hallidie 1891, Morris 1898, Leo 1895, Pascal ²1904 ακολουθούν τον Bothe 1809 και το παραλείπουν θεωρώντας πως παρείσφρησε από τον επόμενο στίχο, αλλά μπορεί να διατηρηθεί, διότι χρησιμοποιείται και στη συνέχεια με τον ίδιο τρόπο (248, 249) και δεν ζημιώνει το μέτρο (*tr*⁷: *út qu(i) ěrũm mē tíbī fũss(e) ātqu(e) || ěss(e) nũnc cõnsēruũm uělĩnt*· το τελικό *-e* του *esse* ενίοτε υφίσταται αποκοπή πριν από

σύμφωνο, όπως στα *nempre*, *quirpe*, *ille*, *inde* και σε ορισμένες προστακτικές, λ.χ. *mitte*, *dice*, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541–2).

244 quod antehac pro iure imperitabam meo, nunc te oro per precem: Η κατακλείδα της παρέκβασης αντιστοιχεί στο *nunc obsecro te hoc unum*. Η αντίθεση εδώ καθίσταται εντονότερη από τη χρήση του θαμιστικού *imperitabam* και του *oro*, στο πλαίσιο μάλιστα χιαστού, την παρήχηση των *p* και *r* (*pro iure imperitabam*, *oro per precem*) και την εμφατική θέση των χρονικών προσδιορισμών *antehac* και *nunc*. **pro iure...meo, per precem:** Για τη διαφορά, πβ. Άκκ. *trag.inc.661–2R³* (=30–1W): *nam neque pretio neque amicitia neque ui impelli neque prece/quitus sum*, Λίβ.3.47.2: *precariam orem,... pro debita*.

245–6 Το ύφος του Φιλοκράτη είναι σοβαρό και υψηλό: η τριπλή αναφορά με το *per* συνάδει με το ύφος της *prex*, όπως στον λόγο του Αγοραστοκλή στον *Poenulus* σε σχεδόν συναφή συμφραζόμενα (417–23), πβ. ακόμη *Mil.541–2* (σε κωμικό περικείμενο) και Τερ. *An.289–90* (στη σοβαρή παράκληση της Χρυσίδας), αλλά σε αντίθεση προς τον Αγοραστοκλή, το αίτημα του Φιλοκράτη, όπως θα δούμε (βλ. *ad 247*), είναι εντελώς διαφορετικό. Παρόμοιες αναφορές (συχνά τριπλές) απαντούν στον Βεργίλιο (λ.χ. *A.2.141–2*, *4.313–6*, *6.363–4*, *458–9*, *10.597*, *12.56–7*) στον Οβίδιο (*Am.3.11b.45–8*, *Her.2.35–42*, *12.77–81*, *191–3*, *Met.7.852–6*, *13.375–8*), επίσης Ορ. *Ep.1.7.94*, Σεν. *Ag.929–30*, *Her.F.1246–9*, *Med.285–6*, *478–82*, *Oed.264–6*, *1021–3*, καθώς και στην Ελληνική τραγωδία, βλ. Σοφ. *Φιλ.468–9*, *OK 1333*, Ευρ. *Άлк.275–6*, *Ίππ.605*, *607*, *ΙΑ 909*, *1233–4*, *Ύψιπύλη fr.757.57–60 (856–9)TrGF: φ̄* *πρός σε γονάτων – ikētēs, Άμφιαρέω, πίτνω – / κ]αί προς [γ]ενείo[v τ]ῆς <τ>* *Άπόλλωνος τέχνης, /.../ ρ]ῦσσαί με*. Επικλήσεις αυτού του είδους προφανώς απαντούσαν στη Ρωμαϊκή τραγωδία της Δημοκρατικής περιόδου, μολονότι δεν σώζεται κάτι σχετικό, εκτός μόνον από μία τελείως αποσπασματική επίκληση (Ενν. *trag.2–3R³*=16–17W=3–4J). Ο Φιλοκράτης επικαλείται κατά σειρά την αβέβαιη κοινή τους μοίρα (*per fortunam incertam*), την καλοσύνη του πατέρα του προς τον Τύνδαρο (*per mei te erga bonitatem patris*) και το κοινό δουλικό status τους στον παρόντα χρόνο της αφήγησης (*perque conseruitium commune*, πβ. 243). Η υπενθύμιση της καλοσύνης που έτυχε ο Τύνδαρος ως δούλος κατά το παρελθόν ισοδυναμεί με επισήμανση του πρότερου δουλικού του status εν μέσω της τωρινής κοινής τους δουλείας και έμμεση παράκληση εκ μέρους του Φιλοκράτη για ανταπόδοση της καλοσύνης. Στον στ. 248 ο Φιλοκράτης είναι ξεκάθαρος πάνω σ' αυτό. **conseruitium commune:** Με την πλεονασμό και την παρήχηση ο Φιλοκράτης

δίνει έμφαση στην κοινή τους μοίρα, την οποία προκάλεσε το δίκαιο του πολέμου (quod hostica euenit manu).

245 per mei te erga bonitatem patris: Σε μια περισσότερο ελεύθερη εφαρμογή του νόμου του Wackernagel για τη θέση των αντωνυμιών στη δεύτερη θέση της πρότασης, σε τέτοιες φορμουλαϊκές ομωτικές εκφράσεις παράκλησης συμβαίνει η πρόθεση να χωρίζεται από την αιτιατική και να μεσολαβούν συνήθως αντωνυμίες (βλ. 977, *Men.*990, *Poen.*1387, *Rud.*627, επίσης *Bac.*905 (κλητική και ρήμα), *Ter. An.*289, 538, 834, *Ένν. trag.*3R³ (=16W=3J), πβ. *Βεργ.* A.4.314, 10.597, 12.56, *Οβ. Am.*3.2.61, *Her.*15.107, *Met.*3.658, κ.α.: εδώ κτητική αντωνυμία α' προσώπου (σε υπερβατό) και εμπρόθετος προσδιορισμός), βλ. Wackernagel 1924· *αγγλ.μετ.*: 643, KS I.584–5, II.593, LHS II.398· τούτο συνάδει απόλυτα με τη ρητορική του Φιλοκράτη σ' αυτούς τους στίχους, πβ. Bloomer 2001: 41 σημ. 22. Ο Φιλοκράτης δίνει επίσης την κατάλληλη έμφαση στα λόγια του μέσω της αναστροφής (te erga), πβ. 416 και βλ. ad loc. Το φαινόμενο της αναστροφής εμφανίζεται ενίοτε στον Πλάτο και τον Τερέντιο με τις προθέσεις aduersum, penes, propter, erga (με τα per, super μόνο στα *Bac.*196, *St.*71) και συνηθέστερα με μονοσύλλαβους τύπους αντωνυμιών, όπως εδώ, πβ. *As.*20, *Epid.*391, *Ter. Hau.*189, 265, αλλά επίσης *Trin.*1126, 1128 (amicum), βλ. Wackernagel op.cit: 648–9· σε κανονική σειρά στους στ. 350: erga sese, 407: erga suum gnatum atque se, 424: erga hunc rem. Η επιδέξια διατύπωσή του υπηρετεί την πρόθεσή του να διασφαλίσει την αφοσίωση του Τυνδάρου.

246 perque: Δεν χρειάζεται να παραλείψουμε το –que των χφφ., όπως οι Ussing 1878, Schoell 1887, Sonnenschein 1899 ή να γράψουμε seruitium, όπως ο Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, διότι εδώ προφέρεται perqu' (ομοίως *Poen.*419), βλ. Skutsch 1892: 152–3, πβ. Lindsay 1900: 26 και ad loc. **hostica:** i.e. hostili, «εχθρικός», πβ. *Mos.*357, *Άκκ.* 323R³ (=314W), αλλά επίσης «ξένος» (*Mil.*450). Στην Αυγούστεια εποχή αυτός ο τύπος του επιθέτου θεωρούνταν αρχαϊκός (όπως και το ciuicus αντί του ciuilis, πβ. *Οβ. Pont.*1.3. 65, *Ορ. Od.*3.2.6, *S.*1.9.31, *Σεν. Ag.*602, βλ. Πορφ. ad *Ορ. Od.*2.1.1: “illi [sc. antiqui] enim ciuica et hostica, deinde ciuilia et hostilia dicebant”).

247 Ο Φιλοκράτης επιδιώκει εδώ μέσω ενός παράδοξου συμβιβασμού να επικυρώσει εκ νέου την πρότερη σχέση ιεραρχίας εν μέσω της κατάστασης του conseruitium, το οποίο έχει εξισώσει το status τους, βλ. Thalmann 1996: 125, Raccanelli 2002: 40–1, 55, πβ. Leigh 2004: 89, 93, ενώ μάλιστα δεδομένης της κατάστασης για τον ίδιο τον

Φιλοκράτη υπάρχει ένας «αντίπαλος» στην potestas πάνω στον Τύνδαρο, ο Ηγίων, ο νέος κύριος, στον οποίον τυπικά ο Τύνδαρος οφείλει αφοσίωση: πβ. επίσης McCarthy 2000: 188. **ne...honestes**: απαγόρευση, ne+υποτακτική ενεστώτα (προτρεπτική). **honore honestes**: ετυμολογικό σχήμα και πλεονασμός. **quam**: Έπεται του secus (i.e. aliter), το οποίο προσδιορίζει το honore στη θέση ενός επιθέτου, πβ. tanto (356), και λειτουργεί ως επίρρημα συγκριτικού βαθμού (quam sc. tu honestabas me). Εσφαλμένα οι Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, Waltzing 1920 ad loc., Allison 1942: 236 εννοούν quam (sc. ego honestabam te) quom seruibas mihi. **seruibas**: αρχαϊκός τύπος του παρατατικού αντί του seruiebas, πβ. aibat (561).

248 atque ut qui fueris et qui nunc sis meminisse ut memineris: Επαναλαμβάνεται ο σύνδεσμος ut, διότι παρεμβάλλονται οι πλάγιες ερωτήσεις, όπως συμβαίνει και αλλού στον Πλάυτο, όταν μεσολαβούν δευτερεύουσες προτάσεις (λ.χ. *Aul.*791–3, *Bac.*777–80, *Cas.*511–12, *Ps.*580–3, *Rud.*1256–7, *Trin.*141–4, πβ. *Ter.* *An.*828–30, *Ph.*153–4, *Ad.*857–8). Για τον πλεονασμό meminisse ut memineris που συνοδεύεται από παρήχηση, πβ. *Aul.*181: properare propero, *Poen.*433: pergin pergere?· επίσης βλ. ad 240.

250 memoriter meminisse: ετυμολογικό σχήμα, πβ. *Am.*417, *Poen.*562, *Αφράν. tog.* 365R³, *Πομπών. com.*109R³. Στις περιπτώσεις αυτές το ομόρριζο του ρήματος επίρρημα ενισχύει τη σημασία του ρήματος (i.e. bene, probe), όπως και αλλού στον Πλάυτο χρησιμοποιούνται επίθετα ή επιρρήματα σε ετυμολογικό σχήμα ή νοηματικά συναφή αντί αντίστοιχων όρων με γενική σημασία (όπως ualde, multum) πβ. 774: amoena amoenitate, *Aul.*314: parce parcum, *Cas.*267: cupide cupis, 522: scite scitus, *Cist.*689: misere miseri, *Cur.*535: propere properas, *Epid.*651: tacitus taceas, *Mil.*258: docte...perdoctam, 959: pulchram pulchritudinem, *Mos.*495: inepte stultus, 985: misere miseret, *Per.*427: ualide ualet, *Poen.*606: sapienter sapit, *Ps.*13: misere miser, *Rud.*977: impudenter impudens, *Truc.*354: nitide nitet, κ.α., Waltzing 1920 ad 138 και ad loc. Χαρακτηριστικό κατεξοχήν της Πρώιμης Λατινικής, βλ. LHS II.791.

Σκηνή 2^η (251–360)

(Ηγίων – Φιλοκράτης – Τύνδαρος)

Π.ii 1 Σ' αυτήν την ιδιαίτερα σημαντική σκηνή εμφανίζονται μαζί και οι τρεις βασικοί χαρακτήρες. Εκτός από τον Τύνδαρο και τον Φιλοκράτη, επί σκηνής επιστρέφει ο Ηγίων, με σκοπό να ανακρίνει ξεχωριστά τους δύο αιχμαλώτους και να

μεθοδεύσει το σχέδιό του για τον επαναπατρισμό του Φιλοπολέμου, αλλά στην ουσία θα πέσει θύμα της απάτης τους. Η ανάκριση λαμβάνει χώρα σε δύο μέρη, καθώς ο Ηγίων συνομιλεί με τον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο ξεχωριστά κάθε φορά (στ. 263–92 και 293–324, αντίστοιχα). Στο υπόλοιπο της σκηνής ο Ηγίων αποκαλύπτει το σχέδιό του για τον επαναπατρισμό του Φιλοπολέμου μέσω της ανταλλαγής του με τον Φιλοκράτη. Ο Τύνδαρος τον πείθει να συναινέσει στην αποστολή του Φιλοκράτη (ο οποίος προσποιείται πως είναι ο δούλος) στην Ήλιδα ως μεσάζοντα, με σκοπό δηλαδή να διαπραγματευθεί την ανταλλαγή.

2 Με μια σειρά πειστικών, ζωντών και ετοιμόλογων απαντήσεων και κατά μέρος σχολίων, ο Φιλοκράτης ερμηνεύει με απόλυτη επιτυχία τον ρόλο του φλύαρου, αναιδούς δούλου, ο οποίος εκφράζεται με υπερβολή, και ακόμη αναμειγνύει την αλήθεια με το ψέμα σαν να ήταν ένας δολοπλόκος δούλος, ψευδόμενος έξυπνα για το όνομα και τον χαρακτήρα του πατέρα του (βλ. κυρίως 277–92), πβ. Hallidie 1891: vii και ad 253, Sonnenschein 1899: 3, Harsh 1944: 349, Viljoen 1963: 49 σημ. 44, 51, Leach 1969: 277, Moore 1998: 191, McCarthy 2000: 189–90, Bloomer 2001: 47, Blänsdorf 2002: 70, Bungard 2008: 187 σημ. 185, Barrios–Lech 2016: 244–5. Ο Τύνδαρος θαυμάζει την «παράστασή» του και για να τον επαινέσει, «δανείζεται» τα λόγια των καλύτερων κατεργάρηδων του Πλαύτου, του Παλαιστρίωνα του *Miles Gloriosus*, του Χρυσάλου των *Bacchides* και κυρίως του Ψευδολόγου, πβ. Moore 1998: 187, McCarthy 2000: 190 σημ. 47, Leigh 2004: 84. Με τη σειρά του και αυτός προσποιείται πειστικά πως είναι ένας ευγενής Ηλείος, προσαρμόζοντας τον λόγο του στον ρόλο που υποδύεται. Ο Ηγίων προκαλεί τη συμπάθεια του κοινού με την ευπιστία του και επιβεβαιώνει τις θετικές εντυπώσεις που δημιούργησε στο κοινό η μέχρι πρότινος παρουσία του.

3 Το ενδιαφέρον των θεατών διατηρείται αμείωτο, καθώς μεθοδεύεται η μηχανορραφία σε βάρος του Ηγίωνα και ειδικά μέχρι την επιτυχία του σχεδίου στο τελευταίο μέρος της σκηνής με τη συναίνεση του Ηγίωνα για την αποστολή του Φιλοκράτη. Υπάρχει ακόμη κωμικό στοιχείο, το οποίο αποκτά δύο μορφές: αφενός έχουμε το γλωσσικό χιούμορ, το οποίο έγκειται στα κωμικά στοιχεία στον λόγο του Φιλοκράτη και τα κωμικά κατά μέρος σχόλια του Τυνδάρου, στοιχεία τα οποία εν πολλοίς φέρουν εμφανή ίχνη πρωτοτυπίας του Πλαύτου (βλ. ad 266–9, ad 274–6, ad 284· ειδικά το τελευταίο τμήμα της ανάκρισης του Φιλοκράτη πιθανώς προέρχεται εξ ολοκλήρου από το χέρι του Πλαύτου, βλ. ad 285 και ad 287–92)· αφετέρου εδώ καθίσταται για πρώτη φορά αισθητή η κωμική ειρωνεία, η οποία θα ενισχύεται

σταθερά καθώς η υπόθεση θα εξελίσσεται, και ακόμη εναλλάσσεται με μία στιγμή αγωνίας (337–50) ή ενδεχομένως δύο, βλ. ad 335–6. Το αποτέλεσμα αυτό επιτυγχάνεται από τη διαφορά ως προς τον βαθμό γνώσης της αλήθειας εκ μέρους των επί σκηνής προσώπων και βέβαια του κοινού: πολλά σημεία του διαλόγου που λαμβάνει χώρα σ' αυτήν τη σκηνή, όπως και στην επόμενη, μπορούν να ερμηνευθούν σε δύο ή ακόμη και σε τρία διαφορετικά επίπεδα, βλ. Harsh 1944: 349, Duckworth 1952: 152, Muecke 1986: 228, Blänsdorf 2002: 69–74, Paduano 1996: 77–9, Vogt–Spira 1998: 157–8, McCarthy 2000: 186, Raccanelli 2002: 41–2, Raffaelli 2006 (=2009): 156–8, 178–80. Ανυποψίαστος σχετικά με την απάτη σε βάρος του, ο Ηγίων εκφράζεται με αυτοπεποίθηση για την προσοχή και την ευφυΐα του, θεωρεί ότι έχει τον έλεγχο της κατάστασης και έχει τη βεβαιότητα ότι όσα πληροφορείται από τους δύο αιχμαλώτους είναι αληθή και ότι πρόκειται να φέρει εις πέρας με επιτυχία και μάλιστα σύντομα το σχέδιο για την ανταλλαγή του γιου του (255–6, 270, 293, 294, 295–7, 317, 332, 338, 354–5, 359· βλ. ad locc.). Η κωμική ειρωνεία ενισχύεται από τους ψευδείς ισχυρισμούς με τους οποίους οι δύο αιχμάλωτοι τον εξαπατούν και ειδικά από τα λόγια του Τυνδάρου, καθώς προσποιείται τον ελεύθερο ευγενή Ηλείο: συχνά τα λόγια του Τυνδάρου έχουν άλλο νόημα για τον Ηγίωνα, άλλο νόημα για τον ίδιο και τον Φιλοκράτη και εντελώς διαφορετικό για τους θεατές σε πολλά σημεία, πβ. Duckworth 1952: 317, Viljoen 1963: 51, Smith 1985: 91, De Melo 2011a: 539 σημ. 13.

4 Το μέτρο της σκηνής είναι *tr*⁷: το κρίσιμο στάδιο της ανάκρισης συνοδεύεται κατάλληλα από μουσική, πβ. Lindsay 1900 ad II.iii, και το μέτρο συμβαδίζει με την εξέλιξη της υπόθεσης σ' αυτήν και την επόμενη σκηνή, πβ. Taladoire 1956: 248, Moore 2012: 173–4, 247–51.

5 Όσον αφορά στη σκηνική παρουσίαση, όπως και στην προηγούμενη σκηνή (βλ. ad II.iξ6), οι δύο αιχμάλωτοι φέρουν τα δεσμά τους στο μεγαλύτερο μέρος και αυτής της σκηνής (βλ. ad 354–5). Μια δεύτερη επισήμανση αφορά στην παρουσία των *Lorarii* και ορισμένων δούλων του Ηγίωνα: τα *βωβὰ* αυτά πρόσωπα (τουλάχιστον τέσσερα) εξακολουθούν να βρίσκονται επί σκηνής και εδώ, βλ. ad II.iξ6. Το τρίτο ζήτημα που μας απασχολεί εδώ έγκειται στη θέση των τριών βασικών προσώπων κατά τη διάρκεια της διπλής ανάκρισης. Στο πρώτο στάδιο και αφού ο Φιλοκράτης απευθύνει τον λόγο στον Ηγίωνα (253–4) και ύστερα από μια σύντομη συνομιλία (255–62), ο Ηγίων τον οδηγεί μακριά από τον Τύνδαρο, με σκοπό να τον ανακρίνει (263: *secede huc*). Ο Τύνδαρος πλησιάζει σε απόσταση κατάλληλη, ώστε να ακούει τον διάλογο

ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Φιλοκράτη, όπως φαίνεται από τα κωμικά κατά μέρος σχόλια που διατυπώνει (266–9, 274–6, 284). Η ακριβής θέση του Φιλοκράτη πάνω στη σκηνή μετά τον στ. 293 έχει προβληματίσει τους μελετητές υπό το φως των στ. 335–6 και κυρίως του στ. 360. Δεν συντρέχουν λόγοι για να θεωρήσουμε ότι μετά τον στ. 292 υπάρχει *Iacuna*, όπως ο Schoell 1887 ad 292. Ο Torino 2013 ad 293, 335–6 ακολουθεί τον Leo 1895 ad loc., ο οποίος ερμηνεύει την εντολή που ο Ηγίων απευθύνει στον Φιλοκράτη στον στ. 293 (*sequere hac me igitur*) ως εξής: “*ut Philocratem ad remotiorem locum ducet, deinde ad Tynдарum redeat*”: τον *locus remotior* του Leo θα μπορούσαμε να τον τοποθετήσουμε συγκεκριμένα κοντά στην πόρτα του σπιτιού του Ηγίωνα, εκεί όπου πιθανώς βρίσκονται και οι υπόλοιποι δούλοι (βλ. ad II.i§6): εκεί παραμένει ο Φιλοκράτης, μέχρις ότου ο Ηγίων τον οδηγήσει κοντά στον Τύνδαρο (360: HE. [...] *uin uocem huc ad te?* TI. *uoca* και πβ. 361–73, κυρίως 373: *sequere. em tibi hominem*), πβ. Pascal ²1904 ad 293, 335, Waltzing 1920 ad 293, 294, 335, 360. Η υπόθεση αυτή προϋποθέτει ακόμη ότι στους στ. 335–6 μιλά ο Τύνδαρος και είναι πολύ πιθανό ότι αυτό ισχύει, βλ. Εισαγωγή, 4.7§6. Ο Lindsay 1900 ad 293 διαφώνησε με την υπόθεση του Leo· υποστήριξε ότι ο Ηγίων οδηγεί τον Τύνδαρο παράμερα στον στ. 353, για να συζητήσουν το οικονομικό ζήτημα της εγγύησης για τον Φιλοκράτη, αλλά τούτο ούτε επιβεβαιώνεται από κάποια ένδειξη του κειμένου ούτε είναι απαραίτητο, ενώ, εν πολλοίς, η αντίρρησή του προκύπτει από την επιλογή του να αποδώσει τους στ. 335–6 στον Φιλοκράτη. Η πρόταση του De Melo 2011a: 541 ότι ο Φιλοκράτης απομακρύνεται μετά τον στ. 336, βασίζεται επίσης στην απόδοση των στ. 335–6 στον Φιλοκράτη, εφόσον υποθέτει ότι, μετά την παρέμβαση του τελευταίου, ο Τύνδαρος με μια αυστηρή χειρονομία τού υποδεικνύει να απομακρυνθεί, πβ. Watling 1965: 68. Το πλεονέκτημα της λύσης του Leo έγκειται στο ότι εξυπηρετεί την εστίαση στον διάλογο ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, η οποία – κατά πάσα πιθανότητα – αποτελεί το ζητούμενο της σκηνοθεσίας σ’ αυτό το σημείο της σκηνής. Η δραματική λειτουργία του διαλόγου των δύο προσώπων είναι διττή: πέραν της ολοκλήρωσης του σχεδίου της εξαπάτησης, μέσω της κωμικής ειρωνείας γεννάται μια ιδιαίτερη δυναμική που διέπει την πρόσληψη του διαλόγου από το κοινό. Η θέση που αποδίδεται στον Φιλοκράτη, όπως προσδιορίζεται παραπάνω, και η αναθεση του στ. 335 στον Τύνδαρο διασφαλίζουν τη σταθερή εστίαση στα δύο πρόσωπα (τον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο) και η εστίαση αυτή με τη σειρά της ενισχύει αυτήν τη δυναμική. Βλ. και Εισαγωγή, 4.7§6.

251 Ο Ηγίων απευθύνεται προφανώς στους δούλους που βρίσκονται στο εσωτερικό του σπιτιού. Πρόκειται για μια σταθερή κωμική σύμβαση κατά την είσοδο ενός χαρακτήρα επί σκηνής, ο οποίος εξέρχεται από το σπίτι· μέσω αυτής δίνεται η εντύπωση της επικοινωνίας μεταξύ της σκηνής, που αναπαριστά τον δρόμο, και του εσωτερικού του σπιτιού, καθώς συνεχίζεται μια συνομιλία που άρχισε στο εσωτερικό και το ομιλούν πρόσωπο απευθύνει τα τελευταία λόγια του στο κατώφλι και, κατά συνέπεια, η εμφάνιση του χαρακτήρα φαίνεται περισσότερο φυσική, λ.χ. *Men.*110–22, *Mer.*962–3, *Mil.*156–65, *Per.*405, *Poen.*615–18, *St.*58–67 και συχνότερα στον Τερέντιο, λ.χ. *An.*481–5 (όπου έπεται η διακωμώδηση της σύμβασης, 489–94), 684–5, *Ph.*51, *Hec.*76–80, 243–4, 623–6, *Ad.*209–10, 511–16, 635–6, 787–8 και βλ. Duckworth 1952: 125, επίσης Δον. ad *Ad.*787.2. **iam:** Εδώ με τον μέλλοντα έχει τη σημασία «αμέσως» ή «σύντομα», λ.χ. 841, 902, *Per.*405: iam ego domum me recipiam, *Poen.*615: iam ego istuc reuertar (σε ίδια συμφραζόμενα), επίσης *Epid.*257: iam hic aderit, Κικ. *Brut.*96: de quibus iam dicendi locus erit, Ορ. *Od.*1.4.16: iam te premet nox, 2.5.10. Βλ. επίσης ad 457.

252 ante...iussi: Ο Ηγίων δεν αναφέρεται στις προηγούμενες εντολές του (110–15), όπως θεωρούν οι περισσότεροι σχολιαστές. Μετά το τέλος της σκηνής I.ii και αφού επέστρεψε στο σπίτι του, έδωσε εντολή στους Lorarii να οδηγήσουν έξω από το σπίτι του τους δύο αιχμαλώτους, πβ. Waltzing 1920 ad II.i και ad loc. Τούτο επιβάλλεται από την αρχαία θεατρική σύμβαση, σύμφωνα με την οποία το σύνολο της δράσης λαμβάνει χώρα σε έναν δρόμο, πβ. Duckworth 1952: 121–2, και επομένως το ίδιο ισχύει και για τη διπλή ανάκριση των αιχμαλώτων. **ante aedis...huc produci foras:** πλεονασμός.

253–4 Η αρχική αυτή διαμαρτυρία του Φιλοκράτη έχει θεωρηθεί ως κωμική και ταιριαστή για τον ρόλο του δούλου που υποδύεται, βλ. Hallidie 1891: vii και ad 253, Barber 1900, Elmer 1900 ad 253, Maurach 2011: 433, αλλά ίσως εδώ διαπιστώνουμε την αρχική του αδυναμία να υποδυθεί σωστά τον ρόλο του δούλου, βλ. Blänsdorf 2002: 69–70.

253 edepol: βλ. ad 158. **tibi:** Συνδέεται σε σχήμα *ἀπὸ κοινοῦ* ως ποιητικό αίτιο με το *cautum* (sc. esse), απρόσωπο ειδικό απαρέμφατο που εξαρτάται από το ρ. *intellego* και με την πρόταση *ne in quaestione essemus* ως συμπλήρωμα (δοτική προσωπική ηθική), i.e. *ne nos quaereres*, πβ. Cocchia 1886, Waltzing 1920 ad loc.· για την έκφραση *in quaestione esse alicui* (*OLD* s.v. *quaestio* 1), βλ. ακόμη *Cas.*530, *Cist.* 593, *Per.*53, *Ps.*663.

254 uinclis: βλ. ad 91 και ad 204.

255–6 qui cauet ne decipiatur uix cauet quom etiam cauet;/etiam quom cauisse ratus est saepe is cautor captus est: Ένα ακόμη εκτενές λογοπαίγνιο του Ηγίωνα, λαβή για το οποίο έδωσε ο Φιλοκράτης με τη διαπίστωση του, tibi...cautum intellego (253). Πρόκειται για μια ευφάνταστη, ευδιάκριτα πλαυτιανή παραλλαγή του γνωμικού (πιθανώς δικανικής προέλευσης, βλ. Lindsay 1900 ad loc.) που απαντά και στον *Epidicus* (359: ipse cautor captus est, πβ. Κικ. *Fam.*7.6.2: tu, qui ceteris cauere didicisti, in Britannia ne ab essedariis decipiaris caueo, Οβ. *Ars* 1.83: illo saepe loco capitur consultus Amori,/quique aliis cauit, non cauet ipse sibi, Ποπλ. *Sent.*C31: caret periclo qui etiam cum est tutus cauet και ακόμη το συναφές κωμικό παράδειγμα της κλοπής των ενδυμάτων στα λουτρά που επικαλείται ο Τραχαλίων, *Rud.*382–5: etiam qui it lauatum/in balineas, quom ibi sedulo sua uestimenta seruat,/tamen surrumpuntur, quipped qui quem illorum opseruet falsest; fur facile quem opseruat uidet: custos qui fur sit nescit), πβ. Lefèvre 1998: 43. Το ύφος, κατά τον Lindsay op.cit, είναι χαρακτηριστικό της Αρχαϊκής Λατινικής ποίησης και για την πληθωρική επανάληψη παραθέτει από τον Έννιο (*Sat.*59–62 V³ (=28–31W): nam qui lepide postulat alterum frustrari,/quem frustratur, frustra eum dicit frustra esse./nam qui sese frustrari quem frustra sentit,/qui frustratur is frustra est, si non ille est frustra), πβ. Waltzing 1920 ad 256: είναι, όμως, οπωσδήποτε χαρακτηριστικό του Πλάτου: σε όλη την έκταση των δύο στίχων έχουμε παρηχήσεις (ca–), ακόμη επανάληψη και σχήμα κύκλου (cauet, 255), ομοιοτέλετο (cauet, 255, ratus est–captus est, 256), πβ. *Cas.*513–14: quo id quoi paratum est ut paratum ne siet/sietque ei paratum quod paratum non erat, *Epid.* 331–2: uerum aliquid aliqua aliquo modo/alicunde ab aliqui aliqua tibi spes est fore mecum fortunam, 334: quipp’ tu mi aliquid aliquo modo alicunde ab aliquibus blatis, *Ps.*940: memorem immemorem facit qui monet quod memor meminit), πβ. Duckworth 1952: 344. Παρά τη δυσμενέστατη κριτική του Norwood 1932: 63, εδώ δεν έχουμε απλώς το χιούμορ του ηχητικού αποτελέσματος, αλλά επίσης το λεπτό κωμικό αποτέλεσμα που προκύπτει από αυτήν την πρώτη ένδειξη για την αυτοπεποίθηση που χαρακτηρίζει τον Ηγίωνα σε όλη την έκταση της σκηνής, πβ. Segal ²1987: 199–200, Sharrock 2009: 189 (ίσως ακόμη και μεταθεατρικών αξιώσεων, με υπαινιγμό στην τύχη άλλων κωμικών senes, πβ. McCarthy 2000: 188), και η οποία συμβάλλει σημαντικά στην κωμική ειρωνεία εδώ.

256 captus est: i.e. deceptus, βλ. Brotherton 1926: 60–1. Έχει θεωρηθεί ότι πρόκειται για γνωμικό αόριστο (Hallidie 1891, Waltzing 1920 ad 256, ET§244β· ο Elmer 1900

ad 256 διαφώνησε και έλαβε ως ρήμα το *est* και το *captus* σε θέση κατηγορουμένου). Αυτή η χρήση του παρακειμένου απαντά στους συγγραφείς της Κλασικής περιόδου (ειδικά της Αυγούστειας, λ.χ. Κάτουλ. 62.42, 64.147–8, Βεργ. *A.*2.379–80, 497, *G.*1.49, *Or. Ars.*343, 412–14), αποτελεί Ελληνισμό, βλ. Coleman 1975: 134, και πιθανώς απαντά σε δύο περιπτώσεις στον Τερέντιο (*Hec.*308–9, *Ad.*855), πβ. Carney 1963 ad *Hec.*307–9, Goldberg 2013 ad *Hec.*308–9, Karakasis 2005: 88. Στην ουσία, ωστόσο, φαίνεται ότι εδώ πρόκειται για συναφές Λατινικό φαινόμενο, όπου ο παρακείμενος έχει την κανονική παρελθοντική του σημασία και μέσω του *saepe* επιτυγχάνεται η γενίκευση, βλ. Coleman *op.cit.*, πβ. LHS II.318, KS I.132–3· ομοίως στους στ. 44–5 (*saepe...fecit*). Η παρελθοντική αυτή σημασία θα μπορούσε ενδεχομένως να έχει επίσης μεταθεατρικές συνδηλώσεις. Αν δηλαδή υποθέσουμε πως το κοινό ερμηνεύει τα λόγια του Ηγίωνα ως υπαινιγμό στην τύχη άλλων *senes* που πέρασαν από τη σκηνή και, παρά την ευφυΐα και την προσοχή τους, εξαπατήθηκαν από τους δούλους τους (ειδικά αν ληφθεί υπόψη το παράλληλο του *Epidicus*, βλ. ad 255–6, όπου ο Επίδικος αναφέρεται στην εξαπάτηση του *senex* Περιφάνη), και ως μια δήλωση της πεποίθησής του ότι ο ίδιος διαφέρει· ως τέτοια αυξάνει την κωμική ειρωνεία που προκύπτει εδώ, διότι η συνέχεια είναι ήδη γνωστή στο κοινό από τον Πρόλογο και, παρά τους ισχυρισμούς του Ηγίωνα, την ίδια στιγμή τον εξαπατούν.

257–8 Οι δύο στίχοι είναι ολοσπόνδαιοι· ενδεχομένως εδώ διαφαίνεται ότι το ρήμα δεν είναι εντελώς αδιάφορο για τον Ηγίωνα, βλ. Gerick 1998: 138.

257 causa est ut: Πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση που απαντά στον Πλάτο. Το *ut* αντικαθιστά το *cur* (πβ. *Poen.*533: *non iusta causa est quor curratur celeriter*)· αυτό έχει θεωρηθεί ως γνώρισμα της ομιλουμένης (Brix 1865 ad 254 (=257), Zambaldi 1886, Barber 1900, Waltzing 1920 ad loc.). Αλλού στον Πλάτο έχουμε τα *occasio est*, *tempus est*, *ius est*, κλπ. με *ut*+υποτακτική (λ.χ. *Ps.*285, *Mil.*72, *Aul.*747 αντίστοιχα). Η πρόταση που εισάγεται με το *ut* δεν εκφράζει σκοπό, αλλά είναι ουσιαστική βουλευτική, πβ. Πλίν. *Nat.*11.148: *ea causa est ut pleraeque alitum e manibus hominum oculos potissimum appetant*, βλ. Durham 1901: 76, Antoine 1902: 93–4, B I.242. **seruem sedulo:** παρήχηση.

258 grandi...pecunia: υπερβατό. **praesenti pecunia:** «τοις μετρητοίς» (*OLD* s.v. *praesens* 7)· φόρμουλα του λεξιλογίου των οικονομικών συναλλαγών, ομοίως *Men.*1159, πβ. *Mos.*361: *argentum...praesentarium*, *Poen.*89: *praesenti argento*, *Trin.* 1081–2: *praesentariis/argenti minis numeratis*, επίσης Λίβ. 27.10.13, 34.6.17, *CIL* 1.585.74: *agrum locum...pecunia praesenti uendito*.

259 pol: βλ. ad 158. ...**nos, quia nos:** επανάληψη, σχεδόν αναδίπλωση. **uitio uortere:** παρήχηση, πβ. *Am.*1142, *As.*450, *Epid.*108, 431, *Mil.*1350, *Per.*387, *Rud.*700, και αργότερα Λίβ.8.32.17, Λουκρ.5.1357· στον Τερέντιο μόνο με το ρ. dare (*An.*8, *Ad.*418). Το *uitio* είναι δοτική κατηγορηματική του σκοπού, βλ. Β Π.177, ΕΤ§98.

260 neque te nobis, si | abeamus hinc, si fuat occasio: Ο Φιλοκράτης υπαινίσσεται την απόδραση, ανακαλώντας τα λόγια του Iorarius (210), θυμίζοντας έναν αναιδή κωμικό δούλο, πβ. *Bac.*363. Σ' αυτόν τον στίχο έχουμε δύο υποθετικούς λόγους σε τρεις προτάσεις: η υπόθεση του πρώτου, *si abeamus hinc*, έχει ως απόδοση την κύρια πρόταση *neque te* (sc. *aequomst uitio uortere*) *nobis*· για την υπόθεση του δεύτερου, *si fuat occasio*, πρέπει να εννοηθεί η απόδοση από την προηγούμενη υπόθεση (i.e. *abeamus hinc*). Το φαινόμενο αυτό δίνει την εντύπωση της φυσικής ομιλίας, προσδίδοντας στον λόγο ταχύτητα και συντομία, πβ. *Mer.*826–9. **sí | ābēamus:** προσωδιακή χασμωδία και ιαμβική βράχυνση. **fuat:** αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα, αντί για *sit*, πβ. *fuas* (431, 443).

261 illi: Διατηρώντας τη γραφή των χφφ., όπως οι περισσότεροι εκδότες, έχουμε *íllīc āpūd uōs* (με ιαμβική βράχυνση). Οι Lindsay 1900, ²1910 (βλ. 1900: 33 και ad loc.), Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, όπως παλαιότερα οι Bothe 1809 και Fleckeisen 1850, Harrington 1879, γράφουν τον αρχαϊκό τύπο του επιρρήματος, *illi*, το οποίο μπορεί να γίνει αποδεκτό (*íll(i) āpūd uōs*). Η κατάληξη *–ud* του *apud* είναι θέσει μακρά εδώ, είναι η μακρά συλλαβή του τροχαίου και είναι προτιμότερο να έχουμε ένα μακρό αντί της ανάλυσης σε δύο βραχέα, όπως θα είχαμε με τη γραφή των χφφ.

262 ita: Καταφατική απάντηση της ομιλουμένης, πολύ συχνή στην κωμωδία, πβ. *Bac.*806, *Cur.*422, *Mos.*491, 972, *Ps.*487, *Trin.*375, Τερ. *An.*849, *Eu.*697, *Ph.*382, επίσης Πετρ.24.4· αλλού επίσης μετά από ερώτηση η απάντηση είναι *ita enim uero* και στην πλήρη μορφή *ita res est* ή *ita est* (λ.χ. *Am.*410, *As.*339, *Bac.*721, *Per.*133, *Trin.*196, Τερ. *An.*461) και *ita, ita (enim) uero, ita profecto (est), ita res est* και *ita est* ως επιβεβαίωση σε δήλωση (λ.χ. *Am.*370, *As.*596, *Cur.*592, *Men.*1096, 1108, *Mil.*1262, *Mos.*920, *Per.*130, *Poen.*555, *Rud.*152, Τερ. *Hau.*158, *Eu.*124, *Ph.*612, πβ. Κικ. *de Or.*2.44, *Att.*9.13.2, 3, Πετρ. 55.2), βλ. Hofmann ³1951: 41, Thesleff 1960: 23–6. **non igitur nos soli ignaui fuimus:** Το αστείο αποκαλύπτει τη ντροπή της αιχμαλωσίας, παρουσιάζει τον αιχμάλωτο πολέμου ως ηττημένο, ο οποίος θα έπρεπε να ήταν νεκρός, αλλά, αντ' αυτού, ο δειλός οφείλει τη ζωή του στην επιείκεια του

εχθρού, πβ. Leigh 2004: 78–9· σημασία έχει εδώ το *seruatur* (261): δηλαδή ο εχθρός τον σώζει, αλλά αποβλέποντας στο καθεστώς της δουλείας, πβ. Raccanelli 2002: 52 σημ. 71. Ο Havet 1932 ad loc. υπέθεσε πως ο Φιλοκράτης σχολιάζει εδώ κατά μέρος, κρίνοντας ότι τα λόγια αυτά – προφανώς συμβατά με τον κώδικα αξιών του *eques Aleus* – δεν θα έπρεπε να ακουστούν από τον Ηγίωνα, διότι σε τέτοια περίπτωση ο Φιλοκράτης θα διέτρεχε τον κίνδυνο να αποκαλυφθεί. Αλλά πρόκειται προπαντός για ένα κωμικό σχόλιο, το οποίο μάλιστα ταυτόχρονα συνεπάγεται έναν προσβλητικό υπαινιγμό και για τον Φιλοπόλεμο, πβ. Maurach 2011: 433, και ως τέτοιο δεν είναι εντελώς αταίριαστο για τον ρόλο του δούλου που έχει αναλάβει να υποδυθεί ο Φιλοκράτης. Ωστόσο, ασχέτως αν υιοθετήσουμε τη θέση του Havet, συντρέχουν άλλοι επίσης λόγοι ώστε να ακολουθήσουμε την υπόθεσή του: αφενός ο Ηγίων δεν απαντά στο σχόλιο του Φιλοκράτη, όπως έχει παρατηρήσει ο Maurach op.cit. (μολονότι το αποδίδει στη βιασύνη του Ηγίωνα), αφετέρου ειπωμένα κατά μέρος τα λόγια αυτά αποκτούν μεγαλύτερη κωμική αξία. **fūimus**: Διαπιστώνεται ενίοτε στον Πλάυτο, αλλά όχι στον Τερέντιο, ότι στους τύπους αυτούς διατηρείται η αρχική μακρά ποσότητα του u όπως και στο *fūit* (555, 633), αλλά *fūimus* (1035), βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 537.

263–4 ...uolo/...nolo: ομοιοτέλευτο και αντίθεση.

263 Παρήχηση του s σε όλη την έκταση του στίχου. **sunt quae...uolo**: Η οριστική δεν αποτελεί αρχαϊσμό όπως σημειώνει ο Bennett (I.294, πβ. Waltzing 1920 ad loc. LHS II.558). Οι εκφράσεις *est qui/sunt qui* και παρόμοιες συντάσσονται εξίσου με οριστική και η υποτακτική. Η υποτακτική περιλαμβάνει ενίοτε την ιδέα της αβεβαιότητας ή αοριστίας, λ.χ. 103: *recipiam*, 327: *est etiam ubi...praestet*, πβ. *Men.*457: *adfatum est hominum in dies qui singulas escas edint*. Συνήθως επιλέγεται η οριστική, όταν το ομιλούν πρόσωπο αναφέρεται σε κάτι συγκεκριμένο που γνωρίζει ή στο οποίο αποσκοπεί, όπως εδώ ο Ηγίων (αλλά πβ. *uoluerim* (53), δυνητική υποτακτική που μετριάξει τη δήλωση, επίσης *metri gratia*), πβ. *Cas.*689: *est quod uolo exquirere ex te*, *Ps.*462: *sunt quae te uolumus percentari*, *Trin.*91: *sunt quos scio esse amicos*, Τερ. *Hec.*273: *est quod...oportet*, Κικ. *Att.*10.4.11: *sunt autem quae praeterii*, Λουκρ.2.426, κ.α.: στην Κλασική περίοδο προστίθενται συχνά αντωνυμίες ή επιθετα, όπως *alii*, *multi*, *pauci*, *quidam* (λ.χ. Κικ. *Clu.*167, *Tusc.*3.63, *Amic.*72, *Off.* 1.43) και στον Οράτιο η διαφορά γίνεται αισθητή μέσω της χρήσης των δύο συντάξεων στον ίδιο στίχο (*Ep.*2.2.182: *sunt qui non habeant, est qui non curat habere*). Βλ. ET§338β, KS II.304–5, πβ. R§1681. **quaē | ēx te**: Προκειμένου να

θεραπεύσει τη χασμωδία, ο Lindsay 1900, ²1910 ακολούθησε τη μετάθεση των λέξεων που πρότεινε ο Camerarius 1552 (*ex te quae*): ομοίως οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930. Άλλοι εκδότες έχουν προτείνει προσθήκες (Fleckeisen 1850: *quae <ego> ex te*, πβ. 293, 295, 951 και συχνά στον Πλάυτο (λ.χ. *As.47, Aul.563, Bac.190, Men.808*), ομοίως οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, De Melo 2011a: Schoell 1887: *secede huc <tu>*, πβ. *Am.771*, ομοίως ο Havet 1932). Αλλά η χασμωδία εδώ είναι επιτρεπτή και το μακρό μονοσύλλαβο *quae* υφίσταται βράχυνση (προσωδιακή χασμωδία), Ως εκ τούτου, μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., όπως οι υπόλοιποι εκδότες.

264 Αργότερα και σε κατάσταση σύγχυσης ο Ηγίων θυμάται τα λόγια του αυτά, αλλά τότε ορίζει ως αποδέκτη της εντολής τον Τύνδαρο (703), βλ. ad 703. **quarum rerum:** i.e. *quae* (263). Δεν πρόκειται για γενική αντικειμενική, όπως σημειώνεται συχνά, ειδικά δεδομένης της ετυμολογίας του επιθέτου (*falsum+loquor+us*). Με τη γενική δηλώνεται η «σφαίρα» στην οποία αναφέρεται το επίθετο· έχουμε δηλαδή μια γενική της «αναφοράς», η οποία απαντά αργότερα στην ποίηση και την πεζογραφία αντί της συνηθέστερης αφαιρετικής της αναφοράς, αλλά ενίοτε και στον Πλάυτο, λ.χ. *Am.105: liber harum rerum multarum, As.533: largus lacrumarum, 855: huius rei...mendacem, Cist.215: lassum animi, Trin.454: sanus mentis*, πβ. Τερ. *Eu.248: primos...omnium rerum, 938: auidae cibi, Ad. 695: ceterarum rerum...socordem*, βλ. Blomquist 1892: 99, Lindsay 1907: 12, KS I.443, LHS II.74, NLS §73(6). **falsiloquum:** Πρόκειται για νεολογισμό του Πλαύτου (*OLD s.v.*): απαντά μόνον εδώ και μία ακόμη φορά στο *Mil.191* μαζί με δύο ακόμη παρόμοιους νεολογισμούς (*falsificum, falsiurium, ἄπαξ λεγόμενα*), βλ. ακόμη *falsidicis* (671) επίσης στον λόγο του Ηγίωνα, πβ. *Trin.770* και μία φορά στον Άκκιο (*Didascalicon fr. 4 GRF: audax, falsidica, gnati mater pessimi*), πβ. Brotherton 1926: 7 σημ. 2. **nolo:** βλ. ad 175.

265 sciam...nesciui...nescium: παρονομασία και παρήχηση, βλ. και ad 231. **si quid nesciui, id nescium tradam tibi:** Στον βαθμό που η έκφραση *alicui tradere* είναι λαϊκή, πβ. *Cur.385: ego hoc ecfertum tibi tradam*, βλ. Waltzing 1920 ad loc., είναι κατάλληλη για τη γλώσσα ενός δούλου και συνάδει με την προσποίηση του Φιλοκράτη. Ο Elmer 1900 ad loc. ερμήνευσε ως αμφίσημη τη δήλωση του Φιλοκράτη, εφόσον μπορεί να ερμηνευθεί σε δύο επίπεδα: για τον Ηγίωνα λειτουργεί ως μια ευθεία, ειλικρινής απάντηση (i.e. *id me nescire tibi dicam*, «Αν κάτι αγνωώ, θα σου το δηλώσω ως άγνωστο»), αλλά υπάρχει ίσως εξίσου το ενδεχόμενο ο

Φιλοκράτης να ειρωνεύεται τον Ηγίωνα εννοώντας «Αν κάτι αγνοώ, θα σου απαντήσω, ακόμη και αν δεν γνωρίζω», πβ. Smith 1985 ad loc. Πιστός στον ρόλο του, με την αιγισματική του απάντηση ο Φιλοκράτης θυμίζει τον Ψευδολόγο. Ο τελευταίος, όπως και ο Φιλοκράτης εδώ, επικαλούμενος σκόπιμα την παροιμιώδη ασάφεια και αμφισημία των χρησμών του μαντείου των Δελφών, προμηγνύει σε παρόμοια συμφραζόμενα την αμφισημία των δικών του απαντήσεων προς τον Σίμωνα, δίχως εκείνος να το αντιληφθεί (*Ps.*479–80: SIM. sed quid ais? quid hoc quod te rogo? PS. siquid uis roga./quod scibo Delphis tibi responsum dicito): για το χωρίο από τον *Pseudolus*, βλ. Fontaine 2010: 129–30, πβ. Willcock 1987 ad *Ps.*480. **nesciui**: παρακείμενος με σημασία ενεστώτα, βλ. Lindsay 1907: 61, LHS II.318. **nescium**: Απαντά εδώ και μία ακόμη φορά στον Πλάτο, με παθητική σημασία (i.e. ignotum) και στις δύο περιπτώσεις (πβ. *Rud.*275: in locis nesciis nescia spe, βλ. *OLD* s.v. nescius 4, Γέλλ. 9.12.18–19: “Nescius” quoque dicitur tam is, qui nescitur, quam qui nescit), ενώ στους κλασικούς και μεταγενέστερους συγγραφείς κατά κανόνα με ενεργητική, όπως και το *inscius*: στη θέση τους ο Πλάτος και ο Τερέντιος χρησιμοποιούν τα *insciens* (βλ. 45, 46) και *inscitus*.

266–9 Με το κατά μέρος σχόλιό του, μία εκτενή, ζωηρή μεταφορά συνοδευόμενη από σχήματα λόγου (αναφορά (266: nunc...nunc) και παρήχηση (267: inuolucere–iniquet), ο Τύνδαρος μάς μεταφέρει με χιουμοριστική διάθεση σε μια *tostrina* της καθημερινής Ρώμης, περιγράφοντας την αμήχανη κατάσταση ενός ανθρώπου που πρόκειται να δεχθεί τις υπηρεσίες του κουρέα. Το χωρίο αυτό μαζί με τρία ακόμη (*Aul.*312–13, *Truc.*405–6, 771–2), σε συνδυασμό με τις σποραδικές αναφορές στην *tostrina* (*Am.*1013, *As.*343, 408, 413, *Epid.*198, πβ. Τερ. *Ph.*89) και τον *tonsor* (*As.*394) αποτελούν τις βασικές πηγές από τη Μέση Δημοκρατική περίοδο για τα καθήκοντα, ορισμένες από τις πρακτικές και τα εργαλεία και ακόμη το status των κουρέων στην Ρώμη: αναλάμβαναν όχι μόνο το κούρεμα των μαλλιών και της γενειάδας, αλλά και τη φροντίδα των νυχιών· υπήρχαν κουρεία, ενώ πιθανώς επίσης το επάγγελμα ασκούσαν κατ’ οίκον θεραπεινίδες (οι οποίες ενδεχομένως προσέφεραν τις υπηρεσίες τους και σε άλλα σπίτια, σύμφωνα με το χωρίο από τον *Truculentus*), πβ. Kaufman 1932: 145, 146–7. Εδώ έχουμε μία παραλλαγή της εικονοποιίας του κουρέματος, η οποία θεωρείται ιδιάζον γνώρισμα του κωμικού ύφους του Πλάτου στα συμφραζόμενα της εξαπάτησης, πβ. *Bac.*241–2: quem quidem ego hodie faciam hic arietem/Phruxi, itaque tondebo auro usque ad uiuam cutem, 1095: is me scelus auro usque attondit, 1121–48, *Mer.*524–6: ouem tibi eccillam dabo, natam annos

sexaginta,/peculiarem. PAS. mi senex, tam uetulam? LYS. generis Graeci est;/eam si curabis, perbona est, tondetur nimium scite, *Mil.*767–8: nam ego inueni lepidam sycophantiam/qui admutiletur miles usque caesariatus, *Per.*828–9: ac tu Persa es, qui me usque admutila[ui]sti ad cutem, βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 53–5, 145–6, πβ. Brotherton 1926: 4, 50–1, Perna 1955: 240, Taladoire 1956: 183, Fantham 1972: 103–5 (104–5 για τους στίχους των *Captivi*), Barsby 1986 ad *Bac.*241–2, Segal ²1987: 201, Benz 1998b: 115–18, Lefèvre 1998: 37–8, Richlin 2017: 248–9. Το ρ. *κείρω* χρησιμοποιείται μεταφορικά με συνδηλώσεις αμιγώς υλικής ζημίας (LSJ s.v. *κείρω* III 2), απαντά στον Όμηρο (*Όδ.*1.378, 2.312–13, 22.369–70, κ.α.), ενώ μεταφορικά με τη σημασία «αποσπώ χρήματα» (LSJ s.v. *κείρω* 3) το χρησιμοποιεί ο Ηρώδας (3.38–9: *τὴν μάμμην...κείρει*) και αργότερα ο Λουκιανός (*Δραπ.*14: *δασμολογοῦσι γὰρ ἐπιφοιτῶντες ἤ, ὡς αὐτοὶ φασι, ἀποκείρουσι τὰ πρόβατα*). Ο Λουκιανός χρησιμοποιεί ομοίως και το ρ. *ἀποκείρω* (*Αλέξ.*6: *γοητεύοντες καὶ μαγγανεύοντες καὶ τοῦς παχεῖς τῶν ἀνθρώπων...ἀποκείραντες*, LSJ s.v. *ἀποκείρω* 2). Πβ. Prescott 1932: 114–15, Enk 1932 ad *Mer.*524 και Dunsch 2001 ad *Mer.*526. Σε ό, τι σώζεται από τις κωμωδίες του Μενάνδρου και στα αποσπάσματα της Νέας κωμωδίας ή στις κωμωδίες του Τερεντίου δεν βρίσκουμε κάτι αντίστοιχο, αλλά τούτο θα μπορούσε να οφείλεται στην περιορισμένη έκταση του υλικού που έχουμε στη διάθεσή μας. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τα διαθέσιμα σχετικά παραδείγματα, η Ελληνική μεταφορά χρησιμοποιείται σε συμφραζόμενα αμιγώς σχετικά με την οικονομική εξαπάτηση. Η αντίστοιχη χρήση στον Πλάτο δεν είναι εξίσου περιορισμένη, όπως διαπιστώνεται συγκεκριμένα στα χωρία από τον *Miles Gloriosus* και τους *Captivi*, όπου αφορά στην εξαπάτηση εν γένει. Στη συχνότητα με την οποία απαντά στις κωμωδίες του, βασισμένες σε έργα διαφορετικών Ελλήνων ποιητών, και στην εκτεταμένη φύση της εικονοποιίας, ειδικά στις περιπτώσεις των *Bacchides* (1121–48) και των *Captivi* (όπου έχουμε την πλήρη γλωσσική αναπαράσταση της *tostrina*), πιθανώς βλέπουμε το χέρι του Πλάτου. Ελλείψει περαιτέρω ενδείξεων, μπορούμε να θεωρούμε ότι στις περιπτώσεις αυτές ο Πλάτος εκμεταλλεύεται ανεξάρτητα παραλλαγές ενός επιτυχημένου αστείου που είχε δοκιμαστεί με επιτυχία στο θέατρό του, ακόμη και αν κάποτε το είχε συναντήσει στα Ελληνικά ή, όπως θεώρησε ο Fraenkel, το άντλησε από την ομιλούμενη Λατινική. Αντίθετα προς τα ειωθότα, η μεταφορά εδώ χρησιμοποιείται επαινετικά από τον δούλο για το κατόρθωμα του κυρίου, βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 156.

266 tostrina: Την παλαιά ορθογραφία, tostrina, επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες, σύμφωνα με το B³, αντί του κλασικού τύπου tonstrina (JKE³), τον οποίο επιλέγουν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Sonnenschein 1899 και De Melo 2011a. **cultros:** Σε παρόμοια συμφραζόμενα χρησιμοποιούνται εξίσου ο ενικός και ο πληθυντικός αριθμός, βλ. παρακάτω. Θα μπορούσαμε, όπως ο Hallidie 1891 ad loc., να υποθέσουμε πως εννοούνται τα σύνεργα του κουρέα γενικά, δηλαδή το ψαλίδι, για το κούρεμα per pectinem, και το ξυράφι, για το κούρεμα strictim, βλ. ad 268, ή ακόμη ότι εννοεί το ψαλίδι, εφόσον διαθέτει δύο λεπίδες, βλ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886 ad loc., Waltzing 1920: 70 και ad loc, πβ. Havet 1932: 51, Ernout 1933: 105, Allison 1942: 237, Watling 1965: 66, Carena 1975: 225. Αλλά φαίνεται ότι πρόκειται για εξάρτημα κομμωτικής κατάλληλο για την περιποίηση της γενειάδας και των μαλλιών (*OLD* s.v. culter 1d), ένα είδος κοφτερού ξυραφιού (*LS* s.v. culter, *DS* s.v. culter: 1586), ειδικά αν λάβουμε υπόψη μεταγενέστερες αναφορές, βλ. *Κικ. Off.*2.25: cultros metuens tonsorios, *Πετρ.*108.11: cultrum tonsorium super iugulum meum posui (μαζί με τη nouacula στα ίδια συμφραζόμενα), *Μαρτ.*9.76.5: summos...cultros, *Γιουβ.*14.217: cum pectere barbam coeperit et longae mucronem admittere cultri, *Πλίν.* *Nat.*7.211: diuos Augustus cultris semper usus est, *Απουλ. Met.*3.16: qui [sc. capelli] iam caede cultrorum desecti humi iacebant. Ως τέτοιο θα ήταν κατάλληλο και για τα δύο είδη κουρέματος και έτσι εξηγείται η απορία του Τυνδάρου στη συνέχεια. **attinet:** «κρατά κοντά (στο κεφάλι του)», *OLD* s.v. 1, πβ. *Men.*730: eandem [sc. pallam] ante oculos adtines Το υποκείμενο είναι ο Φιλοκράτης και μπορεί να εννοηθεί εύκολα, πβ. *Epid.*55–8, *Trin.*813–14, 1048–9.

267 inuolucres inicere: επεξήγηση στο id, πβ. *As.*149–50: uiden ut ne id quidem, me dignum esse existumat/quem adeat, quem colloquatur,...?, *Bac.*1115: id: perit cum tuo, [atque] ambo aequae amicas habent, *Poen.*840: nam id quidem, illi, uti meditatur, uerba facit mortuo. Ο τύπος inuolucres (–is, γ'κλίσης) παραδίδεται από τα χφφ. και απαντά μόνον εδώ αντί του συνηθισμένου τύπου της β'κλίσης (inuolucrum,–i). Η χρήση του καλύμματος κατά το κούρεμα για την προστασία των ενδυμάτων (α.ε. *ὠμόλινον* ή *σινδών*) παραλείπεται με αυτήν την έκφραση ο Τύνδαρος δείχνει με κωμικό τρόπο ότι ο Φιλοκράτης είναι έτοιμος να εξαπατήσει με θάρρος και χωρίς ενδοιασμούς το θύμα του (*Ussing* 1878 ad loc.: “adeo ei non parci”).

268 utrum...–ne...an: Η χρήση ταυτόχρονα του utrum και του –ne, για να εισάγουν το πρώτο μέλος διμελούς ερώτησης απαντά συχνά και στον Πλάτο και στον Τερέντιο, βλ. *Bac.*75, 500–1, *Men.*1119, *Mil.*345–6, *Mos.*681, *Ps.*709, *Rud.*104, *St.*

699–700, *Trin.*306–7, Τερ. *Eu.*721 (με τη διόρθωση του Bentley, βλ. Barsby 1999 ad loc.), *Ad.*382. Πρόκειται για την πλήρη και παλαιότερη μορφή της διμελούς ερώτησης, βλ. Lindsay 1907: 119, B I.487–8, ET§320, KS II.526, LHS II.465, και χρησιμοποιείται σπανιότερα στην Κλασική Λατινική, όπου κυρίως έχουμε *utrum... an*, αλλά πβ. Κικ. *Phil.*2.30, *Fin.*2.60, 4.67, *Tusc.*4.59, *N.D.*2.87, Λίβ. 32.34.13.

strictim, per pectinem: Η μεταφορική, κωμική χρήση των όρων με αναφορά στον βαθμό της εξαπάτησης είναι αναμφίβολα το σημείο του ενδιαφέροντος εδώ. Παρεμπιπτόντως, όμως, όλοι οι υπομνηματιστές δρᾶττονται της ευκαιρίας της αναφοράς, σχολιάζοντας δύο δημοφιλείς πρακτικές ξυρίσματος στη Ρώμη (ξύρισμα ή περιποίηση της γενειάδας με χτένα και κάποιο είδος ψαλιδιού, για τις οποίες σημειωτέον δεν έχουμε άλλη πηγή αναφοράς) και περιγράφουν την εισαγωγή της πρακτικής του ξυρίσματος στη Ρώμη το 300 π.Χ. (Βάρ. *R.R.*2.11.10, Πλίν. *Nat.*7.211), καθώς και τη συνήθεια του Σκιπίωνα Αφρικανού να ξυρίζεται σε καθημερινή βάση (Πλίν. *Nat.*7.211: *radi cottidie*), βλ. και Kaufman 1932: 145, η οποία τουλάχιστον δεν φαίνεται να συνάδει με ξύρισμα *per pectinem*. Αλλά, κρίνοντας από τα αντίστοιχα παραδείγματα από τις *Bacchides*, τον *Mercator* και κυρίως από τον *Miles Gloriosus* (βλ. ad 266–9), όπου γίνεται εμφανώς λόγος για κούρεμα, εδώ θα μπορούσε εξίσου να εννοείται το κούρεμα, πβ. και Kaufman op.cit.: 147· ίσως θα ήταν ακόμη πιο αστεία η σκέψη ότι θα τον καταντήσει καραφλό τελικά (268: *admutilabit*).

dicam esse: Απορηματική υποτακτική σε μια περίφραση (με το απαρέμφατο *esse*) αντί του *sit/est*, κλπ., η οποία απαντά συχνά στον Πλάυτο και ενίοτε δίνει με χιουμοριστική διάθεση πομπώδη χροιά και την επίφαση του σοβαρού προβληματισμού στα λόγια των κωμικών χαρακτήρων, όπως εδώ, πβ. *Cas.*616, *Cur.*1, 12, *Mer.*516, *Mos.*1042, *Ps.*744, *Trin.*2, *Truc.*689, κ.α. επίσης Τερ. *Ph.* 659–60, ενώ αλλού πρόκειται για γνήσια απορία, πβ. 533, 541, *Am.*825, *Aul.*804, *Ps.* 966, *Rud.*611, *Truc.*70, κ.α., πβ. Haffter 1934: 100–1. Ίσως οι καταβολές της ανάγονται στην τραγωδία: την εντοπίζουμε μία φορά στον Έννιο, *trag.*298R³ (=355W=300J): *quemnam te esse dicam*, και βλ. Jocelyn 1967 ad loc., ο οποίος επικαλείται την αντίστοιχη χρήση στον Ευριπίδη, *Πῆσ.*38–9: *τί σε φῶ/νέον ἀγγέλλειν;*, *Αἰγέυς* fr.1*TrGF*: *ποῖαν σε φῶμεν γαῖαν ἐκλελοιπότα*. Αλλά, από την άλλη πλευρά, πιθανώς ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. Enk 1932 ad *Mer.*128, Lindsay 1900 ad 533.

269 Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6. **usque admutilabit probe:** Ο συνδυασμός του *usque* («εντελώς», *OLD* s.v. 9), όπως στα αντίστοιχα χωρία *Bac.*1095: *auro usque attondit*, *Mil.*768: *qui admutiletur miles usque*

caesariatus, *Per.* 829: usque admutilauisti ad cutem) με το probe (με τη σημασία της ομιλουμένης, v.ε. «για τα καλά» ή «όμορφα και ωραία», *OLD* s.v. 2c, Hallidie 1891, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc., Hofmann ³1951: 75, πβ. 635, ομοίως *Men.*441, ακόμη πβ. *Am.*183, *Aul.*573, *Mos.*1067, 1179, *Poen.*1228, *St.*436, *Faeneratrix* fr.ii M, κ.α., δύο φορές στον Τερέντιο, *Hau.*1020, *Ph.*989, και πολύ συχνά με εκφράσεις που δηλώνουν εξαπάτηση, *Am.*424, 997–8, 1005, *Bac.*701, 766, *Epid.*491, *Mos.*1108–9) είναι χαρακτηριστικός της πλαυτιανής γλωσσικής υπερβολής (πβ. *Cist.*185: usque assiduo, *Ps.*545: totum usque) και τείνει στον πλεονασμό της ομιλουμένης, βλ. Morris 1898 ad loc., Palmer 1954: 76, πβ. Ussing 1878 ad 268 (=269): “plautina abundantia”, Hallidie 1891 ad loc. **admutilabit**: Χρησιμοποιείται μόνον από τον Πλάυτο και αμιγώς μεταφορικά (εξαπατώ, «γδέρνω», *OLD* s.v.) εδώ και στα συναφή χωρία (*Mil.*768, *Per.*829), πβ. Brotherton 1926: 51.

270 Στην προσπάθειά του να διασφαλίσει την ειλικρίνεια του δούλου (καθώς πιστεύει πως ο Φιλοκράτης είναι ο δούλος), ο Ηγίων υπαινίσσεται ότι αυτή θα μπορούσε να κρίνει την απελευθέρωσή του, πβ. Harrington 1879, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Waltzing 1920, ad loc. Η κωμική ειρωνεία εδώ έγκειται στο ότι ο Ηγίων εκφράζεται θεωρώντας πως είναι κύριος της κατάστασης, ενώ στην ουσία ούτε απευθύνεται στον πραγματικό δούλο, όπως πιστεύει, ούτε ακόμη θα είναι ο ίδιος εκείνος που θα προσφέρει την ελευθερία στον Φιλοκράτη, όπως υπαινίσσεται. Ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης έχουν μεριμνήσει γι’ αυτόν τον σκοπό και έχουν ήδη θέσει σε εφαρμογή το σχέδιό τους, το οποίο πρόκειται να φέρουν εις πέρας με επιτυχία, όπως γνωρίζει το κοινό από τον Πρόλογο. **quid tu?**: ελλειπτική ερώτηση της ομιλουμένης που συνήθως συνοδεύεται από μια δεύτερη ερώτηση, βλ. Hofmann ³1951: 103, Palmer 1954: 78. Δεν εννοείται το *ais*, όπως σημειώνει ο Waltzing 1920 ad loc.: για την ερώτηση *quid ais (tu)*, βλ. ad 612. Η ερώτηση εδώ επιτελεί λειτουργία παρόμοια με την ερώτηση *quid ais (tu)*, στρέφει δηλαδή την προσοχή του συνομιλητή στην ερώτηση που έπεται, αλλά ως προς τη μορφή της είναι ίδια με τις δύο επόμενες ερωτήσεις που θέτει ο Ηγίων, *quid ipsus hic?* (279), *quid diuitiae* (281), *quid pater?* (282), πβ. *quid tu autem?* (556)· ερωτήσεις αυτού του είδους βρίσκουμε συχνά στον Πλάυτο, λ.χ. *Mil.*961: *quid ea? ingenuan an...liberast?*, 1021: *quid ego? hic astabo...?*, *Mos.*450: *quid uos? insanin estis?*, *Per.*214: *sed quid tu? confitere ut te autumo?*, *Ps.*610: *quid tu, seruosne es an liber?*, *Rud.*1304: *quid tu? num medicus, quaeso, es?*, *Truc.*797: *quid tu? qur eum accepisti?*, και στον Τερέντιο, λ.χ. *An.*804: *quid uos? quo pacto hic?*, 806: *quid Glycerium? iam hic suos parentis repperit ?*, *Hau.*

595–6: quid tu? ecquid...egisti, Syre, aut/repperisti tibi quod placeat an non?, *Ph.*798: quid tu? ecquid locutu's cum istac quam ob rem ducimus?, πβ. Κικ. *Att.*5.21.12: 'quid uos? quantum' inquam 'debetis?', 13.16.2: Quid Seruilia? Iamne uenit?. **mauelis:** παλαιός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του κλασ. malis, πβ. 516, αλλά malim (858): δυνητική υποτακτική στην πλάγια ερώτηση εξαρτώμενη από το memora (*OLD* s.v. memoro 3c).

271–2 proximum quod sit bono quodque a malo longissime,/id uolo: Το χιαστό και η επανάληψη του quod ενισχύουν την αντίθεση (proximum–longissime, bono–malo). Υπάρχουν αρκετά χωρία με θέμα την αντίθεση ανάμεσα στο καλό και το κακό στον Πλάτο, άλλα περισσότερο συναφή με τον στίχο μας (βλ. *Trin.*485–7: semper tu hoc facito, Lesbouice, cogites,/id optimum esse tute uti sis optumus;/si id nequeas, saltem ut optumis sis proximus, *St.*119–20: quanta mea sapientias,/ex malis multis malum quod minimumst, id minimest malum) και άλλα παρεμφερή μεν, μολονότι όχι απόλυτα συναφή (λ.χ. *Am.*636, *Mer.*145–6, 359, πβ. επίσης Τερ. *An.*720): ακόμη βλ. Ένν. *trag.inc.*354R³ (=212W=335J): nimium boni est, cui nil malist, Ποπλ. Σύρ. *Sent.* N54: nimium boni est in morte cui nil sit mali. Δεν έχει τόση σημασία να αναζητήσουμε τις φιλοσοφικές καταβολές της ιδέας που εκφράζει εδώ ο Φιλοκράτης, ή να αποδώσουμε φιλοσοφικές αξιώσεις στον Πλάτο ή στον Έλληνα ποιητή που συνέθεσε το πρότυπο των *Captivi*: δεν αντιπροσωπεύει απαραίτητως τον επικούρειο ευδαιμονισμό (Coleman–Norton 1936: 331–2) ούτε τη στωική σκέψη (Leo ²1912: 130), ούτε ακόμη είναι εφικτό να προσδιοριστεί αν και σε ποιον βαθμό πρόκειται για φιλοσοφική παρωδία (για τη στάση απέναντι στη φιλοσοφία στις κωμωδίες του Πλάτου, βλ. ad 284). Αντ' αυτού, ενδεχομένως αξίζει περισσότερο να προσέξουμε τη σημασία που έχουν τα λόγια αυτά του Φιλοκράτη, ειδικά υπό το φως της ιδέας που διατρέχει το νήμα της υπόθεσης του έργου. Το θέμα, εκ των πραγμάτων, αφορά προπαντός στην κοινή ανθρώπινη εμπειρία. Ο Havet 1932 ad 270–2 σημείωσε επιγραμματικά την ομοιότητα με τον διάλογο που λαμβάνει χώρα αργότερα ανάμεσα στον Εργάσιλο και στον Ηγίωνα (858: ER. uin te faciam fortunatum? HE. malim quam miserum quidem). Ιδωμένη στα οικεία της συμφραζόμενα, η απάντηση του Φιλοκράτη συνίσταται σε μια γενικόλογη υπεκφυγή και, πέραν της κοινής ιδέας, ένα ακόμη κοινό στοιχείο ανάμεσα στα δύο χωρία των *Captivi* είναι ότι πρόκειται για αυθόρμητες απαντήσεις εκ μέρους και των δύο χαρακτήρων· τούτο έχει ενδιαφέρον για την περίπτωση του Φιλοκράτη εδώ. Η υπεκφυγή που επινοεί αυθόρμητα (και συνεπώς πρέπει – σε κάποιον έστω βαθμό – να τον εκφράζει), μολονότι αποσκοπεί

στην εξαπάτηση του Ηγίωνα, την οποία ο Τύνδαρος περιέγραψε μόλις με φαρσικά χρώματα (266–9), ταυτόχρονα – και ίσως όχι παραδόξως – αφενός συνάδει απόλυτα με το «μότο» του έργου, *ubi boni meliores fiant*: αφετέρου, στο ίδιο πλαίσιο, αποτελεί μια πινελιά στο πορτρέτο του χαρακτήρα του, το οποίο φιλοτεχνείται σταδιακά, παράλληλα με την εξέλιξη της υπόθεσης, με άλλα λόγια, μια θετική ένδειξη για τον χαρακτήρα του, η οποία πρόκειται να επαληθευτεί στο τέλος.

272 multum: βλ. ad 87.

273 nec mi secus erat quam si essem familiaris filius: Προσποιοούμενος τον δούλο, ο Φιλοκράτης περιγράφει την ανώδυνη δουλεία του (272: *non multum fuit molesta seruitus*): από τα λόγια του και ειδικότερα από την κατακλείδα τους προκύπτει κωμική ειρωνεία. Είναι, άλλωστε, πράγματι ο γιος της οικογένειας! Το κοινό γνωρίζει την αλήθεια, όπως και ο Τύνδαρος, ο οποίος παρακολουθεί την παράσταση του Φιλοκράτη, διατυπώνοντας κατά μέρος ενθουσιώδη σχόλια (βλ. 274–6): ο Ηγίων είναι ο μόνος που αντιλαμβάνεται την κατάσταση διαφορετικά. **familiaris filius:** Απαντά και αλλού στην κωμωδία, βλ. *As.*267, 309, επίσης *com.inc.*97R³.

274–6 Μια σύντομη κατά μέρος έκφραση έντονου θαυμασμού πιθανότατα υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο των *Captivi* στο σημείο αυτό. Το αντίστοιχο κατά μέρος σχόλιο θα μπορούσε να περιορίζεται στο περιεχόμενο του στ. 276 του πλουτιανού κειμένου. Ο Θαλής κατονομάζεται σε δύο περιπτώσεις σε παρόμοια συμφραζόμενα στον Αριστοφάνη (*Όρν.*1009: *ἄνθρωπος Θαλῆς, Νεφ.*182: *τί δῆτ' ἐκεῖνον τὸν Θαλῆν θαυμάζομεν;*) και δύο ακόμη φορές στον Πλάτο (*Bac.*121–3: ο *Lide, es barbarus;/ quem ego sapere nimio censui plus quam Talem, /is stultior es barbaro ἴproticioῖ, Rud.* 1003: *salve, Thales*). Από τις αναφορές αυτές φαίνεται ότι ο Θαλής πρέπει να ήταν γνωστός στο Ρωμαϊκό κοινό ως ο παροιμιώδης τύπος της σοφίας, πβ. και Otto 1890: 347, Beede 1949: 359 και 362 σημ. 14. Ο Morris 1898 ad 274 σημείωσε ότι στο σύνολό τους τα χωρία αυτά από τις κωμωδίες του Πλάτου προέρχονται από τα Ελληνικά, χωρίς περαιτέρω επιχειρήματα. Ο Havet 1932 ad loc. υπέθεσε πως στο Ελληνικό πρότυπο το αστείο πιθανώς συνίστατο στην καταβολή αμοιβής ίσης με ένα τάλαντο στον Θαλή για τη διδασκαλία του και σύγκρινε με δύο σχετικούς στίχους του Αριστοφάνη και του Άλεξι αντίστοιχα (*Αρ. Νεφ.*876: *καίτοι τάλαντου τοῦτ' ἔμαθεν Ὑπέρβολος, Ἄλεξ. fr.*37.7 K–A: *τάλαντον δὸς μαθητῆς γίγνεται*). Αλλά ακόμη και αν υπήρχε κάποια αναφορά στον Θαλή στο Ελληνικό πρότυπο πιθανότατα δεν είχε τη συγκεκριμένη μορφή. Η υποτιμητική σύγκριση που επιχειρεί ο Τύνδαρος εδώ ανάμεσα στη σοφία ενός από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας και της ευφυΐας, με

την οποία ο Φιλοκράτης υποδύεται τον ρόλο του δούλου, φαίνεται ότι συνιστά ιδιαίζον γνώρισμα της κωμικής φαντασίας του Πλαύτου, όπως κατέδειξε ο Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 146–7, κατατάσσοντας το αστείο αυτό στην ίδια κατηγορία με τις πλαυτιανές μυθολογικές συγκρίσεις και εφιστώντας ειδικά την προσοχή σε μια σχετικά συναφή περίπτωση στον *Mercator* (469–70: *Pentheum diripuisse aiunt Bacchas: nugas maxumas/fuisse credo, praeut quo pacto ego diuorsus distrahor*). Το ύφος των στίχων συνηγορεί υπέρ της υπόθεσης αυτής. Το εύηχο κατά μέρος λογοπαίγνιο (*Talem talento*), συνοδευόμενο από παρηγήσεις (η προσφιλής παρήχηση του Πλαύτου, *Tal–, tal–*, βλ. ad 119, και παρήχηση του *m*), που συνεχίζονται και στον επόμενο στίχο (*huius <hominis>, nimius nugator*), είναι εφικτό στα Λατινικά, αλλά όχι και στα Ελληνικά. Στην εποχή του Πλαύτου το όνομα Θαλής διαβαζόταν και γραφόταν *Tales*, βλ. *Madv.*§9, *LHS I.130*· επομένως υπάρχει η δυνατότητα για το λογοπαίγνιο με το *talentum*, η αρχή του οποίου ηχεί όμοια με την αρχή του ονόματος *Tales*. Στα Ελληνικά δεν μπορεί να συμβεί το ίδιο με τις λέξεις *Θαλής* και *τάλαντον*. Άρα, το λογοπαίγνιο καθαυτό κατά πάσα πιθανότητα δεν υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο. Πβ. και Shipp 1955: 141 και σημ. 2, Chalmers 1965: 44. Το *talentum* έχει επιλεγεί ένεκα του λογοπαιγνίου, καθώς, όπως επισημαίνουν οι περισσότεροι σχολιαστές, βάσει του υποτιμητικού τόνου του αστείου (μια φόρμουλα υποτίμησης *non emam/empsim+αφαιρετική της αξίας*, δηλωτική ευτελούς αντιτίμου, πβ. *Cas.347: non ego istuc uerbum empsim tittibilicio*, *Mil.316: non ego tuam empsim uitam uitiosa nuce*, *Poen.274: quouis ego nebulai cyatho septem noctes non emam*) θα αναμενόταν ένα ευτελές ποσό, ενώ το *τάλαντο* είναι σημαντικό ποσό (ισούται με εξήντα μνες): αλλά βέβαια ένα τέτοιο ποσό θα ήταν μικρό για τον Θαλή (Ussing 1878 ad 274: “quod pro tali seruo uile pretium uidetur”).

274 Η επιλογή του δικώλου στο τέλος του στίχου από τους παλαιότερους εκδότες (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930) φαίνεται προτιμητέα αντί του κόμματος που επιλέγουν οι Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Havet 1932, De Melo 2011a, Torino 2013, διότι το νόημα συμπληρώνεται στον επόμενο στίχο (Currie 1984: 564). Το αποτέλεσμα του αστείου προσιδιάζει υπό ευρεία έννοια αρκετά σ’ αυτό που προκύπτει από τους πλαυτιανούς κωμικούς «γρίφους ταύτισης»: στο άκουσμα του λογοπαιγνίου καθαυτού (274) οι θεατές αφιχνιάζονται και απορούν· μόνο μετά τον στ. 275 γίνεται κατανοητή η ουσία του

αστείου. **eugepae!**: Την ορθή γραφή του επιφωνήματος αποκατέστησε ο Gulielmus 1583: 75. Πρόκειται για επιφώνημα Ελληνικό, *εὕγε παῖ*, δεν εντοπίζεται στην Ελληνική κωμωδία, ενώ στα Λατινικά απαντά μόνο στον Πλαύτο (συνολικά οκτώ φορές) και γενικώς εκφράζει έκπληξη (βλ. και 823), συχνά συνοδευόμενη από ενθουσιασμό, όπως εδώ, βλ. επίσης *Ps.*743, *Rud.*170, 437, *St.*381, και από αγανάκτηση ή ειρωνεία σε δύο περιπτώσεις (*Am.*1018, *Mer.*626)· βλ. Richter 1890: 528, Hofmann ³1951: 27.

275 <hominis>: Οι Leo 1895, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Από τις προτάσεις για τη συμπλήρωση της lacuna (Camerarius 1552: <ille>, πβ. Ussing 1878, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904, Waltzing 1920· Bothe 1821: nam <pol>, πβ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898· Schoell 1887: <nimiam>, πβ. Hallidie 1891· Havet 1932: <Talis>), η προσθήκη του <hominis>, την οποία πρότεινε ο Niemeyer (Brix–Niemeyer ⁶1910) και την οποία υιοθετούν οι Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013, είναι προτιμότερη, διότι δίνει μια συνηθισμένη φράση στον Πλαύτο (*huius <hominis>*) και συμπληρώνει κατάλληλα τον τέταρτο πόδα (*hōmīnīs*).

276 ut facete orationem ad seruitutem contulit!: Το ut είναι επιφωνηματικό, «Πόσο έξυπνα...!» (*OLD* s.v. 2a), ομοίως στον στ. 664· βλ. επίσης 419, 579, 902 («Πώς...!») και ίσως στον στ. 649 (βλ. *ad loc.*), όπως λ.χ. *Aul.*52: at ut scelestas sola secum murmurat!, *Epid.*56: di immortales, ut ego interii basilice!, 411–12: ut ille fidicinam fecit nesciret esse sese emptam tibi!, 672: ut illic autem exenteravit mihi opes argentarias!, *Ps.*1205–6: ut docte dolum/commentust!, *Rud.*245–6: ut uix mihi/credo ego hoc, te tenere!. Παρόμοιες επευφημίες απαντούν και αλλού σε συναφή συμφραζόμενα κωμικής εξαπάτησης στον Πλαύτο, λ.χ. *As.*581: ut assimilabat Sauream med esse quam facete!, *Mil.*466: ut utrobique orationem docte diuisit suam, 1142: ut lepide deruncinavit militem!, και κυρίως *Per.*622–3: ah, di istam perdant! ita cata est et callida./ut sapiens habet cor, quam dicit quod opust!, 634–5: tactus leno est;...lepide lusit, 639: ita me di bene ament, sapienter!, *Ps.*969–70: iam inde a principio probe, πβ. Wieand 1920: 77–8, Petrone 1983: 86, Moore 1998: 187.

277 quo de genere: Η γενικά συνηθέστερη με το natus (και μετοχές με παρόμοια σημασία), απλή αφαιρετική της προέλευσης (καταγωγής), που έχουμε στους στ. 31, 170, 295, 319, εδώ συνδυάζεται με το de, πβ. *Rud.*1197: et eam de genere summo adulescenti dabo (εδώ προσδιορίζει ουσιαστικό), Οβ. *Met.*7.32: de tigride natam, 9.

613: de tigrīde natus, όπως αλλού συνήθως με το *ex*, ειδικά όταν πρόκειται για άμεση καταγωγή (πατέρας, μητέρα), λ.χ. *Cist.*605–6: *ex priore muliere/nata*, *Epid.*636: *ex Philippa matre natam*, *Mil.*1082: *Iuppiter ex Ope natust*, Τερ. *Ad.*297: *natum ex tanta familia*, βλ. B II.291, 292, ET§105, KS I.375–7, LHS II.104–5. **illic**: αρχαϊκός τύπος της ονομαστικής της αντωνυμίας *ille*, πβ. 279. **Poliplusio**: Ενώ όλοι οι εκδότες γράφουν τον τύπο *Polyplusio*, ο Torino 2013 επιλέγει εδώ την παλαιότερη ορθογραφία *Poliplusio* (βλ. και ad 38), την οποία παραδίδει το E, πβ. την εσφαλμένη γραφή του K (*poliphrusio*): ομοίως στον στ. 973, όπου η παλαιά ορθογραφία παραδίδεται από τα BVE και επιβεβαιώνεται από τις εσφαλμένες γραφές των J (*poliphrusio*) και K (*polinusio*).

278 illi: i.e. *illic*, επίρρημα (αρχαϊκός τύπος), πβ. 323, 334, 341· διόρθωση του Bothe 1809 αντί του *illīc* των χφφ. *metri gratia (illi (e)st)*. **unum**: Το επίθετο *unus* δίνει έμφαση σε επίθετα υπερθετικού βαθμού, όπως εδώ στα *pollens* (σε θετικό βαθμό, αλλά εφόσον σημαίνει «ισχυρός», ανήκει στην ίδια νοηματική σφαίρα, πβ. Morris 1898, Lindsay 1900 ad loc.) και *honoratissimum* (*OLD* s.v. 8b, α.ε. *είς*, *LSJ* s.v. 1b), χρήση που αρχικά ανήκε στην ομιλουμένη, πβ. *Am.*677: *quam [sc. uxorem] omnium Thebis uir unam esse optumam diiudicat*, *As.*521: *unam...mulierem audacissimumam*, Κικ. *Att.*10.8.8: *aduersarius unus acerrimus*, Βεργ. *A.*2.426: *iustissimus unus*, 7.536· βλ. LHS II.193, Hofmann ³1951: 102.

279 quid ipsus hic?: βλ. ad 270. Το *ipsus* είναι αρχαϊκός τύπος της αντωνυμίας *ipse*. **honore**: αφαιρετική κατηγορηματική της ιδιότητας, βλ. B II.323. **summo–summis**: επανάληψη και πολύπτωτο, πβ. 318–19. **ab summis uiris**: O De Melo 2011a: 535, όπως φαίνεται, το ερμηνεύει ως εμπρόθετο προσδιορισμό της καταγωγής, μεταφράζοντας «και έχει διακεκριμένους προγόνους» (“he’s of most distinguished ancestry”). Αλλά ο Φιλοκράτης έχει ήδη κάνει λόγο για το *genus honoratissimum* των Πολυπλουσίων (278). Επομένως, είναι προτιμότερο να θεωρηθεί ως ποιητικό αίτιο στο εννοούμενο *honoratur*, ως είθισται (βλ. Ussing 1878 ad 278 (= 279): “*nec ab inferioribus solum sed etiam a summis uiris ei summus honor habetur*”), και να αποδοθεί αντίστοιχα, όπως σε όλες τις υπόλοιπες σύγχρονες μεταφράσεις.

280 in Aleis tanta: Η δυσκολία έγκειται στο μέτρο στο σημείο αυτό, το οποίο έχουν θεωρήσει ως αθεράπευτο οι Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933, Torino 2013. Οι Leo 1895, Hallidie 1891 οβελίζουν τον στίχο, ακολουθώντας τον Ussing 1878, ο οποίος (ad 279 (= 280)) απέρριψε τη δυνατότητα συνίξης στο *Aleis* και ακόμη θεώρησε ότι η πρόταση αυτή δεν έχει λόγο ύπαρξης πριν από την ερώτηση

που έπεται. Άλλοι εκδότες έχουν προτείνει αλλαγές στη σειρά των λέξεων (Lindemann 1830: est tanta gratia, πβ. Cocchia 1886, μολονότι ο Lindemann 1844 δεν τη διατήρησε· Fleckeisen 1850: est gratia tanta· Schoell 1887: tanta ei in Aleis quom) ή διορθώσεις (Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884: in illis αντί του Aleis, το οποίο θεώρησε ως γλώσσα για το illis ή παραφθορά του τύπου της αντωνυμίας, πβ. Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904, αλλά ο Lindsay 1900 ad loc. την απέρριψε· Madvig 1873: 5: rumpitur (αντί του tum igitur)· Niemeyer 1893: 8: in Aleis tam, την οποία επιδοκίμασε εν μέρει ο Lindsay 1900 ad loc.· Havet 1932: ab alieis· οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 οβελίζουν το in Aleis. Αλλά η γραφή έχει ισχυρή στήριξη από τα χφφ. Το πρόβλημα, όμως, λύνεται με τη συνίζηση *Alēis*, βλ. Waltzing 1920, Brix–Niemeyer ⁶1910 ad loc.: t(um) ígītūr ēī qu(om) ĩn *Álēis* tāntā || grātīā (e)st, ūt praēdīcās και μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., όπως οι Elmer 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910 και Waltzing 1920.

quom...gratia est: βλ. ad 151.

281 quid diuitiae: βλ. ad 270. **unde excoquat seuuum senex:** Στην καταφατική απάντηση που εννοείται και παραλείπεται (tam opimae sunt diuitiae), ο Φιλοκράτης προσθέτει ένα κωμικό λογοπαίγνιο, που περιλαμβάνει μεταφορά, για να προκαλέσει στο κοινό το γέλιο, πβ. Thesleff 1960: 29. Αφορμή για το λογοπαίγνιο αποτελεί το επίθετο opimae, που χρησιμοποίησε μόλις ο Ηγίων με τη σημασία «άφθονος» (*OLD* s.v. 6b), πβ. Άκκ. *trag.*588–9R³ (=591–2W): opimas ciuium/diuitias. Το επίθετο έχει επίσης την κυριολεκτική σημασία «παχύς» (*OLD* s.v. 3) και αυτή δίνει στον Φιλοκράτη την έμπνευση, ώστε ο ίδιος με τη σειρά του να χρησιμοποιήσει τη μεταφορική έκφραση excoquat seuuum. Ο Φιλοκράτης εξακολουθεί να ερμηνεύει με επιτυχία τον ρόλο του δούλου, επιλέγοντας την κατάλληλη διατύπωση για την απάντησή του. Το λογοπαίγνιο και η παιγνιώδης μεταφορά (unde excoquat seuuum) προσιδιάζουν στον τρόπο έκφρασης ενός κωμικού δούλου, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Επίσης, ο όρος senex δεν χρησιμοποιείται από τους adulescentes στην κωμωδία για τον pater familias, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων (βλ. 266, 596, *Bac.*692, 694, *Ps.*290, *Men.*811, 820, 858, 879/80, *Ter. An.*899, *Hau.*197, 706), αλλά είθισται να χρησιμοποιείται (όπως και το noster senex) από τους κωμικούς δούλους γενικά, όταν αναφέρονται στον κύριό τους, λ.χ. 919, πβ. *As.*362, 380, 458, *Bac.*174, 231, 358, 383, 688, 945, *Cas.*147, 762, 764, 891, *Epid.*73, 183, 310, *Mos.*11, 25, 78, 540, 747, 1054/55, *Ps.*407, *Rud.*1351, *Truc.*313, *Ter. An.*207, 209, 819, *Hau.*255, 409, 1000, 1002, *Eu.*298, 967, 1000, *Ph.*76, 285, 546, *Hec.*76, *Ad.* 457. Ο

Φιλοκράτης υποδύεται εδώ με επιτυχία τον ρόλο του, μολονότι αργότερα δεν θα είναι εξίσου συνεπής και προσεκτικός στη διατύπωσή του, βλ. ad 381–3. **seuum senex:** παρήχηση. Ο Torino 2013 διατηρεί τη γραφή των χφφ. *seuum*, ακολουθώντας την παλαιότερη ορθογραφία, βλ. Torino op.cit. ad loc.: “sed est u pro b antiquo ritu positum”, όπως μαρτυρείται επίσης στον Κολουμέλλα 7.5.13: *candens seuum uulneri per ardentem tedam instillato*. Οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν *sebum*, υιοθετώντας τη διόρθωση του Lambinus 1577.

282 quid pater? uiuitne?: Η κωμική ειρωνεία υφίσταται σε δύο επίπεδα, διότι ο Ηγίων απευθύνεται στον δούλο ζητώντας να μάθει πληροφορίες για τον κύριο και αγνοεί ότι εξαπατάται και ακόμη αγνοεί ότι ο Τύνδαρος είναι ο γιος του. **quid pater:** βλ. ad 270. **abiimus:** Όλοι οι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Bothe 1809, *abimus* (ιστορικός ενεστώτας, ο οποίος απαντά πολύ συχνά σε χρονικές προτάσεις στον Πλάυτο, βλ. B I.80 και Ussing 1875 ad *Am.*661 (= 668), με πολλά ακόμη παραδείγματα, Hallidie 1891, Lindsay 1900 ad loc.). Ο Torino 2013 διατηρεί τη γραφή των χφφ., *abiimus*, που είναι παρακαείμενος και είναι συντακτικά ορθό, εφόσον συμφωνεί με το *liquimus*: επομένως, έχουμε χρονική και κύρια πρόταση με παράλληλη διάρκεια. **uiuitne–uiuum:** ετυμολογικό σχήμα και παρηχήσεις, που προσδίδουν ταχύτητα στον διάλογο, καθώς παίρνει τον λόγο ο Φιλοκράτης. **abiimus, liquimus:** ομοιοτέλευτο.

283 nunc uiuatne necne, id Orcum scire oportet scilicet: Παρά την αντίρρηση του Otto 1890: 258 σημ. 2, δεν αποκλείεται ο Φιλοκράτης να ανακαλεί εδώ κάποιο γνωμικό ή πιθανότερα μια λαϊκή, παροιμιακή έκφραση, αν λάβουμε υπόψη αφενός την αποφθεγματική του διατύπωση και αφετέρου το επαινετικό σχόλιο του Τυνδάρου, που έπεται ευθύς αμέσως (*philosophatur*), μαζί με το παράλληλο από τον *Pseudolus*. Σημειωτέον ότι στον *Pseudolus* το παρόμοιο ενθουσιώδες σχόλιο του Ψευδολόγου (βλ. ad 284) προκαλείται από την ετοιμόλογη απάντηση του Σιμία, ο οποίος φαίνεται ότι έχει κατά νου επίσης ένα ιδιαίτερα δημοφιλές γνωμικό, το *γνῶθι σαυτόν* (*Ps.*973: *nam in foro uix decumus quisque est qui ipsus sese nouerit*), πβ. Willcock 1987 ad *Ps.* 972–3· ο Leo ²1912: 129 ήταν της άποψης ότι το γνωμικό αυτό αναπαράγεται στα πλαυτιανά χωρία *Ps.*262, *St.*124, όπου απαντά η ίδια διατύπωση. Για το χωρίο των *Captivi*, ο Zambaldi 1886 ad loc. παραθέτει τις ιταλικές φράσεις “Io saprà Dio” και “Dio sa”, οι οποίες προσεγγίζουν τη ν.ε. έκφραση «Ένας Θεός ξέρει...» (επίσης αγγλ. “God knows”, κ.ά.). Οι καθιερωμένες αυτές εκφράσεις αναφέρονται σε κάτι που είναι

αδύνατο να γνωρίζει κανείς, όπως ακριβώς εδώ ο Φιλοκράτης. **scire oportet scilicet:** παρονομασία και ομοιοτέλετο.

284 salua res est, philosophatur quoque iam non mendax modo est: Με το κατά μέρος σχόλιο, με το οποίο επαινεί τον Φιλοκράτη για τα επιδέξια ψεύδη του, ο Τύνδαρος θυμίζει τον Ψευδολόγο, όταν παρακολουθεί ενθουσιασμένος τον συνεργό του στην εξαπάτηση του Βαλλίωνα, τον Σιμία, επιδοκιμάζοντας την παράσταση του, *Ps.*974: *saluos sum, iam philosophatur*, πβ. Muecke 1986: 228–9, Leigh 2004: 84. Την ακριβώς αντίθετη σκέψη εκφράζει ο Τύνδαρος αργότερα, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με την επικείμενη αποκάλυψη της απάτης (539: *occisa est haec res*). Η φράση *salua res est* είναι παροιμιακή και τη συναντούμε τέσσερις φορές στον Πλάυτο (βλ. ακόμη *Aul.*207, *Epid.*124, *Rud.*1037) και δύο στον Τερέντιο (*Eu.*268, *Ad.*643)· βλ. Δον. ad *Eu.*268.2: “*salua res est: prouerbialiter*”, Otto 1890: 317–18, Παπαδημητρίου 1998: 133. Ανάγεται σε ένα περιστατικό που έλαβε χώρα κατά τον Β΄ Καρχηδονιακό πόλεμο και το οποίο μας παραδίδει ο Σέρβιος (ad *A.*8.110): το 211 π.Χ. και ενώ διεξάγονταν οι πρώτοι *Iudi Apollinares*, μια επίθεση του Αννίβα οδήγησε στα όπλα όλους τους παρευρισκόμενους· όταν, μετά το πέρας της σύγκρουσης, επέστρεψαν στον *circus*, βρήκαν έναν ηλικιωμένο (ή τον ηθοποιό μίμων Πομπώνιο, που υποδύοταν έναν ηλικιωμένο), ο οποίος συνέχισε να χορεύει κατά τη διάρκεια της απουσίας τους, αποτρέποντας έτσι τη διακοπή της εορτής που θα είχε ως συνέπεια μια *instauratio*, και προς μεγάλη τους ανακούφιση αναφώνησαν *salua res est, saltat senex*, βλ. *Fest.* 436, 438L, Taylor 1937: 294–5 και σημ. 26, Marshall 2006: 18–19. Είναι πιθανό πως το κατά μέρος κωμικό σχόλιο του Τυνδάρου εδώ έχει επινοηθεί από τον Πλάυτο, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 348 σημ. 8. Σε αρκετές περιπτώσεις στις κωμωδίες του Πλάυτου χρησιμοποιείται το ρ. *philosophari*, όταν οι κωμικοί χαρακτήρες διατυπώνουν πάσης φύσεως γενικόλογους στοχασμούς, βλ. Leo ²1912: 129–31. Η φιλοσοφία αντιμετωπίζεται σταθερά με παιγνιώδη και σαρκαστική διάθεση ως άσκοπη φλυαρία ή μωρολογία έως και απάτη· το ίδιο ισχύει για την αναφορά στον Θαλή (274–6) αλλά και στην αντίστοιχη περίπτωση στον *Pseudolus*, ακόμη πβ. *Mer.*147, *Ps.*464–5, 687, *Rud.*986, 1003, 1235–53 και βλ. Westaway 1917: 67, Knapp 1919b: 261 σημ. 1, Coleman–Norton 1936: 337, Della Corte ²1967: 81–2, Gruen 1990: 156. Προκύπτει το ζήτημα αν τα σχετικά χωρία εκφράζουν Ελληνικές ή Ρωμαϊκές θέσεις όσον αφορά στη φιλοσοφία και το συναφές με αυτό ερώτημα περί της προέλευσης των χωρίων αυτών. Η Lilja 1965: 65 τα απέδωσε στο σύνολό τους στα Ελληνικά πρότυπα, βασισμένη στη θέση ότι στην

εποχή του Πλαύτου, η φιλοσοφία δεν ήταν τόσο σημαντικός παράγοντας για τη Ρώμη όσο ήταν για την Αθήνα του Μενάνδρου, πβ. επίσης Morris 1898 ad 284. Υπό το φως σχετικών αναφορών στη φιλοσοφία και σε φιλοσόφους στην Ελληνική Κωμωδία, λ.χ. Αρ. *Όρν.*1009, *Νεφ.*182 (βλ. ad 274–6), Άλεξ. fr.151 K–A: .../άνω κάτω τε περιπατοῦσ' ὡσπερ Πλάτων/σοφὸν οὐδὲν εὔρηκ', ἀλλὰ κοπιῶ τῷ σκέλει, Μέν. *Μισ.*17: ὡσπερ θέρους μέσου περιπατεῖ φιλοσο[φῶν, *Σαμ.*725: φιλοσοφῶν, Φιλήμ. fr.74 K–A, 88 K–A: φιλοσοφίαν καινήν γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ, βλ. επίσης Webster ²1970: 111, Arnott 1996a ad Alex. fr.151.1–3, 1996b: 261 σημ. 2., είναι μεν ανέφικτο να δοθεί σε κάθε περίπτωση κατηγορηματική απάντηση στο ερώτημα αυτό, πβ. Knapp 1919b: 261 σημ. 1, Dunsch 2001 ad *Mer.*147–8, αλλά μπορούμε να έχουμε κατά νου ότι αναμφίβολα και για τον Πλαύτο υπήρχε εξίσου πρόσφορο έδαφος στους κύκλους των μορφωμένων Ρωμαίων που κοινωνούσαν της Ελληνικής παιδείας, βλ. Gruen 1990: 196.

285 Tensaurochrusonicocrisides: Το χιούμορ στο τελευταίο μέρος της ανάκρισης του Φιλοκράτη από τον Ηγίωνα (285–92) πιθανότατα προέρχεται εξ ολοκλήρου ή έστω σε μεγάλο βαθμό από τη φαντασία του Πλαύτου. Η ερώτηση του Ηγίωνα για το όνομα του πατέρα του Φιλοκράτη (285) θα είχε εξίσου θέση και στο Ελληνικό πρότυπο, όπως και το ευφάνταστο, πολυσύλλαβο Ελληνικό όνομα Thensaurochrusonicocrisides. Αλλά αναμφισβήτητα ο Πλαύτος ήταν σε θέση να επινοήσει ο ίδιος το όνομα αυτό, βλ. Seaman 1954: 117, Taladoire 1956: 177, Bloomer 2001: 47, πβ. Duckworth 1952: 349, 350. Φαίνεται ότι ο Πλαύτος συχνά άλλαζε τα ονόματα των χαρακτήρων των προτύπων του, πβ. Ullman 1916: 61 – 4, κυρίως 64, Gratwick 1982· ελλ.μετ.: 159, Conte 1987· αγγλ.μετ.: 57. Γνωρίζουμε ότι στις *Bacchides* άλλαξε το όνομα του χαρακτήρα του δούλου, ο οποίος στον *Δις Έξαπατώντα* ονομαζόταν Σύρος, βλ. *Δις Έξ.*58, και επέλεξε το επίσης Ελληνικό όνομα Χρύσαλος και ομοίως αντικατέστησε τα ονόματα των adulescentes, πιθανώς των senes και ίσως ακόμη και των εταιρών με άλλα Ελληνικά ονόματα δικής του επιλογής, ενώ το ίδιο πιθανώς έχει κάνει και σε άλλες κωμωδίες του· βλ. Handley 1968: 8–9, 19 σημ. 4, 20 σημ. 15, Arnott 1975: 39, Bain 1979: 21, Barsby 1986 ad *Bac.*II.i§3. Τα ονόματα των στρατιωτών (Pyrgopolynices, Bumbomachides Clutomestoridysarchides, Pltagidorus Therapontigonus, Polymachaeroplages) πιθανώς επινοήθηκαν επίσης από τον Πλαύτο, όπως και το παράλογο, σύνθετο όνομα που δηλώνει ο Σαγαριστίων, στο οποίο συνδυάζονται Λατινικές λέξεις με Ελληνικές καταλήξεις (*Per.*702–4), πβ. Leo ²1912: 107–10, κυρίως 109–10, Westaway 1917: 75,

Duckworth op.cit.: 349–50, Seaman op.cit., Chalmers 1965: 31–2, Sandbach 1977: 123–4. Στον *Mercator* το όνομα της Πασικόμψης αποτελεί ίσως επίσης επιλογή του Πλαύτου, βλ. Dunsch 2001 ad *Mer.*516. Κατά τον Hough 1942a: 27, το αστείο του Φιλοκράτη με το όνομα του πατέρα του είναι περιττό για την αποκάλυψη της απάτης από τον Αριστοφόντη (633–5), η οποία είναι ούτως ή άλλως εφικτή μέσω της περιγραφής της εμφάνισης του Φιλοκράτη (646–7), πβ. Morris 1898 ad 635. Το όνομα αυτό, όμως, γίνεται η αφετηρία για τα αστεία που έπονται και τα οποία προσιδιάζουν ιδιαίτερα στην πληθωρική φύση της κωμικής φαντασίας του Πλαύτου. Οι λεπτομέρειες, αποκαλυπτικές της φιλαργυρίας του πατέρα του, τις οποίες εκθέτει στη συνέχεια ο Φιλοκράτης δεν αφορούν άμεσα τον Ηγίωνα· είναι, εντούτοις, κωμική η εμφανής περιέργεια του τελευταίου, εφόσον δίνει συνέχεια στη συζήτηση (289: *quid ais? tenaxne pater est eius?*). Προφανώς εδώ ο Φιλοκράτης επιχειρεί έμμεσα να αποθαρρύνει μια ενδεχόμενη απαίτηση εκ μέρους του ηλικιωμένου για υψηλά λύτρα για την απελευθέρωσή του, κάτι που υπαινίσσεται και ο Τύνδαρος αργότερα (319–23)· πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad 319–20, Viljoen 1963: 48–9, Leach 1969: 270, Frangoulidis 1996a: 148, Bungard 2008: 187 σημ. 185. Ανεξαρτήτως, όμως, της πρόθεσής του, είναι ξεκάθαρο ότι το κωμικό πλεονέκτημα που προκύπτει από τη διακωμώδηση της φιλαργυρίας αξιοποιείται στο έπακρο. Στην πραγματικότητα εδώ καμία απολύτως εξήγηση δεν είναι απαραίτητη, προκειμένου το κοινό να εκτιμήσει τις συνδηλώσεις του ευφάνταστου, σημαίνοντος ονόματος, *pace* Seaman op.cit., διότι όλα τα συνθετικά του είναι λέξεις αρκετά γνώριμες στους Ρωμαίους της εποχής του Πλαύτου. Ο όρος *thesaurus* πρέπει να είχε εισαχθεί νωρίς στη Λατινική μέσω του εμπορίου, βλ. Lilja 1965: 47, και απαντά συχνά στον Πλάυτο (λ.χ. *Am.fr.xvi*, *As.277*, *Aul.240*, *Mer.163*, 641, *Ps.84*, ο Ελληνικός τίτλος της κωμωδίας *Trinummus* (18), όπου απαντά πολλές φορές, 150, 175, 180, 750, 783, 786, 798, 1100, 1145, ακόμη *Truc.245*, 725). Ο όρος *chruso/criso* αποδεδειγμένα ήταν γνωστός στο Ρωμαϊκό κοινό, βλ. το πλαυτιανής επινόησης λογοπαίγνιο (με ετυμολογικό σχήμα) του Χρυσάλου (*Bac.240*: *opus est criso Crisalo*), πβ. Barsby op.cit. ad loc. Το συνθετικό *-nico* χρησιμοποιείται σε ονόματα χαρακτήρων άλλων κωμωδιών, λ.χ. *Nicobulus* (*Bacchides*), *Pyrgopolynices* (*Miles Gloriosus*) και για την κατάληξη του πατρωνυμικού *-idis*, βλ. *Bumbomachides Clutomestoridysarchides* (*Mil.14*) και κυρίως *Per.702–4*. Αντ' αυτού, ο στ. 286 δίνει παραιτέρω αφορμή για το αστείο του Φιλοκράτη που έπεται (287–92, βλ. ad loc.).

286 uidelicet...diuitias inditum id: παρήχηση του d.

287–92 Έπεται η πλαυτιανή κωμική *abundantia*, την οποία ο Lejay 1925: 133 επέκρινε ως χονδροειδή: η Ρωμαϊκή αναφορά στον Genius (βλ. ad 290), πβ. Hallidie 1891, Henson 1905 ad loc., Westaway 1917: 61–2, ο πλαυτιανός κωμικός τόπος των *Samia uasa*, προϊόντων κατά πάσα πιθανότητα της Ρωμαϊκής αγγειοπλαστικής, βλ. ad 291, Barsby 1986 ad *Bac.*202, σε μια γελοιογραφική παρουσίαση, την οποία ο Φιλοκράτης εκθέτει θυμίζοντας έντονα τον Χρύσαλο στις *Bacchides*. Ο Χρύσαλος επινοεί επίσης ένα πρόσωπο, τον Θεότιμο από τη Μίλητο, για να εξαπατήσει τον Νικόβουλο (*Bac.*306–48, κυρίως 332), πβ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 65. Το αστείο για τα χρυσά καρφιά στις σόλες των υποδημάτων του Θεοτίμου, με το οποίο ο Χρυσάλος απαντά στην ερώτηση του κυρίου του για τον πλούτο του ανύπαρκτου Μιλησίου (331–2: NIC. sed istic Theotimus diuesne est? CR. etiam rogas?/qui habeat auro soccis subpactum solum?) είναι ευδιάκριτα πλαυτιανό, βλ. Barsby 1986 ad *Bac.*332. Επίσης η περιγραφή του Φιλοκράτη είναι σχεδόν εφάμιλλη με τα ανέκδοτα για τα εμμονικά συμπτώματα της φιλαργυρίας του Ευκλείωνα στην *Aulularia* (300–20), πβ. Proudfit 1843 ad 214 (=292), Segal ²1987: 201, 280 σημ. 23, τα οποία φαίνεται πως ο Πλάυτος έχει συνθέσει σε σημαντικό βαθμό ελεύθερα με κωμική υπερβολή, μολονότι όχι άνευ σημασίας για τη σκιαγράφιση του Ευκλείωνα, βλ. Duckworth 1952: 143, Marcovich 1977: 199–200, Hunter 1981: 38, Lowe 1985: 87–8, Barsby 1986 ad *Bac.*332, Segal op.cit.: 54–5.

287 immo edepol propter auaritiam ipsius atque audaciam: Με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή με τη διορθωτική απάντηση *immo* (σχήμα επιδιόρθωσης, βλ. επίσης ad 210) συνοδευόμενη από το ομωτικό επιφώνημα *edepol*, ο Φιλοκράτης σπεύδει και στη συνέχεια (289, βλ. και ad loc.) να σκιαγραφήσει με κωμική υπερβολή τον πατέρα του ως έναν εξαιρετικά φιλάργυρο άνθρωπο. Ο λόγος του στα σημεία αυτά προκαλεί το γέλιο και θα μπορούσε να συνοδεύεται και από κατάλληλες χειρονομίες. Το κωμικό στοιχείο ενισχύεται από την παρήχηση του *a* και το ομοιοτέλευτο (*propter auaritiam ipsius atque audaciam*). **edepol:** βλ. ad 158. **ipsius:** Απαντά μόνον εδώ στον Πλάυτο και επίσης μία φορά στον Τερέντιο (*Ph.*725)· για την προσωδία, βλ. Questa 2008: 79, 208. **audacia:** συμπληρώνει την *auaritia* (η οποία έχει την ίδια ρίζα), «η επιδίωξη του κέρδους», βλ. Paul. *Fest.*18L: *audacia* ab *auide*, id est *cupide*, *agendo dicta est*, πβ. Zambaldi 1886 ad loc.: “*audacia* [è] l’auidità di guadagnare”, WH I, EM και *EDL* s.v. *audeo*, Pascal ²1904 ad loc.: “nel tentar tutto per arricchire”.

288 Βλ. Εισαγωγή, 4.7§5. **ille:** Πρόκειται για τη διόρθωση του *Camerarius* 1552, την οποία υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές. Το επίρρημα που

παραδίδουν τα χφφ., *illic* (BD) και *illi* (VJE), διατηρούν οι Lindsay (1900: *illic*, ²1910: *illi*), Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Ernout 1933 (*illic*), Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, De Melo 2011a (*illi*). Αλλά το *illic quidem* δεν απαντά στον Πλάυτο, όπως σημειώνει και ο ίδιος ο Lindsay 1900 *ad loc.*, σε αντίθεση προς το *ille quidem*, το οποίο είναι πολύ συχνό, λ.χ. 573, *Bac.*90, *Epid.*257, 673, *Mer.*540, *Mos.*1081, *Per.*714, *St.*561, βλ. επίσης Luchs 1872: 277–8, και εδώ εξυπηρετεί απόλυτα το νόημα, τη σύνταξη και το μέτρο.

289 HE. quid tu ais? Με αυτήν τη στερεότυπη ερώτηση της ομιλουμένης ο Ηγίων εκφράζει την έκπληξή του για τη φιλαργυρία του πατέρα του Φιλοκράτη, πβ. 577 (έκπληξη συνοδευόμενη από αγανάκτηση), 1016, βλ. Δον.*ad Eu.*654: “hoc admirantis est potius quam interrogantis”, *ad An.*137.1, 301.5, Hofmann ³1951: 43, Barrios–Lech 2016: 172–3, Παπαδημητρίου 1998: 34, 57, 111· η συγκεκριμένη χρήση της ερώτησης απαντά με μεγαλύτερη συχνότητα στον Τερέντιο απ’ ό, τι στον Πλάυτο, βλ. Barrios–Lech *op.cit.*: 175. **tenaxne–pertenax** : Περαιτέρω έμφαση δίνεται μέσω της παρονομασίας. Τα δύο επίθετα σε –ax σχηματίζονται από το ενεργητικής σημασίας ρ. *teneo* και δηλώνουν κατακριτέο εθισμό ή εμμονή («κάνω κάτι με πάθος»), βλ. *Madv.*§185.3, *AG*§251, *LHS* I.244. Τα λόγια των δύο προσώπων εδώ έχουν σχεδόν σχήμα κύκλου ή τη μορφή ανοδικής κλίμακας, με αποτέλεσμα την κωμική υπερβολή. Τα χφφ. παραδίδουν *pertinax*, το οποίο διατηρούν ως έχει όλοι οι εκδότες. Ο Lindsay 1900, ²1901 (βλ. και *ad loc.*) διαφοροποιείται γράφοντας *pertenax*, το οποίο υιοθετούν οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 και De Melo 2011a· στην ουσία πρόκειται για τον ίδιο όρο χωρίς εξασθένηση του φωνήεντος του θέματος του ρήματος, βλ. *OLD* s.v. *pertenax*¹, όπου καταγράφεται ως η μοναδική περίπτωση της ορθογραφίας αυτής. Η πρόταση του Lindsay αποκλίνει μεν δίχως αποχρώντα λόγο από την παράδοση των χφφ., αλλά είναι ενδιαφέρουσα, από την άποψη ότι βρίσκεται κοντά στο πνεύμα του γλωσσικού χιούμορ του Πλάυτου, πβ. Fontaine 2010: 13, ενώ σε επίρρωση της πρότασής του μπορούμε ίσως επίσης να επικαλεστούμε τα σχόλια όσων εκ των υπομνηματιστών επισημαίνουν τη διαφορά της σημασίας του όρου εδώ σε σύγκριση με τη χρήση του στην Κλασική Λατινική (Ussing 1878 *ad* 288 (= 289): “i.e. admodum tenax. Vocem alia significatione notam [...] Plautus facete hic posuit”, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Henson 1905, Pascal ²1904, Waltzing 1920 *ad loc.*). **immo**: βλ. *ad* 210. Με την επανάληψη της ίδιας διορθωτικής έκφρασης που χρησιμοποίησε μόλις προηγουμένως ο Φιλοκράτης προκαλεί το γέλιο, βλ. *ad* 287.

290 quin: εδώ ως εμφατικό επίρρημα, με τη σημασία «λοιπόν» που ενισχύεται από το *etiam* (*OLD* s.v. 3a): ομοίως 560, 589, 975, 990 (χωρίς άλλο επίρρημα, *OLD* s.v. 2) και ως βεβαιωτικό, ισοδύναμο κατάφασης στους στ. 643, 644, 1017, βλ. Thesleff 1960: 34. **Genio suo:** Κατά τη Ρωμαϊκή αντίληψη, ο *genius* συνοδεύει κάθε άνθρωπο (για τις γυναίκες η *iuno*), ακόμη αντικείμενο, τοποθεσία ή κτήριο, από τη στιγμή της γέννησης (ή της δημιουργίας του) μέχρι το τέλος της ύπαρξής του ως πνεύμα-προστάτης, λευκός ή μαύρος ανάλογα με την τύχη του (*Or. Ep.*2.2.187–9: ως εκ τούτου, και ο Εργάσιλος αποκαλεί *genius* τον πάτρωνά του, τον Φιλοπόλεμο, στον στ. 879, κατά τη συνήθεια και άλλων πλαυτιανών παρασίτων, βλ. *ad loc.*), ενώ, παράλληλα, ο *genius* ισοδυναμεί με το ίδιο το άτομο (όπως στα Ελληνικά ο *θυμός* ή από φιλοσοφική άποψη ο *δαίμων*), αλλά επίσης υφίσταται ως ανεξάρτητος θεοποιημένος αποδέκτης λατρείας και προσφορών (*Or. Ep.*2.1.144), τιμώμενος ειδικά στην ημέρα των γενεθλίων του κάθε ατόμου (*Τιβ.*2.2.5–10): προεξέχουσα θέση στα θρησκευτικά έθιμα της Ρωμαϊκής οικογένειας κατείχε η λατρεία του *genius* του *pater familias*, τάση που επεκτάθηκε από τον Οκταβιανό Αύγουστο στη λατρεία του *genius Augusti*, βλ. Onians 1951: 127–49, *OCD* s.v. *genius*. Στους *Captivi* έχουμε τις περισσότερες αναφορές στον *genius* σε σχέση με τις υπόλοιπες κωμωδίες του Πλαύτου (συνολικά τρεις αναφορές, βλ. επίσης την έκκληση που απευθύνει ο Ηγίων στον Φιλοκράτη, στ. 977: *per tuum te geniūm obsecro*), πβ. Westaway 1917: 61–2: στον *Curculio* απαντά δύο φορές (301, 628: γι' αυτήν την περίπτωση, βλ. *ad* 879) και ακόμη πβ. *Aul.*725, *Men.*138 (επίσης βλ. *ad* 879), *St.*622.

291 Samiis uasis: Τα πήλινα αυτά δοχεία, παροιμιωδώς ευτελούς αξίας και εύθραυστα (*Otto* 1890: 307), είναι γνωστά μόνον από τη Λατινική γραμματεία: η πρώτη λογοτεχνική πηγή γι' αυτά είναι ο Πλάυτος, στις κωμωδίες του οποίου έχουμε συνολικά τέσσερις αναφορές, βλ. *Bac.*202, *Men.*178, *St.*694, πβ. ακόμη *Τιβ.*2.3.47, *Κικ. Mur.*75, *Λουκίλ.* 280, 445 *Marx*, *Πλίν.* *Nat.*35.160, 165, *Βαλ. Μάξ.* 7.5.1. Μολονότι συνήθως θεωρείται ότι έχουν προέλευση από το νησί της Σάμου, όπως σημειώνουν οι περισσότεροι υπομνηματιστές, δεν υπάρχει κάποια αναφορά σ' αυτά στην Ελληνική γραμματεία ούτε ταυτοποιούνται ως συγκεκριμένα αρχαιολογικά ευρήματα από τον Ελλαδικό χώρο. Φαίνεται ότι, μολονότι πιθανώς το επίθετο αρχικά συνδεόταν με κάποιον τρόπο με τη συγκεκριμένη γεωγραφική προέλευση (βλ. *Ισιδ. Orig.*20.4.6: *putant ab oppido Samo Graeciae habere nomen*), η τελευταία είχε υποχωρήσει από τη χρήση του επιθέτου ήδη από την εποχή του Πλαύτου, δίνοντας τη θέση της σε μια σημασία ευρύτερη που αφορούσε κατ' αναλογία σε συγκεκριμένο

γνώρισμα της τεχνοτροπίας κατασκευής προϊόντων της Ρωμαϊκής πλέον αγγειοπλαστικής, πιθανώς μια μορφή γυαλιστερού επιχρίσματος, βλ. DS s.v. Samia (vasa), *OCD* s.v. pottery, Roman, επίσης King 1980: 139–43.

293 sequere hac me igitur: βλ. ad II.ii§5. **exquaesiuero:** Η επιλογή του χρόνου δίνει έμφαση στο ότι η ενέργεια πρόκειται να ολοκληρωθεί άμεσα, βλ. ad 194, και καταδεικνύει τη βιασύνη που διακατέχει τον Ηγίωνα και τη βεβαιότητά του ότι θα εξακριβώσει την αλήθεια, πβ. Elmer 1900 ad loc.: με αυτό τον τρόπο ενισχύεται η κωμική ειρωνεία.

294–7 Ο Ηγίων εκφράζεται με σιγουριά και αυτοπεποίθηση, θεωρώντας ότι γνωρίζει τα πάντα για τον ευγενή Ηλείο. Εν αγνοία του, όμως, διευκολύνει το σχέδιο των δύο αιχμαλώτων και το κοινό είναι σε θέση να απολαύσει την κωμική ειρωνεία. Βλ. και ad 317.

294 Ο Ηγίων αντιλαμβάνεται ως καθήκον του Φιλοκράτη (που προσποιείται πως είναι ο δούλος) προς τον ίδιο, εφόσον είναι ο νέος του κύριος, να αποκαλύψει τις πληροφορίες για την καταγωγή του Τυνδάρου (καθώς εκείνος προσποιείται πως είναι ο ευγενής Ηλείος), βλ. Thalmann 1996: 126, Stewart 2012: 67. Όπως θα δούμε, στη συνέχεια ο Τύνδαρος προσαρμόζεται στην αντίληψη του Ηγίωνα, χρησιμοποιώντας αμφίσημα τον όρο *officium* για να τον πείσει ότι όλα λειτουργούν υπέρ των συμφερόντων του, βλ. ad 297.

296 si confiteri uis, tua re feceris: Ο τετελεσμένος μέλλοντας στην απόδοση περιγράφει το αποτέλεσμα της ενέργειας της υποθετικής πρότασης, προεξοφλώντας το ως άμεσα συντελεσμένο (δηλ. ότι θα έχει ήδη λάβει χώρα ταυτόχρονα με την ενέργεια της υπόθεσης): ομοίως 695, 968, πβ. *Mil.*1243, *Ps.*512, *Trin.*279–80, Τερ. *Ad.*817–19, βλ. De Melo 2007: 40–3 (40: “[...] instances where future perfects stand for inbuilt consequences, [...] an automatic result of the subordinate clause [...] what unavoidably happens at the same time as the event in the subordinate clause comes true”), κυρίως 41 και σημ. 32. **tua re feceris:** Τη γραφή των χφφ., tua re, διατηρούν οι Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Torino 2013, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες υιοθετούν την προσθήκη του Valla (στην έκδοση του Saracenus), tua <ex> re, ή την παρόμοια προσθήκη του Camerarius 1552, tua <e> re, όπως στον στ. 959 και συχνά στον Πλάτο, πβ. για την αντίθετη ιδέα το ab re (338). Η αντίρρηση του Lindsay 1900 ad loc. για την προσθήκη της πρόθεσης έγκειται στην ασυνήθιστη σειρά των όρων, η οποία απαντά μόνο δύο φορές στον Πλάτο (959, *Am.* 570), ενώ αποδίδει την απλή αφαιρετική στο ιδίωμα της Αρχαϊκής Λατινικής,

συγκρίνοντάς τη με την αντίστοιχη περίπτωση στον *Stichus* (463: *augurium hac facit*). Μπορούμε, επομένως, να διατηρήσουμε το *tua re*, ως αφαιρετική οργανική της συμφωνίας (όπως στην έκφραση *mea refert*, i.e. *mea re fert*, βλ. ET§§125, 209 σημ.), εφόσον έχει την ομόφωνη στήριξη των χφφ. Το μέτρο δεν παρουσιάζει δυσκολία: *haēc t(u) ěādēm sī cōnfitērī || uís, tŭā rē fĕcērīs*. Ο Havet 1932 ad 392 ερμήνευσε τα λόγια του Ηγίωνα ως ένδειξη για την επιείκειά του εν γένει. Στην ουσία, πίσω από τη γενναιοδωρία με την οποία αντιμετωπίζει ο Ηγίων τον Τύνδαρο (καθώς εκείνος προσποιείται εδώ πως είναι ο Φιλοκράτης) είναι αισθητή η απαντοχή του ότι ο Τύνδαρος θα συνεργαστεί, γνωστοποιώντας του την αλήθεια (όπως ο ίδιος ο Ηγίων θεωρεί, αγνοώντας την εξαπάτηση σε βάρος του), εξυπηρετώντας, επομένως, τους δικούς του σκοπούς. Με άλλα λόγια, για τον Ηγίωνα προϋπόθεση για το συμφέρον του αιχμαλώτου του αποτελεί η προοπτική της ικανοποίησης του δικού του συμφέροντος, κάτι που ο ίδιος ο Ηγίων δηλώνει απερίφραστα στη συνέχεια (332: *alio pacto abire non potes*, πβ. 338: *dum ab re ne quid ores*). Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ο Ηγίων αντιμετωπίζει στη συνέχεια τον Φιλοκράτη σε έναν έπαινο που βρίθει της παραδοξότητας που περιβάλλει την κατάσταση της δουλείας (371: *prodes*, βλ. και ad 371–2) και αργότερα τον Σταλαγμό (933: *si eris uerax, tua ex re facies...ex mala meliusculam*).

297 tamen: βλ. ad 187. **scito scire:** Η παρήχηση και η παρονομασία υπογραμμίζουν την αυτοπεποίθηση του Ηγίωνα μέσα στην πλάνη του. Τα χφφ. παραδίδουν την προστακτική μέλλοντα *scito* (V^3KE^3) και την οριστική ενεστώτα *scio* (BDV^1JE^1). Οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Waltzing 1920, Ernout 1933, Torino 2013 επιλέγουν το *scito*. Οι Leo 1895, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 επιλέγουν το *scio* (i.e. «γνωρίζω καλά»). Ο Schoell 1887 πρότεινε τη διόρθωση *aio*, την οποία επιδοκίμασε ο Elmer 1900 ad loc., μολονότι δεν την υιοθέτησε. Οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Havet 1932 υιοθετούν τη διόρθωση του Geppert 1859 και γράφουν *scis*. Εδώ, όμως, φαίνεται ότι χρειάζεται η προστακτική, όπως επισήμανε ο Lindsay 1900 ad loc., μολονότι απέρριψε την προστακτική μέλλοντα των χφφ. και πρότεινε την προστακτική ενεστώτα *sci* (την οποία υιοθετούν οι Pascal ²1904, De Melo 2011a), ενώ αργότερα (²1910) επέλεξε το *scio*. Η χρήση της προστακτικής μέλλοντα με σημασία ενεστώτα αντί του τύπου του ενεστώτα είναι ο κανόνας για το ρ. *scire*, πβ. 438, βλ. B I.359, ET§269, KS I.199, LHS II.340–1, και επομένως η επιλογή του *scito* είναι πιθανώς η

ορθότερη. Προφανώς, οι εκδότες που το αποφεύγουν έχουν ένσταση ως προς το μέτρο, αλλά το *scītō* μπορεί να γίνει *scītō* με ιαμβική βράχυνση. **officiūm:** Όπως και προηγουμένως (207), ο Τύνδαρος χρησιμοποιεί και εδώ τον όρο *officiūm* αμφίσημα, ενισχύοντας περαιτέρω με τους ψευδείς ισχυρισμούς του στη συνέχεια (298–303) την πεποίθηση του Ηγίωνα ότι ο Φιλοκράτης συμμορφώθηκε με τις δικές του προθέσεις και ενήργησε προς το δικό του συμφέρον (301: *non ego istunc me potius quam te metuere aequum censeo*, όπου η επιλογή της αντωνυμίας δίνει επίσης έμφαση στην ιδέα της μεταβίβασης της κυριότητας στον Ηγίωνα, βλ. Lindsay 1900 ad 300–1), και μάλιστα, όπως δηλώνει αρχικά με προσποιητή απογοήτευση, σε αντίθεση προς το συμφέρον του πρώην κυρίου του (298–9: *quamquam uolui sedulo...occultare...*). Η ίδια σκέψη αποτελεί την προσωρινή κατακλείδα με την οποία ολοκληρώνει κυκλικά τις αρχικές αυτές δηλώσεις του (303: *memini, quod dicto haud audebat: facto nunc laedat licet*, βλ. ad loc. για το ύφος). Η προσεκτική διατύπωση που επιλέγει ο Τύνδαρος ικανοποιεί πλήρως το προηγούμενο αίτημα του Ηγίωνα για υπακοή και ειλικρίνεια (πβ. 264) και συνάμα οδηγεί τον ίδιο τον Ηγίωνα ολοένα και πιο βαθιά στην πλάνη, πβ. Franko 1995: 159, Thalmann 1996: 126–7, Stewart 2012: 67.

299 meam...meas: σχήμα κύκλου.

303 quom dicto haud audebat: facto nunc laedat licet: Η διατύπωση, στην οποία κυριαρχεί η παρήχηση του *d*, δομείται πάνω στην εμφαντική αντίθεση *dicto*–*facto* (*λόγω*–*έργω*), ένα ιδιαίζον γνώρισμα του τρόπου σκέψης του Τυνδάρου, το οποίο επιστρατεύει εδώ, λαμβάνοντας υπόψη τον ιδιαίτερο αντίκτυπο της βαρυσήμαντης αντίθεσης, με σκοπό τον εντυπωσιασμό του Ηγίωνα, υποβάλλοντάς του την πεποίθηση ότι ο δούλος βλέπει έμπρακτα τον πρώην κύριο προς όφελος του νέου κυρίου, ενώ κατά το παρελθόν δεν τολμούσε να τον προσβάλλει ούτε με τον λόγο του. **audebat:** sc. *laedere*.

304 uiden?: i.e. *uidesne*, μία από τις συνηθισμένες ερωτήσεις της ομιλούμενης Λατινικής, όπως και το *audin*: δεν αναμένεται απάντηση, αλλά επιστά την προσοχή στα λόγια του ομιλούντος που έπονται, βλ. Hofmann ³1951: 45–6, Παπαδημητρίου 1998: 87. **fortuna humana fingit artatque ut lubet:** Κοινός τόπος της Ελληνικής και Ρωμαϊκής σκέψης και γραμματείας, που προφανώς είχε αποκτήσει παροιμιακή αξία, όπως φαίνεται από το γνωμικό του Τυνδάρου εδώ, βλ. Otto 1890: 143, ακόμη λ.χ. Πλ. *Νόμ.*709b8: *καὶ μετὰ θεοῦ τύχη και καιρὸς τάνθρώπινα διακυβερνώσι πάντα*, Ευρ. *Ἴων* 1512–14: *ὦ μεταβαλοῦσα μυρίους ἤδη βροτῶν/καὶ δυστυχήσαι καὶθις αὖ πράξιαι καλῶς/τύχη*, Μέν. fr.681.1 K–A: *τύχη κυβερνᾷ πάντα*, 372.2–5 K–A: *ὁ τῆς Τύχης, εἴτ’*

ἐστὶ τοῦτον πνεῦμα θεῖον εἴτε νοῦς,/ τοῦτ' ἔστι τὸ κυβερνῶν <ἅπαντα> καὶ στρέφον/καὶ σῶζον, Τερ. *Eu.*1046: an fortunam conlaudem, quae gubernatrix fuit, πβ. Λουκρ.5.107 (gubernans), ἐπίσης Κικ. *Parad.*5.34: cui quidem etiam, quae uim maximam habere dicitur, Fortuna ipsa cedit, Σαλλ. *Cat.*8.1: sed profecto Fortuna in omni re dominatur, Καίσι. *Gal.* 6.30.2, *Civ.*3. 68.1: fortuna, quae plurimum potest, cum in omnibus rebus, tum praecipue in bello, Βεργ. *Ecl.*9.5: quoniam Fors omnia uersat, *A.*1.240: nunc eadem fortuna uiros tot casibus actos/insequitur, 628–9: per multos similis fortuna labores/iactatam, Ορ. *Od.*1. 34.12–16: ualet ima summis/mutare et insignem attenuate deus./obscura promens; hinc apicem rapax/fortuna cum stridore acuto/sustulit, *S.*2.8. 61–3: 'heu, Fortuna, quis est crudelior in nos/te deus? ut semper gaudes illudere rebus humanis!'. βλ. και ad 305. Φαίνεται ότι πρόκειται για μεταφορά από την αγγειοπλαστική, πβ. ακόμη τη μεταφορά του δαυλού σε ίδια συμφραζόμενα στον *Persa* (514–15: nescis.../neque quam tibi Fortuna faculam lucrifera[m] allucere uolt.

305 fueram: Δεν ισοδυναμεί με το eram, βλ. ad 17· ενν. «πρίν από την αιχμαλωσία μου» και όσον αφορά στο νόημα που μόνο το κοινό είναι σε θέση να αντιληφθεί ενν. «πριν από την απαγωγή», ομοίως insueram (306), πβ. και Elmer 1900 ad loc., Paduano 1996: 79. **e summo infimum:** βλ. ad 235. Με αυτήν τη λακωνική διατύπωση, μια παροιμιακή αντίθεση στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα (Otto 1890: 335), αποδίδεται η μεταβολή της τύχης, βλ. επίσης Ένν. *Ann.*312–13 Sk: mortalem summum Fortuna repente/reddidit †summo regno famul †ut† optimus esset, πβ. Λουκρ.3.1034–5: Scipiadas, belli fulmen, Carthaginis horror./ossa dedit terrae proinde ac famul infimus esset, Ορ. *Od.*1.34.12 (βλ. ad 304).

306 imperare–imperio: παρονομασία· πβ. imperator (307), imperet (308). **imperare –obsequor:** αντίθεση. Και σ' αυτόν τον στίχο διαπιστώνεται πιθανώς αποφθεγματική χροια όπως και στον προηγούμενο. **āltēriūs:** βλ. Questa 2007: 79 και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 538.

309 uoluerim: Αρκετοί εκδότες και υπομνηματιστές (Hallidie 1891, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Lindsay 1900, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, De Melo 2011a, Torino 2013) αποδέχονται τη διόρθωση του Brix 1865, uoluerim, έναντι της γραφής των χφφ., uolueram, την οποία διατηρούν οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Lindsay ²1910, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, πβ. Spengel 1887: 434). Το uolueram είναι οριστική υπερσυντελικού («είχα θελήσει», ενν. πριν μου δοθεί η δυνατότητα να σου μιλήσω), ενώ το uoluerim είναι

δυνητική υποτακτική («θα ήθελα»), που αποδίδει πολύ καλά τη μετριοπαθή διατύπωση του αιτήματος του Τυνδάρου σε συνδυασμό με τη φόρμουλα ευγένειας nisi forte ipse non uis, βλ. και B I.203. Από μετρικής άποψης, οι δύο λέξεις είναι ισοδύναμες. Πιθανότατα μπορεί να υιοθετηθεί η δυνητική υποτακτική uoluerim, εφόσον φαίνεται ότι ταιριάζει καλύτερα στο νόημα.

310–12 TY. tam ego fui ante liber quam gnatus tuus, / tam mi quam illi libertatem hostilis eripuit manus / tam ille apud nos seruit quam ego nunc apud te seruiο: Η ήδη έντονη δραματική ειρωνεία επιτείνεται από το ομοιόαρκτο, καθώς κάθε περίοδος αρχίζει με το tam, στο πλαίσιο της τριπλής αναφοράς της σύγκρισης (tam...quam): με καθεμιά από τις τρεις αυτές περιόδους η δραματική ειρωνεία οδηγείται στην κορύφωση, η οποία ισοδυναμεί με το αποκορύφωμα των μεταβολών της τύχης του Τυνδάρου, την τελευταία και πλέον παράδοξη εξέλιξη για τον ίδιο (ego nunc apud te seruiο), την ειρωνεία της κατάστασης που δραματοποιείται στους *Captivi*, πβ. Blänsdorf 2002: 71, Raffaelli 2006 (=2009): 179, και το κοινό είναι σε θέση να την εκτιμήσει εδώ, πβ. Hallidie 1891, Sonnenschein 1899 ad 310, Duckworth 1952: 152, 317, McCarthy 2000: 189. Υπάρχει ακόμη χιαστό (310: tam ego fui ante liber quam (sc.fuit) gnatus tuos): η αντιστοιχία ego–gnatus αποδίδει συνοπτικά και εντυπωσιακά την ειρωνεία της κατάστασης. Η μετωνυμία hostilis eripuit manus (311), όπου με τον όρο manus εννοούνται τα εχθρικά στρατεύματα (*OLD* s.v. 22), αποτελεί μνεία στον εξανδραποδισμό των αιχμαλώτων, στο δίκαιο του πολέμου ως καθοριστικό παράγοντα μεταβολής της τύχης: αλλά η χρήση του eripuit υπενθυμίζει συν τοις άλλοις την αρπαγή του Τυνδάρου από τον Σταλαγμό, εφόσον ο ίδιος είναι το ομιλούν πρόσωπο, και η hostilis manus ισοδυναμεί με τον Σταλαγμό για τον θεατή που γνωρίζει την αλήθεια. Υπάρχει επίσης επανάληψη seruit–seruiο (312).

313 est profecto deus, qui quae nos gerimus auditque et uidet: Η ιδέα αναπτύσσεται περαιτέρω ως τον στ. 315 (βλ. ad loc.). Η σημαντική λειτουργία της έκκλησης αυτής του Τυνδάρου προς τον Ηγίωνα για δίκαιη μεταχείριση έγκειται στο ότι ενισχύει την ειρωνεία, ίσως επίσης προοικονομώντας εν μέρει όσα πρόκειται να ακολουθήσουν ως το τέλος. Θα μπορούσαμε ενδεχομένως ακόμη να θεωρήσουμε, όπως ο Blänsdorf 2002: 71, ότι περιλαμβάνει έναν υπαινιγμό με αποδέκτη τον Φιλοκράτη, μία έμμεση έκκληση του Τυνδάρου να μην αθετήσει την υπόσχεσή του και να μην τον εγκαταλείψει. Είναι αξιοσημείωτο ότι στις κωμωδίες του Πλαύτου υπάρχει πλήθος χωρίων όπου γίνεται λόγος για την παντοδυναμία των θεών, αλλά μόνο σε τέσσερις περιπτώσεις (συμπεριλαμβανομένων των στίχων από τους *Captivi*)

βρίσκουμε αναφορές στην ανώτερη γνώση εκείνων, βλ. ακόμη *Am.*57, 1133–4, *Mer.* 626, πβ. Hanson 1959: 59–60, Liebeschuetz 1979: 40, 43, ενώ σε οκτώ περιπτώσεις (σε περισσότερο σοβαρά ή ακόμη σε χιουμοριστικά συμφραζόμενα) η γνώση αυτή (είτε δηλώνεται ρητά είτε εννοείται από το περικείμενο) συνεπάγεται την παρέμβαση του θείου στις ανθρώπινες υποθέσεις υπό μορφή επιβράβευσης ή τιμωρίας (στο παρόν χωρίο και *Per.*205–6, *Poen.*859–61, 1251–5, 1274–7, *Ps.*271–2, *Rud.*9–30, 191–7a, 406–7· βλ. επίσης παρακάτω). Το περιεχόμενο του στίχου θα μπορούσε κάλλιστα να ανάγεται στο Ελληνικό πρότυπο, πβ. Pascal ²1904 ad loc.: αλλά το ρητό του Τυνδάρου αντιπροσωπεύει τον κοινό στην Ελληνική και από συγκεκριμένες απόψεις και στη Ρωμαϊκή σκέψη και τις επικρατούσες θρησκευτικές αντιλήψεις στην εποχή του Πλάτου (βλ. Liebeschuetz op.cit.: 29–54, ιδιαίτερα 40–4, 52–3, πβ. Westaway 1917: 64, Tolliver 1952: 49–50, 56, 57, Duckworth 1952: 298, 300, Hanson op.cit: 60, 86–8, 100, 101) προβληματισμό για το ενδιαφέρον των θεών όσον αφορά στα ανθρώπινα πράγματα. Πρόκειται, συν τοις άλλοις, για ένα ισχυρό, πανανθρώπινο αίσθημα, πβ. Proudfit 1843 ad 235 (=313), σύνηθες ειδικά στο πλαίσιο του θέματος της μεταβολής της τύχης. Σε κάθε περίπτωση, είναι μάταιο να επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε τυχόν ευθεία φιλοσοφική επίδραση (λ.χ. στωική, βλ. Coleman–Norton 1936: 324, Grimal 1969: 395–6), ειδικά όσον αφορά στον Πλάτο, ενώ για το Ελληνικό πρότυπο πρόκειται για ένα ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί. Αντ’ αυτού, μπορούμε να δούμε το θέμα αυτό, λ.χ. στον Ευριπίδη (*Ηλ.* 1350–6, *Ίων* 1620–3, για τα οποία βλ. παρακάτω ad 315), ενώ η ίδια ιδέα αναπτύσσεται εν εκτάσει στον Πρόλογο του *Rudens* (9–30, βλ. και παραπάνω), πβ. ακόμη τις συναφείς αναφορές *Cist.*484, *Poen.*869, *Rud.*1193–4. Δεν λαμβάνονται υπόψη τα χωρία που αντιπροσωπεύουν την αντίληψη *do ut des* στα συμφραζόμενα της έκφρασης ευχαριστιών ή προσφοράς θυσιών στους θεούς). Επίσης βρίσκουμε παρόμοιες απόψεις στον Τερέντιο (*Ph.*817, *Ad.*703–5), στον Αφράνιο (*tog.*417R³: *nescio qui nostri miseritust tandem deus*), αλλά και στον Λίβιο (3.56.7: *deos tandem esse et non neglegere humana fremunt et superbiae crudelitatique etsi seras*), όπως επίσης και στον λόγο του Κάτωνα του Νεώτερου που μας παραδίδει ο Σαλλούστιος (*Cat.*52.29). Στα Ελληνικά έχουμε ακόμη την παρόμοια ιδέα στον παροιμιώδη «οφθαλμό της Δίκης», πβ. Μέν. *μονόστ.*225: ἔστιν Δίκης ὀφθαλμός, ὃς τὰ πανθ’ ὄρα, επίσης Αποστόλ. 6.8 *CPG*: Δίκης ὀφθαλμός: ἧς δεῖ μήποτε καταφρονεῖν ἄνθρώπους ὑπάρχοντας, και Σοφ. fr.12TrGF: τὸ χρυσέον δὲ τᾶς Δίκας/ δέδορκεν ὄμμα, τον δ’ ἄδικον ἀμείβεται, βλ. Otto 1890: 180· ακόμη πβ. Eur. *Ηλ.*953–8. Αλλά επίσης έχουμε

την ακριβώς αντίθετη ιδέα, λ.χ. στον Ευριπίδη (λ.χ. Έκ.488–91: ὦ Ζεῦ, τί λέξω; πότερά σ' ἀνθρώπους ὀρᾶν;/ἢ δόξαν ἄλλως τήνδε κεκτηῖσθαι μάτην/[ψευδῆ δοκοῦντας δαιμόνων εἶναι τὸ γένος]/τύχην δὲ πάντα τὰν βροτοῖς ἐπισκοπεῖν;, Βελλεροφόντης fr.286TrGF) και στον Μένανδρο (Έπ.1084–6: οἶει τοσαύτην τοὺς θεοὺς ἄγειν σχολὴν/ὄστε τὸ κακὸν καὶ τὰγαθὸν καθ'ἡμέραν/νέμειν ἐκάστω, Σμικρίνη;, 1089–90: καθ'ἓνα τούτων οἱ [θεοὶ/ἕκαστον ἐπιτρίβουσιν ἢ σώζουσι; πῶς; και βλ. Gomme–Sandbach 1973 ad Έπ.1084 κ.εξ.), ἀκόμη στον *Mercator* του Πλαύτου (4–7), στον Έννιο, *trag.*269–71R³ (=328–9, 330W=270–1, 265J): ego deum genus esse semper dixi et dicam caelitem,/sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus:/nam si curent, bene bonis sit, male malis, quod nunc abest, ὅπου η ἐπικούρεια χροιά εἶναι αισθητή, βλ. Jocelyn 1969: 400, ἐπίσης στην *Antigona* του Ακκίου (143R³ =94W: neque profecto deum supremus rex <iam> curat hominibus), πβ. Κικ. *N.D.*1.43–5, *Div.*2.104 και ἀργότερα *Or.* S.1.5.101–3. ...**que et**: Στην κωμωδία χρησιμοποιεῖται σχετικὰ σπάνια και συνήθως στο τέλος του στίχου ἀντί του συνηθέστερου et...et. Έχουμε συνολικά δώδεκα παραδείγματα στον Πλάυτο (*Am.*5, *As.*283, *Cas.*823, *Cist.*276, *Mil.*1315, 1348, *Mos.*406, *Poen.*3, 13, *Rud.*705, *St.*661) και πέντε περιπτώσεις στον Τερέντιο (*An.*676, *Eu.*876, *Ph.*1051, *Hec.*488, *Ad.*64), δεν ἀπαντά στον Κικέρωνα, τον Καίσαρα, τον Νέπωτα και τον Οράτιο, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τους ιστοριογράφους (λ.χ. Σαλλ. *Jug.*26.1, Λίβ.1.43.2, 2.59.7, 4.53.12, Τάκ. *Hist.* 4.42), ἀπὸ τον Λουκρήτιο (λ.χ. 1.604, 2.1032, 1085, 6.1102) και σε χωρία υψηλοῦ ὕφους (λ.χ. Ένν. *Ann.*8.274 Sk, Πακ. *trag.inc.*413R³ (=356W), Κάτουλ. 28.5, 44.15 και συχνά στον Βεργίλιο, λ.χ. *A.*1.47, 101, 3.418, 4.484–5, 506, 588, 5.111, 467, 6.433, 7.458)· πιθανῶς ἐπρόκειτο για ἀρχαϊσμό ἤδη στην εποχὴ του Πλαύτου, βλ. KS II.37, LHS II.515, ET§427, πβ. Morris 1898 ad loc. Elmer 1887: 327, Christenson 2000 ad *Am.*5, Martin 1976 ad *Ad.*63–4, Barsby 1999 ad *Eu.*876, Ogilvie 1965 ad *Liv.*1.43.2 και προσιδιάζει στο υψηλὸ ὕφος, βλ. και Jocelyn 1969: 166 (σχολιάζοντας το χωρίο *Poen.*3), Karakasis 2005: 100 και σημ. 38, Barrios–Lech 2016: 246–7, 345 σημ. 62. Μαζί με το est στην ἐμφατικὴ πρώτη θέση, που υπογραμμίζει την ἀλήθεια της δήλωσης, βλ. Elmer 1900 ad loc., συνοδευόμενο ἐπίσης ἀπὸ το βεβαιωτικὸ ἐπίρρημα profecto, συμπληρώνει κατὰλληλα τη διατύπωση του γνωμικοῦ του Τυνδάρου.

314–15 habueris, curauerit, profuerit: βλ. ad 194· τα habueris και curauerit δείχνουν ὅτι οἱ δύο ἐνέργειες θα εἶναι σύγχρονες, βλ. Madv. §340.2, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Harrington 1979, Sonnenschein 1899 ad 314.

314 hic habueris–illum illic: παρηγήσεις. **habueris, curauerit:** Το ρ. habere εδώ έχει τη σημασία «μεταχειρίζομαι» (*OLD* s.v. 22, πβ. 22): χρησιμοποιείται σχεδόν ως ισοδύναμο του curare, πβ. Λουκρ. 2.31: iucunde corpora curant και 5.1394: iucunde corpora habebant, Ussing 1878 ad 313 (=314).

315 Σε σχετικά συμφραζόμενα, πβ. Ευρ. *Ηλ.*1350–6 (Κάστωρ): τοῖς μὲν μυσσarroῖς οὐκ ἐπαρήγομεν, οἷσιν δ’ ὄσιον καὶ τὸ δίκαιον/φίλον ἐν βίῳ, τούτους χαλεπῶν/ἐκλύοντες μόχθων σφύζομεν./οὕτως ἀδικεῖν μηδεὶς θελέτω/μηδ’ ἐπιόρκων μέτα συμπλείτω/θεὸς ὦν θνητοῖς ἀγορεύω, *Ἴων* 1620–3: ὄτω δ’ ἐλαύνεται/συμφοραῖς οἶκος, σέβοντα δαίμονας θαρσεῖν χρεῶν/ἔς τέλος γὰρ οἱ μὲν ἐσθλοὶ τυγχάνουσιν ἀξίων./οἱ κακοὶ δ’, ὥσπερ πεφύκασ’, οὐποτ’ εὔ πράξιαν ἄν. Στον *Telamo* του Ερνίου η ίδια ακριβώς ιδέα περιγράφεται ως η ένδειξη για την ύπαρξη των θεῶν (271R³=330W=265J: nam si curent [sc. di], bene bonis sit, male malis; quod nunc abest): βλ. ad 313. Ο Πλαύτος τη χρησιμοποιεί σε παρόμοια συμφραζόμενα αλλά με διαφορετική διατύπωση (*Poen.* 1251–2: si id fieri possit,/ne indigna indignis di darent), ενώ η ίδια σχεδόν διατύπωση απαντά δύο ακόμη φορές αλλά εκφράζοντας ένα ζητούμενο για την ανθρώπινη συμπεριφορά: στη διαμαρτυρία του Διαβόλου (*As.*129: bene merenti mala es, male merenti bona es) και στον κωμικό αυτοέπαινο του Χρυσάλου για την ευστροφία του (*Bac.*660: bonus sit bonis, malus sit malis). Άλλωστε, η αντίληψη που εκφράζει ο Τυνδάρος είναι μια κοινή πεποίθηση (λ.χ. Ευρ. *Εκ.*902–4: πᾶσι γὰρ κοινὸν τόδε,/ιδία θ’ ἐκάστω καὶ πόλει, τὸν μὲν κακὸν/κακὸν τι πάσχειν, τὸν δὲ χρηστὸν εὐτυχεῖν), ενώ κυρίως η διαπραγμάτευσή του στην ουσία έχει να κάνει περισσότερο με τις ανθρώπινες ενέργειες και όχι τόσο με το μεταφυσικό, το οποίο παρέχει ένα ασφαλές έρεισμα που δύσκολα θα υπήρχε στις παρούσες συνθήκες, πβ. Liebeschuetz 1979: 43. Το πλέον αξιοσημείωτο είναι ότι κατά τον ίδιο τρόπο – αλλά σε αμιγῶς κοσμικό επίπεδο – φαίνεται πως σκέφτονται και ο αδελφός του Τυνδάρου, ο Φιλοπόλεμος, ο οποίος ανακαλεί τα λόγια του Τυνδάρου (935–6), αλλά εν μέρει και ο Ηγίον (358). **bene–bene:** επανάληψη. **bene–male:** αντίθεση.

316 tu...tuum tam–me meus: παρηγήσεις.

317 istoc: i.e. hoc (309). Εκτός από τους Brix 1865, ²1870, Lindsay 1900, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Havet 1932, Ernout 1933, Torino 2013, οι οποίοι διατηρούν τη γραφή των χφφ., ο Fleckeisen 1850 πρότεινε istaec, πβ. Harrington 1879, ενώ και οι υπόλοιποι εκδότες το διορθώνουν ακολουθώντας τον Brix ³1876 και γράφοντας istuc. Αλλά πρόκειται για αρχαϊκό τύπο αντί του istuc ή του κλασικού istud, πβ. *Truc.*740 και βλ. Lindsay 1900, Torino 2013 ad loc. **quae hic fassust mihi:**

Η επανάληψη της ίδιας ακριβώς ερώτησης από τον Ηγίωνα, πβ. 295, καθώς προσπερνά με μια γρήγορη και λακωνική απάντηση το αίτημα του Τυνδάρου (*memini ego istoc*), ενισχύει την κωμική ειρωνεία που προκύπτει από την πλάνη του ηλικιωμένου. Εξ αρχής επικαλέστηκε όσα ο Φιλοκράτης τού αποκάλυψε προηγουμένως, δηλώνοντας κατηγορηματικά και μάλιστα δύο φορές ότι γνωρίζει την αλήθεια, πριν καν ανακρίνει τον Τύνδαρο, προς τέρψη των δύο μηχανορράφων και βέβαια του κοινού (295–6: *nam ego ex hoc quo genere gnatus scio, hic fassust mihi;/haec tu eadem si confiteri uis,...*, πβ. 297: *quae tamen scito scire me ex hoc*).

fassust: i.e. *fassus est*, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541.

318–19 Ο Τύνδαρος βέβαια αναφέρεται στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση του Φιλοκράτη και της οικογένειάς του. Αλλά και ο Ηγίων είναι επιφανής και αρκετά εύπορος ή έστω σίγουρα ήταν οικονομικά εύρωστος, πριν από τη συστηματική αγορά αιχμαλώτων, και επομένως τα λόγια του ισχύουν ταυτόχρονα και για τον πραγματικό του πατέρα με τον οποίο συνομιλεί, πβ. Frangoulidis 1996a: 148, επίσης McCarthy 2000: 189. **summo genere:** η συνήθης σύνταξη, βλ. ad 277. **summas–summo:** Επανάληψη και πολύπτωτο, πβ. 279.

320 tuum animum–diuitiae meae: χιαστό.

321–3 Αν ο Τύνδαρος δεν υπερέβαλε σκόπιμα εδώ, τα λόγια του θα μπορούσαν να θυμίζουν αυτά του Κρίτωνα στην *Andria* του Τερεντίου, όταν αναφέρεται στην επιλογή βιοπορισμού της Χρυσίδας (797–8: *quae sese inhoneste optauit parere hic ditias/protius quam honeste in patria pauper uiueret*). Αλλά επιδιώκει να υπογραμμίσει την υποτιθέμενη φιλαργυρία του «πατέρα» του και, ως εκ τούτου, η φτώχεια του (ύστερα από την ενδεχόμενη καταβολή υπέρογκων λύτρων) θα είναι επονείδιστη, περιέργως, όμως, όχι και η δουλεία του, την οποία περιγράφει εμφαστικά (μέσω του πλεονασμού, βλ. ad 323, της αντίθεσης (*saturum–mendicantem*) και της παρήχησης των *s* και *t* (*saturum seruire apud te sumptu et uestitu tuo*)) ως προτιμητέα από τον πατέρα του και μάλιστα με όρους οικονομικής ζημίας για τον Ηγίωνα.

321 sum unicus: Οι Leo 1895, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013 ακολουθούν τη διόρθωση του Müller 1869: 268, *sum unicus*, αντί της σειράς των λέξεων ως έχει στα χφφ. (*unicus sum*), την οποία διατηρούν οι υπόλοιποι εκδότες, αλλά παραβιάζει τον νόμο των Hermann–Lachmann βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 547). Απαιτείται επίσης για τις ανάγκες του μέτρου ιαμβική βράχυνση στο *patri* (*pātrī*), βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 544.

323 potius: Μαζί με το *decere...magis* συνιστά πλεονασμό που απαντά και αλλού στον Πλαύτο, λ.χ. 687–8, *As.*689–90: *magis decorum est/...potius*, *Cist.*42: *satius fuerat...potius*, *St.*80: *malint potius*, *Tri.*274–5: *magis lubet...potius*. **minime:** ισχυρή αρνητική λέξη αντί του *non*, με τη σημασία «καθόλου», όπως συχνά στην κωμωδία και την ομιλουμένη· ενίοτε συνδυάζεται με τα *mirum*, *miror* και προκύπτει παρήχηση, όπως στον στ. 545, πβ. *Men.*338, *Rud.*505, Τερ. *Hau.*245, *Ad.*197, βλ. Hofmann ³1951: 193, Thesleff 1960: 60–2. **illi:** βλ. ad 278, επίσης ad 261· εδώ η γραφή υποστηρίζεται από την πλειονότητα των χφφ.

324–8: Η χρήση του *ego* στους στίχους αυτούς δεν είναι αδέξια (Sonnenschein 1899 ad 324), αλλά εμφατική, καθώς ο Ηγίων ξεχωρίζει τον εαυτό του από τους πολλούς, βλ. Elmer 1900 ad 324, 325· τείνει στο σχήμα της αναφοράς. Ύστερα από όσα έχει ακούσει για την υποτιθέμενη φιλαργυρία του πατέρα του Φιλοκράτη, ο Ηγίων αποκηρύσσει τον πλούτο, επισημαίνοντας πως στο κέρδος ελλοχεύει ο κίνδυνος της ηθικής παρακμής, δημιουργώντας έτσι θετικές εντυπώσεις στους αιχμαλώτους του και στο κοινό. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ ο ίδιος επιδίδεται στο δουλεμπόριο, τηρεί σαφείς αποστάσεις από κωμικούς χαρακτήρες που διάκεινται από ιδιοτέλεια, κυρίως από τους *lenones*: το *lucrum* είναι το «δόγμα» των προαγωγών, βλ. *As.*192 (Κλεαρέτη): *quia nobis lucro fuisti*, *Cur.*531 (Καππαδόκης): *quoi homini di sunt propitii, lucrum ei profecto obiciunt*, *Per.*470 (Δόρδαλος, σχεδόν αυτολεξεί) και 624–7, όπου η αμφισημία με το όνομα της *uirgo* (*Lucris~lucrum*) φανερώνει την εμμονή του *leno* για το κέρδος, το οποίο γίνεται το δόλωμα με το οποίο παγιδεύεται στην απάτη· βλ. επίσης ad 326 (*lutulentos*). Καθένας από τους στ. 325–8 περιλαμβάνει μία αποφθεγματικά διατυπωμένη φράση: (α) 325: *non ego omnino lucrum omne esse utile homini existimo*, πβ. Ποπλ. Σύρ. *Sent.*D13: *damnum appellandum est cum mala fama lucrum*· (β) 327: *est etiam ubi profecto damnum praestet facere quam lucrum*, πβ. Τερ. *Ad.*216: *pecuniam in loco negligere maximum interdumst lucrum*· (γ) 328: *odi ego aurum: multa multis saepe suasit perperam*, πβ. Βεργ. *A.*3.56–7: *quid non mortalia pectora cogis,/auri sacra fames?* και βλ. Otto 1890: 49–50. Ανεξαρτήτως αν για το χωρίο αυτό ο Πλαύτος άντλησε έμπνευση από το πρότυπό του ή πιθανώς επέκτεινε ό, τι βρήκε σ' αυτό (πβ. Morris 1898 ad 325–8), συνθέτοντας έναν κέντρωνα κοινών τόπων της ανθρώπινης εμπειρίας ή αποφθεγμάτων, οι στίχοι αυτοί παρουσιάζουν μια ευχάριστη αντίθεση προς το στερεότυπο των άπληστων Αιτωλών, βλ. Εισαγωγή, 3.2§6 και Franko 1995: 173. Επίσης, μολονότι γενικά για τους Ρωμαίους είχε ιδιαίτερη σημασία η διασφάλιση και η αύξηση του κεφαλαίου τους,

στην ευρύτερη χρονική περίοδο κατά την οποία πιθανώς έλαβε χώρα η παράσταση των *Captivi*, υπήρχε τουλάχιστον μία φωνή που δημόσια έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου που απέρρευε από την επιδίωξη του κέρδους: ήταν η φωνή του Κάτωνα του Πρεσβύτερου, ο οποίος ήδη αρκετά χρόνια πριν από την τιμητεία του, καταδίκαιζε τη *luxuria* και υπήρξε σταθερά πολέμιος της *avaritia* που προέκυπτε από αυτήν και αποτελούσε πηγή διαφθοράς ειδικά στη δημόσια σφαίρα: επρόκειτο, όπως ο ίδιος το έθεσε, για τις δύο *pestes* που καταστρέφουν κάθε μεγάλη αυτοκρατορία. Ως εκ τούτου, η απάντηση του Ηγίωνα ενδεχομένως επίσης είναι ιδιαίτερα επίκαιρη για το κοινό, διότι εν πολλοίς φαίνεται ότι συμφωνεί με συγκεκριμένα ακούσματα των Ρωμαίων σχετικά με τρέχοντα θέματα δημόσιων συζητήσεων στη Ρώμη στη συγκεκριμένη εποχή, βλ. Εισαγωγή, 3.2§6.

324 Ο Ritschl 1868a: 283–4 θεώρησε ότι ο στίχος είναι νόθος και προέρχεται από την *Aulularia*, όπου απαντά αυτολεξεί (166), αλλά ταιριάζει περισσότερο στα συμφραζόμενα, διότι εκεί ο Μεγάδωρος συνομιλεί με την αδελφή του, την Ευνομία, ενώ εδώ στη θέση του *nostrum* θα ήταν καταλληλότερο το *meorum*, επικαλούμενος την περίπτωση στον *Persa*, όπου ο παράσιτος, μολονότι απευθύνεται στην κόρη του, χρησιμοποιεί το *meum* (390: *pro deum uirtute dicam et maiorum meum*): την άποψή του υιοθέτησαν οι περισσότεροι παλαιότεροι εκδότες και υπομνηματιστές, οι οποίοι στην πλειονότητά τους οβελίζουν τον στίχο, βλ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904: βλ. ακόμη Harrington 1879, Hallidie 1891, Pascal ²1904 *ad loc.* Αλλά ο στίχος ταιριάζει εξίσου στα συμφραζόμενα του χωρίου των *Captivi*, πβ. Havet 1932 *ad loc.* Δεν θα ήταν διόλου ακατάλληλο να χρησιμοποιηθούν ως εισαγωγή για την αποκήρυξη του κέρδους εκ μέρους του Ηγίωνα τα ίδια ακριβώς λόγια που προτάσσει ο Μεγάδωρος, πριν απαρνηθεί μια *uxor dotata* με μια κωμική ιερεμιάδα σχεδόν ίσης έκτασης (*Aul.*167–9). Συν τοις άλλοις, το περιεχόμενο της φράσης συνοψίζει τις αρχές της Ρωμαϊκής θρησκείας και προφανώς πρόκειται για έναν κοινό τόπο, μια φόρμουλα (πβ. ακόμη *Mil.*676: *deum uirtute est te unde hospitio accipiam apud me comiter*, 679, *Trin.*346: *deum uirtute...et maiorum et tua*, 355–6: *deum uirtute habemus et qui nosmet utamur, pater,/et aliis qui comitati simus beneuolentibus*), η επανάληψη της οποίας δεν πρέπει να προξενεί απορία. Τέλος, στις *Bacchides* ο Νικόβουλος χρησιμοποιεί το *nostrum* αντί του *meum* για τον γιο του (237–8: *nostrum...filium*) και ο Ηγίων έχει ακόμη έναν αδελφό (194) και τον Φιλοπόλεμο, ενώ αξιοσημείωτη είναι η λεπτή ειρωνεία που προκύπτει από το ότι εν

αγνοία του απευθύνει τα λόγια αυτά στον γιο του και, επομένως, κάνει λόγο για τους κοινούς προγόνους τους, βλ. Lindsay 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. **uirtute+γενική**: «χάρη σε», όπως σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, B II.70.

325 omnino–omne–homini: παρονομασία και παρήχηση των m και n.

326 Παράταξη. **lucrum lutulentos**: παρήχηση (lu –,–ul–), πβ. *Mil.*325: ludo luto. **lutulentos**: lutum («ρύπος», μτφ. «διαφθορά»)+–ulentus· η κατάληξη σημαίνει «γεμάτος από» (ή –olentus, βλ. *Madv.*§188.13, *AG*§245, *LHS* I.228–9), άρα «ρυπαρός», μτφ. «διαφθαρμένος», εδώ μεταφορικά, όπως για τον προαγωγό στον *Poenulus* (157–8: lenone istoc Lyco,/...non lutum est lutulentius), ενώ το ουσιαστικό lutum χρησιμοποιείται ως προσβλητικός όρος για τον leno στον *Persa* (406). **multos–homines**: υπερβατό.

327 est...ubi...praestet: i.e. interdum· για την έγκλιση, βλ. ad 263. **profecto...praestet**: παρήχηση. **damnum**: σε αντίθεση προς το lucrum του προηγούμενου στίχου.

328 multa multis saepe suasit perperam: πλεονασμός (multa multis saepe), που υπογραμμίζει τη γενική αλήθεια, πβ. 44 (βλ. ad 44–5), στην οποία δίνεται επίσης έμφαση από το πολύπτωτο (multa multis) και τη διπλή παρήχηση.

329 hoc animum aduerte: i.e. animaduerte. Το hoc είναι αιτιατική και όχι αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος huc· συντάσσεται με το animum aduerte, πβ. *Cur.*270, 701, *Epid.*215, *Mil.*766, *Per.*116, *Ps.*143, 152, *Trin.*66, 1046, *Ter. Ph.* 467, *Κάτ. Agr.*1.2, βλ. B II.260, *KS* I.304, *LHS* II.44.

330 filiū': εξαίρεση στον νόμο των Hermann–Lachmann, διότι βρίσκεται στην αρχή του στίχου, βλ. *Questa* 2007: 230–1. **illic apud uos...Alide**: πλεονασμός, όπου κάθε όρος διευκρινίζει τον προηγούμενο· πβ. 60.

331–2 Ο Ηγίων αποκαλύπτει με πηγαίο (πβ. *Morris* 1898 ad 332) και εμφατικό λόγο τις προθέσεις του. **si reddis...amittam**: Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6 (με άλλα λόγια, «πρώτα τον φέρνεις πίσω και μετά θα αφήσω και εσένα και εκείνον»). Η πρόταση praeterea unum nummum ne duis που μεσολαβεί εξαρτάται από το amittam και εκφέρεται με υποτακτική που χρησιμοποιείται στα συμφραζόμενα της συμφωνίας (εδώ «χωρίς να...»), βλ. B I.263–6 (“stipulative subjunctive”), κυρίως 266. **unum nummum ne duis/et te et hunc amittam hinc**: παρηγήσεις· και στις δύο περιπτώσεις ορισμένες συλλαβές σχηματίζονται από ίδια γράμματα σε αντίστροφη σειρά. **nummum**: Πρόκειται για ουδέτερο νομισματικό όρο

που απαντά με τη μεγαλύτερη συχνότητα στον Πλάυτο· συνδέεται με τα ελλ. νόμος, το καθιερωμένο μέσο ανταλλαγής, νόμισμα, και νοῦμμος, το αργυρό δίδραχμο της Magna Graecia. Περιγράφει γενικά οποιοδήποτε νόμισμα (ανεξαρτήτως αξίας) που αναφερόταν στα εκάστοτε Ελληνικά πρότυπα, ενίοτε ισοδυναμεί με τον Ρωμαϊκό σιστέριο και ίσως σε αρκετές περιπτώσεις οι Ρωμαίοι θεατές το αντιλαμβάνονταν έτσι, άλλοτε το είδος του Ελληνικού νομίσματος καθίσταται σαφές από τα συμφραζόμενα, ειδικά όταν συνοδεύεται από τους προσδιορισμούς aureus/Philippeus (ο χρυσός φιλιππικός στατήρας) ή argenteus/argenti (το αττικό αργυρό δίδραχμο), ενώ σε πολλές περιπτώσεις ισοδυναμεί με οποιοδήποτε νόμισμα μικρής αξίας, οπότε σημαίνει το ευτελές χρηματικό ποσό, όπως εδώ (βλ. ν.ε. «ούτε δεκάρα»), πβ. *As.487, Aul.108, Bac.609, Epid.330, Mos.115, 357, 919, 1011, Per.663, Ps.356, 506, 1323, κ.α., Kik. Att.5.21.7*. Βλ. Frank 1933: 370–1, Shipp 1955: 148, Richardson 1983: 27–34, De Melo 2011a: lxxxiii. **duis**: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα του do, αντί του des στο τέλος του στίχου metri gratia, πβ. *creduis (605), duis (947)*. **alio pacto abire non potes**: Ο Ηγίων είναι κατηγορηματικός, όπως και καθ' όλη τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης: προτεραιότητα για τον ίδιο συνιστά η απελευθέρωση του γιου του και η εγγύηση γι' αυτήν θα διασφαλίσει το συμφέρον των άλλων. Αγνοεί, όμως, ότι δεν συνομιλεί με τον πραγματικό Φιλοκράτη, ο οποίος πρόκειται όντως να αποδράσει alio pacto: ο Πρόλογος έχει ήδη προετοιμάσει κατάλληλα το κοινό (βλ. 36), αλλά χωρίς περαιτέρω λεπτομέρειες. Σε μερικά λεπτά οι θεατές, απολαμβάνοντας την ευχάριστη έκπληξη, θα παρακολουθήσουν τον Τύνδαρο να χειρίζεται επιδέξια την κατάσταση, ώστε να μεθοδεύσει την απόδραση του Φιλοκράτη (337–41), αφού μεσολαβήσει μια στιγμή αγωνίας (341–50, βλ. ad loc.): προς το παρόν αναμένουν με ενδιαφέρον την εξέλιξη αυτήν.

332 amittam: βλ. ad 23.

333 optimum atque aequissimum oras optimumque hominum es homo: πολύπτωτο (optimum–optimus, hominum–homo), παρηγήσεις και πλεονασμός (optimus hominum homo) που ενισχύει το παραθετικό· ο Τύνδαρος τον χρησιμοποιεί πάλι στον στ. 540, ομοίως *Ter. Ph.853, Ad.218*, πβ. *Trin.1115 (praecipuos)*. **optimum atque aequissimum oras**: συχνή φόρμουλα, πβ. *Cas.375, Epid.725, Men. 1147, Mos.682, Ps.389, Rud.184, 1029, St.728*, όπου το orare πάντα σημαίνει dicere.

334 seruitutem seruit: Η φράση αυτή απαντά συχνά στον Πλάυτο (πβ. 391, 544, *Aul. 592, Mil.95, 482, 745, Per.7, Rud.747* και *Trin.302, 304*, όπου μεταφορικά για την υπακοή στις πατρικές παραινέσεις), καθόλου στον Τερέντιο και χρησιμοποιείται

σποραδικά από μεταγενέστερους συγγραφείς ως αρχαϊσμός, διότι αποτελεί κατάλοιπο ενός παλαιού νομικού ορισμού δουλείας (βλ. Κοϊντ. *Inst.*7.3.26: ...ut antiqui dixerunt, 'qui seruitutem seruit', αλλά πβ. 5.10.60: aliud est seruum esse, aliud seruire), ίσως όχι ακριβώς του παλαιού ορισμού της δουλείας γενικά (Waltzing 1920 ad loc., Lindsay 1900 ad 544), αλλά πιθανώς νομικής ορολογίας που αφορούσε σε Ρωμαίους πολίτες που υφίσταντο την *capitis deminutio maxima* (λ.χ. *nexi* ή *addicti*) και με την πάροδο του χρόνου (ήδη στην εποχή του Πλαύτου) ταυτίστηκε με την κατάσταση των δούλων που προέρχονταν κυρίως από στρατιωτικές κατακτήσεις και πέρασε με τη σημασία αυτή στην κοινή γλώσσα, βλ. Fiori 2001: 357–409, κυρίως 357, 365–7, 389, 405–9· για το ετυμολογικό σχήμα, βλ. ad 71. **illi**: αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος αντί του *illic*.

335–6 Στους στίχους αυτούς μιλά ο Τύνδαρος· ενδεχομένως απευθύνεται στον Ηγίωνα *in propria persona* και αρχικά (335) τείνει να θέσει σε κίνδυνο το σχέδιο της ανταλλαγής ταυτοτήτων. Το κοινό αγωνιά προς στιγμήν, αλλά ο Τύνδαρος καταλήγει σε μια απόλυτα καθησυχαστική δήλωση (βλ. και ad 336) και ο Ηγίων, πάντα προσηλωμένος στο σχέδιό του για την ανάκτηση του Φιλοπολέμου, δεν διαπιστώνει την ασυμφωνία στα λόγια του συνομιλητή του, βλ. Εισαγωγή, 4.7§6. Σε κάθε περίπτωση, εδώ έχουμε επίσης οικονομία για την εξέλιξη της υπόθεσης, διότι η ιδιότητα του Μενάρχου ως *cliens* του Φιλοκράτη έχει καθοριστική σημασία για την προώθηση της ανταλλαγής, πβ. Raffaelli 1982 (=2009): 88.

335 pol: βλ. ad 158. **is**: διόρθωση του Fleckeisen 1850, την οποία έχουν υιοθετήσει όλοι οι εκδότες, εκτός από τους Ussing 1878 και Sonnenschein 1899.

336 in procluii: Κυριολεκτικά σημαίνει «σε κατωφέρεια» και μεταφορικά «εύκολα» (*OLD* s.v. *proclui* b), πβ. Ναϊβ. *com.*24R³ (=26W), Τερ. *An.*701· ομοίως χρησιμοποιεί το επίθετο *proclui* ο Κικέρων, λ.χ. *Top.*69, *Off.*2.69, *Fam.*6.10b.3, ο Πλαύτος χρησιμοποιεί επίσης δύο φορές μεταφορικά το δίπολο *procluiis–planus*, όπου το *procluiis* έχει την αντίθετη σημασία, «ανηφορικός», «δύσκολος» (*Mil.*1018, *Rud.*1132), ενώ δεν έχουμε παρόμοια χρήση στα Ελληνικά· πβ. Fantham 1972: 64–5. Από τη διπλή σημασία του εδώ προκύπτει η παρομοίωση με το νερό της βροχής (*quam imber est quando pluit*) και η έκφραση είναι παροιμιακή, βλ. Otto 1890: 172. Αναμφίβολα η ζωνρή εικονοποιία που επιστρατεύει ο Τύνδαρος ηχεί ιδιαίτερα ελπιδοφόρα στα αυτιά του Ηγίωνα και ενδεχομένως αυτό συμβάλλει στο ότι ο *senex* δεν διαπιστώνει το προηγούμενο γλωσσικό ολίσθημα του Τυνδάρου, βλ. ad 335–6.

337–8 faciam–faciam: επανάληψη και ομοιοτέλετο.

337 faciam: Η απάντηση του Τύνδαρου είναι αναμενόμενη από τα συμφραζόμενα, αλλά επίσης ίσως πρόκειται για ένα αναμνηστικό της δουλείας του· βλ. ad 214.

338 ab re: Έχει τη σημασία «αντίθετα στα συμφέροντα κάποιου», βλ. και ad 296. Η δραματική ειρωνεία έγκειται στο ότι αυτό που πρόκειται να ζητήσει ο Τύνδαρος είναι εντελώς αντίθετο προς τον σκοπό του Ηγίωνα. **ausculta, tum scies:** παράταξη· η προστακτική αντικαθιστά μια υποθετική πρόταση (i.e. si auscultaueris), πβ. *As.*350: ausculta ergo, scies, *Bac.*1023: em specta, tum scies, *Epid.*24: operam da, opera reddetur tibi, *Mer.*140: ...bibito, aegritudo apscesserit, *Mil.*520: uise ad me intro, iam scies, *Ter.* *An.*622: sed sine...: iam aliquid dispiciam και αντίστροφα λ.χ. *Epid.*286: scibus, audi, *Rud.*1015: mittam: omitte uidulum, *Ter.* *Ph.*995–6: iam scies./ausculta, βλ. Antoine 1900: 32, πβ. LHS II.657.

339 donicum: αρχαϊκός τύπος αντί του donec· απαντά έξι ακόμη φορές στον Πλαύτο (*Aul.*58, *Mos.*116, *Ps.*1168, *Truc.*39, *Vid.fr.v M*, *fr.inc.xlvii M*), πβ. Λίβ. Ανδρόν. *Od.*20–1W, *Κάτ. Agr.* 146.2, 149.2, 161.3. **postulo:** βλ. ad 186.

340 te quaeso: Απαντά συνολικά εννέα φορές στον Πλαύτο, αλλά όχι στον Τερέντιο, συνήθως σε σοβαρά συμφραζόμενα, πβ. 432 (βλ. και ad loc.), *Aul.*611, *Bac.*746, *Men.* 879–80, *Mer.*678, *Rud.*629, 1119, *Trin.*189, και, εκτός από τα χωρία από τους *Menaechmi* και τον *Trinummus*, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις το ομιλούν πρόσωπο απευθύνεται σε άτομο ανώτερου status ή θεότητα, βλ. Barrios–Lech 2016: 129, 247. Για το παρενθετικό quaeso κοντά σε προστακτική ή ερώτηση, βλ. ad 570.

341–50 Η απροθυμία του Ηγίωνα να στείλει τον Φιλοκράτη τείνει να θέσει σε κίνδυνο την επιτυχία του σχεδίου των αιχμαλώτων, προκαλώντας στους θεατές την αγωνία, πβ. Duckworth 1952: 226. Την αγωνία, ωστόσο, διαδέχεται με τη σειρά της η κωμική ειρωνεία, καθώς ο Τύνδαρος παρακάμπτει τους ενδοιασμούς του Ηγίωνα για την αποστολή του Φιλοκράτη επιδέξια, επιλέγοντας προσεκτικά τα επιχειρήματά του, ώστε να πείσει τον Ηγίωνα ότι η πρότασή του θα είναι επωφελής για τον ίδιο, ενώ στην πραγματικότητα επιδιώκει να διασφαλίσει την απόδραση του Φιλοκράτη, βλ. ad 344–50.

341 ut is homo redimatur illi: Ο Τύνδαρος επαναλαμβάνει τα προηγούμενα λόγια του Ηγίωνα (337), για να τον πείσει ευκολότερα να δεχθεί την πρότασή του. **illi:** αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος αντί του illic. **immo:** βλ. ad 210. Η άρνηση του Ηγίωνα υπογραμμίζεται από την έκθλιψη στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου (ill(i) :: imm(o) ālīūm), πβ. Moore 2012: 228. **misero:** τετελεσμένος μέλλοντας, βλ. ad 194.

344–50 Ο Τύνδαρος είναι από την αρχή κατηγορηματικός: οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί στην αρχή και το τέλος του στ. 344 (βλ. *ad loc.*) είναι οι πρώτες που θα λειτουργήσουν αποτρεπτικά για τον Ηγίωνα. Στα επιχειρήματά του στη συνέχεια (346–50) κυριαρχεί η *fides* και γύρω από αυτήν σχηματίζεται το σύνθετο πλέγμα της κωμικής ειρωνείας: δώ παραδόξως η *fides* γίνεται μέσο για την «ευγενή» *perfidia*, πβ. Franko 1995: 157–8. Ο Τύνδαρος τη χρησιμοποιεί αμφίσημα: πλέκει τον εγκώμιο του Φιλοκράτη ως *seruus frugī*, σύμφωνα με τις προσδοκίες του Ηγίωνα, αλλά ταυτόχρονα διατυπώνει έμμεσα αλλά εύγλωττα τον δικό του αυτοέπαινο, απευθύνοντας σε ένα δεύτερο ακροατήριο, τον Φιλοκράτη, μια έμμεση υπενθύμιση της δικής του *fides* και της *beneuolentia* του, με την απαντοχή ότι εκείνος δεν θα τον εγκαταλείψει, αφού απελευθερωθεί, πβ. Lindsay 1900 *ad* 346 *sqq.* Το ύφος ενισχύει την πειθώ των επιχειρημάτων του: παρατηρούμε (α) την παρήχηση με το πολύπτωτο, *hunc–hic* (345), (β) την εμφατική περιφραση (συχνή στην κωμωδία και ενδεχομένως στοιχείο της ομιλουμένης) *transactum reddet omne* (345) αντί του *transiget*, βλ. Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 *ad* 345, Smith 1985 *ad loc.*, μέσω της οποίας το αποτέλεσμα της ενέργειας παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένο, (γ) τη χρήση των παραθετικών *fideliorem* (346) και *audacius* (348), μεταξύ των οποίων μεσολαβούν δύο ακόμη συγκρίσεις (346: *neque...plus...*, 347: *nec...magis...*), (δ) ακόμη μία παρήχηση, που έπεται (347: *sit seruus ex sententia*), και κυρίως (ε) το σχήμα αναφοράς, πάνω στο οποίο δομείται το «πορτρέτο» του αξιόπιστου «δούλου» (346–8: *nec–neque–nec–neque*) και το οποίο κορυφώνεται σκόπιμα με ένα επιχειρήμα (348: *neque adeo cui suum concredat filium hodie audacius*), το οποίο ούτως ή άλλως αληθεύει (βλ. 708), αλλά εδώ ανταποκρίνεται περισσότερο από όλα στα συναισθήματα του Ηγίωνα και τις προθέσεις του: αν ο πατέρας του Φιλοκράτη εμπιστεύεται αυτόν τον δούλο, τότε και ο Ηγίων έχει λόγους να τον εμπιστευτεί για το σχέδιό του, πβ. Frangoulidis 1996a: 151.

344 nihil est: «δεν έχει νόημα», «είναι άσκοπο», κοινή έκφραση, λ.χ. *As.427, Cur.634, Epid.95, Poen.914, Truc.851*, Τερ. *Eu.638* και με απαρέμφατο, όπως εδώ, πβ. *Cas.286, Truc.769*. **operam luseris:** Ενδεχομένως πρόκειται για παροιμιακή έκφραση, βλ. Pascal ²1904 *ad loc.*, αντί του συνηθέστερου *operam perdere* (λ.χ. *Aul.341, 578, Bac.132, 134, 165, 624a, Cist.533, Epid.132, Per.233, Poen.332, 880, Rud.24*), πβ. *Cas.424, Ps.369*, Τερ. *Ph.332 (OLD s.v. ludo 8c)*. **luseris:** τετελεσμένος μέλλοντας, βλ. *ad* 194.

345 transactum reddet omne: Οι Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904 και Ernout 1933 διατηρούν τη γραφή των χφφ., omne transactum reddet, θεωρώντας το σημείο αθεράπευτο. Οι διορθώσεις που πρότειναν οι Schoell 1887 (rem omnem transactam), πβ. Hallidie 1891, και Havet 1932 (omne <tibi> transactum reddet) απέχουν πολύ από τη γραφή των χφφ. Οι περισσότεροι εκδότες έχουν υιοθετήσει τη διόρθωση του Guietus, δηλαδή τη μετάθεση του omne, η οποία διευκολύνει το μέτρο, καθώς εξασφαλίζει την παρουσία μακράς συλλαβής στο πέμπτο στοιχείο, δηλαδή το απαραίτητο μακρό του του τρίτου πόδα (trānsāctūm rēddēt || ōmnē).

346 nec quemquam: αόριστη αντωνυμία μετά την άρνηση, i.e. neminem.

347 ex sententia: «της αρεσκείας του», αλλού «ικανοποιητικά» (*OLD* s.v. sententia 1d), φορμουλαϊκή φράση στην palliata· απαντά δεκατρείς φορές στον Πλάτο, σχεδόν πάντα στο τέλος στίχου (447, *Cist.*126, *Men.*1151, *Mer.*94, 370, *Mil.*947, *Per.* 10, *Ps.*762, *Rud.*1365, *Truc.*961 και σε δύο περιπτώσεις σε διαφορετική θέση στον στίχο *Aul.*589, *Per.*18, ενώ στα χωρία *Aul.*589, *Per.*10 χρησιμοποιείται συγκεκριμένα για δούλους· επίσης δύο φορές το ex mea sententia στο τέλος στίχου, *Men.*273, 1019), πβ. Τερ. *Hau.*683, 765, *Ph.*256, *Hec.*872, *Ad.*371, 420, Τουρπ.137R³. πβ. Wright 1974: 158.

348 suum concredat: Αρκετοί εκδότες και υπομνηματιστές έχουν υιοθετήσει το tuum των κωδίκων MS της Itala recensio (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Pascal ²1904, Havet 1932), ενώ ο Schoell 1887 διορθώνοντας έγραψε tuom concredas (πβ. Hallidie 1891), αλλά το νόημα του στίχου (βλ. ad 344–5) αποδίδεται σαφώς καλύτερα με το suum των Παλατινών χφφ., το οποίο διατηρούμε, όπως οι Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013. **hodie:** Ενισχύει ενίοτε μια δήλωση ή απειλή, δίχως καθορισμένη χρονική σημασία· η χρήση αυτή είναι ιδιαίτερα συχνή με αρνήσεις, όπως εδώ, λ.χ. *Am.*398, *As.*374, *Aul.*206, *Bac.*841, *Men.*217, *Per.*219, *Rud.*1004, *Truc.* 816, Τερ. *Ad.*159, Ναίβ. *trag.* 13R³ (=16W), Βεργ. *Ecl.*3.49: numquam hodie effugies, *A.*2.670: numquam omnes hodie moriemur inulti, *OLD* s.v. 3, Morris 1898, Elmer 1900 ad loc., Martin 1976 ad *Ad.*159, πβ. Δον ad *Ad.*215.2: “‘hodie’ non tempus significat, sed iracundam eloquentiam et stomachum” και ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. Hallidie 1891, Lindsay 1900, Henson 1905 ad loc., Sedgwick 1960 ad *Am.*398, Hofmann ³1951: 41–2.

349 ne uereare: απαγόρευση (ne+προτρεπτική υποτακτική, i.e. β' τύπος αντί του uerearis). Υπάρχει εδώ ένα ακόμη στοιχείο ειρωνείας, το οποίο έγκειται στο ότι και ο ίδιος ο Τύνδαρος φοβάται το αποτέλεσμα της δοκιμασίας της fides του Φιλοκράτη. Οι θεατές ήδη διαπίστωσαν την ανησυχία του στην προηγούμενη σκηνή (229–30, 231–6) και ενδεχομένως μπορούν και εδώ να αντιληφθούν αυτήν τη λεπτή απόχρωση στα λόγια του, ενώ το ίδιο συναίσθημα θα γίνει ακόμη περισσότερο αισθητό στην επόμενη σκηνή.

350 erga sese: Η ομοφωνία των DVJE αποδεικνύει ότι το sese ήταν η γραφή του κοινού προτύπου (P^{BD}) και ελαττώνει το κύρος του se του B, το οποίο επιλέγουν αρκετοί εκδότες και υπομνηματιστές (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930): βλ. γενικά Gillespie 1898: 115 και Lindsay 1900 ad loc. Επίσης η αναστροφή sese erga που πρότεινε ο Bentley (βλ. και Müller 1896: 68) και την οποία υιοθετούν οι Schoell 1887, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Havet 1932, Ernout 1933, δεν είναι απαραίτητη. Διατηρώντας τον στίχο ως έχει στην πλειονότητα των χφφ., όπως οι Lindsay 1900, ²1910, De Melo 2011a, Torino 2013, αναλύουμε μετρικά ως εξής: frētūs īngēnī(o) eīūs, quōd m(e) ēss(e) scīt || ērgā sēsē bēnīuōlūm.

351–2 uolo–uolo: ομοιοτέλεστο.

351 tua fide: στερεότυπη φόρμουλα υπόσχεσης της ομιλουμένης για συμφωνίες («με δική σου εγγύηση», «στον λόγο σου», *OLD* s.v. fides 2d), πβ. 432, *Men.*894, *Mer.* 1013, *Ps.*316, Γάιο *Inst.*3.112.4 (ως φόρμουλα).

353 num quae causa est quin: Ρωμαϊκή φορμουλαϊκή ερώτηση για τη σύναψη μιας προφορικής συμφωνίας (conuentio/stipulatio): η άλλη πλευρά απαντά nulla causast ή optumumst/optume, κλπ., πβ. optuma (354), και ο πρώτος με τη σειρά του απαντά conuenit, το οποίο εδώ παραλείπεται, πβ. 625, *Am.*852–3, *Aul.*262, *Ps.*533–4, *Trin.*1188, βλ. Proudfit 1843 ad 275 (=353), Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc., Smith 1985 ad 353–4· ενδεχομένως είχε περάσει στην ομιλουμένη, πβ. ακόμη *Cas.*1003, *Mos.*434–5, *Ter. An.*600. **uiginti minas:** Το 1/3 ενός τάλαντου, εφόσον ένα τάλαντο ισούται με εξήντα μνες (μία μνα ισοδυναμεί με εκατό δραχμές).

354 optuma: sc. optuma causa est cur dem. **immo:** Με το σχήμα επιδιόρθωσης ο Τύνδαρος δηλώνει ότι συμφωνεί με την πρόταση του Ηγίωνα, βλ. ad 210. Η θέση

αυτή του immo είναι σπάνια, πβ. *Aul.*764–5: EVC. negas?/LYC. pernego immo, βλ. Thesleff 1960: 65 και σημ. 1.

354–5 soluite istum nunciam,/atque utrumque: Ο Ηγίων απευθύνει τις εντολές του για την αφαίρεση των δεσμών από τους δύο αιχμαλώτους στους δύο επόπτες που βρίσκονται επί σκηνης (βλ. ad II.ii§5). Μόλις ολοκληρώνει τα πρώτα λόγια του (354), οι επόπτες αφαιρούν τις αλυσίδες από τον Φιλοκράτη, ο οποίος βρίσκεται κοντά τους (βλ. ad II.ii§5) και στο άκουσμα της δεύτερης εντολής (355) κατευθύνονται προς τον Τύνδαρο, για να απαλλάξουν και αυτόν από τα δεσμά, και ύστερα επιστρέφουν κοντά στην πόρτα του σπιτιού του Ηγίωνα, όπου παραμένουν κρατώντας τα εξαρτήματα μέχρι το τέλος της δεύτερης Πράξης. Η αφαίρεση των αλυσίδων και από τους δύο αιχμαλώτους φανερώνει την απόλυτη εμπιστοσύνη του στους δύο αιχμαλώτους και επομένως σηματοδοτεί την επιτυχία της απάτης τους, βλ. Ketterer 1986: 115, προκαλώντας ταυτόχρονα τη συμπάθεια του κοινού για τον ίδιο τον Ηγίωνα.

355 di tibi omnis omnia optata offerant: στερεότυπη ευχή της ομιλουμένης. Η πομπώδης διατύπωση, με την παρήχηση του ο (με τη διόρθωση offerant του Fleckeisen 1850, αποδεκτή από όλους τους εκδότες έναντι του ferant των χφφ. και του afferent του Camerarius 1552) και το πολύπτωτο (omnes omnia), δείχνει την εγκάρδια ευγνωμοσύνη του Τυνδάρου, ομοίως Ter. *Ad.*978: di tibi, Demea, omnes semper omnia optata offerant, βλ. Martin 1976 ad loc., πβ. Haffter 1934: 41–2. **offerant:** ευχετική υποτακτική (B I.192). **omnis:** Το omnis (BDVE) είναι αρχαϊκός τύπος της ονομαστικής του πληθυντικού τον οποίο επιλέγουν οι Leo 1895, Lindsay 1900, Torino 2013 αντί του omnes (JK) που επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες, βλ. ad 3.

356 quom...honestas quomque...eximis: αιτιολογικές προτάσεις με οριστική, βλ. ad 151. **honore honestas:** ετυμολογικό σχήμα και πλεονασμός, πβ. 392· στον στ. 247 τον χρησιμοποίησε ο Φιλοκράτης απευθυνόμενος στον Τύνδαρο.

357 Ίσως εδώ ο Τύνδαρος μιλά κατά μέρος, βλ. Lindsay 1900 ad loc., Waltzing 1920 ad 335. **haud molestumst:** σχήμα λιτότητας. **quod collus collari caret:** παρήχηση, πβ. Ναίβ. *com.inc.*115R³ (=16W): collus calli, και ετυμολογικό σχήμα (collus collari). **collus:** πάντα αρσενικό στον Πλάυτο και σε άλλους πρώιμους συγγραφείς, πβ. 902, *Am.*445, *Rud.*888, Ναίβ. *com.*115R³ (=16W), Κάτ. fr.229ORF³, ενώ από τον Κικέρωνα και εξής συναντούμε τον ουδέτερο τύπο (*OLD* s.v., Lindsay 1900 ad loc.). **collari:** βλ. ad 112–13 και Νόν. 52L: collare est uinculi genus, quo collum

adstringitur, Λουκίλ. 854–5 Marx: cum manicis catulo collar*<i>que ut fugituum/ deportem* και Βάρ. *R.R.2.9.15* (δερμάτινο κολάρο για σκύλους), Allen 1896: 41, 42.

358 quod bonis bene fit beneficium, gratia ea grauida est bonis: βλ. και ad 315. Ο Ηγίων διατυπώνει ένα ακόμη ρητό με εμφιατική έκφραση: ετυμολογικό σχήμα και παρηγήσεις, bonis–bene–beneficium–bonis, επίσης gratia–grauida, κύκλος (bonis (δοτ.αρσ.)... bonis (αφ.ουδ.)), και τριπλό χιαστό, πβ. 255–6· το κοινό είναι σε θέση και εδώ να εκτιμήσει την κωμική ειρωνεία που προκύπτει από την αυτοπεποίθησή του, πβ. Lindsay 1900 ad loc. Φαίνεται ότι τα λόγια του Ηγίωνα ανάγονται σε κάποιο γνωμικό, βλ. Otto 1890: 55, Coleman–Norton 1936: 333, 334, το οποίο έχει θέση, όχι απαραίτητα στη φιλοσοφική παράδοση, όπως θεώρησε ο Coleman–Norton op.cit., αλλά στον Ρωμαϊκό ανθρωπολογικό κώδικα. Στο ρητό του Ηγίωνα συνοψίζεται κατάλληλα η ηθική του μηχανισμού του «δώρου» σε απόλυτη συμφωνία συγκεκριμένα με την παραδοσιακή Ρωμαϊκή αντίληψη για το beneficium, την honesta certatio (τον «αγώνα» γενναιοδωρίας, ο οποίος δίνει ώθηση, ώστε να παρατείνεται ο δεσμός της ευγνωμοσύνης), όπως αναδεικνύεται αργότερα από τον Κικέρωνα (*Amic.* 32, 58, *Off.*1.48) και τον Σενέκα (*Ben.*1.4.5), πβ. Μαρτ. 5.42.7–8, ενώ ο συνδυασμός beneficia–boni σε συναφή συμφραζόμενα απαντά συχνά στις κωμωδίες του Πλαύτου και αργότερα στον μιμογράφο Ποπλίλιο Σύρο, πβ. *Am.*41–9, *Mil.*674: in bono hospite atque amico quaestus est quod sumitur, *Per.*674–5: si quid bonis/boni fit, esse id et graue et gratum solet, *Poen.*633–6: ADV. malo bene facere tantumdemst periculum/ quantum bono male facere. LYC. qui uero? ADV. scies./malo si quid bene facias, [id] beneficium interit;/ bono si quid male facias, aetatem expetit, 1216: bonus bonis bene feceris, *Rud.*939: nam bonis quod bene fit hau perit, Ποπλ. Σύρ. *Sent.*B12: beneficium dando accepit qui digno dedit, B35: beneficium dignis ubi des omnes obliges, P44: probo beneficium qui dat ex patre accipit, Q30: quicquid bono concedas, des partem tibi, Q36: quod improbis eripitur, donator probis· βλ. Raccanelli 2002: 33–5 και σημ. 12, 13, πβ. Franko 1995: 159. **ěã grāũida:** προκελευσματικός στον έκτο πόδα, βλ. Soubiran 1988: 269, Questa 2007: 292 σημ. 8, 367, παρά την αμφιβολία του Lindsay 1922: 98.

359 illum–illo: παρήχηση. **illo:** επίρρημα («εκεί»), αρχαϊκός τύπος αντί του illuc. **dice, monstra, praecipe:** Οι τρεις προστακτικές σε ασύνδετο προσδίδουν ταχύτητα στον λόγο του Ηγίωνα, ο οποίος αγωνιά να επισπευθεί η διαδικασία της ανταλλαγής. Το dice είναι αρχαϊκός τύπος της προστακτικής ενεστώτα του ρ. dicere αντί του dic. Χρησιμοποιείται στον Πλαύτο πριν από συντακτική παύση, με ή χωρίς αλλαγή

ομιλούντος προσώπου (*Bac.*716, *Cas.*346, *Rud.*124 και στα *Cur.*133, *Mer.* 159, 605 προ φωνήεντος με συναλοιφή): εδώ επιβάλλεται αμιγώς από το ασύνδετο, όπως και στο όμοιο χωρίο από τον *Miles Gloriosus* (256: dice, monstra, praecipe, όπου το dice παραδίδεται από το A), βλ. Questa 2007: 30. Το monstra είναι διόρθωση του Camerarius 1552 (πβ. *Mil.*256), την οποία έχουν αποδεχθεί όλοι οι εκδότες, εκτός από τους Elmer 1900 και Lindsay ²1910. Το demonstra που παραδίδουν τα χφφ. προκαλεί δυσκολία στο μέτρο (dīcē, mōnstrā, praēcīpē).

360 uin: i.e. uis ne, στερεότυπη ερωτηματική λέξη της ομιλουμένης, με την οποία συχνά εισάγεται ερώτηση. Έχουμε παρήχηση του u και επανάληψη του uis, ενώ το ρ. uocare που χρησιμοποιεί ο Ηγίων (uocem) επαναλαμβάνεται στη λακωνική απάντηση του Τυνδάρου στον ίδιο στίχο (uoca): έτσι το κλείσιμο του διαλόγου και η μετάβαση στην επόμενη σκηνή αποκτά ταχύτητα, η οποία συνάδει με την εξέλιξη της υπόθεσης εδώ.

Σκηνή 3^η (361–460)

(Ηγίων – Φιλοκράτης – Τύνδαρος)

II.iii 1 Το κρίσιμο στάδιο της ανάκρισης έχει παρέλθει και, εκτός από την εξέλιξη της δράσης, που συνίσταται στην αναχώρηση του Φιλοκράτη (460) και έχει δρομολογηθεί από την προηγούμενη σκηνή, το δραματικό ενδιαφέρον εδώ εστιάζεται στον αποχαιρετισμό των δύο αιχμαλώτων παρουσία του Ηγίωνα: τα τελευταία λόγια που ανταλλάσσουν είναι σκόπιμα αμφίσημα και, ως εκ τούτου, μεστά συγκίνησης για τον Ηγίωνα, αγωνίας για τον Τύνδαρο, αλλά κυρίως κωμικής ειρωνείας, την οποία απολαμβάνει το κοινό.

2 Η μουσική, που συνόδευε ολόκληρη την προηγούμενη σκηνή, διακόπτεται προσωρινά. Η σκηνή αρχίζει με ia⁶ (361–84: η λειτουργία των στίχων είναι κυρίως πληροφοριακή), ενώ το μέτρο αλλάζει σε tr⁷ με συνοδεία μουσικής για την εκτενή, εντυπωσιακή ualedictio ανάμεσα στον Φιλοκράτη και τον Τύνδαρο και ως το τέλος της σκηνής (385–460): πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899 ad 385, Lindsay 1900 ad II.iii, Barber 1900 ad 385, Elmer 1900: 21, Brix–Niemeyer ⁶1910 ad 385, Waltzing 1920 ad II.iii, Taladoire 1956: 248, Gerick 1998: 140 και σημ. 36.

3 Στο τέλος της προηγούμενης σκηνής ο Ηγίων απομακρύνθηκε από τον Τύνδαρο, πλησιάζοντας την πόρτα του σπιτιού του, όπου βρίσκεται ο Φιλοκράτης (βλ. ad II.ii§5), για να τον πληροφορήσει για τη συμφωνία που έγινε ανάμεσα στον ίδιο και

τον Τύνδαρο (361–72). Στον στ. 373 (*sequere*) πλησιάζουν τον Τύνδαρο στο κέντρο της σκηνης. Οι *Lorarii* και οι υπόλοιποι δούλοι του Ηγίωνα παρακολουθούν ως *βωβὰ* πρόσωπα από το βάθος της σκηνης όσα λαμβάνουν χώρα μέχρι το τέλος της σκηνης, οπότε εισέρχονται στο εσωτερικό του σπιτιού (βλ. ad II.i§6).

361 quae res bene uortat: στερεότυπη ευχή της ομιλουμένης, πριν από κάποιο σημαντικό εγχείρημα. πβ. *As.*2–3, *Aul.*218, 787–8, *Cur.*729, *Per.*329–30, *Trin.*500, 572, ακόμη *Λιβ.*1.28.1, πβ. Oliphant 1911–12: 172· ομοίως σε κατάρες (*male*), πβ. *Cur.*273, Τερ. *Ph.*678, *Ad.*191, Βεργ. *Ecl.*9.6. **uortat:** ευχετική υποτακτική.

362–5 Η χρήση του ρ. *uelle* τρεις φορές στους στίχους αυτούς με το επίρρημα *fideliter* (363) στην εμφατική τελευταία θέση, πβ. Waltzing 1920 ad 363, καθιστά σαφείς τις προσδοκίες του Ηγίωνα από τον «δούλο», πβ. Thalmann 1996: 143 σημ. 53, και ο Φιλοκράτης θα συμμορφωθεί προς αυτές ανταποκρινόμενος με υπακοή (368–70). Αλλά δείχνουν επίσης τον ενθουσιασμό του Ηγίωνα για την προοπτική της απελευθέρωσης του γιου του (βλ. 366–7) και τη βεβαιότητά του ότι όλα βαίνουν προς το συμφέρον του, ενώ προκύπτει κωμική ειρωνεία, διότι αγνοεί ότι ταυτόχρονα μεθοδεύεται η σε βάρος του απάτη.

362 uobisque–uolt–nouus: παρήχηση. **uolt:** i.e. *uolo te operam dare*, βλ. ad 175.

364 Χωρίς τις αντιμεταθέσεις που πρότειναν ο Bothe 1809 (*te huic dedi aestumatum*, την οποία υιοθετούν οι Schoell 1887, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a) και ο Fleckeisen 1850 (*aestumatum huic dedi te*, την οποία επιδοκίμασε ο Müller 1869: 167 και υιοθέτησε ο Harrington 1879) και ο Brix (1865, ²1870, ³1876: *aestumatum te huic dedi*, ⁴1884: *te dedi aestumatum huic*, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886), ο στίχος ως έχει στα χφφ. (βλ. τις περισσότερες εκδόσεις και υπομνήματα) αναλύεται μετρικά ως εξής: *n(am) ěgð t(e) aĕstũmāt(um) hũĩc dĕdĩ || uĩgĩntĩ mĩnĩs. hũĩc:* δισύλλαβο, σπονδείο (σπάνια στον Πλάυτο, ποτέ στον Τερέντιο, συνήθως *hũĩc*), λ.χ. *Am.*702, *Bac.*484, 764, *Rud.*39, 750, 1342, βλ. Müller 1869: 468, Lindsay 1900: 19, Questa 2007: 74–5.

365 tĕ | ait: προσωδιακή χασμωδία. **ait uelle:** Παραλείπεται το υποκείμενο του απαρεμφάτου (*se*). **ad patrem:** Η παράλειψη της κτητικής αντωνυμίας, εφόσον η σχέση είναι σαφής από τα συμφραζόμενα (*AG*§302c, *ET*§207, πβ. στ. 239, όπου *pater* σημαίνει «ο πατέρας μου»), ενισχύει την ειρωνεία: στις παρούσες συνθήκες το *ad patrem* δύναται να σημαίνει εξίσου «στον πατέρα σου» (για τον Φιλοκράτη και για το κοινό) και «στον πατέρα μου» (μόνο για τον Ηγίωνα), ομοίως στους στ. 379, 382 (βλ.

ad 381–3), 384, 389, 395, 400 (βλ. ad 382), 406, 440 και *parentes* (375), πβ. τις παρατηρήσεις στους εκάστοτε στίχους των Brix ³1876 ad 379, ⁴1884 ad 382, Cocchia 1886 ad 382, Hallidie 1891 ad 379, Morris 1898 ad 385, Sonnenschein 1899 ad 382, Lindsay 1900 ad 382, Elmer 1900 ad loc. και ad 379, Pascal ²1904 ad 382, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 382, Waltzing 1920 ad 381–2, Havet 1932 ad 382, Smith 1985 ad 380, επίσης Harsh 1944: 349, Blänsdorf 2002: 72.

367 nostris filiis: Κατά τους Hallidie 1891 και Elmer 1900 ad loc., είναι δοτική. Θα μπορούσε να είναι δοτική χαριστική (Pascal ²1904, Sonnenschein 1899 ad loc.), ενώ αρκετοί υπομνηματιστές σημειώνουν ότι ισοδυναμεί με γενική αντικειμενική (i.e. *nostrorum filiorum*, Ussing 1878, Cocchia 1886 ad loc.), αλλά πιο σωστά οι Morris 1898, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. θεωρούν ότι πρόκειται για αφαιρετική οργανική (της αναφοράς): το ρ. *mutare* συντάσσεται με αφαιρετική οργανική, πβ. 28, 101, βλ. B II.300.

368–70 Δηλώνοντας με έμφαση την προθυμία του να υπακούσει σε οποιαδήποτε εντολή, ο Φιλοκράτης κρύβει επιμελώς τη χαρά του για την επιτυχία του σχεδίου τους, πβ. Hallidie 1891: vii. Μοιάζει να έχει αποστηθίσει τις διδαχές του επόπτη (198–9: *nunc seruitus si euenit, ei uos morigerari mos bonust/et erili imperio eamque ingeniis uostris lenem reddere*) και ακόμη ικανοποιεί τις προσδοκίες του Ηγίωνα, επιβεβαιώνοντας τον έπαινο του Τυνδάρου (345–50), ο οποίος αποσκοπούσε στην εξαπάτηση του *senex*, όπως άλλωστε και η εύγλωττη απάντηση του Φιλοκράτη εδώ: πβ. Stewart 2012: 66. Για μία ακόμη φορά προσαρμόζει τον λόγο του σ' αυτόν ενός δούλου, πβ. Elmer 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920 ad 368, Moore 1998: 191–2, 228 σημ. 37· επιστρατεύει την εικονοποιία του τροχού, πιθανότατα πλαυτιανής επινόησης, βλ. Fantham 1972: 111. Ανεξαρτήτως αν πρόκειται για το παιδικό παιχνίδι (πβ. *trochus*, Op. *Od.*3.24.57, βλ. Brix ⁴1884 ad 369, Zambaldi 1886, Morris 1898, Pascal ²1904 ad 396, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 370) ή για τον τροχό ενός οχήματος (Lindsay 1900 ad 369) – αλλά πιθανότατα όχι για τον τροχό του αγγειοπλάστη (όπως στο χωρίο *Epid.*371, Ernout 1933: 110), η ιδέα της παρομοίωσης *pro rota me uti licet* προκύπτει από το *utroque uorsum rectum* (368) και ίσως ανάγεται σε Ρωμαϊκή παροιμιακή έκφραση (πβ. δύο ακόμη παροιμιακές συγκρίσεις με σημείο αναφοράς την ταχύτητα του τροχού στα χωρία *Epid.*371: *uorsutior es quam rota figularis*, όπου ο τροχός του αγγειοπλάστη, και *Per.*442–3: *mirum quom citius iam a foro argentarii/abeunt quam in cursu rotula circumuortitur*, βλ. Otto 1890: 302). Στη συνέχεια ο Φιλοκράτης σπεύδει να εξηγήσει

ότι μπορεί να στραφεί προς τη μία ή προς την άλλη κατεύθυνση (*uel...huc uel illuc uortar*), σύμφωνα με τις εντολές που πρόκειται να λάβει. Ο λόγος του εδώ θυμίζει εν μέρει τους πλαυτιανούς «γρίφους ταύτισης» ως προς τη δομή με εξαίρεση ένα μόνο σημείο: έχουμε την αρχική σχετικά δυσσεμνήνευτη δήλωση και στη συνέχεια δίνεται η εξήγηση, με τη διαφορά ότι η αρχική δήλωση είναι παρομοίωση και όχι ταύτιση. Αλλά το σχήμα και το πνεύμα παραμένουν πλαυτιανά: ο Πλαύτος έχει χρωματίσει τη θετική ανταπόκριση του χαρακτήρα του Φιλοκράτη στο πρότυπό του με τη δική του υφολογική αισθητική.

368 *rectumst*: το *rectum* είναι μετοχή του *p. regere*, πβ. *Bac.412*.

369 *ād té | ātqu(e) illum*: Οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές διατηρούν *metri gratia* την επανάληψη της πρόθεσης στα VE (*ad illum*), μολονότι φαίνεται πως πρόκειται για προσθήκη κάποιου γραφέα, βλ. Lindsay 1900 *ad loc.* Ο Lindsay 1900, ²1910 το διορθώνει γράφοντας τον αρχαϊκό τύπο *ted*, για να θεραπεύσει τη χασμωδία: ομοίως οι Waltzing 1920, Havet 1932, De Melo 2011a. Μπορούμε, όμως, να διατηρήσουμε τον στίχο ως έχει στα χφφ. (Fleckeisen 1850, Torino 2013), διότι η χασμωδία είναι επιτρεπτή, καθώς έχουμε τονισμένο μακρό μονοσύλλαβο.

371–2 Με μια θερμή επιδοκμασία (βλ. την παρήχηση των *t* και *p* και τη χρήση των εμφατικών καταλήξεων *-te* και *-pte*, 371) ο Ηγίων, με βάση τις δικές του προσδοκίες και επηρεασμένος από τα λόγια του ίδιου του Φιλοκράτη (367: *utroque uorsum rectumst ingenium meum*) αλλά κυρίως του Τυνδάρου προηγουμένως (350: *fretus ingenio eius*), επαινεί τώρα ο ίδιος το *ingenium* του «δούλου» και κάνει λόγο για το συμφέρον εκείνου (*prodes*), ενώ στην πραγματικότητα υπαινίσσεται πρωτίστως το δικό του, βλ. και *ad 296*. Αλλά ακριβώς στο σημείο αυτό τα λόγια του κρύβουν μια αλήθεια διαφορετική από αυτήν που αντιλαμβάνεται ο ίδιος: πράγματι, ο Φιλοκράτης, υποδύομενος τον δούλο και μάλιστα έναν πιστό και αφοσιωμένο δούλο, ωφελεί τον εαυτό του, αλλά για την απόδρασή του και όχι προς όφελος των «κυρίων» του και τούτο ενισχύει με τη σειρά του την κωμική ειρωνεία.

371 *tutē tibi [ea] tuopte*: Το *ea* οβέλισε ο Fleckeisen 1850, διότι δεν έχει νόημα εδώ, ειδικά κοντά στο *ingenio*, αν πρόκειται για αφαιρετική (*hac ratione*, Proudfit 1843, Ussing 1878 *ad loc.*), ενώ θα δυσκόλευε το μέτρο (*tūt(e) tīb(i) ea*). Έχουμε δάκτυλο στον πρώτο πόδα του *ia*⁶: πρόκειται για εξαίρεση στον νόμο του Ritschl, βλ. Questa 2007: 221–2 και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 547–8.

372 Για να αποφευχθεί η χασμωδία (*seruitutem | ita*), ο Fleckeisen 1850 πρότεινε την αντιμετάθεση *fers ita* (ομοίως οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879,

Cocchia 1886, Zambaldi 1886), ενώ ο Schoell 1887 προσέθεσε *ut <eam> ferri* (από τον στ. 371, βλ. *ad loc.*): την προσθήκη του υιοθέτησαν οι Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Waltzing 1920, Havet 1932, Ernout 1933, De Melo 2011a. Απλούστερη λύση είναι η διόρθωση του Camerarius 1552 (υτῖ αντί για το *ut* των χφφ., πβ. 514/15), την οποία αποδέχονται οι Ussing 1878 και Torino 2013. Η άποψη ότι το τελικό *-m* προφερόταν δυνατώτερα στην εποχή του Πλαύτου απ’ ό,τι στην Κλασική εποχή (Elmer 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910 *ad loc.*, Leo ²1912: 330–1) δεν είναι πειστική, βλ. Lindsay 1900: 45 και *ad loc.*, Questa 2007: 185 σημ. 8. Μπορούμε, όμως, να διατηρήσουμε το κείμενο ως έχει, όπως οι Leo 1895, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonneschein 1899, Elmer 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, και να ανεχθούμε τη χασμωδία, εφόσον βρίσκεται στην τομή του *ia*⁶, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543. **quom...fers:** βλ. *ad* 151. **fers–ferri:** επανάληψη και παρήχηση.

373 em tibi hominem: πβ. 540 και βλ. *ad* 183· εδώ συνοδεύεται από αιτιατική **gratiām** | **habeo:** Δεν συντρέχουν λόγοι για την αντιμετάθεση των λέξεων (*habeo gratiam*, βλ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Zambaldi 1886, Harrington 1879) ούτε για τη διόρθωση *gratias* (Schoell 1887, Havet 1932), διότι η χασμωδία είναι επιτρεπτή (με τον *locus Jacobsohnianus* στο όγδοο στοιχείο), όπως ακριβώς και στα *Mil.*1425, πβ. *As.*85, 775, *Mer.*706, *Vid.*24, 87M, κ.α., βλ. Jacobsohn 1904: 30, Questa 2007: 281, 284–5.

374 quom...facis: βλ. *ad* 151.

376 me: προληπτική αιτιατική· πρόκειται για ένα πολύ συνηθισμένο είδος πρόληψης στον Πλαύτο και στον Τερέντιο και ανήκει στην ομιλουμένη: το λογικό υποκείμενο της δευτερεύουσας πρότασης (*quid...agitem*) τίθεται σε αιτιατική ως αντικείμενο του κύριου ρήματος (*perferat*), λ.χ. 557, 609–10, *Am.*398, *As.*28, 140, *Bac.*555, *Men.*246, *Per.*414, *Ps.*214, *Trin.*373, *Truc.*816, Τερ. *An.*169–70, 377, 503, *Hau.*84, 370, *Eu.* 610–11, 657–8, 1035, *Ph.*670, *Hec.*280, 575, *Ad.*874, βλ. Lindsay 1900 *ad* 557, 1907: 27–8, Hofmann ³1951: 113–14, Palmer 1954: 79, B II.222–4, ET§32β, LHS II.471–2.

quid rerum: Το *rerum* είναι γενική διαιρετική που εξαρτάται από την αντωνυμία ουδέτερου γένους *quid* (i.e. *quid*, ομοίως και *quid rei*) σε μια στερεοτυπη έκφραση της ομιλουμένης, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 *ad loc.*, ET§63(β), η οποία απαντά κυρίως στην κωμωδία, βλ. *Aul.*54, 117, *Men.*789, *Per.*513, *Ps.*1063, *Rud.*897, 1068, *fr.dub.*xxxvii M, Τερ. *Eu.* 923, *Ph.*145, πβ. επίσης Κάτουλ.28.4· σε περιπτώσεις

όπως στα χωρία *Mil.*397 και *Ter. Hau.*247 χρησιμοποιείται με αρνητικές συνδηλώσεις και, επομένως, ανήκει σε διαφορετική κατηγορία. **quid–quid:** αναφορά.

380 rebitas: i.e. reddeas. Το rebitere είναι σύνθετο του αρχαϊκού ρ. baetëre και κατ' αναλογία προς τα σύνθετα έχουμε bītëre (*Cur.*141a, *Mer.*465, *Mil.*997, *Ps.*254, πβ. Πακ. *trag.*227R³(=240W), 255R³(=279W): η ετυμολογία του από το ελλ. *βαίνω* είναι αμφίβολη (EM, WH I, *EDL* s.v. baeto). Στον Πλάυτο έχουμε τα περισσότερα σύνθετά του: adbitere (604, *Epid.*304, *Rud.*777, 815), ebitere (*St.*608), inbitere (*Epid.*145), interbitere (*Mos.*1096), perbitere (*Ps.*778, *Rud.*495, πβ. Λίβ. *Andr.* *trag.*27R³(=28W)), praeterbitere (*Epid.*437, *Poen.*1163), rebitere (εδώ και στους στ. 409, 696, 747), transbitere (*Mil.*997).

381–3 Η κωμική ειρωνεία στο σημείο αυτό έγκειται στο ότι τα λόγια του Φιλοκράτη είναι σχεδόν (βλ. παρακάτω για το pater) απαλλαγμένα από κάθε αμφισημία: στην πραγματικότητα ο Φιλοκράτης επιδοκιμάζει την ολοκλήρωση του σχεδίου από τον Τύνδαρο (*recte conuenisse sentio*), ενώ όσα λέει στη συνέχεια αντιστοιχούν στην αλήθεια («γιατί ο πατέρας περιμένει είτε *εμένα* είτε κάποιον άλλον αγγελιαφόρο») Η χρήση του pater, όμως, είναι και εδώ αμφίσημη (ο Φιλοκράτης εννοεί «ο πατέρας μου», ενώ ο Ηγίων το αντιλαμβάνεται ως «ο πατέρας σου»), βλ. ad 365. Συνήθως στην κωμωδία, όταν ένας δούλος αναφέρεται στον ηλικιωμένο κύριό του χρησιμοποιεί τους όρους *senex* και *erus*, όχι όμως το pater, βλ. ad 281. Η επιλογή του pater πρωτίστως υπηρετεί την ειρωνεία, αλλά ίσως επίσης εδώ ο Φιλοκράτης δεν είναι απόλυτα συνεπής με τον ρόλο του *seruus*, αλλά προβαίνει σε ένα γλωσσικό ολίσθημα, έχοντας κατά νου πώς έχει η κατάσταση στην πραγματικότητα: το ίδιο μπορούμε να παρατηρήσουμε και στον στ. 400.

383–4 animum aduortas uolo/...nuntiare...te uolo: Ο Τύνδαρος απευθύνεται στον Φιλοκράτη με τον επιτακτικό τόνο ενός κυρίου, σύμφωνα με τον ρόλο που υποδύεται βλ. ad 175.

385 adhuc locorum: πλεοναστική έκφραση, όπου το *locorum* είναι γενική διαιρετική στο χρονικό επίρρημα *adhuc* και έχει χρονική σημασία και όχι τοπική (*OLD* s.v. 25b, R§1296 και σημ. 6), πβ. *ubi loci* (958), *postidea loci* (*Cist.*784, *St.*758), *ibidem loci* (*Cist.*529), *interea loci* (*Men.*446, *Ps.*266), *postid locorum* (*Cas.* 120, *Poen.*144, *Truc.*661), πβ. Ένν. *Ann.*1.19 Sk: *inde loci*: στον Τερέντιο απαντά το *interea loci* (*Hau.*257, *Eu.*126, 255), πβ. Πακ. *trag.*76R³(=82W), ενώ αργότερα έχουμε συναφείς εκφράσεις ως αρχαϊσμούς στον Σαλλούστιο (*Jug.*63.6: *ad id locorum*, 72.2: *post id locorum*, 102.1: *postea loci*), στον Λίβιο (9.45.2, 22.38.12: *ad id locorum*) και στον

Λουκρήτιο (5.443, 741, 791: inde loci), βλ. ET§63(γ), KS I.435, LHS II.53–4. **faci, faciam:** έχουμε μια μορφή αναδίπλωσης και παρήχηση. **faciam sedulo:** Το επίρρημα *sedulo* χρησιμοποιείται σε ποικίλα συμφραζόμενα και με διαφορετικές σημασίες από όλους τους κωμικούς χαρακτήρες της *palliata* και απαντά στις κωμωδίες του Πλαύτου και του Τερεντίου συνήθως στο τέλος στίχου. Έτσι στους *Captivi* χρησιμοποιείται με τη σημασία «προσεκτικά», «επιμελώς» (*OLD* s.v. 2) από τον Ηγίωνα, όταν αναφέρεται στα μέτρα φύλαξης των αιχμαλώτων του (257: ut uos seruem sedulo), από τον Τύνδαρο, όταν, προσποιούμενος τον κύριο, κάνει λόγο για την επιθυμία του να αποκρύψει επιμελώς την ευγενική καταγωγή και τον πλούτο του (298–9: quamquam uolui sedulo/meam nobilitatem occultare et genus et diuitias meas), ενώ ακόμη το χρησιμοποιεί ο παράσιτος Εργάσιλος με τη σημασία «ειλικρινά» (886: quod ego dico sedulo, *OLD* s.v. 1). Αλλά συγκεκριμένα η φράση *faciam/facio sedulo* και συναφείς φράσεις («θα <το> κάνω πρόθυμα» ή «θα κάνω το καλύτερο») απαντούν ειδικά στον λόγο δούλων στην κωμωδία, βλ. *Bac.*871 (Χρύσαλος), *Epid.*293 (Επίδικος), *Per.*46 (Σαγαριστίων), 47 (Τοξίλος), *Poen.*357 (Μιλφίων) επίσης *Men.*1009: et operam dabo et defendam et subuenibo sedulo (Μεσσηνίων), *Rud.*306: animum aduersari sedulo (Τραχαλίων): πρόκειται για το «σύνθημα» του Δάβου στην *Andria* του Τερεντίου (*An.*597: faciam sedulo, 614: id ago sedulo, 679: at facio sedulo), πβ. *Eu.*362 (Παρμένων), *Ad.*251 (Σύρος), 962: curauit ambos sedulo (Σύρος), πβ. ακόμη Κάτ. *Agr.*2.2: dicit uilicus sedulo se fecisse.

386 rem recte: παρήχηση.

387 id petam | id persequarque corde et animo atque auribus: Κατά τους Lindsay 1900, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933, ο στίχος είναι αθεράπευτος. Το πρόβλημα έγκειται στη χασμωδία (*id petam | id*). Ορισμένες από τις διορθώσεις που έχουν προταθεί συνεπάγονται σημαντική παρέμβαση στο κείμενο (Brix 1865, ²1870, ³1876: *id petam semper sequarque...uiribus*, βλ. Ussing 1878, Sonnenschein 1899 (αλλάζοντας επίσης το *atque* σε *ac*): Bothe 1821: *id petessam id persequarque corde atque animo et uiribus*, βλ. Fleckeisein 1850, Harrington 1879· Schoell 1887: *id petam idque persequar corde et animo, ore atque auribus*· Havet 1932: *id petam corde et animo atque id persequar pro uiribus*. Ο Niemeyer πρότεινε την αλλαγή του *petam* των χφφ. σε *petam<que>* (Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930)· ο Lindsay 1900 ad loc. απέρριψε εντελώς αυτήν τη διόρθωση, αλλά ο Torino 2013 την υιοθετεί. Ο Camerarius 1552 πρότεινε *id petam idque persequar*, η οποία συνεπάγεται επίσης την επιλογή του *uiribus* (JE³) στο τέλος του στίχου για το μέτρο (πβ. και

Lindsay 1900 ad loc.), δηλαδή *īd pēt(am) īdquē pērsēquār cōrd(e) || ēt ānīm(o) ātquē uīrībūs*: τη διόρθωσή του υιοθέτησαν οι Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Leo 1895, Pascal ²1904, Waltzing 1920· ο Elmer 1900 ad loc. τη θεώρησε πιθανή, μολονότι δεν την υιοθέτησε. Αλλά μπορούμε να διατηρήσουμε το κείμενο όπως παραδίδεται από τα χφφ. (με το *auribus* (BDVE¹) που ανάγεται στο P^{BD}), δηλαδή *id petam | id persequareque corde et animo atque auribus*, όπως οι Lindsay ²1910 και De Melo 2011a, αν δεχθούμε τη χασμωδία (*id petam | id*) με τον *locus Jacobsohnianus* στο τρίτο στοιχείο, όπως στους στ. 444, 862, πβ. Questa 2007: 283. Επομένως: *īd pētām | īd pērsēquārquē || cōrd(e) ēt ānīm(o) ātqu(e) aūrībūs*. Συν τοις άλλοις, το κείμενο ως έχει φαίνεται ότι αποδίδει το ύφος εκείνο που συνάδει απόλυτα με τη θετική στάση του Φιλοκράτη εδώ, ο οποίος παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν υπάκουο και αφοσιωμένο δούλο, εμπνέοντας, ως εκ τούτου, απόλυτη εμπιστοσύνη στον Ηγίωνα· η έμφαση δίνεται στα δύο ρήματα μέσω της σύνδεσής τους (προσέχουμε και την παρήχηση) και όχι στα δύο *id* (όπως στην περίπτωση της διόρθωσης του *Camerarius*): το *id* είναι ο όρος αναφοράς της αναφορικής πρότασης (*quod in rem recte conducatur tuam*, 386) και πλαισιώνει τα δύο ρήματα σε σχήμα αναφοράς, πβ. και Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. (μολονότι δεν διατηρούν το κείμενο των χφφ.) και, όπως εξηγούν, το *auribus* έχει να κάνει με την προσταγή *animum aduortas uolo* (383), πβ. Lindemann 1944 ad loc.

388 facis ita ut te facere oportet: Η πομπώδης επιδοκιμασία του Τυνδάρου (προσέχουμε την επανάληψη *facis–facere* και τις παρηγήσεις των *f* και *t*) αφορά στην υπακοή του «δούλου» (για τον Ηγίωνα) και συνάδει με την υποδειγματική σχέση κυρίου–δούλου που προβάλλουν οι δύο αιχμάλωτοι και η οποία έχει ουσιαστικό ρόλο στην εξαπάτηση του Ηγίωνα· αλλά εδώ ο Τύνδαρος επιδοκιμάζει επίσης έμμεσα την επιτυχή ερμηνεία του ρόλου του δούλου από τον κύριό του. **nunc animum aduortas uolo:** βλ. ad 175. Ο Τύνδαρος επανέρχεται τώρα με την ίδια ακριβώς έκκληση για προσοχή, πβ. 383.

389 dicito: προστακτική μέλλοντα, όπως και στους στ. 395, 401, βλ. ad 110.

391–2 Ο Τύνδαρος επιλέγει με προσοχή τα επαινετικά λόγια, με τα οποία αναφέρεται στον Ηγίωνα, δίνοντάς τους κατάλληλη έμφαση μέσω των παρηγήσεων (*seruitutem seruire huic homini/qui me honore honestiorem semper fecit et facit*: βλ. και ad 119), του ετυμολογικού σχήματος (*honore honestiorem*) και της υπερβολικής κατακλείδας. Ο *honor* (392) δεν προσωποποιείται, έχοντας θέση αφαιρετικής συγκριτικής (όπως θεώρησε ο Tyrrell ³1889 ad *Mil.*620, πβ. Smith 1985 ad 392), όπως αλλού σε

παρόμοιες εκφράσεις στον Πλάτο η *Salus* (*Cist.*644) και η *Lubentia* (*As.*268), αλλά έχουμε την ίδια χρήση της αφαιρετικής οργανικής (του μέσου) όπως στους στ. 247, 356. Εδώ το ρ. *honestare* έχει αντικατασταθεί από την πομπώδη περιφραση *honestiorem semper fecit et facit*, η οποία περιλαμβάνει ένα σχήμα συχνό στο Ρωμαϊκό δράμα, ιδιαίτερα προσφιλές στον Πλάτο και ειδικά με ισχυρή άρνηση (λ.χ. 605–6, 834a, 933–4, 921, *Am.*7, 553, *Aul.*216, *Bac.*1087, *Cas.*684–5, *Cist.*12, 43, *Cur.* 168, *Men.*118, 991, 1058, *Mer.*446, 539, 700, *Mil.*775–6, 1058, *Per.*479, 777, 847, *Trin.*56, 106, 209, 619, 1125, *Vid.*82M, *Ter.* *Eu.*1009, *Hec.* 722, 739, *Env.* *trag.*269R³ (=328W=270J), *Πακ.* *trag.*297R³ (=320W), *Άκκ.* *trag.*228R³ (=193W)), πβ. ακόμη *Κικ.* *Fam.*11.21.1, *Κάτουλ.* 21.2–3, 24.2–3, 49.2–3· ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις η χρήση στους δραματικούς ποιητές προέκυψε κατά μίμηση του δημόσιου λόγου των Ρωμαίων αξιωματούχων, βλ. Jocelyn 1969 ad *Enn.* *trag.*270, αλλά βέβαια παρόμοιες εκφράσεις υπάρχουν και στα Ελληνικά, λ.χ. *Όμ.* *Όδ.*6.201: *οὐκ ἔσθ' οὗτος ἀνήρ διερός βροτὸς οὐδὲ γένηται*, *Βακχ.* *Ἐπίν.*1.159: *φαμὶ καὶ φάσω*, *Ευρ.* *Ἰππ.*441–2: *οὗ τᾶρα λύει τοῖς ἐρῶσι τῶν πέλας, ὄσσοι τε μέλλουσ', εἰ θανεῖν αὐτοὺς χρεῶν*, *Tr.*468: *πάσχω τε καὶ πέπονθα καὶ τι πείσομαι*, 499: *οἶων ἔτυχον ὧν τε τεύξομαι*, *Μέν.* fr.761.6–7 K–A: *φθόνος/φθισικὸν πεποιήκε καὶ ποιήσει καὶ ποιεῖ*, *Φιλήμ.* fr.95.1–2 K–A: *ποιῶν ...ποιήσων...πεποιηκῶς πάλαι*, πβ. Christenson 2000 ad *Am.*7, Dunsch 2001 ad *Mer.* 446. Την περιφραση υπογραμμίζει κατάλληλα το *semper*, παρά την αντίρρηση του Langen 1886: 274, την οποία συμμαρτίζει ο Waltzing 1920 ad loc. Μπορούμε ἄλλωστε να δικαιολογήσουμε το επίρρημα λαμβάνοντας υπόψη τη μέχρι τώρα συμπεριφορά του Ηγίωνα (113, 114, 351, 354–5), πβ. Havet 1932 ad 392. Η πρόθεσή του να κολακεύσει τον Ηγίωνα συνάδει με το σχέδιο εξαπάτησης, αλλά υπάρχει επίσης ένα στοιχείο αλήθειας στα λόγια αυτά του Τυνδάρου, ο οποίος είναι φανερό ότι τρέφει αισθήματα ευγνωμοσύνης απέναντι στον Ηγίωνα για την ευγενική του συμπεριφορά, βλ. 355–6, 394 και ad 355. Συν τοις ἄλλοις, τα λόγια του έχουν διπλό νόημα: προσποιούμενος τον ευγενή αιχμάλωτο, ο Τύνδαρος δηλώνει ότι ο Ηγίων τον τιμά με τη συμπεριφορά του, ενώ τα λόγια του σημαίνουν επίσης (για τους δύο αιχμαλώτους και για το κοινό) ότι τον τιμά ως κύριο, ενώ στην πραγματικότητα είναι ο δούλος, πβ. Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Lindsay 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 392, Waltzing 1920 ad 391–2.

391 seruitutem seruire: βλ. ad 334.

393 ne praecipias: απαγόρευση, ne+υποτακτική ενεστώτα (προτρεπτική). **memoria memini:** ετυμολογικό σχήμα, παρήχηση και πλεονασμός, πβ. 248, 250. **tamen:** βλ. ad 187.

394 equidem: Τη διόρθωση του Lambinus 1577 αντί του quidem των χφφ. αποδέχονται όλοι οι εκδότες εκτός από τον Elmer 1900. Στον Πλάυτο το nam quidem δεν απαντά παρά ίσως μία φορά, σε έναν στίχο του *Rudens* (1302), που φαίνεται ότι έχει παραδοθεί εσφαλμένα, βλ. Leo 1896 ad *Rud.*1302, ο οποίος τον θεωρεί αθεράπευτο. Αντίθετα, το nam equidem είναι συχνή φόρμουλα στον Πλάυτο, βλ. Lindsay 1900 ad loc. Στις δέκα περιπτώσεις όπου απαντά στις κωμωδίες του (*As.*607, *Bac.*369, *Men.*292, 959, *Mil.*629, *Per.*172, *Ps.*620, *Rud.*493, *Truc.*199, *Vid.*28M) έχουμε ομοφωνία των χφφ., ενώ μόνο στον στίχο από τον *Pseudolus* το C παραδίδει quidem. Αν διατηρηθεί η γραφή των χφφ., τότε πρέπει να εφαρμοστεί ιαμβική βράχυνση (nām quīdēm nīsi), ενώ αντίθετα το equidem εξυπηρετεί καλύτερα το μέτρο (n(am) ēquīdēm nīsi). **liberum me esse arbitror:** Συνεχίζοντας, όπως και πριν τον διακόψει ο Φιλοκράτης, να περιγράφει την αξιοπρεπή μεταχείριση που τυγχάνει από τον Ηγίωνα, ο Τύνδαρος αγνοεί το δεύτερο νόημα που έχουν τα λόγια του· οι θεατές γνωρίζουν την πραγματική του ταυτότητα και είναι σε θέση να εκτιμήσουν την ειρωνεία. Ίσως εδώ λανθάνει ακόμη ένα έμμεσο αίτημά του προς τον Φιλοκράτη για την απελευθέρωσή του, το οποίο θα επαναλάβει και αργότερα (408), πβ. Leach 1969: 278· βλ. και ad 401–13.

396 quae memini, mora mera est monerier: Ο Φιλοκράτης διακόπτει ξανά τον Τύνδαρο, πβ. 393. Η φράση φαίνεται να είναι παραλλαγή της παροιμιακής έκφρασης memorem mones, βλ. ad 191, με εύηχες συνηχήσεις και παρηγήσεις (βλ. και ad 119). **monerīēr:** αρχαϊκός τύπος του απαρεμφάτου ενεστώτα μέσης φωνής (i.e. moneri) που επιλέγεται metri gratia.

397 ut eum redimat et remittat nostrum huc amborum uicem!: Η ουσιαστική (βουλευτική) πρόταση συνδέεται χαλαρά με το conuenerit (395), καθώς ο Τύνδαρος ολοκληρώνει τα λόγια του τώρα, και εκφέρεται με υποτακτική που δηλώνει συμφωνία, βλ. B I.267, Durham 1901: 66 (“substantive stipulative clause”), ET§308. Θα μπορούσε ίσως να ληφθεί και ως επεξήγηση στο quo pacto (395). Οι παρηγήσεις των t, re-, m δείχνουν την επιμονή του Τυνδάρου· δίνει έμφαση στην πραγματοποίηση της ανταλλαγής. Αυτό οφείλεται και στο ότι ο Ηγίων, που είναι άμεσα ενδιαφερόμενος, είναι παρών και ακούει τον διάλογο και στο ότι και ο ίδιος ο Τύνδαρος ανησυχεί για την τύχη του. Βρίσκει, επομένως, τα κατάλληλα λόγια, ώστε

ενώπιον του Ηγίωνα να υπενθυμίσει έμμεσα στον Φιλοκράτη να μην τον ξεχάσει, πβ. Elmer 1900, Havet 1932 ad loc. (“*amborum* equivaut à *meam*”). **nostrum... amborum uicem:** Το *uicem* είναι επιρρηματική αιτιατική και συντάσσεται με κτητική αντωνυμία ή με γενική, όπως εδώ («ως αντάλλαγμα και για τους δυο μας»), βλ. ET§37, LHS II.47· στον στ. 526 βλέπουμε τις δύο συντάξεις μαζί.

398 pote: διόρθωση του Spengel 1887: 435 (ουδέτερο του επιθέτου *potis*, άχρηστο στις άλλες πτώσεις, i.e. *pote est*) αντί του *poteris* των χφφ. (βλ. και ad 89), αποδεκτή από όλους τους εκδότες, διότι διευκολύνει το μέτρο. **utriquest:** Εφόσον το *in rem* έχει τη σημασία «προς το συμφέρον», το *utrique* θα μπορούσε να θεωρηθεί ως δοτική χαριστική, βλ. Pascal ²1904 ad loc. Αλλά εδώ φαίνεται ότι έχουμε *in rem*+γενική (κτητική), πβ. *Per.*342: *in uentris rem*, *Ter. Hec.*102: *in remst Bacchidis*· το *utrique* απαντά εδώ και σε δύο ακόμη ίδιες περιπτώσεις (*Aul.*129, *Ter. An.*546) και είναι παλαιός τύπος της γενικής της αντωνυμίας *uterque* αντί *utriusque*, όπως άλλού στον Πλάτο έχουμε *ulli* αντί *ullius* (*Truc.*293), *nulli* αντί *nullius* (*Ps.*1196, *Ter. An.*608), βλ. Luchs 1890: 323–5, 372, Hallidie 1891, Lindsay 1900 ad loc., Questa 2007: 72 σημ. 5.

400 meus mihi, suus cuique est carus: Μοιάζει με παροιμία, έχει αποφθεγματική διατύπωση. **meus mihi:** παρονομασία και παρήχηση. **patri:** βλ. ad 381–3.

400–1 PH. numquid aliud uis patri/nuntiarī?: Η τυπική φόρμουλα αποχώρησης *numquid uis?*, ελάχιστα εμπλουτισμένη, την οποία συχνά ο Πλάτος αξιοποιεί για να παρατείνει τον διάλογο: εδώ ο διάλογος επεκτείνεται για 46 στίχους ακόμη, πβ. *numquid aliud?* (448 και βλ. ad loc.)· βλ. ad 191 και Hough 1945: 289 και σημ.13, 292, 296–7. Ευθύς αμέσως και μολονότι στην πραγματικότητα έχει ήδη δώσει όλες τις απαραίτητες εντολές στον Φιλοκράτη, ο Τύνδαρος δράττεται της ευκαιρίας για να ζητήσει και πάλι έμμεσα από τον κύριό του να μην τον εγκαταλείψει, υπενθυμίζοντας τη μεταξύ τους σύμπνοια και την απόλυτη αφοσίωση του ίδιου. Πιθανότατα οι στ. 400–46 στη μεγαλύτερη έκταση – αν όχι στο σύνολό τους – αποτελούν πλαυτιανή προσθήκη (βλ. και ad 417 και ad 445), που φωτίζει ιδιαίτερα τον φόβο του Τυνδάρου για την τύχη του, ενώ το δραματικό αποτέλεσμα που προκύπτει από την κωμική ειρωνεία είναι εντυπωσιακό.

401–13 Σε μια τέτοια μεταβολή της τύχης, που έχει ισοπεδώσει τη σχέση ιεραρχίας που υφίστατο προηγουμένως ανάμεσά τους (πλέον κύριος και δούλος υπόκεινται εξίσου στο δουλικό status) και εν μέσω της πραγματικής ανταλλαγής ρόλων ανάμεσα στον κύριο και τον δούλο, η σταθερή και άκαμπτη αφοσίωση του Τυνδάρου στον

Φιλοκράτη θεωρείται αξιοσημείωτη και επαινετέα. Ο Τύνδαρος υιοθετεί τον τρόπο θεώρησης του δούλου από την προοπτική του κυρίου, για να πλέξει με αμφίσημο λόγο, παρουσία του Ηγίωνα, το δικό του εγκώμιο, πβ. Harrington 1879 ad 414, Morris 1898 ad 385, Sonnenschein 1899 ad 404–6, Waltzing 1920 ad 401, Ernout 1933: 112 σημ. 1, Harsh 1944: 349, Raffaelli 2006 (=2009): 158, Richlin 2017: 400. Έχει κατά νου την προοπτική της απελευθέρωσής του, την οποία ζητά έμμεσα ως επιβράβευση για τη βοήθεια που παρέχει στον Φιλοκράτη, μάλιστα δίχως την καταβολή του *peculium* (408: *gratiis*), κάτι εξαιρετικά σπάνιο, προτείνοντας στον Φιλοκράτη να μεσολαβήσει ο ίδιος στον πατέρα του για τη χειραφέτησή του (409), πβ. Richlin 2017: 433. Η ύπαρξη καθαυτή του δούλου εξαρτάται από τη βούληση του κυρίου και η ιεραρχία προβάλλει ακέραια.

401–2 me hic ualere: Οι Fleckeisen 1850, Geppert 1859, Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879, Langen 1886: 274–5, Speijer 1888: 145, Sonnenschein 1899 οβέλισαν τη φράση, ενώ ο Schoell 1887 γράφει *me hic pol et te* και ο Havet 1932 *me hic manere. id.*, αλλά ο Τύνδαρος επαναλαμβάνει ακριβώς τα λόγια του στον στ. 391, κερδίζοντας έτσι χρόνο για να επιλέξει τα κατάλληλα λόγια για να συνεχίσει δίχως να εγείρει υποψίες στον Ηγίωνα, βλ. Cocchia 1886, Morris 1898, Lindsay 1900, Elmer 1900 ad 401. (**tute audacter dicitō**,/**Tindare**): Ο Elmer 1900: 23 πρότεινε ότι ο Τύνδαρος απευθύνεται κατά μέρος στον εαυτό του, αλλά εδώ, όπως και στον στ. 403, ο Τύνδαρος χρησιμοποιεί σκόπιμα την παρένθεση, η οποία αποτελεί γνώρισμα της ομιλουμένης (Hofmann ³1951: 114–19, Palmer 1954: 74, 79), για να μεταφέρει με την κατάλληλη έμφαση τα μηνύματά του στον Φιλοκράτη. Εδώ συγκεκριμένα και με την παρήχηση του *t*, που κυριαρχεί, στρέφει την προσοχή του στο επόμενο θέμα. Προφανώς κρίνει σκόπιμο να γνωστοποιήσει ο Φιλοκράτης στον Θεοδορομήδη την ομοψυχία ανάμεσά τους: αυτό θα αποτελούσε ένα ακόμη πλεονέκτημα υπέρ του Τυνδάρου, συμβάλλοντας στην κατοπινή απελευθέρωσή του από την αιχμαλωσία και ακόμη και τη χειραφέτησή του, την οποία, όπως φαίνεται, προσδοκά (408). **audacter:** Χρησιμοποιείται αμφίσημα και η εμφατική θέση του *tu*, το οποίο ενισχύεται περαιτέρω από το εγκλιτικό *te*, υπογραμμίζει το νόημα και από τις δύο απόψεις: «να το πεις με θάρρος εσύ (ενν. μολονότι είσαι δούλος)» (έτσι το αντιλαμβάνεται ο Ηγίων) και «να το πεις ξεκάθαρα εσύ (ενν. γιατί ο δικός σου λόγος μετρά για τον πατέρα σου και σύντομα εσύ θα είσαι κοντά του)» (έτσι το εννοεί ο Τύνδαρος).

402 haud discordabili: σχήμα λιτότητας. Το επίθετο *discordabilis* είναι *ἄπαξ λεγόμενον*.

403 commeruisse: Το ρ. *commerere* έχει τη σημασία «είμαι άξιος (ενν. τιμωρίας)» (λ.χ. *Mil.*531), αλλά στην κωμωδία συνηθέστερα σημαίνει «διαπράττω», *OLD* s.v. 2, βλ. Δον. ad *Ad.*200: “‘Promeruit’, adiuuit, profuit, cui contrarium est ‘commeruit’”, με αντικείμενο το *culpam*, όπως εδώ (*Aul.*738, *Mer.*828, Τερ.*Ph.*206, *Hec.*631), πβ. *Epid.*62, *Mos.*516, 1178, *Trin.*26, Τερ. *An.*139, *Hec.*486, 580. (**neque me aduersatum tibi**): Οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Madvig 1873: 6, Ussing 1878, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904 γράφουν *te aduersatum mihi*, για να αποφευχθεί η σύγχυση στη σύνταξη του *gessisse* στον επόμενο στίχο, αλλά η γραφή των χφφ. είναι σωστή, διότι τα λόγια αυτά του Τυνδάρου είναι παρενθετικά και η ουσία τους έγκειται στην αμοιβαιότητα που περιγράφει μέσω της αναφοράς και της αντίθεσης (*neque te...neque me*, πβ. 402: *inter nos*), πβ. Cocchia 1886 ad loc., Elmer 1900 ad 403 (App.), Waltzing 1920 ad loc. Εννοεί κυρίως ότι δεν εναντιώθηκε στη θέληση του κυρίου του, αλλά ίσως εδώ υπαινίσσεται επίσης τα καθήκοντα του προστάτη, με τα οποία είναι επιφορτισμένος (βλ. 708) και τα οποία του παρείχαν τη δυνατότητα να ασκεί στον νεαρό κύριό του κάποιον έλεγχο, βλ. De Melo 2011a: 546 σημ. 14.

404 tamen: βλ. ad 187.

405 neque...neque...neque: επανάληψη. **med:** αρχαϊκός τύπος της αιτιατικής, που σχηματίστηκε κατ’ αναλογία προς την αφαιρετική, η οποία παλαιά έληγε σε *-d*· παραδίδεται από τα BD. Η αμφισημία είναι σκόπιμη: το *med* είναι το αντικείμενο του *deseruisse* και το *te* είναι το υποκείμενο, αλλά δύναται να ισχύει και το αντίστροφο («Εγώ δεν σε εγκατέλειψα ποτέ» ή «Εσύ δεν με εγκατέλειψες ποτέ»), όπως στη διφορούμενη απάντηση του μαντείου των Δελφών στον Πύρρο στους *Annales* του Εννίου (167 Sk: *aio te, Aeacida, Romanos uincere posse*), πβ. Hallidie 1891, Morris 1898, Lindsay 1900, Elmer 1900, Henson 1905, Waltzing 1920 ad loc., Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 403, Smith 1985 ad 404, 405. Ίσως επίσης προοικονομεί τη συνέχεια.

406 rebus in dubiis, egenis: Ο λόγος του Τυνδάρου ενδεχομένως παρουσιάζει μια απόχρωση του υψηλού ύφους σε ένα χαρακτηριστικά πλαυτιανό ασύνδετο. Οι *res dubiae*, που περιγράφουν επακριβώς την κατάσταση κινδύνου, με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπος ο Φιλοκράτης ως αιχμάλωτος πολέμου, απαντούν στα συμφοραζόμενα της *amicitia* στον Πλάτο και στον Έννιο, βλ. *Epid.*113: *is est amicus, qui in re dubia re iuuat*, πβ. *Trin.*344: *deserere illum et deiuuare in rebus aduersis pudet*, Ένν. *trag.inc.*388R³ (=216W=210V3=351J): *amicus certus in re incerta*

cernitur, πβ. και ad 151 για άλλα συναφή χωρία. Τις βρίσκουμε στον Πλάυτο δύο ακόμη φορές (*Mos.*1041: qui homo timidus erit in rebus dubiis, nauci non erit και *Poen.*129–30: saepe ego res multas tibi mandavi, Milphio,/dubias, egenas, inopiosas consili, όπου το περικείμενο είναι διαφορετικό· αφορά στην ικανότητα του πανούργου δούλου να ανταπεξέλθει σε δύσκολες καταστάσεις μηχανορραφώντας για χάρη του κυρίου του), δύο ακόμη φορές στην τραγωδία (Άκκ. *trag.*38–9R³ (=235–6W): ut quae tum absentem rebus dubiis coniugem/tetinerit nunc prodat ultorem και Άκκ. *trag.*359–60R³ (=353–4W, αλλά πιθανότερα Ένν. *trag.*76–7J, βλ. ad 229–30)), πβ. *trag.inc.*151R³: ubi nunc secundis rebus adiutrix, στον Σαλλούστιο (*Cat.*10.2, 39.3, 51.1, *Jug.*14.5.3) και στον Λίβιο (1.39.3, 2.50.11, 3.12.4, 3.56.3, 7.30.3, 29.15.1, 29.25.3, 31.2.3)· πβ. ακόμη Καίσ. *Civ.*3.80.3: in rebus aduersis, Ορ. *Od.*3.2.5–6: trepidis...in rebus. Το επίθετο egenus απαντά στην ίδια διατύπωση στον Βεργίλιο (*A.*6.91: cum tu supplex in rebus egenis, πβ. 1.599, 8.365, 10.367), πβ. Λίβ.9.6.4 και είναι πιθανό πως το χρησιμοποιούσε ο Έννιος, βλ. Haffter 1934: 103, Horsfall 2013 ad A.6.91. Η συσσώρευση όρων και ειδικά συνωνύμων σε ασύνδετο αποτελεί σταθερό γνώρισμα του ύφους του Πλάυτου, βλ Palmer 1954: 86, Anderson 1993: 117, Barsby 1999: 23, αλλά επίσης το ασύνδετο της συγκεκριμένης μορφής, με δύο συνώνυμους (ή σχεδόν συνώνυμους) όρους, απαντά εξαιρετικά συχνά στις κωμωδίες του, λ.χ. 641, 722, *As.*223: oratione uinnula, uenustula, 824: turbas, litis, *Aul.*318: plorans, eiulans, 786: infelix, miser, *Epid.*450: armis, arte duellica, 523: fictor, condictor, *Men.*863: indomitos, ferocis, *Mil.*201: curans, cogitans, 663: aduocato tristi, iracundo, *Mos.*147: totae perpetuae, *Ps.*580: dolos, perfidias, *Men.*1133: miseriis, laboribus, *Trin.*302: imperiis, [et] praeceptis.

406–7 haec.../ut...: Το haec αναφέρεται σε όσα αναφέρθηκαν μόλις προηγουμένως και η πλάγια ερώτηση που εισάγεται με το ut λειτουργεί με τη σειρά της ως επεξήγηση στο haec σε μια χαλαρή σύνταξη της ομιλουμένης, πβ. 442–3, βλ. Hallidie 1891, Elmer 1900 ad 407.

408 numquam: βλ. ad 148. **quin:** i.e. ut non (συμπερασματική πρόταση) μετά την κύρια αρνητική πρόταση, AG§559.1, ET§343, KS II.267. **grātūs:** Πρόκειται για διόρθωση του Camerarius 1552 αντί του gratus των χφφ. Οι παλαιότεροι εκδότες και υπομνηματιστές, διαφωνώντας με τον δάκτυλο στον πέμπτο πόδα, είτε διατήρησαν το gratus των χφφ. (Hallidie 1891, Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930) είτε πρότειναν περαιτέρω διορθώσεις ή αλλαγές στη σειρά των λέξεων (Lindemann

1830, 1844, Geppert 1859: *te gratiis mittat manu*, πβ. Sonnenschein 1899· Fleckeisen 1850: *te emittat gratiis manu*, πβ. Harrington 1879, Zambaldi 1886· Brix 1865, ²1870: *manu te emittat gratiis*· Brix ³1876, ⁴1884: *te manu<d> emittat gratiis*· Schoell 1887: *gratiis quin te emittat manu*· Havet 1932: *emittat manu te gratiis*), ενώ ο Leo 1895 θεωρεί τον στίχο εσφαλμένο παρά τη διόρθωση. Αλλά εδώ έχουμε εξαίρεση στον νόμο των Hermann–Lachmann, πβ. 840 και βλ. Lindsay 1900 ad loc., Questa 2007: 231 και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 547. **emittat manu**: Αντί του κλασικού *manumittere* στην κωμωδία έχουμε πάντα *emittere manu*, πβ. 713, *As.*411, *Aul.*817, 823, 824, *Cas.*284/5, 474, *Cur.*497, 616, *Men.*1023, 1042a, 1059, *Mos.*975, *Per.*483, *Poen.*429, *Ps.*358, *Rud.*1218, 1388, 1410, *Ter. Ph.* 830, *Ad.*976.

409–10 et mea opera.../nam tua opera...: επανάληψη και αντίθεση στην αρχή των δύο στίχων.

409 Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6. **faciam ut faciat facilius**: επανάληψη των τύπων του *facere* και παρήχηση, βλ. και ad 119. **rebito**: βλ. ad 380.

410 et comitate et uirtute et sapientia: επανάληψη του *et* και παρήχηση του *t*.

411 redire...denuo: πλεονασμός.

413 emisisti e uinclis: Η χρήση του παρακειμένου είναι αμφίσημη: το γεγονός παρουσιάζεται ως κάτι βέβαιο για τον Ηγίωνα, ενώ είναι ήδη ολοκληρωμένο στην πραγματικότητα και ενδεχομένως πίσω από τα λόγια του Τυνδάρου βλέπουμε για μία ακόμη φορά τον φόβο του, καθώς ο Φιλοκράτης πρόκειται σύντομα να είναι ελεύθερος. **tuum...tua**: επανάληψη, πολύπτωτο και παρήχηση.

414–18 Ο Φιλοκράτης απαντά και αυτός με τη σειρά του αμφίσημα. Περιβάλλοντας τα λόγια του με τον μανδύα της ευγνωμοσύνης του δούλου προς τον κύριό του (το συναίσθημα που πρόκειται να συγκινήσει βαθιά τον Ηγίωνα), αναγνωρίζει τη διαρκή αφοσίωση του Τυνδάρου και εκφράζει την ευγνωμοσύνη του σε εκείνον (415–18), αφού, όμως, πρώτα υπενθυμίζει έμμεσα στον Τύνδαρο ότι ο ίδιος υπήρξε καλός κύριος και, ως εκ τούτου, είχε το δικαίωμα να αναμένει αφοσίωση εκ μέρους του (415: *merito tibi ea euenerunt a me*), πβ. Morris 1898 ad 414.

414 commemoras–meminisse: παρήχηση και παρονομασία.

416 me: Μόνον οι Lindsay ²1910 και Havet 1932 το μετατρέπουν σε *med*, αλλά το *med* δεν υποστηρίζεται από τα χφφ., ενώ και ο ίδιος ο Lindsay 1900 ad loc. σημειώνει ότι είναι αμφίβολο αν η μεταβολή σε *med* αποτελεί βελτίωση. Έχουμε χασμωδία στο

πρώτο στοιχείο (sī | ego), πβ. Hallidie 1891: xxxvii και έκθλιψη στο m(e) ērgā. **me erga**: για την αναστροφή, βλ. ad 245.

417 nox diem adimat: Ενδεχομένως πρόκειται για παροιμιακή έκφραση, πβ. *Rud.*1107: omnia iterum uis memorari, scelus, ut defiat dies, Κικ. *Ver.*2.4.59: dies me citius defecerit quam nomina, *Cael.*29: dies iam me deficiat, si, quae dici in eam sententiam possunt, coner expromere, *N.D.*3.81: dies deficiat si uelim numerare quibus bonis male euenerit, Σεν. *Med.*876–7: nox condat alma lucem;/mergat diem, βλ. Morris 1898 ad loc., πβ. Otto 1890: 112. Ο Ηγίων αντιλαμβάνεται τα λόγια αυτά ως ελάχιστη έκφραση ευγνωμοσύνης του «δούλου» προς τον κύριό του. Στην πραγματικότητα, ο Φιλοκράτης αναγνωρίζει μεν την ευεργεσία του Τυνδάρου (416: quae me erga multa fecisi bene), αλλά είναι ταυτόχρονα φανερό ότι έχει κατά νου να οδηγήσει τον διάλογο σε ένα τέλος (πβ. 393, 396, 400–1 και στη συνέχεια 445). Ταυτόχρονα ενδεχομένως αποκαλύπτει την οικονομία, με την οποία ο Πλάυτος χειρίζεται την επέκταση του διαλόγου του: hanc ex longa longiorem ne faciamus fabula φαίνεται πως εννοεί ο Φιλοκράτης με λιγότερο ρητή μεταθεατρική αυτοσυνειδησία σε σχέση με άλλους χαρακτήρες του Πλάυτου (βλ. *Cas.*1004–6, *Mer.* 1007–8, *Ps.*387–8, 720–1, *Poen.*1224). **nam quasi seruus [meus] esses, nihilo setius**: Το κοινό απολαμβάνει ιδιαίτερα την κωμική ειρωνεία, εφόσον αποδέκτης των επιδοκμασιών είναι ο πραγματικός δούλος, πβ. Harrington 1879 ad 417. **nihilo setius**: Το nihilo (nihilum,–i, ουσιαστικό, μόνον ενικός, «τίποτε», «μηδέν») είναι αφαιρετική του μέτρου ή της διαφοράς κοντά στο επίρρημα συγκριτικού βαθμού setius («λιγότερο»): η έκφραση σημαίνει «όχι λιγότερο», «εξίσου» (*OLD* s.v. setius 2c), βλ. και *Men.*1047: haec nihilo esse mihi uidentur setius quam somnia, πβ. Τερ. *An.*507, Καίσι. *Civ.*3.26.3, Βεργ. *G.*2.277, 3.367, *A.*5.862, 7.781, 9.441. Εσφαλμένα το setius θεωρείται ως συγκριτικός βαθμός του secus (ο οποίος είναι sequius). Φαίνεται ότι προέρχεται από ένα επίθετο *seto–, πιθανώς από την ίδια ρίζα με το επίθετο serus, πβ. *Cist.*692: sed memet moror quom hoc ago setius, Άκκ. *trag.*93R³ (= 57W): si forte paulo quam tu ueniam setius, βλ. Fest. 462L: setius a sero uidetur dictum, EM s.v. setius, WH II s.v. serus, *EDL* s.v. setius, Gratwick 1993 ad *Men.*1047.

418 <tu>: Για τη θεραπεία της χασμωδίας που προκύπτει όπως παραδίδεται ο στίχος στα χφφ. (mihi obsequiosus) έχουν προταθεί διάφορες λύσεις, ενώ οι Ussing 1878, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904 και Ernout 1933 δέχονται τη χασμωδία (mīhī | ōbsequiosus), θεωρώντας τον στίχο λειψό. Την αντιμετάθεση που πρότεινε ο Bothe 1809 (obsequiosus mihi) υιοθέτησαν οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia

1886, Zambaldi 1886, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904. Ο Schoell 1887 προσέθεσε την κλητική προσφώνηση *ere* στην αρχή του στίχου, πβ. Speijer 1888: 146 (ίσως και *mi obsequiosus semper, ere, fuisti*), Hallidie 1891. Το *tu*, το οποίο προσέθεσε ο Fleckeisen 1850 (μαζί με την αντιμετάθεση, *obsequiosus tu mihi*, πβ. Harrington 1879), και αποδέχονται οι Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013, ακολουθώντας την υπόδειξη του Ussing 1878 ad 417 (= 418), τοποθετώντας το δηλαδή στην αρχή του στίχου με τη σειρά των λέξεων ως έχει στα χφφ., ταιριάζει πολύ καλά στην αμφίσημη διατύπωση του Φιλοκράτη εδώ και την ενισχύει. **HE. di uestram fidem!:** Τυπικά πρόκειται για επίκληση στους θεούς για βοήθεια (sc. *imploro, obsecro*, για την πλήρη μορφή βλ. *Am.*455, 1130, *Cist.*663, *Truc.*805), αλλά συνήθως ως στερεότυπη αναφώνηση της ομιλουμένης (με το *di* κλητική προσφώνηση και το *uestram fidem* αιτιατική της αναφώνησης), απαντά πολύ συχνά στην κωμωδία και εκφράζει έκπληξη ή απορία (εδώ έκπληξη και συγκίνηση): βλ. Δον. ad *An.*716.7: “*admirantis aduerbium cum exclamatione*”, Hofmann ³1951: 27–8, Παπαδημητρίου 1998: 45–6.

419 hominum ingenium liberale!: αιτιατική της αναφώνησης, γνώρισμα της ομιλουμένης, βλ. Hofmann ³1951: 48–9. Με το *ingenium liberale* ο Ηγίων περιγράφει μεταφορικά τη συμπεριφορά ως ταιριαστή σε ελεύθερο άνθρωπο, αγνοώντας ότι τα λόγια του είναι αληθή, και προκύπτει διπλή δραματική ειρωνεία, αφενός λόγω της ευπιστίας του Ηγίωνα και αφετέρου εφόσον και οι δύο είναι στην πραγματικότητα ελεύθεροι άνθρωποι, πβ. Leach 1969: 284, Paduano 1996: 78, Raffaelli 2006 (=2009): 158. Ταυτόχρονα η γνώση του κοινού για την ταυτότητα του Τυνδάρου περιορίζει το ανησυχητικό ερώτημα που προκύπτει από την αντιφατική προς το ιδεολογικό υπόβαθρο της δουλείας αναφώνηση θαυμασμού του Ηγίωνα, ένα ερώτημα που δύναται να κλονίσει την κοινωνική διάκριση ανάμεσα σε ελεύθερο και δούλο, βλ. Thalmann 1996: 131. **ut lacrimas excutiunt mihi!:** βλ. ad 276, πβ. *Cist.*112: *ut mi exciuiisti lacrimas!*

420 Τα *DOVJE*¹ (*P*^{BD}) παραδίδουν *laudauit* αντί του *laudibus*. Αλλά το *laudibus* πρέπει να γίνει αποδεκτό, διότι ανήκει στις διορθώσεις των *B*³, *E*³ και *O*, ενώ το *laudauit* (το οποίο επιλέγουν οι Schoell 1887 (βλ. παρακάτω), Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Havet 1932 και ο Ernout 1933 (*quantis †laudauit†*)) περιττεύει, εφόσον έπεται το *collaudauit* (421). Ανάμεσα στο *quantis* και το *laudibus* υπάρχει *lacuna* που ισοδυναμεί με έναν πόδα. Οι Morris 1898, Lindsay ²1910 και Torino 2013 δεν

επιχειρούν κάποια προσθήκη. Ο Fleckeisen 1850 προσέθεσε <hic modo>. Ο Brix 1865, ²1870, ³1876 μετέφερε το *suum erum* από τον επόμενο στίχο, στον οποίο έγραψε *ederol* αντί για *pol*, πβ. Harrington 1879, Sonnenschein 1899. Ο Schoell 1887 θεώρησε ότι έχει χαθεί ένας ακόμη στίχος και πρότεινε στο κριτικό του υπόμνημα <*suom/seruolum hic modo laudibus, tum quam sincere suam uicem*>. Ο Lindsay 1900 προσέθεσε <*seruum*>, ενώ στο κριτικό υπόμνημα της έκδοσής του (²1910) προτείνει <*erus hunc*>· βλ. και ad 421–2. Οι καλύτερες λύσεις είναι αυτές που πρότειναν ο Leo και ο Gertz. Ο Leo 1895 προσέθεσε <*lautus*> (επίθετο (μετ. του *lauo*) «εξάιρετος» (*OLD* s.v. *lautus* 2b) που αναφέρεται στο *seruus*, 421), βασιζόμενος στο απόσπασμα από τον *Parasitus Piger* του Πλάτου (fr.iii M: *ambo magna laude lauti*). Η προσθήκη του δεν έχει γίνει αποδεκτή· ο Pascal ²1904 ad loc. την επιδοκιμάζει, αλλά δεν την υιοθετεί στο κείμενό του. Ο Gertz προσέθεσε <*quibus et*> πριν από το *quantis*, το οποίο επίσης βρίσκει παράλληλο στον Πλάτο (*Aul.*808: *quibus et quantis me donatis gaudiis!*, πβ. *Ps.*110: *quo pacto et quantas...turbellas*, Τερ. *Eu.*925: *quantam et quam ueram laudem capiet Parmeno!*) και αποδίδει πολύ καλό νόημα και το υιοθετούν οι Ussing 1878, Brix ⁴1884, Cocchia 1888, Zambaldi 1888, Hallidie 1891, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a. Το μέτρο έχει ως εξής: *uǐdeās cōrd(e) āmār(e) ĩntēr sē || <quǐbūs ēt> quāntīs laūdībūs*. Η διόρθωση συμφωνεί με το νόημα του επόμενου στίχου (*suum erum collaudauit*) και με όσα έχουν προηγηθεί, δηλαδή τα επαινετικά λόγια του Φιλοκράτη (που προσποιείται τον δούλο) για τον Τύνδαρο (που προσποιείται τον κύριο), αλλά και με την απάντηση του Φιλοκράτη που έπεται, ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο την ερμηνεύουμε, βλ. ad 421–2.

421–2 pol istic...laudetur laudibus: Ο Lindsay πρότεινε τις προσθήκες του (βλ. ad 420) προσπαθώντας, προφανώς λόγω του *istic me...laudat*, να συνδυάσει σε μία φράση την ανταλλαγή επαινετικών φιλοφρονήσεων μεταξύ κυρίου και δούλου και ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο ο Thalmann 1996: 144 σημ. 61 τις επιδοκιμάζει. Αλλά τίποτε δεν καθιστά απαραίτητο ότι ο θαυμασμός του Ηγίωνα αφορά εδώ στην αμοιβαιότητα και τη συμμετρία των συναισθημάτων κυρίου και δούλου, ειδικά εφόσον έχει ήδη κάνει λόγο γι' αυτήν (*uideas corde amare inter se*), ενώ καμία από τις πιθανές ερμηνείες του στίχου δεν καθιστά απαραίτητη τη συγκεκριμένη προσθήκη. Έχουμε δύο ενδεχόμενα εδώ: (α) Αν ο Φιλοκράτης μιλά παραμένοντας πιστός στον ρόλο του, τότε, απαντώντας στον θαυμασμό του Ηγίωνα, έχει κατά νου τα προηγούμενα λόγια του Τυνδάρου (401–13), στα οποία αναφέρεται με το *istic*

me...laudat, και, σε συνέχεια του επαίνου του για τον «κύριό» του (414–18), τονίζει εκ νέου την αξία του χαρακτήρα του (haud centesimam partem...quam ipse meritust ut laudetur laudibus). (β) Αλλά ενδέχεται εδώ ο Φιλοκράτης να μιλά in propria persona, έχοντας προσωρινά ξεχάσει τον ρόλο του, πβ. Watling 1965: 71. Η απουσία αντίδρασης εκ μέρους του Ηγίωνα αποτελεί μεν ένδειξη κατά της υπόθεσης για ένα γλωσσικό ολίσθημα του Φιλοκράτη στο σημείο αυτό, ενδέχεται δε να σημαίνει ότι ο Ηγίων ερμηνεύει τα λόγια του Φιλοκράτη με τον πρώτο τρόπο, δίχως, επομένως, να αντιληφθεί το σφάλμα του. Σε κάθε περίπτωση, τα λόγια του Φιλοκράτη αποσκοπούν στον έπαινο του Τυνδάρου: στην πρώτη περίπτωση, η αναγνώριση της αξίας του Τυνδάρου προβάλλει μέσα από την αμφισημία, ενώ στη δεύτερη δηλώνεται ρητά μέσα από το χιούμορ του lapsus linguae.

421 pol: βλ. ad 158. **haud centesimam partem:** «ούτε το ένα εκατοστό». Το centesimam partem είναι επιρρηματική αιτιατική, όπως οι πιο συνηθισμένες φράσεις meam partem, magnam, maiorem, maximam, minumam, bonam partem, βλ. ET§37, και έπεται το quam (422), διότι λανθάνει σύγκριση στο haud centesimam partem (i.e. multo minus), πβ. *Mil.*763: hau centensumam partem dixi atque...possum expromere, όπου το atque ισοδυναμεί με quam ή praeut, βλ. Tyrrell ³1889 ad loc. **istic:** αρχαϊκός τύπος του iste. **centesimam:** Η κλασική ορθογραφία παραδίδεται από την πλειονότητα των χφφ. (BDO²VE) και τη διατηρούν οι Ussing 1878, Leo 1895, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933 και Torino 2013. Ο Lindsay 1900 γράφει centessimam (O¹J), όπως και ο Havet 1932, ενώ στην έκδοσή του (²1910) centessumam. Οι Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, De Melo 2011a γράφουν centesumam, ενώ οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899 γράφουν centensumam.

422 meritust: i.e. meritus est, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541.

laudat... laudetur laudibus: ετυμολογικό σχήμα και παρήχηση.

423 quom...fecisti: βλ. ad 151.

424 bene facta cumulare...geras fideliter: χιαστό. **cumulare:** Το απαρέμφατο λειτουργεί ως συμπλήρωμα του occasio στην έκφραση occasio est αντί γενικής γερουνδίου (cumulandi, βλ. 117: fugiendi occasio, *Am.fr.iii*, *Epid.*271, *Trin.*998–9). Η έκφραση occasio est+απαρέμφατο απαντά πέντε φορές στον Πλαύτο (βλ. επίσης *Cur.* 59–60, *Per.*725–6, *Poen.*659, 1212 και πβ. Τερ. *Ph.*885–6, όπου εναλλάσσονται οι δύο συντάξεις), ομοίως συντάσσεται το opera est και συνηθέστερα το tempus est, βλ.

Madv. §417 σημ. 2, §419, B I.417, 366, ET§280, KS I.742, LHS II.349, 351. **ut... geras fideliter:** Η πρόταση εξηγεί το απαρέμφατο και σημαίνει «με το να φέρεις εις πέρας...» ή «φέρνοντας εις πέρας», πβ. 486: *dentēs ut restringerent*, *Aul.*220–1, *Bac.* 477–8, *Mil.*186–7, *Per.*35–6, *St.*121–2, *Truc.*919, βλ. B I.266 (ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των προτάσεων με *ut*+υποτακτική που αφορά σε συμφωνίες ή στους όρους, υπό τους οποίους λαμβάνει χώρα μία ενέργεια (“stipulative subjunctive”)).

426–7 Καθώς μοιάζει σαν να υπόσχεται «θα είμαι πιστός στον εαυτό μου», πβ. Sonnenschein 1899 ad 427, Allison 1942: 273 σημ. 4, Taladoire 1956: 191 (δηλαδή δεν υπόσχεται έμμεσα τίποτε όσον αφορά στον Τύνδαρο), στον όρκο του Φιλοκράτη εδώ και στη συνέχεια (428: *nec me secus umquam ei facturum quicquam quam memet mihi*) φαίνεται να λανθάνει μια περίεργη αμφισημία που καθιστά τη στάση του δυνάμει ανησυχητική, βλ. Harsh 1944: 349, Leach 1969: 278, Franko 1995: 160, Raccanelli 2002: 44, Burton 2004: 222, Richlin 2017: 400. Αλλά δεν είναι απόλυτα σίγουρο ότι το αίσθημα της ανησυχίας είναι το επιδιωκόμενο δραματικό αποτέλεσμα εδώ. Ο Φιλοκράτης απλώς διαβεβαιώνει ότι θα ενεργήσει με αφοσίωση, βλ. Hallidie 1891: vii–viii, ο όρκος του είναι ειλικρινής και ιερός, βλ. Blänsdorf 2002: 73–4, και με την ασυνήθιστη, αρχαϊκή και δικανική χρήση του *ρ. laudo* (βλ. ad 426) του δίνει επισημότητα και σοβαρότητα. Εξάλλου, ενδέχεται ο ηθοποιός που υποδύεται τον Φιλοκράτη να δείχνει με μια κατάλληλη χειρονομία τον Τύνδαρο, βλ. Havet 1932 ad 427, διαλύοντας οποιαδήποτε αμφισημία και αμφιβολία για τον Τύνδαρο (όχι, όμως, και για τον Ηγίωνα), ενώ τα λόγια του στον στ. 428 (*nec me secus umquam ei facturum quicquam quam memet mihi*, με την εμφατική παρήχηση του *m*, που πυκνώνει προς το τέλος του στίχου) ενδέχεται να λειτουργούν εξίσου καθησυχαστικά. Σε κάθε περίπτωση, η αντίδραση του Τυνδάρου στη συνέχεια (429: *istaec dicta; te experiri et opera et factis uolo*) δεν καταδεικνύει αναπόφευκτα ότι τα λόγια του Φιλοκράτη τον έχουν θορυβήσει. Υπάρχει χιούμορ, το οποίο έγκειται στην αμφισημη διατύπωση που δημιουργεί ένα μίγμα αλήθειας, εντιμότητας και απάτης (σε βάρος του Ηγίωνα), που το κοινό είναι σε θέση να απολαύσει, πβ. Harrington 1879, Morris 1898, Elmer 1900, Waltzing 1920 ad 427, και το οποίο ενισχύεται από την επιδοκμασία του Ηγίωνα (427: *probus es homo*, βλ. ad loc.). Εδώ φαίνεται ότι ο Πλάυτος αξιοποιεί το ίδιο δραματικό αποτέλεσμα της κωμικής ειρωνείας, όπως και στις αντίστοιχες περιπτώσεις στον *Amphitruo* όπου μιλούν ο Ερμής (392: *SO. quid si falles? MER. tum Mercurius Sosiae iratus siet, 436–7: at ego per Mercurium iuro tibi Iouem non credere;/nam iniurato scio plus credet mihi quam iurato tibi*) και ο Δίας

(933–4: id ego si fallo, tum te, summe Iuppiter,/quaeso Amphitruoni ut semper iratus sies).

426 testem laudo: Τα χφφ. παραδίδουν *testem do*, το οποίο δεν συμπληρώνει το μέτρο. Η ορθή γραφή παραδίδεται από τον Νόνιο 528L: *laudare etiam significant nominare...* Plautus *Captiuus*: ‘id ut scias, Iouem supremum testem laudo, Hegio’ και τη δέχεται η πλειονότητα των εκδοτών (εκτός από τους Fleckeisen 1850, Brix ²1870, ³1863, ⁴1884, Harrington 1879, Zambaldi 1886, οι οποίοι προσθέτουν <tibi>, ενώ ο Langen 1880: 219 πρότεινε *testem testor*, κατά το *Rud.*1338: *Venus Cyrenensis, testem te testor mihi*, ο Schoell 1887 έγραψε *testem do laudo* και οι Goetz–Schoell 1904 *testem †do*). Η χρήση του ρ. *laudare* με αυτήν τη σημασία ανήκει στην πρόιμη Λατινική και ήταν καθιερωμένη στο επίσημο, δημόσιο και δικανικό λεξιλόγιο, βλ. Paul. *Fest.*105L: *laudare apud antiquos ponebatur pro nominare*, Γέλλ.2.6.16: ‘*Laudare*’ significat prisca lingua nominare appellareque. sic in actionibus ciuilibus auctor ‘*laudari*’ dicitur, quod est nominari, Κικ. *de Orat.*3.68, 187, *Brut.*44 (auctorem/–es *laudare*), *OLD* s.v. *laudo* 5, *LS* s.v. *laudo* II.

427 probus es homo: Αυτή η έκφραση, η οποία ίσως προέρχεται από τον καθημερινό λόγο, απαντά έξι ακόμη φορές στον Πλάυτο, αλλά δεν χρησιμοποιείται σχεδόν ποτέ κυριολεκτικά: ο Φιλολάχης τη χρησιμοποιεί για να επαινέσει τον εαυτό του για την εξαγορά της ελευθερίας της εταιράς του (*Mos.*243), χρησιμοποιείται ειρωνικά για δύο προαγωγούς (τον Δόρδαλο και τον Λάβρακα), που κάθε άλλο παρά *probi* είναι (*Per.* 617, *Rud.*735) και σε τρεις περιπτώσεις πρόκειται για επιδοκίμασία εκ μέρους των πανούργων δούλων Μιλφίωνα και Ψευδολόγου για τις ικανότητες των συνεργών τους στην απάτη (*Poen.*582, *Ps.*749, 942). Εδώ η επιδοκίμασία του Ηγίωνα υπογραμμίζει την κωμική ειρωνεία.

429–45 Ο Ηγίων δεν αντιλαμβάνεται το πραγματικό νόημα που έχουν τα λόγια του Τυνδάρου και η ειρωνεία στις τελευταίες αυτές παρακλήσεις του Τυνδάρου, που είναι σκόπιμα αμφίσημες, είναι αριστουργηματική, πβ. Harrington 1879 ad 432, Morris 1898 ad 385, Sonnenschein 1899 ad 429–45, Cocchia 1886, Waltzing 1920 ad 432, Brix–Niemeyer ⁶1910 ad 432 και ad 439. Στην ύστατη έκκληση του Τυνδάρου προς τον Φιλοκράτη για να μην τον εγκαταλείψει (βλ. 434: *ne tu me ignores*) η αγωνία του είναι αισθητή, πβ. Harsh 1944: 348–9, Burton 2004: 221–2. Είναι φανερή στον λόγο μέσω του πλεονασμού στον στ. 435 (βλ. ad loc.), της ακατάστατης σύνταξης στους στ. 436–7 (βλ. ad loc.) και κυρίως μέσω των επαναλήψεων. Επαναλαμβάνει τρεις φορές τύπους του ρ. *uelle* στους στ. 429–30, χρησιμοποιεί εκ νέου τη φράση *animum*

aduortas uolo (430), την οποία είχε ήδη χρησιμοποιήσει προηγουμένως δύο φορές (383, 388), δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο *pro te* (433, 435, βλ. και ad 433), ενώ στους στ. 432–5 στον λόγο του συσσωρεύονται τύποι της προσωπικής και κτητικής αντωνυμίας α' προσώπου: *mea fide* (432), *meam...uitam* (433), *me*, *meo e conspectu* (434) και *me* (435), βλ. ad 432. Επίσης στον στ. 438 επαναλαμβάνει το θέμα της χρηματικής εγγύησης των είκοσι μινων, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος τρεις φορές προηγουμένως (364, 379, 432–3), βλ. ad loc.

429–30 Προηγουμένως ο Ηγίων επανέλαβε τρεις φορές το *ρ. uelle* δίνοντας οδηγίες στον Φιλοκράτη (θεωρώντας πως είναι ο δούλος) ενθουσιασμένος και γεμάτος αυτοπεποίθηση (362–5, βλ. ad loc.). Τώρα ο Τύνδαρος χρησιμοποιεί τρεις φορές το *ρ. uelle*, απευθυνόμενος φαινομενικά στον «δούλο» του, αλλά στην πραγματικότητα προσπαθεί με αγωνία να βρει τα κατάλληλα λόγια για τις τελευταίες παρακλήσεις του προς τον Φιλοκράτη.

429 Είναι σαφές ότι εδώ ο Τύνδαρος επιχειρεί την αντιδιαστολή *λόγω–έργω*, έναν κοινό τόπο και στην κωμωδία του Πλαύτου (λ.χ. *Am.*512, *Men.*334, *Mer.*554, 771 *Mil.*633, *Per.*287, *St.*280, πβ. Τερ. *Hau.*760), αλλά κυρίως ένα θέμα που φαίνεται ότι τον προβληματίζει εν γένει και ειδικά τώρα, διότι επίκειται η αναχώρηση του Φιλοκράτη. Οι Elmer 1900 και De Melo 2011a επιλέγουν δίκωλον και κώλον (αντίστοιχα) μετά το *istaec dicta*, ακολουθώντας τον Seyffert 1887: 815. Το ζήτημα έγκειται στη σύνταξη του στίχου και επηρεάζει ελαφρώς την ερμηνεία και τη μετάφραση. Ο Leo 1895 ad loc. απέρριψε τη στίξη, θεωρώντας ότι προσδίδει στον λόγο του Τυνδάρου μια αταίριαστη καχυποψία (“sed hoc suspicionem sermoni non aptam inferat”), πβ. Waltzing 1920 ad loc., και δεν την επιλέγει κανείς από τους υπόλοιπους σύγχρονους εκδότες. Δίχως τη στίξη, πρόκειται για μια πρόταση, όπου το *experiri*, το οποίο αντιστοιχεί στα λόγια του Φιλοκράτη μόλις προηγουμένως (425: *quam opera experiar persequi*), έχει υποκείμενο το *te* και αντικείμενο το *istaec dicta* και οι αφαιρετικές οργανικές (*opera*, *factis*) δηλώνουν το μέσο (δηλ. «Τα λόγια αυτά θέλω να δοκιμάσεις (δηλ. να τα εφαρμόσεις) και με την προσπάθεια και με τις πράξεις σου»): η ιδέα του διπόλου *λόγω–έργω* υπογραμμίζεται κατάλληλα, βλ. την απόδοση του Scandola 1996: 129 (“Queste parole vorrei che tu le provassi coi fatti”), πβ. Allison 1942: 243 (“I wish your actions may make true your words”), Watling 1965: 72 (“All I ask is that you confirm those words in act and deed”). Αν επιλέξουμε τη στίξη, τότε έχουμε δύο προτάσεις σε ασύνδετο: η πρώτη είναι το *istaec dicta* (*sc. sunt*), ενώ στη δεύτερη (*te experiri | et opera et factis uolo*) το *te* είναι αντικείμενο του

απαρεμφάτου *experiri* και τα *opera, factis* είναι αφαιρετικές της αναφοράς, δηλ. «Αυτά είναι λόγια· θέλω να σε δοκιμάσω και στην προσπάθειά σου και στις πράξεις σου». Σ' αυτήν την περίπτωση, η διατύπωση ταιριάζει με τη χρήση του ρ. *experiri* από τον Τύνδαρο στον στ. 349 (*huius ego experiar fidem*) με τη σημασία «δοκιμάζω» (*OLD* s.v. 1). Η εμφατική θέση του *istaec dicta* στην αρχή του στίχου ενισχύει την αντίθεση σε κάθε περίπτωση. Ο Τύνδαρος γνωρίζει ότι σύντομα η συνομιλία τους θα οδηγηθεί στο τέλος της· έχει μια τελευταία ευκαιρία να εκφράσει στον Φιλοκράτη τα αιτήματά του και η ανησυχία του είναι ίσως περισσότερο αναμενόμενη στην παρούσα στιγμή απ' ό, τι θεώρησε ο Leo. Επωφελούμενος από τον ρόλο του κυρίου που υποδύεται, συνεπώς, ίσως δεν θα μπορούσε να επιλέξει καταλληλότερη διατύπωση, ώστε να καταστήσει σαφέστερο στον Φιλοκράτη το μήνυμά του. Άλλωστε, διατυπωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο η δήλωσή του δεν θα ήταν περισσότερο τολμηρή από εκείνες στους στ. 229–30 και 231–6, όπου μάλιστα απευθυνόταν στον Φιλοκράτη ευθέως και συγκεκριμένα στους στ. 231–6 για το ίδιο ακριβώς θέμα όπως και εδώ.

opera: Τη γραφή του B (*operis*), που συμφωνεί στον αριθμό με το *factis*, επιλέγουν οι Fleckseisen 1850, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Leo 1895, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899· για τον πληθυντικό πβ. *As*.425, 721, *Bac*.45, *Rud*.321 και παρακάτω στον στ. 522: *perfidiiis*. Οι υπόλοιποι εκδότες επιλέγουν τη γραφή *opera*. Η φράση *experiri opera* απαντά και αλλού στον Πλάτο (*Bac*.387, *Trin*.826) και προηγουμένως στα λόγια του Φιλοκράτη (425) και εδώ ταιριάζει με το νόημα, ανεξαρτήτως αν επιλέξουμε τη στίξη του Seyffert ή όχι, ενώ η ομοφωνία των DOVJE για το *opera* αποτελεί την ισχυρότερη ένδειξη υπέρ της γραφής, διότι φαίνεται ότι ανάγεται στο P^{BD}, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc.

430 quo minus dixi: Το *minus* είναι σχεδόν ισοδύναμο του *non*, πβ. *Am*.479, *Mer*.24, *St*.162, Τερ. *An*.655, *Eu*.737, επίσης *Cas*.998, *Mil*.876, Τερ. *Ph*.362, βλ. *OLD* s.v. *minus* 4a, Lindsay 1907: 1, 111, LHS II.454–5. Το *quo* είναι αφαιρετική του μέτρου ή της διαφοράς. **de te:** Δεν εννοεί κάποιον έπαινο για τον ίδιο τον Φιλοκράτη (δεδομένου ότι στους στ. 401–13 τα λόγια του συνίσταντο στον αυτοέπαινό του), όπως θεώρησε ο Sonnenschein 1899 ad loc., αλλά όσα έπονται, συνεχίζοντας από τον στ. 397, πβ. Leo 1895 ad loc.: “*non laude tua, sed ‘te hinc mea fide mitti domum’* etc.”, Ussing 1878 ad 429 (= 430), Waltzing 1920 ad loc., όπως φαίνεται και από την απολογητική του δήλωση στη συνέχεια (431: *atque horunc uerborum causa caue tu mi iratus fuas*). **animum aduortas uolo:** βλ. ad 175 και πβ. 383, 388. Επαναλαμβάνει

τακτικά αυτήν τη φράση, απευθυνόμενος στον Φιλοκράτη· προφανώς και αυτό οφείλεται στην ανησυχία του για την τύχη του.

431 horunc uerborum: Εννοεί όσα πρόκειται να πει στη συνέχεια. Το horunc (horum+ce) είναι αρχαϊκός τύπος της γενικής αντί του horum. **causa caue:** παρήχηση, βλ. ad 119. **caue:** Τη διόρθωση του Bentley (βλ. Sonnenschein 1883: 200) αποδέχονται οι περισσότεροι εκδότες. Το caueo των χφφ. διατηρούν οι Leo 1895, Elmer 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910 (cauēto), όπως και στο χωρίο *As.372*, αλλά δεν απαντά αλλού στον Πλαύτο. Αντίθετα, το caue tu είναι συχνό στον Πλαύτο στη σύνταξη αυτήν, βλ. *As.256*, *Aul.618*, *Mer.484*, *Mos.808*, 810, *Rud.704*, *Vid.83M*. **caue...fuas:** απαγόρευση, caue+υποτακτική ενεστώτα (με τον αρχαϊκό τύπο της υποτακτικής αντί του sis) σε παράταξη (χωρίς ne), πβ. 439, βλ. Lindsay 1907: 132, B I.232, ET§251.2.B.2, KS I.205–6, LHS II.336.

432 te quaeso: Παρενθετική πρόταση ευγένειας κοντά στη προστακτική cogitato. Συνήθως σ' αυτήν τη χρήση έχουμε απλώς quaeso, βλ. ad 570, αλλά βλ. και ad 340. **cogitato:** προστακτική μέλλοντα, βλ. ad 110. Ο Τύνδαρος αναφέρεται σε μελλοντικό χρόνο: ο Φιλοκράτης πρέπει να θυμάται όταν θα είναι πια ελεύθερος. **mea fide mitti domum:** Ο Τύνδαρος αναφέρεται μεν στη συμφωνία που είχε με τον Ηγίωνα (340, 351–4, βλ. και ad 351), πβ. Franko 1995: 161, αλλά επίσης εδώ τα λόγια του ενδέχεται να σημαίνουν «χάρη στην αφοσίωσή μου σε στέλνουν στην πατρίδα» και με το te aestumatum (433) επανέρχεται στο περιεχόμενο της συμφωνίας. Σ' αυτόν και στους επόμενους τρεις στίχους στον λόγο του Τυνδάρου συσσωρεύονται τύποι της προσωπικής και κτητικής αντωνυμίας α' προσώπου: mea fide (432), meam...uitam (433), me, meo e conspectu (434) και me (435)· μ' αυτόν τον τρόπο δίνει έμφαση στη συμβολή του στην απόδραση του Φιλοκράτη, αλλά επίσης δείχνει και την αγωνία του για τη δική του τύχη.

433 pro te positam pignori: Παρήχηση του p. Η επανάληψη του pro te στη συνέχεια (435) είναι σκόπιμη, εφόσον έτσι ο Τύνδαρος δηλώνει έμμεσα τη θυσία του για χάρη του Φιλοκράτη, για να προκαλέσει σε εκείνον το αίσθημα της ευθύνης απέναντί του. Για τον Ηγίωνα πρόκειται απλώς για μια υπερβολική περιγραφή της κατάστασης, πβ. Sonnenschein 1899 ad 424–45. **pignori:** δοτική κατηγορηματική του σκοπού, «για ενέχυρο», «για εγγύηση», πβ. 655. Εδώ και στον στ. 655 η ορθογραφία των χφφ. είναι pignori, όπως και στα χωρία *Mos.978*, *Ps.87*, *Rud.581*· ομοίως Τερ. *Ph.661*. Αλλά στον στ. 655, όπου απαντά ο ίδιος όρος, ο Νόνιος 232L παραδίδει pignerī· αντίθετα, ο Δονάτος ad *Ad.796.2* φαίνεται ότι επιβεβαιώνει την ορθογραφία των χφφ.,

διότι παραδίδει *pignoris*. Συνεπώς, ορισμένοι εκδότες γράφουν εδώ *pignori* και στον στ. 655 *pigneris*, βλ. Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Lindsay 1900, ²1910, Havet 1932, Ernout 1933 και De Melo 2011a' ενώ άλλοι γράφουν και στις δύο περιπτώσεις *pigneris* ακολουθώντας τη μαρτυρία του Nonίου για τον 655, βλ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Harrington 1879, Schoell 1887, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891. Την ορθογραφία των χφφ. και στους δύο στίχους διατηρούν οι Ussing 1878, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Torino 2013.

434 ne tu me ignores: απαγόρευση, *ne*+προτροπική υποτακτική (ενεστώτα). **qum extemplo:** συχνό στον Πλάτο αντί του *quom primum*, βλ. 786, *Am.*865, *As.*442, *Mer.*295, *Mil.*578, 933, 1176, *Mos.*101, *Ps.*804, *Rud.*979, *Trin.*242, 492, 725. Το *extemplo* (προερχόμενο από το λεξιλόγιο της οιωνοσκοπίας, βλ. Σέρβ. ad A.1.92, ad 2.699, EM s.v. *templum*, WH I s.v. *extemplo*, EDL s.v. *templum*, αλλά βλ. OLD s.v.: **ex tempulo* [*tempus*]) είναι κυρίως αρχαϊκό επίρρημα· απαντά 73 φορές στον Πλάτο, μία φορά στον Ναίβιο (*com.*98R³=96W), δύο φορές στον Έννιο (*Ann.*377 Sk, *trag.inc.*355R³=433W=362J), μία φορά στον Καικίλιο Στάτιο (*com.*160R³=153W) και δύο στον Τερέντιο (*An.*518, *Hec.*373), βλ. ακόμη Πακ. *trag.*140R³(=142W), Άκκ. *trag.*385R³(=377W), το χρησιμοποιεί ιδιαίτερα συχνά ο Λίβιος, ο Κικέρων μία μόνο φορά σε λόγο του (*Q.Rosc.*8), στα *Aratea* (fr.34.351) και μία φορά σε επιστολή του στον Αττικό, όπου παραθέτει από άγνωστη τραγωδία (*Att.*13.47.1=*trag.inc.*23–4R³), καθόλου ο Καίσαρας, ο Σαλλούστιος και ο Οράτιος, ενώ απαντά ενίοτε στους Αυγούστειους ποιητές κυρίως με αρχαϊκή χροιά, βλ. Hofmann ³1951: 83–4, Christenson 2000 ad *Am.*207, Horsfall 2008 ad Verg. *Aen.*2.176.

435 me seruum in seruitute: ετυμολογικό σχήμα, παρήχηση και ταυτολογία, αλλά ο πλεονασμός αυτός δεν είναι τυχαίος. Στον βαθμό που του το επιτρέπει η κατάσταση, ο Τύνδαρος είναι όσο το δυνατόν πιο σαφής μέσα από τον αμφίσημο λόγο του: «αφού αφήσεις εδώ εμένα δούλο σε δουλεία» (όπως το αντιλαμβάνεται ο Ηγίων) και «αφού αφήσεις εδώ εμένα, τον δούλο σου, σε δουλεία» (όπως το εννοεί ο ίδιος), πβ. Waltzing 1920 ad 435–6. Έχει επίγνωση ότι το δουλικό του status δεν του αφήνει πολλά περιθώρια: δεν μπορεί να απαιτήσει την απελευθέρωσή του, μόνο να παρακαλέσει γι' αυτήν. **pro te:** βλ. ad 433. Οι περισσότεροι εκδότες επιλέγουν τη διόρθωση *pro ted*, για τη θεραπεία της χασμωδίας *te | hic*. Αλλά μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., *te*, όπως οι Hallidie 1891, Ussing 1878,

Sonnenschein 1899, Elmer 1900 και Torino 2013, και να θεωρηθεί ανεκτή η χασμωδία με βράχυνση (tē | hīc, προσωδιακή χασμωδία).

436–7 ducas–deseras–neque des: ασύνδετο και παρήχηση του d. Εννοείται το ne με τις προτροπικές υποτακτικές ducas, deseras και neque des (διπλή άρνηση, άρα κατάφαση, des operam), όπως στην προηγούμενη απαγόρευση ne tu me ignores (435). Η ακατάστατη σύνταξη δεν τείνει μόνο στο ύφος της πραγματικής ομιλίας στο πλαίσιο ενός αποχαιρετισμού, όπως παρατηρεί ο Lindsay 1900 ad 438, αλλά πρέπει να αποδοθεί επίσης στην ανησυχία του για τη μοίρα του ύστερα από την αναχώρηση του Φιλοκράτη, που επίκειται.

436 pro libero esse ducas: Ο Τύνδαρος μιλά εδώ παραμένοντας πιστός στον ρόλο του, πβ. Harrington 1879 ad loc., αλλά στην πραγματικότητα τα λόγια του συνοψίζουν όλη την ουσία της αγωνίας του, πβ. Pascal ²1904 ad loc.

438 Επειδή σ' αυτόν τον στίχο επαναλαμβάνεται το περιεχόμενο των στ. 364, 379 και 432–3, ο Brix 1865, ²1870, ³1876 ⁴1884 τον οβέλισε, θεωρώντας ότι πρόκειται για γλώσσα στον στ. 432, που με κάποιον τρόπο παρείσφρησε στο σημείο αυτό του κειμένου· ομοίως οι Cocchia 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Leo 1895, Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, ενώ ο Havet 1932 τον μετέθεσε μετά τον στ. 430. Αλλά η επανάληψη της πληροφορίας για τη χρηματική εγγύηση των είκοσι μνων, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος, είναι λογική, διότι τη στιγμή ενός αποχαιρετισμού είθισται να τονίζεται κάποιο σημαντικό στοιχείο, βλ. Waltzing 1920 ad 437–8· τούτο ισχύει σίγουρα για τον Ηγίωνα, ο οποίος ερμηνεύει από τη δική του οπτική γωνία τα λόγια του Τυνδάρου και εν μέρει ο τελευταίος επανέρχεται στο θέμα για να μην προκαλέσει στον Ηγίωνα υποψίες, πβ. Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. Αλλά κυρίως η επανάληψη οφείλεται για μία ακόμη φορά κυρίως στην αγωνία του Τυνδάρου, ο οποίος γνωρίζει ότι σύντομα ο Φιλοκράτης θα βρίσκεται μακριά και παρατείνει τον ήδη εκτενή αποχαιρετισμό, κερδίζοντας χρόνο, για να συνεχίσει με περαιτέρω παρακλήσεις προς εκείνον, βλ. και Lindsay 1900 ad loc., κρίνοντας από τα λόγια του στη συνέχεια. **scito:** προστακτική μέλλοντα, βλ. ad 110 και ad 297. **mittiēr:** αρχαϊκός τύπος του απαρεμφάτου παθητικού ενεστώτα στο τέλος του στίχου metri gratia.

439 fac fidelis sis fideli: πολύ συχνή παράταξη στην κωμωδία, με προστακτική fac+απλή υποτακτική (βουλευτική, χωρίς ut), κατάλοιπο της αρχικής παράταξης (που θα είχε τη μορφή fac. sis fidelis), βλ. B I.224, ET§307, μια περίφραση αντί προστακτικής. Αυτή είναι η γραφή των χφφ., ενώ ο Νόνιος 824L παραδίδει fac

<fidelis sis> fidele, caue fidem fluxam feras (με τη συμπλήρωση του Lindsay με βάση τους *Captivi*), όπου το fidele (αντί του fideli των χφφ.) είναι επίρρημα αντί του fideliter. Μετρικό πρόβλημα δεν υπάρχει με οποιαδήποτε από τις δύο γραφές. Η γραφή των χφφ. έχει απορριφθεί έναντι της έμμεσης παράδοσης από αρκετούς εκδότες (Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, De Melo 2011a), οι οποίοι γράφουν fac fidele sis fidelis, πβ. και Cocchia 1886: fac fidelis sis fidele. Με τη γραφή του Νονίου, έχουμε μεν μια διατύπωση που βρίσκει παράλληλα στον Πλάυτο (βλ. ad 250): αλλά συγκεκριμένα το fidele δεν απαντά αλλού στις κωμωδίες του, όπου, αντ’ αυτού, χρησιμοποιεί το fideliter έξι φορές (δύο εκ των οποίων στους *Captivi*, στ. 363, 424), ενώ θα ήταν η μοναδική περίπτωση στη Λατινική γραμματεία, όπου απαντά το επίρρημα αυτό σχηματισμένο κατά την αιτιατική του ουδετέρου, όπως το facile (βλ. *OLD* s.v. fidele). Κυρίως, όμως, το νόημα που αποκτούν τα λόγια του Τυνδάρου είναι διαφορετικό («να είσαι απόλυτα αφοσιωμένος»). Το feras, που παραδίδει ο Νόνιος στο τέλος του στίχου και το οποίο δίνει τριπλή παρήχηση του f σε καθένα από τα δύο ημιστίχια, επιλέγει μόνον ο Schoell 1887 και το θεωρεί πιθανό ο Torino 2013 (βλ. ad loc.), μολοντί δεν το υιοθετεί στο κείμενό του. Αλλά το ρ. gerere συντάσσεται με αφηρημένη έννοια (συναίσθημα ή συμπεριφορά) και αλλού στον Πλάυτο, λ.χ. *As.*257: ingenium gerunt, *Bac.*509: animum...gero, *Poen.*304: pudorem gerere, 813: plumbeas iras gerunt, πβ. Τερ. *Hec.*310: iras gerunt (*OLD* s.v. 5). Άλλωστε, αν δεχθούμε την ορθότητα του κειμένου του Νονίου, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι στα χφφ. υπάρχουν δύο σφάλματα στον ίδιο στίχο, ενώ, από την άλλη πλευρά, ήδη φαίνεται ότι ο Νόνιος έχει παραλείψει μέρος του στίχου, βλ. Waltzing 1920 ad loc., πβ. Ussing 1878 ad 438 (= 439). Τη γραφή των χφφ. διατηρούν οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Hallidie 1891, Leo 1895, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Ernout 1933, Torino 2013. Όπως παραδίδεται στα χφφ., με την παρήχηση του f και το ετυμολογικό σχήμα (fidelis–fideli–fidem), η φράση αποδίδει καλύτερο νόημα, δεδομένης της κατάστασης («να είσαι πιστός σ’ αυτόν που σου είναι αφοσιωμένος»): αποδίδει μεν την ασυνήθιστη εικόνα αμοιβαίας αφοσίωσης μεταξύ κυρίου και δούλου, όπως επισημαίνει η Raccanelli 1998: 157 σημ. 105, 2002: 33 σημ. 9, η οποία επιδοκιμάζει τη διατήρηση της γραφής των χφφ., πβ. Freyburger 1977: 126, αλλά κυρίως περιγράφει ακριβώς την ανταπόδοση που προσδοκά ο Τύνδαρος εκ μέρους του Φιλοκράτη για τη δική του αφοσίωση προς εκείνον, πβ.

Waltzing 1920 ad loc. Πρόκειται για το μοναδικό επιχείρημα που έχει στη διάθεσή του ο Τυνδαρος, ευρισκόμενος κατά τα άλλα ο ίδιος τώρα στην πλέον ευάλωτη θέση. Φυσικά μόνον ο Φιλοκράτης μπορεί να κατανοήσει το πραγματικό νόημα του *fideli*, ενώ για τον Ηγίωνα ο κύριος επαναλαμβάνει απλώς το αίτημά του για αφοσίωση, πβ. Brix–Niemeyer ⁶1910 ad loc. **fidem fluxam**: Το επίθετο *fluxa* χρησιμοποιείται μεταφορικά με τη σημασία *instabilis*, βλ. *OLD* s.v. *fluxus*¹ 5a, πβ. Σαλλ. *Jug.*111.2, Λίβ.40.50.5, Τάκ. *Hist.*2.75, 3.48, 4.23· ο Καικίλιος Στάτιος χρησιμοποιεί το *ἄπαξ λεγόμενον* *profluvia fide* (*com.*30R³=27W). **caue...geras**: βλ. ad 431.

440 faciet–facere: επανάληψη και παρήχηση. **scio**: Η παρένθεση (παράταξη της ομιλουμένης αντί υποτακτικής σύνταξης) δεν εκφράζει τη βεβαιότητα του Τυνδάρου (όπως θεωρεί ο Ηγίων), αλλά λειτουργεί ως έμμεση προτροπή προς τον Φιλοκράτη. **omnia**: Στην εμφατική τελευταία θέση πρόκειται για μια διαβεβαίωση για την ανταλλαγή (όπως το αντιλαμβάνεται ο Ηγίων) αλλά και έμμεση παράκληση του Τυνδάρου προς τον Φιλοκράτη για να μεσολαβήσει στον πατέρα του γι’ αυτήν, ενώ αποτελεί ίσως για μία ακόμη φορά έναν υπαινιγμό του Τυνδάρου στη *manumittio*, πβ. Elmer 1900 ad loc., Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 439, Waltzing 1920 ad 363 και ad loc., Havet 1932 ad loc.

441 inuentum inueni: Το νόημα του στίχου καθορίζεται από τον όρο αναφοράς του *hunc* και, σύμφωνα με αυτόν, η φράση μπορεί να ερμηνευτεί με τρεις τρόπους: (1) Η πλειονότητα των υπομνηματιστών και των μεταφραστών (Lambinus 1577 ad loc.: “*id est, et para tibi amicum Hegionem iam paratum, et quaesitum, si officium tuum facies, et si fidem seruabis*”, Ussing 1878 ad 440 (= 441), Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Barber 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc., πβ. Stampini 1888: 39, Watling 1965: 72, Carena 1975: 232, Scàndola 1996: 130, De Melo 2011a: 551) θεωρεί ότι το *hunc* αναφέρεται στον Ηγίωνα. Το *hunc* είναι το αντικείμενο του *inueni* και από την προηγούμενη πρόταση εννοείται ως κατηγορούμενο το *amicum* και επομένως το *inuentum* είναι μετοχή συνημμένη στο *hunc* (δηλαδή «να βρεις αυτόν ως φίλο που ήδη βρήκες»). Σ’ αυτήν την περίπτωση, η φιλία του Ηγίωνα συνίσταται στην ευγενική συμπεριφορά του προς τους δύο αιχμαλώτους. (2) Το *hunc* αναφέρεται στον γιο του Ηγίωνα, τον Φιλοπόλεμο, και η φράση σημαίνει «βρες αυτόν που έχει ήδη βρεθεί (ενν. διότι γνωρίζουμε ότι βρίσκεται στην κατοχή του Μενάρχου)», βλ. Scarborough 1893: xvi–xix, Elmer 1900 ad loc. ή ακόμη, όπως πρότεινε ο Proudfit 1843 ad 364 (=441), συνδυάζοντας αυτήν

την ερμηνεία με την πρώτη, «και βρες ένα φίλο σ' αυτόν (ενν. τον Φιλοπόλεμο) που θα τον βρεις (και θα τον φέρεις στον πατέρα του)». (3) Ο Lindsay 1900 ad loc. πρότεινε ότι το *inuentum* ενδέχεται να είναι αιτιατική του ουσιαστικού *inuentus* («εύρημα», «ανακάλυψη», *OLD* s.v., πβ. *Mer.847*, *Trin.679*)· επομένως, έχουμε να κάνουμε με έναν πλεονασμό που σημαίνει «βρες αυτόν (ενν. τον Φιλοπόλεμο)», πβ. Allison 1942: 244. Η διόρθωση του Schoell 1887 (*inuentu*, σύμφωνα με το *Mer.847*), την οποία υιοθετεί ο Hallidie 1891, είναι περιττή, εφόσον όλα τα χφφ. παραδίδουν *inuentum*. Το ετυμολογικό σχήμα, που απαντά και αλλού στον Πλάτο, πβ. *Cur.540*: *redditum ut reddam tibi*, *Men.452*: *homines occupatos occupat*, ομοίως *Rud.109*, επίσης πβ. Κικ. *Fam.14.1.5*: *uide ne puerum perditum perdamus*, δεν αποκλείει καμία από τις τρεις ερμηνείες. Η πρόταση του Lindsay στερείται το πλεονέκτημα του χιαστού, για το οποίο βλ. παρακάτω, πβ. Waltzing 1920 ad loc. Στη δεύτερη περίπτωση, σκοπός του Τυνδάρου θα ήταν να δείξει στον Φιλοκράτη ότι η ανταλλαγή του Φιλοπολέμου συνιστά ένα εύκολο εγχείρημα (δηλ. «γνωρίζουμε πού βρίσκεται και εσύ δεν έχεις παρά να τον βρεις και να τον φέρεις»). Αλλά, ενδεχομένως, υπάρχει ένα περισσότερο δεσμευτικό μήνυμα για τον Φιλοκράτη εδώ. Φαίνεται ότι, όπως και σε όλη την έκταση της σκηνής, ο Τύνδαρος επιστρατεύει ένα μίγμα ψεύδους και αλήθειας, δηλώσεις που αφορούν στη μοίρα του ίδιου αλλά και στις προθέσεις του Ηγίωνα. Με τη διατύπωσή του, ειδικά μέσω του χιαστού (*serua—inueni/amicum me—hunc inuentum*), ο Τύνδαρος ανακαλεί εδώ το σχεσιακό μοντέλο της *amicitia* τόσο όσον αφορά στον ίδιο όσο και στον Ηγίωνα (αν αφορούσε στον Φιλοπόλεμο, όπως υπέθεσε ο Proudfit, δεν θα ήταν τόσο δεσμευτικό, διότι ο Ηγίων έχει ήδη ενεργήσει με καλοσύνη προς τον Φιλοκράτη), υπογραμμίζοντας το χρέος του Φιλοκράτη για ανταπόδοση προς αμφοτέρους, πβ. Raccanelli 2002: 43 σημ. 42.

442–3 *haec.../...infidelior mi ne fuas*: Το *haec* αναφέρεται σε όσα προηγούνται και η απαγόρευση που έπεται λειτουργεί ως επεξήγηση σ' αυτό σε χαλαρή σύνταξη, βλ. και ad 406–7.

442 *dexteram tuam te dextera*: χιαστό, επανάληψη, πολύπτωτο και παρηχήσεις. Η σοβαρή επίκληση στη *dextra manus* και η *dextrarum iunctio* συνιστούν σφραγίδα του *mandatum*, το οποίο συνίσταται σε όσα προηγούνται και στη φράση με την οποία ολοκληρώνεται ο στίχος (όπως στον Τερέντιο, *An.285–98*, βλ. 289: *per ego te dextram hanc oro*, και *Hau.491–7*, βλ. 493: *cedo dextram*), έκφραση της αμοιβαίας αφοσίωσης ανάμεσα στον δούλο και τον κύριο (439: *fac fidelis sis fideli* και 443: *infidelior mi ne fuas quam ego sum tibi*) και σταθερό σύμβολο του δεσμού της φιλίας

και της *fides* (441: *serua tibi in perpetuum amicum me*), βλ. Δον ad *An.289.3*: *fidei et foederis membrum et manum conuentionis*, Σέρβ. ad *A.4.307*: *foedus amicitiarum*, Hallidie 1891 ad loc., Drake 1931: 53–4, Freyburger 1986: 164–7, 177–85, κυρίως 182–5, Franko 1995: 162, Milani 2017: 49–59, 95–104, 114–15, ενώ τείνουν εδώ να εξαλείψουν τη διαφορά ως προς το *status* ανάμεσα στα δύο πρόσωπα και προοικονομούν ως έναν βαθμό την απελευθέρωση του Τυνδάρου, πβ. Freyburger 1977: 125–6, Raccanelli 1998: 158–9. Αλλά ταυτόχρονα προς το παρόν ακριβώς επειδή οι σχέσεις που ορίζουν υφίστανται μόνο μεταξύ ελεύθερων ανθρώπων, ταυτόχρονα κυρίως δείχνουν την αδυναμία του Τυνδάρου, ο οποίος δεν έχει κανέναν απολύτως έλεγχο πάνω στον Φιλοκράτη, βλ. Thalmann 1996: 132.

443 mi ne fuas quam ego sum tibi: χιαστό. **fuas**: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής αντί του *sis*.

444 Λόγω της χασμωδίας *mihī | erus* και της προσωδίας του *agē* έχουν προταθεί διορθώσεις και αλλαγές στη σειρά των λέξεων (Camerarius 1552: *nunc erus*, πβ. Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920· Müller 1869: 677, Brix ³1876: <nunc> hoc age· Fleckeisen 1850: hoc age <sis> (με τη μετάθεση του Camerarius), πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886· Spengel 1865: 227: hoc age tu, πβ. Schoell 1887, Hallidie 1891· Havet 1932: *mī erus <seruus> nunc es*) και ο οβελισμός του πρώτου *tu* (Harrington 1879, Brix 1865, ²1870, Todd 1941: 74, οι οποίοι δέχονται επίσης τη μετάθεση του Camerarius, επίσης Brix ⁴1884, χωρίς τη μετάθεση). Αλλά ο στίχος ως έχει είναι σωστός, η μακρά λήγουσα του *age* είναι το τρίτο στοιχείο του *tr*⁷ και επομένως είναι αδιάφορη (*locus Jacobsohnianus*), βλ. και Questa 2007: 282–5, και στο *mīhī | ērūs* έχουμε προκελευσματικό με ιαμβικές βραχύνσεις. Μπορούμε, επομένως, να τον διατηρήσουμε ως έχει, όπως οι Ussing 1878, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013. Η χρήση κόμματος μετά το πρώτο *tu*, με το *hoc age* παρενθετικό (ειδικά εφόσον ποτέ δεν συνοδεύεται από την προσωπική αντωνυμία) και την επανάληψη του *tu* στη συνέχεια, θα αποτελούσε μια επιλογή συμβατή αφενός με το ύφος του Τυνδάρου σ’ αυτήν τη σκηνή (βλ. τις παρενθέσεις στους στ. 401–2, 403, 440) και αφετέρου με την επιδιωκόμενη έμφαση στο κρίσιμο αυτό σημείο. **tu, hoc age**: Κοινή φόρμουλα, ιδιαίτερα συχνή στην κωμωδία, με την οποία το ομιλούν πρόσωπο εφιστά την προσοχή (πβ. 930, 967, *As.1*, *Bac.76*, 995, *Cas.401*, *Cist.693*, 747, *Mil.1114*, *Per.584*, *Roen.761*, 1407, *Ps.152*, Τερ. *An.415*, *Eu.130*, *Ph.350*, 435), όπως φαίνεται,

προερχόμενη από το θρησκευτικό, τελετουργικό λεξιλόγιο της προσφοράς θυσιών. Είχε δύο σημασίες: (α) τη φόρμουλα για την τέλεση της θυσίας (*Bár. L.L.6.12*, *Οβ. Fast.1.321–2*) και (β) τη φράση ενός κήρυκα (*praeco, calator ή lictor*) για να απαιτήσει σιωπή και προσοχή εκ μέρους των παρευρισκομένων τη στιγμή της θυσίας (*Πλούτ. Nouμ.14.2.14–15, Κορ.25.4.1*) – εναλλακτική των προσταγών *fauete linguis* (*Κικ. Div.1.102, 2.83, Πλίν. Nat.28.11, Ορ. Od.3.1.2, Οβ. Fast.2.654*) και *parcito linguam* (*Paul. Fest.249L*): από τις δύο αυτές σημασίες η δεύτερη είναι η συνηθέστερη, βλ. *Lindsay 1900, Elmer ad loc., DS s.v. sacrificium: 978, Rolfe 1914: 38–9. Ο Drake 1931: 53–4 και σημ. 14, 1935: 72–4* επιχείρησε να ερμηνεύσει τη φράση ως επικύρωση του *mandatum* στα συμφραζόμενα της *dextrarum iunctio* και με βάση την εθιμοτυπία της χειραψίας ως επισφράγισης μιας συμφωνίας στη σύγχρονη κουλτούρα (σχεδόν όπως λ.χ. χρησιμοποιείται σε άτυπες συμφωνίες στην ομιλούμενη ν.ε. η έκφραση «κόλλα το!», συνοδευόμενη από τη σχετική χειρονομία), αλλά η ερμηνεία αυτή, μολονότι ελκυστική, δεν φαίνεται να συνάδει με την κατάσταση που δραματοποιείται εδώ (ο Τύνδαρος ήδη κρατά το χέρι του Φιλοκράτη από τον στ. 442) ούτε εναρμονίζεται με τις χρήσεις του *hoc age*, βλ. *Rolfe 1933: 47–50. tu...tu...tu ...tu*: αναφορά και ασύνδετο. **tu mihi | erus nunc es, tu patronus, tu pater**: Τα λόγια του Τυνδάρου στην κατακλείδα του λόγου του δεν είναι τυχαία επιλεγμένα: έχουν ειδικό βάρος για τον Φιλοκράτη, ο οποίος σύντομα θα είναι ελεύθερος, και είναι σκόπιμα αμφίσημα λόγω της παρουσίας του Ηγίωνα. Στο σημείο αυτό αντικατοπτρίζονται τα λόγια του Φιλοκράτη στον πρώτο διάλογο με τον Τύνδαρο (237–9, 240–8). Τώρα η κατάσταση είναι αντεστραμμένη, όπως επισημαίνει με την αντίθεση *tu mihi*, πβ. *Elmer 1900 ad loc.*, και κυρίως με το *nunc* ο Τύνδαρος: τώρα ο ίδιος είναι αυτός που βρίσκεται στην ευάλωτη θέση και εναποθέτει όλες τις ελπίδες του στον Φιλοκράτη και τα λόγια του χαρακτηρίζονται από ένα πάθος που βρίσκουμε στα λόγια της Ανδρομάχης (*Ομ. Ψ.6.429–30*) και της Τέκμησσας (*Σοφ. Αζ.514–15*). Εδώ, όμως, εναρμονίζεται κατάλληλα με το κωμικό είδος με φόντο την κωμική παράδοση και μέσω του διπλού επιπέδου επικοινωνίας, στο οποίο έγκειται η ουσία του νοήματος του στίχου. Με λόγο ρητορικό, βλ. *Kemper 2002: 101–2* (ο οποίος συγκρίνει με τα χωρία *Κικ. de Orat.1.196*, όπου ο Κικέρων περιγράφει την *patria* ως *parens omnium*, και 2.172, όπου παραθέτει ένα επιχείρημα εκ του ελάσσονος από την *Andria* του Τερεντίου, στ. 110–12, ένα χωρίο ενδεικτικό της ιεραρχίας που αναπαράγεται και εδώ), ο Τύνδαρος προβαίνει σε μια *commendatio*, τιμώντας τον Φιλοκράτη με τους τίτλους του *erus*, του *patronus* και του *pater*. Δεσπόζουσα θέση

έχει το τρίκωλον, στο τέλος του οποίου διαπιστώνουμε την ανοδική κλίμακα (πβ. Κάτ. fr.200 *ORF*³: patrem primum, postea patronum proximum nomen habuere, επίσης Κικ. *Rep.*1.64: non eros nec dominos appellabant eos, quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem, sed patriae custodes, sed patres, sed deos). Μπροστά στα μάτια του Ηγίωνα πραγματοποιείται η «παράσταση» μιας στερεότυπης κατάστασης της πλαυτιανής κωμωδίας, εκείνης του κυρίου (συνήθως του *adulescens*) που παρακαλεί ή ευχαριστεί τον δούλο του για τη βοήθειά του με μια σατουρνάλια αντιστροφή της ιεραρχικής σχέσης, πβ. *Cas.*739: *Olympisce mi, mi pater, mi patrone, Rud.*1266: *mi liberte, mi patrone potius, immo mi pater*, 1280: *duc me, mi patrone, quo lubet*, επίσης Τερ. *Ph.*496: *tu mihi cognatus, tu parens, tu amicus* (όπου ο νεαρός Φαιδρίας απευθύνεται στον προαγωγό), ακόμη *As.*650–6, 689, *Mos.*406–7, *Poen.*421, επίσης *Cornicula* fr. vi M: *em te obsecro/Lyde, pilleum meum, mi sodalis, mea salubritas* βλ. Bettini 1981 (=1991): 77–96, Leach 1969: 279 σημ. 35, Raccanelli 2002: 43, Sharrock 2009: 133. Αλλά αυτό ισχύει μόνο στο πλασματικό επίπεδο της επικοινωνίας, αυτό δηλαδή που προσλαμβάνει ο Ηγίων, με άλλα λόγια, ένα σύστημα που στηρίζεται σε στερεότυπες φόρμουλες και καταστάσεις. Αλλά το μήνυμα που μεταφέρει ο Τύνδαρος έχει διπλό νόημα: εκφράζει ταυτόχρονα το αίτημα της σωτηρίας του κυρίου προς τον δούλο (έτσι το αντιλαμβάνεται ο Ηγίων) αλλά και το πραγματικό αίτημα του δούλου προς τον κύριο (στο επίπεδο της επικοινωνίας του με τον Φιλοκράτη), πβ. Sonnenschein 1899 ad loc., Waltzing 1920 ad 442–4, Paduano 1996: 78, όπως ο δούλος Γέτας στους *Adelphoe* του Τερεντίου που χρησιμοποιεί την ίδια φόρμουλα (456: *te solum habemus, tu es patronus, tu pater*) γεμάτος αγωνία για την τύχη των κυριών του. Πίσω από την «παράσταση» έχουμε το επίπεδο, στο οποίο λειτουργούν και επικοινωνούν ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης και σ' αυτό η ιεραρχία παραμένει ακλόνητη, πβ. Thalmann 1996: 132. Στην πραγματικότητα εδώ έχουμε μέσα σε ένα ειρωνικό πλαίσιο την ανατροπή της τυπικής κωμικής σύμβασης της ανατροπής, η οποία έγκειται στο ότι ο δούλος είναι αυτός που ικετεύει απελπισμένος τον κύριο, βλ. Segal ²1987: 111–15, κυρίως 114–15, 154, 201–2, ο οποίος εντόπισε εδώ μια πρωτότυπη πλαυτιανή παραλλαγή της σύμβασης, την οποία το Ρωμαϊκό κοινό ήταν σε θέση να εκτιμήσει· επίσης Raccanelli 2002: 43–4, 54–5, 56–7, Franko 1995: 162. Πίσω από αυτήν την ανατροπή υπάρχει το ουσιαστικό σημείο: στο *erus*, στην πρώτη θέση του τρικώλου, έχουμε μια έμμεση δήλωση της αφοσίωσης του Τυνδάρου στον Φιλοκράτη εκ νέου, μολονότι βρίσκεται στην κυριότητα του Ηγίωνα, στον οποίον τυπικά θα όφειλε αφοσίωση, και μαζί μια μνεία στη δική του βοήθεια

προς εκείνον με την απαντοχή πως δεν θα τον εγκαταλείψει. Στο κρίσιμο αυτό σημείο ο Τύνδαρος είναι σαφής: τώρα ο Φιλοκράτης έχει πετύχει αυτό που προσδοκούσε (πβ. τα λόγια του ίδιου του Τυνδάρου στους στ. 231–6). Ο ίδιος ο Τύνδαρος, μολονότι ο πραγματικός του πατέρας είναι παρών, αλλά φυσικά το αγνοεί και τούτο δημιουργεί ένα επιπλέον στοιχείο ειρωνείας, βλ. Hunter 1985· ελλ. μετ.: 237 σημ. 8, έχει μόνο τον Φιλοκράτη, τον *patronus* και *pater* του, για να ελπίζει στη δική του σωτηρία.

445–6 Η απάντηση του Φιλοκράτη συνίσταται σε μια βιαστική συναίνεση, συνοδευόμενη από αντιφατικά σημάδια ανυπομονησίας, πβ. Raccanelli 2002: 44–5, Richlin 2017: 400. **...satis/...satis:** ομοιοτέλετο.

445 spes opesque: ομοιοτέλετο και παρηγήσεις. Πρόκειται για στερεότυπη φόρμουλα, πβ. 517, *Am.*1053, *Per.*253, *Rud.*1145, Τερ. *Ph.*470, *Ad.*331. Κικ. *Catil.* 3. 16, Σαλλ. *Jug.*107.4, 114.4, Λίβ.9.4.14, Σεν. *Ep.*48.8: *in te spes opesque sunt*. **PHILOC. mandauisti satis:** Εδώ φαίνεται ότι έχουμε μια μορφή της «υπογραφής» *aufer ridicularia/satis uerborum est* (βλ. ad 125), με την οποία ολοκληρώνεται το τμήμα του κειμένου που έχει αρχίσει από τους στ. 400–1 με τη φόρμουλα *numquid uis*, που οδήγησε σε παράταση του διαλόγου (βλ. ad 400–1) και πιθανότατα όλο το χωρίο 401–46 συνιστά πλαυτιανή επέκταση, βλ. και ad 448, επίσης Franko 1995: 163.

446 satin...satis: Μολονότι έχουμε αλλαγή του ομιλούντος προσώπου, ο στίχος αρχίζει και τελειώνει με την ίδια λέξη (σχήμα κύκλου). **satin...?:** i.e. *satis ne*, αναδίπλωση από τον προηγούμενο στίχο: μοιάζει σαν να διορθώνει τα προηγούμενα λόγια του (*mandauisti satis*), τα οποία ήταν ίσως περισσότερο απότομα απ' ό,τι θα αναμενόταν από έναν δούλο.

447 et tua et tua: Με την επανάληψη και τις παρηγήσεις, απευθύνεται σε καθέναν από τους δύο ξεχωριστά, αρχικά στον Ηγίωνα και έπειτα στον Τύνδαρο, προφανώς με κάποια κατάλληλη χειρονομία ή κίνηση του σώματος, πβ. *Am.*743, *Men.*1071, 1076, *Mil.*874, *Truc.*775, Τερ. *Hau.*977. **ex sententia:** βλ. ad 347.

448 numquid aliud?: Εδώ η τυπική φορμουλαϊκή ερώτηση χρησιμοποιείται ελλειπτικά. Με την επανάληψη της φόρμουλας κλείνει το τμήμα του διαλόγου που άρχισε στον στ. 400, πβ. *Per.*692–709· βλ. ad 191, ad 400–1 και Hough 1945: 289–90 και 289 σημ. 14, 292, 296–7. **TY. ut quam primum possis redeas:** Ο Τύνδαρος, αφορμώμενος για μία ακόμη φορά από την τυπική φόρμουλα αποχώρησης, διατυπώνει μια σύντομη, λιτή παράκληση προς τον Φιλοκράτη, όμοια με εκείνη του Ηγίωνα προηγουμένως (398) και εξίσου σημαντική και για τον ίδιο. **PHILOC. res**

monet: έχει χροιά παροιμιακής έκφρασης, πβ. *As.*512, *Ter.* *An.*551, *Hec.*375, *Σαλλ.* *Jug.*47.2, *Λίβ.*35.35.5. Η δήλωση του Φιλοκράτη δείχνει ότι αντιλαμβάνεται την ευθύνη του απέναντι στον Τύνδαρο και αποτελεί μια αισιόδοξη ένδειξη για την επάνοδό του.

450 singraphum: πβ. 506. Πρόκειται για την Ελληνική λέξη *συγγραφή* ή *σύγγραφος* (LSJ s.v. *συγγραφή* II.2). Ο τύπος αυτός απαντά μόνο στον Πλάτο αναφερόμενος γενικά σε ένα έγγραφο, εδώ με τη σημασία «διαβατήριο» ή «φύλλο πορείας» και στην *Asinaria* (*As.*238, 746), όπου αναφέρεται σε ένα γραπτό συμβόλαιο. Αργότερα, ο Κικέρων χρησιμοποιεί τον όρο *syngrapha* («γραπτή συμφωνία», λ.χ. *Ver.*2.1.91, *Mur.*35, *Har.*29, 34, *Phil.*2.95, *Fam.*7.17.1, 8.2.2, *Att.*5.21.11), πβ. *Σεν.* *Ben.*7.10. 3, *Σουητ.* *Jul.*23.2. Ο Torino 2013 επιλέγει εδώ την ορθογραφία *singraphum* και στον στ. 506 γράφει *sungraphum*, ακολουθώντας σε κάθε περίπτωση τα χφφ. Ο όρος απαντά δύο φορές εδώ. Στην πρώτη περίπτωση, την παλαιότερη ορθογραφία, *singraphum* (βλ. και ad 38), παραδίδουν τα JE, ενώ τα BDV παραδίδουν *syngraphum*, ενώ στη δεύτερη, η πλειονότητα των χφφ. (DOVE) παραδίδει την παλαιά ορθογραφία και μόνο τα BJ έχουν *syngraphum*. Στον στ. 506 το E παραδίδει *sungraphum*, τα BOJ *syngraphum* και το V *singraphum*. Οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν σε όλες τις περιπτώσεις *syngraphum*. **quem singraphum?:** Η λέξη που προκαλεί την ερώτηση τίθεται στην ίδια πτώση όπως προηγουμένως, λ.χ. 574, *Cas.*319, *Epid.*571–2, *Poen.* 972, *Ter.* *Eu.*823–4.

452 abi: Μολονότι συχνά στην κωμωδία έχει επιφωνηματική χρήση, όπως και άλλες παρόμοιες προστακτικές, πβ. 870, βλ. Hofmann ³1951: 39, Παπαδημητρίου 1998: 279, εδώ χρησιμοποιείται κυριολεκτικά, όπως και στον στ. 125. **TY. bene ambulato.** **PHILOC. bene uale:** Για το *ambulato*, βλ. ad 110. Το *bene ambulato* είναι έκφραση αποχαιρετισμού εκ μέρους ενός προσώπου που παραμένει προς ένα άτομο που αναχωρεί και ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. *Epid.*377, *Mer.*327, *Per.*50, όπως και το *bene ambula*, βλ. 900, *As.*108, *Cas.*526, *Mil.*936, *Mos.*853, βλ. Duckworth 1952: 332· καμία από τις δύο εκφράσεις δεν απαντά στον Τερέντιο, ο οποίος χρησιμοποιεί σταθερά το (*bene*) *uale* (*An.*374, *Hau.*167, *Eu.*190, *Ph.*533, 883, *Hec.*197). Το (*bene*) *uale* είναι φορμουλαϊκός αποχαιρετισμός της ομιλουμένης, που απαντά πολύ συχνά στον Πλάτο, βλ. Duckworth 1952: 332, Poccetti 2010: 103–4. Ο Τύνδαρος και ο Φιλοκράτης θα συναντηθούν και θα μιλήσουν ξανά στην τελευταία σκηνή (1009)· αλλά τότε η ατμόσφαιρα θα είναι διαφορετική, περισσότερο θλιβερή και, ύστερα από όσα θα έχουν μεσολαβήσει, ο Τύνδαρος θα αντιμετωπίσει τον Φιλοκράτη με σχετική

ψυχρότητα, πβ. ad 1009. Ο Τύνδαρος εισέρχεται στο σπίτι του Ηγίωνα, ακολουθώντας την εντολή του τελευταίου (tu intro abi)· επί σκηνής παραμένουν ο Ηγίων με τον Φιλοκράτη. **edepol:** βλ. ad 158.

452–5 Ύστερα από την αποχώρηση του Τυνδάρου, ο Ηγίων μονολογεί εκφράζοντας τη βεβαιότητά του για την επιτυχία της ανταλλαγής των δύο αιχμαλώτων με τον Φιλοπόλεμο. Το κοινό απολαμβάνει την κωμική ειρωνεία. Ο Ηγίων αφενός αγνοεί τη μηχανορραφία των δύο αιχμαλώτων σε βάρος του, αφετέρου δεν δύναται να γνωρίζει ότι όλες οι συμπτώσεις έχουν ήδη δρομολογήσει εν αγνοία του την επιστροφή και του δεύτερου γιου του, του Τυνδάρου, για την οποία είχε χάσει κάθε ελπίδα· μάλιστα έχοντας κατά νου μόνον τον αιχμάλωτο Φιλοπόλεμο κάνει λόγο για την απελευθέρωση εκείνου, την οποία θεωρεί δεδομένη (454: expediui ex seruitute filium), ενώ την ίδια στιγμή ο ίδιος έχει αγοράσει ως δούλο τον άλλο του γιο.

453 constabiliui: Το σύνθετο ρήμα αντί του συνηθέστερου απλού stabilire (*Am.*194 και συχνά στους Κλασικούς συγγραφείς) απαντά μόνον εδώ και μία φορά στον Τερέντιο στους *Adelphoe* στην ίδια ακριβώς φράση (771: tuam rem constabilisses). Εδώ, όπως και στον επόμενο στίχο (expediui), ο Ηγίων περιγράφει την απελευθέρωση του Φιλοπολέμου ως ένα ήδη συντελεσμένο γεγονός, πβ. Waltzing 1920 ad 454· η επιλογή του χρόνου του ρήματος καταδεικνύει περαιτέρω τη βεβαιότητα του Ηγίωνα, την οποία ο ίδιος ανακαλεί αργότερα με θλίψη (πβ. 757–8: speraui miser/ex seruitute me exemisse filium)· εδώ ενισχύει την κωμική ειρωνεία.

454 si dis placet!: Η έκφραση δεν χρησιμοποιείται boni ominis causa, όπως θεωρεί η πλειονότητα των υπομνηματιστών, αλλά, όπως και αλλού, χρησιμοποιείται ως αναφώνηση ή συνηθέστερα παρενθετικά, είτε για να δηλώσει έκπληξη με αφορμή ένα απροσδόκητο γεγονός, όπως εδώ, πβ. *Truc.*647, είτε ειρωνικά, όπως συνήθως στην Κλασική Λατινική, πβ. Τερ. *Eu.*919, *Ad.*476, Κικ. *Pis.*39, *S.Rosc.*102, *de Orat.*3.93, *Fin.*2.31, *Tusc.*5.31, Λίβ. 4.3.9, 6.40.7, 37.53.5, 41.23.8, 44.22.8, βλ. Δον. ad *Eu.*919. 4: proprium est exclamantibus propter indignitatem alicuius rei, *OLD* s.v. placeo 4d· επομένως το θαυμαστικό είναι καταλληλότερο για το τέλος του στίχου.

455 homines emerem an non emerem: παρηχίσεις των m και n. **emerem–emerem:** επανάληψη και ομοιοτέλετο. **diu:** Στην τελευταία εμφατική θέση, πβ. Waltzing 1920 ad 363, ενισχύει την κωμική ειρωνεία.

456–7 Ο Ηγίων απευθύνεται στους Iorarii, οι οποίοι βρίσκονται επί σκηνής (βλ. ad Π.iii§3), δίνοντάς τους την εντολή να επιβλέπουν διαρκώς τον Τύνδαρο. Η αυστηρότητα της εντολής ενισχύει και αυτή με τη σειρά της την κωμική ειρωνεία,

ενώ υπογραμμίζεται από το μέτρο (ο στίχος 456 είναι ολοσπόνδειος) και την αρχική διπλή παρήχηση (seruate istum sultis intus, serui) μαζί με την παρονομασία (seruate-serui). Κυριώς, όμως, δίνεται σ' αυτήν έμφαση από την επιλογή, αντί της συνηθισμένης στην κωμωδία έκφρασης *domo abire* (λ.χ. *Am.*502–3, *Aul.*105, *Epid.*46, *Mer.*12, *St.*29, *Trin.*1010, Τερ. *Eu.*661), της πομπώδους διατύπωσης *ne quoquam pedem/ecferat sine custode*, που απαντά και αλλού στον Πλάυτο (όπως και παρόμοιες εκφράσεις), ανήκει στο υψηλό ύφος, ταιριάζει στον λόγο ενός *senex*, πβ. Maltby 1979: 139, και προφανώς έλκει την καταγωγή της από την τραγωδία, βλ. *Bac.*422–3: *nego tibi hoc annis uiginti fuisse primis copiae,/digitum longe a paedagogo pedem ut efferes aedibus*, 535: *contollam gradum*, *Epid.*439: *caue ad me rettuleris pedem*, *Men.*754: *gradum proferam*, *Mer.*831: *hunc hodie postremum extollo mea domo patria pedem*, 1010: *meum intro refero pedem*, ακόμη Τερ. *An.*808: *numquam huc tetulisses pedem* (βλ. Δον. ad loc.: *sed critici adnotant altius esse caractere comico*), *Ad.*227: *nusquam pedem* (sc. *feram uel sim.*) και επίσης τα παρατραγικά χωρία *Men.*554: *propera*, *Menaechme*, *fer pedem*, *confer gradum*, *Mer.*882: ο Charine, *contra pariter fer gradum et confer pedem*, *Ps.*707–8: *confer gradum/contra pariter*, *porge audacter ad salutem brachium*, πβ. Ένν. *trag.*181R³(=220W=193J): *procede: gradum proferre pedum*, Πακ. *trag.*341R³(=343W): *aut me occide, illinc si usquam probitam gradum*, κυρίως Ένν. *trag.*212R³ (=260W=215J): *nam numquam era errans mea domo ecferret pedem*, 241R³ (281W = 244J): *utinam me umquam Mede Colchis cupido corde pedem extulisses* και στον Βεργίλιο, *A.*2.657, 10.794, επίσης Αισχύλ. *Εὐμ.*294: *τίθησιν ὀρθὸν ἢ κατηρεφῆ πόδα*, Σοφ. *Ἄντ.*224: *δύσπνοους ἰκάνω κοῦφον ἐξάρας πόδα*, *OT* 468: *φυγᾶ πόδα νομᾶν*, Ευρ. *Ἰππ.*1176–7: *ὡς οὐκέτ' ἐν γῆ τῆδ' ἀναστρέψοι πόδα Ἰππόλυτος*, Έκ.812: *ποῖ μ' ὑπεξάγεις πόδα;*, *Ἡλ.*96: *ἴν' ἐκβάλλω πόδα*, 999: *ἴν' ἔξω τοῦδ' ὄχου στήσω πόδα*, *Tr.*333–4: *ποδῶν/φέρουσα φιλόταταν βάσιν*, *IT* 936: *τί γὰρ ποτ' ἐς γῆν τήνδ' ἐπορθμεύσας πόδα;*, *Pῆσ.*571: *φυλάζομαί τοι κᾶν σκότῳ τιθεῖς πόδα*, *Ἀνδρομέδα* fr.124.2–3TrGF: *διὰ μέσου γὰρ αἰθέρος/τέμνων κέλευθον πόδα τίθημ' ὑπόπτερον*, *Φαέθων* fr.781.44TrGF (252): *ὦ δέσποτ', ἔστρεψ' ἐκ δόμων ταχύν πόδα*: πβ. Enk 1932 ad *Mer.*882, Jocelyn 1969 ad *Enn. trag.*215, Dunsch 2001 ad *Mer.*831. **sultis**: βλ. ad 110.

457 ecferat sine custode<la. iam> ego apparebo domi: Στον στίχο όπως παραδίδεται από τα χφφ. υπάρχει lacuna και ως έχει το μεν νόημα είναι σαφές, αλλά ο τρίτος και ο τέταρτος πόδας είναι προβληματικοί. Οι Morris 1898, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Ernout 1933, De Melo 2011a

και Torino 2013 δεν επιχειρούν κάποια προσθήκη. Ο Schoell 1887 προσέθεσε το επίρρημα <desubito> apparebo, το οποίο δεν υιοθετεί κανένας εκδότης, ενώ υπάρχουν λύσεις που απομακρύνονται λιγότερο από τα χφφ. Η προσθήκη του <iam> που πρότεινε ο Camerarius 1552 φαίνεται ότι δεν αρκεί, διότι το μέτρο αναλύεται με δυσκολία (πρέπει να δεχθούμε μια σειρά βραχύνσεων και μία χασμωδία επιπλέον αυτής στη διαίρεση): *écĕfĕrāt sīnĕ cŭstōdĕ*. <iām> || *égō* | *āppārēbō dōmī*. Ο Bothe 1821 συνδύασε την προσθήκη του <iam> με τη διόρθωση του Gruterus, *custodela* (αντί του *custode* των χφφ.: η ίδια αλλαγή επιβάλλεται από το μέτρο και στα εξής χωρία, όπου φαίνεται ότι η γραφή *custodia/custodiam* των χφφ. είναι εσφαλμένη: *Mer.233, Mos.406, Rud.625, 696*, βλ. *Paul. Fest.44L*). Οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambadi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ακολουθούν τον Bothe και γράφουν *custode<la. iam>*. Σ’ αυτήν την περίπτωση, πρέπει να θεωρήσουμε ότι το *custodela*, το οποίο απαντά στον Πλάτο μόνο στα παραπάνω χωρία και αποτελεί διόρθωση, αλλά καθόλου στον Τερέντιο ούτε στην Κλασική Λατινική γραμματεία, χρησιμοποιείται με τη σημασία της *custodia*, παρά την αντίρρηση του Lindsay 1900 *ad loc.*, όπως αργότερα από τον Απουλήιο (*Met.2.22, 7.13, 9.1, 9.17, 10.14*), βλ. *OLD* s.v. *custodela* και ίσως πρόκειται για προκλασικό όρο που πέρασε στη λαϊκή γλώσσα, βλ. Waltzing 1920 *ad loc.*, *LS* s.v. *custodela*. Επίσης έχουμε την ίδια χρήση του *iam* με μέλλοντα όπως στον στ. 251 (βλ. *ad loc.*), η οποία συμφωνεί με το *modo* στον επόμενο στίχο, και το μέτρο έχει ως εξής: *écĕfĕrāt sīnĕ cŭstōdĕ<lā. || iām> | ĕg(o) āppārēbō dōmī*, όπου η άρση του δεύτερου πόδα αναλύεται σε δύο βραχέα και το *iam* βραχύνεται με προσωδιακή χασμωδία, πβ. και Hallidie 1891 *ad loc.*

458–9 Η αντίφαση που επισημαίνει ο Havet 1932 *ad 251* ανάμεσα στην αρχική πρόθεση του Ηγίωνα να επιστρέψει στο σπίτι του μετά (251) και την αναχώρησή του για το *forum* εδώ δεν υφίσταται: μετά τη συνομιλία του με τους δύο αιχμαλώτους και την αλλαγή στο σχέδιό του, πρέπει εκ των πραγμάτων να αναχωρήσει για το *forum*, για να κατευοδώσει τον Φιλοκράτη. Μ’ αυτήν την αφορμή θα πραγματοποιήσει επίσης την επίσκεψή του στο σπίτι του αδελφού του, πβ. 126–8, 194. Για πρώτη φορά τώρα διαφαίνεται ο κίνδυνος που υπάρχει εκεί. Η σκηνή ολοκληρώνεται με αυτήν την ανησυχητική προειδοποίηση, πβ. Viljoen 1963: 54 σημ. 64, Raffaelli 2006 (=2009): 159–9, η οποία προοικονομεί τη δυσοίωνη εξέλιξη για τη σκηνή της εξαπάτησης. Καθώς αυτή η μεστή κωμικής ειρωνείας σκηνή φτάνει στο τέλος της, το κοινό

γεύεται μια μικρή δόση αγωνίας, η οποία θα κλιμακώνεται σταδιακά ύστερα από το σύντομο, κωμικό διάλειμμα που έπεται με την επάνοδο του Εργασίλου από το forum.

458 modō: ομοίως και στον στ. 527, βλ. Hallidie 1891: xlvii, Elmer 1900 ad loc., Lindsay 1922: 36, Questa 2007: 97.

459 Το μέτρο αναλύεται ως εξής: *eādēm pērcōntābōr ěcquīs hūnc || ādōlēscētēm nōuēīt*. Το *ěcquīs* είναι βράχυνση με έγκλιση, πβ. 830 και βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 545. Στα *ěcquīs* και *ādōl-* έχουμε ανάλυση των αντίστοιχων μακρών σε δύο βραχέα. Οι Hallidie 1891 ad loc. και Lindsay 1922: 102 αναλύουν *ěcquīs hūnc* με ιαμβικές βραχύνσεις, πβ. Lindsay ad loc., αλλά βλ. Questa 1967: 75, 2007: 163, 169–170 και σημ. 5.

460 primum praeuorti: πλεονασμός, πβ. *Mer.376, Mil.765, Ps.602*. Ακόμη και από αυτήν τη σπουδή του Ηγίωνα προκύπτει κωμική ειρωνεία, διότι ο ίδιος δίνει προτεραιότητα στην απελευθέρωση του Φιλοκράτη εν αγνοία του.

ΠΡΑΞΗ ΤΡΙΤΗ

Σκηνή 1^η (461–497)

(Εργάσιλος)

III.i 1 Η σκηνή είναι αφιερωμένη σε έναν ακόμη κωμικό μονόλογο του παρασίτου Εργασίλου, ο οποίος επιστρέφει από τη δεξιά είσοδο της σκηνής ύστερα από την άκαρπη προσπάθεια εύρεσης γεύματος. Για μία ακόμη φορά εκφράζει τη θλίψη του και διαμαρτύρεται για την ιδιοτέλεια και αδιαφορία της νεολαίας, η οποία αρνείται να εκτιμήσει τα αστεία των παρασίτων. Είναι πεπεισμένος ότι μια συνωμοσία έχει οργανωθεί σε βάρος των παρασίτων, οι οποίοι περιπλανώνται μάταια στο *forum* αναζητώντας κάποια πρόσκληση σε γεύμα. Ύστερα από την κωμική αφήγηση των δυσάρεστων εμπειριών του, δηλώνει αποφασισμένος να καταφύγει στον νόμο, θα τους καταγγείλει και θα τους επιβάλει πρόστιμο: θα τους καταδικάσει να του προσφέρουν δέκα δωρεάν δείπνα. Στο τέλος της σκηνής ο Εργάσιλος αναχωρεί για το λιμάνι. Αυτή είναι η τελευταία του ελπίδα· ειδάλλως θα πρέπει να συμβιβαστεί με την *cena aspera* του Ηγίωνα.

2 Η δράση δεν προωθείται, ο μονόλογος του Εργασίλου συνδέεται σχετικά χαλαρά με τη δομή της κωμωδίας, πβ. Morris 1898: 41, Hough 1942a: 33, Lefèvre 1998: 18–19, μολονότι αποτελεί λογική συνέχεια του μονολόγου του (I.i) και του διαλόγου του με τον Ηγίωνα (I.ii), πβ. Benz 1998a: 63, ενώ το πέρασμά του από τη σκηνή, καθώς επιστρέφει από το *forum* για να αναχωρήσει ξανά για το λιμάνι, συμμορφώνεται με τις συμβάσεις της *palliata* και πιθανώς και της Νέας κωμωδίας, βλ. Beare ³1964: 248–55. Φαίνεται ότι ο μονόλογος του παρασίτου αποτελεί εν μέρει ή εξ ολοκλήρου επινόηση του Πλαύτου, βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 75–6, 170 και Benz 1998a: 63–71. Ενδεχομένως, η σκηνή προστέθηκε από τον Πλάυτο για να καλύψει ένα χορικό που υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο, διότι καλύπτει κατάλληλα το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ των στ. 460 και 498 μέχρι την επιστροφή του Ηγίωνα, βλ. Prescott 1910: 36–7 σημ. 3, 1920: 269, Leo ²1912: 227–9 σημ. 3, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 461 sqq., Lowe 2002: 24, Antonsen–Resch 2005: 65, Stürner 2017: 56, 67, 68 και βλ. Εισαγωγή, 4.5, σ. 44. Όμως, η επιστροφή του Εργασίλου επί σκηνής προετοιμάζει τη μετάβασή του στο λιμάνι, η οποία έχει συγκεκριμένο δραματικό σκοπό, όπως θα δούμε στην τέταρτη Πράξη, βλ. Segal ²1987: 202–3, Antonsen–Resch *op.cit.*: 65, 77, πβ. Viljoen 1963: 58–9, ενώ εκ των πραγμάτων η σκηνή αποσκοπεί στο κωμικό αποτέλεσμα, πβ. Duckworth 1952: 196, 266 και σημ. 63, το οποίο είναι απαραίτητο όχι μόνο για τον απλοϊκό θεατή, όπως υπέθεσε ο Segal

op.cit: 202 (“[...] keeping the groundlings laughing”), αλλά συγκεκριμένα εδώ διασφαλίζει μια ευπρόσδεκτη ανακούφιση για το κοινό, ειδικά εφόσον έχει προηγηθεί μια σειρά από σκηνές μεστές κωμικής ειρωνείας (ενίοτε πολυεπίπεδης) και εν μέρει αγωνίας και έκπληξης, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 159. Αξιοσημείωτες είναι οι ομοιότητες του δεύτερου αυτού μονολόγου του Εργασίλου με στίχους από μονολόγους του Γελασίμου στον *Stichus* (*Capt.*464~*St.* 191–2· *Capt.*465~*St.*636 και 639· *Capt.*470~*St.*637· *Capt.*471~*St.*489· *Capt.*472~*St.* 221, 400· *Capt.*477~*St.*637· *Capt.*482~*St.*400· βλ. ad locc.). Από την άλλη πλευρά, ο μονόλογος του παρασίτου Γνάθωνα στον *Eunuchus* (232–64), ο οποίος οφείλει πολλά στην κωμική φαντασία του Τερεντίου, αποτελεί ένα μανιφέστο «παρασιτικής φιλοσοφίας», το οποίο τείνει ως ένα σημείο να αποκτά διαστάσεις μεταδραματικού «διαλόγου» με την πλαυτιανή παράδοση παρουσίασης των κωμικών παρασίων και ειδικά του Εργασίλου στην παρούσα σκηνή (470, 472~*Eu.*244–6· 479–81~*Eu.*236–53, 255–9· βλ. ad 470 και ad 479–81).

3 Στον λόγο του Εργασίλου αφθονούν και εδώ δημοφιλείς πλαυτιανές υφολογικές και γλωσσικές πρακτικές (παρηγήσεις, ετυμολογικό σχήμα, προσωποποιήσεις, μεταφορές, παρομοιώσεις, οξύμωρο, στοιχεία της ομιλουμένης, νεολογισμοί, ορισμένοι από τους οποίους συνιστούν *ἄπαξ λεγόμενα*, ασυνήθιστες χρήσεις λεξιλογίου, ζωηρή αφήγηση με ευθύ πλάγιο λόγο, παράταξη, χρήση του ιστορικού ενεστώτα, έντονες αντιθέσεις και ακόμη αναφορές στη θρησκευτική και πολιτική σφαίρα, την τοπογραφία και ίσως ακόμη την επικαιρότητα της Ρώμης), μέσω των οποίων συμπληρώνεται μέρος του προορτρέτου του *parasitus edax*, το οποίο θα ολοκληρωθεί στην επόμενη και τελευταία εμφάνισή του (IV.i, ii και iii και χωρίς την παρουσία του στη σκηνή του *puer*) και διασφαλίζεται ένα εντυπωσιακό χιουμοριστικό αποτέλεσμα προς τέρψη του κοινού.

4 Και αυτή η σκηνή επίσης είναι γραμμένη σε *tr*⁷ σε όλη την έκταση. Στην κεφαλίδα της σκηνής στα BVE σημειώνεται DV (*deuerbium*· για την ορθογραφία του όρου, βλ. Moore 2008: 20–1 σημ. 34, 2012: 100, πβ. Taladoire 1956: 225). Τα σύμβολα αυτά φαίνεται ότι δεν υπήρχαν στην πηγή των δύο κλάδων της πλαυτιανής χειρόγραφης παράδοσης, διότι απουσιάζουν από το A, αλλά είτε προστέθηκαν σε κάποια πρωιμότερη έκδοση πολύ αργότερα από την εποχή του Πλάτου, περί τον 2^ο αι. μ.Χ., και παραλείφθηκαν από το A, είτε πιθανότερα προστέθηκαν αργότερα στο P^A, από λογίους που είχαν ως ένα βαθμό γνώση των πρακτικών παράστασης της εποχής της Μέσης Δημοκρατίας μέσω της παράδοσης των γραμματικών, βλ. Questa 1984: 68–9,

176–87, Moore 2008: 32–4, 2012: 14. Κατά κανόνα, ως *deuerbia* (D) δηλώνονται οι *ia*⁶, οι οποίοι απαγγέλλονται χωρίς μουσική επένδυση, ενώ με το σύμβολο C (*cantica*) δηλώνονται όλα τα υπόλοιπα μέτρα, τα οποία συνοδεύονται από μουσική, συμπεριλαμβανομένου του *tr*⁷, βλ. Moore 2008: 24, 32, 2012: 15, πβ. Duckworth 1952: 362, Beare ³1964: 220, 222. Εδώ δεν έχουμε μία εξαίρεση από τη συνήθη πρακτική, όπως είχαν υποθέσει οι Hallidie 1891 και Lindsay 1900 ad III.i, πβ. και Questa 1967: 268, 2007: 359 σημ. 15, αλλά ένα σφάλμα πιθανότατα του αρχικού συντάκτη της κεφαλίδας. Τούτο μπορεί είτε να εξηγηθεί από τη φύση της σκηνής, διότι πρόκειται για έναν μονόλογο του παρασίτου και αντίστοιχες σκηνές είναι γραμμένες σε *ia*⁶, πβ. 69–109, *Bac.*573–83, *Men.*77–109, *Per.*53–80, *St.*155–233, 454–65, κάτι που ενδεχομένως είχε παρατηρήσει ο συντάκτης, είτε να αποδοθεί σε εκ μέρους του παράβλεψη της διάταξης των στίχων σε *ἐκθεσιν* (κατά το σύστημα του Ηλιοδώρου) στο κείμενό του. Το ίδιο σφάλμα διαπιστώνεται επίσης στις κεφαλίδες των *χφφ.* σε πέντε ακόμη σκηνές του Πλαύτου, βλ. *Cas.*531–52 (*tr*⁷, ίσως ο στ. 531 είναι *ia*⁸, βλ. MacCary–Willcock 1976 ad loc., DV VE), 798–814 (*tr*⁷, με δύο γλυκωνείους (800, 808), βλ. MacCary–Willcock 1976 ad *Cas.*800 ή δύο *c*^f+extra metrum, βλ. De Melo 2011b: 550 ή δύο *ia*⁴, βλ. Moore 2008: 35 σημ. 62, DV B), *Epid.*104–165 (*tr*⁷ με δύο *ia*⁸ στο τέλος, DV BVE), 166–80 (*canticum*, DV BVE), *Men.*571–674 (*canticum*, DV D). Βλ. Moore 2008: 34–5, 38 και πβ. Duckworth 1940 ad *Epid.*I.ii.

461–3 Ο Εργάσιλος γνωμολογεί από τη σκοπιά του λαίμαργου παρασίτου. Τα πρώτα του λόγια, *miser homo est*, συμβαίνει να συμφωνούν απόλυτα με τη γνώμη του κοινού για τον Ηγίωνα που μόλις εγκατέλειψε τη σκηνή, βέβαιος ότι όλα βαίνουν σύμφωνα με τους σκοπούς του και αγνοώντας ότι έχει εξαπατηθεί. Βέβαια ο Εργάσιλος κάνει λόγο για μια εντελώς διαφορετική κατάσταση, όπως διαπιστώνει ευθύς αμέσως το κοινό. Ο παράσιτος εκθέτει εδώ σε ανοδική κλίμακα με το επίθετο *miser* σε θετικό, συγκριτικό, υπερθετικό βαθμό, με ομοιοτέλευτα (461: *edit–quaerit–inuenit*, 462: *quaerit–inuenit*, 463: *cupit–edit*), με τις υπόλοιπες εμφατικές επαναλήψεις (461, 462: *quaerit–inuenit*, 463: *esse–edit* και ιδιαίτερα 461, 462: *aegre*, το οποίο συμβαδίζει με την κλιμάκωση προσδιορίζοντας στην πρώτη περίπτωση το *inuenit* και στη δεύτερη το *quaerit*) την αντίληψή του για τους βαθμούς της δυστυχίας ενός ανθρώπου. Η σύνδεση των *miserior* και *miserimus* έχει θεωρηθεί κωμική αλλά όχι απόλυτα λογική, πβ. Cocchia 1886 ad 463, ώστε ορισμένοι εκδότες έχουν

θεωρήσει πως ο στ. 463 αποτελεί παρεμβολή (βλ. Brix ³1876 ad 460 (=463), ο οποίος τον οβελίζει, όπως και οι Ussing 1878, Cocchia 1886, πβ. Ernout 1933: 115 σημ. 1). Αλλά βλ. Morris 1898 ad 463, Lindsay 1921 ad 461, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 463, Benz 1998a: 64, οι οποίοι την αποδίδουν στην πληθωρική κωμικότητα της γλώσσας του Πλαύτου. Ωστόσο, φαίνεται ότι στην πρόταση quom esse cupit υπάρχει κλιμάκωση, βλ. Brix ²1870 ad 460 (=463), ⁴1884 ad 463, Harrington 1879, Sonnenschein 1899, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 463, Waltzing 1920 ad 462–3, σε συνδυασμό μάλιστα με το <tum>, όπως εξηγεί ο Niemeyer 1879: 448, και η κλιμάκωση αυτή υπογραμμίζει την πείνα του ίδιου του parasitus edax.

461 Το μέτρο αναλύεται ως εξής: Mísēr hōmō (e)st qu(i) ipsē sībī quōd ēdīt || quaērīt ēt īd āegr(e) īnuēnīt. Το πέμπτο στοιχείο (ip|sé sīb|bi) αναλύεται σε δύο βραχέα, τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές λέξεις, αλλά δεν παραβιάζεται ο νόμος του Ritschl, διότι το ipse sibi συνιστά λεκτική ενότητα, βλ. Questa 1967: 126, πβ. 2007: 213 σημ. 4. **edit:** παλαιός τύπος της υποτακτικής αντί του edat.

463 miserrimust: i.e. miserrimus est, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541. **esse:** i.e. edere <tum>: Οι Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904 και Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Η πρόταση του Schoell 1887 (quom se rupit), πβ. Hallidie 1891, απομακρύνεται πολύ από τα χφφ., όπως και αυτή του Havet 1932 (cum esse calet), ενώ το cupiit που πρότεινε ο Fleckeisen 1850 δεν απαντά στον Πλάυτο, βλ. Lindsay 1900 ad loc., Waltzing 1920 ad 462–3. Το <tum> είναι η προσθήκη που πρότεινε ο Niemeyer 1879: 448, την οποία υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες. Αντιστοιχεί στο quom της χρονικής πρότασης που προηγείται και συνάδει με την ανοδική κλίμακα, βλ. και ad 461–3, ενώ συμπληρώνει κατάλληλα τον πέμπτο πόδα του στίχου.

464 Με παρόμοιο τρόπο εκφράζει την αγανάκτησή του ο Γελάσιμος, αντιμέτωπος με την ίδια ακριβώς κατάσταση όπως και ο Εργάσιλος (*St.*191–2: ei hercle ego uerbo lumbos diffractos uelim/ni uere perierit, si cenassit domi). Η απροσδόκητη κωμική μεταφορά («αυτής της ημέρας, αν ήταν δυνατόν, θα της έβγαζα τα μάτια με ευχαρίστηση») περιλαμβάνει τη χαρακτηριστικά πλαυτιανή προσωποποίηση της ημέρας σ' αυτόν και τους τρεις επόμενους στίχους (βλ. και ad 465), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 75–7, 397, πβ. Wright 1974: 85, και τη γκροτέσκα βιαιότητα της “poena Plautinissima” (βλ. *Aul.*53, 189, *Mos.*203, *Per.*794, *Poen.*382, *Trin.* 463, επίσης *Men.*156, 1011, *Poen.*571, *Ps.*510, *Rud.*659 και ακόμη Τερ. *Eu.*648, 740, όπου

απαντά στον λόγο γυναικών, αλλά δεν πρόκειται για κοινό τόπο γυναικείας απειλής, όπως σημειώνει ο Δονάτος ad *Eu.*740.2, πβ. Τρομάρα 2005 ad loc., διότι στον Πλάτο χρησιμοποιείται πάντα από άνδρες, όπως και σε ένα ακόμη χωρίο από τον Τερέντιο, *Ad.*315–18), μια απειλή με πιθανώς ιδιαίτερα Ρωμαϊκή χροιά, διότι αυτή η μορφή βάνουσης επίθεσης στα μάτια μαρτυρείται ως συνήθης πρακτική βίας των Ρωμαίων, βλ. Nutting 1922: 313–18· ακόμη βλ. Riess 1941: 152, Fantham 1972: 99–102, κυρίως 102, Benz 1998a: 64, 1998b: 107. Βέβαια η μορφή αυτή επίθεσης αναφέρεται και σε Ελληνικά κείμενα: έχουμε τη φράση *ὀφθαλμοὺς ἐξορύττειν* (λ.χ. *Ηρόδ.*8.116.2, *Πλούτ.* *Αρτ.*14. 10.4), πβ. *~ἐκκόπτειν*, λ.χ. *Λοκ.*11.2.1, *Σόλ.*16.2.5) και *~παίειν*, λ.χ. *Ηρόδ.*3.78.2, 9.22.2, *Πλούτ.* *Αριστ.*14.6.9 και βέβαια τη φρικτή αυτοτιμωρία του Οιδίποδα (*Σοφ.* *ΟΤ* 1268–79, πβ. *Αισχύλ.* *Έπτ.* *ἐπί Θ.*778–84) και την τύφλωση του Πολυμήστορα από την Εκάβη (*Ευρ.* *Έκ.*1035–82). Μόνο στον Αριστοφάνη βρίσκουμε τις φράσεις *ὀφθαλμὸν ἐκκόπτειν*, *~κεντεῖν* σε κωμικά συμφραζόμενα (*Νεφ.*24, *Σφ.*432, *Όρν.*342, 583, 1613) και την ευφάνταστη μεταφορά *τὸφθαλμὸν δάκνειν* (*Λυσ.*296–300), όπου ο «δράστης της επίθεσης» είναι το προσωποποιημένο *πύρ*. Ωστόσο, στη σωζόμενη Ελληνική κωμωδία δεν φαίνεται να βρίσκει ακριβές παράλληλο ο συνδυασμός της προσωποποίησης της ημέρας με τη συγκεκριμένη μεταφορά, η οποία, όπως είδαμε, απαντά με μεγάλη συχνότητα στον Πλάτο και ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία του βίαιου χιούμορ, ενός ιδιάζοντος στοιχείου της κωμικής του φαντασίας, βλ. Fantham op.cit., ένας συνδυασμός που ο Πλάτος χρησιμοποιεί, δοθείσης της ευκαιρίας, σε ποικίλα συμφραζόμενα (*Men.*152: *hunc conburamus diem*, *St.*435–6: *EPI. age abduce hasce intro. hunc tibi dedo diem/STI. meam culpam habeto, nisi probe excruciauero*, 453: *ego hunc lacero diem*, *Boetia* fr.i M: *qui mihi comminuit misero articulatum diem*). **diei**: Πρόκειται για τη γραφή των χφφ. την οποία διατηρούν οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Torino 2013, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες επιλέγουν τη διόρθωση του Bothe 1809, *die*, η οποία διευκολύνει το μέτρο. Αλλά το *diei* είναι ο κανονικός τύπος της δοτικής, παρά τα επιχειρήματα του Lindsay 1900 για την ύπαρξη τύπου της δοτικής *die*, ενώ η δυσκολία στο μέτρο μπορεί να αντιμετωπιστεί με συνίζηση, *dieī*, πβ. Hallidie 1891: *xli* και ad loc., Questa 1967: 100–1.

465 Πβ. *Men.*899: *edepol ne hic dies peruorsus atque aduersus mi optigit*, *Per.*779/80: *pessumus hic mi dies hodie inluxit corruptor* και αντίθετα *Cas.*510: *nostro omine it dies*. Η ημέρα συγκαταλέγεται αλλού στον Πλάτο μεταξύ Ρωμαϊκών θεοτήτων (*Bac.*255, *Mer.*4–5) σε παρωδίες σοβαρών επικλήσεων, επίσης πβ. *Am.*546–50,

μολονότι δεν ανήκει στο επίσημο Ρωμαϊκό πάνθεον ούτε υπήρχε οποιασδήποτε μορφής καθιερωμένη λατρεία της στη Ρώμη, βλ. Hanson 1959: 70, Barsby 1986 ad *Bac.*255 και ad *Bac.*115. Αργότερα ο Εργάσιλος εκφράζει τον ενθουσιασμό του, προσωποποιώντας ξανά την ημέρα και αντιστρέφοντας τη διατύπωσή του εδώ, 774: ita hic me amoenitate amoena amoenus oneravit dies. Εδώ για μία ακόμη φορά θυμίζει τον Γελάσιμο, βλ. *St.*636: uiden? benignitates hominum ut periere et prothymiae? **oneravit omnes mortales mihi**: συνήχηση του ο και διπλή παρήχηση (m, n). **malignitate oneravit**: Πρόκειται για οξύμωρο, διότι το onero είναι μεν ουδέτερο αλλά τείνει να έχει συνδηλώσεις αφθονίας («γεμίζω», «φορτώνω»), λ.χ. 774, 827, *Am.*328, *Cist.*556, *Mil.*677, 902–3, *Ps.*357, 764, *St.*532, Τερ. *An.*827, *Ph.*841–2 (*OLD* s.v. 6a) και προκύπτει αντίθεση με τη σημασία της malignitas. Βλ. επίσης ad 468. Ο Γελάσιμος εκφράζεται όχι με ένα οξύμωρο αλλά με μια συναφή παρά προσδοκίαν δήλωση (*St.*639: nam mihi iam intus potione iunceae onerabo gulam), όταν συνειδητοποιεί την οριστική διάψευση των προσδοκιών του για την πρόσκληση σε ένα γεύμα από τους πάτρωνές του.

466 ieiuniosorem: Το ieiuniosus σε συγκριτικό βαθμό είναι *ἄπαξ λεγόμενον*, ένας νεολογισμός αντί του ieiunior, που έχει σχηματίσει ο Πλάυτος από το ουσιαστικό ieiunium («πεινά», «ασιτία», πβ. το επίθετο ieiunus, «πεινασμένος») με την κατάληξη –osus που δηλώνει πληρότητα («γεμάτος από»), κατ’ αναλογία προς άλλα επίθετα που κατά κανόνα σχηματίζονται από ουσιαστικά, λ.χ. ingeniosus, odiosus, uitiosus, κ.ά., βλ. *OLD* s.v., *Madv.*§188.12, *AG*§245, *LHS* I.231· έχουμε και άλλους παρόμοιους νεολογισμούς που απαντούν μόνο στις κωμωδίες του, λ.χ. elleborosus (*Mos.*952, *Rud.* 1006), impendiosus (*Bac.*396), inopiosus (*Poen.*130), repudiosus (*Per.*384), αλλά κανέναν στον Τερέντιο. Βλ. επίσης ad 468. **neque magis**: i.e. nēquē māgī(s), προκελευσματικός στον πέμπτο πόδα, πβ. Brix–Niemeyer ⁶1910 ad loc. Οι Elmer 1900 ad loc. και Waltzing 1920 ad 465–6 πρότειναν ότι το neque μπορεί να προφέρεται nec και ο Leo ²1912: 239 πρότεινε mage αντί του magis, αλλά βλ. Questa 2007: 37–8. **ecfertum fame**: Εδώ έχουμε ένα ακόμη οξύμωρο, πβ. *Aul.*84: ita inaniis sunt oppletae (sc. aedes), *Mer.*574: iaiunitatis plenus. Η επιλογή του ecfertum (ex+farcio, «πληρώ», «γεμίζω», με τη σημασία του γαστριμαργικού κορεσμού, πβ. *Mos.*64–5: bibite, pergraecamini, este, effercite uos, saginam caedite) είναι απόλυτα ταιριαστή στον λόγο του parasitus edax, κύριο γνώρισμα του οποίου είναι η ακόρεστη λαιμαργία, πβ. Elmer 1900 ad loc. Βλ. και ad 468.

468 ita uenter gutturque resident esuriales ferias: Τα λόγια του Εργασίλου στους δύο προηγούμενους στίχους περιγράφουν μεν την προσωποποιημένη ημέρα, αλλά στην πραγματικότητα αναφέρονται στον ίδιο, όπως φαίνεται εδώ. Παρατηρούμε την ποικιλία των κωμικά απροσδόκητων γλωσσικών συνδυασμών που επιστρατεύει ο Εργάσιλος, για να περιγράψει σε κάθε περίπτωση το ίδιο θέμα, δηλαδή την πείνα του: χρησιμοποιεί το σχήμα αναφοράς (neque–neque–nec) το πρώτο οξύμωρο (465), το οποίο διαδέχεται ο χιουμοριστικός πλαυτιανός νεολογισμός μαζί με ένα δεύτερο και περισσότερο εντυπωσιακό οξύμωρο, για να ανακαλέσει τελικά εδώ την παρομοίωση των στ. 78–87 και κυρίως την εικονοποιία του στ. 79, επιστρατεύοντας επίσης μια χαρακτηριστικά πλαυτιανή, κωμική μεταφορά που περιλαμβάνει προσωποποίηση, πβ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 76, 317 σημ. 25, Wright 1974: 85, Benz 1998a: 64–5, 1998a: 105. **resident esuriales ferias:** Το *resideo* χρησιμοποιείται εδώ χιουμοριστικά αντί του *ferias ago* με συνδηλώσεις αδράνειας (i.e. *quiescunt*), πβ. Κικ. *Leg.*2.55: *denicales* (quae a nece appellatae sunt quia residentur mortuis) quam ceterorum caelestium quieti dies feriae nominarentur, Paul. *Fest.*61L: *denicales feriae colebantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Graeci enim νέκυν mortuum dicunt, Fest.* 282L: *priuate feriae uocatum sacrorum priorum, uelut dies natales, operationis, denecales*, όπως επισημαίνουν αρκετοί από τους υπομνηματιστές, *OLD* s.v. 1c. Το επίθετο *esuriales* είναι *ἄπαξ λεγόμενον*, νεολογισμός του Πλάουτου κατ’ αναλογία των *denicales feriae*, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc.

469 ilicet: Συνήθως στην κωμωδία απαντά ως έκφραση της ομιλουμένης, η οποία ανάγεται σε μια φόρμουλα απόλυσης στο τέλος ιεροτελεστίας, των εργασιών της Συγκλήτου ή μιας δίκης, ενίοτε και επιφωνηματικά («όλα τελείωσαν» ή «αλίμονο»), λ.χ. *Am.*338, *Cist.*685, *Cur.*186, *Epid.*685, *St.*394, *Truc.*592, Τερ. *Hau.*974, *Eu.*54, 347, *Ph.*208, *Ad.*791, βλ. Δον. ad *Eu.*54.1: ‘*ilicet*’ de iudicio, 54.3: *semper in fine rei transactae ponitur, ad Ph.*208.4, Σέρβ. ad *A.*2.424, Sedgwick 1960 ad *Am.*338, Τρομάρα 2005 ad *Eu.*54, Παπαδημητρίου 1998: 117. Αλλά εδώ έχει την αρχαϊκή σημασία (i.e. *ire licet*) και η δοτική προσωπική *parasiticae arti* εξαρτάται από το *licet*, ενώ με το *απαρέμφατο ire* συντάσσεται η απλή αιτιατική της κίνησης σε τόπο *crucem* αντί του εμπρόθετου *in crucem*, αναλογικά προς τα *domum, rus, foras*, βλ. *NLS*§5, Δον. ad *Eu.*536.1: *ergo aduerbialiter dixit, quemadmodum dicimus ‘domum ibis’*, Morris 1898, Elmer 1900 ad loc., Sedgwick op. cit., Barsby 1999, Τρομάρα 2005 ad *Eu.*536)· πβ. 90, ομοίως στην ίδια ακριβώς φράση (ελλειπτικά) στα *Ps.*1182, *Mos.* 847, ακόμη *Ps.*1179 (*scilicet*). **māxīmām mālām crūcēm:** Συχνή κατάρα της

ομιλουμένης (ελλ. *ἐς κόρακας*), που εδώ συνάδει απόλυτα με το γκροτέσκο ξέσπασμα της αγανάκτησης του παρασίτου, πβ. Benz 1998a: 65, 1998b: 107. Απαντά πολύ συχνά στην κωμωδία (με ή χωρίς τον επιθετικό προσδιορισμό), συνολικά 29 φορές στον Πλάυτο (*Bac.*902, *Cas.*611, 977, *Cur.*611, 693, *Men.*66, 915, 1017, *Mos.*850, *Roen.* 271, 347, 495, 511 789, 1309, *Ps.*335, 839, 846, 1182, 1294, *Rud.*176, 518, 1162, *Trin.*598 και ενίοτε χωρίς την πρόθεση *in*, όπως εδώ και *Men.*328, *Per.*352, *Roen.*496, 799), αλλά μία μόνο φορά στον Τερέντιο (*Ph.*368), ο οποίος επιλέγει την έκφραση (*in*) *malam rem*, για την οποία βλ. ad 877 και ad 636 για μια συναφή έκφραση: πβ. LS s.v. *crux* II.B, Echols 1951: 296–7, Hofmann ³1951: 32, Παπαδημητρίου 1998: 189. Το επίθετο *maxima* προσδιορίζει συχνά το *malam cruce[m]*, διότι αποτελεί λεκτική ενότητα. Για τον ίδιο λόγο, δεν παραβιάζεται ο νόμος των Bentley–Luchs, σύμφωνα με τον οποίο δεν πρέπει ένας *ia*⁶ ή *tr*⁷ να ολοκληρώνεται με δύο ιαμβικές λέξεις, βλ. Morris 1898 ad loc., Lindsay 1900: 67 και ad loc., Harsh 1949: 65–9, Questa 2007: 377–8, Fortson 2008: 44–5.

470 ridiculos inopesque: Αναφέρεται στον τύπο των παρασίτων που βιοπορίζονται ως γελωτοποιοί, πβ. 477 και *St.*171, 389, 637, πβ. στην Ελληνική κωμωδία, λ.χ. Επίχ. fr.35.3–4 Kaibel, Εύπ. fr.11–16 K–A, Αναξανδρ. fr. 10 K–A, Αντιφ. fr.142.7–10. Πρόκειται ακριβώς για την κατηγορία των παρασίτων, τις πρακτικές των οποίων, με ένα ενδεχομένως μεταθεατρικό σχόλιο (πβ. Τρομάρα 2005 ad *Eu.*244), απορρίπτει κατηγορηματικά ο Γνάθων στον *Eunuchus* του Τερεντίου (244–6: “at ego infelix neque ridiculus esse neque plagas pati/possum.” “quid? tu his rebus credis fieri? tota eras uia./olim isti fuit generi quodam quaestus apud saeculum prius”, βλ. και ad 472.

471 nil morantur: Το *nil* είναι ισχυρή αρνητική λέξη στη θέση του *non* για έμφαση, βλ. Thesleff 1960: 58. **iam:** «πλέον, πια» (*OLD* s.v. 1c). **Lacones...uiros:** Ο Εργάσιλος παρουσιάζει μεταφορικά τους παρασίτους ως ηρωικούς Σπαρτιάτες (Elmer 1900 ad loc.: “heroes”), σκληραγωγημένους, όπως φαίνεται, ώστε να αρκούνται στο *uniusubsellium*, όπως ο δούλος Στίχος, ο οποίος συγκρίνει τον εαυτό του και τον Σαγκαρίνο με τους λιτοδίαιτους Κυνικούς φιλοσόφους, διότι κάθονται στα *subsellia* για τη γιορτή τους (*St.*703–4: *nimum lepide in mentem uenit: potius quam in subsellio/cynice hic accipimur quam in lectis*, πβ. Κικ.*Mur.*74: *Lacedaemonii [...] cotidianis epulis in robore accumbunt*), αλλά και με ιδιαίτερη αντοχή στα πλήγματα, που αποτελούν ημερήσια διάταξη για εκείνους (*plagipatidas*, 471, βλ. και ad 88). Η υπερηφάνεια με την οποία παρουσιάζει τον τελείως απροσδόκητο και παράταιρο συσχετισμό διασφαλίζει το κωμικό αποτέλεσμα. Η αντίφαση επίσης

ανάμεσα στην ακόρεστη λαιμαργία των παρασίτων και τη λιτή δίαιτα των Σπαρτιατών, που λανθάνει εδώ, ενισχύει περαιτέρω το χιούμορ. **unisubseli:** Όπως φαίνεται, οι παράσιτοι δεν είχαν θέση στους lecti. Το σύνθετο ουσιαστικό unisubsellium (unum subsellium, *μονοκοίτιον, σκιμπόδιον*, «κάθισμα, σκαμνί, πάγκος», κατ' αναλογία προς το triclinium) είναι νεολογισμός που ο Πλάυτος σχημάτισε και χρησιμοποίησε για πρώτη φορά, όπως φαίνεται, στον *Stichus*, όπου απαντά στον λόγο του Γελασίμου, τον οποίο ανακαλεί συχνά εδώ ο λόγος του Εργασίλου (*St.*488–9: hau postulo equidem med in lecto accumbere:/scis tu med esse unisubseli uirum), Γέλλ. 19.10.1, *OLD* s.v., Elmer 1900 ad loc., Leo ²1912: 322, Waltzing 1920 ad loc.

472 plagipatidas: < plagas patior, «καρπαζοεισπράκτορες». Ο παρασιτικός βίος συνεπάγεται συνήθως γελοιοποίηση, λεκτική (βλ. ad 69–91) και σωματική βία, βλ. και ad 88, πβ. *Cur.*398, *Per.*60 (με τη γραφή duris Capitonibus των χφφ. αντί της διόρθωσης uiris του Woytek 1982), Τερ. *Eu.*244 (βλ. ad 470), επίσης Αντιφ. fr.193.3 K–A, Αριστοφ. fr.5.6 K–A, Αξιόνικ. fr.6.3–6, ακόμη Αλκίφρ. 3.3, 3.7, 3.9· βλ. Damon 1997: 29–30, Barsby 1999 και Τρομάρα 2005 ad *Eu.*244. Το κωμικό αυτό πατρωνυμικό αποτελεί νεολογισμό του Πλάυτου που απαντά μόνον εδώ και στη *Mostellaria* (356), όπου αναφέρεται σε δούλους, βλ. *OLD* s.v., Duckworth 1952: 345, Fontaine 2010: 182, όπως και το *ἄπαξ λεγόμενον* plagigeruli (*Mos.*875), πβ. plagiger (*Ps.*153). **uerba:** Εννοεί τα ευφυολογήματα, οι logi ridiculi, που υπό κανονικές συνθήκες αποτελούν μέσο βιοπορισμού των παρασίτων, πβ. 482–3: dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus/quibus solebam menstrualis epulas ante adipiscier, *St.*221, 383, 455. Ως εκ τούτου, η «προίκα» της uirgo στον *Persa* είναι η «συλλογή βιβλίων ανεκδότην» του πατέρα της, του παρασίτου Σατουρίωνα (388–96)· μια συλλογή βιβλίων αυτού του είδους διατηρεί και ο Γελάσιμος (*St.*400, 454), βλ. ad 482. Ο τελευταίος επίσης θέτει σε πλειστηριασμό τα αστεία του με την ελπίδα της διασφάλισης τροφής (*St.*221: logos ridiculos uendo, πβ. 383). **penus:** penus,–us (αρσ.), «τροφή», πβ. *Ps.*178, αλλά απαντά και ως δευτερόκλιτο, penum,–i, πβ. 920 και βλ. ad loc., *Men.*120, 801, *Ps.*228, 608, *Trin.*254, *Eu.*310, και penus,–i και ως ουδέτερο τριτόκλιτο, penus,–oris, βλ. Δον. ad *Eu.*310, *OLD* s.v., Lindsay 1900 ad loc. Βλ. Willcock 1987 ad *Ps.*187, Τρομάρα 2005 ad *Eu.*310.

474 obsonant...parasitorum...prouincia: Ο Εργάσιλος χρησιμοποιεί για δεύτερη φορά αυτήν την προσφιλή στον Πλάυτο μεταφορά από τη Ρωμαϊκή πολιτική σφαίρα, βλ. ad 156, περιγράφοντας τώρα την αγορά προμηθειών ως διοικητική αρμοδιότητα

ενός παρασίτου (πβ. *Mil.667*: uel primarium parasitum atque orpsonatorem optimum, Τερ. *Eu.255–9*, επίσης Θεόφρ. *Χαρ.2.9*: ἀμέλει δὲ καὶ τὰ ἐκ γυναικείας ἀγορὰς διακονῆσαι δυνατὸς ἀπνευστί, για τον κόλακα), πβ. Duff 1909: 126.

475–6 aperto capite: Η έκφραση είναι παροιμιακή, «με ακάλυπτο κεφάλι», μεταφορικά με τη σημασία «απροκάλυπτα» (Lambinus 1577 ad loc.: “sine pudore”), πβ. ελλ. *γυμνή τῆ κεφαλῇ*, Πλ. *Φαῖδρ.243b6*, Πετρ. 14.5, 57.5, Σεν. *Vit.Beat.13.2*, βλ. Otto 1890: 75, Waltzing 1920 ad loc. Προφανώς ανάγεται στη θρησκευτική σφαίρα, συγκεκριμένα στο Ρωμαϊκό τελετουργικό της θυσίας *capite uelato*, δηλαδή τον *Romanus ritus*, πρακτική την οποία, όπως παραδίδεται, εισήγαγε ο Αινείας (Βεργ. *A.3.403–9*, Fest. 432L), σε αντίθεση προς τον *Graecus ritus*, *capite aperto*, που χρησιμοποιούνταν παράλληλα στη Ρώμη σε συγκεκριμένες περιστάσεις, βλ. Glinister 2009: 193–212. Η αδιαφορία της νεολαίας για τους παρασίτους αποκτά διαστάσεις επαίσχυντης πράξης και ερμηνεύεται από τον Εργάσιλο ως σημείο του εκφυλισμού της εποχής, πβ. Harrington 1879 ad loc.

476 qu(am) ín tribū | āpértō cāpītē || sōntēs: Αυτή είναι τη σειρά των λέξεων στα χφφ, την οποία διατηρούν οι Ussing 1878, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Ernout 1933, De Melo 2011a, Torino 2013, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες επιχειρούν μεταθέσεις και διορθώσεις, προκειμένου να αποφευχθεί η χασμωδία, η οποία, ωστόσο, είναι επιτρεπτή με τον locus *Jacobsohnianus* στο τρίτο στοιχείο του *tr*⁷, βλ. Questa 2007: 283, πβ. Elmer 1900: xlv. **in tribu:** Πρόκειται για μια αναφορά στα Ρωμαϊκά *comitia tributa*, τα οποία συγκροτήθηκαν σταδιακά, ύστερα από τον χωρισμό της Ρωμαϊκής επικράτειας σε τριάντα τοπικές φυλές από τον Ρωμαίο βασιλιά Σέρβιο Τούλλιο, και φαίνεται ότι στην εποχή του Πλαύτου με κάποιον τρόπο συνδυάστηκαν με τα *comitia centuriata*: μεταξύ άλλων είχαν και δικαστικές αρμοδιότητες, που αφορούσαν σε κοινά ποινικά εγκλήματα, για τις οποίες κάνει λόγο ο Εργάσιλος εδώ, πβ. Westaway 1917: 35, Havet 1932 ad loc., βλ. επίσης DS s.v. *comitia*: 1380–7.

477 Και εδώ επίσης ο Εργάσιλος ανακαλεί την απογοήτευση του Γελασίμου στην τελευταία του εμφάνιση στον *Stichus* (*St.637*: uiden ridiculos nihili fieri atque ipsos parasitarier?), όπως επίσης και με το ομοιόαρκτο που προηγείται (474, 475: ipsi, πβ. *St.636*, 637: uiden). **neque...terrunci faciunt:** Ο *terruncius* είναι αργυρό νόμισμα, ισοδύναμο του ¼ του *ασσαρίου*, και χρησιμοποιείται ως δηλωτικό ευτελούς χρηματικού ποσού μόνον εδώ στον Πλαύτο, αλλά συχνά στην επιστολογραφία του Κικέρωνα (*Fam.2.17.4*, *Att.5.17.2*, 5.20.6, 5.21.5 (bis), 6.2.4, 7.2.3), πβ. Απουλ. *Apol.*

76.6, βλ. *OLD* s.v. a. Το ρ. *facere* χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία «εκτιμώ», «υπολογίζω», επομένως το *terrunci* είναι γενική της αξίας (KS I.457, LHS II.72–3), σε μια έκφραση ευτελισμού, που ανήκει στην ομιλουμένη («δεν δίνουν ούτε μισή δεκάρα»), πβ. *nihili facere* («δεν με ενδιαφέρει»), 616, 986, ακόμη Κάτουλ. 42.13: *non assis facere*, βλ. Otto 1890: 345, Westaway 1917: 68, Hofmann ³1951: 82. Συνήθως στον Πλάτο και στον Τερέντιο έχουμε τις εκφράσεις *nihili facere/pendere* και *floci facere/pendere*, βλ. *Bac.*89, *Cas.*605, 802, *Cur.*218, *Men.*993, *Mer.*440, *Mil.*168, *Mos.*245, *Per.*224, *Poen.*520, 1300, *Ps.*1086, *Trin.*607, 1032, στον Τερέντιο απαντούν μόνο στον *Eunuchus* και στους *Adelphoe* (*Eu.*94, 303, 411, *Ad.*163, 167, 452) και αποκλειστικά και μόνο στον λόγο ανδρικών χαρακτήρων, βλ. Παπαδημητρίου 1998: 281. Το ίδιο ισχύει και στον Πλάτο εκτός από δύο εξαιρέσεις, όπου το ομιλούν πρόσωπο είναι γυναίκα χαμηλού κοινωνικού status (*Bac.*89, η εταίρα Βακχίς και *Mos.*245, η θεραπαινίδα Σκάφη).

478–89 Με τη ζωηρή αναδρομή του Εργασίλου σε όσα έλαβαν χώρα εκτός σκηνης, κατά την απουσία του, μεταφερόμαστε μαζί του *in foro* (478), όπου παρακολουθούμε τις δυσάρεστες εμπειρίες του στην προσπάθειά του να διασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα.

478 n(a)m ūt dūdūm | hīnc: Η χασμωδία έχει προβληματίσει τους εκδότες, οι οποίοι επιλέγουν είτε τη διόρθωση του *ut* σε *uti* (Brix 1865, ²1870, Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Leo 1895, Lindsay 1900, Pascal ²1904) είτε υιοθετούν την προσθήκη *nam <ego>* του Bothe 1831, πβ. Seyffert 1874: 20 (Brix ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Waltzing 1920, Ernout 1933, De Melo 2011a). Το κείμενο διατηρούν ως έχει στα χφφ. μόνον ο Elmer 1900 (μολονότι το επιχείρημά του είναι εσφαλμένο) και ο Torino 2013. Η χασμωδία είναι επιτρεπτή (*locus Jacobsohnianus* στο τρίτο στοιχείο του *tr*⁷), ακριβώς όπως στον στ. 476, βλ. *ad loc.* **dudum:** «προηγουμένως», *OLD* s.v. 1a, δηλαδή στο τέλος της *I.ii. abii, accessi ad adolescentes:* συνήχηση του *a*.

479–81 Ο ευθύς πλάγιος λόγος σε συνδυασμό με τον ιστορικό ενεστώτα (*inquam*, 479 (bis), 480, 481· *silent*, 480· *ridet*, *abnuunt*, 481, βλ. και B I.15, ET§241) στους στίχους αυτούς προσδίδουν ζωντάνια και χιούμορ στην αφήγηση, πβ. Benz 1998a: 66–7. Ειδικά η επανάληψη του *inquam*, οι αντιθέσεις *inquam* (bis)–*tacent* (479), *quis ait*–*silent* (480) και η χρήση του *atque* με αντιθετική σημασία (479, 481, *OLD* s.v. 9)

υπογραμμίζουν τη σιωπή της άλλης πλευράς: ο διάλογος είναι και παραμένει μονόπλευρος παρά τις προσπάθειες που καταβάλλει ο Εργάσιλος, βλ. 480: *quasi mutent silent* και 481: *atque illi abnuunt*. Η χρήση του ιστορικού ενεστώτα συνεχίζεται σε όλη την έκταση της περιήγησης στο *forum* (*dico*, 482· *ridet*, 484· *abeo*, *uideo*, 487· *pergo*, *uenio*, 488· *agunt*, 489· *redeo*, *uideo*, 490). Πόσο διαφορετική είναι η εμπειρία που μεταφέρει ο Γνάθων στον *Eunuchus* του Τερεντίου επιστρατεύοντας την ίδια ακριβώς υφολογική πρακτική (236–53) και η θερμή υποδοχή της οποίας τυγχάνει από το πλήθος των εμπόρων τροφίμων (255–9). Ο ευθύς πλάγιος λόγος που επιλέγουν και οι δύο κωμικοί ποιητές στους μονολόγους των παραστίτων τους δεν ανάγεται απαραίτητα στην παράδοση των Ιταλικών αυτοσχέδιων θεαμάτων, όπως υποθέτει η Benz 1998a: 67–8 και σημ. 81. Η συγκεκριμένη υφολογική πρακτική απαντά και στον Μένανδρο (λ.χ. *Δύσκ.*522–45, *Έπ.*878–907, *Σαμ.*206–79, όπου ο λόγος του Δημέα είναι τόσο ζωντανός, ώστε δίνει την εντύπωση μιας «μικρογραφίας» δράματος, βλ. Sommerstein 2013 ad Men. *Sam.*206–82), ενώ μπορεί κάλλιστα να αποδοθεί σε ανεξάρτητη επιλογή καθενός από τους δύο ποιητές. Ακόμη, λαμβάνοντας υπόψη και τους στ. 244–6 του *Eunuchus* (βλ. ad 470), θα ήταν ενδιαφέρον να ληφθεί υπόψη το ενδεχόμενο της πλαυτιανής επίδρασης της σκηνης των *Captivi* στο «πλαυτιανό πείραμα» του Τερεντίου (πβ. Barsby 1999: 15 και Karakasis 2005: 121–43 για την προσέγγιση παραδοσιακών πλαυτιανών πρακτικών σε επίπεδο ύφους και γλώσσας στον *Eunuchus*).

479 Στον στίχο έχουμε πολλούς σπονδείους ‘*sāluēt(e) īnquām*. ‘*qu(o) īmūs ūnā?*’ || *īnquām*: [ad prandium] *ātqu(e) īllī tācēnt*· πιθανώς συνάδουν με την απογοήτευση του Εργασίλου, διότι ο ίδιος βιώνει την άδοξη κατάληξη των προσπαθειών του. Οι δύο χασμωδίες στον στίχο, η πρώτη στη διαίρεση και η δεύτερη στο σημείο στίξης (παύση), είναι επιτρεπτές, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543. ‘*saluete*’: στερεότυπος χαιρετισμός της ομιλουμένης και εκ των πραγμάτων σ’ αυτήν την περίπτωση, παρά την αποδεκτή πρακτική, μη συμμετρικός, βλ. ad 138. [**ad prandium**]: Ο στίχος είναι πολύ εκτενής και το μέτρο δεν μπορεί να αναλυθεί. Ο Bothe 1821 οβέλισε το δεύτερο *inquam*, πβ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, αλλά ίσως σ’ αυτό βρίσκεται η *uis comica* (βλ. ad 479–81) και όχι τόσο στο *una*, όπως σημειώνει ο Leo 1895 ad loc., απορρίπτοντας τη μετακίνηση του *una* στον στ. 481, την οποία πρότεινε ο Schoell 1887 και υιοθέτησαν οι Morris 1898, Goetz–Schoell 1904, Havet 1932. Ο ίδιος ο Leo διατηρεί τον στίχο ως έχει με μια αβέβαιη

συναλοιφή στα *imus una*, βλ. *ad loc.* ²1912: 278· ομοίως οι Elmer 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910. Ο Ernout 1933 οβελίζει το *una*. Ο Lindsay 1900 οβέλισε το *ad prandium*, διότι φαίνεται ότι είναι γλώσσα που παρείσφρησε στο κείμενο και τη λύση του υιοθετούν οι Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a και Torino 2013.

480 hoc: αρχαϊκός τύπος του επιρρήματος αντί του *huc*. **profitetur:** Για την προσωδία, πβ. Τερ. *Eu.3* (αλλά *prōfiteri*, *Men.643*), βλ. Lindsay 1900 *ad loc.*, 1922: 151, Questa 1976: 116, 2007: 81. Το ρ. *profiteri* χρησιμοποιείται ελλειπτικά με τη σημασία «προσφέρομαι» (*OLD s.v. 3a*). Προηγουμένως (156–7) ο Εργάσιλος περιέγραψε τη φιλοξενία που του προσέφερε ο Φιλοπόλεμος με μια μεταφορά από τη Ρωμαϊκή πολιτική σφαίρα, βλ. *ad 156* και *ad 157* και ίσως εδώ το ρήμα που επιλέγει ανακαλεί επίσης έναν τεχνικό όρο από το λεξιλόγιο της Ρωμαϊκής πολιτικής που αφορά στη δήλωση υποψηφιότητας συμμετοχής σε εκλογές (*professio*), λ.χ. Σαλλ. *Cat.18.3*: *Catilina prohibitus erat petere consulatum quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit*, Σουητ. *Aug.4.1*: *prius quam profiteri se candidatum*, *OLD s.v. 2b*, *DS s.v. professio*: 673 και *magistratus*: 1532, πβ. Hallidie 1891 *ad loc.*

481 Η χασμωδία στην τελεία (παύση) είναι επιτρεπτή, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543. **neque me rident:** «και ούτε γελούν με τα αστεία μου» (*OLD s.v. rideo 5a*), πβ. Τερ. *Eu.249*, *Ad.548*, Περ.61.5: *satius est rideri quam derideri*.

482 dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus: παρήχηση του *d* και ετυμολογικό σχήμα (*dico–dictum*), βλ. *ad 71*, πβ. *St.400*: *ibo intro ad libros et discam de dictis melioribus*, επίσης επανάληψη και πολύπτωτο (*dictum–dictis*). **unum:** i.e. *quidam*, πβ. *Am.697*, *Ps.948*, Κικ. *Att.9.10.2*, Κάτουλ. 22.10, βλ. *OLD s.v. 11*, Hofmann ³1951: 102.

483 menstrualis: Το επίθετο που προσδιορίζει το *epulas* προσδίδοντας στη δήλωση έντονη κωμική υπερβολή απαντά μόνον εδώ στον Πλαύτο και μόνο εδώ στη Λατινική γραμματεία με τη σημασία «για ένα μήνα», ενώ κατά τα άλλα σημαίνει «μηνιαίος», *OLD s.v. 1*, πβ. Fontaine 2010: 114–15· η πρότασή του πως πρόκειται για ευτράπελη απλολογία μιας σύμμικτης λέξης (“portmanteau”, Fontaine *op.cit.*: 5) **mensistrualis* (*mensas struere*) με αναφορά σε πιάτα γεμάτα από γεύματα (πβ. *Men.101*: *mensas exstruit*) παραμένει ανοικτή υπόθεση. Αναμφισβήτητα, όμως, η ουσία της αντίθεσης ανάμεσα στο παρελθόν και την τωρινή κατάσταση αποδίδεται από την έννοια της διάρκειας που δηλώνει το επίθετο. **adipiscier:** αρχαϊκός τύπος του *απαρεμφάτου* αντί *adipisci* στο τέλος του στίχου, ομοίως τα *imitarier* (485) και *ludificarier* (487, 490).

484 Η πανωλεθρία που υφίσταται η παρασιτική τέχνη εκφράζεται με έναν ολοσπόνδειο στίχο, όπως και στον στ. 486, ενώ στον στ. 485 το πρώτο ημιστίχιο ολοκληρώνεται με δύο σπονδείους ακριβώς στο *īrrītātām*. **de conpecto:** Η επιμονή στην παρουσίαση των νεαρών ως συνωμοτών (πβ. 489) υπογραμμίζει την απομόνωση του Εργασίλου.

485 ne canem irritatam...imitarier: Πβ. Δον. ad *An.597.4*: ducitur autem uerbum a canibus, qui restrictis dentibus hanc litteram imitantur, πβ. Δον. ad *Ad.282*, Λουκίλ. 2 Marx: irritata canes quam homo quam planius dicit· έτσι προκύπτει το νόημα του επόμενου στίχου (dentes ut restringerent). Αν όχι ένα γέλιο, ένα «σφιγμένο» χαμόγελο θα ήταν προτιμότερο για τον Εργάσιλο σε σχέση με την πλήρη αδιαφορία. Από το γένος της μετοχής διαπιστώνεται ότι το canis εδώ είναι θηλυκό, όπως συχνά στον Πλαύτο, λ.χ. *Cur.112*, *Men.934*, *Mos.854*, *Poen.1234*, 1236, *Ps.319*, *St.139*, *Trin.172*.

486 arriderent: Το ρ. arridere σημαίνει «γελώ ανταποκρινόμενος σε κάποιον άλλο» (*OLD s.v. 1a*), πβ. Τερ. *Eu.250*, *Ad.864*. **dentes ut restringerent:** βλ. ad 424.

487 postquam uideo: βλ. ad 24.

488 Συνοψίζονται εδώ εύγλωττα οι αποτυχίες του Εργασίλου στην αγορά, πβ. Perna 1955: 457. Οι αναλύσεις (pērg(o) ād ālīōs, uēnī(o) ād ālīōs, || dēīnd(e) ād ālīōs: ūnā rēs!) δίνουν στον στίχο ζωηρό ρυθμό, και, κατά τον Gerick 1998: 142 σημ. 42, δείχνουν τις ακούραστες προσπάθειες του παρασίτου για να εξασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα. **ad alios...ad alios...ad alios:** Με το ομοιοτέλετο, την επανάληψη και τις παρηγήσεις και συνηγήσεις η αφήγηση αποκτά τόση ζωντάνια (ειδικά αν ο ηθοποιός που ερμηνεύει τον Εργάσιλο συνοδεύει τα λόγια του με κατάλληλες κινήσεις του σώματός του και χειρονομίες), ώστε δίνεται η εντύπωση πως όσα περιγράφει λαμβάνουν χώρα σε πραγματικό χρόνο.

489 <de> conpecto: Εκτός από τους Hallidie 1891, Elmer 1900 και Havet 1932, όλοι οι εκδότες αποδέχονται την πρόθεση de που προσέθεσε ο Fleckeisen 1850, βλ. 484 και *Ps.540*. **quasi in Velabro olearii:** Το Velabrum Maius είναι ο τελευταίος σταθμός της «περιήγησης» του choragus στο Ρωμαϊκό forum στον *Curculio* (483–4). Πρόκειται για την περιοχή ανάμεσα στη βορειοδυτική πλαγιά του Παλατινού λόφου και τον Καπιτωλίνο, με τον Vicus Tuscus στα ανατολικά και τον Vicus Iugarius στα δυτικά (Λίβ. 27.37.15), με το Forum Romanum στη βόρεια πλευρά του και το Forum Boarium στη νότια· αρχικά ήταν έλος (βλ. Βάρ. *L.L.5.43–4*, Προπ. 4.9.5, Τίβ. 2.5.33, Οβ. *Fast.6.405–7*), το οποίο αποξηράνθηκε με την κατασκευή της Cloaca Maxima

και από την εποχή του Πλαύτου έως και την εποχή του Μαρτιάλη σ' αυτήν την τοποθεσία βρισκόταν μια πολυσύχναστη αγορά τροφίμων, οίνου και ελαίου (πβ. Or. S.2.3.229, Mart. 11.52.10, 13.32.2, επίσης Μακρ. 1.10.15): βλ. PA s.v. Velabrum, *NTDAR* s.v. Velabrum Maius. Ο Knapp 1907: 12 σημ. 1 υπέθεσε πως στο Ελληνικό πρότυπο υπήρχε κάποια σχετική αναφορά, την οποία ο Πλάυτος αντικατέστησε με τα στοιχεία της τοπογραφίας και της καθημερινότητας της Ρώμης: ομοίως οι Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. Τούτο θα μπορούσε να είναι πιθανό, ειδικά υπό το φως σατιρικών αναφορών στην κερδοσκοπία των ιχθυοπωλών, που βρίσκουμε στην Ελληνική κωμωδία, βλ. ad 813–17, πλην, όμως, εκ των πραγμάτων αβέβαιο, όπως και η ύπαρξη του μονολόγου καθαυτού στο πρότυπο. Τα λόγια του Εργασίλου εδώ θα μπορούσαν ενδεχομένως να υπαινίσσονται επίκαιρα γεγονότα στη Ρώμη, ειδικά σε συνανάγνωση με τον στ. 495, βλ. και Εισαγωγή, 3.2§7.

490 Τον στίχο οβελίζουν οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Ussing 1878, Schoell 1887 (και τον επόμενο στίχο επίσης), Hallidie 1891 και Sonnenschein 1899· ο Havet 1932 οβελίζει και τον προηγούμενο στίχο, ενώ οι Geppert 1859, Cocchia 1886 και Zambaldi 1886 αντιστρέφουν τη σειρά των στ. 490 και 491. Οι υπόλοιποι εκδότες διατηρούν κανονικά τους στίχους. Η επαναληπτικότητα που διαπιστώνεται στον λόγο του Εργασίλου δικαιολογείται από την απογοήτευση και την αγανάκτησή του (επίσης βλ. 484 και πβ. 489), πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Ο Εργάσιλος επανέρχεται στο θέμα της γελοιοποίησής του (πβ. 487), το οποίο μαζί με τη σταθερή σιωπή της νεολαίας (βλ. ad 479–81) αποκτά θεματική αξία, λειτουργώντας ως σύμβολο της απομόνωσής του. Πόσο αντιφατικό τείνει να γίνει το παράπονό του! Επιμένει σ' αυτό, μολονότι εκ των πραγμάτων ένας παράσιτος που βιοπορίζεται ως γελωτοποιός καθίσταται αντικείμενο γελοιοποίησης, ακόμη και βίας (πβ. 88–9, 472). Η κατάσταση, όμως, που περιγράφει είναι διαφορετική: πρόκειται για μία ανατροπή της καθιερωμένης κατάστασης, όπως την αντιλαμβάνεται ο Εργάσιλος (πβ. 474, 483), διότι η *ludificatio* τώρα δεν έχει ως αντάλλαγμα την προσφορά ενός γεύματος, αλλά συνεπάγεται τον αποκλεισμό από τα συμπόσια.

491 Η αναφορά σε άλλους παρασίτους που περιπλανώνται άσκοπα στο *forum* σε αναζήτηση ενός γεύματος ενισχύει την υποψία για μια εν εξελίξει συνωμοσία (πβ. 484, 489) της νεολαίας σε βάρος τους, βλ. Lindsay 1900 ad 490–1.

492 *barbarica lege*: i.e. *Romana lege*. Δημοφιλές αστείο του Πλαύτου, το οποίο βρίσκουμε τουλάχιστον από μία φορά στο ½ των σωζόμενων κωμωδιών του, δύο φορές στους *Captivi*, βλ. ακόμη 884, *Bac.*121, 123, *Cas.*748, *Cur.*150, *Mil.*211,

Mos.828, Poen.598, Rud.583, St.193, Faeneratrix fr.i M και – το σημαντικότερο – δύο φορές σε Προλόγους κωμωδιών του, *As.11: Demophilus scripsit, Maccus uortit barbatae, Trin.19: Philemo scripsit, Plautus uortit barbatae*, ενώ είναι πιθανό ότι το χρησιμοποιούσε λίγο αργότερα και ο Καικίλιος Στάτιος (*com.59R³ (=54–5W), com. inc.250R³ (=267W)*). Ο όρος *barbarus* είχε ειδικό σημασιολογικό φορτίο με αρνητικές συνδηλώσεις για τους Ρωμαίους της εποχής του Πλαύτου: οι Έλληνες χαρακτήριζαν ως βαρβάρους τους Ρωμαίους και ο Κάτων ο Πρεσβύτερος είχε εκφράσει ρητά τη δυσαρέσκειά του γι' αυτήν την προσβολή (Πλίν. *Nat.29.14*). Η χρήση των επιθέτων *barbarus/barbaricus* στις κωμωδίες του και ειδικά του *uortit barbatae* στους δυο Προλόγους του Πλαύτου (*As., Trin.*) συνιστά μια προγραμματική δήλωση της πλαυτιανής ποιητικής και ταυτόχρονα τον ουσιαστικό άξονα της δημιουργίας του Πλαύτου, αλλά προφανώς επίσης ένα *desideratum* της κουλτούρας και της συγκεκριμένης εποχής, στην οποία γεννήθηκε και φιλοξενήθηκε το πλαυτιανό θέατρο, διότι απαντά άμεσα σε Ρωμαϊκές ευαισθησίες, αποτελώντας ένα από τα συστατικά του υβριδισμού της πλαυτιανής κωμωδίας. Είτε διά στόματος των πλαυτιανών χαρακτήρων, των πολιτών της «Πλαυτούπολης» (βλ. Gratwick 1982· ελλ.μετ.: 171, πβ. Della Corte ²1967: 85, Segal 1996: xix, Marshall 2006: 91) είτε με την *persona* του *Maccus*, έχοντας το υπόβαθρο της *Atellana (As.)*, και του *Plautus (Trin.)*, βλ. Abel 1955: 10–11, η παιγνιώδης επίφαση της «προσβολής» ή της «κατωτερότητας» αποκαλύπτει οπωσδήποτε τη δυνατότητα αυτοσαρκασμού του Ρωμαϊκού κοινού, βλ. Chalmers 1965: 25, όχι, όμως, τη σάτιρα του κατωνικού πουριτανισμού και της *Romanitas* ως αντίποδα της *festiuitas* της Ελληνικής ψευδαίσθησης, όπως υπέθεσε ο Segal ²1987: 35–6, 97–8, αλλά κυρίως τη «μεταμόρφωση» του Ελληνικού προτύπου και μέσω αυτής την κατάκτηση του κειμένου–πηγής, με άλλα λόγια της δημιουργίας μιας πραγματικά Ρωμαϊκής κωμωδίας (πβ. Segal ²1987: 7, Anderson 1993: 151). Ως εκ τούτου, απαντά στις προσδοκίες των Ρωμαίων σε μία συγκεκριμένη στιγμή στην ιστορία της Ρωμαϊκής κουλτούρας, στο κατώφλι της κατάκτησης της Μεσογείου και της αφομοίωσης της Ελληνικής πολιτισμικής επιρροής, αναδεικνύοντας και ικανοποιώντας το ιστορικό και κοινωνικό Ρωμαϊκό ζητούμενο, το αίσθημα υπεροχής. Βλ. Petrone 1983: 33–7, Anderson 1993: 131–51, 1995: 178, McElduff 2013: 66–80, 94, πβ. Duff 1909: 127, von Albrecht ²1994· ελλ.μετ.: 217, Lowe 2007: 88. Για τον Τερέντιο, ο οποίος πρεσβεύει μια νέα ποιητική και μάλιστα σε μια νέα ιστορική περίοδο, είναι φανερό ότι δεν αποτελεί πια ζητούμενο, πβ. Duckworth 1952: 393–5, Wright 1974: 127–51,

Petrone op.cit: 35, Hunter 1985: ελλ.μετ.: 44, Lowe 2007: 118, Papaioannou 2013: 81–100, McElduff 2004: 120–7, 2013: 94–5. Ο συσχετισμός της *lex barbarica* του Εργασίλου με τη *lex Iulia de Annona* (Ulp. *Dig.Iust.*48.1.1, 48.12.2) που έχει επιχειρηθεί, βλ. Ussing 1878 ad 491 (=492), Hallidie 1891 ad loc., προφανώς είναι αναχρονιστικός (διότι, μολονότι η ακριβής χρονολόγησή της είναι άγνωστη, αποδίδεται είτε στον Ι. Καίσαρα ή στον Οκταβιανό Αύγουστο, βλ. DS s.v. *Leges publicae*: 1150), ενώ βασίζεται στον στ. 495, ο οποίος δεν έχει άμεση σχέση με την «αξιόποινη πράξη» των νεαρών, αλλά περιλαμβάνει το χρονικό πλαίσιο της «ποινής» τους. Η πλειονότητα των σχολιαστών θεωρεί ότι πρόκειται για νόμο της Δωδεκαδέλτου που προέβλεπε ποινή για συνωμοσίες κατά του δημόσιου συμφέροντος, βλ. Zambaldi 1886, Elmer 1900, Henson 1905, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932 ad loc., Waltzing 1920 ad 492–5. Αλλά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο Εργάσιλος εδώ δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη νομοθεσία και να ερμηνεύσουμε τα λόγια του στο πλαίσιο των χιουμοριστικών τους συνδηλώσεων: ενδεχομένως η ουσία του αστείου έγκειται στην ουτοπική επίκληση και ερμηνεία της *barbarica lex* από τον παράσιτο, πβ. Benz 1998a: 65. Στη Μέση και Νέα κωμωδία και αλλού στην κωμωδία του Πλαύτου βρίσκουμε αναφορές σε πραγματικούς νόμους, λ.χ. Άλεξ. fr.130, 131 K–A (ο νόμος του Αριστονίκου όσον αφορά σε εμπορικές πρακτικές των ιχθυοπωλών, βλ. Arnott 1996a: 363–4, 377, 381), ή νόμους που ανήκουν σε μια ξένη πόλη, λ.χ. Δίφ. fr.31 K–A, ή ακόμη νόμους που δημιουργεί το ομιλούν πρόσωπο, λ.χ. Τιμοκλ. fr.34 K–A, Δίφ. fr.37 K–A, *Mer.*1015–24, *Per.*65–74, αλλά η μορφή απειλής με παρωδία νομικής και δικανικής ορολογίας που έχουμε στους στ. 492–5 αποτελεί μια πρόγευση για τις *edictiones aediliciae* του Εργασίλου στη συνέχεια (791–826), βρίσκει δύο ακόμη σημαντικά παράλληλα στις κωμωδίες του (*Poen.*16–45, *Ps.*I.ii) και φαίνεται ότι πρόκειται για μια ευδιάκριτα πλαυτιανή επινόηση σε μια καταφανώς πλαυτιανή σκηνή, βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 170, Lowe 1989: 164, Scafuro 1997: 425, 432, Benz op.cit. **certumst**: sc. mihi, «το αποφάσισα», «είμαι αποφασισμένος» (*OLD* s.v. *certus* 2b), πβ. 732, 756, 765, 772, 778 (*certa res est*), 794, 1026.

493 consilī(um) ĩniere: προκελευσματικός στο δεύτερο πόδα, βλ. Hallidie 1891 ad loc., Lindsay 1922: 104, Questa 2007: 366. **prohibeant**: υποτακτική ενεστώτα με οριστική παρακειμένου (*iniere*) στην κύρια πρόταση, βλ. B I.340. **quō nōs uīct(u) ēt uītā**: Η σοβαρότητα της κατηγορίας σε βάρος της νεολαίας αποδίδεται με τους τρεις διαδοχικούς σπονδείους (4^{ος}, 5^{ος} και 6^{ος} πόδας) και τον εύηχο συνδυασμό των

λέξεων, από τον οποίο προκύπτουν παρηχήσεις. Στους δύο επόμενους στίχους, όπου ο Εργάσιλος δηλώνει την πρόθεσή του να «ορίσει τη δικάσιμο» για τους «παραβάτες» και προεξαγγέλλει την «ποινή» τους διαπιστώνονται επίσης πολλοί σπονδείοι, βλ. ad locc.

494 *īs dīēm dīc(am) īrrōgābō || mūlt(am), ūt mī cēnās dēcēm. īs:* i.e. eis, δοτική πληθυντικού της αντωνυμίας, πβ. 112, βλ. Questa 2007: 76–7. **diem dicam, irrogabo multam:** Οι φράσεις έχουν δικανική προέλευση και χρησιμοποιούνται εδώ μεταφορικά. Η πρώτη αφορά στον ορισμό της δικάσιμης (*OLD* s.v. dies 7b) και η δεύτερη στη rogatio, δηλαδή την πρόταση για την επιβαλλόμενη ποινή (*OLD* s.v. irrogo 1), πβ. Westaway 1917: 35. **decem:** Χρησιμοποιείται με κωμική υπερβολή για έναν απροσδιόριστα μεγάλο αριθμό, όπως και στη ν.ε. τα «δέκα» ή «χίλια», πβ. *Bac.*128, 832, *Epid.*298, *Men.*222, *Mer.*345, 694, *Mil.*355, 755, *Mos.*238, *St.*426, *Truc.*373, 489, 913, *Καικίλ. com.*126–7R³ (= 121–3W), *OLD* s.v. 1b.

495 *m(ēo) ārbītrātū dēnt, quōm cār(a) ānnōnā sīt. sīc ēgērō,* χωρίς διαίρεση. Για το *m(ēo)*, πβ. και Hallidie 1891: xli και ad loc., Henson 1905 ad loc. **quom cara annona sit:** Ενδέχεται να είναι ένας επίκαιρος υπαινιγμός, βλ. Εισαγωγή, 3.2§7. **egero:** τετελεσμένος μέλλοντας, βλ. ad 194. Το ρ. agere χρησιμοποιείται εδώ στα συμφραζόμενα του «δικαστικού αγώνα» του Εργασίλου με συνδηλώσεις προσφυγής στο νόμο (*OLD* s.v. 44).

496–7 Ο Εργάσιλος προφέρει αργά τα τελευταία λόγια του (στους δύο τελευταίους στίχους οι σπονδείοι αφθονούν) και αναχωρεί στην πραγματικότητα δίχως πολλές ελπίδες για το λιμάνι·

nūnc īb(o) ād pōrt(um) hīnc: ēst: īllīc || m(i) ūnā spēs cēnātīcā

s(i) ēā dēcōllābīt, rēdīb(o) hūc || ād sēn(em) ād cēn(am) āspērām

496 nunc ibo ad portum: Η «ρωμαϊκή φαντασία» ολοκληρώνεται και ο μονόλογος του παρασίτου οδηγείται σε ένα τέλος με την απόφασή του να μεταβεί στο λιμάνι.

spes cenatica: Το επίθετο cenatica συνιστά πλαυτιανό νεολογισμό και *ἄπαξ λεγόμενον*, κατά το *uiaticus*, μια ευφάνταστη επιλογή, κατάλληλη για τον λόγο του λαίμαργου παρασίτου. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η ελπίδα αυτή του Εργασίλου δεν θα διαψευστεί, μολονότι με τρόπο που ο ίδιος δεν φαντάζεται ακόμη.

497 decollabit: Το ρ. decollo απαντά εδώ και μία ακόμη φορά στον Πλάυτο (*Cas.* 307) μεταφορικά με τη σημασία «χάνομαι», «στερεύω», i.e. defluo, dilabor (*OLD* s.v. decolo). **cenam asperam:** βλ. ad 188.

Σκηνή 2^η (498–515)

(Ηγίων – Αριστοφόντης)

III.ii 1 Το δεύτερο canticum των *Captivi* τραγουδά ο Ηγίων, επιστρέφοντας στη σκηνή. Εκφράζει τον ενθουσιασμό του, καθώς συλλογίζεται ότι η επάνοδος του Φιλοπολέμου είναι θέμα χρόνου. Περιγράφει περιχαρής τις συναντήσεις του με τους συμπολίτες του καθοδόν προς τον πραιτόρα, για να κατευοδώσει τον Φιλοκράτη, και τη μετάβασή του στο σπίτι του αδελφού του. Τον Ηγίωνα ακολουθεί ο Αριστοφόντης. Πρόκειται για έναν άλλο Ηλείο αιχμάλωτο, ο οποίος βρισκόταν μέχρι τώρα στο σπίτι του αδελφού του Ηγίωνα. Εμφανίζεται επί σκηνής ως *βωβὸν πρόσωπον* εδώ, με σκοπό να συναντήσει τον φίλο του, τον Φιλοκράτη. Η εμφάνισή του αποτελεί την αφορμή για την κρίσιμη καμπή της υπόθεσης. Από αυτό το σημείο δρομολογείται η *περιπέτεια*: όλα πρόκειται σύντομα να αλλάξουν.

2 Το ενθουσιώδες canticum του Ηγίωνα διαδέχεται τον μονόλογο του απογοητευμένου παρασίτου· η εναλλαγή των συναισθημάτων, πβ. Harsh 1944: 350, McCarthy 2000: 190, Raffaelli 2006 (=2009): 175 σημ. 32, υπογραμμίζεται περαιτέρω από τη γλώσσα των δύο χαρακτήρων. Ο Ηγίων χρησιμοποιεί το ασύνδετο, το οποίο προσδίδει ζωντάνια στην αφήγηση διαδοχικών γεγονότων, παράταξη, ιστορικός ενεστώτας, επαναλήψεις, παρηχήσεις και συνηχήσεις, χιαστό. Προηγουμένως στον μονόλογο του Εργασίλου εντοπίσαμε αρκετές από αυτές τις γλωσσικές και υφολογικές επιλογές. Ενώ εκεί αποτελούσαν έκφραση της απογοήτευσης του παρασίτου ύστερα από τη δυσάρεστη εμπειρία του στο forum, ενισχύοντας το κωμικό στοιχείο που προκύπτει από την αδυναμία του να διασφαλίσει μια πρόσκληση σε γεύμα, αντίθετα στο άσμα του Ηγίωνα γίνονται το γλωσσικό όχημα του ενθουσιασμού του, αλλά και της λεπτότερης μορφής του χιούμορ που συναντάμε σ' αυτήν τη σκηνή, δηλαδή της κωμικής ειρωνείας.

3 Το πρώτο μέρος του canticum περιλαμβάνει βακχιακά μέτρα (499, 501, 504, 505, 506, 506a, βλ. ad locc.), τα οποία εναλλάσσονται με δύο an⁴ (498, 500), πβ. Lindsay 1922: 289, επίσης ένα τροχαϊκό σύστημα τριών μέτρων στους στ. 502–3 (tr sy³, βλ. Questa 1995 ad loc., Torino 2013: 98 (Metr.consp.))· ο Braun 1970: 64, όπως και ο Lindsay 1900 ad III.ii, αναλύει μαζί τους 502–3a ως έναν tr⁸ με επιφυλάξεις) ή ένας tr⁴ στον στ. 502 και μια tr² στον 503 (βλ. ad locc.) και ένας ιθυφαλλικός (503a). Η επίσκεψη στον πραιτόρα περιγράφεται εξ ολοκλήρου σε βακχιακά μέτρα (505–6a)· ο Ηγίων αφηγείται ενθουσιασμένος τις διαδοχικές ενέργειές του με ταχύτητα σε τέσσερα ba^c (506, 506a), πβ. Lindsay 1922: 291, Questa 1967: 219. Το μέτρο αλλάζει

για την αφήγηση της επίσκεψης του Ηγίωνα στο σπίτι του αδελφού του, η οποία σηματοδοτεί την καμπή στην υπόθεση, αρχικά με $ia^{4^+}+c^r$ (507) και $an^{4^+}+c^r$ (508), ενώ οι σημαντικές πληροφορίες, που προκαλούν την αγωνία του κοινού για την εξέλιξη της υπόθεσης, παρουσιάζονται σε tr^{4^+} (509–10) και tr^4 ακατάληκτους (511a, 512), οι οποίοι χωρίζονται μεταξύ τους από ένα c^r (510a) και έναν ιθυφαλλικό (511). Καθώς ο ενθουσιασμός του Ηγίωνα ελαττώνεται, το μέτρο αλλάζει σε ιαμβικούς στίχους, 513 (ia^6) και 514/15 (ia^7), μια κατάλληλη κατακλείδα με την οποία ολοκληρώνεται το canticum, πβ. Hallidie 1891 ad III.ii, Moore 2012: 185, 188. Η μουσική σταματά, ώστε να ακουστεί ξεκάθαρα η εντολή του Ηγίωνα στον Αριστοφόντη να τον ακολουθήσει στο εσωτερικό του σπιτιού (513: ia^6), προκαλώντας στους θεατές την αγωνία για την αναπόφευκτη συνάντηση του Τυνδάρου με τον επικίνδυνο μάρτυρα, βλ. Moore 2008: 19, και επανέρχεται για τον τελευταίο καταληκτικό στίχο, την κατάλληλη clausula, βλ. Moore 2012: 188, πριν από τον ανοδικό ρυθμό με τον οποίο αρχίζει το canticum του Τυνδάρου, βλ. ad III.iii§3. Η κωλομετρία διαφέρει από εκδότη σε εκδότη, βλ. Παράρτημα 2, §§7, 8, 9, 10. Εδώ υιοθετείται η κατανομή σε στίχους των Questa 1995 (εκτός από τον στ. 508, τον οποίον χωρίζει σε έναν an^4 και έναν an^{4^+} , αλλά βλ. ad loc.) και Torino 2013, οι οποίοι έχουν προσεγγίσει με ιδιαίτερη φροντίδα τη μετρική δομή του canticum.

498 (an^4) *quid est suauius(s) quam || bene rem gerere*, όπου est με ιαμβική βράχυνση.
quid est suauius: πβ. Αρ. Πλ.802: *ὡς ἡδὸν πράττειν, ὄνδρες, ἔστ' εὐδαιμόνως*.

499 (ba^2+ba^c) *bōnō pūblicō, sīc || ūt ēgō fēc(i) hērī*, με τέταρτο παίωνα στον τρίτο πόδα, πβ. Hallidie 1891 ad loc. **bono publico:** αφαιρετική της συνακόλουθης περιστασης (χωρίς το cum, πβ. 681: cum cruciatus tuo), βλ. ET§111, KS I.410–11. Τα λόγια του Ηγίωνα συμφωνούν με τις Ρωμαϊκές αντιλήψεις, πβ. Σαλλ. *Cat.*3.1: *pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haud absurdum est*, όχι, όμως, και τα συμφραζόμενά τους, διότι η απελευθέρωση αιχμαλώτων πολέμου αποτελούσε συλλογικό εγχείρημα, όχι ατομικό και ούτως ή άλλως δεν ήταν πάγια πρακτική της Ρώμης. Προφανώς έχει κατά νου ότι η ανάκτηση του γιου του συνιστά όφελος όχι μόνο για τον ίδιο αλλά και για την πόλη, εφόσον χάρη στις ενέργειές του συμβάλλει στο δημόσιο συμφέρον με τη διάσωση ενός πολίτη από την αιχμαλωσία και τη δουλεία, όπως επισημαίνουν αρκετοί από τους υπομνηματιστές. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν τα λόγια αυτά του Ηγίωνα απηχούν επίκαιρες δημόσιες

συζητήσεις, αλλά σίγουρα αποκαλύπτουν τον υπερβολικό ενθουσιασμό του, ενισχύοντας την κωμική ειρωνεία.

500 (an⁴) cūm ĕm(i) hōsc(e) hōmīnēs: || ūbī quīsqūē uīdēt· στο cum έχουμε βράχυνση με προσωδιακή χασμωδία. **hosce**: αρχαϊκός τύπος της δεικτικής αντωνυμίας (hos+ce). **quisque uident**: constructio ad sensum που προσιδιάζει περισσότερο στην ομιλουμένη, συχνή με την αντωνυμία quisque (όπως και με τα uterque, alius alium, uter, neuter, pars και aliquis σε προσταγές), λ.χ. *Am.*1071, 1099, *Cur.*180, *Epid.*212, *Men.*192, 522–3, *Mos.*103, *Per.*55–6, *Poen.*107, βλ. Lindsay 1907: 5, B I.3. **uident**: ιστορικός ενεστώτας, όπως και στον επόμενο στίχο (eunt), συχνός σε αφηγήσεις, βλ. και ad 506.

501 (ba⁴) ĕūnt ōbuiām grātūlāntūrqu(e) ĕām rēm

502–3a ...restitādo/retinēdoque/...reddiderunt: παρηχήσεις.

502 (tr⁴) ĭtā mē mīserūm rēstītāndō. **ita**: βλ. ad 504. **me miserum**: πβ. miser (504). Η κωμική υπερβολή στον λόγο του Ηγίωνα ενισχύεται μέσω των επαναλήψεων εδώ και στους στ. 504–5, όπου με την επανάληψη του επιρρήματος uix τονίζει την κόπωση που του προκάλεσαν οι συμπολίτες του αλλά και οι ενέργειές του στον πραιτόρα, οι οποίες δεν ήταν, ωστόσο, ιδιαίτερα επίπονες, εφόσον απλώς ζήτησε τη χορήγηση του φύλλου πορείας· η υπερβολή σ' αυτήν την περίπτωση έχει να κάνει με τη σπουδαιότητα που αποδίδει στην προσπάθειά του για την ανάκτηση του γιου του. Βλ. ακόμη ad 506–7.

503 (tr²) rētīnēndōquē. **retinendoque**: Αυτή είναι η γραφή των χφφ., την οποία διατηρούν οι Ussing 1878, Leo 1895, Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, Questa 1995, Torino 2013 (με διαφορές στην κωλομετρία). Οι υπόλοιποι εκδότες οβελίζουν το –que, metri gratia· ο Hallidie 1891 ad 502 (=503) επιχειρηματολογεί επίσης υπέρ του ασύνδετου, πβ. Waltzing 1920 ad 502–3 (= 502, 503, 503a). Αντ' αυτού, με την κωλομετρία των Questa 1995, Torino 2013, δεν συντρέχει λόγος για την τροποποίηση της γραφής των χφφ.

503a (ith) lāssūm rēddīdērūnt

504 (ba⁴) uīx ĕx grātūlāndō || mīser (iam) ĕmīnēbām, με τον πρώτο πόδα μολοσσό. **eminebam**: Αντί συμπερασματικής πρότασης (ut uix eminerem) μετά το ita (502), έχουμε παρατακτική σύνταξη, συχνή στην ομιλουμένη αντί της υπόταξης, η οποία ταιριάζει στο ύφος ενός τραγουδιού και ειδικά εδώ συνάδει με τον ενθουσιασμό του

Ηγίωνα. Το ρ. *eminere* απαντά σπάνια στην πρωιμότερη Λατινική γραμματεία, βλ. ακόμη Κάτ. *Agr.*45.3, 46.2, πβ. Lindsay 1900 ad loc.

505 (ba⁴) *tānd(em) ābī(i) ād prāetōrēm*; || *ībī uīx rēquīēuī*, με τον πρώτο πόδα χορίαμβο και τον τελευταίο ιωνικό ελάσσονα και χασμωδία στη διαίρεση, πβ. Hallidie 1891 ad loc., Questa 2007: 300· για το *ībī*, βλ. Lindsay 1922: 37, Questa 2007: 287, Torino 2013 ad loc. **abii ad praetorem; ibi uix requieui**: χιαστό.

506, 507 ilico–ilico: «αμέσως» (*OLD* s.v. 2a), <*in+sloco (παλαιός τύπος του loco)/in+loco. Η επανάληψη δίνει έμφαση στη βιασύνη του Ηγίωνα.

506–7 Το ασύνδετο, συνηθισμένο σε παρόμοιες αφηγήσεις ή περιγραφές διαδοχικών ενεργειών (λ.χ. 488, *Cur.*329–30, 338–40, 349–50, 355–6, 357–61, *Mer.*939–41, *Mil.* 205–8, *Truc.*407–9), αποδίδει ταυτόχρονα τη βιασύνη, με την οποία προώθησε την αποστολή του Φιλοκράτη, και τον τωρινό ενθουσιασμό του, βλ. Waltzing 1920 ad 505–9 (=505–8), και βέβαια ενισχύει την κωμική ειρωνεία και από τις δύο απόψεις.

ilico–ille–ilico: παρήχηση.

506 (ba^c+ba^c) *rōgō sūngrāphūm*, || *dātūr m(i) īlīcō*, βλ. Questa 2007: 438. **rogo, datur**: Οι ιστορικοί ενεστώτες προσδίδουν ζωντάνια στην αφήγηση· ομοίως *praeuortor* (507), *eo* (508), *rogo* (509), *exclamat* (510), *dico* (511), *orat obsecratque* (511a). Βλ. επίσης ad 500.

506–506a datur/dedi Tindaro...domum: επανάληψη του ρήματος και παρήχηση του d.

506a (ba^c+ba^c) *dēdī Tīndārō*, || *īll(e) ābīīt dōmūm*, βλ. Questa 2007: 427, 432, με χασμωδία στη διαίρεση.

507 (ia⁴+c^f) *īnd(e) īlīcō prāēuōrtōr* || *dōmūm, pōstqu(am) īd āctūm (est)*, βλ. Questa 2007: 477. **praeuortor**: Αυτή είναι η γραφή των OVJE, την οποία υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, Ernout 1933, Questa 1995, De Melo 2011a και Torino 2013· ο Schoell 1887 το διατηρεί επίσης μετατρέποντας, όμως, το *domum* σε *domo*. Το *reuortor*, το οποίο παραδίδεται μόνον από το B, επιλέγεται από τους Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Elmer 1900, Pascal ²1904. Οι Brix 1865, ²1870, ³1876 και Ussing 1878 ακολούθησαν τον Acidalius 1604: 96, οβελίζοντας τα *inde ilico praeuortor domum*. Το πρόβλημα έγκειται στο νόημα και όχι στο μέτρο. Ωστόσο, οι κινήσεις του Ηγίωνα δεν είναι συγκεκριμένες. Ξεκίνησε με προορισμό το σπίτι του, αλλά δεν επέστρεψε κατευθείαν εκεί: καθοδόν σταμάτησε στο σπίτι του

αδελφού του, το οποίο προφανώς βρίσκεται ανάμεσα στο forum και το σπίτι του Ηγίωνα: αυτήν την κίνηση δηλώνει το αποθετικό ρ. praeuertor με τη σημασία «κατευθύνομαι πρώτα» (*OLD* s.v. 1), βλ. Leo 1895 ad loc., επίσης Sonnenschein 1899 ad loc., ο οποίος αποδίδει τη συνοπτική διατύπωση του Ηγίωνα στον ενθουσιασμό του, Waltzing 1920 ad 508 (=507). Το domum είναι απλή αιτιατική της κίνησης, βλ. *NLS*§5, *ET*§§49, 129, *LHS* II.49. Άλλωστε, ο Ηγίων έχει ήδη περιγράψει προηγουμένως τις κινήσεις του αυτές με την ίδια ακριβώς σειρά και την πρόθεσή του να αναζητήσει κάποιον μεταξύ των υπόλοιπων αιχμαλώτων του που τυχόν γνωρίζει τον Φιλοκράτη (457–9).

508 (an⁴+c^r) ěđ prōtīnūs ād frātrēm [inde abii] mē(i) ůbī sūnt ālīī cāptīuī· το σχήμα συμφωνεί με τα παραδείγματα που παραθέτει ο Questa 2007: 477. **eo**: Το eo είναι η γραφή των χφφ., την οποία διατηρούν οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Hallidie 1891, Leo 1895, Elmer 1900, Pascal ²1904, Havet 1932, Torino 2013. Οι Lindsay 1900 ²1910, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Questa 1995, De Melo 2011a υιοθετούν τη διόρθωση του Skutsch, ego, βλ. Lindsay 1900 ad loc. Το eo συμφωνεί απόλυτα με τα συμφραζόμενα, ενώ το ρήμα σε α΄ ενικό πρόσωπο τίθεται στην πρώτη θέση του στίχου σε τρεις ακόμη περιπτώσεις στο canticum του Ηγίωνα (506, 506a, 509). Άλλωστε, το ego θα είχε νόημα μόνο με το inde abii, το οποίο φαίνεται ότι πρέπει να οβελιστεί (βλ. παρακάτω). **[inde abii]**: Το οβελίζουν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Harrington 1879, Hallidie 1891, Leo 1895, Torino 2013, όπως πρότεινε πρώτος ο Pylades, πβ. Acidalius 1604: 96. Ο Brix ²1870, ³1876, μεταφέρει τις λέξεις στον στ. 513, οι Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Pascal ²1904 διατηρούν μόνο το inde, ενώ ο Havet 1932 γράφει alii αντί για abii και Alei αντί για alii. Και τις δύο λέξεις διατηρούν οι Sonnenschein 1899 (μολονότι επισημαίνει σφάλμα στο σημείο αυτό), Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, Questa 1995, De Melo 2011a. Αν διατηρήσουμε τη φράση inde abii, τότε μετράμε τον στίχο ως an⁴, αλλά με αρκετές εκθλίψεις. Η φράση περιλαμβάνει μια πληροφορία από κάθε άποψη αυτονόητη, συνεπώς εν πολλοίς περιττή, ενώ δεν αποκλείεται ότι πρόκειται για γλώσσα. Το νόημα είναι περισσότερο σαφές με το eo των χφφ. και χωρίς το inde abii, δηλαδή eo

protinus ad fratrem mei ubi sunt alii captiui («πηγαίνω αμέσως στο σπίτι του αδελφού μου, όπου βρίσκονται οι άλλοι αιχμάλωτοί μου», βλ. επίσης και ad 507).

509 (tr^{4^}) rǒgǔ Phīlōcrāt(em) ēx Ālīdē

509a (tr^{4^}) ēcquīs hōmīnūm nōuērīt. **ecquis hominum:** Τη γραφή των χφφ., omnium, διατηρούν οι Ussing 1878, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Ernout 1933, De Melo 2011a. Ο Brix 1865, ²1870, ³1876 το οβελίζει. Το ecquis omnium δεν απαντά αλλού στον Πλάτο, βλ. Hallidie 1891 ad loc. Το hominum είναι διόρθωση του Hermann 1816: 314 αντί του omnium ων χφφ., την οποία υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Hallidie 1891, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Questa 1995, Torino 2013. Ως έχει η φράση ecquis hominum ανήκει στις πλεοναστικές εκφράσεις της ομιλουμένης με το homo ή hominum, που είναι αρκετά συχνές στην κωμωδία και εξυπηρετεί τη μετρική ανάλυση, βλ. και παρακάτω. **nouerit:** Έτσι γράφουν το ρήμα οι Brix ³1876, Ussing 1878, Cocchia 1886, Schoell 1887, Zambaldi 1886, Leo 1895, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Havet 1932, Ernout 1933, Questa 1995, Torino 2013 (ενίοτε με διαφορές στον χωρισμό των στίχων), αλλά οι Ussing, Leo, Morris, Elmer, Goetz–Schoell, Sonnenschein, Pascal, Havet και Ernout το θέτουν στην αρχή του επόμενου στίχου. Αντίθετα, οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Harrington 1879, Hallidie 1891, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a γράφουν no[ue]rit. Το πρόβλημα έγκειται στο μέτρο, αλλά αντιμετωπίζεται με κατάλληλες τροποποιήσεις στην κωλομετρία. Τόσο η διατήρηση του nouerit όσο και η διόρθωση hominum άπτονται της δομής του μέτρου και της κωλομετρίας. Η διατήρηση του omnium απαιτεί τη σύμπτυξη του nouerit ή τη μετακίνησή του στην αρχή του επόμενου στίχου και, κατά συνέπεια, την προσφυγή σε δύσχηστα μετρικά σχήματα ή ακόμη και την αδυναμία να καθοριστεί συγκεκριμένο μετρικό σχήμα. Με τον χωρισμό του στίχου σε δύο μέρη (509, 509a, βλ. Questa 1995, Torino 2013) μετράμε απλώς δύο tr^{4^}.

510 (tr^{4^}) tānd(em) hīc ēxclāmāt ēūm

510a (c^r) sīb(i) ēssē sōdālēm. **sibi esse sodalem:** παρήχηση.

511 (ith) dīc(o) ē(um) ēss(e) āpūd m(e): hīc. Η κωμική ειρωνεία είναι ιδιαίτερα έντονη στο σημείο αυτό· στην πραγματικότητα ο Φιλοκράτης βρίσκεται ήδη μακριά

από το σπίτι του Ηγίωνα και ο ίδιος φρόντισε γι' αυτό με ιδιαίτερη σπουδή, όπως το περιέγραψε (506–6a).

511a (tr^{4^}) *éxtēmpl(o) dōrāt dōbsēcrātquē*. Οι παρηγήσεις των r και t και οι συνηγήσεις των o και a δημιουργούν εύηχο αποτέλεσμα. **orat obsecratque**: Η συμπάρθεση των δύο ρήματων είναι φορμουλαϊκή, πάντα σε ασύνδετο στην κωμωδία, εκτός από εδώ, βλ. *Am.923, Cas.321, Rud.882, Καικίλ. com.212R³ (=202W)*, πβ. *Κικ. Att.11.2.3*, επίσης στον Κικέρωνα *oro atque/et obsecro*, λ.χ. *S.Rosc.9, Q.Rosc.20, Mur.86, Planc. 56, Att.3.19.3, Fam.8.16.1, 10.35.2*.

512 (tr^{4^}) *ēum sīb(i) ūt līcēāt uīdērē*

515 eum hominem uti conuenias: ουσιαστική βουλητική πρόταση ως επεξήγηση στον όρο αναφοράς (ενν. id) της αναφορικής πρότασης *quod me orauisti*. Το uti είναι διόρθωση του Hermann 1816: 315 αντί του ut των χφφ., διευκολύνει το μέτρο, πβ. Lindsay 1922: 220, και την αποδέχεται η πλειονότητα των εκδοτών, εκτός από τους Ussing 1878, Sonnenschein 1899, Morris 1898, Elmer 1900, Pascal ²1904 και Havet 1932 .

Σκηνή 3^η (516–532)

(Τύνδαρος)

III.iii 1 Μόλις ο Ηγίων και ο Αριστοφόντης εισέρχονται στο σπίτι, ο Τύνδαρος αντικρίζοντας τον τελευταίο και αντιλαμβανόμενος τον κίνδυνο που διατρέχει να αποκαλυφθεί η πραγματική του ταυτότητα και η απάτη σε βάρος του Ηγίωνα, πριν προλάβουν να τον δουν, σπεύδει τρέχοντας έξω από το σπίτι και κάνει μια «τραγική» είσοδο επί σκηνής, εκφωνώντας έναν μονόλογο μεστό αγωνίας. Οι σκέψεις του διακόπτονται από την εμφάνιση του Ηγίωνα και του Αριστοφόντη, οι οποίοι τον αναζητούν, πριν προλάβει να συλλάβει ένα σχέδιο δράσης.

2 Φαίνεται ότι Πλάυτος έχει επεκτείνει έναν μονόλογο που λογικά βρήκε στο πρότυπό του με οικείες πρακτικές του και σύμφωνα με τις προτιμήσεις του κοινού του, βλ. Pasquali 1927: 24–30, Della Corte ²1967: 139. Συγκεκριμένα περιβάλλει ένα μοτίβο που σχετίζεται με την παρουσίαση του πλαυτιανού πανούργου δούλου, γνώριμο από άλλες κωμωδίες του, με τραγικό μανδύα: παρουσιάζει στο πρόσωπο του Τυνδάρου το υβρίδιο ενός *seruus callidus* και ενός τραγικού ήρωα. Ο λόγος του Τυνδάρου σε όλη την έκταση του *canticum* είναι μεν στην πραγματικότητα ιδανικός για μια τραγική άρια, αλλά ταυτόχρονα από συγκεκριμένες απόψεις θυμίζει τους

πανούργους δούλους άλλων κωμωδιών του Πλαύτου, βλ. Pasquali op.cit., Dumont 1974: 509, Bettini 1982 (=1991): 62, Petrone 1983: 58–9, 60, Muecke 1986: 229, Paduano 1996: 75–6, Moore 1998: 188, McCarthy 2000: 190, 192, Raffaelli 2006 (=2009): 159–60, 177, Sharrock 2009: 10–11, Maurach 2011: 438, 440. Η Petrone op.cit.: 58–60 θεώρησε ότι ο μονόλογος του Τυνδάρου προσεγγίζει περισσότερο το τραγικό, πβ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 508. Αντίθετα, όμως, φαίνεται ότι σ’ αυτόν τον αγωνιώδη μονόλογο του Τυνδάρου το κωμικό στοιχείο υπερिशχύνει του τραγικού, βλ. Pasquali op.cit., Raffaelli op.cit.: 159–60, 177–8, Stürner 2017: 103. Σε άλλες κωμωδίες του Πλαύτου ένας πανούργος δούλος μπορεί να τραγουδά είτε συνηθέστερα να μονολογεί ή ακόμη να μιλά κατά μέρος, εκφράζοντας την αδυναμία του να ανταπεξέλθει στις καταστάσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπος, άλλοτε ακόμη την απόλυτη απόγνωση λόγω μιας απροσδόκητης εξέλιξης που ανατρέπει τα δεδομένα ή σκεπτόμενος την επιτακτική ανάγκη να επινοήσει ένα σχέδιο εξαπάτησης, ενίοτε μάλιστα χάνοντας εντελώς την αυτοπεποίθησή του, όταν αδυνατεί προσωρινά να αυτοσχεδιάσει, βλ. *As.*249–58, *Epid.*82–100, *Mos.*348–62, 543–5, 550, 562–5, 676–9, *Ps.*394–400, 423–6, 1024–36. Αυτό το καθιερωμένο μοτίβο της πλαυτιανής κωμωδίας αφενός προκαλεί στο κοινό την αγωνία και την απορία για την εξέλιξη της δράσης και αφετέρου προβάλλει με περαιτέρω έμφαση το πολυμήχανο πνεύμα του *seruus callidus*, ειδικά διότι το τελευταίο συστατικό του μοτίβου αυτού είναι μια αχτίδα αισιοδοξίας, μια ευθεία δήλωση της ανάκτησης της αυτοπεποίθησης και της απόφασης του δούλου να αναλάβει δράση ή έστω κάποιος πρόχειρος, πλην, όμως, βραχύβιος, αυτοσχεδιασμός, λ.χ. *As.*259–64, *Mos.*546, 680–1, *Ps.*401–5, 759–60· βλ. Duckworth 1952: 223–4, Petrone op.cit.: 43–51, McCarthy op.cit.: 292, Schironi 2013: 451. Η ίδια κατάσταση δραματοποιείται στη σκηνή των *Captivi*, πβ. Bettini op.cit., Petrone op.cit.: 58–9, 60 (παρά τη διαφορετική αποτίμηση της ατμόσφαιρας του *canticum*), Paduano op.cit., μολονότι το τελευταίο αυτό στοιχείο της αισιοδοξίας απουσιάζει από αυτήν. Οι σκέψεις του Τυνδάρου διακόπτονται από την εμφάνιση του Ηγίωνα και του Αριστοφόντη, οι οποίοι τον αναζητούν, πριν προλάβει να συλλάβει ένα σχέδιο δράσης. Αλλά στην ουσία εδώ, παρά την απόγνωση και την αμηχανία του, ο Τύνδαρος δημιουργεί στο κοινό την προσδοκία ότι θα επιχειρήσει να αυτοσχεδιάσει, για να αποτρέψει την αποκάλυψη της απάτης, όπως πράγματι κάνει στη συνέχεια. Η ερμηνεία της Petrone βασίζεται στην αναδρομική ανάγνωση του κειμένου, η οποία συνεπάγεται τη γνώση της τιμωρίας του Τυνδάρου, ένα προνόμιο το οποίο, ωστόσο, το πλαυτιανό κοινό δεν

έχει. Στον πραγματικό χρόνο της παράστασης το κοινό παρακολουθεί ένα εντυπωσιακό, παρατραγικό *canticum*, μεστό αγωνίας και πάθους, στο οποίο, υπό το φως της πλαυτιανής κωμικής παράδοσης, η κωμωδία και η τραγωδία συνδυάζονται απολύτως αρμονικά προς όφελος της πρώτης. Σημαντική συμβολή στο αποτέλεσμα αυτό έχει επίσης η μετρική δομή του *canticum*, βλ. ad III.iii§4. Το *canticum* διαδέχεται μια φαρσική σκηνή αυτοσχεδιασμού, η μεγαλύτερη σκηνή της κωμωδίας (III.iv): η αναπόφευκτη αναγνώρισή του από τον Αριστοφόντη ανεβάζει τον πήχη της δυσκολίας για τον Τύνδαρο, ο οποίος θα βαδίσει στα χνάρια του Τρανίωνα' μολονότι βέβαια με διαφορετικό αποτέλεσμα. Με βάση την εμπειρία τους από το πλαυτιανό θέατρο, οι θεατές είναι ήδη σε θέση να προβλέψουν ότι αργά ή γρήγορα οι προσπάθειές του θα αποτύχουν, όπως νομοτελειακά συμβαίνει με όλες τις κωμικές μηχανοραφίες και ειδικά όσες βασίζονται στον αυτοσχεδιασμό. Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για την τιμωρία του, για την οποία δεν γνωρίζουν τίποτε, ενώ πιθανότατα δεν έχουν τη δυνατότητα να υποψιαστούν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, διότι στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία δεν βρίσκει προηγούμενο. Αυτό είναι το στοιχείο που υπερβαίνει τον ορίζοντα των προσδοκιών τους και το οποίο ο δραματικός ποιητής θα παρουσιάσει στο κοινό του με υποδειγματική οικονομία αρκετά αργότερα.

3 Στον λόγο του Τυνδάρου διαπιστώνουμε χαρακτηριστικά στοιχεία της κωμικής γλώσσας του Πλαύτου και της Πρώιμης Λατινικής ποιητικής γλώσσας (υπερβολική έμφαση, αφθονία επαναλήψεων, επανειλημμένη συσσώρευση νοηματικά συναφών όρων και εκφράσεων, αναφορά, ομοιοάρκτο, κύκλος, χιαστό, το οποίο ανακαλεί το τραγικό πάθος, πβ. και Jocelyn 1969 ad Enn. *trag.*24, και μεταφορές), στοιχεία που ως έναν βαθμό ανακαλούν γλωσσικές και υφολογικές επιλογές άλλων πλαυτιανών πανούργων δούλων σε συναφή συμφραζόμενα (κυρίως του Τρανίωνα και του Επιδίκου: *Capt.*516~*Mos.*353, *Capt.*523~*Mos.*350, *Capt.*525~*Mos.*349, *Capt.*529~*Mos.*351, επίσης *Capt.*530~3~*Epid.*83: nisi suffulcis firmiter, 96~7), αλλά ενίοτε διασταυρώνονται με το υψηλό ύφος και ακόμη, όπως φαίνεται, τείνουν στην παρατραγωδία, πβ. Taladoire 1956: 192, Raffaelli 2006 (=2009): 177~8, Maurach 2011: 437~41, 442 και 438 σημ. 22. Ο Πλαύτος κυριαρχεί σ' αυτήν την πληθωρική γλώσσα, αποδίδοντας ένα εντυπωσιακά διατεταγμένο σύνολο. Η πρωτοτυπία του έγκειται στην αριστουργηματική σύνθεση ενός άσματος, το οποίο επικοινωνεί απόλυτα με την πλαυτιανή παράδοση, ενώ ταυτόχρονα βρίθει πάθους και έντασης (Maurach op.cit: 440: "ein Meisterstück des Plautus, ein Meisterwerk altlateinischen Pathos-Erregung"), και από το οποίο, ωστόσο, το κωμικό στοιχείο αναδύεται

ανανεωμένο και ισχυρό. Το τραγικό θα πάρει τη θέση του στην κατάλληλη στιγμή, *nam hoc paene iniquomst, comico choragio conari desubito agere nos tragoediam*.

4 Η σκηνή είναι επίσης *canticum*, γεμάτο αγωνία και φόβο, το οποίο αντιστοιχεί ακριβώς στο χαρούμενο *canticum* του Ηγίωνα και έρχεται σε αντίθεση προς αυτό, πβ. Law 1922: 37, 91, Taladoire 1956: 248, Maurach 2011: 437, Stürner 2017: 174. Η εναλλαγή ιαμβικών και τροχαϊκών μέτρων συμβαδίζει με την αναστάτωση του Τυνδάρου, ενώ προετοιμάζει τους θεατές για την κρίσιμη εξέλιξη της υπόθεσης που θα ακολουθήσει, βλ. Lindsay 1900 ad III.iii. Το *canticum* αρχίζει με μια σειρά εννέα *ia*⁸ (516–24), οι οποίοι στην πλειονότητά τους έχουν τομή και όχι διαίρεση (516, 517, 518, 521, 522, 523, 524) και συνάδουν με την αναστάτωση του, πβ. Hallidie 1891: xxiii, εφόσον χαρακτηρίζονται από ανοδικό ρυθμό, βλ. Moore 2012: 181. Αλλά κυρίως συγκεκριμένα στον Πλαύτο γενικά το μέτρο αυτό σχετίζεται με τους χαρακτήρες δούλων, προσδίδοντας έναν τόνο ηρωισμού που διέπεται από κωμική υπερβολή ενίοτε φαρσικών διαστάσεων, κάτι που εν μέρει ισχύει και εδώ, βλ. Tobias 1969: 55–88, 1979: 15–16, 17–18, Marshall 2006: 228–9 και σημ. 95· παράλληλα πρόκειται για το μέτρο που φαίνεται ότι προτιμά ο Πλαύτος σε παρατραγικά συμφραζόμενα, βλ. Moore *op.cit.*: 183. Η πρώτη αυτή σειρά των *ia*⁸ ολοκληρώνεται με έναν *ia*⁶ (525): η μουσική σταματά για την απερίφραστη δήλωση της αποτυχίας, πβ. Moore 2008: 19. Για τους στ. 524, 525 οι Lindsay 1900, ²1910, Waltzing 1920 και Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 προτείνουν διαφορετικό χωρισμό και μετρική ανάλυση, βλ. Παράρτημα 2§11. Εδώ ακολουθείται η κωλομετρία των Questa 1995, Torino 2013 και των περισσότερων σύγχρονων εκδοτών. Τους ιαμβικούς στίχους διαδέχονται τρεις τροχαϊκοί (526, 527: *tr*⁸, 528: *tr*⁷, που συμβαδίζει με τη δυσοίωνη εξέλιξη που αποκαλύπτουν τα λόγια του Τυνδάρου). Έπεται ένας ακόμη *ia*⁸ (529), συνοδευόμενος από έναν *ia*⁶ (530), όπου η μουσική σταματά για μία ακόμη φορά, και έναν *tr*⁷ (531), που ενδεχομένως συμβαδίζει με την πρόθεση του Τυνδάρου να αναλάβει δράση, και η σκηνή ολοκληρώνεται με έναν δυσοίωνα *ia*⁶ (532, βλ. *ad loc.*) χωρίς μουσική, πβ. Moore *op.cit.*

516 Ο Τύνδαρος βρίσκεται τώρα στην κατάσταση την οποία ο Τρανίων κρίνει ως αποφευκτέα, πβ. *Mos.*412–15: *uerum id uidendum est, id uiri docti est opus,/quae dissignata sint et facta nequiter,/tranquille cuncta ut proueniat sine malo,/ne quid potiatur quam ob rem pigeat uiuere. nunc illud est cum:* πβ. *Rud.*664 (στον θρήνο της Παλαίστρας), βλ. Law 1922: 28, επίσης *Fretum* fr.i M, Τερ. *Ad.*299. Η ίδια ιδέα

επαναλαμβάνεται στον στ. 518: *hic ille est dies cum*, όπου επιλέγει μια εμφατική περίφραση ισοδύναμη των *hodie/nunc*. Η έκφραση είναι καθιερωμένη σε ρητορικά συμφραζόμενα, συνήθως σε προσφωνήσεις στρατηγών που εμψυχώνουν τα αγήματά τους, πβ. Ένν. *Ann.*382–3 Sk: *nunc est ille dies quom gloria maxima sese/nobis ostentat, si uiuimus si morimur*, Λίβ.5.12.8, Λουκ.7.254, Τάκ. *Ann.*1.51, Βαλ.Φλ. 1.344–7, ενώ εδώ είναι μια πομπώδης έκφραση φόβου και στον στ. 518 ενισχύεται από τη συμπαράθεση των αντωνυμιών και ηχεί επιβλητικά, πβ. Βεργ. *A.*4.675, 7.128, 255, 272, Τίβ. 1.3.93, Μαρτ. 7.21.1, βλ. Skutsch 1985 ad *Enn. Ann.*382. **illud est–fuisse–esse–mauelim**: χιαστό και παρήχηση (*fuisse–esse*). **illud**: sc. tempus. **fuisse–esse**: βλ. ad 243· εδώ το *fuisse* έχει τη σημασία «πεθαίνω», πβ. *Bac.*151: *uixisse nimio satius iam quam uiuere*, *Mos.*1002: *modo eum uixisse aiebant*, *Ps.*311: *ilico uixit amator*. **mauelim**: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα (δυνητικής) αντί του *malim* στο τέλος του στίχου.

516–7 nunc.../nunc...: αναφορά και ομοιόαρκτο.

517 Ένας εντυπωσιακός στίχος: σφιχτός συνδυασμός τριών λέξεων, συνοδευόμενος από το *ἐν διὰ δυοῖν* με παρηγήσεις (*spēs opēs segregant spernuntque se*), πβ. Maurach 2011: 437–8. **spernuntque**: Χρησιμοποιείται με την αρχική του σημασία, «απομακρύνομαι» (*OLD* s.v. 1), μια σπάνια χρήση, πβ. *Mil.*1232 (με τη γραφή της *Itala recensio*, βλ. Lindsay ²1910 ad loc.) και Ένν. *trag.*161R³(=201W=156J), βλ. Jocelyn 1969 ad loc.

519–23 nec: σχήμα αναφοράς.

519 exilium exitio: παρήχηση, πβ. την παρόμοια έκφραση της Ανδρομάχης στην ομώνυμη τραγωδία του Εννίου, *trag.*75–6R³ (=95–6W=81–2J): *quoue nunc/auxilio exili aut fugae freta sum?*. Οι περισσότεροι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Pontanus ad *Macr. Sat.*6.2, βλ. και Acidalius 1604: 97, *exitium exitio*, την οποία επιδοκίμασε επίσης ο Thierfelder 1929: 87 σημ. 4. Το *exitio* είναι το ρηματικό ουσιαστικό γένους θηλυκού σε ονομαστική («έξοδος» < *exire*), που απαντά επίσης στο *Truc.*511, συντάσσεται με το *exilium* αναλογικά προς το ρ. *exire*, σύνταξη την οποία απορρίπτει ο Leo 1895 ad loc., ο οποίος θεωρεί το σημείο αθεράπευτο. Οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879 και Sonnenschein 1899 υιοθέτησαν τη διόρθωση του Bentley, *auxilium mi est*, ενώ ο Pascal ²1904 πρότεινε *auxilium exitio*. Μόνον ο Torino 2013 διατηρεί τη γραφή των χφφ. Το μέτρο αναλύεται ως εξής: *nēqu(e) ēxílī(um) ēxītīō (e)st nēqu(e) ādēō || spēs quāe m(i) hūnc āspēllāt mētūm*· προκελευσματικός στον πρώτο πόδα με ιαμβική βράχυνση στο

exiliū(um). Το νόημα είναι ξεκάθαρο: το *exilium* χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία «διαφυγή», βλ. Lambinus 1577 ad loc.: “id est, neque ullus mihi locus est, quo profugiens possim exitium, et perniciem declinare, ac uitare” και με τη σημασία αυτή δικαιολογείται η σύνταξη με την αφαιρετική της απομάκρυνσης *exitio* (*exitium*, «όλεθρος», «καταστροφή»). **aspellat**: βλ. επίσης *Am.*1000, *Mer.*115, *Trin.*672, *Titin. tog.*47R³, *Κικ. Tusc.*2.25 (ποιητικό): το ρήμα δεν απαντά στην Κλασική Λατινική.

520 mendaciis mihi usquam mantellum est meis: παρήχηση. **subdolis**: Το επίθετο απαντά συχνά στον Πλάυτο, πβ. *Aul.*334, *Cas.*823, *Epid.*318, *Men.*489, *Mil.*355, 943, *Poen.*1032, 1089, 1108, *Colax* fr.ii M.

521 Οι περισσότεροι εκδότες οβελίζουν τον στίχο, θεωρώντας ότι πρόκειται για παραλλαγή από κάποια άλλη αναθεώρηση του κειμένου ή παράλληλο χωρίο από άλλη κωμωδία, που είχε σημειωθεί στο περιθώριο, απ’ όπου παρείσφρησε στο κείμενο, διότι το νόημα είναι ίδιο με αυτό του προηγούμενου στίχου, πβ. Langen 1886: 25–6, 276, Karsten 1893: 308, Maurach 2011: 439 σημ. 26. Μπορούμε, όμως, να διατηρήσουμε τον στίχο, όπως οι Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Lindsay 1900, ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a. Η σπάνια χρήση του *obuiam est* (i.e. in promptu est, adest) απαντά και αλλού στον Πλάυτο, πβ. *Aul.*345, *St.*524, ενώ η επανάληψη μπορεί να δικαιολογηθεί από την αγωνία του Τυνδάρου, βλ. και ad 516, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Ο στίχος είναι γραμμένος στο ίδιο μέτρο (ia⁸, nēc sícōphāntiīs nēc fūcīs ūllūm māntēll(um) ōbuiām (e)st), ενώ ο όρος *sycophantiis* χρησιμοποιείται κυρίως (σχεδόν πάντα σε πληθυντικό και ενίοτε σε συμπάρθεση με τα *perfidiae*, *doli*, *astutiae*, *fallaciae*) από πανούργους δούλους του Πλάυτου (*As.*546, *Bac.*740, 764, *Per.*325, *Poen.*425, *Ps.*572, 672 και στον ενικό μόνο στο *Mil.*767) και συνεπώς, μολονότι θα μπορούσε να προέρχεται από άλλη κωμωδία, συνάδει εξίσου με την παρουσίαση του Τυνδάρου εδώ, βλ. ad III.iii§2, και με την πληθωρική γλώσσα του *canticum*. **sicophantiis**: Τα χφφ. παραδίδουν την παλαιότερη ορθογραφία *sicophantiis* (BV^cE³, πβ. την εσφαλμένη γραφή *sicophantus* των V¹JE¹. βλ. και ad 38), την οποία διατηρεί ο Torino 2013· οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν τον κλασικό τύπο *sycophantiis*. **fucis**: κυριολεκτικά σημαίνει «φύκι», επίσης «καλλωπισμός» (λ.χ. *Mos.*275), αλλά επίσης χρησιμοποιείται μεταφορικά για την απάτη και συνήθως στον ενικό (*OLD* s.v. 4), πβ. *Ter. Eu.*589: *fucum factum mulieri*, *Κικ. Att.*1.1.1: *sine fucō ac fallaciis*, *Op. S.*1.2.83, βλ. *Δον.* ad *Eu.*589.2: *id est fucum faceret, hoc est insidias et fraudem*, ad *Eu.*589.3:

fucum: offuciam, fraudem, Otto 1890: 148· εδώ απαντά σε πληθυντικό κατ' αναλογία προς το sicophantiis.

522 nec deprecatio perfidii meis nec male factis fuga est: χιαστό και παρήχηση του p στο πρώτο μέρος του στίχου και του f στο δεύτερο. **deprecatio:** Αυτή είναι η γραφή του B, την οποία υιοθετούν όλοι οι εκδότες, ενώ τα περισσότερα χφφ. παραδίδουν εδώ τη γραφή precatio. Με την επιλογή της γραφής deprecatio, έχουμε διαδοχικούς ia⁸. Επίσης, ο όρος deprecatio, που απαντά μόνον εδώ στον Πλάτο (για το p. deprecī, πβ. *As.*946, *Epid.*687), δηλώνει την παράκληση για επικείκεια και συγχώρεση (*OLD* s.v. 3a) και ταιριάζει περισσότερο στα συμφραζόμενα (perfidii) έναντι του precatio («προσευχή», «δέηση», *OLD* s.v. 1). Αποτελεί επίσης ρητορική πρακτική που συνίσταται στην ομολογία της ενοχής και την παράκληση για επιείκεια, λ.χ. *Rhet.Her.*2.25, *Κικ. de Orat.*2.339–40, *Κοϊντ. Inst.*5.13.5 (*OLD* s.v.3c)· πρόκειται για το τελευταίο στάδιο των *στάσεων* του ρητορικού συστήματος του Ερμαγόρα από την Τήμνο, ένα ακραίο μέσο πειθούς, που επιστρατεύεται, όταν εξαντλούνται όλες οι δυνατότητες υπεράσπισης, ακριβώς το τελευταίο καταφύγιο, το οποίο καταλαμβάνει την τελευταία και πιο αδύναμη θέση στη σειρά των αμυντικών πρακτικών που έχει ένας κατηγορούμενος, βλ. Kemper 2002: 102–3.

523 confidentiae hospitium–deuerticulum dolis: χιαστό. **deuerticulum:** κυριολεκτικά σημαίνει «παράκαμψη», «εκτροπή» (*OLD* s.v. 1a), αλλά έχει και τη σημασία «καταφύγιο» (*OLD* s.v. 2) και με αυτήν είναι συνώνυμο του hospitium.

524 operta–aperta: ελάχιστο αντιθετικό ζεύγος και παρήχηση του p σε όλον τον στίχο.

525 palam est res–negotium est: χιαστό. **nec...negotium est quin...:** «δεν μπορώ να κάνω τίποτε παρά να...», «τίποτε δεν απομένει παρά να...» (*OLD* s.v. negotium 4c), πβ. Allison 1942: 247, Watling 1965: 75, ή πιθανότερα «δεν μπορεί να γίνει τίποτε για να μην...» (i.e. «τίποτε δεν εμποδίζει να...»), πβ. Morris 1898 ad loc., Elmer 1900 ad loc., Antoine 1902: 96, Pascal ²1904 ad loc., Ernout 1933: 119, Scàndola 1996: 137 και γι' αυτήν τη χρήση του quin (όπως στην έκφραση nulla causa est quin), πβ. ET§314, αλλά όχι «δεν υπάρχει αμφιβολία», όπως το αποδίδουν οι περισσότεροι υπομνηματιστές και μεταφραστές.

526 oppetamque pestem: Η έκφραση oppetere pestem (i.e. mortem) είναι εννιανή, βλ. *Env. trag.*315R³ (170W=323J): peto, prius quam oppeto malam pestem madatam hostili manu και πβ. *As.*18–22: ita ted obtestor per senectutem tuam/.../atque illa uiua uiuos ut pestem oppetas, όπου ο κωμικός δούλος Λίβανος παρωδεί το επίσημο ύφος

μιας σοβαρής επίκλησης. Στην Κλασική Λατινική πεζογραφία η συνήθης έκφραση είναι *oppetere mortem*, που απαντά και στον Έννιο, *trag.*170R³ (=210W=183J): *senex sum: utinam mortem oppetam*, λ.χ. Κικ. *Ver.*2.3.129, *Sest.*23, *Fin.*3.64, *Fam.*4.7.4, Λίβ.9.4.6, 21.44.9, κ.α., πβ. Haffter 1934: 102 και σημ. 2, Jocelyn 1969 ad *Enn. trag.*183. **eri uicem meamque**: βλ. ad 397.

528 is...is...: αναφορά. **nouit**: παρακείμενος με σημασία ενεστώτα, πβ. KS I.125, LHS II.318. **Philocrati**: Ενδέχεται να είναι γενική σύμφωνα με την Ελληνική κλίση του ονόματος ή δοτική κατά τη Λατινική· επομένως από άποψη σύνταξης είναι είτε γενική κτητική είτε δοτική προσωπική κτητική στα *sodalis* και *cognatus*: σε κάθε περίπτωση, η σημασία παραμένει η ίδια.

529 nec...nec...: αναφορά. **nec iam Salus seruare, si uolt, me potest**: Η υπερβολική αυτή έκφραση είναι παροιμιακή και τυπικά πλαυτιανή, πβ. *Mos.*351: *nec Salus nobis saluti iam esse, si cupiat, potest* (Τρανίων), επίσης Τερ. *Ad.*761–2: *ipse si cupiat Salus,/seruare prorsus non potest hanc familiam*, Κικ. *Ver.*2.3.131: *quo ex iudicio te nulla Salus seruare posset*, βλ. Otto 1890: 307, Raffaelli 2006 (=2009): 160, 177.

530 nisi si: Στη χρήση του πλεοναστικού *si*, που ενδεχομένως είναι περισσότερο κοινή στην ομιλουμένη, λανθάνει η αβεβαιότητα του ομιλούντος προσώπου, όπως εδώ, ειδάλλως πρόκειται για αναφορά σε ένα απίθανο ενδεχόμενο, πβ. *Am.*825, *Cur.* 51–2, *Epid.*22, *Men.*248, *Mos.*769, *Per.*833, *Rud.*581, *Trin.*474, *Truc.*670, 782, 927, Τερ. *An.* 249, 671, *Hau.*391, *Eu.*160, 524, 662, 902, *Ad.*594, επίσης στον Κικέρωνα (λ.χ. *Phil.*2.70, *Tusc.*3.42, *Div.*2.133, *Fam.*5.9.2, *Att.*2.3.2), στον Λίβιο (6.26.5, 26.3.3, 28.31.2), πβ. Οβ. *Her.*17.151, 21.237, *Met.*5.20, Τάκ. *Ann.*15.53, βλ. Lindsay 1907: 104, ET§377.1, KS II.417, LHS II.668. **aliquam corde machinor astutiam**: Το ρ. *machinari* («σχεδιάζω τέχνασμα» *OLD* s.v. 2a), πβ. 531, όπως και ο όρος *machina* («τέχνασμα», *OLD* s.v. 3b) ή συνηθέστερα στον πληθυντικό, *machinae*, πβ. ελλ. *μηχανή*, *μηχανῶμαι* στην Ελληνική γραμματεία και κυρίως στην τραγωδία, χρησιμοποιούνται από τον Πλάτο στα συμφραζόμενα της κωμικής εξαπάτησης, βλ. *Bac.*232, *Cas.*277, 301, *Mil.*138, 813, *Per.*785, βλ. Brotherton 1926: 2, 37–8, Petrone 1983: 94, 95–6, 98.

531 Παρήχηση του *m* σε όλη την έκταση του στίχου. **malum**: αιτιατική της αναφώνησης, προερχόμενη από μια φόρμουλα της μορφής *malum habebis/malum dabitur/malum tibi sit*, επομένως ισοδυναμεί με κατάρα· παρεμβάλλεται σε ερωτήσεις, εκφράζοντας ανυπομονησία, ενόχληση ή θυμό, ανήκει στην ομιλουμένη και απαντά πολύ συχνά στην κωμωδία, με μεγαλύτερη συχνότητα στον Πλάτο (29

φορές) απ' ό, τι στον Τερέντιο (7 φορές), βλ. Morris 1882: 209–10, Hofmann ³1951: 32, Παπαδημητρίου 1998: 83. **quid machiner? quid comminiscar?:** αναφορά. Προφανώς πρόκειται για παρωδία του ύφους μιας τραγικής άριας, πβ. τον θρήνο της Ανδρομάχης του Εννίου (*trag.*75–7R³=95–7W=81–3J: *quid petam praesidi aut exequar? quoue nunc/auxilio exili aut fugae freta sim?/arce et urbe orba sum. quo accedam? quo applicem?*), βλ. και ad 519.

532 ineptus incipisso: παρήχηση, βλ. ad 119. Το incipisso είναι διόρθωση του Camerarius 1552, την οποία υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Schoell 1887 (με μία περιττή προσθήκη), Hallidie 1891, Sonnenschein 1899 (αλλά θεωρεί τον στίχο εσφαλμένο), Leo 1895, Questa 1995, De Melo 2011a και ο Torino 2013 αντί των incipisse (BVE) και inceperisse (OJ), ενώ το ineptus αποτελεί διόρθωση του Leo 1895 αντί του ineptias των χφφ., την οποία αποδέχονται οι Questa, De Melo και Torino. Οι υπόλοιποι εκδότες διατηρούν το incipisse και το ineptias και από αυτούς οι Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο ως έχει εσφαλμένο. Ο Lindsay 1900, ²1910 γράφει ineptiam. Ο Brix παρεμβαίνει πολύ στον στίχο (1865, ²1870, ³1876: *haereo:/<nisi> nugas ineptiasque incipisso maxumas*, ⁴1884: *...maxumas/nugas <atque> ineptias <me uideo> inceperisse*), όπως και οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 (*...maxumast/nugas ineptia incipissere*) και ο Havet 1932 (*nugas <ago> ineptia <fuit> incipessisse*). Με τις διορθώσεις του Camerarius και του Leo έχουμε έναν ia⁶ που αναλύεται ως εξής: *nūgās īnēptū(s) | īncīpīssō. | haēřēō*, με χασμωδία στην ισχυρή παύση. Με την προστακτική incipisse ο Τύνδαρος θα χαρακτηριζόταν από μια αποφασιστικότητα που δεν συμφωνεί με το haereo που έπεται, ενώ το α' πρόσωπο της οριστικής του ενεστώτα (incipisso) συμφωνεί με το ineptus και με το haereo, σχηματίζοντας επίσης ένα ισχνό ομοιοτέλειτο. **haereo:** Έχουν γίνει διάφορες προτάσεις για τη στίξη του στίχου, αναλόγως της γραφής που επιλέγεται (λ.χ. Ussing 1878, Hallidie 1891: *maximas/nugas! ineptias incipisso; haereo*, Morris 1898, Lindsay 1900, Elmer 1900: *maxumas/nugas, ineptiam incipisse: haereo*, Lindsay ²1910: *maxumas/nugas, ineptiam incipisse. haereo*: με τη γραφή των χφφ. η πιο ενδιαφέρουσα πρόταση είναι αυτή που πρότεινε οι Lindsay 1900 ad loc. και υιοθέτησε ο Waltzing 1920, *maxumas/nugas, ineptias? incipisse: haereo*). Αλλά με τις διορθώσεις των Camerarius και Leo και με την τελεία μετά το incipisso, βλ. Leo, Questa, De Melo και Torino, το haereo, εμφατικό στο τέλος του στίχου και χωρισμένο από όσα προηγούνται, έχει ένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα: είναι μια τελική κραυγή, πβ. Waltzing 1920 ad 531–2, και αν όχι η κορύφωση της απελπισίας, βλ.

Maurach 2011: 440 και σημ. 30, 441, μια μονολεκτική δήλωση της απόλυτης αμηχανίας, όπως και αλλού στην κωμωδία (*Men.*846, *Mer.*600, 723, 740, *Ter. Eu.* 848, *Ph.*963, *OLD* s.v. 9), που εδώ συγκεκριμένα προκαλεί στους θεατές την αγωνία για τη συνέχεια.

Σκηνή 4^η (533–658)

(Ηγίων – Τύνδαρος – Αριστοφόντης)

III.iv 1 Ο Ηγίων και ο Αριστοφόντης επιστρέφουν επί σκηνής αναζητώντας τον Τύνδαρο. Βλέποντάς τον, ο Αριστοφόντης τον αποκαλεί με το πραγματικό του όνομα. Ο Τύνδαρος αυτοσχεδιάζει, με σκοπό να αποτρέψει την αποκάλυψη της απάτης. Επιχειρεί να πείσει τον Ηγίωνα ότι ο Αριστοφόντης είναι ένας επικίνδυνος παράφρων με βεβαρημένο παρελθόν. Ο Ηγίων αρχικά πείθεται με σχετική ευκολία και ακολουθεί η έντονη φιλονικία ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Αριστοφόντη. Ο Αριστοφόντης εξοργίζεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε επιβεβαιώνει με τη συμπεριφορά του τους ψευδείς ισχυρισμούς του Τυνδάρου. Απελπισμένος ο Τύνδαρος επιχειρεί μέσω νευμάτων να πείσει τον Αριστοφόντη να σωπάσει. Προκαλεί, όμως, έτσι υποψίες στον Ηγίωνα, ο οποίος, τελικά, αποφασίζει να ακούσει όσα έχει να πει ο Αριστοφόντης. Η απάτη αποκαλύπτεται και ο Ηγίων καλεί τους επόπτες του, για να δέσουν τον Τύνδαρο με λουριά.

2 Η σκηνή αυτή, η μεγαλύτερη της κωμωδίας, είναι συμμετρική προς τη σκηνή II.ii και ανήκει στον κύκλο των «επαναλαμβανόμενων» σκηνών των *Captivi* που αφορούν στην ταυτότητα του Τυνδάρου, ο οποίος κλείνει με τις σκηνές της αποκάλυψης της πραγματικής ταυτότητάς του (V.ii, V.iii). Σε αντίθεση προς την II.ii, όπου το σχέδιο εξαπάτησης σε βάρος του Ηγίωνα μέσω της ανταλλαγής ταυτοτήτων στέφεται από απόλυτη επιτυχία χάρη στους ψευδείς ισχυρισμούς του Φιλοκράτη και του Τυνδάρου, εδώ δίνεται μια διαφορετική απάντηση για το ποιος είναι ο Τύνδαρος, καθώς ο αυτοσχεδιασμός του αποτυγχάνει παταγωδώς και ο Ηγίων ανακαλύπτει την αλήθεια, βλ. Κουνάκη–Φιλιππίδη 2008: 125–7, Philippides 2014: 96, 97–8. Με μεταθεατρικούς όρους, η συμμετρία των σκηνών μεταφράζεται ως η έναρξη και η λήξη της «παράστασης» που έλαβε χώρα εντός του δράματος, δηλαδή του σχεδίου εξαπάτησης που βασίστηκε στην ανταλλαγή των ταυτοτήτων και την προσποίηση, βλ. Frangoulidis 1996a: 145–58, πβ. McCarthy 2000: 193, επίσης βλ. Εισαγωγή, 1.5. Η συμμετρία της σκηνικής οργάνωσης αποτυπώνεται επίσης οπτικά ως συμμετρία

της σκηνικής παρουσίασης. Οι κινήσεις του Ηγίωνα εδώ και στη σκηνή της διπλής ανάκρισης είναι πανομοιότυπες, μολονότι το αποτέλεσμα είναι εκ διαμέτρου αντίθετο: η απομάκρυνση του Ηγίωνα από τον Τύνδαρο, καθώς περνά στην πλευρά του Αριστοφόντη, σηματοδοτεί την αλλαγή της στάσης του απέναντι στον Τύνδαρο, βλ. Frangoulidis op.cit.: 152, και έχει ως αποτέλεσμα την απομόνωση του Τυνδάρου πάνω στη σκηνή· τα δύο κύρια πρόσωπα του δράματος έχουν λάβει τις κατάλληλες θέσεις ως αντίπαλοι για την αντιπαράθεση που ακολουθεί.

3 Η μεγαλύτερη σκηνή της κωμωδίας συνίσταται σε μια φαρσική αντιπαράθεση, όπου κυριαρχεί το στοιχείο του αυτοσχεδιασμού και καταλήγει στη σημαντική καμπή της υπόθεσης, την αποκάλυψη της απάτης. Παρά την αρνητική – έως και τραγική – τροπή που λαμβάνει η κατάσταση στο κρίσιμο σημείο, η κωμική αξία της σκηνής είναι αναμφισβήτητη και το κωμικό λαμβάνει ποικίλες μορφές, πβ. Frangoulidis 1996a: 145, 158. Υπάρχει το γλωσσικό χιούμορ στην αντιπαράθεση ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Αριστοφόντη· η φιλονικία αυτή είναι κατάλληλο πεδίο για την πληθωρικότητα της πλαυτιανής γλώσσας (βλ. ad III.iv§4) και παρατείνεται στο έπακρο, πβ. Lefèvre 1998: 43–4. Το στοιχείο αυτό συνδυάζεται με μια περισσότερο λεπτή κωμικότητα, που απορρέει από την ειρωνεία της κατάστασης, η οποία λειτουργεί σε δύο – ενίοτε και σε τρία – επίπεδα νοηματοδότησης, εφόσον τα επίπεδα γνώσης των τριών χαρακτήρων και ακόμη του κοινού είναι διαφορετικά· σ' αυτά, βέβαια, προστίθεται επίσης η υπερβολική ευπιστία του Ηγίωνα, η πεισματώδης επιμονή του Αριστοφόντη, η ετοιμότητα με την οποία ο Τύνδαρος περνά στην αντεπίθεση, ενώ το κωμικό κορυφώνεται, όταν ο Αριστοφόντης χάνει την υπομονή του και ο Τύνδαρος εκμεταλλεύεται την αγανάκτησή του, για να αποδείξει στον Ηγίωνα ότι ο επικίνδυνος μάρτυρας είναι παράφρων, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 176–7 και σημ. 34. Η σκηνή περιλαμβάνει ακόμη υπό μορφή περιγραφής που αποκτά θεατρικές διαστάσεις, βλ. Frangoulidis 1996a: 149, το μοτίβο της παρωδίας μιας σκηνής κρίσης παραφροσύνης (547–615). Τα κλασικά παραδείγματα βρίσκουμε στις τραγωδίες *Ἡρακλῆς Μαινόμενος* και *Ὀρέστης* του Ευριπίδη. Στον *Lycurgus* του Ναιβίου προφανώς υπήρχε μία σκηνή αυτού του είδους, όπως επίσης και στην τραγωδία *Alcmaeo* του Εννίου (25–32R³=30–6, 37W=21–30J), βλ. Jocelyn 1969: 186· το θέμα προφανώς υπήρχε με κάποια μορφή στην τραγωδία *Ajax Mastigophorus* του Λιβίου Ανδρονίκου, στον *Ajax* και τις *Eumenides* του Εννίου, ενώ στον *Alexander* υπήρχε η σκηνή της προφητικής έκστασης της Κασσάνδρας (39–56R³=57–75W=32–49J), βλ. Jocelyn op.cit.: 207. Το παρατραγικό αυτό μοτίβο, ανάμικτο εδώ

με τη συμπτωματολογία της επιληψίας, φαίνεται ότι υπήρξε αγαπητό για τους Έλληνες και Ρωμαίους κωμικούς ποιητές και ειδικά για τον Πλαύτο, μολονότι ο Τερέντιος το απέρριψε ρητά (*Ph.*6–8), και προφανώς ιδιαίτερα δημοφιλές στο κοινό, βλ. Knapp 1919b: 238–9, Duckworth 1952: 326, Webster ²1970: 69–73, Wright 1974: 129, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 181–2, Manuwald 2014: 590. Ο Αναξανδρίδης, ο Άλεξης, ο Διόδωρος και ο Δίφιλος έγραψαν κωμωδίες με τον τίτλο *Μαινόμενος*. Μολονότι πρόκειται για αποσπάσματα, των οποίων τα συμφραζόμενα μάς είναι εντελώς άγνωστα, ίχνη του μοτίβου φαίνεται ότι μπορούν να εντοπιστούν στη Μέση και Νέα κωμωδία. Στην κωμωδία *Άγωνις* (ή *Ίππίσκος*, fr.3 K–A) του Άλεξη παρωδούνται οι στ. 255–6 του ευριπίδειου *Όρέστη*, βλ. Arnott 1996a: 53–4, 62, και ενδεχομένως το fr.4 K–A επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για το ίδιο παρατραγικό μοτίβο, βλ. Webster ²1970: 49, Arnott op.cit.: 53, 64. Πιθανώς κάτι αντίστοιχο υπήρχε επίσης στη *Θεοφορουμένην* του Μενάνδρου, όπως φαίνεται από το σημαντικότερο από τα ελάχιστα αποσπάσματα που σώζονται από το έργο. Το μοτίβο απαντά συχνά στον Πλαύτο. Η περισσότερο εντυπωσιακή σκηνή είναι αυτή στους *Menaechmi*, όπου ο Μέναιχος Σωσικλής προσποιείται πως έχει καταληφθεί από μανία, για να απαλλαγεί από τη σύζυγο και τον πεθερό του αδελφού του, απειλώντας να επιτεθεί εναντίον τους κατ’ εντολή του Απόλλωνα (831–75). Τη σκηνή απέδωσε εξ ολοκλήρου στον Πλαύτο ο Stärk 1989: 105, αλλά δεν υπάρχει ουσιαστικός λόγος, για να θεωρήσουμε ότι δεν υπήρχε μια αντίστοιχη σκηνή και στο Ελληνικό πρότυπο, πβ. Gratwick 1993 ad *Men.*831–7. Στην *Casina* έχουμε μία αρκετά παρόμοια περίπτωση με αυτήν των *Captivi*. Το σχέδιο για τον εκφοβισμό του Λυσιδάμου προβλέπει την ψευδή περιγραφή της μανίας, που έχει καταλάβει την Κασίνη, από τη θεραπευίδα Παρδαλίσκη, που εμφανίζεται επί σκηνής θρηνολογώντας, όπως η Ανδρομάχη του Εννίου, και προσποιούμενη πως βρίσκεται σε κατάσταση απόλυτου πανικού (621–718), βλ. MacCary–Willcock 1976 ad *Cas.*621–9, Hunter op.cit: 173. Τέλος, ο έρωτας αποτελεί ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος. Στον *Mercator* έχουμε τη σκηνή όπου ο *insanus amator* Χαρίνος περιγράφει ένα φανταστικό ταξίδι σε αναζήτηση της αγαπημένης του (930–49), το οποίο βρίσκει κοντινό παράλληλο στον *Ήρακλήν Μαινόμενον* του Ευριπίδη ή ακόμη θυμίζει στίχους από τον *Ίππόλυτον*, βλ. Hunter op.cit.: 182, 240 σημ. 29, Dunsch 2001 ad loc. Ομοίως στην *Cistellaria* (284–97) η «μανία» σχετίζεται με το ερωτικό συναίσθημα του *adulescens*. Στον βαθμό που μπορεί να θεωρηθεί αξιόπιστη η αναφορά του Προλόγου του *Phormio* του Τερεντίου (στ. 6–8), ο Λούσκιος Λανουβινός πρέπει επίσης να είχε χρησιμοποιήσει το μοτίβο

αυτό. Ενδεχομένως εδώ ο Πλάυτος επέκτεινε μια ιδέα που υπήρχε στο Ελληνικό του πρότυπο ίσως εν σπέρματι, βλ. Krysiniel–Józefowicz 1954: 167, για να προσφέρει στο κοινό του μια σκηνή φαρσικού χιούμορ, ακολουθώντας σε κάποιον βαθμό την παράδοση του αυτοσχέδιου Ιταλικού θεάτρου, βλ. Lefèvre 1998: 44, πβ. Duckworth 1952: 328.

4 Στη ζωνηρότατη αιμιμαχία του με τον Αριστοφόντη, ο Τύνδαρος επιδεικνύει την ετοιμότητα ενός πανούργου δούλου, πβ. Leach 1969: 279, μολονότι τελικά οι προσπάθειές του αποδεικνύονται μάταιες: στον λόγο του αφθονούν επαναλήψεις, αναφορές, παρηγήσεις, χιαστό, λογοπαίγνια και αμφισημίες και περισσότερο ή λιγότερο ευφυείς απαντήσεις που επιστρατεύει ετοιμόλογα, στοιχεία που αποτυπώνουν μεν την αγωνία του να πείσει τον Ηγίωνα για την αλήθεια των ισχυρισμών του, αλλά επίσης αποτελούν κύριο συστατικό του γλωσσικού χιούμορ της σκηνής. Το νέο πρόσωπο που έχει εμφανιστεί στην υπόθεση, ο νεαρός Αριστοφόντης, λειτουργεί ως ο παράγοντας της αποκάλυψης. Η ετυμολογία του ονόματός του (*ἄριστος* + *-φόντης* <φονέω>), το οποίο πληροφορούμαστε από τον ίδιο τον Τύνδαρο (538), υπογραμμίζει τον ρόλο του στην τιμωρία του Τυνδάρου και τη λειτουργία του στην αποδόμηση της απάτης, πβ. Seaman 1942: 197, 1954: 118, Frangoulidis 1996a: 152–3, 154. Μολονότι εμφανίστηκε αρχικά στη σκηνή III.ii, μιλά για πρώτη φορά εδώ. Στην πραγματικότητα ο λόγος του δεν συμβάλλει στην εξατομίκευση του χαρακτήρα του. Αλλά η γλώσσα και το ύφος του αφενός συμπληρώνουν το κωμικό στοιχείο με κωμικές αντιπαραθέσεις (568–70, 596–7, 630–1), ενδεχομένως μία κωμική παρερμηνεία (βλ. ad 550), με μία φαρσική έκφραση της πρόθεσής του να ασκήσει βία κατά του Τυνδάρου (600–1), επιφωνήματα (569, 596, 605: *pol*, 570: *hercle* και την αναφώνηση στον στ. 579: *ut scelestus, Hegio, nunc iste <te> ludos facit!*), αναφορά (605–6, 621), λέξεις που ενισχύουν προσταγές (570: *quaeso*, 570: *agedum*, 570, 609: *modo*), μία πομπώδη ευχή (βλ. ad 622), μία παροιμιακή έκφραση (βλ. ad 644), ένα εκτενές ασύνδετο (βλ. ad 647–8), συχνές παρηγήσεις, που δείχνουν την αγανάκτησή του (λ.χ. 577, 579, 597). Ο λόγος του υπηρετεί ακόμη τη λειτουργία του ως αντίβαρου του Τυνδάρου σ’ αυτήν τη σκηνή σε δραματικό και ακόμη σε μεταθεατρικό επίπεδο. Στον λόγο του Αριστοφόντη διαπιστώνεται προπαντός η αρχικά λανθάνουσα αλλά ολένα περισσότερο φανερή τάση αποκατάστασης της διαφοράς του status ανάμεσα στον ίδιο και τον Τύνδαρο που ίσχυε πριν από την αιχμαλωσία τους και, κατά συνέπεια, υποτιμητικής αντιμετώπισης του Τυνδάρου ως κοινωνικά κατώτερου και δυνάμει ταραχοποιού.

Μέσω αυτής πρεσβεύει μια διαφορετική οπτική για τη δουλεία, την καχυποψία απέναντι στον δούλο (που βέβαια υπηρετεί συγκεκριμένο δραματικό σκοπό, διότι με τη σειρά της προκαλεί την *περιπέτεια*), πβ. Borik 2018: 206–7. Πρεσβεύει επίσης την αισθητική των περισσότερο φαρσικών πλαυτιανών κωμωδιών, κρίνοντας τον Τύνδαρο με τα μέτρα και σταθμά των πλαυτιανών πανούργων δούλων. Είναι ο μοναδικός χαρακτήρας στους *Captivi* που χρησιμοποιεί σε μεγάλη έκταση ύβρεις και συγκεκριμένα ύβρεις που σταθερά απευθύνονται σε δούλους (551: *uerbero*, 563, 577: *furcifer*, 579: *scelestus*, 600: *mastigiae*), καθώς και ο πρώτος που απειλεί με τιμωρία και μάλιστα ιδιαιτέρως βάνουση (597), πβ. Leach 1969: 280, Moore 1998: 184. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι περιγράφει την απάτη σε βάρος του Ηγίωνα με παραδοσιακές πλαυτιανές μεταφορές στα συμφραζόμενα της κωμικής απάτης ενός *seruus callidus* (579: *ludos facere* και πβ. τη στρατιωτική εικονοποιία στον στ. 585, η οποία εν γένει αποτελεί σήμα κατατεθέν της κωμικής απάτης του πλαυτιανού πανούργου δούλου). Με τη γλώσσα και το ύφος του ο Αριστοφόντης υπονομεύει σταθερά και τελικά αποδομεί τη «θεατρική παράσταση» που περιλαμβάνει το σχέδιο της εξαπάτησης, διαλύοντας την ψευδαίσθησή της, πβ. Frangoulidis 1996a: 145–58, και ακόμη «διασκευάζει» το «δράμα εντός του δράματος», μετατρέποντάς το σε φάρσα, η οποία με τη σειρά της καταλήγει στην «τραγωδία», έστω προσωρινά. Ο Ηγίων παρεμβαίνει ελάχιστα στην έντονη αψιμαχία μεταξύ του Τυνδάρου και του Αριστοφόντη, κατά κύριο λόγο ενισχύοντας την αγανάκτηση του τελευταίου (545–6, 551, 554–5, 556, 559, 561, 564–6, 572–4, 599, 603), ώσπου τελικά αποφασίζει να τον ακούσει (612, 616, 618). Όταν, όμως, αντιλαμβάνεται ότι έχει πέσει θύμα εξαπάτησης, εκφράζει την απογοήτευσή του με το γνώριμο πλαυτιανό λεξιλόγιο της εξαπάτησης, βλ. ad 641–2, 641, 642, 651, 653, 656.

5. Η σκηνή αρχίζει με *canticum* (533–40), σε *ia*⁸ στους οποίους παρεμβάλλονται δύο τροχαϊκοί στίχοι (534: *tr*⁷, 535: *tr*⁸). Το υπόλοιπο της σκηνής ως το τέλος είναι γραμμένο σε *tr*⁷.

533 *proripuisse...se dicam*: βλ. ad 268. ***proripuisse foras ex aedibus***: πλεονασμός.

534 *ego occidi. eunt...hostes*: χιαστό. ***eunt ad te hostes, Tindare***: Η στρατιωτική εικονοποιία αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του λόγου των πανούργων δούλων του Πλάτου, μολονότι χρησιμοποιείται επίσης και από άλλους κωμικούς χαρακτήρες. Ενίοτε ο πανούργος δούλος παρουσιάζεται ως στρατηγός, ο οποίος με αυτοπεποίθηση συγκεντρώνει τα αγήματά του (που δεν είναι άλλα από τα

τεχνάσματά του ή/και τους συνεργούς του), κατευθύνει την επίθεσή του στον στόχο του (το θύμα της εξαπάτησής του) και απολαμβάνει τη λεία ύστερα από τη νίκη του ή ακόμη διεξάγει έναν θρίαμβο. Οι *architecti doli* του Πλάτου περιγράφουν συχνά τις μηχανορραφίες τους, χρησιμοποιώντας μεταφορικά στρατιωτικό λεξιλόγιο (λ.χ. *bellum, ordo, legio, inimicus, insidiae, pugnare*, κ.ά., λ.χ. *Bac.709–13, 929, Epid.160–3, Mil.266–7, 334, 599–601, 813–15, Mos.684–5, 1047, Ps.383–4, 426, 574–93, 600–3, 761–6*, πβ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 159–60, 161, Brotherton 1926: 65, Duckworth 1952: 323, 337, Hanson 1965: 64–6, Fantham 1972: 29–30, 106–9, Wright 1974: 105–6, Segal ²1987: 129, 130, Anderson 1993: 91. Έχοντας φέρει εις πέρας με επιτυχία το σχέδιό του, ο *triumphator* πανούργος δούλος επιδίδεται στον αυτοέπαινό του, στον οποίον αφθονούν οι στρατιωτικοί όροι σε μεταφορική χρήση, λ.χ. *praeda, triumphus, pax*, πβ. *As.269–71, Bac.1068–75, Per.753–8, Ps.1051*, πβ. Fraenkel *op.cit.*: 159, 161–2, 165, Brotherton *op.cit.*, Wright *op.cit.*: 105–6, Gratwick 1982· ελλ. μετ.: 163, Segal *op.cit.*: 129–30, Anderson *op.cit.*: 94–5. Αρκετοί μελετητές αποδίδουν τη στρατιωτική εικονοποιία στον λόγο των πλαυτιανών δολοπλόκων δούλων εξ ολοκλήρου στον Πλάτο, ερμηνεύοντας τη συγκεκριμένη υφολογική πρακτική στο πλαίσιο της διεύρυνσης του ρόλου του *seruus callidus* από τον ποιητή, βλ. Westaway 1917: 30, Fraenkel *op.cit.*: 159–60, Hanson *op.cit.*: 66, Fantham *op.cit.*: 106–9, Anderson *op.cit.*: 91–2, 94–5, 144–6. Στον λόγο του Τυνδάρου δεν βρίσκουμε τίποτε αντίστοιχο. Χρησιμοποιεί μόνον τη συγκεκριμένη στρατιωτική μεταφορά, ιδιαίτερα σύντομης έκτασης, με την οποία προετοιμάζει τον εαυτό του για την επικείμενη «εχθρική επίθεση», όπως ο Ψευδολόγος (*Ps.453: itur ad te, Pseudole*). Ο Ψευδολόγος, όμως, επίσης δηλώνει με αυτοπεποίθηση την ετοιμότητά του να αντιμετωπίσει τους εχθρούς του (τον Βαλλίωνα και τον Σίμωνα) με τα τεχνάσματά του (*Ps.578–83: nam ego in meo pectore prius/ita paravi copias,/duplicis, triplicis dolos, perfidias, ut, ubiquomque hostibus congregiar/(maiorum meum fretus uirtute dicma, mea industria et militia fraudulentia),/facile ut uincam, facile ut spoliem meos perduellis meis perfidiis, 589: metum et fugam perduellibus meis me ut sciant natum, 763: confidentia est inimicos meos me posse perdere*), πβ. *Epid.678: apolactizo inimicos omnis*. Μεταφορικά με όρους εχθρικής επίθεσης περιγράφει επίσης ο πανούργος δούλος Λεωνίδα τον κίνδυνο της αποκάλυψης των τεχνασμάτων του και το ενδεχόμενο της τιμωρίας του (*As.105–6: si forte in insidias deuenero,/tun redimes me, si me hostes interceperint?*) και ο συνεργός του Παλαιστρίωνα, ο Περιπλεκτόμενος, την επιτακτική ανάγκη να επινοήσει ο δούλος ένα σχέδιο

εξαπάτησης σε βάρος του miles (*Mil.*219: uiden hostis tibi adesse tuoque tergo opsidium?). Ο ίδιος ο Παλαιστρίων χρησιμοποιεί μια συναφή, εκτεταμένη στρατιωτική μεταφορά εφιστώντας την προσοχή στην άκρα μυστικότητα, πριν δώσει τις οδηγίες του στον Πλευσικλή και τον Περιπλεκτόμενο, ώστε να μην διαρρεύσει το σχέδιό του (*Mil.*598–606). Περιγράφοντας ως επιδρομή εχθρών την εμφάνιση του Ηγίωνα και του Αριστοφόντη επί σκηνής, η οποία θα οδηγήσει στην αποκάλυψη της απάτης, ο Τύνδαρος ανακαλεί έναν κοινό τόπο της στρατιωτικής εικονοποιίας του πανούργου δούλου, ο οποίος αφορά συγκεκριμένα στην εξαπάτηση του αντιπάλου του ή στην ανησυχία της αποκάλυψης της απάτης, μολονότι δεν τον χαρακτηρίζει η αυτοπεποίθηση του Ψευδολόγου ή του Επιδίκου.

535–6 quid...?: αναφορά.

535 loquar, fabulabor, negabo, fatebor: απλός μέλλοντας αντί της απορηματικής υποτακτικής που βρίσκουμε παραπάνω (531: quid machiner? quid comminiscar?), βλ. ET§267. **fabulabor–fatebor:** ομοιοτέλετο. **fabulabor, negabo, fatebor:** παρήχηση (–bo–).

536 rēs ōmnīs īn īncērtō sītā (e)st. || quīd rēbū(s) cōnfīdām mēīs, με ιαμβική βράχυνση, όπου το μονοσύλλαβο in βραχύνει το αρχικό φωνήεν του incerto, με το οποίο σχηματίζει λεκτική ενότητα, πβ. Smith 1985: 108, Torino 2013 ad loc. Ο Lindsay 1922: 87 μετρά ōmnīs īn īncerto, αλλά με την ανάλυση του τρίτου στοιχείου σε δύο βραχέα χωρισμένα σε δύο λέξεις έχουμε παραβίαση του νόμου του Ritschl.

537 utinam te di prius perderent quam periisti e patria tua: παρηχήσεις των t και p. **utinam te di prius perderent:** κατάρα· utinam+ευχετική υποτακτική παρατατικού που δηλώνει ανεκπλήρωτη ευχή (εδώ κατάρα) συνήθως ως προς το παρόν (λ.χ. *Rud.* 533: utinam fortuna nunc anetina uterer!)· αλλά σε δύο περιπτώσεις στον Πλάυτο, εδώ και στο *Rud.*494–5: utinam te priu' quam oculis uidissem meis/malo cruciatu in Sicilia perbiteres, έχουμε μια σπάνια χρήση, όπου η υποτακτική παρατατικού φαίνεται ότι διατηρεί ίχνη της παρελθοντικής σημασίας, που πρέπει να είχε αρχικά, και χρησιμοποιείται αντί υποτακτικής υπερσυντελικού, που κατά κανόνα αναφέρεται στο παρελθόν, βλ. Madv. §347b σημ. 2, B I.196, ET§258, KS I.184. **perderent–periisti:** λογοπαίγνιο που περιλαμβάνει παρονομασία με τις δύο λέξεις, perdo («καταστρέφω») και pereō («χάνομαι», «καταστρέφομαι»)· απαντά και αλλού στις κωμωδίες του Πλάυτου, λ.χ. *As.*244: nisi illud perdo argentum, pereundum est mihi, 637: ille qui illas perdit saluos est, ego qui non perdo pereō, *Bac.*489–90: perdidisti me, sodalis. egone ut illam mulierem/capitis non perdam? perire me malis malim

modis, 1045: si plus perdundum sit, periisse suaviust. Εννοεί να είχε αφανιστεί ο Αριστοφόντης ήδη πριν αιχμαλωτιστεί, πριν καν δηλαδή φτάσει στα χέρια του Ηγίωνα.

538 ex parata re imparatam omnem facis: αντίθεση και ετυμολογικό σχήμα, βλ. και ad 235.

539 Η επανάληψη του περιεχομένου του στ. 530 φανερώνει την πλήρη αμηχανία του Τυνδάρου. Η διατύπωση είναι ακριβώς αντίθετη προς την ενθουσιώδη αναφήνησή του κατά τη διάρκεια της ανάκρισης του Φιλοκράτη (284: salua res est). Σε συναφή συμφραζόμενα ο Τρανίων χρησιμοποιεί μια παρόμοια διατύπωση (*Mos.*350: occidit spes nostra), ενώ η ίδια έκφραση χρησιμοποιείται επίσης από τον Ψευδολόγο (*Ps.*423: occisa est haec res, haeret hoc negotium), ομοίως *Men.*511, πβ. *Bac.*194: res nullast, *Rud.*683: acta haec res est, Τερ. *Hau.*564. Η αντίθεση που προκύπτει στο πρώτο ημιστίχιο από την εναλλαγή των δύο αρχικών σπονδείων με τις διαδοχικές αναλύσεις που έπονται (ōccīśā (e)st hāec rēs, nīśī rēpēī(o)) φαίνεται ότι συμβαδίζει με την αμηχανία του Τυνδάρου και την πρόθεση του να αναλάβει δράση για να αποτρέψει την αποκάλυψη της απάτης, πβ. Gratwick–Lightley 1982: 131. **atrocem:** Το επίθετο δεν απαντά αλλού στον Πλάτο, χρησιμοποιείται μία μόνο φορά από τον Τερέντιο στον συγκινησιακά φορτισμένο μονόλογο του Παμφίλου στην *Hecyra* (377: incredibili re atque atroci percitus) και πράγματι φαίνεται ότι είναι καταλληλότερο για το ύφος της τραγωδίας (βλ. Πακ. *trag.*47R³ (=55W), 369R³ (=40W), Άκκ. *trag.*46R³ (=17W), Σεν. *Thy.*745), πβ. Lindsay 1900 ad loc., Karakasis 2005: 93, και ακόμη του έπους, λ.χ. Βεργ. *A.*1.662, 9.420· αλλά απαντά επίσης ευρέως στην πεζογραφία, στον Κικέρωνα, τον Σαλλούστιο και τον Λίβιο. Ενδεχομένως εδώ η χρήση του δεν είναι παρατραγική, αλλά προσιδιάζει στην ομιλουμένη, καθώς προσδίδει κωμική υπερβολή, όπως άλλα επίθετα (λ.χ. bellus, insanus, pulcher) που αντικαθιστούν σε ιδιοματικές χρήσεις τα απλούστερα bonus, magnus, κλπ., πβ. κυρίως insanum magnum (*Bac.*761), insanum bene (*Mil.*24, *Mos.*761), insanum malum (*Trin.*673), Morris 1898 ad loc., Palmer 1954: 76, Barsby 1986 ad *Bac.*761.

540 em tibi hominem: πβ. 373 και βλ. ad 183. **adi atque adloquere:** συχνός συνδυασμός στον Πλάτο, ενίοτε σε ασύνδετο, βλ. *Bac.*978, *Men.*277, 360, 465, 808, *Mer.*366, 712, *St.*464, επίσης Τερ. *Hau.*426, πβ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. **quis homost me hominum miserior?:** πλεονασμός (homost–hominum), βλ. ad 333, πολύπτωτο και παρήχηση (hominem–homo–hominum).

541–4 Οι διαδοχικοί σπονδείοι στους στίχους αυτούς (*quid istuc est quod meos te dicam || fugitar(e) oculos Tindare./proqu(e) ignoto m(e) aspernari, || quasi me numquam noueris, /equidem tam sum seruus quam tu, ets(i) || ego domi liber fui, /tu usqu(e) a puero seruitutem || seruist(i) in Alide*) είναι κατάλληλοι για τα πρώτα λόγια του Αριστοφόντη που είναι άκρως αποκαλυπτικά και επικίνδυνα.

541 Ο Αριστοφόντης απευθύνεται στον Τύνδαρο αποκαλώντας τον ευθύς αμέσως με το πραγματικό του όνομα. Τούτο προκαλεί στο κοινό την αγωνία για τη συνέχεια. **quid istuc est quod:** i.e. cur, κοινή περίφραση, την οποία οι Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. αποδίδουν στην ομιλουμένη, αλλά ενδέχεται να είναι πομπώδης έκφραση, όπως αυτή στον στ. 516, βλ. Hallidie 1891 ad loc. **te dicam fugitare:** βλ. ad 268.

542 numquam: βλ. ad 408.

543 sum seruus quam tu, etsi ego domi liber fui: Οι αντιθέσεις (seruus–liber, tu–ego) δομούνται επιδέξια πάνω στο χιαστό και φωτίζουν τη σταθερή επιμονή του Αριστοφόντη στην κοινωνική ιεραχία: επανειλημμένα αναφέρεται στο κατώτερο status του Τυνδάρου, προβάλλοντας την πρότερη διαφορά του δικού του status από αυτό του Τυνδάρου, μολονότι τώρα είναι conserui (544, 574, 577, 580, 590), πβ. Leach 1969: 280, Frangoulidis 1996a: 147, Moore 1998: 184, McCarthy 2000: 193–4, Leigh 2004: 89 και σημ. 122, Bork 2018: 207, 211–12. Η αντίθεση εδώ ενισχύεται περαιτέρω με τον επόμενο στίχο (etsi ego domi liber fui, /tu usque a puero seruitutem seruisti in Alide). Η λανθάνουσα εδώ τάση του Αριστοφόντη να αντιμετωπίζει τον Τύνδαρο ως κατώτερο, μολονότι και οι δύο είναι πλέον δούλοι, η οποία στη συνέχεια θα εκφραστεί ρητά και ποικιλοτρόπως, φαίνεται ότι ίσως δεν διαφεύγει της προσοχής του Τυνδάρου, βλ. ad 575.

544 seruitutem seruisti: βλ. ad 334.

545 edepol: βλ. ad 158. **minime miror:** βλ. ad 323.

547–50 Η επανάληψη του *istic* στους τρεις πρώτους στίχους ανάμεσα στις πρώτες λέξεις, πβ. και *isti* (550), οφείλεται στην προσπάθεια που καταβάλλει ο Τύνδαρος να επινοήσει ad hoc πάσης φύσεως ψευδείς ισχυρισμούς για να διαψεύσει τον Αριστοφόντη, παρουσιάζοντάς τον ως παράφρονα.

547 istic: αρχαϊκός τύπος της ονομαστικής ενικού αρσενικού γένους της αντωνυμίας *iste*. Οι Schoell 1887, Morris 1898, Ernout 1933, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Torino 2013 έχουν δεχθεί εδώ τη γραφή *istic*, που είναι πρόταση του Luchs αντί του *hic* των χφφ., το οποίο διατηρούν οι υπόλοιποι εκδότες. Δύο είναι οι λόγοι που

φαίνεται πως υπαγορεύουν την αλλαγή αυτήν: (α) Το *hic* (ονομαστική) στον Πλάυτο είναι βραχύ, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 537, και δεν μπορούμε να το μετρήσουμε ως θέσει μακρό, όπως ο Elmer 1900 ad loc.: προκειμένου να το διατηρήσουμε πρέπει να θεωρήσουμε επιτρεπτή τη χασμωδία (Hégjō, | hīc hōmō), βλ. Lindsay 1900 ad loc., 1922: 120, Waltzing 1920 ad 545–7. Κανονικά η κατάληξη –ο στο *Hegio* εκθλίβεται πριν από *h*+φωνήεν, δηλαδή εδώ πριν από το *hic*. (β) Το *istic* υπάρχει και στους δύο επόμενους στίχους και αναφέρεται επίσης στον Αριστοφόντη, όπως και το *hic*: ο Hallidie 1891 ad loc. παραθέτοντας έναν αριθμό παραλλήλων τονίζει ότι η εναλλαγή ανάμεσα στα *hic* και *istic* δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο στον Πλάυτο, ενώ ο Lindsay 1900 ad loc. υπέθεσε ότι η χρήση του *istic* στους δύο επόμενους στίχους συνεπάγεται την αλλαγή της θέσης των προσώπων στη σκηνή, δηλαδή την απομάκρυνση του Τυνδάρου και του Ηγίωνα από τον Αριστοφόντη, πβ. Barber 1900 ad loc., Waltzing 1920 ad 545–7, η οποία, εντούτοις, είναι σαφές ότι λαμβάνει χώρα μετά τους στ. 556–7, ύστερα από την προτροπή του Τυνδάρου. Ωστόσο, ίσως υπάρχουν δύο πολύ καλοί λόγοι, ώστε να γίνει δεκτή η διόρθωση του *hic* σε *istic*: εξομαλύνει το μέτρο και, λαμβάνοντας υπόψη την ομοιομορφία που προκύπτει, υπογραμμίζει τον αυτοσχεδιασμό του Τυνδάρου (βλ. ad 547–50), μολονότι ζημιώνεται η παρήχηση, βλ. Elmer 1900: 167.

548 ne...immitas: απαγόρευση (*ne*+προτρεπτική υποτακτική). Το *immitas* έχει δύο αντικείμενα σε αιτιατική, δηλαδή τον εννοούμενο όρο αναφοράς της αναφορικής πρότασης και το *auris* (β' τύπος αιτιατικής πληθυντικού), που εξαρτάται από το *in-* του *immitas*, βλ. B II.251.

549 *istic hastis insectatus est*: Με τις παρηγήσεις των *s*, *t* και *st* ενισχύεται περαιτέρω το κωμικό αποτέλεσμα της παρατραγικής περιγραφής του κυνηγιού των μελών της οικογένειας με δολοφονική διάθεση, όμοιας με αυτήν στην *Casina* (662: *insectatur omnis domi per aedis*), τυπικού συμπτώματος της παράνοιας, βλ. Ευρ. *Ἦρ.Μαιν.*897–8: *κυναγετεῖ τέκνων διωγμόν: οὔποτ' ἄκραντα δόμοισι/Λύσσα βακχεύσει.*

550 *illie*: αρχαϊκός τύπος ονομαστικής ενικού αρσενικού γένους αντί του *ille*. ***isti*:** δοτική. ***sputatur*:** Οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Lindsay ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 διατηρούν τη γραφή των *χφφ*. *sputatur*, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Pylades, *insputatur*, σύμφωνα και με τους στ. 553, 555, το οποίο στέκει και μετρικά και νοηματικά. Αλλά, όπως θα

δούμε, το ίδιο ισχύει και για τη γραφή των χφφ. Η ασθένεια για την οποία κάνει λόγο ο Τύνδαρος είναι η επιληψία, ο *comitialis morbus*, βλ. Fest. 268L. Διάφορες εικασίες έχουν διατυπωθεί για τη χρήση του ρήματος εδώ (ανεξάρτητα από την υιοθέτηση της διόρθωσης) και στους στ. 553, 555· η πλειονότητα των σχολιαστών και στις τρεις περιπτώσεις αποδίδει στο ρήμα την ίδια σημασία, θεωρώντας ότι δηλώνει τον πτυσμό, είτε (α) ως πρακτική σύμφωνη με λαϊκές προλήψεις αλλά και με σκοπό την αποτροπή μετάδοσης της νόσου, βλ. Θεόφρ. *Χαρ.*16.14: *μαινόμενόν τε ίδων ἢ ἐπίληπτον φρίζας εἰς κόλπον πτύσαι*, Πλίν. *Nat.*28.35: *despuimus comitiales morbos, hoc est, contagia regerimus*, πβ. Lambinus 1577, Cocchia 1886, Henson 1905, Pascal ²1904, Havet 1932 ad loc., είτε (β) ως εμπειρική πρακτική θεραπείας, πβ. Πλίν. *Nat.*28.36: *terna despuere deprecatione in omni medicina mos est atque ita effectus adiuvare*, πβ. Lindemann 1830 ad III.iv.18 (=550), Naudet ²1845: 98, Harrington 1879 (ο οποίος, παρεμπιπτόντως, το αποδίδει σε σύγχυση λόγω του συμπτώματος του πτυσμού καθαυτού που παρατηρείται σε μια κρίση επιληψίας), Hallidie 1891, Barber 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. ή ακόμη ίσως αμφότερα, βλ. Proudfit 1843 ad 472 (=550). Αλλά ενδεχομένως το νόημα της αστείας κατάστασης που διαμορφώνεται δεν έγκειται στην επανάληψη του ίδιου ρήματος. Είναι ίσως πιθανότερο ότι εδώ έχουμε μια κωμική παρερμηνεία, ένα χαρακτηριστικά πλαυτιανό αστείο, που αρχίζει από τον στ. 550 και ολοκληρώνεται στον στ. 555 και στο οποίο συμβάλλουν και τα τρία πρόσωπα επί σκηνής, καθένα με διαφορετικό τρόπο· όλα φαίνεται ότι οδηγούν στην απάντηση του Ηγίωνα (554–5), η οποία είναι καθοριστική για την πρώτη εξέλιξη στην κωμική αντιπαράθεση (βλ. παρακάτω). Αξιοσημείωτο είναι ότι το θαμιστικό ρ. *insputor* («πτύω σε», «πτύω κάποιον») δεν απαντά αλλού πέραν των στ. 553, 555 των *Captivi* (OLD s.v.). Στον στ. 550 φαίνεται ότι ο Τύνδαρος κάνει λόγο για ένα χαρακτηριστικό σύμπτωμα της επιληψίας, την έκκριση αφρώδους σιέλου από το στόμα του πάσχοντος, διότι κατ’ αυτόν τον τρόπο πιστεύει ότι θα προκαλέσει ευθύς αμέσως στον Ηγίωνα την αποστροφή και τον φόβο· συνεπώς, λαμβάνουμε το *qui* ως αρχαϊκή αφαιρετική (i.e. *propter quem*) και όχι ονομαστική, πβ. Ussing 1878 ad 545 (=550), Sonnenschein 1899 ad loc., Fay 1894: 392, Elmer 1900: 168 και ad loc., Waltzing 1920 ad 549–50, Smith 1985 ad loc. Το θαμιστικό αποθετικό ρήμα *sputor* (αντί του *spuo*), που παραδίδουν τα χφφ., αποδίδει ακριβώς αυτό το νόημα, ενώ, αντίθετα, η διόρθωση ίσως το επισκιάζει. Κανένας μετρικός λόγος δεν επιβάλλει την αλλαγή της γραφής των χφφ· μπορούμε να μετρήσουμε τον στίχο, ως έχει, χωρίς καμία δυσκολία (*ἔτ ἰλλῖc ἰστῖ quí spūtātūr* ||

mōrbū(s) īntērdūm uēnīt). Ο Αριστοφόντης με τη σειρά του παρερμηνεύει τα λόγια του Τυνδάρου (qui sputatur~qu(i) insputatur), διαμαρτύρεται αγανακτισμένος, διότι παρουσιάζεται ως ο αποδέκτης του πτυσμού (551–3) και τελικά ο Ηγίων, απόλυτα πεπεισμένος ότι ο Αριστοφόντης πάσχει από επιληψία, σπεύδει να τον καθησυχάσει, επικαλούμενος τις θεραπευτικές ιδιότητες του πτυσμού για την περίπτωσή του, πβ. Waltzing op.cit. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα την έκκρηξη της οργής του Αριστοφόντη, την οποία ο Τύνδαρος εκμεταλλεύεται, για να πείσει τον Ηγίωνα για την απειλητική διάθεση του Αριστοφόντη και να τον απομακρύνει από εκείνον, κερδίζοντας έτσι την πρώτη μάχη. Το κριτήριο της διόρθωσης, δηλαδή η ομοιομορφία με τους στ. 553, 555, πιθανώς τείνει να υπονομεύσει την ποιότητα του γλωσσικού χιούμορ εδώ. Ο Fontaine συζητώντας παρόμοιες περιπτώσεις στον Πλάυτο (2010: 4–20, 21–30, 31–2, 249–52 κυρίως 4, 15, 20, 28–30, 36, 88–9, επίσης 92–7, για περιπτώσεις κωμικών παρερμηνειών, “mondegreens”) υπέθεσε ότι έχουν γίνει διορθώσεις αυτού του είδους από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, ήδη δηλαδή ενδεχομένως στο επίπεδο της χειρόγραφης παράδοσης και σ’ αυτό της σύγχρονης ερμηνείας και διόρθωσης του κειμένου των πλαυτιανών κωμωδιών, σύμφωνα με τις εκάστοτε προσλαμβάνουσες παραστάσεις. Συνεπώς, έχουμε κάθε λόγο να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ. εδώ.

551 ultro: Το επίρρημα χρησιμοποιείται εδώ με την αρχαϊκή σημασία «μακριά» (*OLD* s.v. 1a) και συντάσσεται με αιτιατική (*istum*) και εμπρόθετο της απομάκρυνσης (*a me*), δηλ. «μακριά αυτόν από εμένα» ή «απομακρύνετέ τον από εμένα», πβ. *Am.* 320: *ultro istunc qui exossat homines*, *Cas.*459: *ultro te, amator, arape te a dorso meo*, *Mos.*607, *Rud.*829: *ultro te*, είτε προσεγγίζοντας τη λειτουργία μιας προστακτικής, όπως ήταν αρχικά το *arape*, λ.χ. *Trin.*537: *arape a me istum agrum*, πβ. Hallidie 1891, Henson 1905 ad loc., είτε αν θεωρήσουμε ότι ελλείπει ρήμα σε προστακτική, βλ. Β Π.261· πβ. LHS Π.48. **ain, ...?:** i.e. *ais ne...?* («Έτσι λες...;», «Αλήθεια...?»), ερωτηματική λέξη της ομιλουμένης, πολύ συχνή στην κωμωδία, που εκφράζει συνήθως έκπληξη, πβ. 891, ενίοτε συνοδευόμενη από αγανάκτηση πραγματική, όπως εδώ, πβ. *As.*484/85, είτε ακόμη προσποιητή βλ. Τερ. *Ph.*373· βλ. *OLD* s.v. *aio* 2, Hofmann ³1951: 43–4, Παπαδημητρίου 1998: 166. **uerbero:** ελλ. *μαστιγίας*. Ο Πλάυτος δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση σ’ αυτόν τον προσβλητικό όρο για δούλους, ο οποίος αναφέρεται στην τιμωρία των δούλων με μαστίγωση και απαντά 21 φορές στις κωμωδίες του, αλλά δύο μόνο φορές στον Τερέντιο (*Ph.*684, 850). Έπεται σε συχνότητα το *furcifer*, το οποίο αναφέρεται στην τιμωρία δούλων για ελάσσονα παραπτώματα με χρήση της *furca* (ενός ξύλινου, οδοντωτού περιλαιμίου, στο οποίο

δένονταν τα χέρια του παραβάτη, βλ. Allen 1896: 42), επίσης χρησιμοποιείται από τον Αριστοφόντη δύο φορές στη συνέχεια κατά του Τυνδάρου (563, 577) και απαντά εξίσου συχνά στον Πλάυτο (15 φορές) και στον Τερέντιο (4 φορές). Με την ίδια συχνότητα χρησιμοποιείται και το Ελληνικό ισοδύναμο του *uerbero*, *mastigia* (λ.χ. *Αρ. Ίππ.*1228, *Λυσ.*1240, *Βάτρ.*501, *Μέν. Δύσκ.*140, 473, *Έπ.*1113, *Κόλ.*125, *Περ.*324, *Σαμ.*324), το οποίο επίσης απαντά στον λόγο του Αριστοφόντη σ' αυτήν τη σκηνή (600): το χρησιμοποιεί επίσης Ηγίων στην επόμενη σκηνή (659) και το βρίσκουμε συνολικά 15 φορές στον Πλάυτο (πάντα στο τέλος στίχου, εκτός από το *Mos.*721a), αλλά μία μόνο φορά στον Τερέντιο (*Ad.*781). Βλ. Hofmann ³1951: 87, Lilja 1965: 54, 88, 104, 108, 115, 117, Wright 1974: 4 και 4–5 σημ. 11, Karakasis 2005: 37, 129, Bork 2018: 106 και σημ. 68, 121–2, 206. Από όλες τις κωμωδίες του Πλάυτου στους *Captivi* οι ύβρεις αυτές απαντούν με τη μεγαλύτερη συχνότητα, βλ. Segal ²1987: 138, και εδώ είναι περισσότερο αρνητικά (και ειρωνικά) φορτισμένες απ' όσο συνήθως στην κωμωδία για τους θεατές (ειδικά για τους ελεύθερους πολίτες μεταξύ αυτών), διότι γνωρίζουν την πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου, πβ. Segal ²1987: 267 σημ. 9, Bork *op.cit.*: 207.

553 qui: βλ. ad 242. **insputariēr:** αρχαϊκός τύπος του απαρεμφάτου παθητικού ενεστώτα αντί του *insputari* στο τέλος του στίχου *metri gratia*.

554 ne uerere: βλ. ad 139. **multos iste morbus homines macerat:** παρήχηση.

556 quid tu...quid ego...: αντίθεση. **quid tu autem?:** βλ. ad 270. **autem:** εκφράζει αγανάκτηση ή έκπληξη σε ερωτήσεις ή αναφωνήσεις, λ.χ. *Am.*901, *As.*716, *Cas.*270, *Men.*782, *Mer.*998, *Poen.*1344, *Ps.*305, *Τερ. Hau.*251, 1000, *Eu.*798, 849, *Ph.*503, *Hec.* 100, *Ad.*934, βλ. *OLD* s.v. 6a. **etiam:** Όπως και το *autem*, ενισχύει συχνά μια ερώτηση που διατυπώνεται με αγανάκτηση, λ.χ. *Am.*376, 381, 394, 571, 702, *As.*677, *Aul.*437–8, *Bac.*127, 567, 785, 1187, *Cur.*41, 191, 196, *Mer.*763, 981, *Mos.*377, 1132, *Per.*277b, 290, 827, *Truc.*621, *Τερ. An.*201, *Ph.*360, *Eu.*1017, βλ. *OLD* s.v. 4c. **huic credis...credam huic:** χιαστό και επανάληψη των ίδιων λέξεων.

557 Καθώς ο Τύνδαρος περιγράφει την εκδήλωση της «μανίας» που καταλαμβάνει τον Αριστοφόντη σ' αυτόν και τον επόμενο στίχο, ο ηθοποιός που υποδύεται τον Αριστοφόντη μπορεί να προβαίνει σε νευρικές χειρονομίες και κινήσεις, εκφράζοντας το αίσθημα της αγανάκτησης, οι οποίες βέβαια επιβεβαιώνουν προς στιγμήν τους ψευδείς ισχυρισμούς του Τυνδάρου, ή εναλλακτικά να παραμένει ακίνητος, έκπληκτος και απορημένος, σε κάθε περίπτωση συμπληρώνοντας το κωμικό αποτέλεσμα της περιγραφής, βλ. Bork 2018: 210. **uiden:** i.e. *uides ne*, ερωτηματική

λέξη της ομιλουμένης, συχνή στην κωμωδία, βλ. Hofmann ³1951: 46. **hunc**: προληπτική αιτιατική, βλ. ad 376, και έπεται η πλάγια ερώτηση σε οριστική, βλ. B I.121, εκτός αν θεωρήσουμε ότι πρόκειται για παράταξη (*uiden tu hunc? quam...*), πβ. R§1761, Hallidie 1891 ad 207, Waltzing 1920 ad loc. **intuītur**: βλ. ad 207. Τα περισσότερα χφφ. παραδίδουν *intuētur* (BV³JE³), ενώ τα υπόλοιπα έχουν *tuetur* (V¹E¹): τη διόρθωση *intuitur* των Bentley και Bothe 1809 αποδέχονται οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές, εκτός από τους Leo 1895, Lindsay 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, De Melo 2011a. Το ρ. *intueor* είναι στις περισσότερες περιπτώσεις β' συζυγίας, από όπου και ο τύπος *intuētur* των χφφ. Απαντά, όμως, και στη γ' συζυγία, όπως φαίνεται, *metri gratia* και στον Πλάτο και στον Τερέντιο και σε άλλους συγγραφείς, βλ. *OLD* s.v., Hallidie ad loc. για παράλληλα. Με τη γραφή των χφφ. έχουμε *intūētur*, το οποίο δυσκολεύει το μέτρο (υίδην t(u) hūnc qu(am) ĩnīmīcō uōlt(u) ĩntūētūr? cōncēd(i) ōrtūmūmst, χωρίς διαίρεση ή τομή), ενώ με τη διόρθωση *intūītur* ο στίχος μπορεί να μετρηθεί ως εξής: υίδην t(u) hūnc quām | ĩnīmīcō uōlt(u) | ĩntūītūr? cōncēd(i) ōrtūmūmst, με τομή και βράχυνση με προσωδιακή χασμωδία στο *quām*, οπότε ο τρίτος πόδας είναι τρίβραχος, πβ. Hallidie 1891 ad loc. ή χασμωδία με τον locus Jacobsohnianus στο τρίτο στοιχείο (*quām*) και ανάλυση της άρσης σε δύο βραχεία.

558 Hégīō: εξαίρεση στον νόμο των Hermann–Lachmann στον πρώτο πόδα, βλ. και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 547.

559 Η ευπιστία του Ηγίωνα και η βεβαιότητά του για την αλήθεια των ισχυρισμών του Τυνδάρου, που υπογραμμίζονται από τα εμφατικά (λόγω της θέσης τους) *credidi* και *extemplo*, βλ. Elmer 1900 ad loc., έρχονται σε αντίθεση με αυτό που οι θεατές γνωρίζουν, ενώ ο ίδιος αγνοεί, ότι δηλαδή στην πραγματικότητα εξαπατάται, προκαλώντας το γέλιο.

560 quin: Πρόκειται για διόρθωση του Muretus αντί του *quia* των χφφ., την οποία έχουν αποδεχθεί όλοι οι εκδότες. Το *quin* στέκει μετρικά και νοηματικά, βλ. και ad 290, ενώ το *quia* είναι αιτιολογικός σύνδεσμος, που εισάγει δευτερεύουσα πρόταση.

sīēt: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του *sit* στο τέλος του στίχου *metri gratia*.

561 aibat: αρχαϊκός τύπος αντί του *aiebat*. **haud uidi magis**: sc. *sodalem*. Ο Τύνδαρος επιχειρεί να διαψεύσει τον Αριστοφόντη, επιστρατεύοντας την ειρωνεία, κ.λ. «δεν είχα στενότερο φίλο» ή σε πιο ελεύθερη απόδοση «βέβαια!» (επιτονισμένο με ειρωνεία). Σε δύο ακόμη περιπτώσεις στον Πλάτο χρησιμοποιείται επίσης

ειρωνικά (*Am.*679, *Poen.*141), πβ. Κικ. *Sest.*110: nihil uidi magis, ενώ στο *Mer.*723 φαίνεται ότι είναι κωμική δήλωση.

562 Στο ίδιο πνεύμα με την προηγούμενη ειρωνική του διάψευση, ο Τύνδαρος κατατάσσει τον Αριστοφόντη στην ίδια κατηγορία με τους τρεις τραγικούς παράφρονες, όπως και στη συνέχεια για τον ίδιο σκοπό μνημονεύει και τον Αίαντα, βλ. ad 615· προφανώς γνωρίζει επίσης ότι τα λόγια του θα προκαλέσουν μία ακόμη οργισμένη αντίδραση του Αριστοφόντη, ώστε η αγανάκτησή του να μοιάζει με πραγματική κρίση παραφροσύνης. Τα τρία πρόσωπα είναι γνωστά στο Ρωμαϊκό τραγικό θέατρο: ο Ναίβιος συνέθεσε την τραγωδία *Lycurgus*, ο Έννιος τον *Alcmaeo* και τις *Eumenides*. Ο Ορέστης αναφέρεται από τους Ρωμαίους ως παροιμιακά παράφρων, πβ. Κικ. *Pis.*20: ego te...non tragico illo Oreste...dementiorem putem?, *Tusc.*3.11, Ορ. *S.2.*3.137, Περσ. 3.118, βλ. Otto 1890: 258–9, Beede 1949: 359. Ενδεχομένως έχουμε ένα ευδιάκριτα πλαυτιανό αστείο, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.:56–8.

563 **íst(e) :: ät:** Το at χρησιμοποιείται εδώ επιφωνηματικά, εισάγοντας την ερώτηση με την οποία ο Αριστοφόντης εκφράζει την αγανάκτησή του (*OLD* s.v. 11d), η οποία υπογραμμίζεται επίσης από την έκθλιψη στην αλλαγή του ομιλούντος προσώπου, πβ. Moore 2012: 228. **furcifer:** βλ. ad 551.

564 **audes:** Χρησιμοποιείται συχνά σε συναφείς ερωτήσεις από χαρακτήρες υψηλού status προς άτομα χαμηλής κοινωνικής θέσης, ή από χαρακτήρες που αισθάνονται ηθική ανωτερότητα έναντι των κατά τα άλλα κοινωνικά ισότιμων συνομιλητών τους, λ.χ. *Am.*373, 561, 565, 566, *Bac.*1163, *Men.*711, 1050, *Rud.*734. Εκτός από την αγανάκτηση που αισθάνεται ο Αριστοφόντης εξαιτίας της προσβολής που υφίσταται, εδώ λανθάνει το αίσθημα ανωτερότητας που διατηρεί έναντι του Τυνδάρου, μολονότι και ο ίδιος είναι τώρα δούλος. Ο Τύνδαρος χρησιμοποιεί επίσης με τη σειρά του το *audes* (μάλιστα σε ετυμολογικό σχήμα) απευθυνόμενος αργότερα στον Αριστοφόντη και επιχειρώντας να διατηρήσει το κύρος του ελεύθερου ευγενούς ενώπιον του Ηγίωνα (630). Πβ. Bork 2018: 208, 214. **non ego te noui?:** Το noui είναι παρακείμενος με σημασία ενεστώτα, όπως και το nouisse (565). Το non αντί του συνηθέστερου στην Κλασική Λατινική nonne, αναμένει κανονικά εδώ μια καταφατική απάντηση, πβ. 969, βλ. ET§§182, 183, Thesleff 1960: 53. Θα μπορούσε εδώ το ρ. posco να χρησιμοποιείται με τη σημασία «γνωρίζω τον χαρακτήρα κάποιου» με περιπαικτικές ή περιφρονητικές συνδηλώσεις, όπως αλλού (v.ε. «λες και δεν σε ξέρω!»), πβ. *Am.*518, *Cas.*778, *Epid.*153, *Mos.*894, Αφράν. *tog.*253R³ (*OLD*

s.v. nosco 10b), βλ. Lindsay 1900 ad loc. Αλλά κυρίως πρόκειται για τη λέξη κλειδί που συνοψίζει την καταλυτική δραματική λειτουργία του Αριστοφόντη ως παράγοντα της αλήθειας, όπως την έχει ήδη προδιαγράψει εν αγνοία του ο Ηγίων (509–10a: rogo Philocratem ex Alide/ecquis hominum nouerit:/tandem hic exclamat eum/sibi esse sodalem) και κυρίως ο Τύνδαρος (528: is me nouit): πιθανότερα εδώ ο Αριστοφόντης αναφέρεται στην πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου (σύμφωνα με όσα ο ίδιος γνωρίζει), ανακαλώντας τα λόγια του Τυνδάρου στο canticum σαν βασανιστική ηχώ για τον τελευταίο. Σε κάθε περίπτωση, ο Ηγίων παρεμβαίνει απαντώντας αρνητικά: η επανάληψη της διατύπωσης του Αριστοφόντη (565: non nouisse) είναι χιουμοριστική (όπως και η επαναδιατύπωσή της στη συνέχεια, 566: eum ignoras), διότι τονίζει την ευπιστία του Ηγίωνα, που είναι ο μοναδικός στο θέατρο που δεν γνωρίζει ότι όλα όσα λέει ο Αριστοφόντης είναι απολύτως αληθή. **pol:** βλ. ad 158. **pol planum:** παρήχηση του p.

566 quem eum uides, eum ignoras: illum nominas quem non uides: Στο εντυπωσιακό χιαστό τα p. uides (με την επανάληψη και το σχήμα του κύκλου), ignoras και nominas συνοψίζουν την κωμική ειρωνεία, η οποία κινείται σε δύο επίπεδα. Μολονότι ο ίδιος ο Ηγίων δεν μπορεί να το γνωρίζει, όσα λέει με τόση βεβαιότητα στον Αριστοφόντη ισχύουν αποκλειστικά και μόνο για τον ίδιο: τούτο είναι σαφές εξίσου για τα άλλα δύο πρόσωπα επί σκηνής και για το κοινό. Ο Αριστοφόντης γνωρίζει πολύ καλά το πρόσωπο που βρίσκεται μπροστά του σε αντίθεση προς τον Ηγίωνα, ο οποίος αγνοεί την απάτη σε βάρος του. Για τους θεατές τα λόγια του Ηγίωνα έχουν ένα δεύτερο νόημα, διότι γνωρίζουν ότι ο Τύνδαρος είναι ο χαμένος του γιος, σε αντίθεση προς εκείνον (eum ignoras). Το nominas αποκτά επίσης κωμική αξία υπό το φώς των προηγούμενων επαναλήψεων των ονομάτων στον λόγο του Ηγίωνα (546, 559, 565).

567 immo: βλ. ad 210. **qui...qui:** αναφορά. **iste...sese...est esse...est:** χιουμοριστικός γλωσσοδέτης με επανάληψη και παρήχηση.

568–70 Οι στίχοι δομούνται πάνω στην αντίθεση, η οποία αποτυπώνει την ένταση που αρχίζει να αποκτά η αντιπαράθεση: tu...reperu's–tu inuentu's, enim–pol ego ut rem uideo (ειρωνικά και στις δύο περιπτώσεις), superes ueriuerbio–uera uanitudine qui conuincas.

568 enim: Το βεβαιωτικό μόριο χρησιμοποιείται εδώ ειρωνικά, πβ. *Trin.* 705, επίσης *Ps.* 631 (uero). **ueriuerbio:** πλαυτιανός νεολογισμός, *ἅπαξ λεγόμενον* (*OLD* s.v.).

569 pol: βλ. ad 158.

570 quaeso: Το παρενθετικό *quaeso* συνοδεύει προσταγές ή ερωτήσεις και χρησιμοποιείται στην κωμωδία κατεξοχήν από άνδρες (στον Τερέντιο πάντα, ενώ στον Πλάυτο από τις συνολικά 111 χρήσεις μόλις οι πέντε απαντούν στον λόγο γυναικών), μετριάζοντας ή ενισχύοντάς τις, ενίοτε εκφράζοντας ανησυχία ή ακόμη και εκνευρισμό (λ.χ. Τερ. *Ph.*350), όπως ενδεχομένως και εδώ (βλ. *modo*, παρακάτω), βλ. Hofmann ³1951: 128–9, Adams 1984: 58–9, Παπαδημητρίου 1998: 40 σημ. 123, Barrios–Lech 2016: 127–9. **hercle:** βλ. ad 11. **agedum:** i.e. *age+dum* (επιτατικό), ελλ. *ἄγε νύν, ἄγε δή*, ενισχύει την προστακτική, βλ. ad 179, Barrios–Lech 2016: 135, συχνό στον Πλάυτο (22 φορές), αλλά τέσσερις μόνο φορές στον Τερέντιο (*Hau.*310, *Eu.*694, *Ph.*784, *Hec.*315). **em:** βλ. ad 183. **modo:** επιτείνει την προσταγή *dic*, βλ. ad 167. Ο Αριστοφόντης έχει αρχίσει να χάνει την υπομονή του.

571 <tu>: Τα χφφ. παραδίδουν *te negas Tyndarum esse*, αλλά στον Πλάυτο απαντά σταθερά η έκφραση *tu(n) negas*, πβ. Lindsay 1900, ενώ ο στίχος δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά ως έχει. Οι Elmer 1900 και Goetz–Schoell 1904 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Οι περισσότεροι εκδότες, ακολουθώντας τον Bosscha, γράφουν <tu> (Torino 2013) ή <tun> (κατ’αναλογία του *tun* που υπάρχει στη συνέχεια του στίχου, βλ. Brix 1865, ²1870, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Morris 1898, Lindsay 1900, ²1910, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a) με την αντιμετάθεση *negas te*. Οι υπόλοιπες προτάσεις δεν έχουν γίνει αποδεκτές (Fleckeisen 1850: *ten negas Tyndarum esse*, πβ. Harrington 1879· Ussing 1878: *te negas <tu>*, πβ. Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Hallidie 1891 (*ten negas <tu>*), Sonnenschein 1899· Brix ³1876: *Tyndarum esse te negas*· Havet 1932: *te negasti*). Και το <tu> και το <tun> μετρικά και νοηματικά στέκουν καλά. Η αναλογία *tun...tun* (και *tune*, 572) είναι ένα σημαντικό στοιχείο, αλλά για την αρχή του στίχου είναι ίσως προτιμότερο να αποφευχθεί η συνδρομή των *n*. <tu> **negas te–nego–tun te:** επανάληψη και πολύπτωτο. **nég(o) ĩnquam:** ιαμβική βράχυνση, όπως και στον στ. 572 (*ĕg(o) ĩnquam*), βλ. Questa 2007: 120, πβ. Smith 1985 ad loc.· βλ. επίσης Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 544. Το *inquam* ενισχύει την άρνηση του Τυνδάρου προσδίδοντάς της, όπως συμβαίνει συχνά σε παρόμοιες περιπτώσεις, έναν τόνο ανυπομονησίας: πάντα επαναλαμβάνονται τα λόγια είτε του συνομιλητή, όπως εδώ, στον επόμενο στίχο και στον στ. 1017, είτε του ίδιου του ομιλούντος προσώπου, όπως στον στ. 838, *As.*461, *Bac.*257, *Men.*653, *Mer.*776, *Mos.*369, 456–7, *Per.*484, *Poen.*1238, *Ps.*696b, *Trin.*

988, Τερ. *An.*862, *Hau.*894, *Eu.*809, *Ad.*934, κ.α., επίσης Μέν. *Δύσκ.*172, 511: *οὐκ ἐγὼ λέγον;*, βλ. Thesleff 1960: 36 σημ. 1.

572 quam tibi aut...mihi: Πριν ολοκληρώσει τα λόγια του, ο Ηγίων προσθέτει μια δεύτερη σκέψη, είτε δηλώνοντας την απόλυτη εμπιστοσύνη του στον Τύνδαρο, βλ. Walzing 1920 ad 571–2, ή πιθανότερα διότι γεννώνται οι πρώτες αμφιβολίες για την εμπιστοσύνη που του έχει δείξει μέχρι τώρα, βλ. Lindsay 1900 ad loc.

573 ille...abiit: υπερβατό. **hunc–hodie–hinc:** παρήχηση.

574 quem patrem: βλ. ad 450. **qui seruus est?:** Σύμφωνα με το Ρωμαϊκό δίκαιο, οι δούλοι θεωρούνταν *nullo patre*, βλ. Bradley 1994: 27. Τούτο αποτελεί αφορμή για ένα συχνό αστείο στον Πλάυτο, όταν ένας δούλος παρουσιάζεται να προβαίνει σε εύφημο μνεία στους προγόνους του, πβ. *Am.*365, 614, *Cas.*418, *Epid.*340, *Mil.*372–3, *Ps.*581–2, *St.*282, 303, 332, πβ. Westaway 1917: 49. Εδώ, εφόσον ο Αριστοφόντης απευθύνει τα λόγια αυτά ακριβώς στον πατέρα του Τυνδάρου, το κωμικό έγκειται στην ειρωνεία, η οποία συν τοις άλλοις τείνει να θέσει εν αμφιβόλω το βασικό αυτό στοιχείο της Ρωμαϊκής ιδεολογίας του «κοινωνικού θανάτου» του δούλου, πβ. Richlin 2017: 244–5.

575 seruus es, liber fuisti: *seruus es* είναι η γραφή του B³, την οποία επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες. Τη γραφή των υπόλοιπων χφφ., *seruus et*, έχει υιοθετήσει μόνον ο Lindsay 1900, ²1910· σ' αυτήν την περίπτωση, θα λάβουμε το *et* με αντιθετική σημασία. Οι Havet 1932 και Ernout 1933 επιλέγουν τον συνδυασμό (Havet: *seruu's. at liber*, Ernout 1933: *seruu's, et liber*)· η πρότασή τους έχει λογική. Αλλά, πέραν του κύρους των διορθώσεων B³, με το *seruus es* έχουμε ασύνδετο, το οποίο είναι ιδιαίτερα αγαπητό στον Πλάυτο και με το οποίο αποδίδεται είτε (α) η κατάσταση όπως την περιέγραψε προηγουμένως ο ίδιος ο Αριστοφόντης (543: *tam sum seruus..., etsi ego domi liber fui*), είτε (β) ένα ετοιμόλογο (πλην, όμως, αναποτελεσματικό και εν μέρει άνευ ουσίας σε παρόμοιο πνεύμα με αυτό στον στ. 631) αντεπιχείρημα εκ μέρους του Τυνδάρου στην προσπάθειά του να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του Αριστοφόντη, («και εσύ, βέβαια, είσαι δούλος, έπαψες να είσαι ελεύθερος και εγώ πιστεύω ότι θα είμαι ελεύθερος», για το *fuisti*, βλ. ad 242), έχοντας επίσης κατά νου τα προηγούμενα λόγια εκείνου (542). Σε κάθε περίπτωση, εδώ είναι αισθητά τα λεπτά όρια ανάμεσα στην ελευθερία και τη δουλεία. **et ego me confido fore:** sc. *liberum*. Μολονότι παραμένει πιστός στην προσποίηση του και επίσης προφανώς έχει κατά νου την επιστροφή του Φιλοκράτη και την απελευθέρωση του ίδιου, την οποία ζήτησε έμμεσα από τον Φιλοκράτη (394, 408, 440), τα λόγια του

είναι ενδεχομένως σκόπιμα αμφίσημα. Όπως φαίνεται και από τον επόμενο στίχο, εδώ πιθανώς προσπαθεί έμμεσα (μολονότι μάταια) να εξηγήσει στον Αριστοφόντη την κατάσταση δίχως να προκαλέσει υποψίες στον Ηγίωνα, πβ. Morris 1898 ad 578, Barber 1900 ad 576, Waltzing 1920, Smith 1985 ad 575. Στη συνέχεια θα επανέλθει στο ίδιο θέμα, επιχειρώντας να γίνει περισσότερο σαφής (587–9), δίχως αποτέλεσμα για μία ακόμη φορά. Ταυτόχρονα, όμως, τα λόγια του έχουν ένα ακόμη νόημα, που ο Τύνδαρος αγνοεί: ο ίδιος και ελεύθερος θα αποδειχθεί ότι είναι και θα επανασυνδεθεί με την οικογένειά του. Πρόκειται για μια λεπτή απόχρωση που μόνο το κοινό είναι σε θέση να παρατηρήσει, μια αισιόδοξη προοικονομία της αναγνώρισής του, την οποία οι θεατές αναμένουν.

577 quid ais...?: βλ. ad 289. **furcifer:** βλ. ad 551. **tete:** Ο στίχος ως έχει δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά. Τη διόρθωση *tete* του Gruterus αντί του *te* των χφφ. αποδέχονται οι Lindsay 1900, ²1910 και Torino 2013. Οι Goetz–Schoell 1904 και Ernout 1933 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Οι περισσότεροι εκδότες προσθέτουν το *esse* (που εννοείται) σε διαφορετικές θέσεις (Fleckeisen 1850: *tun memoras gnatum te <esse>*, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Sonnenschein 1899· Ussing 1878: *tun te <esse>*, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891· Leo 1895: *tun te gnatum <esse>*, πβ. Morris 1898, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, ενώ ο Elmer 1900 συμφωνεί, μολονότι δεν διορθώνει τον στίχο). Άλλοι απομακρύνονται πολύ από τα χφφ. (Fleckeisen 1850: *tun natum te esse*, πβ. Harrington 1879· Schoell 1887: *tun te, gnatum <ime>*, *memoras*· Havet 1932: *tun te <igitur> natum memoras*). Η έκθλιψη *gnāt(um) <esse>* ίσως πρέπει να αποφευχθεί, διότι το *gnatum* συμβάλλει ιδιαίτερα στην κωμική ειρωνεία. Το *tete* είναι εμφαντικό, διευκολύνει το μέτρο (*quíd āīs, fūrcifēr? tūn tētē || gnātūm mēmōrās lībērūm*), συνεπάγεται την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση στο κείμενο, ενώ είναι πιθανότερο ότι το σφάλμα στον στίχο προέκυψε από απλογραφία παρά ότι παραλείφθηκε μία ολόκληρη λέξη, βλ. Lindsay 1900 ad loc. **tun tete gnatum memoras liberum**: παρήχηση των *t* και *m*.

578 Liberum: Ο Τύνδαρος αντιπαρέρχεται την ερώτηση, προσποιούμενος πως παρερμηνεύει τα λόγια του Αριστοφόντη. Τα λόγια του μπορούν να ερμηνευτούν με διαφορετικούς τρόπους και προφανώς σημαντικό ρόλο εδώ έχει ο τρόπος με τον οποίον ο ηθοποιός που υποδύεται τον Τύνδαρο τα εκφέρει, πβ. Harrington 1879 ad loc. Πρόκειται για ένα λογοπαίγνιο με το όνομα *Liber* και το επίθετο *liber*, το οποίο χρησιμοποίησε μόλις προηγουμένως ο Αριστοφόντης, όπως επισημαίνουν οι

περισσότεροι υπομνηματιστές, το οποίο καταλήγει σε παρά προσδοκίαν αστείο. Ο Liber ήταν Ιταλική θεότητα, αντίστοιχη του Διονύσου, με τον οποίον, εξαιρουμένων των προεκτάσεων της υπόθεσης των *Bacchanalia* περί τα τέλη της Μέσης Δημοκρατικής περιόδου, φαίνεται ότι ταυτιζόταν, πιθανώς εξ αρχής (μολονότι οι απαρχές του συσχετισμού τους και εν γένει της παρουσίας του Διονύσου/Liber στην Ιταλία είναι σκοτεινές) ή από την εποχή κατά την οποία εγκαινιάστηκε ο ναός προς τιμήν της τριάδας Ceres, Liber, Libera στον Αβεντίνο λόφο (493 π.Χ) και σίγουρα στην εποχή του Πλαύτου, όπως φαίνεται από αποσπάσματα του Ναιβίου και του Εννίου (βλ. τον *Lycurgus* του Ναιβίου, κυρίως 36R³ (=48W): *caue sis tuam contendas iram contra cum ira Liberi*, επίσης Ένν.*inc.trag.*347–8R³ (=424–5W=352–3J): *o terra Traeca, ubi Liberi fanum inclutum/Maro locauit!*, ίσως και *trag.*107R³ (=128W =120J): *Bacchus pater (~Liber pater)*, βλ. Jocelyn 1969 ad loc.), βλ. Rousselle 1987: 194–5, 198, Gruen 1990: 39, Mac Góráin 2017: 324–331. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν υπήρχε ένα αντίστοιχο λογοπαίγνιο στο Ελληνικό πρότυπο με τον Ελληνικό τίτλο *Ἐλευθερὺς* του Διονύσου, αλλά δύο παρόμοια λογοπαίγνια (*Am.*305–7: *Quintus fiam e Sosia*, *Aul.*162–4: *Postumus*) δείχνουν ότι ο Πλαύτος ήταν σε θέση να το συνθέσει ο ίδιος, ενώ ίσως η ιδέα απαντά ήδη στον Ναιβίο, βλ. *trag.*19R³: *Liberi <sunt>*: *quaeque incedunt, omnis aruas opterunt*, όπου ο Ribbeck ³1897 ad loc. εικάζει ότι υπάρχει συναφές λογοπαίγνιο. Προφανώς με αυτό το νόημα προσλαμβάνεται από τον Ηγίωνα και τον Αριστοφόντη (για τον τελευταίο συνιστά εμπαιγμό), πβ. Waltzing 1920 ad loc. Τα λόγια του Τυνδάρου, όμως, με τον μανδύα του λογοπαιγνίου και με την αμφίσημη σύνταξή τους λειτουργούν ταυτόχρονα ως μια αμφίσημη δήλωση, που αποκαλύπτει στον Αριστοφόντη την αλήθεια, μολονότι ο ίδιος αδυνατεί να το αντιληφθεί: το λανθάνον νόημα είναι, επομένως, είτε «δεν λέω ότι είμαι ελεύθερος, αλλά <λέω> ότι είμαι ο Φιλοκράτης», βλ. Proudfit 1843 ad 500 (=578), Ernout 1933: 122 σημ. 1, είτε πιθανότερα «δεν λέω ότι εγώ είμαι ελεύθερος, αλλά ότι ο Φιλοκράτης είναι ελεύθερος», πβ. Proudfit op.cit., Naudet ²1845: 51, Morris 1898, Waltzing op.cit., Havet 1932: 69 και ad 578, Ernout op.cit., Taladoire 1956: 185.

579 *uī scelestus, Hegio, nunc iste <te> ludos facit!*: βλ. ad 276· παρήχηση του *t. scelestus*: Πρόκειται για τον πιο συχνό προσβλητικό όρο στη Ρωμαϊκή κωμωδία και απαντά με μεγαλύτερη συχνότητα στον Πλαύτο (51 φορές) απ’ ό, τι στον Τερέντιο (10 φορές στον Τερέντιο, από τις οποίες οι 6 απαντούν στον *Eunuchus*), βλ. Lilja 1965: 22, 36–7, Karakasis 2005: 127. Στους *Captivi* απαντά τρεις φορές, πβ. 642,

653, όπου χρησιμοποιείται από τον *iratus, deruncinatus* Ηγίωνα· στον Τερέντιο δεν απαντά ποτέ στον λόγο των *senes*, οι οποίοι αντ' αυτού χρησιμοποιούν το *sceleratus* (*An.159, Ad.553*), βλ. Maltby 1979: 142. **<te>**: Το *te* προσέθεσε ο Gruterus στον στίχο. Την προσθήκη έχουν αποδεχθεί όλοι οι εκδότες, διότι διευκολύνει το μέτρο. Όπως εξηγεί ο Lindsay 1900 *ad loc.*, το *te* εξέπεσε δίπλα στο *iste* που προηγείται· συνηθισμένο λάθος απλογραφίας. **ludos facit**: Με αυτήν τη μεταφορά που δηλώνει εμπαιγμό ή εξαπάτηση (*OLD s.v. 4a*) και χρησιμοποιείται συχνά στις κωμωδίες του Πλαύτου σε συμφραζόμενα εξαπάτησης και συνήθως της απάτης ενός *seruus callidus* (*Bac.1090a, 1100a, Cas.759–62, Epid.706, Mil.991, Mos.427–8*, πβ. Τερ. *An.479: ludos reddeo* και επίσης τα ρ. *ludere* σε μεταφορική χρήση, βλ. *OLD s.v. 9b*, και *ludificari*, λ.χ. *Bac.523, 642, 1100–1100a, Cas.558, 560, 685, 688, Epid.373, 671, Mil.906, 927, 1161, Mos.1040, 1124, 1147, 1150, Per.635*), βλ. Duckworth 1952: 336, ο Αριστοφάνης μεταμορφώνει το «ευγενές ψεύδος» σε αμοραλιστική φάρσα. Ταυτόχρονα ενισχύει το χιούμορ που προκύπτει από την ευπιστία που επιδεικνύει ο Ηγίων, πβ. 584–5.

580 est seruus...seruus fuit: χιαστό. **581 tibi**: δοτική προσωπική κτητική. **qui uiuas domist**: αναφορική τελική προταση· το *qui* είναι αρχαϊκή αφαιρετική της αναφορικής αντωνυμίας (οργανική).

581–3 Ο Τύνδαρος διαστρεβλώνει ετοιμόλογα τα λόγια του Αριστοφάντη, προσποιούμενος ότι τον κατηγορήσε πως είναι τόσο φτωχός, ώστε δεν έχει στην κυριότητά του ούτε έναν δούλο και παρουσιάζει τον ίδιο τον Αριστοφάντη ως φτωχό και φθονερό, καταλήγοντας με το ύφος ενός προσβεβλημένου ευγενούς σε έναν γενικόλογό στοχασμό πάνω σε ένα διαχρονικό κοινωνικό φαινόμενο: *est miserorum ut maleuolentes sint atque inuideant bonis*, λ.χ. Ευρ. *Ίκ.240–2: οἱ δ' οὐκ ἔχοντες καὶ σπανίζοντες βίου/δεινοί, νέμοντες τῷ φθόνῳ πλέον μέρος, / ἔς τοὺς ἔχοντας κέντρ' ἀφιᾶσιν κακά*, Σαλλ. *Cat.37.3: semper in ciuitate, quibus opes nullae sunt, inident bonis*.

582 inueniri: Αυτή είναι η διόρθωση του Camerarius 1552 αντί του *inuenire* των χφφ., την οποία αποδέχονται όλοι οι εκδότες· οι δύο λέξεις είναι μετρικά ισοδύναμες, αλλά το *inueniri* εξυπηρετεί το νόημα. **omnis–similis**: βλ. ad 3. **similis tui**: Το *tui* είναι διόρθωση του Fleckeisen 1850 αντί του *tibi* των χφφ., την οποία αποδέχονται οι περισσότεροι εκδότες, εκτός από τους Ussing 1878, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904. Το πρόβλημα έγκειται στη σύνταξη του *similis*. Κανονικά στην Κλασική Λατινική το *similis* συντάσσεται με δοτική και αυτό δικαιολογεί την

παρουσία του *tibi* στα *χφφ.*: αλλά στην Πρώμη Λατινική συντάσσεται με γενική, πβ. 116, βλ. επίσης B II.87, ET§54, KS I.448–50, LHS II.78, Ritschl 1868c: 570, 579–81, πβ. Lindsay ²1910 ad loc.: “*uix Plautinum*”, ενώ στο μέτρο δεν προκαλεί δυσκολία (*sīmīlīs* || *tūī uīs*).

584 sis: βλ. ad 110.

585 aliquid pugnae dedit: Το *dedit* είναι διόρθωση του Schoppius, ενώ τα *χφφ.* παραδίδουν *edidit*. Τη διόρθωση έχουν αποδεχθεί οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Waltzing 1920, Havet 1932 (αλλά *pugnai dedit*), Torino 2013, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες διατηρούν τη γραφή των *χφφ.*, *edidit*. Το *dedit* εξυπηρετεί το μέτρο (*ātqu(e), ūt pērspicīō, prōfēctō* || *īām | āliquīd pūgnāē dēdīt*): το *iam* είναι ίσως προτιμότερο να μην εκθλιβεί, διότι είναι εμφατικό, βλ. Lindsay 1900 ad loc., 1922: 154, 339. Επίσης το *edidit* είναι κυριολεκτικό, αλλά με το *dedit*, ο Αριστοφόντης περιγράφει την απάτη ως μια «μάχη», στην οποία ο Τύνδαρος είναι αρχικά νικητής, πβ. Frangoulidis 1996a: 150, χρησιμοποιώντας μια παραδοσιακή στα συμφραζόμενα της κωμικής εξαπάτησης του πλαυτιανού *seruus callidus* στρατιωτική μεταφορά (*pugnam dare*, αλλού απλώς *pugnare*, λ.χ. *Bac.*273, *Epid.*493, *Ps.*524–5, βλ. *OLD* s.v. *pugna* 1c).

587 Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6. **scio te id nolle fieri–efficiam tamen ego id:** Ο Τύνδαρος αναφέρεται στο *id* του προηγούμενου στίχου (το οποίο, όμως, με τη σειρά του αναφέρεται στην πρόταση *quod...ait*), διαστρεβλώνοντας για μία ακόμη φορά τα λόγια του Αριστοφόντη σαν να αναφερόταν στην επιστροφή του γιου του Ηγίωνα, και με την επανάληψη και την αντίθεση επιδιώκει την εύνοια του Ηγίωνα. Εν μέρει προοικονομεί τη συνέχεια. **efficiam...ego...di...adiuuant:** χιαστό. **si di adiuuant:** στερεότυπη ευχή.

588 huic hic: παρήχηση. **autem in Alidem me meo patri:** παρήχηση του *m*.

589 amisi: βλ. ad 23. **quin:** βλ. ad 290.

592 Από εδώ μέχρι και τον στ. 605 ο Τύνδαρος αυτοσχεδιάζει επανερχόμενος στην παραφροσύνη του Αριστοφόντη. Χρησιμοποιεί τέσσερις εμφατικές λέξεις, με τις οποίες σε κάθε περίπτωση επιδιώκει να προσεταιριστεί τον Ηγίωνα και να επιστήσει την προσοχή του στις εκφράσεις αγανάκτησης του Αριστοφόντη, τις οποίες κάθε φορά διαστρεβλώνει και παρουσιάζει ως συμπτώματα της παράνοιάς του, προκειμένου να προκαλέσει στον Ηγίωνα τον φόβο και να τον απομακρύνει από αυτόν (592: *heus, audin*, 595: *uiden*, 602: *audin*). **heus:** επιφώνημα της ομιλουμένης που χρησιμοποιείται μόνον από ανδρικούς χαρακτήρες εκτός από δύο περιπτώσεις

στον Πλάτο και μία στον Τερέντιο (*Cas.165/66, Rud.413* και στις δύο περιπτώσεις προς δούλους, Τερ. *Eu.624*, όπου η Δωριάς μεταφέρει τα λόγια του Θράσωνα, ενώ στο *Eu.594* ο Χαιρέας μεταφέρει τα λόγια μιας υπηρέτριας, προφανώς, όπως ο ίδιος θα τα διατύπωνε, βλ. Παπαδημητρίου 1998: 276). χρησιμοποιείται κυρίως από χαρακτήρες χαμηλής κοινωνικής θέσης, ενώ όταν απαντά στον λόγο προσώπων ανώτερης κοινωνικής θέσης, κατά κανόνα απευθύνεται σε χαρακτήρες χαμηλού status (κυρίως δούλους). Με το συγκεκριμένο επιφώνημα το ομιλούν πρόσωπο ζητά την προσοχή του συνομιλητή του με έμφαση σ' αυτό που πρόκειται να πει στη συνέχεια, πβ. 830. Βλ. Δον. ad *An.636.1*: 'heus' significatio est modo hominis ad intentionem considerationemque reuocandi, Richter 1890: 574–6, Hofmann ³1951: 15–16, Παπαδημητρίου op.cit.: 21, 276, Barrios–Lech 2016: 17–18, 162–6 (162: “attention–getter”). **quid ait?:** βλ. ad 207. **quin fugis?:** Το quin με την αρχική του σημασία εισάγει ευθείες ερωτήσεις (i.e. qui ne = cur non, «γιατί δεν»), οι οποίες ενίοτε, όπως εδώ, ισοδυναμούν με προτροπή ή προσταγή (γι' αυτό χρησιμοποιείται και με προστακτική), πβ. 636, *Am.775–6, As.30, 380, Bac.245, Epid.303, Men.1114, Mer. 174–5, 494, Per.730*, κ.α. (συνολικά 107 φορές στον Πλάτο), μόνον τρεις φορές στον Τερέντιο (*An.399, Hau.832, Ph.429*), κ.α., βλ. Lindsay 1907: 109, R§§1613, 1615, AG§449b, NLS§185· ενδεχομένως η χρήση αυτή ήταν περισσότερο συνηθισμένη στην ομιλουμένη, βλ. Hofmann ³1951: 68–9, Barrios–Lech 2016: 86–90.

593 Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6. **illie–illunc:** αρχαϊκοί τύποι της αντωνυμίας αντί των ille και illum αντίστοιχα· επανάληψη.

594–6 Το αστείο έγκειται στο ότι όσα περιγράφει ο Τύνδαρος δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα. Σαφώς ο ηθοποιός που υποδύεται τον Αριστοφόντη δεν εμφανίζει στίγματα στην επιδερμίδα του, ενώ η περιγραφή των φλεγόμενων ματιών είναι κωμικά ευφάνταστη και απίθανη, ειδικά δεδομένου ότι πιθανότατα φορά προσωπίο· πρόκειται για ένα αστείο που απολαμβάνει το κοινό και μία ακόμη προσβολή που προκαλεί περαιτέρω την οργή του Αριστοφόντη, ο οποίος πιθανότατα αντιδρά και πάλι με οργισμένες χειρονομίες και κινήσεις, πβ. Bork 2018: 213.

594 ardent oculi: Παρά τη χρήση του προσωπίου, οι θεατές μπορούν με τη φαντασία τους να υποθέσουν ότι μια άγρια ματιά του απηυδισμένου Αριστοφόντη αρκεί, ώστε ο Τύνδαρος να του αποδώσει ένα ακόμη σύμπτωμα κρίσης παραφροσύνης. Τα «φλεγόμενα» (ή αιματώδη) μάτια είναι μια χαρακτηριστική ένδειξη παράνοιας, θεϊκής μανίας, αλλά και οργής, πβ. *Men.828*: uiden tu illie oculos

uirere?, 829: oculi scintillant, Ευρ. *IA* 381: εἰπέ μοι, τι δεινὰ φουσᾶς αἱματηρὸν ὄμμ' ἔχων, *Ἦρ.Μαιν.*931–3: ὁ δ' οὐκέθ' αὐτὸς ἦν, / ἄλλ' ἐν στροφαῖσιν ὀμμάτων ἐφθαρμένος / ῥίζας τ' ἐν ὄσσοις αἱματῶπας ἐκβαλὼν / ἀφρὸν κατέσταζ' εὐτρίχου γενειάδος, *Ἐνν. trag.*39R³ (=57W= 32J): sed quid oculis rapere uisa est derepente ardentibus?, επίσης 32R³ (=37W=21J): sed mihi ne utiquam cor sentit cum oculorum aspectu, Βεργ. *A.2.210*: ardentisque oculos suffecti sanguine, 405: ardentia lumina, 4.642–4: at trepida et coeptis immanibus effera Dido, / sanguineam uoluens aciem, maculisque trementis / interfusa genas et pallida morte futura, 5.277: ardensque oculis, 7.397–400: feruida...sanguineam torquens aciem, toruumque repente / clamat, 448–9: tum flammea torquens / lumina, 9.703: tum Bitiam ardentem oculis animisque frementem, 12.101–2: his agitur furiis, totoque ardentis ab ore / scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis, 670: ardentis oculorum orbis ad moenia torsit, βλ. Onians 1951: 77, 147–8.

595 illi maculari corpus totum maculis luridis: πβ. *Men.*828–29/30: ut uiridis exoritur colos ex temporibus atque fronte, Βεργ. *A.4.642–4* (βλ. ad 594), Βαλ. *Φλ.* 2.104–5: eadem effera et ingens, / et maculis suffecta genas. Με το ετυμολογικό σχήμα ο Τύνδαρος τονίζει με υπερβολή το φρικτό – πλην, όμως, ανύπαρκτο – σύμπτωμα.

596–7 atra bilis agitet–pix atra agitet: Πάλι παρατηρείται η ίδια αντίθεση στα λόγια του Τυνδάρου και του Αριστοφάντη στο πλαίσιο της αντιπαράθεσής τους, βλ. και ad 568–70.

596 atra bilis: Κατά την αρχαία αντίληψη, η παράνοια οφειλόταν σε χυμοπαθολογία, στη διαταραχή της μέλαινος χολής (μελαγχολία), ενός από τους τέσσερις ζωογόνους χυμούς του ανθρώπινου σώματος, πβ. Ιπποκρ. *Περί Νόσ.*1.30: προσεοίκασι δὲ μάλιστα οἱ ὑπὸ τῆς φρενίτιδος ἐχόμενοι τοῖσι μελαγχολῶσι κατὰ τὴν παράνοϊαν οἱ τε γὰρ μελαγχολώδεις, ὁκόταν φθαρῇ τὸ αἷμα ὑπὸ χολῆς καὶ φλέγματος, τὴν νοῦσον ἴσχουσι καὶ παράνοιο γίνονται, ἔνιοι δὲ καὶ μαίνονται, *Ἀφορ.*6.56: τοῖσι μελαγχολικοῖσι νουσήμασιν ἐς τάδε ἐπικίνδυνοι αἱ ἀποσκηψίεις· ἢ ἀπόπληξιν τοῦ σώματος, ἢ σπασμόν, ἢ μανίην, ἢ τύφλωσιν σημαίνουσιν, *Μέν. Δύσκ.*89: μελαγχολῶν, *Ἐπ.*880–1: χολὴ μέλαινα, Πλαῦτ. *Am.*727, *Κικ. Tusc.*3.11, *Σεν. Ep.*94.17 και για τον συσχετισμό επίσης της μελαγχολίας με την επιληψία, βλ. Ιπποκρ. *Ἐπιδημ.*6.8.31: οἱ μελαγχολικοὶ καὶ ἐπιληπτικοὶ εἰώθασιν γίνεσθαι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ οἱ ἐπίληπτοι, μελαγχολικοί. **pol:** βλ. ad 158.

597 pix atra: Τα χφφ. παραδίδουν τις λέξεις σε αντίστροφη σειρά, πιθανώς υπό την επίδραση της αρχής του ακριβώς προηγούμενου στίχου. Την αλλαγή της σειράς

πρότεινε ο Lindemann 1830 και τον έχουν ακολουθήσει όλοι οι εκδότες εκτός από τον Hallidie 1891, ενώ ο Ussing 1878 οβελίζει το *atra*. Η αλλαγή αυτή εξυπηρετεί το μέτρο και τη συνήχηση του *a* με τις επόμενες λέξεις, βλ. Lindsay 1900, *ad loc.*, και ενισχύει την αντίθεση, βλ. Elmer 1900, Waltzing 1920 *ad loc.* Ο Αριστοφάνης απειλεί τον Τύνδαρο με μια βάρβαρη πρακτική βασανισμού με καυτή πίσσα που εφαρμοζόταν ως τιμωρία παραβατών και δούλων, πβ. Λουκρ.3.1017: *uerbera carnifices robur pax lammina taedae*, βλ. Bradley 1994: 166. Δεν αναφέρεται αλλού στον Πλαύτο, αλλά στις τιμωρίες που απαριθμεί με υπερηφάνεια ο Λίβανος στην *Asinaria* (548) συμπεριλαμβάνονται οι πυρωμένες λεπίδες (*lamminas*), ενώ στην *Casina* υπάρχει ένας μακάβριος υπαινιγμός στο ψήσιμο του δούλου σε φούρνο (309–10: *una edepol opera in furnum calidum condito/atque ibi torreto me pro pane rubido*).

598 iam deliramenta loquitur, laruae stimulant uirum: Σε όλη την έκταση του στίχου σημειώνονται παρηγήσεις των υγρών συμφώνων (*l*, *r*) και του *m*. **laruae:** Κακόβουλα πνεύματα (ίσως αποθανόντων που έφεραν το στίγμα κάποιου εγκλήματος ή είχαν υποστεί βίαιο θάνατο) που βασάνιζαν τους ανθρώπους προκαλώντας τους ακόμη και την παράνοια, πβ. *Am.*777, *Aul.*642 και *laruatus* (*Am.*fr.vi, viii, *Men.*890), βλ. Νόν. 64L: *cerriti et laruati, male sani et aut Cereris ira aut laruarum incursatione animo uexati*, Paul. *Fest.*106L: *laruati furiosi et mente moti, quasi laruis exterriti*, DS s.v. *laruae*, Westaway 1917: 63.

599 Τα χφφ. παραδίδουν διαφορετικά την αρχή του στίχου: *hercle quid* (VJE) ή *quid* (B³). Μόνον οι Elmer 1900, Pascal ²1904, Torino 2013 διατηρούν τη γραφή των περισσότερων χφφ., *hercle quid*: οι Goetz–Schoell 1904 επίσης τη διατηρούν, αλλά θεωρούν ότι ο στίχος είναι εσφαλμένος. Οι προτάσεις των υπόλοιπων εκδοτών απέχουν πολύ από τα χφφ. (Fleckeisen 1850: *quid, si <ego>*, πβ. Harrington 1879· Seyffert 1868: 441–2: *quid <ais?> quid si...*, πβ. Ussing 1878, Brix 1865, ²1870, ³1876, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899· Schoell 1887: *<heu> hercle. quid si*· Leo 1895: *hercle qui, si*, πβ. Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, οι οποίοι αποδίδουν και αυτόν τον στίχο στον Τύνδαρο, μολονότι δεν συντρέχει λόγος: Lindsay 1900, ²1910: *<Hegio.> HE. quid*, πβ. Ernout 1933, De Melo 2011a). Αλλά η γραφή των χφφ. δεν φαίνεται να δημιουργεί πρόβλημα ούτε στο νόημα ούτε στο μέτρο (*hērcle quīd s(i) hūnc cōmprēhēndī || iūssērīm :: sārīās māgīs*). **hercle:** βλ. ad 11.

600 crucior...habere: Το *crucior* ως δηλωτικό ψυχικού πάθους συντάσσεται με απαρέμφο, βλ. ET§323, KS I.691, LHS II.358. **mastigia:** βλ. ad 551.

603 tamen: βλ. ad 187.

604 edepol: βλ. ad 158. **denasabit:** πλαυτιανός κωμικός νεολογισμός, *ἄπαξ λεγόμενον* (*OLD* s.v.).

605–6 neque...esse.../neque fuisse...neque...: σχήμα αναφοράς, βλ. και ad 391–2.

605 pol: βλ. ad 158. **neque creduis:** απαγόρευση, ne+προτροπική υποτακτική: το creduis είναι αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του credas στο τέλος στίχου metri gratia.

607 si quid metuis a me, iube me uinciri: παρήχηση του me– και επανάληψη (me...me).

608–9 uinciatur–uinciatur: ομοιοτέλετο.

608 immo: βλ. ad 210. **ēnīm:** Εδώ είναι ίαμβος, αλλά κατά κανόνα γίνεται πυρρίχιος με ιαμβική βράχυνση, πβ. Lindsay 1922: 199, Laidlaw 1935: 50.

609–10 Philocrates/false, faciam ut uerus...reperire Tindarus: χιαστό.

609 tace modo: βλ. ad 167. **te:** βλ. ad 376.

610 Καθώς ο Αριστοφόντης λέει τα λόγια αυτά, ο Τύνδαρος του γνέφει αρνητικά, βλ. 611, σε μια απέλπιδα αλλά μάταιη, όπως θα δούμε, προσπάθεια να τον σταματήσει.

612 Η εμπιστοσύνη του Ηγίωνα αρχίζει να κλονίζεται. **quid ais?:** στερεότυπη ερώτηση της ομιλουμένης (ή quid ais tu), με την οποία το ομιλούν πρόσωπο εφιστά την προσοχή του συνομιλητή στην επόμενη ερώτησή του, σχεδόν με σημασία προστακτικής («Τί λες;», «Πες μου»), χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες στον Πλαύτο, εκτός από τρεις μόνον περιπτώσεις (*As.*521, *Mer.*751, *Poen.* 313), ενώ στον Τερέντιο απαντά λιγότερο συχνά (κυρίως στην *Andria* και τον *Eunuchus*) και ποτέ στον λόγο γυναικών, βλ. Hofmann ³1951: 44, Palmer 1954: 78, Barrios–Lech 2016: 173–6. **nugas!:** αιτιατική της αναφώνησης («ανοησίες!»).

613/14 garriet: Το ρ. garrere ανήκει στην ομιλουμένη και απαντά στην κωμωδία με τη σημασία «φλυαρώ» ή «λέω ανοησίες», δύο ακόμη φορές στον Πλαύτο (nugas garrio: *Aul.*830, *Cur.*604, προφανώς με τη σημασία «λέγω»), πβ. Τερ. *Hau.*536, 823, *Eu.*378, *Ph.*210, 496, πβ. Hofmann ³1951: 155. **neque pes umquam neque caput compareat:** παροιμιακή έκφραση, βλ. *As.*729, Κικ. *Fam.*7.31.2, πβ. Αρ. *Πλ.*650: ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλὴν σοι πάντ' ἐρῶ, Ζηνόβ. 1.59 CPG: ἀκέφαλος μῦθος: ἐπὶ τῶν ἀτελῆ λεγόντων, βλ. Otto 1890: 74.

615 ornamenta absunt: Aiace...ipsum uides: Ο όρος ornamentum έχει θεατρικές συνδηλώσεις, περιγράφει το θεατρικό κοστούμι (πβ. *Cur.*464, *Per.*159, *Trin.*858, *OLD* s.v. 1b) και ως τέτοιος μαζί με την αναφορά στον Αίαντα προφανώς βρίσκει

πρόσφορο έδαφος στη θεατρική εμπειρία του κοινού του Πλαύτου (ειδικά αν λάβουμε υπόψη ότι ο Έννιος συνέθεσε την τραγωδία *Aiāx*, την οποία ο Havet 1932 ad loc. θεώρησε ότι υπαινίσσεται εδώ ο Πλάυτος), ενώ κατά κάποιον τρόπο υπογραμμίζει επίσης τη θεατρικότητα, με την οποία επενδύει ο Τύνδαρος τη συμπεριφορά που αποδίδει στον Αριστοφόντη, βλ. Frangoulidis 1996a: 152. Με τον Αίαντα κλείνει ο «κύκλος των παραφρόνων» που επικαλέστηκε ο Τύνδαρος: αυτή τη φορά τα λόγια του δεν έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα και ύστερα από την άρνηση του Ηγίωνα να ακούσει τις προειδοποιήσεις του, ο Τύνδαρος θα επαναλάβει τα λόγια που είπε στην αρχή της σκηνης (534: *nunc enim uero ego occidi*), βέβαιος πλέον ότι η καταστροφή είναι αναπόφευκτη (616: *nunc ego omnino occidi*).

616 nihili facio: βλ. ad 477. Τη συνήθη σ' αυτήν την έκφραση γενική (της τιμής ή της αξίας) *nihili* πρότεινε ο Lambinus 1577 ως διόρθωση αντί του *nihil* των χφφ. **tamen:** βλ. ad 187.

617 nunc ego inter sacrum saxumque sto, nec quid faciam scio: Η έκφραση *inter sacrum saxumque* («ανάμεσα στον βωμό και στο μαχαίρι, ενν. της θυσίας») είναι παροιμιακή και δηλώνει ότι κάποιος βρίσκεται σε εξαιρετικά δύσκολη θέση ή διατρέχει κίνδυνο («μεταξύ σφύρας και άκμονος» ή «μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα»), ομοίως *Cas.*970, πβ. Απουλ. *Met.*11.28: *quod ait uetus prouerbium, inter sacrum ego et saxum positus cruciabar*, βλ. Otto 1890: 305, Westaway 1917: 65, Beede 1949: 361. Η δήλωση της απόλυτης καταστροφής (616: *nunc ego omnino occidi*) και η ομολογία της αμηχανίας του Τυνδάρου εδώ, πλαισιωμένες από το σχήμα αναφοράς (*nunc ego.../nunc ego...*), τείνουν να αποκτήσουν τραγική χροιά, πβ. Frangoulidis 1996a: 152, ίσως, όμως, όχι περισσότερο από το *canticum* προηγουμένως: κανείς ακόμη δεν γνωρίζει την τραγική απόφαση που θα λάβει ο Ηγίων.

618 do tibi operam: βλ. ad 6.

619 audibis uera...falsa opinare: χιαστό· επίσης υπάρχει αντίθεση στα *uera-falsa*. **audibis:** αρχαϊκός τύπος του μέλλοντα αντί του *audies*.

620 me | expurgare: Τα χφφ. παραδίδουν *me expurgare*. Οι περισσότεροι εκδότες ακολουθούν τον Ritchl 1868b: 432 και υιοθετούν τον αρχαϊκό τύπο *expurigare* (*m(e) ēxpūrīgārē*). Μπορούμε, όμως, είτε να γράψουμε *med* (*mēd ēxpūrīgārē*), βλ. Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Lindsay 1922: 213, επίσης Torino 2013 ad loc., είτε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., όπως ο Torino 2013, με προσωδιακή χασμωδία (*mē | ēxpūrīgārē*). **expurgare:** χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία «εξηγούμαι» (*OLD* s.v.).

621 neque...neque...: αναφορά.

622 at ita me rex deorum atque hominum faxit patriae compotem: Ο Πλαύτος αρέσκεται να εμπλουτίζει (ενίοτε με ιδιαίτερα ευφάνταστο τρόπο) φορμουλαϊκές ευχές, με σκοπό το κωμικό αποτέλεσμα, βλ. ad 877. Ο Δίας κατονομάζεται αρκετά συχνά σε ευχές ή κατάρες στην κωμωδία. Εδώ, όμως, η τυπική φόρμουλα *ita di (deaeque) faxint*, βλ. ad 172, εμπλουτίζεται με την πομπώδη προσφώνηση του Δία, η οποία απαντά μόνον εδώ στον Πλαύτο στην ευχή αυτής της μορφής και σε δύο ακόμη χωρία υψηλού ύφους αλλά σε εντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα (*Am.1121: summus imperator diuom atque hominum Iuppiter, Rud.9: qui est imperator diuom atque hominum Iuppiter*) και είναι περισσότερο κατάλληλη για το ύφος του έπους παρά της κωμωδίας, πβ. το ομηρικό *πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*, *Ναίβ. B.P.13–14W: summi/deum regis, 17W: summe deum regnator* και Ένν. *Ann.203Sk: diuom pater atque hominum rex*, επίσης *Ann.sed.inc.fr.591Sk: diuomque hominumque pater, rex*, πβ. *sed.inc.fr.592Sk* και πέντε φορές στον Βεργίλιο (*A.1.65, 2.648, 10.2, 743: diuum pater atque hominum rex, 1.254, 11.725: hominum sator atque deorum*). Ο Αριστοφάνης επιδιώκει με κάθε τρόπο να προσδώσει κύρος στους ισχυρισμούς του και να πείσει τον Ηγίωνα για την αλήθεια τους, βλ. και ad 625. **faxit:** i.e. *fecerit*, βλ. ad 172.

623 istic: αρχαϊκός τύπος αντί του *iste*. **eho:** επιφώνημα της ομιλουμένης, με το οποίο το ομιλούν πρόσωπο συχνά εφιστά την προσοχή του συνομιλητή σε μια προτροπή ή προσταγή, όπως εδώ, ή ερώτηση που έπεται, όπως το συνηθέστερο σε τέτοιες περιπτώσεις στον Πλαύτο *heus*, βλ. ad 592· στον Πλαύτο χρησιμοποιείται από άνδρες και γυναίκες, ενώ στον Τερέντιο η συγκεκριμένη χρήση του περιορίζεται στον λόγο των ανδρικών χαρακτήρων. Βλ. Hofmann ³1951: 16–17, Barrios–Lech 2016: 166–8.

624 illic: αρχαϊκός τύπος αντί του *ille*.

625 nullam causam dico quin: βλ. ad 353.

626 et parentum et libertatis: Η επιμονή του Αριστοφάντη να πείσει τον Ηγίωνα ότι λέει την αλήθεια είναι έκδηλη στην υπερβολή της δήλωσής του, που ενισχύεται από την επανάληψη του *et* και την παρήχηση του *t*. **siet:** αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του *sit* στο τέλος του στίχου *metri gratia*.

627 haud istuc rogo: Το ύφος του Ηγίωνα απέναντι στον Τύνδαρο έχει μεταβληθεί, διότι πλέον δεν τον εμπιστεύεται. Στη συνέχεια παραμένει σιωπηλός, καθώς ο Τύνδαρος και ο Αριστοφάντης έχουν μια τελευταία αψιμαχία, ώσπου τελικά θέτει το κρίσιμο ερώτημα (633).

628 Η διαφορετική χρήση των ρηματικών τύπων από καθένα από τα τρία πρόσωπα, *fuistin?* (Ηγίων), *fui* (Τύνδαρος) και *non fuit* (Αριστοφόντης), με την επανάληψη και την παρήχηση που προκύπτουν, διαμορφώνουν ένα ειρωνικό αποτέλεσμα, που το κοινό απολαμβάνει, ειδικά στην περίπτωση του Τυνδάρου, διότι αυτό που δηλώνει, απευθυνόμενος μάλιστα στον πατέρα του (όπως γνωρίζουν οι θεατές), αντιστοιχεί απόλυτα στην πραγματικότητα, μολονότι ο ίδιος θεωρεί ότι ψεύδεται.

629 an tu fortasse fuisti meae matri obstitrix?: «μήπως ήσουν η μαμμή της μάνας μου;». Από την ερώτηση του Τυνδάρου προκύπτει δραματική ειρωνεία: πράγματι, αν ο Αριστοφόντης ήταν παρών στη γέννησή του, θα ήταν σε θέση να γνωρίζει ότι στην πραγματικότητα γεννήθηκε ελεύθερος. Προκύπτει ταυτόχρονα, όμως, και χιούμορ, διότι είναι έμμεσα προσβλητική, καθώς αποδίδει στον Αριστοφόντη έναν γυναικείο ρόλο, βλ. Bork 2018: 214. Στον βαθμό επίσης που δυνάμει ανακαλεί τον ρόλο της *nutrix* ως φορέα της αναγνώρισης σε άλλες κωμωδίες, ο ρόλος της *μαίας* που αποδίδει ο Τύνδαρος στον Αριστοφόντη ενδεχομένως αποκτά μία ακόμη ιδιαίτερη σημασία για το εξοικειωμένο θεατρικό κοινό, ειδικά στο σημείο αυτό, όπου ο Αριστοφόντης πρόκειται αμέσως στη συνέχεια να αποκαλύψει την «αληθινή» ταυτότητα του Τυνδάρου (σύμφωνα δηλαδή με όσα γνωρίζει ο ίδιος), πβ. Frangoulidis 1996a: 153, ενισχύοντας ακόμη και στο επίπεδο αυτό την ειρωνεία, διότι οι θεατές κατανοούν ότι ο Αριστοφόντης δεν δύναται να επιτελέσει αυτήν τη λειτουργία. **obstitrix:** Τα σημαντικότερα χφφ. παραδίδουν την ορθογραφία *obstitrix* (BVE) αντί του συνηθισμένου τύπου *obstetrix* (JK). Ο Torino 2013, όπως και η πλειονότητα των παλαιότερων εκδοτών και υπομνηματιστών (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Pascal ²1904, Havet 1932) επιλέγουν την πρώτη ορθογραφία, η οποία είναι επίσης η *lectio difficilior*, ενώ οι υπόλοιποι εκδότες γράφουν *obstetrix*.

630 audacter dicere aude: παρήχηση του d. **audacter...aude:** ετυμολογικό σχήμα, βλ. και ad 564.

630–1 AR. puerum te uidi puer./TI. at ego te uidem maior maiorem: χιαστό, επαναλήψεις και παρηγήσεις (p, m). Σ' αυτήν την τελική αντιπαράθεση με τον Αριστοφόντη, βλ. ad 568–70, 596–7, η απάντηση του Τυνδάρου είναι σχετικά αφελής: πρόκειται για ένα αμήχανο αστείο. Την ίδια διατύπωση χρησιμοποιεί ξανά αναφερόμενος στον Σταλαγμό (1019), αλλά εκεί τα συμφραζόμενα είναι διαφορετικά.

631 em rursum tibi: Το em είναι διόρθωση του Brix 1865 αντί του hem των χφφ. **rursum:** «πάλι», με τη σημασία της ανταπόδοσης της προηγούμενης πράξης, εδώ της προηγούμενης δήλωσης (*OLD* s.v. 4a), όπως στην ομιλουμένη ν.ε. «μία σου και μία μου» ή «είμαστε πάτσι».

632 meam rem non cures...curo tuam?: χιαστό.

635 Philocrati: βλ. ad 528. **635 probe:** βλ. ad 269· αυτήν τη φορά, όμως, ο Τύνδαρος δεν αστειεύεται.

636 quin...?: βλ. ad 592. **quin quiescis, diirectum cor meum?:** Το επίθετο diirectus και το επίρρημα diirecte απαντούν σχεδόν αποκλειστικά στον Πλάυτο· μία ακόμη περίπτωση υπάρχει στον Βάρρωνα (*Men.* fr.133B), όπου μάλλον έχουμε να κάνουμε με μίμηση της πλαυτιανής γλώσσας, βλ. Ferri 2014: 776. Συνηθέστερα απαντά στην υβριστική έκφραση (κατάρα) i (ή abi ή abin)+diirectus, ισοδύναμη του abi in malam crucem (ελλ. *ές κόρακας*), βλ. Echols 1951: 297, με το επίθετο σε θέση προληπτικού κατηγορουμένου (*Cas.*103, *Mer.*184, 756, *Mos.*8, 850, *Poen.*160, 347, *Rud.*1170, *Trin.* 457, πβ. *Bac.*579: recede hinc diirecte) και επίσης στη μεταφορά στο χωρίο *Men.*442: ducit lembum diirectum (βλ. Ράιο 2019: «πάει κατευθείαν στον χαμό την <άπειρη> βαρκούλα»). Μία ακόμη περίπτωση έχουμε στον *Curculio*, στ. 244: lien diirectust, με τη διόρθωση του Camerarius που επιλέγουν όλοι οι σύγχρονοι εκδότες· τα BVE¹ παραδίδουν το εσφαλμένο dieructus, ενώ τα E³JK παραδίδουν τη γραφή dir(r)uptus, βλ. Lanciotti 2008 ad loc., την οποία πρότεινε ως πιθανώς ορθή ο Nettleship 1889: 437. Αλλά θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ίσως ότι αποτελεί γλώσσα για την αρχική γραφή diirectus, ειδικά διότι εκ των πραγμάτων η μοναδική σημασία που μπορεί να αποδοθεί στο diirectus στο συγκεκριμένο χωρίο είναι “diruptus” (μεταφορικά), πβ. και *Cur.*237: cruciatur iecur, βλ. Nettleship op.cit., Enk 1932 ad *Mer.*183. Η ετυμολογία του όρου είναι αβέβαιη ήδη από την αρχαιότητα, βλ. Paul. *Fest.*p.61L: diirectum dicebant per antiphrasin, uolentes significare malum diem, Νόν. 70L: diirecti dicti crucifixi, quasi ad diem erecti, βλ. Nettleship 1889 op.cit. (ίσως παραφθορά του directus), Maltby s.v., EM s.v., *OLD* s.v., MacCary–Willcock 1976 ad *Cas.*103. Έχουν προταθεί πιθανές ετυμολογίες, δίχως να δοθεί οριστική λύση, βλ. WH I. s.v.: i.e.“perditus”, είτε dis+erectus (<erigo), i.e. «τεντωμένος και υψωμένος», όπως σε σταυρό, πβ. *Mil.*360: dispessis manibus, patibulum quom habebis, ακόμη 1407: dispennite hominem diorsum et distendite, πβ. LS s.v., Ussing 1878 ad *Bac.*577 (=579): “uox Plautina, crux philologorum”, αλλά δέχεται ως πιθανή τη συγκεκριμένη ετυμολογία, λαμβάνοντας υπόψη επίσης την

πρόταση του Salmasius (βλ. παρακάτω), Harrington 1879, Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, Waltzing 1920 ad loc.: ακόμη Gratwick 1993 ad *Men.*442: *dīuo-ēreētus* («υψωμένος στον ουρανό», i.e. σε σταυρό), ενώ ο Lindsay 1921 ad loc. πρότεινε πως πρόκειται για σύμμικτη λέξη σχηματισμένη από τα *directum* και *erectum* (<πήγαινε> κατευθείαν να κρεμαστείς), πβ. Enk 1932 op.cit. Ο Salmasius ap. Gronovium 1684 ad *Capt.*iii.iv.103 υπέθεσε πως η λέξη δεν είναι Λατινική αλλά Ελληνική και πως πρόκειται για ένα αμάρτυρο Ελληνικό επίθετο *διάρρηκτος* (< *διαρρήγνυμι*), i.e. “pro corde dirrupto”, συγκρίνοντας με τη χρήση του ρ. *διαρρήγνυμι* από τον Αριστοφάνη, λ.χ. *Τππ.*340, *Σφ.*162, *Είρ.*32, *Έκ.*370 και κυρίως την κατάρα *διαρραγείης* (Αρ. *Όρν.*2, 1257, *Έκ.*803, *Πλ.*279, 892). Αλλά η υπόθεσή του, την οποία αποδέχεται ο ο Proudfit 1843, πβ. Hasslam 1887: 429–30, δεν μπορεί να αποδειχθεί, μολονότι παραμένει ενδιαφέρουσα. Στον στίχο των *Captivi* η πλειονότητα των εκδοτών υιοθετεί την προσθήκη <i> dierectum του Gulielmus 1583: 78, σύμφωνα με την πλαυτιανή υβριστική έκφραση (βλ. παραπάνω), ενώ αργότερα ο Leo ²1912: 278 σημ. 3 πρότεινε την αλλαγή της σειράς των λέξεων: *quin quiescis, cor meum?* <i> dierectum, την οποία υιοθετεί ο Waltzing 1920. Οι εκδότες που δεν παρεμβαίνουν στη γραφή των χφφ. διαφοροποιούνται ως προς τη στίξη και την ερμηνεία του (Lindsay 1900: *quin quiescis dierectum, cor meum?*, ²1910: *quin quiescis dierectum cor meum?*· Goetz–Schoell 1904: *quin quiescis dierectum, cor meum, ac suspende te*· Brix–Niemeyer ⁶1910: *quin quiescis – dierectum, cor meum, ec suspende te*· Torino 2013: *quin quiescis dierectum cor meum?*). Οι Ernout 1933 και De Melo 2011a θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Τα *dierectus/dierecte*, μολονότι δεν γνωρίζουμε την ετυμολογία τους και συνεπώς την ακριβή σημασία τους, ώστε να ερμηνεύσουμε με βεβαιότητα τη χρήση τους, όπως φαίνεται από τα εκάστοτε συμφραζόμενα του συνόλου των πλαυτιανών χωρίων (όπου κατά το πλείστον απαντά το επίθετο), έχουν αρνητικές συνδηλώσεις, οι οποίες, ασχέτως αν αφορούν συγκεκριμένα στη σταύρωση (βλ. Henson 1905, Waltzing 1920, Smith 1985 ad loc., Dunsch 2001 ad *Mer.*183), τουλάχιστον πρέπει να τοποθετούνται στην ευρύτερη νοηματική σφαίρα των “perditus”/“diruptus”. Στο χωρίο από τον *Curculio* φαίνεται ότι έχει ακριβώς αυτήν τη σημασία. Στον στίχο των *Captivi* ως έχει στα χφφ. στο επίθετο *dierectum*, που προσδιορίζει το *cor*, φαίνεται ότι θα μπορούσαμε επίσης να αποδώσουμε τη σημασία *diruptus* (μεταφορικά), πβ. Hallidie 1891 ad loc. (ο οποίος, ωστόσο, δεν διατηρεί τον στίχο ως έχει στα χφφ.), που δίνει το νόημα «βασανισμένη μου καρδιά». Το μέτρο αναλύεται δίχως δυσκολία: *quīn quiēscīs, dīērēctūm || cōr meūm? āc sūspēndē tē, ἢ*

mē(um)· για το dīērēctum, βλ. Hallidie 1891: lviii–lix και ad loc., Lindsay 1900 ad loc., 1922: 196. Το πλεονέκτημα που προκύπτει έγκειται στην ενίσχυση του προσφιλούς στον Πλαύτο παρά προσδοκίαν χιούμορ: ο Τύνδαρος αρχίζει με μια κατά μέρος αποστροφή στη βασανισμένη του καρδιά, της οποίας θα μπορούσε να έπεται μια ακόμη προτροπή για θάρρος (πβ. Όμ. Όδ.20.18: *τέτλαθι δῆ, κραδίη· και κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης*, Αρχίλ. fr.128.1–4W: *θυμέ, θύμ' ἀμηγάνοισι κήδεσιν κυκώμενε,/ ἴάναδεν δυσμενῶν ἴ δ' ἀλέξεο προσβαλὼν ἐναντίον/στέρνον ἴενδόκοισιν ἐχθρῶν πλησίον κατασταθεῖς/ ἀσφαλέως*), την οποία δεν ολοκληρώνει, διότι τελικά υβρίζει την καρδιά του με μια παρά προσδοκίαν μεταβολή της σκέψης στο τέλος του στίχου (suspende te). Επομένως μπορούμε να διατηρήσουμε τον στίχο ως έχει με την εξής στίξη: quin quiescis, directum cor meum, ac – suspende te. Στον επόμενο στίχο ο Τύνδαρος ολοκληρώνει τα λόγια του με μια κωμική αντίθεση και από το σημείο αυτό και εξής σιωπά: ούτε ένα κατά μέρος σχόλιό του δεν διακόπτει τις αποκαλύψεις και μόνον αφού η αλήθεια έχει έλθει στο φως, επανέρχεται με δύο κωμικά αλλά και πικρά κατά μέρος σχόλια (βλ. ad 650 και ad 651–2). **suspende te**: «να πας να κρεμαστείς», πβ. *Bac.*903, *Per.*815, *Poen.*309, 311, *Ter. An.*255.

637 Πβ. Αναξανδρ. fr.60K–A: *ὦ πονηρὰ καρδία,/ἐπιχεραίκακον ὡς εἴ μόνον τοῦ σώματος· ὄρχεῖ γὰρ εὐθύς, ἂν <μ'> ἴδης δεδοικότα*. Συγκρίνοντας τους στ. 636–7 των *Captivi* με το απόσπασμα αυτό του Αναξανδρίδη, ο Ladewig 1842: 29 υπέθεσε πως η χαμένη κωμωδία από την οποία προέρχεται το απόσπασμα ήταν το Ελληνικό πρότυπο των *Captivi*. Αλλά η ομοιότητα των δύο χωρίων δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη για μια τέτοια υπόθεση, ειδικά εφόσον η μεταφορά της καρδιάς που «χορεύει» ή «αναπηδά» από φόβο απαντά και αλλού στον Πλαύτο αλλά και στην Ελληνική γραμματεία, πβ. *Aul.*626: continuo meum cor coepit artem facere ludicram/atque in pectus emicare, *Cas.*414: cor leniosum, opinor, habeo, iam dudum salit, *Cist.*551: iam horret corpus, cor salit, επίσης στο *Mil.*1088: ut cor ei saliat (από χαρά), επίσης Αισχύλ. *Χο.*167: *ὄρχεῖται δὲ καρδία φόβῳ*, Πλ. *Συμπ.*215e2: *ἢ τε καρδία πηδᾷ*, *Ἰων* 535c7–8: *ὄρθαι αἱ τρίχες ἴστανται ὑπὸ φόβου και ἡ καρδία πηδᾷ*, Πλούτ. *Ἡθ.*30a3–4: *τοῦ μὲν κινδυνεύοντος ἡ καρδία πηδᾷ μόνον*, πβ. Ussing 1878 ad 631 (=637), Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. **suspende te/tu sussultas**: χιαστό και παρηγήσεις των s και t στο τέλος του ενός και στην αρχή του επόμενου στίχου και έπεται η αντίθεση (tu–ego). **sussulto**: θαμιστικό.

640 minime–maxume, ego–ipsus: αντιθέσεις. **ipsus**: αρχαϊκός τύπος αντί του ipse.

641–2 Ο Ηγίων χρησιμοποιεί το τυπικό λεξιλόγιο του *deceptus senex*, για να περιγράψει την εξαπάτηση που υπέστη από τους δύο αιχμαλώτους, πβ. 651, 653–6, 671–4, 755–7, 781–7, επίσης *Bac.*1087–1103, κυρίως 1094–6: *Crisalus me hodie laceravit./Crisalus me miserum spoliavit:/is me scelus auro usque attondit/dolis doctis indoctum ut lubitum est* (Νικόβουλος), *Epid.*494: *qui me emunxisti mucidum, minimi preti*, 666–74 (Περιφάνης), *Mos.*1030–40 (Θεοπροπίδης), πβ. Leach 1969: 285, Segal²1987: 120, 204–5, Lefèvre 1998: 38, Moore 1998: 190.

641 tum igitur deruncinatus, deartuatus sum miser: παρηγήσεις και ομοιοτέλετο· για το ασύνδετο, βλ. ad 406. **deruncinatus:** κυριολεκτικά «πλανισμένος», μεταφορικά «εξαπατημένος». Τα χφφ. παραδίδουν *erum natus* (B) και *erumnatus* (VK). Η ορθή γραφή φαίνεται ότι υπήρχε στο T, βλ. Torino 2013 ad loc. Πρόκειται για μια πλαυτιανή μεταφορά από την ξυλουργική (βλ. *runcina*, το κοπτικό εργαλείο για την λείανση του ξύλου, «πλάνη», ελλ. *ρύκάνη* και *runcino*, «πλανίζω»), που αναφέρεται στην εξαπάτηση και απαντά μία ακόμη φορά στο *Mil.*1142: *ut lepide deruncinavit militem!*, βλ. Morris 1898 ad loc., Brotherton 1926: 4, 40 σημ. 53. Στις κωμωδίες του Πλαύτου απαντούν αρκετές μεταφορές από την ξυλουργική και την οικοδομική, πβ. *Bac.*1199: *ut terebrat!*, *Per.*237: *exterebrabis* και ενίοτε επίσης στα συμφραζόμενα της εξαπάτησης, πβ. *As.*360: *exasceato*, *Mil.*884: *deasciari*, 938: *<si> hodie hunc dolum dolamus*, πιθανώς στη *Nervolaria* fr.i M: *scobina ego illum actutum adrasi senem*, βλ. Brotherton op.cit.: 3, 40–1. Ο Forbes 1945: 44–5 συνήγαγε από αυτές τις μεταφορές το συμπέρασμα ότι ο Πλάυτος εργάστηκε *in operis artificum scaenicorum* (Γέλλ.3.3.14) όχι ως ηθοποιός, όπως θεωρείται γενικά, αλλά ως ξυλουργός. Αντί, όμως, να αναζητήσουμε μια αβέβαιη ένδειξη για τη βιογραφία του Πλαύτου σ' αυτές, είναι προτιμότερο να επικαλεστούμε την πληθωρική κωμική φαντασία του, που για μία ακόμη φορά συναγωνίζεται αυτήν του Αριστοφάνη (λ.χ. *Τππ.*461–74, *Νεφ.*446, *Σφ.*1041, *Θεσ.*53–7). **deartuatus:** πβ. ad 673. Ομοίως πρόκειται για μια πλαυτιανή μεταφορά βίαιου περιεχομένου, όπως φαίνεται, από τον τεμαχισμό ενός ζώου από τον κρεοπώλη στα συμφραζόμενα της εξαπάτησης, πβ. *Epid.*488: *istic homo te articulatim concidit*, βλ. Νόν. 135L: *deartuare est quasi per artus concidere*, Morris 1898 ad loc., Brotherton op.cit.: 4, 75.

642 scelesti: βλ. ad 579. **technis:** i.e. *dolis*. Τα χφφ. παραδίδουν *thechnis* (BVE) και *technis* (J^cK), ενώ μόνο το J¹ παραδίδει *technis*, το οποίο απαιτείται και από το μέτρο, ενώ επίσης παραδίδεται από τα χφφ. στα αντίστοιχα χωρία από τη *Mostellaria* και τον *Poenulus* (βλ. παρακάτω)· βλ. Ritschl 1868c: 473–4, Lindsay 1922: 219,

Questa 2007: 53 και σημ. 4. Ο όρος *techina* (ή στον πληθυντικό *techinae*) χρησιμοποιείται στη Λατινική γραμματεία μόνο στην κωμωδία και πάντα με τη σημασία «τέχνασμα», «απάτη», βλ. *Bac.*392, *Mos.*550, *Poen.*817, Τερ. *Hau.*471, *Eu.* 718 (*OLD* s.v.), πβ. επίσης το *ἄπαξ λεγόμενον* *contechnatus* (*Ps.*1095), βλ. ελλ. *τεχνάζω* (*LSJ* s.v. II.1), *τεχνάομαι* (*LSJ* s.v. II.1), *τέχνασμα* (*LSJ* s.v. II), *τέχνημα* (*LSJ* s.v. II) και *τέχνη* (*LSJ* s.v. I.2), που απαντούν σε όλο το εύρος της Ελληνικής γραμματείας, ήδη από τον Όμηρο και ως στην Ελληνική κωμωδία, λ.χ. Όμ. *Ίλ.*23.415, *Όδ.*4.455, 529, Πλ. *Ίπ.*Έλ.371d6, Ευρ. *Μήδ.*369, 382, 402, *ΊΤ* 1355, *Έλ.*1091, 1621, Αρ. *Σφ.*176, 192, *Θεσ.*270–1, Μέν. *Περιν.*12, πβ. Brotherton 1926: 2, 36–7. **ductauit dolis**: Το ρ. *ductare/ductitare*, όπως και το *circumducere* αλλού στον Πλαύτο, χρησιμοποιείται μεταφορικά με τη σημασία «εξαπατώ», πβ. 755 (βλ. *ad loc.*), 1031 (*circumductio*), *Epid.*351, *Men.*694, *Mos.*845, Ένν. *trag.*295R³(=353W= 303J), βλ. *OLD* s.v. 3b, Brotherton *op.cit.*: 52–3, 102–3.

643 sis: βλ. *ad* 110. **quin**: βλ. *ad* 290.

644 certon?...certo certius: επανάληψη και σχήμα κύκλου. **certo certius**: βλ. *ad* 150. **quin**: βλ. *ad* 290.

647–8 Παρόμοιες περιγραφές με ασύνδετο βρίσκουμε και αλλού στον Πλαύτο, βλ. *As.*400–1, *Mer.*639–40, *Poen.*1112–13, *Ps.*659, 1218–20, *Rud.*314, 316–20, ακόμη *Cur.*230–1 και πβ. Τερ. *Hau.*1061–2, *Eu.*688–9, *Hec.*439–41 και πιθανώς *Καικίλ. com.inc.*268R³ (=248W). Στην πλειονότητά τους τα παραδείγματα από τον Πλαύτο και τον Τερέντιο αποσκοπούν στο κωμικό αποτέλεσμα, εκτός από δύο περιπτώσεις, όπου συμβάλλουν πραγματικά στην ταυτοποίηση ενός προσώπου, δηλαδή στο χωρίο από την *Asinaria*, όπου η περιγραφή χρησιμεύει στην επίτευξη της απάτης, και σ' αυτό των *Captivi*, όπου αντίστροφα οδηγεί στην οριστική αποκάλυψή της, βλ. Hough 1943: 87.

647 [et]: Οβελίζεται από όλους τους εκδότες, όπως πρότεινε ο *Guietus*. Στις αντίστοιχες περιγραφές (βλ. *ad* 647–8) ο Πλαύτος και ο Τερέντιος χρησιμοποιούν πάντα το ασύνδετο, ενώ ο οβελισμός του εξυπηρετεί επίσης το μέτρο.

648 subrufus: Από τα επτά προσωπεία δούλων της Νέας Κωμωδίας που περιγράφει ο Πολυδεύκης στον κατάλογό του (αρ. 21–27) τα πέντε (αρ. 22–5 και 26) περιλαμβάνουν κόκκινα μαλλια (*Όν.*4.148–50), ενώ για την πρακτική του Ρωμαϊκού θεάτρου οι ενδείξεις είναι περιορισμένες: τα κόκκινα μαλλιά αναφέρονται ως γνώρισμα της εξωτερικής εμφάνισης των δούλων στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία σε τρεις περιπτώσεις, βλ. *As.*400, *Ps.*1218, Τερ. *Ph.*51, βλ. Duckworth 1952: 89,

Wiles 1991: 138, Marshall 2006: 129–30 και σημ. 16, 134. Το επίθετο *subrufus* ερμηνεύεται ως «κοκκινομάλλης» από όλους τους υπομνηματιστές και οι περισσότεροι μελετητές δέχονται ότι ο ηθοποιός που υποδύεται τον Φιλοκράτη φορά ένα προσωπίο με κόκκινα μαλλιά, μολονότι τούτο δεν είναι συνηθισμένο, πβ. Hough 1943: 87, Duckworth 1952: 89 σημ. 38, Beare ³1964: 190. Ο Marshall 2006: 149–51 υποθέτει πως για τον ρόλο του Φιλοκράτη κατασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε ένα ειδικό προσωπίο, με σκοπό να συνδυάζει τα γνωρίσματα του δούλου και του ελεύθερου ανθρώπου, συμβατό, επομένως, με τη δραματική του παρουσία. Η πρόταση του Petrides 2014: 438 θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα: προτείνει πως το *subrufus* δεν αναφέρεται στα μαλλιά αλλά στο πρόσωπο του Φιλοκράτη, το οποίο είναι μεν λευκό (647: *corpore albo*), αλλά ενδέχεται να παρουσιάζει ερυθρότητα, όπως συνηθίζεται σε επιδερμίδες αυτού του είδους, ενώ επισημαίνει επίσης την ομοιότητα της περιγραφής με τον *οὔλον νεανίαν* του Πολυδεύκη (*Ον.4.147: μάλλον νέος, ὑπέρυθρος τὸ χρῶμα· αἱ δὲ τρίχες κατὰ τοῦνομα*, αρ. 12), πβ. Webster ²1970: 123. Σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, η περιγραφή του Αριστοφόντη δεν θα περιελάμβανε καμία αναφορά στο χρώμα των μαλλιών του Φιλοκράτη, μια παράλειψη αντίθετη προς την πρακτική του Πλάτου στις τέσσερις από τις άλλες παρόμοιες περιπτώσεις (βλ. ad 647–8) και στην κοινή πρακτική εν γένει, στον βαθμό που το χρώμα των μαλλιών συνιστά πάντα σημαντικό μέσο ταυτοποίησης ενός προσώπου. Επιπλέον φαίνεται ότι ο Αριστοφόντης περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια αρχικά στον στ. 647 το πρόσωπο του Φιλοκράτη (σχήμα, μύτη, χρώμα επιδερμίδας και ματιών) και στη συνέχεια αναφέρεται ομοίως στα μαλλιά του. Μολονότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την επιλογή του θιάσου για το προσωπίο του, ο Φιλοκράτης είναι *subrufus aliquantum*, έχει δηλαδή «κάπως κοκκινωπά» μαλλιά, ίσως πυρόξανθα· δεν είναι *rufus*, όπως ο Ψευδολόγος, ούτε καν *rufulus aliquantum*, όπως ο Λίβανος, και, στον βαθμό που ενδεχομένως το κόκκινο χρώμα μαλλιών συνδεόταν στη σκέψη των θεατών με τον ρόλο του δούλου και ειδικά του πανούργου δούλου, πράγματι ίσως η επιλογή του χρώματος των μαλλιών του συμβαδίζει με τον επαμφοτερίζοντα δραματικό και ειδολογικό του ρόλο.

649 ut quidem...processerim: Είτε πρόκειται για αναφώνηση, βλ. ad 276, Elmer 1900, είτε είναι ανεξάρτητη συμπερασματική πρόταση, που εκφράζει ειρωνικά το αποτέλεσμα που προκύπτει από τη δήλωση του προηγούμενου ομιλούντος, όπως αλλού στον Πλάτο, λ.χ. *Aul.154: EVN. in rem hoc tuam est. MEG. ut quidem emoriar prius quam ducam, Cas.299–300: CH. attamen /mihi optinget sors. LY. ut*

quidem pol pereas cruciatu malo, *Trin.*429: LES. factum. STA. ut quidem illud perierit, πβ. Τερ. *Ph.*772: GE. uerissime. DE. ut stultissime quidem illi rem gesserimus, βλ. Ussing 1878, Cocchia 1886, Morris 1898, Barber 1900, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Smith 1985 ad loc., Antoine 1902: 98–9. **hercle:** βλ. ad 11. **in medium:** «έξω», «δημόσια», «σε κοινή θέα» (*OLD* s.v. medium 3a). **pessume processerim:** i.e. pessumo auspicio. Οι Ρωμαίοι ήταν προληπτικοί σχετικά με τους οιωνούς που συνόδευαν την έξοδό τους από το σπίτι, πβ. 766–7, *Aul.*447: ne ego edepol ueni huc auspicio malo, *Epid.*183/4: liquido exeo foras auspicio, aui sinistra, *St.*459: auspicio hodie optumo, exiui foras, Τερ. *Ad.*979: Syre, processisti hodie pulchre. Συναφείς αναφορές και υπαινιγμοί σε οιωνούς για πάσης φύσεως θέματα αφθονούν στις κωμωδίες του Πλάτου και συχνά συμβάλλουν στο κωμικό στοιχείο, αλλά σπανίζουν στον Τερέντιο, βλ. Oliphant 1911–12: 165–73, Westaway 1917: 65–7.

650 uae illis uirgis miseris: σχετλιαστικό επιφώνημα+δοτική, συνήθως προσωπικής αντωνυμίας, λ.χ. uae mihi ή uae misero mihi (945), ή δεικτικής, λ.χ. uae misero illi (806) και στις εκφράσεις uae capiti tuo και uae aetati tuae (885), οι οποίες λειτουργούν ως κατάρες, βλ. Hofmann ³1951: 13. Αντί να λυπάται για τον εαυτό του, λυπάται τις ράβδους που θα σπάσουν πάνω στην πλάτη του. Είναι ένα παράδοξο αστείο, τυπικό του “Galgenhumor” του Τυνδάρου (δηλαδή των αστεϊσμών στους οποίους επιδίδεται μπροστά στην επαπειλούμενη τιμωρία, πβ. 651–2, 1002–4), και ευδιάκριτα πλαυτιανό, πβ. ulmorum Acheruns (*Am.*1029), ulmitriba (*Per.*278) και stimulorum tritor (*Per.*795), όπου με ευφάνταστο τρόπο το άψυχο καθίσταται έμψυχο, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 75, Fantham 1972: 97, Benz 1998b: 118. Ο Τύνδαρος συνεχίζει στο ίδιο πνεύμα στους δύο επόμενους στίχους.

651 uerba mi data esse: Η έκφραση alicui uerba dare είναι η συνηθέστερη μεταφορά για την απάτη στον Πλάτο (26 φορές) και στον Τερέντιο (11 φορές), πβ. 787, 945, μολονότι δεν περιορίζεται στην κωμωδία, βλ. *OLD* s.v. uerbum 6, Botherton 1926: 107 και σημ. 7.

651–2 quid cessatis, compedes,/currere ad me meaque amplecti crura, ut uos custodiam?: Ο Τύνδαρος συνεχίζει εδώ με αστεία στο ίδιο πνεύμα αυτοσαρκασμού και πικρού χιούμορ με αυτό του στ. 650, καλώντας τα δεσμά, σαν να είναι έμψυχα, να σπεύσουν να τον δέσουν, ισχυριζόμενος ότι ο ίδιος θα τα φρουρεί. Το χιούμορ έγκειται στην τυπικά πλαυτιανή προσωποποίηση, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 75 και στην αντιστροφή του λογικού συσχετισμού, πβ. *As.*297: custos carceris, βλ.

Fantham 1972: 97. **compedes**: «πεδούκλια», πβ. 722, *Ps.*1176, κατασκευασμένα από σίδηρο, πβ. 733–4, 1027, *Per.*573: ferreas...compedis, και προφανώς ενωμένα μεταξύ τους με αλυσίδα, πβ. *Men.*85–6: tum compediti anum lima praeterunt/aut lapide excutiunt clauom, *Truc.*782: tintinnaculos...uiros, Ναίβ. *com.inc.*114R³ (=15W): tintinnabant compedes, βλ. Allen 1896: 41.

653 mē | ill(i): προσωδιακή χασμωδία. **scelesti**: βλ. ad 579. **capti ceperunt**: ετυμολογικό σχήμα και αντίθεση. **ceperunt dolo**: Το ρ. capere χρησιμοποιείται με τη σημασία «εξαπατώ», πβ. 256, βλ. *OLD* s.v. 20a, Brotherton 1926: 60–1.

654 illic: αρχαϊκός τύπος της δεικτικής αντωνυμίας αντί του ille.

655 nuculeum amisi reliqui pignori putamina: παροιμιακή έκφραση σε χιαστό, βλ. Otto 1890: 247, πβ. ακόμη *Cur.*55: qui e nuce nuculeum esse uolt frangit nucem. Η δραματική ειρωνεία έγκειται στο ότι εκφράζεται με τόσο μειωτικούς όρους (putamina) για τον ίδιο του τον γιο. **pignori**: βλ. ad 433.

656 Σε όλη την έκταση του στίχου έχουμε παρήχηση του s. **stolido**: Ο Ηγίων ομολογεί με πικρία και οργή την ανοησία του, όπως ο Νικόβουλος ή ο senex ενός αποσπάσματος του Καικιλίου, μολονότι δίχως την ίδια υπερβολή, πβ. *Bac.*1087–89a: quicumque ubi sunt, qui fuerunt quique futuri sunt posthac/stulti, stolidi, fatui, fungi, bardi, blenni, buccones,/solus ego omnes longe antideo/stultitia et moribus indoctis, Καικίλ. *com.inc.*243–4R³ (=236–7W): ut me hodie ante omnes comicos stultos senes/uersaris atque inluseris lautissime, πβ. Lefèvre 1998: 39, Lowe 2002: 23.

sursum uersum: πλεονασμός της ομιλουμένης, που κανονικά σημαίνει «προς τα επάνω» και εδώ σημαίνει «εντελώς», πβ. Κάτ. *Agr.*32.1, 33.1, βλ. Hofmann ³1951: 97. **os subleuere offuciis**: Η παροιμιακή έκφραση alicui os sublinere, με την οποία δηλώνεται η εξαπάτηση, απαντά ιδιαίτερα συχνά στον Πλάυτο, πβ. 783, *Aul.*668, *Cur.*589 (με τη διόρθωση του Ussing, ενώ τα χφφ. παραδίδουν oblitum, βλ. Lanciotti 2008 ad loc.), *Epid.*429, 491, *Mer.*485, 604, 631, *Mil.*110, 153, 467, *Ps.*719, *Trin.*558, και προέκυψε πιθανώς από ένα είδος αστείου, όταν κάποιος βάφει το πρόσωπο ενός ατόμου, ενώ αυτό κοιμάται, όπως περιγράφεται από τον Βεργίλιο, *Ecl.*6.22: sanguineis frontem moris et tempora pingit./ille dolum ridens, βλ. Νόν. 65L: subleuit significat inlusit et pro ridiculo habuit: tractum a genere ludī, quo dormientibus ora pinguntur, Otto 1890: 259, Brotherton 1926: 85–9.

657 numquam: βλ. ad 148. **Colaphe, Cordalio, Corax**: «Σφαλιάρας» ή «Μπάτσος», «Ρόπαλος» ή «Μαγκούρας» και «Κοράκι» ή «Γάντζος» τα επινοημένα κωμικά ονόματα είναι απολύτως κατάλληλα για τους Iorarii που καλεί τώρα ο Ηγίων επί

σκηνής, βλ. ελλ. *κόλαφος* («χαστούκι»), *κορδύλη* («ρόπαλο», LSJ s.v. I.1) και *κόραξ* («αγκιστροειδές αντικείμενο ή ρόπτρο της πόρτας», LSJ s.v. II.2, κατά τον Hallidie 1891 ad loc.: ως όργανο βασανισμού μαρτυρείται μόνον αργότερα, βλ. Λουκιαν. *Νέκ.* 11 (LSJ s.v. II.3), θα μπορούσε ακόμη να εννοεί το κοράκι που τρώει τη νεκρή σάρκα, ενώ σε κάθε περίπτωση συμβάλλει στην παρήχηση με τα δύο προηγούμενα ονόματα, βλ. Richlin 2017: 79 σημ. α), πβ. *Rud.*656–7: *ite istinc foras,/Turbalio, Sparax, ubi estis?*, Πλαύτ. *fr.inc.xlvi M: Cilix, Lycisce, Sosio, Stiche, Parmeno,/exite et ferte fustes priuos in manu*, *Ap. Βάτρ.*608: *ὁ Διτύλας χῶ Σκεβλύας χῶ Παρδόκας, χωρεῖτε δευρὶ καὶ μάχεσθε τουτῶι*, βλ. Leo ²1912: 138.

658 num lignatum mittimur?: Η φαιδρή ερώτηση του Κολάφου αποφορτίζει προσωρινά τη σοβαρή ατμόσφαιρα.

Σκηνή 5^η (659–767)

(Ηγίων – Τύνδαρος – Αριστοφόντης – επόπτες δούλων)

III.v 1 Στη σκηνή εμφανίζονται οι τρεις επόπτες κρατώντας λουριά. Ο Ηγίων τούς δίνει εντολή να δέσουν τον Τύνδαρο. Ο τελευταίος προσπαθεί αρχικά με υπεκφυγές να απορρίψει τις κατηγορίες του Ηγίωνα, αλλά πολύ σύντομα ομολογεί την αλήθεια. Προβαίνει με θάρρος σε μια εντυπωσιακή απολογία, επικαλούμενος την αφοσίωσή του στον Φιλοκράτη και το καθήκον του απέναντι σε εκείνον και προβάλλοντας επιχειρήματα, τα οποία ο Ηγίων αδυνατεί να αντικρούσει. Ο Αριστοφόντης, έχοντας αντιληφθεί πολύ αργά το σφάλμα του, επιχειρεί να πείσει τον Ηγίωνα να μην τον τιμωρήσει. Αλλά ο Τύνδαρος θα υποστεί τελικά τις συνέπειες της απάτης του: στέλνεται στο λατομείο και ο Ηγίων με βαθιά πικρία και απογοήτευση αναχωρεί μαζί με τον Αριστοφόντη, τον οποίο πρόκειται να οδηγήσει πίσω στο σπίτι του αδελφού του.

2 Στις κωμωδίες του Πλαύτου βρίσκουμε αναφορές σε τιμωρίες δούλων είτε σχετικές απειλές με μεγάλη συχνότητα, ποικιλία και λεπτομέρειες (λ.χ. *As.*31, 263–4, 545–57, *Bac.*365, 779–80, *Epid.* 121–3, 146–7, 310–11, 319, 348, 605–6, *Men.*974–6, *Mil.* 156–7, 215–16, *Mos.*37, 869–70, 1114–16, 1132–3, *Per.*21–2, 269–70, *Poen.* 855–6, *Ps.*500–1, 534, 950, 1099–1100, 1324–5): αναφορές αυτού του είδους δεν εντοπίζονται στη σωζόμενη Νέα κωμωδία και τον Τερέντιο, παρά μόνο στο σημαντικότερο απόσπασμα της *Περινθίας* του Μενάνδρου και στην *Andria*, στ. 860–8: αλλά απαντούν σε αποσπάσματα του Ναιβίου (*com.*13R³ (=8W), 14R³(=7W), *com.*

inc.114R³ (=15W), *115R³* (=16W), βλ. Wright 1974: 49–50, πιθανώς και του Εννίου (*com.4R³*=382W: A. quo nunc me ducis? B. ubi molarum strepitum audibis maximum) και ακόμη του Καικιλίου Στατίου (*com.50R³* (=47W), *90R³* (=79W)), βλ. Wright *op.cit.*: 63–4, 113· επίσης Westaway 1917: 49–50, Arnott 1975: 35, Segal ²1987: 137–69, Parker 1989: 233–246. Στην πραγματικότητα λίγοι δούλοι στην *palliata* υφίστανται κακή μεταχείριση και κανένας από τους πλαυτιανούς πανούργους δούλους δεν τιμωρείται· ο Χρύσαλος και ο Τρανίων διατρέχουν αυτόν τον κίνδυνο, αλλά τελικά γλιτώνουν (*Bac.799–862* και *Mos.1094–1121, 1165–1182*), όπως και ο Δάβος (Τερ. *An.953–6*), βλ. Duckworth 1952: 251, 288–91, Stace 1968: 72, 73, Segal *op.cit.*: 140–1, 144–62 και Parker *op.cit.*: 233, 240–246. Στους *Captivi*, όμως, έχουμε τη μοναδική περίπτωση στη σωζόμενη Ρωμαϊκή κωμωδία, όπου ένας δούλος υφίσταται πραγματικά τιμωρία για την απάτη του και η τιμωρία του αποτελεί σημαντικό στοιχείο της υπόθεσης. Η αλλαγή της ατμόσφαιρας με το πέρασμα στη νέα σκηνή είναι ιδιαίτερα έντονη, πβ. Lindsay 1900 ad III.v. Γίνεται πλέον σοβαρή, ενίοτε τείνει στο τραγικό ή το ηρωικό στοιχείο, πβ. Harsh 1944: 350, Perna 1955: 462, Kraus 1977: 168, Petrone 1983: 61–2, 63, Raffaelli 2006 (=2009): 161, αλλά το κωμικό στοιχείο δεν απουσιάζει, πβ. Harsh *op.cit.*, Waltzing 1920: 88. Ο Τύνδαρος προβαίνει σε μια εντυπωσιακή απολογία, στο πλαίσιο της οποίας διεκδικεί την αξία και τη μνήμη (682–8), διεκδικεί για τον εαυτό του την υστεροφημία, επικαλούμενος μάλιστα τη Ρωμαϊκή ηθική αξία της *uirtus* (690), στοιχειοθετώντας έτσι την «ηρωική αυτοπροσωπογραφία» του, βλ. Blänsdorf 2002: 68, πβ. Dumont 1974: 514. Στη σύγκρουση αξιών ανάμεσα στον ίδιο και τον Ηγίωνα, εκφράζει αισθήματα ευγενή με ύφος υψηλό, σχεδόν ηρωικό ή τραγικό, βλ. Hallidie 1891: ix, Lindsay *op.cit.*, Taladoire 1956: 103, 192, Kraus 1977: 169, Raccanelli 2002: 50, 53, Maurach 2011: 441. Η αδιαφορία του για την επερχόμενη τιμωρία οφείλεται στην επιμονή του στο χρέος του απέναντι στον παλαιό κύριό του (717–20) και όχι στην αυτοπεποίθηση που χαρακτηρίζει συνήθως τους πλαυτιανούς πανούργους δούλους, πβ. Moore 1998: 188–9, McCarthy 2000: 194–5. Από αυτήν την άποψη, θυμίζει κατά κάποιον τρόπο τον Παλαιστρίωνα στον *Miles Gloriosus*, ο οποίος παραμένει αφοσιωμένος στον προηγούμενο κύριό του, τον νεαρό Πλευσικλή, μολονότι βρίσκεται στην κυριότητα του στρατιώτη Πυργοπολυνίκη, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 162–3 σημ. 12. Ο Paduano 1996: 72–5 συγκρίνει την αντιπαράθεση ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, μετά την αποκάλυψη της απάτης, με τη σύγκρουση αξιών στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή (*Αντ.71–5, 559–60~Capt.682–8, 690, 741–3· Αντ.523–5~Capt.689* και

721· *Avt.*576–7~*Capt.*727–8, 732· *Avt.*577–8~*Capt.* 749), πβ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 510. Ορισμένα από αυτά τα σημεία δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουν συνάφεια, ενώ δεν γνωρίζουμε αν για το κοινό του Πλαύτου ήταν εφικτή μια τέτοια σύγκριση. Ο Raffaelli op.cit.: 163–4 και σημ. 13 (πβ. επίσης τον πρόλογό του για τον τόμο Raffaelli, R.–Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi*, Urbino: 12–13) απορρίπτει αυτήν την υπόθεση· επισημαίνει ότι η ομοιότητα έγκειται στο θέμα του επικείμενου θανάτου του ήρωα, ενώ το περικείμενο, τα συναισθήματα και τα κίνητρα των προσώπων είναι σε κάθε περίπτωση διαφορετικά. Επίσης, στα ευγενή λόγια του Τυνδάρου ο Ηγίων ανταποκρίνεται με δηκτικά αστεία, κυρίως, όπως φαίνεται, πλαυτιανής επινόησης: όταν ο τόνος υψώνεται στο επίπεδο του σοβαρού και ηρωϊκού, υπάρχει πάντα ένα αστείο – περισσότερο ή λιγότερο πνευματώδες – και πάντα, όμως, συνεπές με το κωμικό ύφος, το οποίο επαναφέρει τους τόνους σε ένα χαμηλότερο επίπεδο και περισσότερο κατάλληλο για την κωμωδία, βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 162–3, 180–1, πβ. Paduano 1996: 74, Lefèvre 1998: 44. Η δραματική ειρωνεία, η οποία τείνει να γίνει τραγική, κυριαρχεί στη σκηνή, πβ. Harsh op.cit.: 349, Petrone op.cit., ενώ σταδιακά τη διαδέχεται η αγωνία (667, 668, 670–2, 675, 681, 689, 691–4, 695–6, 711–14, 732, 759–63).

3 Η σκηνή είναι γραμμένη εξ ολοκλήρου σε *ia*⁶, που δημιουργούν την κατάλληλη ατμόσφαιρα για τη σοβαρή εξέλιξη της υπόθεσης, βλ. Taladoire 1956: 248–9, Beare³1964: 225–6, Moore 1998: 190.

4 Οι τρεις *Iorarii* φέρουν δερμάτινα λουριά, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 161.

659 Υπάρχει *lacuna* στον στίχο. Η επικρατέστερη προσθήκη είναι αυτή του Spengel 1887: 442 <maxumas> (μετά το *manicas*), την οποία έχουν υιοθετήσει οι Brix⁴1884, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Hallidie 1891, Pascal²1904, Brix–Niemeyer⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930, De Melo 2011a· εξυπηρετεί την παρήχηση και το μέτρο (*īnīcīt(e) hūic mānīcās | <māxūmās> māstīgīāē*, με εφαρμογή του νόμου του Meyer, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 548–9), αλλά ο Lindsay 1900 ad loc. αμφιβάλλει για την ορθότητά της, διότι οι *manicae* δεν είναι αλυσίδες, όπως οι *catenae maiores* (113), αλλά *lora* (658), πβ. *Mos.*1038, 1065, βλ. Allen 1869: 41· άλλωστε, με χειροπέδες θα δέσει τον Τύνδαρο ο απευλεύθερος του Ηγίωνα μετά την απομάκρυνσή του και συνεπώς εκτός σκηνής (734: *crassas compedes*). Ομοίως ο Waltzing 1920 ad loc., ο οποίος επέλεξε την προσθήκη <*in manus*> ως πλεονασμό της ομιλουμένης, ενώ ο Havet 1932 πρότεινε <*ocius*>. Αντ’ αυτού, προτιμότερο θα ήταν το <*actutum*>,

πβ. *Bac.799*: *constringe tu illi, Artamo, actutum manus*, το οποίο επιλέγουν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Harrington 1879, Brix 1865, ²1870, ³1876, Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, ακολουθώντας τον Pylades· αλλά σ' αυτήν την περίπτωση θα είχαμε παραβίαση του νόμου του Meyer. Φαίνεται ορθότερη η επιλογή των Leo 1895, Morris 1898, Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, Goetz-Schoell 1904, Ernout 1933, Torino 2013, οι οποίοι δεν συμπληρώνουν τη lacuna. **manicas**: Η επανατοποθέτηση των δεσμών (πβ. 722: *ponderosas, crassas...compedes*, 733–4, με τις οποίες θα δεθεί ο Τύνδαρος εκτός σκηνής), ως διαδικασία αντίστροφη της αποδέσμευσης των δύο αιχμαλώτων από τις αλυσίδες, που έλαβε χώρα στις σκηνές II.ii (112–13) και II.iii (354–5), συμβολίζει την οργή του Ηγίωνα και την αποτυχία της απάτης, βλ. Ketterer 1986: 116. **mastigiae**: βλ. ad 551.

660–9 Η επανάληψη της ίδιας ερώτησης από τον Τύνδαρο (660, 669) πιθανώς αποτελεί ένδειξη ότι ο Πλάυτος έχει επεκτείνει τον διάλογο, βλ. ad 152–66, Lowe 2002: 18 και σημ. 3, αλλά επίσης έχει να κάνει με τη στάση του Τυνδάρου, ο οποίος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπερασπίζεται την ορθότητα των ενεργειών του (677–80, 682–8, 705–9, 717–20).

660 Αντιμέτωπος με την ίδια κατάσταση, ο Χρύσαλος θέτει επίσης το ίδιο ερώτημα (*Bac.799–800*: NIC. *constringite tu illi, Artamo, actutum manus./CR. quid feci?*). Ο τερεντιανός Σύρος είναι αναμφίβολα αναιδής, όταν θέτει τα ίδια ερωτήματα στον Δημέα (*Ad.771–2*: DE. *exempla omnibus/curarem ut esses. SY. quam ob rem? quid feci?*). **quid...quid...:** αναφορά.

661 sator sartorque scelerum et messor maxume: Πρόκειται για μια φράση ασυνήθιστη ως προσβολή, η οποία βασίζεται σε μια γεωργική μεταφορά, με ομοιοτέλετο και παρηγήσεις (s και m): καθένα από τα επίθετα περιγράφει ένα στάδιο της καλλιέργειας του χωραφιού: *sator* (< *sero*, «σπέρνω»), *sartor* (< *sario*, «σκαλίζω», Νόν. 12L: *sartores dicti non solum a sarciendo uerum etiam a sariendo*) και *messor* (< *meto*, «θερίζω»), βλ. Lilja 1965: 63. Εκτός από το *sartor*, το οποίο επιλέγεται εδώ χάριν της παρήχησης, συναφείς μεταφορικές, παροιμιακές χρήσεις των *p. serere, metere* και του ουσιαστικού *messis* απαντούν και αλλού στον Πλάυτο, πβ. *Epid.265*, 718, *Mos.799*, *Rud.637*, 763, *Trin.33*, βλ. Otto 1890: 221, Fantham 1972: 77 και σημ. 8, 114.

662–3 occatorem.../occant...sariunt rustici: Το επίθετο *occatore* (< *occo*) σημαίνει «βωλοκόπος». Παρά τη σοβαρότητα της κατάστασης, ο Τύνδαρος εκμεταλλεύεται τους προσβλητικούς χαρακτηρισμούς που του αποδίδει ο Ηγίων, για να αστευτεί:

συνεχίζει τη γεωργική εικονοποιία του Ηγίωνα και προσθέτει το στάδιο που εκείνος παρέλειψε, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 161. **audebas:** i.e. uolebas.

664–6 Η ομοιότητα των στίχων αυτών των *Captivi* με τους στ. 459–61 του *Pseudolus* (CALL. bene confidenterque astitisse intellego./PS. decet innocentem qui sit atque innoxium/seruom superbum esse apud erum potissimum) επισημαίνεται από το σύνολο των μελετητών, βλ. και Εισαγωγή, 3.2, σ. 28–9. Ωστόσο, στον βαθμό που οι θεατές είναι σε θέση να αναγνωρίσουν την ευγένεια του κινήτρου του Τυνδάρου, η δήλωσή του θυμίζει κατά κάποιον τρόπο τα λόγια ενός χαρακτήρα του Πλαύτου από μια άλλη κωμωδία του, που ενδεχομένως τοποθετείται στην ίδια χρονική περίοδο με τους *Captivi*: συγκεκριμένα τα λόγια της Αλκμήνης, υπερασπιζόμενης τον εαυτό της ενάντια στις κατηγορίες του Αμφιτρύωνα για μοιχεία (*Am.*836–7: AM. mulier es, audacter iuras. AL. quae non deliquit, decet/audacem esse, confidenter pro se et proterue loqui). Ο *Amphitruo* χρονολογείται στην περίοδο 190–185 π.Χ., βλ. Christenson 2000: 3–4, De Melo 2011a: 7–8.

664 Ο στίχος είναι ολοσπόνδειος. **attat:** Τα χφφ. παραδίδουν at. Ο στίχος ως έχει (όπως τον διατηρεί ο Elmer 1900) δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά. Ο Hallidie 1891 μεταθέτει το confidenter (at ut mihi contra confidenter adstitit). Ο Morris 1898 επίσης τον αφήνει ως έχει, διότι τον οβελίζει μαζί με τους δύο επόμενους εξαιτίας της ομοιότητας με το χωρίο από τον *Pseudolus* (βλ. ad 664–6). Οι Leo 1896, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 τον θεωρούν αθεράπευτο. Τη διόρθωση του Hermann, attat αντί του at των χφφ., που συνεπάγεται την ελάχιστη παρέμβαση στη γραφή των χφφ. και με την οποία αποκαθίσταται το μέτρο, έχουν αποδεχθεί οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a, Torino 2013, πβ. Richter 1890: 414. Οι υπόλοιπες διορθώσεις που έχουν προταθεί απομακρύνονται περισσότερο από τα χφφ. (Cocchia 1886: at confidenter ut mihi· Schoell 1887: at ut <etiam>· Havet 1932: at ut confidenter mi contra <scurra> astitit· Brix–Niemeyer ⁶1910: at ut confidenter <homo>, διατηρώντας το at, κατά το *Aul.*52: at ut scelesta...murmurat! Το attat είναι επιφώνημα της ομιλουμένης, συχνό στην κωμωδία, το οποίο εκφράζει έκπληξη (ελλ. *άπταταϊ, άπαπταταϊ*), πβ. 1007, βλ. Richter op.cit.: 410, 414, Hofmann ³1951: 23–4. **ut...astitit!:** βλ. ad 276. **confidenter:** «με θράσος», *OLD* s.v. 2.

665 seruom | atque: Καμία από τις προτάσεις για τη θεραπεία της χασμωδίας δεν είναι απαραίτητη (Bothe 1809: seruolum αντί του seruom των χφφ., πβ. Lindsay

1900, ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a· Fleckeisen 1850: seruom <hominem>, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879· Schoell 1887: <uel> seruom· Havet 1932: <sic> seruom), διότι είναι επιτρεπτή, καθώς βρίσκεται στην τομή (sérũdm | ātqu(e)), πβ. Hallidie 1891: xxxvi και ad loc., Elmer 1900: xlvι και συνεπώς μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., όπως οι Ussing 1878, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Ernout 1933, Torino 2013. **innocentem–innoxium:** πλεονασμός, καθώς οι δύο λέξεις έχουν την ίδια σημασία: κοντά στο συνηθέστερο innocens προστίθεται το innoxius, το οποίο είναι ποιητικό, λ.χ. Ένν. *trag.*258R³ (=309W= 255J), αργότερα Λουκρ. 6.394, Τιβ. 2.5.36, Βεργ. *A.*2.683, 5.92 και απαντά επίσης στην ιστοριογραφία λ.χ. Σαλλ. *Cat.*39.2, 40.6, *Jug.*85.43, Λίβ.1.26.7, 3.10.12, 4.42.3), όχι, όμως, στον Κικέρωνα, βλ. Haffter 1934: 72–3.

667 sultis: βλ. ad 110.

668 tuus sum: Ο Σωσίας απαντά με τον ίδιο τρόπο στις βίαιες απειλές του Αμφιτρώνα (*Am.*557–8: tuos sum./proinde ut commodumst et lubet quidque facis, 564: istuc tibist in manu, nam tuos sum). Αλλά η δήλωση του Τυνδάρου είναι δισήμαντη και ενισχύει την ειρωνεία: ο ίδιος εννοεί tuus seruus, αλλά το tuus sum θα μπορούσε να σημαίνει επίσης tuus filius, πβ. *Bac.*1044: tuus est, non mirum facis, *Mos.*1157: stultitiae adulescentiaeque eius ignoscas: tuost. **tuus–tu:** παρήχηση.

670–2 Οι θεατές γνωρίζουν ότι η απογοήτευση του Ηγίωνα θα είναι προσωρινή, ενώ όσον αφορά στη φράση quod in te uno fuit, ο prologus τούς έχει ήδη πληροφορήσει (40–3) ότι χάρη στις ενέργειες του ίδιου του Τυνδάρου πρόκειται να απελευθερωθεί ο Φιλοπόλεμος.

670 me meamque: παρήχηση. **quod:** Κατά τους Hallidie 1891, Lindsay 1900 ad loc., ισοδυναμεί με quoad.

671 tuis scelestis, falsidicis fallaciis: ομοιοτέλευτο και παρηγήσεις (–is και fal–). **falsidicis:** βλ. ad 264· πλεονασμός μαζί με το fallaciis.

672–4 delacerauisti deartuauisti.../confecisti.../...exemisti: παρήχηση και ομοιοτέλευτο.

672 delacerauisti deartuauistique opes: Μια παρόμοια έκφραση χρησιμοποιεί ο senex deceptus Περιφάνης (*Epid.*672: ut illic autem exenterauit mihi opes argentarias). Ο Νόνιος 135L παραδίδει deartuasti dilacerauisti atque opes, με το opes ως ανικείμενο του confecisti (673). Τη γραφή του Νονίου επιλέγουν οι Leo 1895,

Waltzing 1920, Havet 1932, ενώ ο Lindsay 1900 ad loc. την επιδοκιμάζει, μολονότι δεν την επιλέγει. Οι Goetz–Schoell 1904 γράφουν τον στίχο ως έχει στα χφφ., αλλά τον θεωρούν εσφαλμένο. Οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Brix–Niemeyer ⁶1910 διατηρούν τη γραφή των χφφ., διορθώνοντας το *delacerauisti* και γράφοντας *dilacerauisti*. Οι υπόλοιποι εκδότες ακολουθούν τα χφφ. Το ρ. *delacerare* (de+lacero) απαντά μόνο στον Πλάτο και μόνον εδώ μεταφορικά για την απάτη σε βάρος του Ηγίωνα και τη ματαίωση του σχεδίου του, όπως το *lacerare*, βλ. *Bac.*1094: *Crisalus me hodie lacerauit*, βλ. *OLD* s.v., Brotherton 1926: 76. Προφανώς ο Νόνιος έγραψε το συνηθέστερο *dilacere* (dis+lacero), το οποίο απαντά στην Κλασική Λατινική με την ίδια σημασία (*OLD* s.v.), αντί της λέξης που σχημάτισε ad hoc ο Πλάτος με το πρόθημα de- («εντελώς») και το ρ. *lacerare*, χάριν της κωμικής υπερβολής που ενισχύεται από την παρήχηση. Με τη γραφή των χφφ. το *delacerauisti* έχει ως αντικείμενα τα *me amque rem* (670), αντικείμενο του *deartuauisti* είναι το *opes* και το μέτρο αναλύεται χωρίς δυσκολία: *dēlācērāuīstī | dēartūāuīstīqu(e) ōpēs*. **deartuauisticque:** βλ. ad 641.

676 ita...itaque: αναφορά.

678 <tu>: προσθήκη του *Camerarius* 1552, αποδεκτή από όλους εκδότες, διότι εξυπηρετεί το μέτρο.

679 abisse: Οι Brix ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Hallidie 1891, Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a γράφουν *abisse*, το οποίο, ωστόσο, δεν απαιτείται από το μέτρο (*ābīss(e) ē(um) ābs tē |⁵ mē(a) ōpēr(e) | ātqu(e) āstūtīā*). Επομένως, μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ., *abisse*, όπως οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Ussing 1878, Harrington 1879, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Havet 1932, Ernout 1933, Torino 2013.

680 obsecro hercle te: Η παρενθετική έκφραση *obsecro* (te) συνδυάζεται με προστακτική ή ερώτηση, όπως εδώ, και είναι η σταθερή έκφραση παράκλησης των γυναικείων χαρακτήρων στη Ρωμαϊκή κωμωδία (συνηθέστερα με ερωτήσεις), αλλά τη χρησιμοποιούν και οι ανδρικοί χαρακτήρες (στον Πλάτο αδιακρίτως, ενώ στον Τερέντιο περισσότερο συχνά οι *adulescentes*), βλ. Hofmann ³1951: 130–1, Adams 1984: 55–8, Παπαδημητρίου 1998: 280, Barrios–Lech 2016: 115, 123–7, 314 σημ. 59. **hercle:** βλ. ad 11. **id:** αιτιατική του εσωτερικού αντικειμένου που ισοδυναμεί με προσδιορισμό της αιτίας (*ideo/propter id*), λ.χ. *Am.*909: *id huc reuerti*, *Mos.*1163: *nec*

quicquam suscenseo, *Per.*431: id tibi suscensui, Κάτ. fr.169ORF³: idne irascimini?, *Ter. An.*376: si id suscenseat, *Eu.*545: idque adeo uisam si domist, *Ph.*259: eho, an id suscenses nunc illi?, *Ad.*791: id nunc clamat, Κικ. *Fam.*15.2.5: idque me gaudere dixissem, βλ. Δον. ad *An.*376: 'id' ob id, propter id, πβ. ad *Ad.*791, *OLD* s.v. is 13a, B Π.206, 260, ET§36.

681 cum cruciatu tuo: βλ. ad 499. Την ίδια απειλή απευθύνουν ο Αμφιτρώων εναντίον του δούλου Σωσία (*Am.*793) και του Ερμή (*Am.*1033), θεωρώντας πως είναι ο Σωσίας, και ο Φαιδρόμος εναντίον του δούλου Παλινούρου (*Cur.*194).

682 parui <id> aestumo: Τα χφφ. παραδίδουν parui estumo (i.e. aestumo). Οι Ussing 1878, Hallidie 1891, Sonnenschein 1899, Elmer 1900 διατηρούν τη γραφή των χφφ. αποδεχόμενοι τη χασμωδία (parui | aestumo). Οι Brix 1865, ²1870, Brix ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Leo 1895, Morris 1898, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a υιοθετούν τη διόρθωση του Bothe 1809, existumo (πβ. *Mos.*76: flocci existumat, fr.inc.xx M: flocci existimo). Αλλά η πρόταση του Pylades, την οποία υιοθετούν οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Havet 1932, Torino 2013, δηλαδή η προσθήκη <id>, αφενός θεραπεύει τη χασμωδία και αφετέρου ενδεχομένως συνάδει αρκετά με την αντιπαράθεση ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Ηγίωνα στο σημείο αυτό, βλ. id (680, 681). **peream, parui:** παρήχηση, βλ. ad 119.

683 ast: αρχαϊκός σύνδεσμος που ανήκει στο υψηλό ύφος, ισοδύναμος του at, από το οποίο έχει σχηματιστεί, μολονότι δεν είναι ξεκάθαρο πώς (EM, WH I και *EDL* s.v.). Απαντά σε παλαιούς νόμους, λ.χ. *Fest.* 260L (*Lex Seru. Tull.*): si parentem puer uerberit, ast olle plorassit paren<s>, puer diuis parentum sacer esto και μόνον τρεις φορές στον Πλαύτο. Εισάγει μια δεύτερη υποθετική πρόταση («και αν ακόμη»), όπως εδώ, βλ. και *Trin.*72–4: nam si in te aegrotant artes antiquae tuae, /.../aut si demutant mores ingenium tuom/neque eos antiquos seruas, ast captas nouos, ή συνδέει τα δύο μέρη μίας πρότασης με τη σημασία «αλλά», βλ. *Mer.*245–6: atque oppido hercle bene uelle illi uisus sum, /ast non habere quoi commendarem capram, πβ. *Env. Ann.*93Sk: ast hic quidem nunc tu tam toruiter increpuisti, Άκκ. *trag.*260R³ (=226W): <sole> splendet saepe, ast idem nimbis interdum nigret, είτε εισάγει την υπόθεση του υποθετικού λόγου σε νομικά κείμενα, βλ. Κικ. *Leg.*3.9, 10, 11, και την απόδοση του υποθετικού σε μία αρχαϊζουσα φόρμουλα στον Λίβιο (10.19.17: Bellona, si hodie nobis uictoriam duis, ast ego tibi templum uoueo). Αργότερα χρησιμοποιήθηκε από

τους Αυγούστειους ποιητές για μετρικούς και υφολογικούς λόγους, διότι προσφέρει μια μακρά συλλαβή μπροστά από φωνήεν, όπου το απαιτεί το μέτρο (κυρίως στην αρχή στίχου), ενώ προσδίδει επίσης μεγαλοπρέπεια στο ύφος. Βλ. Lindsay 1900 ad loc., 1907: 94, ET§430α, KS II.88–9, LHS II.489.

684–8 Το ύφος της απολογίας του Τυνδάρου παραμένει υψηλό: υπάρχουν συχνές παρηχήσεις (684–5: *mi...mortuo memorabile, <me> meum erum captum*, 686: *in patriam ad patrem*, με ετυμολογικό σχήμα, 687–8: *potius...caput periculo, / praeoptauisse...periret ponere*) και πλεονασμός (687–8: *potius...praeoptauisse*: βλ. ad 323), πβ. De Melo 2007: 152.

685 <me>: προσθήκη του Pylades και του Bentley (βλ. Sonnenschein 1883: 200), την οποία αποδέχονται όλοι οι εκδότες, διότι συμπληρώνει το μέτρο και θα μπορούσε εύκολα να έχει παραλειφθεί πριν από το *meum*.

687 periculo: βλ. ad 91.

689 facito: βλ. ad 110. **Ācherunti**: τοπική, πβ. 998, *Mer.606*, *Truc.749*, **clueas gloria**: «να δοξαστείς». Το ρ. *cluere* (ελλ. *κλύω*) είναι αρχαϊκό και ποιητικό, λ.χ. Ένν. *Ann.12–13Sk*: *latos <per> populos res atque poemata nostra clara cluebunt, praet.1R³* (=376W): *esse per gentes cluebat omnium miserrimus*, Πακ. *trag.194R³* (=202W): *set hi cluentur hospitem infidissimi*, αργότερα Λουκρ.1.119, και ο Πλάυτος το χρησιμοποιεί συχνά στις κωμωδίες του είτε σε ηρωικά ή σοβαρά συμφραζόμενα, λ.χ. *Am.647*: *ut meus uictor uir belli clueat, Poen.1192a*: *ut uolup est homini, mea soror, si quod agit cluet uictoria*, είτε παρωδώντας το ηρωϊκό ύφος, όπως εδώ, λ.χ. *Bac.925*: *Atridae duo fratres cluent fecisse facinus maximum, Epid.188–9*: *iam ego me conuortam in hirudinem atque eorum exsugebo sanguinem, / senati qui columen cluent, Ps.590–1*: *magna me facinora decet ecficere/quae post mihi clara et diu clueant*, 918: *stratoticus homo mi cluear?*, *Truc.615*: *si tu legioni bellator clues, at ego culinae clueo*, πβ. De Melo 2007: 152.

690 qui per uirtutem periit, at non interit: σχήμα *ἀπό κοινοῦ* (*qui per uirtutem periit, periit, at non interit*). Τα δύο ρήματα συμπαρατίθενται αλλού στον Πλάυτο ως συνώνυμα (*Aul.713*, *Mos.1031*, *Per.779/80*: *perii, interii*): εδώ με το *perire* ο Τύνδαρος αναφέρεται στον φυσικό θάνατο, ενώ με το *interire* στη μνήμη, προσδοκώντας την υστεροφημία για τις πράξεις του, πβ. 684· βλ. Νόν. 682L: *perire et interire. plurimum differentiae habet, quod perire leuior est et habet inuentionis spem et non omnium rerum finem. H uirtus χαρακτηρίζει ενίοτε τη δραστηριότητα των πανούργων δούλων του Πλάυτου σε ποικίλα συμφραζόμενα (λ.χ. *As.323*, 556, *Epid.**

381, *Ps.*532, 581–2), πβ. Richlin 2017: 199–200· ο Τύνδαρος απολογείται για την απάτη του επικαλούμενος το ίδιο Ρωμαϊκό αριστοκρατικό ιδανικό, πβ. Earl 1960: 240, αλλά τα λόγια του δεν έχουν φαρσική χροιά ούτε προκαλούν το χιούμορ της αντίφασης, στοιχεία που διέπουν την παρουσία των πλαυτιανών *serui callidi* στις αντίστοιχες περιπτώσεις, πβ. Konstan 1983: 60, Stewart 2012: 71 και σημ. 82. Τούτο έχει να κάνει αφενός με την πραγματική του ταυτότητα και αφετέρου με το κίνητρο της απάτης.

691 exemplis: i.e. *modis* (*OLD* s.v. 7). **exemplis pessumis [ex]cruciauero:** Με τη γραφή των χφφ., *exemplis pessumis excruciauero*, ο στίχος έχει μία επιπλέον συλλαβή. Οι Lindsay 1900, ²1910, De Melo 2011a, Torino 2013 ακολουθούν τον Camerarius 1552 και τον Bosscha, αλλάζοντας τη σειρά των λέξεων και γράφοντας τον βραχύτερο τύπο *excruciaro* αντί *excruciauero* (*exemplis excruciaro pessumis*). Αλλά η διόρθωση του Bothe 1831, *exemplis pessumis [ex]cruciauero*, την οποία επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες, φαίνεται αρκετά ικανοποιητική: συνεπάγεται ελάχιστη παρέμβαση στο κείμενο. Μπορούμε να μετρήσουμε τον στίχο χωρίς δυσκολία: *quānd(o) ēgō t(e) ēxēmplīs |⁵ pēssūmīs [ex]crūciāuērō*. Το ρ. *excruciare* είναι συχνό σε αναφορές στην τιμωρία δούλων (λ.χ. *Bac.*1183a, *Mil.*567, 843, 859, *Mos.*355, *Ps.*448), αλλά και το *cruciare* απαντά σε συναφή συμφραζόμενα (πβ. 731, *As.*709, 888–9). Τέλος, χάνεται μεν η παρήχηση που προκύπτει από τη μετάθεση (*exemplis excruciaro*), βλ. Lindsay 1900 ad loc., αλλά αντ’ αυτού με τη μικρή παρέμβαση στη γραφή των χφφ. έχουμε ομοιοτέλετο με τον επόμενο στίχο (*miserō*).

692 sutelas: Ο όρος *sutela* αναφέρεται μεταφορικά στη μηχανορραφία, ομοίως *Cas.*95, πβ. *consutis dolis* (*Am.*367, *Ps.*353, 540), βλ. Paul. *Fest.*407L: *sutelae dolosae astutiae a similitudine sumentium dictae*, επίσης πβ. Όμ.*Il.*18.367: *κακὰ ῥάψαι*, Όδ.*16.379*: *φόνον αἰπὸν ἐράπτομεν*, Αἰσχύλ. *Ag.*1604: *τοῦ φόνου ῥαφεύς*, Ἀλεξ. fr.103.2–3 K–A: *ῥάπτουσι δὲ πᾶσιν ἐπιβουλᾶς*, βλ. Brotherton 1926: 46, Arnott 1996a ad Alex. fr.103. **morti misero:** με δοτική, όπως στα *As.*608: *inmerito meo me morti dedere optas?* και *Mer.*472: *me toxico morti dabo*, πβ. *Am.*809: *haec me modo ad mortem dedit* (με εμπρόθετο). Η δοτική δηλώνει την κατάληξη της κίνησης και στα χωρία αυτά έχουμε πλαυτιανές παραλλαγές μιας ποιητικής έκφρασης, η οποία ανάγεται στη θρησκευτική φόρμουλα *leto dare* (βλ. Βάρ. *L.L.*7.42: *in funeribus indictiuis, quo dicitur ‘ollus leto datus est’*, *Fest.* 304L: *Quiris leto datus*), πβ. Ένν. *trag.*289–90R³ (=347–8W=283–4J): *uerum quom liberi leto dati/sunt in bello*, ομοίως Πακ. *trag.*148R³ (=145W), Λουκρ. 5.1007, Βεργ. *A.*5.806, 11.172, 12. 328, Οβ. *Met.*

1.670, 3.120, 547, 11.374, 12.463, κ.α., ακόμη Άκκ. *trag.*117R³ (=75W): *nosque ut seuorsum diuidos leto offeres*, 491R³ (=492W): *tun quod superest socium mittis leto?*, Βεργ. *A.*2.85: *demisere neci*, 10.319: *deiecit leto*, 662: *obuia multa uirum demittit corpora Morti*, πβ. Όμ. *Ύλ.*1.3: *Άϊδι προΐαψεν*, Όβ. *Fast.*2.664: *corpora non leto missa trecenta forent*, Όρ. *S.*2.3.197: *mille ouium insanus morti dedit*, 2.5.49: *siquis casus puerum egerit Orco*, και φαίνεται ότι ίσως σε ορισμένες τουλάχιστον από τις σχετικές εκφράσεις λανθάνει η προσωποποίηση του θανάτου, βλ. Hallidie 1891 ad loc., ET§87, Lindsay 1907: 20, Palmer 1954: 298, Jocelyn 1969 ad *Enn. trag.*283, Dunsch 2001 ad *Mer.*472, De Melo 2007: 152.

693 interiisse–periisse: ομοιοτέλετο. **praedicient:** υποτακτική ενεστώτα (προτρεπτική) του ρ. *praedicare*.

694 nihil interdico aiant uiuere: Ο στίχος ως έχει στα χφφ. είναι εσφαλμένος (*nihil † interdico dicant † uiuere*), διότι περιλαμβάνει μία επιπλέον συλλαβή και δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά. Οι Elmer 1900, Ernout 1933, Torino 2013 τον θεωρούν αθεράπευτο. Από τις διορθώσεις που έχουν προταθεί (*Fleckeisen* 1850: *nihil interduo, aiant*, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879· *Ussing* 1878: *nihil interdo; dicant*, πβ. Brix ⁴1884, *Cocchia* 1886, *Zambaldi* 1886, *Sonnenschein* 1899 (χωρίς τη στίξη)· *Leo* 1895: *nihil intererit: dicant uiuere*, πβ. *Pascal* ²1904· *Havet* 1932: *nii pendo, dicant*), επικρατέστερη είναι η επιλογή του *aiant*, που πρότεινε ο *Fleckeisen*, αντί του *dicant* των χφφ., βλ. *Schoell* 1887, *Hallidie* 1891, *Morris* 1898, *Lindsay* 1900, ²1910, *Goetz–Schoell* 1904, *Brix–Niemeyer* ⁶1910, *Waltzing* 1920, *Brix–Niemeyer–Köhler* ⁷1930, *De Melo* 2011a· σ’ αυτήν την περίπτωση, πρέπει να θεωρηθεί είτε ότι παραλείπεται το *ne* είτε ότι το *nihil interdico* είναι παρένθεση και η υποτακτική εκφράζει παραχώρηση («ας λένε...»), βλ. *Waltzing* 1920 ad loc., πβ. *Morris* 1898 ad loc. Η διόρθωση αυτή συνάδει με το νόημα, επιλύει το μετρικό πρόβλημα (*dūm p̄r̄eās, n̄h̄il īnt̄rd̄ic(o) |⁷ āiānt ūiū̄r̄ē*) και ίσως μπορούμε με ορισμένες επιφυλάξεις, διότι για το *aiant* δεν έχουμε παραδείγματα στον Πλάτο, βλ. *Torino* 2013 ad loc., να την επιλέξουμε.

695 pol: βλ. ad 158. **si istuc faxis, haud sine poena feceris:** βλ. ad 296· το *faxis* είναι αρχαϊκός τύπος της οριστικής τετελεσμένου μέλλοντα αντί του *feceris*, πβ. 124.

696 rebitet: βλ. ad 380.

697 pro di immortales!: ομωτική επιφωνηματική έκφραση της ομιλουμένης, πβ. 974, βλ. *Hofmann* ³1951: 28. **nunc...nunc...:** αναφορά. **teneo:** βλ. ad 10.

698 quid hoc sit: Τα χφφ. παραδίδουν εδώ quid sit hoc. Η αλλαγή στη σειρά των λέξεων έγινε από τον Bothe 1821· η συνήθης σειρά των λέξεων είναι quid hoc est/sit, πβ. λ.χ. 660, 669, *As.*407, *Bac.*1121, *Men.*384, 522, 997, *Poen.*1250, και την υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες, διότι εξυπηρετεί το μέτρο (quid hōc sīt, με ιαμβική βράχυνση και ανάλυση της άρσης), εκτός από τον Hallidie 1891, ενώ οι Fleckeisen 1850, Harrington 1879, Zambaldi 1886, γράφουν quid hoc negotist.

699 patrem–patria: παρονομασία και παρήχηση.

700 aequē melius: Στον εμφατικό συνδυασμό του aequē (adaequē) με συγκριτικό βαθμό συνδυάζονται δύο εκφράσεις: aequē bene και melius, πβ. 828, *Mer.*335: homo me miserior nullust aequē, opinor, και πιθανώς ο συνδυασμός αυτός ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. Lindsay 1907: 38, *KS* II.467, *LHS* II.110.

702 me meaeque: παρήχηση.

703 Ο Ηγίων θυμάται την εντολή που έδωσε στον Φιλοκράτη (264), αλλά ίσως εδώ δεν έχουμε μια ασυνέπεια, όπως επισημαίνουν αρκετοί από τους υπομνηματιστές. Όταν απευθυνόταν τότε στον Φιλοκράτη, ο Ηγίων θεωρούσε πως ήταν ο Τύνδαρος. Ίσως πρόκειται για μια μικρή ψυχολογική λεπτομέρεια στη σκιαγράφιση του Ηγίωνα, ο οποίος ορίζει ως αποδέκτη της εντολής τον Τύνδαρο, ευρισκόμενος σε σύγχυση, διότι αδυνατεί ακόμη να αφομοιώσει την κατάσταση. **uotuin:** i.e. uotui ne, δηλαδή uetui ne, παλαιός τύπος του ρ. uetare («απαγορεύω»), που παραδίδεται από το B³.

704 Ο αργός ρυθμός εκφοράς της ερώτησης του Ηγίωνα (cūr ēs | aūsūs mēntīrī mīhī?) τονίζει το αυστηρό ύφος του Ηγίωνα (ausus).

707 at erum seruauī quem seruatum gaudeo: επανάληψη (seruauī–seruatum) και παρηχήσεις (–m και ser–), πβ. *Cur.*335: immo seruo et seruatum uolo. Η μετρική δομή του στίχου, ακριβώς ίδια με αυτήν του 710, συνάδει με την παρηρησία με την οποία ο Τύνδαρος ανταπαντά κάθε φορά στον Ηγίωνα, υπερασπιζόμενος τις ενέργειές του (āt ērūm sēruāuī, |⁵ quēm sēruātūm gaūdēō ~ 710: āt ēg(o) āiō rēctē, |⁵ qu(i) ābs tē sōrsūm sēntīō).

709 Η χασμωδία στην τομή (factum | arbitrare) είναι επιτρεπτή, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543. **malene:** i.e. male (επίρρημα) + ne (ερωτηματικό μόριο). **arbitrare:** i.e. arbitraris.

711 cogitato: προστακτική μέλλοντα με σημασία ενεστώτα, βλ. B I.358–9.

713 emitteresne...manu: βλ. ad 408.

715–26 Το χάσμα που προκαλεί η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτό που ο Ηγίων θεωρεί ως το δικαίωμά του ως κυρίου και την αντίληψη του Τύνδαρου για το χρέος του ίδιου απέναντι στον Φιλοκράτη, το οποίο υπερασπίζεται σθεναρά, και την αφοσίωσή του σ' εκείνον είναι αγεφύρωτο: ο Ηγίων δεν δύναται να δώσει καμία απάντηση· αντ' αυτού, θα επιλέξει τη βία, επιβάλλοντας στον Τύνδαρο την τιμωρία, πβ. Dumont 1974: 512, Konstan 1983: 60, Leigh 2004: 95. Αξιοσημείωτο είναι εδώ προβάλλουν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο και συγκρούονται οι δύο αντιφατικές (και ταυτόχρονα συμπληρωματικές) όψεις της δουλείας, που παρουσιάζονται στο πλέγμα των σχέσεων εξουσίας που συνδέουν τον Τύνδαρο με τον Ηγίωνα και τον Φιλοκράτη αντίστοιχα: ο Ηγίων πρεσβεύει την καταπιεστική επιβολή της εξουσίας του κυρίου, την απαίτηση για αφοσίωση και την επιβολή της τιμωρίας για την ανυπακοή· ο Τύνδαρος εκφράζει μια συναισθηματική θεώρηση της δουλείας, πβ. Dumont *op.cit.*, Konstan *op.cit.*: 61, 62, καθώς αντιλαμβάνεται πράγματι τη σχέση του με τον Φιλοκράτη με όρους αμοιβαιότητας και σχεδόν συγγένειας, μολονότι στην ουσία πρόκειται για μια «ανθρωπιστική» επίφαση, η οποία με τη σειρά της έχει ως αποτέλεσμα την αφοσίωση του δούλου, βλ. Thalmann 1996: 116–17, 128, πβ. Stewart 2012: 72.

715 opinor: Σ' αυτήν την τελική αμηχανία του Ηγίωνα, ο οποίος δεν μπορεί να απαντήσει στα επιχειρήματα του Τύνδαρου, πβ. 716, 721, η τραγωδία και η κωμωδία γίνονται ένα, βλ. Kraus 1977: 168 (“Hier ist der Punkt, wo Komödie und Tragödie eins werden”).

717 postulauisti: βλ. ad 186.

718 recens: επίρρημα (*OLD* s.v. recens²), πβ. *Cist.*136. **nuperum, nouicium:** Το *nuperum* είναι *άπαξ λεγόμενον*, σχηματισμένο από το επιρρ. *nuper*. Για το ασύνδετο, βλ. ad 406. Το *et*, το οποίο παραδίδεται από όλα τα χφφ., είναι εσφαλμένο. Η ορθή γραφή σώζεται από τον Νόνιο 208L. Το επίθετο *nouicius* χρησιμοποιείται για τον νεοαποκτηθέντα δούλο, λ.χ. *Ter. Eu.*582, *Βάρ. R.R.*1.17.3, *Κικ. Sest.*78, *Πετρ.* 139.5, *Απουλ. Met.*8.26 (*OLD* s.v. 1a).

719 consulerem: αντί γ' ενικού προσώπου, το οποίο θα συμφωνούσε με τα προηγούμενα· *σχήμα κατά τὸ νοούμενον ἢ κατά σύνεσιν*.

720 quicum una: i.e. *quocum* (αρχαϊκή αφαιρετική *qui* αντί *quo*): πλεονασμός μαζί με το επίρρημα *una* («μαζί», *OLD* s.v. 1a).

721 petito: βλ. ad 110.

722 ponderosas, crassas: ομοιοτέλευτο· για το ασύνδετο, βλ. ad 406. **compedes:** βλ. ad 652.

723 latomias lapidarias: παρήχηση και ομοιοτέλετο. *latomiae* είναι ο Ελληνικός (δωρικός) όρος για το *lapicidinae* (736, 944, 1000), πβ. *Poen.*827: *uel in lautumiis uel in pistrino mauelim*. Εκτός από τον *carcer*, στη Ρώμη υπήρχαν οι *lautumiae*, λατομεία στη βορειοανατολική πλευρά του Καπιτωλίνου λόφου, τα οποία χρησιμοποιούνταν επίσης ως φυλακή (Λίβ. 32.26.17, 37.3.8): ο όρος είναι δάνειο από τις Συρακούσες, όπου τα λατομεία χρησιμοποιούνταν για τον ίδιο σκοπό, βλ. Βάρ. *L.L.*5.151: *quod Syracusis, ubi de causa custodiuntur, uocantur latomiae, et de lautumia translatum, quod hic quoque in eo loco lapidicinae fuerunt*, Paul. *Fest.*104L: *Lautumias ex Graeco et maxime a Syracusanis, qui λατομίας et appellant et habent ad instar carceris: ex quibus locis excisi lapides ad extruendam urbem*: βλ. Shipp 1955: 152, *NTDAR* s.v. *Lautumiae*. Η αναφορά του όρου *lautumiis* στο χωρίο από τον *Poenulus* είναι ευκαιριακή και τα συμφραζόμενά του μαρτυρούν την πλαυτιανή επέκταση του διαλόγου, με την περιγραφή της διαφθοράς που επικρατεί στο σπίτι του *Ieno*, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 101. Στους *Captivi*, όμως, προσδιορίζεται από το επίθετο *lapidarias*, το οποίο δεν αποτελεί πλεονασμό, διότι πρέπει να καταστεί σαφές ότι η τιμωρία που επιβάλλεται στον Τύνδαρο συνίσταται σε σκληρή εργασία στο λατομείο (πβ. 724–6, 729–731, 1004: *urupa*) και όχι σε φυλάκιση στις *lautumiae*, βλ. Ussing 1878 ad 717 (=723), ειδικά διότι φαίνεται ότι οι *lautumiae* πιθανώς ήδη από το 210 π.Χ. και σίγουρα από το 198 π.Χ. χρησιμοποιούνταν ως φυλακή και όχι για την εξόρυξη πέτρας, βλ. Le Galle 1939: 76–80, πβ. Cadoux 2008: 202–3, 208–9.

724 octonus: διανεμητικό, «οκτώ έκταστος (την ημέρα)» (*OLD* s.v. *octoni* 1).

725 cotidiano: επίρρημα αντί του συνηθέστερου *cottidie*, πβ. Αφράν. *tog.*369R³, Κικ. *Ver.*2.4.18, *Rep.*6.2· διόρθωση του *Gulielmii* 1583: 78–9 αντί της εσφαλμένης γραφής των χφφ. *cotidianos*. **sesqueopus:** i.e. *sesqui+opus*, «εργασία μίας και μισής ημέρας».

726 Ο στίχος είναι ολοσπόνδειος. **‘Sescentoplago’:** Το όνομα είναι επινοημένο από το *sescenti* («εξακόσια»), το οποίο συχνά χρησιμοποιείται, για να δηλώσει έναν απροσδιόριστο μεγάλο αριθμό (λ.χ. *Aul.*320, *Bac.*1034, *Poen.*166, *Ps.*632, *Trin.*791, Τερ. *Ph.*668, *OLD* s.v. 2) και το *plaga* («πλήγμα»): «Μυριόπληκτος», πβ. *Bac.*361–2: *credo hercle adueniens nomen mutabit mihi/facietque extemplo Crucisalum me ex Crisalo*.

728 perduis: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του *perdas*, κατάλληλος για το σοβαρό ύφος της παράκλησης του Αριστοφόντη (727: *per deos atque homines ego te optestor*, Hegio), βλ. De Melo 2007: 248. Το ρ. *perdere* χρησιμοποιείται εδώ με

τη σημασία «καταστρέφω», «βλάπτω» (*OLD* s.v. 1a). **curabitur**: Ο Ηγίων παρερμηνεύει σκόπιμα το ρ. *perdere*, δίνοντάς του τη σημασία «χάνω» (*OLD* s.v 3a), όπως φαίνεται και από τον επόμενο στίχο, όπου αναφέρεται στα μέτρα φύλαξης του Τυνδάρου με μια κωμική τροπή τυπικά πλαυτιανή, προκειμένου να δώσει την ειρωνική απάντησή του στον Αριστοφόντη, ο οποίος έχει πλέον κατανοήσει την καταστροφή που προκάλεσε και επιχειρεί να αποτρέψει την τιμωρία του Τυνδάρου.

729 Ολοσπόνδειος. **nam noctu neruo**: παρήχηση. **noctu**: αφαιρετική του αμάρτυρου **noctus*, -us, με επιρρηματική χρήση (*OLD* s.v.). **neruo**: Δεν έχουμε σαφή εικόνα για τη μορφή του συγκεκριμένου οργάνου περιορισμού και βασανισμού, το οποίο αναφέρεται με τη μεγαλύτερη συχνότητα στις κωμωδίες του Πλαύτου, πβ. *Aul.*743, *Cur.*689–92, 718, 723, *Poen.*1269, 1399, 1409, *Rud.*872, 876, 887–9, *fr.inc.*xxi M: *perfidiose captus edepol neruo ceruices probat*, επίσης *Poen.*1354 και 1365 (όπου πιθανώς υπονοείται), πβ. Τερ. *Ph.*325, 694–6. Αλλά φαίνεται ότι στην εποχή του Πλαύτου ήταν σταθερός μηχανισμός (πιθανώς ξύλινος), στον οποίο δενόταν ο λαιμός του κρατουμένου, ώστε αυτός να ακινητοποιείται, ενώ αργότερα κατασκευαζόταν από σίδηρο και δένονταν σ’ αυτόν τα πόδια, βλ. *Fest.* 162L: *Neruum appellamus etiam ferreum uinculum, quo pedes inpediuntur. quamquam Plautus eo etiam ceruices uinciri ait: “perfidiose captus edepol neruo ceruices probat”*, βλ. Allen 1896: 46–52, 60, 62–3. **custodibitur**: παλαιός τύπος αντί του *custodietur*· ομοιοτέλετο με τον στ. 728 (*curabitur*).

731 hunc ego: Όλοι οι εκδότες υιοθετούν τη γραφή του S, την οποία υποστήριξε ο Pylades, *metri gratia* (dī(u) ěg(o) hūnc) και διότι συνήθως η ονομαστική της προσωπικής αντωνυμίας προηγείται της δεικτικής στον Πλαύτο, βλ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 *ad loc.*, μολονότι όχι πάντα. Τη γραφή των χφφ. διατηρεί ο Torino 2013 (*ad loc.*: “metro non retinente”). Πράγματι ο στίχος αναλύεται χωρίς δυσκολία: dī(u) hūnc ěgō crūcīābō |⁵ nōn ūn(o) ābsōluām dīē (αρχίζει με προκελευσματικό, με την ιαμβική βράχυνση hūnc ěgo)· η ρυθμική αντίθεση ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο ημιστίχιο συνάδει με το νόημα, πβ. Gratwick–Lighley 1982: 131, ενώ η εμφατική θέση του *hunc* στην αρχή του στίχου εκφράζει καλύτερα την οργή του Ηγίωνα και ενισχύει τη δραματική ειρωνεία.

732 certumne est tibi istuc?: βλ. *ad* 492.

734 inpingier: αρχαϊκός τύπος του απαρεμφάτου παθητικού ενεστώτα αντί του *inpingi* στο τέλος του στίχου *metri gratia*. Ομοίως το αρχαϊκό απαρέμφατο *curarier* (737) αντί *curare*.

740 periculum uitae meae tuo stat periculo: χιαστό και πολύπτωτο. Στα λόγια του Τυνδάρου συνυπάρχει η αγωνία και η δραματική ειρωνεία, βλ. Raffaelli 2006 (=2009): 164. **periculum:** βλ. ad 91. Ο συγκεκριμένος τύπος χρησιμοποιείται στην αρχή του στίχου και ο πλήρης στο τέλος χάριν του μέτρου, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 542.

741 post mortem in morte nihil est quod metuum mali: παρήχηση και πολύπτωτο (mortem–morte). Στα λόγια του Τυνδάρου βρίσκουμε μια πολύ πρώιμη απήχηση της επικούρειας αντίληψης για τον θάνατο, πβ. Κικ. *Amic.*14: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali, Λουκρ. 3.838–41: ubi non erimus,...scilicet haud nobis quicquam, qui non erimus tum./accidere omnino poterit sensumque mouere, 866: scire licet nobis nil esse in morte timendum, η οποία θα μπορούσε να προέρχεται από το Ελληνικό πρότυπο, πβ. Westaway 1917: 67, Coleman–Norton 1936: 328, Grimal 1969: 396.

747 rebitet: βλ. ad 380.

749 peristis, nisi istunc: Η χασμωδία που προκύπτει με τη γραφή των χφφ. (nisi hunc) δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, ενώ η αλλαγή του peristis στον εκτενέστερο τύπο, την οποία επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες δεν επιλύει τη δυσκολία. Άλλοι εκδότες και υπομνηματιστές έχουν προτιμήσει τη μετάθεση (Fleckeisen 1850: peristis, nisi iam hunc, πβ. Harrington 1879, Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Schoell 1887, Morris 1898, Sonnenschein 1899), ενώ οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 την προσθήκη nisi hunc <nunc>. Φαίνεται, όμως, ορθότερη η διόρθωση του Brix 1865, istunc αντί του nunc, την οποία υιοθετεί ο Torino 2013. Η χρήση της αντωνυμίας hic εδώ θα ήταν αδόκιμη, εφόσον μετά την εντολή του Ηγίωνα (746: abducite), οι Iorarii έχουν απομακρύνει από κοντά του τον Τύνδαρο, ενώ είναι συχνή η σύγχυση των τύπων των iste και hic στα χφφ., βλ. Bach 1891: 242–3 (όπου και παραδείγματα), ο οποίος επιδοκιμάζει τη διόρθωση του Brix. Με τη διόρθωση ο στίχος αναλύεται μετρικά ως εξής: pĕrístīs, nīs(i) ĭstūnc |⁵ i(am) ĕ cōnspĕct(u) ābdūcītīs (ĭstunc με ιαμβική βράχυνση). **peristis:** Ο παρακείμενος είναι ισχυρότερος από τον μέλλοντα σε εκφράσεις αυτού του είδους, πβ. *Men.*416, *Mil.*163, 828, *Poen.*355, *Rud.*811–13.

750 Οι επόπτες απομακρύνουν τον Τύνδαρο προς τα αριστερά σέρνοντάς τον, καθώς μιλά για τελευταία φορά σ' αυτήν τη σκηνή. **uis haec quidem hercle est:** Προφανώς πρόκειται για στερεότυπη, ίσως παροιμιακή, έκφραση, πβ. Τερ. *Ad.*943, Σουητ. *Jul.* 82.1, βλ. Otto 1890: 374, Morris 1898 ad loc. **hercle:** βλ. ad 11. **et trahi et trudi simul:** αναφορά (et...et...) και παρήχηση.

751 illic: αρχαϊκός τύπος της αντωνυμίας *ille*. **recta:** sc. *uia*: η αφαιρετική χρησιμοποιείται ως επίρρημα («κατ' ευθείαν»). **philacam:** Ο όρος δεν απαντά αλλού. Ο Torino 2013 επιλέγει την παλαιότερη ορθογραφία αντί του *phylacam*, που γράφουν οι υπόλοιποι εκδότες.

752 ego illis captiuis aliis documentum dabo: Ομοίως ο Θεοπροπίδης στη *Mostellaria* (1116: *exempla edepol faciam ego in te*) και ο Δημέας στους *Adelphoe* (771–2: *exemplo omnibus/curarem ut esses*).

754 absque: «εάν δεν»: αρχαϊκή φορμουλαϊκή έκφραση, στην οποία η πρόθεση συντάσσεται με προσωπική ή δεικτική αντωνυμία σε αιτιατική και πάντα με τα *esset/foret* (απρόσωπα) και η οποία ισοδυναμεί με υποθετική πρόταση και απαντά μόνο στην κωμωδία, έξι φορές στον Πλάτο (πβ. *Bac.*412, *Men.*1022, *Per.*836–7, *Trin.*832, 1127) και δύο στον Τερέντιο (*Ph.*188, *Hec.*601), εκφράζοντας το μη πραγματικό στο παρελθόν, εκτός από την περίπτωση της *Hecyra*, που αναφέρεται στο παρόν, βλ. *OLD* s.v. 1a, ET§383γ, Lindsay 1907: 83, KS I.510, LHS II.258.

755 Ο στίχος είναι ολοσπόνδειος, όπως και ο επόμενος. **offrenatum...ductarent dolis:** μεταφορά από το άλογο που το σέρνουν με το χαλινάρι, η οποία ίσως λανθάνει στη μεταφορική χρήση του *ductare* στα συμφραζόμενα της εξαπάτησης εν γένει, βλ. Brotherton 1926: 52–3.

756 nunc certum est: βλ. ad 492.

757–65 Ο θρήνος του Ηγίωνα προσεγγίζει μεν το τραγικό πάθος, αλλά ειδικά η αναφορά στην αρπαγή του Τυνδάρου, πέραν του ότι ενισχύει την ειρωνεία, λειτουργεί επίσης ως προοικονομία, δηλαδή ως μια ένδειξη προς το κοινό ότι προφανώς σύντομα θα ακολουθήσει κάποια εξέλιξη που θα μεταβάλει την κατάσταση, πβ. Legrand 1910: αγγλ. μετ.: 434, Viljoen 1963: 56–7, Raffaelli 2006 (=2009): 164 και σημ. 14. Παρατηρούμε ότι ο Ηγίων δεν κάνει λόγο απλώς για την απαγωγή του γιου του, αλλά και για τον Σταλαγμό (760–1: *quem mi seruus surpuit/neque eum seruuum unquam repergi*) και ειδικά η αναφορά αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά φαίνεται ότι στο πλεόν κατάλληλο χρονικό σημείο προετοιμάζει ως έναν βαθμό το κοινό για την επικείμενη εμφάνιση του Σταλαγμού.

757–8 satis sum semel...sperauit/ex seruitute...exemisse: παρηγήσεις.

760 surpuit: βλ. ad 8.

761 neque...neque...: αναφορά.

762 maior: sc. *filius*.

763 quasi in orbitatem liberos produxerim: Τα λόγια του Ηγίωνα θυμίζουν κατά κάποιον τρόπο την ευριπίδεια Εκάβη, πβ. *Εκ.*421: *ἡμεῖς δὲ πενήκοντά γ' ἄμμοιροι τέκνων*, κυρίως 765–6: ΑΓ. *ἦ γὰρ τιν' ἄλλον ἔτεκες ἢ κείνους, γύναι*; ΕΚ. *ἀνόνητά γ', ὡς ἔοικε, τόνδ' ὄν εισορᾶς* και εν μέρει 821: *οἱ μὲν γὰρ ὄντες παῖδες οὐκέτ' εἰσί μοι*, και θα μπορούσαν ίσως να απηχούν τον σχετικό λόγο της Εκάβης στην ομώνυμη τραγωδία του Εννίου.

764 hac: επίρρημα, «εδώ» (*OLD* s.v. 1a). **neminis:** παλαιά γενική του *nemo* αντί της κλασικής *nullius*: στο δράμα της Δημοκρατικής περιόδου απαντά μόνον εδώ (στο *Bac.*1201 πρόκειται για διόρθωση του *Leo* 1895 αντί του *ne is* των *χφφ.*, αποδεκτή από τους εκδότες, βλ. *Questa* 2008 ad loc.) και στον Έννιο *trag.*130R³ (=144W=140J), βλ. *Jocelyn* 1969 ad loc.: βλ. επίσης ad 764–5.

764–5 neminis/misereri certum est, quia mei miseret neminem: Η απαισιόδοξη κατακλείδα του Ηγίωνα ίσως έχει τραγική χροιά, βλ. Ένν. *trag.*130R³ (=144W=140J): *lapideo sunt corde multi, quos non miseret neminis*. **neminis–neminem:** πολύπτωτο και κύκλος.

765 misereri: Στην πλειονότητά τους οι εκδότες γράφουν *miserere* αντί του *misereri*, το οποίο είναι η γραφή των *χφφ.* και επιβεβαιώνεται επίσης από την έμμεση παράδοση των γραμματικών. Το απαρέμφατο του αποθετικού απαντά επίσης στο *Ps.*378 και στο *Truc.*223, όπου παραδίδεται από τα ΑΡ, αλλά διορθώνεται από όλους τους εκδότες, για να αποφευχθεί ο σπονδειός στον τέταρτο πόδα. Αλλά εδώ η διόρθωση δεν επιβάλλεται από το μέτρο και μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των *χφφ.*, όπως οι *Fleckeisen* 1850, *Ussing* 1878 (βλ. και ad 759 (=765)), *Harrington* 1879, *Morris* 1886, *Zambaldi* 1886, *Hallidie* 1891, *Sonnenschein* 1899 και *Torino* 2013. **certum est:** βλ. ad 492.

766–7 Μολονότι πρόκειται για ένα πικρό αστείο, το σχόλιο του Αριστοφόντη, πιθανότατα πλαυτιανής επινόησης, βλ. *Fraenkel* 1922: ελλ.μετ.: 340–1 σημ. 75, αποφορτίζει ως έναν βαθμό την ατμόσφαιρα μετά τα γεμάτα πικρία λόγια του Ηγίωνα (757–65), βλ. *Raffaelli* 2006 (=2009): 164. **exauspicai–redauspicandum:** πλαυτιανοί νεολογισμοί, *ἄπαξ λεγόμενα*: για τη Ρωμαϊκή αντίληψη που εκφράζουν, βλ. ad 649. **redauspicandum...denuo:** πλεονασμός. **catenas:** Τα δεσμά, στα οποία πρόκειται να επανέλθει ο Αριστοφόντης, έχουν επίσης θεματική αξία, όπως και τα λουριά και ακόμη τα βαριά πεδούκλια, με τα οποία δίνει εντολή ο Ηγίων να δέσουν τον Τύνδαρο, συμβολίζοντας τη σκληρή στάση που έχει υιοθετήσει.

ΠΡΑΞΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

Σκηνή 1^η (768–780)

(Εργάσιλος)

IV.i 1 Επί σκηνής εμφανίζεται ο Εργάσιλος. Επιστρέφει τρέχοντας από το λιμάνι και μονολογεί ενθουσιασμένος: φέρνει στον Ηγίωνα μια ευχάριστη είδηση και ελπίζει ότι με την αναγγελία της θα εξασφαλίσει στον εαυτό του δια βίου γεύματα.

2 Η τρίτη εμφάνιση του Εργασίλου επί σκηνής, μεστή κωμικής ενέργειας, διαλύει τη μακρά ένταση της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο, μετά την αποκάλυψη της απάτης και την τιμωρία του Τυνδάρου, πβ. Bungard 2008: 214, και προοικονομεί κατάλληλα την επικείμενη ευχάριστη τροπή που πρόκειται να λάβει η υπόθεση.

3 Η πληθωρική γλώσσα του *canticum* του *parasitus triumphator* φανερώνει τη σημαντική επέκταση του Ελληνικού προτύπου, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 170–1, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 768 sqq., Benz 1998a: 72. Εδώ έχουμε την εισαγωγή του δημοφιλούς μοτίβου του *seruus currens*, το οποίο παρουσιάζεται στην επόμενη σκηνή, αφού μεσολαβήσει το *canticum* του Ηγίωνα, και φέρει εμφανώς τη σφραγίδα της πλαυτιανής πρωτοτυπίας, βλ. ad IV.ii§2. Στο Ελληνικό πρότυπο στο σημείο αυτό πρέπει να μεσολαβούσε το τρίτο χορικό, μέσω του οποίου καλυπτόταν το χρονικό διάστημα για τις κινήσεις του Ηγίωνα εκτός σκηνής. Δεν είναι εφικτό να προσδιορίσουμε ποια μορφή είχε το τέταρτο μέρος του Ελληνικού προτύπου. Μπορούμε να περιοριστούμε στην υπόθεση πως ίσως άρχιζε με έναν μονόλογο του Ηγίωνα με περιεχόμενο συναφές με αυτό του *canticum* των στ. 781–89 και στη συνέχεια εμφανιζόταν ο παράσιτος, για να του γνωστοποιήσει την ευχάριστη είδηση.

4 Το *canticum* αρχίζει με δύο *tr*⁷, οι οποίοι λειτουργούν ως «γέφυρα» ανάμεσα στους *ia*⁶ της προηγούμενης σκηνής και τα ποικίλα μέτρα που έπονται, βλ. Moore 2012: 256 και συνεχίζει με την εναλλαγή *ιαμβικών* οκτωναρίων και *τροχαϊκών* σεπτεναρίων (*ia*⁸: 770–1, 773–4, 776–80 και *tr*⁷: 772, 775), η οποία συμβαδίζει με τον ενθουσιασμό του Εργασίλου, βλ. Lindsay 1900 ad IV.i, Taladoire 1956: 249, Danese 1985: 91 και σημ. 21· οι *ia*⁸ προσδίδουν κωμική υπερβολή, βλ. Tobias 1979: 15 και, όπως και οι *tr*⁷, είναι τα συνηθισμένα μέτρα των σκηνών που περιλαμβάνουν το μοτίβο του *seruus currens*, το οποίο πρόκειται να ερμηνεύσει ο Εργάσιλος σ' αυτήν και κυρίως στην επόμενη σκηνή, βλ. Moore *op.cit.*: 183.

768–71 Για την ευχαριστήρια προσευχή του Εργασίλου προς τον ύψιστο Δία ο Πλάυτος αντλεί στοιχεία από τη Ρωμαϊκή θρησκευτική γλώσσα, όπως στην αρχή του άσματος του Σαγαριστίωνα (*Per.*251–6), επίσης στο θριαμβευτικό άσμα του Τοξίλου (*Per.*753–8) και ακόμη στην ευχαριστήρια προσευχή του Γρίπου προς τον Ποσειδώνα (*Rud.*906–11), που φαίνεται ότι ως έναν βαθμό ανακαλούν την *gratulatio* ενός Ρωμαίου triumphator: η υψηλή επισημότητα και το πομπώδες ύφος διασφαλίζονται μέσω της χρήσης του τίτλου *supremus* (768, πβ. *Per.*252), του εκτενούς ασυνδέτου (770–1, πβ. *Per.*253), που επίσης απαντά στην προσευχή για τον εξαγνισμό των αγρών, την οποία παραδίδει ο Κάτων (*Agr.*141), προσαρμοσμένου εδώ στην προοπτική του παρασίτου, και ακόμη μέσω των παρηγήσεων και των συνηγήσεων, βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 124, 162–5, 170–1, πβ. Danese 1985: 86–7, Benz 1998a: 72, McCarthy 2000: 195.

768–9 Iuppiter supreme, seruas me measque auges opes,/maximas opimitates opiparasque offers mihi: Με τις παρηγήσεις και τις συνηγήσεις, το χιαστό (*seruas me measque auges*), τα ομοιοτέλευτα, την εμφατική θέση των *Iuppiter* και *opes* στην αρχή και το τέλος του στ. 768 και κυρίως με την παρονομασία (*opes/...opimitates opiparasque*) και τον σκόπιμο πλεονασμό (*maximas...opiparasque*), ο *Iuppiter Optimus Maximus* παρουσιάζεται ως θεματοφύλακας και πάροχος της αφθονίας, όπως στον μονόλογο του Σαγαριστίωνα στον *Persa* (251–3: *Ioui opulento, incluto, Ope gnato,/supremo, ualido, uiripotentii,/opes, spes bonas copias commodanti*). Το πολιτισμικό υπόβαθρο αυτής της παρουσίασης, απόλυτα κατάλληλης για τον *parasitus triumphator*, είναι Ιταλικό, καθώς ανάγεται στη μυθική γενεαλογία του *Iuppiter*, δηλαδή τη γέννησή του από την *Ops*, θεά προστάτιδα των παραγωγικών δυνάμεων της γης και της υλικής ευημερίας, στην οποία αναφέρεται δύο ακόμη φορές ο Πλάυτος στις κωμωδίες του (*Cist.*512–17, *Mil.*1082) και εκτενώς ο Έννιος στον *Euhemerus* (*var.*64–98V³), βλ. Danese 1985: 86–99, πβ. Woytek 1982 ad *Per.*251 sq.

770–1 Καθένας από τους δύο στίχους αρχίζει με παρήχηση στις τρεις πρώτες λέξεις (*laudem, lucrum, ludum/pompam, penum, rotationis*): παρατηρούμε ακόμη τη συσσώρευση των συνωνύμων (*ludum, iocum* και τα ετυμολογικά συγγενή *festiuitatem, ferias*, επίσης με παρήχηση) και το εκτενές ασύνδετο.

771 pompa: Η μεταφορική χρήση της *pompa* για τα εδέσματα απαντά δύο ακόμη φορές στον Πλάυτο, πβ. *St.*683: *agite ite foras: ferte pompam* (στον λόγο ενός δούλου), *Baccaria* fr.i M: *quis est mortalis tanta/fortuna affectus umquam.quanta nunc ego sum, cuius haec uentri portatur pompa?/uel nunc qui mi in mari | acipenser*

latuit antehac, cuius ego/latus in latebras reddam meis dentibus et manibus (όπου πιθανότατα μιλά ένας παράσιτος), πβ. ακόμη Περτ. 60.5: auidius ad pompam manus porreximus, Μαρτ. 10.31.3–4, 12.62.9.

772 Ο στίχος παραδίδεται εσφαλμένα στα χφφ., αλλά, με βάση τη μετρική δομή του canticum, αναμένουμε έναν tr⁷. Οι Leo 1895, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Torino 2013 τον θεωρούν αθεράπευτο. Οι Lindsay 1900, ²1910 και Ernout 1933 διατηρούν τον στίχο ως έχει (tr⁴+cr^c). Ορισμένες από τις προσθήκες που έχουν προταθεί απέχουν πολύ από τα χφφ. (Fleckeisen 1850: saluos sum στην αρχή του στίχου, πβ. Harrington 1879· Schoell 1887: quod domist στο τέλος· Havet 1932: <nato> nunc· Brix–Niemeyer ⁶1910: <nec deo> nunc). Ο Lindsay 1900 ad loc. πρότεινε nec <umquam>, το οποίο θα μπορούσε να έχει παραλειφθεί από τα χφφ. εξαιτίας του ομοιοτέλετου· ομοίως ο Danese 1985: 89 σημ. 17. Ο Questa 1995 γράφει nec cuiquam homini <quicquam>, ακολουθώντας επίσης τον Lindsay op.cit. Η προσθήκη του Geppert 1859: nunc<iam>, την οποία υιοθετούν οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές, συνεπάγεται την ελάχιστη παρέμβαση στη γραφή των χφφ. Σ’ αυτήν την περίπτωση, θεωρούμε ότι το supplicare certum est mihi ισοδυναμεί με supplicabo, διότι το nunciam συντάσσεται συνήθως με προστακτική ή μέλλοντα, βλ. Lindsay op.cit.: το certum est συντάσσεται συνηθέστερα με απαρέμφατο ενεστώτα (προφανώς με αναφορά στο μέλλον) και ενίοτε με οριστική μέλλοντα, βλ. ad 778. Συνεπώς, μπορούμε να επιλέξουμε την προσθήκη του –iam (nunc<iam>), η οποία συνάδει με το νόημα και συμπληρώνει το μέτρο (tr⁷: nēc cuiqu(am) hōmīnī sūpplicārē || nūnc<īām> cērtūm (e)st mīhī). **certum est mihi:** βλ. ad 492.

773 prodesse amico...inimicum perdere: χιαστό και αντιθέσεις.

774 Την αλλαγή στη διάθεση του Εργασίλου υπογραμμίζει το επαναλαμβανόμενο μοτίβο της ευδιάκριτα πλαυτιανής προσωποποίησης της ημέρας, βλ. ad 465, επίσης Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 75–7, 170. Πβ. επίσης τα λόγια του δούλου Γέτα στον Phormio του Τερεντίου στο ίδιο μοτίβο (841–2: ο Fortuna, ο Fors Fortuna, quantis commoditatibus/quam subito meo ero Antiphoni ope uostra onerastis diem). **amoenitate amoena amoenus:** Το σχήμα αυτό της επανάληψης, με πολύπτωτο και ετυμολογικό σχήμα είναι ιδιαίτερα προσφιλές στον Πλάυτο, λ.χ. Am. 278: optumo optume optumam operam das, Cas.826: mala malae male monstrat, πβ. Duckworth 1952: 343–4.

775 sine sacris hereditatem: «κληρονομιά χωρίς ιερές θυσίες», μεταφορικά «κέρδος (όφελος) χωρίς υποχρεώσεις· Ρωμαϊκή παροιμιακή έκφραση, πβ. Trin.484, βλ. Fest.

370L: in prouerbio dici solet, ... sine ulla incommode appendice: quod olim sacre non solum publica curiosissime administrabant, sed etiam priuata; relictusque heres sic<ut> pecuniae, etiam sacrorum erat; ut ea diligentissime administrare esset necessarium, Otto 1890: 163, Westaway 1917: 36, Beede 1949: 361, Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 170, Benz 1998b: 108–9. Ο Γελάσιμος χρησιμοποιεί μια παρόμοια μεταφορά, όταν πληροφορείται την άφιξη των πατρώνων του (*St.*384: *mi optigit hereditas*).

777 atque etiam amplius: Για το ποιο είναι το περιεχόμενο της ευχάριστης είδησης, που σπεύδει να αναγγείλει ο παράσιτος στον Ηγίωνα (*cui boni/tantum affero quantum ipsus a dis optat*), εν πολλοίς δεν χωρεί αμφιβολία: ο Φιλοπόλεμος έχει επιστρέψει· το κοινό έχει ήδη προετοιμαστεί γι' αυτήν την εξέλιξη από τον Πρόλογο και η απαντοχή του Εργάσιλου πως στο εξής θα απολαμβάνει *aeternum cibum* ως ανταμοιβή για την αναγγελία της είδησης (780) την επιβεβαιώνει. Αλλά εδώ υπάρχει κάτι ακόμη. Στο δευτερο αυτό σκέλος της δήλωσης του παρασίτου πρέπει να αναγνωρίσουμε την οικονομία, με την οποία ο Πλάυτος προοικονομεί σταδιακά τη λύση της υπόθεσης (βλ. και *ad* 757–65). Η προσθήκη της δεύτερης αυτής σκέψης στο τέλος του στίχου απαντά ως έναν βαθμό στη βασική προσδοκία του κοινού στο χρονικό αυτό σημείο, η οποία αφορά στην τύχη του Τυνδάρου: προφανώς ο Εργάσιλος υπαινίσσεται τη σύλληψη του Σταλαγμού, τον οποίον έχει ήδη δει στο λιμάνι (βλ. 874–5). Οι θεατές με τη σειρά τους, μολονότι πιθανώς δεν μπορούν να υποθέσουν ότι επίκειται η εμφάνιση του Σταλαγμού, είναι σε θέση τουλάχιστον να συμπεράνουν ότι σύντομα πρόκειται να αποκαλυφθεί με κάποιον τρόπο η πραγματική ταυτότητα του Τυνδάρου και ότι ο Εργάσιλος φέρνει κάποια πληροφορία σχετική με αυτήν την εξέλιξη: στη συνέχεια αναμένουν με αγωνία να ακούσουν όσα έχει να πει ο παράσιτος.

778–9 nunc certa res est: eodem pacto ut comici serui solent/coniciam in collum pallium: Η λειτουργία του *seruus currens*, που αποφασίζει να επιτελέσει ο Εργάσιλος, βρίσκεται σε συμφωνία με την εκ μέρους του ευρύτερη ανάληψη του ρόλου του «δούλου», δηλαδή της λειτουργίας του κατεξοχήν κωμικού χαρακτήρα στην κωμωδία, όπως ακριβώς και στην περίπτωση του παρασίτου στον *Curculio*, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 170, Moore 1998: 192, Antonsen–Resch 2005: 66. Ο Fraenkel *op.cit.* ήταν της άποψης ότι τα λόγια αυτά ενδέχεται να προέρχονται από το πρότυπο. Αλλά εδώ βρισκόμαστε στην περιοχή του πλαυτιανού μεταθεατρικού χιούμορ. Κάνοντας λόγο για κωμωδία (*ut comici serui*) μέσα στην κωμωδία, ο Εργάσιλος θυμίζει άλλους χαρακτήρες του Πλάυτου που αναφέρονται με παιγνιώδη

διάθεση σε τυπικές κωμικές συμβάσεις ή χαρακτήρες, λ.χ. *Bac.*649–50, 1087–9a, *Mer.*3, *Mos.*1149–51, *Per.*465–6, *Poen.*581, 597, *Ps.*1081–3, 1239–41, *Rud.*1249–51, επίσης Καικίλ. *com.inc.*243–4R³(=236–7W): ut me hodie ante omnes comicos stultos senes/uersaris atque inluseris lautissime, πβ. Knapp 1919a: 48–9, Taladoire 1956: 170, Wright 1974: 110–12, Lowe 2002: 19. Με υψηλό βαθμό μεταθεατρικής αυτοσυνειδησίας δηλώνει την πρόθεσή του να ερμηνεύσει το δημοφιλές πλαυτιανό μοτίβο του *seruus currens*, όπως ακριβώς ο Ερμής στον *Amphitruo* (986–7: nam mihi quidem hercle qui minus liceat deo minitarier/populo, ni decedat mihi, quam seruolo in comoediis?, μολονότι δεν έχει να μεταφέρει κάποιο μήνυμα) και ο Επίδικος (*Epid.*194–5: age nunciam orna te, Epidice, et palliolum in collum conice/itaque assimilato quasi per urbem totam hominem quaesiueris)· αναφέρεται, όπως και ο Επίδικος, στο *pallium collectum*, το οποίο θα σχολιάσει και ο Ηγίων με τη σειρά του στη συνέχεια (789, βλ. ad loc.) και περιγράφεται σε δύο ακόμη περιπτώσεις στη Ρωμαϊκή κωμωδία στα συμφραζόμενα του μοτίβου του *seruus currens* (Πλαύτ. *fr.inc.*lxxiv M: <x-> si quid facturus es, appende in umeris pallium/et pergat quantum <plus> ualet tuorum pedum pernicitas και Τερ. *Ph.*844–5: sed ego nunc mihi cesso qui non umerum hunc onero pallio/atque hominem propero inuenire), πβ. Petrone 1983: 168–9, 170, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 118–19, Csapo 1996: 46, Frangoulidis 1996b: 227, Moore op.cit., McCarthy 2000: 196, Lowe op.cit.

778 certa res est: i.e. certum est, βλ. ad 492· σε παράταξη με την οριστική μέλλοντα *coniciam*, πβ. *Am.*1048, *Aul.*676, *Bac.*382, *Mer.*472, 546. Το δίκωλο (Havet 1932, Questa 1995, Torino 2013) είναι καταλληλότερο από το κόμμα, το οποίο επιλέγουν οι υπόλοιποι εκδότες.

779 ex mē | hanc: προσωδιακή χασμωδία· η διόρθωση *med* δεν είναι απαραίτητη.

780 mē | ōb hūnc nūntiūm | aētērn(um): προσωδιακή χασμωδία και χασμωδία στη διαίρεση.

Σκηνή 2^η (781–900)

(Ηγίων – Εργάσιλος)

IV.ii 1 Ο Ηγίων επιστρέφει από το σπίτι του αδελφού του αποκαρδιωμένος και τραγουδά ένα θλιβερό άσμα. Ο Εργάσιλος δεν αντιλαμβάνεται την παρουσία του και με τη σειρά του εκφωνεί έναν ενθουσιώδη μονόλογο ως *seruus currens*. Όταν τελικά ο Ηγίων τον προσεγγίζει, κατορθώνει να τραβήξει την προσοχή του· μετά από μια

μακρά συνομιλία, στην οποία ο παράσιτος δίνει εντολές για την προετοιμασία ενός πλούσιου γεύματος, προκαλώντας στον Ηγίωνα την αμηχανία, ο Εργάσιλος γνωστοποιεί στον Ηγίωνα την επιστροφή του Φιλοπολέμου, του Φιλοκράτη, αλλά και του Σταλαγμού, του δραπέτη δούλου που απήγαγε τον Τύνδαρο. Τελικά ο παράσιτος αποκτά το κλειδί του γαστριμαργικού παραδείσου: ο Ηγίων τον ανακηρύσσει *cellarius* και στο εξής θα απολαμβάνει *aeternum cibum*, όπως επιθυμούσε.

2 Το μοτίβο του *seruus currens* απαντά οκτώ φορές στις κωμωδίες του Πλαύτου (*As.* 267–332, *Curc.* 280–327, *Epid.* 1–28, *Mer.* 111–72, *Mos.* 348–62, *St.* 274–325, *Trin.* 1008–73) και τέσσερις φορές στις κωμωδίες του Τερεντίου (*An.* 338–52, *Ph.* 179–96, 841–58, *Ad.* 299–326)· πβ. ακόμη Καικίλ. *com.* 132–3R³ (=117–18W), βλ. Wright 1974: 114. Συνήθως ένας δούλος (στους *Captivi* και στον *Curculio* ένας παράσιτος) σπεύδει επί σκηνης τρέχοντας, για να γνωστοποιήσει μια σημαντική είδηση, ευχάριστη ή δυσάρεστη. Στον *Amphitruo* (984–91) το μοτίβο παρωδείται, ενώ ο Επίδικος το χρησιμοποιεί ως μια «παράσταση» εντός του δράματος, για τους σκοπούς της απάτης του σε βάρος του Περιφάνη (*Epid.* 192–206). Στις κωμωδίες του Πλαύτου το μοτίβο παρουσιάζει μια σχεδόν σταθερή τυπολογία: (1) Το μεγαλύτερο μέρος της σκηνης συνίσταται στον εκτενή μονόλογο του *seruus currens*, ο οποίος περιλαμβάνει (α) την εισαγωγή του μονολόγου, όπου τονίζεται η σπουδαιότητα της είδησης που φέρνει ο *seruus currens* (768–80, βλ. *ad IV.i*§3, 790, πβ. *As.* 267–71, 281–5, *Mos.* 348–62, *St.* 274–9, Τερ. *An.* 338–40, *Ph.* 179–82, *Ad.* 299–304), (β) κωμικές απειλές, *de uia decedite*, προς οποιονδήποτε τυχόν βρεθεί στην πορεία του (791–826, βλ. *ad 791–801*) και τελικά μια φορμουλαϊκή έκφραση, με την οποία ολοκληρώνεται ο μονόλογος (827–8, βλ. *ad loc.*). (2) Κάποιος άλλος χαρακτήρας βρίσκεται πάντα επί σκηνης, δίχως να έχει αντιληφθεί την παρουσία του ο δούλος (μολονότι συνήθως πρόκειται για το πρόσωπο που αναζητά) και (α) παρακολουθεί τον μονόλογο, διατυπώνοντας κατά μέρος σχόλια (793, 799, 802, 805–6, 811–12, 823–4, 829, 831, βλ. *ad 793*), ενώ στη συνέχεια (β) τον προσεγγίζει και του απευθύνει τον λόγο (833–33a, 834), αλλά ο *seruus currens* αρχικά αδιαφορεί (833a, 834–4a). (3) Στη συνέχεια, η αναγγελία της επείγουσας είδησης ενδέχεται να επιβραδύνεται περαιτέρω, είτε εξαιτίας της εξάντλησης του *seruus currens* (λ.χ. *As.* 266–7, *Cur.* 309–12, *Epid.* 204–5, *Mer.* 123–7, *St.* 336–40, Τερ. *Ad.* 323–6), είτε διότι ο συνομιλητής του τον διακόπτει με διαδοχικές ερωτήσεις (λ.χ. *Mer.* 139–60)· στους *Captivi*, όπως και στον *Curculio*, η επιβράδυνση προκύπτει με διαφορετικό τρόπο και αφορά στην κωμική παρουσίαση

του παρασίτου, βλ. ad 843. Για τα τυπικά στοιχεία του μοτίβου στην πλαυτιανή κωμωδία, βλ. Duckworth 1952: 106, Csapo 1993: 42–6, Lowe 2009: 225.

Οι καταβολές του μοτίβου από τον αγγελιαφόρο της Ελληνικής τραγωδίας μέσω της παρωδίας στην Παλαιά Κωμωδία (λ.χ. Αρ. Άχ.175–9, 1069–70, Όρν.1121–23, 1168–71, Θεσ.571–3) και ως τη Νέα κωμωδία είναι ιδιαίτερα πιθανές, βλ. Guardi 1974: 5–15, Petrone 1983: 169. Σκηνές παρόμοιες με αυτές που βρίσκουμε στη Ρωμαϊκή κωμωδία προφανώς υπήρχαν και στη Νέα Κωμωδία, αλλά όχι με τη μορφή που έχουν στην *palliata*, όπως έχει θεωρηθεί κατά καιρούς (κυρίως υπό το φως των Μέν. Δύσκ.81–144 και Άσπ.399–419, Σικ.123–4, fr.462 K–A), βλ. Handley 1965 ad Men. *Dysk.*81, 1975: 125, Anderson 1970: 229–36, Webster²1970: 92–3, 197, Guardi 1974: 6, 8–10, Frost 1988: 42, ήδη γενικά Legrand 1910· αγγλ.μετ.: 342, Duckworth 1936: 102 σημ. 30 και ακόμη Csapo 1987: 399–419, 1989: 148–63, 1993: 41–58 (βασιζόμενος κυρίως στις κωμωδίες του Πλαύτου και του Τερεντίου). Το μοτίβο του *seruus currens* έχει Ελληνικά θεμέλια, αλλά στα σωζόμενα αποσπάσματα της Νέας Κωμωδίας δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη μιας καθιερωμένης κωμικής σύμβασης, πβ. Hunter 1985· ελλ.μετ.: 120, 230–1 σημ. 35· αντ’ αυτού, φαίνεται ότι μόνο στην *palliata* και, σύμφωνα με ό, τι σώζεται από αυτήν, μέσω των πλαυτιανών πρακτικών επιβράδυνσης και κυρίως του μοτίβου των απειλών *de uia decedite*, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 88–91, 124–33, 151–6, απέκτησε τη μορφή μιας καθιερωμένης κωμικής σύμβασης, πιθανώς και υπό την επίδραση του αυτοσχέδιου Ιταλικού θεάτρου, βλ. Lowe 2009: 230, 232. Ο Τερέντιος χρησιμοποίησε το μοτίβο αποφεύγοντας την κωμική υπερβολή του Πλαύτου, αλλά ταυτόχρονα ακολουθώντας την παράδοση της *palliata*, βλ. Lowe 2009: 225–34, κυρίως 226–7, 231–4.

Στους *Captivi* έχουμε μία από τις εκτενέστερες σκηνές αυτού του είδους, στην οποία εντοπίζονται τα περισσότερα από τα συστατικά του μοτίβου. Ο μονόλογος του Εργασίλου παρουσιάζει ευδιάκριτες ομοιότητες με τον πλαυτιανής επιπόησης μονόλογο του *parasitus currens* στον *Curculio*, βλ. Fraenkel op.cit.: 89, 129 (“*sicut lacte lactis similest*”), Petrone 1983: 170, και περιλαμβάνει το μοτίβο των τυπικών απειλών του *seruus currens* στην πλέον εκτεταμένη, πλούσια και ευφάνταστη εκδοχή που μπορούμε να βρούμε στις σωζόμενες κωμωδίες του Πλαύτου (791–822, υπό μορφή παρωδίας του διατάγματος ενός Ρωμαίου αξιωματούχου). Τόσο ο μονόλογος αυτός όσο και η μακρά συνομιλία του με τον Ηγίωνα φαίνεται ότι συνιστούν πλαυτιανή σύνθεση στη μεγαλύτερη έκταση, βλ. Fraenkel op.cit.: 88–91, 129–33,

152–3, Thierfelder 1965: 62 σημ. 18, Scafuro 1997: 432, Benz 1998a: 89–91, Lefèvre 1998: 21–2, Lowe 2002: 18–21, Stürner 2017: 49–50, 132 και σημ. 16. Αντίθετα προς την άποψη του Duckworth 1936: 97–8 και σημ. 18, 101, το περιεχόμενο της είδησης που φέρνει ο Εργάσιλος είναι ως έναν βαθμό προβλέψιμο για το κοινό: η επιστροφή του Φιλοπολέμου έχει ήδη προαναγγελθεί από τον Πρόλογο και την προοικονομεί ξεκάθαρα ο ίδιος ο Εργάσιλος (βλ. ad 777). Άλλωστε, για τον Ηγίωνα η μοναδική ευχάριστη είδηση θα μπορούσε να είναι η επιστροφή του γιου του. Το δραματικό αποτέλεσμα που προκύπτει από το μοτίβο του *seguus currens* στους *Captivi*, δηλαδή η κωμική επιβράδυνση, η οποία αξιοποιείται στο έπακρο (μεσολαβούν περισσότεροι από εκατό στίχοι από την είσοδο του Εργασίλου (768) μέχρι τη στιγμή που τελικά γνωστοποιεί στον Ηγίωνα την ευχάριστη είδηση (871–6)), αποσκοπεί πρωτίστως στο χιούμορ. Αλλά το μοτίβο λειτουργεί επίσης ως ένας μηχανισμός πρόκλησης της αγωνίας στους θεατές από μία συγκεκριμένη άποψη: το ερώτημα που έχει γεννηθεί στο κοινό ήδη από τον Πρόλογο και ειδικά μετά το τέλος της τρίτης Πράξης, αφορά στην αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας του Τυνδάρου και κυρίως στον τρόπο, με τον οποίον αυτή θα συντελεστεί. Ο Εργάσιλος, όπως επίσης προηγουμένως και ο Ηγίων, προοικονομούν μόνον εν μέρει το θέμα αυτό (βλ. ad 777 και βλ. ad 757–65 αντίστοιχα), ώστε να διασφαλιστεί η απαραίτητη προετοιμασία· αλλά η προσδοκία της οριστικής απάντησης προκαλεί στους θεατές την αγωνία και διατηρεί σε όλη την έκταση του μοτίβου το ενδιαφέρον τους.

3 Η γλώσσα είναι πληθωρική (με την παράταξη, το ασύνδετο, το ετυμολογικό σχήμα τις παρηχήσεις, τους πλεονασμούς) και γεμάτη από Ρωμαϊκά στοιχεία και εντυπωσιακούς συνδυασμούς (κωμικές ταυτίσεις, μεταφορές, νεολογισμούς, αστεία παρά προσδοκίαν), χαρακτηριστικούς της γλωσσικής φαντασίας του Πλάτου, και συνάμα τυπική του *seguus currens*· και είναι αυτή (και όχι η βιασύνη του Εργασίλου) το πραγματικό αντικείμενο του ενδιαφέροντος εδώ, πβ. Petrone 1983: 169.

4 Η σκηνή αρχίζει με ένα ακόμη *canticum* του Ηγίωνα σε βακχιακά μέτρα (781–89, όπου μεσολαβεί μόνον ένας *ia*⁴⁺(784)), τα οποία εκφράζουν τη θλίψη του, βλ. Lindsay 1922: 289, Duckworth 1952: 370, Tobias 1979: 9, 10, Moore 2012: 198, όπως σε μεγάλη έκταση και το προηγούμενο τραγούδι του (III.ii), το οποίο, όμως, ήταν γεμάτο αισιοδοξία. Η ομοιότητα στη μετρική δομή τονίζει τη μεταβολή της διάθεσης με τον πιο σαφή τρόπο, όπως και στη συνέχεια, όταν, τελικά, ο Ηγίων ξεσπά σε ένα χαρούμενο τραγούδι σε βακχιακούς στίχους (922–7). τα *cantica* του Ηγίωνα συμβαδίζουν με τις αλλαγές στη διάθεσή του και συμβάλλουν στην ψυχολογική του

σκιαγράφηση, πβ. Naudet ²1845: 98, Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad III.ii και ad IV.ii, Law 1922: 37, 91, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad 781 sqq., Taladoire 1956: 249, Maurach 2011: 434–5, Stürner 2017: 174. Ο Εργάσιλος τραγουδά τον τελευταίο στίχο του canticum (790: ba^c+ba^c) και έπονται tr⁷ (791–908), το κατεξοχήν μέτρο των σκηνών που περιλαμβάνουν το μοτίβο του seruus currens, βλ. Beare ³1964: 226, Gerick 1998: 144 σημ. 50, Moore 2012: 174, 183, στους οποίους μεσολαβεί ένα ακόμη σύντομο canticum (833–6) σε ιαμβικά και κρητικά μέτρα.

5 Στο επίπεδο της σκηνικής παρουσίασης στην αρχή της σκηνης, η στοιχειώδης αληθοφάνεια της εκ των πραγμάτων απίθανης, συμβατικής κατάστασης που δραματοποιείται σ' αυτήν τη σκηνή προϋποθέτει ότι ο Εργάσιλος ακόμη στερεώνει το pallium του, όταν ο Ηγίων έρχεται από τη δεξιά πλευρά της σκηνης και συνεπώς δεν τον βλέπει ούτε ακούει το τραγούδι του, βλ. Lindsay 1900 ad IV.ii.

781 in pectore...uoluto/...auctior est in animo: χιαστό.

781 (ba⁴) quānt(o) ín pēctōr(e) hānc rēm || mēđ māgī(s) uđlūtō. **rem meo magis uoluto:** παρήχηση. Η φράση uoluto in pectore ή in animo έχει τη σημασία «συλλογίζομαι», «φέρνω στον νού μου».

782 (ba⁴) tāntō m(i) aēgrītūd(o) | aūctiōr ēst ín ānimō.

783 (ba⁴) ād illūm mōđūm | sūblīt(um) đs ēssē m(i) hđđīē. **ad illum modum sublitum os esse mi hodie!:** απαρέμφοτο της αναφώνησης, συνηθισμένο στην κωμωδία και την ομιλουμένη, βλ. Hofmann ³1951: 49. **sublitum os:** βλ. ad 656.

784 (ia⁴) nēqu(e) íd pērspícēřē quíūī.

785 (ba^c+ba²) quđd cūm scībītūr || pēr ūrb(em) īnrīđēbōr. Οι Brix–Niemeyer ⁶1910, Ernout 1933 (με διαφορετική κωλομετρία), De Melo 2011a, Torino 2013 διατηρούν τον στίχο ως έχει στα χφφ. Οι υπόλοιποι εκδότες ακολουθούν τον Lindemann 1930 και προσθέτουν μετά το scribitur ένα <tum>, το οποίο συχνά στον Πλαύτο αντιστοιχίζεται με το cum· με αυτήν τη διόρθωση ο στίχος γίνεται ba⁴. Αλλά ο συνδυασμός ba^c+ba² είναι συχνός στα πλαυτιανά cantica, πβ. 788, 926, 927, ομοίως και ba^c+ba^c (506, 506a, 790), βλ. Questa 2007: 437–8 (όπου και περισσότερα παραδείγματα) και συνεπώς δεν συντρέχει λόγος να διορθώσουμε τη γραφή των χφφ. **scibitur:** παλαιός τύπος του μέλλοντα αντί του scietur.

786 (ba⁴) c(um) ēxtēmpl(o) ād fōr(um) | āduēnēr(o), đmnēs lđquēntūr. **cum extemplo:** βλ. ad 434.

787 (ba⁴) hīc illē (e)st sēnēx | dōctū(s) quōi uērbā dātā sūnt. **quoi uerba data sunt:**
βλ. ad 651.

788 (ba²+ba^c) sēd Ērgāsīlūs ēstn(e) hīc || prōcūl quēm uīdēō?

789 (ba⁴) cōnlēctō quīdēm (e)st | pālīō: quīdn(am) āctūrūst? **conlecto...est pallio:**
αφαιρετική κατηγορηματική της ιδιότητας. Παραμένοντας θεατής και, σύμφωνα με τη σύμβαση του μοτίβου του *seruus currens*, αθέατος από τον Εργάσιλο, βλ. ad IVii§2, ο Ηγίων σχολιάζει με απορία και αργότερα με θαυμασμό τις ενέργειες και τα λόγια του παρασίτου, δηλαδή τη θεαματική του «παράστασή» του, πβ. 799, 802, 805–6, 811–12, 823–4, 829, 831· προς τέρψη του κοινού τα σχόλια αυτά ενισχύουν το κωμικό αποτέλεσμα και ακόμη προσδίδουν στην κατάσταση μια μεταθεατρική διάσταση, εφόσον ο χαρακτήρας που παρακολουθεί γίνεται «κοινό» της «παράστασης» του *seruus currens*, βλ. Lowe 2002: 19, πβ. Slater 2000: 130–2, 135, 137.

790 (ba^c+ba^c) mōu(e) āps tē mōr(am) ātqu(e), || Ērgāsīl(e) āg(e) hānc rēm. Ο Εργάσιλος προτρέπει τον εαυτό του να βιαστεί, όπως και άλλοι *serui currens*, πβ. *Mer.*111–13, *St.*280–5, *Trin.*1007–15.

791–801 Στους στίχους αυτούς έχουμε το μοτίβο των απειλών *de uia decedite*: πβ. την παρωδία του μοτίβου των απειλών του *seruus currens* από τον Ερμή (*Am.*984–7, κυρίως 984–5: *concedite atque apscedite omnes, de uia decedite, /nec quisquam tam audax fuat homo qui obuiam opsistat mihi*, 990: *par est uia decedere et concedere*) και την απλούστερη εκδοχή στον *Mercator* (115–19: *simul autem plenis semitis qui aduersum eunt: aspellito, /detrude, deturba in uiam. haec disciplina hic pessuma est: /currenti, properanti hau quisquam dignum habet decedere. /ita tres simitu res agendaes sunt, quando unam occeperis: /et currendum et pugnandum et autem iurigandum est in uia*) και στον *Stichus* (284–7: *nunc, Pinacium, /age ut placet, curre ut lubet, caue quemquam flocci feceris, /cubitis depulsa de uia, tranquillam concinna uiam; /si rex opstabit obuiam, regem ipsum prius peruortito*). Στην πραγματικότητα, όμως, οι δύο *parasiti currens* του Πλαύτου είναι αυτοί που προσφέρουν την πλέον εμπλουτισμένη και κωμική εκδοχή του μοτίβου. Η ομοιότητα του πρώτου μέρους των απειλών του Εργασίλου προς όποιον τυχόν βρεθεί στον δρόμο του με εκείνες που διατυπώνει ο Κουρκουλίον στον αντίστοιχο μονόλογό του (*Cur.*280–7) είναι αξιοσημείωτη (*Capt.*793: *nam qui obstiterit ore sistet~Cur.*287: *quin cadat, quin capite sistat in uia de semita*· *Capt.*794–8: *facere certumst. proinde ut omnes itinera insistant sua: /ne quis in hanc plateam negoti conferat quicquam sui. /nam meus est*

ballista pugnus, cubitus catapultast mihi, /umerus aries, tum genu [ad] quemque | icero ad terram dabo, /dentilegos omnes mortales faciam, quemque offendero~*Cur.*281–2: fugite omnis, abite et de uia secedite, /ne quem in cursu capite aut cubito aut pectore offendam aut genu), πβ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 89, 129, Thierfelder 1965: 62 σημ. 15, Petrone 1983: 170· ο Εργάσιλος αναμφισβήτητα ξεπερνά κατά πολύ τον Κουρκουλίωνα (βλ. και ad 807–22).

791 Στη μορφή με την οποία παραδίδεται ο στίχος στα χφφ. παρουσιάζει μετρικό πρόβλημα. Ο Elmer 1900 αφήνει τον στίχο αθεράπευτο. Ο Brix 1865, ²1870, ³1876 γράφει *minor interminor...nequis mi <hic>.../nisi qui*, το οποίο απέχει πολύ από τα χφφ. (όπως ήδη ο Fleckeisen 1850 με την προσθήκη <hodie>), πβ. Ussing 1878, Harrington 1879, ενώ αργότερα (⁴1884) πρότεινε μόνον τον οβελισμό του *que* (*interminor[que]*), ο οποίος συνεπάγεται επίσης τη διόρθωση *nisi qui* στον επόμενο στίχο, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Pascal ²1904. Ο Schoell 1887 γράφει *obstet* αντί του *obstiterit* και *nisi qui* στον επόμενο στίχο, εφόσον διατηρεί το *nequis*. Απλούστερη, όμως, φαίνεται η πρόταση του Guietus, δηλαδή ο οβελισμός του *quis*, τον οποίο επιλέγουν οι περισσότεροι εκδότες: σ' αυτήν την περίπτωση, το υποκείμενο του *obstiterit* εννοείται από τον επόμενο στίχο (σχήμα *ἀπό κοινοῦ*). **eminor**: πβ. *eminatio* (799), *ἄπαξ λεγόμενα* (*OLD* s.vv.). **eminor interminorque**: παρονομασία. **obstiterit obuiam**: πλεονασμός.

793 obstiterit–sistet: παρονομασία. **ore sistet**: βλ. ad 791–801· πβ. επίσης *Mil.*850: *hoc illi crebro capite sistebant cadi*.

794 certumst: βλ. ad 492. **ut...insistant**: βλ. ad 115.

796–7 nam meus est ballista pugnus, cubitus catapultast mihi, umerus aries: Μια χαρακτηριστικά πλαυτιανή κωμική ταύτιση με Ρωμαϊκή στρατιωτική εικονοποιία, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 42, 52, 90, Taladoire 1956: 183, Della Corte ²1967: 259. **ballista pugnus, cubitus catapultast**: χιαστό. **ballista**: Στην Κλασική Λατινική δηλώνει τον στρατιωτικό μηχανισμό για τη ρίψη μεγάλων λίθων (λ.χ. *Κικ. Tusc.*2.57)· στον Πλάυτο σε δύο περιπτώσεις σημαίνει «βλήμα», πβ. *Poen.*201, *Trin.*668, επίσης Λουκίλ. 776 Marx, ενώ ο μηχανισμός αναφέρεται ως *ballistarium* (*Poen.*202), αλλά στα *Bac.*709, 710 ο όρος *ballista* φαίνεται ότι δηλώνει τον μηχανισμό, βλ. Barsby 1986 ad *Bac.*709–11. **catapulta**: Απαντά τρεις ακόμη φορές στον Πλάυτο με τη σημασία «βλήμα» (*Cur.*394, 398, *Per.*28, ομοίως Καϊκίλ. *com.*27R³ (=24W): *si umquam quisquam uidit quem catapultast aut ballista icerit*), αλλά και ως ο μηχανισμός (*Cur.* 690). **aries**: πβ. *Cas.*849: *pectus mi icit non cubito, uerum ariete*.

797 [ad] quemque | icero: Τη γραφή των χφφ., ad quemque icero, διατηρούν οι Lindsay 1900, ²1910, Elmer 1900, De Melo 2011a, αλλά η μετρική ανάλυση παρουσιάζει δυσκολία, ενώ η πρόθεση ad δεν συμφωνεί με τη χρήση του icero. Ο Pylades πρότεινε ut (χρονικό) στη θέση του ad και τον τύπο icero· την πρότασή του υιοθέτησαν οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Ernout 1933, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930. Αλλά στον λόγο του Εργασίλου εδώ κυριαρχεί η παράταξη. Είναι προτιμότερο να επιλέξουμε τον οβελισμό του ad, τον οποίο πρότεινε ο Leo 1895, με τον τύπο icero (Pylades), όπως οι Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920 και Torino 2013, καθώς με αυτόν προκύπτει η φράση quemque icero, η οποία αντιστοιχεί στη φράση quemque offendero (798) και μάλιστα σε χιαστή διάταξη με τις αντίστοιχες τους κύριες προτάσεις. Η χασμωδία στην τομή είναι επιτρεπτή. **ad terram dabo:** βλ. ad 124.

798 dentilegos: «συλλέκτες δοντιών», κωμικός νεολογισμός του Πλαύτου (*OLD* s.v.). Παρόμοιες κωμικές απειλές βρίσκουμε και αλλού στον Πλάυτο, πβ. *Bac.*595–8: ne tibi hercle haud longe est os te ab infortunio/ita dentifragibula haec meis manibus gestiunt/PA. quom ego huius uerba interpretor, mi cautiost/ne nucifragibula excussit ex malis meis, *Rud.*662: nimis uelim improbissumo homini malas edentauerint. **omnes... quemque:** σύνταξη κατά το νούμερον ή κατά σύνεσιν.

800 Η ίδια έκφραση απαντά στον Τερέντιο, *Eu.*801, όπου ο νεαρός Χρέμης απειλεί τον παράσιτο Γνάθωνα· είτε ο Τερέντιος ανακαλεί τον πλαυτιανό στίχο ή πρόκειται για παροιμιακή έκφραση ή φράση παλαιότερου γνωστού κειμένου, την οποία απηγούν και οι δύο.

801 qui mi [in cursu] obstiterit: Η φράση παραδίδεται ολόκληρη από τα χφφ., αλλά για να αναλυθεί μετρικά ο στίχος πρέπει κάτι να παραλειφθεί. Ο Leo 1895 οβελίζει τον στίχο. Ο Waltzing 1920 δεν παραλείπει τίποτε. Οι Goetz–Schoell 1904 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Ο Schoell 1887 υπέθεσε ότι μεσολαβεί lacuna μετά το πρώτο obstiterit ως την αρχή του επόμενου στίχου. Ο Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884 οβελίζει το extemplo, ακολουθώντας τον Pylades· ομοίως οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899. Το extemplo δεν παραδίδεται από τα JK και με την παράλειψή του μπορούμε να μετρήσουμε τον στίχο κανονικά (quī m(i) īn cūrs(u) ōbstītērīt, fāxō || uīt(ae) īs ōbstītērīt sūāē). Αν, όμως, λάβουμε υπόψη μας ότι παραδίδεται από τα BE (P^{BD}) και επίσης ότι χρησιμοποιείται εδώ με κωμική υπερβολή, φαίνεται ότι ενισχύει το αστείο

που προκύπτει από την αντίθεση, όπως ακριβώς και στην απειλή του Ηγίωνα στον στ. 122. Συνεπώς, είναι προτιμότερο να το διατηρήσουμε. Οι Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a οβελίζουν το πρώτο *obstiterit* (ἀπό κοινοῦ): όπως και ο Havet 1932, μολονότι θεωρεί ότι ο στίχος είναι παρεμβολή· ομοίως οι Elmer 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910 οβελίζουν το δεύτερο *obstiterit* με αλλαγή στη στίξη (*qui mi in cursu, opstiterit faxo uitae is extemplo suae*). Αλλά η επανάληψη του *obstiterit* και το ομοιοτέλετο υπογραμμίζουν την αντίθεση. Καλύτερη φαίνεται η λύση που έχει επιλέξει ο Torino 2013, ο οποίος οβελίζει το *in cursu*, ακολουθώντας τον Bothe 1809· η αντίθεση έγκειται στις δοτικές *mi* και *uitae...suae* και όχι στα *in cursu* και *uitae...suae*, όπως θεωρεί ο Waltzing 1920 *ad loc.*, και το *in cursu* ενδέχεται να είναι γλώσσα για το *mi*, η οποία παρείσφρησε στο κείμενο. Μετράμε τον στίχο ως εξής: *quí m(i) [in cursu] ōbstītērīt, fāxō uīt(ae) īs || éxtēmpl(o) ōbstītērīt sūāē. faxo...obstiterit*: δύο οριστικές μέλλοντα σε παρατακτική σύνταξη, πβ. *faxo uenies* (1010).

802 tantum–tanti: πολύπτωτο.

804 continete uos domi: Ομοίως ο Κουρκουλίων στο ίδιο μοτίβο συστήνει στους δούλους να παραμείνουν στα σπίτια, *Cur.298: proin sese domi contineant. continete–prohibete*: ομοιοτέλετο.

805 edepol: βλ. *ad* 158. **nī** | **hīc**: προσωδιακή χασμωδία με ιαμβική βράχυνση. **in uentrem**: παρά προσδοκίαν, πβ. 812· θα ανέμενε κανείς *in animum*, αλλά εδώ έχουμε να κάνουμε με έναν παράσιτο.

806 uae misero illi: βλ. *ad* 650.

807–22 Ιδιαίτερη έμφαση δίνει εδώ το σχήμα, το οποίο προσιδιάζει στη φυσικότητα του προφορικού λόγου, με τη μετέωρη ονομαστική (*nominatiuus pendens*), η οποία λειτουργεί ως κεφαλίδα στην αρχή κάθε ενότητας, εστιάζοντας στα πρόσωπα στα οποία αναφέρεται ο παράσιτος και δηλώνοντας την αλλαγή του θέματος (807: *tum pistores scrofirasci*, 813: *tum piscatores*, 818: *tum Ianii autem*, όπου στις δύο πρώτες περιπτώσεις έπεται η επαναληπτική αντωνυμία στην πτώση που απαιτεί η σύνταξη, 809: *eorum* και 816: *eis* αντίστοιχα), βλ. ET§15A, Palmer 1954: 80, Adams 2013: 215–16. Το ίδιο σχήμα απαντά επίσης στον *Curculio*, στις απειλές του *parasitus currens* εναντίον των Ελλήνων και των δούλων που μπορεί να βρεθούν στον δρόμο του (288: *tum isti Graeci palliati*, πβ. 294: *eos*· 296: *tum isti...serui*). Εδώ το μοτίβο των απειλών προσαρμόζεται στον χαρακτήρα του *parasitus edax*, τον οποίον αντιπροσωπεύει ο Εργάσιλος, υπό μορφή παρωδίας των διαταγμάτων των Ρωμαίων

aediles (βλ. 803 edico, 823: edictiones aedilicias) με αποδέκτες τους εμπόρους τροφίμων (μυλωνάδες, ιχθυοπώλες και κρεοπώλες), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 89, 90, Lowe 2002: 20, Antonsen–Resch 2005: 66 σημ. 259.

807–8 pistores: «μυλωνάδες» και όχι «αρτοποιοί», βλ. ad 160.

807 scrofigasci: ἄπαξ λεγόμενον (*OLD* s.v.): προφανώς νεολογισμός του Πλαύτου.

807 quí | ālunt: προσωδιακή χασμωδία.

808 odore: αφαιρετική της αιτίας. **praeterire nemo pistrinum potest:** παρήχηση.

809 Οι σπονδείοι (ēōrūm sī qmōiūquām scrōf(am) īn || rúblicō cōnsprēxērō) συνάδουν με την απειλητική διάθεση του Εργασίλου.

810 dominis: παρά προσδοκίαν· ενώ μόλις προηγουμένως έκανε λόγο για τη scrofa, τελικά στρέφει την απειλή του εναντίον των domini. **pugnis exculcabo:** Το ρ. exculcare («ποδοπατώ», *OLD* s.v. 2) συνδυάζεται με το pugnis («γροθιές») για κωμικό αποτέλεσμα.

811 basilicas edictiones atque imperiosas: ανοδική κλίμακα. Παρόμοιο κατά μέρος σχόλιο διατυπώνει ο Χαρμίδης, καθώς παρακολουθεί τον μονόλογο του seruus currens Στασίμου (*Trin.*1030: di immortales, basilica hicquidem facinora inceptat loqui!). Το επιθετο basilicus και το επίρρημα basilice χρησιμοποιούνται στον Πλάυτο από δούλους ή με αναφορά σ' αυτούς (βλ. ακόμη *Epid.*56, 232, *Per.*29, 31, 462, 806, *Poen.*577, *Ps.*458, *Rud.*431) με τις σημασίες magnificus, magnifice αντίστοιχα (εκτός από το *Epid.*56, όπου ισοδυναμεί με το probe, βλ. Duckworth 1940 ad loc.) και με σκοπό το κωμικό αποτέλεσμα, που προκύπτει από την αντίφαση. Όπως κατέδειξε ο Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 127–33, κυρίως 130–2, 411, παρά την Ελληνική τους προέλευση, δεν ανάγονται στα Ελληνικά πρότυπα, διότι αντίστοιχη χρήση δεν μαρτυρείται στην Ελληνική κωμωδία, αλλά, όπως και οι Λατινικοί όροι rex, regina σε συναφή συμφραζόμενα (λ.χ. *Poen.*671, *Rud.*931, 937, *St.*133, 287, *Trin.*207, επίσης *St.*377: regie και ακόμη η χρήση του όρου rex για τον patronus, βλ. ad 92 και ad 825), περιλαμβάνουν συνδηλώσεις ισχύος και μεγαλοπρέπειας, οι οποίες προσιδιάζουν σε ένα μοτίβο παραμυθιού, και αντιπροσωπεύουν μια Ρωμαϊκή αντίληψη, πβ. Perna 1955: 234–5, Segal ²1987: 132.

812 habet profecto in uentre confidentiam: Ο Ηγίων επαναλαμβάνει με βεβαιότητα τώρα την προηγούμενη σκέψη του, βλ. ad 805.

813–17 Οι σατιρικές αναφορές στους ιχθυοπώλες, κυρίως με αναφορά στην κερδοσκοπία τους, αποτελούν κοινό τόπο στην Ελληνική κωμωδία, λ.χ. *Ar.* fr.402.8–

10 K–A, Αρχιπ. fr.23 K–A, Αλεξ. fr.16, 76, 78, 130, 131, 159.1–3, 204 K–A, Αντιφ. fr.157.9–11, 159, 164, 204, 217 K–A, Ξέναρχ. fr.7 K–A, Δίφ. fr.67 K–A.

813 piscatores qui praebent populo piscis: παρήχηση.

815 odos: παλαιός τύπος της ονομαστικής αντί του odor. **subbasilicanos:** Μία ακόμη αναφορά στη basilica βρίσκουμε στον μονόλογο του choragus στον *Curculio* (472: ditis, damnosos maritos sub basilica quaerito). Ο Λίβιος αναφέρει ρητά ότι δεν υπήρχαν βασιλικές το 210 π.Χ. στη Ρώμη (Λίβ. 26.27.3) και ότι η basilica Porcia ανεγέρθηκε από τον Κάτωνα το 184 π.Χ. (Λίβ. 39.44.5). Τούτο οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η basilica Porcia ήταν η πρώτη βασιλική στη Ρώμη (ένα argumentum ex silentio) και συνεπώς στην αμφισβήτηση της γνησιότητας των στ. 803–20, όπως και του μονολόγου του choragus, βλ. Ritschl 1845, Brix 1865, ²1870 ad 811 (=815), ³1875 ad 812 (=815), Harrington 1879 ad 815, Havet 1932, επίσης Mattingly 1960: 231–3, ο οποίος θεώρησε ότι ο στ. 815 προέρχεται από μια αναβίωση της κωμωδίας στα τέλη της δεκαετίας του 150 π.Χ. Αλλά στην πραγματικότητα η ανέγερση της basilica Porcia είναι η πρώτη που καταγράφεται και, ως εκ τούτου, η πλειονότητα των υπομνηματιστών και εκδοτών συμφωνεί ότι προφανώς πριν από αυτήν υπήρχε κάποιο παλαιότερο οικοδόμημα, ενώ η ονομασία Porcia φαίνεται ότι ξεχώριζε τη βασιλική του Κάτωνα από κάποια άλλη βασιλική, που υπήρχε ήδη, βλ. Ussing 1878 ad 805 (=815), Brix ⁴1884: 109, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Leo 1895 ad loc., Morris 1898 ad 813 sqq., Sonnenschein 1899, Linday 1900, Elmer 1900, ad loc., Brix–Niemeyer ⁶1910: 110, βλ. επίσης Westaway 1917: 20–1, De la Ville de Mirmont 1918: 27–32, Duckworth 1955: 62–5, Grimal 1969: 405–6. Από τον μονόλογο του choragus διαπιστώνεται ότι η τοποθεσία της basilica, για την οποία γίνεται λόγος, είναι ακριβώς αυτή, στην οποία οικοδομήθηκε αργότερα η basilica Aemilia το 179 π.Χ. και από την αρχαιολογική έρευνα έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη πρώιμων θεμελίων κάτω από τη basilica Aemilia, τα οποία ενδεχομένως ανήκουν στο οικοδόμημα, για το οποίο κάνει λόγο ο Πλάυτος, βλ. Duckworth 1955: 59, 65, Franko 1995: 170 σημ. 24.

818 lanii: Στις κωμωδίες του Πλάυτου (και συνήθως σε ευδιάκριτα πλαυτιανά χωρία) βρίσκουμε αρκετές αναφορές στους κρεοπώλες (λ.χ. 905, *Cur.*483, *Epid.*199, *Ps.*196–201, 327, 332, *Trin.*407, στον Τερέντιο μία μόνο φορά στο *Eu.*257) και φαίνεται ότι είναι καθαρά Ρωμαϊκές· σε ό, τι σώζεται από την Ελληνική κωμωδία δεν αναφέρεται αντίστοιχη κατηγορία εμπόρων τροφίμων και αυτό πιθανώς σχετίζεται με τον Αθηναϊκό τρόπο ζωής, όπου η κατανάλωση κρέατος ήταν περιορισμένη, ενώ αντίθετα

για τους Ρωμαίους το κρέας και κυρίως το χοιρινό αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της διαίτας τους, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 89–90, 398–401, Lowe 1985: 78–9.

819 locant...agnos...agninam danunt: χιαστό. **duplam:** Η γραφή των χφφ. είναι duplam και τη διατηρούν οι Hallidie 1891, Leo 1895, Elmer 1900. Ο Ussing 1878 γράφει dubiam αντί για duplam και ο Havet 1932 duram. Το dupla είναι διόρθωση του Rost, την οποία υιοθετούν οι υπόλοιποι εκδότες. Το μέτρο αναλύεται ομοίως και με τις δύο γραφές. Το dupla είναι αφαιρετική, sc. pecunia, δηλαδή «σε διπλή τιμή». Με τη γραφή των χφφ. το duplam προσδιορίζει το agninam (sc. carnem) και σημαίνει «κρέας από αρνί διπλάσιας ηλικίας» (σε σχέση με αυτό που είχε συμφωνηθεί), i.e. uetula, ένα μεγαλύτερης ηλικίας πρόβατο, βλ. Leo 1895 ad loc., πβ. Hallidie 1891 ad loc., δηλαδή το νόημα ακριβώς που αναζητούν, επιλέγοντας, όμως, τη διόρθωση, οι Morris 1898 ad 818 sqq., Lindsay 1900 ad loc. Συνεπώς, μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ. Η επίθεση του Εργασίλου στους κρεοπώλες στοχεύει στις κερδοσκοπικές πρακτικές τους, διότι το σκληρό κρέας ενός ώριμου προβάτου σίγουρα δεν αποτελεί εκλεκτό έδεσμα για τον παράσιτο. Μπορούμε ακόμη να θεωρήσουμε, όπως ο Moore 1991: 349–51, ότι ο Εργάσιλος απειλεί τους Ianii, διότι ενδέχεται να εμπόδιζαν την πορεία του, αν τυχόν περιφέρονταν στην αγορά με ένα κοπάδι αμνών με επικεφαλής τον Petro (820). **danunt:** αρχαϊκός τύπος αντι του dant.

820 Petroni nomen indunt uerueci sectario: το κριάρι που οδηγεί το κοπάδι, βλ. Paul. *Fest.*453L: ‘sectarius’ uerbex, qui gregem agnorum praecedens ducit. Φαίνεται ότι το όνομά του υπαινίσσεται τη σκληρή σαν πέτρα σάρκα του, αλλά Petrones ήταν επίσης το όνομα των κατοίκων της υπαίθρου, βλ. Paul. *Fest.*227L: Petrones rustici a petrarum asperitate et duritia dicti και *Fest.* 226L: Petrones rustici fere dicuntur propter uetustatem, et quod deterrima quaeque ac praeruptus...iam agri petrae uocantur, ut rupices idem a rupibus, Lindsay 1900 ad loc., Moore 1991: 349–51.

821 eum: παλαιός τύπος της γενικής πληθυντικού αντί του eorum.

822 et dominum: Όπως και προηγουμένως (810), ο Εργάσιλος προσθέτει παρά προσδοκίαν και τον dominus του Petro, προκαλώντας το γέλιο. **reddam mortales miserrumos:** παρήχηση· πβ. *Aul.*442: ego te faciam miserrumus mortalis ut sis.

823 eugepae!: βλ. ad 274. Η χασμωδία είναι επιτρεπτή, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 543.

824 agoranomum: Αρχικά ο Ηγίων εκφράζεται με θαυμασμό για τα «διατάγματα» του Εργασίλου, αναφερόμενος στο Ρωμαϊκό αξίωμα του aedilis (823: edictiones aedilicias), θυμίζοντας το κατά μέρος σχόλιο του Γελασίμου στον *Stichus* (352–3:

sine suffragio/populi tamen aedilitatem hic quidem gerit) και στη συνέχεια χρησιμοποιεί τον αντίστοιχο Ελληνικό όρο. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο και την ευρύτερη φύση του, δηλαδή τον μονόλογο του παρασίτου, τον οποίο σχολιάζει ο Ηγίων, και ακόμη υπό το φως του προηγούμενου σχολίου του (811), διαφαίνεται ότι η αναφορά δεν προέρχεται από το Ελληνικό πρότυπο, αλλά έχουμε να κάνουμε με μια ελεύθερη επινόηση του Πλαύτου. Κατά παράδοξο, αλλά όχι ασυνήθιστο, τρόπο προβάλλει υλικό δικής του επινόησης και ευδιάκριτα Ρωμαϊκής φύσης στο Ελληνικό υπόβαθρο, όπως ακριβώς στον πλαυτιανής επινόησης μονόλογο του *parasitus currens* στον *Curculio* εισάγει μια σειρά αναφορών σε Ελληνικά αξιώματα (285–6: *nec strategus nec tirannus quisquam nec agoranomus/nec demarchus nec comarchus*), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 90–1, 131–2, Shipp 1955: 148–9.

825 non ego nunc parasitus sum sed regum rex regalior: ετυμολογικό σχήμα και παρήχηση. Πρόκειται για το χαρακτηριστικά πλαυτιανό σχήμα κωμικής ταύτισης, λ.χ. *Bac.*371: *Bacchides non Bacchides, sed Bacchae sunt acerrumae*, 935–6: *nam ego has tabellas obsignatas consignatas quas fero/non sunt tabellae, sed equos quem misere Achiui ligneum*, *Ps.*790–1: *forum coquinum qui uocant stulte uocant/nam non coquinum est, uerum furinum est forum*· με το σχήμα αυτό ο Εργάσιλος ανακοινώνει με επισημότητα (*sēd rēgūm rēx rēgālīōr*) την προαγωγή του σε πάτρωνα, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 50, 90, 130, Benz 1998b: 109. **regum:** η γενική διαιρετική δηλώνει την υπεροχή, βλ. B II.34.

826 tantus uentri commeatus meo adest in portu cibus: Η μεταφορά είναι κατάλληλη για τον *parasitus edax*. Ο Τρανίων επίσης περιγράφει με μια κωμική μεταφορά την άφιξη του Θεοπροπίδη στο λιμάνι (*Mos.*352–3: *ita mali maeroris montem maximum ad portum modo/conspicatus sum*). **tantus:** βλ. ad 227.

827–8 Με τη φορμουλαϊκή έκφραση της μορφής *at/sed (ego) (quid) cesso+* απαρέμφατο ή συναφείς εκφράσεις ολοκληρώνεται ο μονόλογος του *seruus currens*, πβ. *As.*290–1, *Mer.*130, *Mos.*362, *St.*307, *Trin.*1057–8, Τερ. *Ad.*320, βλ. Csapo 1993: 44 και σημ. 20· πιθανώς σ' αυτές διαπιστώνουμε μια λειτουργία παρόμοια με αυτήν της «υπογραφής» *satis uerborum* (βλ. ad 125), βλ. Lowe 2002: 20.

828 quí | hominē | adaeque: Τη διόρθωση του Lambinus 1552, quo αντί του qui των χφφ., υιοθετούν οι Leo 1895, Brix–Niemeyer ⁶1910, Brix–Niemeyer Köhler ⁷1930, Torino 2013, αλλά μπορούμε να διατηρήσουμε την αρχαϊκή αφαιρετική qui, τη *lectio difficilior*, όπως οι υπόλοιποι εκδότες, βλ. και Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Οι δύο χασμωδίες είναι επιτρεπτές: στην πρώτη περίπτωση έχουμε προσωδιακή

χασμωδία, ενώ η δεύτερη (hōmīnē | ādaēquē) είναι επίσης ανεκτή με τον locus Jacobsohnianus στο τρίτο στοιχείο του tr⁷, βλ. Torino 2013 ad loc. και Questa 1967: 153, πβ. Questa 2007: 283· συνεπώς, οι προσθήκες που έχουν προταθεί είναι περιττές. **adaeque...fortunatior**: βλ. ad 700. **uiuit**: i.e. est· μια χρήση της ομιλουμένης, λ.χ. *Cas.*489, 863, *Men.*202, 908, *Mer.*897, *Rud.*520, *Trin.*390, επίσης Τερ. *Eu.*757, 1031, βλ. *OLD* s.v. 2, Palmer 1954: 76.

829 illaec–laetitia–illie laetus largitur: παρήχηση του l. **illaec**: αρχαϊκός τύπος αντί του illa. **illie**: αρχαϊκός τύπος αντί του ille.

830–2 Το χτύπημα της πόρτας αποτελεί μια συμβατική κατάσταση στην κωμωδία, περισσότερο κωμική στον Αριστοφάνη (λ.χ. *Αχ.*403–6, *Νεφ.*132–7, *Όρν.*56–60, *Βάτρ.* 35–9, *Πλ.*1097–1106), περισσότερο μετριασμένη στον Μένανδρο (λ.χ. *Άσπ.* 499–500, *Δύσκ.*459–66, αλλά 921–2: *μαίνει, ἄνθρ]ωπε; τὴν θύραν κατάξεις, Έπ.*1075–8), όπως και στον Τερέντιο, ο οποίος γενικώς αποφεύγει τη σύμβαση (λ.χ. *Hau.*410, *Eu.*469, 530, *Ph.*152), εκτός από μία περίπτωση (*Ad.*632–7). Στις κωμωδίες του Πλαύτου, όμως, το χτύπημα της πόρτας με υπερβολική δύναμη, όπως εδώ (832: prius quam pultando assulatim foribus exitium adfero), αποκτά διαστάσεις φαρσικού μοτίβου, λ.χ. *Am.*1019–27, *Bac.*578–86, 1118–20a, *Mos.*445, 456, 898–900, 936–9, *Ps.*1136–9, *Rud.*412–14, βλ. και τη διακωμώδηση της σύμβασης στην *Asinaria* (384–8), βλ. Duckworth 1952: 117, 324, Perna 1955: 126–7, Barsby 1986 ad *Bac.*581–3, Dunsch 2001: 54–5. Εδώ προσδίδει περαιτέρω φαρσική διάσταση στο μοτίβο του seruus currens, όπως επίσης στον *Mercator* (130–2) και τον *Stichus* (308–14).

830 heus: βλ. ad 592. <**ecquis hic est?**>: προσθήκη του Bothe 1809, αποδεκτή από όλους τους εκδότες, καθώς πρόκειται για τη στερεότυπη έκφραση στα σχετικά συμφραζόμενα, βλ. ad 830–2. **ecquis...? ecquis...?**: αναφορά. **aperit**: ενεστώτας με σημασία μέλλοντα.

832 assulatim: επίρρημα σχηματισμένο από την assula («ροκανίδι»): απαντά μόνον εδώ και στο *Men.*859: dedolabo assulatim και αργότερα στον Suetonius fr.4B: escam hic iure inops pullo da †asscit† illae simul/assulatim †uis aias† sumit cibum. Τα χφφ. παραδίδουν τις εσφαλμένες γραφές assultatim και absultatim· την ορθή γραφή παραδίδει ο Νόνιος 101L (μαζί με το απόσπασμα από τον Suetonius). Ο seruus currens Ακανθίων χρησιμοποιεί την ίδια σχεδόν μεταφορά, όταν χτυπά την πόρτα του σπιτιού του Χαρίνου (*Mer.*130: at etiam cesso foribus facere hisce assulas?), πβ. επίσης *Bac.*1118–19: NI. heus Bacchis, iube sis actutum aperiri fores/nisi mauoltis fores et postes comminui securibus. Ο Πλαύτος χρησιμοποιεί παρόμοια σχηματισμένα

επιρρήματα, τα οποία συνήθως συνιστούν πρωτότυπους νεολογισμούς, σε συναφείς βίαιες εκφράσεις ή απειλές, λ.χ. *Epid.*488: em istuc homo te articulatum concidit, senex, *Cur.*576: iam ego te faciam ut hic formicae frustillatim differant, *Truc.*613: iam hercle ego te hic hac offatim conficiam, *Boetia* fr.i M: qui mihi comminuit misero articulatum diem, πβ. Καικίλ. *com.*50R³(=47W): ossiculatum Parmenonem de uia liceat legant, Γιουβέντ. *com.*7R³: caput ei testatim diffregero, Πομπών. *com.*178R³: iam istam caluam conminuissem colafis testatim tibi, βλ. Wright 1974: 77.

833–35b Ο Ηγίων απευθύνεται στον Εργάσιλο, αλλά ο παράσιτος αρνείται να δώσει σημασία. Πρόκειται για μια συμβατική κωμική κατάσταση που περιλαμβάνεται στο μοτίβο του *seruus currens*, το χιούμορ της οποίας έγκειται στο ότι ο τελευταίος αγνοεί ακριβώς το πρόσωπο το οποίο αναζητά, λ.χ. *Cur.*303–5, *Epid.*201–2, Τερ. *An.*344, *Ph.*195–6, *Ad.*321–2· ενίοτε γίνεται αφορμή για περαιτέρω κωμική επιβράδυνση, λ.χ. *Trin.*1059–70, Τερ. *Ph.*847–51, βλ. Csapo 1993: 45 και σημ. 24, όπως εδώ, όπου έχουμε ένα ευδιάκριτα πλαυτιανό λογοπαίγνιο (πβ. *Poen.*408–9) με τις δύο σημασίες του ρ. *respicere*, «κοιτάζω πίσω» (*OLD* s.v. 1a), όπως το εννοεί ο Ηγίων, και «προστατεύω», «παρέχω εύνοια» (*OLD* s.v. 8b), όπως το παρερμηνεύει κωμικά ο Εργάσιλος, με ρητή Ρωμαϊκή αναφορά στη λειτουργία της *Fortuna Respiciens*, βλ. Westaway 1917: 59, Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 151–4, κυρίως 152–3, Vogt–Spira 1998: 153.

833 (ia⁴) pērlúbēt hūnc hōmīnēm cōnlōquī.

833a (ia⁴) Ērgāsīl(e)! :: Ērgāsīlūm quī uōcāt?

834 (ia⁴) rēspícē :: Fōrtūnā quōd tībī.

834a (ia⁴) nēc fācīt nēc fācīēt [hoc] mē iūbēs. **nec facit nec faciet:** βλ. ad 391–2.

835 (cr⁴) sēd quis ēst? :: rēspīc(e) ād m(e) || Hégīō s(um) :: óh, mīhī.

835a (cr³) quāntūm (e)st hōmīn(um) óptūmōr(um) óptūm(e) īn. **hominum optumorum optime:** πολύπτωτο, παρήχηση και πλεονασμός (με δύο υπερθετικούς), χαρακτηριστικό της ομιλουμένης, πβ. Palmer 1954: 75.

835b (cr^c) tēmpōr(e) āduēnīs.

836/37 (ia⁷) nēscīō qu(em) ād pōrtūm nāctū(s) ēs || ūbī cēnēs: eō fāstīdīs. **nescio quem:** ή nescioquem, αόριστη αντωνυμία.

838 cedo manum: Πρόκειται για μια μορφή προστακτικής της ομιλουμένης (σπάνια πληθ. *cette*), η οποία σχηματίζεται από το δεικτικό *ce* (πβ. *ecce*) και το ρ. *do* και σημαίνει «δώσε», όπως εδώ, ή «πες», ανάλογα με τα συμφραζόμενα· χρησιμοποιείται απόλυτα ή με αιτιατική, όπως εδώ, πβ. 859, ή συνδυάζεται με ερωτήσεις, βλ.

Hofmann ³1951: 32–3. **manum–manum–manum**: Η τριπλή επανάληψη με την παρήχηση και το ομοιοτέλετο ενισχύει το κωμικό αποτέλεσμα που προκύπτει από τη κωμική επιβράδυνση. **inquam**: βλ. ad 571.

839 age: βλ. ad 179. **modo**: βλ. ad 167.

840 gaūdīs: δάκτυλος στον πρώτο πόδα του δευτέρου ημιστιχίου (με ιαμβική βράχυνση): εξαίρεση στον νόμο των Hermann–Lachmann, βλ. Questa 2007: 231, πβ. Lindsay 1922: 106 και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 547.

841 iām | ěg(o)...exigam : βλ. ad 251. Η χασμωδία είναι επιτρεπτή (προσωδιακή χασμωδία και ιαμβική βράχυνση).

843 Η προτροπή του Εργασίλου θυμίζει αυτήν του δούλου Καρίωνα στον *Πλοῦτο* του Αριστοφάνη σε μία παρόμοια κατάσταση (644–6: *ταχέως, ταχέως φέρ' οἶνον, ὧ δέσποιν', ἴνα/καυτή πῆγς – φιλεῖς δὲ δρωῖσ' αὐτὸ σφόδρα –/ὡς ἀγαθὰ συλλήβδην ἄπαντά σοι φέρω*) και ακόμη τις εντολές που δίνει το Πινάκιον για την καθαριότητα του σπιτιού και την προετοιμασία του γεύματος, πριν αναγγείλει την επιστροφή του Επιγνώμου και του Παμφιλίππου, στην αντίστοιχη σκηνή στον *Stichus* (347–60), βλ. Legrand 1910· αγγλ. μετ.: 473, Lindsay 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc., Havet 1932 ad 843. Αλλά εδώ έχουμε έναν λαίμαργο παράσιτο, ο οποίος από την πρώτη του εμφάνιση στο δράμα αναζητά ένα γεύμα. Εκ των πραγμάτων οι ευχάριστες εξελίξεις επιβάλλουν ένα πλούσιο, εορταστικό γεύμα και ο Εργάσιλος αρνείται ότι οι προετοιμασίες που παραγγέλλει (846–51) προορίζονται για τον ίδιο (853). Αλλά στην πραγματικότητα εδώ έχουμε ένα αίτημα για ένα γεύμα εκ μέρους του παρασίτου σχεδόν όμοιο με εκείνο με το οποίο παρατείνεται η σκηνή του *parasitus currens* στον *Curculio* (309–26), όπως και εδώ. **bene facis**: έκφραση απόδοσης ευχαριστίας («ευχαριστώ»), πβ. *facis benigne* (949), βλ. Δον. ad *Eu.*186.2: ‘non iudicantis est sed gratias agentis’. **iube...**: αποσιώπηση. **ignem ingentem**: παρήχηση.

844 magnus ut sit: βλ. ad 115. **uolturi**: κλητική (*uolturius*, –i, αντί του συνηθέστερου τύπου της γ' κλισης). Το παροιμιώδες σύμβολο της απληστίας, το όρνεο (πβ. *Trin.*101–2: *tum autem sunt alii qui te uolturium uocant:/hostisne an ciuis comedis parui prendere*, *Truc.*337–8: *quasi uolturii triduo/prius praediinant quo die esuri sient*, βλ. Otto 1890: 379–80), είναι ένας κατάλληλος προσβλητικός όρος για τον παράσιτο.

846 iuben...iubes...: επανάληψη. **astitui–elui**: ομοιοτέλετο. **aulas**: *aula* είναι ο παλαιός τύπος αντί του *olla* («χύτρα»).

847 foueri foculis feruentibus: παρήχηση και ετυμολογικό σχήμα (foculum, i.e. fouiculum).

848 praestinatum: Το ρ. praestinare («αγοράζω») είναι σπάνιο και εδώ εξυπηρετεί την παρήχηση (piscis praestinatum), πβ. *Epid.*277, *Ps.*169, βλ. Paul. Fest.249L: praestinare apud Plautum praeemere est, id est emendo tenere, και αργότερα μόνο στον Απουλήιο (12 φορές). **uigilans somniat:** παροιμιακή έκφραση, πβ. *Am.*697, *Cist.*291, *Men.*395, *Ps.*386, Πολ. Σύρ. *Sent.*A16, Λουκρ. 3.1048: uigilans stertis, Γιουβ. 1.57: uigilanti stertere naso, βλ. Otto 1890: 121.

849–51 Ο Εργάσιλος παρουσιάζει έναν εκλεκτικό – πλην, όμως, ακατάστατο εξαιτίας της λαιμαργίας και του ενθουσιασμού του – Ελληνορωμαϊκό κατάλογο εδεσμάτων, στον οποίον την πρώτη θέση κατέχουν τα κρεατικά και έπονται τα ψαρικά. Τέτοιου είδους εκτεταμένες αναφορές σε αξιόλογες μερίδες κρέατος και κυρίως χοιρινού (ενίοτε σε συνδυασμό με ψαρικά, όπως εδώ) είναι αντιπροσωπευτικές των Ρωμαϊκών διατροφικών συνηθειών. Δεν βρίσκουν ακριβές παράλληλο στην Ελληνική κωμωδία ούτε απαντούν στις κωμωδίες του Τερεντίου, αλλά τις βρίσκουμε στις κωμωδίες του Πλαύτου πέντε φορές στον λόγο των παρασίτων του, δύο φορές στον λόγο χαρακτήρων που αναφέρονται σε παρασίτους και σε χωρία όπου το χέρι του Πλαύτου είναι φανερό, πβ. 901–8, 915, *Cur.*323: pernam, abdomen, sumen, sueris, glandium, 366–8: pernam, sumen, glandium./haec sunt uentris stabilimenta, pane et assa bubula./poculum grande, aula magna, ut satis consilia suppetant, *Men.*208–12, κυρίως 210–11: glandionidam suillam, laridum pernonidam,/aut sincipitamenta porcina aut aliquid ad eum modum, *Mil.*759–61, *Per.*105–11, *Ps.*165–9, κυρίως 166: pernam, callum, glandium, sumen facito in aqua iaceant, 198: carnaria tria grauida tegoribus, *St.*360: pernam et glandium deicite, πβ. ακόμη *Carbonaria* fr.i M: <-> ego pernam, sumen, sueres, spetile, callum, glandia και τις αναφορές στο carnarium (914, *Cur.*324, *Ps.* 198, 200) και βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 171, 356 σημ. 40, 398–9, Williams 1968: 286–7, Gratwick 1982: ελλ.μετ.: 171, Lowe 1985: 76–9, Segal ²1987: 47–8, Gowers 1993: 69–70.

850 scis bene esse, si sit unde: παρήχηση (scis–esse si sit). **esse:** απαρέμφατο του ρ. sum και όχι του edo· η έκφραση bene/pulchre esse σημαίνει «περνώ καλά», πβ. *Men.*485: minore nusquam bene fui dispendio, *Mer.*583: pulchre ut simus?, *Truc.* 741: de eo nunc bene sunt tua uirtute (*OLD* s.v. sum 13a). Η χρήση αυτή του esse με επίρρημα ανήκει στην ομιλουμένη, βλ. Lindsay 1907: 79. **unde:** sc. bene sis. **pérnām | ātqu(e):** Η αναφορά στο χοιρομέρι στην αρχή του καταλόγου των ψαριών σε

συνδυασμό με τη χασμωδία έχει προκαλέσει προβληματισμό στους εκδότες και τους υπομνηματιστές. Ενδεχομένως δεν πρέπει να αντιμετωπίσουμε το κείμενο με αυστηρή λογική, αναζητώντας την κατάλληλη ονομασία ενός ψαριού, όπως έχουν επιχειρήσει αρκετοί από τους εκδότες προτείνοντας προσθήκες (Fleckeisen 1850: *murenam*, πβ. Brix 1865, ²1870, ³1876, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886· Ussing 1878: *percam*· Brix ⁴1884: 110: *percamque*· Schoell 1887: *sepiolam*· Hallidie 1891: *pectinem*· πβ. ακόμη Pieczonka 2016: 369–71: *premnadem* (*premnas*, ελλ. *πρημνάς*), το οποίο δεν απαντά αλλού στη Λατινική γραμματεία). Για τη θεραπεία της χασμωδίας έχουν προταθεί επίσης προσθήκες (Geppert 1859: *pernam*, πβ. Lindsay 1900, ²1910· Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930: *pernam*). Οι Sonnenschein 1899, Leo 1895, Goetz–Schoell 1904 θεωρούν το σημείο αθεράπευτο. Ο Ernout 1933 γράφει τον στίχο ως έχει, αλλά θεωρεί ότι είναι εσφαλμένος. Αλλά μπορούμε να διατηρήσουμε το κείμενο ως έχει και να δεχθούμε τη χασμωδία, όπως οι Morris 1898, Elmer 1900, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, De Melo 2011a και Torino 2013, διότι εδώ έχουμε ένα ετερόκλιτο μείγμα εδεσμάτων, αρκετά ταιριαστό για τον λαίμαργο παράσιτο, ο οποίος πιθανώς κάνει μια σύντομη παύση, για να σκεφτεί, πβ. Lindsay 1900 *ad loc.* (μολονότι δεν διατηρεί τη γραφή των χφφ.), πριν αρχίσει να απαριθμεί με κωμική υπερβολή τα εκλεκτά ψαρικά.

optalmiam: Πρόκειται για την παλαιότερη ορθογραφία, την οποία παραδίδει το S και επιλέγει ο Torino 2013. Οι Schoell 1887, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Havet 1932, De Melo 2011a γράφουν *optalmiam*, ακολουθώντας τα υπόλοιπα χφφ., ενώ οι υπόλοιποι εκδότες *ophthalmiam*. Ο όρος αναφέρεται στο ψάρι, το οποίο ο Πλίνιος (*Nat.*32.149) ονομάζει *oculata* λόγω του μεγέθους των ματιών του, πιθανότατα η σμέρνα.

851 horaeum, scombrum et trigonum et cetum: «παστό ψάρι, σκουμπρί, σαλάχι, κήτος».

852 nominandi–edundi: γενικές γερονδίου ως γενικές προσδιοριστικές στο *coria*.

nominandi istorum...copia: μία σπάνια σύνταξη, όπου η γενική γερονδίου συνοδεύεται από άλλη γενική (ονόματος ή αντωνυμίας), η οποία θα ήταν κανονικά το αντικείμενό της (αντί γερονδίου με αντικείμενο ή γερονδιακής έλξης), πβ. *lucis...tuendi copias* (1008), *Truc.*370: *tui uidendi copia*, Τερ. *Hau.*29: *nouarum qui spectandi faciunt copiam*, *Hec.*372: *eius uidendi cupidus*, Ένν. *trag.*207R³ (=255W=210J): *neue inde nauis incohandi exordium*, Κικ. *Phil.*5.6: *facultas...agrorum suis latronibus condonandi*, *Inv.*2.5: *exemplorum eligendi potestas*, Λουκρ.5.1225:

poenarum...soluendi tempus, Βάρ. *R.R.2.1.3*: principium generandi animalium. Γενικά θεωρείται είτε ότι οι δύο γενικές εξαρτώνται από το ουσιαστικό (ή επίθετο) ή πιθανότερα η γενική (ονόματος ή αντωνυμίας) από την παλαιά ονοματική αξία του γερουνδίου ως γενική αντικειμενική, βλ. B I.448, ET§279δ σημ., KS I.744–5, LHS II.374–5, *NLS* §206 σημ. iii. **edundi**: αρχαϊκός τύπος αντί του edendi.

854 nec...nec...: αναφορά. **ne frustra sis**: έκφραση της ομιλουμένης (βλ. και ad 850), πβ. *Men.692*, *Mer.528*, *Per.140*, *Rud.969*, 1255, *Truc.754*, βλ. Lindsay 1907: 79.

857 immo: βλ. ad 210.

859–60 HE. nihil sentio/ER. non enim es in senticeto, eo non sentis: παρήχηση και λογοπαίγνιο με το ρ. sentio και τον πλαυτιανό νεολογισμό senticetum («βάτα»). Ο όρος απαντά μία ακόμη φορά στον Απουλήιο (*Fl.11*: meras rupinas et senticeta miseri colunt).

859 cedo: βλ. ad 838. **em manum**: βλ. ad 183.

862 átq(e) āgnūm | āfférri: Η χασμωδία είναι επιτρεπτή με τον locus Jacobsohnianus στο τρίτο στοιχείο του tr⁷, βλ. και Questa 2007: 283.

863–5 Με την ευδιάκριτα πλαυτιανή υπερβολή που χαρακτηρίζει τους πανούργους δούλους Λίβανο και Λεωνίδα και ακόμη τον Ψευδολόγο (*As.712–17*, *Ps.709*), ο Εργάσιλος ταυτίζεται με μία σειρά από θεότητες και αναμένει τις δέουσες τιμές, πβ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 51. Ο Πλαύτος συνηθίζει να συσσωρεύει σε ασύνδετο Ρωμαϊκές θεότητες και ακόμη θεότητες δικής του επινόησης (αφηρημένες έννοιες που προσωποποιούνται), με σκοπό το κωμικό αποτέλεσμα, πβ. *Bac.115–16*: Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium,/Iocus, Ludus, Sermo, Suavisaiatio, 255: Vulcanus, Luna, Sol, Dies, 892–5: ita me Iuppiter, Iuno, Ceres,/†Minerua, Latona, Spes, †Opis, Virtus, Venus,/Castor, Polluces, Mars, Mercurius, Hercules,/Summanus, Sol, Saturnus dique omnes ament, *Mer.867*: Spes, Salus, Victoria· κάτι αντίστοιχο δεν βρίσκουμε στη Νέα κωμωδία ούτε στον Τερέντιο, βλ. Westaway 1917: 60–1, Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 154–5, 350 σημ. 23, Duckworth 1952: 297–8, Barsby 1986 ad *Bac.115* sq. και ad *Bac.892–5*, Segal ²1987: 72.

863 hercle: βλ. ad 11.

866 miquidem esurio, non tibi: Ο Εργάσιλος προσποιείται πως εκλαμβάνει το mihi, το οποίο χρησιμοποίησε ο Ηγίων, με το esurire και όχι με το uidere, με το οποίο συντάσσεται κανονικά ως δοτική του κρίνοντος προσώπου, πβ. *Cur.72–3*: me inferre Veneri uoui iaientaculum./PAL. quid? <te> antepones Veneri iaientaculo?, Ussing

1878 ad 860 (=865). **mīquīd(em)**: βράχυνση με έγκλιση, βλ. Questa 2007: 156 και Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 545.

867 Στις κωμωδίες του Πλαύτου εντοπίζονται σποραδικοί κωμικοί υπαινιγμοί στην ομοφυλοφιλία υπό μορφή αμφισημιών, λ.χ. 966, *As.*703, *Cas.*362, 463–6, *Cur.*401, *Per.*847–8, *Ps.*1179–81, 1188, *Rud.*1073–5, πβ. Duckworth 1952: 293–4 και σημ. 39, Taladoire 1956: 190. Εδώ ο κωμικός υπαινιγμός μπορεί να αποδοθεί στον ενθουσιασμό και την υπερβολή του Εργασίλου, πβ. Harsh 1944: 348.

868 Iuppiter te dique perdant hercle: στερεότυπη κατάρα, πολύ συχνή στην κωμωδία. **hercle:** βλ. ad 11. **te hercle...:** αποσιώπηση. Ο Εργάσιλος αρχικά πρόκειται να απαντήσει με μία κατάρα, αλλά ολοκληρώνει τα λόγια του με μια διαφορετική φράση (*mi aequum est gratias*)· συνηθισμένο παρά προσδοκίαν αστείο του Πλαύτου, λ.χ. *Am.*741, *Cas.*279–80, *Epid.*23–4, *Men.*328–9, *Mer.*161, *Mil.*286, *Poen.*588–9, *Rud.*374/75, βλ. Duckworth 1952: 358, Taladoire 1956: 187, von Albrecht ²1994: ελλ.μετ.: 211.

869 tantum: βλ. ad 227. **porto a portu:** παρονομασία, πβ. (και πάλι στο μοτίβο του *seruus currens*) *Mer.*161: *tibi equidem a portu adporto hoc*, *St.*295: *tantum a portu adporto bonum*.

870 nunc tu mi places: Ο Εργάσιλος αναφέρεται στο φαγητό του Ηγίωνα, συνεχίζοντας τη μεταφορά του πλειστηριασμού από τον πρώτο του διάλογο με τον Ηγίωνα, πβ. 180. **abi:** βλ. ad 452. **stultu's:** Το επίθετο *stultus* είναι ο συνηθέστερος από τους πολλούς προσβλητικούς όρους που δηλώνουν ανοησία στην κωμωδία· απαντά 35 φορές στον Πλαύτο και πέντε στον Τερέντιο, βλ. Liljia 1965: 25, 114.

872–6 Όπως φαίνεται από την είδηση που αναγγέλλει ο Εργάσιλος στον Ηγίωνα και από τους προηγούμενους υπαινιγμούς του (πβ. 776–7, 825), στην αρχή της τέταρτης Πράξης ο Φιλοκράτης, ο Φιλοπόλεμος και ο Σταλαγμός βρίσκονται ήδη στο λιμάνι. Στους *Captivi* έχουμε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση «συμπίεσης» του δραματικού χρόνου που αφορά στην εξω-σκηνική δράση. Ο χρόνος είναι ένα από τα θεμελιώδη συστατικά του δραματικού κειμένου και της θεατρικής εμπειρίας. Η φύση του θεατρικού χρόνου είναι διπλή: υπάρχει ο σκηνικός χρόνος, δηλαδή ο πραγματικός χρόνος της παράστασης, τον οποίο βιώνει υποκειμενικά κάθε θεατής, και ο δραματικός χρόνος, δηλαδή ο χρόνος της αναπαριστώμενης δράσης, της μυθοπλασίας του δράματος, ο οποίος συνδέεται με τη δραματική ψευδαίσθηση· η ικανοποίηση του κοινού έγκειται στη συγχώνευση των δύο επιπέδων, χάρη στην οποία, κατά τη διάρκεια της παράστασης, οι θεατές αφοσιώνονται στον κόσμο της μυθοπλασίας και

βιώνουν νοητά τον χρόνο της, βλ. *DT s.v. χρόνος*, Marshall 2006: 175–6. Η ενότητα του χρόνου συνιστά βασική αρχή του κλασικού δράματος και ειδικά της αρχαίας τραγωδίας (βλ. Αριστ. *Ποιητ.*1449b12–13: *ἡ μὲν [τραγωδία] ὄτι μάλιστα πειρᾶται ὑπὸ μίαν περίοδον ἡλίου εἶναι ἢ μικρὸν ἐξαλλάτειν*). Σε ό, τι σώζεται από τις κωμωδίες του Μενάνδρου και στη Ρωμαϊκή κωμωδία η σύμβαση αυτή τηρείται σε γενικές γραμμές: η δράση δεν διαρκεί περισσότερο από μία ημέρα ή έστω εικοσιτέσσερις ώρες. Στους *Ἐπιτρέποντες* του Μενάνδρου πιθανώς η δράση διαρκεί δύο ημέρες και στο τρίτο μέρος ξημερώνει η δεύτερη ημέρα, βλ. Legrand 1910· αγγλ.μετ.: 334, Gomme–Sandbach 1973: 19 σημ. 2, 325–6, Lowe 2002: 27· στον *Heauton Timorumenos* του Τερεντίου, ανάμεσα στο τέλος της δεύτερης και την αρχή της τρίτης Πράξης μεσολαβεί μία ολόκληρη νύχτα (βλ. *Hau.*410), μολονότι δεν είναι βέβαιο αν αυτό οφείλεται σε παρέμβαση του Τερεντίου ή αν υπήρχε και στο πρότυπο, βλ. Duckworth 1952: 130, Gomme–Sandbach 1973: 326, Barsby 2001: I.222 σημ. 29. Εκτός από τη δράση που λαμβάνει χώρα επί σκηνής, εκ των πραγμάτων στο δράμα υπάρχουν επίσης γεγονότα που λαμβάνουν χώρα εκτός σκηνής αλλά εντός του νοητού άξονα του χρόνου της δράσης· συχνά ο χρόνος που απαιτείται για την εξω–σκηνική δράση είναι μεγαλύτερος σε σχέση με τον σκηνικό χρόνο, αλλά η ελαστικότητα του δραματικού χρόνου αποτελεί αποδεκτή σύμβαση στο αρχαίο δράμα και, συνεπώς, και στη Ρωμαϊκή κωμωδία, βλ. Duckworth *op.cit.*: 130–2, Marshall *op.cit.*: 176. Συνήθως ο χρόνος της εξω–σκηνικής δράσης «συμπυκνώνεται» και στο Ελληνικό δράμα καλύπτεται συμβατικά κυρίως με τα χορικά, αλλά και με άλλους τρόπους, όπως την επί σκηνής δράση, τους μονολόγους ή μια προσωρινά κενή σκηνή. Τις ίδιες αυτές τεχνικές (με εξαίρεση τα χορικά) εφαρμόζει και ο Πλάυτος ή ενίοτε περιορίζεται απλά σε εκφράσεις που δηλώνουν την παρέλευση του χρόνου, όταν είναι απαραίτητο να «συμπυκνωθεί» ο χρόνος της εξω–σκηνικής δράσης· σπανιότερα, όμως, τον «επεκτείνει» για δραματικούς λόγους, συμπαρασύροντας επιδέξια το κοινό του στην ψευδαίσθηση της μυθοπλασίας, βλ. Hough 1936: 244–52, Duckworth *op.cit.* Στους *Capitini* η εξω–σκηνική δράση μετά την αναχώρηση του Φιλοκράτη στο τέλος της δεύτερης Πράξης (460), δηλαδή το ταξίδι του από την Αιτωλία στην Ήλιδα, οι διαπραγματεύσεις του εκεί για την απελευθέρωση του Φιλοπολέμου, προφανώς επίσης η σύλληψη του Σταλαγμού και, τέλος, η επιστροφή και των τριών στην Αιτωλία, θεωρητικά λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια της τρίτης Πράξης της κωμωδίας (308 στίχοι), που ισοδυναμεί με περίπου μισή ώρα στον πραγματικό χρόνο της παράστασης, πβ. Marshall *op.cit.*: 174, μολονότι προφανώς θα διαρκούσε κάποιες

ημέρες. Στις σωζόμενες κωμωδίες του Μενάνδρου, του Πλαύτου και του Τερεντίου δεν βρίσκουμε κάποια αντίστοιχη περίπτωση. Αλλά τούτο δεν συνεπάγεται ότι είναι αδύνατο ή ότι δεν είχε προηγούμενο, εφόσον έχουμε περιορισμένο υλικό στη διάθεσή μας ειδικά από τη Νέα κωμωδία και την *palliata*. Στον *Δύσκολον* του Μενάνδρου φαίνεται ότι ο δούλος Γέτης καλύπτει απόσταση ίση με περίπου είκοσι χιλιόμετρα αν όχι περισσότερα από τη Φυλή στην Αθήνα (*Δύσκ.*490: *έν τῇ πόλει*) μέσα στην ίδια ημέρα κατά την οποία λαμβάνει χώρα η δράση της κωμωδίας και επιστρέφει στη σκηνή με τον μάγειρα πριν από το τέλος του δεύτερου μέρους (*Δύσκ.*393), πβ. Handley 1965 ad Men. *Dysk.*393, Blackman 1969: 16, Webster 1965: 7–8, ²1970: 190. Στον Αριστοφάνη ο χειρισμός του χρόνου είναι σαφώς περισσότερο ελεύθερος: λ.χ. στους *Άχαρνῆς* το ταξίδι του Αμφιθέου στη Σπάρτη και η επιστροφή του στην Αθήνα λαμβάνουν χώρα σε διάστημα 42 στίχων (130–3, πβ. 175–6), οι οποίοι καλύπτονται από τη σκηνική δράση, ενώ στη *Λυσιστράτη* ο αγγελιαφόρος αναχωρεί για τη Σπάρτη στον στ. 1013 και η πρεσβεία των Λακεδαιμονίων φτάνει στον στ. 1072, αφού έχει μεσολαβήσει το χορικό. Η παρουσίαση του ταξιδιού στους *Captivi* δεν παρουσιάζει κάποιο δραματικό μειονέκτημα ούτε παρέχει κάποια ένδειξη ότι ο Πλαύτος έχει παραλείψει λεπτομέρειες που θα καθιστούσαν την κατάσταση περισσότερο κατανοητή στο κοινό, όπως θεωρήθηκε παλαιότερα, λ.χ. Legrand 1910· αγγλ.μετ.: 334–5, Langen 1886: 119–21, Ernout 1933: 87, Arnott 1975: 40. Η εξάλειψη της διαίρεσης σε πέντε μέρη, που φαίνεται ότι υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο, ενδεχομένως δεν δυσχεραίνει σημαντικά την πρόσληψη του νοητού άξονα του χρόνου της δράσης από το κοινό, όπως έχει θεωρηθεί, πβ. Kraus 1977: 160, Barsby 1982: 78, Hunter 1979: 29 σημ. 35· άλλωστε και τα χορικά διαλείμματα της Νέας κωμωδίας αποτελούσαν επίσης μια σύμβαση. Ακόμη, μολονότι στο κείμενο της κωμωδίας δεν υπάρχει καμία συμβατική ένδειξη για την παρέλευση του σχετικού χρονικού διαστήματος, η εξω–σκηνική δράση καλύπτεται από τη σκηνική δράση της τρίτης Πράξης, η οποία είναι μεστή έντασης και στο τέλος της προκαλεί στο κοινό την αγωνία για την τύχη του Τυνδάρου. Με άλλα λόγια, γεννά ευθύς αμέσως την προσδοκία τόσο για την αναγνώρισή του όσο και για την επιστροφή του Φιλοκράτη· μπορούμε, επομένως, να θεωρήσουμε ότι η δράση που έλαβε χώρα εκτός σκηνής περνά σχεδόν απαρατήρητη από το κοινό, πβ. Viljoen 1963: 62–3, Blackman 1969: 16–17 και σημ. 19. Αυτή η «συμπύκνωση» του χρόνου ικανοποιεί την απαίτηση του θεατή/αναγνώστη για την εξέλιξη της δράσης, δεν έχει απαραίτητα σχέση συγκεκριμένα με την παράδοση του αυτοσχέδιου Ιταλικού θεάτρου, όπως θεωρεί ο

Lefèvre 1998: 41–2, και είναι επίσης εκ των πραγμάτων άρρηκτα συνδεδεμένη με την υπόθεση του δράματος: η αιχμαλωσία του Φιλοκράτη και του Φιλοπολέμου προϋποθέτει δύο τόπους, αυτόν που αναπαρίσταται από τη σκηνή και έναν άλλον εκτός σκηνής και μακρινό, την Ήλιδα και μαζί με αυτά την ανάγκη να ξεπεραστεί η απόσταση τουλάχιστον δύο φορές, βλ. Blänsdorf 2002: 67.

873 in portu: Πουθενά στο κείμενο των *Captivi* δεν προσδιορίζεται κάποια σαφής τοποθεσία εντός των εδαφών της Αιτωλίας, μολονότι προφανώς η δράση εκτυλίσσεται σε μια συγκεκριμένη πόλη. Έχει προταθεί η Πλευρώνα, βλ. Christ 1902: 283, Lindsay 1921: 69. Αν λάβουμε υπόψη τη διαδρομή που επιλέγει ο Εργάσιλος στο τέλος της σκηνής III.i και τα λόγια του εδώ (πβ. 825), τότε πρόκειται για μια Αιτωλική πόλη με λιμάνι, ίσως την Καλυδώνα, η οποία είναι επίσης το σκηνικό του *Roenulus* και, μολονότι βρισκόταν στην ενδοχώρα, φαίνεται ότι είχε λιμάνι σε κοντινή περιοχή, βλ. Blackman 1969: 18, 20, πβ. Elmer 1900: 3.

875–6 et tuum Stalagmum seruum, qui aufugit domo,/qui tibi surripuit quadrimum puerum filiolum tuum: Με βάση τη θεατρική του εμπειρία και τις προσδοκίες που του έχει γεννήσει η έκβαση των γεγονότων μέχρι τώρα, το κοινό μπορεί πλέον να κατανοήσει ότι ο Σταλαγμός θα συμβάλει στην αναγνώριση του Τυνδάρου.

877 abi in malam rem: κατάρα της ομιλουμένης, συχνή στην κωμωδία (συνηθέστερα με εμπρόθετο αλλά ενίοτε με απλή αιτιατική της κίνησης): απαντά πέντε φορές στον Πλάυτο (πβ. *Epid.*78, *Per.*288, *Poen.*295, 873), ενώ ο Τερέντιος την προτιμά αντί για το *in (maximam) malam crucem* (βλ. *An.*317, *Eu.*536, *Ph.*930), βλ. και ad 469, Hofmann ³1951: 32. Εδώ συνιστά μια υπερβολική αναφώνηση που δηλώνει δυσπιστία, πβ. Duckworth 1952: 333. **ita me amabit sancta Saturitas:** Ο Εργάσιλος εύχεται στην προσωπική του προστάτιδα θεά με μία παρά προσδοκίαν, κωμική παραλλαγή της στερεότυπης ευχής *ita me di ament*, πβ. *Aul.*445: *ita me bene amet Lauerna*, *Truc.*276: *ita me amabit sarculum*, ακόμη *Bac.*892–5, *Cist.*512–17, 519–20.

879 tuum gnatum et genium meum: χιαστό. **genium:** Ο Εργάσιλος υψώνει τον πάτρωνά του στην υψηλή και ιερή θέση του *genius* (βλ. ad 290), όπως δύο ακόμη πλαυτιανοί παράσιτοι, ο Κουρκουλίων (*Cur.*301) και ο Βούρτσας (*Men.*138).

880–3 Η κωμική επιβράδυνση παρατείνεται, καθώς ο Ηγίων δυσκολεύεται να πιστέψει όσα ευχάριστα άκουσε. Ο Εργάσιλος απαντά σε καθεμιά από τις ερωτήσεις του με έναν όρκο: αρχίζει με τον Απόλλωνα και στη συνέχεια επικαλείται την

Περσεφόνη (Κόρη, δωρ. Κόρα): αλλά Cora ήταν επίσης το όνομα μιας πόλης του Λατίου (σύγχρ. Cori) και τούτο δίνει στον παράσιτο το έναυσμα να συνεχίσει να ορκίζεται στα Ελληνικά, κατονομάζοντας άλλες τέσσερις Ιταλικές πόλεις (Praeneste, Frusino, Signea, Alatrium), όλες στο θηλυκό γένος σαν να επρόκειτο για θεότητες, πβ. Μέν. Σαμ.309–10: *μὰ τὸν Διόνυσον, μὰ τὸν Απόλλω τουτονί,/μὰ τὸν Δία τὸν Σωτήρα, μὰ τὸν Ἀσκληπιόν*, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920 ad 880. Το εκτεταμένο αστείο είναι ευδιάκριτα πλαυτιανό, βλ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 27, πβ. Shipp 1953: 105–6, Taladoire 1956: 178, Chalmers 1965: 39. Όλοι οι εκδότες γράφουν τους όρκους του Εργασίλου στα Ελληνικά, όπως προτάθηκε αρχικά από τον J. Pius και όπως γράφτηκαν για πρώτη φορά από τον Pylades. Ο Leo 1895 διόρθωσε το άρθρο στις δύο τελευταίες επικλήσεις του Εργασίλου, ώστε να συμφωνεί με το αρσενικό γένος των πόλεων. Οι Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Havet 1932, De Melo 2011a γράφουν *ναὶ τὸν Ἀλάτριον*. Αλλά μόνον το V παραδίδει *ne ton* και φαίνεται ότι πρόκειται για μεμονωμένο σφάλμα, βλ. Torino 2013 ad loc., 2014: 110–11. Οι Havet 1932 και Torino 2013 γράφουν τους όρκους στα Λατινικά, όπως παραδίδονται στα χφφ.: ο Torino δεν δέχεται τη διόρθωση του Leo, αναδεικνύοντας έτσι το αστείο που φαίνεται ότι επιδιώκει εδώ ο Πλάυτος, βλ. Torino 2014: 106–111.

881 meum...meum...: αναφορά.

882 HE. iam diu...: αποσιώπηση.

882 ne tan Praenestem: Η διακωμώδηση του χαρακτήρα και του γλωσσικού ιδιώματος των κατοίκων της Πραϊνέστης αποτελεί κωμικό τόπο για τον Πλάυτο, πβ. *Bac.*12: Praenestinum opino esse, ita erat gloriosus, *Trin.*609: ‘tam modo,’ inquit Praenestinus, *Truc.*688–91: rabonem habeto, uti mecum hanc noctem sies./AS. perii! ‘rabonem’? quam esse dicam hanc beluam?/quin tu ‘arrabonem’ dicis? TR. ‘a’ facio lucri,/ut Praenestinis ‘conea’ est ciconia, και ενδεχομένως το ίδιο ίσχυε και για τον Ναιβίο, βλ. *com.*21–5R³ (=22–6W): quis heri apud te? :: Praenestini et Lanuini hospites/suoapte utrosque decuit acceptos cibo,/altris inanem uoluualam madidam dari, /altris nuces in procliui profundier, βλ. Wright 1974: 54–5, πβ. Westaway 1917: 23–4, Beede 1949: 359, Chalmers 1965: 46.

883 sis: βλ. ad 110.

884 barbaricas: βλ. ad 492. **quia enim:** δύο αιτιολογικοί σύνδεσμοι: το quia είναι υποτακτικός, που εισάγει τη δευτερεύουσα αιτιολογική πρόταση, και το enim

παρατακτικός, ίσως και με βεβαιωτική σημασία· ενδεχομένως στοιχείο της ομιλουμένης.

885 HE. uae aetati... ER. tuae!: βλ. Εισαγωγή, 4.7§7. Το επιφώνημα *uae* συντασσόμενο με τη δοτική *aetati* (βλ. *ad* 650) χρησιμοποιείται εδώ σε μια στερεότυπη κατάρα ή προσβλητική έκφραση, χαρακτηριστική της ομιλουμένης, πβ. *Poen.*783, *St.*594, επίσης *uae capiti tuo* (*Am.*741, *Cur.*314, *Men.*512, 840, *Mil.*326, *Mos.*1002) και ακόμη *Rud.*374/75: *uae capiti atque aetati tuae*, βλ. Echols 1951: 297· δεν απαντά στον Τερέντιο. Η αποσιώπηση ενισχύει το κωμικό αποτέλεσμα του διαλόγου.

888–9 Το ευδιάκριτα Ρωμαϊκό λογοπαίγνιο του Εργασίλου με τη διπλή σημασία της λέξης *boia* διαμορφώνει έναν πλαυτιανό κωμικό γρίφο ταύτισης: η αρχική αινιγματική δήλωση, η οποία συνδυάζεται με τη χαρακτηριστικά πλαυτιανή προσωποποίηση της *boia*, συνοδεύεται από την κωμική εξήγηση σε ασύνδετο, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 31, 75, 170, Benz 1998b: 111–12. Δύο ακόμη αστεία στο ίδιο πνεύμα βρίσκουμε στον *Curculio* (691–2: *delicatum te hodie faciam, cum catello ut accubes,/ferreo ego dico*) και στον *Rudens* (887–9: *illic in columbum, credo, leno uortitur,/nam collus in columbari hau multo post erit;/in neruom ille hodie nidamenta congeret*), από τα οποία το δεύτερο περιλαμβάνει την ιδέα της μεταμόρφωσης. **boiam terit:** Η *boia* ήταν ένα ξύλινο ή σιδερένιο όργανο, το οποίο περιόριζε τις κινήσεις του τιμωρημένου, ενδεχομένως μία διχαλωτή δοκός, δεμένη στον λαιμό του, την οποία ήταν αναγκασμένος να κουβαλά, πβ. *As.*549: *neruos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias*, βλ. Paul. *Fest.*32L: *id est genus uinculorum, tam lignae quam ferreae dicuntur*, Ισίδ. *Orig.*5.27.12: *boia, id est torques damnatorum quasi iuga boum ex genere uinculorum*, Allen 1896: 44–5. Αλλά επίσης *Boia* είναι η γυναίκα που ανήκει στον λαό των Βοίων, για τους οποίους βλ. Εισαγωγή, 3.2§2 και 3α. Συνεπώς, το νόημα της αμφίσημης φράσης είναι: «νυμφεύθηκε μια Βόια» (*uxor datast*) και «φόρεσε κολλάρο». Επιπλέον, η αμφίσημη χρήση του *ρ. terere* δίνει έδαφος στην εξήγηση του κωμικού γρίφου: «φθείρω από τη διαρκή χρήση», πβ. *Per.*420: *compedium tritor*, *Per.*795: *stimulorum tritor*, *Trin.*1021: *ferriteri*, βλ. *OLD* s.v. 5a, αλλά ταυτόχρονα έχει σεξουαλικές συνδηλώσεις, βλ. *OLD* s.v. 1b, Adams 1982: 183, Fontaine 2010: 157, 215, Williams 1968: 371. **liberorum quaerendorum causa:** Πρόκειται για επίσημη φορμουλαϊκή έκφραση, η οποία συνδέεται με το Ρωμαϊκό τελετουργικό του γάμου. Ο Πλάυτος τη χρησιμοποιεί κωμικά εδώ και μία ακόμη φορά και πάλι σε μία κωμική ταύτιση στον *Pseudolus* (23–4: *ut opinor, quaerunt*

litterae hae sibi liberos:/alia aliam scandit), βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 31· επίσης απαντά δύο φορές στον Έννιο (*trag.97R³(=126W=112J)*: *liberum quaesundum causa familiae matrem tuae*, 120R³(=136W=132J): *ducit me uxorem liberorum sibi quaesendum gratia*), πβ. Σουητ. *Jul.52.3*: *uxores liberorum quaerendorum causa*, Γέλλ. 4.3.2: *set iurisiurandi religionem animo atque amori praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberum quaerundum gratia habiturum*, 17.21.44: *iurassetque apud censores uxorem se liberum quaerundorum causa habere*· βλ. Jocelyn 1969 ad *Enn. trag.112*, Williams 1968: 371–3. Το χιούμορ, το οποίο προκύπτει από την αντίφαση της χρήσης της επίσημης φόρμουλας στο κωμικό περιεχόμενο, ενισχύεται, καθώς ο Εργάσιλος αναφέρεται σε έναν δούλο και στους δούλους δεν αναγνωρίζονταν οικογενειακές σχέσεις, σύμφωνα με το Ρωμαϊκό δίκαιο, πβ. Havet 1932 ad loc.

892 ain tu?: βλ. ad 551.

895 sume, posce, prome: ασύνδετο και ομοιοτέλετο.

896 hercle: βλ. ad 11. **mantiscinatus**: Η σημασία του ρ. *mantiscinari* είναι αμφίβολη (*OLD s.v.*). Το ρήμα απαντά μόνον εδώ και στον Δονάτο ad *Eu.258.1*: “*cum de alieno mantiscinor atque impendo*”. Ορισμένοι από τους υπομνηματιστές δέχονται τον υβριδικό σχηματισμό του ρήματος από το ελλ. *μάντις* και το ρ. *cano*, που έχει τη σημασία του *uaticinari*, βλ. Brix 1865, ²1870, ³1876 ad 893 (=896), ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Sonnenschein 1899, Henson 1905, Smith 1985 ad loc., ακόμη EM s.v., Fay 1904: 350. Οι Ussing 1878 ad 890 (=896), Schoell 1887 ad loc. (APP.) παρατήρησαν ότι δεν ταιριάζει με τα συμφραζόμενα. Οι Hallidie 1891, Elmer 1900 ad loc. αμφιβάλλουν γι’ αυτήν τη σημασία. Ο Morris 1898 ad loc. του αποδίδει τη σημασία «αγοράζω προμήθειες», σύμφωνα με το σχόλιο του Δονάτου. Αλλά είναι αρκετά πιθανό ότι εδώ έχουμε έναν πλαυτιανό νεολογισμό, απόλυτα κατάλληλο για τον χαρακτήρα του λαίμαργου παρασίτου. Ο Plasberg 1899: 638–40, λαμβάνοντας υπόψη τις προθέσεις του Εργασίλου, οι οποίες είναι γνωστές στο κοινό, ότι δηλαδή βιάζεται να διασφαλίσει το πολυπόθητο γεύμα, και τονίζοντας ότι σ’ αυτό ακριβώς έγκειται το χιούμορ του χωρίου, πρότεινε την ετυμολογία από το *mantisa* («ζωμός» ή «σάλτσα»), βλ. Λουκίλ. 1208 Marx: *mantisa obsonia uincit*, Paul. *Fest.119L*: *mantisa additamentum dicitur lingua Tusca, quod ponderi adicitur, sed deterius et quod sine ullo usus est*, ενώ στον Πετρώνιο φαίνεται ότι χρησιμοποιείται μεταφορικά για την οικονομική ζημία (65.10). Ο Plasberg op.cit.: 640 σημ. 1 υπέθεσε ότι εδώ υπάρχει ένας κωμικός μεταφορικός υπαινιγμός στο χάος, που θα προκαλέσει ο Εργάσιλος και

το οποίο περιγράφει ο *puer* στη συνέχεια, συγκρίνοντας τον σχηματισμό του ρήματος με το *ρ. tubercinari* («τρώω άπληστα, βιαστικά»), πβ. *Per.122*, Τιτίν. *tog.83R*³, Απουλ. *Met.6.25* (*OLD s.v.*). Η ερμηνεία του Plasberg, την οποία δέχονται οι Pascal²1904, Brix–Niemeyer⁶1910, Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930 ad loc. De Melo 2011a: 599 και σημ. 40, ομοίως WH II s.v. *mantisa*, φαίνεται η προτιμότερη. **fusti pectito**: προσφιλής στον Πλάυτο μεταφορική έκφραση της ομιλουμένης, πβ. *pugnis pectere* (*Men.1017, Poen.358, Rud.661*), πβ. Fantham 1972: 49, 96.

897 Για τους χρόνους της υπόθεσης και της απόδοσης, βλ. ad 6. **dapinabo**: ἄπαζ λεγόμενον (*ρ. dapino*), επινοημένο από τον Πλάυτο από το ουσιαστικό *daps*.

898 me meoque: παρήχηση. **sponden tu istuc?**: Ο Εργάσιλος χρησιμοποιεί τη Ρωμαϊκή νομική φόρμουλα της προφορικής *stipulatio*, η οποία συνίσταται στην ερώτηση της μιας πλευράς (*stipulator*) και την καταφατική απάντηση της άλλης (*promissor*), όπως εδώ *sponden?* (i.e. *spondesne*) – *spondeo*: απαντά επανειλημμένα στις κωμωδίες του Πλάυτου, πβ. *Aul.256, Bac.881–3, Cur.674, Poen.1157, Ps.114–18, 536–8, 1076–8*. Δεν υπήρχε αντίστοιχη πρακτική στο Αθηναϊκό δίκαιο στην εποχή του Μενάνδρου, ενώ η φόρμουλα δεν απαντά στον Τερέντιο, βλ. Barsby 1986 ad *Bac.881–3*. Εδώ η φόρμουλα γίνεται αφορμή για το λογοπαίγνιο του Εργασίλου, ο οποίος χρησιμοποιεί στη συνέχεια σε παρονομασία το *ρ. respondere* (899) με την αρχική, ετυμολογική του σημασία. **sponden–spondeo**: επανάληψη του ρήματος και παρήχηση.

900 bene ambula et redambula: Στην τυπική φόρμουλα αποχαιρετισμού, βλ. ad 452, ο Πλάυτος προσθέτει τον ευτράπελο νεολογισμό *redambula*, σημασιολογικά αντίθετο προς το *ambula*: παρόμοιοι λεκτικοί συνδυασμοί απαντούν και αλλού στις κωμωδίες του, λ.χ. *Men.191: induviae–exuviae, Truc.62: anteparta–postpartoribus, 422: assiduo–accubuo*, πβ. Αφράν. *tog.5R*³: *simul limen intrabo, illi extrabunt ilico*, βλ. Taladoire 1956: 176, Fontaine 2010: 76.

Σκηνή 3^η (901–908)

(Εργάσιλος)

IV.iii 1 Ο Ηγίων αναχωρεί εσπευσμένα για το λιμάνι και επί σκηνής μένει μόνος ο Εργάσιλος, ο οποίος ατενίζει το μέλλον του με περισσή αισιοδοξία: μονολογεί ενθουσιασμένος, σκεφτόμενος το επικείμενο γεύμα του και τελικά σπεύδει στο εσωτερικό του σπιτιού.

2 Μολονότι ο τελευταίος μονόλογος του λαίμαργου παρασίτου αποτελείται από λίγους στίχους, το κωμικό αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό. Ο μονόλογος είναι γραμμένος σε *tr*⁷. Η γλώσσα είναι εξαιρετικά κωμική και παρουσιάζει ευδιάκριτα πλαυτιανά γνωρίσματα: ασύνδετο (903–5), εκτεταμένες παρηγήσεις και λογοπαίγνια διανθίζουν τον εκτενή και ευδιάκριτα Ρωμαϊκό κατάλογο γαστριμαργικών απολαύσεων, στον οποίον επίσης απαντούν μεταφορές, κυρίως από την πολιτική και δικανική σφαίρα, πβ. Benz 1998a: 73. Πιθανώς πρόκειται για εξ ολοκλήρου πλαυτιανή σύνθεση, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 171, Benz 1998a: 74–5, Lefèvre 1998: 22 και σημ. 80, και μαζί με τον μονόλογο του *puer*, που ακολουθεί, καλύπτει το χρονικό διάστημα για τη μετάβαση του Ηγίωνα στο λιμάνι και την επιστροφή του με τους νεοαφιχθέντες, όπως πιθανώς συνέβαινε με το τέταρτο χορικό στο Ελληνικό πρότυπο, πβ. Raffaelli 2006: 166 σημ. 19, βλ. και Εισαγωγή, 4.5, σ. 44.

901 illic: αρχαϊκός τύπος της δεικτικής αντωνυμίας αντί του *ille*. **rem summam... cibariam:** παρωδία της φορμουλαϊκής φράσης *rem summam publicam*, πβ. *Mer.* 986· στον *Trinummus* ο δούλος Στάσιμος χρησιμοποιεί επίσης πολιτική εικονοποιία με αναφορά στο φαγητό (482), πβ. Brix ⁴1884, Hallidie 1891, Lindsay 1900, Pascal ²1904 ad loc., Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 171, Benz 1998a: 73.

902 iam: βλ. ad 251. **ut...tegoribus!:** βλ. ad 276. **collos:** βλ. ad 357. **tegoribus:** Πρόκειται για διόρθωση του *Turnebus* αντί του *tergoribus* των *χφφ.*, την οποία έχουν υιοθετήσει όλοι οι εκδότες, διότι εξυπηρετεί το μέτρο (*tēgōtībūs*). Η ορθογραφία παραδίδεται από τα *χφφ.* στον στ. 915, όπως και στο *Ps.* 198.

903–5 Ο εντυπωσιακός χιουμοριστικός κατάλογος των Ρωμαϊκών εδεσμάτων, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ. μετ.: 171, 398· βλ. επίσης ad 849–51 παρουσιάζεται με το εκτεταμένο ασύνδετο, την αναφορά (*quanta*) και την παρήχηση, η οποία αποκτά την αξία λογοπαιγνίου (*pernis pestis, labes larido, sumini absumedo, callo calamitas*), βλ. Morris 1898 ad 902 sqq., πβ. Wright 1974: 38· οι στ. 903–4 χωρίζονται από τη διαίρεση σε δύο ημιστίχα όπου κυριαρχεί διαφορετική παρήχηση, πβ. Gerick 1998: 146 και σημ. 57.

904 absumedo: «κατανάλωση», πλαυτιανός νεολογισμός (*aps+sumo+edo*), με τον οποίο προκύπτει το λογοπαίγνιο με το *sumini*. **callo calamitas:** παρήχηση, βλ. ad 119. **calamitas:** χρησιμοποιείται μεταφορικά με τη σημασία «καταστροφή» (*OLD* s.v. 1b), βλ. και ad 911.

907–8 Με δύο ολοσπόνδειους στίχους και την παρωδία του Ρωμαϊκού πολιτικού και δικανικού λεξιλογίου, πβ. Taladoire 1956: 192, ο Εργάσιλος ανακοινώνει επίσημα την ανάληψη των νέων σημαντικών καθηκόντων του στην αποθήκη τροφίμων του Ηγίωνα, ολοκληρώνοντας εντυπωσιακά την τελευταία εμφάνισή του.

907 pro praefectura mea: Ο Εργάσιλος προάγεται σε praefectus iure dicundo (DS s.v. praefectura, praefectus 611–12) με πλήρη δικαιοδοσία στην cella του Ηγίωνα. Εδώ έχουμε μία πλαυτιανή μεταφορά από τη Ρωμαϊκή πολιτική σφαίρα, όπως και στις προηγούμενες εμφανίσεις του Εργασίλου (βλ. ad 156 και ad 174), πβ. *Cas.* 99, 110, πβ. Westaway 1917: 34, Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 171, Fantham 1972: 111. **ius dicam:** παρωδία δικανικού λεξιλογίου, βλ. Fest. 262L: praefecturae eae appellabantur in Italia, in quibus et ius dicebantur, et nundinae agebantur. Ίσως εδώ ο όρος ius χρησιμοποιείται αμφίσημα, δηλαδή με τη σημασία «δίκαιο» αλλά και «ζωμός» ή «σάλτσα» (*OLD* s.v. ius¹ a, b), βλ. Havet 1932 ad loc.: το ίδιο λογοπαίγνιο βρίσκουμε σε συναφή συμφραζόμενα στον *Pseudolus* (197: Ianios, qui item ut nos iurando iure malo male quaerunt rem).

908 pendent indemnatae pernae: Το παρά προσδοκίαν αστείο διαμορφώνεται από το λογοπαίγνιο με το ρ. pendere, το οποίο σημαίνει κυριολεκτικά «κρέμομαι» (το οποίο εδώ αφορά στο παστό χοιρινό, *OLD* s.v. 1), αλλά επίσης «βρίσκομαι σε εκκρεμότητα» (δηλαδή εκκρεμεί η εκδίκαση της δικαστικής υπόθεσης, *OLD* s.v. 10a) και συμπληρώνεται από το indemnatae («που δεν έχουν κριθεί»). Το απροσδόκητο συνίσταται στο ότι «σε εκκρεμότητα χωρίς να έχουν κριθεί» είναι οι pernae, τα χοιρομέρια. **pernae, eis:** Τα AJE^c παραδίδουν pernis, το οποίο υιοθετούν οι Schoell 1887, Hallidie 1891 (perneis), Morris 1898, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Pascal²1904, Havet 1932 (perneis). Τα VE¹ παραδίδουν το εσφαλμένο pernies, το οποίο φαίνεται ότι προσεγγίζει τη διόρθωση του B³. Το B³ παραδίδει perne eis, το οποίο επέλεγον οι περισσότεροι σύγχρονοι εκδότες, γράφοντας pernae, is (Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer⁶1910, Waltzing 1920, Ernout 1933, Brix–Niemeyer–Köhler 71930, De Melo 2011a) ή pernae, eis (Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Harrington 1879, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Leo 1895, Sonnenschein 1899, Torino 2013). Πιθανότατα εδώ, όπως συμβαίνει συχνά στον Πλάυτο, ο όρος αναφοράς περιλαμβάνεται στην αναφορική πρόταση και έλκεται από την πτώση του αναφορικού, βλ. ad 1 και Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Συνεπώς, μπορούμε να επιλέξουμε τη γραφή του B³ και να γράψουμε \widehat{eis} .

Σκηνή 4^η (909–921)

(Νεαρός δούλος)

IV.iv 1 Ένας νεαρός δούλος έρχεται στη σκηνή από το σπίτι του Ηγίωνα, για να περιγράψει έντρομος στους θεατές, το απόλυτο χάος που προκάλεσε στην κουζίνα ο παράσιτος.

2 Ο μονόλογος του puer προέρχεται εξ ολοκλήρου από το χέρι του Πλαύτου. Η δράση δεν προωθείται εδώ. Φαίνεται ότι ο μονόλογος υπηρετεί πρακτικούς σκοπούς, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα το κωμικό αποτέλεσμα προς τέρψη του κοινού, μέσω των μεταφορών, της φαρσικής περιγραφής της καταστροφικής δράσης του παρασίτου και των κωμικών αναφορών στην επίθεσή του στο χοιρινό που υπογραμμίζουν τη λαιμαργία του, πβ. Fraenkel 1922: αγγλ.μετ.: 398· βλ. και ad 849–51. Ο περιορισμός των τριών υποκριτών του Ελληνικού θεάτρου δεν ίσχυε στο Ρωμαϊκό θέατρο, αλλά οι Ρωμαϊκές κωμωδίες ενδέχεται να παρουσιάζονταν από μικρούς θιάσους και η ανάθεση περισσότερων του ενός ρόλων στον ίδιο ηθοποιό προφανώς ήταν πρακτική και του πλαυτιανού θεάτρου, βλ. Prescott 1923: 23–34, κυρίως 24–5, 29–34, Barsby 1982: 80, Hunter 1985: ελλ.μετ.: 34, Marshall 2006: 95–6. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε τις ακριβείς πρακτικές των Ρωμαϊκών θιάσων για τις ανάγκες της εκάστοτε παράστασης ή το μέγεθος του εκάστοτε θιάσου και συγκεκριμένα το μέγεθος του θιάσου που ανέλαβε την παράσταση των *Captivi*, πβ. Duckworth 1952: 94–8, Hunter op.cit., Marshall op.cit.: 95–125. Ίσως ο Πλαύτος εισήγαγε τη σκηνή του puer, ώστε να δοθεί χρόνος στον ηθοποιό που υποδύεται τον Εργάσιλο να αλλάξει κοστούμι και να επανεμφανιστεί στην επόμενη σκηνή στον ρόλο του Σταλαγμού, βλ. Prescott 1910: 37–9, 1920: 263, 269, 1923: 30, 1932: 123–4, Duckworth 1952: 107 σημ. 14. Αλλά κυρίως φαίνεται ότι στο σημείο αυτό ο Πλαύτος έχει αντικαταστήσει με τον μονόλογο του puer το τέταρτο χορικό του προτύπου του, προσφέροντας με αυτόν τον τρόπο μια λαμπρή ολοκλήρωση της παρουσίας του Εργασίλου, βλ. Leo ²1912: 227–9 σημ. 3, Raffaelli 2006: 166 σημ. 19, Stürmer 2017: 56, 68, 100–1, πβ. Prescott 1910: 38, 1920: 269, 1932: 124, Duckworth 1952: 97, Segal ²1987: 281 σημ. 37· βλ. επίσης Εισαγωγή, 4.5, σ. 44.

3 Ο μονόλογος του puer είναι γραμμένος σε ia⁸. Το μέτρο συνάδει μεν με το φαρσικό περιεχόμενο της περιγραφής του δούλου, βλ. Tobias 1979: 15, 16, πβ. Hallidie 1891: xxiii, αλλά επίσης ξεχωρίζει την κωμική αφήγηση του δούλου από όσα προηγήθηκαν (και αφορούσαν στην εξέλιξη της υπόθεσης) και το τελευταίο τμήμα της κωμωδίας, το οποίο περιλαμβάνει τη λύση, βλ. Moore 2012: 301.

4 Στο τέλος της σκηνης ο puer αναχωρεί προς τα δεξιά για το forum, ενώ στην αρχή της πέμπτης Πράξης ο Ηγίων επιστρέφει από την αντίθετη κατεύθυνση και οι πορείες τους δεν διασταυρώνονται, πβ. Langen 1886: 123. Τούτο δεν χρειάζεται να μας προκαλεί την απορία, *pace* Viljoen 1963: 61 σημ. 92. Ο ίδιος ο Ηγίων είχε δηλώσει στους δούλους του (456–9) ότι θα μεταβεί στο σπίτι του αδελφού του. Στο τέλος της τρίτης Πράξης, αφού δίνει εντολή στους επόπτες να οδηγήσουν τον Τύνδαρο στο λατομείο, αναχωρεί και πάλι για το σπίτι του αδελφού του. Επιστρέφει επί σκηνης στην τέταρτη Πράξη, όπου και παραμένει, ώσπου αναχωρεί για το λιμάνι. Συνεπώς, ο puer κατευθύνεται προς τα δεξιά, σύμφωνα με όσα δύναται να γνωρίζει για τις κινήσεις του κυρίου του.

909 Diespiter te dique...perdant: στερεότυπη κατάρα. **Diespiter:** παλαιός τίτλος του Iuppiter, πβ. *Poen.*739, 869, βλ. επίσης Βάρ. *L.L.*5.66: id est dies pater, Γέλλ. 5.12.5: item Iouis Diespiter apellatus, id est diei et lucis pater.

910 parasitos–parasitis: πολύπτωτο.

911 clades calamitasque: παρήχηση και σχεδόν ταυτολογία. **calamitas:** Ο δούλος χρησιμοποιεί εδώ μεταφορικά και με κωμική υπερβολή τον όρο clades μαζί με την calamitas, όπως προηγουμένως και ο Εργάσιλος (904) και την intemperies· οι δύο τελευταίοι όροι σχετίζονται με την καταστροφή της σοδειάς (*OLD* s.v. calamitas 1a, s.v. intemperies (πληθ. επίσης intemperiae) 1a), πβ. Τερ. *Eu.*79: nostri fundi calamitas (επίσης μεταφορικά) και βλ. Δον. ad loc.: calamitatem rustici grandinem dicunt, quod comminuat calamum, id est culmen ac segetem, ακόμη *Cas.*913: nisi, quicquid erat, calamitas profecto attigerat numquam, Κάτ. *Agr.*141.2: calamitates intemperiasque.

912 Ο στίχος παρουσιάζει δύο προβλήματα. Όπως παραδίδεται στα χφφ. δεν μπορεί να αναλυθεί μετρικά και επίσης το A παραδίδει timui αντί του metui των Παλατινών χφφ. Οι Sonnenschein 1899, Goetz–Schoell 1904, Ernout 1933 διατηρούν το metui, αλλά θεωρούν ότι το σημείο πάσχει, όπως αντίστροφα ο Elmer 1900 υιοθέτησε το timui, θεωρώντας τον στίχο αθεράπευτο. Ο Havet 1932 οβελίζει τον στίχο. Οι προτάσεις των Lindemann 1830 (quasi <si sit>, πβ. Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, Harrington 1879) και Brix (³1876: quasi <esset>· ⁴1884: quasi lupus esuriens <esset>, πβ. Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Morris 1898), οι οποίοι διατηρούν το metui, απομακρύνονται πολύ από τα χφφ. Ο Schoell 1887 πρότεινε metui ne <uel> in me, πβ. Hallidie 1891. Ο Niemeyer 1892: 9 πρότεινε metui, timui σε ασύνδετο, συνδυάζοντας τις γραφές των AP· την πρότασή του ακολούθησε ο Pascal ²1904. Οι

Brix–Niemeyer ⁶1910 υιοθετούν το ασύνδετο με τις δύο γραφές, αλλά έχουν προβεί σε μια εκτεταμένη προσθήκη, συμπληρώνοντας και τον επόμενο στίχο (quasi lupus esuriens <introrupit oculis scintillantibus/parasitus in culinam: clamat sibi esse curam creditam/peni omnis. ego pol> timui metui). Ο Lindsay 1900, ²1910 διατηρεί τη γραφή των χφφ. προτείνοντας την ανάλυση mētūī, η οποία δεν είναι αποδεκτή· ομοίως οι Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a και παλαιότερα ο Ussing 1878 (με χασμωδία στο ne). Η προσθήκη που πρότεινε ο Leo 1895 (essuriens <ille> metui), την οποία υιοθετούν οι Waltzing 1920, Torino 2013 φαίνεται ως η καλύτερη λύση· αποκαθιστά το μετρικό πρόβλημα (quāsi lúpūs ēsūrīēns <íllē> mētūī n(e) īn mē fācērēt ímpřētūm), ενώ η χρήση του ille φαίνεται να ταιριάζει στον τρόπο ομιλίας του puer, πβ. 913: hercle ego illum male formidabam. Στον βαθμό, όμως, που το A ενδέχεται να σώζει την ορθή γραφή, θα μπορούσαμε να διατηρήσουμε το timui με την προσθήκη του totus: δηλαδή <tótūs> tímūī, όπως στο *Am.*1077: totus timeo, με το οποίο έχουμε τριπλή παρήχηση (quasi lupus esuriens <totus> timui ne in me faceret impetum). **quasi lupus esuriens:** παροιμιακή έκφραση, απολύτως κατάλληλη για τον λαίμαργο παράσιτο, πβ. *St.*577: atque eccum tibi lupum in sermone: praesens essuriens adest (όπου αναφέρεται στον παράσιτο Γελάσιμο), 605: nam illic homo tuam hereditatem inhiat quasi essuriens lupus, βλ. Otto 1890: 198. Ο Έννιος χρησιμοποιεί επίσης τη μεταφορά του λύκου για έναν παράσιτο, βλ. *Sat.*16V³ (=16W): lupino expectans impetu.

912a Τα ελάχιστα ίχνη από αυτόν τον στίχο παραδίδει μόνον το A. Πιθανώς παραλείφθηκε από το αρχέτυπο των Παλατινών χφφ. εξαιτίας του ομοιοτέλετου με τον προηγούμενο στίχο.

913 hercle: βλ. ad 11. **ita frendebat dentibus:** Η περιγραφή του δούλου θα μπορούσε να θυμίζει στο κοινό την παρουσία του Manducus στην Ατελλανή φάρσα, σήμα κατατεθέν της οποίας ήταν το άνοιγμα–κλείσιμο των γνάθων, βλ. και Duckworth 1952: 12, Beare ³1964: 140, Beacham 1991: 6· πβ. τα λόγια του Λάβρακα στον *Rudens*, καθώς, βρεγμένος ύστερα από το ναυάγιο, τρίζει τα δόντια του και συγκρίνει ο ίδιος τον εαυτό του με τον Manducus (535–6: LAB. quid si aliquo ad ludos me pro manduco locem?/CHAR. quapropter? LAB. quia pol clare crepito dentibus).

915 gladium...glandia: Τα glandia αναφέρονται με μεγάλη συχνότητα στις κωμωδίες του Πλάτου, πβ. *Cur.*323, 366, *Ps.*166, *St.*360, *Carbonaria* fr.i M, επίσης *Men.*210: glandionidam suillam, ακόμη Ναίβ. *com.*65R³ (=104W), αργότερα στον

Μαρτιάλη (glandulae: 3.82.20, 7.20.4) και στον Πλίνιο, ο οποίος επίσης τα συγκαταλέγει μεταξύ των τμημάτων κρέατος που απαγορεύτηκαν από τους τιμητές (Nat.8.209: hinc censoriarum legum paginae interdictaque cenis abdomina, glandia, testiculi, uuluae, sincipita uerrina). Πρόκειται προφανώς για τον θύμο αδένα, τα «γλυκάδια», πβ. Πλίν. Nat.11.175: tonsillae in homine, in sue glandulae, 16.185: quibus (sc. arboribus) sunt tubera, sicut sunt in carne glandia, βλ. OLD s.v., Brix 1865 ad 912 (=915), Sonnenschein 1899, Waltzing 1920 ad loc., Todd 1952: 93–4 και όχι για το ψαρονέφρι (Johnston 1954: 244–9). Σε όλη την έκταση της περιγραφής τονίζεται η βιασύνη και η υπερβολή του παρασίτου. Το λογοπαίγνιο και η εικόνα που περιγράφει ο ruer κερδίζει σε χιούμορ ακόμη περισσότερο από τον συνδυασμό του μεγάλου μαχαιριού με το εξαιρετικά μικρό μέγεθος των glandia. Εκτός από το ηχητικό αποτέλεσμα, το λογοπαίγνιο περιλαμβάνει το στοιχείο του απροσδόκητου χιούμορ. Ο λαίμαργος παράσιτος, ο οποίος δεν έχει γνώσεις μαγειρικής, αλλά κυρίως βιάζεται να ικανοποιήσει την πείνα του, παίρνει μεγάλο μαχαίρι (gladium), για να τεμαχίσει μικρού μεγέθους κρεατικά και μάλιστα σε τρία μέρη, ενώ για έναν τέτοιο σκοπό θα χρειαζόταν ένα μικρό μυτερό μαχαίρι.

917 seriae: Πρόκειται για μεγάλα πήλινα δοχεία, στα οποία φυλασσόταν το παστωμένο κρέας, λάδι ή κρασί, πβ. Τερ. Hau.460, Κάτ. Agr.162.1, Βάρ. R.R.1.55.5, 3.2.9, Κολ.12.55.4, DS s.v. Το αστείο έγκειται στο ότι ο Εργάσιλος πρότεινε να χρησιμοποιηθούν ως μαγειρικά σκεύη.

919 sultis: βλ. ad 110.

920 penum: βλ. ad 472.

921 nām | hīc: προσωδιακή χασμωδία. **hic:** επίρρημα. **aut iam nihil est aut iam nihil erit:** επανάληψη· βλ. και ad 391–2.

ΠΡΑΞΗ ΠΕΜΠΤΗ

Σκηνή 1^η (922–953)

(Ηγίων – Φιλοπόλεμος – Φιλοκράτης – Σταλαγμός)

V.i 1 Ο Ηγίων επιστρέφει από το λιμάνι μαζί με τον Φιλοπόλεμο, τον Φιλοκράτη και τον Σταλαγμό. Εκφράζει τη βαθιά του ευγνωμοσύνη στον Φιλοκράτη, ο οποίος του ζητά να του επιστρέψει τον Τύνδαρο. Ο Ηγίων αποκαλύπτει την τιμωρία που επέβαλε στον Τύνδαρο και δίνει εντολή στους δούλους του να τον φέρουν πίσω από το λατομείο. Οι δύο νεαροί εισέρχονται στο σπίτι του, ενώ ο Ηγίων παραμένει στη σκηνή, για να ανακρίνει τον Σταλαγμό.

2 Η σκηνή αρχίζει με ένα σύντομο canticum του Ηγίωνα σε βακχιακά μέτρα (922–7), τα οποία εκφράζουν τη χαρά του και είναι κατάλληλα για την ευχαριστήρια προσευχή που απευθύνει στους θεούς, βλ. Lindsay 1900 ad V.i, 1922: 289, Duckworth 1952: 370, Tobias 1979: 10, 14, Moore 2012: 198. Το canticum ολοκληρώνεται με δύο tr⁸ (928–9), τους οποίους τραγουδά ο Φιλοπόλεμος. Το μέτρο μέχρι το τέλος της κωμωδίας είναι tr⁷.

922 (ba⁴) Iouí dīsqu(e) āgō grātīās mērītō māgnās.

923–7 quom...: σχήμα αναφοράς.

923 (ba⁴) quōm té rēdūcēm tuō || pātrī rēddīdērūnt. **quom...reddiderunt**: για την οριστική με το αιτιολογικό quom εδώ και στους επόμενους στίχους, βλ. ad 151. **reducem... reddiderunt**: παρήχηση.

924 (ba⁴) quōmqu(e) ēx mīsērīīs plūrīmīs m(e) ēxēmērūnt.

925 (ba⁴) qu(ae) ādhūc tē cārēns d(um) hīc || fūī sūstētābām.

926 conspicio: Οι περισσότεροι εκδότες υιοθετούν τη διόρθωση του Geppert 1859, conspīcor, αντί του conspicio των χφφ., για να σχηματιστεί ένας ba⁴, όπως οι προηγούμενοι στίχοι: ομοίως ο Brix 1865, ²1870, ³1876 έγραψε istunc αντί του hunc, πβ. Harrington 1879, Sonnenschein 1899, ο Fleckeisen 1850 προσέθεσε <ego> conspicio, ενώ ο Ussing 1878 τον οβελίζει, θεωρώντας ότι η αναφορά στον Σταλαγμό δεν ταιριάζει στη gratulatio του Ηγίωνα. Αλλά με τη γραφή των Παλατινών χφφ. conspicio, την οποία διατηρούν οι Questa 1995 και Torino 2013, το μέτρο αναλύεται κανονικά ως ba^c+ba²: quōmqu(e) hūnc cōnspīcī(o) īn || pōtēstātē nōstrā, βλ. Questa 2007: 427–8 και 437–8 (για παραδείγματα αυτού του συνδυασμού των μέτρων).

927 (ba^c+ba²) quōmqu(e) haēc rēpértā (e)st || fīdēs fīrmā nōbīs. Καμία από τις διορθώσεις που έχουν προταθεί δεν είναι απαραίτητη, διότι εδώ έχουμε το ίδιο σχήμα

με τον προηγούμενο στίχο και επομένως μπορούμε να τον διατηρήσουμε ως έχει, όπως οι Questa 1995, De Melo 2011a και Torino 2013. **fides firma:** Η fides του Φιλοκράτη αποδείχθηκε firma και όχι fluxa: ανταποκρίθηκε πλήρως στην παράκληση του Τυνδάρου (439: fac fidelis sis fideli, caue fidem fluxam geras) και τήρησε την υπόσχεσή του στον Ηγίωνα (930: quoniam tecum seruavi fidem), πβ. Leigh 2004: 85 και σημ. 108. Η αναφορά του τελευταίου στη fides τόσο κοντά στη λύση του δράματος υπογραμμίζει με σοβαρότητα και έμφαση την αναγνώριση των Ρωμαϊκών ηθικών αξιών και την αποκατάσταση της ηθικής τάξης και ακόμη την καθοριστική συμβολή της fides στην αναγνώριση του Τυνδάρου και την οικογενειακή επανασύνδεση στο τέλος της κωμωδίας, πβ. Franko 1995: 166–7.

928–9 satis–satis: σχήμα αναφοράς.

930–1 seruavi fidem/tibique hunc reducem...feci: χιαστό.

930 hoc agamus: βλ. ad 444. **quid nunc:** ελλειπτική πρόταση, συνηθισμένη στην ομιλουμένη: ίσως υπονοείται ένα dices (μελλ.) ή dicas (υπ.ενεστ.). **quoniam tecum seruavi fidem:** Η έκφραση fidem seruare σημαίνει «τηρώ την υπόσχεση», «κρατώ τον λόγο μου», λ.χ. *Cur.*140, *Epid.*124, *Mer.*531, *Mos.*1023, *Ps.*519, *Rud.*1350, *Ter. An.*280, *Κικ. Vat.*15, *Off.*1.39, 3.107 (*OLD* s.v. fides 6b): το αντίθετο νόημα αποδίδεται με την έκφραση fidem perdere ή mutare ή soluere, λ.χ. *Mil.*983–4: et haec mutet fidem uide modo, *Ps.*376: cum illo perdidero fidem, *Ter. An.*643: soluisti fidem, *Ph.*512: nequeo exorare ut me maneat et cum illo ut mutet fidem.

933–6 Η προτροπή του Φιλοπολέμου στον Ηγίωνα συντελεί στην επιστροφή του Τυνδάρου από το λατομείο για την αναγνώρισή του. Ταυτόχρονα λειτουργεί ως ειρωνική προοικονομία γι' αυτήν. Τα λόγια του ανακαλούν τη συμβουλή που απηύθυνε ο Τύνδαρος στον Ηγίωνα στη σκηνή II.ii (313–15, βλ. ad 313 και ad 315) και την οποία ο Ηγίων δεν ακολούθησε: έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη του προς τον Φιλοκράτη, έχει ήδη στείλει τον Τύνδαρο στο λατομείο. Ο πραγματικός bene merens είναι ο Τύνδαρος, ο οποίος προς το παρόν βασανίζεται ακόμη στο λατομείο.

933–4 immo potes,/pater, et poteris et ego potero, et di eam potestatem dabunt: παρήχηση, ετυμολογικό σχήμα με το potestatem και τους τύπους του p. posse, για την επανάληψη των οποίων, βλ. ad 391–2. **immo:** βλ. ad 210.

935 beneficium bene merenti...merito muneres: ετυμολογικό σχήμα και παρηγήσεις.

936 pater mi: έκφραση τρυφερότητας της ομιλουμένης: η κτητική αντωνυμία συνήθως έπεται στον λόγο των ανδρών, βλ. Hofmann ³1951: 137–9, αλλά η θέση της

καθορίζεται επίσης από το μέτρο (pātēr mī): ομοίως 1006: gnātē m(i), 1021: gnātē mī, βλ. Παπαδημητρίου 1998: 47 σημ. 158, 282–3.

937 quid opust uerbis: πολύ συνηθισμένη έκφραση στην κωμωδία, λ.χ. *Am.*445, 615, 777, *Aul.*468, *Bac.*483, 1164, *Cist.*94, *Cur.*79, *Mil.*1213, *Mos.*993, *Poen.*579, *Rud.*85, *Trin.*553, Τερ. *An.*99, 165, *Eu.*632, *Ph.*75, 100, επίσης Αντιφ. fr.35.5 K–A: τί μακρὰ δεῖ λέγειν, Μέν. *Σαμ.*76–7: τί δεῖ / λέγειν;. **negem:** δυνητική υποτακτική.

938 postulo abs te ut mi illum reddas seruom: Αντί της συνηθέστερης σύνταξης του ρ. postulare με αιτιατική+απαρέμφοτο ή απλώς απαρέμφοτο, εδώ έχουμε ut+υποτακτική. Αυτήν τη σύνταξη τη βρίσκουμε μία ακόμη φορά στον Πλαύτο, βλ. *Aul.*318–19: infit ibi postulare plorans, eiulans,/ut sibi liceret miluom uadarier, πβ. επίσης Καικίλ. *com.*139–40R³(=130–1W): hoc a te postulo,/ne cum meo gnato posthac lignassis caput, βλ. Lindsay 1900, Waltzing 1920 ad loc. Στον Τερέντιο απαντά κυρίως στον λόγο ηλικιωμένων χαρακτήρων είτε με το ρ. postulare βλ. *An.*190, 550, 823–4, είτε με τα συναφή ρήματα optare, exspectare, uelle, studere, λ.χ. *Hau.*756, *Hec.*280, 396, *Ad.*868–9, 874) και ακόμη στον λόγο του παρασίτου Γνάθωνα σε μία περίπτωση, όπου υιοθετεί σκόπιμα υψηλό ύφος (*Eu.*1058–60: postulo ut mihi tua domus/te praesente absente pateat, inuocato ut sit locus/semper), βλ. Karakasis 2005: 112–13. Η συντακτική επιλογή συνάδει εδώ με το σοβαρό ύφος του Φιλοκράτη, ο οποίος έχει επιστρέψει ως ελεύθερος Ηλείος και απαιτεί να του επιστραφεί ο δούλος του.

940 <ei>: προσθήκη του Lambinus 1577, η οποία έχει γίνει αποδεκτή από όλους τους εκδότες.

943 quod: Είναι η αναφορική αντωνυμία, που εισάγει την αναφορική πρόταση με όρο αναφοράς το id, το οποίο εννοείται, και όχι ο αιτιολογικός σύνδεσμος quod, πβ. 680: id nunc suscenses mihi? και βλ. ad loc. **fecit male:** αντίθεση με το bene fecisti (941), με το οποίο άρχισε τον λόγο του ο Ηγίων, πβ. Elmer 1900 ad loc.

945 mi data esse uerba: βλ. ad 651. **uae misero mihi:** βλ. ad 650· εδώ συνδέεται με απαρέμφοτο της αναφώνησης (946).

946 propter meum caput labores homini euénisse optumo!: απαρέμφοτο της αναφώνησης· βλ. ad 783. **meum caput:** i.e. me· ο Φιλοκράτης ανακαλεί τα λόγια του Τυνδάρου στη μυστική τους συνομιλία (229–30).

947 libellam: μικρό ασημένιο νόμισμα, ισοδύναμο με το 1/10 ενός δηναρίου· χρησιμοποιείται εδώ παροιμιακά ως δηλωτικό ευτελούς χρηματικού ποσού, πβ. *Cas.* 316: una libella liber possum fieri, *Ps.*97–8: quoi nec paratus nummus argenti siet/nec

libellai spes sit usquam gentium?, 629: tibi libellam argenti numquam credam, 1146: quom libella nusquam est, Κικ. *Ver.*2.2.26: ecquis Volcatio, si sua sponte uenisset, unam libellam dedisset?, βλ. *OLD* s.v. 1b, Westaway 1917: 68. **prō** | **ě(o)**: προσωδιακή χασμωδία, πβ. Lindsay 1922: 332. **duis**: αρχαϊκός τύπος της υποτακτικής ενεστώτα αντί του des στο τέλος του στίχου metri gratia.

948 ducito: διόρθωση του Lindemann 1830 αντί των aducito (BVE) ή adducito (JK), προστακτική μέλλοντα, βλ. ad 110. **edepol**: βλ. ad 158.

949 facis benigne: βλ. ad 843. **licet**: Το απρόσωπο ρ. licet («επιτρέπεται») χρησιμοποιείται εδώ ως καταφατική απάντηση στο αίτημα του Φιλοκράτη, όπως και αλλού στον Πλάτο ως απάντηση σε ερωτήσεις, λ.χ. *Bac.*35 ή συνηθέστερα σε προσταγές ή προτροπές, όπως εδώ, λ.χ. *Am.*544, *Cas.*421, 588, *Cur.*95, 727, *Men.*158, 213, 224, *Mil.*536, *Mos.*1152, *Ps.*357, *Trin.*372, 517, *Truc.*331 επίσης *Rud.*1210–26, όπου γίνεται αφορμή για ένα εκτενές αστείο (*OLD* s.v. 2).

951 statua uerberea: Το επίθετο uerberea είναι διόρθωση του Lambinus 1577 αντί των εσφαλμένων γραφών των χφφ. (ueruere *B*³ om. *B*¹ ueruece *VE* ueruecea *JKS*). Απαντά ακόμη δύο φορές στον Πλάτο, πβ. *Per.*184, *Ps.*911. Και στις τρεις περιπτώσεις απευθύνεται σε δούλους και σχετίζεται με την τιμωρία με μαστίγωμα. Όπως επισημαίνουν αρκετοί από τους υπομνηματιστές, είναι ένας προσβλητικός όρος, που συνίσταται σε μία μεταφορά: δηλαδή ο δούλος παρομοιάζεται με άγαλμα κατασκευασμένο από τα uerbera, πβ. *As.*363: mihi ibique interminatust nos futuros ulmeos, *Per.*184: uerbereum caput, βλ. και Taladoire 1956: 183, Lilja 1965: 27.

952 meo minore quid sit factum filio: «τί απέγινε ο μικρότερος γιος μου»· το filio είναι αφαιρετική οργανική της αναφοράς (ενίοτε επίσης de+αφααιρετική), πβ. *Epid.* 151: quid illa fiet fidicina igitur?, *Mil.*299: quid fuat me nescio, *Mos.*636: quid eo est argento factum?, *Trin.*594: quid ea re fuat, κ.α., Τερ. *Ad.*996: sed de fratre quid fiet?, Κικ. *Fam.*14.4.3: quid Tulliola mea fiet?, *Att.*6.1.14: quid illo fiet quem reliquero, βλ. Morris 1898 ad loc., ET§113β, §114, LHS II.121.

Σκηνή 2^η (954–977)

(Ηγίων – Σταλαγμός)

V.ii 1 Ο Ηγίων μένει μόνος επί σκηνής με τον Σταλαγμό, για να τον ανακρίνει. Ο δραπέτης δούλος ομολογεί ότι αφού απήγαγε τον γιο του Ηγίωνα πριν από είκοσι χρόνια, τον πούλησε ως δούλο στην Ήλιδα στον πατέρα του Φιλοκράτη.

2 Με αυτήν και τις δύο τελευταίες σκηνές της κωμωδίας ολοκληρώνεται ο κύκλος των «επαναλαμβανόμενων» σκηνών των *Captivi*, οι οποίες αφορούν στην ταυτότητα του Τυνδάρου· μέσω του διαλόγου κατά σειρά με τον Σταλαγμό, τον Φιλοκράτη και τελικά με τον Τύνδαρο δίνεται η οριστική απάντηση για το ποιος είναι ο Τύνδαρος, βλ. Κουνάκη–Φιλιππίδη 2008: 125–7, Philippides 2014: 96–7,

954 age: βλ. ad 179. **bone uir:** Χρησιμοποιείται πάντα ειρωνικά στην κωμωδία (i.e. male uir), πβ. *Cas.*724/25, *Ps.*1145, *Ter. An.*616, 846, *Eu.*660, 850, 918, *Ad.*476, 556, πβ. Δον. ad *An.*846.2: ironia maior est quam increpatio, cum enim omne genus criminis aliquis spreuerit, tunc exclusi ironia laudamus, Hofmann ³1951: 150, Lilja 1965: 15, 79 σημ. 3, 102. Απευθύνεται σχεδόν πάντα σε δούλους (συνήθως από τους κυρίους τους), όπως και τα optumus homo (*Bac.*1112), bone serue (*Bac.*775), bonus seruos (*Mil.*364), bone custos στον Τερέντιο (*Ph.*287), εκτός από τρεις περιπτώσεις στον Πλάυτο (*Cur.*610 (ο στρατιώτης προς τον παράσιτο), *Per.*788–9 (ο προαγωγός προς έναν δούλο και έναν απελεύθερο) και *Poen.*1332 (για τον προαγωγό Λύκο)), βλ. Παπαδημητρίου 1998: 277, Barrios–Lech 2016: 225–6, 338 σημ. 29. Το επίθετο Iepidus επίσης χρησιμοποιείται ειρωνικά, βλ. Lilja op.cit.: 15.

955 Ο Σταλαγμός εκλαμβάνει το bone uir στην κυριολεκτική του σημασία, υπενθυμίζοντας στον Ηγίωνα την απόδρασή του και την απαγωγή του γιου του. Αυτό συμβάλλει στη σκιαγράφηση του χαρακτήρα του, καθώς παρουσιάζεται σκαιός και αμετανόητος, πβ. Leach 1969: 293–4. Στους *Adelphoe* του Τερεντίου (556–7) ο δούλος Σύρος παρερμηνεύει σκόπιμα τον ίδιο χαρακτηρισμό, τον οποίον του αποδίδει ο Δημέας, για να αρχίσει την ψευδή αφήγηση της επίθεσης σε βάρος του από τον Κτησιφώντα. Και αλλού στον Πλάυτο το πρόσωπο που είναι αποδέκτης μιας προσβολής παρερμηνεύει σκόπιμα και λαμβάνει κυριολεκτικά τον προσβλητικό χαρακτηρισμό, συνήθως για κωμικό αποτέλεσμα, λ.χ. *Am.*344, *Mos.*69–70, *Per.*284–5, βλ. Lilja 1965: 15.

957 neque ero | umquam: ne spem ponas: Τα δύο προβληματικά σημεία στον στίχο, όπως παραδίδεται στα χφφ., είναι η χασμωδία ero | umquam και η σημασία της έκφρασης ne spem ponas. Για τη θεραπεία της χασμωδίας οι Brix ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Lindsay 1900, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920 και Torino 2013 υιοθετούν τη διόρθωση του Vahlen 1882: 602 σημ. 1, numquam αντί του umquam των χφφ. Ο Schoell 1887 μετέθεσε το umquam (neque ero: ne spem ponas umquam): ομοίως οι Morris 1898, Pascal ²1904. Οι Goetz–Schoell 1904 και Ernout

1933 θεωρούν το σημείο εσφαλμένο. Αλλά μπορούμε να διατηρήσουμε τη γραφή των χφφ. με προσωδιακή χασμωδία (něqu(e) ěř | ūmquām). Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι εκδότες και υπομνηματιστές θεωρούν ότι το ρ. *ponere* χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία *deponere* («εγκαταλείπω»). Ως εκ τούτου, οι Harrington 1879, De Melo 2011a και Torino 2013 υιοθετούν την προσθήκη <in> *spem*, την οποία πρότεινε ο Guietus, πβ. Hallidie 1891 ad loc. (μολονότι δεν υιοθετεί την προσθήκη). Ο Fleckeisen 1850 προσέθεσε *ne <tu in> spem*, το οποίο υιοθέτησαν οι Brix 1865, ²1870, ³1876, Sonnenschein 1899. Ο Leo 1895 πρότεινε *neque ero umquam, ne <erres>: spem ponas*, και ο Havet 1932: *neque ero umquam, ne<queo>; spem ponas*. Με τις προσθήκες των Fleckeisen, Leo και Havet αποφεύγεται επίσης η χασμωδία. Η έκφραση *spem ponere* (i.e. *deponere*) χωρίς συμπλήρωμα απαντά αργότερα, λ.χ. στον Βεργίλιο (A.11.308–9), τον Σενέκα (*Tro.*399), τον Σίλιο Ιταλικό (8.95). Αλλά η έκφραση *spem ponere in*+αφαιρετική (*aliquo/aliqua re*), «εναποθέτω τις ελπίδες μου» είναι πολύ περισσότερο συνηθισμένη και εδώ μπορούμε να θεωρήσουμε ότι, αντί του εμπρόθετου, το συμπλήρωμά της είναι η αιτιατική και το απαρέμφοτο (*me bonae frugi fore*), βλ. *OLD* s.v. *pono* 23c, Waltzing 1920 ad loc. Συνεπώς, δεν συντρέχουν ισχυροί λόγοι, για να παρέμβουμε στη γραφή των χφφ. και μπορούμε να διατηρήσουμε τον στίχο ως έχει, όπως οι Hallidie 1891 (με επιφυλάξεις), Elmer 1900, Lindsay ²1910 και Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930.

958 ubi loci: βλ. ad 385.

959–68 Η επανάληψη της ίδιας φράσης από τον Ηγίωνα στους στ. 959 και 968 και οι εκφράσεις *istaec aufer* και *sed iam fieri dictis uolo compedium*, τις οποίες χρησιμοποιούν ο Σταλαγμός και ο Ηγίων αντίστοιχα, πιθανώς καταδεικνύουν ότι ο Πλάυτος έχει επεκτείνει τον διάλογο, προσθέτοντας τις κυνικές δηλώσεις του Σταλαγμού, την απειλή υπό μορφή λογοπαιγνίου και το χυδαίο κατά μέρος αστείο του Ηγίωνα, βλ. ad 152–66 και ad 125, επίσης Lowe 2002: 18 και σημ. 3.

959 sí | ěřis: προσωδιακή χασμωδία· ομοίως στην αρχή του στ. 968. **tua ex re facies:** βλ. ad 296.

960 recte–uera–uere–recte: χιαστό, στο οποίο δίνεται έμφαση με τα *et* και *neque...neque* (αναφορά). **<tu>:** Προσθήκη του Pylades, που διορθώνει το μέτρο και την οποία έχουν δεχθεί όλοι οι εκδότες εκτός από τον Elmer 1900, ο οποίος μετρά τον στίχο με τη χασμωδία *recte | adhuc*, η οποία δεν είναι ανεκτή.

961 fatear,...autumes: βλ. ad 237.

962 at ego faciam ut pudeat, nam in ruborem te totum dabo: Ο Ηγίων διατυπώνει και πάλι μία απειλή υπό μορφή λογοπαιγνίου και κωμικής μεταφοράς με το ρ. pudeat, το οποίο χρησιμοποίησε προηγουμένως ο Σταλαγμός, πβ. 122, 124, 724–5· για τη σημασία του ρ. dare εδώ, βλ. ad 124.

963 eia: επιφώνημα (ελλ. *εἶα*)· απαντά 25 φορές στον Πλάυτο και επτά φορές στον Τερέντιο, συνήθως εκφράζει αποδοκιμασία, ενίοτε χρησιμοποιείται ειρωνικά, όπως εδώ, βλ. Hofmann ³1951: 25–6. Συνήθως παραδίδεται heia στα χφφ., αλλά ο ορθός τύπος είναι eia, βλ. και Questa 2008 ad *Bac.*408. **credo ego:** ειρωνική παρένθεση.

964 tandem: Συχνό σε ανυπόμονες διαταγές. **quid fers, quod petis:** βλ. ad 207.

965 facundu's: i.e. facundus es, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541.

uolo: βλ. ad 175. **uolo compendium:** Η γραφή των χφφ. είναι compendium uolo, αλλά δεν εξυπηρετεί το μέτρο (dīctīs cōmpēndiūm uōlō). Η μετάθεση που πρότεινε ο Bothe 1811: 177 και την οποία υιοθετούν οι Lindsay 1900, ²1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 και Torino 2013, λύνει το μετρικό πρόβλημα (dīctīs uōlō cōmpēndiūm) και μπορούμε να την υιοθετήσουμε. Η διόρθωση του Guietus, dicta compendi uolo, την οποία υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές συνεπάγεται μεγαλύτερη απομάκρυνση από τα χφφ.

966 bene morigerus fuit puer: Με αφορμή τη συγκαταβατική απάντηση του Σταλαγμού (ut uis fiat), ο Ηγίων διατυπώνει κατά μέρος ένα αστείο με ομοφυλοφιλικές συνδηλώσεις, το οποίο πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε μια προσπάθεια του Πλάυτου να ενισχύσει το χιούμορ στο τέλος της κωμωδίας· βλ. ad 867.

967 hoc agamus: βλ. ad 444. **animum aduerte:** βλ. ad 110.

968 si eris uerax,...feceris: βλ. ad 296.

969 non me censes scire quid dignus siem: βλ. ad 564. Τα λόγια του Σταλαγμού λειτουργούν ως προετοιμασία για την τιμωρία που θα του επιβληθεί στο τέλος.

970 potis es: βλ. ad 89.

971 pauca: Η χρήση του pauca εδώ και στον προηγούμενο στίχο είναι αμφίσημη: ο Ηγίων εννοεί «λίγα» σε σχέση με το «καθόλου» (970: si non omnia), αλλά ο Σταλαγμός εννοεί «λίγα από τα πολλά», βλ. Elmer 1900 ad loc.

972 fugi...surripui...uendidi: ομοιοτέλετο. **surripui filium et eum uendidi:** χιαστό.

974 pro di immortalis: βλ. ad 697.

975 Philocratis: Αυτή είναι η γραφή των BE³, την οποία επιλέγουν οι Fleckeisen 1850, Ussing 1878, Harrington 1879, Hallidie 1891, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, De Melo 2011a, Torino 2013, δηλαδή γενική (κατά το Λατινικό κλιτικό σύστημα) και είναι γενική κτητική στο pater· αποδίδει καλύτερα το νόημα. Η κλητική Philocrates, την οποία επιλέγουν οι Lindsay 1900, ²1910, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 είναι η γραφή των VJE¹, αλλά ο Ηγίων καλεί στη συνέχεια τον Φιλοκράτη και ενδεχομένως στα χφφ. που την παραδίδουν έχει αντιγραφεί από τον στ. 977. Οι Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Leo 1895, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Pascal ²1904, Havet 1932, Ernout 1933, υιοθετούν τον Ελληνικό τύπο της γενικής, Philocrati, την οποία πρότεινε ο Fleckeisen (*Epistula critica ad Fr. Ritschelium*=1850: xxiii)· την επιδοκιμάζει επίσης ο Raffaelli 2006 (=2009): 167 σημ. 21. Ωστόσο, δεν αλλάζει το νόημα του χωρίου, ενώ η γενική Philocratis έχει καλή στήριξη από τα χφφ. **quin:** βλ. ad 290. **tu:** Τα χφφ. παραδίδουν te, το οποίο διατηρούν οι Brix 1865, ²1870, Harrington 1879, Cocchia 1886, Lindsay 1900, ²1910, Pascal ²1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, De Melo 2011a. Το tu είναι διόρθωση του Weil 1864: 49, την οποία υιοθετούν οι υπόλοιποι εκδότες και υπομνηματιστές και φαίνεται ότι αποδίδει καλύτερα το νόημα: «τον γνωρίζω καλύτερα απ’ ό, τι εσύ (τον γνωρίζεις)» και όχι «τον γνωρίζω καλύτερα από ότι εσένα». **noui:** παρακείμενος με σημασία ενεστώτα.

976 et me et meum gnatum mihi: παρήχηση.

977 per tuum...genium: έκφραση όρκου και παράκλησης με το per ως ομωτικό μόριο, βλ. ad 245. **genium:** βλ. ad 290. **tuum–te–te:** επανάληψη και παρήχηση.

Σκηνή 3^η (978–997)

(Φιλοκράτης – Ηγίων – Σταλαγμός)

V.iii 1 Ο Ηγίων καλεί τον Φιλοκράτη, για να εξετάσει την αλήθεια των ισχυρισμών του Σταλαγμού. Τελικά αποκαλύπτεται ότι ο χαμένος γιος του Ηγίωνα είναι ο Τύνδαρος.

978 assum: Ο τύπος με την αφομοίωση παραδίδεται από τα BVE, ενώ τα JK παραδίδουν adsum.

981 quadrimulum: υποκοριστικό του quadrimum· προσδιορίζεται από το επιρρηματικό κατηγορούμενο peculiarem (982).

982 pater peculiarem paruulo puero: παρήχηση. **paruulo puero:** Το paruulo είναι διόρθωση του Lindemann 1830 αντί του paruulum των χφφ., αποδεκτή από όλους τους εκδότες, εκτός από τους Ussing 1878, Sonnenschein 1899, Lindsay 1900, ²1910. Το paruulo puero απαντά επίσης στον στ. 1013. Στην κωμωδία απαντά συχνά ο συνδυασμός paruulus puer/paruula puella, βλ. *Cist.*123–4, 552–3, *Cur.*528, *Mer.*90, *Ter. Eu.*108–9, *Ad.*494.

983 memoradum: i.e. memora (προστακτική)+dum (επιτατικό μόριο, ελλ. δῆ).

984 Paegnium: Τα χφφ. παραδίδουν pecnium (BVE), pec inium (J) και pecinium (KS). Το όνομα Paegnium αποκατέστησε ο Camerarius 1552. Όπως και σε άλλες σκηνές αναγνώρισης στην κωμωδία (λ.χ. *Epid.*635–7, *Poen.*1044–76), τα ονόματα παίζουν σημαντικό ρόλο στην αναγνώριση του Τυνδάρου ως απόδειξη της ταυτότητάς του εδώ για τον Φιλοκράτη και τον Ηγίωνα, όπως και στη συνέχεια για τον ίδιο (1024), πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 168, 169 σημ. 22. Στους *Captivi* έχουμε μία ιδιομορφία. Ο Σταλαγμός δηλώνει ότι αρχικά ο Τύνδαρος αποκαλούνταν «Παίγνιον». Το όνομα αυτό χρησιμοποιείται μία ακόμη φορά στην πλαυτιανή κωμωδία ως όνομα δούλου· είναι το όνομα του puer στον *Persa*. Είναι σχετικά ασαφές ποιος και πότε του έδωσε το όνομα αυτό· ο Σταλαγμός δηλώνει μόνο uocitatust, ενώ από τα λόγια του στη συνέχεια είναι σαφές ότι η οικογένεια του Θεοδορομήδη τον ονόμασε Τύνδαρο. Οι Brix 1865, ²1870, ³1876 ad 981 (=984), ⁴1884 ad loc., Harrington 1879 ad loc., Brix–Niemeyer ⁶1910 ad loc. έχουν αποδώσει στο όνομα παιδευαστικές συνδηλώσεις, οι οποίες, ωστόσο, δεν επιβεβαιώνονται από το κείμενο της κωμωδίας. Άλλοι υπομνηματιστές σημειώνουν απλώς ότι πρόκειται για υποκοριστικό και το θεωρούν ως χαϊδευτικό, βλ. Ussing 1878 ad 979 (=984), Cocchia 1886, Sonnenschein 1899, Elmer 1900, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930 ad loc. Έχει θεωρηθεί ότι πρόκειται για το πραγματικό όνομα του Τυνδάρου, βλ. Sonnenschein 1899: 6, Lofberg 1922: 228 (ίσως με έναν υπαινιγμό στις δοκιμασίες του, πβ. 22 και Πλ. *Νόμ.*803c5 και βλ. ad 22), Havet 1932: 8, Duckworth 1952: 151, Viljoen 1963: 58, Bloomer 2001: 47, 51, Marshall 2006: 150, ή ακόμη το όνομα που του έδωσε ο Σταλαγμός, πριν τον πουλήσει, ενδεχομένως με την προοπτική της σεξουαλικής του εκμετάλλευσης από τον κύριό του, βλ. Kraus 1977: 160–1, Leigh 2004: 91 και σημ. 135, Richlin 2017: 81, 401, πβ. Segal ²1987: 213. Μπορούμε, όμως, να παρατηρήσουμε ότι ο Ηγίων δεν αντιδρά στο άκουσμα του ονόματος αυτού, πβ. Leigh op.cit.: 91 σημ. 135, και είναι σημαντικό ότι εδώ ο Φιλοκράτης – και όχι ο Ηγίων – είναι αυτός που έχει αναλάβει να επιβεβαιώσει την αλήθεια των ισχυρισμών

του Σταλαμού και γι' αυτόν τον σκοπό θέτει το ερώτημα για το όνομα του Τυνδάρου. Είναι αρκετά πιθανό, επομένως, ότι ο Σταλαγμός εδώ εννοεί ότι στην οικογένεια του Θεοδορομήδη αρχικά αποκαλούσαν το μικρό παιδάκι που αγόρασαν «Παίγνιον», ένα όνομα ταιριαστό για τον σύντροφο του Φιλοκράτη στο παιχνίδι, και όταν μεγάλωσε (post) του έδωσαν ένα όνομα καταλληλότερο για έναν νεαρό, το όνομα Τύνδαρος, βλ. *Philippides* 2011: 101, 102–10. **uocitatus:** i.e. uocitatus est, με αφαίρεση, βλ. Παράρτημα 3: Μέτρο, σ. 541. Το uocito είναι θαμιστικό του uoco.

985–6 obliuisci–neque nouisse: σχήμα κατ' ἄρσιν και θέσιν: η ίδια ιδέα διατυπώνεται καταφατικά και αρνητικά.

985 non noui: παρήχηση. **noui:** παρακείμενος με σημασία ενεστώτα.

986 neque nouisse...nihili: παρήχηση. **nihili:** διόρθωση του Merula αντί του nihil των χφφ., αποδεκτή από όλους τους εκδότες, διότι είναι γενική της αξίας κοντά στο faciunda (nihili facere), βλ. ad 477.

987 istic: αρχαϊκός τύπος αντί του iste.

989 nihil: ισχυρή αρνητική λέξη αντί του non. **ceterum:** αιτιατική ουδετέρου, αντικείμενο του curauī, πβ. *Cas.*94: dehinc conicito ceterum, *Men.*224: ceterum cura, *Rud.*1224: adorna ceterum.

990 quin: βλ. ad 290. **istic:** αρχαϊκός τύπος αντί του iste.

992 bene pudiceque educatust usque ad adulescentiam: Στον χαρακτήρα του Τυνδάρου έχουμε μια ασυνήθιστη παραλλαγή του τύπου της pseudo–meretrix, πβ. *Petrone* 1983: 59–60, *Hunter* 1985· ελλ.μετ.: 167, *Segal* ²1987: 213, *Lefèvre* 1998: 36 σημ. 146, *McCarthy* 2000: 175, *Raffaelli* 2006 (=2009): 170–3. Ο Φιλοκράτης αναπαράγει εδώ τη φορμουλαϊκή έκφραση της κωμωδίας, με την οποία διαβεβαιώνεται συνήθως η ηθική ακεραιότητα των κοριτσιών ελεύθερης καταγωγής, τα οποία εξαιτίας κάποιας μεταβολής της τύχης (απαγωγή ή έκθεση) έχουν περιέλθει σε κατάσταση δουλείας, συνήθως στην κυριότητα ενός προαγωγού, αλλά δεν έχουν ασκήσει ακόμη το επάγγελμα της εταιράς και τελικά αναγνωρίζονται ως ελεύθερες, πβ. *Cist.*172–3, *Cur.*518, 698, *Ter. An.*274, *Hau.*226. Εκτός από τη σημασία που έχει αυτή η δήλωση του Φιλοκράτη στο πλαίσιο της αναγνώρισης του Τυνδάρου, ενδεχομένως η χρήση του κοινού τύπου των κωμωδιών με ερωτικό θέμα στην ιδιόμορφη κατάσταση των *Captivi* έχει επίσης κωμική (ή ακόμη και μεταθεατρική) αξία, την οποία το κοινό είναι σε θέση να εκτιμήσει.

993 et miser sum et fortunatus: Η αντίθεση ενισχύεται από το et.

994 male illi: παρήχηση.

995 Στον στίχο έχουμε δύο χασμωδίες (ēheū, quōm | ēgō...quām | aēquōm). Ο Fleckeisen 1850 πρότεινε <illi> quam για τη θεραπεία της δεύτερης χασμωδίας, το οποίο υιοθέτησε ο Ussing 1878, όπως και ο Brix 1865, ²1870, ³1876, ο οποίος θεραπεύει και την πρώτη, γράφοντας quor (quor ego...<illi> quam), πβ. Harrington 1879. Η προσθήκη του Havet 1932 (quam <uellem aut quam>) απομακρύνεται πολύ από τη γραφή των χφφ. Οι περισσότεροι εκδότες ανέχονται την πρώτη και θεραπεύουν τη δεύτερη με την προσθήκη του <me>, την οποία πρότεινε ο Bentley. Αλλά και στα δύο σημεία η χασμωδία είναι επιτρεπτή, διότι είναι οι δύο loci Jacobsohniani στο τρίτο και ενδέκατο στοιχείο του tr⁷. Ο Torino 2013 τις δέχεται με επιφυλάξεις, επειδή οι δύο χασμωδίες στον ίδιο στίχο είναι ύποπτες. Αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις η χασμωδία έχει δραματικό αποτέλεσμα, καθώς αποδίδει τη συναισθηματική φόρτιση των χαρακτήρων, και στο ίδιο πλαίσιο ενίοτε βρίσκουμε δύο χασμωδίες στον ίδιο στίχο, βλ. Moore 2012: 228–9, και πιθανώς εδώ οι δύο χασμωδίες συνάδουν με την ταραχή του Ηγίωνα, ο οποίος συλλογίζεται τη σκληρή τιμωρία που επέβαλε στον γιο του. **eheu:** βλ. ad 152.

996 possiet: αρχαϊκός τύπος υποτακτικής ενεστώτα αντί του possit στο τέλος του στίχου metri gratia.

997 eccum: βλ. ad 169. **ornatus haud ex suis uirtutibus:** Ο Ηγίων αναφέρεται στις αλυσίδες και την αξίνα που φέρει ο Τύνδαρος, καθώς επιστρέφει από το λατομείο. Για πρώτη φορά, μετά την αποκάλυψη της ταυτότητας του Τυνδάρου, ο Ηγίων βλέπει τον άνθρωπο (και όχι τον αιχμάλωτο και δούλο) κάτω από τα δεσμά της δουλειάς, αναγνωρίζει την αξία του χαρακτήρα του Τυνδάρου και παραδέχεται ότι δεν άξιζε την τιμωρία που υπέστη, πβ. Konstan 1983: 70, Bloomer 2001: 48· η εμφάνιση του Τυνδάρου δεν συμφωνεί με την πραγματική του ταυτότητα και τα λόγια του Ηγίωνα συνοψίζουν αναδρομικά τη βασική ειρωνεία των *Captivi*.

Σκηνή 4^η (998–1028)

(Τύνδαρος – Ηγίων – Φιλοκράτης – Σταλαγμός)

V.iv 1 Επί σκηνής έρχεται ο Τύνδαρος, δεμένος με βαριές αλυσίδες· κρατά την αξίνα που χρησιμοποιούσε στο λατομείο και περιγράφει τα βάσανά του εκεί. Διαπιστώνει ότι ο Φιλοκράτης επέστρεψε και εκπλήσσεται, όταν ο Ηγίων τον προσφωνεί ως γιο του με στοργή και συγκίνηση. Ο Φιλοκράτης του γνωστοποιεί την πραγματική του ταυτότητα· ο Τύνδαρος χρειάζεται χρόνο, για να κατανοήσει τη νέα

κατάσταση. Τα δεσμά του στο εξής θα φέρει ο Σταλαγμός, ο οποίος θα τιμωρηθεί για την απαγωγή του.

2 Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η σκηνή της αναγνώρισης των *Captivi* είναι περισσότερο μελαγχολική απ' ό, τι συνηθίζεται στην πλαυτιανή κωμωδία, δίνοντας έμφαση στην τιμωρία του Τυνδάρου, στην παρουσία του επί σκηνής φέροντας αλυσίδες, στον χαιρετισμό που απευθύνει στον Φιλοκράτη (1009: et tu, quouis causa hanc aegumnam exigo), την τιμωρία που επιβάλλεται στον Σταλαγμό και το ειρωνικό του σχόλιο, με το οποίο κλείνει η κωμωδία, βλ. Leach 1969: 286, 292–6, Ketterer 1986: 113, 117, Segal ²1987: 210, Moore 1998: 191, McCarthy 2000: 207, Bungard 2008: 180, 213, 218–21, Sharrock 2009: 286, Richlin 2017: 401. Το τέλος, όμως, των *Captivi* παρουσιάζει στους θεατές τη λύση που ανέμεναν, ικανοποιώντας την προσδοκία που τους έχει γεννηθεί ήδη από τον Πρόλογο. Η τέταρτη Πράξη διαδέχτηκε τις ταραχώδεις σκηνές της τρίτης Πράξης, όπου η παρουσία του Εργασίλου ως *parasitus currens* αποφόρτισε τη σοβαρή ατμόσφαιρα, ακριβώς μετά την αντιπαράθεση ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο και την τιμωρία του τελευταίου. Ο χιουμοριστικός επίλογος της μακράς αναζήτησης ενός γεύματος από τον παράσιτο (IV.iii, IV.iv) λειτουργεί ως προανάκρουσμα του αίσιου τέλους. Η μουσική έχει επίσης σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ατμόσφαιρας του τέλους της κωμωδίας. Τη σκηνή της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο (III.v), γραμμένη σε *ia*⁶, διαδέχονται σκηνές σε ποικίλα μέτρα με μουσική επένδυση ως το τέλος της κωμωδίας, πβ. Moore 2012: 301. Προφανώς από την τελευταία σκηνή των *Captivi* απουσιάζει η χαρά των σκηνών αναγνώρισης λ.χ. του *Poenulus* και του *Rudens*, αλλά σε εξίσου αμήχανη ατμόσφαιρα εκτυλίσσεται η αναγνώριση στον *Epidicus*. Ένας τόνος μελαγχολίας υπάρχει πράγματι στο τέλος των *Captivi*. Το τέλος, όμως, είναι συμβατό με τη βασική ειρωνεία του δράματος: ο Τύνδαρος έγινε δούλος του πατέρα του και τιμωρήθηκε από εκείνον. Η αίσια κατάληξη των δοκιμασιών της οικογένειας του Ηγίωνα, κυρίως των μεταβολών της τύχης του Τυνδάρου, είναι γεγονός, αλλά οι αντιδράσεις του Ηγίωνα και κυρίως του Τυνδάρου είναι ψυχολογικά αληθοφανείς, υπό το φως της αναπάντεχης αποκάλυψης σε συνδυασμό με όσα προηγήθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος της υπόθεσης, και από αυτήν την άποψη μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το τέλος της κωμωδίας ως απόλυτα ρεαλιστικό. Τα λόγια της αφηγήτριας της ιστορίας της Δόνα Μπερίτολα στο *Δεκαήμερον* του Βοκάκιου, μιας ιστορίας που πραγματεύεται τις μεταβολές της ανθρώπινης τύχης και σε αδρές γραμμές θυμίζει τις δοκιμασίες των χαρακτήρων των

Carlini, ίσως αποδίδουν κατά τον καλύτερο τρόπο την ατμόσφαιρα του τέλους: «*Αν και το τέλος της είναι χαρούμενο, οι πίκρες ήταν τόσο πολλές και τόσο πολυκαιρινές, που δυσκολεύομαι να πιστέψω πως το ευχάριστο τέλος μπόρεσε να τις γλυκάνει*».

998–1000 Σε μονολόγους του Ελληνικού δράματος βρίσκουμε παρόμοιους εισαγωγικούς αφορισμούς (λ.χ. *Αισχύλ. Πέρσ.*176–80, *Ευρ. Άλκ.*747–50, *Αρ. Νεφ.* 627–31, *Μέν. Έπ.*382–3, *Μισ.*176–7, *Περ.*531–4). Αλλά κωμικές συγκρίσεις και ακόμη υπερβολικές συγκρίσεις ενίοτε και με Ελληνικά μυθολογικά παραδείγματα ή ακόμη ιστορικά πρόσωπα απαντούν επίσης με μεγάλη συχνότητα στις κωμωδίες του Πλαύτου και φαίνεται ότι στις περιπτώσεις αυτές άλλοτε έχει εμπλουτίσει τα πρότυπά του και άλλοτε έχει προσθέσει κωμικό υλικό δικής του επινόησης (λ.χ. *Mil.*1065–6, *Per.*465–6, *Poen.*578–81, κυρίως *Bac.*925–30, *Cas.*759–62, *Men.*199–201, *Mer.*469–70, *Mos.*775–7, *Per.*1–6, *Ps.*1244, *St.*274–6, 305). Πιθανώς εδώ ο Πλάυτος έχει μεταμορφώσει ως έναν βαθμό την εισαγωγή του μονολόγου του χαρακτήρα του Τυνδάρου στο Ελληνικό πρότυπο, προσθέτοντας την υπερβολική σύγκριση του λατομείου με τον Αχέροντα, ο οποίος αποτελεί προσφιλή κωμικό τόπο στις κωμωδίες του (πβ. *Am.* 1029, *Cas.*158–9, 448, *Mer.*290, *Mil.*627, *Poen.*344, 431, κυρίως *Am.* 1078, *Bac.*198, *Mer.*606, *Mos.*499, 509, *Poen.*831, *Trin.*525, *Truc.*749–50), πβ. Westaway 1917: 63, και την αναφορά στα *picta*, τα οποία ενδεχομένως υπαινίσσονται ζωγραφικές αναπαραστάσεις του Κάτω Κόσμου που υπήρχαν στην Ιταλία, αποτελούσαν επίσης δημοφιλές θέμα στην Ετρουσκική τέχνη και ήταν γνωστές στο κοινό του, βλ. Fraenkel 1922· αγγλ.μετ.: 7–8, 120–1, 289 σημ. 12, 409–10, πβ. Knapp 1917: 150, 155–6, Chalmers 1965: 43, Richlin 2017: 466.

998 multa saepe: πλεονασμός· βλ. ad 44–5. **Acherunti:** βλ. ad 689.

1000 atque: εκφράζει ομοιότητα (*OLD* s.v. 13b). **illic:** αρχαϊκός τύπος αντί του *ille*· αναφέρεται στο *locus*. **demumst:** i.e. *demum est*, με αφαίρεση· βλ. ad 105.

1001 labore lassitudo... exigunda ex corpore: παρηγήσεις.

1002–4 Το αστείο βασίζεται στο λογοπαίγνιο με τις δύο σημασίες του όρου *urupa* («τσαλαπετεινός» και «σκαπάνη», *OLD* s.v. a, b), από τις οποίες προκύπτει η παρομοίωση της αξίνας που κρατά ο Τύνδαρος με τα κατοικίδια πτηνά των παιδιών στη Ρώμη, για τα οποία κάνει λόγο (*monerula*, «κίσσα», πβ. *As.*694, *apas*, «πάπια», *coturnix*, «ορτύκι»). Το να διατηρούν τα παιδιά κατοικίδια ζώα και μεταξύ αυτών πτηνά, όπως αναφέρει εδώ ο Τύνδαρος, πβ. αργότερα *Πετρ.* 46.3–4, *Πλίν.* *Nat.*10. 120, *Πλίν.* *Ep.* 4.2.3, φαίνεται ότι αποτελούσε συνήθεια σε μεγάλη κλίμακα στη

Ρώμη ήδη από τη Μέση Δημοκρατική περίοδο και αποσκοπούσε στη διάπλαση του χαρακτήρα τους, τη συναισθηματική και ηθική τους διαπαιδαγώγηση, βλ. Bradley 1998: 523–57, κυρίως 523–38, 556–7. Το αστείο είναι προσαρμοσμένο στο δραματικό περιεχόμενο και στην ατμόσφαιρα της σκηνης αναγνώρισης των *Captivi*, αλλά εδώ έχουμε το ίδιο πνεύμα που διέπει το αστείο του δούλου Σαγαριστίωνα για την τιμωρία του στον *Persa* (21–2: SAG. negotium edepol – TO. ferreum fortasse? SAG. plusculum annum/fui praeferratus apud molas tribunus uapularis, όπου το κωμικό προκύπτει από την αντίφαση της χρήσης της στρατιωτικής εικονοποιίας στα συμφραζόμενα της τιμωρίας του δούλου). Αυτό το τελευταίο, εν μέρει πικρό, αστείο του Τυνδάρου συμβάλλει στο κωμικό στοιχείο στην τελευταία σκηνή των *Captivi*, πβ. Raffaelli 2006 (=2009): 168.

1003 quicum lusitent: αναφορική τελική πρόταση, όπου quicum αντί cum qui, όπου το qui είναι αρχαϊκός τύπος της αφαιρετικής αντί του quibus (=cum quibus), αναφέρεται στα anites και cotornices. Το lusitent είναι θαμιστικό του ρ. ludere.

1005 erus eccum...erus alter eccum: επαναλήψεις. **eccum:** βλ. ad 169.

1006–8 Η αμηχανία του Τυνδάρου είναι δικαιολογημένη και στην πραγματικότητα δεν διαφέρει από αυτήν του Στρατιπποκλή στον *Epidicus*, όταν αποκαλύπτεται ότι η αγαπημένη του είναι η χαμένη του αδελφή (648–52). Η μεταβολή των πραγμάτων στους *Captivi* είναι εξίσου εκπληκτική και αναπάντεχη και ειδικά για τον Τύνδαρο η κατάσταση εξίσου σύνθετη, διότι στην τελευταία του συνάντηση με τον Ηγίωνα βρέθηκαν αντιμέτωποι, πβ. Leach 1969: 296.

1006 salue: στερεότυπος χαιρετισμός. Ο Lindsay 1900 ad loc. θεωρεί αποδεκτή τη χασμωδία μετά το salue. **gnate mi:** βλ. ad 936. **hem:** ελλ. ἤν· επιφώνημα της ομιλουμένης, πολύ συχνό στην κωμωδία, το οποίο εκφράζει έκπληξη και αμηχανία, όπως εδώ, ή ακόμη φόβο ή δυσπιστία στο άκουσμα της δήλωσης του συνομιλητή, επίσης θυμό, θλίψη ή επιφυλακτικότητα, βλ. Richter 1890: 476, Hofmann ³1951: 21–2, Luck 1964: 13–46, κυρίως 13, Παπαδημητρίου 1998: 22. **‘gnate mi’:** Τα λόγια που προκαλούν την έκπληξη επαναλαμβάνονται αυτούσια, λ.χ. *Bac.*114, 147, *Cas.*457, *Mil.*27, *Ps.*1187, *Ter. An.*644, *Ad.*557.

1007 attat: βλ. ad 664.

1008 lucis tuendi: βλ. ad 852.

1009 PHILOC. salue, Tindare. TI. et tu, quoius causa...exigo: Ο Τύνδαρος ανταποδίδει τον χαιρετισμό του Φιλοκράτη με τη στερεότυπη απάντηση et tu, βλ. Poccetti 2010: 123–4, αλλά προσθέτει την αναφορική πρόταση, με την οποία

αναφέρεται με πικρία στην τιμωρία που υπέστη, μετά την αποχώρηση του Φιλοκράτη και την αποκάλυψη της απάτης, πβ. Ketterer 1986: 113, Moore 1998: 191· βλ. και ad 452.

1010 faxo uenies: βλ. ad 801.

1011 hic–hic–huic–hinc: παρήχηση και πολύπτωτο. **surpuit:** βλ. ad 8.

1012–3 uendidit patri meo te...is te mihi...dedit: τριπλό χιαστό και επανάληψη (te–te). **paruulum peculiarem paruulo puero:** παρηχήσεις.

1016–22 Οι στίχοι αυτοί παραδίδονται από τα Παλατινά χφφ., αλλά δεν υπάρχουν στο Αμβροσιανό παλίμψηστο. Φαίνεται ότι έχουμε να κάνουμε με δύο εκδοχές του τέλους της κωμωδίας, δηλαδή αυτήν των στ. 1009–15, 1023 και εκείνη των στ. 1009, 1016–22 αντίστοιχα, τις οποίες οι Παλατινοί κώδικες διατήρησαν μαζί· πρόκειται ίσως για μια παρεμβολή ή για ένα εναλλακτικό τέλος που προέρχεται από κάποια μεταγενέστερη αναβίωση της κωμωδίας του Πλαύτου, βλ. Brix 1865 ad 1014, Leo 1985 ad loc., Lindsay 1900 ad 1016 sqq., Deufert 2002: 78.

1016 quid tu ais?: βλ. ad 289. **illūm | huīus:** χασμωδία στην τομή.

1017 quin: βλ. ad 290. **inquam:** βλ. ad 571. **edepol:** βλ. ad 158.

1019 grandis grandem: πολύπτωτο και παρήχηση, για τη διατύπωση, βλ. βλ. ad 630–1.

1020 edepol: βλ. ad 158. **<merito> meritam:** Οι Elmer 1900 και Goetz–Shoell 1904 θεωρούν τον στίχο αθεράπευτο. Την προσθήκη του Gruterus, <merito>, υιοθετούν οι περισσότεροι εκδότες και υπομνηματιστές. Η προσθήκη είναι απαραίτητη για το μέτρο. Η επιλογή έχει ως αποτέλεσμα το ετυμολογικό σχήμα με το meritam, φαίνεται προτιμότερη έναντι των άλλων προτάσεων (Schoell 1887: *meritus est <erga te>*, πβ. Hallidie 1891· Havet 1932: *mercedem accipiat uolo*) και είναι πιθανό πως παραλείφθηκε, διότι ακολουθεί το meritam.

1021 gnate mi: βλ. ad 936.

1022 demum: «επιτέλους», «τελικά», όπως και στον επόμενο στίχο· βλ. ad 105.

1023 edepol: βλ. ad 158. Τρίτη φορά το χρησιμοποιεί ο Τύνδαρος σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, πβ. 1017, 1020.

1024 Η απάντηση του Τυνδάρου δεν είναι αφελής, όπως έχει θεωρηθεί, βλ. Weise 1866: 79, Lefèvre 1998: 24, 26, Bungard 2008: 220· ανακαλεί μία ανάμνηση που είναι λογικό ότι έχει και το κατορθώνει με τη βοήθεια των άλλων, βλ. Sonnenschein 1899 ad loc., Blänsdorf 2002: 64. **Hegionem meum pater uocarier:** βλ. ad 984.

quasi per nebulam: παροιμιακή έκφραση, πβ. *Ps.*463, βλ. Otto 1890: 240. Η χασμωδία που έπεται δικαιολογείται από την παύση στο νόημα.

1025–6 leuior filius/...grauior seruus: αντίθεση.

1026 huic: Το Α παραδίδει huic, ενώ τα Παλατινά χφφ. παραδίδουν hic. Οι Schoell 1887, Leo 1895, Lindsay 1900, ²1910, Goetz–Schoell 1904, Pascal ²1904, Brix–Niemeyer ⁶1910, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930, Ernout 1933, De Melo 2011a και Torino 2013 επιλέγουν το huic (δοτική), ενώ οι Fleckeisen 1850, Brix 1865, ²1870, ³1876, ⁴1884, Ussing 1878, Cocchia 1886, Zambaldi 1886, Hallidie 1891, Morris 1898, Sonnenschein 1899, Elmer 1900 και Havet 1932 επιλέγουν το hic (ονομαστική). Από μετρική άποψη οι δύο γραφές είναι ισοδύναμες (hūic και hīc). Αλλά η δοτική huic αντιστοιχεί στη δοτική tibi (1025). Τα tibi και huic είναι δοτικές προσωπικές κτητικές (tibi sit filius και huic (sc. sit) seruus) ή το huic είναι δοτική χαριστική («για χάρη του να τα φορτώσεις στον δούλο»).

certum est: βλ. ad 492. **principio–praeuortier:** πλεονασμός.

1028 Η κωμωδία κλείνει με αυτά τα λόγια του Σταλαγμού, τα οποία διέπονται από πικρή ειρωνεία και κυνισμό και συνιστούν ένα λογοπαίγνιο για τα δεσμά του, βασισμένο στην οικονομική λογική του peculium ως μέσου απόκτησης της ελευθερίας, πβ. Leach 1969: 294, Bloomer 2001: 49, Raffaelli 2006 (=2009): 151, 169, Richlin 2017: 186, 401. Μολονότι ο Σταλαγμός δεν είναι ένας seruus callidus, εν μέρει θυμίζει την ανεμελιά με την οποία αντιμετωπίζουν συνήθως την επαπειλούμενη τιμωρία οι πλαυτιανοί πανούργοι δούλοι και η οποία συνιστά ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του κωμικού πνεύματος που διέπει την παρουσία αυτού του κωμικού τύπου στο πλαυτιανό θέατρο, βλ. Moore 1998: 193, Sharrock 2009: 257. Από την άλλη πλευρά, προπαντός για τον σύγχρονο αναγνώστη, η επιστροφή του Σταλαγμού στα δεσμά της δουλείας στο τέλος της κωμωδίας είναι θλιβερή και υπενθυμίζει ότι η δουλεία είναι ένας θεσμός χωρίς ηθικά και λογικά θεμέλια, πβ. Moore op.cit.: 194, Leigh 2004: 58, 60, 90–2, 97, Richlin op.cit.: 401. Κυρίως, όμως, η δήλωσή του απηχεί την καθιερωμένη αντίληψη για το status του, ειδικά υπό το φως των ενεργειών του στο παρελθόν, και υπαινίσσεται ευρύτερα τη μοίρα του δούλου, ο οποίος υπόκειται στην επιβολή της εξουσίας του κυρίου, σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία της Ρωμαϊκής δουλοκτητικής κοινωνίας, πβ. Westaway 1917: 48. Στο πλαίσιο αυτό, ο Σταλαγμός γίνεται ο «αποδιοπομπαίος τράγος» στο δράμα και, έχοντας τον τελευταίο λόγο, λειτουργεί καθησυχαστικά για τα ερωτήματα που εγείρει στο κοινό η υπόθεση του έργου για τα όρια της δουλείας και της ελευθερίας,

διατηρώντας την ισορροπία στα ιδεολογικά θεμέλια του θεσμού της δουλείας και διασφαλίζοντας την κοινωνική ιεραρχία, πβ. Konstan 1983: 70, 72, Thalmann 1996: 134–5, 136, McCarthy 2000: 198, 199, Bloomer *op.cit.*: 55–6, Sharrock *op.cit.*, Stewart 2012: 78, 79. **feceris**: τετελεσμένος μέλλοντας, βλ. ad 194.

Επίλογος (1029–1036)

(θίασος)

Ο θίασος εμφανίζεται επί σκηνής για την αποφώνηση και αποχωρεί προσδοκώντας, όπως φαίνεται από όσα δηλώνει, ότι εκπλήρωσε τον στόχο του, διασκεδάζοντας το κοινό με μια ξεχωριστή κωμωδία, η οποία προάγει τις ηθικές αξίες και ζητά την επιδοκμασία και το χειροκρότημα των θεατών.

1030–2 neque...neque.../nec...nec.../neque: αναφορά. **amatio/...suppositio... circumductio**: ομοιοτέλετο.

1030–3 Ο θίασος απαριθμεί γνώριμα μοτίβα της κωμωδίας, με σκοπό να προβάλλει το πρωτότυπο εγχείρημα του κωμικού ποιητή, όπως έκανε και ο εκφωνητής του Προλόγου (56–8), πβ. επίσης 1033: *nec huius modi paucas poetae reperiunt comoedias*.

1031 circumductio: βλ. ad 642.

1033 paucas poetae reperiunt: παρήχηση.

1034 ubi boni meliores fiant: Τα λόγια του θιάσου στον Επίλογο περιγράφουν την εξέλιξη όλων των βασικών προσώπων του δράματος, εκτός από τον Σταλαγμό, ο οποίος έδωσε μόνος του την απάντηση για τον ίδιο, πβ. 956–7.

1035 placuimus–fuimus: ομοιοτέλετο. **odio**: δοτική κατηγορηματική του σκοπού.

1036 qui pudicitiae esse uoltis praemium, plausum date: Στον Επίλογο των *Captivi* δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον ηθικολογικό προσανατολισμό της κωμωδίας, πβ. 1029: *ad pudicos mores facta haec fabula est*, 1034: *ubi boni meliores fiant*, και ειδικά στον τελευταίο στίχο μέσω της αναφοράς στην επιβράβευση της pudicitia με το χειροκρότημα του κοινού. Για τον αναγνώστη των *Captivi* η ηθική διάσταση της κωμωδίας είναι περισσότερο αισθητή σε σύγκριση με άλλες κωμωδίες του Πλαύτου. Το Ρωμαϊκό θεατρικό κοινό είναι επίσης σε θέση να εκτιμήσει το στοιχείο αυτό, αλλά το θέαμα προσφέρει στους θεατές προπαντός την ψυχαγωγία και, στο πλαίσιο της παράστασης, στην αποφώνηση του θιάσου το «μότο» της pudicitia (με την εμφατική

παρήχηση του ρ, όπως και στον στ. 1033) έχει επίσης ως έναν βαθμό παιγνιώδη ή έστω εύθυμη χροιά: αποσκοπεί στην τελική επιδοκιμασία του κοινού, όπως ακριβώς στην αρχή της παράστασης αυτό επιχειρήθηκε με τα αστεία και τη *recusatio* του Προλόγου· λειτουργεί δηλαδή ως το κωμικό έναυσμα για το ‘*plaudite*’, προσαρμοσμένο στη θεματική και την ατμόσφαιρα του έργου, πράγμα το οποίο βρίσκουμε και σε άλλους Επιλόγους πλαυτιανών κωμωδιών με διαφορετική σε κάθε περίπτωση διατύπωση και περιεχόμενο συνήθως συναφές με την υπόθεση και την ατμόσφαιρα κάθε κωμωδίας (λ.χ. *As.*946–7, *Cas.*1015–18, *Mer.*1025–6, *Ps.*1331–4, *Truc.*967), πβ. Moore 1998: 18–20, Sharrock 2009: 262.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η εκπόνηση ενός σύγχρονου υπομνήματος στην κωμωδία *Captivi* του Πλαύτου, ένα desideratum της πλαυτιανής φιλολογίας, μετά το ογκώδες υπόμνημα του Lindsay (1900), το πολύτιμο υπόμνημα του Waltzing (1920) και την τελευταία σχολιασμένη έκδοση από τους Brix–Niemeyer–Köhler (⁷1930). Το ερμηνευτικό υπόμνημα είναι προσανατολισμένο στην ερμηνεία ζητημάτων μορφολογίας, γραμματικής και σύνταξης της γλώσσας, λεξιλογίου, μέτρου και προσωδίας, καθώς και κριτικής του κειμένου. Παράλληλα, επιχειρείται η εν εκτάσει πραγμάτευση ζητημάτων που άπτονται της ερμηνείας των *Captivi* στο επίπεδο της δραματουργίας, της παρουσίασης των χαρακτήρων, της ουσίας και των μορφών του κωμικού στοιχείου και της συνολικής ατμόσφαιρας του δράματος, της θεατρικής παρουσίασης και της κοινωνικής συμφραστικοποίησης μέσω της συζήτησης της οπτικής του θεσμού της δουλείας που εκφράζει καθένα από τα πρόσωπα της κωμωδίας. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται η ολόπλευρη αποτίμηση της δραματικής αισθητικής, των πρωτοτυπιών και εν γένει της θέσης της κωμωδίας *Captivi* στο πλαυτιανό corpus και στη Ρωμαϊκή κωμωδία της Δημοκρατικής περιόδου.

Η διατριβή δομείται σε τέσσερα μέρη: την Εισαγωγή, το Λατινικό κείμενο, τη Μετάφραση του κειμένου στη Νέα Ελληνική και το Υπόμνημα. Ολοκληρώνεται με τα Συμπεράσματα, τον Conspectus metrorum, τέσσερα Παραρτήματα (1. Κριτική κειμένου, 2. Κωλομετρία, 3. Προσωδία. Μετρικά φαινόμενα. Μετρικοί νόμοι. Τα μέτρα των *Captivi*, 4. Γλωσσικά στοιχεία), την περίληψη στην Αγγλική, τη Βιβλιογραφία και το Ευρετήριο χωρίων.

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή

Η Εισαγωγή περιλαμβάνει τέσσερις ευρύτερες ενότητες, οι οποίες αφορούν αντίστοιχα (1) στην ξεχωριστή φύση των *Captivi*, (2) στο ζήτημα της πλαυτιανής πρωτοτυπίας σ' αυτήν την κωμωδία, (3) στην πιθανή χρονολόγησή της και (4) στη χειρόγραφη παράδοση και τις σύγχρονες εκδόσεις της κωμωδίας. Καθεμιά από τις ενότητες της Εισαγωγής χωρίζεται σε επιμέρους υπο-ενότητες. Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά τα θέματα που μας απασχόλησαν στην Εισαγωγή.

1. Μία ξεχωριστή κωμωδία. Η πρώτη ενότητα της Εισαγωγής, αφιερωμένη στην ασυνήθιστη υπόθεση, τους χαρακτήρες και τις δραματικές αξίες των *Captivi*, περιλαμβάνει τις εξής υπο-ενότητες: 1.1 *Η υπόθεση των Captivi*. 1.2 *Εισαγωγικές*

παρατηρήσεις, οι οποίες αφορούν στην ξεχωριστή φύση της κωμωδίας. 1.3 Η θέση των *Captivi* στο πλαυτιανό *corpus*, όπου συζητούνται απόψεις για την ασυνήθιστη υπόθεση, τις δραματικές αξίες και κυρίως την ποιότητα και τις μορφές του κωμικού στοιχείου στους *Captivi*, του στοιχείου δηλαδή εκείνου που τους δίνει τη θέση τους στο κωμικό είδος και στο ρεπερτόριο του Πλαύτου. 1.4 Οι χαρακτήρες των *Captivi*, όπου γίνεται σύντομη επισκόπηση της σκιαγράφησης των βασικών χαρακτήρων των *Captivi* και αναδεικνύονται οι διαφοροποιήσεις τους από την τυπολογία των κωμικών τύπων που αντιπροσωπεύουν, διαφοροποιήσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της ιδιαίτερης ατμόσφαιρας και των εξαιρετικών συνθηκών που δημιουργεί η πλοκή της κωμωδίας. Ο Ηγίων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον σημαντικό βαθμό εξατομίκευσής του (1.4.1). Ο Τύνδαρος επίσης σκιαγραφείται επιδέξια ως το υβρίδιο ενός ελεύθερου νέου και ενός πανούργου δούλου· τούτο προκύπτει αφενός από την αντίφαση ανάμεσα στο δουλικό του status και την πραγματική του ταυτότητα, την οποία το κοινό γνωρίζει, αλλά ο ίδιος αγνοεί, όπως και όλα τα πρόσωπα του δράματος, και αφετέρου από τον ρόλο που υποδύεται στο πλαίσιο του σχεδίου της εξαπάτησης σε βάρος του Ηγίωνα (1.4.2). Η αναφορά μας στον Φιλοκράτη είναι σύντομη (1.4.3), διότι η παρουσία του στο δράμα είναι συντομότερη σε σχέση με αυτήν των άλλων βασικών προσώπων. Στον χαρακτήρα του, όμως, βρίσκουμε μια ευχάριστη παραλλαγή του στερεότυπου *adulescens* της *palliata*, ο οποίος επίσης υποδύεται με επιτυχία τον ρόλο του δούλου. Στον χαρακτήρα του παρασίτου των *Captivi*, τον Εργάσιλο, τον περισσότερο «πλαυτιανό» χαρακτήρα της κωμωδίας, αφιερώνεται εκτενέστερη συζήτηση (1.4.4), διότι η προέλευση, η δραματική του λειτουργία και η σύνδεσή του με την υπόθεση και τη δομή της κωμωδίας έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τους μελετητές. Στην παρούσα διατριβή υιοθετείται η θέση ότι ο χαρακτήρας του παρασίτου πρέπει να υπήρχε στο Ελληνικό πρότυπο· ενδεχομένως επρόκειτο για ελάσσονα ρόλο, τον οποίο ο Πλάυτος έχει επεκτείνει σημαντικά, μεταμορφώνοντάς τον εντελώς. Η κωμική του συμβολή είναι το κύριο στοιχείο που διασφαλίζει την ισορροπία του κωμικού και του σοβαρού (ενίοτε τραγικού) στοιχείου στο έργο αυτό του Πλαύτου, συμβάλλει επίσης στην αρχική παρουσίαση και στη σκιαγράφηση του Ηγίωνα, λειτουργεί ακόμη ως το συναισθηματικό αντίβαρο του τελευταίου στους δύο διαλόγους τους (I.i και IV.ii) και τέλος προετοιμάζει κατάλληλα το κοινό για τη λύση της υπόθεσης. Στην παρούσα διατριβή προτείνεται ότι για την επέκταση του ρόλου του παρασίτου στους *Captivi* ο Πλάυτος επιστράτευσε σε σημαντικό βαθμό στοιχεία που είχε ήδη χρησιμοποιήσει για την

παρουσίαση του παρασίτου Γελασίμου στον *Stichus*. Οι ομοιότητες που διαπιστώνονται στη γλώσσα των δύο πλαυτιανών παρασίων συζητούνται στο ερμηνευτικό υπόμνημα. Είναι πλέον κοινώς αποδεκτό από τους σύγχρονους μελετητές ότι η παρουσία του Εργασίλου τείνει, σε κάθε περίπτωση, να ακολουθεί αρμονικά τη ροή της υπόθεσης, τις διακυμάνσεις της ατμόσφαιρας και τις ιδιομορφίες της κωμωδίας εν γένει, συμβαδίζει με την εξέλιξη της τύχης όλων των προσώπων του δράματος και την υπογραμμίζει. Ως εκ τούτου, υποστηρίζουμε ότι στον χαρακτήρα του Εργασίλου μπορούμε ενδεχομένως να διακρίνουμε μια εξέλιξη της τεχνικής του Πλαύτου στην επέκταση του ρόλου του κωμικού παρασίτου στην ώριμη περίοδο της δημιουργίας του. Η ενότητα των χαρακτήρων ολοκληρώνεται με μια σύντομη επισκόπηση των ελασσόνων χαρακτήρων του δράματος (1.4.5), του Αριστοφόντη, του *puer*, του Φιλοπολέμου και του Σταλαγμού, οι οποίοι σκιαγραφούνται υποτυπωδώς, αλλά οι τρεις από αυτούς επιτελούν σημαντική δραματική λειτουργία, ενώ η παρουσία του *puer* εξυπηρετεί συγκεκριμένες ανάγκες της Ρωμαϊκής θεατρικής παράστασης, προσφέροντας επίσης στο κοινό το γέλιο. Η επόμενη ενότητα είναι αφιερωμένη στο μοτίβο της εξαπάτησης (1.5), το οποίο στους *Captivi* αποκλίνει μεν από τη στερεότυπη κατάσταση, γνωστή από άλλες κωμωδίες του Πλαύτου, διότι το κίνητρο της απάτης είναι διαφορετικό, αλλά παρουσιάζεται με παραδοσιακά πλαυτιανά χρώματα, με το γνώριμο λεξιλόγιο της εξαπάτησης σε όλη την έκταση της κωμωδίας, από το στάδιο της εφαρμογής του σχεδίου μέχρι και την αποκάλυψη της απάτης. Έμφαση δίνεται στη μεταθεατρική διάσταση του μοτίβου της εξαπάτησης στους *Captivi*, καθώς το σχέδιο του Τυνδάρου και του Φιλοκράτη συνίσταται στην ανταλλαγή ταυτοτήτων και τη μεταμφίεση και βασίζεται στην προσποίηση· από αυτήν την άποψη, παρουσιάζει μια θεατρική διάσταση, διότι παρουσιάζεται ως μια «παράσταση εντός του δράματος». Η θέση του Frangoulidis 1996a ότι με την αποκάλυψη της απάτης ο Αριστοφόντης διαλύει την ψευδαίσθηση της «παράστασης» αυτής επεκτείνεται στην παρούσα διατριβή: συγκεκριμένα ο Αριστοφόντης «διακόπτει την παράσταση» και με συγκεκριμένα γλωσσικά μέσα «διασκευάζει» το «δράμα εντός του δράματος» με την αισθητική των περισσότερο φαρσικών πλαυτιανών κωμωδιών, κρίνοντας τον Τύνδαρο με τα μέτρα και σταθμά των πλαυτιανών πανούργων δούλων· παρουσιάζει στη δική του «μικρού μήκους εκδοχή» το «ευγενές ψεύδος» ως αμοραλιστική φάρσα και προκαταλαμβάνει κατ' αυτόν τον τρόπο την πρόσληψη της αρχικής «παράστασης» από το εσωτερικό κοινό (τον Ηγίωνα), σύμφωνα με τη δική του οπτική γωνία.

2. Plautus uortit barbare. Παρουσιάσαμε το πρόβλημα του Ελληνικού προτύπου της κωμωδίας, πολυσυζητημένο, αλλά άλυτο λόγω της έλλειψης στοιχείων (2.1), καθώς και σημεία της κωμωδίας, στα οποία το χέρι του Πλαύτου είναι φανερό (2.2) και τα οποία συζητούνται στον κατά στίχον σχολιασμό με την αρωγή των πορισμάτων του σύγχρονου κριτικού λόγου. Η ανάλυση που επιχειρείται στο υπόμνημα μάς επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι η πρωτοτυπία του Πλαύτου συνίσταται στη συνολική μεταμόρφωση του Ελληνικού προτύπου μέσω των γνωρισμάτων της ανεξάντλητης δημιουργικής φαντασίας του, της γλώσσας, του ύφους και μέσω του μέτρου και της μουσικής.

3. Το ζήτημα της χρονολόγησης των κωμωδιών του Πλαύτου και η χρονολογία παράστασης των *Captivi*. Πραγματευτήκαμε το θέμα της χρονολόγησης της κωμωδίας, λαμβάνοντας αρχικά υπόψη τα κριτήρια που έχουν επιστρατευτεί κατά καιρούς από τους μελετητές για τη χρονολόγηση των κωμωδιών του Πλαύτου και τις δυσκολίες του εγχειρήματος (3.1). Παρουσιάζοντας πρώτα την πλειονότητα των απόψεων που έχουν διατυπωθεί μέχρι τώρα για τη χρονολόγηση των *Captivi* και μελετώντας τις διαθέσιμες πιθανές ενδείξεις που προσφέρει το κείμενο, καταλήγουμε με τις απαραίτητες επιφυλάξεις σε μια πιθανή χρονολόγηση της παράστασης των *Captivi* στους *ludi uotivi* του 186 π.Χ. (3.2).

4. Η ιστορία του κειμένου. Παρουσιάσαμε την ιστορία του κειμένου των κωμωδιών του Πλαύτου (4.1), τη χειρόγραφη παράδοση και την έμμεση παράδοση (4.2), το στέμμα των πλαυτιανών κωδίκων (4.3), και τις σύγχρονες εκδόσεις του κειμένου των *Captivi* (4.4), δεδομένου ότι στον κατά στίχον σχολιασμό γίνεται εκτενής συζήτηση των προβληματικών σημείων του κειμένου, με βάση τις γραφές των χφφ. και τις προτάσεις των εκδοτών και μελετητών. Συζητήθηκε ο συμβατικός χαρακτήρας της διαίρεσης της κωμωδίας σε Πράξεις (4.5), το πρόβλημα της κωλομετρίας των *cantica* (4.6, για την οποία έχει προστεθεί στο τέλος της διατριβής το Παράρτημα 2, το οποίο περιλαμβάνει επισκόπηση των λύσεων που έχουν προτείνει οι εκδότες), καθώς και της διανομής του κειμένου της κωμωδίας στα ομιλούντα πρόσωπα σε επτά αμφισβητούμενα σημεία (4.7, βλ. επίσης στην επόμενη ενότητα για τις λύσεις που έχουν προταθεί στο κείμενο της διατριβής).

Μέρος δεύτερο: Κείμενο

Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιείται η τελευταία έκδοση του κειμένου των *Captivi* από τον A. Torino (2013) στη σειρά *Editio Plautina Sarsinatis* του Πανεπιστημίου του Urbino. Παράλληλα, μελετήθηκε σχεδόν το σύνολο των

παλαιότερων εκδόσεων του κειμένου και των παλαιότερων υπομνημάτων που περιλαμβάνουν το κείμενο, στο οποίο οι εκάστοτε υπομνηματιστές έχουν παρέμβει με διορθώσεις ή προσθήκες ή ενίοτε έχουν διατηρήσει τις γραφές των χφφ. Για τα *cantica* των *Captivi* (195–241, 498–514/15, 516–32, 533–40, 768–80, 781–90, 833–6, 922–9) χρησιμοποιήθηκε επίσης η έκδοση του Questa 1995, στην οποία βασίζεται στη μεγαλύτερη έκταση ο Torino (εκτός μόνον από τον στ. 508). Το κείμενο που παρατίθεται στη διατριβή είναι αυτό του Torino με ορισμένες διαφοροποιήσεις. Η χρήση της αρίθμησης των Πράξεων και των σκηνών διατηρείται καταχρηστικά για τη διευκόλυνση του αναγνώστη και τη βέλτιστη οργάνωση της διατριβής σε κεφάλαια και διακριτές ενότητες, μολονότι ο Torino δεν τη σημειώνει. Το κείμενο των *Captivi* δεν παρουσιάζει σημαντικά χάσματα ή προβλήματα. Υπάρχουν, όμως, σημεία που έχουν προβληματίσει τους εκδότες και για τα οποία έχουν κατά καιρούς προταθεί διάφορες λύσεις. Στο υπόμνημα συζητείται η πλειονότητα των προβλημάτων αυτών σε κάθε περίπτωση με βάση τα εξής δεδομένα: (α) την εικόνα που μας δίνουν τα χφφ. και η έμμεση παράδοση, όπου αυτή προσφέρεται (με βάση το κριτικό υπόμνημα του Torino 2013 και με τη βοήθεια των κριτικών υπομνημάτων των Schoell 1887, Leo 1895 και Lindsay 1900, ²1910). (β) το μέτρο, το νόημα και τα εκάστοτε συμφραζόμενα, καθώς και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πλαυτιανής γλώσσας, της σύνταξης και του ύφους. (γ) τις λύσεις που έχουν προταθεί από τους εκδότες, υπομνηματιστές και μελετητές. Σε αρκετές περιπτώσεις επιλέγεται η λύση του Torino, η οποία ενίοτε συμπίπτει με τις προτάσεις άλλων εκδοτών. Οι διαφοροποιήσεις συνίστανται σε λίγες αλλαγές στη στίξη και σε ορισμένες γραφές. Σε επτά περιπτώσεις, όπου ο Torino επιλέγει κάποια διόρθωση ή προσθήκη άλλου εκδότη, στο κείμενο της παρούσας διατριβής διατηρείται η γραφή των χφφ.: στ. 2 (όπου επιλέγεται μόνο μία ελάχιστη διόρθωση, αλλά η γραφή των χφφ. δεν τροποποιείται, μολονότι σχεδόν το σύνολο των εκδοτών τη διορθώνει), 372, 387 (όπου από όλους τους εκδότες και υπομνηματιστές μόνον ο Lindsay ²1910 διατηρεί τον στίχο ως έχει στα χφφ. με επιφυλάξεις), 550, 819 (όπου η γραφή των χφφ. διατηρείται από ελάχιστους εκδότες και υπομνηματιστές), 828 (στο *qui*, δηλαδή στο πρώτο από τα δύο σημεία που μας απασχολούν στον στίχο) και 957 (όπου ο Torino δέχεται δύο προσθήκες). Σε μία περίπτωση επίσης διατηρείται η γραφή των χφφ. (στ. 280), μολονότι ο Torino τη θεωρεί προβληματική, ενώ ο στ. 521, τον οποίο ο Torino οβελίζει, όπως και ορισμένοι εκδότες και υπομνηματιστές, διατηρείται στο κείμενο της διατριβής. Σε δέκα σημεία επιλέγεται η πρόταση κάποιου άλλου εκδότη: στ. 89,

94, 102, 261, 289, 420 και 457 (όπου ο Torino δεν συμπληρώνει τη lacuna), 691, 694, 772. Τέλος, σε δύο περιπτώσεις προτείνεται μια νέα διόρθωση: (α) στον στ. 201, τον οποίο ο Torino θεωρεί αθεράπευτο, στην παρούσα διατριβή προτείνεται μία νέα διόρθωση ([multa] oculis multa mira cietis), η οποία πλησιάζει αρκετά τη γραφή των χφφ. και την προσπάθεια της αποκατάστασής της από τον Lindsay 1900 ([multa] oculis multa mira aitis). (β) στον στ. 912 διατηρείται μεν η γραφή των Παλατινών χφφ. με την προσθήκη του Leo (<ille> metui), αλλά εφόσον στο σημείο αυτό το A παραδίδει διαφορετική γραφή (timui αντί του metui), προτείνεται επίσης μία νέα προσθήκη, με την οποία μπορεί να σταθεί νοηματικά και μετρικά και η γραφή του A (<totus> timui). Η επιχειρηματολογία υπέρ της διατήρησης της γραφής των χφφ. ή της επιλογής διορθώσεων ή προσθηκών σε όλες τις περιπτώσεις και ακόμη στις δύο περιπτώσεις, όπου προτείνεται μία νέα διόρθωση, αναπτύσσεται στον κατά στίχον σχολιασμό. Στο Παράρτημα 1 καταγράφονται σε πίνακα η γραφή που υιοθετείται στο κείμενο της διατριβής, όπως και οι γραφές των σημαντικότερων εκδόσεων και υπομνημάτων της κωμωδίας για όλα τα σημεία που συζητούνται στο υπόμνημα.

Σε επτά σημεία του κειμένου των *Captivi*, όπου η σήμανση των ομιλούντων προσώπων στα χφφ. είναι συγκεχυμένη ή απουσιάζει, διαπιστώνεται διαφωνία ανάμεσα στους εκδότες και τους μελετητές ως προς τη διανομή του κειμένου στα ομιλούντα πρόσωπα. Οι σχετικές περιπτώσεις συζητούνται στην Εισαγωγή, όπου και αναπτύσσεται η σχετική επιχειρηματολογία υπέρ της εκάστοτε επιλογής στο κείμενο της παρούσας διατριβής (4.7, βλ. παραπάνω). Σε τέσσερις από αυτές η επιλογή στο κείμενό μας συμπίπτει με αυτήν του Torino (στ. 152–3, 171, 335–6 και 885). Στην περίπτωση των στ. 335–6 διατυπώσαμε την υπόθεση ότι έχουμε ένα γλωσσικό ολίσθημα του Τύνδαρου, την οποία μόνον ο Ernout έχει σημειώσει εν παρόδω. Στις υπόλοιπες τρεις περιπτώσεις διαφοροποιηθήκαμε από τις αντίστοιχες επιλογές του Torino. Από τον διάλογο των στ. 200a–10, στο κείμενο της διατριβής τους στ. 203 και 206–7 αποδώσαμε στον Τύνδαρο και τους στ. 209–10 στον Φιλοκράτη, υιοθετήσαμε δηλαδή τη διανομή του Leo 1895, ενώ ο Torino δεν προτείνει διανομή, αλλά διατηρεί τη σήμανση των χφφ. (CAP.). Για τους στ. 236–8 προτείναμε την ανάθεση του κειμένου ως τον στ. 236 στον Τύνδαρο και των στ. 237–9 στον Φιλοκράτη, η οποία συμπίπτει με την πρόταση του Schoell 1887, αλλά βασίζεται σε διαφορετικά επιχειρήματα. Τέλος, τους στ. 287 και 288 αποδώσαμε στο κείμενό μας στον Φιλοκράτη, ενώ ο Torino αποδίδει τον στ. 288 στον Τύνδαρο.

Μέρος τρίτο: Μετάφραση

Στην παρούσα διατριβή προσφέρεται η πρώτη μετάφραση του κειμένου των *Captivi* στη Νέα Ελληνική. Το κείμενο της μετάφρασης βασίζεται στην προσεκτική μελέτη και ερμηνεία του Λατινικού κειμένου. Καταβάλλεται προσπάθεια να αποδίδεται σε κάθε περίπτωση με φροντίδα η ποιότητα του πλαυτιανού γλωσσικού κωμικού στοιχείου, χωρίς να απομακρυνόμαστε από το Λατινικό κείμενο, προσφέροντας, όμως, μια κατά το δυνατόν εύστοχη απόδοση. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναπόφευκτα το παιχνίδι με ομόηχες Λατινικές λέξεις δεν είναι εφικτό να αποδοθεί στην Ελληνική. Με την προσθήκη σχετικών σκηνοθετικών οδηγιών στην αρχή κάθε σκηνής και σε κατάλληλα σημεία των διαλόγων και των μονολόγων, επιδιώκεται η απόδοση της ατμόσφαιρας του δράματος, της εναλλαγής του κωμικού και του σοβαρού στοιχείου και των ποικίλων συναισθημάτων των προσώπων.

Μέρος τέταρτο: Υπόμνημα

Η δομή του υπομνήματος ακολουθεί τη συμβατική διάρθρωση της κωμωδίας σε πέντε Πράξεις και στις αντίστοιχες σε κάθε περίπτωση σκηνές. Σε κάθε σκηνή προτάσσεται ένα εισαγωγικό σημείωμα, δομημένο σε ξεχωριστές, αριθμημένες παραγράφους. Κατά σειρά παρουσιάζεται το περιεχόμενο κάθε σκηνής με συντομία, σχολιάζεται η παρουσίαση των προσώπων του δράματος που εμφανίζονται σ' αυτήν και η γλωσσική τους σκιαγράφηση, καθώς και η λειτουργία της σκηνής για την προώθηση της υπόθεσης ή για άλλους δραματικούς σκοπούς. Συζητούνται τα στερεότυπα κωμικά μοτίβα και οι εκτεταμένες παρεμβάσεις του Πλαύτου στο Ελληνικό πρότυπο που μπορούμε να επισημάνουμε με τα εφόδια του σύγχρονου κριτικού λόγου· επιπλέον, περιλαμβάνονται γενικές παρατηρήσεις για το μέτρο και τη μουσική και ακόμη για τυχόν ζητήματα σκηνικής παρουσίασης.

Στο υπόμνημα, όπως αναφέραμε, συζητείται η πλειονότητα των προβληματικών σημείων του κειμένου των *Captivi* και των προτεινόμενων κατά περίπτωση λύσεων· παράλληλα, αναπτύσσεται επιχειρηματολογία για τις επιλογές που υιοθετούνται στο κείμενο της διατριβής. Περιλαμβάνονται γραμματικές και συντακτικές παρατηρήσεις με πλήθος παραδειγμάτων από τον Πλάυτο και άλλους συγγραφείς, ακόμη υφολογικές παρατηρήσεις, όπου κυρίως επισημαίνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλώσσας και του ύφους του Πλαύτου, το πλήθος των σχημάτων λόγου και τα εκπληκτικά γλωσσικά δημιουργήματα του ποιητή. Εντοπίζονται και σχολιάζονται αναφορές σε Ρωμαϊκά τοπωνύμια, σε Ρωμαϊκές συνήθειες, θεσμούς, μεταφορές και παροιμιακές εκφράσεις από τη Ρωμαϊκή

θηρσκευτική, πολιτική και στρατιωτική σφαίρα, πλαυτιανοί κωμικοί τόποι, μεταθεατρικά αστεία και ορισμένα στοιχεία που ίσως ανάγονται στο αυτοσχέδιο Ιταλικό θέατρο.

Η γλωσσική ανάλυση που επιχειρήσαμε στο υπόμνημα μάς επιτρέπει να παρουσιάσουμε εδώ μια σύντομη, γενική αποτίμηση της γλώσσας των *Captivi* και παράλληλα της γλωσσικής και υφολογικής σκιαγράφησης των χαρακτήρων της κωμωδίας. Το λεξιλόγιο είναι ιδιαίτερα πλούσιο. Ο Πλάυτος διαλέγει λέξεις που αρμόζουν απόλυτα στα νοήματα και στις ιδέες που θέλει να εκφράσει, εντυπωσιακά ζωνρές και δυνατές. Τα σχήματα λόγου είναι ποικίλα και αφθονούν σε όλη την έκταση της κωμωδίας: παρήχηση και συνήχηση, χιαστό, ετυμολογικό σχήμα ή παρονομασία, σχήμα αναφοράς, ομοιόαρκτο, ομοιοτέλετο, *ἐν διὰ δυοῖν, σχήμα κατά σύνεσιν ἢ κατά το νόυμενον*, υπαλλαγή, υπερβατό, κύκλος, λιτότης, ασύνδετο, αναδίπλωση, επανάληψη, ανοδική κλίμακα, οξύμωρο, πολύπτωτο, αντίθεση, πλεονασμός και ταυτολογία, συσσωρεύσεις ισοδύναμων όρων, επιδιόρθωση, παρά προσδοκίαν, αμφισημία, παρομοίωση, προσωποποίηση και προπαντός μεταφορά, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ύφους του Πλαύτου. Οι μεταφορές κατέχουν κυρίαρχη θέση στη γλώσσα της συγκεκριμένης κωμωδίας, ενίοτε, κατά τη συνήθη πρακτική του Πλαύτου, είναι εκτεταμένες και το εύρος της εικονοποιίας είναι πλούσιο (στρατιωτική, πολιτική, δικανική, οικονομική, μεταφορές από το ζωικό βασίλειο). Βρίσκουμε ακόμη άφθονα λογοπαίγνια και νεολογισμούς, που απαντούν σε σημαντική έκταση και αναδεικνύουν την κωμική υπερβολή και την εκπληκτική και ιδιαίτερα επιτυχή γλωσσοπλαστική ικανότητά του (λ.χ. 466, 468, 471, 496, 568, 604, 641, 674, 726, 767, 807, 848, 897, 900, 904). Με όλα αυτά τα γλωσσικά μέσα ο Πλάυτος δημιουργεί ένα αποτέλεσμα (και ένα περιβάλλον) φανταστικό, μακριά από τον γλωσσικό ρεαλισμό του Μενάνδρου και του Τερεντίου, αλλά εντός της παράδοσης της γλώσσας και του ύφους του Πρώιμου Ρωμαϊκού δράματος και ειδικά της *palliata*, πράγμα που διαπιστώνουμε στο υπόμνημα μέσω των παραλλήλων που βρίσκουμε σε αποσπάσματα κυρίως του Ναιβίου, του Εννίου και του Καικιλίου Στατίου. Πρόκειται για βασικά εφόδια του ρητορικού ύφους και στο σύνολό τους χρησιμοποιούνται από τον ποιητή με ευφυΐα και με την χαρακτηριστική επιδεξιότητά του, υπηρετώντας συνήθως το κωμικό στοιχείο και αλλού τις λεπτότερες αποχρώσεις του λόγου των προσώπων και της ατμόσφαιρας του δράματος. Σε μεγάλη έκταση εντοπίσαμε τα προσφιλή *σχήματα διανοίας* του Πλαύτου, τους κωμικούς γρίφους ταύτισης και μεταμόρφωσης και τις προσωποποιήσεις άψυχων αντικειμένων ή

αφηρημένων εννοιών. Επισημαίνονται αρκετά αρχαϊκά στοιχεία στον κατά στίχον σχολιασμό και αναφέρονται συγκεντρωτικά στο Παράρτημα 4.1. Από αυτά κατά κανόνα οι αρχαϊκοί τύποι της υποτακτικής ενεστώτα (λ.χ. *siem, siet, fuas, duis, creduis*) και του απαρεμφάτου μέσου ή παθητικού ενεστώτα σε *-ier* στο τέλος στίχου εξυπηρετούν το μέτρο, καθώς σχηματίζουν τον απαραίτητο ίαμβο (U –) ή πυρρήσιο (UU), βλ. και Παράρτημα 4.1. Έχουμε, όμως, επισημάνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα αρχαϊκά στοιχεία προσδίδουν στον λόγο των προσώπων επισημότητα. Όπως είναι αναμενόμενο, βρίσκουμε μία σειρά από λέξεις, εκφράσεις και συντάξεις που γενικά θεωρείται ότι αντιπροσωπεύουν την καθημερινή ομιλία, βλ. επίσης Παράρτημα 4.2. Σε ό, τι αφορά στα στοιχεία της ομιλουμένης επιχειρήσαμε σταθερά την επισκόπηση της χρήσης κάθε περίπτωσης στις κωμωδίες του Πλάτου και τη σύγκριση με τις αντίστοιχες χρήσεις στον Τερέντιο. Το φαινόμενο της έλλειψης και της αποσιώπησης, ένα στοιχείο ιδιαίτερα συχνό στον Τερέντιο, εδώ είναι πολύ περιορισμένο. Η έλλειψη περιορίζεται μόνο στις ελλειπτικές ερωτήσεις και απαντήσεις και είναι συχνότερη στις αντιλαβές ανάμεσα στους συνομιλητές. Οι αποσιωπήσεις είναι ελάχιστες: συγκεκριμένα, εντοπίζονται δύο περιπτώσεις στον λόγο του Ηγίωνα: στον στ. 171, όπου κάνει μια δεύτερη σκέψη και στον στ. 572, όπου αμφιβάλλει. Επίσης σημειώνονται τρία σημεία, όπου ο λόγος ενός ομιλούντος προσώπου διακόπτεται από τον συνομιλητή του: στο σύνολό τους εντοπίζονται στον τελευταίο διάλογο ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Εργάσιλο: 843 (ο Ηγίων διακόπτει τον Εργάσιλο), 882 και 885 (ο Εργάσιλος διακόπτει τον Ηγίωνα): επίσης στον στ. 868 ο Εργάσιλος αρχίζει τον λόγο του ανταποδίδοντας την κατάρα του Ηγίωνα και διακόπτει συνεχίζοντας με υποδείξεις, ένα συνηθισμένο στοιχείο του γλωσσικού χιούμορ του Πλάτου σε κωμικές αντιλαβές. Επισημάνουμε ακόμη πλήθος παροιμιών και γνωμικών, που συνήθως εκφράζουν λαϊκή σοφία, ενώ ορισμένες ίσως απηχούν φιλοσοφικές απόψεις, μολονότι δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τις καταβολές τους με βεβαιότητα. Επίσης εντοπίσαμε πλήθος παροιμιακών εκφράσεων, για αρκετές από τις οποίες αναζητήσαμε την προέλευσή τους στη νομική ορολογία, το δικανικό λεξιλόγιο, τη θρησκευτική σφαίρα ή σε συγκεκριμένα γεγονότα από τη Ρωμαϊκή ιστορία. Στο κείμενο των *Captivi* βρίσκουμε αρκετές Ελληνικές λέξεις (βλ. Παράρτημα 4.3), οι οποίες εντάσσονται στο κλιτικό σύστημα της Λατινικής. Θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει πως το Ελληνικό λεξιλόγιο έχει μεταφερθεί στη διασκευή του Πλάτου από το πρότυπο. Ωστόσο, εφόσον οι όροι αυτοί είναι αρκετοί και χρησιμοποιούνται με ιδιαίτερη άνεση και μάλιστα έχουν ενταχθεί οργανικά στο

λεξιλόγιο, συνεπάγεται ότι ήταν γνωστοί στο Ρωμαϊκό κοινό και τούτο οδηγεί στη σκέψη ότι πιθανότατα χρησιμοποιούνταν στην καθημερινή ομιλία. Η Ελληνική γλώσσα ήταν γνωστή στον Ρωμαϊκό κόσμο μέσω της επαφής με τους Έλληνες της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την εισροή στη Ρώμη σημαντικού αριθμού δούλων από τον Ελλαδικό χώρο και την παρουσία ελεύθερων Ελλήνων στη Ρώμη και σε όλη την Ιταλία και γενικά μέσω της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους δύο λαούς. Στο υπόμνημα υποστηρίζεται ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων ο Πλαύτος χρησιμοποιεί το Ελληνικό λεξιλόγιο ανεξάρτητα από το Ελληνικό του πρότυπο, ενίοτε μάλιστα σκόπιμα, τονίζοντας τον υβριδισμό της κωμωδίας του, ενώ υποστηρίχθηκε ότι πιθανότατα ο ίδιος ο Πλαύτος έχει επινοήσει το ευφάνταστο, πολυσύνθετο Ελληνικό όνομα Θησαυροχρυσονικοχρυσίδης, που δηλώνει ψευδώς ο Φιλοκράτης ως το όνομα του πατέρα του.

Ο Πλαύτος έχει συνθέσει με ιδιαίτερη φροντίδα τον λόγο των χαρακτήρων του στους *Captivi* και προπαντός των βασικών προσώπων της κωμωδίας, του Ηγίωνα, του Τυνδάρου, του Φιλοκράτη και του Εργασίλου. Στην πλειονότητά τους τα ποικίλα γλωσσικά στοιχεία κατανέμονται με σχετική ομοιομορφία στον λόγο των προσώπων, επιστρατεύονται σύμφωνα με γνώριμες πλαυτιανές υφολογικές πρακτικές, ενώ εν πολλοίς επιβάλλονται από τη φύση της υπόθεσης. Ωστόσο, μέσω της συνολικής αποτίμησης των γλωσσικών και υφολογικών γνωρισμάτων καθενός από τους χαρακτήρες καθίσταται αισθητή η προσπάθεια του ποιητή να εξατομικεύσει ως ένα βαθμό με συγκεκριμένα εκφραστικά μέσα τους χαρακτήρες του. Κοινό γνώρισμα του λόγου όλων των προσώπων είναι το ρητορικό χρώμα με πλήθος σχημάτων λόγου, χρήση της μεταφοράς, παροιμιών ή παροιμιακών εκφράσεων. Ορισμένα γλωσσικά γνωρίσματα απαντούν με μεγαλύτερη συχνότητα στον λόγο των τεσσάρων κύριων χαρακτήρων που αναφέρθηκαν παραπάνω· τούτο εν μέρει οφείλεται στην έκταση του ρόλου τους, αλλά δεν είναι διόλου συμπτωματικό, καθώς σχετίζεται απόλυτα με τις καταστάσεις που βιώνουν στο πλαίσιο της υπόθεσης της κωμωδίας και, επομένως, με την παρουσίαση των χαρακτήρων τους.

Αρχαϊσμοί απαντούν κυρίως στον λόγο του Ηγίωνα, αλλά και του Τυνδάρου με πολύ μικρή διαφορά μεταξύ τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι, παρά τον μικρό ρόλο που του αναλογεί, αρχαϊσμοί απαντούν και στον λόγο του Αριστοφόντη. Από τα ομωτικά επιφωνήματα *hercle*, *edepol* ή *poi* ο Εργάσιλος χρησιμοποιεί μόνον το *hercle* και μάλιστα στον λόγο του απαντούν οι περισσότερες περιπτώσεις χρήσης του *hercle* σ' αυτήν την κωμωδία. Ο Ηγίων και ο Τύνδαρος χρησιμοποιούν και τα τρία αυτά

επιφωνήματα, αλλά συχνότερα το *ederol*. Ο Φιλοκράτης χρησιμοποιεί τα *ederol* και *rol*, αλλά πιο συχνά το *ederol*, ενώ ο Αριστοφάνης προτιμά το *rol*. Οι ελάχιστες περιπτώσεις των επικλήσεων *Iuppiter supreme* και *di immortales* μοιράζονται ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Εργάσιλο. Όσον αφορά στα επιφωνήματα, τις προστακτικές με επιφωνηματική χρήση και τις δεικτικές λέξεις διαπιστώνεται σχετικά ομοιόμορφη κατανομή. Στον λόγο του Τυνδάρου τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται με ελαφρώς μικρότερη συχνότητα και κυρίως στη σκηνή της αντιπαράθεσής του με τον Αριστοφάντη. Η προστακτική *abi* χρησιμοποιείται μόνον από τον Ηγίωνα και το επιφώνημα *em* χρησιμοποιείται πιο συχνά από τον Τύνδαρο. Επίσης στον λόγο του Τυνδάρου απαντούν περισσότερα ρήματα παράκλησης (*obsecro, obtestor, oro, quaeso*). Ύβρεις χρησιμοποιούν αποκλειστικά ο Ηγίων και ο Αριστοφάνης. Ορολογία νομισμάτων και Ελληνικές λέξεις απαντούν περισσότερο συχνά στον λόγο του Ηγίωνα. Οι πλαυτιανοί κωμικοί νεολογισμοί αποτελούν κατά κύριο λόγο γνώρισμα του λόγου του Ηγίωνα και του Εργασίλου. Παροιμιακές και αποφθεγματικές εκφράσεις χρησιμοποιούν κυρίως ο Ηγίων και ο Τύνδαρος. Ρωμαϊκές αναφορές βρίσκουμε μόνο στον λόγο του Εργασίλου και του Ηγίωνα: στον λόγο του πρώτου γίνονται όχημα του πλαυτιανού γλωσσικού χιούμορ, ενώ στην περίπτωση του Ηγίωνα, όπου δεν είναι τόσο εκτεταμένες, εκτός από το κωμικό κατά μέρος σχόλιο για την «παράσταση» του *parasitus currens* στους στ. 823–4, στο σύνολό τους αφορούν στις δοσοληψίες του με τους ταμίες και τους πραιτόρες.

Συνήθως στις κωμωδίες του Πλαύτου τα πάσης φύσεως ευφυολογήματα αποτελούν την *provincia* των χαρακτήρων χαμηλότερου κοινωνικού status, ειδικά των δούλων και των παρασίτων. Κατά γενική ομολογία, ωστόσο, στον λόγο του Ηγίωνα συγκεντρώνονται ποικίλα αστεία και το γνώρισμά του αυτό έχει θεωρηθεί ως ασυνήθιστο, δεδομένων των ιδιαίτερων συνθηκών της υπόθεσης αλλά και για τον θεατρικό τύπο που αντιπροσωπεύει. Στους *Captivi* ο Ηγίων συναγωνίζεται τον Εργάσιλο στο γλωσσικό χιούμορ και ακόμη στη γλωσσοπλαστική δεινότητα. Στη σκηνή I.ii ο Ηγίων και ο επόπτης των δούλων (*Lorarius*) επιδίδονται σε ένα “*bras de fer*” αστεϊσμών, από το οποίο νικητής αναδεικνύεται ο Ηγίων. Διατυπώνει αρκετά, ευφάνταστα λογοπαίγνια, τα περισσότερα από τα οποία γίνονται, όταν απειλεί με τιμωρία είτε τον επόπτη των δούλων, είτε τον Τύνδαρο είτε τον Σταλαγμό. Χρησιμοποιεί εκτεταμένη στρατιωτική εικονοποιία στον αρχικό διάλογό του με τον Εργάσιλο (158–64), όπου έχουμε το λογοπαίγνιο του «στρατού των εδεσμάτων». Επίσης χρησιμοποιεί το τυπικό μεταφορικό λεξιλόγιο του κωμικού *deceptus senex*,

όταν, τελικά, διαπιστώνει ότι έχει εξαπατηθεί (641–2, 651, 653–6, 671–4, 755–7, 781–7). Στα χιουμοριστικά στοιχεία του λόγου του Ηγίωνα συγκαταλέγονται επίσης αρκετοί κωμικοί νεολογισμοί και υποκοριστικά, τα οποία χρησιμοποιεί με μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τους υπόλοιπους χαρακτήρες της κωμωδίας, μολονότι τα υποκοριστικά γενικά δεν αποτελούν γνώρισμα του λόγου των *senes* στην κωμωδία, αλλά είναι συνηθέστερα στον λόγο των χαρακτήρων χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Επισημάναμε το υψηλό ύφος που υιοθετεί σε συγκεκριμένα σημεία και ενίοτε εκφράζεται με στοχαστική διάθεση.

Ο Πλαύτος έχει επενδύσει με τα κατάλληλα γλωσσικά και υφολογικά μέσα την ανταλλαγή ταυτοτήτων ανάμεσα στον Τύνδαρο και τον Φιλοκράτη. Στις σκηνές Π.ι, Π.ii με κατάλληλες γλωσσικές και υφολογικές επιλογές έχει διαμορφώσει τον λόγο του Φιλοκράτη, ώστε να συμβαδίζει με τον ρόλο που έχει αναλάβει να υποδυθεί στο πλαίσιο του σχεδίου της εξαπάτησης, θυμίζοντας την ομιλία ενός δούλου, ακόμη και ενός *seguus callidus*. Στο υπόμνημα επισημάναμε όλα τα γλωσσικά μέσα που έχει επιστρατεύσει ο Πλαύτος για την πειστική «παράσταση» του Φιλοκράτη και ακόμη διατυπώσαμε τη σκέψη ότι σε ορισμένες περιπτώσεις έχει παρουσιάσει κατά τρόπο αληθοφανή την εύλογη αδυναμία του Φιλοκράτη να κρατά πάντα το πνεύμα του ρόλου του. Στον λόγο του Τυνδάρου τα κωμικά στοιχεία, τα οποία προσιδιάζουν περισσότερο στον λόγο ενός κωμικού πανούργου δούλου, εναλλάσσονται με υψηλό ύφος και ακόμη παρατραγικό (στο *canticum* της σκηνής Π.iii), στο οποίο σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίσαμε εννιανά υφολογικά στοιχεία· τούτο συμβαδίζει με τον ρόλο του κυρίου που υποδύεται, σύμφωνα με το σχέδιο της εξαπάτησης, αλλά και με τον υβριδικό του χαρακτήρα. Συχνά ο λόγος του είναι αποφθεγματικός, καθώς εστιάζει σε ηθικολογικούς προβληματισμούς κυρίως σε ό, τι αφορά στις αρετές και τις αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης, τον θάνατο, τη θεία δίκη, την αφοσίωση και τη φιλία. Χρησιμοποιεί μεταφορές σε μικρότερη έκταση από τον Ηγίωνα και τον Εργάσιλο, οι οποίες, όμως, στο σύνολό τους είναι τυπικές του λόγου των πλαυτιανών πανούργων δούλων (266–9, 534, 650, 651–2· οι δύο τελευταίες περιλαμβάνουν και την κωμική προσωποποίηση άψυχων αντικειμένων). Η στρατιωτική εικονοποιία αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του λόγου των πανούργων δούλων του Πλαύτου, μολονότι χρησιμοποιείται επίσης και από άλλους κωμικούς χαρακτήρες. Στους *Captivi*, όμως, χρησιμοποιείται κατεξοχήν από τον Εργάσιλο και ακόμη, όπως είδαμε, κατά ασυνήθιστο τρόπο από τον Ηγίωνα. Ο Τύνδαρος χρησιμοποιεί μία μόνο στρατιωτική μεταφορά, ιδιαίτερα σύντομης έκτασης, και δίχως την αυτοπεποίθηση

των παραδοσιακών πανούργων δούλων του Πλαύτου: στον στ. 534 περιγράφει ως επιδρομή εχθρών την εμφάνιση του Ηγίωνα και του Αριστοφόντη επί σκηνης, η οποία θα οδηγήσει στην αποκάλυψη της απάτης. Στη ζωνηρότατη αψιμαχία του με τον Αριστοφόντη, ο Τύνδαρος επιδεικνύει την ετοιμότητα ενός πανούργου δούλου, μολονότι τελικά οι προσπάθειές του αποδεικνύονται μάταιες. Στον λόγο του αφθονούν επαναλήψεις, αναφορές, παρηχήσεις, χιαστό, λογοπαίγνια, αμφισημίες και περισσότερο ή λιγότερο ευφυείς απαντήσεις, που επιστρατεύει ετοιμόλογα, στοιχεία που αποτυπώνουν μεν την αγωνία του να πείσει τον Ηγίωνα για την αλήθεια των ισχυρισμών του, αλλά επίσης αποτελούν κύριο συστατικό του γλωσσικού χιούμορ της σκηνης. Μέσω των γλωσσικών και υφολογικών γνωρισμάτων του λόγου του ο Τύνδαρος διαφοροποιείται γλωσσικά από τους υπόλοιπους χαρακτήρες των *Captivi* με σαφή τρόπο. Μολονότι υιοθετεί σε περιορισμένη έκταση γνώριμες υφολογικές πρακτικές των δούλων του Πλαύτου, ο λόγος του διαφέρει σημαντικά από τον παραδοσιακό τρόπο έκφρασης εκείνων. Αυτό με τη σειρά του συμβάλλει στην παρουσίαση του ξεχωριστού αυτού χαρακτήρα, εφιστώντας την προσοχή των θεατών στην ιδιαιτερότητά του, ώστε, καθώς η δράση εξελίσσεται, να συνειδητοποιούν το παράδοξο της φύσης του ήρωα, ότι δηλαδή πρόκειται για έναν δούλο που, όμως, δεν μιλά πάντα σαν δούλος.

Το κυρίαρχο στοιχείο στον λόγο του παρασίτου Εργασίλου είναι η μεταφορά, ενώ χρησιμοποιεί επίσης παρομοιώσεις, προσωποποιήσεις, λογοπαίγνια, αμφισημίες, κατάρες ή ευχές (ανάλογα με τις μεταβολές της διάθεσής του) και πολλούς κωμικούς και ιδιαίτερα ευφάνταστους νεολογισμούς. Σε όλες τις εμφανίσεις του επί σκηνης επιστρατεύει κατά κόρον ευφάνταστη εικονοποιία κυρίως από όλο το φάσμα του Ρωμαϊκού βίου (στρατιωτικές επιχειρήσεις, πολιτική, θρησκεία, δικονομία, οικονομικές δοσοληψίες), εμφανώς πλαυτιανής έμπνευσης στη μεγαλύτερη έκταση, η οποία σταθερά έχει ως θεματικό άξονα τη λαιμαργία του και συμβαδίζει με τις εναλλαγές των συναισθημάτων του από την πλήρη απογοήτευση ως τον τελικό, απόλυτο θρίαμβο, καθώς κυνηγά το πολυπόθητο γεύμα. Οι συνδυασμοί των λέξεων και της εικονοποιίας είναι ενίοτε απροσδόκητοι, γεγονός που διασφαλίζει την κωμική τους διάσταση και, συνεπώς, ορισμένες από τις πλέον κωμικές στιγμές της κωμωδίας. Ο Εργάσιλος εκφράζεται με στοχαστική διάθεση για κοινωνικά θέματα, αλλά πάντα από τη σκοπιά του παρασιτικού βίου, παρουσιάζοντας μια κωμική θεώρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στον λόγο του εντοπίζεται η πλειονότητα των αναφορών σε Ρωμαϊκά θέματα, τοπωνύμια, αξιώματα, έθιμα, θρησκεία και θεσμούς, και το

σύνολο σχεδόν των πιθανών έμμεσων υπαινιγμών σε επίκαιρα γεγονότα της Ρωμαϊκής ιστορίας.

Από τους ελάχιστες χαρακτήρες των *Captivi* δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στα γνωρίσματα του λόγου του Αριστοφόντη, μολονότι η παρουσία του στο δράμα είναι αρκετά σύντομη. Ο Αριστοφόντης εμφανίζεται σε δύο μόνο σκηνές της κωμωδίας (III.ii, III.iv) και ως ομιλούν πρόσωπο μόνο στη δεύτερη από αυτές, όπου έρχεται σε έντονη αντιπαράθεση με τον Τύνδαρο. Στην ουσία ο λόγος του δεν συμβάλλει σημαντικά στην ουσιαστική σκιαγράφιση του χαρακτήρα του. Ωστόσο, είναι σαφές ότι μέσω κατάλληλων γλωσσικών και υφολογικών επιλογών ο Πλάυτος παρουσιάζει τον φορέα της αποκάλυψης της απάτης ως αντίβαρο του Τυνδάρου αφενός σε δραματικό επίπεδο (με συμπληρωματική λειτουργία όσον αφορά στο χιούμορ και ανταγωνιστική στα δραματικά συμφραζόμενα) και αφετέρου σε μεταθεατρικό, καθώς με τον λόγο του πρεσβεύει την αισθητική των περισσότερο φαρσικών πλαυτιανών κωμωδιών, κρίνοντας τον Τύνδαρο με τα μέτρα και σταθμά των πλαυτιανών πανούργων δούλων. Τέλος, ο λόγος του *puer* στον μονόλογό του είναι ένα εντυπωσιακό πλαυτιανό κωμικό δημιούργημα, ο λόγος του Φίλοπολέμου, η παρουσία του οποίου στο δράμα είναι εξαιρετικά σύντομη, δεν παρουσιάζει αξιόλογα γνωρίσματα, ενώ η γλώσσα και το ύφος του Σταλαγμού υπηρετούν τη σκιαγράφησή του ως του αχρείου, σκαιού και αμετανόητου αντι-ήρωα.

Στο υπόμνημα γίνονται πλείστες αναφορές στο μέτρο είτε με αφορμή την επίλυση των προβλημάτων του κειμένου, είτε για τον σχολιασμό του ύφους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Στο Παράρτημα 3 στο τέλος της διατριβής γίνεται εκτενής πραγμάτευση του υλικού, το οποίο αποτελεί σημείο αναφοράς για τις μετρικές παρατηρήσεις του υπομνήματος, δηλαδή της πλαυτιανής προσωδίας, των μετρικών φαινομένων, των μέτρων των *Captivi* και των νόμων που τα διέπουν. Στο υπόμνημα επιχειρείται ακόμη η αποτίμηση του δραματικού αποτελέσματος που έχουν οι εναλλαγές του μέτρου και της μουσικής επένδυσης (μολονότι δεν γνωρίζουμε τη φύση της) αφενός στα *cantica* και αφετέρου στα διάφορα στάδια της δράσης. Μέσω της μελέτης του μέτρου και της μουσικής στην παρούσα διατριβή καταδεικνύεται ότι η ατμόσφαιρα του δράματος και ο κωμικός του χαρακτήρας εν γένει καθορίζεται εν πολλοίς από τη μετρική του δομή. Τούτο κατέστη ιδιαίτερα φανερό στο παρατραγικό *canticum* του Τυνδάρου (III.iii) και σε ολόκληρο το τελευταίο τμήμα του δράματος από την τέταρτη Πράξη ως το τέλος, το οποίο φαίνεται ότι συνοδεύεται σε όλη του την έκταση από μουσική, η οποία (με εξαίρεση το θλιβερό *canticum* του Ηγίωνα, στ.

781–89) συμβαδίζει με τη θετική έκβαση της υπόθεσης και διαμορφώνει κατάλληλα τη διάθεση του κοινού.

Αρκετά σχόλια του υπομνήματος αφορούν στη δραματική ειρωνεία, η οποία είναι στη μεγαλύτερη έκταση του δράματος κωμική και αρκετά συχνά πολυεπίπεδη, ενώ γίνεται προσωρινά μόνον τραγική στη σκηνή της αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Ηγίωνα και τον Τύνδαρο. Καταδεικνύεται ότι η κωμική ειρωνεία αποτελεί ένα βασικό συστατικό της κωμικότητας των *Captivi* και ακόμη επισημαίνονται όλα τα σημεία, στα οποία αναμιγνύεται με εξαιρετική επιδεξιότητα με την αγωνία. Μελετήσαμε, όμως, επίσης διεξοδικά τις περισσότερο παραδοσιακές μορφές του κωμικού στοιχείου, στο επίπεδο δηλαδή της γλώσσας και των κωμικών μοτίβων και αναδείξαμε τα σημεία, όπου κυριαρχεί επιδέξια, ακόμη και όταν η πλοκή λαμβάνει σοβαρή τροπή. Η κωμικότητα των *Captivi* φαίνεται ότι οφείλει πολλά στη φαντασία του Πλαύτου. Συζητήσαμε τα σημεία, όπου ο Πλαύτος προφανώς έχει διασκευάσει το πρότυπό του ή το έχει επεκτείνει, πρωτοτυπώντας και ενισχύοντας το κωμικό αποτέλεσμα. Ορισμένες από τις παρεμβάσεις του φαίνεται ότι υπηρετούν τις ανάγκες της συνεχούς παράστασης στο Ρωμαϊκό θέατρο· συγκεκριμένα πρόκειται τουλάχιστον για τον δεύτερο μονόλογο του Εργασίλου (III.i) και τον μονόλογο του puer (IV.iv), οι οποίοι ταυτόχρονα υπηρετούν και το κωμικό στοιχείο. Ακολουθώντας τις προσφιλείς του πρακτικές και προφανώς ικανοποιώντας τις προτιμήσεις του κοινού του, στους *Captivi* ο Πλαύτος παρουσίασε την πλουσιότερη εκδοχή του μοτίβου του *seruus currens* με βάση τις σωζόμενες κωμωδίες του. Για την εμφάνιση του Εργασίλου ως *parasitus currens* παρατηρήσαμε ότι έχει χρησιμοποιήσει ορισμένες ιδέες που βρίσκουμε στο ίδιο μοτίβο στον *Curculio*, αλλά στους *Captivi* έχουμε μία σαφώς εκτενέστερη και περισσότερο εντυπωσιακή εκδοχή σε σύγκριση όχι μόνο με τον *parasitus currens* του *Curculio*, αλλά και με τις υπόλοιπες έξι περιπτώσεις του μοτίβου που απαντούν στις κωμωδίες του. Επισημάναμε ότι η τελευταία εμφάνιση του Εργασίλου αποκαθιστά την κωμική ατμόσφαιρα στο δράμα μετά την τιμωρία του Τυνδάρου και πριν από την αναγνώρισή του.

Το θέμα της δουλείας και των αντιφάσεων που είναι βαθιά ριζωμένες σ' αυτόν τον προβληματικό θεσμό και εδράζεται στον πυρήνα της θεματικής των *Captivi* έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη σύγχρονη έρευνα. Στον βαθμό που καθίσταται εφικτό από την έκταση και τους στόχους του υπομνήματος, εξετάστηκε πώς διαγράφεται το θέμα της δουλείας στην κωμωδία, πώς αυτό διαμορφώνει τις σχέσεις των προσώπων του δράματος στα διάφορα στάδια της υπόθεσης και ποια είναι η

οπτική που εκφράζουν τα πρόσωπα της κωμωδίας. Μολονότι το θέμα του έργου προσφέρεται για την αμφισβήτηση των ιδεολογικών θεμελίων της δουλείας, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να επιχειρείται ή τουλάχιστον δεν προκύπτει εκ των πραγμάτων από το κείμενο. Αντ' αυτού, η κυρίαρχη ιδεολογία της Ρωμαϊκής δουλοκτητικής κοινωνίας παραμένει ακλόνητη σε όλη την έκταση και ως το τέλος και φαίνεται ότι επικυρώνεται.

Το υπόμνημα μάς έδωσε τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τις πραγματικές δραματικές αξίες των *Capivi*, όπως πιθανότατα τις εκτίμησε το Ρωμαϊκό κοινό στον πραγματικό χρόνο της παράστασης, την ενδιαφέρουσα και ασυνήθιστη υπόθεση, τα παραδοσιακά αλλά και τα ασυνήθιστα στοιχεία της παρουσίασης των χαρακτήρων και του μοτίβου της εξαπάτησης, την απaráμιλλη κωμικότητα του Πλαύτου, η οποία αποκτά εδώ πολλές μορφές, και κυρίως τα έξυπνα και απροσδόκητα αστεία, τα οποία βρίσκει κανείς όχι μόνο στον λόγο των κωμικών τύπων, όπως αναμένει, αλλά και εκεί που δεν θα το περίμενε και μέσα σε καταστάσεις, όπου θα ανέμενε μελαγχολία και θλίψη, κάτι που μόνον ο Πλάυτος είχε τη δυνατότητα να προσφέρει. Διαπιστώθηκε η αναμφισβήτητη ηθική διάσταση της κωμωδίας, *ubi boni meliores fiunt*, καθώς οι ενέργειες των προσώπων τιμούν τον Ρωμαϊκό κώδικα ηθικής. Ο Πλάυτος προσέφερε ένα έργο που έχει βαθιές ρίζες στην παράδοση της *palliata*, την οποία εν πολλοίς ο ίδιος καθιέρωσε και πριν από αυτόν ο Λίβιος Ανδρόνικος και ο Ναίβιος, και ταυτόχρονα είναι από πολλές απόψεις πρωτότυπο, ένα εγχείρημα που πιθανότατα μπορούμε να τοποθετήσουμε στην τελευταία περίοδο της σταδιοδρομίας του.

CONSPECTVS METRORVM

Τα μέτρα των <i>Captivi</i>		
arg.	iambici senarii (ia ⁶)	
1–194	iambici senarii (ia ⁶)	
195–196	iambici octonarii (ia ⁸)	ia continuati
197	iambicus quaternarius (ia ⁴)	
198–199	iambici octonarii (ia ⁸)	
200	iambicus senarius (ia ⁶)	
200a	extra metrum	
201	trochaicus octonarius (tr ⁸)	
202	iambicus senarius (ia ⁶)	
203	iambicus octonarius (ia ⁸)	
204	creticum colon cretica dipodia (cr ^c +cr ²)	
205	creticus quaternarius (cr ⁴)	
206	iambicus quaternarius (ia ⁴)	
207	creticus quaternarius (cr ⁴)	
208	cretica dipodia ithyphallicus (cr ² +ith.)	
209–210	trochaici octonarii (tr ⁸)	
211	creticus quaternarius (cr ⁴)	
212	cretica dipodia (cr ²)	
213	cretica dipodia ithyphallicus (cr ² +ith)	
214	creticus quaternarius (cr ⁴)	
214a	cretica dipodia trochaica dipodia (cr ² +tr ²)	
215	anapaesticus quaternarius (an ⁴)	
215a	Reizianum colon Reizianum colon (c ^f +c ^f)	
216	creticus quaternarius (cr ⁴)	
217	creticum colon cretica dipodia (cr ^c +cr ²)	
218/19–221	cretici quaternarii (cr ⁴)	
222	cretica dipodia creticum colon (cr ² + cr ^c)	
223	creticus quaternarius (cr ⁴)	
224	iambicus septenarius (ia ⁷)	

225	iambicus octonarius (ia^8)	
226–230	bacchiaci quaternarii (ba^4)	
231	anapaesticus quaternarius cat. iambicus quaternarius cat. ($an^{4^{\wedge}}+ia^{4^{\wedge}}$)	
232	anapaesticus quaternarius cat. iambicus quaternarius ($an^{4^{\wedge}}+ia^4$)	
233	iambicus quaternarius cat. ($ia^{4^{\wedge}}$)	
234	creticus ternarius (cr^3)	
235–239	cretici quaternarii (cr^4)	
240–241	trochaici octonarii (tr^8)	
241–360	trochaici septenarii (tr^7)	
361–384	iambici senarii (ia^6)	
385–497	trochaici septenarii (tr^7)	
498	anapaesticus quaternarius (an^4)	
499	bacchiaca dipodia bacchiacum colon (ba^2+ba^c)	
500	anapaesticus quaternarius (an^4)	
501	bacchiacus quaternarius (ba^4)	
502	trochaicus quaternarius (tr^4)	trochaicum systema
503	trochaica dipodia (tr^2)	
504–505	bacchiaci quaternarii (ba^4)	
506–506a	bacchiaca cola bacchiaca cola (ba^c+ba^c)	
507	iambicus quaternarius cat. Reizianum colon ($ia^{4^{\wedge}}+c^r$)	
508	anapaesticus quaternarius Reizianum colon (an^4+c^r)	
509–510	trochaici quaternarii cat. ($tr^{4^{\wedge}}$)	
510a	Reizianum colon (c^r)	
511	ithyphallicus (ith.)	
511a–512	trochaici quaternarii (tr^4)	
513	iambicus senarius (ia^6)	
514/15	iambicus septenarius (ia^7)	
516–524	iambici octonarii (ia^8)	
525	iambicus senarius (ia^6)	
526–527	trochaici octonarii (tr^8)	
528	trochaicus septenarius (tr^7)	
529	iambicus octonarius (ia^8)	

530	iambicus senarius (ia ⁶)	
531	trochaicus septenarius (tr ⁷)	
532	iambicus senarius (ia ⁶)	
533	iambicus octonarius (ia ⁸)	
534	trochaicus septenarius (tr ⁷)	
535	trochaicus octonarius (tr ⁸)	
536–540	iambici octonarii (ia ⁸)	
541–658	trochaici septenarii (tr ⁷)	
659–767	iambici senarii (ia ⁶)	
768–769	trochaici septenarii (tr ⁷)	
770–771	iambici octonarii (ia ⁸)	
772	trochaicus septenarius (tr ⁷)	
773–774	iambici octonarii (ia ⁸)	
775	trochaicus septenarius (tr ⁷)	
776–780	iambici octonarii (ia ⁸)	
781–783	bacchiaci quaternarii (ba ⁴)	
784	iambicus quaternarius cat. (ia ^{4*})	
785	bacchiacum colon bacchiaca dipodia (ba ^c +ba ²)	
786–787	bacchiaci quaternarii (ba ⁴)	
788	bacchiaca dipodia bacchiacum colon (ba ² +ba ^c)	
789	bacchiacus quaternarius (ba ⁴)	
790	bacchiacum colon bacchiacum colon (ba ^c +ba ^c)	
791–832	trochaici septenarii (tr ⁷)	
833–834a	iambici quaternarii (ia ⁴)	
835	creticus quaternarius (cr ⁴)	creticum systema
835a	creticus ternarius (cr ³)	
835b	creticum colon (cr ^c)	
836/37	iambicus septenarius (ia ⁷)	
838–908	trochaici septenarii (tr ⁷)	
909–921	iambici octonarii (ia ⁸)	
922–925	bacchiaci quaternarii (ba ⁴)	
926–927	bacchiaca cola bacchiacae dipodiae (ba ^c +ba ²)	

928–929	trochaici octonarii (tr ⁸)
930–1036	trochaici septenarii (tr ⁷)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1
ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΑΝΤΙΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΡΑΦΩΝ ΣΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΩΝ <i>CAPTIVI</i>					
Εκδόσεις και Υπομνήματα	Αριθμός στίχου				
	2	3	10		
Κείμενο διατριβής	illi qui astant, i	testis	patri huiusce. iam		
Torino 2013	illi quia astant, hi	testis	patri huiusce. iam		
Brix ⁴1884	in uinclis qui astant, i	testes	patri huius <hunc>. iam<ne>		
Schoell 1887	iugati qui adstant, – i	testes	patri huius: cette, iam		
Hallidie 1891	illi qui adstant, – i	testes	patri huius; cette, iam		
Leo 1895	† illi qui astant, hi	testes	patri huius. iam... tenetis? *		
Sonnenschein 1899	† illi qui astant, hi	testes	patri huiusce. iam		
Elmer 1900	illi qui astant, – hi	testes	patri huiusce. iam		
Lindsay 1900	illi quia astant, hi	testes	patri huiusce†. iam		
Goetz–Schoell 1904	† illi qui astant, – hi	testes	patri †huiusce: iam		
Brix–Niemeyer ⁶1910	ita uincti qui astant, hi	testes	patri huius <captiui>. iam		
Lindsay ²1910	illi quia astant, hi	testes	patri huiusce. iam		
Waltzing 1920	illi quia astant, – hi	testes	patri huiusce. iam		
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	illi qui<a> astant, hi	testes	patri – huiusce. iam		
Havet 1932	sedili qui astant, i	testes	patri huiusce * <alterius>		
Ernout 1933	† illi† qui astant,... i	testes	patri †huiusce. iam		
De Melo 2011a	illi quia astant, hi	testes	patri huiusce <hominis>. iam		
	11	28	55	60	89
Κείμενο διατριβής	ille ultimus. accedito	possit	nam	illic	potis
Torino 2013	ille ultimus. accedito	possit	nam	illic	potest
Brix ⁴1884	illic ultimus. accedito	posset	non	illic	potis
Schoell 1887	ille ultimis accensus. cedito	possit	non	illic	potis
Hallidie 1891	illic ultimus; accedito	posset	non	illic	potis
Leo 1895	ille ultimus. accedito	possit	non	illic	potest
Sonnenschein 1899	ille ultimus. accedito	posset	non	illic	potis
Elmer 1900	ille ultimus.† accedito	posset	non	illic	potest
Lindsay 1900	illic ultimus. accedito	posset	non	illi[c]	potes
Goetz–Schoell 1904	ille †ultimus. accedito	posset	non	illic	potis
Brix–Niemeyer ⁶1910	ille ultimus. accedito	posset	non	illic	potest
Lindsay ²1910	illic ultimus. accedito	posset	non	illi	potes
Waltzing 1920	illic ultimus. accedito	posset	non	illic	potis
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	illic ultimus. – accedito! –	posset	non	illic	potis
Havet 1932	ille. <Heus, qui illi> ultimu's, accedito	posset	non	illic	potis

Ernout 1933	ille † ultimus. accedito	posset	non	illic	potis
De Melo 2011a	illic ultimus. accedito	posset	non	illic	potes
	94	102			
Κείμενο διατριβής	illi est captus [in] Alide	cupio <et opto> ut impetret			
Torino 2013	illic est captus [in] Alide	cupio <fieri> ut impetret			
Brix ⁴ 1884	illist captus Valide	<cupide> cupio ut impetret			
Schoell 1887	captus est in Alide	cupio <fieri> ut impetret			
Hallidie 1891	illic est captus in Alide	<cupide> cupio ut impetret			
Leo 1895	illic est captus in Alide	cupio * ut impetret			
Sonnenschein 1899	illist captus in Alide	<misere> cupio ut impetret			
Elmer 1900	illic est captus in Alide	cupio † ut impetret			
Lindsay 1900	illi[c] est captus in Alide	cupio † ut impetret			
Goetz–Schoell 1904	†illic est captus in Alide	cupio <fieri> ut impetret			
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	illist captus in Alide	cupio <et opto> ut impetret			
Lindsay ² 1910	illi est captus [in] Alide	† cupio ut impetret			
Waltzing 1920	illi est captus in Alide	cupio <fieri> ut impetret			
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	illist captus [in] Alide	cupio eum impetrassere			
Havet 1932	illi est captus in acie	cupio <et opto> ut impetret			
Ernout 1933	† illic est captus in Alide	cupio † ut impetret			
De Melo 2011a	illi est captus [in] Alide	cupio <et opto> ut impetret			
	104	112	119		
Κείμενο διατριβής	<nam> nulla est spes iuuentutis	is	omnis		
Torino 2013	<nam> nulla est spes iuuentutis	is	omnis		
Brix ⁴ 1884	necullast spes iuuentutis	is	omnes		
Schoell 1887	necullast spes iuuentutis	is	omnes		
Hallidie 1891	nullast spes <in> iuuentuti	his	omnes		
Leo 1895	<nam> nulla est spes iuuentutis	eis	omnes		
Sonnenschein 1899	nullast spes <in> iuuentute	his	omnes		
Elmer 1900	† nullast spes iuuentutis	his	omnes		
Lindsay 1900	<non> ulla est spes iuuentutis	is	omnis		
Goetz–Schoell 1904	† nullast spes iuuentutis	[h]is	omnis		
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	n<ec> ullast spes iuuentutis	is	omnes		
Lindsay ² 1910	†nulla est spes iuuentutis†	is	omnes		
Waltzing 1920	<nam> nullast spes iuuentutis	is	omnis		
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	n<ec> ullast spes iuuentutis	is	omnes		
Havet 1932	nullae sunt spes iuuentutis	is	omnes		
Ernout 1933	† nulla est spes iuuentutis	is	omnes		
De Melo 2011a	n[eque] ulla est spes iuuentutis	is	omnes		
	135	164	171		
Κείμενο διατριβής	..., miser a macritudine	omnis	...confido fore		
Torino 2013	..., miser a macritudine	omnis	...confido fore		

Brix ⁴ 1884	miser aegritudine	omnes	confido fore
Schoell 1887	miser, I macritudine	omnes	confido pote
Hallidie 1891	misera macritudine	omnes	confido pote
Leo 1895	miser a macritudine	omnes	confido pote
Sonnenschein 1899	misera macritudine	omnes	confido fore
Elmer 1900	misera macritudine	omnes	confido pote
Lindsay 1900	misera – macritudine	omnes	†confido fore
Goetz–Schoell 1904	miser a macritudine	omnes	confido pote
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	miser a – macritudine	omnes	confido pote
Lindsay ² 1910	misera – macritudine	omnes	<ER.> confido fore
Waltzing 1920	miser macritudine	omnes	confido pote
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	misera – macritudine	omnes	<ER.> confido fore
Havet 1932	miser macritudine	omnes	confido fore
Ernout 1933	miser a macritudine	omnes	confido †fore
De Melo 2011a	misera...macritudine	omnes	<ER.> confido fore
	176	177	194
Κείμενο διατριβής	pauxillo	perpauxillum	iero
Torino 2013	pauxillo	perpauxillum	iero
Brix ⁴ 1884	pauxillum	perpauxillum	iuro
Schoell 1887	pauxillo	perpauxillo	iuro
Hallidie 1891	pauxillo	perpauxillo	iuro
Leo 1895	pauxillo	perpauxillum	iuro
Sonnenschein 1899	pausillum	perpausillum	iuro
Elmer 1900	pauxillo	perpauxillum	iuro
Lindsay 1900	pauxillum	perpauxillum	iero
Goetz–Schoell 1904	pauxillo	perpauxillo	iero
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	pauxillo	perpauxillum	iero
Lindsay ² 1910	pauxillum	perpauxillum	iuro
Waltzing 1920	pauxillo	perpauxillo	iero
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	pauxillo	perpauxillum	iero
Havet 1932	pauxillum	perpauxillum	iero
Ernout 1933	pauxillo	perpauxillo	iero
De Melo 2011a	pauxillo	perpauxillum	iuro
	201	224	240
Κείμενο διατριβής	†multa oculis multa miracilitis† (πρόταση διόρθωσης: [multa] oculis multa mira cietis)	tu mi es	te ut
Torino 2013	†multa oculis multa miracilitis†	tu mi es	te ut
Brix ⁴ 1884	oculis multam iram editis	tu mi es	te<d> ut
Schoell 1887	201a ...multabo bolis 201b oculos si multum raditis	tu mi es	ted ut
Hallidie 1891	oculis multam iram editis	mi es tu	te<d> ut
Leo 1895	oculis haud lacrimantibus	mihi es tu	te uti

Sonnenschein 1899	oculis multam iram editis	tu mi es	te ut	
Elmer 1900	multa oculis multa †miraclitis	mihi es tu	te uti	
Lindsay 1900	oculis multa mira aitis	mihi es tu	te uti	
Goetz–Schoell 1904	†multa oculis multa miracilitis	tu mihi's	te<d> ut	
Brix–Niemeyer 61910	oculis aciem minuitis	tu mihi's	te<d> ut	
Lindsay 21910	[multa] oculis multa mira †clitis†	mihi es tu	te uti	
Waltzing 1920	oculis haud lacrimantibus	mihi's tu	ted ut	
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	oculis aciem minuitis	tu mihi's	te, ut<i>	
Havet 1932	mala malis ultro additis	mi es tu	te, ut<i>	
Ernout 1933	†multa oculis multa miracilitis†	mihi es tu	te<d> ut	
Questa 1995	†multa oculis multa miracilitis†	tu mi es	te ut	
De Melo 2011a	[multa] oculis aciem minuitis	tu mi es	ted ut	
	261	263	275	
Κείμενο διατριβής	illi	quae ex te	huius <hominis>	
Torino 2013	illic	quae ex te	huius <hominis>	
Brix 41884	illic	quae <ego> ex te	nam <pol>...	
Schoell 1887	illic	secede huc <tu>... quae ex te	huius <nimiam>	
Hallidie 1891	illic	quae ex te	huius <nimiam>	
Leo 1895	illic	quae ex te	huius *	
Sonnenschein 1899	illic	quae ex te	huius <ille>	
Elmer 1900	illic	quae ex te	† nam...	
Lindsay 1900	illi[c]	ex te quae	huius <hominis>	
Goetz–Schoell 1904	illic	quae ex te	† nam...	
Brix–Niemeyer 61910	illic	quae <ego> ex te	huius <hominis>	
Lindsay 21910	illi	ex te quae	huius <hominis>	
Waltzing 1920	illic	quae <ego> ex te	huius <ille>	
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	illi[c]	ex te quae	huius <hominis>	
Havet 1932	illic	secede huc <tu>... quae ex te	<Talis> huius	
Ernout 1933	illic	quae ex te	† nam...	
De Melo 2011a	illic	quae <ego> ex te	huius <hominis>	
	280	282	288	289
Κείμενο διατριβής	ei quom in Aleis tanta	abiimus	ille	pertenax
Torino 2013	ei quom †in Aleis tanta†	abiimus	ille	pertenax
Brix 41884	ei quom in illis tanta	abimus	ille	pertenax
Schoell 1887	tanta ei in Aleis quom	abimus	ille	pertenax
Hallidie 1891	[tum...praedicas]	abimus	ille	pertenax
Leo 1895	[tum...praedicas]	abimus	ille	pertenax
Sonnenschein 1899	ei quom in illis tanta	abimus	ille	pertenax
Elmer 1900	ei quom in Aleis tanta	abimus	ille	pertenax
Lindsay 1900	ei cum in Aleis tam	abimus	illic	pertenax

Goetz–Schoell 1904	†ei quom in Aleis tanta	abi[i]mus	illic	pertinax
Brix–Niemeyer 61910	ei quom in Aleis tanta	abimus	ille	pertinax
Lindsay 21910	ei quom †in Aleis tanta†	abiimus	illic	pertenax
Waltzing 1920	ei quom in Aleis tanta	abimus	illic	pertinax
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	ei quom [in Aleis] tanta	abimus	illi	pertenax
Havet 1932	ei, cum ab alieis tanta	abeimus	illi	pertinax
Ernout 1933	†ei cum in Aleis tanta	abimus	illic	pertinax
De Melo 2011a	ei quom †in Aleis tanta†	abimus	illi	pertenax
	296	297	309	321
Κείμενο διατριβής	tua re	scito	uoluerim	sum unicus
Torino 2013	tua re	scito	uoluerim	sum unicus
Brix 41884	tua <ex> re	scito	uoluerim	unicus sum
Schoell 1887	tua <ex> re	aio	uoluerim	unicus sum
Hallidie 1891	tua <ex> re	scis	uoluerim	unicus sum
Leo 1895	tua <ex> re	scio	uoluerim	sum unicus
Sonnenschein 1899	tua <ex> re	scito	uolueram	unicus sum
Elmer 1900	tua <ex> re	scio	uolueram	unicus sum
Lindsay 1900	tua re	sci[o]	uoluerim	unicus sum
Goetz–Schoell 1904	tua <ex> re	scio	uoluerim	unicus sum
Brix–Niemeyer 61910	tua <ex> re	scio	uoluerim	unicus sum
Lindsay 21910	tua re	scio	uolueram	unicu' sum
Waltzing 1920	tua <ex> re	scito	uolueram	sum unicus
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	tua re	scio	uolueram	sum unicus
Havet 1932	tua <e> re	scis	uolueram	unicus sum
Ernout 1933	tua re	scito	uolueram	unicus sum
De Melo 2011a	tua <ex> re	sci	uoluerim	sum unicus
	345	348	350	
Κείμενο διατριβής	transactum reddet omne	suom	erga sese	
Torino 2013	transactum reddet omne	suom	erga sese	
Brix 41884	transactum reddet omne	tuom	erga se	
Schoell 1887	<rem> omne<m> transactam reddet	tuom	sese erga	
Hallidie 1891	<rem> omne<m> transactam reddet	tuom	erga se	
Leo 1895	transactum reddet omne	suom	erga se	
Sonnenschein 1899	transactum reddet omne	tuom	sese erga	
Elmer 1900	†omne transactum reddet	tuom	sese erga	
Lindsay 1900	transactum reddet omne	suom	erga sese	
Goetz–Schoell 1904	†omne transactum reddet	suom	sese erga	
Brix–Niemeyer 61910	transactum reddet omne	suom	erga se	
Lindsay 21910	transactum reddet omne	suom	erga sese	
Waltzing 1920	transactum reddet omne	suom	sese erga	

Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	transactum reddet omne	suom	erga se
Havet 1932	omne <tibi> transactum reddet	tuum	sese erga
Ernout 1933	†omne† transactum reddet	suom	sese erga
De Melo 2011a	transactum reddet omne	suom	erga sese
	355	364	369
Κείμενο διατριβής	omnis	te aestumatum huic dedi	ad te atque illum
Torino 2013	omnis	te aestumatum huic dedi	ad te atque illum
Brix ⁴ 1884	omnes	te dedi aestumatum huic	ad te atque ad illum
Schoell 1887	omnes	te huic dedi aestumatum	ad te atque ad illum
Hallidie 1891	omnes	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
Leo 1895	omnis	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
Sonnenschein 1899	omnes	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
Elmer 1900	omnes	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
Lindsay 1900	omnis	te aestumatum huic dedi	ad ted atque illum
Goetz–Schoell 1904	omnes	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	omnes	te huic dedi aestumatum	ad te atque ad illum
Lindsay ² 1910	omnes	te aestumatum huic dedi	ad ted atque illum
Waltzing 1920	omnes	te aestumatum huic dedi	ad ted atque illum
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	omnes	te huic dedi aestumatum	ad te atque ad illum
Havet 1932	omnes	te aestumatum huic dedo	ad ted atque illo
Ernout 1933	omnes	te aestumatum huic dedi	ad te atque ad illum
De Melo 2011a	omnes	te huic dedi aestumatum	ad ted atque illum
	372	387	
Κείμενο διατριβής	ut	id petam id persequarque...atque auribus	
Torino 2013	ut<i>	id petamque id persequarque...atque auribus	
Brix ⁴ 1884	ita ut	id petam idque persequar...atque uiribus	
Schoell 1887	ut <eam>	id petam idque persequar...<ore> atque auribus	
Hallidie 1891	ut	id petam idque persequar...atque uiribus	
Leo 1895	ut	id petam idque persequar...atque uiribus	
Sonnenschein 1899	ut	id petam semper sequarque...ac uiribus	
Elmer 1900	ut	id petam †id persequarque...atque auribus	
Lindsay 1900	ut <eam>	†id petam id persequarque...atque auribus	
Goetz–Schoell 1904	ut <eam>	id petam †id persequarque...atque auribus	
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	ut	id petamque id persequarque...atque auribus	
Lindsay ² 1910	ut <eam>	id petam id persequarque...atque auribus	
Waltzing 1920	ut <eam>	id petam idque persequar...atque uiribus	
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	ut <eam>	id petamque id persequarque...atque auribus	
Havet 1932	ut <eam>	id petam corde et animo id persequar <pro> uiribus	
Ernout 1933	ut <eam>	id petam †id persequarque...atque auribus	
De Melo 2011a	ut <eam>	id petam id persequarque...atque auribus	

	408		420	
Κείμενο διατριβής	quin te gratiis emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
Torino 2013	quin te gratiis emittat manu		quantis ** laudibus	
Brix ⁴ 1884	quin te manu<d> emittat gratiis		<quibus et> quantis laudibus	
Schoell 1887	gratiis quin te emittat manu		quantis laudauit *	
Hallidie 1891	quin te gratus emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
Leo 1895	quin te gratiis emittat manu†		quantis <lautus> laudibus	
Sonnenschein 1899	quin te gratiis mittat manu		quantis<suom erum>laudibus	
Elmer 1900	quin te gratus emittat manu		quantis †laudauit	
Lindsay 1900	quin te gratiis emittat manu		quantis <seruum> laudibus	
Goetz–Schoell 1904	quin te †gratus emittat manu		quantis †laudauit	
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	quin te gratus emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
Lindsay ² 1910	quin te gratiis emittat manu		quantis * laudibus	
Waltzing 1920	quin te gratus emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷ 1930	quin te gratus emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
Havet 1932	quein emittat manu te gratiis		quantis laudauit *	
Ernout 1933	quin te gratiis emittat manu		quantis †laudauit†	
De Melo 2011a	quin te gratiis emittat manu		<quibus et> quantis laudibus	
	421	429	431	435
Κείμενο διατριβής	centesimam	opera	caue tu	pro te
Torino 2013	centesimam	opera	caue tu	pro te
Brix ⁴ 1884	centensumam	operis	caue tu	pro ted
Schoell 1887	centensumam	opera	caue tu	pro ted
Hallidie 1891	centensumam	operis	caue tu	pro te
Leo 1895	centesimam	operis	caueto	pro ted
Sonnenschein 1899	centensumam	operis	caue tu	pro te
Elmer 1900	centesumam	opera	caueto	pro te
Lindsay 1900	centessimam	opera	caue tu	pro ted
Goetz–Schoell 1904	centesumam	opera	caue tu	pro ted
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	centesimam	opera	caueto	pro ted
Lindsay ² 1910	centessumam	opera	caue tu	pro ted
Waltzing 1920	centesimam	opera	caue tu	pro ted
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷ 1930	centesimam	opera	caue tu	pro ted
Havet 1932	centessimam	opera	caue tu	pro ted
Ernout 1933	centesimam	opera	caue tu	pro ted
De Melo 2011a	centesumam	opera	caue tu	pro ted
	439		444	
Κείμενο διατριβής	fac fidelis sis fideli		tu, hoc age, tu mihi erus nunc es	
Torino 2013	fac fidelis sis fideli		tu, hoc age. tu mihi erus nunc es	
Brix ⁴ 1884	fac fidelis sis fideli		hoc age: tu mihi erus nunc es	
Schoell 1887	fac fidelis sis fideli		hoc age tu: tu mihi erus nunc es	
Hallidie 1891	fac fidelis sis fideli		hoc age tu; tu mihi erus nunc es	

Leo 1895	fac fidelis sis fideli	tu hoc age. tu mihi erus nunc es
Sonnenschein 1899	fac fidelis sis fideli	tu hoc age: tu mihi erus nunc es
Elmer 1900	fac fidelis sis fideli	tu hoc age: tu mihi erus nunc es
Lindsay 1900	fac fidele sis fidelis	tu hoc age: tu mihi erus nunc es
Goetz–Schoell 1904	fac fidelis sis fideli	tu hoc age: tu mihi nunc erus es
Brix–Niemeyer ⁶1910	fac fidelis sis fideli	tu hoc age: tu mihi nunc erus es
Lindsay ²1910	fac fidele sis fidelis	tu hoc age. tu mihi erus nunc es
Waltzing 1920	fac fidelis sis fideli	tu hoc age. tu mihi nunc erus es
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	fac fidele sis fidelis	tu hoc age: tu mihi erus nunc es
Havet 1932	fac fidele sis fideli	tu hoc age, tu mi erus <seruus> nunc es
Ernout 1933	fac fidelis sis fideli	tu hoc age; tu mihi erus nunc es
De Melo 2011a	fac fidele sis fidelis	tu hoc age. tu mihi erus nunc es
	450	457
Κείμενο διατριβής	singraphum	custode<la. iam> ego...domi
Torino 2013	singraphum	custode.ego...domi†
Brix ⁴1884	syngraphum	custode<la. iam> ego...domi
Schoell 1887	syngraphum	custode: ego <desubito>...domi
Hallidie 1891	syngraphum	custode<la. iam> ego...domi
Leo 1895	syngraphum	custodela. <iam> ego...domi
Sonnenschein 1899	syngraphum	custode<la. iam> ego...domi
Elmer 1900	syngraphum	custode: †ego...domi
Lindsay 1900	syngraphum	custode. ego †...domi
Goetz–Schoell 1904	syngraphum	custode: †ego...domi
Brix–Niemeyer ⁶1910	syngraphum	custode<la, iam> ego...domi
Lindsay ²1910	syngraphum	custode. ego *...domi;
Waltzing 1920	syngraphum	custode<la: iam> ego...domi
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	syngraphum	custode<la. iam> ego...domi
Havet 1932	syngraphum	457 custode. ego *** 457a *** apparebo domi
Ernout 1933	syngraphum	custode; †ego...domi
De Melo 2011a	syngraphum	custode<la iam> ego...domi
	463	464
Κείμενο διατριβής	qui quom esse cupit, <tum> quod	diei
Torino 2013	qui quom esse cupit, <tum> quod	diei
Brix ⁴1884	qui, quom esse cupit, <tum> quod	die
Schoell 1887	qui quom se rupit, quod	die
Hallidie 1891	qui quom se rupit, quod	diei
Leo 1895	qui cum esse cupit, <tum> quod	die
Sonnenschein 1899	qui, quom esse cupidust, quod	die
Elmer 1900	qui, quom esse † cupit, quod	diei
Lindsay 1900	qui quom esse cupit, <tum> quod	die[i]

Goetz–Schoell 1904	qui, quom ꝥesse cupit, quod	diei
Brix–Niemeyer ⁶1910	qui, quom esse cupit, <tum> quod	die
Lindsay ²1910	qui quom esse cupit, <tum> quod	die
Waltzing 1920	qui, quom esse cupit, <tum> quod	die
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	qui, quom esse cupit, <tum> quod	die
Havet 1932	qui, cum esse callet, quod	die
Ernout 1933	qui, cum ꝥesse cupit, quod	die
De Melo 2011a	qui quom esse cupit, <tum> quod	die
	476	478
Κείμενο διατριβής	in tribu aperto capite sontes	nam ut dudum hinc
Torino 2013	in tribu aperto capite sontes	nam ut dudum hinc
Brix ⁴1884	in tribu sontis aperto capite	nam <ego> ut dudum hinc
Schoell 1887	in tribu <ante> aperto capite sontis	nam <ego> ut dudum hinc
Hallidie 1891	in tribu <ante> aperto capite sontis	nam <ego> ut dudum hinc
Leo 1895	in tribu aperto capite sontes	nam uti dudum hinc
Sonnenschein 1899	in tribu aperto capite sontis	nam <ego> ut dudum hinc
Elmer 1900	in tribu aperto capite sontes	nam ut dudum hinc
Lindsay 1900	in tribu sontes aperto capite	nam uti dudum hinc
Goetz–Schoell 1904	in tribu aperto capite sontes	nam <ego> ut dudum hinc
Brix–Niemeyer ⁶1910	in tribu aperto capite sontes	nam <ego> ut dudum hinc
Lindsay ²1910	in tribu sontes aperto capite	nam uti dudum hinc
Waltzing 1920	in tribu <quam> aperto capite sontes	nam uti dudum hinc
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	in tribu sontes aperto capite	nam <ego> ut dudum hinc
Havet 1932	in tribu <ipsi> aperto capite sontes	nam ut dudum hinc abii, ad <quos>
Ernout 1933	in tribu aperto capite sontes	nam <ego> ut dudum hinc
De Melo 2011a	in tribu aperto capite sontes	nam <ego> ut dudum hinc
	479	503
Κείμενο διατριβής	‘quo imus una?’ inquam: [ad prandium]	retinendoque
Torino 2013	‘quo imus una?’ inquam: [ad prandium]	retinendoque
Brix ⁴1884	‘quo imus una ad prandium?’	retinendo
Schoell 1887	‘quo imus’ inquam ‘ad prandium?’	retinendo
Hallidie 1891	‘quo imus una ad prandium?’	retinendo
Leo 1895	‘quo imus una’ inquam ‘ad prandium?’	retinendoque
Sonnenschein 1899	‘quo imus una ad prandium?’	retinendo
Elmer 1900	‘quo imus una’ inquam ‘ad prandium?’	retinendoque
Lindsay 1900	‘quo imus una?’ inquam: [ad prandium]	retinendo[que]
Goetz–Schoell 1904	‘quo imus [una]’ inquam ‘ad prandium?’	retinendoque
Brix–Niemeyer ⁶1910	‘quo imus una’, inquam, ‘ad prandium?’	retinendoque
Lindsay ²1910	‘quo imus una?’ inquam: [ad prandium]	retinendo[que]
Waltzing 1920	quo imus una?» inquam.	retinendoque

Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930	‘quo imus una?’ inquam: [ad prandium]		retinendoque
Havet 1932	«quo imus?» inquam «ad prandium»		retinendoque
Ernout 1933	‘quo imus’ [una] inquam ‘ad prandium?’		retinendo[que]
Questa 1995			retinendoque
De Melo 2011a	“quo imus una?” inquam [ad prandium]:		retinendo[que]
	508	508	509a
Κείμενο διατριβής	eo	[inde abii]	509a ecquis hominum nouerit (tr ⁴)
Torino 2013	eo	[inde abii]	509a ecquis hominum nouerit (tr ⁴)
Brix⁴1884	eo	inde	511b ecquis hominum nouerit (tr ⁴)
Schoell 1887	eo	inde	511 ecquis hominum nouerit
Hallidie 1891	eo	[inde abii]	511...ecquis hominum norit (ia ⁷)
Leo 1895	eo	[inde abii]	509 ...ecquis hominum 510 nouerit... (metrum incertum)
Sonnenschein 1899	eo	†inde abii	511...ecquis omnium 512 nouerit
Elmer 1900	eo	inde abii	511 ...ecquis omium 512 nouerit... (metrum incertum)
Lindsay 1900	ego	inde abii	509...ecquis omnium no[ue]rit (tr ⁴ +c ^f)
Goetz–Schoell 1904	ego	inde abii	511...ecquis omnium 512 nouerit...
Brix–Niemeyer⁶1910	ego	inde abii	511b ecquis hominum nouerit (tr ⁴)
Lindsay²1910	ego	inde abii	509...ecquis omnium no[ue]rit (tr ⁴ +c ^f)
Waltzing 1920	ego	inde abii	511...ecquis hominum nouerit (tr ² +tr ²)
Brix–Niemeyer–Köhler⁷1930	ego	inde abii	511...ecquis hominum norit (ia ⁴ +c ^f)
Havet 1932	eo	inde, alii	510...ecquis omni <e numero> (ia–an–reiz) 511 nouerit...
Ernout 1933	ego	inde abii	511...ecquis omnium 512 nouerit... (metrum incertum)
Questa 1995	ego	inde abii	509a ecquis hominum nouerit (tr ⁴)
De Melo 2011a	ego	inde abii	509a ecquis omnium norit (c ^f)
	515	519	521
Κείμενο διατριβής	uti	exilium exitio	διατηρείται
Torino 2013	uti	exilium exitio	οβελίζεται
Brix⁴1884	uti	exitium exitiost	διατηρείται
Schoell 1887	uti	exitium existiost	οβελίζεται
Hallidie 1891	uti	exitium exitiost	διατηρείται (αλλά οβελίζει τον στ. 520)
Leo 1895	uti	†exilium exitio	οβελίζεται
Sonnenschein 1899	ut	auxilium mi est	διατηρείται (αλλά οβελίζει τον στ. 520)
Elmer 1900	ut	exitium exitiost	οβελίζεται
Lindsay 1900	uti	exitium exitio	διατηρείται
Goetz–Schoell 1904	uti	exitium exitiost	οβελίζεται
Brix–Niemeyer	uti	exitium exitiost	οβελίζεται

⁶ 1910				
Lindsay ² 1910	uti	exitium exitio	διατηρείται	
Waltzing 1920	uti	exitium exitiost	διατηρείται	
Brix–Niemeier– Köhler ⁷ 1930	uti	exitium exitiost	διατηρείται	
Havet 1932	ut	mi exiti exitio	διατηρείται (αλλά οβελίζει τον στ. 520)	
Ernout 1933	uti	exitium exitio	διατηρείται	
Questa 1995	uti	exitium exitio	οβελίζεται	
De Melo 2011a	uti	exitium exitio	διατηρείται	
531–2				
			547	
Κείμενο διατριβής	maximas/nugas ineptus incipisso		istic	
Torino 2013	maximas/nugas ineptus incipisso		istic	
Brix ⁴ 1884	maxumas/nugas <atque> ineptias <me uideo> incepisse		hic	
Schoell 1887	maxumas/nugas, <insidias> ineptas incipisso		istic	
Hallidie 1891	maxumas/nugas! ineptias incipisso		hic	
Leo 1895	maxumas/nugas ineptus incipisso		hic	
Sonnenschein 1899	maxumas/†nugas, ineptias incipisso		hic	
Elmer 1900	maxumas/nugas, ineptias incipisse		hic	
Lindsay 1900	maxumas/nugas, ineptiam incipisse		hic	
Goetz–Schoell 1904	maxumas/†nugas, ineptias incipisse		istic	
Brix–Niemeier ⁶ 1910	maxumas nugas ineptias/incipisse		hic	
Lindsay ² 1910	maxumas/nugas, ineptiam incipisse		hic	
Waltzing 1920	maxumas/nugas, ineptias? incipisse		hic	
Brix–Niemeier– Köhler ⁷ 1930	maxumast/nugas ineptia incipissere		hic	
Havet 1932	maxumas/nugas <ago> ineptia <fuit> incipessisse		eia!	
Ernout 1933	maxumas/†nugas, ineptias incipisse		istic	
Questa 1995	maximas/nugas ineptus incipisso			
De Melo 2011a	maxumas/nugas ineptus incipisso		hic	
550				
	550	557	571	
	575			
Κείμενο διατριβής	sputatur	intuitur	<tu> negas te	seruus es
Torino 2013	insputatur	intuitur	<tu> negas te	seruus es
Brix ⁴ 1884	insputatur	intuitur	te negas <tu>	seruos es
Schoell 1887	insputatur	intuitur	<tun> negas te	seruos es
Hallidie 1891	insputatur	intuitur	ten negas <tu>	seruos es
Leo 1895	insputatur	intuetur	<tun> negas te	seruos es
Sonnenschein 1899	sputatur	intuitur	te negas <tu>	seruos es
Elmer 1900	sputatur	intuitur	†te negas	seruos es
Lindsay 1900	insputatur	intuetur	<tun> negas te	seruus et
Goetz–Schoell 1904	insputatur	intuitur	†te negas	seruos es
Brix–Niemeier ⁶ 1910	insputatur	intuetur	<tun> negas te	seruos es
Lindsay ² 1910	sputatur	intuitur	<tun> negas te	seruos et
Waltzing 1920	sputatur	intuetur	<tun> negas te	seruos es
Brix–Niemeier–	sputatur	intuitur	<tun> negas te	seruos es

Köhler ⁷1930				
Havet 1932	insputatur	intuitur	te negas<ti>	seruu's. <at>
Ernout 1933	insputatur	intuitur	<tun> negas te	seruu's, et
De Melo 2011a	insputatur	intuetur	<tun> negas te	seruos es
577				
			582	585
Κείμενο διατριβής	te<te> gnatum memoras liberum?		tui	dedit
Torino 2013	te<te> gnatum memoras liberum?		tui	dedit
Brix ⁴1884	te <esse> gnatum memoras liberum?		tui	edidit
Schoell 1887	te, gnatum ime, memoras liberum?		tui	edidit
Hallidie 1891	te <esse> gnatum memoras liberum?		tibi	edidit
Leo 1895	te gnatum <esse> memoras liberum?		tui	edidit
Sonnenschein 1899	memoras gnatum te esse liberum ?		tibi	dedit
Elmer 1900	te gnatum memoras † liberum?		tui	edidit
Lindsay 1900	te<te> gnatum memoras liberum?		tui	dedit
Goetz–Schoell 1904	†te gnatum memoras liberum?		tui	edidit
Brix–Niemeyer ⁶1910	te gnatum <esse> memoras liberum?		tui	edidit
Lindsay ²1910	te<te> gnatum memoras liberum?		tui	dedit
Waltzing 1920	te gnatum <esse> memoras liberum?		tui	dedit
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	te gnatum <esse> memoras liberum?		tui	edidit
Havet 1932	te <igitur> natum memoras liberum?		tis	dedit
Ernout 1933	†te gnatum memoras liberum?		tui	edidit
De Melo 2011a	te gnatum <esse> memoras liberum?		tui	edidit
599				
			620	
Κείμενο διατριβής	hercle quid si		me expurgare	
Torino 2013	hercle quid si		me expurgare	
Brix ⁴1884	quid <ais> ? quid si		me expurigare	
Schoell 1887	<heu>, hercle. quid si		me expurigare	
Hallidie 1891	quid <ais>? quid si		me expurigare	
Leo 1895	hercle qui, si		me expurigare	
Sonnenschein 1899	quid <ais>? quid si		me expurigare	
Elmer 1900	hercle quid si		me expurigare	
Lindsay 1900	<Hegio> HE. quid si		me expurigare	
Goetz–Schoell 1904	†hercle quid si		me expurigare	
Brix–Niemeyer ⁶1910	hercle qui, si		me expurigare	
Lindsay ²1910	<Hegio> HE. quid si		me expurigare	
Waltzing 1920	hercle qui, si		me expurigare	
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	hercle qui, si		me expurigare	
Havet 1932	HE. quid si... iuserim? TY. hercle qui sapias		me expurigare	
Ernout 1933	<Hegio> HE. quid si		me expurigare	
De Melo 2011a	<Hegio> HE. quid si		me expurigare	

	636		
Κείμενο διατριβής	quin quiescis, diirectum cor meum, ac – suspende te.		
Torino 2013	quin quiescis diirectum cor meum? ac suspende te.		
Brix ⁴ 1884	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Schoell 1887	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Hallidie 1891	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te;		
Leo 1895	quin quiescis? <i> diirectum cor meum, ac suspende te.		
Sonnenschein 1899	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Elmer 1900	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Lindsay 1900	quin quiescis diirectum, cor meum? ac suspende te.		
Goetz–Schoell 1904	quin quiescis diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	quin quiescis – diirectum, cor meum? ac suspende te:		
Lindsay ² 1910	quin quiescis diirectum cor meum? ac suspende te.		
Waltzing 1920	quin quiescis, cor meum ? <i> diirectum ac suspende te:		
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷ 1930	quin quiescis? <i> diirectum, cor meum, ac suspende te:		
Havet 1932	quin quiescis, cor malum? <i> diirectum ac suspende te.		
Ernout 1933	quin quiescis †diirectum, cor meum, ac suspende te:		
De Melo 2011a	quin quiescis... diirectum cor meum? ac suspende te.		
	653	659	664
Κείμενο διατριβής	satin me illi	*	at<tat>
Torino 2013	satin me illi	*	at<tat>
Brix ⁴ 1884	satine me illi	<maxumas>	at<tat>
Schoell 1887	satine me illi	<maxumas>	at ut <etiam>
Hallidie 1891	satine me illi	<maxumas>	at ut mihi contra confidenter
Leo 1895	satin med illi	*	at...* mihi
Sonnenschein 1899	satin me illi<sce>	<actutum>	at<tat>
Elmer 1900	satin me illi	†	at
Lindsay 1900	satin med illi	†	at<tat>
Goetz–Schoell 1904	†satin me illi	– U –	†at
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	satin me illi	<maxumas>	at...<homo> mihi
Lindsay ² 1910	satin med illi	*	at<tat>
Waltzing 1920	satin med illi	<in manus>	at<tat>
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷ 1930	satin med illi	<maxumas>	at<tat>
Havet 1932	me illi<sce>	<ocius>	at...<scurra> astitit
Ernout 1933	satin med illi	– U –	†at
De Melo 2011a	satin med illi	<maxumas>	at<tat>
	665	672	
Κείμενο διατριβής	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes.	
Torino 2013	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes.	
Brix ⁴ 1884	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes,	
Schoell 1887	<uel> seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes,	
Hallidie 1891	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes,	
Leo 1895	seruom atque	deartuasti dilacerauisti atque opes	

Sonnenschein 1899	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes,
Elmer 1900	seruom atque	delacerauisti deartuauistique opes.
Lindsay 1900	seruolum atque	delacerauisti deartuauistique opes.
Goetz–Schoell 1904	seruom atque	†delacerauisti deartuauistique opes.
Brix–Niemeyer 61910	seruom atque	dilacerauisti deartuauistique opes.
Lindsay 21910	seruolum atque	delacerauisti deartuauistique opes.
Waltzing 1920	seruolom atque	deartuasti, dilacerauisti, atque opes
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	seruolum atque	delacerauisti deartuauistique opes.
Havet 1932	<sic> seruom	deartuasti dilacerauisti, atque ope
Ernout 1933	seruum atque	delacerauisti, deartuauistique opes,
De Melo 2011a	seruolum atque	delacerauisti deartuauistique opes.
	679	682
Κείμενο διατριβής	abisse	parui <id> aestumo
Torino 2013	abisse	parui <id> aestumo
Brix 41884	abiisse	parui existumo
Schoell 1887	abiisse	parui existumo
Hallidie 1891	abiisse	parui aestumo
Leo 1895	abiisse	parui aestumo
Sonnenschein 1899	abisse	parui aestumo
Elmer 1900	abisse	parui aestumo
Lindsay 1900	abiisse	parui existumo
Goetz–Schoell 1904	abisse	parui existumo
Brix–Niemeyer 61910	abiisse	parui existumo
Lindsay 21910	abiisse	parui existumo
Waltzing 1920	abiisse	parui existumo
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	abiisse	parui existumo
Havet 1932	abisse	parui <id> aestumo
Ernout 1933	abisse	parui existumo
De Melo 2011a	abiisse	parui existumo
	691	694
Κείμενο διατριβής	exemplis pessumis [ex]cruciauro	nihil interdico aiant
Torino 2013	exemlis excruciaro pessumis	nihil †interdico dicant†
Brix 41884	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdo dicant
Schoell 1887	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdico aiant
Hallidie 1891	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdico aiant
Leo 1895	exemplis pessumis cruciauero	nihil intererit: dicant
Sonnenschein 1899	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdo dicant
Elmer 1900	exemplis pessumis cruciauero	nihil †interdico dicant
Lindsay 1900	exemlis excruciaro pessumis	nihil interdico aiant
Goetz–Schoell 1904	exemplis pessumis [ex]cruciauro	nihil interdico aiant
Brix–Niemeyer 61910	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdico, aiant
Lindsay 21910	exemlis excruciaro pessumis	nihil interdico aiant

Waltzing 1920	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdico, aiant		
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	exemplis pessumis cruciauero	nihil interdico, aiant		
Havet 1932	exemplis pessumis cruciauero	nili pendo, dicant		
Ernout 1933	exemplis pessumis [ex]cruciauero	nihil intedico †dicant		
De Melo 2011a	exemlis excruciaro pessumis	nihil interdico aiant		
	709	731	749	
Κείμενο διατριβής	factum arbitrare	hunc ego	peristis, nisi istunc iam	
Torino 2013	factum arbitrare	hunc ego	peristis, nisi istunc iam	
Brix ⁴1884	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi iam hunc	
Schoell 1887	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi iam hunc	
Hallidie 1891	factum arbitrare	ego hunc	periistis nisi hunc iam	
Leo 1895	factum arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
Sonnenschein 1899	factum arbitrare	ego hunc	peristis, nisi iam hunc	
Elmer 1900	factum arbitrare	ego hunc	peristis, nisi hunc iam	
Lindsay 1900	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
Goetz–Schoell 1904	factum arbitrare	ego hunc	peristis, nisi hunc iam	
Brix–Niemeyer ⁶1910	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
Lindsay ²1910	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
Waltzing 1920	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc <nunc> iam	
Havet 1932	factum <tu> arbitrare	[hunc] ego	peristis, ni istunc iam	
Ernout 1933	factum <tu> arbitrare	ego hunc	peristis, ni istunc iam	
De Melo 2011a	factum <tu> arbitrare	ego hunc	periistis, nisi hunc iam	
	765	772	779	785
Κείμενο διατριβής	misereri	nunc<iam>	me	–
Torino 2013	misereri	** nunc	me	–
Brix ⁴1884	miserere	nunc<iam>	med	<tum>
Schoell 1887	miserere	nunc...mihi <quod domist>	med	<tum>
Hallidie 1891	misereri	nunc<iam>	me	<tum>
Leo 1895	miserere	* nunc	med	<tum>
Sonnenschein 1899	misereri	nunc<iam>	me	<tum>
Elmer 1900	miserere	nunc certumst†	me	<tum>
Lindsay 1900	miserere	nunc	med	<tum>
Goetz–Schoell 1904	miserere	†nunc	med	†
Brix–Niemeyer ⁶1910	miserere	<nec deo> nunc	med	–
Lindsay ²1910	miserere	nunc	med	<tum>
Waltzing 1920	miserere	nunc<iam>	med	<tum>
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷1930	miserere	nunc<iam>	med	<tum>
Havet 1932	miserere	<nato> nunc	me	<pax!>
Ernout 1933	miserere	nunc	med	–
Questa 1995		homini <quicquam>	me	–

De Melo 2011a	miserere	nunc<iam>	med	–
	791		797	
Κείμενο διατριβής	interminorque ne [quis] mi obstiterit	[ad] quemque icero		
Torino 2013	interminorque ne [quis] mi obstiterit	[ad] quemque icero		
Brix ⁴ 1884	interminor, ne quis mi obstiterit	ut quemque icero		
Schoell 1887	interminorque, ne quis mi obstet	ad quem adiecero		
Hallidie 1891	interminor, ne quis mi obstiterit	ut quemque icero		
Leo 1895	interminorque, ne mi obstiterit	quemque icero		
Sonnenschein 1899	interminor, ne quis mi obstiterit	ad quemque icero		
Elmer 1900	interminorque nequis† mihi obstiterit	ad quemque iecero		
Lindsay 1900	interminorque, ne [quis] mi obstiterit	ad quemque iecero		
Goetz–Schoell 1904	interminorque, ne [quis] mi obstiterit	ut quemque i[e]cero		
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	interminorque, ne mi obstiterit	quemque icero		
Lindsay ² 1910	interminorque, ne [quis] mi obstiterit	ad quemqu' iecero		
Waltzing 1920	interminorque, ne mi obstiterit	quemque icero		
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	interminorque, ne mi obstiterit	ut quemque icero		
Havet 1932	interminor; «nequis mi obstiterit...»	ut quemque eicero		
Ernout 1933	interminorque, ne [quis] mi obstiterit	ut quemque icero		
De Melo 2011a	interminorque, ne [quis] mi obstiterit	ad quemqu' iecero		
	801		819	
Κείμενο διατριβής	mi [in cursu] obstiterit,...extemplo obstiterit suae	duplam		
Torino 2013	mi [in cursu] obstiterit,...extemplo obstiterit suae	dupla		
Brix ⁴ 1884	mi in cursu obstiterit,...obstiterit suae	dupla		
Schoell 1887	mi in cursu opstiterit *****	dupla		
Hallidie 1891	mi in cursu opstiterit,...obstiterit suae	duplam		
Leo 1895	[qui mihi in cursu opstiterit...opstiterit suae]	duplam		
Sonnenschein 1899	mi in cursu opstiterit,...obstiterit suae	dupla		
Elmer 1900	mihi in cursu, opstiterit...extemplo suae	duplam		
Lindsay 1900	mihi in cursu [opstiterit],...extemplo opstiterit suae	dupla		
Goetz–Schoell 1904	mihi in cursu †opstiterit...extemplo obstiterit suae	dupla[m]		
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	mihi in cursu, opstiterit...extemplo suae	dupla		
Lindsay ² 1910	mihi in cursu [opstiterit],...extemplo obstiterit suae	dupla		
Waltzing 1920	mihi in cursu opstiterit,... extemplo obstiterit suae	dupla		
Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930	mihi in cursu,... extemplo obstiterit suae	dupla		
Havet 1932	[...mi in cursu,...extemplo faxo...opstiterit suae]	duram		
Ernout 1933	in cursu [opstiterit],...extemplo opstiterit suae	dupla		
De Melo 2011a	mi in cursu [opstiterit],...extemplo opstiterit suae	dupla		
	828		840	
Κείμενο διατριβής	qui homine adaeque	ER. noli irascier		
Torino 2013	quo homine adaeque	ER. noli irascier		
Brix ⁴ 1884	qui homine <homimum> adaeque	ER. *****		

Schoell 1887	quin <hoc> homine adaeque	maerores <familiares>	
Hallidie 1891	qui homine <homimum> adaeque	<maestissimi> maerores	
Leo 1895	quo homine <homimum> adaeque	ER. [noli irascier]	
Sonnenschein 1899	qui homine <homimum> adaeque	ER. ****	
Elmer 1900	qui hominē adaeque	ER. ...	
Lindsay 1900	qui homine <homo> adaeque	ER. noli irascier	
Goetz–Schoell 1904	†qui homine adaeque	[ER. noli irascier]	
Brix–Niemeyer 61910	quo <mihi> homine adaeque	ER.<gaude modo>	
Lindsay 21910	qui homine <homo> adaeque	ER. noli irascier	
Waltzing 1920	qui homine <homimum> adaeque	ER. noli irascier	
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	quo <mihi> homine adaeque	ER. noli irascier	
Havet 1932	qui <hodie> homine adaeque	ER. ne luxereis	
Ernout 1933	† qui homine† adaeque	[ER.noli irascier]	
De Melo 2011a	qui homine <homo> adaeque	ER.<gaude modo>	
	850	908	912
Κείμενο διατριβής	pernam	pernae, eis	<ille> metui πρόταση με τη γραφή του A: <totus> timui
Torino 2013	pernam	pernae, eis	<ille> metui
Brix 41884	muraenam	pernae, eis	<esset>, metui
Schoell 1887	sepiolam	pernis	metui ne <uel>
Hallidie 1891	pectinem	perneis	metui ne <uel>
Leo 1895	†pernam	pernae, eis	<ille> metui
Sonnenschein 1899	pernam†	pernae, eis	quasi†...metui
Elmer 1900	pernam	pernis	timui...impetum†
Lindsay 1900	pernam	pernae, is	mētūī
Goetz–Schoell 1904	†pernam	pernis	†metui
Brix–Niemeyer 61910	pernam	pernae, is	timui metui
Lindsay 21910	pernam	pernae, is	mētūī
Waltzing 1920	<alium> pernam	pernae, is	<ille> metui
Brix–Niemeyer– Köhler 71930	<alium> pernam	pernae, is	mētūī
Havet 1932	peritam	perneis	[metui]
Ernout 1933	pernam	pernae, is	†metui
De Melo 2011a	pernam	pernae, is	mētūī
	920	926	
Κείμενο διατριβής	ornet		hunc conspicio
Torino 2013	ornet		hunc conspicio
Brix 41884	adornat		hunc conspikor
Schoell 1887	adornet		hunc conspikor
Hallidie 1891	ornet		hunc conspikor
Leo 1895	adornet		hunc conspikor
Sonnenschein 1899	ornet		istunc conspicio

Elmer 1900	adornet	hunc conspicor	
Lindsay 1900	[ad]ornet	hunc conspicor	
Goetz–Schoell 1904	adornet	hunc conspicor	
Brix–Niemeyer ⁶1910	adornat	hunc conspicor	
Lindsay ²1910	[ad]ornet	hunc conspicor	
Waltzing 1920	adornat	hunc conspicor	
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	ornet	hunc conspicor	
Havet 1932	adornet	hunc conspicor	
Ernout 1933	adornet	hunc conspicor	
Questa 1995		hunc conspicio	
De Melo 2011a	[ad]ornet	hunc conspicor	
957			
Κείμενο διατριβής	neque ero umquam: ne spem ponas		
Torino 2013	neque ero numquam: ne <in> spem ponas		
Brix ⁴1884	neque ero numquam: ne spem ponas		
Schoell 1887	neque ero: ne spem ponas umquam		
Hallidie 1891	neque ero umquam; ne spem ponas		
Leo 1895	neque ero umquam, ne <erres>: spem ponas		
Sonnenschein 1899	neque ero umquam: ne <tu in> spem ponas		
Elmer 1900	neque ero umquam; ne spem ponas		
Lindsay 1900	neque ero <n>umquam; ne spem ponas		
Goetz–Schoell 1904	neque ero †umquam; ne spem ponas		
Brix–Niemeyer ⁶1910	neque ero numquam: ne spem ponas		
Lindsay ²1910	neque ero umquam: ne spem ponas		
Waltzing 1920	neque ero numquam: ne spem ponas		
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷1930	neque ero umquam: ne spem ponas		
Havet 1932	neque ero umquam, ne<queo>; spem ponas		
Ernout 1933	neque ero †umquam; ne spem ponas		
De Melo 2011a	neque ero umquam: ne <in> spem ponas		
965			
	965	975	975
Κείμενο διατριβής	dictis uolo compendium	Philocratis (gen.)	tu
Torino 2013	dictis uolo compendium	Philocratis (gen.)	tu
Brix ⁴1884	dicta compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
Schoell 1887	dicta compendi uolo	Philocratei (dat.)	tu
Hallidie 1891	dicta compendi uolo	Philocratis (gen.)	tu
Leo 1895	dicta compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
Sonnenschein 1899	dicta compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
Elmer 1900	dicta compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
Lindsay 1900	dictis uolo compendium	Philocrates (uoc.)	te
Goetz–Schoell 1904	dicta compendi uolo	Philocrati[s] (gen. gr.)	tu
Brix–Niemeyer ⁶1910	dicta compendi uolo	Philocratis (gen.)	tu

Lindsay ² 1910	dictis uolo compendium	Philocrates (uoc.)	te
Waltzing 1920	dictis uolo, compendium	Philocratis (gen.)	te
Brix–Niemyer–Köhler ⁷ 1930	dictis uolo compendium	Philocrates (uoc.)	te
Havet 1932	dicta fieri compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
Ernout 1933	dicta compendi uolo	Philocrati (gen. gr.)	tu
De Melo 2011a	dicta compendi uolo	Philocratis (gen.)	te
	982	995	
Κείμενο διατριβής	paruulo	quam aequom	
Torino 2013	paruulo	quam aequom	
Brix ⁴ 1884	paruolo	quam <me> aequom	
Schoell 1887	paruolo	quam <me> aequom	
Hallidie 1891	paruolo	quam <me> aequom	
Leo 1895	paruolo	quam <me> aequom	
Sonnenschein 1899	paruolum	quam <me> aequom	
Elmer 1900	paruolo	quam <me> aequom	
Lindsay 1900	paruulum	quam <me> aequom	
Goetz–Schoell 1904	paruolo	quam <me> aequom	
Brix–Niemyer ⁶ 1910	paruolo	quam <me> aequom	
Lindsay ² 1910	paruolum	quam <me> aequom	
Waltzing 1920	paruolo	quam <me> aequom	
Brix–Niemyer–Köhler ⁷ 1930	paruolo	quam <me> aequom	
Havet 1932	paruulo	quam <uellem aut quam> aequom	
Ernout 1933	paruolo	quam <me> aequom	
De Melo 2011a	paruolo	quam <me> aequom	
	1014	1020	
Κείμενο διατριβής	illi <hi>c...nam hunc	<merito> meritam	
Torino 2013	illi <hi>c...nam hunc	<merito> meritam	
Brix ⁴ 1884	illic...nam una	<merito> meritam	
Schoell 1887	illic...nam ***/*** hunc	meritus est <erga te>	
Hallidie 1891	illic...nam hunc	meritus est <erga te>	
Leo 1895	illic...nam hunc	<merito> meritam	
Sonnenschein 1899	illic... nam una	<merito> meritam	
Elmer 1900	illic...nam hunc	†ergo edepol...dabo	
Lindsay 1900	illi; <hi>c...nam hunc	<merito> meritam	
Goetz–Schoell 1904	†illic...nam hunc	†ergo edepol...dabo	
Brix–Niemyer ⁶ 1910	illic...nam hunc	<merito> meritam	
Lindsay ² 1910	illi; <hi>c...nam hunc	<merito> meritam	
Waltzing 1920	illic...nam hunc	<merito> meritam	
Brix–Niemyer–Köhler ⁷ 1930	indicium ill<e h>ic...nam hunc	<merito> meritam	
Havet 1932	id hic...nam hunc	mercedem accipiat uolo	
Ernout 1933	illi; <hi>c...nam hunc	<merito> meritam	

De Melo 2011a	illi; <hi>c...nam hunc	<merito> meritam
	1021	1026
Κείμενο διατριβής	sed <tu> dic	huic
Torino 2013	sed <tu> dic	huic
Brix ⁴ 1884	sed dic, oro <te>	hic
Schoell 1887	sed dic, oro, pater meus <mihi>	huic
Hallidie 1891	sed dic, oro	hic
Leo 1895	sed <tu> dic	huic
Sonnenschein 1899	sed dic, oro <te>	hic
Elmer 1900	sed dic, oro	hic
Lindsay 1900	sed <tu> dic	huic
Goetz–Schoell 1904	sed <tu> dic	huic
Brix–Niemeyer ⁶ 1910	sed <tu> dic	huic
Lindsay ² 1910	sed <tu> dic	huic
Waltzing 1920	sed <tu> dic	huic
Brix–Niemeyer– Köhler ⁷ 1930	sed <tu> dic	huic
Havet 1932	sed <tu> dic	hic
Ernout 1933	sed <tu> dic	huic
De Melo 2011a	sed <tu> dic	huic

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2
ΚΩΛΟΜΕΤΡΙΑ

Στο παράρτημα αυτό παρουσιάζονται οι προσπάθειες των παλαιότερων εκδοτών για τον καθορισμό της κωλομετρίας των *cantica* των *Captivi*. Στην πρώτη γραμμή καταγράφεται η μορφή του στίχου ως έχει στην έκδοση του Torino 2013 (και Questa 1995). Στη δεύτερη γραμμή καταγράφονται οι εκδότες που συμφωνούν ως προς την κωλομετρία και τη μετρική ανάλυση με τον Torino. Ακολουθούν όσοι διαφοροποιούνται. Στη δεξιά στήλη επισημαίνεται η μετρική ανάλυση των στίχων σύμφωνα με την κωλομετρία που έχει επιλέξει ο εκάστοτε εκδότης, εφόσον δηλώνεται.

1	<i>Capt.200 indigna digna habenda sunt erus quae facit.</i>	ia⁶
	200a CAP. oh oh oh! (extra metrum)	
Schoell 1887, Hallidie 1891, Leo 1895, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930, Questa 1995, De Melo 2011a		
Lindsay 1900, ² 1910	200 indigna digna habenda sunt erus quae facit. CAP. oh oh oh!	ia ⁷
Elmer 1900		
Ernout 1933		

2	<i>Capt.208 LO. at fugam fingitis: sentio quam rem agitis</i>	cr²+ith
Lindsay 1900, ² 1910, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Ernout 1933, Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	207a LO. at fugam fingitis 207b sentio quam rem agitis	–
Hallidie 1891	207b LO. at fugam fingitis: sentio quam rem agitis	cr ⁴
Leo 1895	208 LOR. at fugam fingitis: sentio quam rem agitis	–
Elmer 1900	207a LO. at fugam fingitis 207b sentio quam rem agitis	cr ² tr ³
BNK ⁷ 1930	207 LO. at fugam fingitis: sentio quam rem agitis	cr ² +tr ^{2^}

3	Capt.211 TI. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est?	cr⁴
	212 TI. ut sine hisce arbitris	cr²
	213 atque uobis, nobis detis locum loquendi	cr²+ith
Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Ernout 1933, De Melo 2011a		
Schoell 1887	210 TY. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est? 211 TY. ut sine hisce arbitris 212 aequiter nobis detis loquendi locum	–
Leo 1895	211 TY. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est? 212 TY. ut sine hisce arbitris 213 atque uobis, nobis detis locum loquendi	– – ith inc.
Hallidie 1891	210 TY. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est? 211 TY. ut sine hisce arbitris atque uobis, nobis	cr ⁴ cr ⁴
Elmer 1900	212 detis locum loquendi	ia ^{4^}
Lindsay 1900, ² 1910	210/11 TI. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est? TI. ut sine hisce arbitris 212 atque uobis, nobis detis locum loquendi	cretici cr+ith
BNK ⁷ 1930	210 TY. unum exorare uos sinite nos. LO. quidnam id est? 211 TY. ut sine hisce arbitris atque uobis 212 nobis detis locum loquendi	cr ⁴ cr ² +tr ¹ tr ²

4	Capt.214 LO. fiat: abscedite hinc, nos concedamus huc,	cr⁴
	214a sed breuem orationem incipisse	cr²+tr²
Hallidie 1891, Elmer 1900, Goetz–Schoell 1904, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930, Ernout 1933, De Melo 2011a		
Schoell 1887	213 fiat abscedite hinc: nos concedamus huc. 214 sed breuem orationem incipisse	–
Leo 1895	214 fiat. abscedite hinc: nos concedamus huc. 215 sed breuem orationem incipisse	–
Lindsay 1900, ² 1910	214 fiat: abscedite hinc, nos concedamus huc, sed breuem orationem incipisse	cr ⁴ +c ^r
BNK ⁷ 1930	213 fiat: abscedite hinc, nos concedamus huc. 214 sed breuem orationem incipisse!	cr ⁴ cr ² +tr ¹

5	<i>Capt.215</i> TI. em istuc mi certum erat; concede huc. 215a LO. abite ab istis. TI. obnoxii ambo	an⁴ c^r+c^r
Leo 1895, Waltzing 1920, Brix–Niemeyer–Köhler ⁷ 1930, Ernout 1933		
Schoell 1887	215 TY. em istuc mihi certum erat: concede huc. LO. abite ab istis. TY. obnoxii ambo	–
Hallidie 1891	215 TY. em istuc mihi certum erat; concede huc. 216 LO. abite ab istis. TY. obnoxii ambo	tr ^{3^} ia ³ +ia ³
Lindsay 1900, ² 1910	TY. em istuc mihi certum erat; concede huc. LO. [ab]ite ab istis. TY.obnoxii ambo	tr ⁸
Elmer 1900	215a TY. em istuc mihi certum erat. concede huc. 215b LO. abite ab istis. TY. obnoxii ambo	an ⁴ ia ⁴
Ernout 1933	215a TY. em, istuc mihi certum erat. concede huc. 215b LO. abite ab istis. TY. obnoxii ambo	an ⁴ inc.
Goetz–Schoell 1904	215a TY. em istuc mihi certum erat: concede huc. 215b LO. abite ab istis. TY. obnoxii ambo	–

6	<i>Capt.232</i> nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	an^{4^}+ia⁴ ia^{4^} cr³
De Melo 2011a		
Schoell 1887	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: 233 quod sibi, uolunt, dum id impetrant, 234 boni sunt: sed id ubi iam penes sese habent	–
Hallidie 1891	232 nam fere [maxuma pars] morem hunc homines habent: quod sibi 233 uolunt, dum id impetrant, 234 sunt boni; sed id ubi iam penes sese habent	cr ⁴ ia ³ cr ⁴
Leo 1895	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	–

Lindsay 1900 ² 1910	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	– ia ^{4^} cretici
Elmer 1900	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	tr ⁷ ia ^{4^} ia ⁴
Goetz–Schoell 1904	232.233 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 234 dum id impetrant, boni sunt. sed id ubi iam penes sese habent	–
Waltzing 1920	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	tr ⁸ ia ^{4^} ia ⁴
BNK ⁷ 1930	232 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 233 dum id impetrant, boni sunt; 234 sed id ubi iam penes sese habent	tr ⁷ ia ^{4^} ia ⁴
Ernout 1933	232.233 nam fere maxima pars morem hunc homines habent: quod sibi uolunt, 234 dum id impetrant, boni sunt. sed id ubi iam penes sese habent	metrum incertum

7	<i>Capt.499 bono publico, sic ut ego feci heri</i> 500 cum emi hosce homines: ubi quisque uident	ba²+ba^c an⁴
Questa 1995		
Schoell 1887	499 bono publico 500 sicut ego feci heri, 501 quom emi hosce hominess? ubi quisque uident	–

Hallidie 1891		
Lindsay 1900, ² 1910	499 bono publico, sicut ego feci heri, quom	ba ⁴
Waltzing 1920	500 emi hosce homines: ubi quisque uident	an ⁴
De Melo 2011a		
BNK ⁷ 1930		
Leo 1895	499 bono publico, sicut ego feci heri, 500 quom emi hosce homines: ubi quisque uident	–
Elmer 1900	498.499.500 quid est suauius bene rem gerere bono publico, sicut ego feci heri, 501 quom emi hosce homines? ubi quisque uident, eunt obuiam	incerta
Goetz–Schoell 1904	499.500 bono publico, sicut ego feci heri, 501 quom emi hosce homines? ubi quisque uident	–
Ernout 1933	499.500 bono publico, sicut ego feci heri, 501 quom emi hosce homines? ubi quisque uident	ba ⁴ an ⁴

8	<i>Capt.502 ita me miserum restitendo</i>	tr⁴
	503 retinendoque	tr²
	503a lassum reddiderunt	ith
Questa 1995		
Schoell 1887	503 ita me miserum restitendo retinendo assum reddiderunt	–
Leo 1895	502 ita me miserum restitendo 503 retinendoque lassum reddiderunt	trochaei esse uidentur
Hallidie 1891	502 ita me miserum restitendo retinendoque 503 lassum reddiderunt	ba ⁴ ba ²
Lindsay 1900, ² 1910	503 ita me miserum restitendo retinendo[que] lassum reddiderunt	tr ⁸
Waltzing 1920		
Elmer 1900	502 gratulanturque eam rem. ita me miserum restitendo 503 retinendoque lassum reddiderunt	incerta

Goetz–Schoell 1904	503a ita me miserum restitendo 503 retinendoque lassum reddiderunt	–
BNK ⁷ 1930	502.503 ita me miserum restitendo retinendoque reddiderunt	tr ⁸
Ernout 1933	503 ita me miserum restitendo retinendo[que] lassum reddiderunt	tr ⁸ (?)
De Melo 2011a	502 ita me miserum restitendo 503 retinendo[que] lassum reddiderunt	tr ⁴ tr ⁴

9	<i>Capt.506 rogo sungraphum, datur mi ilico; 506a dedi Tyndaro, ille abiit domum</i>	ba^c+ba^c ba^c+ba^c
Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	506 rogo syngraphum: datur mihi: 507 dedi Tyndaro: ille abiit domum	–
Hallidie 1891	506 rogo sungraphum; datur mi ilico; 507 dedi Tyndaro; ille abiit domum	ba ^{2^} +ba ^{2^} ba ^{2^} +ba ^{2^}
Leo 1895	506 rogo sungraphum: datur mi ilico: dedi Tyndaro: ille abiit domum	–
Lindsay 1900, ² 1910	506 rogo sungraphum: datur mi ilico: dedi Tyndaro: ille abiit domum	–
Elmer 1900	506 rogo sungraphum: datur mi ilico: dedi Tyndaro: ille abiit domum	metrum incertum
Waltzing 1920	506–7 rogo sungraphum: datur mi ilico: dedi Tyndaro: ille abiit domum	ba ^{2^} +ba ^{2^} + +ba ^{2^} +ba ^{2^}
Ernout 1933		
BNK ⁷ 1930		
Goetz–Schoell 1904	506.507 rogo sungraphum: datur mi ilico: dedi Tyndaro: ille abiit domum	–

10	<i>Capt.508 eo protinus ad fratrem [inde abii] mei ubi sunt alii captiui</i>	an⁴+c^r
	509 rogo Philocratem ex Alide	tr^{4^}
	509a ecquis hominum nouerit:	tr^{4^}
	510 tandem hic exclamat eum	tr^{4^}
	510a sibi esse sodalem.	c^r

	<p>511 dico eum esse apud me: hic</p> <p>511a extemplo orat obsecratque</p> <p>512 eum sibi ut liceat uidere.</p> <p>513 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me</p>	<p>ith</p> <p>tr⁴</p> <p>tr⁴</p> <p>ia⁶</p>
Schoell 1887	<p>509 eo protinus ad fratrem inde, ubi mei sunt alii captiui:</p> <p>510 rogo: Philocratem equitem ex Alide</p> <p>511 ecquis hominum nouerit?</p> <p>512 tandem hic homo exclamat eum sodalem sibi esse: dico esse apud me.</p> <p>513 hic extemplo orat obsecratque eum sibi uidere ut liceat</p> <p>514 iussi ilico hunc exsolui: nunc tu sequere me</p>	<p>–</p>
Hallidie 1891	<p>510 eo protinus ad fratrem, [inde abii] mei ubi sunt alii captiui;</p> <p>511 rogo, Philocratem ex Alide ecquis hominum norit; tandem hic</p> <p>512 exclamat eum sibi esse sodalem; dico eum esse apud me;</p> <p>513 hic extemplo orat obsecratque, eum [sibi] ut liceat uidere:</p> <p>514 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me</p>	<p>ia⁷</p> <p>ia⁷</p> <p>ia⁷</p> <p>ia⁷</p> <p>ia⁶</p>
Leo 1895	<p>508 eo protinus ad fratrem, mei ubi sunt alii captiui.</p> <p>509 rogo Philocratem ex Alide ecquis hominum</p> <p>510 nouerit: tandem hic exclamat eum sibi esse sodalem;</p> <p>511 dico eum esse apud me; hic extemplo orat obsecratque,</p> <p>512 eum sibi ut liceat uidere:</p> <p>513 iussi ilico hunc exsolui, nunc tu sequere me</p>	<p>–</p> <p>inc.</p>
Lindsay 1900, ² 1910	<p>509, 510 ego protinus ad fratrem inde abii, mei ubi sunt alii captiui</p> <p>511 rogo Philocratem ex Alide ecquis hominum no[ue]rit</p> <p>512 tandem hic exclamat eum sibi esse sodalem</p> <p>513 dico eum esse apud me; hic extemplo orat obsecratque,</p>	<p>an⁴</p> <p>tr⁴+c^r</p> <p>tr⁴+c^r</p> <p>tr⁴+c^r</p>

	511 rogo Philocratem ex Alide ecquis hominum norit. 512 tandem hic exclamat eum sibi esse sodalem. 512a dico eum esse apud me hic. 513 extemplo orat obsecratque, eum sibi ut liceat uidere. 514 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me	ia ⁴ +c ^r tr ^{2^} +c ^r ith tr ⁸ ia ⁶
Questa 1995	508 ego protinus ad fratrem inde abii 508a mei ubi sunt alii captiui. 509 rogo Philocratem ex Alide 509a ecquis omnium nouerit 510 tandem hic exclamat 510a sibi esse sodalem; 511 dico eum esse apud me hic. 511a extemplo orat opsecratque 512 eum sibi ut liceat uidere: 513 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me	an ⁴ an ^{4^} tr ^{4^} tr ^{4^} tr ^{4^} c ^r ith tr ⁴ tr ⁴ ia ⁶
De Melo 2011a	508 ego protinus ad fratrem inde abii 508a mei ubi sunt alii captiui. 509 rogo Philocratem ex Alide 509a ecquis omnium nouerit 510 tandem hic exclamat 510a sibi esse sodalem; 511 dico eum esse apud me hic. 511a extemplo orat opsecratque 512 eum sibi ut liceat uidere: 513 iussi ilico hunc exsolui. nunc tu sequere me	an ⁴ an ⁴ tr ^{4^} c ^r tr ^{4^} c ^r ith tr ⁴ tr ⁴ ia ⁶

11	<i>Capt.524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae,</i> <i>525 omnis palam est res, nec de hac re negotium est</i>	ia⁸ ia⁶
Hallidie 1891, Elmer 1900, Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	524 operta quae fuere aperta sunt: patent praestigiae, 525 omnis res palamst nec latitat: neque de hac re negotiumst	—

Leo 1895	524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae, 525 omnis res palam est, neque de hac re negotium est	inc.
Lindsay 1900	524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae, 525 omnis res palamst: 525a neque de hac re negotium est	–
Goetz–Schoell 1904	524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae, 525 †omnis res palamst: neque de hac re negotiumst	–
Lindsay ² 1910	524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae, om– –nis res palam est, 525 neque de hac re negotium est	ia ⁸ ia ¹ tr ^{4^}
Waltzing 1920	524 operta, quae fuere aperta, sunt, patent praestigiae.	ia ⁸
BNK ⁷ 1930	525 omnis res palamst: 525a neque de hac re negotiumst	tr ^{3^} tr ^{4^}
Ernout 1933	524 operta quae fuere aperta sunt, patent praestigiae. 525 omnis res palam est; neque de hac re negotium est	ia ⁸ inc.

12	<i>Capt.785 quod cum scibitur, per urbem inridebor:</i>	ba ^c +ba ²
Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	785 quod cum scibitur, <tum> per urbem inridebor	ba ⁴
Hallidie 1891		
Leo 1895		
Lindsay 1900, ² 1910		
Elmer 1900		
Waltzing 1920		
BNK ⁷ 1930		
Goetz–Schoell 1904	785 quod cum scibitur, †per urbem inridebor	–
Waltzing 1920	785 quod cum scibitur, <tum> per urbem inridebor	ba ⁴
Ernout 1933	785a quod cum scibitur 785b per urbem inridebor	ba ^{2^} ba ²

13	<i>Capt.833 HE. perlubet hunc hominem conloqui.</i>	ia⁴
	833a Ergasile! ER. Ergasilum qui uocat?	ia⁴
Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	833 HE. perlubet hunc hominem conloqui. Ergasile! ER. Ergasilum qui uocat?	ia ⁸
Leo 1895		
Hallidie 1891		
Lindsay 1900, ² 1910		
Elmer 1900		
Goetz–Schoell 1904		
Waltzing 1920		
BNK ⁷ 1930		
Ernout 1933		

14	<i>Capt.834 HE. respice. ER. Fortuna quod tibi</i>	ia⁴
	834a nec facit nec faciet [hoc] me iubes.	ia⁴
Questa 1995, De Melo 2011a		
Hallidie 1891	834 HE. respice. ER. Fortuna quod tibi nec facit nec faciet, me iubes.	ia ⁸
Leo 1895		
Lindsay 1900, ² 1910		
Elmer 1900		
Goetz–Schoell 1904		
Waltzing 1920		
BNK ⁷ 1930		
Ernout 1933		

15	<i>Capt.</i>835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER. oh, mihi	cr⁴
	835a quantum est hominum optumorum optume in	cr³
	835b tempore aduenis.	cr^c
Questa 1995, De Melo 2011a		
Schoell 1887	835 sed quis est? HE. respice ad me: Hegio sum. ER. o mihi, 836 quantumst hominum optume, in tempore eopse aduenis	–
Hallidie 1891	837 sed quis est? HE. ad portum nescio quem nactus es, ubi cenes 835 eo fastidis. respice ad me. Hegio sum. ER. o mihi 835a quantumst hominum <homo> optume optumorum, in tempore aduenis	ia ⁷ tr ⁷ tr ⁷
Leo 1895	835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER.oh mihi, 836 quantum est hominum optumorum optume, in tempore aduenis	– clausula trochaica
Lindsay 1900, ² 1910	835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER.oh mihi, 836 quantum est hominum optumorum optume, in tempore aduenis	cretici
Elmer 1900	835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER.oh mihi, 836 quantum est hominum optumorum optume, in tempore aduenis	cr ⁴ –
Goetz–Schoell 1904	835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum. ER.oh mihi,	cretici
Ernout 1933	836 quantumst hominum optumorum optume, in tempore aduenis	
Waltzing 1920	835 sed quis est? HE. respice ad me, Hegio sum.	cr ⁴ cr ³ +tr ³ ^
BNK ⁷ 1930	ER.oh mihi, 836 quantum est hominum optumorum optume, in tempore aduenis	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΜΕΤΡΙΚΗ

Προσωδία. Μετρικά φαινόμενα. Μετρικοί νόμοι. Τα μέτρα των *Capituli*¹ΠΡΟΣΩΔΙΑ²Ποσότητα συλλαβών:

- Φύσει μακρά συλλαβή είναι η συλλαβή που έχει μακρό φωνήεν ή δίφθογγο.
- Θέσει μακρά συλλαβή είναι η συλλαβή με βραχύ φωνήεν, το οποίο ακολουθείται από δύο σύμφωνα, δύο ίδια σύμφωνα, τρία ή περισσότερα σύμφωνα, διπλό σύμφωνο και μερικές φορές το ημίφωνο j. Εξαίρεση αποτελεί, όταν το φωνήεν ακολουθείται από άφωνο+υγρά. Σ' αυτήν την περίπτωση, κατά κανόνα, η συλλαβή θεωρείται αδιάφορη (anceps), αλλά στον Πλάυτο συνήθως είναι βραχεία (λ.χ. *pātrēm*). Όταν, όμως, έχουμε άφωνο+υγρά ως αποτέλεσμα σύνθεσης με πρόθεση, τότε η συλλαβή είναι μακρά, λ.χ. *ābrumpo*, *ōbloquor*.
- Φύσει βραχεία είναι η συλλαβή με βραχύ φωνήεν.

A. Τελικές κατάληξεις που είναι μακρές:

- (1) Η κατάληξη –āt της οριστικής ενεστώτα της α΄ συζυγίας και της υποτακτικής ενεστώτα της β΄, γ΄ και δ΄ συζυγίας και η κατάληξη –bāt του παρατατικού όλων των συζυγιών.
- (2) Η κατάληξη –ēt της οριστικής ενεστώτα της β΄ συζυγίας, της υποτακτικής ενεστώτα της α΄ συζυγίας, της οριστικής μέλλοντα της γ΄ και δ΄ συζυγίας και της υποτακτικής παρατατικού και υπερσυντελικού όλων των συζυγιών.
- (3) Η κατάληξη –īt της οριστικής ενεστώτα της δ΄ συζυγίας, της οριστικής παρακειμένου όλων των συζυγιών, της υποτακτικής παρακειμένου όλων των συζυγιών και της υποτακτικής ενεστώτα του *possum* (*possīt*). Όμως η κατάληξη –īt είναι βραχεία στον Πλάυτο στο γένικό πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα της

¹ Στο πλαίσιο της μελέτης της μετρικής της κωμωδίας και ειδικά των μέτρων του Πλάυτου έχουν διατυπωθεί πολλοί κανόνες που αφορούν σε προϋποθέσεις και περιορισμούς σχετικά με τα διάφορα μετρικά φαινόμενα, ενώ έχουν επίσης επισημανθεί πολλές ιδιαιτερότητες κυρίως όσον αφορά στην ανάλυση των μακρών ή και των anceps σε βραχέα. Το φάσμα των κανόνων αυτών είναι ευρύτατο. Η διεξοδική μελέτη της μετρικής δεν αποτελεί στόχο της παρούσας διατριβής. Ωστόσο, από τους γενικούς κανόνες που έχουν διατυπωθεί από τους μελετητές αναφέρονται εδώ οι βασικότεροι. Επίσης στο υπόμνημα σημειώνονται τυχόν ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν τα μέτρα των *Capituli* ειδικότερα. Τα παραδείγματα που παραθέτουμε στο παρόν Παράρτημα προέρχονται από τους *Capituli* και είναι προϊόν της προσωπικής μας μελέτης σε ό, τι αφορά μετρικά στοιχεία που επικαλούμαστε για τη στήριξη γραφών, όπως επίσης και μετρικά προβλήματα που συζητούνται στο υπόμνημα.

² Βλ. Hallidie 1891: xlvi–l, Lindsay 1900: 12–24, 41–2, 1922: 116–121 κ.εξ., Elmer 1900: xlii–xliii, Questa 1967: 9–14, 29, 42, 100, 116, 2007: 17–18, MacCary–Willcock 1976: 213, Μέγα 1993: 41–8.

γ'συζυγίας (λ.χ. dicīt), στην κατάληξη –bīt του μέλλοντα και στο γ'ενικό του τετελεσμένου μέλλοντα όλων των συζυγιών. Ωστόσο, τα ρήματα της γ'συζυγίας σε –io έχουν τις καταλήξεις –īt και –īs μακρές (λ.χ. faciīs, faciīt). Το fīo έχει το ī μακρό φύσει, εκτός από τους τύπους fīt, fierem, κλπ. και fieri· ενίοτε στον Πλάτο απαντούν με μακρό και τα fierent και fieri.³

(4) Η κατάληξη –ār της υποτακτικής ενεστώτα της μέσης φωνής της β', γ' και δ'συζυγίας και της οριστικής μέλλοντα της γ' και δ' συζυγίας και των ουδετέρων ονομάτων της γ'κλίσης.

(5) Η κατάληξη –ēr των ονομάτων της γ'κλίσης (λ.χ. matēr, patēr), της υποτακτικής ενεστώτα της μέσης φωνής της α'συζυγίας και της υποτακτικής παρατατικού μέσης φωνής όλων των συζυγιών.

(6) Η κατάληξη –ōr των ονομάτων της γ'κλίσης, του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων, στο α'ενικό πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα της μέσης φωνής όλων των συζυγιών και στο γ'πληθυντικό πρόσωπο της προστακτικής ενεστώτα στη μέση φωνή.

(7) Η κατάληξη –āl των ουδετέρων ονομάτων της γ'κλίσης.

(8) Οι τελικές καταλήξεις –as, –es, –os, όπου απαντούν σε ονόματα, ρήματα, κλπ. είναι συνήθως μακρές. Ωστόσο, η κατάληξη –es μερικές φορές στον Πλάτο είναι βραχεία. Ο τύπος ēs του ρ. sum είναι πάντα μακρό.

(9) Τα τελικά –i, –o, –u είναι συνήθως μακρά. Ωστόσο, οι καταλήξεις –i και –o συχνά βραχύνονται σε δυσύλλαβες iamβικές λέξεις στο πλαίσιο της iamβικής βράχυνσης (βλ. παρακάτω), λ.χ. ěgō, tībī, sībī, ībī, αλλά και ěgō, tībī, sībī, ībī.⁴ Ιδιαίτερα σε –ī λήγουν αφαιρετικές (από αρχικό –īd), λ.χ. carnī (*Capt.*914).

B. Τελικές καταλήξεις που είναι βραχείες: (1) Οι καταλήξεις –īs, –ūs, –ūt, –tūr είναι συνήθως βραχείες. Αλλά οι καταλήξεις –is και –us απαντούν και ως μακρές,⁵ ενώ συχνά υφίστανται αποκοπή, οπότε βραχύνονται.⁶

(2) Οι καταλήξεις –ā και –ē είναι συνήθως βραχείες. Ωστόσο, το –ā είναι μακρό στην αφαιρετική των ονομάτων της α' κλίσης και στο β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής

³ Βλ. Questa 2007: 183.

⁴ Ωστόσο, κατά κανόνα, οι προσωπικές αντωνυμίες μετρούν ως πυρρίχιοι, λ.χ. mīhī, tībī, sībī, ěgō, εκτός από κάποιους συνδυασμούς, λ.χ. suus sībī. Ομοίως και τα επιρρήματα ībī, ūbī και οι σύνδεσμοι nīsi και quāsi. Για την προσωδία των προσωπικών αντωνυμιών βλ. Questa 2007: 62–3.

⁵ Η κατάληξη –is είναι μακρά (α) στη δοτική, αιτιατική και αφαιρετική πληθυντικού των ονομάτων, (β) στο β' ενικό πρόσωπο της οριστικής ενεστώτα ρημάτων της δ'συζυγίας και (γ) στα sīs, possīs, uīs, uelīs, mauīs, nolīs. Η κατάληξη –us είναι μακρά στη γενική των ονομάτων της δ' κλίσης και στα τριτόκλιτα σε –tus (γεν. –tutis).

⁶ Βλ. παρακάτω, Μετρικά φαινόμενα §3.

ενεστώτα της α΄ συζυγίας, καθώς επίσης και στα αριθμητικά *trigintā, quadragintā*. Επίσης τα επιρρήματα *ita, contra, frustra, supra* έχουν το –a άλλοτε μακρό και περισσότερο συχνά βραχύ, λ.χ. *frustrā* (*Capt.*854).⁷ Το –e είναι μακρό στην αφαιρετική των ονομάτων της ε΄ κλίσης, στο β΄ ενικό πρόσωπο της προστακτικής ενεστώτα της β΄ συζυγίας και στα επιρρήματα από επίθετα της β΄ κλίσης. Αλλά τα *bēnē* και *mālē* λαμβάνονται συνήθως ως πυρρίχιες λέξεις, ενδεχομένως στο πλαίσιο ιαμβικής βράχυνσης.

Γ. Ιδιομορφίες:

(1) Ο Πλάυτος έχει πάντα *potitur* και όχι *poitur*. Επίσης το *otior* απαντά και με *ī* (*otitur*) και με *ī* (*otīri*).

(2) Μακρά είναι τα εξής: *hōc, illūc, istūc, hūc* (ουδέτερα και επιρρήματα) και το *adhūc*.⁸ Επίσης τα *illīc, hīc, istīc* (επιρρήματα) και η δοτική ενικού *illī*. Μακρά είναι ακόμη η κατάληξη του επιρρηματος *immō*⁹ και μερικές φορές το *modō* (αλλά και *modō*), όπως επίσης απαντά το *citō*, αλλά και *citō* (προφανώς με ιαμβική βράχυνση). Βραχέα είναι τα *illīc, hīc, istīc* (ονομαστική ενικού), *istē, illē*, αλλά στην αφαιρετική *illō, istō, eō*.

(3) Μακρά είναι η λήγουσα των ονομάτων *cōr* (< *corr* ή *cord*), *milēs* (<–ess), *divēs* (<–ess), *compōs* (<–oss), *hospēs* (<–ess), *equēs* (<–ess).¹⁰

(4) Οι Ελληνικές λέξεις διατηρούν συνήθως τη δική τους προσωδία.¹¹ Σε μερικές περιπτώσεις έχουμε ανάπτυξη ευφωνικού φωνήεντος, λ.χ. *mīna* (*μνᾶ*), *drachūma* (*δραχμή*), *techīna* (*τέχνη*). Σημειώνεται η προσωδία των εξής Ελληνικών λέξεων: *Ācheruns, platēa, Ālēus, māchaera, prōlogus, prōloquor, talēntum*.

(5) Γενικά στο σύμπλεγμα –ui– το u είναι μακρό, λ.χ. *fūi, fūit, fūimus, fūistis, institūi*, επίσης *plūerat*.¹²

(6) Η κατάληξη –būs (δοτική και αφαιρετική πληθυντικού γ΄ κλίσης) είναι μερικές φορές μακρά.

(7) Η γενική *rei* απαντά στον Πλάυτο ως *rēi, rēi*, ως μονοσύλλαβο μακρό (*rēi*) και με συνίζηση (*rēi*).¹³ Όμοια και άλλα ονόματα της ε΄ κλίσης, λ.χ. *diēi, diē, diēi, fidēi, fidēi*.¹⁴ Επίσης η δοτική και αφαιρετική πληθυντικού σε –īis (*Capt.*408: *gratīis*).¹⁵

⁷ Βλ. *Questa* 2007: 87.

⁸ Βλ. *Questa* 2007: 19, 65–8.

⁹ Βλ. *Questa* 2007: 81–2.

¹⁰ Βλ. *Questa* 2007: 20.

¹¹ Βλ. *Questa* 2007: 53, 82–3.

¹² Βλ. *Questa* 2007: 183.

¹³ Βλ. *Questa* 2007: 60–1.

(8) Απαντούν εξίσου τα *sācer* και πιο συχνά *sācer*, επίσης *stātus*, *stātīm* και συχνά *stātus*, *stātīm*.

(9) Η λέξη *dierectum* (*Capt.*636) μετρά εξής: *dīērēctum*.

(10) Μακρά είναι η κατάληξη στους τύπους *audīn*, *uidēn*, *spondēn*, κλπ., διότι προέρχονται από σύμπτυξη (<*audisne*, *uidesne*, *spondesne*).

(11) Παράλληλα με τους τύπους της αφαιρετικής *mē*, *tē* απαντούν και οι τύποι *mēd*, *tēd*,¹⁶ ποτέ, όμως, **sed*, αλλά ως εξής μετράνε το *sēsē* και τα *tūtē*, *tētē* (με το εγκλιτικό επίθεμα *-te*).

(12) (α) Ως εξής μετράνε οι γενικές αντωνυμιών: *quoīūs*, *quoīūs*, *alterīus* (*Capt.*306) ή *alt(e)rīus*.¹⁷ Ακόμη *eīūs*, *eīūs* και *ēiūs*,¹⁸ *huiūs*, *huiūs*, *hūiūs*,¹⁹ επίσης *istīūs*, *illīūs*, ενίοτε *illī(u)s*.²⁰

(β) Από το ρ. *ire* οι τύποι *tī*, *īero* (*Capt.*194), *īerant*, αλλά και *audīerat*.

(γ) Η ονομαστική ενικού της αντωνυμίας *īs* διαβάζεται *ēī*, *eī*, *ī*,²¹ η δοτική ενικού διαβάζεται *ēī*, *eī* (*Capt.*428, προ συμφώνου), *ēī*, *ēī*,²² και η δοτική και αφαιρετική πληθυντικού *ēīs*, *eīs*, *īs* (*Capt.*112, 494, δοτική πληθυντικού).²³ Η δοτική ενικού της αντωνυμίας *hīc* διαβάζεται *hūīc* ή *hūīc*.²⁴ Η γενική ενικού της αντωνυμίας *quī* ή *quīs* διαβάζεται *quoīūs*, *cūiūs*, ή ακόμη *quoīūs*, *cūiūs*,²⁵ ενώ η δοτική ενικού διαβάζεται *quōī* ή *cūī*, επίσης *quōīī*, *cūīī* και *quōī*, *cūī*.²⁶

(δ) Τύποι του ρήματος *aio*: *āīs*, *āīt*, αλλά συνήθως *āīn*. Παρατατικός *aiebam*, *āībam* και *āībam*.

(13) Μερικοί τύποι χρησιμοποιούνται στο τέλος στίχου ή ημιστιχίου, γιατί σχηματίζουν έναν ίαμβο, λ.χ. *danunt* αντί *dant*, *norim* αντί *nouerim*, *poro* αντί *nouero*.

(14) Ως εξής μετράνε τα επιφωνήματα: *attāt*, *ēhem*, *ēheu*, *ēhō*, *eī*, *eugērae*, *heiā*, *hūī*, *ēhē*, *ēm*.²⁷

(15) Τα προθήματα *rēd-* και *prō-*.

¹⁴ Βλ. *Questa* 2007: 62.

¹⁵ Βλ. *Questa* 2007: 59.

¹⁶ Βλ. *Questa* 2007:23, 64.

¹⁷ Βλ. *Questa* 2007: 79.

¹⁸ Βλ. *Questa* 2007: 69.

¹⁹ Βλ. *Questa* 2007: 70.

²⁰ Βλ. *Questa* 2007: 71–2.

²¹ Βλ. *Questa* 2007: 75.

²² Βλ. *Questa* 2007: 73–4.

²³ Βλ. *Questa* 2007: 76–7.

²⁴ Βλ. *Questa* 2007: 74–5.

²⁵ Βλ. *Questa* 2007: 77–8.

²⁶ Βλ. *Questa* 2007: 78–9.

²⁷ Τα επιφωνήματα τίθενται συχνά στην αρχή του στίχου, βλ. Harsh 1967: 82, 98.

(16) Οι προστακτικές *dīc, dūc, fāc* έχουν μακρό φωνήεν, αλλά ενίοτε απαντούν οι αρχαϊκοί τύποι *dicē, ducē, facē*, με βραχύ τελικό φωνήεν.²⁸ Βραχύ είναι επίσης το τελικό –e στο *essē*.

(17) Λέξεις που μετράνε ως πυρρίχιοι είναι οι εξής: *māgīs* (και *māgē*), *mīnūs, nīmīs, pōtīs* (και *pōtē*), *prīūs, sātīs*.²⁹

(18) Μονοσύλλαβοι σύνδεσμοι και προθέσεις με βραχύ φωνήεν: *āt* και *sēd* και οι προθέσεις *ād, ĩn, pēr*.

(19) Μονοσύλλαβοι σύνδεσμοι με μακρό φωνήεν: *sī, quīn, āc*. Επίσης τα ερωτηματικά μόρια *cūr* και *nē*, τα επιρρήματα *cās, sīc* και το αρνητικό μόριο *nōn*.

(20) Όλα τα εγκλιτικά είναι βραχέα (*–quē, –uē, –nē, –tē, –psē*).³⁰

(21) Βασικός είναι ο κανόνας «φωνήεν προ φωνήεντος βραχύνεται» (*uocalis ante uocalem corripitur*): το φαινόμενο έχει εφαρμογή και εντός της ίδιας λέξης, λ.χ. *prēhendo, dēero*.³¹

Λεκτικός και μετρικός τόνος³²

Το πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Λατίνοι ποιητές στη μετρική, εκτός από τις άλλες ιδιαιτερότητες της Λατινικής, ήταν το τονικό σύστημά της. Ο τόνος της Λατινικής είναι δυναμικός και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαφέρει ο λεκτικός τόνος (*accentus*) από τον μετρικό τόνο (*ictus*). Κατά συνέπεια, επέφεραν τροποποιήσεις στο μέτρο, προκειμένου να συνδυάσουν τον λεκτικό με τον μετρικό τόνο. Ο Πλάυτος γενικά επιδιώκει και επιτυγχάνει σε μεγάλη έκταση τη σύμπτωση *ictus* και *accentus*.

Σημαντική για το θέμα της σύμπτωσης ή σύγκρουσης του μετρικού και λεκτικού τόνου στον Πλάυτο είναι η εργασία του Harsh 1967.³³ Το συμπέρασμα της εργασίας του είναι ότι η πρακτική του Πλάυτου καθορίζεται από τη σκόπιμη τήρηση της σύμπτωσης μετρικού και λεκτικού τόνου. Σημαντικό ρόλο σ' αυτό παίζει η χρήση των ιαμβικών λέξεων στους *ia⁶* και *tr⁷*, την οποία εξετάζει με λεπτομέρεια: το γεγονός ότι οι λέξεις αυτές τονίζονται στη δεύτερη συλλαβή καθιστά αναπόφευκτη τη

²⁸ Βλ. Questa 2007: 28–30.

²⁹ Βλ. Questa 2007: 35–6.

³⁰ Βλ. Questa 2007: 27.

³¹ Βλ. Lindsay 1900: 18, Questa 2007: 183–4.

³² Βλ. Hallidie 1891: li–lii, Lindsay 1900: 357–62, 364, 1922: 19, 29–30, Elmer 1900: xxxiv, Hardie 1920: 261, 267, MacCary–Willcock 1976: 213, Willcock 1987: 142, Μέγα 1993: 49–53, Christenson 2000: 58.

³³ βλ. κυρίως Harsh 1967: 7–12, 20–1, 39, 47, 70, 72–3, 76–7, 79, 104–5, 107–8.

σύγκρουση μετρικού και λεκτικού τόνου, αν δεν ενσωματωθούν κατάλληλα στον στίχο με φαινόμενα όπως η iamβική βράχυνση, η έκθλιψη, η συνίζηση, αποκοπή του –s ή του –e. Καθοριστικό ρόλο παίζει η πενθημιμερής τομή του ia⁶ και η διαίρεση του tr⁷, καθώς συμβαίνει συνήθως σύμπτωση ictus accentus πριν και μετά την τομή ή τη διαίρεση. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Πλαύτος τηρεί αυστηρά την τομή στον ia⁶ και αποφεύγει τις iamβικές λέξεις στον δεύτερο πόδα.

Ωστόσο, η θέση των λέξεων στον στίχο καθορίζεται από την ποσότητα των συλλαβών (εναλλαγή μακρών και βραχέων) και όχι τον τόνο. Η προσπάθεια του Πλαύτου είναι ευκολότερη στους στίχους τροχαϊκού ρυθμού, αλλά και στους στίχους iamβικού ρυθμού διαπιστώνεται ιδιαίτερη φροντίδα, ώστε να συμπίπτει ο μετρικός τόνος με τον λεκτικό ή να πάρει τέτοια θέση στην απαγγελία του στίχου, ώστε το αποτέλεσμα να είναι παρόμοιο με αυτό του τόνου στην κανονική προφορά. Ιδιαίτερη προσοχή δίδεται στον τελευταίο πόδα του iάμβου. Ωστόσο, ο λεκτικός τόνος έχει καθοριστικό ρόλο στο φαινόμενο της iamβικής βράχυνσης (βλ. παρακάτω).

Βασικοί κανόνες τονισμού της Λατινικής

- Στα Λατινικά δεν τονίζεται η λήγουσα. Οι δισύλλαβες λέξεις τονίζονται στην παραλήγουσα. Στις τρισύλλαβες ή πολυσύλλαβες παίζει ρόλο η λήγουσα: όταν είναι μακρά τονίζεται η παραλήγουσα, ενώ όταν είναι βραχεία τονίζεται η προπαραλήγουσα.
- Ωστόσο, σε λέξεις με τέσσερις συλλαβές που έχουν σχήμα προκελευσματικού (UUUU ή UUUX, i.e. τρία βραχέα και anceps) τονίζεται η πρώτη συλλαβή, λ.χ. stúltitia, fámilias. Μερικές φορές διαφαίνεται και δευτερεύων τόνος.
- Τα μονοσύλλαβα τονίζονται, αν πρόκειται για ανεξάρτητες λέξεις και δεν είναι εγκλιτικά.
- Φαινομενικά τονίζονται στη λήγουσα λέξεις που συνδέονται με εγκλιτική λέξη, της οποίας έχει εκπέσει το τελικό φωνήεν, λ.χ. audín (i.e. audisne), uidén (i.e. uidesne), satin (i.e. satisne), illíc (i.e. illice). Παρόμοια είναι η περίπτωση των adhúc, antehác, posthác (όπου –c = ce). Στη λήγουσα μεταφέρουν τον τόνο και οι συνηρημένοι τύποι παρακειμένου, λ.χ. abít από abiuit.
- Στις λέξεις που συνδέονται με εγκλιτικές λέξεις (–que, –ue, –ne, –pte, –te, κλπ.):
 - (α) Αν η λήγουσα της λέξης είναι μακρά ή αν μαζί με το εγκλιτικό γίνεται θέσει μακρά, τότε ο τόνος τίθεται σ' αυτήν (στη λήγουσα), λ.χ. familiáque, audeóque.
 - (β) Αν η λήγουσα είναι και παραμένει βραχεία, τότε διατηρείται ο αρχικός τόνος της λέξης, λ.χ. égðque, amárēque.

(γ) Υπάρχει ακόμη η δυνατότητα να διατηρήσει η λέξη τον τόνο της και να υπάρχει δευτερεύων τόνος στη λήγουσα, λ.χ. *famíliaque*.

- Οι Ελληνικές λέξεις ακολουθούν τον τονισμό της Λατινικής.

- Προθέσεις, σύνδεσμοι, αντωνυμίες και άκλιτες λέξεις (μονοσύλλαβες) λαμβάνονται στον τονισμό ως μια λεκτική ενότητα, λ.χ. *ad ástra, ab óris, ob íram* (πρόκλιση τόνου).

- Με διαφορετικό τρόπο τονίζονται εκφράσεις που αποτελούν λεκτική ενότητα, λ.χ. *operám dare, uolũrtás mea, uolõ scíre, uaé miseró mihi*.

ΜΕΤΡΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ³⁴

(1) Έκθλιψη: Αν μια λέξη τελειώνει σε φωνήεν ή φωνήεν+m και η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν ή h+φωνήεν, τότε το τελικό φωνήεν ή φωνήεν+m εκθλίβεται.³⁵

(2) Αφαίρεση: Αν μια λέξη τελειώνει σε φωνήεν ή φωνήεν+m και η επόμενη λέξη είναι τα *es* ή *est* αφαιρείται το αρχικό *e-* της δεύτερης λέξης και, κατά κανόνα, το *-s* ή *-st* προσαρτάται και συμπεριφέρεται με την προηγούμενη λέξη, λ.χ. *factumst* (i.e. *factum est*).³⁶ Το φαινόμενο διαπιστώνεται επίσης και όταν η προηγούμενη λέξη λήγει σε *-us* ή *-is*, λ.χ. *fassust*, i.e. *fassus est* (*Capt.*295), ενώ ειδικά αν λήγει σε *-is* και ακολουθεί *est* μεταβάλλεται σε *-est*, λ.χ. *sperabilest*, i.e. *sperabilis est* (*Capt.*518).³⁷ Όταν έχουμε *es*, τότε το *-s* που μένει μετά την αφαίρεση προστίθεται στο τέλος της προηγούμενης λέξης με απόστροφο, λ.χ. *uenturu's*, i.e. *uenturus es* (*Capt.*183).³⁸

(3) Αποκοπή: (α) έχουμε αποκοπή του τελικού *-s* σε λέξεις που λήγουν σε *-us* και *-is*, όταν ακολουθεί λέξη που αρχίζει από σύμφωνο, προκειμένου η τελική συλλαβή να παραμείνει βραχεία (η αποκοπή σημειώνεται από αρκετούς εκδότες με απόστροφο), λ.χ. *magi'* (*magis*), *nimi'* (*nimis*), *sati'* (*satis*), *suai'* (*suavis*), *minu'* (*minus*):

³⁴ Βλ. γενικά *Questa* 2007: 39–49 και για τη λειτουργία τους στο δραματικό περικείμενο *Moore* 2012: 147, 227–8.

³⁵ Βλ. *Hardie* 1920: 265, *Willcock* 1987: 145, *Soubiran* 1988: 14, 18, 95–8, 103–5, 107, 116–7, 126–30, 136–8, 151, 154–6, 322, 329–30.

³⁶ Βλ. *Hallidie* 1891: xli, *Lindsay* 1900: 24, 357, *Questa* 1967: 25, *Willcock* 1987: 144, *Soubiran* 1988: 323, 358, *Μέγα* 1993: 96–8, *Christenson* 2000: 62, *De Melo* 2011a: lxxxvii.

³⁷ Βλ. *Hallidie* 1892: xli, *Lindsay* 1900: 15–16, 1922: 74, *Harsh* 1967: 22, *Questa* 1967: 25, 2007: 43, *Christenson* 2000: 62.

³⁸ Βλ. *Lindsay* 1900: 15–16, *Questa* 1967: 19, *Christenson* 2000: 62. Στην περίπτωση του *res est* τελικά έχουμε *rest*, βλ. *Questa* 1967: 24, 2007: 44.

(β) αποκοπή του τελικού –e ορισμένων λέξεων όπως *ill(e)*, *nemp(e)*, *proind(e)*, *deind(e)*, *und(e)*, *quipp(e)*, κ.ά.³⁹

(4) Συνίζηση: Πρόκειται για το φαινόμενο κατά το οποίο δύο επάλληλα φωνήεντα συμπεροφέρονται και αποτελούν μια μακρά συλλαβή, λ.χ. *reī*, *eī*, *dēos*, *dēorum*, *dēarum*, *suō*, *ēo*, *ēodem*, *huiūs*, *cuiūs*, *illius*, *istius*, *Dīespiter*, *duelli*, *mēorum*, *mēarum*, *ēorum*, *ēarum*, *fuī*, *fuīsti*, κλπ., *suāuis*, *suādeo*, *dīes*,⁴⁰ *dīebus*, *sīes*, *sīet*, *dēartuo* (*Capt.*641).⁴¹

(5) Συναίρεση ή συγκοπή ή σύμπτυξη:⁴² Ένας αριθμός λέξεων και γραμματικών τύπων υφίστανται εσωτερική συναίρεση (συγκοπή ή σύμπτυξη) γραμμάτων ή συλλαβών. Πρόκειται για ευρύτερο γλωσσικό φαινόμενο σε όλα τα λογοτεχνικά είδη όλων των περιόδων της Λατινικής Λογοτεχνίας· είναι πολύ συχνότερο στην κωμωδία αφενός διότι αντανακλά την ομιλουμένη αφετέρου διότι εξυπηρετεί τις ανάγκες του μέτρου, καθώς έχει ως συνέπεια να εξασφαλίζει μια μακρά συλλαβή. Οι πιο συχνές περιπτώσεις είναι οι εξής: *nīl* (i.e. *nihil*), *mī* (i.e. *mihī*), *nī* (i.e. *nisi*), *dī* (i.e. *dei*), *dīs* (i.e. *deis*), *dītiae* (i.e. *diuitiae*), *perī* (i.e. *perii*), *comprendo* (i.e. *comprehendo*), *dextra* (i.e. *dextera*), *lardum* (i.e. *laridum*), *purgo/expurgo* (i.e. *purigo/expurigo*), *surpui* (i.e. *surrupui*, λ.χ. *Capt.* 8, 760 κ.α), *dixti* (i.e. *dixisti*), κ.ά. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ονόματα που λήγουν σε –*culus*, –*culum*, που συγκόπτουν την κατάληξη σε –*clus*, –*clum*, λ.χ. *saeculum* και *seclum*, *uinculum* και *uinclum*, *periculum* και *periclum*. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της λειτουργίας του φαινομένου στο μέτρο είναι ο στ. 740 των *Captivi* (ia⁶): *pērīclūm uítaē* |⁵ *meāe tuō stāt pērīcūlō*,⁴³ όπου απαντούν και ο συνεπτυγμένος και ο πλήρης τύπος της λέξης *periculum* στην αρχή και στο τέλος του στίχου αντίστοιχα, γιατί εξυπηρετεί το μέτρο.

(6) Χασμωδία:⁴⁴ Χασμωδία είναι η συνάντηση δύο φωνηέντων (του τελικού μιας λέξης και του αρχικού της επόμενης). Η σύμπτωση αυτή θεωρούνταν μειονέκτημα και στα Αρχαία Ελληνικά και στα Λατινικά, όχι μόνο στην ποίηση αλλά και στην

³⁹ Βλ. Hallidie 1891: xxxix, Lindsay 1900: 15, 25, 1922: 71–2, Questa 1967: 14–19, MacCary–Willcock 1976: 213, Wallace 1984: 213–25, Willcock 1987: 143, Soubiran 1988: 13, 112, 184, 254–5, 273, 298–9, Christenson 2000: 62, Questa 2007: 24–7 και 32–5.

⁴⁰ Αλλά και ως ιαμβική λέξη, *dīēs*, βλ. Harsh 1967: 55.

⁴¹ Βλ. Hallidie 1891: xli, Lindsay 1900: 25, 1922: 59–64, Elmer 1900: xlii, Questa 1967: 79–80, 2007: 173–5, Willcock 1987: 144, Soubiran 1988: 108–10, 143–5, 180–4, 253, 298, Μέγα 1993: 88–9, Christenson 2000: 61.

⁴² Βλ. Lindsay 1900: 16, 19, Questa 1967: 25–8, 115, 2007: 49–55, 80.

⁴³ Βλ. Questa 2007: 52–3.

⁴⁴ Βλ. Hallidie 1891: xxxv–xxxviii, Lindsay 1900: 45–54, 1922: 107–15, 226–9, 230–55, Elmer 1900: xlii, Hardie 1920: 266, Questa 1967: 60–2, 87–97, MacCary–Willcock 1976: 216–7, Smith 1985: 5, Willcock 1987: 145, Soubiran 1988: 93–8, 123–5, Μέγα 1993: 98–100, Christenson 2000: 64, Questa 2007: 185–96.

πεζογραφία. Σε μεγάλη έκταση στην ποίηση θεραπεύεται μέσω της έκθλιψης.⁴⁵

Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις όπου η χασμωδία είναι επιτρεπτή:⁴⁶

(α) στη διαίρεση, λ.χ. *Capt.*780 (ia⁸): speróque me ob hunc nuntium || aeternum adepturum cibum, 331 (tr⁷): eum si reddis mihi praeterea || unum nummum ne duis.⁴⁷

(β) στην τομή, λ.χ. *Capt.*709 (ia⁶): TI. sed málene id factum |⁵ árbitrare? HE. pessume.

(γ) σε αλλαγή ομιλητή, λ.χ. *Capt.*139 (ia⁶): HE.ne fle. | ER. egone, 354 (tr⁷): [HE.] mihi des pro illo? | TI.optuma immo, 843 (tr⁷): HE.quid iubeam? | ER.ignem ingentem fieri.

(δ) σε ισχυρή παύση του λόγου, όπου συνήθως υπάρχει και ισχυρό σημείο στίξης, λ.χ. *Capt.*481 (tr⁷): ‘ubi cenamus?’ inquam. | atque illi abnunt, 823 (tr⁷): eugepae! | edictiones aedilicias.

(ε) στο τέλος του τέταρτου πόδα (όγδοο στοιχείο) του ia⁶ και στο τρίτο και ενδέκατο στοιχείο του tr⁷ (loci Jacobsohniani).⁴⁸

Προσωδιακή χασμωδία⁴⁹

Επιφωνήματα και μονοσύλλαβες λέξεις που έχουν μακρό φωνήεν, δίφθογγο ή φωνήεν+m, όταν ακολουθεί λέξη που αρχίζει από φωνήεν, συνήθως δεν εκθλίβονται, αλλά βραχύνονται· το φαινόμενο χαρακτηρίζεται ως προσωδιακή χασμωδία. Εξυπηρετεί το μέτρο, αλλά και το νόημα, καθώς με αυτόν τον τρόπο δεν εκθλίβονται σημαντικές μονοσύλλαβες λέξεις. Το μονοσύλλαβο που βραχύνεται με προσωδιακή χασμωδία είναι συχνά το πρώτο βραχύ ενός αναλυμένου μακρού· λιγότερο συχνά είναι το δεύτερο βραχύ και ενίοτε είναι το βραχύ της άρσης (ιάμβου ή τροχαιού), λ.χ. *Capt.*169 (ia⁶): nām ěccum, 174 (ia⁶): tū ĩd, 175 (ia⁶): tē ād, 224 (ia⁷): sĭ ěrus, 807 (tr⁷): tum pistores scrofĭpasci quĭ | alunt furfuribus sues. Η προσωδιακή χασμωδία συνδυάζεται συχνά με το φαινόμενο της ιαμβικής βράχυνσης (βλ. παρακάτω ιαμβική βράχυνση, περίπτωση (δ)). Δηλαδή το τελικό βραχύ φωνήεν που προκύπτει από την προσωδιακή χασμωδία προκαλεί με τη σειρά του τη βράχυνση του αρχικού φωνήεντος της επόμενης λέξης, εφόσον αυτό είναι μακρό αλλά άτονο. Δεν εφαρμόζεται ιαμβική βράχυνση, αν το αρχικό μακρό φωνήεν τονίζεται.

⁴⁵ Βλ. παραπάνω, Μετρικά φαινόμενα §1.

⁴⁶ Αναφέρονται εδώ οι σημαντικότερες και μη αμφισβητήσιμες περιπτώσεις. Η χασμωδία απαντά πολύ συχνά στους tr⁸ του Πλαύτου. Ενίοτε λειτουργεί σε δραματικό πλαίσιο, δίνοντας την εντύπωση πως το ομιλούν πρόσωπο ασθμαίνει, αποδίδοντας έτσι συναισθηματική φόρτιση, βλ. Moore 2012: 228–9.

⁴⁷ Βλ. Harsh 1967: 69, ο οποίος έχει επισημάνει την τάση του Πλαύτου να έχει χασμωδία στη διαίρεση του tr⁸.

⁴⁸ Βλ. παρακάτω, Βασικοί Νόμοι §1.

⁴⁹ Βλ. Hallidie 1891: xxxvii, Lindsay 1900: 38, Willcock 1987: 146, Soubiran 1988: 14–15, 298, Questa 2007: 126–8, 187–94.

(7) Ιαμβική βράχυνση (brevis brevians ή coreptio iambica):⁵⁰ Πρόκειται για το φαινόμενο, κατά το οποίο μία βραχεία συλλαβή βραχύνει την αμέσως επόμενη φύσει ή θέσει μακρά συλλαβή, όταν προηγείται ή έπεται αυτής ictus ή accentus.

Διακρίνουμε τις εξής περιπτώσεις:

(α) Σε δισύλλαβες λέξεις ιαμβικού ρυθμού η βραχεία παραλήγουσα βραχύνει τη μακρά λήγουσα, με αποτέλεσμα να αποκτούν μορφή πυρριχίου, λ.χ. (με τον τόνο να προηγείται) *Capt.*152 (ia⁶): hábĕ, 193 (ia⁶): ářŭd, 609 (tr⁷): táčĕ, (με τον τόνο να έπεται) 22 (ia⁶): emĭm véro, 60 (ia⁶): forĭs íllic.⁵¹

(β) Σε τρισύλλαβες λέξεις κρητικού ρυθμού (– u –) η βραχεία παραλήγουσα βραχύνει τη μακρά λήγουσα και ως αποτέλεσμα αποκτούν τη μορφή δακτύλου, λ.χ. *Capt.*8 (ia⁶): áltĕrŭm (από áltĕrŭm), 558 (tr⁷): Hĕgĭŏ (από Hĕgĭŏ), 833 (ia⁴): pĕrlŭbĕt, 836 (ia⁷): nĕscĭŏ (από nĕscĭŏ).⁵²

(γ) Μία μονοσύλλαβη λέξη με βραχύ φωνήεν ή δισύλλαβη εκθλιβόμενη βραχύνει τη μακρά μονοσύλλαβη λέξη που ακολουθεί, λ.χ. *Capt.*250 (tr⁷): ín hăc, 334 (tr⁷): séd ĩs, 335 (tr⁷): rŏl ĩs, 363 (ia⁶): quód ĩs, 441 (tr⁷): tíb(i) ĩn, 877 (tr⁷): áb(i) ĩn· επίσης 133 (ia⁶): quis hĭc lŏquĭtur, 206 (ia⁴): quid ā nŏbis.⁵³

(δ) Μία μονοσύλλαβη λέξη με βραχύ φωνήεν ή δισύλλαβη εκθλιβόμενη βραχύνει την πρώτη μακρά συλλαβή πολυσύλλαβης λέξης που ακολουθεί, λ.χ. *Capt.*70 (ia⁶): quí(a) ĩnuocatus, 246 (tr⁷): quód hŏstica, 572 (tr⁷): ég(o), ĩnquam· επίσης 71 (ia⁶): sci(o) ábsúrde, 83 (ia⁶): in ŏccúlto.⁵⁴

(ε) Μονοσύλλαβη λέξη με βραχύ φωνήεν ή δισύλλαβη εκθλιβόμενη, όταν ακολουθούν λέξεις όπως ecce, ipse, ipsus, ille, illic, iste, istic, omnis, inter, intus, interim, βραχύνει το αρχικό μακρό φωνήεν των λέξεων αυτών, λ.χ. *Capt.*279 (tr⁷): quíd ĩpsus, 398 (tr⁷): rŏt(e): ĩstuc, 541 (tr⁷): quíd ĩstuc, 716 (ia⁶): quí(a) ĩlli, 997 (tr⁷): séd ĕccum.⁵⁵

(στ) Σε πολυσύλλαβες λέξεις, όταν οι δύο πρώτες συλλαβές έχουν ιαμβικό ρυθμό και τονίζεται η τρίτη συλλαβή, τότε η δεύτερη συλλαβή βραχύνεται, λ.χ. *Capt.*104 (ia⁶):

⁵⁰ Βλ. Hallidie 1891: lv–lvii, Lindsay 1900: 30–40, 1922: 35–58, Elmer 1900: xlv–xlvi, Hardie 1920: 90–1, Questa 1967: 31–70, MacCary–Willcock 1976: 214–15, Smith 1985: 5–6, Willcock 1987: 144–5, Soubiran 1988: 94, 108, 113–15, 145–50, 227–252, 273, 285–90, 294–7, 323, Μέγα 1993: 96, Christenson 2000: 63, Questa 2007: 85–6, De Melo 2011a: lxxxviii.

⁵¹ Βλ. Questa 2007: 91–8.

⁵² Βλ. Soubiran 1988: 243, Questa 2007: 99–100.

⁵³ Βλ. Questa 2007: 108–9.

⁵⁴ Βλ. Questa 2007: 120–5.

⁵⁵ Βλ. Questa 2007: 110–17, 119, πβ. Harsh 1967: 21.

iūuēntūtis.⁵⁶ ομοίως και όταν τονίζεται η πρώτη συλλαβή, λ.χ. *Capt.*286 (tr⁷): uīdēlīcēt.⁵⁷

(ζ) Βραχύνονται τα est και esse, όταν προηγείται μονοσύλλαβη λέξη με βραχύ φωνήεν, λ.χ. *Capt.*433 (tr⁷): mēam ěsse, 498 (an⁴): quīd ěst, 639 (tr⁷): nēqu(e) ěsse.⁵⁸

(8) Βράχυνση με έγκλιση:⁵⁹ Είναι το φαινόμενο κατά το οποίο σε μια λέξη η τελική μακρά συλλαβή (φύσει ή θέσει) μπορεί να γίνει βραχεία δεχόμενη τον τόνο της έγκλισης της ακόλουθης λέξης, λ.χ. sīquidem, ěquidem, quandōquidem, hīcquidem (*Capt.*823), hāequidem, μερικές φορές και nēquis, ěquis (*Capt.* 459), sīquid, quīquis, quīdquid, κ.ά.

ΒΑΣΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗ ΜΕΤΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. Νόμος του Jacobsohn (loci Jacobsohniani)⁶⁰

Ο Jacobsohn κατέδειξε ότι στους ιαμβοτροχαϊκούς στίχους ορισμένα σημεία συμπεριφέρονται μετρικά όπως ακριβώς το τέλος του στίχου. Πρόκειται για τα εξής στοιχεία: το όγδοο στοιχείο του ia⁶ (το τέλος του τέταρτου πόδα) και το τρίτο και ενδέκατο του tr⁷.⁶¹ Τα στοιχεία αυτά μπορούν να ληφθούν ως αδιάφορα (anceps ή brevis in longo). Επίσης στα σημεία αυτά είναι επιτρεπτή η χασμωδία.

Παραδείγματα εφαρμογής του Νόμου του Jacobsohn σε ia ⁶ και tr ⁷ των <i>Captivi</i>		
αριθμός στίχου	είδος μέτρου	Στοιχείο
11 ultumūs. accedito	ia ⁶	8
373 gratiam habeo	ia ⁶	8
387 petam id	tr ⁷	3

⁵⁶ Βλ. Questa 2007: 101–2.

⁵⁷ Εδώ η λέξη είναι σύνθετη και ακούγεται και δευτερεύων τόνος στην τρίτη συλλαβή. Κατά τον Elmer 1900 ad 934 ίδια περίπτωση έχουμε και στον στ. 934: pōtēstātem, αλλά η σωστή ανάλυση είναι pōtēstātem.

⁵⁸ Βλ. Questa 2007: 103–4.

⁵⁹ Lindsay 1900: 25, 1922: 73, Harsh 1967: 28, Questa 1967: 42, 71–8, Willcock 1987: 144, Soubiran 1988: 254–99, Christenson 2000: 63, Questa 2007, 153–5, 157–8, 161–171, De Melo 2011a: lxxxix.

⁶⁰ Βλ. Jacobsohn 1904: πβ. Questa 1967: 151–6, 2007: 279–86, MacCary–Willcock 1976: 217, Willcock 1987: 146, Soubiran 1988: 210–11, 262–3, 274–6, 293, Christenson 2000: 64.

⁶¹ Παρά τις αντιρρήσεις του Laidlaw 1936: 33–9, κυρίως 36–7, ο νόμος είναι αποδεκτός και για το τρίτο στοιχείο του tr⁷.

444 age tu	tr ⁷	3
476 tribu aperto	tr ⁷	3
478 dudum hinc	tr ⁷	3
530 machinōr astutiam	ia ⁶	8
828 homine adaeque	tr ⁷	3
862 agnum afferi	tr ⁷	3
933 filio immo	tr ⁷	11
973 Alidē Poliplusio	tr ⁷	11
995 quam ego	tr ⁷	3
1023 regrediōr audisse	tr ⁷	11

2. Νόμος των Bentley–Luchs⁶²

Όταν ένας ιαμβικός στίχος ή ημιστίχιο ή ένας τροχαϊκός σεπτενάριος λήγει σε ιαμβική λέξη, τότε δεν πρέπει να προηγείται αυτής άλλη ιαμβική λέξη ή πολυσύλλαβη λέξη που τελειώνει σε ίαμβο. Στους *Captivi* ο νόμος εφαρμόζεται γενικώς πλην ελαχίστων περιπτώσεων. Στους ia⁶ συνήθως ο προηγούμενος πόδας είναι σπονδειός⁶³ και στους tr⁷ έχουμε συνήθως τέλος λέξης με σπονδειακή μορφή (δύο ή τρία μακρά).⁶⁴ Συχνά ο προηγούμενος πόδας είναι ανάπαιστος στους

⁶² Βλ. Questa 1967: 188–94, 2007: 371–5, MacCary–Willcock 1976: 219, Willcock 1987: 148, Soubiran 1988: 372–4, 377–83, 385–9, 392–6, 398–401, Christenson 2000: 64, De Melo 2011a: xci. Ο Harsh 1967: 68–9 θεωρεί ότι ο νόμος αφορά όλο τον στίχο, εφόσον μπορούν να υπάρχουν σε κάθε στίχο συνεχόμενες ιαμβικές λέξεις, αλλά εφαρμόζεται πιο αυστηρά στο τέλος του στίχου. Επισήμανε (κυρίως 13, 66, 72, 73, 74, 93) ότι υπάρχουν συνδυασμοί δύο ιαμβικών λέξεων που αποτελούν στερεότυπες φράσεις και συνεπώς λεκτικές ενότητες, λ.χ. *malam cruce[m] (Capt. 469) bona fide* κ.ά, και οι οποίες δεν θεωρούνται ως δύο διαδοχικές ιαμβικές λέξεις (κατά τα δεδομένα και τους περιορισμούς του νόμου του Luchs). Επίσης στη φράση *patrem meum* η αντωνυμία υφίσταται συνίζηση και δεν αποτελεί ιαμβική λέξη.

⁶³ Λ.χ. *Capt.* 3, 30, 69, 114, 152, 184, 660, 708, 713, 755, 778, 909, 911.

⁶⁴ Λ.χ. *Capt.* 242, 265, 279, 310, 346, 372, 406, 445, 550, 607, 628, 653, 769, 865, 1015.

ιαμβικούς στίχους⁶⁵ ή σε tr⁷ το τέλος της προηγούμενης λέξης έχει αναπαιστική μορφή.⁶⁶ Σε λίγες περιπτώσεις η προηγούμενη λέξη είναι πυρρίχιος.⁶⁷ Παραβίαση του νόμου έχουμε στον στίχο 193 (ia⁶): trapelzītām| sīet, όπου του τελικού ιάμβου προηγείται ιαμβικό τέλος λέξης, και στον στίχο 920 (ia⁸): ūtī| uđlēt, όπου προηγείται ιαμβική λέξη· επίσης στους εξής tr⁷: 829: lārgī|tūr mīhi και 875: āūfū|gīt dōmo, με ιαμβικό τέλος λέξης.

3. Νόμος των Hermann–Lachmann⁶⁸

Δύο βραχέα ενός αναλυμένου μακρού ή anceps δεν μπορούν να είναι οι τελευταίες συλλαβές μιας πολυσύλλαβης λέξης (δηλαδή πολυσύλλαβη λέξη με πυρρίχιο τέλος). Ο νόμος εφαρμόζεται κατά κανόνα⁶⁹ με ελάχιστες εξαιρέσεις: *Capt.*8 (ia⁶): āltērūm, 558 (tr⁷): Hēgīō, 833 (ia⁴): pērlübēt, 834 (ia⁴): rēspīcē, 836 (ia⁷): nēscīō.⁷⁰

4. Νόμος του Ritschl⁷¹

Δεν πρέπει να τελειώνει πολυσύλλαβη λέξη ανάμεσα σε δύο βραχέα που προέρχονται από ένα αναλυμένο μακρό ή anceps· τα δύο βραχέα πρέπει να βρίσκονται στην ίδια λέξη εκτός αν έχουμε λεκτική ενότητα, δηλαδή εμπρόθετο προσδιορισμό ή συνδυασμό λέξεων, όπου η πρώτη λέξη (λ.χ. σύνδεσμος ή αντωνυμία) είναι στενά συνδεδεμένη με την επόμενη.⁷² Επίσης είναι δυνατό το πρώτο βραχύ να είναι

⁶⁵ Λ.χ. *Capt.*6, 22, 49, 57, 97, 124, 180, 373, 523, 719, 733, 919.

⁶⁶ Λ.χ. *Capt.*270, 299, 311, 329, 419, 446, 596, 599, 617, 626, 645, 807, 876, 951, 991, 1019.

⁶⁷ Λ.χ. *Capt.*5 (ia⁶), 196 (ia⁸), 405 (tr⁷), 558 (tr⁷), 745 (ia⁶), 856 (tr⁷), 869 (tr⁷), 921 (ia⁸).

⁶⁸ Πβ. *Questa* 1967: 129, 2007: 213–17, *MacCary–Willcock* 1976: 219, *Willcock* 1987: 148, *Christenson* 2000: 62, *De Melo* 2011a: xci.

⁶⁹ Χαρακτηριστικές περιπτώσεις έχουμε στους εξής στίχους: 4, 9, 25, 53, 128, 269, 277, 294, 313, 326, 366, 371, 409, 417, 440, 519, 540, 545, 600, 610, 622, 642, 736, 752, 793, 797, 802, 811, 814, 848, 865, 906, 911, 915, 935, 936, 942, 953, 962, 1002, 1005, 1020, 1035.

⁷⁰ Ωστόσο και οι πέντε αυτές περιπτώσεις απαντούν στον πρώτο πόδα, όπου ενδεχομένως η παραβίαση θεωρείται επιτρεπτή, πβ. *Rud.*513 (ia⁶): pīscībūs. Επιπλέον αποτελούν περιπτώσεις ιαμβικής βράχυνσης (βλ. σχετική ενότητα, περίπτωση (β)). Αλλά στον στ. 139 (ia⁶): flē(am)? ēgđōñē βρίσκεται στο πέμπτο πόδα. Ωστόσο, φαίνεται να αποτελούν παραβίαση πολλές περιπτώσεις δισύλλαβων λέξεων που έχουν κανονικά ή αποκτούν μορφή πυρρίχιου είτε με ιαμβική βράχυνση ή με αποκοπή του τελικού –s· αυτό συμβαίνει κυρίως στον πρώτο πόδα, όπου φαίνεται πως είναι επιτρεπτή η παραβίαση του νόμου, αλλά και σε άλλα σημεία του στίχου. Οι συνηθέστερες λέξεις είναι οι εξής: ego, mihi, tibi, sibi, ibi, ubi, bene, male, ita, magi(s), opu(s), sati(s), nimi(s), enim, quasi, nisi, apud, neque, nihil, κ.ά. και χαρακτηριστικές περιπτώσεις έχουμε στους εξής στίχους: 20, 22, 76, 88, 102, 133, 160, 193, 252, 253, 259, 312, 315, 327, 339, 347, 403, 404, 465, 466, 481, 560, 581, 597, 621, 623, 626, 628, 656, 694, 739, 741, 792, 824, 852, 859, 863, 892, 929, 945, 965, 966, 985, 992, 1000, 1008, 1028, 1034, κ.α.

⁷¹ Πβ. *Questa* 1967: 125–7, 2007: 209–13, *MacCary–Willcock* 1976: 219, *Willcock* 1987: 148, *Christenson* 2000: 62, *De Melo* 2011a: xci.

⁷² Υπάρχουν επτά τέτοιες περιπτώσεις στους *Captivi* (εμπρόθετοι προσδιορισμοί): 80: īn ō|cūlto (ia⁶), 536: īn īn|certo (ia⁸) και 250: īn hāc, 287: prop|tēr āuā|ritiam, 347: ād ēūm, 947: p|ō ēo, που είναι tr⁷. Επίσης στον στίχο 461 (tr⁷): ipsē sībī, όπου οι δύο αντωνυμίες αποτελούν λεκτική ενότητα (βλ. *Questa* 2007: 213 σημ. 4).

μονοσύλλαβο (ή δισύλλαβη εκθλιβόμενη λέξη), καθώς και να έχουμε δύο μονοσύλλαβες λέξεις (ή δισύλλαβο/-α εκθλιβόμενο/-α). Ομοίως ο νόμος αυτός δεν εφαρμόζεται στον πρώτο πόδα του στίχου. Στους *Captivi* εφαρμόζεται κατά κανόνα⁷³ πλην ορισμένων περιπτώσεων όπου παραβιάζεται: *Capt.*143 (ia⁶), 159 (ia⁶), 362 (ia⁶), 371 (ia⁶), 424 (tr⁷), 596 (tr⁷), 648 (tr⁷), 906 (tr⁷). Υπάρχουν, ωστόσο, πολλές ανεκτές παραβιάσεις του νόμου σε συγκεκριμένες περιπτώσεις: (1) στον πρώτο πόδα όταν το πρώτο βραχύ είναι (α) μονοσύλλαβο⁷⁴ ή (β) δισύλλαβο εκθλιβόμενο,⁷⁵ (2) σε οποιονδήποτε πόδα επίσης όταν το πρώτο βραχύ είναι: (α) μονοσύλλαβο⁷⁶ ή (β) δισύλλαβο εκθλιβόμενο,⁷⁷ ενώ στην πλειονότητά τους απαντούν σε tr⁷.

Παρατήρηση: Η πλειονότητα των μελετητών αναφέρει ότι οι νόμοι των Ritschl και Hermann-Lachmann δεν εφαρμόζονται πάντα και ότι συνήθως έχουμε παραβίαση στον πρώτο πόδα του στίχου. Ωστόσο, ο Questa 1967: 135–44, 2007: 221–44 αναλύει πολλές περιπτώσεις μη εφαρμογής των παραπάνω νόμων και τις εντάσσει σε ξεχωριστό νόμο υπό την ονομασία “norma delle sedi con licenza” («νόμος των θέσεων με ελευθερία»), ορίζοντας ότι το δεύτερο στοιχείο (δηλαδή στον πρώτο πόδα) όλων των μέτρων και το δέκατο στοιχείο (δηλαδή στον πέμπτο πόδα) των ιαμβικών και τροχαϊκών στίχων που έχουν μέση διαίρεση δεν δεσμεύονται από τους νόμους των Ritschl και Hermann-Lachmann.

5. Νόμος του Meyer⁷⁸

Όταν το τέλος μιας πολυσύλλαβης λέξης αντιστοιχεί στο τέλος ενός πόδα, τότε είναι καθαρός ίαμβος στις εξής περιπτώσεις: (α) στο τέταρτο και όγδοο στοιχείο του ia⁶, (β) στο τέταρτο και δωδέκατο στοιχείο του ia⁷ και του ia⁸. Σε ό,τι αφορά στον tr⁷ και τον tr⁸ ο νόμος Meyer εφαρμόζεται στο 7^ο και το 11^ο στοιχείο (που είναι τέλος πόδα)· αν εκεί τελειώνει λέξη, δεν πρέπει να προηγείται του στοιχείου αυτού μακρό (δηλαδή

⁷³ Λ.χ. 4, 5, 15, 29, 32, 57, 133, 253, 259, 281, 287, 299, 308, 310, 323, 382, 393, 396, 403, 409, 437, 461, 466, 472, 487, 543, 547, 595, 600, 609, 641, 724, 803, 811, 857, 871, 912, 928, 931, 958, 977, 1004, 1020, 1035.

⁷⁴ Λ.χ. στους στίχους *Capt.*684, 698, 710, που είναι ia⁶, στον στ. 224 (ia⁸) και στους εξής tr⁷: 244, 268, 279, 285, 295, 314, 334, 337, 341, 397, 426, 452, 455, 462, 480, 541, 550, 553, 561, 568, 569, 577, 580, 612, 620, 622, 623, 624, 631, 640, 650, 799, 802, 827, 831, 841, 879, 937, 942, 947, 959, 962, 968, 970, 983, 997, 1005, 1015, 1019, 1025.

⁷⁵ Λ.χ. στους ia⁶ *Capt.*41, 70, 366, 716 και στους εξής tr⁷: 249, 326, 421, 491, 877, 956, 957.

⁷⁶ Λ.χ. στους ia⁶ *Capt.*39, 363, 365, 762, στον ia⁸ *Capt.*773 και στους εξής tr⁷: 246, 249, 260, 321, 421, 429, 433, 461, 463, 489, 548, 591, 611, 793, 839, 902, 943, 961, 989, 1005.

⁷⁷ Λ.χ. στους στ. 148, 666, που είναι ia⁶ και στους εξής tr⁷: 290, 413, 415, 441, 489, 611, 640, 839, 959.

⁷⁸ Πβ. Questa 1967: 194–200, 2007: 383–6, Soubiran 1988: 337–68, 346–8, 354–64, Christenson 2000: 64.

η λέξη πρέπει να έχει ιαμβικό τέλος. Ο κανόνας τηρείται γενικά στους *Captivi*⁷⁹ πλην ορισμένων εξαιρέσεων: (α) σε ιαμβικούς στίχους: *Capt.*15 (8°): uēstrā, 24 (8°): Aē|tōlī, 27(8°): cōm|mērcār(i), 40 (8°): dōctē, 85 (8°): pāř|sītī, 86 (8°): rēdī|ērūnt, 91 (8°): nūllūm, 93 (8°): Aē|tōlī, 111 (4°): ēmī, 118 (4°): nūmquām, 192 (8°): sūb|dūcām,⁸⁰ όλοι ia⁶ και 914 (ia⁸): cārni. Και (β) σε προχαϊκούς: 258 (11°): praēsēnlī, 482 (11°): dīcltīs, 534 (7°) dōccīdī, 600 (11°): illī, 631 (7°): māliōr, 814 (11°): crūciānlī, 820 (11°): uēruēlcī, 822 (11°): mōrtāllēs, 879 (7°): gnāltūm, που είναι tr⁷, και στον στίχο 929 (11°): pōrltūm, που είναι tr⁸.

6. Νόμος των Fraenkel – Theirfelder – Skutsch⁸¹

Ένα αναλυμένο αδιάφορο στοιχείο (ή biceps) δεν μπορεί να συνοδεύεται από μακρό αναλυμένο σε δύο συλλαβές. Με άλλα λόγια, απαγορεύεται η αλληλουχία, όπου η αδιάφορη συλλαβή αναλύεται σε δύο βραχείες συλλαβές (υ υ) και ακολουθεί μακρό αναλυμένο σε δύο βραχείες συλλαβές (υ υ), δηλαδή μια αλληλουχία του τύπου (υ υ | ύ υ). Ο νόμος αφορά κυρίως στους αναπαιστικούς στίχους και τα cola Reiziana, λ.χ. 215 (an⁴): ěm ĩstūc mī cērt(um) ěrāt; cōncēd(e) hūc, 215a (c^f+c^f): ābīt(e) āb ĩstīs | ōbnōxī(i) āmbō. Στους *Captivi* σε ό, τι αφορά στους αναπαιστικούς στίχους και τα cola Reiziana ο νόμος τηρείται παντού. Στους τροχαϊκούς στίχους ο νόμος αφορά στις θέσεις όπου μπορεί να υπάρχει αναλυμένη anceps. Ωστόσο, φαίνεται ότι το φαινόμενο περιορίζεται στο δεύτερο στοιχείο (πρώτος πόδας), όπου υπάρχει αναλυμένη anceps σε δύο βραχέα. Αν υπάρχει ανάλυση, τότε το τρίτο στοιχείο δεν πρέπει να είναι δισύλλαβο (δηλαδή να αναλυθεί σε δύο βραχέα), εκτός αν ανάμεσα στα δύο βραχέα της αναλυμένης anceps υπάρχει έκθλιψη. Στους *Captivi* σε γενικές γραμμές ο νόμος τηρείται, ενώ παραβιάζεται στις εξής περιπτώσεις: 562: ět quīd(em) Ālcūmēūs, , 624: quīs illīc ĩgitūr, 797: ūmērū(s) ārīēs 906: nām s(i) ālīā mēmōrēm, 935: ūt bēnēfīcīūm, 942: ět ĩd ět ālīūd, 962: āt ěgō fācī(am), 1014: ill(i) <hīc> ĩndīcīūm, 1018: nūnc tībī pātēr.⁸²

⁷⁹ Λ.χ. Στους ιαμβικούς στίχους (α) ia⁶: *Capt.*6 (8°), 21 (8°), 33 (8°), 45 (4°), 46 (8°), 51 (4°), 119 (8°), 130 (8°), 150 (8°), 187 (8°), 363 (8°), 379 (8°), 530 (8°), 659 (8°), 691 (8°), 730 (4°) κ.ά και (β) ia⁸: 225(4°), 520(4°), 770(4°), 777(4°), 917(12°), 920(4°) κ.ά. Στους τροχαϊκούς στίχους (α) tr⁷: 443(7°), 469(11°), 574(7°), 588(11°), 649(11°), 1012(7°) κ.ά. (β) tr⁸: 531(7°) κ.α.

⁸⁰ Στους στίχους 702: prōrtēr, 746: prōrtēr που είναι ia⁶ δεν παραβιάζεται ο νόμος, γιατί το propter είναι πρόθεση που αποτελεί λεκτική ενότητα με την επόμενη λέξη, βλ. και Questa 2007: 388.

⁸¹ Βλ. Questa 1967: 144–5, 2007: 245–8, 458–9.

⁸² Εκτός από τους παραπάνω στίχους όπου το φαινόμενο εντοπίζεται στο δεύτερο και τρίτο στοιχείο του τροχαϊκού στίχου, υπάρχουν παρόμοιες αναλύσεις σε άλλα σημεία του στίχου στις εξής περιπτώσεις: 291: ěst ōrūs, Sāmīis, 323: ūbī mīnīm(e), 440: scīō fācīēt, 461: sībī quōd ědīt, 793: hōmō

7. Ο νόμος των Spengel–Meyer⁸³

Ο νόμος αφορά στον κρητικό τετράμετρο (cr⁴) και τον βακχιακό τετράμετρο (ba⁴). Στο τρίτο και στο ένατο στοιχείο του cr⁴ και στο πέμπτο και στο ενδέκατο στοιχείο του ba⁴ δεν επιτρέπεται τέλος πολυσύλλαβης λέξης, αν το προηγούμενο στοιχείο είναι μακρό ή δισύλλαβο. Οι εξαιρέσεις στον νόμο είναι ελάχιστες: στους *Captivi* δεν σημειώνεται καμία. Παραδείγματα εφαρμογής του νόμου: 214 (cr⁴): *fiāt ābscēdīt(e) hīnc*, || *nōs cōncēdāmūs hūc*, 228 (ba⁴): *āgēndūm (e)st* :: *ēr(o) ūt mē* || *uōlēs ēssē* :: *spērō*.

ΤΑ ΜΕΤΡΑ⁸⁴ ΤΩΝ *CAPTIVI*

1. Ιαμβικός σενάριος

(iambicus senarius, ia⁶)⁸⁵

Ο ιαμβικός σενάριος, το μέτρο που προσεγγίζει περισσότερο την κανονική ομιλία,⁸⁶ αποτελείται από έξι ιαμβικούς πόδες και έχει την εξής μορφή:

$$υ \acute{ } υ \acute{ } υ | \acute{ } υ | \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } υ \times$$

Συνήθως υπάρχει τομή μετά την άρση του τρίτου πόδα (πενθημιμερής τομή)⁸⁷ ή σπανιότερα μετά την άρση του τέταρτου πόδα (εφθημιμερής τομή). Καθαρός ίαμβος είναι μόνον ο έκτος πόδας, αλλά είναι δυνατό να έχει τη μορφή πυρριχίου (υύ), εφόσον η τελευταία συλλαβή είναι αδιάφορη (anceps). Όλοι οι υπόλοιποι πόδες μπορούν να αλλάξουν μορφή με ανάλυση της θέσης ή της άρσης ή και των δύο σε βραχεία ή με αντικατάσταση των βραχέων με μακρά. Έτσι κάθε ιαμβικός πόδας (υ $\acute{ }$) μπορεί να γίνει σπονδείο (– $\acute{ }$), ανάπαιστος (υ υ $\acute{ }$), δάκτυλος (– υ υ), τρίβραχος (υ υ υ) ή προκελευσματικός (υ υ υ υ).⁸⁸ Ένας ανάπαιστος σπάνια επιτρέπεται αμέσως μετά από έναν δάκτυλο ή έναν τρίβραχο. Ο προκελευσματικός απαντά σπάνια και συνήθως στον πρώτο πόδα. Ο Πλάυτος χρησιμοποιεί συχνά σπονδείο σε όλους τους

pūgillāt(um), 830: *ēcquis hōc āpērit*, 934: *ēt ēgō pōtēr(o)*, 961: *quōd ēgō fātēār*, 970: *sūptēr fūgērē pōtis*, 1002: *quāsī pātriciīs*.

⁸³ Βλ. *Questa* 1967: 224–6, 2007: 442–4.

⁸⁴ Βλ. *Hallidie* 1891: xv–xxxi, *Lindsay* 1900: 65–102, *Elmer* 1900: xxxiv–xxxviii, *Questa* 1967: 165–87, 207–45, *MacCary–Willcock* 1976: 221–9, *Smith* 1985: 6–7, *Willcock* 1987: 150–61, *Μέγα* 1993: 80–1, 137–8, 144–6, 169–74, 190–6, 199–205, *Christenson* 2000: 60–1.

⁸⁵ Βλ. *Questa* 2007: 332–41.

⁸⁶ Βλ. *Κικ. Orat.* 183–4, *Moore* 2012: 175.

⁸⁷ Η πενθημιμερής τομή του ia⁶ αποτελεί κλειδί για τη δομή του στίχου, χωρίζοντάς τον σε δύο ημιστίχια ίσης έκτασης, ενώ πριν και μετά την τομή έχουμε συμπτώση του μετρικού και λεκτικού τόνου, βλ. *Harsh* 1967: 79, *Questa* 2007: 332–3.

⁸⁸ Ο μετρικός τόνος στον ίαμβο τίθεται στο μακρό (υ $\acute{ }$) ή, αν αυτό αναλυθεί, στο πρώτο από τα δύο βραχεία (υύ), πβ. *Hallidie* 1891: xix.

πόδες,⁸⁹ ενώ στον ελληνικό ιαμβικό τρίμετρο εμφανίζονται στον πρώτο, στον τρίτο και στον πέμπτο πόδα.

Οι περισσότερες κωμωδίες αρχίζουν με *ia*⁶. Πρόκειται για το μέτρο του Προλόγου και των εισαγωγικών σκηνών, διότι στην αρχή ενός δράματος δίνονται οι απαραίτητες πληροφορίες για την υπόθεση και όσα έχουν προηγηθεί αυτής (*expositio*).⁹⁰ Οι *ia*⁶ απαγγέλλονται χωρίς μουσική επένδυση, ενώ όλα τα υπόλοιπα μέτρα της Ρωμαϊκής κωμωδίας (είτε προορίζονται για απαγγελία είτε είναι αδόμενα) συνοδεύονται από μουσική.⁹¹ Ενίοτε μεμονωμένοι *ia*⁶ παρεμβάλλονται μεταξύ άλλων μέτρων· στις περιπτώσεις αυτές, όπως και σε χωρία ή σκηνές σε *ia*⁶, η μουσική σταματά και η επιλογή αυτή ενδέχεται να εξυπηρετεί ποικίλους σκοπούς.⁹²

2. Ιαμβικός σεπτενάριος

(*iambicus septenarius, ia*⁷)⁹³

Ο ιαμβικός σεπτενάριος αποτελείται από επτά ιαμβικούς πόδες και μία αδιάφορη συλλαβή, δηλαδή:

$$υ \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } || υ | \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } \times$$

Έχει διαίρεση μετά τον τέταρτο πόδα, η οποία χωρίζει τον στίχο σε δύο ημιστίχια. Σ' αυτήν την περίπτωση, ο τέταρτος πόδας είναι καθαρός ίαμβος, συχνά με τέλος λέξης.⁹⁴ Αν δεν υπάρχει διαίρεση, τότε έχουμε τομή μετά την άρση του πέμπτου πόδα. Ισχύουν οι ίδιες αναλύσεις όπως και στον *ia*⁶. Αλλά ο έβδομος πόδας είναι συνήθως ίαμβος ή σπονδείος και σπάνια ανάπαιστος, σπανιότερα δάκτυλος ή προκελευσματικός. Όταν, όμως, ο στίχος τελειώνει σε μονοσύλλαβη λέξη, τότε ο έβδομος πόδας είναι πάντα ίαμβος. Φαίνεται ότι το μέτρο αυτό έχει ιδιαίτερη σχέση

⁸⁹ Εκτός, βέβαια, του τελευταίου πόδα.

⁹⁰ Πβ. Duckworth 1952: 373, Harsh 1967: 96–7, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 76, Moore 2012: 15, 175.

⁹¹ Βλ. Moore 2008: 3–46, 2012: 8–16, πβ. Duckworth 1952: 362, Beare ³1964: 222, Hunter 1985· ελλ.μετ.: 73–4, Marshall 2006: 204.

⁹² Πολύ συχνά πρόκειται για ρητά, όταν δηλαδή ένας χαρακτήρας με αφορμή τις εκάστοτε περιστάσεις γενικολογεί με στοχαστική διάθεση, βλ. Braun 1970: 23, 61, Moore 2008: 18, 2012: 175–6. Αλλού δίνουν την κατάλληλη έμφαση αναλόγως του περικειμένου. Μεμονωμένοι *ia*⁶ χρησιμοποιούνται σε σοβαρές στιγμές και κυρίως όταν μιλά κάποιος χαρακτήρας με διάθεση αντίθετη προς τις προθέσεις του βασικού ήρωα (όπως ένας *senex*) ή όταν ο δραματικός ποιητής επιδιώκει να δείξει ότι ένας χαρακτήρας ελέγχει την κατάσταση. Άλλοτε ενισχύουν την ηρεμία (κοινή χρήση σε σκηνές του τύπου «ηρεμία πριν από την καταιγίδα»), άλλοτε εκφράζουν κατάπληξη και μετάβαση σε στιγμές ιδιαίτερης σοβαρότητας ή συνοδεύουν τις αντιδράσεις χαρακτήρων στο άκουσμα ειδήσεων που προκαλούν έκπληξη ή ενόχληση ή ακόμη διαταγές για να γίνει ησυχία και με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η ησυχία στα δραματικά συμφραζόμενα. Έχουμε ακόμη χωρία και σκηνές σε *ia*⁶, που έχουν με πληροφοριακή λειτουργία ή εκτυλίσσονται σε σοβαρή ατμόσφαιρα. Βλ. Moore 2008: 17–19, 2012: 175–7, πβ. Hunter 1985· ελλ.μετ.: 76, Marshall 2006: 215–22, 224–5.

⁹³ Βλ. Questa 2007: 341–8.

⁹⁴ Πβ. Hardie 1920: 95.

με την κωμωδία,⁹⁵ θεωρείται ότι έχει ιδιαίτερη ζωντάνια,⁹⁶ μολονότι είναι ο πιο αργός από τους ιαμβο-τροχαϊκούς στίχους, καθώς εκφράζει συναισθήματα έντονης χαράς ή ενθουσιασμού, ενώ και ο Πλάυτος και ο Τερέντιος φαίνεται ότι το συνδέουν κυρίως με το ερωτικό αντικείμενο των ανδρικών χαρακτήρων.⁹⁷ Στους *Captivi* απαντούν ελάχιστοι *ia*⁷, συγκεκριμένα στους στίχους 224, 514/15 και 836/37.

3. Ιαμβικός οκτωνάριος

(*iambicus octonarius, ia*⁸)⁹⁸

Αποτελείται από οκτώ ιαμβικούς πόδες και έχει την εξής μορφή:

$$υ \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } || υ | \acute{ } υ \acute{ } υ \acute{ } υ \times$$

Έχει διαίρεση μετά τον τέταρτο πόδα, η οποία χωρίζει τον στίχο σε δύο ημιστίχια. Σε στίχο με διαίρεση ο τέταρτος πόδας είναι καθαρός ίαμβος, ενώ αν δεν υπάρχει διαίρεση, τότε υπάρχει τομή μετά την άρση το πέμπτου πόδα. Όλοι οι πόδες μπορούν να αλλάξουν μορφή με τις αναλύσεις που ισχύουν στον *ia*⁶.

Οι δύο δραματικοί ποιητές χρησιμοποιούν διαφορετικά τον *ia*⁸. Ο Τερέντιος τον χρησιμοποιεί σε μεγαλύτερη έκταση και με περισσότερες διαφορές. Ο Πλάυτος τον χρησιμοποιεί περισσότερο συχνά στον λόγο χαρακτήρων δούλων, ειδικά όταν αυτοί μεταφέρουν κάποια είδηση.⁹⁹ Στους *Captivi* δεν περιορίζεται σε χαρακτήρες δούλων, αλλά χρησιμοποιείται για να εκφράσει σπουδή και ενθουσιασμό στους στ. 770–1, 773–4, 776–80 (Εργάσιλος ως *seuius currens*) και αλλού: στ. 529 (Τύνδαρος), 533 (Ηγίων), 516–24 (Τύνδαρος), 536–40 (Τύνδαρος, Ηγίωνας–Τύνδαρος), 909–21 (*puer*, μία ολόκληρη σκηνή γραμμένη σε *ia*⁸): εκφράζει έκπληξη,¹⁰⁰ σε συνδυασμό με αγωνία ειδικά στους στίχους όπου μιλά ο Τύνδαρος, αλλά με κωμικές συνδηλώσεις στον μονόλογο του *puer*. Όταν η ένταση με την οποία αρχίζει η σκηνή φαίνεται ότι κατευνάζεται, τότε γενικά το μέτρο αλλάζει σε *tr*⁷.¹⁰¹ Τέλος, ευκαιριακά μιας σειράς

⁹⁵ Ο Βάρρων (*De serm. lat. fr.39 GRF*) τον ονομάζει *comicus quadratus*.

⁹⁶ Πβ. Lindsay 1922: 275, Duckworth 1952: 368.

⁹⁷ Βλ. Moore 2012: 184–9, πβ. Hallidie 1891: xxi.

⁹⁸ Βλ. Questa 2007: 348–54, Moore 2012: 180–4.

⁹⁹ Βλ. Tobias 1969: 55–88, 1979: 9, 15–18. Πβ. Marshall 2006: 228–9, Moore 2012: 180–4, ο οποίος, επεκτείνοντας τα συμπεράσματα του Tobias, επισημαίνει ότι το μέτρο αυτό χρησιμοποιείται κυρίως από δούλους που μεταφέρουν μηνύματα (είτε σε σκηνές όπου λαμβάνει χώρα το μοτίβο του *seuius currens* είτε γενικά σε σκηνές στις οποίες ένας δούλος μεταφέρει κάποια είδηση) και ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ο *ia*⁸ είναι το δεύτερο πιο συχνό μέτρο μετά τον *tr*⁷, ενώ περισσότερο από το 50% των *ia*⁸ του Πλάυτου απαντά σε σκηνές μεταφοράς μηνυμάτων με εμφανή παρατραγική χροιά.

¹⁰⁰ Πβ. Hallidie 1891: xxiii.

¹⁰¹ Πβ. Hallidie 1891: xxiii–xxiv. Βλ. *Capt.534*, 541–658, 772, 775, όλοι *tr*⁷. Του στ. 529 έπονται δύο *ia*⁶ (530, 532) μεταξύ των οποίων μεσολαβεί ένας *tr*⁷ (531). Ακολουθεί ένας *ia*⁸ (533) μετά τον οποίο έπονται ένας *tr*⁷ (534) και ένας *tr*⁸ (535). Οι εναλλαγές αυτές συνάδουν αφενός με τη σοβαρότητα του κινδύνου που διατρέχει ο Τύνδαρος και αφετέρου με την προσπάθεια που ο ίδιος καταβάλλει, ώστε να επινοήσει κάποιο σχέδιο για να αποτρέψει την αποκάλυψη της απάτης του, πβ. Lindsay 1900: 72.

ia⁸ προτάσσεται ένας tr⁷, ο οποίος ως καταληκτικός συμβαδίζει ως προς τον ρυθμό με τους επόμενους iάμβους,¹⁰² λ.χ. στους *Captivi* στα τρία σύντομα συστήματα ia⁸ 770–1, 773–4 και 776–80 προτάσσονται οι στ. 768–9, 772, 775 (tr⁷). Στους *Captivi* έχουμε ακόμη ένα σύστημα iamβικών στίχων (iambi continuati) στους στ. 195–200.¹⁰³

4. Ιαμβικός τετράμετρος ακατάληκτος

(iambicus quaternarius, ia⁴)¹⁰⁴

Αποτελείται από τέσσερις iamβικούς πόδες, δηλαδή:

$$U - U - U - U \times$$

Δεν έχει ούτε τομή ούτε διαίρεση. Ο τέταρτος πόδας είναι κατά κανόνα iάμβος.¹⁰⁵ Οι υπόλοιποι πόδες μπορούν αναλυθούν όπως στον ia⁶.

5. Ιαμβικός τετράμετρος καταληκτικός

(iambicus quaternarius catalectic, ia⁴)¹⁰⁶

Αποτελείται από τρεις iάμβους και μία αδιάφορη συλλαβή, δηλαδή:

$$U - U - U - \times$$

Δεν έχει τομή ή διαίρεση. Όλοι οι πόδες μπορούν να αλλάξουν μορφή με ανάλυση, όπως στον ia⁶.

6. Τροχαϊκός σεπτενάριος

(trochaicus septenarius, tr⁷)¹⁰⁷

Ο tr⁷ είναι το βασικό μέτρο της κωμωδίας, συνοδεύεται από μουσική, χρησιμοποιείται σε ποικίλα συμφραζόμενα και συνήθως συμβαδίζει με την εξέλιξη της δράσης.¹⁰⁸ Στους *Captivi* ανέρχεται στο 55% της συνολικής έκτασης στίχων.¹⁰⁹

¹⁰² Πβ. Hallidie 1891: xxiv.

¹⁰³ Με τον όρο «σύστημα» εννοούμε τη μετρική ενότητα που αποτελείται από στίχους του ίδιου μετρικού σχήματος, στους οποίους σε ακανόνιστα διαστήματα παρεμβάλλονται στίχοι του ίδιου σχήματος μεγαλύτεροι ή μικρότεροι ή καταληκτικοί, βλ. Μέγα 1993: 73, Willcock 1987: 161. Για τους iambi continuati των *Captivi*, βλ. Questa 1967: 177–8, 2007: 354–5, πβ. Moore 2012: 214–15 για γενικά. Στους στ. 195–200 πρόκειται για ένα σύστημα iamβικών στίχων, όπου έχουμε στίχους μεγαλύτερης έκτασης, όπως ia⁸, ανάμεσα στους οποίους μεσολαβούν βραχύτεροι στίχοι, όπως ia⁴, δηλαδή: ia⁸(195)· ia⁸(196)· ia⁴(197)· ia⁸(198)· ia⁸(199)· ia⁶(200). Πβ. Hallidie 1891: xxiv. Τα iamβικά συστήματα είναι πολύ συχνά σε cantica, βλ. Lindsay 1900: 72, όπως και στη συγκεκριμένη περίπτωση στους *Captivi*.

¹⁰⁴ Βλ. Questa 2007: 329–31.

¹⁰⁵ Αλλά είναι δυνατό να είναι και πυρρίχιος.

¹⁰⁶ Βλ. Questa 2007: 332.

¹⁰⁷ Βλ. Questa 2007: 359–69.

¹⁰⁸ Βλ. Moore 2012: 172–4, πβ. Duckworth 1952: 367.

¹⁰⁹ Βλ. Gerick 1998: 127, ο οποίος με τη μετρική/υφολογική μελέτη των tr⁷ σ' αυτήν την κωμωδία (κυρίως 137–48) επιχείρησε να καταδείξει ότι το συγκεκριμένο μέτρο συνδέει τους *Captivi* με την παραδοσιακή πλαυτιανή κωμωδία, επιτελώντας μια σημαντική λειτουργία ως φορέας των πολλαπλών και συχνά λεπτών μορφών του κωμικού και κυρίως του κρυμμένου, βαθύτερου ειρωνικού χιούμορ στα διάφορα στάδια της δράσης.

Αποτελείται από επτά τροχαϊκούς πόδες και μία αδιάφορη συλλαβή:

$$- \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - | \cup || - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} \times$$

Συνήθως υπάρχει διαίρεση μετά τον τέταρτο πόδα. Αν δεν υπάρχει διαίρεση, τότε έχουμε τομή μετά τη θέση του τέταρτου πόδα.¹¹⁰ Ο έβδομος πόδας είναι συνήθως τροχαίος, σπανιότερα τρίβραχυσ. Όλοι οι πόδες μπορούν να αλλάξουν μορφή, καθώς τόσο η θέση όσο και η άρση του τροχαίου μπορούν να αναλυθούν σε δύο βραχέα, ενώ τα βραχέα μπορούν με τη σειρά τους να αντικατασταθούν από μακρά. Έτσι κάθε τροχαίος μπορεί να γίνει σπονδείο (- -), ανάπαιστος (ύ υ -), δάκτυλος (- υ υ), τρίβραχυσ (ύ υ υ) ή προκελευσματικός (ύ υ υ υ). Ο τέταρτος πόδας, όταν ακολουθεί διαίρεση μπορεί να είναι τροχαίος, σπονδείο, τρίβραχυσ, ανάπαιστος, ακόμη και δάκτυλος.¹¹¹ Πρόκειται για το πιο κοινό μέτρο στη Ρωμαϊκή κωμωδία. Στα Λατινικά συνδέεται με την αίσθηση της προς τα εμπρός κίνησης, κάτι που είναι επίσης αποτέλεσμα του Λατινικού μετρικού συστήματος, είναι ιδιαίτερα κατάλληλο για ζωνρά συναισθήματα, εξίσου για διήγηση και για ζωνρό διάλογο και η σημαντικότερη λειτουργία του είναι ότι είναι μέτρο δράσης.¹¹²

7. Τροχαϊκός οκτωνάριος

(trochaicus octonarius, tr⁸)¹¹³

Αποτελείται από οκτώ τροχαϊκούς πόδες, δηλαδή:

$$- \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} || - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} - \acute{u} \times$$

Συνήθως έχει διαίρεση μετά τον τέταρτο πόδα. Όλοι οι πόδες (ακόμη και ο όγδοος) μπορούν να αναλυθούν, όπως και στον τροχαϊκό σεπτενάριο. Όταν υπάρχει διαίρεση τηρείται το βραχύ (άρση) του τέταρτου πόδα. Πρόκειται για τον σπανιότερο από τους ιαμβο-τροχαϊκούς στίχους της Λατινικής κωμωδίας. Χρησιμοποιείται ευκαιριακά και αποδίδει ενθουσιασμό ή συναισθηματική φόρτιση.¹¹⁴ υπάρχουν αλλού στον Πλαύτο (και στον Τερέντιο) μικρές σκηνές γραμμένες στο μέτρο αυτό, αλλά όχι στους *Capitini*. Συνήθως ένα χωρίο ενδέχεται να αρχίζει με tr⁸, που γρήγορα μεταβάλλεται

¹¹⁰ Βλ. Lindsay 1900: 75, Questa 1967: 181. Η διαίρεση του tr⁷, όπως και η πενθημιμερής τομή του ia⁶, αποτελεί κλειδί της δομής του στίχου, χωρίζοντάς τον σε δύο ίσης έκτασης ημιστίχια, ενώ συνήθως καταβάλλεται προσπάθεια για σύμπτωση του μετρικού και λεκτικού τόνου στον τέταρτο πόδα και συχνά το ίδιο συμβαίνει και στον πέμπτο, βλ. Harsh 1967: 47.

¹¹¹ Ο μετρικός τόνος πέφτει στο μακρό του τροχαίου (-ύ) ή αν αναλύεται σε βραχέα, στο πρώτο βραχύ (ύυ).

¹¹² Βλ. Moore 2012: 172-4· πβ. Hallidie 1891: xxviii, Harsh 1967: 43.

¹¹³ Βλ. Questa 2007: 369.

¹¹⁴ Βλ. Moore 2012: 177-80, πβ. Duckworth 1952: 367.

σε tr^7 . στους *Capitini* έχουμε τέτοια παραδείγματα: στ. 240–1 (tr^8) και 242–360 (tr^7), 928–9 (tr^8) και 930–1036 (tr^7).¹¹⁵

8. Τροχαϊκός τετράμετρος ακατάληκτος

(trochaicus quaternarius, tr^4)¹¹⁶

Αποτελείται από τέσσερις τροχαϊκούς πόδες, αλλά δεν έχει τομή ή διαίρεση, δηλαδή:

$$- \cup - \cup - \cup - \cup.$$

9. Τροχαϊκός τετράμετρος καταληκτικός

(trochaicus quaternarius catalecticus, $tr^{4^{\wedge}}$)¹¹⁷

Αποτελείται από τρεις τροχαϊκούς πόδες και μία αδιάφορη συλλαβή, δηλαδή:

$$- \cup - \cup - \cup \times$$

Δεν έχει τομή ούτε διαίρεση. Ο τρίτος πόδας είναι τροχαίος.

– Και στους tr^4 και στους $tr^{4^{\wedge}}$ μπορούν να παρατηρηθούν οι αναλύσεις που αναφέρθηκαν στον tr^7 .

10. Τροχαϊκή διποδία ή τροχαϊκός δίμετρος

(trochaica dipodia ή trochaicus dimeter, tr^2)¹¹⁸

Αποτελείται από δύο τροχαίους, δηλαδή:

$$- \cup - \cup \times$$

Χρησιμοποιείται σπάνια σε συνδυασμό με κρητικούς στίχους ως clausula.

11. Ιθυφαλλικός στίχος

(ithyphallicus, ith)¹¹⁹

Αποτελείται από τρεις τροχαίους, δηλαδή:

$$- \cup - \cup - \cup$$

Χρησιμοποιείται συχνά σε συνδυασμό με κρητικούς.

– Τα μετρικά σχήματα ia^4 , $ia^{4^{\wedge}}$, tr^4 , $tr^{4^{\wedge}}$, tr^2 , ia^2 , ith , είναι στενά συνδεδεμένα με τα πιο εκτεταμένα μέτρα και στην πλειονότητά τους σηματοδοτούν μια κατακλείδα ή τη μετάβαση ανάμεσα σε δύο σκέψεις ή είναι ανεξάρτητοι.¹²⁰

¹¹⁵ Πβ. Hallidie 1891: xxx.

¹¹⁶ Βλ. Questa 2007: 357–8.

¹¹⁷ Βλ. Questa 2007: 358–9.

¹¹⁸ Βλ. Questa 2007: 356.

¹¹⁹ Βλ. Questa 2007: 356–7.

¹²⁰ Βλ. Moore 2012: 189–90

12. Αναπαιστικός τετράμετρος ακατάληκτος**(anapaesticus quaternarius, an⁴)¹²¹**

Αποτελείται από τέσσερις αναπαίστους, δηλαδή:

$$U U \acute{U} U \acute{U} U \acute{U} U \times$$

Σε έναν αναπαιστικό στίχο οι ανάπαιστοι μπορούν να αντικατασταθούν από σπονδείο (– –), δάκτυλο (– ύ υ) ή προκελευσματικό (υ υ ύ υ).¹²² Η τελευταία συλλαβή είναι αδιάφορη, αλλά δεν μπορεί να αναλυθεί σε δύο βραχέα.

13. Αναπαιστικός τετράμετρος καταληκτικός**(anapaesticus quaternarius catalecticus, an⁴)¹²³**

Αποτελείται από τρεις αναπαίστους και μία αδιάφορη συλλαβή, δηλαδή:

$$U U \acute{U} U \acute{U} U \acute{U} \times$$

Ισχύουν και εδώ οι μεταβολές των αναπαίστων που αναφέρθηκαν στον αναπαιστικό τετράμετρο ακατάληκτο.¹²⁴ Η σύμπτωση μετρικού και λεκτικού τόνου στους αναπαιστικούς στίχους, ειδικά τους καταληκτικούς, είναι συνήθως ιδιαίτερα εύκολη.¹²⁵ Ο καταληκτικός ανάπαιστος χρησιμοποιείται ενίοτε ως *clausula* μετά από σειρά αναπαιστικών τετραμέτρων ακατάληκτων.¹²⁶

14. Κρητικός τετράμετρος**(creticus quaternarius, cr⁴)¹²⁷**

Οι κρητικοί στίχοι χρησιμοποιούνται στα *cantica* και στις μονωδίες. Οι κρητικοί προκαλούν την προσοχή περισσότερο από τα άλλα μέτρα εν μέρει εξαιτίας της ζωηρής φύσης του ρυθμού τους και εν μέρει διότι προσφέρουν τη δυνατότητα για εύηχο παιχνίδι με τις λέξεις· συχνά σε κρητικούς βρίσκουμε εύηχες επαναλήψεις λέξεων.¹²⁸ Εκφράζουν ποικίλα συναισθήματα και είναι κατάλληλοι για πολλά είδη

¹²¹ Βλ. Questa 2007: 446–8. Στις κωμωδίες του Πλάτου τα αναπαιστικά μέτρα αποδίδουν γενικά έντονα συναισθήματα, βλ. Moore 2012: 199–202. Ο Τερέντιος δεν χρησιμοποιεί ποτέ αναπαιστικά μέτρα στα ελάχιστα *cantica* που έχει, μολονότι είναι συνήθη στα *cantica* του Πλάτου, βλ. Hardie 1920: 64.

¹²² Η χρήση του προκελευσματικού είναι περισσότερο ελεύθερη στο πρώιμο Ρωμαϊκό δράμα, βλ. Hardie 1920: 63.

¹²³ Βλ. Questa 2007: 448–9.

¹²⁴ Ο Πλάτος χρησιμοποιεί επίσης αναπαιστικό σεπτενάριο, αναπαιστικό οκτωνάριο και αναπαιστικό δίμετρο, αλλά δεν απαντούν στους *Carmini*. Τα αναπαιστικά μέτρα είναι τα «προτιμώμενα» μέτρα του Πλάτου για τα *cantica*. Χρησιμοποιεί συχνότερα τον αναπαιστικό τετράμετρο (ακατάληκτο και καταληκτικό) έναντι των άλλων αναπαιστικών μέτρων, βλ. Lindsay 1900: 78–80. Στους Έλληνες δραματικούς ποιητές οι ανάπαιστοι σηματοδοτούσαν την επιβλητική είσοδο του Χορού ή ενός δεσπόζοντος προσώπου στη σκηνή. Ο Πλάτος τούς χρησιμοποιεί στα *cantica*, αλλά δεν υπάρχει χωρίο, όπου να περιγράφεται τέτοιου είδους είσοδος.

¹²⁵ Βλ. Hardie 1920: 65.

¹²⁶ Βλ. Hardie 1920: 65.

¹²⁷ Βλ. Soubiran 1988: 67, Questa 2007: 420–2.

¹²⁸ Βλ. Moore 2012: 194.

σκηνών (σε σοβαρά ή κωμικά συμφραζόμενα).¹²⁹ Περισσότερο συχνός είναι ο κρητικός τετράμετρος, ενώ σπανιότερα είναι τα άλλα κρητικά μέτρα. Αποτελείται από τέσσερις κρητικούς (– υ –), δηλαδή:

$$- \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} \times$$

$$\text{Σχήμα Questa 1967: 208: } - \times - - \text{υ} - - \text{υ} - - \text{υ} \times$$

Συνήθως έχει διαίρεση, η οποία χωρίζει τον στίχο σε δύο ημιστίχια, λ.χ. *Carp.* 211, 222, όχι, όμως απαραίτητα. Κάθε κρητικός μπορεί να αντικατασταθεί από πρώτο παίωνα (– υ υ υ, τέταρτο παίωνα (ύ υ υ –), μολοσσό (– – –) (κυρίως στον πρώτο και τρίτο πόδα), ευκαιριακά χορίαμβο (– υ υ –). Επίσης μπορεί να αντικατασταθεί από ιωνικό ελάσσονα (ύ υ – –) και από ιωνικό μείζονα (– – υ υ). Από τον τελευταίο πόδα αποκλείονται ο πρώτος παίων, ο ιωνικός μείζον και με ελάχιστες εξαιρέσεις ο μολοσσός.

15. Κρητικός τρίμετρος

(creticus ternarius, cr³)¹³⁰

Αποτελείται από τρεις κρητικούς, δηλαδή:

$$- \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} \times$$

$$\text{Σχήμα Questa 1967: 208: } - \times - - \text{ύ} - - \text{υ} \times$$

Και εδώ ισχύουν οι μετατροπές του κρητικού πόδα που αναφέρθηκαν στον κρητικό τετράμετρο.

16. Κρητική διποδία ή κρητικός δίμετρος

(cretica dipodia ή creticus dimeter, cr²)¹³¹

Αποτελείται από δύο κρητικούς, δηλαδή:

$$- \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} \times$$

$$\text{Σχήμα Questa 1967: 208: } - \text{υ} - \text{υ} - \text{υ} \times$$

Ισχύουν και εδώ οι ίδιες μετατροπές του κρητικού πόδα.

17. Κρητικόν κῶλον

(creticum colon, cr^c)¹³²

Η βασική του μορφή είναι η εξής:

$$- \times - \text{υ} (\text{υ υ}) \times$$

Ωστόσο, παρουσιάζει ποικιλία μορφών. Απαντά σπάνια. Συνηθέστερα συνδυάζεται με κρητικά ή τροχαϊκά μέτρα (λ.χ. κρητική διποδία) ή αποτελεί clausula. Στους

¹²⁹ Βλ. Moore 2012: 192, 194–6, πβ. Duckworth 1952: 370–1, Marshall 2006: 233.

¹³⁰ Βλ. Questa 2007: 419–20.

¹³¹ Βλ. Questa 2007: 417–19.

¹³² Βλ. Questa 2007: 422–5.

Captivi απαντά τέσσερις φορές, στους στ. 204 (´ υ ´ ´ ´), 217 (´ υ ´ υ ´), 222 (´ ´ ´ υ ´), όπου συνδυάζεται με κρητική διποδία και 835b (´ υ ´ υ ´), όπου είναι η clausula.

18. Βακχιακός τετράμετρος

(bacchiacus quaternarius, ba⁴)¹³³

Οι βακχείοι είναι το βραδύτερο μέτρο της Λατινικής κωμωδίας. Έχουν λιγότερες αναλύσεις από τα άλλα μέτρα και συνοδεύονται από μουσική. Η περισσότερο προσφιλής μορφή βακχιακού στίχου στον Πλάυτο είναι ο βακχιακός τετράμετρος, ενώ τα υπόλοιπα βακχιακά μέτρα χρησιμοποιούνται σπανιότερα. Τα βακχιακά μέτρα είναι κατάλληλα για να εκφράσουν σοβαρότητα (grauitas) ή θλίψη, ταιριάζουν στο ύφος μιας προσευχής, αλλά ενίοτε επίσης απαντούν σε κωμικά συμφραζόμενα.¹³⁴

Στους *Captivi* αυτό το μέτρο χρησιμοποιείται για να εκφράσει διάφορα συναισθήματα: λ.χ. όταν ο Ηγίων εκφράζει τη χαρά και την υπερηφάνεια του, αφού έχει κατευδώσει τον Φιλοκράτη (501, 504–5, επίσης ba²+ba^c=499 και ba^c+ba^c=506–506a), ή στη συνέχεια την απογοήτευσή του, αφού έχει ανακαλύψει ότι έπεσε θύμα εξαπάτησης από τους δύο αιχμαλώτους (781–3, 786–7, 789, επίσης ba^c+ba²=785 και ba²+ba^c=788), ενώ λίγες σκηνές αργότερα, όταν ο Φιλοπόλεμος επιστρέφει, εκφράζεται γεμάτος χαρά, απευθύνοντας μια ευχαριστήρια προσευχή στον Δία με το ίδιο μέτρο (στ. 922–5: επίσης 926–7=ba^c+ba²). Ο βακχιακός τετράμετρος αποτελείται από τέσσερις βακχείους (υ ´ ´), δηλαδή:

υ ´ ´ υ ´ ´ | ´ ´ || υ ´ ´ υ ´ ´ ×

Σχήμα Questa 1967: 214: × – – × – – || × – – × – ×

Συνήθως έχει διαίρεση μετά τον δεύτερο βακχείο. Αν δεν υπάρχει διαίρεση, τότε υπάρχει τομή μετά το πέμπτο στοιχείο. Ο βακχείος μπορεί να μετατραπεί σε μολοσσό (´ ´ ´), τέταρο παίωνα (υ υ υ ´), δεύτερο παίωνα (υ ´ υ υ), χορίαμβο (´ υ υ ´), ιωνικό ελάσσονα (υ υ ´ ´) ή ιωνικό μείζονα (´ ´ υ υ). Ωστόσο, η άρση που ακολουθεί τη διαίρεση σπάνια αναλύεται. Η ιαμβική βράχυνση δεν είναι συνήθης στους βακχιακούς στίχους.¹³⁵

¹³³ Βλ. Questa 2007: 433–6.

¹³⁴ Βλ. Moore 2012: 190–2, 197–9, πβ. Lindsay 1922: 289, Duckworth 1952: 370, Tobias 1969: 4–53, 1979: 9–15, Marshall 2006: 232.

¹³⁵ Βλ. Moore 2012: 197.

19. Βακχιακή διποδία ή βακχιακός δίμετρος (*bacchiaca dipodia* ή *bacchiacus dimeter*, ba^2)¹³⁶

Αποτελείται από δύο βακχείους, δηλαδή:

$$U \acute{\prime} \acute{\prime} U \acute{\prime} \acute{\prime}$$

Σχήμα Questa 1967: 214: $\times - - \times - \times$

Ισχύουν και εδώ οι μετατροπές του βακχείου που αναφέρθηκαν στον βακχιακό τετράμετρο.¹³⁷

20. Βακχιακόν κῶλον (*bacchiacum colon*, ba^c)¹³⁸

Η βασική του μορφή είναι η εξής:

$$\times \acute{\prime} \times \acute{\prime} \times$$

Συνήθως χρησιμοποιείται ως το δεύτερο και άλλοτε ως το πρώτο μέρος ενός στίχου, όπου το έτερο μέρος είναι βακχιακή διποδία (ba^2), ενώ τα δύο μέρη χωρίζονται με διαίρεση. Υπάρχει, ωστόσο, η δυνατότητα να συνδυάζονται δύο βακχιακά κῶλα. Το βασικό σχήμα μεταβάλλεται αποκτώντας ποικίλες μορφές. Στους *Captivi* έχει περιορισμένη παρουσία. Συγκεκριμένα απαντά στον στ. 499, όπου αποτελεί το δεύτερο μέρος του στίχου σε συνδυασμό με ba^2 και έχει τη μορφή $U U U - U -$, στους στ. 506–506α, όπου συνδυάζονται δύο ba^c , τα οποία χωρίζονται με διαίρεση και έχουν ως εξής: 506: $U - - U - \parallel U - - U -$, 506α: $U - - U - \parallel - U U - U - \cdot$ στον στ. 785, όπου αποτελεί το πρώτο μέρος του στίχου σε συνδυασμό με ba^2 και έχει τη μορφή $- - - U - \cdot$ στον στ. 788, όπου αποτελεί το δεύτερο μέρος του στίχου σε συνδυασμό με ba^2 και έχει τη μορφή $U - - U U - \cdot$ στον στ. 790, όπου έχουμε συνδυασμό δύο ba^c , τα οποία χωρίζονται με διαίρεση και έχουν ως εξής: $U - - U - \parallel - U U U - - \cdot$ στον στ. 926, όπου αποτελεί το πρώτο μέρος του στίχου σε συνδυασμό με ba^2 και έχει τη μορφή $- - - U U -$ και ομοίως στον στ. 927, όπου έχει τη μορφή $- - U - -$. Οι μορφές αυτές είναι μερικές από τις περισσότερο συχνές μορφές που έχουν τα βακχιακά κῶλα.¹³⁹

21. *colon Reizianum* (c^r)¹⁴⁰

Η βασική του μορφή είναι η εξής:

$$\times \acute{\prime} \times \acute{\prime} \times$$

¹³⁶ Βλ. Questa 2007: 430–1.

¹³⁷ Τα υπόλοιπα βακχιακά μέτρα (βακχιακός εξάμετρος (ba^6), βακχιακός τρίμετρος (ba^3) και βακχιακός δίμετρος καταληκτικός (ba^2)) δεν απαντούν στους *Captivi*.

¹³⁸ Βλ. Questa 2007: 426–8, 437–8, Moore 2012: 191–2.

¹³⁹ Βλ. Questa 1967: 218, 2007: 426–8.

¹⁴⁰ Βλ. Questa 2007: 249, 461 και για τη χρήση του στο δραματικό πλαίσιο βλ. Moore 2012: 203–6.

Το c^f συνδυάζεται με άλλα μέτρα (ιαμβικά, αναπαιστικά, βακχιακά) ή αποτελεί *clausula*. Ο συνδυασμός ia^4+c^f συνιστά τον *versus Reizianus*.¹⁴¹ Το βασικό σχήμα παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία ως προς τη μορφή. Στους *Captivi* το *colon Reizianum* απαντά σε περιορισμένη έκταση, ενώ ο *versus Reizianus* δεν απαντά καθόλου. Στον στ. 215a έχουμε συνδυασμό δύο ημιστιχίων, εκ των οποίων το καθένα είναι ένα c^f και έχουν τη μορφή $υ - υ - - || - - υ - -$. Στον στ. 507 έχουμε c^f στο δεύτερο μέρος του στίχου· συνδυάζεται με ia^4 και έχει τη μορφή $υ - - υ - -$.¹⁴² Στον στ. 508 έχουμε c^f στο δεύτερο μέρος του στίχου· συνδυάζεται με an^4 και έχει τη μορφή $- υ υ - - - -$. Τέλος, στον στ. 510a έχουμε ένα μεμονωμένο c^f , που αποτελεί *clausula* και η μορφή του είναι η εξής: $υ - υ υ - -$. Οι μορφές που παρουσιάζει το c^f εδώ είναι από τις βασικές μορφές που μπορεί να λάβει.¹⁴³

¹⁴¹ Βλ. *Questa* 1967: 249, 2007: 461.

¹⁴² Βλ. *Questa* 2007: 477.

¹⁴³ Βλ. τα σχήματα που έχει περιγράψει ο Lindsay 1900: 99–100.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ¹⁴⁴

Στο παράρτημα αυτό δίνουμε μια συνοπτική εικόνα των γλωσσικών στοιχείων που εμφανίζονται στους *Captivi* και τα οποία σχολιάζουμε στο υπόμνημα, με σκοπό την καλύτερη ενημέρωση του αναγνώστη. Αναφέρουμε σε σχετική έκταση ενδεικτικά παραδείγματα.

1. Αρχαϊκά στοιχεία

1. Χρήση αρχαϊκών τύπων ορισμένων αντωνυμιών. Συγκεκριμένα:

(α) Σποραδικά εμφανίζονται οι εξής αρχαϊκοί τύποι: από την προσωπική αντωνυμία: *med, ted* (αιτιατική ή αφαιρετική ενικού, 405¹⁴⁵)· από την οριστική αντωνυμία *is, ea, id*: η γενική πληθυντικού του αρσενικού *eum* (αντί *eorum*)· η γενική ενικού *neminis* της αόριστης αντωνυμίας *nemo*· από τη δεικτική αντωνυμία *hic, haec, hoc* οι τύποι: *huiusce* (γενική ενικού αρσενικού), *hisce* (ονομαστική πληθυντικού αρσενικού), *horunc* (431, γενική πληθυντικού αρσενικού), *hosce* (αιτιατική πληθυντικού αρσενικού, 500), *hasce* (αιτιατική πληθυντικού θηλυκού), *hisce* (αφαιρετική πληθυντικού αρσενικού)· η ερωτηματική αντωνυμία *quous, -a, -um* («τίνος») αντί *cuius, -a, -um*· η αφαιρετική *qui* (αντί *quo*) της αντωνυμίας *qui, quae, quod* (είτε της αόριστης είτε της αναφορικής, 581) ή της ερωτηματικής (*quis, quis, quid* ή *qui, quae, quod*). Επίσης ο τύπος *hoc* του επιρρήματος *huc* (480).

(β) Σχετικά πιο συχνή είναι η εμφάνιση των εξής τύπων της δεικτικής αντωνυμίας *ille, illa, illud*: *illic* (ονομαστική ενικού αρσενικού) (277, 279, 366, 593, 624, 654), *illaec* (ονομαστική ενικού θηλυκού), *illuc* (ονομαστική ενικού ουδετέρου), *illunc* (αιτιατική ενικού αρσενικού, 593), όπως και το επίρρημα *illic* και *illi* (278,¹⁴⁶ 323, 334, 341). Ωστόσο, οι αντίστοιχοι κλασικοί τύποι χρησιμοποιούνται σε μεγαλύτερη έκταση.

¹⁴⁴ Η σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται στην κατά περίπτωση συζήτηση στο υπόμνημα και στην ενότητα Βιβλιογραφία.

¹⁴⁵ Η αιτιατική ενικού *med* παραδίδεται από τα BD και επιλέγεται από τους εκδότες για να αποφευχθεί η χασμωδία.

¹⁴⁶ Με τη διόρθωση του Bothe 1809, βλ. ad loc.

(γ) Συχνή είναι η χρήση των εξής τύπων της δεικτικής αντωνυμίας *iste, ista, istud*: *istic* (ονομαστική ενικού αρσενικού, 421, 547,¹⁴⁷ 548, 549, 623, 990), *istaec* (ονομαστική ενικού θηλυκού), *istoc* (317)¹⁴⁸ και *istuc* (ονομαστική ενικού ουδετέρου), *istunc* (αιτιατική ενικού αρσενικού), *istanc* (αιτιατική ενικού θηλυκού), *istuc* (αιτιατική ενικού ουδετέρου), *istaec* (αιτιατική πληθυντικού ουδετέρου), *istoc* (αφαιρετική ενικού ουδετέρου) και το επίρρημα *istic*. Παράλληλα χρησιμοποιούνται και οι αντίστοιχοι κλασικοί τύποι αλλά σε μικρότερη έκταση. Επίσης *ipsus* αντί *ipse* (279, 640, 990).

2. Χρήση των αρχαϊκών τύπων της υποτακτικής: οι αρχαϊκοί τύποι της υποτακτικής ενεστώτα *siem, siet* (560, 626) και *fuas* (431, 443), *fuat* (260) αντί των κλασικών τύπων *sim, sis, sit, duis* αντί του κλασ. *des* (331), *perduis* αντί του *perdas* (728), *edit* αντί του *edat* (461, 463), *creduis* αντί του *credas* (605), *possiet* αντί του *possit* (996), *mauelim* (516) και *mauelis* (270) αντί των *malim* και *malis*: ακόμη ο αρχαϊκός τύπος υποτακτικής παρακειμένου *dixis* (149) αντί του κλασικού *dixeris*, *induxis* (149) αντί του *induxeris* και *faxis, faxit* (622), *faxint* (172) αντί των *feceris, fecerit, fecerint*.

3. Διάφοροι ρηματικοί τύποι: η οριστική ενεστώτα *incipisso* αντί *incipio*: η οριστική μέλλοντα ή τετελεσμένου μέλλοντα *faxo* (124) αντί του *faciam* ή *fecero*: η οριστική μέλλοντα *reconciliasso* (576) αντί του *reconciliabo*, το αρχαϊκό απαρέμφατο μέλλοντα α' συζυγίας *reconciliassere* (168), όπως σε πέντε ακόμη περιπτώσεις στον Πλάτο, βλ. *impetrassere* (*Aul.*687, *Cas.*271, *Mil.*1128, *St.*71) και *oppugnassere* (*Am.*210): η οριστική ενεστώτα *danunt* (819) αντί του *dant* (του ρ. *dare*): η οριστική μέσου μέλλοντα *scibitur* (785) αντί του *scietur* (του ρ. *scire*): η οριστική μέλλοντα *audibis* αντί του *audies* (619): η οριστική παρατατικού *aibat* (561) αντί του *aiebat* (του ρ. *aio*): η οριστική μέλλοντα *custodibitur* (729) αντί του *custodietur* (του ρ. *custodire*). Τα ρ. *exauspicare* (766) και *munerare* (935) χρησιμοποιούνται ως ενεργητικά (αρχαϊκοί τύποι) αντί των *auspicor, muneror*, δηλαδή αποθετικά. Απαντούν επίσης τα ρήματα *inaudio* (301) αντί του *inaudio* και το *rebitere* (380).

4. Διάφοροι γραμματικοί τύποι: *potis* (*es* ή *est*) αντί των *potes* ή *potest* (89, 970) και *pote* (*est*) αντί *potest* (398): η γενική πληθυντικού *deum* αντί *deorum* (324): ο σύνδεσμος *donicum* αντί *donec* (339): ο σύνδεσμος *ast* αντί για *et si* ή *at si* (683): το ουσιαστικό *gnatus* (19, 310, 1021) αλλά και η μετοχή παρακειμένου (του ρ. *nascor*)

¹⁴⁷ Με την προϋπόθεση ότι δεχόμαστε τη διόρθωση του Luchs, βλ. *ad loc.*

¹⁴⁸ Βλ. *ad loc.*

gnatus αντί του natus (891)· η προστακτική dice αντί του dic (359)· το επίρρημα interdius αντί του interdiu (730).

5. Απαρέμφατο μέσου ενεστώτα σε –ier αντί –i: mendicariier (13), censerier (15), monerier (396), mittier (438), adipiscier (483), imitariier (485), ludificariier (487, 490), insputariier (553), irascier (840) κ.ά. Οι τύποι αυτοί απαρεμφάτων συνυπάρχουν με τους αντίστοιχους κλασικούς τύπους.

6. Αρχαϊκοί τύποι ουσιαστικών: labos (196), κατά τον Lindsay 1900 ad loc., πιθανότατα ήταν ο τύπος που χρησιμοποιούσε κατά κανόνα ο Πλάυτος, πβ. *Mer.*72, *Trin.*271, *Truc.*521.

7. Κατά κανόνα χρησιμοποιείται ο τύπος της κατάληξης της αιτιατικής του πληθυντικού των ονομάτων της 3^{ης} κλίσης σε –is αντί –es· επίσης σποραδικά ο τύπος της ονομαστικής του πληθυντικού σε –is αντί –es.

2. Λέξεις και φράσεις της ομιλούμενης Λατινικής

Εδώ καταγράφονται συνοπτικά λέξεις και εκφράσεις που απαντούν στους *Carmini* και η έρευνα έχει επισημάνει ως στοιχεία που ανήκουν στην ομιλούμενη Λατινική.

1. Επιφωνήματα: (α) πρωτεύοντα: aha, eheu, eho, eia, hem, heus, oh, uae+δοτική, και τα Ελληνικής προέλευσης attat και eugepae, (β) ομοτικά επιφωνήματα: hercle, edepol, pol, (γ) προστακτικές επιφωνηματική χροιά, λ.χ. abi, age, apage, tene, uide, κ.ά. Εδώ εντάσσεται και το agedum («εμπρός»), σύνθετο από το age+dum (προστακτική + το μόριο dum, ελλ. *ἄγε δή*)· ωστόσο, διαφορετική είναι η περίπτωση όπου το –dum προσαρτάται σε κανονική προστακτική, δηλ. memora–dum (983).

2. Οι οριστικές παρακειμένου perii και occidi, όπως και η λέξη ilicet (ire + licet, «αλοίμονο»).

3. Αιτιατική της αναφώνησης.

4. Απαρέμφατο της αναφώνησης ή της αγανάκτησης (infinitivum indignantis).

5. Οι εξής χαρακτηριζόμενες ως δεικτικές λέξεις: eccum, cedo, em (που έχουν επίσης επιφωνηματική χροιά).

6. Επικλήσεις θεοτήτων αλλά και επικλήσεις γενικά, λ.χ. di uostram fidem, di immortales, Iuppiter supreme, pro di immortales, per+αιτιατική (όπως per dextram), κ.ά.

7. Στερεότυπες ευχές ή κατάρες, λ.χ. *di te omnes adiuuant, di te bene ament, ita di deaeque faxint, Iuppiter te dique perdant*, κ.ά., στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η υβριστική κατάρα *abi in malam rem*.
8. Ευχές γενικά ή κατάρες που εισάγονται συνήθως με το *utinam* ή το *ut*.
9. Επιφωνηματικές φράσεις (ή προτάσεις) που εισάγονται με *ut* («πώς!», «τι!»), *quam* («πώς!», «πόσα!»), *quantus*, -a, -um («πόσος!», κλπ.).
10. Ρήματα παράκλησης ή ευγένειας, όπως *obsecro, oro, quaeso, obtestor*, κοντά σε προστακτικές ή ερωτήσεις και τα *sis* (= *si uis*) και *sultis* (= *si uultis*), που ενισχύουν προσταγές.
11. Το μόριο *ne* με βεβαιωτική σημασία.
12. Ύβρεις, λ.χ. *uerbero, furcifer, mastigia, scelestus, uolturi*, κ.ά.
13. Στερεότυπες ερωτήσεις όπως *quid est?, quid?, quid (tu) ais?*, κ.ά. Ερωτήσεις που εισάγονται με συγκεκριμένους ρηματικούς τύπους σε συντετμημένη μορφή μαζί με το ερωτηματικό μόριο *ne*, λ.χ. *uiden...?, ain...?, audin...?, uin...?, pergin...?*, κ.ά. Επίσης, η στερεότυπη φορμουλαϊκή ερώτηση *numquid uis?*, που δηλώνει την αποχώρηση ενός προσώπου από τη σκηνή (191, 400, 448).
14. Στερεότυπες απαντήσεις, όπως *maxime, optume, planissime, ita, faciam, satis*, κ.ά.
15. Φράσεις ευχαριστίας, λ.χ. *gratias ago, gratiam habeo, bene facis, benigne facis*.
16. Φράσεις ευτελισμού, λ.χ. *nihili facere, paruī aestumare, terrunci facere*.
17. Το ρήμα *cesso* συνήθως σε ερώτηση του τύπου *quid cessas...?* («γιατί καθυστερείς...;»).
18. Ισχυρές αρνητικές λέξεις στη θέση του *non*, όπως *minime, neque, nihil (nil), numquam*, κ.ά.
19. Υποκοριστικά, τα οποία άλλοτε εκφράζουν τρυφερότητα, λ.χ. *filiolus*, άλλοτε υποτίμηση, λ.χ. *homunculi*. Απαντούν επίσης υποκοριστικά επιθέτων, λ.χ. *paruulus, meliusculus*, κ.ά. ή επιρρημάτων, λ.χ. *aliquantillum, perpauxillum*, κ.ά.
20. Πλεονασμοί συνήθως με επιρρήματα που επιτείνουν τη σημασία του ρήματος, συνδυασμοί λέξεων με την ίδια σημασία και συσσώρευση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό.
21. Θαμιστικά ρήματα στη θέση των συνηθισμένων τύπων, τα οποία δίνουν ζωντάνια στην έκφραση.
22. Συντετμημένοι τύποι ρημάτων όπως *dixiti, compararunt, permutastis, memorasti*, κ.ά., που ενδεχομένως εξυπηρετούν το μέτρο.

23. Στερεότυπες λέξεις χαιρετισμού, λ.χ. *salve, uale, uale atque salve*, κ.ά.
24. Φράσεις οικειότητας· περιορίζονται στις εξής φράσεις: *pater mi* και *gnate mi*, από τις οποίες η πρώτη χρησιμοποιείται μία φορά (936) και η δεύτερη τρεις (1006 (bis), 1021) προς το τέλος της κωμωδίας, προφανώς λόγω της πλοκής.
25. Το φαινόμενο της έλλειψης και της αποσιώπησης, ένα στοιχείο ιδιαίτερα συχνό στον Τερέντιο, εδώ είναι ιδιαίτερα περιορισμένο. Η έλλειψη περιορίζεται μόνο στις ελλειπτικές ερωτήσεις και απαντήσεις· πρόκειται για συχνό φαινόμενο στην κωμωδία στις αντιλαβές ανάμεσα στους συνομιλητές. Επίσης διαπιστώνονται συνήθειες παραλείψεις όσων «ευκόλως εννοούνται», που αποτελούν γενικό κανόνα του συντακτικού. Οι αποσιωπήσεις είναι ελάχιστες.
26. Ιδιαίτερα συχνά ενισχύεται η σημασία επιθέτων ή ρημάτων με τα προθήματα *per-* (λ.χ. *pertenax, perdoceo, perlubet, perpetior*, κ.ά.), *de-* (λ.χ. *defleo, dehortor*, κ.ά.), *prae-* (λ.χ. *praeopto*), κ.ά.
27. Πλήθος επιρρημάτων δίνουν έμφαση στη σημασία των ρημάτων, λ.χ. *extemplo, continuo, ilico, rursum, sursum, profecto, uorsum, assiduo, nunciam, semel*, κ.ά. Τα επιρρήματα συμβάλλουν στη σαφήνεια, πληρότητα και ζωντάνια του λόγου των προσώπων. Μερικά από αυτά παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως τα *equidem* και *enimvero*, που έχουν βεβαιωτική σημασία και το *modo*, που άλλοτε χρησιμοποιείται με τη σημασία «μόλις», «πριν από λίγο» και άλλοτε σημαίνει «μόνον». Με τη δεύτερη σημασία συχνά συνοδεύει προστακτικές επιτονίζοντας την προσταγή. Το επίρρημα *immo* με αντιθετική σημασία προηγείται συνήθως διορθωτικής απάντησης· πρόκειται για το σχήμα της επιδιόρθωσης, το οποίο προσδίδει ζωντάνια στον κωμικό διάλογο.
28. Υπάρχουν επίσης συντάξεις και φράσεις που αντιπροσωπεύουν την καθημερινή ομιλία, τις οποίες σχολιάζουμε στο υπόμνημα.

3. Το Ελληνικό λεξιλόγιο

Στους *Captivi* απαντούν αρκετές Ελληνικές λέξεις, οι οποίες κατά κανόνα εντάσσονται στο κλιτικό σύστημα της Λατινικής.

1. Οι λέξεις: scaenam (60), chorgio (61),¹⁴⁹ tragoediam (62), colaphos (88), techinis (642), platea (795), ballista (796), catapulta (796), basilicas (811), agoranomum (824), obsonant (474), horaeum, trigonum, cetus (851), scombrum (851).
2. Οι εξής λέξεις, τις οποίες οι εκδότες γράφουν με διαφορετική ορθογραφία: trapezita – tarpezita (193, 449), singraphum – syngraphum – sungraphum (450, 506), sicophantiis – sycophantiis (521), philacam – phylacam (751), optalmiam – ophthalmiam – ophthalmiam (850) και τα ονόματα Poliplusio – Polyplusio (271, 973), Tensaurochrusonicochrysidis – Thensaurochrysonicochrysidis (285, 633) και Tindarus – Tyndarus (σε όλη την κωμωδία).
3. Τα επιφωνήματα attat (664) και eugerae (274, 823) και η επιφωνηματική προστακτική arage (209).
4. Ο όρος dolus ως δευτερόκλιτο Λατινικό ουσιαστικό απαντά με μεγάλη συχνότητα (35, 47, 222, 642, 653, 755).
5. Οι όρκοι του Εργασίλου (880-883).

4. Άλλα στοιχεία του λόγου

Σχήματα λόγου, λογοπαίγνια, νεολογισμοί, παροιμίες και παροιμιακές εκφράσεις αφθονούν και στους *Captivi*. Κυρίαρχο στοιχείο, όμως, του ύφους του Πλαύτου είναι οι μεταφορές, οι οποίες ενίοτε είναι εκτενείς κατά τη συνήθη πρακτική του Πλαύτου. Όλα αυτά τα στοιχεία σχολιάζονται διεξοδικά στο υπόμνημα.

¹⁴⁹ Μολονότι η αλλαγή του ελλ. –η– σε –α– ενδέχεται να οφείλεται στη λατινική μεταγραφή των όρων, πιθανώς παράλληλα αντιπροσωπεύει το δωρικό –α– αντί του αττικού –η–, που με τη σειρά του ενδεχομένως προδίδει προέλευση από τις Ελληνικές πόλεις της Magna Graecia.

SUMMARY

Title of PhD Thesis: “T. Macci Plauti *Captivi*: A Commentary”

Name of PhD candidate: Areti Kirkopoulou

The dissertation offers a modern commentary on Plautus’ *Captivi*, a *desideratum* in Plautine studies since Lindsay’s massive commentary and the minor editions of the play followed by explanatory notes in the beginnings of the previous century. The dissertation is divided in four parts: the Introduction, the Latin text, the Translation of the text in Modern Greek, and the Commentary. It is completed with the Conclusions, the *Cospectus metrorum*, four Appendices (1. Textual criticism, 2. Colometry, 3. Prosody. Metrical phenomena. Laws of Plautine meter. The meters of the *Captivi*, 4. Language), the English summary, Bibliography, and the *Index locorum*.

The Introduction contains an overview of basic topics discussed at length in the commentary: the characters of the play, the dramatic values of the *Captivi*, as well as the traditional, original, and metatheatrical features of the motif of deception. Other topics addressed are the question of the lost Greek original and of plautine originality in this comedy (the “Plautinisches” and the thorough Plautine transformation of the Greek original are discussed in the commentary), and the question of the dating of the comedy; with the necessary caveats it is proposed that the performance of the *Captivi* took place in the *ludi uotiuvi* of 186 B.C. The Introduction closes with an overview of the manuscript tradition of the text and of the indirect tradition, the *stemma codicum*, and a reference to the modern editions of the text, as well as the conventional nature of the five–act division, the problem of the colometry of the *cantica*, and the difficulty of the text distribution to the speakers in seven doubtful points.

The text of the dissertation is that of the new edition by A. Torino (2013) in the *Editio Plautina Sarsinatis* (Urbino), with alterations in some readings, in matters of punctuation, and in the distribution of the text to the speakers in some of the problematic points. Almost all previous editions of the text were also carefully consulted, as well as Questa 1995 for the *cantica*. The dissertation also offers the first translation of the comedy in Modern Greek.

The structure of the commentary follows the conventional five–act division of the play, and the arrangement in the respective scenes. The notation of the acts and

scenes is used only for the reader's convenience, and for the purpose of the better arrangement of the dissertation into chapters. The annotation of every scene is preceded by an introductory note that falls into separate sections. First is presented the content of each scene, then the delineation of its characters, then their linguistic and stylistic characterization, and the function of the scene (whether it promotes the plot, or it serves other dramatic purposes). Other topics under discussion are the standard comic motifs and possible Plautine extension and original treatment of the Greek model; general remarks on meter and music, and discussion of questions of scenic presentation are also included. The commentary is oriented towards the examination of the language of Plautus' text (morphology, grammar, lexicon and syntax), meter, prosody, and textual criticism. The majority of the textual problems are discussed, together with the respective conjectures and emendations, and the arguments for the options adopted in each case in the text of the dissertation. Observations on grammar, lexicon, syntax, and style are followed by examples from Plautus and other writers, and special emphasis is given on Plautus' style, as well as the linguistic and stylistic characterization of the play's characters; the features of their speech are summarized in the dissertation's Conclusions. Many references are made to meter either with reference to the textual emendation or for its stylistic effect, or also for the dramatic effect achieved by the changes of meter and music in the *cantica* and across the different stages of the action. Moreover, Plautus' dramaturgy, the character portrayal, the essence and the forms of humor and the overall tone of the play, the theatrical practices as seen in it, and its social contextualization through discussion of the versions and views of slavery each of the character represents in the play, are all questions thoroughly addressed anew in this dissertation. This gives a fresh understanding and interpretation of Plautine dramatic aesthetics and originality in the *Captivi*, and of the special place of the play in the Plautine *corpus* and in Roman Republican comedy in general.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Εκδόσεις, υπομνήματα και μεταφράσεις:

- Allison, R. (1942), “The Captives”, στο Duckworth, G. E. (ed.) (1942), *The Complete Roman Drama, vol. I*, New York: 224–73
- Arnott, W. G. (1996a), *Alexis: The Fragments. A Commentary*, Cambridge
- (1996b), *Menander, vol. II, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (1997), *Menander, vol. I, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (2000), *Menander, vol. III, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- Barber, G. E. (1900), *The Captivi of Plautus, edited with Notes and Stage Directions*, Boston
- Barsby, J. (1986), *Plautus Bacchides, with an Introduction, Translation and Commentary*, Warminster
- (1999), *Terence: Eunuchus*, Cambridge
- (2001), *Terence, vol. I–II, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- Bothe, F. H. (1809), *M. Atti Plauti comoediarum, t. I, in usum elegantiorum hominum*, Berolini
- (1811), *M. Atti Plauti comoediarum, t. IV, in usum elegantiorum hominum*, Berolini
- (1821), *M. Atti Plauti comoediae, Halberstadii*
- (1831), *M. Atti Plauti comoediae, cum variorum lectionum delectu, t. III, Stuttgartiae*
- Brix, J. (1865), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig
- (1870), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig

- (³1876), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig
- (⁴1884), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig
- Brix, J. – Niemeyer, M. (⁶1910), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig – Berlin
- Brix, J. – Niemeyer, M. – Köhler, O. (⁷1930), *Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Zweites Bändchen: Captivi*, Leipzig – Berlin
- Camerarius, I. (1552), *M. Acci Plauti comoediae xx. Diligente cura, et singulari studio Ioachimi Camerarii Pabepergensis emendatius nunc quam ante unquam ab ullo editae*, Basileae
- Carena, C. (1975), *Plauto. Le commedie*, Torino
- Carney, T. F. (1963), *P. Terenti Afri Hecyra, Edited with a Commentary*, Pretoria
- Christenson, D. (2000), *Plautus: Amphitruo*, Cambridge
- Γκομπάρα, Μ. Α. (1986), *Ο κωμικός ποιητής Φιλήμων, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα*
- Cocchia, E. (1886), *I Captivi di M. Accio Plauto*, Torino – Firenze – Roma
- De Melo, W. (2011a), *Plautus, vol. I, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (2011b), *Plautus, vol. II, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (2011c), *Plautus, vol. III, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (2012), *Plautus, vol. IV, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- (2013), *Plautus, vol. V, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- Duckworth, G. E. (1940), *T. Macci Plauti Epidicus, Edited with Critical Apparatus and Commentary*, Princeton

- Dunsch, B. (2001), *Plautus 'Mercator': A Commentary*, St. Andrews
- Elmer, H. C. (1900), *T. Macci Plauti Captivi, with Introduction and Notes*, Boston – Chicago
- Enk, P. J. (1932), *Plauti Mercator cum prolegomenis, notis criticis, commentario exegetico*, Leiden
- Ernout, A. (1933), *Plaute. Tome II: Bacchides – Captivi – Casina*, Paris
- Fleckeisen, A. F. (1850), *T. Macci Plauti Comoediae*, Lipsiae
- Funaioli, H. (1907), *Grammaticae Romanae Fragmenta*, Stuttgart
- Geppert, C. E. (1859), *Die Gefangenen des Plautus lateinisch und deutsch Herausgegeben*, Berlin
- Goetz, G. – Schoell, F. (1904), *T. Macci Plauti Comoediae, fasc. II Bacchides, Captivos, Casinam complectens, editio altera emendatior*, Leipzig
- Goldberg, S. (2013), *Terence: Hecyra*, Cambridge
- Goldberg, S. – Manuwald, G. (2018), *Fragmentary Republican Latin II: Ennius, Dramatic Fragments and Minor Works, edited and translated*, London – Cambridge (Mass.)
- Gomme, A. W. – Sandbach, F. H. (1973), *Menander: A Commentary*, Oxford
- Gratwick, A. S. (1993), *Plautus: Menaechmi*, Cambridge
- Gronovius, I. F. (1684), *M. Accii Comoediae accedit commentarius ex variorum notis et observationibus, editio novissima*, Amstelodami
- Hallidie, A. R. S. (1891), *The Captivi of Plautus, with Introduction and Notes*, London – New York
- Handley, E. W. (1965), *The Dyskolos of Menander*, London
- Harrington, C. S. (1875), *T. Macci Plauti Captivi, Trinummus, et Rudens, with English Notes, Critical and Explanatory*, New York

- Havet, L. (1932), *Plaute. Les Prisonniers. Texte établi et traduit (publié par A. Freté et L. Nougaret)*, Paris
- Henson, J. (1905), *The Captivi of Plautus, with Introduction, Notes, and Vocabulary*, London
- Hooper, W. D. – Ash, H. B. (²1935), *Marcus Porcius Cato On Agriculture, Marcus Terentius Varro On Agriculture, with an English translation*, London – Cambridge (Mass.)
- Horsfall, N. (2008), *Virgil, Aeneid 2: A Commentary*, Leiden
- (2013), *Virgil, Aeneid 6: A Commentary, vol. 2*, Berlin
- Hunter, R. L. (1983), *Eubulus: The Fragments*, Cambridge
- Jaekel, S. (1964), *Menandri Sententiae. Comparatio Menandri et Philistionis*, Lipsiae
- Jocelyn, H. D. (1969), *The Tragedies of Ennius: The Fragments, Edited with an Introduction and Commentary*, Cambridge
- Kaibel, G. (1899), *Comicorum Graecorum Fragmenta, vol. 1 fasc. 1: Doriensium comoedia, mimi, phlyaces*, Berolini
- Kammermeister, J. (1552), *M. Acci Plauti Comoediae XX, diligente cura et singulari studio Ioachimi Camerarii Pabepergensis emendatius nunc quam ante umquam ad ullo editae*, Basiliae
- Kannicht, R. (2004), *Tragicorum Graecorum Fragmenta, v. 5: Euripides, pars prior, pars posterior*, Göttingen
- Kassel, R. – Austin, C. (1983–), *Poetae Comici Graeci, vol. I–VIII*, Berlin
- Kauer, R. – Lindsay, W. M. – Skutsch, O. (1958), *P. Terenti Afri Comoediae*, Oxford
- Lambinus, D. (1577), *M. Accius Plautus ex fide atque auctoritate complurium librorum manuscriptorum opera Dionysii Lambini Monstroliensis emendatus: ab eodem commentariis explicatus*, Coloniae

- Lanciotti, S. (2008), *Titus Maccius Plautus: Curculio*, Urbino
- Leo, F. (1895–1896), *Plauti Comoediae, vol. I–II*, Berlin
- Leutsch, E. A. – Schneidewin, F. G. (1839), *Corpus Paroemiographorum Graecorum, t. I–II*, Gottingae
- Lindemann, F. (1830), *M. A. Plauti Captivi*, Lipsiae
- (1844), *Titi Macchi Plauti comoediae tres. Captivi, Miles Gloriosus, Trinummus, editio altera multum aucta et emendata*, Lipsiae
- Lindsay, W. M. (1900), *T. Macchi Plauti Captivi: Edited with Introduction, Apparatus Criticus and Commentary*, Oxford
- (1903), *Nonii Marcelli De compendiosa doctrina libros XX, vol. 3*, Lipsiae
- (1910), *T. Macchi Plauti Comoediae, t. I–II*, Oxford
- (1913), *Sexti Pompei Festi, De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*, Stuttgartiae et Lipsiae
- (1921), *T. Macchi Plauti Captivi, with Introduction and Notes*, Oxford
- MacCary, W. T. – Willcock, M. M. (1976), *Plautus: Casina*, Cambridge
- Malcovati, H. (1953), *Oratorum Romanorum Fragmenta*, Paravia – Torino
- Martin, R. H. (1976), *Terence: Adelphoe*, Cambridge
- Marx, F. (1904–1905), *C. Lucilii carminum reliquiae, v. I–II*, Lipsiae
- (1928), *Plautus Rudens. Text und Commentar*, Leipzig
- Maurach, G. (1988), *Der Poenulus des Plautus*, Heidelberg
- Meyer, W. (1880), *Publilius Syri mimi Sententiae*, Lipsiae
- Monda, S. (2004), *Titus Maccius Plautus: Vidularia et deperditarum fabularum fragmenta*, Urbino

- Morris, E. P. (1898), *The Captives and Trinummus of Plautus, with Introduction and Notes*, Boston – London
- Naudet, J. (²1845), *Théâtre de Plaute, traduction nouvelle accompagnée de notes, nouvelle édition revue et corrigée, t. II*, Paris
- Nixon, P. (1916), *Plautus, Vol. I, with an English Translation*, London – Cambridge (Mass.)
- Ogilvie, R. M. (1965), *A Commentary on Livy Books 1–5*, Oxford
- Παπαϊωάννου, Σ. (2009), *Πλάυτος. Ο καυχησιάρης στρατιώτης (Miles Gloriosus)*, Αθήνα
- Pascal, C. (²1904), *Plauto. I Captivi*, Milano – Palermo – Napoli
- Proudfit, J. (1843), *The Captives. A Comedy of Plautus, with English Notes, for the use of students*, New York
- Questa, C. (1995), *Titi Macci Plauti Cantica*, Urbino
- (2008), *Titus Maccius Plautus: Bacchides*, Urbino
- Questa, C. – Paduano, G. – Scàndola, M. (1996), *Tito Maccio Plauto, I prigionieri*, Milano
- Radt, S. (1977), *Tragicorum Graecorum Fragmenta, v. 4: Sophocles*, Göttingen
- Ράιος, Δ. (2019), *Ρωμαϊκή Κωμωδία. Πλάυτου ‘Μέναιχοι’, εισαγωγή – κείμενο – μετάφραση – σχόλια, νέα έκδοση διορθωμένη*, Ιωάννινα
- (2007), *Λατινικό Μυθιστόρημα. Πετρώνιος – Απουλήιος, νέα έκδοση*, Ιωάννινα
- Ribbeck, O. (³1897), *Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta, vol. I: Tragicorum Fragmenta*, Leipzig
- (³1898), *Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta, vol. II: Comicomum Fragmenta*, Leipzig

- Schoell, F. (1887), *T. Macci Plauti Captivi*, Leipzig [= *T. Macci Plauti Comoediae, recensuit instrumento critico et prolegomenis auxit Fridericus Ritschelius, sociis operae adsumptis G. Loewe, G. Goetz, F. Schoell, t. III, fasc. II, Leipzig*]
- Sedgwick, W. B. (1960), *Plautus: Amphitruo, Edited with Introduction and Notes*, Manchester
- Segal, E. (1996), *Plautus. Four Comedies. The Braggart Soldier, The Brothers Menaechmus, The Haunted House, The Pot of Gold, Translated with an Introduction and Notes*, Oxford
- Skutsch, O. (1985), *The Annals of Ennius, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford
- Smith, G. (1985), *Plautus: Captivi*, Bryn Mawr
- Sommerstein, A. H. (2013), *Menander: Samia*, Cambridge
- Sonnenschein, A. E. (1880), *T. Macci Plauti Captivi, with an Introduction, Critical Apparatus, Explanatory Notes and Appendix*, London
- Stampini, E. (1888), *I Captivi ossia di prigionieri di T. Maccio Plauto, testo latino e traduzione*, Torino
- Studemund, W. (1889), *T. Macci Plauti Fabularum reliquiae Ambrosianae: Codicis rescripti Ambrosiani apographum*, Berlin
- Thierfelder, A. (1965), *Plautus: Captivi (Die Kriegsgefangenen), Übersetzung, Nachwort und Anmerkungen*, Stuttgart
- Torino, A. (2013), *Titus Maccius Plautus: Captivi*, Urbino
- Τρομάρας, Λ. (2005), *P. Terentius Afer: Eunuchus, εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια*, Θεσσαλονίκη
- Tyrrell, R. Y. (³1889), *The Miles Gloriosus of T. Maccius Plautus. A Revised Text, with Notes*, London
- Ussing, J. L. (1875), *T. Maccii Plauti Comoediae, Volumen primum Amphitruonem et Asinariam cum prolegomenis et commentariis continens*, Hauniae

– (1878), *T. Maccii Plauti Comoediae, Volumen secundum Aululariam, Bacchides, Captiuos, Curculionem continens, Hauniae*

Vahlen, J. (³1928), *Ennianae Poesis Reliquiae*, Leipzig

Waltzing, J. P. (1920), *Plaute. Les Captifs. Texte revu avec apparat critique, introduction, traduction littérale et commentaire*, Liège – Paris

Warmington, E. H. (1935–1936), *Remains of Old Latin, vol. I–II, with an English translation*, London – Cambridge (Mass.)

Watling, E. F. (1965), *Plautus: The Pot of Gold – The Prisoners – The Brothers Menaechmuses – The Swaggering Soldier – Pseudolus*, Harmondsworth

Wessner, P. (1902–1908), *Aeli Donati Commentum Terenti: accedunt Eugraphi commentum et scholia Bembina, v. I–III*, Stuttgart

Willcock, M. M. (1987), *Plautus: Pseudolus*, Bristol

Wilson, N. G. (2007), *Aristophanis Fabulae, t. I–II*, Oxford

Woytek, E. (1982), *T. Maccius Plautus, Persa*, Berlin

Zambaldi, F. (1886), *T. Macci Plauti, Trinummus, Captivi, con proemio e note*, Milano

B. Μελέτες, άρθρα και συμβολές σε συλλογικούς τόμους (βιβλιογραφία σχετική με το θέμα και με το ευρύτερο ερευνητικό πεδίο της διατριβής):

Abel, K. (1955), *Die Plautusprologe, Diss.*, Frankfurt

Acidalius, V. (1604), *In comoedias Plauti quae exstant, divinationes et interpretationes*, Francofurti

Adams, J. N. (1982), *The Latin Sexual Vocabulary*, London

– (1983), “Words for ‘Prostitute’ in Latin”, *RhM* 126: 321–58

– (1984), “Female Speech in Latin Comedy”, *Antichthon* 18: 43–77

- (2013), *Social Variation and the Latin Language*, Cambridge
- Agnew, M. E. (1945), “Lessing’s Critical Opinion of the *Captivi* of Plautus”, *Classical Weekly* 39: 66–70
- Albrecht, von. M. (²1994), *Geschichte der Römischen Literatur, I, zweite, verbesserte und erweiterte Auflage*, München· ελλ. μετ. Δ. Ζ. Νικήτας (⁶2005), *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας από τον Ανδρόνικο ώς τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια, τόμος πρώτος*, Ηράκλειο
- Allen, F. D. (1896), “On ‘os columnatum’ (Plaut. *M.G.* 211) and Ancient Instruments of Confinement”, *HSPH* 7: 37–64
- Anderson, W. S. (1970), “A New Menandrian Prototype for the *servus currens* of Roman Comedy”, *Phoenix* 24: 229–36
- (1993), *Barbarian Play: Plautus’ Roman Comedy*, Toronto
- Antoine, F. (1900), “De la parataxe et de l’ hypotaxe dans la langue latine”, *REA* 2: 22–46
- (1902), “Discussion de quelques passages des «Captifs» d’ après la théorie de la parataxe”, *REA* 4: 90–100
- Antonsen–Resch, A. (2005), *Von Gnathon zu Saturio. Die Parasitenfigur und das Verhältnis der römischer Komödie zur griechischen*, Berlin – New York
- Arcaz Pozo, J. L. (1998), “La progression dramática en los *Captivi* de Plauto”, *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos* 14: 57–67
- Arnaldi, F. (1964), *Da Plauto a Terenzio, I: Plauto*, Napoli
- Arnott, W. G. (1968), “Studies in Comedy I: Alexis and the Parasite’s Name”, *GRBS* 9: 161–8
- (1975), *Menander, Plautus, Terence*, Oxford
- Astin, A. E. (1978), *Cato the Censor*, Oxford

- Bach, J. (1891), “De usu pronominum demonstrativorum apud priscos scriptores latinos”, στο Studemund, G. (ed.) (1891), *Studia in priscos scriptores Latinos collata, vol. II*, Berlin: 145–415
- Bader, B. (1970), *Szenentitel und Szeneneinteilung bei Plautus*, Diss., Tübingen
- Bain, D. (1977), *Actors and Audience. A Study of Asides and Related Conventions in Greek Drama*, Oxford
- (1979), “*PLAVTVS VORTIT BARBARE*. Plautus, *Bacchides* 526–61, *Dis Exapaton* 102–12”, στο West, D. – Woodman, T. (eds) (1979), *Creative Imitation and Latin Literature*, Cambridge: 17–34
- Barrios–Lech, P. (2016), *Linguistic Interaction in Roman Comedy*, Cambridge
- (2017), “Tyndarus’ Bilingual Pun and the Ambiguities of Plautus’ *Captivi*”, *CPh* 112: 253–67
- Barsby, J. A. (1982), “Actors and Act–Divisions: Some Questions of Adaptation in Roman Comedy”, *Antichthon* 16: 77–87
- Beacham, R. C. (1991), *The Roman Theatre and its Audience*, London
- Beare, W. (1964), *The Roman Stage*, London
- Beede, G. L. (1949), “Proverbial Expressions in Plautus”, *CJ* 44: 357–62
- Benz, L. (1998a), “Der Parasit in den *Captivi*”, στο Benz, L. – Lefèvre, E. (eds) (1998), *Maccus barbarus. Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*, Tübingen: 51–100
- (1998b), “Zur Metaforik der *Captivi*”, στο Benz, L. – Lefèvre, E. (eds) (1998), *Maccus barbarus. Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*, Tübingen: 101–26
- Bettini, M. (1981), “Un’ utopia per burla”, Εισαγωγή στο: Milano, M. B. (1981), *Plauto, Mostellaria, Persa*, Milano: 9–23 (=“Un’ utopia per burla”, στο: Bettini, M. (1991), *Verso un’ antropologia dell’ intreccio e altri studi su Plauto*, Urbino: 77–96)

- (1982), “Verso un’ antropologia dell’ intreccio. Le strutture semplici della trama nelle commedie di Plauto”, *MD* 7: 39–101 (= “Verso un’ antropologia dell’ intreccio. Le strutture semplici della trama nelle commedie di Plauto ”, στο Bettini, M. (1991), *Verso un’ antropologia dell’ intreccio e altri studi su Plauto*, Urbino: 11–76)
- Blackman, D. J. (1969), “Plautus and Greek Topography”, *TAPhA* 100: 11–22
- Blänsdorf, J. (2002), “La struttura drammatica ed il contenuto filosofico dei *Captivi*”, στο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi (Sarsina, 8 settembre 2001)*, Urbino: 59–76
- Blomquist, A. W. (1892), *De genetivi apud Plautum usu*, Helsingforsiae
- Bloomer, W. M. (2001), “Cross-Speaking in Plautus: The Economies of Slave and Master in the *Captivi*”, στο Tylawski, E. – Weiss, C. (eds) (2001), *Essays in Honor of Gordon Williams: Twenty-Five Years at Yale*, New Haven: 33–57
- Bork, H. S. (2018), *A Rough Guide to Insult in Plautus, Diss.*, Los Angeles
- Bradley, K. (1994), *Slavery and Society at Rome*, Cambridge
- (1998), “The Sentimental Education of the Roman Child: the Role of Pet-Keeping”, *Latomus* 57: 523–57
- Braun, L. (1970), *Die Cantica des Plautus*, Göttingen
- Brotherton, B. (1926), *The Vocabulary of Intrigue in Roman Comedy, Diss.*, Chicago
- Broughton, T. R. S. (1951), *The Magistrates of the Roman Republic, Volume I: 509 B.C.–100 B.C.*, New York
- Buck, C. H. Jr. (1940), *A Chronology of the Plays of Plautus, Diss.*, Baltimore
- Bungard, C. W. (2008), *Playing with your Role in Plautine Theater, Diss.*, Ohio
- Burton, P. J. (2004), “*Amicitia* in Plautus: A Study of Roman Friendship Processes”, *AJPh* 125: 209–43
- Cadoux, T. J. (2008), “The Roman *carcer* and its adjuncts”, *G&R*: 202–21

- Chalmers, W. R. (1965), "Plautus and his Audience", στο Dorey, T. A. – Dudley, D. R. (eds) (1965), *Roman Drama*, London: 21–50
- Christ, W. (1902), "Die *Captivi* des Plautus", *Archiv für lateinische Lexikographie un Grammatik* 12: 283
- Coleman, R. G. G. (1975), "Greek Influence on Latin Syntax", *TPhS* 74: 101–56
- Coleman–Norton, P. R. (1936), "Philosophical Aspects of Early Roman Drama", *CPh* 31: 320–37
- Conte, G. B. (1987), *Letteratura Latina: Manuale storico dalle origini alla fine dell' imperio romano*, Firenze: αγγλ. μετ. J. B. Solodow, αναθ. D. Fowler – G. W. Most (1994), *Latin Literature. A History*, London
- Csapo, E. (1987), "Is the Threat-Monologue of the *servus currens* an Index of Roman Authorship?", *Phoenix* 41: 399–419
- (1989), "Plautine Elements in the Running-Slave Entrance Monologues?", *CQ* 39: 148–63
- (1993), "A Case Study in the Use of Theatre Iconography as Evidence for Ancient Acting", *AK* 36: 41–58
- Csapo, E. – Slater, W. J. (1994), *The Context of Ancient Drama*, Ann Arbor
- Currie, H. MacL. (1984), "Parallelism in Plautus", *Latomus* 43: 560–70
- Damon, C. (1997), *The Mask of the Parasite. A Pathology of Roman Patronage*, Ann Arbor
- Danese, R. (1985), "La poesia plautina, forma linguistica di creazione", *MD* 14: 79–99
- De la Ville de Mirmont, H. (1918), "La date des *Captivi* de Plaute", *REA* 20: 25–32
- Della Corte, F. (1967), *Da Sarsina a Roma. Ricerche plautine*, Firenze
- De Lorenzi, A. (1952), *Cronologia ed Evoluzione plautina*, Napoli

- De Melo, W. (2007), *The Early Latin Verb System: Archaic Forms in Plautus, Terence, and Beyond*, Oxford
- (2010), “Possessive Pronouns in Plautus”, στο Dickey, E. – Chahoud, A. (eds) (2010), *Colloquial and Literary Latin*, Cambridge: 71–99
- Deufert, M. (2002), *Textgeschichte und Rezeption der plautinischen Komödien im Altertum*, Berlin – New York
- Dietze, A. C. (1901), *De Philemone comico, dissertatio inauguralis*, Gottingae
- Donadio, N. (2007), “Le ‘auctiones’ private all’ epoca di Plauto. Consuetudini, regole, pratiche delle vendite all’asta nel mondo romano e loro tracce nella ‘palliata’ latina”, στο Cantarella, E. – Gagliardi, L. (eds) (2007), *Diritto e teatro in Grecia e a Roma*, Milano
- Drake, J. H. Sr. (1931), “Some Ancient Analogues of ‘Consideration’”, στο Depue Hadzsits, G. (ed.) (1931), *Classical Studies in Honor of John C. Rolfe*, New York: 47–73
- (1935), “Again *hoc age* (Plautus *Captivi* 444)”, *CPh* 30: 72–4
- Drury, M. (1982), “Appendix of Authors and Works”, στο Kenney, E. J. – Clausen, W. V. (eds) (1982), *The Cambridge History of Classical Literature, II: Latin Literature*, Cambridge: 797–935· ελλ. μετ. Θ. Πίκουλας – Α. Σιδέρη–Τόλια (1998), «Παράρτημα συγγραφέων και έργων», στο Kenney, E. J. – Clausen, W. V. (εκδ.) (1998), *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: 1069–1191
- Duckworth, G. E. (1936), “The Dramatic Function of the *servus currens* in Roman Comedy”, στο *Classical Studies Presented to Edward Capps on his Seventieth Birthday*, Princeton: 93–102
- (1952), *The Nature of Roman Comedy: A Study in Popular Entertainment*, Princeton
- (1955), “Plautus and the *basilica Aemilia*”, στο De Jong, P. – Jonkers, E. J. – Mulder, H. M. – Schutter, K. H. E. – Sluiter, Th. H. – Westendorp-Boerma, R. E. H. (eds) (1955), *Ut Pictura Poesis. Studia Latina Petro Ioanni Enk Septuagenario Oblata*, Brill – Leiden: 58–65

- Duff, J. W. (1909), *A Literary History of Rome. From the Origins to the Close of the Golden Age*, London – New York
- Dumont, J. C. (1974), “Guerre, paix et servitude dans les *Captifs*”, *Latomus* 33: 505–22
- Dunsch, B. (2014), “Prologue(s) and *Prologi*”, στο Fontaine, M. – Scafuro, A. C. (eds) (2014), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford: 498–515
- Durham, C. L. (1901), *The Subjunctive Substantive Clauses in Plautus not Including Indirect Questions*, Ithaca
- Earl, D. C. (1960), “Political Terminology in Plautus”, *Historia* 9: 235–43
- Echols, E. C. (1951), “The Art of Classical Swearing”, *CJ* 46: 291–8
- Elmer, H. C. (1887), “*Que, et, atque* in the Inscriptions of the Republic, in Terence and in Cato”, *AJPh* 8: 292–328
- Ernout, A. (1953), *Morphologie historique du Latin*, Paris
- Fantham, E. (1972), *Comparative Studies in Republican Latin Imagery*, Toronto – Buffalo
- Fay, E. W. (1894), “Note on *insputarier*, Plaut. *Capt.* 550, 553, 555”, *CR* 8: 391–2
- (1898a), “*Quis* for *Aliquis*”, *CR* 12: 296–9
- (1904), “Studies of Latin Words in *–cinio*, *–cinia*. II. *–cinium*. ‘Calling,’ a Partially Developed Latin Suffix”, *CR* 18: 349–51
- Ferri, R. (2014), “The Reception of Plautus in Antiquity”, στο Fontaine, M. – Scafuro, A. C. (eds) (2014), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford: 767–81
- Fiori, R. (2001), “*Servire servitutum*”, στο: *Iuris vincula: Studi in Onore di Mario Talamanca, III*, Napoli: 357–409
- Fontaine, M. (2010), *Funny Words in Plautine Comedy*, Oxford

- (2016), “Reconsidering Some Plautine Elements in Plautus (*Amphitryo* 302–7, *Captivi* 80–4)”, *CJ* 111: 417–27
- Forbes, C. A. (1945), “Plautus ‘in operis artificum scaenicorum’”, *Classical Weekly* 39: 44–5
- Fortson, B. W. (2008), *Language and Rhythm in Plautus, Synchronic and Diachronic Studies*, Berlin
- Fraenkel, E. (1922), *Plautinisches im Plautus*, Berlin· αγγλ. μετ. T. Drevikovskiy – F. Muecke (2007), *Plautine Elements in Plautus*, Oxford
- Frangoulidis, S. A. (1996a), “Counter–Theatricalization in Plautus’ *Captivi* III.4”, *Mnemosyne* 49: 144–158
- (1996b), “Food and Poetics in Plautus’ *Captivi*”, *AClass* 65: 225–230
- (1997), *Handlung und Nebenhandlung: Theater, Metatheater und Gattungsbewusstsein in der römischen Komödie*, Stuttgart
- Frank, T. (1932), “Some Political Allusions in Plautus’ *Trinummus*”, *AJPh* 53: 152–6
- (1933), “On the Dates of Plautus’ *Casina* and its Revival”, *AJPh* 54: 368–72
- (1954), “Italy”, στο Cook, S. A. – Adcock, F. E. – Charlesworth, M. P. (eds) (1954), *The Cambridge Ancient History, Volume VIII: Rome and the Mediterranean 218–133 B. C. (reprinted with corrections)*, Cambridge: 326–56
- Franko, G. F. (1995), “*Fides*, Aetolia and Plautus’ *Captivi*”, *TAPhA* 125: 155–76
- Freyburger, G. (1977), “La morale et la *fides* chez l’ esclave de la comédie”, *REL* 55: 113–27
- (1986), *Fides. Étude sémantique et religieuse depuis les origines jusqu’ à l’ époque augustéenne*, Paris
- Frost, K. B. (1988), *Exits and Entrances in Menander*, Oxford
- Gerick, T. (1998), “Der trochäische Septenar in den *Captivi*”, στο Benz, L. – Lefèvre, E. (eds) (1998), *Maccus barbarus. Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*, Tübingen: 127–50

- Giese, E. (1908), *De parasiti persona capita selecta, dissertatio inauguralis*, Berolini
- Gillespie, W. H. (1898), “On the Relation of the Codex Vetus to the Codex Ursinianus of Plautus”, *HSPH* 9: 109–15
- Glinister, F. (2009), *Votives, Places and Rituals in Etruscan Religion*, Leiden
- Goetz, G. (1877), “Symbola critica ad priores Plauti fabulas”, στο Schoell, F. – Goetz, G. – Loewe, G. (1877), *Analecta Plautina*, Lipsiae: 69–134
- Gosling, A. (1983), “A Rather Unusual Old Man. Hegio in Plautus’ *Captivi*”, *AClass* 26: 53–59
- Gow, A. S. F. (1912), “On the Use of Masks in Roman Comedy”, *JRS* 2: 65–77
- Gowers, E. (1993), *The Loaded Table. Representations of Food in Roman Literature*, Oxford
- Gratwick, A. S. – Lightley, S. T. (1982), “Light and Heavy Syllables as Dramatic Colouring in Plautus and Others”, *CQ* 32: 124–33
- Gratwick, A. S. (1982), “Drama”, στο Kenney, E. J. – Clausen, W. V. (eds) (1982), *The Cambridge History of Classical Literature, II: Latin Literature*, Cambridge: 77–137· ελλ. μετ. Θ. Πίκουλας – Α. Σιδέρη–Τόλια (1998), «Δράμα», στο Kenney, E. J. – Clausen, W. V. (εκδ.) (1998), *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: 123–204
- Griffith, J. G. (1968), “*Hem, em, and ehem*, review of G. Luck, *Über einige Interjektionen der lateinischen Umgangssprache*, Heidelberg 1964”, *CR* 18: 303–6
- Grimal, P. (1969), “Le modèle et la date des *Captivi* de Plaute”, στο *Hommage à M. Renard I, Collection Latomus 101*: 394–414
- Groh, F. (1892), “Quomodo Plautus in comoediis componendis poetas Graecos secutus sit”, *Lysti filologické* 19: 1–16
- Gruen, E. S. (1990), *Studies in Greek Culture and Roman Policy*, Leiden
- (1992), *Culture and National Identity in Republican Rome*, Ithaca – New York

- Guardi, T. (1974), "I precedenti greci della figura del 'servus currens' della commedia romana", *Pan* 2: 5–15
- Guastella, G. (2002), "I monologhi di ingresso dei parassiti. Plauto e i modelli", στο Questa, C. – Raffaelli, R. (eds) (2002), *Due seminari plautini: La tradizione del testo; I modelli*, Urbino: 155–98
- Gulielmius, I. (1583), *Plautinarum quaestionum commentarius, in quo omnes ordine M. Plauti comoediae, tum multa veterum scriptorum poetarum inprimis, et M. Tullii loca varie illustrantur, corriguntur, augentur*, Lutetiae
- Haffter, H. (1934), *Untersuchungen zur Altlateinischen Dichtersprache*, Berlin
- Hall, F. W. (1921), "Nuances in Plautine Metre", *CQ* 15: 99–105
- (1926), "Repetitions and Obsessions in Plautus", *CQ* 20: 20–6
- Handley, E. W. (1968), *Menander and Plautus: A Study in Comparison*, London
- (1975), "Plautus and his Public: Some Thoughts on New Comedy in Latin", *Dioniso* 46: 117–133
- Hanson, J. A. (1959), "Plautus as a Source Book for Roman Religion", *TAPhA* 90: 48–101
- (1965), "The Glorious Military", στο: Dorey, T. A. – Dudley, D. R. (eds), *Roman Drama*, London: 51–85.
- Hardie, W. R. (1920), *Res Metrica. An Introduction to the Study of Greek and Roman Versification*, Oxford
- Harris, W. V. (1979), *War and Imperialism in Republican Rome 327–70 B.C.*, Oxford
- Harsh, P. W. (1936), "Possible Greek Background for the Word *Rex* as Used in Plautus", *CPh* 31: 62–8
- (1944), *A Handbook of Classical Drama*, Stanford
- (1949), *Iambic Words and Regard for Accent in Plautus*, Stanford
- Harvey, P. B. Jr. (1986), "Historical Topicality in Plautus", *CW* 79: 297–304

- Hasslam, F. W. (1887), "On the Etymology of the Word 'dierectus' in Plautus", *Transactions and Proceedings of the Royal Society of New Zealand* 20: 429–30
- Haverling, G. (1994), "On the *-sco* Suffix, on Prefixes and on the Development of the Latin Verbal System", στο Herman, J. (ed.) (1994), *Linguistic Studies on Latin: Selected Papers from the 6th International Colloquium on Latin Linguistics (Budapest, 21–27 March 1991)*, Amsterdam: 41–53
- Hermann, G. (1816), *Elementa doctrinae metricae*, Lipsiae
- Herzog, E. (1876), "Die Rolle des Parasiten in den *Captivi* des Plautus", *Fleckeisens Jahrbücher* 22: 363–5
- Hofmann, J. B. (³1951), *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg
- Holleaux, M. (²1954a), "Rome and Macedon: The Romans Against Philip", στο Cook, S. A. – Adcock, F. E. – Charlesworth, M. P. (eds) (²1954), *The Cambridge Ancient History, Volume VIII: Rome and the Mediterranean 218–133 B. C. (reprinted with corrections)*, Cambridge: 138–98
- (²1954b), "Rome and Antiochus", στο Cook, S. A. – Adcock, F. E. – Charlesworth, M. P. (eds) (²1954), *The Cambridge Ancient History, Volume VIII: Rome and the Mediterranean 218–133 B. C. (reprinted with corrections)*, Cambridge: 199–240
- Hough, J. N. (1934), "The Use of Greek Words by Plautus", *AJPh* 55: 346–64
- (1935), "The Development of Plautus' Art", *CPh* 30: 43–57
- (1936), "Continuity of Time in Plautus", *CPh* 31: 244–52
- (1939a), "The Understanding of the Intrigue: A Study in Plautine Chronology", *AJPh* 60: 422–35
- (1939b), "Link–Monologues and Plautine Chronology", *TAPhA* 70: 231–41
- (1940), "Miscellanea Plautina: Vulgarity, Extra–Dramatic Speeches, Roman Allusions", *TAPhA* 71: 186–98
- (1942a), "The Structure of the *Captivi*", *AJPh* 63: 26–37

- (1942b), “The Reverse Comic Foil in Plautus”, *TAPhA* 73: 108–18
 - (1943), “Description of Physical Characteristics in Comedy”, *Classical Weekly* 37: 86–7
 - (1945), “The ‘numquid vis’ formula in Roman Comedy”, *AJPh* 66: 282–302
- Hueffner, F. (1894), *De Plauti comoediarum exemplis atticis quaestiones maxime chronologicae, dissertatio inauguralis*, Gottingae
- Hunter, R. L. (1979), “The Comic Chorus in the Fourth Century”, *ZPE* 36: 23–38
- (1981), “The ‘Aulularia’ of Plautus and its Greek Original”, *PCPS* 27: 37–49
 - (1985), *The New Comedy of Greece and Rome*, Cambridge: ελλ. μετ. Β. Α. Φυντίκογλου (1994), *Η Νέα Κωμωδία στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη*, Αθήνα
- Jacobsohn, H. (1904), *Quaestiones plautinae metricae et grammaticae*, Gottingae
- Johnston, L. D. (1954), “*Glandium*: What Piece of Pork?”, *CPh* 49: 244–50
- Kakridis, T. (1904), *Barbara Plautina*, Athenis
- Karakasis, E. (2005), *Terence and the Language of Roman Comedy*, Cambridge
- Karsten, H. T. (1893), “De interpolationibus in Plauti *Captivis*”, *Mnemosyne* 21: 289–312
- Kaufman, D. B. (1932), “Roman Barbers”, *Classical Weekly* 25: 145–8
- Kemper, S. (2002), “*Insciens an prudens? La retorica di Plauto nei Captivi*”, στο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi (Sarsina, 8 settembre 2001)*, Urbino: 91–109
- Ketterer, R. C. (1986), “Stage Properties in Plautine Comedy II”, *Semiotica* 59: 93–135
- Kiene, A. (1866), “Zu Plautus *Captivi* 201”, *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 93: 482
- King, A. (1980), “A Graffito from La Graufesenque and ‘samia vasa’”, *Britannia* 11: 139–43

- Knapp, C. (1907), "Travel in Ancient Times as Seen in Plautus and Terence, I & II",
CQ 2: 1–24, 281–304
- (1917), "References to Painting in Plautus and Terence", *CPh* 12: 143–57
- (1919a), "References in Plautus and Terence to Plays, Players, and Playwrights",
CPh 14: 35–55
- (1919b), "References to Literature in Plautus and Terence", *AJPh* 40: 231–61
- Knapp, R. (1980), "Cato in Spain, 195/194 B.C.: Chronology and Geography", στο
Deroux, C. (ed.) (1980), *Studies in Latin Literature and Roman History II*,
Bruxelles: 21–56
- Konstan, D. (1983), *Roman Comedy*, Ithaca
- Κουνάκη – Φιλίππιδη, Κ. (2008), *Οι επαναλαμβανόμενες σκηνές στις κωμωδίες του
Πλάτου, Διδακτορική Διατριβή*, Ρέθυμνο
- Kraus, W. (1977), "Die *Captivi* im neuen Lichte Menanders", στο *Latinität und
Kirche: Festschrift für Rudolf Hanslik (WS 8)*: 159–70
- Krysiniel–Józefowicz, B. (1954), "A Reconstruction of the Original of the 'Captivi'",
Eos 47: 159–69
- Ladewig, T. (1842), *Ueber den Kanon des Volcatius Sedigitus*, Neustrelitz
- Laidlaw, W. A. (1935), "Notes on the Prosody of *enim*", *CQ* 29: 48–51
- (1936), "Jacobsohn's Law of Plautine Scansion", *CQ* 30: 33–9
- Langen, P. (1880), *Beiträge zur Kritik und Erklärung des Plautus*, Leipzig
- (1886), *Plautinische Studien*, Berlin
- Law, H. H. (1922), *Studies in the Songs of Plautine Comedy, Diss.*, Menasha
- Leach, E. W. (1969), "Ergasilus and the Ironies of the *Captivi*", *CM* 30: 263–296
- Le Gall, J. (1939), "Notes sur les prisons de Rome à l' époque républicaine",
Mélanges d' archéologie et d' histoire 56 : 60–80
- Lefèvre, E. (1995), *Plautus und Philemon*, Tübingen

- (1998), “Plautus’ *Captivi* oder Die Palliata als Prätexa”, στο Benz, L. – Lefèvre, E. (eds) (1998), *Maccus barbarus. Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*, Tübingen: 9–50
- Legrand, P. E. (1910), *Daos. Tableau de la comédie grecque pendant la période dite nouvelle* (*Κωμωιδία Νέα*), Paris: αγγλ. μετ. J. Loeb (1917), *The New Greek Comedy* (*Κωμωιδία Νέα*), London
- Leigh, M. (2004), *Comedy and the Rise of Rome*, Oxford
- Lejay, P. (1925), *Plaute*, Paris
- Leo, F. (1897), *Die plautinischen Cantica und die hellesnistische Lyrik*, Berlin
- (1912), *Plautinische Forschungen zur Kritik und Geschichte der Komödie*, Berlin
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (1979), *Continuity and Change in Roman Religion*, Oxford
- Lilja, S. (1965), *Terms of Abuse in Roman Comedy*, Helsinki
- Lindsay, W. M. (1892), “Diminutives in *-culus*. Their Metrical Treatment in Plautus”, *CR* 6: 87–9
- (1896), *The Palatine Text of Plautus*, Oxford
- (1898), *The Codex Turnebi of Plautus*, Oxford
- (1904), *The Ancient Editions of Plautus*, Oxford
- (1907), *Syntax of Plautus*, Oxford
- (1922), *Early Latin Verse*, Oxford
- Lofberg, J. O. (1922), “Plautus, *Captivi* 984”, *CJ* 17: 228
- López Fonseca, A. (1998), “*Captivi* de Plauto: análisis de la *exposición* y la *escena obligatoria*”, *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos* 14: 69–82
- Lowe, J. C. B. (1985), “Cooks in Plautus”, *ClAnt* 4: 72–102
- (1989), “Plautus’ Parasites and the *Atellana*”, στο Vogt–Spira, G. (ed.) (1989), *Studien zur vorliterarischen Periode im frühen Rom*, Tübingen: 161–9

- (1991), “Prisoners, Guards, and Chains in Plautus’ *Captivi*”, *AJPh* 112: 29–44
 - (2002), “Struttura greca e strutture plautine nei *Captivi*”, στο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi (Sarsina, 8 settembre 2001)*, Urbino: 17–28
 - (2009), “Terence and the Running-slave Routine”, *RhM* 152: 225–34
- Lowe, N. J. (2007), *Comedy*, Cambridge
- Luchs, A. (1872), “Zu Plautus”, *Hermes* 6: 264–80
- (1890), “Zur Lehre von der Genetivbildung der lateinischen Pronomina”, στο Studemund, G. (ed.) (1890), *Studia in priscos scriptores Latinos collata, vol. I, fasc. ii*, Berolini: 317–86
- Luck, G. (1964), *Über einige Interjektionen der lateinischen Umgangssprache. Kritische Beiträge zu Plautus und Terenz*, Heidelberg
- Mac Góráin, F. (2017), “Dionysus in Rome”, στο: Zajko, V. – Hoyle, H. (eds) (2017), *A Handbook to the Reception of Classical Mythology*, Malden: 323–36
- Mackay, C. S. (2004), *Ancient Rome. A Military and Political History*, Cambridge·
ελλ. μετ. Δ. Γ. Ζάννη (2007), *Αρχαία Ρώμη. Στρατιωτική και πολιτική ιστορία*, Αθήνα
- Madvig, J. N. (1873), *Adversaria Critica ad Scriptores Latinos II. Emendationes Latinae*, Kopenhagen
- Mahler, A. (1876), *De pronominum personalium apud Plautum collocatione, dissertatio inauguralis philologica*, Cussalini
- Maltby, R. (1979), “Linguistic Characterization of Old Men in Terence”, *CPh* 74: 136–47
- Manuwald, G. (2014), “Tragedy, Paratragedy, and Roman Comedy”, στο Fontaine, M. – Scafuro, A. C. (eds) (2014), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford: 580–98
- Marcovich, M. (1977), “Euclio, Cnemon, and the Peripatos”, *ICS* 2: 197–218

- Marshall, C. W. (2006), *The Stagecraft and Performance of Roman Comedy*, Cambridge
- Mattingly, H. B. (1960), “The First Period of Plautine Revival”, *Latomus* 19: 230–52
- Maurach, G. (2011), “Anmerkungen zu Plautus’ „Captivi” ”, *Hermes* 139: 431–42
- McCarthy, K. (2000), *Slaves, Masters, and the Art of Authority in Plautine Comedy*, Princeton
- (2016), “Prologues Between Performance and Fiction”, στο Frangoulidis, S. – Harrison, S. J. – Manuwald, G. (eds) (2016), *Roman Drama and its Contexts*, Berlin: 203–13
- McElduff, S. (2004), “More Than Menander’s Acolyte: Terence on Translation”, *Ramus* 33: 120–7
- (2013), *Roman Theories of Translation. Surpassing the Source*, New York – London
- McLeish, K. (1976), *Roman Comedy*, London
- Μέγας, Α. Χ. (1993), *Λατινική μετρική*, Θεσσαλονίκη
- Michaut, G. (1920), *Histoire de la comédie romaine: Plaute, t. I-II*, Paris
- Michelini, A. (1982), *Tradition and Dramatic Form in the Persians of Aeschylus*, Leiden
- Milani, M. (2017), “La mano destra in Roma antica”, στο Garofalo, L. (ed.) (2017), *Il corpo in Roma Antica. Ricerche giuridiche*, Pisa: 25–121
- Moore, T. J. (1991), “Plautus, *Captivi* 818–822”, *Latomus* 50: 349–51
- (1994), “Seats and Social Status in the Plautine Theatre”, *CJ* 90: 113–23
- (1998), *The Theater of Plautus: Playing to the Audience*, Austin
- (2008), “When Did the *Tibicen* Play? Meter and Musical Accompaniment in Roman Comedy”, *TAPhA* 138: 3–46
- (2012), *Music in Roman Comedy*, Cambridge

- Moraes, B. B. Q. (2010), “Plauto e a ‘in diem addictio’”, *Revista General de Derecho Romano* 14: 1–19
- Morris, E. P. (1882), “*Malum* as an Interjection”, *AJPh* 3: 208–11
- Muecke, F. (1986), “Plautus and the Theatre of Disguise”, *ClAnt* 5: 216–229
- Müller, C. F. W. (1869), *Plautinische Prosodie*, Berlin
- Nettleship, H. (1885), *Lectures and Essays*, Oxford
- (1889), *Contributions to Latin Lexicography*, Oxford
- Niemeyer, M. (1879), “Zu Plautus”, *Hermes* 14: 447–50
- (1893), “Plautinische Studien”, στο *Programm des Victoria–Gymnasiums zu Potsdam für das Schuljahr von Ostern 1891 bis Ostern 1892*, Potsdam: 1–16
- Norwood, G. (1932), *Plautus and Terence*, London
- Nutting, H. C. (1922), “*Oculos effodere*”, *CPh* 17: 313–18
- Oliphant, S. G. (1911–12), “The Use of the Omen in Plautus and Terence”, *CJ* 7: 165–73
- Onians, R. B. (1951), *The Origins of European Thought About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*, Cambridge
- Otto, A. (1890), *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig
- Paduano, G. (1996), “La violenza dei buoni”, στο Questa, C. – Paduano, G. – Scandola, M. (1996), *Tito Maccio Plauto, I prigionieri*, Milano: 61–81
- Palmer, L. R. (1954), *The Latin Language*, London
- Παπαδημητρίου, Μ. Κ. (1998), *Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον Τερέντιο και η χρήση τους στη διαφοροποίηση του λόγου των χαρακτήρων του*, Δωδώνη: Φιλολογία, Παράρτημα Αρ. 64, Ιωάννινα
- Παραϊοάννου, Σ. (2013), “The Cultural Poetics of Terence’s Literary Comedy”, *Λογείον* 3: 81–100

- (2016), “Plautus Undoing Himself – What is Funny and What is Plautine in *Stichus* and *Trinummus*?”, στο Frangoulidis, S. – Harrison, S. J. – Manuwald, G. (eds) (2016), *Roman Drama and its Contexts*, Berlin: 167–201
- Parker, H. (1989), “Crucially Funny or Tranio on the Couch: The *servus callidus* and Jokes about Torture”, *TAPhA* 119: 233–46
- Pasquali, G. (1927), “Un monologo dei *Captivi*”, *RFIC* 5: 24–30
- (²1952), *Storia della tradizione e critica del testo*, Firenze
- Perdicoyianni–Paléologou, H. (2006), “Les emplois de *ecce*, *eccum*, *eccistum*, *eccillum* chez Plaute”, *Faventia* 28: 41–52
- Perna, R. (1955), *L’originalità di Plauto*, Bari
- Petrides, A. K. (2014), “Plautus Between Greek Comedy and Attelan Farce: Assessments and Reassessments”, στο: στο Fontaine, M. – Scafuro, A. C. (eds) (2014), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford: 424–43
- Petrone, G. (1983), *Teatro antico e inganno: finzioni plautine*, Palermo
- Philippides, K. (2011), “Tyndarus’ Past: The Name *Paegnium* in Plautus’ *Captivi*”, *C&M* 62: 99–112
- (2014), “The parallel ‘two plays’ in Plautus’ *Captivi*: A Dramatological Reading of the Comedy”, στο Perysinakis, I. N. – Karakasis, E. (eds) (2014), *Plautine Trends. Studies in Plautine Comedy and its Reception. Festschrift in honour of Prof. D. Raios (University of Ioannina)*, Berlin: 93–104
- Pieczonka, J. (2016), “The Names of Fish in the Plautine *Captives* (vv. 850–851) – an Attempt at Conjecture”, *Philologus* 160: 366–71
- Plasberg, O. (1899), “*Mantiscinor* und *mantisa*”, *RhM* 54: 638–40
- Pocetti, P. (2010), “Greeting and Farewell Expressions as Evidence for Colloquial Language: Between Literary and Epigraphical Texts”, στο Dickey, E. – Chahoud, A. (eds) (2010), *Colloquial and Literary Latin*, Cambridge: 100–26
- Prescott, H. W. (1910), “Three *puer*-scenes”, *HSPh* 21: 31–50

- (1920), “Inorganic Rôles in Roman Comedy”, *CPh* 15: 245–281
 - (1923), “The Doubling of Rôles in Roman Comedy”, *CPh* 18: 23–34
 - (1932), “Criteria of Originality in Plautus”, *TAPhA* 63: 103–25
- Püttner, V. (1906), *Zur Chronologie der plautinischen Komödien*, Ried
- Questa, C. (1962), “Plauto diviso in atti prima di G. B. Pio (Codd. Vatt. Latt. 3304 e 2711)”, *RCCM* 4: 209–30
- (1967), *Introduzione alla metrica di Plauto*, Bologna
 - (1968), *Per la storia del testo di Plauto nell’umanesimo I: La ‘recensio’ di Poggio Bracciolini*, Roma
 - (1982), “Maschere e funzioni nelle commedie di Plauto”, *MD* 8: 9–64
 - (1984), *Nummeri innumeri: Ricerche sui cantica e la tradizione manoscritta di Plauto*, Roma
 - (1996), “Profilo della commedia plautina”, στο Questa, C. – Paduano, G. – Scandola, M. (1996), *Tito Maccio Plauto, I prigionieri*, Milano: 26–46
 - (2007), *La metrica di Plauto e di Terenzio*, Urbino
- Raccanelli, R. (1998), *L’amicitia nelle commedie di Plauto: Un’indagine antropologica*, Bari
- (2002), “Il dono di Tindaro”, στο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi (Sarsina, 8 settembre 2001)*, Urbino: 29–57
- Raffaelli, R. (1982), “Nomi di *senes* nei prologhi plautini”, *MD* 8: 65–77 (= “Perspicuitas e comunicazione: nomi di *senes* nei prologhi plautini”, στο Raffaelli, R. (2009), *Esercizi plautini*, Urbino: 85–100)
- (1984a), “Narratore e narrazione nei prologhi di Plauto. I prologhi pronunciati da divinità a l’ antiprologo del *Trinummus*”, στο Questa, C. – Raffaelli, R. (eds) (1984), *Maschere, prologhi, naufragi nella commedia plautina*, Bari: 68–83 (= “Narratore e narrazione nei prologhi di Plauto: i prologhi di divinità”, στο Raffaelli, R. (2009), *Esercizi plautini*, Urbino: 13–31)

- (1984b), “Animum advortite’. Aspetti della comunicazione nei prologhi di Plauto (e di Terenzio)”, στο Questa, C. – Raffaelli, R. (eds) (1984), *Maschere, prologhi, naufragi nella commedia plautina*, Bari: 101–20 (= “Animum advortite’. Aspetti della comunicazione nei prologhi di Plauto e di Terenzio”, στο Raffaelli, R. (2009), *Esercizi plautini*, Urbino: 101–25)
 - (2002), “Due note sui *Captivi*”, στο Raffaelli, R. – Tontini, A. (eds) (2002), *Lecturae plautinae sarsinates V: Captivi (Sarsina, 8 settembre 2001)*, Urbino: 111–31
 - (2006), “Una commedia anomala: i *Captivi*”, στο Petrone, G. – Bianco, M. M. (eds) (2006), *La commedia di Plauto e la parodia: il lato comico dei paradigmi tragici*, Palermo: 25–52 (= “Una commedia anomala: i *Captivi*”, στο Raffaelli, R. (2009), *Esercizi plautini*, Urbino: 149–82)
- Reynolds, L. D. – Wilson, N. G. (²1975), *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford· ελλ. μετ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης (2001), *Αντιγραφείς και φιλόλογοι. Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, Αθήνα
- Richardson, W. F. (1983), “*Nummus* in the Plays of Plautus”, *Prudentia* 15: 27–34
- Richlin, A. (2017), *Slave Theater in the Roman Republic. Plautus and Popular Comedy*, Cambridge
- Richter, P. (1890), “De usu particularum exclamativarum apud priscos scriptores Latinos”, στο Studemund, G. (ed.) (1890), *Studia in priscos scriptores Latinos collata, vol. I, fasc. ii*, Berolini: 387–642
- Riess, E. (1941), “Notes on Plautus”, *CQ* 35: 150–62
- Risselada, R. (1994), “*Modo* and *sane*, or What to Do with Particles in Latin Directives”, στο Herman, J. (ed.) (1994), *Linguistic Studies on Latin: Selected Papers from the 6th International Colloquium on Latin Linguistics (Budapest, 21–27 March 1991)*, Amsterdam: 319–43
- Ritschl, F. (1845), *Parerga zu Plautus und Terenz*, Leipzig

- (1868a), “Parallelstellen im Plautus als Ursache von Glossemen”, στο Ritschl, F. (1868), *Opuscula Philologica II: ad Plautum et grammaticam latinam spectantia*, Lipsiae: 274–91
 - (1868b), “Veriloquia quaedam Plautina”, στο Ritschl, F. (1868), *Opuscula Philologica II: ad Plautum et grammaticam Latinam spectantia*, Lipsiae: 423–35
 - (1868c), “Plautinische Excuse”, στο Ritschl, F. (1868), *Opuscula Philologica II: ad Plautum et grammaticam Latinam spectantia*, Lipsiae: 436–661
 - (1868d), “Zur Charakteristik des Plautus und Terentius”, στο Ritschl, F. (1868), *Opuscula Philologica II: ad Plautum et grammaticam Latinam spectantia*, Lipsiae: 732–64
- Rocca, R. (1979), “L’ originale greco dei *Captivi*”, *Vichiana* 8: 162–7
- Rolfe, J. C. (1914), “Notes in Suetonius”, *TAPhA* 45: 35–47
- (1933), “On *hoc age*, Plautus *Capt.* 444”, *CPh* 28: 47–50
- Rose, H. J. (1967), *A Handbook of Latin Literature. From the Earliest Times to the Death of St. Augustine*, London· ελλ. μετ. Κ. Χ. Γρόλλιος (1978), *Ιστορία της Λατινικής λογοτεχνίας. Τόμος πρώτος: Από τις ρίζες ως την ποίηση του Αυγούστου*, Αθήνα
- Rousselle, R. (1987), “Liber–Dionysus in Early Roman Drama”, *CJ* 82: 193–8
- Sandbach, F. H. (1977), *The Comic Theatre of Greece and Rome*, London
- Saunders, C. (1911), “The Introduction of Masks on the Roman Stage”, *AJPh* 32: 58–73
- Scafuro, A. C. (1997), *The Forensic Stage. Settling Disputes in Graeco – Roman New Comedy*, Cambridge
- Scarborough, W. S. (1893), “‘Hunc inventum inveni’ (Plautus, *Captivi*, 442)”, *TAPhA* 24: xvi–xix

- Schironi, F. (2013), “The Trickster Onstage: The Cunning Slave from Plautus to *Commedia dell’ arte*”, στο Olson, S. D. (ed.) (2013), *Ancient Comedy and Reception. Essays in Honor of Jeffrey Henderson*, Berlin – New York: 447–78
- Schmidt, F. (1875), *Quaestiones de pronominum demonstrativorum formis plautinis*, Berolini
- Schutter, K. H. E. (1952), *Quibus annis comoediae Plautinae primum actae sint quaeritur*, Groningen
- Scullard, H. H. (³1961), *A History of the Roman World 753 to 146 BC*, London
- Seaman, W. M. (1942), “Some Names in the *Captivi*”, *Classical Weekly* 35: 197
- (1954), “The Understanding of Greek by Plautus’ Audience”, *CJ* 50: 115–9
- Sedgwick, W. B. (1925), “The *cantica* of Plautus”, *CR* 39: 55–8
- (1930), “The Dating of Plautus’ Plays”, *CQ* 24: 102–6
- (1949a), “Plautine Chronology”, *AJPh* 70: 376–83
- (1949b), “The Origin and Development of Roman Comic Metres”, *C&M* 10: 171–81
- Segal, E. (²1987), *Roman Laughter. The Comedy of Plautus*, New York – Oxford
- Seyffert, O. (1868), “Zu Plautus”, *Philologus* 27: 432–72
- (1874), *Studia Plautina (Sophien–Gymnasium in Berlin, IX. Jahresbericht)*, Berlin
- (1887), (rev.) “*T. Macci Plauti comoediae. Recensuit instrumento critico et prolegomenis auxit Fr. Ritschelius sociis operae adsumptis G. Loewe, G. Goetz, Fr. Schöll. Tomi III fasc. II Captivos continens. Separattitel: T. Macci Plauti Captivi. Recensuit Fr. Schoell. Leipzig 1887, Teubner*”, *Berliner Philologische Wochenschrift* 7: 812–16
- Sharrock, A. (2009), *Reading Roman Comedy. Poetics and Playfulness in Plautus and Terence*, Cambridge
- Shipp, G. P. (1953), “Greek in Plautus”, *WS* 66: 105–12

- (1955), “Plautine Terms for Greek and Roman Things”, *Glotta* 34: 139–52
- Skutsch, F. (1892), *Plautinisches und Romanisches*, Leipzig
- (1900), “Em”, *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik* 11: 429
- Slater, N. W. (1992), “Plautine Negotiations: The *Poenulus* Prologue Unpacked”, *YCS* 29: 131–46
- (2000), *Plautus in Performance. The Theatre of the Mind*, Amsterdam
- Sonnenschein, E. A. (1883), *Bentley’s Plautine Emendations from his Copy of Gronovius*, Oxford
- Soubiran, J. (1988), *Essai sur la versification dramatique des Romains. Sénaire iambique et septénaire trochaïque*, Paris
- Speijer, J. S. (1888), “Ad Plauti *Captivos*”, *Mnemosyne* 16: 121–55
- Spengel, A. (1865), *T. Maccius Plautus. Kritik, Prosodie, Metrik*, Göttingen
- (1887), “Beiträge zu den *Captivi* des Plautus”, *Philologus* 37: 415–449
- Stace, C. (1968), “The Slaves of Plautus”, *G&R* 15: 64–78
- Stärk, E. (1989), *Die Menaechmi des Plautus und kein griechischen Original*, Tübingen
- Stewart, R. (2012), *Plautus and Roman Slavery*, Malden
- Stockert, W. (2014), “The Rebirth of a Codex: Virtual Work on the Ambrosian Palimpsest of Plautus”, στο Fontaine, M. – Scafuro, A. C. (eds) (2014), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Comedy*, Oxford: 680–98
- Stürner, F. (2011), *Monologe bei Plautus. Ein Beitrag zur Dramaturgie den hellenistisch-römischen Komödie*, Stuttgart
- Taladoire, B. A. (1956), *Essai sur le comique de Plaute*, Monaco
- Tarrant, R. J. (1983), “Plautus”, στο Reynolds, L. D. (ed.) (1983), *Texts and Transmission*, Oxford: 302–7

- Taylor, L. R. (1937), "The Opportunities for Dramatic Performances in the Time of Plautus and Terence", *TAPhA* 68: 284–304
- Thalman, W. G. (1996), "Versions of Slavery in the *Captivi* of Plautus", *Ramus* 25: 112–45
- Thesleff, H. (1960), *Yes and No in Plautus and Terence*, Helsinki
- Thierfelder, A. (1929), *De rationibus interpolationum plautinarum*, Lipsiae
- Thomson, R. M. (1974), "A Thirteenth-Century Plautus Florilegium from Bury St. Edmunds Abbey", *Antichthon* 8: 29–43
- (1986), "British Library Royal 15 C. XI; A Manuscript of Plautus' Plays from Salisbury Cathedral (c. 1100)", *Scriptorium* 40: 82–7
- Tobias, A. J. C. (1969), *Plautus' Metrical Characterization, Diss.*, Stanford
- (1979), "Bacchiac Women and Iambic Slaves", *CW* 73: 9–18
- Todd, F. A. (1910), "Note on Plautus, *Capt.* 152–155 and *Cist.* 58", *CR* 24: 120–1
- (1941), "Passages of Catullus, Martial, and Plautus", *CR* 55: 70–4
- Todd, O. J. (1952), "*Frustum porcinum*", *CPh* 47: 93–4
- Tolliver, H. M. (1952), "Plautus and the State Gods of Rome", *CJ* 48: 49–57
- Torino, A. (2014), "I giuramenti di Ergasilo", *Pan* 3: 105–11
- Toynbee, A. J. (1965), *Hannibal's Legacy. The Hannibalic War's Effects on Roman Life, vol. I–II*, Oxford
- Ullman, B. L. (1916), "Proper Names in Plautus, Terence, and Menander", *CPh* 11: 61–4
- Vahlen, J. (1882), "*Varia*", *Hermes* 17: 595–622
- Viljoen, van N. G. (1963), "The Plot of the *Captivi* of Plautus", *AClass* 6: 38–63

- Vogt-Spira, G. (1998), “Sind die *Captivi* eine Fortuna-Komödie?”, στο Benz, L. – Lefèvre, E. (eds) (1998), *Maccus barbarus. Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*, Tübingen: 151–63
- Wackernagel, J. (1920–24), *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch, Reihe 1 und 2*, Basel: αγγλ. μετ. D. Langslow (2009), *Jacob Wackernagel. Lectures on Syntax, with Special Reference to Greek, Latin, and Germanic, edited with notes and bibliography*, Oxford
- Wallace, R. (1984), “The Deletion of *s* in Plautus”, *AJPh* 105: 213–25
- Webster, T. B. L. (1965), “The Comedy of Menander”, στο Dorey, T. A. – Dudley, D. R. (eds) (1965), *Roman Drama*, London: 1–20
- (1970), *Studies in Later Greek Comedy*, Manchester
- Weil, H. (1864), “Zu Plautus”, *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 89: 49
- Weise, K. H. (1866), *Die Komödien des Plautus*, Quedlinburg
- Wellesley, K. (1955), “The Production Date of Plautus’ *Captivi*”, *AJPh* 76: 298–305
- Westaway, K. M. (1917), *The Original Element in Plautus*, Cambridge
- Wieand, H. E. (1920), *Deception in Plautus. A Study in the Technique of Roman Comedy*, Boston
- Wiles, D. (1991), *The Masks of Menander: Sign and Meaning in Greek and Roman Performance*, Cambridge
- Willcock, M. M. (2001), “review: L. Benz (ed.): *Maccus barbarus: Sechs Kapitel zur Originalität der Captivi des Plautus*. (ScriptOralia, 74.) Pp.204. Tübingen: Gunter Narr Verlag 1998 [...], T. Baier (ed.): *Studien zu Plautus’ Amphitruo*. (ScriptOralia, 116.) Pp.243. Tübingen, Gunter Narr Verlag 1999 [...]”, *CR* 51: 245–7
- Williams, G. (1956), “Some Problems in the Construction of Plautus’ *Pseudolus*”, *Hermes* 84: 424–55
- (1968), *Tradition and Originality in Roman Poetry*, Oxford

Wills, J. (1996), *Repetition in Latin Poetry. Figures of Allusion*, Oxford

Wright, J. (1974), *Dancing in Chains: The Stylistic Unity of the Comoedia Palliata*,
Rome

Γ. Εγχειρίδια:

Allen, J. H. – Greenough, J. B. (1903), *New Latin Grammar*, Boston

Bennett, C. E. (1910–14), *Syntax of Early Latin*, v. I–II, Boston

Daremberg, C. – Saglio, E. (1877–1919), *Dictionnaire des antiquités grecques et
romaines*, Paris

De Vaan, M. (2008), *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic
Languages*, Leiden

Ernout, A. – Meillet, A. (³1951), *Dictionnaire étymologique de la langue latine,
histoire des mots*, Paris

Ernout, A. – Thomas, F. (²1972), *Syntaxe Latine*, Paris· ελλ. μετ. Πίκουλας, Θ., επιμ.
Μιχαλόπουλος Α. Ν. (2012), *Συντακτικό της Λατινικής*, Αθήνα

Gildersleeve, B. L. – Lodge, G. (³1895), *Latin Grammar*, London

Glare, P. G. W. (2012), *Oxford Latin Dictionary*, Oxford

Hornblower, S. – Spawforth, A. – Eidinow, E. (⁴2012), *The Oxford Classical
Dictionary*, Oxford

Kühner, R. – Stegmann, C. (⁴1962), *Ausführliche Grammatik der lateinischen
Sprache, Zweiter Teil: Satzlehre, Bd. I–II*, Hannover

Leumann, M. – Hofmann, J. B. – Szantyr, A., *Lateinische Grammatik, Bd. I:*
Leumann, M. (1926–1928), *Lateinische Laut- und Formenlehre, Bd. II:*
Hofmann, J. B. – Szantyr, A. (1965), *Lateinische Syntax und Stilistik*, München

Lewis, C. T. – Short, C. (1879), *A Latin Dictionary*, Oxford

Liddel, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S. (1996), *A Greek–English Lexicon*, Oxford

- Madvig, I. N. (⁴1859), *A Latin Grammar for the Use of Schools, translated from the original German by the rev. George Woods*, Oxford
- Maltby, R. (1991), *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds
- Pavis, P. (1996), *Dictionnaire du Théâtre, édition revue et corrigée*, Paris: ελλ. μετ. Κ. Γεωργουσόπουλος – Α. Στρομπούλη – Ε. Γεωργουσοπούλου – Ε. Ανδριανού – Ν. Σιουζουλή (2006), *Λεξικό του Θεάτρου*, Αθήνα
- Pinkster, H. (2015), *The Oxford Latin Syntax, vol. I. The Simple Clause*, Oxford
- Platner, S. B. – Ashby, T. (1929), *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford
- Richardson, L. Jr. (1992), *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Baltimore – London
- Roby, H. J. (1881–1889), *A Grammar of the Latin Language from Plautus to Suetonius, in Two Parts*, London
- Thompson, D' A. W. (²1936), *A Glossary of Greek Birds*, Oxford
- Walde, A. – Hofmann, J. B. (1938/1954), *Lateinisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I–II*, Heidelberg
- Woodcock, E. C. (1959), *A New Latin Syntax*, London

INDEX LOCORUM

Για τα παραθέματα στην Εισαγωγή της διατριβής και στα Παραρτήματα σημειώνεται ο αριθμός της σελίδας και της υποσημείωσης σε πλάγια γραφή. Για τα παραθέματα στο υπόμνημα σημειώνεται ο αριθμός του στίχου, στον οποίο βρίσκονται (σε κανονική γραφή). Για όσα βρίσκονται στα εισαγωγικά σημειώματα των σκηνών σημειώνεται ο αριθμός της Πράξης και της σκηνής με Λατινική αρίθμηση και της σχετικής παραγράφου με αραβικό αριθμό (επίσης σε κανονική γραφή).

Αθήναιος	359-60R ³ (=353-4W):	Αλκίφρων
13.579b: 92	229-30, 406	3.3: 472
	385R ³ (=377W): 434	3.4.5: 90
Αισχύλος	418R ³ (=403W): 213	3.7: 472
Άγ.	432R ³ (=422W): 213	3.9: 472
905: 229-30	491R ³ (=492W): 692	3.26.2: 92
1604: 692	588-9R ³ (=591-2W):	3.42.1: 92
Ἐπὶ ἐπὶ Θ.	281	
778-84: 464	607R ³ (=613W): 5	Αμειψίας
Εὐμ.	<i>trag.inc.</i>	fr.1.3 K-A: 16 σημ.75
294: 456-7	661-2R ³ (=30-1W): 244	
675: 125		Αναξανδρίδης
Πέρσ.	Ἄλεξις	fr.10 K-A: 470
176-80: 998-1000	fr.3 K-A: III.iv. §3	fr.35.7-8 K-A: 16
Χο.	fr.4 K-A: III.iv. §3	σημ.75
167: 637	fr.16 K-A: 813-17	fr.60 K-A: 637
	fr.35.1 K-A: 22	
Ἄκκιος	fr.37.7 K-A: 274-6	Αναξίλας
(L.Accius)	fr.76 K-A: 813-17	fr. 32 K-A: 84
Didascalicon	fr.78 K-A: 813-17	
fr.4 GRF: 244	fr.94 K-A: 22 σημ.101	Ανάξιππος
trag.	fr.103.2-3 K-A: 692	fr. 3 K-A: 69-77
36R ³ (=234W): 217	fr.130 K-A: 492, 813-	
38-9R ³ (=235-6W): 406	17	Αντιφάνης
46R ³ (=17W): 539	fr.131 K-A: 492, 813-	fr.35.5 K-A: 937
93R ³ (=57W): 417	17	fr.142.7-10 K-A: 470
117R ³ (=75W): 229-30,	fr.151 K-A: 284	fr.157.9-11 K-A: 813-
692	fr.159.1-3 K-A: 813-17	17
143R ³ (=94W): 313	fr.183.1-2 K-A: 69-77	fr.159 K-A: 813-17
228R ³ (=193W): 391-2	fr.204 K-A: 813-17	fr.164 K-A: 813-17
260R ³ (=226W): 683	fr.213.2 K-A: 69-77	fr.193 K-A: 69-77
323R ³ (=314W): 246	fr.213.3 K-A: 77	fr.193.3 K-A: 472
	fr.262 K-A: 16 σημ.75	fr.193.7 K-A: 69-77

- fr.193.11-12 K-A: 69-77
 fr.204 K-A: 813-17
 fr.217 K-A: 813-17
 fr.227 K-A: 69-77
 fr.252 K-A: 77
- Αξιόνικος**
 fr.6.3-6 K-A: 472
- Απολλόδωρος από την Κάρυστο**
 fr.29.2 K-A: 69-77
 fr.31 K-A: 69-77
- Αποστόλιος**
 4.94 CPG: 185
 6.8 CPG: 313
- Απουλήιος**
 (L. Apuleius)
Apol.
 59.7: 84
 76.6: 477
Fl.
 11: 859-60
Met.
 1.18: 220
 2.22: 457
 3.16: 266
 6.25: 896
 7.13: 457
 8.26: 718
 9.1: 457
 9.17: 457
 10.14: 457
 11.28: 617
- Αριστοτέλης**
HE
 1238a16: 151
HN
 1159b31: 151
 1168b7-8: 151
- Ποιητ.*
 1450b26: 46 σημ.203
 1449b12-13: 872-6
- Αριστοφάνης**
Αχ.
 130-3: 872-6
 175-6: 872-6
 175-9: IV.ii§2
 403-6: 830-2
 1069-70: IV.ii§2
Βάτρ.
 19: 187
 35-9: 830-2
 237: 187
 501: 551
 603-4: 108
 608: 657
Είρ.
 32: 636
Έκ.
 370: 636
 630: 187
 729/30: 42 σημ.189
 803: 636
 876/877: 42 σημ.189
Θεσ.
 51: 133
 53-7: 641
 58: 133
 270-1: 642
 571-3: IV.ii.§2
Ίππ.
 340: 636
 461-74: 641
 1228: 551
 1326: 108
Λυσ.
 296-300: 464
 1013: 872-6
 1072: 872-6
 1240: 551
Νεφ.
 24: 464
- 132-7: 830-2
 182: 274-6, 284
 339: 163
 446: 641
 627-31: 998-1000
 876: 274-6
Όρν.
 2: 636
 56-60: 830-2
 342: 464
 583: 464
 1009: 274-6, 284
 1121-23: IV.ii.§2
 1168-71: IV.ii.§2
 1257: 636
 1613: 464
Σφ.
 162: 636
 176: 642
 192: 642
 432: 464
 1041: 641
Πλ.
 275-6: 187
 279: 636
 321/322: 42 σημ.189
 626/627: 42 σημ.189
 644-6: 843
 650: 613/14
 770/771: 42 σημ.189
 801/802: 42 σημ.189
 802: 498
 892: 636
 958/959: 42 σημ.189
 1096/1097: 42 σημ.189
 1097-1106: 830-2
Fragmenta.
 fr.402.8-10 K-A: 813-17
- Αριστοφών**
 fr. 5.1-3 K-A: 69-77
 fr.5.6 K-A: 472

Αρχίλοχος	fr.457B: 84	4.354: 229-30
fr.128.1-4W: 636	R.R.	4.484-5: 313
	1.17.3: 718	4.506: 313
Αρχιππος	1.55.5: 917	4.588: 313
fr.23 K-A: 813-17	2.1.3: 852	4.642-4: 594, 595
	2.9.15: 357	4.675: 516
Αφράνιος	2.11.10: 268	5.92: 665
(L.Afranius)	3.2.9: 917	5.111: 313
tog.	3.3.1: 184	5.277: 594
5R ³ : 900	3.14.2: 80-4	5.467: 313
68R ³ : 30	De ser.lat.	5.806: 692
253R ³ : 564	fr. 39 <i>GRF</i> : Παράρτ.3,	5.862: 417
365R ³ : 250	552 σημ.95	6.91: 406
369R ³ : 725		6.363-4: 245-6
417R ³ : 313	Βεργίλιος	6.433: 313
	(P.Vergilius Maro)	6.458-9: 245-6
Βακχυλίδης	A.	6.653: 243
Επίν.	1.47: 313	7.128: 516
1.159: 391-2	1.65: 622	7.255: 516
	1.101: 313	7.272: 516
Βαλέριος Μάξιμος	1.240: 304	7.397-400: 594
(Valerius Maximus)	1.254: 622	7.448-9: 594
2.4.3: Πρόλ. §2	1.573: 1	7.458: 313
4.5.1: Πρόλ. §2	1.599: 406	7.536: 278
7.5.1: 291	1.628-9: 304	7.781: 417
7.6.1: 163	1.662: 539	8.144-5: 229-30
	2.85: 692	8.365: 406
Βαλέριος Φλάκκος	2.141-2: 245-6	8.484: 229-30
(C.Valerius Flaccus)	2.210: 594	8.570: 229-30
1.344-7: 516	2.325: 243	9.420: 539
2.104-5: 595	2.379-80: 255-6	9.441: 417
2.404: 229-30	2.405: 594	9.703: 594
	2.426: 278	10.2: 622
Βάρρων	2.497: 255-6	10.319: 692
(P.Terentius Varro)	2.648: 622	10.367: 406
L.L.	2.657: 456-7	10.597: 245-6, 245
5.43-4: 489	2.670: 348	10.662: 692
5.66: 909	2.683: 665	10.743: 622
5.76: 163	2.751: 229-30	10.794: 456-7
5.151: 723	3.56-7: 324-8	11.172: 692
6.12: 444	3.403-9: 475-6	11.174: 135
7.42: 692	3.418: 313	11.308-9: 957
Men.	4.313-6: 245-6	11.725: 622
fr.133B: 636	4.314: 245	12.56: 245

12.56-7: 245-6

12.101-2: 594

12.328: 692

12.670: 594

Ecl.

3.49: 348

6.22: 656

9.5: 304

9.6: 361

G.

1.49: 255-6

1.308: 184

1.396: 215a

2.277: 417

3.367: 417

3.404-8: 86

3.405-6: 86

Γάιος

(Gaius)

Inst.

3.112.4: 351

Γέλλιος

(A.Gellius)

2.6.16: 426

2.24.7: 189

3.3: 35 σημ.162

3.3.3: 35 σημ.164

3.3.7-8: 35 σημ.165

3.3.11-12: 35 σημ.163

3.3.14: 641, 35 σημ.

165

4.3.2: 888-9

5.12.5: 909

6.17.3: 215a

9.12.18-19: 265

10.3.19: I.ii. §3

11.6.4-5: 158

15.8.2: 163

17.2.15: 164

17.21.44: 888-9

19.10.1: 471

CIL

1.583.68: 157

1.585.74: 258

14.4003: 163

14.4012: 163

Γιουβενάλης

(D.Iunius Iuvenalis)

1.57: 848

1.136: 92

5.14: 92

14.9: 163

14.217: 266

Γιουβέντιος

(Iuventius)

com.

7R³: 832

com.inc.

97R³: 273

98R³: 104

Γράττιος

(Grattius Faliscus)

Cyn.

181: 86

Δημήτριος Φαληρεύς

Περί έρμ.

124-7: 150

127: 150

161-2: 150

**Digesta (corpus iuris
civilis aut Iustiniani)**

Dig.

18.1.41: 179-81

18.2.1: 179-81

Διογένης Λαέρτιος

6.4: 84

6.40: 77

Διογενιανός

3.84 *CPG*: 184

Δίφιλος

fr.31 K-A: 492

fr.37 K-A: 492

fr.53 K-A: 16 σημ.75

fr.67 K-A: 813-17

fr.97 K-A: 92

Δονάτος

(Aelius Donatus)

ad Ad.

*Praef.*1.4: 43 σημ.192

27.3: 194

163: 152

200: 403

215.2: 348

247.1: 191

282 : 485

391.1: 203

391.3: 203

787.2: 251

791: 680

796.2: 433

804: 151

990: 200

ad An.

*Praef.*2.3: 43 σημ.192

137.1: 289

289.3: 442

301.5: 289

376: 680

384.3: 148

410.2: 148

418: 175

597.4: 485

636.1: 592

716.7: 418

808: 456-7

846.2: 954

ad Eu.

*Praef.*1.5: 43 σημ.192

54.1: 469

54.3: 469
 72.1: 44-6
 72.2: 44-6
 79: 911
 186.2: 843
 258.1: 896
 268.2: 284
 288: 176
 310.3: 472
 341.2: 191
 371: 240
 424.1: 69-77
 500: 214
 536.1: 469
 589.2: 521
 589.3: 521
 654: 289
 740.2: 464
 919.4: 454
 936.2: 84
ad Hec.
 272.2: 191
ad Ph.
 208.4: 469

Ἐννίος

(Q.Ennius)

Ann.

12-13 Sk.: 689
 19 Sk.: 385
 93 Sk.: 683
 167 Sk.: 405
 203 Sk.: 622
 274 Sk.: 313
 312-13 Sk.: 305
 377 Sk.: 434
 382-3 Sk.: 516
sed.inc.fr.591 Sk.: 622
sed.inc.fr.592 Sk.: 622

*com.*4R³ (=382W): III.v.§2*Euhemerus**var.* 64-98V³: 768-9*praet.*1R³(=376W): 689*Sat.*16V³ (=16W): 91217V³ (=16W): 8459-62V³ (=28-31W):

255-6

*trag.*2-3R³(=16-17W=3-4J):

245-6

3R³(=16W=3J): 24525-32R³(=30-6,37W=

21-30J): III.iv.§3

32R³(=37W=21J): 59439R³(=57W=32J): 59439-56R³(=57-75W=32-

49J): III.iv.§3

75-6R³(=95-6W=81-

2J): 519

75-7R³(=95-7W=81-

3J): 531

76-7J: 229-30, 406

97R³(=126W=112J):

888-9

107R³(=128W=120J):

578

120R³(=136W=132J):

888-9

130R³(=144W=140J):

764, 764-5

170R³(=210W=183J):

526

181R³(=220W=193J):

456-7

207R³(=255W=210J):

852

212R³(=260W=215J):

456-7

241R³(=281W=244J):

456-7

258R³(=309W=255J):

665

269R³(=328W=270J):

391-2

269-71R³(=328-9,330

W=270-1, 265J): 313

271R³(=330W=265J):

315

289-90R³(=347-8W=

283-4J): 692

295R³(=353W=303J):

642

298,,R³(=355W=300J):

268

315R³(=170W=323J):

526

*trag.inc.*161R³(=201W=156J):

517

347-8R³(=424-5W=

352-3J): 578

351-2R³(=152W=

316J): 235

354R³(=212W=335J):

271-2

355R³(=433W=362J):

434

388R³(=216W=210V³=

351J): 151, 406

Επίχαρμος

fr.35.1-2 Kaibel: 69-77

fr.35.3-4 Kaibel: 470

Εύβουλος

fr.72.1 K-A: 77

Εύπολις

fr.172.11-16 K-A: 470

Ευριπίδης*Ἀλκ.*

275-6: 245-6

747-50: 998-1000

Ἐκ.

421: 763

488-91: 313

765-6: 763

812: 456-7
 821: 763
 902-4: 315
 1035-82: 464
 1226-7: 151
Ελ.
 143: 125
 859-60: 108
 1091: 642
 1621: 642
Ηλ.
 96: 456-7
 953-8: 313
 999: 456-7
 1350-6: 313, 315
Ηρ.Μαιν.
 897-8: 549
 931-3: 594
Ιππ.
 441-2: 391-2
 605: 245-6
 607: 245-6
 1176-7: 456-7
ΙΑ.
 381: 594
 909: 245-6
 1233-4: 245-6
ΙΚ.
 240-2: 581-3
ΙΤ.
 936: 456-7
 1355: 642
Ιων.
 515-6: 108
 1512-14: 304
 1620-3: 313, 315
Μήδ.
 369: 642
 382: 642
 402: 642
Ορ.
 255-6: III.iv.§3
 454-5: 151

Ρῆσ.
 38-9: 268
 571: 456-7
Τρ.
 333-4: 456-7
 468: 391-2
 499: 391-2
 661: 229-30
Αίγεύς fr.1 *TrGF*: 268
Άνδρομέδα fr.124.2-3
TrGF: 456-7
Βελλεροφόντης fr.286
TrGF: 313
Υπιπύλη fr.757.57-60
 (856-9) *TrGF*: 245-6
Φαέθων fr.781.44
 (252) *TrGF*: 456-7

Έφιππος
 fr.20.2 K–A: 77

Festus
 (S. Pompeius Festus)
 162 L: 729
 206 L: 241
 226 L: 820
 260 L: 683
 262 L: 907
 268 L: 550
 282 L: 468
 304 L: 692
 370 L: 775
 432 L: 475-6
 436 L: 284
 438 L: 284
 462 L: 417

Ζηνόβιος
 1.59 *CPG*: 613/14

Ηρόδοτος
 3.78.2: 464
 8.116.2: 464
 9.22.2: 464

Ηρόδας
 3.38-9: 266-9

Θεόφραστος
Χαρ.
 2.9: 474
 16.14: 550

Ιπποκράτης
Αφορ.
 6.56: 596
Έπιδημ.
 6.8.31: 596
Περί νόσ.
 1.30: 596

Ισίδωρος
 (Isidorus Hispalensis)
Orig.
 5.27.12: 888-9
 20.4.6: 291

Καικίλιος Στάτιος
 (Caecilius Statius)
com.
 5R³(=4W): 179-81
 13R³(=11W): 153
 16R³(=14W): 176
 27R³(=24W): 796-7
 30R³(=27W): 439
 39R³(=35W): 5
 50R³(=47W): 832,
 III.v.§2
 59R³(=54-5W): 492
 90R³(=79W): III.v.§2
 126-7R³(=121-3W):
 494
 132-3R³(=117-18W):
 IV.ii.§2
 139-40R³(=130-1W):
 938
 146R³(=139W): 116
 160R³(=153W): 434
 212R³(=202W): 511a

<i>com.inc.</i>	146.2: 339	9.13.3: 262
232R ³ (=226W): 139-40	149.2: 339	10.4.11: 263
243-4R ³ (=236-7W):	156-7: 190	10.8.8: 278
656, 778-9	161.3: 339	11.2.3: 511a
250R ³ (=267W): 492	162.1: 917	13.16.2: 270
266R ³ (=255W): 165-6	<i>orat.</i>	13.47.1: 434
268R ³ (=248W): 647-8	fr.169 <i>ORF</i> ³ : 680	14.5.2: 78-9
	fr.200 <i>ORF</i> ³ : 444	<i>Brut.</i>
Καίσαρ	fr.229 <i>ORF</i> ³ : 357	44: 426
(C.Iulius Caesar)		63: 135
<i>Civ.</i>	Κικέρων	96: 251
3.26.3: 417	(M.Tullius Cicero)	<i>Cael.</i>
3.68.1: 304	<i>Agr.</i>	29: 417
3.80.3: 406	3.13: 87	<i>Catil.</i>
<i>Gal.</i>	<i>Amic.</i>	3.16: 445
6.30.2: 304	14: 741	<i>Clu.</i>
	32: 358	167: 263
Κάτουλλος	58: 358	<i>de Orat.</i>
(C.Valerius Catullus)	59: 102	1.196: 444
21.2-3: 391-2	72: 263	2.44: 262
22.10: 482	<i>Arat.</i>	2.172: 444
24.2-3: 391-2	fr.34.351: 434	2.339-40: 522
28.4: 376	<i>Arat. Progn.</i>	3.68: 426
28.5: 313	fr.4: 201	3.93: 454
42.13: 477	<i>Att.</i>	3.187: 426
44.15: 313	1.1.1: 521	<i>Div.</i>
49.2-3: 391-2	2.3.2: 530	1.15: 201
62.42: 255-6	3.19.3: 511a	1.102: 444
64.147-8: 255-6	5.17.2: 477	2.83: 444
68.119-20: 229-30	5.20.6: 477	2.104: 313
	5.21.5: 477	2.133: 530
Κάτων	5.21.7: 331-2	<i>Dom.</i>
(M.Porcus Cato)	5.21.11: 192-3, 450	145: 229-30
<i>Agr.</i>	5.21.12: 192-3, 270	<i>Fam.</i>
1.2: 329	6.1.14: 952	1.9.13: 229-30
2.2: 385	6.2.4: 477	2.6.4: 164
32.1: 656	6.3.6: 191	2.17.4: 477
33.1: 656	6.9.2: 164	4.7.4: 526
45.3: 504	7.2.3: 477	5.9.2: 530
46.2: 504	7.12.2: 78-9	6.10b.3: 336
74-7: 162	8.8.1: 105	7.6.2: 255-6
82: 162	9.7.6: 213	7.17.1: 450
141: 768-71	9.10.2: 482	7.26.2: 189
141.2: 911	9.13.2: 262	7.31.2: 613/14

- 8.2.2: 450
8.16.1: 511a
8.17.2: 16
9.14.3: 151
10.35.2: 511a
11.21.1: 391-2
14.1.5: 441
14.4.3: 952
15.2.5: 680
Fin.
2.31: 454
2.60: 268
3.64: 526
4.67: 268
Har.
29: 450
34: 450
Inv.
2.5: 852
2.57: 164
Leg.
2.55: 468
3.9: 683
3.10: 683
3.11: 683
Mil.
49: 225
Mur.
28: 78-9
35: 450
74: 471
75: 291
86: 511a
N.D.
1.43-5: 313
1.66: 45
1.103: 189
2.87: 268
3.81: 417
Off.
1.39: 930
1.43: 263
1.48: 358
1.51: 151
1.109: 87
2.25: 266
2.69: 336
3.30: 45
3.107: 930
Orat.
183-4: *Παράρτ.3, 550*
σημ.86
Parad.
5.34: 304
6.46: 225
Phil.
2.30: 268
2.70: 530
2.95: 450
5.6: 852
Pis.
20: 562
39: 454
Planc.
56: 511a
Q.Rosc.
8: 434
20: 511a
Red.Sen.
27: 78-9
Rep.
1.64: 444
6.2: 725
S.Rosc.
9: 511a
102: 454
Sen.
50: 28 σημ.124
Sest.
23: 526
78: 718
110: 561
129: 78-9
Sul.
84: 229-30
Top.
69: 336
Tusc.
2.25: 519
2.57: 796-7
3.11: 562, 596
3.42: 530
3.63: 263
4.59: 268
5.31: 454
Vat.
12: 157
15: 930
Ver.
2.1.91: 450
2.2.17: 157
2.2.26: 947
2.3.129: 526
2.3.131: 529
2.4.18: 725
2.4.31: 85
2.4.59: 417
Κοϊντιλιανός
(M.Fabius
Quintilianus)
Inst.
1.5.50: 192-3
5.10.60: 334
5.13.5: 522
7.3.26: 334
Κολουμέλλας
(L. Iunius Moderatus
Columella)
7.5.13: 281
12.55.4: 917
Κροβύλος
fr.1 K-A: 92
Λίβιος Ανδρόνικος
(L.Livius Andronicus)
com.inc.
6-7R³(=5W): 119
Od.
20-1W: 339

trag.27R³(=28W): 380**Λίβιος**

(Titus Livius)

1.26.7: 665

1.28.1: 361

1.38.4: 163

1.39.3: 406

1.43.2: 313

1.58.5: 225

2.3.3: 164

2.14.4: 135

2.50.11: 406

2.59.7: 313

3.10.12: 665

3.12.4: 406

3.27.7: 225

3.47.2: 244

3.52.3: 163

3.56.3: 406

3.56.7: 313

4.3.9: 454

4.42.3: 665

4.53.12: 313

5.12.8: 516

6.26.5: 530

6.40.7: 454

7.30.3: 406

8.32.17: 259

8.34.11: 229-30

9.4.6: 526

9.4.14: 445

9.6.4: 406

9.45.2: 385

10.19.17: 683

21.6.1: 30 σημ.135

21.32.3: 157

21.44.9: 526

22.38.12: 385

22.40.3: 229-30

26.3.3: 530

26.27.3: 815

27.10.13: 258

27.37.15: 489

28.31.2: 530

29.15.1: 406

29.25.3: 406

30.40.12: 157

31.1.9: 33 σημ.150

31.2.3: 406

31.10.2-3: 30 σημ.134

32.26.17: 723

32.29: 30 σημ.134

32.32.14-16: 33

σημ.150

32.34.13: 268

33.35.9: 33 σημ.150

33.43.2-5: 30 σημ.135

34.2-4: 32 σημ.142

34.4.2: 32 σημ.142

34.6.17: 258

34.17.1: 30 σημ.135

34.44.4-5: Πρόλ. §2

34.46-7: 30 σημ.132

34.54.4-8: Πρόλ. §2

34.60: 33 σημ.152

35.1.1-4: 31 σημ.135

35.4-5: 29, 30 σημ.132

35.10.12: 29 σημ.130

35.32-4: 33 σημ.152

35.33.4: 33 σημ.150

35.35.5: 448

36.1: 30 σημ.132

36.38-9: 30 σημ.134

36.38-40: 30 σημ.132

36.40.4-5: 30 σημ.133

37.1.7: 157

37.3.8: 723, 32 σημ.148

37.2.10: 31 σημ.136

37.4: 31 σημ.136

37.4.5: 31 σημ.136

37.14-15: 31 σημ.136

37.17-19: 31 σημ.136

37.21.6-22: 31 σημ.136

37.26-32: 31 σημ.136

37.39-44.2: 33 σημ.152

37.46.10: 30 σημ.134

37.53.5: 454

38.3.9-11.9: 34 σημ.154

38.35.5-6: 32 σημ.145

38.39: 31 σημ.136

39.2: 30 σημ.134

39.5.7-10: 34 σημ.155

39.22.1-3: 34 σημ.155

39.22.8-10: 34 σημ.155

39.44.5: 815

40.50.5: 439

40.51.6: 29 σημ.130

41.23.8: 454

41.27.8: 29 σημ.130

44.22.8: 454

Λουκανός

(M. Annaeus Lucanus)

4.440: 86

7.254: 516

Λουκιανός**Αλέξ.**

6: 266-9

Δραπ.

14: 266-9

Νέκ.

11: 657

Παρ.

47: 92

Λουκίλιος

(C. Lucilius)

2 Marx : 485

280 Marx: 291

445 Marx: 291

717 Marx: 152

776 Marx: 796-7

795 Marx: 208

854 Marx: 357

1208 Marx: 896

1217 Marx: 192-3

- Λουκρήτιος**
(T. Lucretius Carus)
1.119: 689
1.210-12: 201
1.604: 313
1.1051: 164
2.31: 314
2.36: 202
2.426: 263
2.1032: 313
2.1085: 313
3.838-41: 741
3.866: 741
3.967: 164
3.1017: 597
3.1034-5: 305
3.1041: 229-30
3.1048: 848
4.1268: 164
5.107: 304
5.443: 385
5.741: 385
5.791: 385
5.1007: 692
5.1063-4: 86
5.1225: 852
5.1357: 259
5.1394: 314
6.394: 665
6.875: 135
6.1102: 313
- Μακρόβιος**
(Ambrosius Theodosius
Macrobius)
3.13.12: 163
1.10.15: 489
- Μαρτιάλης**
(M. Valerius Martialis)
3.82.20: 915
5.42.7-8: 358
6.27.2: 163
7.20.4: 915
- 7.21.1: 516
9.76.5: 266
10.31.3-4: 771
11.52.10: 489
12.1.1: 86
12.62.9: 771
13.5.1: 163
13.32.2: 489
13.92.1: 163
- Μένανδρος**
Ἀσπ.
245-9/250: 42 σημ. 189
399-419: IV.ii§2
499-500: 830-2
Δις Ἐξ.
58: 285
63: 43 σημ. 190
Δύσκ.
81-144: IV.ii§2
89: 596
140: 551
172: 571
188: 108
204: 108
229-32/233: 42
σημ. 189
393: 872-6
459-66: 830-2
473: 551
490: 872-6
511: 571
522-45: 479-81
586: 108
690: 108
783/784: 42 σημ. 189
921-2: 830-2
Ἐπ.
168-71/172: 42
σημ. 189
382-3: 998-1000
875: 108
878-907: 479-81
880-1: 596
- 906: 108
1065: 84
1075-8: 830-2
1084-6: 313
1089-90: 313
1113: 551
Κόλ.
125: 551
Μισ.
17: 284
176-7: 998-1000
275/276: 42 σημ. 189
606-7: 108
Περ.
261-6/277: 42 σημ. 189
316: 108
324: 551
490: 10
531-4: 998-1000
Περιν.
12: 642
Σαμ.
76-7: 937
119a/119b: 42 σημ. 189
206-79: 479-81
300-1: 108
309-10: 880-3
324: 551
366-7: 108
420/421: 42 σημ. 189
555: 108
567: 108
615/616: 42 σημ. 189
669: 108
725: 284
Σικ.
123-4: IV.ii§2
μονόστ.
225: 313
Fragmenta
fr.13 K-A: 151
fr.372.2-5 K-A: 304
fr.462 K-A: IV.ii§2
fr.681.1 K-A: 304

- fr.761.6-7 K–A: 391-2
fr.883 K–A: 108
- Ναίβιος**
(Gn.Naevius)
B.P.
13-14W: 622
17W: 622
com.
13R³(=8W): III.v.§2
14R³(=7W): III.v.§2
21-5R³(=22-6W): 882
24R³(=26W): 336
35R³(=36W): 121-2
65R³(=104W): 915
90R³(=88W): 76
98R³(=96W): 434
com.inc.
114R³(=15W): 651-2,
III.v.§2
115R³(=16W): 119,
357, III.v.§2
trag.
5R³(=10-11W): 217
13R³(=16W): 348
19R³: 578
36R³(=48W): 578
- Νεμεσιανός**
(M.Aurelius Olympius
Nemesianus)
Cyn.
51: 184
57: 184
- Νικόλαος (κωμ.)**
fr.1.11 K–A: 92
- Νικόμαχος (κωμ.)**
fr.1.32-3 K–A: 77
- Νόνιος**
(Nonius Marcellus)
12 L: 661
- 52 L: 357
64 L: 598
65 L: 656
70 L: 636
101 L: 832
135 L: 641, 672
197 L: 135
208 L: 718
232 L: 433
528 L: 426
682 L: 690
685 L: 203
733 L: 164
824 L: 439
- Ξέναρχος**
fr.7 K–A: 813-17
- Οβίδιος**
(P.Ovidius Naso)
Am.
3.2.61: 245
3.11b.45-8: 245-6
Ars
1.83: 255-6
Fast.
1.321-2: 444
2.654: 444
2.664: 692
6.405-7: 489
Her.
2.35-42: 245-6
12.77-81: 245-6
12.191-3: 245-6
15.107: 245
17.151: 530
21.237: 530
Met.
1.670: 692
3.120: 692
3.547: 692
3.658: 245
5.20: 530
7.32: 277
- 7.852-6: 245-6
9.613: 277
11.374: 692
12.463: 692
13.375-8: 245-6
- Pont.*
1.3.65: 246
- Όμηρος**
Τλ.
1.3: 692
4.162: 229-30
6.429-30: 444
17.242-3: 229-30
18.367: 692
23.415: 642
Όδ.
1.378: 266-9
2.237: 229-30
2.312-13: 266-9
4.455: 642
4.529: 642
6.201: 391-2
16.379: 692
20.18: 636
22.369-70: 266-9
- Οράτιος**
(Q.Horatius Flaccus)
Ars
189-90: 43 σημ.192
343: 255-6
412-14: 255-6
Ep.
1.7.37: 92
1.7.94: 245-6
1.10.3: 87
1.15.16: 16
1.15.40: 163
1.17.43: 92
2.1.144: 290
2.1.264: 16
2.2.182: 263
2.2.187-9: 290

Eprod.

6.5: 86

Od.

1.4.16: 251

1.24.2: 229-30

1.34.12: 305

1.34.12-16: 304

2.5.10: 251

3.1.2: 444

3.2.5-6: 406

3.2.6: 246

3.24.57: 368-70

S.

1.2.83: 521

1.5.72: 163

1.5.101-3: 313

1.9.6: 191

1.9.26: 213

1.9.31: 246

2.3.137: 562

2.3.147: 87

2.3.197: 692

2.3.229: 489

2.4.44: 184

2.5.49: 692

2.6.114: 86

2.8.61-3: 304

2.8.89-90: 184

Ουλπιανός

(Domitius Ulpianus)

Dig. Iust.

48.1.1: 492

48.12.2: 492

Πακούβιος

(M. Pacuvius)

trag.47R³(=55W): 53976R³(=82W): 385140R³(=142W): 434143-5R³(=138-40W):

203

148R³(=145W): 692194R³(=202W): 689227R³(=240W): 380255R³(=279W): 380274-5R³(=299-300W):

133-4

297R³(=320W): 391-2341R³(=343W): 456-7369R³(=40W): 539**trag. inc.**413R³(=356W): 313**Paulus Diaconus**Paul. *Fest.*

18 L: 287

32 L: 888-9

44 L: 457

45 L: 62

47 L: 189

61 L: 468, 636

104 L: 723

105 L: 426

106 L: 598

112 L: 11

119 L: 896

227 L: 820

249 L: 444, 848

260 L: 69-77

407 L: 692

453 L: 820

Πέρσιος

(Aulus Persius Flaccus)

3.118: 562

Πετρόνιος

(C. Petronius Arbiter)

14.5: 475-6

24.4: 262

33.8: 163

34.10: 51

46.3-4: 1002-4

55.2: 262

57.5: 475-6

60.5: 771

61.5: 481

61.9: 151

65.2: 163

65.10: 896

87.8: 191

108.11: 266

139.5: 718

Πλάτων**Τπ. Έλ.**

371d6: 642

Ἰων

535c7-8: 637

Λύσ.

207c10: 151

Νόμ.

709b8: 304

739c2: 151

803c5: 22, 984

Πολ.

424a1: 151

449c5: 151

Συμπ.

215e2: 637

Φαῖδρ.

243b6: 475-6

279c6: 151

Πλάτων (κωμ.)

fr.188.8-9 K-A: 163

Πλαύτος

(T. Maccius Plautus)

Am.

5: 313

7: 391-2

16: 67

35: 200

41-9: 358

50: 6

52-3: 58-62

57: 313

65-6: Πρόλ. §2

75: 68, 29 σημ. 129

86-93: 58-62	446: 150	789: 186
95: 6	455: 418	793: 681
105: 264	479: 430	809: 692
110: 10	485: 10	825: 268, 530
116-19: 58-62	496-8: 108	826: 187
121: 39	502-3: 456-7	836-7: 664-6
124: 4	512: 429	841: 133-4
141: 39	518: 564	852-3: 353
142: 10	533: 391-2	865: 434
148: 4	542: 187	871: 237-8
155: 124	544: 949	876: 105
169: 225	545: 152	901: 556
171-5: 200	546-50: 465	907: 150
173: 200	557-8: 668	909: 680
183: 269	561: 564	923: 511a
194: 453	563: 121-2	933-4: 426-7
210: 168, <i>Παράρτ. 4</i> ,	564: 668	935: 171
562	565: 564	955: 108
269: 5	566: 564	984-5: 791-801
278: 774	570: 296	984-7: 791-801
302: 187	571: 556	984-91: IV.ii§2
305-7: 578	614: 574	986-7: 778-9
314: 10	615: 937	990: 791-801
320: 551	622: 225-8	997-8: 269
328: 465	636: 271-2	1000: 519
338: 469	647: 689	1005: 269
344: 955	671: 152	1009: 1
353: 110	674: 139	1013: 266-9
365: 574	677: 278	1018: 274
367: 692	679: 561	1019-27: 830-2
370: 262	691: 17	1029: 650, 998-1000
373: 564	697: 482, 848	1033: 681
376: 556	702: 364, 556	fr.iii: 424
381: 556	704: 235	fr.vi: 598
383: 17	727: 596	fr.viii: 598
392: 426-7	741: 868, 885	fr.xvi: 285
394: 556	743: 446	1048: 778
398: 348, 376	745: 243	1053: 445
410: 262	770: 214	1071: 500
417: 250	771: 263	1077: 912
424: 269	775-6: 592	1078: 998-1000
434: 237-8	776: 243	1099: 500
436-7: 426-7	777: 598, 937	1121: 622
445: 357, 937	778: 179	1130: 418

1131: 152	266-7: IV.ii.§2	512: 448
1133-4: 313	267: 273	521: 278, 612
1142: 259	267-71: IV.ii.§2	533: 264
As.	267-332: IV.ii.§2	545-57: III.v§2
1: 6, 444	268: 391-2	546: 521
2-3: 361	269-71: 534	548: 597
5: 106	277: 285	549-50: 124
11: 492	281-5: IV.ii.§2	549: 888-9
14: 6	283: 313	559: 68
15: 68, 29 <i>σημ.129</i>	284-5: 215a	578: 125
18-22: 526	290-1: 827-8	581: 276
20: 245	297: 124, 651-2	596: 262
28: 376	299-300: 231	607: 394
30: 592	307: 125	608: 692
31: III.v§2	309: 273	614: 150
40: 214	315-16: 187	637: 537
47: 263	339: 262	638: 152
64-83: 8 <i>σημ.20</i>	343: 266-9	643: 16
85: 373	350: 338	650-6: 444
105-6: 534	360: 641	672: 179
108: 452	362: 281	677: 556
129: 315	363: 951	689-90: 323
134: 222	372: 431	689: 444
139-50: II.i§5	374: 348	694: 1002-4
140: 376	377: 139	703: 867
145: 235	380: 207, 281, 592	709: 691
149-50: 267	384-8: 830-2	712-17: 863-5
190: 106	394: 266-9	716: 556
192: 324-8	400: 648	717: 45
194: 106	400-1: 647-8	721: 429
195: 187	407: 698	729: 613/14
202: 187	408: 266-9	730: 124
223: 406	411: 408	740: 110
231: 179-81	413: 266-9	746: 450
234-5: 179-81	425: 429	747: 179-81
238: 450	427: 344	775: 373
244: 537	442: 434	791: 16
249-58: III.iii.§2	450: 259	823: 243
250: 208	458: 281	824: 406
252: 208	461: 571	825: 5
256: 431	484/85: 551	838: 237-8
257: 439	487: 331-2	855: 264
259-64: III.iii.§2	488: 12	874: 182
263-4: III.v§2	506: 71-2, 107	888-9: 691

915: 105	300-20: 287-92	713: 690
919: 92	312-13: 266-9	718-19: Πρόλ. §2
922: 139	314: 250	725: 290
946: 522	318: 406	732: 157
946-7: 1036	318-19: 938	738: 403
Aul.	320: 726	743: 729
46-7: 207	334: 520	747: 257
52: 276, 664	341: 344	764-5: 354
53: 464	345: 521	781: 169
54: 376	348: 243	786: 406
58: 339	400: 160	787: 152
84: 466	431-2: 231	787-8: 361
105: 456-7	437-8: 556	791-3: 248
107: 207	442: 822	804: 268
108: 331-2	445: 877	808: 420
117: 376	447: 649	817: 408
118-19: 128	468: 937	823: 408
124: 87	475-6: 179-81	824: 408
129: 398	475-536: 32 σημ.142	830: 613/14
140: 200	503-4: 165-6	Bac.
154: 649	505-6: 237-8	12: 882
161: 45	529: 23	35: 949
162-4: 578	563: 263	45: 429
166: 324	564: 134, 135	75: 268
167-9: 324	573: 269	76: 444
181: 248	578: 344	78: 231
183: 138	587-90: 198-9	87: 148
186: 135	589: 347	89: 477
187: 202	592: 334	90: 288
189: 464	600: 150	107: 43 σημ.190
206: 348	607: 220	114: 1006
207: 284	611: 340	115-16: 863-5
214: 231	618: 431	121: 492
216: 391-2	626: 637	121-3: 274-6
218: 361	627/628: 45 σημ.201	123: 492
220-1: 424	633: 56	127: 556
240: 285	635: 17	128: 494
241: 214	642: 598	132: 344
255: 179-81	665: 108	134: 344
256: 898	668: 656	147: 1006
257: 48 σημ.209	676: 778	151: 516
260: 222	687: 168, Παράρτ.4,	158: 125
262: 353	562	165: 344
266: 30	700: 229-30	174: 281

190: 263	457: 138	764: 364, 521
194: 539	473: 207	766: 6, 269
196: 245	477-8: 424	773: 133
197-8: 139-40	483: 937	775: 954
198: 998-1000	484: 364	777-80: 248
202: 291	489-90: 537	779-80: III.v.§2
214-15: 28 <i>σημ.124, 37</i> <i>σημ.174</i>	500-1: 268	785: 556
227: 110	502: 10	789-91: 231
231: 281	509: 439	799: 659
232: 530	523: 579	799-800: 660
234: 108	526-9: 43 <i>σημ.190</i>	799-841: I.ii§3
237-8: 324	535: 456-7	806: 262
240: 285	555: 376	832: 494
241-2: 266-9	566: 139	841: 348
245: 592	567: 556	871: 385
255: 465, 863-5	568: 169	878: 125
257: 571	573-83: III.i.§4	881-3: 898
273: 585	578-86: 830-2	892-5: 863-5, 877
274: 45	579: 636	902: 469
283: 243	595-8: 798	903: 636
294: 128	609: 331-2	905: 245
306-48: 287-92	624a: 344	925: 689
321-4: 231	630: 152	925-30: 998-1000
331-2: 287-92	640: 71-2, 152	929: 534
332: 287-92	642: 579	935-6: 1, 825
358: 281	649-50: 778-9	945: 281
361-2: 726	657: 237-8	976-7: 179-81
363: 260	660: 315	978: 540
365: III.v.§2	688: 281	995: 444
369: 394	692: 281	1023: 183, 338
371: 825	693: 208	1034: 726
374: 121-2	694: 225-8, 281	1044: 668
382: 778	701: 269	1045: 537
383: 281	709: 796-7	1068-75: 534
387: 429	709-13: 534	1073: 16
392: 642	710: 796-7	1087: 391-2
396: 466	716: 359	1087-9a: 71-2, 656, 778-9
398: 225	721: 262	1087-1103: 641-2
408-10: 8 <i>σημ.20</i>	739: 115	1090a: 579
412: 368, 754	740: 521	1094: 672
415: 201	742-3: 84	1094-6: 641-2
422-3: 456-7	746: 340	1095: 269, 266-9
440-1: 202	757: 191	1100-1100a: 579
	761: 539	

1100a: 579	286: 344	662: 549
1102: 152	296: 110	669-74: 52 σημ.232
1112: 954	299-300: 649	684-5: 391-2
1115: 267	301: 530	685: 579
1118-19: 832	307: 497	688: 579
1118-20a: 830-2	309-10: 597	689: 263
1121: 698	316: 947	701-4: 52 σημ.232
1121-48: 266-9	319: 450	724/25: 954
1163: 564	321: 511a	739: 444
1164: 937	346: 359	746: 109
1183a: 691	347: 274-6	748: 16, 492
1187: 556	348-9: 22	749-50: 191
1189/90: 237-8	349: 44-5	756-7: 229-30
1199: 641	362: 867	759-62: 579, 998-1000
1201: 764	364-71: 52 σημ.232	762: 281
<i>Cas.</i>	375: 333	764: 281
1-2: 67	387: 152	778: 564
64: 14	401: 444	798-814: III. i.§4
67-72: 58-62	414: 637	802: 477
87-8: 68, 29 σημ.129	418: 574	809: 14
94: 989	421: 949	813: 108
95: 692	424: 344	823: 313, 520
99: 907	427: 187	826: 774
103: 156, 636	448: 998-1000	827: 235
105: 187	457: 1006	835: 139
110: 907	459: 551	849: 796-7
120: 385	463-6: 867	863: 828
127: 186	474: 408	874: 108
141: 186	489: 828	891: 281
147: 281	510: 465	913: 911
158-9: 998-1000	511-12: 248	970: 617
165/66: 592	513-14: 255-6	977: 469
176/7: 200	522: 250	998: 430
214: 179	526: 452	1003: 353
223: 235	530: 253	1004-6: 417
248: 179	531-52: III. i.§4	1006: 235
257-8: 120	558: 579	1009: 179
267: 102, 250	560: 579	1015-18: 1036
270: 556	561: 63	<i>Cist.</i>
271: 168, Παράρτ.4, 562	588: 949	1-58: II.i.§5
277: 530	605: 477	12: 391-2
279-80: 868	611: 469	42: 323
284/5: 408	616: 268	43: 391-2
	621-718: III.iv.§3	51: 48 σημ.209

52: 11	693: 444	281-2: 791-801
58: 153	734: 179	283: 133-4
60: 135	747: 444	285-6: 824
73: 152, 171	778: 16	287: 791-801
82: 207	784: 385	288: 807-22
94: 937	<i>Cur.</i>	294: 807-22
112: 419	1: 268	296: 807-22
123-4: 982	10: 139-40	298: 804
126: 347	12: 268	301: 290, 879
136: 718	24: 71-2	303-5: 833-35b
151: 6	37-8: 133-4	309-12: IV.ii.§2
154-5: 6	41: 214, 556	309-26: 843
172-3: 992	44: 10	314: 885
185: 269	51-2: 530	318: 187
188-9: 16	55: 655	321: 231
197-202: 68, 29	59-60: 424	322: 187
<i>σημ.129</i>	72-3: 866	323: 849-51, 915
215: 264	79: 937	324: 849-51
276: 313	88: 214	329-30: 506-7
284-97: III.iv.§3	95: 949	335: 707
291: 848	112: 485	338-40: 506-7
484: 313	121: 182	349-50: 506-7
497: 237-8	133: 359	355-6: 506-7
512-17: 768-9, 877, 52	138: 139	357-61: 506-7
<i>σημ.232</i>	140: 930	366: 915
519-20: 877	141a: 380	366-8: 849-51
520-1: 231	150: 492	371: 192-3
529: 385	168: 391-2	385: 265
533: 344	176: 176	394: 796-7
538: 56	180: 500	398: 472, 796-7
551: 637	186: 469	401: 867
552-3: 982	191: 556	412-16: 69-77
554: 179	194: 681	419: 1
556: 465	196: 556	422: 262
559: 170	218: 477	442: 159-64
593: 253	230-1: 647-8	442-8: 159-64
594: 128	237: 636	464: 615
605-6: 277	244: 636	472: 815
644: 150, 391-2	245: 125	482: 104
652: 106, 235	257: 115	483: 818
663: 418	270: 329	483-4: 489
685: 469	273: 361	486: 108
689: 250	280-7: 791-801	494-5/515: 152-66
692: 417	280-327: IV.ii.§2	497: 408

518: 992	82-100: III.iii.§2	310: 281
520: 139	83: 227, III.iii.§3	310-11: III.v.§2
528: 982	86: 235	318: 520
531: 324-8	95: 344	319: III.v.§2
535: 250	96-7: III.iii.§3	330: 331-2
540: 441	104-165: III.i.§4	331-2: 255-6
551: 150	108: 259	334: 255-6
576: 832	113: 151, 406	340: 574
586-7: 77	121-3: III.v.§2	348: III.v.§2
589: 656	124: 284, 930	350: 16
592: 262	125: 187	351: 642
604: 613/14	129: 135	359: 255-6
610: 240, 954	132: 344	371: 368-70
611: 469	145: 380	373: 225-8, 579
616: 408	146-7: III.v.§2	377: 452
628: 290	151: 952	382-93: 8 σημ. 20
634: 344	153: 564	391: 245
639-40: 32	160-3: 534	401: 10
663-4: 174-5	166-80: III.i.§4	411-12: 276
673: 214	182: 152	425: 150
674: 898	183: 281	426: 187
689-92: 729	183/4: 649	429: 656
690: 796-7	188-9: 689	431: 259
691-2: 888-9	192-206: IV.ii.§2	437: 380
693: 469	194-5: 778-9	439: 456-7
698: 992	195: 110	450: 406
701: 329	198: 266-9	467: 179-81
718: 729	199: 818	474: 106
723: 729	201-2: 833-35b	488: 641, 832
727: 949	204-5: IV.ii.§2	491: 269, 656:
729: 361	206: 153	493: 585
<i>Epid.</i>	212: 500	494: 641-2
1-28: IV.ii.§2	215: 329	516: 187
10: 152	223-34: 32 σημ. 142	523: 406
22: 530	232: 811	563: 169
23-4: 868	257: 251, 288	565-6: 225-8
24: 338	265: 661	571-2: 450
39: 125	271: 424	601: 139, 152
46: 456-7	277: 848	605-6: III.v.§2
56: 276, 811	286: 338	618: 152
55-8: 266	293: 385	635-7: 984
62: 403	298: 494	636: 277
73: 281	303: 592	644: 235
78: 877	304: 380	648-52: 1006-8

651: 250	210: 915	692: 854
666-74: 641-2	210-11: 849-51	694: 642
671: 579	213: 949	700: 179-81
672: 276, 672	217: 348	711: 564
673: 288	222: 494	717: 164
674: 202	224: 949, 989	730: 266
678: 534	246: 376	731: 87
685: 469	248: 530	754: 456-7
687: 522	273: 347	782: 556
706: 579	277: 540	787-8: 28
718: 661	292: 394	789: 376
725: 333	328: 469	801: 472
733: Πρόλ. §2	328-9: 868	808: 263, 540
<i>Men.</i>	334: 429	811: 281
5: 6	338: 323	820: 281
43: 4	346: 105	828: 594
47: 10, 14	356: 200	828-29/30: 595
66: 469	360: 540	829: 594
74-6: 55-8	384: 698	831-75: III.iv. §3
77-8: 69-77	395: 848	840: 885
77-109: III.i. §4	416: 749	846: 532
85-6: 651-2	437: 110	858: 281
94: 96-7	441: 269	859: 832
94-5: 227	442: 636	863: 406
101: 483	446: 385	879/80: 281
102-3: 227	446-65: 16 σημ. 75	879-80: 340
103: 202	447: 76	890: 598
105: 84	452: 441	894: 351
107: 153, 160	457: 263	899: 465
108: 108	462: 104	902: 92
110-22: 251	465: 540	908: 828
118: 391-2	485: 850	915: 469
120: 472	489: 520	934: 485
136: 139	511: 539	959: 394
138: 290, 879	512: 885	968: 225-8
152: 464	522: 698	974-6: III.v. §2
156: 464	522-3: 500	979: 153
158: 214, 949	544: 214	980: 198-9, 225-8
178: 291	554: 456-7	982: 228
191: 900	571-674: III.i. §4	990: 245
192: 500	592: 225	991: 391-2
199-201: 998-1000	643: 480	993: 477
202: 828	653: 571	997: 698
208-12: 849-51	664: 45	1009: 385

1011: 464	145-6: 271-2	528: 854
1015-16: I.ii.§3	147: 231, 284	531: 152, 930
1017: 469, 896	151: 14	539: 391-2
1019: 347	152: 231	540: 288
1022: 754	159: 359	546: 778
1023: 408	160: Πρόλ. §2	552: 105
1042a: 408	161: 868, 869	554: 429
1047: 417	163: 285	574: 466
1050: 564	174-5: 592	583: 850
1058: 391-2	184: 636	600: 532
1059: 408	225: 22	604: 656
1071: 446	233: 457	605: 359
1076: 446	245-6: 683	606: 689, 998-1000
1092: 243	278: 110	626: 274, 313
1096: 262	282: 191	631: 656
1101: 116	285: 48 σημ.209	639-40: 647-8
1108: 262	290: 998-1000	641: 285
1114: 592	295: 434	678: 340
1119: 268	327: 452	694: 494
1133: 406	331: 89	700: 391-2
1147: 333	335: 700	706: 373
1151: 347	345: 494	712: 540
1152-61: 179-81	359: 271-2	723: 532, 561
1154: 214	366: 540	740: 532
1159: 258	369/388: 152-66	751: 612
Mer.	370: 347	756: 636
3: 778-9	376: 460	760: 17
4-5: 465	382-3: 231	763: 556
4-7: 313	424-43: 179-81	771: 429
12: 456-7	438: 186	776: 571
24: 430	440: 477	826-9: 260
72: Παράρτ.4, 563	446: 391-2	828: 403
90: 982	465: 380	831: 456-7
94: 347	469-70: 274-6, 998-1000	847: 441
111-13: 790	472: 692, 778	856: 235
111-72: IV.ii.§2	476-8: 231	867: 863-5
115: 519	484: 431	882: 456-7
115-19: 791-801	485: 656	887: 87
123-7: IV.ii.§2	494: 592	897: 828
130: 827-8, 832	501: 139	930-49: III.iv.§3
130-2: 830-2	516: 268	939-41: 506-7
138: 14	519: 231	941: 30
139-60: IV.ii.§2	524-6: 266-9	944: 30
140: 338		957: 76

962-3: 251	266: 6	604: 243
981: 556	266-7: 534	627: 998-1000
986: 901	268: 6	628: 71-2
996: 152	268-9: 85	629: 394
998: 556	270: 108	631: 135
1007-8: 417	276: 133	632: 5
1010: 456-7	286: 868	633: 429
1013: 351	299: 952	642: I.ii.§2
1015-24: 492	316: 274-6	660: 150
1025-6: 1036	319: 169	663: 99, 406
<i>Mil.</i>	325: 326	667: 474
14: 285	326: 885	673: 202
21-2: 1-2	328: 108	674: 358
24: 539	330: 169	676: 324
27: 1006, 53 σημ.232	334: 534	677: 465
34: 78-9, 187	345-6: 268	679: 324
72: 257	355: 494, 520	701-2: 124
81-2: Πρόλ.§2	360: 636	737: 125
95: 334	364: 954	745: 334
98: 6	370: 87	755: 494
110: 656	372-3: 574	759-61: 849-51
131-3: 28	397: 376	763: 421
138: 530	410: 108	763-4: 61-2
150: 10, 14	442: 30	765: 460
151-2: 39	443: 87	766: 329
153: 656	447: 187	767: 521
156-7: III.v.§2	450: 246	767-8: 266-9
156-65: 251	466: 225-8	768: 269
163: 749	467: 656	773: 125
168: 477	470: 169	775-6: 391-2
186-7: 424	482: 334	789: 169
191: 264	520: 338	798: 240
201: 406	522-5: 110	804: 152
205-8: 506-7	531: 403	805-12: II.i.§2
208/214: 152-66	536: 949	812: 225-8
211: 30, 492	541-2: 245-6	813: 530
215-16: III.v.§2	542: 241	813-15: 534
218: 240	545: 169	818-820/21: 53
219: 534	567: 691	σημ.232
228: 71-2, 214a	575: 191	828: 749
237-59: II.i.§2	578: 434	843: 691
256: 359	598-606: 220-8, 534	850: 793
258: 250	599-601: 534	859: 691
259: 191	603: 213	874: 446

874-940: II.i.§2	1262: 262	351: 529, III.iii.§3
876: 430	1315: 313	352-3: 826
884: 641	1324: 139	353: III.iii.§3
885: 44-5	1325: 152	355: 691
902-3: 465	1342: 152	356: 472
906: 579	1348: 313	357: 246, 331-2
927: 579	1350: 259	360: 179-81
933: 434	1357: 152	361: 258
936: 452	1377: 108	362: 827-8
938: 641	1407: 636	369: 571
943: 520	1425: 373	377: 556
944-6: 220-8	<i>Mos.</i>	387: 152
947: 347	8: 636	404: 191
959: 250	11: 281	406: 313, 457
961: 270	14: 84	406-7: 444
983-4: 930	25: 281	412-15: 516
991: 579	37: III.v.§2	427-8: 579
997: 380	64-5: 466	434-5: 353
1018: 235, 336	69-70: 955	445: 830-2
1021: 270	76: 682	450: 270
1047: 227	78: 281	456: 830-2
1058: 391-2	101: 434	456-7: 571
1061: 164	103: 500	491: 262
1065-6: 998-1000	114-5: 232	495: 250
1082: 277, 768-9	115: 331-2	499: 998-1000
1088: 637	116: 339	507-8: 108
1114: 444	146: 227	509: 998-1000
1128: 168, <i>Παράρτ.4</i> ,	147: 406	516: 403
562	175: 106	540: 281
1137: 45, 220-8	203: 464	542: 30
1142: 276, 641	233-4: 7 <i>σημ.17</i>	543-5: III.iii.§2
1143: 152	238: 494	546: III.iii.§2
1159: 156	243: 427	550: 642, III.iii.§2
1161: 579	245: 477	562-5: III.iii.§2
1161-98: II.i.§2	275: 521	607: 551
1176: 434	279: 150	636: 952
1195: 191	304: 23	676-9: III.iii.§2
1198: 108	308: 179	680-1: III.iii.§2
1213: 937	333: 179	681: 268
1213-14: 6	347: 179	682: 333
1232: 517	348-62: III.iii.§2,	684-5: 534
1236: 152	IV.ii.§2	721a: 551
1243: 296	349: III.iii.§3	730: 99
1246: 157	350: 539, III.iii.§3	747: 281

749: 45	1067: 269	103: 69-77
761: 539	1081: 288	105-11: 849-51
762/773: 152-66	1094-1121: III.v.§2	112: 153
769: 530	1096: 380	116: 329
775-7: 998-1000	1108-9: 269	116-67: II.i.§2
799: 661	1114-16: III.v.§2	122: 896
803: 214	1116: 752	130: 262
808: 431	1124: 579	133: 262
810: 431	1132: 556	140: 854
828: 492	1132-3: III.v.§2	151-2: 115
829-30: 53 σημ.232	1147: 579	159: 615
845: 16, 642	1149-51: 71-2, 778-9	172: 394
850: 469, 636	1150: 579	184: 951
853: 452	1152: 949	186-7: 231
854: 485	1157: 668	191: 214
869-70: III.v.§2	1163: 680	196: 110
874-5: 120	1165-1182: III.v.§2	205-6: 313
875: 472	1178: 403	214: 270
894: 564	1179: 269	219: 348
897-8: 125	<i>Per.</i>	224: 477
898-900: 830-2	1-6: 998-1000	226: 169
919: 331-2	7: 334	233: 344
920: 262	10: 347	237: 11, 641
928: 214	18: 347	247: 169
936-9: 830-2	21-2: III.v.§2, 1002-4	250: 12
952: 466	28: 796-7	251-3: 768-9
972: 262	29: 811	251-6: 768-71
975: 408	30-30a: 89	252: 768-71
978: 433	31: 811	253: 445, 768-71
985: 250	35-6: 424	266: 105
993: 937	44: 45	269-70: III.v.§2
1002: 516, 885	46: 385	277b: 556
1006: 186	47: 385	278: 650
1011: 331-2	50: 452	284-5: 955
1023: 930	53: 253	286: 171
1030-40: 641-2	53-80: III.i.§4	287: 429
1031: 690	55: 76	288: 877
1038: 214, 659	55-6: 500	289: 124
1040: 579	58: 77	290: 556
1041: 406	59-60: 69-77	325: 521
1042: 268	60: 77, 472	329-30: 361
1047: 534	65-74: 492	333: 10
1054/55: 281	80: 108	337: 77
1065: 659	81: 5	342: 398

352: 469	725-6: 424	129-30: 406
384: 466	730: 592	130: 466
387: 259	735: 191	141: 561
388-96: 472	753-8: 534, 768-71	144: 385
390: 324	771: 179	153: 187
392: 169	777: 391-2	157-8: 326
404: 108	779/80: 465, 690	160: 636
405: 251	785: 530	166: 726
406: 326	788-9: 954	201: 796-7
414: 376	794: 464	202: 796-7
420: 888-9	795: 650, 888-9	210-60: II.i.§5
427: 250	806: 811	263/329: 152-66
431: 680	815: 636	271: 469
442-3: 368-70	817: 121-2	274: 274-6
446: 177	827: 6, 556	295: 877
449: 225-8	828-9: 266-9	304: 439
449-50: 202	829: 269	309: 636
462: 811	833: 530	311: 636
462-9: II.i.§2	836-7: 754	313: 612
465-7: 778-9, 998-1000	846: 88	319: 148
470: 324-8	847: 391-2	332: 344
479: 391-2	847-8: 867	344: 998-1000
483: 408	<i>Poen.</i>	347: 469, 636
484: 571	1-4: 1-2	352: 139-40
513: 376	3: 6, 313	355: 106, 749
514-15: 304	4: 1-2	357: 214, 385
573: 651-2	5-10: Πρόλ.§2	358: 896
584: 444	5-45: 12	382: 464
615: 51 σημ.227	12: 207	408-9: 833-35b
616: 207	13: 313	414: 125
617: 427	16-45: 492	417-23: 245-6
622-3: 276	17-20: Πρόλ.§2	419: 246
624-7: 324-8	23-4: Πρόλ.§2	421: 444
627: 171	23-5: 12	425: 521
634-5: 276	34: 153	427: 207
635: 579	57: 5	429: 408
639: 276	58: 6	431: 998-1000
652: 48 σημ.209	60: 170	433: 248
663: 331-2	89: 258	487: 5
674-5: 358	97: 5	495: 469
692: 214	107: 500	496: 469
692-709: 448	116-7: 10	499-500: 227
702-4: 285	118: 16	508: 156
714: 288	129: 44-5	511: 469

520: 477	817: 642	1365: 729
527: 14	827: 723	1366: 214
533: 257	831: 998-1000	1387: 245
540: 14	838: 153	1399: 729
555: 262	840: 267	1407: 444
562: 250	855-6: III.v.§2	1409: 729
565: 10	859-61: 313	<i>Ps.</i>
571: 464	868: 106	13: 250
577: 811	869: 313, 909	20: 110
578-81: 998-1000	873: 877	23-4: 888-9
578-607: II.i.§2	880: 344	44: 133-4
579: 937	909: 48 σημ.209	84: 285
581: 778-9	910: 243	87: 433
582: 427	911: 191, 48 σημ.209	97-8: 947
588-9: 868	914: 344	101: 186
589: 119	972: 450	110: 420
594: 119	1032: 520	114-18: 898
597: 778-9	1044-76: 984	130-1: 108
598: 492	1084: 187	134: 76
601-3: 28	1089: 520	143: 329
606: 250	1108: 520	144-5: 6
609-11: 108	1112-13: 647-8	148: 156
611: 214	1157: 898	152: 329, 444
615: 251	1159: 105	153: 472
615-18: 251	1163: 380	158: 156
622a: 119	1167: 235	159: I.ii.§3
633-6: 358	1192a: 689	165-9: 849-51
637: 176	1212: 424	166: 849-51, 915
639: 119	1216: 358	169: 848
648: 119	1224: Πρόλ.§2, 417	178: 472
659: 424	1228: 269	196-201: 818
671: 811	1234: 485	197: 907
674: 210	1236: 106, 152, 485	198: 849-51, 902
739: 909	1238: 571	200: 849-51
741-2: 108	1250: 698	212-14: 64-5
751: 138	1251-2: 315	214: 376
759: 71-2	1251-5: 313	228: 472
761: 444	1269: 729	254: 380
776: 186	1274-7: 313	262: 283
783: 885	1300: 477	263: 12
789: 469	1309: 469	266: 385
794-5: 179-81	1332: 954	271-2: 313
799: 469	1344: 556	281-2: 203
813: 439	1354: 729	285: 257

290: 281	500-1: III.v.§2	711: 53 <i>σημ.232</i>
291: 240	506: 331-2	719: 656
305: 556	507: 76	720-1: 417
311: 516	510: 464	743: 274
316: 351	512: 296	744: 268
319: 485	513: 214	749: 427
324: 235	519: 930	759-60: III.iii.§2
325/340-1: 152-66	524: 71-2	761-6: 534
327: 818	524-5: 585	762: 347
332: 818	533-4: 353	763: 534
335: 469	534: III.v.§2	764: 465
353: 692	536-8: 898	765: 225-8
356: 331-2	540: 489, 692	778: 380
357: 465, 949	545: 269	790-1: 825
358: 408	558: 213	804: 434
369: 344	559: 214	810-25: 190
376: 930	562-72: 20 <i>σημ.93</i>	839: 469
378: 186, 765	572: 521	841-4: 53 <i>σημ.232</i>
383-4: 534	573a: 43 <i>σημ. 190</i>	846: 469
386: 848	574-93: 534	866: 152
387-8: 417	578-83: 534	905-55: II.i.§2
389: 333	580: 406	911: 951
394-400: III.iii.§2	580-3: 248	912-13: 207
401-5: III.iii.§2, 20 <i>σημ.93</i>	581-2: 574	918: 689
407: 281	589: 534	925: 152
423: 539	590-1: 689	939a: 225-8
423-6: III.iii.§2	600-3: 534	940: 191, 255-6
426: 534	602: 460	941: 225-8
437: 8 <i>σημ.20</i>	608: 472	942: 427
439: 186	610: 270	948: 482
445: 133	617-18: 17	950: III.v.§2
448: 691	620: 394	952-3: 108
452: 202, 29 <i>σημ.127</i>	629: 947	965: 235
453: 534, 29 <i>σημ.127</i>	631: 568	966: 268
458: 811	632: 726	969-70: 276
459-61: 664-6, 29 <i>σημ.127</i>	659: 647-8	970-85: 20 <i>σημ.93</i>
460: 207	663: 253	973: 283
462: 263	672: 521	974: 284, 29 <i>σημ.127</i>
463: 1024	682-9: 55-8	1018: 76
464-5: 284	687: 284	1024-36: III.iii.§2
479-80: 265	696b: 571	1038: 139
487: 262	697: 99	1051: 534
	707-8: 456-7	1063: 376
	709: 268, 863-5	1076-8: 898

1081-3: 778-9	262: 87	654: 56
1086: 477	275: 265	656-7: 657
1095: 642	296: 153	656-63: I.ii.§3
1099-1100: III.v.§2	306: 385	659: 464
1126-7: 84	314: 647-8	661: 896
1136-9: 830-2	316-20: 647-8	662: 798
1145: 954	321: 429	664: 516
1146: 947	364: 71-2	680: 104, 152
1168: 339	374/75: 868, 885	683: 539
1176: 651-2	382-5: 255-6	687: 152
1179: 469	384: 243	696: 457
1179-81: 867	402: 202	700: 259
1182: 469	406-7: 313	704: 431
1185: 164	412-14: 830-2	705: 313
1187: 1006	413: 592	723: 139-40
1188: 867	421-2: 52 <i>σημ.232</i>	734: 564
1196: 398	431: 811	735: 427
1205-6: 276	437: 274	747: 334
1218: 648	493: 394	750: 364
1218-20: 647-8	494-5: 537	763: 661
1239-41: 778-9	495: 380	764: I.ii.§3
1244: 998-1000	505: 323	777: 380
1294: 469	511: 71-2	790: 76
1323: 331-2	513: <i>Παράρτ.3, 547</i>	811-13: 749
1324-5: III.v.§2	<i>σημ.70</i>	815: 380
1331-4: 1036	515/540: 152-66	826-36: I.ii.§3
<i>Rud.</i>	517: 235	829: 551
9: 622	518: 469	866: 125
9-30: 313	520: 828	872: 729
24: 344	533: 537	876: 729
39: 364	535-6: 71-2, 913	879-80: I.ii.§3
82: 68, 29 <i>σημ.129</i>	542: 170	882: 511a
85: 937	543: 186	887-9: 729, 888-9
104: 268	553: 104	888: 357
109: 441	569: 187	897: 376
124: 359	581: 76, 433, 530	906-11: 768-71
152: 262	583: 16, 492	930: 105
154-5: 51	593: 22	931: 811
170: 274	611: 268	937: 811
176: 469	624-5: 229-30	939: 358
184: 333	625: 457	969: 854
185-219: II.i.§5	627: 245	977: 250
191-7a: 313	629: 340	979: 434
245-6: 276	637: 661	986: 284

996: 125	1423: 214	305: 998-1000
1003: 274-6, 284	<i>St.</i>	307: 827-8
1004: 348	29: 456-7	308-14: 830-2
1006: 466	42: 240	330: 133
1007: 88	58-67: 251	332: 574
1015: 338	71: 168, 245,	336-40: IV.ii.§2
1023-4: 231	<i>Παράρτ.4, 562</i>	347-60: 843
1029: 333	77: 30	352-3: 824
1037: 214, 284	80: 323	360: 849-51, 915
1068: 376	119-20: 271-2	377: 811
1073-5: 867	121-2: 424	381: 274
1083-4: 124	124: 283	383: 472
1107: 417	133: 811	384: 775
1119: 340	139: 485	389: 470
1124: 187	143: 179-81	394: 469
1125-6: 6	155-233: III.i.§4	400: III.i.§2, 472, 482
1132: 235, 336	162: 430	418/435: 152-66
1145: 445	168-70: 77	426: 494
1162: 469	171: 470	435-6: 464
1170: 636	171-2: 179-81	436: 269
1174: 169	174-5: 69-77	440: 71-2
1193-4: 313	178: 45	446-8: 58-62
1197: 277	191-2: III.i.§2, 464	453: 464
1210-26: 949	193: 492	454: 472
1218: 408	193-5: 179-81	454-5: 92
1223: 128	201: 45	454-65: III.i.§4
1224: 989	206: 87	455: 472
1235-53: 284	212-14: 139-40	457: 106
1249-51: 778-9	215-16: 133-4	459: 649
1255: 14, 854	218-38: 179-81	463: 296
1256-7: 248	221: III.i.§2, 472	464: 540
1266: 444	242: 69-77	466: 139-40
1280: 444	258: 96-7	470-86: 174-5
1302: 394	274-6: 998-1000	484: 194
1304: 270	274-9: IV.ii.§2	488-9: 471
1337: 214	274-325: IV.ii.§2	489: III.i.§2
1338: 426	280: 429	503-4: 179-81
1342: 364	280-5: 790	524: 521
1350: 930	282: 574	525-6: 227
1351: 281	284-7: 791-801	532: 465
1365: 347	287: 811	536: 169
1388: 408	295: 869	537: 10
1410: 408	300: 200	561: 288
1417: 214	303: 574	565: 214

577: 912	150: 285	457: 636
578: 191	155: 221	460: 171
580: 179-81	156: 6	463: 464
594: 885	172: 152, 485	474: 530
605: 912	175: 285	482: 901
608: 380	180: 285	484: 775
622: 290	189: 340	485-7: 271-2
630: 69-77	190: 156	492: 434
636: III.i.§2, 465, 477	196: 262	500: 361
637: III.i.§2, 470, 477	198: 191	517: 949
639: III.i.§2, 465	207: 811	525: 998-1000
661: 313	209: 391-2	537: 551
683: 771	237: 76	541: 152
694: 291	242: 434	553: 937
698: 156	246: 214	558: 656
699: 156	254: 472	572: 361
699-700: 268	271: <i>Παράρτ.4, 563</i>	574: 76
703-4: 471	272-3: 133-4	594: 952
715: 139	274-5: 323	598: 469
728: 333	276-391: 105	607: 477
756: 186	279-80: 296	609: 882
758: 385	282: 104	619: 391-2
<i>Trin.</i>	297: 105	637: 243
2: 268	302: 334, 406	649: 148
4: 10, 14	304: 334	667: 10
5: 6	306-7: 268	668: 796-7
18: 285	326-8: 1-2	672: 519
19: 492	344: 406	673: 539
23-38: 105	345: 203	679: 441
26: 403	346: 324	681: 148
33: 71-2, 661	347-8: 115, 203	682: 170
35: 232	349: 202	705: 568
56: 391-2	352: 89	725: 434
66: 125, 329	355-6: 324	750: 285
72: 105	360: 84	770: 264
72-4: 683	372: 949	780: 10
74: 105	373: 376	783: 285
77: 71-2	375: 262	786: 285
91: 263	390: 828	791: 726
101-2: 844	406: 84	798: 285
102: 84	407: 818	801: 76
106: 391-2	429: 649	807: 225
137: 1	436-7: 138	813-14: 266
141-4: 248	454: 264	826: 56, 429

832: 754	293: 398	782: 530, 651-2
858: 615	313: 281	797: 270
872: 23	319: 235	805: 418
958-9: 28	331: 949	816: 348, 376
972: 186	337-8: 844	833: 135
985: 1	344: 157	851: 344
988: 571	354: 250	877: 213
998-9: 424	370: 852	901: 187
1007-15: 790	373: 494	902-7: 159-64
1008-73: IV.ii.§2	375-6: 32	913: 494
1010: 456-7	405-6: 266-9	919: 424
1028-9: 105	407-9: 506-7	927: 530
1028-59: 105	422: 900	961: 347
1021: 888-9	432: 191	962: 214
1030: 811	441: 139-40	967: 1036
1032: 477	461-2: 220-8	<i>Vid.</i>
1046: 329	465-75: II.i.§5	24M: 373
1048-9: 266	489: 494	28M: 394
1057-8: 827-8	511: 519	37-8M: 176
1059-70: 833-35b	521: <i>Παράρτ.4, 563</i>	82M: 391-2
1060: 148	525: 152	83M: 431
1063-4: 215a	569: 84	87M: 373
1081-2: 258	592: 469	fr.vM: 339
1100: 285	613: 832	<i>Asrtaba</i> .fr.iiM: 235
1108: 12	615: 689	<i>Baccaria</i> .fr.iM: 771
1115: 152, 333	621: 556	<i>Boetia</i> .fr.iM: 176, 464,
1125: 391-2	644: 125	832
1126: 245	647: 454	<i>Carbonaria</i> .fr.iM: 849-
1127: 754	661: 385	51, 915
1128: 245	670: 530	<i>Colax</i> .fr.iiM: 92, 520
1145: 285	686: 176	<i>Cornicula</i> .fr.viM: 444
1152: 138	688-91: 882	<i>Faeneratrix</i> .fr.iM: 492,
1188: 353	689: 268	fr.iiM: 269
<i>Truc.</i>	698: 5	<i>Fretum</i> .fr.iM: 516
39: 339	725: 285	<i>Nervolaria</i> .fr.iM: 641
62: 900	740: 317	<i>Parasitus piger</i> .fr.iiiM:
70: 268	741: 850	420
97-8: 187	746: 1	fr.inc.xxM: 682
199: 394	749: 689	fr.inc.xxiM: 729
223: 765	749-50: 998-1000	fr.inc.xlvi M: 657
227: 200	754: 854	fr.inc.xlviiM: 339
239: 76	769: 344	fr.inc.lxxivM: 778-9
245: 285	771-2: 266-9	fr.dub.xxxviiM: 376
276: 877	775: 446	

**Πλίνιος, ο
πρεσβύτερος**

(C.Plinius Secundus)

Nat.

7.211: 266, 268
8.209: 915
10.86: 163
10.120: 1002-4
11.148: 257
11.175: 915
16.185: 915
18.107-8: 160
19.52: 189
28.11: 444
28.35: 550
28.36 : 550
29.14: 4, 492
32.149: 850
35.160: 291
35.165: 291

Πλίνιος, ο νεώτερος
(C.Plinius Caecilius
Secundus)**Ep.**

1.20.18: 105
4.2.3: 1002-4

Πλούταρχος**Ἀριστ.**

14.6.9: 464

Ἄρτ.

14.10.4: 464

Κάτ.

10.1-11.3: 30 σημ. 135
10.4-5: 32 σημ. 143

Κορ.

25.4.1: 444

Λυκ.

11.2.1: 464

Νουμ.

14.2.14-15: 444

Σόλ.

16.2.5: 464

Ἡθ.

30a 3-4: 637

Πολύβιος

2.43.9: 31 σημ. 138
2.45.1: 31 σημ. 138
2.46.3: 31 σημ. 138
2.49.3: 31 σημ. 138
4.3.1: 31 σημ. 138
4.6.12: 31 σημ. 138
4.19.4: 31 σημ. 138
4.62.2: 31 σημ. 138
4.79.2-3: 31 σημ. 138
18.34.1: 31 σημ. 138
18.38-9: 33 σημ. 152
21.4.5: 34 σημ. 153
21.5.12: 34 σημ. 153
21.7-8: 31 σημ. 136
21.10: 31 σημ. 136
21.25-32: 34 σημ. 154
21.32: 34 σημ. 154

Πολυδεύκης**Ἵν.**

4.147: 648
4.148-9: 648

Πομπόνιος(L.Pomponius
Bononiensis)**com.**

109R³: 250
178R³: 832

Ποπλίλιος Σύρος

(Publilius Syrus)

Sent.

A16: 848
A 41: 151
B12: 358
B35: 358
C 31: 255-6
D 13: 324-8
N 54: 271-2

P44: 358

Q30: 358

Q36: 358

Πορφυρίων

(Pomponius Porphyrio)

ad Or.Od.

2.1.1: 246

Προπέρτιος

(Sextus Propertius)

2.27.7: 229-30

4.9.5: 489

**Rhetorica ad
Herennium**

2.25: 522

3.24: 164

Σαλλούστιος

(C.Sallustius Crispus)

Cat.

1.6: 225

3.1: 499

8.1: 304

10.2: 406

12.5: 105

18.3: 480

20.4: 105

20.10: 225

37.3: 581-3

39.2: 665

39.3: 406

40.6: 665

51.1: 406

52.29: 313

Jug.

14.5: 406

26.1: 313

47.2: 448

63.6: 385

72.2: 385

85.43: 665

102.1: 385

107.4: 445

111.2 : 439

114.4: 445

Σαπφώ

fr.156.2: 150

Σενέκας

(L.Annaeus Seneca)

Ag.

602: 246

929-30: 245-6

Ben.

1.4.5: 358

7.10.3: 450

Ep.

48.8: 445

94.17: 596

Her.F.

1246-9: 245-6

Med.

285-6: 245-6

478-82: 245-6

876-7: 417

Oed.

264-6: 245-6

1021-3: 245-6

Thy.

745: 539

Tro.

399: 957

Vit.Beat.

13.2: 475-6

Σίλιος Ιταλικός

(T. Catus Asconius

Silius Italicus)

8.95

Σέρβιος

(M.Servius Honoratus)

ad. A.

1.92: 434

2.207: 179

2.424: 469

2.699: 434

4.307: 442

8.110: 284

Σουήιος

(Sueius)

fr.4B: 832

Σουητώσιος

(C.Suetonius

Tranquillus)

Aug.

4.1: 480

Jul.

23.2: 450

52.3: 888-9

82.1: 750

Σοφοκλής*Ai.*

514-15: 444

Ant.

71-5: III.v.§2

224: 456-7

523-5: III.v.§2

559-60: III.v.§2

576-7: III.v.§2

577-8: III.v.§2

Ηλ.

1322-3: 108

OK

564: 229-30

1016: 125

1333: 245-6

1631: 229-30

OT

468: 456-7

950: 229-30

1268-79: 464

Φιλ.

468-9: 245-6

Αἴας Λοκρός. fr.12*TrGF*: 313**Στάτιος**

(P.Papirius Statius)

Ach.

1.747: 86

Theb.

3.203: 86

Στράβων

5.4.11: 162

Τάκιτος

(Cornelius Tacitus)

Ann.

1.51: 516

15.53: 530

Hist.

2.75: 439

3.48: 439

4.23: 439

4.42: 313

Τερέντιος

(P.Terentius Afer)

Ad.

7: 35 σημ.165

28-34: 202

64: 313

71: 128

159: 348

163: 152, 477

164-75: I.ii.§3

167: 477

191: 361

197: 323

201: 214

209-10: 251

216: 324-8

218: 333

227: 456-7

245: 88

251: 385

252: 214

264: 108

283: 221

284: 152	805: 176	285-98: 442
297: 277	817-19: 296	289: 245, 442
299: 516	825-35: 8 <i>σημ.20</i>	289-90: 245-6
299-304: IV.ii.§2	826: 171	316: 115
299-326: IV.ii.§2	835-7: 177	317: 877
315-18: 464	855: 255-6	325: 148
320: 827-8	857-8: 248	334: 208
321-2: 833-35b	864: 486	338-40: IV.ii.§2
323-6: IV.ii.§2	868-9: 938	338-52: IV.ii.§2
331: 445	874: 376, 938	344: 833-35b
342: 225	934: 556, 571	346-9: 231
371: 347	943: 750	374: 452
382: 268	945: 214	376: 680
418: 259	962: 385	377: 376
420: 347	958: 5	384: 139
452: 477	976: 408	399: 592
456: 444	978: 355	415: 444
457: 281	979: 649	437: 89
476: 454, 954	990: 200	461: 262
494: 982	996: 952	479: 579
511: 152	<i>An.</i>	481-5: 251
511-16: 251	8: 259	489-94: 251
548: 481	86: 10	503: 376
553: 579	99: 937	507: 417
556: 954	110-12: 444	518: 434
556-7: 955	139: 403	538: 245
557: 1006	148: 243	546: 398
579: 128	154: 213	550: 938
594: 530	159: 579	551: 448
632-7: 830-2	165: 937	552: 240
635-6: 251	169-70: 376	597: 214, 385
643: 284	190: 938	600: 353
695: 264	199: 124	608: 398
696: 152	201: 556	614: 385
703-5: 313	207: 281	616: 954
739: 22	208: 220-8	622: 338
744: 106	209: 281	637: 202
761-2: 529	214: 124	643: 930
771: 453	220: 208	644: 1006
771-2: 660, 752	249: 530	653-9: 231
781: 551	255: 636	655: 430
787-8: 251	267: 133	671: 530
791: 469, 680	274: 992	676: 313
803-4: 151	280: 930	677: 229-30

679: 385	160: 530	591: 139-40
682: 108, 214	190: 452	594: 592
684-5: 251	207: 214, 225-8	610-11: 376
701: 336	208: 214	614: 214
704: 14	213: 191	624: 592
720: 271-2	232-64: III.i.§2	632: 937
722-3: 220-8	235: 84	634: 128
766: 156	236-53: III.i.§2, 479-81	638: 344
773-4: 124	244: 472	648: 464
783: 133	244-6: 470, 479-81,	653: 1
797: 170	III.i.§2	657-8: 376
797-8: 321-3	248: 264	660: 954
804: 270	249: 481	661: 456-7
806: 270	250: 486	662: 530
808: 456-7	252: 45	688-9: 647-8
819: 281	254: 235	694: 570
823-4: 938	255: 385	697: 262
827: 465	255-9: 474, 479-81,	718: 642
828-30: 248	III.i.§2	721: 268
834: 245	257: 818	724: 214
846: 954	265: 77	737: 430
849: 262	268: 284	740: 464
860-8: III.v.§2	288: 176	756: 209
861: I.ii.§3	298: 281	757: 828
862: I.ii.§3, 571	303: 477	798: 139-40, 556
899: 281	310: 472	801: 800
953-6: III.v.§2	339-40: 115	809: 571
956: 214	347: 469	823-4: 450
<i>Eu.</i>	362: 214, 385	844: 121-2
3: 480	363: 191	848: 532
25: 35 <i>σημ.</i> 165	371: 240	849: 556
35-40: 55-8	378: 613/14	850: 954
44: 6	411: 477	876: 313
54: 469	469: 830-2	902: 530
84: 152	500: 214, 225-8	904: 209
86: 133	504: 214	918: 954
79: 911	505: 225-8	919: 454
94: 477	511: 45	923: 376
100: 214	524: 530	924: 220-8
101: 89	530: 830-2	925: 420
108-9: 982	536: 877	938: 264
124: 262	545: 680	967: 281
126: 385	582: 718	979-82: 125
130: 444	589: 521	1000: 281

1009: 391-2	545: 208	308-9: 255-6
1017: 556	564: 139, 539	310: 439
1029: 108	595-6: 270	315: 570
1031: 828	613: 108	354: 48 σημ.209
1035: 376	636: 104	358: 214
1046: 304	644: 241	372: 852
1058-60: 938	683: 347	373: 434
1087: 84	698: 124	375: 448
<i>Hau.</i>	706: 281	377: 539
29: 852	713: 104	396: 938
37-9: 55-8	756: 938	431: 225
84: 376	760: 429	435: 14
158: 262	765: 347	439-41: 647-8
161: 48 σημ.209	790: 214	486: 403
167: 452	822: 152	488: 313
173-4: 108	823: 613/14	521: 108
189: 245	832: 592	575: 376
194: 170	893: 164	580: 403
197: 281	894: 571	601: 754
226: 992	948: 214	623-6: 251
245: 323	974: 469	631: 403
247: 376	977: 446	644: 107
251: 556	1000: 281, 556	722: 391-2
255: 281	1002: 281	739: 391-2
257: 385	1011: 186	849-50: 231
265: 245	1020: 269	872: 347
310: 570	1041-2: 69-77	879-80: 44-5, 44-6
370: 376	1052: 179	<i>Ph.</i>
391: 530	1061-2: 647-8	6-8: III.iv.§3
396: 231	1067: 214	30: 6
409: 281	<i>Hec.</i>	51: 251, 648
410: 830-2, 872-6	55-7: 54	72-3: 156
426: 540	76: 281	75: 937
460: 917	76-80: 251	76: 281
470: 115	100: 556	89: 266-9
471: 642	102: 398	100: 937
491-7: 442	197: 452	137: 231
493: 442	201: 200	145: 376
516: 156	204-6: 231	151: 191
517: 133	243-4: 251	152: 830-2
527: 170	273: 263	153: 243
533: 208	280: 376, 938	153-4: 248
536: 613/14	282: 32	160: 240
538: 243	302: 215a	179-82: IV.ii.§2

- 179-96: IV.ii.§2
 181a: 220-8
 188: 754
 190: 121-2
 195-6: 833-35b
 198: 214
 206: 403
 208: 469
 210: 613/14
 236: 240
 239: 157
 256: 347
 259: 680
 285: 281
 287: 954
 312-13: 179-81
 325: 729
 332: 344
 338: 92
 340: 135
 350: 444, 570
 360: 556
 362: 430
 368: 469
 373: 551
 382: 262
 429: 592
 435: 444
 436: 125
 467: 329
 470: 445
 496: 444, 613/14
 500: 106
 503: 556
 512: 930
 533: 452
 538: 128
 546: 281
 593: 164
 612: 262
 631: 229-30
 659-60: 268
 661: 433
 668: 726
- 670: 376
 678: 361
 684: 551
 694-6: 729
 725: 287
 739: 133
 772: 649
 784: 570
 798: 270
 803: 139
 811: 214
 817: 313
 830: 408
 840: 108
 841-2: 465, 774
 841-58: IV.ii.§2
 844-5: 778-9
 847-51: 833-35b
 850: 551
 853: 333
 883: 452
 885-6: 424
 930: 877
 963: 532
 965: 152
 976: 121-2
 989: 269
 995-6: 338
 1003: 225
 1051: 313
 1054: 214
- Τηλεκλείδης**
 fr.1.12 K–A: 163
- Τίβουλλος**
 (Albius Tibullus)
 1.3.93: 516
 2.2.5-10: 290
 2.3.47: 291
 2.3.67: 177
 2.5.33: 489
 2.5.36: 665
- Τιμοκλής**
 fr.8.8 K–A: 92
 fr.11 K–A: 16 σημ.75
 fr.31 K–A: 77
 fr.34 K–A: 492
- Τιτίνιος**
 (Titinius)
tog.
 47R³: 519
 59R³: 107
 81/2R³: 139-40
 83R³: 896
- Τουρπίλιος**
 (Sextus Turpilius)
com.
 137R³: 347
 145R³: 125
- trag.inc.*
 23-4R³: 434
 151R³: 406
 194R³: 142-3
- Φερεκράτης**
 fr.113.23 K–A: 163
 fr.137.10 K–A: 163
- Φιλήμων**
 fr.74 K–A: 284
 fr.88 K–A: 284
 fr.95.1-2 K–A: 391-2